ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A.D.XENOPOL"

XXXIX–XL

2002–2003

OMAGIU PROFESORULUI DAN BERINDEI

P. 124

IAŞI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL“

COLEGIUL ŞTIINŢIFIC

SORIN ANTOHI, DENNIS DELETANT, DEMIR DRAGNEV, CATHERINE DURANDIN, DUMITRU IVĂNESCU, PAUL MICHELSON, GHEORGHE ONIŞORU, acad. GHEORGHE PLATON, DUMITRU ŞANDRU, DUMITRU VITCU, EKKEHARD VÖLKL, AL. ZUB, membru corespondent al Academiei Române (preşedinte)

FOŞTII RESPONSABILI AI ANUARULUI

VAL. POPOVICI, LEONID BOICU, M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA, IOAN CAPROŞU, LEON ŞIMANSCHI, ŞTEFAN-SORIN GOROVEI, VASILE DOCEA, FLOREA IONCIOAIA

COLEGIUL DE REDACŢIE

ALEXANDRU ZUB (redactor şef)
ANDI MIHALACHE (secretar de redacţie)
MIHAI- ŞTEFAN CEAUŞU, DORIN DOBRINCU,
FLAVIUS SOLOMON, CĂTĂLIN TURLIUC

TEHNOREDACTARE

MIHAELA DANILUC

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“ apare o dată pe an.
Abonamentele se primesc la / Toute commande sera adressée à:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, P.O. Box 5-42, Bucureşti, România, RO-76117, Tel.: 4021-411 9008, Fax: 4021-410 3983.
RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, P.O. Box 33-57, Bucureşti, România, Fax: 4021-222 6407, Tel.: 4021-618 5103.
ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., Şos. Viilor nr. 101, bl. 1, sc. 4, ap. 98, parter, P.O. Box 77-19, Bucureşti, sector 5, Tel.: 4021-301 8786, Fax: 4021-335 0296.

ADRESA REDACŢIEI

Institutul de Istorie „A. D. Xenopol“, Str. Lascăr Catargi nr. 15, 6600–Iaşi
Telefon/ Fax: ++40/232/212614, e-mail: institut@xenopol.is.edu.ro

© 2003, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, Bucureşti
Telefon 410 32 00
E-mail: edacad@ear.ro
www.ear.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL“

XXXIX–XL

2002-2003

OMAGIU PROFESORULUI DAN BERINDEI

IAŞI
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

Tom XXXIX–XL, 2002-2003

OMAGIU PROFESORULUI DAN BERINDEI

SUMAR

IN HONOREM DAN BERINDEI

Un senior al istoriografiei româneşti (Gh. Platon) 1
Sub semnul măsurii: istoricul Dan Berindei (Alexandru Zub) 5
Constituirea statului naţional român în opera istoricului Dan Berindei (Dumitru Ivănescu) 11
Acad. Dan Berindei despre locul românilor în relaţiile internaţionale, 1821-1877 (Liviu Brătescu) 15
Dan Berindei. Bibliografie ştiinţifică, 1945-2003 (Dorina N. Rusu) 17

STUDII ŞI ARTICOLE

ITINERARII MEDIEVALE

ALEXANDRU BABOŞ, HANS LINDERSON, *Mănăstirea veche de lemn a Putnei în arhitectura medievală românească* 43
PETRICĂ DUMITRACHE, *Politica externă a lui Bogdan al III-lea (1504-1517)* 61
PETRONEL ZAHARIUC, *Din istoria luptei pentru putere. Răsturnarea lui Vasile Vodă Lupu* 79
SORIN IFTIMI, *Doamnele şi puterea. Statutul doamnei în Ţările Române* 103

SOCIETĂŢI, ECONOMII, INSTITUŢII

OANA IONEL, *Vilicus rusticus în Italia central-meridională* 119
SIMION CÂLŢIA, *Avatarurile unui concept: protoindustria* 139
ANA LIPSIUC, *Câteva consideraţii privitoare la consecinţele social-economice ale circulaţiei monedei moldo-valahe în Ţara Moldovei* 169
RUXANDRA MOAŞA NAZARE, *Funcţionarii companiei comerciale greceşti din Sibiu (mijlocul secolului XVIII – primele decenii ale secolului XIX)* 177
LUCIAN DRONCA, *Observaţii privind situaţia economică a Imperiului Austro-Ungar (sfârşitul secolului XIX – începutul secolului XX)* 195
DANIEL NAZARE, *Activitatea Consiliului dirigent reflectată în corespondenţa G. Moroianu – Al. Vaida-Voevod (1919)* 205

ISTORIA CULTURII

MIRELA CREŢU, *Sate şi oraşe moldoveneşti în însemnările călătorilor străini (secolele XV-XVII)* 221
MARIUS DIACONESCU, *Péter Zöld şi „descoperirea" ceangăilor din Moldova în a doua jumătate a secolului XVIII* 247
LEONIDAS RADOS, *Fanariotism şi antifanariotism în istoriografia română paşoptistă* 293
VIRGINIA ISAC, *Informaţii bibliofile în documente de arhivă* 311
GABRIEL ASANDULUI, *Economia şi învăţământul în gândirea lui A.C. Cuza* 319

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VÂRSTELE PAŞOPTISMULUI

ALEXANDRU ZUB, *N. Bălcescu: patosul resurecţiei* 339
DUMITRU IVĂNESCU, *Contribuţii privind activitatea Comitetului revoluţionar de la Cernăuţi (1848)* .. 343
MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU, DUMITRU VITCU, *Emigraţia românească şi epilogul revoluţiei paşoptiste* .. 351

RELAŢII INTERNAŢIONALE

VENIAMIN CIOBANU, *Implicaţii ale păcii habsburgo-otomane de la Vasvár (Eisenburg) în spaţiul carpato-danubian (1664-1683)* 371
GHEORGHE CLIVETI, *Preludiile concertului european (II). „Coaliţia antinapoleoniană" şi „medierea austriacă" (1812-1813)* 383
LIVIU BRĂTESCU, *Proclamarea regatului. Reacţii interne şi externe* 409
CLAUDIU LUCIAN TOPOR, *Alianţa balcanică din 1912 şi relaţiile germano-române* 419
LUCIAN LEUŞTEAN, *Ungaria, România şi capitalul extern la începutul anilor '20* 431
RĂZVAN LOCOVEI, *Cehoslovacia în primii ani ai statalităţii. Informaţii din arhivele militare* 445

SECOLUL EXTREMELOR

DORIN DOBRINCU, *Transformarea socialistă a agriculturii, răscoalele ţărăneşti şi deportările din nordul Moldovei (1949)* 459
FLORIAN BANU, *Câteva consideraţii privind longevitatea rezistenţei armate din România (1944-1960)* 489
DUMITRU ŞANDRU, *Atitudinea evreilor din România faţă de comunism (1944-1948)* 499
PAUL NISTOR, *Reacţii româneşti la formarea pactului Nord Atlantic (1949)* 517
BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR, *Congresul al XX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Cercetări asupra conţinutului mediatizărilor româneşti imediate* 531

ISTORIA ISTORIOGRAFIEI

MIHAI DORIN, *O temă politico-juridică în dezbatere publică: tratatele de capitulaţie* 543
STELA MĂRIEŞ, *Dunărea în istoria raporturilor politice internaţionale ale României moderne. Repere istoriografice* 553
DAN PRODAN, *Préoccupations roumaines de turcologie-osmanistique du XVe siècle jusqu'au milieu du XXe siècle. Considerations generales* 561
MIHAI CHIOVEANU, *Istoricii şi politica în România interbelică* 595
ALEXANDRU-FLORIN PLATON, *Două concepţii istorice şi istoriografice înrudite: Fernand Braudel şi Gheorghe I. Brătianu* 613
ANDREI EŞANU, *Istoriografia din Republica Moldova (1989-2002)* 631

DISCUŢII

N. A. URSU, *Relatarea protopopului Lazăr Asachi despre răscoala de la Iaşi din anul 1819. O interesantă pagină din istoria reportajului românesc* 651

DOCUMENTE

VENIAMIN CIOBANU, *Noi informaţii documentare privind evoluţia problemei orientale (sfârşitul sec. XVIII)* 669
STELIAN MĂNDRUŢ, *Ilie Minea inedit (1906-1907)* 683

ADDENDA ET CORRIGENDA

DUMITRU AGACHE, *Documente* (I) 689
VIOREL M. BUTNARIU, *Note numismatice* (VI) 699

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RECENZII

JOSEPHUS FLAVIUS, *Istoria războiului împotriva romanilor* (Betinio Diamant) 709
ALEXANDRU V. BOLDUR, *Adunările de stări sociale în istoria Moldovei și a Țării Românești. Sfatul mare de obște* (Maria Magdeș) 710
FRÉDÉRIC HITZEL, *L'empire ottoman XVe-XVIIIe siècles* (Emanuel C. Antoche) 715
BOGDAN FLORIN POPOVICI, EMIL STOIAN, *Carantina Branului. Considerații istorice* (Ruxandra Moașa Nazare) 718
JEAN-JACQUES LANGENDORF, *Faire la guerre: Antoine-Henri Jomini*, t. I: *Chronique, situation, caractère* (Emanuel C. Antoche) 721
CRISTIAN GRAF von KROCKOW, *Die preussischen Bruder: Prinz Heinrich und Frederich der Grosse. Ein Doppelportrait* (Stela Mărieș) 724
GHEORGHE ZBUCHEA, *România și războaiele balcanice, 1912-1913. Pagini de istorie europeană* (Sebastian-Dragoș Bunghez) 726
LUCIAN LEUȘTEAN, *România, Ungaria și Tratatul de la Trianon, 1918-1920* (Bogdan-Alexandru Schipor) 730
SILVIU MARIAN MILOIU, *România și Țările Baltice în perioada interbelică* (Bogdan-Alexandru Schipor) 733
ION ȚURCANU, *Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupației sovietice. 1944-1953* (Victor Spinei) 735
ALEXANDRU ZUB, SORIN ANTOHI, *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România* (Mihai Chiper) 739

NOTE BIBLIOGRAFICE

VICTOR SPINEI, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XII* (Bobi Apăvăloaiei) 743
EUGENIO GARIN (coord.), *Omul Renașterii* (Cătălina Chelcu) 744
MICHEL VOVELLE (coord.), *Omul Luminilor* (Cătălina Chelcu) 744
VLADIMIR MISCHEVCA, PERKLIS ZAVITSANOS, *Principele Constantin Ipsilanti, 1760-1816* (Loredana Talpan) 745
ROGER DUFRAISSE, *Napoleon. Revolutionär und Monarch. Eine Biographie* (Stela Mărieș) 746
FRANÇOIS FURET (coord.), *Omul romantic* (Cătălina Chelcu) 748
MIHAELA ORJANU, *Din începuturile instituționalizării activității informative românești* (Ionel-Claudiu Dumitrescu) 748
DUMITRU IVĂNESCU, *Al. I. Cuza în conștiința posterității* (Liviu Brătescu) 749
IANCU BRAUȘTEIN, *Evreii în prima universitate din România. Catalogul documentelor aflate în Fondul Rectorat de la Arhivele Naționale* (Mircea Ciubotaru) 752
EM. BOLD, I. CIUPERCĂ, *Europa în derivă (1918-1940). Din istoria relațiilor internaționale* (Bogdan-Alexandru Schipor) 753
NARCIS IONUȚ GHERGHINA, *Istoria bombardamentelor americane asupra fostelor județe Argeș și Muscel, 1943-1944* (Ionel-Claudiu Dumitrescu) 756
VASILE NOVAC, *Generali pitești*, vol. I (Ionel-Claudiu Dumitrescu) 756
ANCU DAMIAN, FLORENTIN BREAZU, EMIL PĂUNESCU, *Vlașca sub bombe (1941-1944), Documente* (Ionel-Claudiu Dumitrescu) 757
DENNIS DELETANT, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc. 1948-1965* (Andrei Muraru) 758
ȘERBAN RĂDULESCU ZONER, GHEORGHE CLIVETI, GHEORGHE ONIȘORU, DUMITRU ȘANDRU, APOSTOL STAN, *Istoria Partidului Național Liberal* (Liviu Brătescu) 761
FLORIN PINTESCU, DANIEL HRENCIUC, *Din istoria polonezilor în Bucovina* (Liviu Brătescu) 763
I. KARA, *Obștea evreiască din Bacău* (Betinio Diamant) 764
Römisch-Germanisches Museum Köln (Betinio Diamant) 765
Muzeul evreiesc din Frankfurt, Jewish Museum (Betinio Diamant) 765
ALEXANDRU ZUB, ADRIAN CIOFLÂNCĂ (ed.), *Globalism și dileme identitare. Perspective românești* (Mihai Chiper) 767

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REVISTA REVISTELOR

„Hrisovul", tom III, 1998 (Marius Chelcu) 771
„Codrul Cosminului", 3-4 (13-14), 1997-1998; 5 (15), 1999 (Marius Chelcu) 771
„Studia Asiatica. Revue internationale d'études asiatiques/International Journal for Asian Studies", I, 2000, 1-2 (Marius Popa) 773
„Analele Universităţii Bucureşti", istorie, XLIX, 2000 (Marius Chelcu) 774
„Carpica", XXX, 2001 (Liviu Brătescu) 775
„Revue historique de droit français et étranger", no. 1, janvier-mars 2002 (Betinio Diamant) 776
„Revue historique de droit français et étranger", no. 2, avril-juin 2002 (Betinio Diamant) 777
„Zargidava", 2, 2003 (Liviu Brătescu) 778

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Activitatea ştiinţifică a Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" în anul 2002 (Dumitru Ivănescu) 781
Retrospective, cooperare zonală, deschideri (Alexandru Zub) 786
„Formarea naţiunii române şi gândirea publică română şi maghiară actuală", dezbatere publică, Kaposvár, Ungaria, 31 august-1 septembrie 2002 (Bogdan-Alexandru Schipor) 796
Stagiu de documentare în Ungaria, 1-15 decembrie 2002 (Sorin D. Ivănescu) 797
Un proiect de cercetare americano-român: „Colectivizarea în România, 1949-1962" 797

ANIVERSĂRI

Un model de civilitate. Profesorul Vasile Neamţu la 80 ani (Ion Toderaşcu) 807
Dr. Anton Despinescu – 75 (Alexandru Zub) 810
Dr. Ecaterina Negruţi la 75 de ani. Povara modestiei (Dumitru Vitcu) 811
Un mare cărturar: Şerban Papacostea la 75 de ani (Victor Spinei) 813
Dr. Alexandru Moşanu – 70 (Alexandru Zub) 816
Dr. Florin Constantiniu – 70 (Alexandru Zub) 818
Dr. Victor Spinei – 60 (Alexandru-Florin Platon) 820

IN MEMORIAM

Emanuel Turczynski (Mihai-Ştefan Ceauşu) 823
Georgeta Ignat (Dumitru Agache) 825

ABREVIERI 827

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE «A. D. XENOPOL»

Tome XXXIX-XL, 2002-2003

HOMMAGE AU PROFESSEUR DAN BERINDEI

SOMMAIRE

IN HONOREM DAN BERINDEI

Un seigneur de l'historiographie roumaine (Gh. Platon) 1
Sous le signe de l'équilibre: l'historien Dan Berindei (Alexandru Zub) 5
La genèse de l'Etat roumain dans l'oeuvre du historien Dan Berindei (Dumitru Ivănescu) 11
L'Académicien Dan Berindei sur le rôle des Roumaines dans l'histoire des relations internationales, 1821-1877 (Liviu Brătescu) 15
Dan Berindei. Bibliographie scientifique, 1945-2003 (Dorina N. Rusu) 17

ÉTUDES ET ARTICLES

ITINÉRAIRES MÉDIÉVAUX

ALEXANDRU BABOŞ, HANS LINDERSON, *La vieille monastère en bois de Putna dans l'architecture médiévale roumaine* 43
PETRICĂ DUMITRACHE, *La politique extérieure de Bogdan III (1504-1517)* 61
PETRONEL ZAHARIUC, *De l'histoire de la lutte pour le pouvoir. Le renversement du Prince Vasile Lupu* 79
SORIN IFTIMI, *Le Dames de Moldavie et le pouvoir. Le statut de Madame dans les Pays Roumaines* 103

SOCIÉTÉS, ÉCONOMIES, INSTITUTIONS

OANA IONEL, ***Vilicus rusticus*** *en Italie centrale-méridionale* 119
SIMION CÂLŢIA, *Les avatars d'un concept: la proto-industrie* 139
ANA LIPSIUC, *Quelques considérations sur les conséquences socio-économiques de la circulation de la monnaie moldo-valaque dans la Moldavie* 169
RUXANDRA MOAŞA NAZARE, *Les fonctionnaires de la companie commerciale grecque de Sibiu (milieu du XVIIIe – début du XIXe s.)* 177
LUCIAN DRONCA, *Observations concernant la situation economique de l'Autriche (fin du XIXe – début du XXe s.)* 195
DANIEL NAZARE, *L'activité du Conseil Directeur (Consiliul dirigent) refletée dans la correspondance de G. Moroianu et Al. Vaida-Voevod (1919)* 205

HISTOIRE DE LA CULTURE

MIRELA CREŢU, *Villages et villes moldaves dans les notes des voyageurs étrangers (XVe-XVIIe s.)* 221
MARIUS DIACONESCU, *Péter Zöld et la «découverte» de la population magyare de Moldavie (ceangăi) dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle* 247
LEONIDAS RADOS, *Phanariotisme et antiphanariotisme dans l'historiographie roumaine de la première moitié du XIXe siècle* 293
VIRGINIA ISAC, *Informations bibliophiles dans des documents d'archive* 311
GABRIEL ASANDULUI, *L'économie et l'enseignement dans l'oeuvre de A. C. Cuza* 319

LES POSTÉRITÉS DE LA RÉVOLUTION DE 1848

ALEXANDRU ZUB, *N. Bălcescu: le pathos de la résurrection* 339
DUMITRU IVĂNESCU, *Contributions concernant l'activité du Comité révolutionnaire de Cernăuţi (1848)* 343
MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU, DUMITRU VITCU, *L'émigration roumaine et l'épilogue de la révolution de 1848* 351

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RELATIONS INTERNATIONALES

VENIAMIN CIOBANU, *Implications de la paix habsbourg-ottomane de Vasvár (Eisenburg) dans l'espace carpato-danubien (1664-1683)* 371
GHEORGHE CLIVETI, *Les préludes du concert européen* (II). *"La coalition anti-napoléonienne" et "la médiation autrichienne" (1812-1813)* 383
LIVIU BRĂTESCU, *La proclamation du royaume. Réactions intérieures et extérieures* 409
CLAUDIU LUCIAN TOPOR, *L'alliance balkanique de 1912 et les relations roumaino-allemandes* 419
LUCIAN LEUŞTEAN, *Hongrie, Roumanie et le capital extérieur à la fin des années '20* 431
RĂZVAN LOCOVEI, *La République tchécoslovaque dans les prémières années de l'indépendance. Informations des archives militaires* 445

LE SIÉCLE DES EXTREMÊS

DORIN DOBRINCU, *La transformation socialiste de l'agriculture, émeutes paysannes et déportations au nord de Moldavie (1949)* 459
FLORIAN BANU, *Quelques considérations sur la longévité de la résistence armée en Roumanie (1944-1960)* 489
DUMITRU ŞANDRU, *L'attitude de la population juive de Roumanie à l'egard du communisme (1944-1948)* 499
PAUL NISTOR, *Repliques roumaines à la creation du Pacte de l'Atlantique du Nord (1949)* 517
BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR, *Le XXe Congrès du P.C.(b) de l'Union Sovietique. Recherches concernant l'attitude immédiate de la presse roumaine* 531

HISTOIRE DE L'HISTORIOGRAPHIE

MIHAI DORIN, *Un thème politico-juridique de débat public: les traités de capitulation* 543
STELA MĂRIEŞ, *Le Danube dans l'histoire des rapports politiques internationales de la Roumanie moderne. Repères historiographiques* 553
DAN PRODAN, *Préoccupations roumaines de turcologie-osmanistique (XVe – milieu du XXe s.). Considérations générales* 561
MIHAI CHIOVEANU, *Les historiens et la politique en Roumanie de l'entre-deux-guerres* 595
ALEXANDRU-FLORIN PLATON, *Sur deux idées apparentées de l'histoire: Fernand Braudel et G.I. Brătianu* 613
ANDREI EŞANU, *L'historiographie de la Republique de Moldavie (1989-2002)* 631

DISCUSSIONS

N. A. URSU, *Le récit de l'archiprêtre Lazăr Asachi sur l'émeute de Iaşi en 1819. Une page intéressante de l'histoire du réportage roumain* 651

DOCUMENTS

VENIAMIN CIOBANU, *Nouvelles informations documentaires concernant l'évolution du problème orientale (à la fin du XVIIIe siècle)* 669
STELIAN MĂNDRUŢ, *Ilie Minea inédit (1906-1907)* 683

ADDENDA ET CORRIGENDA

DUMITRU AGACHE, *Documents* (I) 689
VIOREL M. BUTNARIU, *Notes numismatiques* (VI) 699

COMPTES RENDUS 709
NOTES BIBLIOGRAPHIQUES 743
REVUES 771
VIE SCIENTIFIQUE 781
ANNIVERSAIRES 807
IN MEMORIAM 823
ABREVIATIONS 827

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACAD. DAN BERINDEI

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN SENIOR AL ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEŞTI

Orice aniversare implică o anumită stare de spirit, o desfăşurare protocolară de idei şi de cuvinte. Cu atât mai mult o aniversare a 80 ani de viaţă şi de muncă ai unui om al ştiinţei, a cărui sărbătorire înseamnă de fapt *permanenţă*, existenţa şi activitatea sa contopindu-se cu evoluţia istoriografiei româneşti în ultima jumătate de secol. Sunt, acestea, motive care mă determină, ca *membru al breslei*, să folosesc evenimentul nu doar ca un prilej de comunicare a unor sentimente, pe care, de altfel, nimeni nu le poate ocoli, ci şi ca un moment al unei mai bune cunoaşteri a destinului său individual şi al unei drepte recunoaşteri a dimensiunilor operei sale, de marcată profesionalitate. Activând în spaţiul larg al aceluiaşi domeniu, cu avantajul privirii din lăuntru şi al raportării la propria noastră viziune asupra istoriei naţionale moderne, aprecierea principalei sale îndeletniciri în devenirea şi unitatea ei organică, ni se pare nu numai necesară, ci şi obligatorie. Aceasta, cu atât mai mult, cu cât, din studiul de adâncime al istoriei noastre moderne, ne-am făcut, noi înşine, un proiect major şi am simţit, alături de Dan Berindei, bucuria şi consecinţele binefăcătoare ale trudei investite.

Am făcut-o, de fapt, încă de acum un sfert de veac, când, în noiembrie 1980, Institutul de istorie „N. Iorga", din Bucureşti, m-a înştiinţat că am fost numit în comisia de concurs, pentru ocuparea unui post de cercetător principal II, de către Dan Berindei. Pentru a motiva această promovare, am fost solicitat să întocmesc un referat de specialitate cu privire la activitatea ştiinţifică şi social-obştească a candidatului şi să-mi formulez un punct de vedere faţă de iniţiativa, de târzie recunoaştere, a respectivei instituţii.

Câteva zile mai târziu, am expediat referatul, considerând invitaţia drept un prielnic prilej de a da expresie – şi pe această cale – preţuirii ce o acordăm omului de ştiinţă şi activităţii sale exemplare, consacrată, cu conştiinţa unei nobile responsabilităţi, ştiinţei istorice româneşti.

Iată ce am scris atunci, cu o convingere rezultată din respectul absolut al adevărului:

Dan Berindei „s-a aflat prezent la toate înfăptuirile de seamă ale istoriografiei noastre din ultimul sfert de veac şi a contribuit, prin scrisul şi prin preocupările sale, manifestate pe diverse planuri, dar, mai ales, în contextul investigaţiilor istoriografice, la afirmarea ştiinţei noastre istorice pe plan naţional şi internaţional.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Activitatea sa ştiinţifică s-a concretizat într-o impresionantă producţie... Aria de cercetare este vastă, cuprinzând problemele cele mai importante ale epocii de constituire şi de afirmare a României moderne. Dan Berindei figurează printre exegeţii de seamă ai *fenomenului revoluţionar românesc*. Lucrările sale, privind revoluţiile de la 1821 şi 1848, substanţiale în informaţie, propunând, în interpretare, noi puncte de vedere, reprezintă opere de serioasă referinţă. Pe aceeaşi linie se situează şi numeroasele cărţi, studii şi articole care abordează problema *independenţei României*.

Efortul principal al istoricului s-a concretizat, însă, asupra perioadei *constituirii şi organizării statului naţional*... Cercetări solide, tinzând spre exhaustiv, cu o abordare sistematică a fenomenului istoric, ordonate în funcţie de finalitatea practică a investigaţiilor, lucrările lui Dan Berindei, consacrate acestei perioade, constituie sinteze de mare valoare, care învederează calităţi exegetice remarcabile, o capacitate de muncă uriaşă şi un talent real în ale scrisului. Stabilirea interdependenţelor, constanta punere în relaţie a faptelor, revalorificarea fundamentului analizei lor şi, în sfârşit, încadrarea fenomenului românesc în cuprinsul istoriei universale, conferă cercetătorilor din acest domeniu o autoritate recunoscută.

Valoarea istoricului şi a operei acestuia se cuvin a fi apreciate nu numai în raport cu numărul, impresionant, al titlurilor şi cu aria de extindere a investigaţiilor. În egală măsură, această valoare este conferită de orizontul larg, în limitele căruia sunt cercetate şi interpretate faptele şi fenomenele. Erudiţia istoricului este dublată, tot timpul, de o cuprinzătoare viziune integratoare şi de capacitatea de a preciza şi defini nuanţele cele mai subtile ale trecutului istoric, iar această perspectivă de ansamblu şi fineţe analitică, întregite cu pregnanţa unei expresii atent cenzurate, condus la exegeze pe deplin convingătoare în concluziile lor pertinente.

În slujba cercetării istorice, Dan Berindei mai pune şi o solidă şi variată cultură, care-i particularizează, în chip singular, personalitatea.

Dan Berindei nu este numai un cercetător cu prodigioase realizări pe tărâm ştiinţific naţional. Alături de o operă, care-l cinsteşte pe istoric şi onorează ştiinţa românească, el desfăşoară o activitate, cu rezultate la fel de definitorii, pentru reprezentarea şi promovarea istoriei româneşti în afara hotarelor ţării. Ca membru al mai multor comisii internaţionale, dar, mai cu seamă, în calitate de *Secretar al Comitetului Naţional al istoricilor din România*, sarcină care, prin ea însăşi, reprezintă o recunoaştere a meritelor ce şi le-a câştigat, Dan Berindei contribuie, cu o responsabilă autoritate, la soluţionarea multiplelor probleme ridicate de integrarea ştiinţei istorice româneşti în circuitul internaţional. Activitatea în acest domeniu îşi găseşte expresie în stabilirea de contacte, în participarea la numeroase reuniuni de lucru sau la congrese ştiinţifice, împrejurări în care Dan Berindei a reprezentat, şi reprezintă, cu competenţă şi prestigiu, ştiinţa noastră istorică. Aprecierea de care s-a bucurat activitatea diversă ce o desfăşoară peste hotare şi-a găsit expresie în alegerea sa ca membru în numeroase comisii şi comitete internaţionale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este greu de separat, la Dan Berindei, activitatea ştiinţifică de cea obştească, civică, învestită cu putere de dăruire, în folosul colectivităţii. Istoric angajat, el serveşte, prin tot ceea ce face, interesele societăţii noastre, cu care ştiinţa istorică s-a identificat atât de deplin. Opera sa istorică reliefează atât erudiţia şi valoarea omului de ştiinţă, rafinamentul intelectualului cât şi patosul şi convingerile cetăţeanului. Dan Berindei este un cetăţean-patriot, în înţelesul înalt al cuvântului, nu numai prin opera sa ştiinţifică, ci şi prin efortul imens de popularizare a istoriei, în strânsă concordanţă cu funcţiile social-educative ale ştiinţei (istorice) în cuprinsul vieţii noastre contemporane. Sutele de articole din presă sau din revistele de cultură, sutele de conferinţe publice, de audiţii radio, de prezenţe la televiziune sunt o vie mărturie a unei activităţi clocotitoare, desfăşurată în miezul problemelor de actualitate, cu o audienţă şi o eficienţă incontestabile.

Istoric de prestigiu, intelectual distins, cetăţean strâns legat de realităţile vremii noastre, pe care le sluje şte prin vocaţie, cu o înaltă competenţă şi cu o nobilă pasiune, Dan Berindei este o personalitate de aleasă factură."

Pronunţându-ne firesc, în favoarea promovării, în încheierea referatului ne exprimam convingerea că aceasta reprezenta „o binemeritată recunoaştere a unei activităţi integrate deplin şi fertil în domeniul istoriografiei şi în orizontul culturii timpului nostru".

Am retranscris aceste pagini, cu o vechime de un sfert de veac, pentru a proba că aprecierile pe care le vom rosti, din nou, în continuare, nu sunt unele de circumstanţă, prilejuite, doar, de o împrejurare calendaristică, ci sunt expresia unor convingeri şi simţăminte, care izvorăsc din legitimă cunoaştere şi participare sufletească.

Dacă, în clipa de faţă, am încerca să schiţăm profilul profesional şi moral al istoricului Dan Berindei, tot ceea ce am afirmat, cu 25 ani în urmă, rămâne neclintit, reprezentând, însă, o imagine palidă a omului şi a istoricului de astăzi. Odată cu vârsta, dar nu datorită doar acesteia, ci faptului că activitatea istoricului se desfăşoară sub alte auspicii, domeniile s-au diversificat, responsabilităţile au crescut, opera, de o prolificitate remarcabilă, a sporit în valoare, substanţă şi autoritate.

Eliminat din activitatea de cercetare, la începutul carierei sale ştiinţifice, din nedreptele raţiuni politice ale regimului totalitar, Dan Berindei a parcurs, cu răbdare, devotament pentru profesiune, credinţă în adevăr, servite de o neobişnuită capacitate şi putere de muncă, un impresionant *cursus honorum* (Secretar ştiinţific şi, apoi, Vicepreşedinte al Consiliului ştiinţific al Institutului de istorie „N. Iorga", membru fondator, vicepreşedinte şi, apoi, Preşedinte al Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie, membru în Comitetul de conducere al Societăţii de ştiinţe istorice, Secretar General al Comitetului naţional la istoricilor din România, membru corespondent şi, apoi, titular al Academiei Române şi Preşedinte al Secţiei de Ştiinţe istorice şi Arheologie a Academiei Române, Profesor asociat al Universităţii din Bucureşti şi al Universităţii „Hyperion",

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

delegat permanent al Academiei Române pe lângă Uniunea academică internațională și membru a 16 organizații internaționale de profil, redactor șef sau membru în comitetele de redacție ale publicațiilor de istorie ale Academiei Române și ale unor organisme internaționale), desfășurând în țară sau peste hotare o activitate prodigioasă, de mare consistență și autoritate științifică.

Domeniul principal al activității lui Dan Berindei a rămas, cu îndreptățită motivație, cercetarea trecutului istoric, încununată cu apariția recentă a *Tratatului de istorie a Românilor*, al cărui redactor responsabil este. S-a afirmat drept unul din cercetătorii cei mai avizați ai istoriei noastre moderne, aria de investigație cuprinzând istoria politică și socială a secolului al XIX-lea, istoria orașelor, istoria culturii și a relațiilor internaționale. Contribuțiile, impresionante ca diversitate și volum, sunt remarcabile prin temeinicia informației, proprietatea observațiilor analitice, ca și prin maniera de comunicare, pilduitoare sub raportul conciziunii, sobrietății și al unui remarcabil simț al măsurii.

Indispensabilele instrumente de lucru alcătuite (*Documente privind unirea Principatelor, Documente Hurmuzaki*, seria nouă, *Documente militare din războiul de independență*, altele privitoare la *domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, ca și publicare de *Texte social-politice esențiale* și *Bibliografia analitică a periodicelor românești* ș.a.), monografiile cuprinzătoare, consacrate unor problemele fundamentale ale istoriei naționale (*Reforma agrară din 1864, Revoluția din 1821, Revoluția din 1848, Epoca Unirii. Începuturile diplomației românești moderne*, primei perioade a *Domniei lui Carol I* ș.a.), totalizând peste 50 volume, peste 400 articole și studii, reprezintă o operă impresionantă pentru o viață de om, întemeiată pe un constructiv cod profesional și un înalt cod moral.

Dan Berindei a reprezentat – și reprezintă – știința istorică românească în numeroase țări ale lumii, participând la reuniuni și congrese internaționale, scriind și publicând sute de articole și comunicări precum și conferințe, care se bucură de o largă audiență și apreciere. Este o prezență vie, activă, de o energie clocotitoare, în viața culturală a țării, cinstindu-și profesiunea și respectându-și credo-ul, de timpuriu afirmat: „*Patria, pasiunea cercetării și munca, dăruirea către națiune*".

Cu supravegherea ce se cuvine a fi respectată și în acest moment sărbătoresc, consacrat unui senior al istoriografiei românești, am ținut să cinstim, prin cuvânt scris, omul și fapta lui de-o viață, urându-i mulți ani în împlinirea – și de acum înainte –, cu aceeași pasiune și strălucire, a unui nobil credo, asumat cu gravitate și demnitate.

GH. PLATON

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SUB SEMNUL MĂSURII: ISTORICUL DAN BERINDEI

Recitindu-i unele studii, monografii, sinteze publicate de-a lungul anilor, precum şi secvenţele memorialistice din ultimul timp, am fost frapat de accentul pus de istoricul Dan Berindei pe „dreapta măsură în judecata trecutului", expresie prezentă de altfel în chiar titlul cărţii sale de memorii[1]. Este un fel de a sintetiza o atitudine ce se regăseşte la mai toţi istoricii de seamă, de n-ar fi să-i amintim acum e.g. decât pe Cicero şi Lucian, alături de moralişti sau filozofi din timpurile mai noi, pentru care „le juste milieu" constituie, cu bun temei, o normă de conduită. Este spiritul în care, la noi, Kogălniceanu definea istoria însăşi ca „măsură" a progresului[2], atent cum era şi el la „dreapta judecată"[3]. Exemplele se pot înmulţi, fiindcă istoricii au năzuit mereu să afle „măsura justă", ca în poemul goethean, însă ascultând de îndemnuri cu mult mai vechi. Astăzi nu se mai miră nimeni când *a măsura, a cântări, a estima* necontenit, e o conduită curentă în istoriografie[4]. O întâlnim şi la noi, uneori sub forme impresionante, ca în cazul istoricului Dan Berindei.

Ajuns la o vârstă venerabilă, academicianul de azi se prezintă, în spaţiul istoriografiei şi în dezbaterile actuale de un caracter mai amplu, ca o personalitate de prim rang. Modernist ca formaţie şi angajament continuu, el face parte dintr-o categorie, arareori bine reprezentată, de istorici capabili să ia în studiu, cu răbdătoare stăruinţă, orice perioadă, fenomen, proces, figură semnificativă, dacă nu şi ansamblul aventurii cronotopice a omului.

Mărturie a acestei disponibilităţi stau numeroasele sale studii, monografii, sinteze, alcătuind acum, la octogenat, o bibliografie vastă, cu neputinţă de valorizat într-un demers ca acesta. Ea priveşte nu numai istoria modernă a României, perioadă căreia Dan Berindei i-a închinat cea mai mare parte a ostenelilor sale, timp de şase decenii, însă şi contribuţii demne de pus în lumină din mai toată istoria noastră, iar ocazional secvenţe de istorie generală privind momente, figuri, contexte, fenomene de un larg interes, de regulă în raport cu problematica românească. Nu i-au rămas străine, cum era şi firesc, nici ştiinţele

---

[1] Dan Berindei, *Memorii sincere sau dreapta măsură în judecata trecutului* (12), în *Dosarele istoriei*, VI, 10, 2001, p. 55-56.

[2] M. Kogălniceanu, *Opere*, II, ed. Al. Zub, Bucureşti, 1976, p. 404.

[3] *Ibidem*, p. 392.

[4] Cf. J. Le Goff, Pierre Nora (eds), *Faire de l'histoire*, I-III, Paris, 1974.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

auxiliare, socotite ca adjuvante ale discursului istoric, capabile să ofere unelte de lucru, metode speciale, conexiuni imposibil de stabilit altfel. Este un palmares explicabil prin biografia autorului şi deopotrivă prin contextul socio-politic sau cultural, deloc simplu şi adesea traumatizant pentru istoric.

Născut la 3 noiembrie 1923, un lustru după Marea Unire, într-o familie cu tradiţii intelectuale, de obârşie oltenească, Dan Berindei şi-a făcut studiile medii, apoi cele superioare la Bucureşti, beneficiind de îndrumarea unor dascăli de aleasă ţinută, pedagogi şi savanţi în egală măsură. Liceul „Spiru Haret", absolvit în 1941, era prin el însuşi un garant al pregătirii sistematice, ca şi Facultatea de Istorie din capitală, al cărei licenţiat *magna cum laude* a devenit în 1945, pe când societatea românească şi o bună parte a lumii începeau să evolueze într-un eon dramatic, de care biografia istoricului avea să fie sensibil atinsă.

Angajat la *Institutul de Studii şi Cercetări Balcanice* din capitală (1946-1948), apoi la *Institutul de Istorie şi Filozofie*, până în 1952, Dan Berindei a fost silit un timp a presta munci de supravieţuire, ca şi alţi istorici, reintrând în sfera cercetării abia la 1 octombrie 1955, spre a rămâne acolo, activ şi fecund, la *Institutul de Istorie* din capitală, până la 30 aprilie 1990, când s-a produs pensionarea şi a început, practic, o nouă etapă, aceea a activităţii sale de profesor la Universitatea din Bucureşti şi alte instituţii de rang înalt. Membru corespondent (1991), apoi titular (1992), el prezidează din 1993 secţia de resort, în cadrul căreia a iniţiat proiecte de mare însemnătate pentru istoriografia naţională.

Ca cercetător ştiinţific, s-a dedicat mai ales perioadei moderne, la toate nivelele, publicând documente, colaborând la bibliografia analitică a periodicelor, coordonând volume tematice, elaborând studii secvenţiale, monografii, sinteze, toate într-un spirit ce voia să continue, în fond, marea tradiţie istoriografică. A asumat misiuni dificile în stimularea travaliului ştiinţific, îndeosebi după 1970, când a devenit secretar al *Comitetului Naţional al Istoricilor Români*, iar în această calitate a contribuit masiv la organizarea *Congresului Internaţional de Ştiinţe Istorice* din Bucureşti (1980), ceea ce i-a atras o vastă recunoaştere externă şi multiple oportunităţi de a colabora cu istorici străini, publicând apoi numeroase lucrări, rostind conferinţe pe teme de istorie românească, participând la diverse reuniuni ştiinţifice etc.

Spirit echilibrat şi tenace, a ştiut să profite de împrejurări pentru a-şi spori zestrea informaţională, odată cu orizontul teoretic şi de metodă, la contactul cu diverse şcoli istorice din lume, dar continuând mai ales îndemnuri ce se degajau din istoriografia noastră, ajunsă la o deplină omologare mondială în perioada interbelică. Ucenicia de la institutul de balcanologie, condus de Victor Papacostea şi reactivat, în 1963, ca *Institut de Studii Sud-Est Europene*, pe calea trasată de N. Iorga, a fost de bun augur, căci i-au înlesnit aproprierea optimă a ştiinţelor auxiliare şi a instrumentarului respectiv, dându-i posibilitatea să valorifice, pe cont propriu sau în echipă, o cantitate considerabilă de informaţii noi, în lumina cărora a remodelat evenimente, figuri istorice, stări de spirit, idei, cu o râvnă care i-a atras stima breslei de oriunde.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ca în vechiul adagiu, se poate spune că nimic din ce e omenesc şi intră în orizontul istoriografiei nu i-a rămas străin. L-au interesat evenimentele, instituţiile, structurile sociopolitice, dar şi oamenii, cu ideile, aspiraţiile, destinele lor particulare. Epoca modernă, căreia a ştiut să-i atribuie un sens extensiv, spre trecut şi spre viitor, îi oferea pe toate planurile o materie vastă, incitantă, inepuizabilă. Trebuind să aleagă, a selectat acele momente, contexte, figuri, instituţii care îi permiteau să aprofundeze cunoaşterea epocii în ansamblu. Restituţia istorică stă oricum sub semnul fragmentului, oricât s-ar sili breasla întreagă să o cuprindă fără rest, „aşa cum a fost".

Cunoscător eminent al paşoptismului, s-a preocupat monografic de epocă, dar a avut preferinţe susceptibile să scoată în lumină anumite figuri, aspecte, împrejurări: „Am fost atras din prima tinereţe de figura eroică a lui Nicolae Bălcescu, luptătorul pasionat, intelectualul militant, patriotul înflăcărat, omul care a ştiut, cu mult simţ al măsurii şi al echilibrului, cu înţelepciune, dar şi cu intransigenţă, să se impună respectului contemporanilor săi şi al generaţiilor următoare"[5].

Această confesiune relevă nu numai un model pe care istoria îl conturase deja cu pregnanţă, dar şi unul de care istoricul Dan Berindei se ataşase în chip salutar. Militantismul, angajarea socială, folosirea istoriei ca instrument autocognitiv etc. aveau să nutrească şi propriile-i impulsuri, atunci când a hotărât să scrie *Memorii sincere sau dreapta măsură în judecata trecutului*[6].

Istorici de seamă din generaţia care a fost silită a suporta dictatura comunistă (Cornelia Bodea, Apostol Stan, Gh. Zane ş.a.) au reuşit să continue linia de gândire bălcesciană despre revoluţia de la 1848, considerând-o nu ca un fenomen izolat, efemer sau de imitaţie apuseană, ci unul de sursă multiseculară, consecinţa unui lung proces evolutiv. Pe această linie, Dan Berindei obţine o sinteză ce împacă oarecum tezele antinomice formulate de Şt. Zeletin şi E. Lovinescu, unul punând accent pe dezvoltarea economică, înlesnită de tratatul de la Adrianopol, altul pe contaminarea ideologică venită din Apus. O asemenea sinteză era neîndoielnic oportună, mai ales după ce numerose date noi au fost compulsate şi puse în lumină, îndeosebi cele privitoare la studioşii români din Occident, la societăţile secrete (de tip masonic îndeosebi), la proiectele de reformă, la fenomenul modernizării în spaţiul carpato-danubian etc.

Sub acest unghi, contribuţiile semnate de Dan Berindei se vădesc de o însemnătate considerabilă. Ele aduc numeroase noutăţi în domeniu, redimensionează fapte, resemnifică împrejurări, recontextualizează evenimente, astfel ca sinteza obţinută, de orice anvergură, să fie cât mai aproape de adevăr şi cât mai durabilă.

Nu poate surprinde, în consecinţă, faptul că autorul a revenit mereu asupra momentului paşoptist, ca fenomen central în explicarea modernităţii româneşti,

[5] Dan Berindei, *Pe urmele lui Nicolae Bălcescu*, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1984, p. 5.

[6] Sub acest titlu Dan Berindei a publicat fragmente de amintiri în „Dosarele istoriei", „Magazin istoric" etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

temă vastă şi complexă, antamabilă cu folos numai în perspectivă diacronică. Este motivul pentru care s-a ocupat de preludiile modernizării, de mişcarea condusă de Tudor Vladimirescu, socotită decisivă pentru schimbările produse, dar şi de frământări, agitaţii, proiecte de reformă încă mai vechi, susceptibile să explice, pe linia lui Bălcescu, fenomenul în cauză. Secole întregi, dacă nu milenii, se vădesc solidare, în această perspectivă, cu marile împliniri din secolul XIX, un secol lung, prelungindu-se până la întâia conflagraţie mondială.

Marea „temă" a acestui secol era desigur naţiunea, iar în raport cu aceasta se cuveneau lămurite numeroase, complexe, inextricabile aspecte, de care s-au ocupat atâţia istorici, economişti, filozofi, etnosociologi, literaţi, practic toţi cei interesaţi de modernitatea societăţii noastre, în raport cu *trendul* modern al lumii în ansamblu. Este o perspectivă deja bine conturată mai înainte, prin marii noştri istorici, de la Kogălniceanu şi Bălcescu la A.D. Xenopol, N. Iorga, I. Lupaş, C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, G. Brătianu, ca să nu amintim aici decât puţine vârfuri ale domeniului.

Ceea ce configurează pregnant felul său de a trata istoria noastră modernă, printr-o cât mai deplină şi nuanţată raportare la fazele dinainte şi la cele următoare, este convingerea că un istoric nu poate construi corect, după normele profesiei şi după exigenţele lumii în care se află, decât alăturându-şi eforturile la străduinţele celorlalţi, breasla toată vădindu-se solidară cu un mare, inepuizabil, proiect restitutiv.

Regăsim aceeaşi atitudine şi în studiile despre epoca Unirii, căreia Dan Berindei i-a închinat, de asemenea, eforturi considerabile, sporindu-i substanţial zestrea documentară şi nuanţând exegeza multor aspecte.

Tot astfel, problematica modernizării i-a reţinut interesul, alimentând studii legate de asimilarea ideilor apusene, instituţii, elite, istoricul fiind preocupat mereu de găsirea unui bun raport între acţiunea factorilor interni şi a celor din afara spaţiului românesc. În analiza ansamblului, a ştiut să vadă rolul elementelor alogene, important oriunde în asemenea procese. Dan Berindei a fost printre primii care, înainte chiar de schimbarea regimului, a pus în discuţie, prudent, echilibrat, o temă ca aceasta.

Este unghiul sub care a încercat să examineze, secvenţial, şi *Cultura naţională română modernă* (1986), dimensiune prezentă în mai toată opera şi abordată în chip folositor până azi, cu un efort evident de a pune în lumină temele rămase până nu demult în obscuritate sau chiar prohibite de sistemul comunist.

„Imaginea *celuilalt*", distorsionată adesea la unii istorici, constituie o asemenea preocupare, prezentă în volumul mai sus citat, în *Călători români paşoptişti* (1989), dar mai cu seamă în *Românii şi Europa*, titlu sub care Dan Berindei a conceput pesemne o serie, cu un prim volum despre secolele XVIII-XIX, subintitulat *Istorie, societate, cultură* (1991) şi revizuit apoi, cu menţiunea că se ocupă de „perioadele premodernă şi modernă" (1997). Un capitol despre *România şi Europa* deschide, altminteri, o lucrare privind *Societatea românească în vremea lui Carol I* (1992), temă de care s-au ocupat cândva şi alţi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorici, însă care căzuse cumva în desuetudine sub dictatură. E o sinteză *sui generis*, în care se reflectă „marile probleme ale națiunii", definite succint, dar exact, cu o continuă grijă de a găsi „măsura justă", capabilă să asigure un echilibru al judecății, perspectiva integratoare.

Opțiunile tematice ale istoricului nu sunt deloc aleatorii, nici lipsite de consecințe pentru tipul de discurs la care face apel. O evoluție în suita abordărilor sale se poate identifica, în legătură cu cerințele unui moment sau altul, dar și cu gradul de imixtiune a factorului politic în istoriografie. Dan Berindei a știut să aleagă mereu teme, aspecte, figuri ce puteau fi puse în valoare cu mai multe șanse de izbândă cognitivă. Opera lui, vastă și polimorfă, ar putea fi examinată cu folos sub această latură, ca și apariția de accente noi, pe baza documentelor inedite, a schimbării de climat socio-cultural, de viziune și metodă etc. Cu atât mai mult, disoluția sistemului comunist i-a permis să extindă aria cercetărilor, prin asumarea de noi teme, prin aprofundarea și remodelajul altora. Istoria evreilor și problematica masoneriei, cvasi interzise anterior, au devenit teme predilecte după 1989, ca și tema monarhiei, examinată sporadic și mai înainte, dar cu insuficientă libertate de spirit, cu distorsiuni jenante, lucru lesne de înțeles pentru cine a trăit în epocă, însă anevoie de explicat pentru noile generații. Studiile mai recente denotă o preocupare constantă a istoricului de a emite un discurs echilibrat, cu stabilirea cât mai exactă a faptelor și o exegeză menită a reține sensuri valabile, date pe care să se poată conta în restituția unui moment sau altul, a unui fenomen, a unei instituții, a faptelor de cultură etc.

Tocmai perspectiva ansamblului integrator i-a îngăduit istoricului Dan Berindei să rămână constant în studiile întreprinse, atent la măsură, echilibru, construcție sistematică, întemeiată pe o cât mai deplină documentare și pe o bună înțelegere a ceea ce este mai durabil în istorie. În lumina unor constante a căutat să examineze fragmentele, aspectele, personalitățile puse în lumină, convins că numai așa ele pot fi înțelese cum se cuvine. Este o lecție de echilibru, de măsură (*est modus in rebus*), cu atât mai valoroasă cu cât ea s-a conturat progresiv, într-o epocă a nemăsurii, a dezechilibrului și a cacofoniei semantice.

Nimic mai semnificativ decât modul în care, rostindu-și cuvântul de recepție la Academia Română, Dan Berindei a ținut să definească pașoptismul (2001): „Superbă și voluntară, generație de real sacrificiu, dedicată unei cauze, cea a zidirii României, generația pașoptistă ne apare, la peste un secol și jumătate, dezbărată de sechelele ironiilor caragialești și ale ironiei necruțătoare a lui Maiorescu, fiu de pașoptist, marele filtru al culturii naționale, neînțelegător însă și nedrept judecător" al celor dinainte sa[7]. Un apel, din nou, la măsură! În mod evident, radicalismul judecății emise de spiritul rector al *Junimii* se situa în dezacord cu nuanța căutată de istoric. Trebuie spus numaidecât că acel radicalism era salutar în epocă și rămâne o exigență continuă, pentru a limpezi spiritele și a face ca „sfântul nesațiu" al unui timp (expresia lui Heliade) să

[7] Acad. Dan Berindei, *Generație pașoptistă*, Discurs rostit la 26 aprilie 2001 în ședință publică, București, Ed. Academiei Române, 2001, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rodească mai cu spor. În alocuția de răspuns, acad. Eugen Simion a știut să aprecieze, cu subtilitate, acea „epocă de înnoire a spiritului românesc, de ieșire de sub dominația inerției răsăritene, de afirmare a statului unitar românesc"[8], epocă pe care istoricul recipiendar o studiase temeinic, privilegiind faptele și analiza lor cât mai obiectivă, însă fără a ignora sensurile, „realitatea" subiacentă și inefabilă, la care nu se parvine realmente decât în momente de grație.

Îndemnul la rigoare, profesionalism, echilibru în judecată, construcție și reconstrucție permanentă e un fapt ce se degajă din ansamblul operei elaborate de academicianul Dan Berindei și el nu poate fi decât benefic pentru istoriografia română.

ALEXANDRU ZUB

[8] *Ibidem*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTITUIREA STATULUI NAȚIONAL ROMÂN ÎN OPERA ISTORICULUI DAN BERINDEI

Cu câteva decenii în urmă, pe vremea când activam la Arhivele Statului din Iaşi, l-am cunoscut pe istoricul Dan Berindei. Întâmplarea s-a consumat după un eveniment fericit pentru mine; profesorul îmi făcuse favoarea de a fi comentat, în termeni mai mult decât măgulitori, într-o revistă de cultură, debutul nostru editorial (D. Ivănescu, Virginia Isac, *Alexandru Ioan Cuza. Acte şi scrisori*, Ed. Junimea, 1973). Aprecierile făcute de domnia sa atunci au însemnat mult pentru noi, ca şi întâlnirile care au urmat, de data asta într-un context puțin diferit. Reprezentând mediul academic, a făcut parte din Consiliul de conducere al *Revistei Arhivelor* şi, de asemenea, mult mai important, din Comisia ştiințifică pe probleme arhivistice, care aviza lucrările elaborate de colegii mei. Îl aşteptam la asemenea întâlniri cu nerăbdare şi justificate motive, deoarece, în acele împrejurări, nu tocmai prielnice cercetării, devenea susținătorul şi purtătorul nostru de cuvânt în fața autorității administrative, iar vocea sa era ascultată. Cu calm, cu măsură, cu o argumentație fără reproş, reuşea să convingă şi să învingă acolo unde noi, arhiviştii, nu reuşeam.

Calitățile omului le-am regăsit în opera istoricului Berindei. De multe ori a trebuit să citesc sau să recitesc studiile, articolele, volumele de documente, monografiile sau sintezele pe care le-a publicat de-a lungul a şase decenii. Apelul continuu la opera sa, una de referință pentru preocupările mele, e vorba de *Epoca Unirii*, m-a făcut să înțeleg strategia folosită de autor pentru a ridica o construcție impunătoare, credibilă şi durabilă.

Mai întâi şi-a întocmit instrumentele de lucru prin editarea izvoarelor (impunătoarele volume de *Documente privind Unirea Principatelor*, I şi II, apărute în anii 1959 şi 1961), atât interne cât şi din arhivele străine. Relativ recent (1991), tot din inițiativa sa, a apărut şi primul volum de *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza, 1859-1861*. Cu acest din urmă tom capătă contur un proiect mai vechi ce urmărea să faciliteze specialiştilor, dar şi marelui public, accesul integral la Arhiva Cuza. Lor le-a adăugat textele social-politice cele mai importante (*Gândirea social-politică despre Unire – 1859*, Bucureşti, 1966) despre organizarea şi constituirea statului național român. Aria

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 11–14

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

investigațiilor arhivalice nu s-a oprit aici, multe dintre analizele istoricului fiind însoțite de scrisori, memorii, acte oficiale etc.

Suportul documentar astfel asigurat i-a permis tratarea sistematică și în profunzime a temei. Și dacă la începutul carierei accentul cade pe chestiuni de ordin social – mișcarea țărănească condusă de Mircea Mălăeru, frământări politice și sociale în jurul alegerii lui Cuza, frământările orășenești, mișcările grănicerilor și dorobanților, date despre Ion Roată – ulterior aria preocupărilor se diversifică. Activitatea divanurilor ad-hoc, dubla alegere, lupta diplomatică pentru recunoașterea Unirii, guvernele și domnia lui Al. I. Cuza, reformele, problema agrară, învățământul, industria, biserica, presa, rolul lui M. Kogălniceanu și V. Alecsandri în realizarea statului român modern, sunt doar câteva dintre subiectele abordate.

La toate acestea trebuiesc adăugate preocupările istoricului de a evidenția în studiile sale contextul intern și internațional în care a luat naștere statul național român și direcțiile majore ale politicii sale externe; consolidarea autonomiei și obținerea componentelor esențiale ale suveranității naționale. Așa încât, pare firesc pentru cel familiarizat cu opera profesorului Dan Berindei să găsească în ea răspuns la acele probleme care privesc politica de alianțe a Principatelor Unite (1859-1866), raporturile lor cu puterile garante, interesul național în politica externă de la Unire la Independență, Alexandru Ioan Cuza și independența României, unitate – modernizare – independență, diplomația românească și instituțiile diplomatice, unirea Principatelor – preludiu al independenței, impactul revoluției franceze asupra românilor, relațiile cu Franța, înființarea agenției de la Paris, românii și lupta de eliberare națională a popoarelor din sud-estul Europei etc. Și această înșiruire, care înseamnă tot atâtea studii făcute cu profesionalism, cu talent, cu seriozitate ar putea continua. Ea avertizează însă pe cititor că în acest fel a fost pregătit terenul pentru importantele sinteze care au urmat.

Una dintre ele, sugestiv intitulată *Epoca Unirii*, apărută în 1979 și reeditată în 2000, s-a bucurat de o largă audiență în rândul specialiștilor și a marelui public. Diferită ca structură de sintezele care au precedat-o, semnate de A.D. Xenopol, T.W. Riker și C.C. Giurescu, ea a fost anticipată, după cum s-a văzut, de o serie întreagă de studii dedicate Unirii și domnitorului ei. Autorul a urmărit să lărgească imaginea asupra epocii și personalității lui Al. I. Cuza prin apelul continuu la sursele documentare – multe dintre ele puse pentru prima dată în lumină acum – să verifice și să corecteze datele istorice, pentru a nu rămâne la o simplă sinteză cu privire la tema care face obiectul cercetării, să evite repetiția faptelor cunoscute dintr-o bibliografie deconcertant de bogată, să desprindă din noianul de informații pe acele menite a oferi și sugera noi dimensiuni momentelor sau evenimentelor parcurse și în felul acesta să pună la dispoziția cititorului substanța unei redimensionări contemporane.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este cazul să arătăm acum că cel care cunoaşte opera istoricului Berindei va sesiza cu uşurinţă că demersul său cel mai important a vizat această perioadă a constituirii şi organizării statului naţional. Sinteza de care am amintit mai înainte nu e nici prima şi nici singura. În strânsă legătură cu ea sunt cele ce au premers-o şi au fost dedicate diplomaţiei (*Din începuturile diplomaţiei moderne româneşti*, în 1966), reformei agrare (*Reforma agrară de la 1864*, în 1966 versiunea franceză şi în 1967 versiunea română) şi evoluţiei ideii de unitate şi contextului în care s-a realizat (*Unirea Principatelor române*, în 1967 versiunea franceză).

Originalitatea şi valoarea operei istorice a acad. Dan Berindei trebuiesc apreciate nu numai în raport de impresionantul număr de studii, articole, monografii etc. sau de importanta bază documentară pe care a utilizat-o la elaborarea lor, ci mai ales datorită calităţilor deosebite de exeget şi talentului veritabil – lucru nu la îndemâna oricui – în a pune pe hârtie, cu cuvinte potrivite, adevărul istoric.

Referitor la tema noastră, nu poate surprinde gestul repetat de autor de a reveni asupra ei, căutându-i noi valenţe. Este şi cazul consistentului volum apărut în 1986 despre *Cultura naţională română modernă*. Atent la mutaţiile înregistrate de societatea românească în ansamblul ei pe durata secolului XIX, autorul găseşte argumente convingătoare asupra rolului jucat de cultură în construirea României moderne şi măsura în care ea a slujit marilor idei de unitate, independenţă şi modernizare.

O preocupare mai veche, dar mereu nouă, una din temele care l-au atras şi l-au pasionat, asupra căreia ne-a lăsat consistente şi valoroase studii, cea a diplomaţiei, în strânsă legătură cu formarea statului naţional român, s-a concretizat într-o incitantă sinteză, *Diplomaţia românească modernă de la începuturi la proclamarea independenţei de stat (1821-1878)*, tipărită în 1995. Realizarea României moderne, din punctul de vedere al autorului, nu se putea face decât prin integrarea conştientă a politicii româneşti în contextul internaţional al epocii, prin afirmarea naţiunii române pe plan politic european, prin cucerirea unei poziţii independente României în ansamblul relaţiilor dintre state, iar în obţinerea acestor deziderate o misiune importantă revenea „diplomaţiei" româneşti.

N-am putea încheia aceste modeste rânduri, dedicate celui pe care breasla îl sărbătoreşte la împlinirea a opt decenii, fără a aminti un alt aspect ce priveşte statul naţional român, deosebit de important, tratat de distinsul istoric, cel al relaţiei noastre cu lumea din care facem parte, adică *Românii şi Europa*. Două tomuri având acest titlu, editate în 1991 şi 1997, analizează cu discernământ, profunzime şi subtilitate importantele probleme cu care naţiunea română s-a confruntat în timpii premoderni şi moderni, precum şi măsura în care Europa şi ideile ei au influenţat evoluţia noastră.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu o nouă lectură a cărților sale, ocazionată de aceste rânduri, credem necesar să precizăm aici că cercetarea acestei importante probleme a modernității noastre, constituirea și organizarea statului național român, a găsit în acad. Dan Berindei istoricul potrivit. De la studiile și articolele de mai mică întindere până la marile sinteze, încheind cu recentul *Tratat de istorie a românilor*, al cărui redactor responsabil este, întreaga operă a celui pe care îl sărbătorim stă sub semnul seriozității, sobrietății și „dreptei măsuri în judecata trecutului".

DUMITRU IVĂNESCU

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACAD. DAN BERINDEI DESPRE LOCUL ROMÂNILOR ÎN RELAȚIILE INTERNAȚIONALE (1821–1877)

Preocupat de istoria modernă a românilor, cu numeroase incursiuni în domeniile politic, social, economic, academicianul Dan Berindei nu putea neglija istoria diplomației sau implicarea tânărului stat român în relațiile internaționale.

Eforturile întreprinse de reprezentanții noștri pentru a ieși din cadrul „jocului" diplomatic al Marilor Puteri au fost urmărite de către Dan Berindei în numeroase lucrări. Astfel, în 1965, apărea o amplă investigație asupra acestui tip de demersuri, intitulată *Din începuturile diplomației românești moderne*, care este și o interesantă retrospectivă asupra istoriei medievale și moderne a românilor. Expresie a numeroase și temeinice cercetări, lucrarea se constituie într-o pledoarie convingătoare asupra existenței instituțiilor diplomatice odată cu apariția formațiunilor statale românești. Modul de organizare a activităților diplomatice, apariția unor instituții specifice precum solia, capuchehaia ș.a.m.d. sunt avute și ele în vedere.

Istoricul Dan Berindei realizează prin lucrarea apărută în 1979 și intitulată *Unirea Principatelor* sinteza unui număr impresionant de studii ce subliniază inițiativele pe care mai multe generații de români le-au avut pentru constituirea și consolidarea statului român. Dintre acestea merită amintite: *Les révolutionnaires de 1848 et l'idée de l'unité*; *L'Union des Principautés Roumaines*; *Constituirea statului național român în context european*; *Adunările ad-hoc. Lupta pentru unire în anii 1856-1858*; *Documente privind Unirea Principatelor* ș.a. În lucrarea amintită mai sus, profesorul Dan Berindei, prezintă într-un stil cursiv și alert momentele ce au anunțat actele de la 5 și 24 ianuarie 1859, nepierzând din atenție contextul internațional la care se raportează în permanență. Dacă prima parte este consacrată evenimentelor de la începutul secolului XIX ce au permis impunerea în atenția cancelariilor europene a problemei românești și alegerii ca domn a lui Al. I. Cuza, cea de a doua parte este axată pe activitatea de șef al statului român, desfășurată de către domnul Unirii. Pe lângă analiza obiectivă pe care o face asupra greutăților economico-sociale din perioada 1859-1866, autorul revine la una din preocupările sale constante, politica externă, întocmind un adevărat bilanț al acesteia în timpul domniei lui Cuza. Concluzia la care ajunge profesorul Dan Berindei la sfârșitul capitolului consacrat acțiunilor diplomatice, prin care s-a încercat impunerea statului român ca un stat distinct, este aceea că prin întreaga sa activitate „domnul unirii" a pregătit, practic, obținerea independenței.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 15–16

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru un istoric interesat de momente marcante ca 1859 şi 1877, cele de la 1866 şi din anii ce au urmat nu puteau fi, la rândul lor, ignorate. Sinteza monografică ce are ca titlu *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1877)* dă dovada priceperii academicianului Dan Berindei de a oferi cititorilor o adevărată frescă a societăţii româneşti dintr-o perioadă caracterizată, în primul rând, prin complexitate şi dinamism. Angajarea unei clase politice conştiente de misiunea ei în acţiunea de reducere a diferenţelor faţă de societatea occidentală este surprinsă aici cu obiectivitate. Profesorul Berindei este preocupat, în egală măsură, să ofere cât mai multe informaţii necesare în înţelegerea procesului de modernizare ce avea să fie accelerat în deceniul premergător independenţei.

Scurta noastră intervenţie ar fi cu siguranţă incompletă dacă nu am aminti, în spaţiul ce-l avem la dispoziţie, şi contribuţia adusă la evidenţierea demersurilor politico-diplomatice pe care românii le-au desfăşurat pentru atingerea unuia dintre cele mai importante obiective ale programului naţional întocmit de generaţia paşoptistă: independenţa.

Fidel convingerii sale, potrivit căreia documentele reprezintă un instrument util şi necesar celui ce vrea să înţeleagă complexitatea unor evenimente, istoricul Dan Berindei a coordonat şi un volum de documente militare privind participarea României la războiul ruso-turc din 1877-1878. Cu ajutorul instrumentului de lucru pe care ni-l oferă, intitulat *Războiul pentru independenţa naţională, 1877-1878. Documente militare,* avem posibilitatea să înţelegem contribuţia armatei române la obţinerea independenţei dar şi la imaginea pe care o va avea România în rândurile oamenilor politici europeni şi a presei internaţionale, după îndepărtarea suzeranităţii otomane.

În afară de culegerea de documente menţionată, istoricul Dan Berindei a consacrat mai multe scrieri laturii politice şi diplomatice a momentului amintit. Studii cum ar fi cele apărute în anul centenarului: *Cucerirea independenţei, 1877-1878; Statul naţional român în lupta pentru independenţă; Acţiuni diplomatice pentru recunoaşterea şi consolidarea independenţei* se remarcă prin caracterul lor accesibil, chiar şi pentru cei care au prea puţine tangenţe cu domeniul istoriei.

Ca o însumare a cercetărilor profesorului Dan Berindei, lucrarea *Diplomaţia românească modernă,* apărută în 1992, are în centrul atenţiei activitatea desfăşurată pe plan extern de oamenii politici români în perioada 1821-1878. Unul din obiectivele lucrării a fost acela de a sublinia demersurile constante ale românilor pentru depăşirea statutului de „obiect de compensaţie" în cadrul relaţiilor internaţionale şi dificultăţile ce au fost întâmpinate în atingerea acestui deziderat.

Fără a ne propune să amintim numărul impresionant de lucrări ale academicianului Dan Berindei, axate pe locul românilor în relaţiile internaţionale în secolul XIX, am dorit ca în rândurile de faţă să sugerăm doar copleşitoarea contribuţie a domniei sale la un domeniu istoriografic ce se intersectează cu interesele noastre, ale tinerilor modernişti în general.

LIVIU BRĂTESCU

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DAN BERINDEI
BIBLIOGRAFIE ŞTIINŢIFICĂ
1945 – 2003

1945

1. *Revoluţia din 1848 din Franţa şi tinerii români aflaţi la Paris*, în „Revista Istorică Română", XV (1945), p. 171-192.

1946

2. *Din viaţa „Revistei Române"*, în „Revista Istorică Română", XVI (1946), p. 185-186.
3. *Note genealogice*, în „Revista Istorică Română", XVI (1946), p. 376-377.
4. *O scrisoare a lui Gheorghe Asaki din 1856*, în „Arhiva Românească", X (1946), p. 363-371.

1947

5. *Cuza Vodă şi ordinul „Unirii". Proiectul instituirii unei decoraţii naţionale*, în „Revista Istorică Română", XVII (1947), p. 98-106.
6. *Dionisie Pop Marţian şi Congresul internaţional de statistică din 1863 de la Berlin*, în „Hrisovul", VII (1947), p. 168-181.

1951

7. *Mişcarea ţărănească condusă de Mircea Mălăeru – ianuarie 1862 st.v.*, în „Buletinul ştiinţific al Academiei R.P.R., Secţiunea de ştiinţe istorice, filologice, economico-juridice", III (1951), p. 37-63 (sub pseudonimul B. Dan).

1955

8. *Frământări politice şi sociale în jurul alegerii domnitorului Cuza în Ţara Românească*, în „Studii", VIII (1955), nr. 2, p. 51-74.
9. *Oraşul Bucureşti în veacurile XIV, XV, XVI*, în „Comunicări şi articole de istorie", Bucureşti, 1955, p. 5-16.
10. *Despre unele probleme privind ştiinţa istorică în R.P.R.*, în „Studii", VIII (1955), nr. 4, p. 87-94.
11. *Ştiri noi cu privire la Mircea Mălăeru şi la mişcarea ţărănească din 1862*, în „Studii", VIII (1955), nr. 4, p. 95-101.
12. *Organizarea „Corpului Arhitecţilor" în România (1864)*, în „Industria Construcţiilor", Bucureşti, 1955, nr. 11, p. 600-601.

1956

13. *Frământări orăşeneşti din noiembrie 1860 în Ţara Românească. Tulburările de la Craiova şi Ploieşti*, în „Studii şi articole de istorie", I (1956), p. 265-313.
14. *Despre relaţiile dintre Carol Davila şi Mihail Kogălniceanu*, în „Ocrotirea sănătăţii în R.P.R.", nr. 3, p. 275-280.
15. *Înfiinţarea Societăţii Literare (Academice) (1866) şi sesiunea din 1867*, în „Studii", IX (1956), nr. 5, p. 21-44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1957

16. *Aspecte ale problemei agrare în Ţara Românească la începutul domniei lui Cuza Vodă. Exploatarea ţărănimii*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", I (1957), p. 167-245.
17. *Ştiri despre starea unor spitale din Muntenia în 1856*, în *Istoria Medicinii. Studii şi cercetări*, Bucureşti, 1957, p. 378.
18. *Frământările grănicerilor şi dorobanţilor în jurul formării taberei de la Floreşti – vara anului 1859*, în „Studii", X (1957), nr. 3, p. 113-133.
19. *Spitale în Bucureştii veacului al XVIII-lea*, în „Munca sanitară", Bucureşti, 1957, nr. 3, p. 274-279.
20. *Din uneltirile lui Mihail Sturdza (toamna anului 1854). Pe marginea a trei scrisori inedite de la Petre Asaki*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie", Iaşi, VIIII (1957), nr. 2, p. 239-250.

1958

21. *Înfiinţarea Societăţii Academice şi localurile Academiei*, în „Monumente şi Muzee", Bucureşti, I (1958), p. 237-246.
22. *Cu privire la biografia inginerului şi „arhitectonului" Moritz von Ott*, în „Monumente şi Muzee", Bucureşti, I (1958), p. 205-214.
23. *Problema agrară în dezbaterile Divanului ad-hoc şi a Adunărilor Ţării Româneşti (1857–1861)*, în „Studii", XI (1958), p. 29-52.
24. *Un moment din legăturile româno-ruse în timpul lui Cuza Vodă. „Aranjamentul" telegrafic din 1860*, în „Analele Româno-Sovietice", seria „Istorie", Bucureşti, 1958, nr. 1-2, p. 77-81.
25. *Les premiers hôpitaux de Bucarest*. Communication présentée au XVIe Congrès International d'Histoire de la Médecine, Bucureşti, 1958, 14 p. (în colaborare cu G. Barbu).
26. *Contradicţiile de clasă în desfăşurarea revoluţiei muntene din 1848* , în „Studii", XI (1958), nr. 3, p. 27-49.
27. *Ştiri noi despre Ion Roată*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie", Iaşi, IX (1958), nr. 1-2, p. 152-158.

1959

28. *Învăţământul în anii Unirii Ţărilor Române (1856–1862)*, în „Revista de Pedagogie", VIII (1959), nr. 1, p. 74-92.
29. *Documente privind politica externă a Principatelor în anii Unirii (1859–1861)*, în „Studii", XIII (1959), nr. 1, p. 275-304 (în colaborare cu I. Vlasiu).
30. *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza. Liste de miniştri*, în „Revista Arhivelor", II (1959), nr. 1, p. 147-163.
31. *Unirea Ţărilor Române oglindită în literatura şi arta vremii*, în *Bibliotecile aniversează centenarul Unirii Ţărilor Române*, Bucureşti, 1959, p. 9-25.
32. *Rapoartele Consulatului Austriei din Iaşi (1856–1859)*, Bucureşti, 1959, LIX+550 p. (vol. II din *Documente privind Unirea Principatelor*).
33. *Marşul Libertăţii din 1850*, în „Revista Arhivelor", II (1959), nr. 2, p. 175-179.
34. *Contribuţia medicilor din Moldova la pregătirea şi înfăptuirea Unirii*, în „Muncitorul Sanitar", Bucureşti, nr. 3, din 24 ianuarie 1959, p. 3.
35. *Dezbateri asupra problemelor revoluţiei din 1848*, în „Studii", XII (1959), nr. 3, p. 221-244 (nesemnat).
36. *Dezvoltarea urbanistică şi edilitară a oraşului Bucureşti în perioada regulamentară şi în anii Unirii (1829-1861)*, în „Studii", XIII (1959), nr. 5, p. 133-158.
37. *Contribuţii la istoricul Divanului ad-hoc din Moldova. Protocoalele lui Baragnon*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie", Iaşi, X (1959), nr. 1-2, p. 141-150.
38. *Amintiri inedite din anii luptei pentru Unire (1857–1859)*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie", Iaşi, X (1959), nr. 1-2, p. 187-194.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1960

39. *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvârşirea Unirii (24 ianuarie 1859 – 24 ianuarie 1862)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, 1960, p. 413-449.
40. *Quelques aspects de la politique étrangère des Principautés Unies. Le problème de l'indépendance et de l'unité pleine et entière du peuple roumain (1859-1861)*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire", II (1960), p. 391-405.
41. *Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei şi emigraţia maghiară (1860-1861)*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", II (1960), p. 223-244.
42. *Înfiinţarea agenţiei diplomatice a Principatelor Unite la Paris – 7 septembrie st.n.*, în „Studii", XIII (1960), nr. 6, p. 99-120.

1961

43. *Documente interne. 1854-1857*, Bucureşti, 1961, XCI+781 p. (vol. I din *Documente privind Unirea Principatelor*) (responsabilul volumului şi autorul studiului introductiv, în colaborare cu El. Alexiu şi Ap. Stan).
44. *Viaţa sanitară şi medicală a oraşului Bucureşti în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812*, în „Analele Româno-Sovietice", seria „Medicină", 1961, nr. 3, p. 65-89 (în colaborare cu G. Barbu).
45. *Proiecte de înfiinţarea a unei societăţi literare sau academice în vremea lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Studii şi articole de istorie", III (1961), p. 203-233.
46. *Presa din Principate şi lupta pentru unitatea Italiei (1859-1860)*, în „Analele Academiei R.P. Române", XI (1961), p. 388-395.

1962

47. *Ispravnicii sau ispravnicul scaunului Bucureştilor. Notă*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie", Iaşi, XIII (1962), p. 129-138.
48. *Locuri istorice şi monumente de artă pe arterele Capitalei*, în *Bucureşti. Ghid*, Bucureşti, 1962, p. 131-151 (o ediţie rusă în 1963).
49. *Noi documente privind revoluţia de la 1848*, în „Revista Arhivelor", V (1962), nr. 1, p. 194-220.
50. *Dezvoltarea presei bucureştene în perioada formării şi organizării statului naţional român (1856-1864)*, în „Studii", XV (1962), nr. 3, p. 667-684.
51. *Aspecte militare ale răscoalei populare din 1821*, Bucureşti, 1962, 226+9 pl. (în colaborare cu Tr. Mutaşcu).
52. *1947-1962. Cercetarea istoriei României în anii puterii populare. Revoluţia de la 1848-1849*, în „Studii", XV (1962), nr. 6, p. 1579-1595 (în colaborare cu V. Curticăpeanu).

1963

53. *La lutte pour l'unité de l'Italie reflétée dans la presse des Principautés Unies (1859-1862)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", II (1963), nr. 1, p. 101-114.
54. *Primele instituţii diplomatice româneşti*, în „Probleme internaţionale", Bucureşti, 1963, nr. 3, p. 62-71, şi nr. 4, p. 30-41.
55. *Istoriografia italiană din ultimii ani şi problemele etapei finale a Risorgimentului*, în „Studii", XVI (1963), nr. 4, p. 943-949.
56. *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti (1459-1862)*, Bucureşti, 1963, 301 p.

1964

57. *Frământări social-politice bucureştene în anii 1859-1862*, în „Materiale de Istorie şi Muzeografie", Bucureşti, I (1964), p. 81-100.
58. *Problema reformei agrare în Principate la mijlocul veacului trecut. Legea rurală din 1864*, în „Studii", XVII (1964), nr. 3, p. 519-545.
59. *L'historiographie à l'époque de la révolution bourgeoise-démocratique*, capitol în lucrarea colectivă *Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*, Bucureşti, 1964, p. 36-53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

60. *Izvoare, Dezvoltarea economică şi socială a Principatelor în anii 1848-1864* (în colaborare cu Valerian Popovici), *Adunările ad-hoc, Lupta pentru Unire în anii 1856-1858, Unirea Moldovei cu Ţara Românească. Formarea statului naţional român (1859-1862)* (în colaborare cu Valerian Popovici), *Înfăptuirea reformelor burgheze. Lovitura de stat şi legea rurală (1862-1865)*, capitole în *Istoria României*, Bucureşti, 1964, vol. IV, p. XIX-XXXVII, 180-221, 261-397.
61. *Situaţia internaţională şi politica externă a Austro-Ungariei în primele două decenii ale secolului al XX-lea*, capitol (în colaborare cu A. Oţetea, E. Campus, N. Fotino şi C. Mureşan) în volumul *Destrămarea monarhiei austro-ungare. 1900-1918*, Bucureşti, 1964, p. 191-215; o versiune germană în volumul *Die internationale Lage Österreichs-Ungarns. 1900-1918*, Berlin, 1965, p. 84-110, şi alta franceză în volumul *La désagrégation de la monarchie austro-hongroise. 1900-1918*, Bucureşti, 1965, p. 213-241.

1965

62. *Date noi referitoare la Tănase Constantin*, în *Omagiu lui P.Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 491-496.
63. *Bucureştii anului 1906 şi al răscoalei din 1907*, în „Materiale de Istorie şi Muzeografie", II (1965), p. 231-246.
64. *Din începuturile diplomaţiei moderne româneşti*, Bucureşti, 1965, 182 p.
65. *La politique extérieure de la Valachie pendant la révolution bourgeoise-démocratique de 1848*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire", II (1965), p. 231-246.
66. *Ţărănimea munteană şi evenimentele din 22-24 ianuarie 1859*, în „Studii", XVIII (1965), nr. 4, p. 871-878.
67. *Oraşul Bucureşti în anii 1822-1847*, în *Istoria oraşului Bucureşti*, Bucureşti, 1965, vol. I, p. 180-203.

1966

68. *La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application*, Bucarest, 1966, 127 p. (în colaborare cu N. Adăniloaie).
69. *Gândirea social-politică despre Unire – 1859*, Bucureşti, 1966, 359 p.
70. *Locul istoric al Adunărilor ad-hoc*, în „Studii", XIX (1966), nr. 1, p. 23-31.
71. *La double élection d'Alexandre Ioan Cuza à la lumière de la correspondance diplomatique autrichienne*, în „Revue Roumaine d'Histoire", V (1966), nr. 1, p. 13-34 (în colaborare cu Emil Cojocaru).
72. *Nicolae Bălcesco*, Bucureşti, 1966, 79 p. (o ediţie în engleză şi alta în rusă).
73. *Bucureşti*, Bucureşti, 1966, 64 p.+ilustraţii (ediţii în franceză, engleză, germană şi spaniolă).
74. *Le rôle de la presse dans le mouvement de la renaissance nationale roumaine*, în „Bulletin de l'Association Internationale des Etudes et Recherches sur l'Information", Praga, 1966, nr. 5-6, p. 65-68.
75. *1848–1856. Acţiuni diplomatice ale emigraţiei revoluţionare române*, în „Lumea", nr. 15, din 7 aprilie 1966.
76. *Societatea Academică Română (1867-1878)*, în „Studii", XIX (1966), nr. 6, p. 1069-1089.
77. *L'activité de la Section d'histoire de la Société Académique Roumaine et de l'Académie Roumaine jusqu'au parachèvement de l'unité nationale (1867-1918)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", V (1966), nr. 6, p. 963-978.
78. *Un moment din viaţa şi activitatea lui George Barţiu*, în „Studii şi articole de istorie", VIIII (1966), p. 405-409.

1967

79. *L'Union des Principautés Roumaines*, Bucureşti, 1967, 225 p.
80. *Documente privind istoria României. Colecţia lui Eudoxiu Hurmuzachi*, seria nouă, Bucureşti, 1967, vol. II, CXXVII+1020 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

81. *Cum s-a desfăşurat prima luptă de la Drăgăşani (29 mai 1821). Răspuns unei critici*, în „Studii", XX (1967), nr. 2, p. 357-361 (în colaborare cu Tr. Mutaşcu).
82. *1907. Răscoala. Ecouri în lume*, în „Secolul XX", 1967, nr. 3, p. 18-21 (în colaborare cu Emil Manu).
83. *L'eco nella stampa liberal-radicale di Bucarest degli avvenimenti italiani dell'estate 1866*, Trieste, 1967, 10 p.
84. *M. Kogălniceanu, Texte social-politice alese*, volum coordonat de Dan Berindei, Bucureşti, 1967, 423 p.
85. *Reforma agrară din 1864*, Bucureşti, 1967, 361 p. (în colaborare cu N. Adăniloaie).
86. *Ideea de republică la români*, în „Magazin Istoric", 1967, nr. 9, p. 6-10.
87. *Cucerirea independenţei României*, Bucureşti, 1967, 83 p.
88. *Paris*, în *Reprezentanţele diplomatice ale României*, Bucureşti, 1967, vol. I, p.101-133.
89. *Roma*, în *Reprezentanţele diplomatice ale României*, Bucureşrti, 1967, vol. I, p. 234-255.
90. *L'Académie de la République Socialiste de Roumanie. 1866-1966. Bref historique*, Bucureşti, 1967, 153 p. (în colaborare cu A. Oţetea şi I. Goliat).
91. *Oraşul Bucureşti şi viaţa academică în România*, în „Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie", V (1967), p. 294-302.

1968

92. *Tableau chronologique de l'histoire roumaine*, în *Archives diplomatiques et consulaires*, Paris, mai 1968.
93. *Programul cultural al revoluţiei de la 1848*, în „Revista Bibliotecilor", 1968, nr. 6.
94. *„Neamul românesc" al lui N. Iorga şi Italia în timpul primului război mondial*, în „Buletin de studii şi referate al Asociaţiei de drept şi relaţii internaţionale", Bucureşti, 1968, nr. 7.
95. *Nicolae Bălcescu la Londra*, în „Magazin Istoric", 1968, nr. 7, p. 69-71.
96. *Neuere rumänische Geschichtsschreibung. Probleme und Entwicklung seit dem 19. Jahrhundert*, în „Österreichische Osthefte", Viena, X (1968), nr. 5, p. 303-308; nr. 6, p. 340-352.
97. *Les révolutionnaires roumains de 1848 et l'idée de l'unité*, în „Revue Roumaine d'Histoire", VII (1968), nr. 6, p. 931-947.
98. *A.D. Xenopol şi Academia Română*, în „Studii şi articole de istorie", XII (1968), p. 39-46.
99. *Anul 1848 în documente artistice*, în „Revista Muzeelor", 1968, nr. 3, p. 197-201.

1969

100. *La reconnaissance de la double élection d'Alexandre Jean Cuza, vue à la lumière de la correspondance diplomatique autrichienne*, în „Revue Roumaine d'Histoire", VIII (1969), nr. 1, p. 15-33 (în colaborare cu Emil Cojocaru).
101. *Nicolae Bălcescu.1819-1952*, Bucureşti, Comisia Naţională a R.S. România pentru UNESCO, 1969, 51 p.+ilustraţii.
102. *Bălcescu*, Bucureşti, 1969, 272 p.
103. *Bălcescu şi „Magazin Istoric pentru Dacia"*, în „Magazin Istoric", 1969, nr. 5, p. 58-64.
104. *Nicolae Bălcescu, personalitate marcantă a istoriografiei româneşti*, în „Revista de Filosofie", 16 (1969), nr. 9, p. 1113-1119; o versiune franceză în „Revue Roumaine d'Histoire", VIII (1969), nr. 6, p. 957-965.
105. *Aspecte ale gândirii paşoptiste româneşti în domeniul relaţiilor externe*, în *Comunicările sesiunii ştiinţifice de istorie a Asociaţiei de Drept Internaţional şi Relaţii Internaţionale din 25-26 iulie*, Bucureşti, 1969, vol. I, p. 3-8.
106. *Mihail Kogălniceanu*, în *Diplomaţi iluştri*, Bucureşti, 1969, vol. I, p. 239-282.
107. *Mihail Kogălniceanu şi problemele politicii externe româneşti*, în „Revista Română de Studii Internaţionale", II (1969), nr. 1, p. 113-130; o versiune franceză în „Revue Roumaine d'Etudes Internationales", II (1969), nr. 1, p. 117-136.
108. *Momenti di storia comune*, în „Il Veltro", Roma, XIII (1969), nr. 1-2, p. 95-99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

109. *Revoluția română din 1848*, București, 1969, 375 p. (în colaborare cu C. Căzănișteanu, Marin Florescu și Vasile Nicolae).
110. *L'abolition du régime féodal dans les Principautés Roumaines*, în „Annales Historiques de la Révolution Française", 1969, nr. 2, p. 283-295.
111. *Les Principautés Roumaines Unies et la lutte de libération nationale du Sud-Est de l'Europe*, în *Actes du premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes*, Sofia, 1969, vol. IV, p. 319-325.
112. *Nicolae Bălcescu ca om de știință*, în „Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu", I (1969), p. 15-23.
113. *Nicolae Bălcescu și revoluția de la 1848 din Țara Românească*, în „Studii și articole de istorie", XIV (1969), p. 21-30.
114. *Legături culturale dintre Transilvania și Principate în perioada formării și organizării statului național român*, în „Cumidava", Brașov, III (1969), p. 259-269.

1970

115. *Uciastieto na Rumânia v osvobnoditelnata voina*, în „Osvobojdenieto na Bălgaria. 1878-1968", Sofia, 1970, p. 43-56.
116. *Nicolae Bălcescu. Ein Wegbereiter des modernen Rumänien (1819–1852)*, în „Österreichische Osthefte", XII (1970), nr. 2, p. 94-109.
117. *Bibliografia analitică a periodicelor românești. 1851-1858*, București, 1970, vol. II, prima parte, p. 1-448 (în colaborare cu I. Lupu, N. Camariano și Ov. Papadima).
118. *„Gazeta Transilvaniei" și Unirea Principatelor*, în *130 de ani de la apariția „Gazetei de Transilvania"*, Brașov, 1970, p. 67-74.
119. *L'idéologie politique des révolutionnaires roumains de 1848*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire", IV (1970), p. 207-221.
120. *L'historiographie roumaine et le problème de l'unité étatique*, în „Revue Roumaine d'Histoire", IX (1970), nr. 4, p. 745-765.
121. *Le problème de l'édification d'un Etat national roumain jusqu'en 1848 et pendant les événements révolutionnaires*, în „Rumanian Studies", Leiden, I (1970), p. 45-68.

1971

122. *Madrid*, în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, București, 1971, vol. II, p. 68-76.
123. *Rapports italo-roumains dans le domaine du journalisme pendant la période du Risorgimento*, în „Revue Roumaine d'Histoire", X (1971), nr. 2, p. 312-328.
124. *Lupta de clasă a țărănimii din Principate în perioada formării și organizării statului național*, în „Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu", II (1970-1971), p. 85-112.
125. *Victor Hugo și românii. „Avem același viitor"*, în „Magazin Istoric", 1971, nr. 2, p. 312-328.
126. *Un ecou al apariției volumului lui V. Alecsandri „Doine și Lăcrămioare" – 1853*, în „Revista de istorie și teorie literară", 20 (1971), nr. 1, p. 172-175.
127. *Știri noi privind conlucrarea muntenilor și moldovenilor în lupta pentru Unirea Principatelor*, în *File din trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, 1971, p. 5-14.
128. *„Palatul Cuza" din Iași și proprietarii săi din secolul XIX*, în „Buletinul Monumentelor Istorice", 1971, nr. 1, p. 49-52.
129. *La crise orientale et le problème des Principautés Roumaines en été 1821. Informations tirées des archives de Vienne*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", IX/1971, nr. 2, p. 203-224 (în colaborare cu Emil Cojocaru).
130. *Programul mișcării revoluționare din 1821*, în „Revista de Filosofie", 18 (1971), nr. 6, p. 791-798.
131. *Bibliografia analitică a periodicelor românești. 1851-1858*, București, 1971, vol. II, partea a II-a, p. 449-955 (în colaborare cu I. Lupu, N. Camariano și Ov. Papadima).
132. *N. Iorga et les moments de faîte du processus de constitution de la Roumanie moderne*, în „Revue Roumaine d'Histoire", X (1971), nr. 4, p. 623-640.
133. *Războiul pentru independență națională. 1877-1878. Documente militare*, București, 1971, LII+658 p. (în colaborare cu L. Loghin și Gh. Stoean).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

134. *Opera militantă a lui Nicolae Bălcescu*, studiu introductiv la Horia Nestorescu-Bălceşti, *Nicolae Bălcescu. Contribuţii biobibliografice*, Bucureşti, 1971, p. V-XII.
135. *Développement des sciences historiques en Roumanie au cours des dix dernières années*, Bucureşti, Centrul de informare şi documentare în ştiinţe sociale al Academiei de Ştiinţe Sociale, 1971, 90 p. (în colaborare).
136. *Atlas istoric*, Bucureşti, 1971 (membru al colectivului de autori).
137. *L'abolition du régime féodal dans les Principautés Roumaines*, în *L'abolition de la féodalité dans le monde occidental. Toulouse, 12–16 novembre 1968*, Paris, 1971, p. 427-437.

1972

138. *Reformele din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Studii şi articole de istorie", XVII (1972), p. 25-31.
139. *Bibliografia analitică a periodicelor româneşti. 1851-1858*, Bucureşti, 1972, vol. II, partea a III-a, p. 956-1345 (în colaborare cu I. Lupu, N. Camariano şi Ov. Papadima).
140. *A.D. Xenopol şi istoricii din vremea sa*, în *A.D. Xenopol. Studii privitoare la viaţa şi opera sa*, Bucureşti, 1972, p. 113-121.
141. *Vasile Alecsandri diplomatul*, în „Studii", XXV (1972), nr. 2, p. 257-264.
142. *La libération de Rome reflétée dans la presse progressiste de Bucarest (1870)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XI (1972), nr. 3, p. 439-446.
143. *Die Staatswerdung Rumäniens*, în „Österreichische Osthefte", XIV (1972), nr. 2, p. 149-160.
144. *L'écho des événements de France dans la vie politique de la Roumanie durant les années 1870-1871*, în „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine", Paris, XIX (1972), nr. 2, p. 362-375.
145. *1871 et l'Europe orientale*, în „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine", Paris, XIX (1972), nr. 2, p. 328-334 (în colaborare cu N. Fotino).
146. *Caracterul şi tipologia lucrărilor ştiinţifice de istorie şi structura lor*, în „Studii şi articole de istorie", XVIII (1972), p. 88-92.
147. *N. Iorga şi A.D. Xenopol*, în „Studii", XXV (1972), nr. 5, p. 925-932.
148. *„Neamul românesc" (La nation roumaine) de N. Iorga et l'Italie pendant la première guerre mondiale*, în *Atti del VII Congresso Nazionale di storia del giornalismo*, Trieste, 1972, p. 355-362.
149. *Ştiri consulare austriece privind epidemia de ciumă din Principatele Române în anii 1812-1814*, în volumul *Din istoria luptei antiepidemice în România*, Bucureşti, 1972, p. 195-198.
150. *Mişcarea revoluţionară din 1821 la Bucureşti*, în „Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie", IX (1972), p. 181-186.
151. *Cu privire la caracterul mişcării revoluţionare din 1821*, în „Studii şi articole de istorie", XX (1972), p. 94-99.

1973

152. *Aspecte militare ale mişcării revoluţionare din 1821*, Bucureşti, ediţia II-a revăzută, 1973, 219 p. +1 hartă (în colaborare cu Traian Mutaşcu).
153. *L'époque de la renaissance nationale bulgare (1850–1878)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XII (1973), nr. 2, p. 245-250.
154. *Alexandru Ioan Cuza şi politica externă a Principatelor Unite Române*, în „Revista Română de Studii Internaţionale", VII (1973), nr. 1, p. 101-109; o versiune franceză în „Revue Roumaine d'Etudes Internationales", VII (1973), nr. 1, p. 107-116.
155. *Ştiri din presa din Heidelberg privind moartea lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Studii", XXVI (1973), nr. 3, p. 555-558.
156. *La révolution roumaine de 1848 dans le contexte européen*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XII (1973), nr. 3, p. 473-488.
157. *Constituirea statului naţional român în contextul european*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, Iaşi, 1973, p. 113-146.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

158. *Programul extern al revoluției române de la 1848*, în „Revista Română de Studii Internaționale", VII (1973), nr. 2, p. 55-60; versiunea franceză în „Revue Roumaine d'Etudes Internationales", VII (1973), nr. 2-3, p. 131-137.
159. *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*, București, 1973, 246 p.
160. *La famille Maiorescu en Valachie et en Roumanie*, în *Recueil du 11e Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique – Liège*, 1972, Braga, 1973, p. 71-78.
161. *Rumăno-bâlgarskite v răzki prez 1850-1870 g. v rumânskata istoriografia*, în *Problemi na bâlgarskata istoriografia sled vtorata svetovna voina*, Sofia, 1973, p. 382-386.
162. *Das europäische Revolutionsjahr 1848. Seine Bedeutung für die rumänischen Länder*, în „Österreichische Osthefte", 1973, nr. 4, p. 325-335.
163. *Die Lage der Bauernschaft in der Walachei und der Moldau und das Agrarregime in der Periode des Organischen Reglements (1831-1858)*, în *Der Bauer Mittel- und Osteuropas im sozio-ökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts*, sub îngrijirea lui Dan Berindei, Wolfgang Gesemann, Alfred Hoffmann, Walter Leitsch, Albrecht Timm și Sergij Vilfan, Köln-Viena, 1973, p. 66-82.

1974

164. *Revoluția română din 1848*, București, 1974, 79 p.
165. *Danni za Bâlgaria v rumânskite periodicni izdania do 1858 g.*, în *V cest na akademik Dimităr Kosev*, Sofia, 1974, p. 369-375.
166. *Programul intern al revoluției române din 1848-1849*, în volumul miscelaneu *Revoluția română în țările române*, București, 1974, p. 35-57.
167. *Publicarea documentelor privind istoria modernă a României*, în „Revista de Istorie", XXVII (1974), nr. 9, p. 1351-1355.
168. *Eudoxiu de Hurmuzaki și istoriografia epocii sale*, în „Revista Arhivelor", LI (1974), nr. 4, p. 516-520; versiunea franceză în „Revue Roumaine d'Histoire", XIII (1974), nr. 5-6, p. 755-763.
169. *Jules Michelet et l'Europe orientale*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", XII (1974), nr. 4, p. 485-489.
170. *Împământenirea lui Carol Davila*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 526-532.
171. *La constitution de la Roumanie moderne dans le contexte sud-est européen*, în „Nuova Rivista Storica", Milano, LVIII (1974), fasc. V-VI, p. 590-609.
172. *Academia Română în anii 1878-1918*, în „Studii și materiale de istorie modernă", V (1975), p. 247-276.
173. *Mihai Viteazul în viziunea generației făuritorilor României moderne*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, București, 1975, p. 37-50.
174. *The opening of diplomatic relations between the United States and the States of Europa*, San Francisco, 1975 (în colaborare cu Fr. Kellogg).
175. *Câteva informații genealogice referitoare la descendența lui Alexandru D. Ghica*, în „Revista Arhivelor", XXXVII (1975), nr. 2, p. 210-211.
176. *Unirea Principatelor – preludiu al independenței de stat depline a României*, în „Anale de Istorie", XXI (1975), nr. 3, p. 45-56.
177. *Unité, modernisation et indépendance dans le processus de constitution de la Roumanie moderne (jusqu'en 1849)*, în „Nouvelles études d'histoire", V (1975), p. 121-140.
178. *The Romanian War of Independence (1877-1878)*, în *Pages from the History of the Romanian Army*, București, 1975, p. 133-150.
179. *Revoluționarii români de la 1848 și mișcarea democratică și socialistă din Europa*, în „Revista de Istorie", XXVIII (1975), nr. 9, p. 1387-1399.
180. *La Roumanie en 1944-1945: L'insurrection nationale et la participation à la guerre antihitlérienne*, în „Bulletin de la Société d'Histoire Moderne", Paris, 74 (1975), nr. 13, p. 7-15.
181. *Rumänische Probleme in den ersten 20 Jahrgänge des „Archivs des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde" (1843-1862)*, în volumul miscelaneu *Siebenbürgen als Beispiel europäischen Kulturaustausches*, Köln-Viena, 1975, p. 46-56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1976

182. *Union of the Principalities – a prelude to Romanian's full State Independence*, în „Romania. Pages of History", Bucureşti, I (1976), nr. 1, p. 44-59; versiuni în franceză, germană, rusă şi spaniolă.
183. *Răscoala poporului bulgar din aprilie 1876 şi România*, în „Revista Română de Studii Internaţionale", X (1976), nr. 2, p. 195-202; versiune în rusă în „Revue Roumaine d'Etudes Internationales", X (1976), nr. 2, p. 213-221.
184. *Cinci ani de activitate a Comisiei de Heraldică, Genalogie şi Sigilografie de pe lângă Institutul de Istorie „N. Iorga"*, în „Revista de Istorie", XXIX (1976), nr. 5, p. 759-762; versiune franceză în „Revue Roumaine d'Histoire", XV (1976), nr. 2, p. 346-348.
185. *La Roumanie et les événements balkaniques des années 1875-1876*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XV (1976), nr. 2, p. 207-223.
186. *Die Vorläufer der Rumänischen Akademie der Wissenschaften*, în volumul *Wissensschaftspolitik in Mittel- und Osteuropa. Wissensschaftlichhe Gesellschaften*, Akademien und Hochschulen in 18. und beginnenden 19. Jahrhundert, Berlin, 1976, p. 174-186.
187. *Independent Romania. 1877*, Bucureşti, 1976, 103 p.+1 hartă; versiuni în franceză, rusă, germană, arabă şi spaniolă.
188. *România şi redeschiderea problemei orientale (1875)*, în volumul miscelaneu *Locuri şi momente legate de războiul pentru independenţa de stat a României*, Bucureşti, Ministerul Turismului, 1976, p. 18-23.
189. *Din istoria Bucureştilor*, în volumul lui George Şerban, *Bucureşti*, Bucureşti, 1976, p. 7-39.
190. *Cadrul internaţional al cuceririi independenţei României*, în „Studii şi articole de istorie", XXXIII-XXXIX (1976), p. 49-55.
191. *Die revolutionäre Ereignisse von 1821 in den Rumänischen Fürstentümern*, în „Southeastern Europe", Pittsburgh, vol. 3 (1976), nr. 2, p. 153-166.

1977

192. *Constantin Moisil şi Comisia Consultativă Heraldică a României*, în „Revista Arhivelor", LIV (1977), nr. 1, p. 81-82.
193. *Statul naţional în lupta pentru independenţă*, în volumul *Independenţa, lupta milenară a poporului român*, sub îngrijirea lui Dan Berindei, Leonid Boicu şi Gh. Platon, Iaşi, 1977, p. 35-45.
194. *De la Unire la Independenţă*, în volumul *România în războiul de independenţă*, Bucureşti, 1977, p. 29-52.
195. *De la Unirea Principatelor la Independenţa României*, în volumul *Independenţa României*, Bucureşti, 1977, p. 115-133; versiuni prescurtate în franceză, germană, spaniolă şi rusă.
196. *[Cucerirea independenţei României, moment decisiv al istoriei României]*, în „Revista de studii istorice", Societatea de Studii Istorice a Japoniei, Tokio, 1977, nr. 44 (mai), p. 29-36 (în japoneză).
197. *Représentants étrangers à Bucarest et l'Indépendance de la Roumanie (1875-1877)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XVI (1977), nr. 2, p. 279-295.
198. *Independenţa României. Documente*, Bucureşti, 1977, vol. II, partea I, LXIII+412 p.+19 ilustr., redactor responsabil adjunct al volumului şi autorul studiului introductiv.
199. *Independenţa României. Documente*, Bucureşti, 1977, vol. II, partea a II-a, LIV+381 p., redactor responsabil adjunct al volumului şi autorul studiului introductiv.
200. *Dezvoltarea ştiinţei istorice în România în ultimul deceniu. Rezultate şi perspective*, în *Lucrările Comisiei mixte de istorie româno-ungară*, Bucureşti, 1977, p. 61-108 (în colaborare).
201. *Reforma agrară în Principatele Unite Române în contextul evoluţiei agrare din centrul şi sud-estul Europei*, în *Lucrările Comisiei mixte de istorie româno-ungară*, Bucureşti, 1977, p. 129-135.
202. *1877. A függetlenségi háború és Erdély*, Bucureşti, 1977, 237 p. (în colaborare cu Csucsuya István).
203. *Romanian itsenäistymiben ja Suomi (Independenţa României şi Finlanda)*, în „Histtoriallinen Aikakauskinja", Helsinki, 1977, nr. 2, p. 110-118.
204. *Cucerirea independenţei (1877-1878)*, Bucureşti, 1977, 133 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

205. *Documente ale istoriei. Gândirea politică românească în sec. XVIII-XIX în memorii şi programe*, în „Magazin Istoric", XI (1977), nr. 7, p. 2-5; nr. 8, p. 11-14; nr. 9, p. 6-9; nr. 10, p. 2-5; nr. 11, p. 8-10; nr. 12, p. 7-9.
206. Ultimii ani de viaţă şi activitate ai lui Nicolae Bălcescu, în „Revista de Istorie", XXX (1977), nr. 11, p. 1993-2008.
207. *Premisele economico-soiciale ale constituirii României indepedente*, în „Carpica", Bacău, IX (1977), p. 61-79.
208. *La Révolucion Rumana en 1848. Ideologia y Programa*, în „Semestre Historico", Caracas, nr. 6 (iulie-decembrie 1977), p. 125-141.
209. *Acţiuni diplomatice pentru recunoaşterea şi consolidarea independenţei naţionale*, în „Revista Arhivelor", vol. XXXIX (1977), supliment, p. 30-34.
210. [*România independentă*], Beijing, 1977, 92 p.+2 h. (în limba chineză).

1978

211. *Der Unabhängigkeitskrieg und seine Bedeutung für die Geschichte Rumäniens*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde", Sibiu, 21 (1978), nr. 1, p. 110-113.
212. *Evoluţie şi revoluţie în istoria modernă a României*, în „Revista de Istorie", XXXI (1978), nr. 8, p. 1409-1417.
213. *Préludes de la révolution roumaine de 1848. Les sociétés secrètes*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XVII (1978), nr. 3, p. 427-445.
214. *Les objectifs nationaux et sociaux de la Révolution roumaine de 1848*, în „Roumanie. Pages d'histoire", III (1978), nr. 2, p. 15-28.
215. *Die südosteuropäischen Völker und die Orientkrise*, în „Osterreichische Östhefte", XX (1978), nr. 3, p. 407-420.
216. *Genealogische Beziehungen der Anführer der walachischen Revolution von 1848 in der Walachei*, în *12. Internationales Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften. München 1974*, Stuttgart, 1978, vol. G, p. 113-120.
217. *Die rumänische bürgerliche Revolution von 1848. Hauptmerkmale und europäische Bezüge*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", XVI (1978), nr. 3, p. 501-509.
218. [*Introducere, note explicative şi bibliografie*] la C.C.Giurescu, *Formarea statului naţional unitar român*, Beijing, 1978, p. 1-4, 144-150 (în limba chineză).
219. *Cucerirea independenţei reflectată în corespondenţa vremii*, în „Muzeul Naţional", Bucureşti, IV (1978), p. 211-214.
220. *Bucureşti. Ghid turistic*, Bnucureşti, 1978, 253 p.+1 plan; şi o versiune germană (în colaborare cu Sebastian Bonifaciu).
221. *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, 1978 (membru al colectivului de autori).
222. *Date privind viaţa lui Carol Davila*, în volumul *Din tradiţiile medicinii şi ale educaţiei sanitare. Studii şi note*, Bucureşti, 1978, p. 329-336.
223. *130 de ani de la revoluţia din 1848. Revoluţia din Ţara Românească*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice a Academiei", seria IV, III (1978), p. 29-35.

1979

224. *Epoca Unirii*, Bucureşti, 1979, 272 p.
225. *Semnificaţia formării statului naţional român modern*, în „Revista de Istorie", XXXII (1979), nr. 1, p. 21-30.
226. *Condiţiile interne şi internaţionale ale făuririi statului naţional modern*, în „Cercetări istorice", Bucureşti, I (1979), p. 10-14.
227. *Legături şi convergenţe istorice româno-franceze*, în „Revista de Istorie", XXXII (1979), nr. 3, p. 405-428.
228. *Dicţionar diplomatic*, Bucureşti, 1979 (membru al colectivului de autori).
229. *Relaţii culturale între Transilvania şi România anilor 1867–1918*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", VI (1979), p. 181-200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

230. *Independența României. Bibliografie*, București, 1979. XXV+307 p. (membru al comitetului de redacție al volumului).
231. *Revoluția română de la 1848 și Europa*, în „Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu", V-VI (1979), p. 11-20.
232. *Locul lui Gh. Șincai în istoriografia românească*, în „Revista Arhivelor", LVI (1979), nr. 2, p. 139-142.
233. *Gh. Lazăr, purtător de cuvânt al progresului și al iubirii de neam*, în „Revista Arhivelor", LVI (1979), nr. 3, p. 281-289.
234. *Geheimgesellschaften und die Befreiungsbewegung der rumänischen Nation*, în volumul *Beförder der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa*, Berlin, 1979, p. 161-173.
235. *The Romanian Armed Forces in the Eighteenth and Nineteenth Century*, în volumul *War and Society in East Central Europe*, New York, 1979, vol. I, p. 215-247.
236. *Le professeur Marcel Emerit lors de son 80e anniversaire*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XVIII (1979), nr. 4, p. 667-671.
237. *Libération nationale et formation d'un Etat unitaire*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", XVI (1979), nr. 4, p. 730-733.

1980

238. *The Independence of Romania. Selected Bibliography*, București, 1980, XXI+130 p. (membru al comitetului de redacție al volumului).
239. *Corespondența din exil a fiilor lui Dinicu Golescu. Însemnări*, în „Revista de istorie", XXXIII (1980), nr. 1, p. 81-96.
240. *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, în „Revista de Istorie", XXXIII (1980), nr. 5, p. 823-845.
241. *Realizări și perspective ale istoriografiei epocii moderne*, în „Revista de Istorie", XXXIII (1980), nr. 7-8, p. 1377-1402.
242. *Nation et Etat national chez les Roumains. Un exemple de renaissance nationale*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XIX (1980), nr. 2-3, p. 301-311.
243. *La création de la Roumanie moderne. L'impact des facteurs intérieurs et extérieurs*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire", VI (1980), partea a II-a, p. 55–65.
244. *Personalitatea generalului Gheorghe Magheru*, în *Documente noi descoperite și informații arheologice*, București, Academia de Științe Sociale și Politice, 1980, p. 3-6.
245. *Le développement de l'armée nationale roumaine sous le règne d'Alexandru Ioan Cuza*, în *Pages from the Military History of the Romanian People*, București, 1980, p. 123-130.
246. *București. Ghid turistic*, București, 1980, ediția II-a revăzută, 260 p. (în colaborare cu Sebastian Bonifaciu).
247. *Die Reisen des rumänischen Bojaren Constantin (Dincu) Golescu nach Mittel- und Westeuropa*, în *Reisen und Reisebeschreibungen im 18. und 19. Jahrhundert*, Berlin, 1980, p. 117-126.

1981

248. *Frământări politice în Țara Românească în primăvara și vara anului 1861. Petiția de la 11 iunie 1861*, în „Revista de Istorie", XXXIV (1981), nr. 1, p. 75-109.
249. *Nouvelles données concernant les rapports roumano-danois au XIXe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XX (1981), nr. 1, p. 57-63.
250. *Mutații în sânul păturilor conducătoare românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în lumina genealogiei*, în *Documente nou descoperite și informații arheologice*, București, Academia de Științe Sociale și Politice, 1981, p. 72-78.
251. *Despre convenția dintre Vladimirescu și Eterie și alte probleme ale revoluției din 1821*, în „Revista de Istorie", XXXIV (1981), nr. 8, p. 1555-1559.
252. *Geschichte und Nationalliteratur bei den Rumänen der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts*, în volumul *Ostmitteleuropa. Berichte und Forschungen. Gotthold Rhode zum 28. Januar 1981*, Stuttgart, 1981, p. 167-172.
253. *Locul și semnificația revoluției din 1821 în istoria României*, în „Biserica Ortodoxă Română", XCIX (1981), nr. 5-6, p. 609-617.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

254. *Petiția de la 11 iunie 1861. Comitetul pentru subscripție și sigiliul său*, în „Revista Arhivelor", LVIII (1981), nr. 3, p. 318-324 (în colaborare cu Maria Dogaru).
255. *La paysannerie et la Roumanie moderne*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XX (1981), nr. 4, p. 717-726.
256. *Mutații în sânul clasei dominante din Țara Românească în perioada de destrămare a orânduirii feudale*, în „Revista de Istorie", XXXIV (1981), nr. 11, p. 2029-2046 (în colaborare cu Irina Gavrilă).
257. *Tudor Vladimirescu și Eteria*, în „Studii și articole de istorie", XLIII-XLIV (1981), p. 28-32.
258. *Discorso del Sr.Don Dan Berindei*, în *Discorsos pronunciados en Bucarest y Madrid con motivo del centenario del establecimento de relaciones diplomaticas entre Rumania y Espana (22 de junio 1981)*, în „Estudios Internacionales", Madrid, 1981, p. 311-316.
259. *Opinion publique et politique extérieure en Roumanie de l'indépendance à la veille de la Guerre mondiale*, în volumul *Opinion publique et politique extérieure*, Rome, 1981, p. 411-425.

1982

260. *Die Modernisierung von Staat und Gesellschaft Rumäniens, 1849–1877*, în volumul *Der Berliner Kongress von 1878*, Wiesbaden, 1982, p. 349-368.
261. *Mutations dans le sein de la classe dirigeante valaque au cours du deuxième quart du XIXe siècle*, în *Genealogica et Heraldica*, Copenhaga, 1982, p. 349-368.
262. *Breve historia de Rumania*, Caracas, 1982, 208 p. (în colaborare cu Mihnea Gheorghiu, Florin Constantiniu, N.S. Tanașoca și Gh. Buzatu).
263. *Unirea Principatelor din 1859 și însemnătatea ei istorică*, în „File de istorie militară", X (1982), p. 241-257.
264. *Relations roumano-polonaises pendant la quatrième décennie du XIXe siècle*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", XX (1982), nr. 1, p. 129-144.
265. *Tradiții în gândirea diplomatică românească*, în „Revista Română de Studii Internaționale", XVI (1982), nr. 4-5, p. 289-293.
266. *La Commission d'héraldique, de généalogie et de sigillographie (1971–1982). Bilan et perspectives*, în *Recueil d'études généalogiques et héraldiques roumaines*, București, 1982, p. 1-11.
267. *Cum trebuie apreciat programul revoluției de la 1848?*, în „Revista de Istorie", XXXV (1982), nr. 9, p. 1040-1041.
268. *Giuseppe Garibaldi în ansamblul relațiilor risorgimentale româno-italiene*, în „Revista de Istorie", XXXV (1982), nr. 10, p. 1116-1123.
269. *Ein angehender rumänischer Staatsmann in Berlin (1835-1838)*, în *Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa im 18. und 19. Jahrhundert. Festschrift für Heinz Ischreyt zum 65. Geburstag*, Berlin, 1982, p. 17-26.
270. *Statul modern în viziunea făuritorilor Unirii Principatelor*, în volumul *Stat. Națiune. Societate. Interpretarea istoriei*, Cluj, 1982, p. 118-127.
271. *Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu în contextul ei internațional*, în „Studii și articole de istorie", XLV-XLVI (1982), p. 58-64.

1983

272. *Industria în perioada 1859-1864. Muntenia*. Partea I, în „Studii și materiale de istorie modernă", VII (1983), p. 115-145.
273. *Analiza situației clasei dominante din Țara Românească în temeiul catagrafiei din 1829*, în „Revista de Istorie", XXXVI (1983), nr. 4, p. 349-362 (în colaborare cu Irina Gavrilă).
274. *Analyse de la composition de l'ensemble des familles de grands dignitaires de la Valachie au XVIIIe siècle*, în XV Congresso Internacional de las Ciencias Genealogica y Heraldica, Madrid, 1983, vol. I, p. 239-253 (în colaborare cu Irina Gavrilă).
275. *Date privind corpul medical din România într-o arhivă franceză*, în volumul *Momente din trecutul medicinii. Studii, note și documente*, sub îngrijirea dr. G. Brătescu, București, 1983, p. 409-410.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

276. *Bălcescu*, în *Diplomaţi iluştri*, Bucureşti, 1983, vol. IV, p. 65-111.
277. *Locul revoluţiei de la 1848-1849 în istoria României*, în „Revista de Istorie", XXXVI (1983), nr. 5, p. 431-440.
278. *Revoluţia română şi revoluţia maghiară în 1848-1849: relaţii şi responsabilităţi istorice*, în „Revista de Istorie", XXXVI (1983), nr. 8, p. 835-837.
279. *Studiu introductiv* la Mihail Kogălniceanu, Opere, III, Oratorie I (1856-1864), Bucureşti, 1983, p. 5-8.
280. *The Military Reforms of Alexandru Ioan Cuza and the Modernisation of the Army*, în volumul *War, Revolution and Society in Romania. The Road to Independence*, New York, 1983, p. 165-182.
281. *Le témoignage de J.A. Vaillant sur la société roumaine*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXII (1983), nr. 4, p. 325-330.
282. *În capitala României independente. Bucureşti, 1888-1890: Bülow raportează lui Bismarck*, în „Magazin Istoric", XVII (1983), nr. 11, p. 17-21; nr.12, p. 73-76.
283. *Nationalkultur und Nationalstaat: Rumänien im 19. Jahrhundert*, în „Österreichische Osthefte", 25 (1983), nr. 4, p. 383-398.
284. *1784–1944: Genèse de la Roumanie moderne*, capitol în volumul *La Roumanie*, apărut prin îngrijirea lui Albert d'Haenens, Bruxelles, 1983, p. 91-103.

1984

285. *Puteri garante şi acţiune naţională în procesul de făurire a României*, în volumul Unirea Principatelor şi puterile europene, Bucureşti, 1984, p.187–201.
286. *Trăsături definitorii ale începuturilor procesului de constituire a statului român modern*, în „Revista de Istorie", XXXVII (1984), nr.1, p. 3–12.
287. *Constituirea unui stat naţional european: România*, în „Revista Română de Studii Internaţionale", XVIII (1984), nr.1, p. 5–12; versiune franceză în „Revue Roumaine d'Etudes Internationales", XVIII (1984), nr. 1, p. 5–12.
288. *Le 1er décembre – résultat d'un processus objectif et nécessaire*, în „Revue Roumaine d'Etudes Internationales", XVIII (1984), nr. 2, p.178–180.
289. *Un aspect inedit din biografia lui Carol Davila*, în volumul *Apărarea sănătăţii ieri şi azi*, Bucureşti, 1984, p. 271-274.
290. *L'an 1848 dans les Pays Roumains*, Bucureşti, 1984, 120 p.
291. *1848 în ţările române*, Bucureşti, 1984, 120 p.
292. *Giuseppe Garibaldi e i Romeni*, în *Garibaldi, generale della libertà. Atti del Convegno internazionale (Roma, 29–31 maggio 1982)*, Roma, 1984, p. 313-330.
293. *Noi direcţii de cercetare în istoriografia română*, în „Revista de Istorie", XXXVII (1984), nr. 9, p. 845-853 (nesemnat).
294. *Propaganda internă pentru Unirea Principatelor în perioada Adunărilor ad-hoc*, în „Revista de Istorie", XXXVII (1984), nr. 9, p. 854-868.
295. *L'image de l'Amérique latine chez les Roumains (jusqu'au milieu du XIXe siècle)*, în *Studia Historica et Philologica in Honorem M. Batllori*, Roma, 1984, p. 59-64.
296. *Legăturile genealogice dintre fruntaşii revoluţiei de la 1848 din Ţara Românească*, în „Caietele Bălcescu", IX-X (1984), p. 113-120+1 tab.
297. *Fanariotische Herrscher und rumänische Bojaren in den rumänischen Fürstentümern (1711-1821)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXIII (1984), nr. 4, p. 313-326.
298. *Bucureşti – centru al luptei pentru Unirea Principatelor*, în „Studii şi articole de istorie", XLIX-L (1984), p. 122-127.

1985

299. *Bernhard von Bülow und Rumänien in den ersten Jahren seiner Mission in Bukarest*, în *Deutsche Frage und europäisches Gleichgewicht. Festschrift für Andreas Hillgruber zum 60. Geburstag*, Köln-Viena, 1985, p. 47-66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

300. *Die Idee der Völkerunion bei Nicolae Bălcescu*, în *Friedenssicherung in Südosteuropa. Föderationsprojekte und Allianzen seit dem Beginn der nationalen Eingenstaatlichkeit*, München, 1985, p. 71-84.
301. *Mélanges offertes au XVIe Congrès International des Sciences Historiques*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXIV (1985), nr. 5, p. 3-5 (editorial nesemnat).
302. *Constitutions d'Etats nationaux au XIXe siècle (Italie, Roumanie, Allemagne). Parallèles historiques*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXIV (1985), nr. 1-2, p. 83-99.
303. *Particularităţi ale dezvoltării istorice a României moderne*, în „Revista de Istorie", XXXVIII (1985), nr. 5, p. 429-432 (editorial nesemnat).
304. *Istorici români şi lumea germană (de la mijlocul secolului al XIX-lea la începutul secolului al XX-lea)*, în „Revista de Istorie", XXXVIII (1985), nr. 5, p. 457-470.
305. *Rumänen über Deutschland. Mitte des 19.Jahrhunderts*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire", VII (1985), p. 177-191.
306. *Bäuerliche Klassenkämpfe im Entstehungsprozess des rumänischen Nationalstaates*, în *Bauern und bürgerliche Revolution*, Berlin, 1985, p. 135-144.
307. *Modernisation politique et culturellle des petits Etats de l'Europe orientale jusqu'au Congrès de Berlin*, în *Les Petits Etats face aux changements culturels, politiques et économiques de 1750 à 1914*, Lausanne, 1985, p. 33-40 (în colaborare cu Cornelia Bodea).
308. *Istoria – factor de consolidare a păcii şi cooperării internaţionale*, în „Revista de Istorie", XXXVIII (1985), nr. 8, p. 763-767.
309. *Clăcaşi şi stăpâni de moşii în Comisia proprietăţii din Ţara Românească (august 1848)*, în volumul *Civilizaţie medievală şi modernă românească. Studii istorice*, Cluj-Napoca, 1985, p. 149-165.
310. *Les Roumains et Giuseppe Mazzini*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXIV (1985), nr. 4, p. 313-322.
311. *Date medico-sanitare în recensământul Ţării Româneşti din 1859–1860*, în volumul micelaneu *Retrospective medicale*, Bucureşti, 1985, p. 295-296.
312. *Concepţia social-politică a lui C.A. Rosetti*, în „Studii şi articole de istorie", LI–LII (1985), p. 95-100.
313. *C.A. Rosetti şi făurirea României moderne*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice a Academiei", seria IV, tom X (1985), p. 109-114.

1986

314. *Nicolae Bălcescu şi planurile confederale în Europa de centru şi de sud-est*, în „Caietele Bălcescu", XI-XII (1979-1982) [Râmnicu Vâlcea, 1986!], p. 15-26.
315. *Liaisons généalogiques roumaines des princes phanariotes de Moldavie et de Valachie (1711–1821)*, în *Genealogica et Heraldica. Report of the 16th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Helsinki, 16–21 august 1984*, Helsinki, 1986, p. 57-76.
316. *Cultura naţională română modernă*, Bucureşti, 1986, 502 p.
317. *Rumänische Periodika- und Zeitschriftentypen in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, în *Zeitschriften und Zeitungen des 18. und 19. Jahrhunderts in Mittel- und Osteuropa*, Berlin, 1986, p. 175-186.
318. *De la Baltique à la Mer Egée*, în „Bulletin de la Confédération internationale de généalogie et d'héraldique", nr. 20 (automne 1986), p. 7-8.
319. *Seccion rumana*, în volumul *Bolivar y Europa en las cronicas, el pensiamento politico y la historiografia*, Caracas, 1986, vol. I, p. 1071-1078.
320. *Problema Dunării şi România modernă (1829–1918)*, în „Revista Română de Studii Internaţionale", XX (1986), nr. 6, p. 477-485; versiunea franceză în „Revue Roumaine d'Etudes Internationales", XX (1986), nr. 6, p. 563-572.
321. [*Intervenţii la cel de-al XVI-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice*], în *Comité International des Sciences Historiques. XVIe Congrès International des Sciences Historiques, Stuttgart du 25 août au 1er septembre 1985. III. Actes. Grands thèmes. Methodologie. Sections Chronologiques. Tables Rondes. Organismes affiliés et Commissions internes*, Stuttgart, 1986, p. 310 şi p. 477-478.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

322. *La conquête de l'indépendance de la Roumanie. Conditions historiques et internationales*, în „Revue Roumaine des Sciences Sociales". Sociologie, 30 (1986), nr. 1-2, p. 3-12.
323. *Ateneul român şi locul său în cultura naţională*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice a Academiei", seria IV, tom XI (1986), p. 81-86.

1987

324. *File din cronica Unirii Principatelor [N.Pisoski]*, în „Revista Muzeelor şi Monumentelor. Muzee", 1987, nr. 1, p. 36-44 (în colaborare cu Maria Dogaru).
325. *Sozialer Wandel der rumänischen Führungsschichten im 19. Jahrhundert*, în „Österreichische Osthefte", 29 (1987), nr. 1, p. 56-69.
326. *Cucerirea independenţei României, moment decisiv al istoriei naţionale*, în „Viitorul social", LXXX (1987), nr. 2 (martie-aprilie), p. 91-99.
327. *Rumänische Studenten im Ausland und die Entstehung des modernen Rumänien im 19. Jahrhundert*, în *Wegenetz europäischen Geistes. II. Universitäten und Studenten. Die Bedeutung studentischer Migrationen in Mittel- und Südosteuropa vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, Viena, 1987, p. 83-100.
328. *Problèmes de la réorganisation en Roumanie après la 1ere Guerre mondiale*, în volumul *Les conséquences des traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et sud-orientale. Colloque de Strasbourg (24-26 mai 1984)*, Strasbourg, 1987, p. 269-279.
329. *De internationale positie van de Roemeense Donauvorstendommen en de bevrijdingsstrijd*, în *ÖstEuropa in het verleden. Liber amicorum Z.R. Dittrich*, Groningen, 1987, p. 123-134.
330. *Fragen der Aussenpolitik Rumäniens im Jahrzehnt vor der Erringung der Unabhängigheit*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXVI (1987), nr. 4, p. 305-319.
331. *Studiu introductiv* la Mihail Kogălniceanu, Opere, Bucureşti, 1987, vol. III, partea a II-a, p. 5-15.
332. *Les relations économiques entre la Roumanie et l'Allemagne entre 1871 et 1914* (résumé), în *Commission internationale des études slaves. Sobranie Komissi. 28–30 Augusta 1985 g. Stuttgart*, Moscova, 1987, p. 28-29.
333. *Independenţa – opera întregului popor român*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice a Academiei", seria IV, vol. XII (1987), p. 7-12.

1988

334. *Economic prerequisites for the establishment of independent Romania*, în „East European Quarterly", XXII (1988), nr. 1, p. 23-35.
335. *Données concernant la révolution quarant'huitarde roumaine et ses suites dans la presse révolutionnaire et démocratique française*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXVII (1988), nr. 1-2, p. 27-36.
336. *Les descendants du prince Constantin Brancovan et leur place dans l'histoire de Roumanie. Généalogie et histoire*, în *Recueil d'études généalogiques et héraldiques roumaines*, Bucarest, 1988, p. 66-75.
337. *Întregiri şi îndreptări la genealogia Brâncovenilor*, în „Revista de Istorie", XLI (1988), nr. 9, p. 91-920.
338. *Friedrich der Grosse und die Rumänischen Fürstentümern, 1740–1777*, în *Deutschland und Europa in der Neuzeit. Festschrift für Karl Otmar Freiherr von Aretin zum 65. Geburstag*, Stuttgart, 1988, p. 325-346.
339. *Innere und äussere Faktoren der Herausbildung des modernen Rumänien*, în „Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas", Berlin, 32 (1988), p. 173-188.
340. *Revoluţia de la 1848 din Ţara Românească. Opinii la comemorarea a 140 de ani de la desfăşurare*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice a Academiei", seria IV, XIII (1988), p. 75-78.

1989

341. *Les centenaires de la Révolution de 1848 et de la Commune en Roumanie*, în „1848. Révolutions et mutations au XIXe siècle", Paris, 5 (1989), p. 81-87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

342. *Gânduri despre un fost profesor*, în *Confluenţe istoriografice româneşti şi europene. 90 de ani de la naşterea istoricului Gheorghe Brătianu*, Iaşi, 1988, p. 511-513.
343. *Acţiuni diplomatice româneşti pentru recunoaşterea Unirii Principatelor şi desăvârşirea ei (1859-1862)*, în „Revista Română de Studii Internaţionale", XXIII (1989), nr. 1, p. 81-90; versiune engleză în „Revue Roumaine d'Etudes Internationales", XXIII (1989), nr. 1, p. 85-92.
344. *Urmaşii lui Constantin Brâncoveanu şi locul lor în societatea românească. Genealogie şi istorie*, în volumul miscelaneu *Constantin Brâncoveanu*, Bucureşti, 1989, p. 275-285+2 tabele genealogice.
345. *La Révolution française et la résurrection roumaine*, în volumul miscelaneu *La Révolution française et les Roumains*, Iaşi, 1989, p. 53-69.
346. *Diffusion des „idées françaises" dans les pays roumains et l'impact de la Révolution de 1789*, în volumul miscelaneu *Weltwirkung einer grossen Revolution*, Leipzig, 1989, vol. II, p. 472-492.
347. *Difuzarea şi difuzori ai „ideilor franceze" în secolul al XVIII-lea în Principatele Române*, în „Revista de Istorie", XLII (1989), nr. 6, p. 553-563.
348. *Sozial-kulturelle Aspekte der Gesellschaft Rumäniens im Jahrzehnt vor der Erringung der Unabhängigheit*, în „Österreichsiche Osthefte", 31 (1989), nr. 3, p. 403-416.
349. *Considérations sur les dignités de seconde et trosième classes en Valachie au XVIIIe siècle. Le problème de la pénétration gréco-phanariote*, în *Genealogica et Heraldica. Actos do 17 Congresso Internacional das Ciencias Genealogica e Heraldica*, Lisabona, 1989, p. 49-62 (în colaborare cu Irina Gavrilă).
350. *Descendants des princes régnants face à la constitution de l'Etat roumain moderne*, în *Staaten. Wappen. Dynastien. XVIII. Internationales Kongress für Genealogie und Heraldik. Innsbruck vom 5. bis 9. September 1988*, Innsbruck, 1989, p. 81-88.
351. *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, Bucureşti, 1989, vol. I, XLIV+347 p. (în colaborare cu Elisabeta Oprescu şi Apostol Stan).
352. *Călători români paşoptişti*. Studiu introductiv, antologie şi note, Bucureşti, 1989, 199 p.
353. *Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului din 1789 şi procesul de constituire a României moderne*, în „Viitorul social", LXXXII (1989), nr. 4, p. 340-347.
354. *Die Korrespondenz der Söhne Dinicu Golescus aus dem Exil*, în volumul miscelaneu *Brief und Briefwechsel in Mittel- und Osteuropa in 18. und 19. Jahrhundert*, Essen, 1989, p. 241-257.
355. *Nationale Bewegung und internationale Bestrebungen bei den Rumänen im 18. Jahrhundert*, în volumul miscelaneu *Vaterlandsliebe und Gesamtstaatsidee im Österreichischen 18. Jahrhundert*, Viena, 1989, vol. I, p. 233-245.
356. *Die rumänsich-deutschen Wirtschaftsbeziehungen vom 19. und 20. Jahrhundert*, în Von der Pruth-Ebene bis zum Gipfel des Ida. Festschrift zum 70. Geburstag von Emanuel Turczynski, München, 1989, p. 233-245.
357. *Paris et Vienne – centres de formation des cadres intellectuels roumains au XIXe siècle*, în „Etudes danubiennes", Strasbourg, V (1989), nr. 2, p. 72-82.
358. *Formarea statului naţional român – moment dominant al istoriei naţionale*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice a Academiei", seria IV, XIV (1989), p. 7-11.
359. *Impactul revoluţiei din 1789 asupra procesului de constituire a României moderne*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice a Academiei", seria IV, XIV (1989), p. 43-48.
360. *Az 1888-as és 1907 – es Romaniai parasztfelkeléseh előzményei és okai. A Fanariota-kori történelmi elözmények*, în volumul *Kelet-Európa agrárfejlődése a századfordulon (1880-1914)*, Budapesta, 1989, p. 145-212.

1990

361. *Les pays du Sud-Est européen sous l'impact de la révolution et de la réforme au cours du XIXe siècle*, în *17e Congrès International des sciences Historiques. I. Grands thèmes. Methodologie. Sections chronolgiques. 1. Raports et abrégés*, Madrid, 1990, p. 98-100.
362. *Les prémisses et les débuts de la conscience nationale moderne chez les Roumains*, în *Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich*, Warszawa, 1990, p. 50-76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

363. *Il radicale romeno Constantin A. Rosetti e il Risorgimento italiano*, în *La liberazione d'Italia nell'opera della massoneria*, 1990, p. 113-132.
364. *Paris-Bucarest. Itinéraires roumains en 1848. Les Roumains à Paris avant 1848. Révolution et répression en Roumanie en 1848*, în „1848. Révolutions et mutations au XIXe siècle", Paris, 1990, nr. 6, p. 39-54.
365. *Anfangsprobleme eines kleinen modernen Staates: Rumänien 1859-1878*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire", Bucureşti, 1990, vol. VIII, p. 163-172.
366. *La jeunesse et le processus de constitution de la Roumanie moderne (jusqu'en 1878)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXIX (1990), nr. 1-2, p. 51-68.
367. *La révolution de décembre 1989 en Roumanie*, în „Revue d'histoire diplomatique", Paris, 1990, nr. 1-2, p. 159-173.
368. *Voyage sur le front de Transylvanie du prince Guillaume de Hohenzollern-Sigmaringen (novembre 1916)*, în „Analele Universităţii Bucureşti. Istorie", XXXIX (1990), p. 59-91.

1991

369. *L'historiographie roumaine sous l'impact de la Révolution de 1789*, în *La storia della storiografia europea sulla Rivoluzione francese*, Roma, 1991, vol. III, p. 111-139.
370. *Les Pays latins dans la politique extérieure de la Roumanie de 1859 à 1878*, în *Diplomazia e storia delle relazioni internazionali. Studi in onore di Enrico Serra*, Milano, Giuffrè editore, 1991, p. 167-187.
372. *Înfiinţarea Societăţii Academice Române*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice", seria IV, XVI (1991), p. 19-23.
373. *Locul revoluţiei din 1821 şi al lui Tudor Vladimirescu în istoria naţională*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice", seria IV, XVI (1991), p. 7-17.
374. *Mihail Kogălniceanu – reformatorul*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice", seria IV, XVI (1991), p. 87-91.
375. *Românii şi saşii la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice", seria IV, XVI (1991), p. 129-132.
376. *Le phalanstère de Scăieni en Valachie*, în „Cahiers «Charles Fourier»", Besançon, 1991, nr. 2, p. 69-80.
377. *Revoluţia română din 1821*, Bucureşti, 1991, 271 p.
378. *Genealogiata v săvremennia sviat* (Genealogia astăzi), în „Pomostni istoriceski distziplini", Sofia, 1991, vol. 5, p. 55-66.
379. *Zorii unei activităţi moderne de politică externă (1821-1828)*, în „Revista istorică", Bucureşti, serie nouă, II (1991), nr. 9-10, p. 495-523.
380. *En pensant à Karl Dietrich Erdmann*, în *Nachdenken über Geschichte. Beiträge aus der Ökumene der Historiker. In memoriam Karl Dietrich Erdmann*, Neumünster, 1991, p. 45-47.
381. *L'historiographie roumaine et la communauté œcuménique des historiens jusqu'à la première guerre mondiale*, in *Nachdenken über Geschichte. Beiträge aus der Ökumene der Historiker. In memoriam Karl Dietrich Erdmann*, Neumünster, 1991, p. 241-246.
382. *Monarhia în istoria modernă a României*, în „Studii şi articole de istorie", Bucureşti, seria nouă, LIX (1991), p. 63-71.
383. *Românii şi Europa. Istorie, societate, cultură*, Bucureşti, 1991, vol. I, 96 p.
384. *Rumänische Donauhäfen im 19. Jahrhundert und ihre Rolle in Südosteuropa*, în *Wirtschafts- und Kulturbeziehungen zwischen dem Donau- und dem Balkanraum seit dem Wiener Kongress. Zur Kunde Südosteuropas*, II/17, Graz, 1991, p. 45-51.
385. *La France et le processus de constitution de la Roumanie moderne*, în „Revue Roumaine d'Etudes Internationales", XXV (1991), nr. 5-6, p. 381-385.
386. *Princes phanariotes des Principautés Roumaines: une forme de résurrection de Byzance?*, în „Byzantinische Forschungen", XVII (1991), p. 71-84.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1992

387. *Wandel in Rumänien*, în *Von der Ost-West-Konfrontation zur Europäischen Friedensordnung*, München, 1992, p. 143-148.
388. *Les médias à l'épreuve de la révolution roumaine*, în „Le trimestre du monde", Paris, 1992, trimestrul III, p. 95-101.
389. *Românii şi francmasoneria*, în „Magazin istoric", Bucureşti, seria nouă, XXVI (1992), nr. 5 (mai), p. 48-51; nr. 6 (Juni), p. 18-22; nr. 7 (Juli), p. 51-54.
390. *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*. Bucureşti, 1992, 311 p.
391. *L'impact de la Révolution française sur le processus de construction de la Roumanie moderne. Bilan d'un centenaire*, în 1889: *Centenaire de la Révolution Française. Réactions et représentations politiques en Europe*, Berne, 1992, p. 65-73.
392. *La jeunesse et le processus de constitution de la Roumanie moderne (jusqu'en 1878)*, în *La jeunesse et ses mouvements*, Paris, 1992, p. 157-167.
393. *România. Documente străine despre români*, Bucureşti, 1992, a 2-a ediţie (coautor) (şi o ediţie engleză).
394. *Rumänien und die Freiheitsbewegungen der Nationen Südosteuropas zwischen 1866 und 1877*, în *Nationalrevolutionäre Bewegungen in Südosteuropa im 19. Jahrhundert*, Wien-München, 1992, p. 152-159.
395. *La politica estera della Romania dall'indipendenza nazionale alla Triplice Alleanza*, în *Risorgimento. Italia e Romania. 1859-1879. Esperienze a confronto*, Milano-Bucureşti, 1992, p. 21-28.
396. *Il processo di unificazione dei Principati Danubiani e l'avvio della'unità nazionale*, în *Risorgimento. Italia e Romania, 1859-1879. Esperienze a confronto*, Milano-Bucureşti, 1992, p. 243-252.
397. *L'idée de Rome chez les Roumains (XVIIIe–1848)*, în *Idea giuridica e politica di Roma e personalità storiche. II*, Roma, 1992, p. 165-176.
398. *Temeiurile dreptului istoric şi dreptului natural al Memorandului*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice", seria IV, XVII (1992), p. 49-52.
399. *Dunărea în perioada contemporană: un secol şi jumătate de istorie a unui fluviu european*, în „Revista Română de Studii Internaţionale", Bucureşti, XXVI (1992), nr. 5-6, p. 309-314, şi în limba franceză în „Revue Roumaine d'Etudes internationales", XXVI (1992), nr. 5-6, p. 313-318.
400. *Die Rumänen und die Habsburger Monarchie, 1867–1918*, în „Regional Contact", Copenhagen, 1991/2, 1992/1–2, p. 155-165.

1993

401. *Biserica şi făurirea României moderne*, în „Studii şi articole de istorie", Bucureşti, LX-LXI (1993), p. 48-52.
402. *Les Juifs dans les Principautés Unies (1859-1866)*, în „Shvut", Tel-Aviv, 1993, p. 133-149.
403. *La Roumanie sur la voie de la transition démocratique*, în „Revue d'Europe Centrale", Strasbourg, I (1993), nr. 1, p. 93-101.
404. *1848. Le „printemps des peuples" réveille l'Europe*, în *L'Esprit de l'Europe*, Paris, Flammarion, 1993, vol. I, p. 153-160.
405. *Convergences historiographiques franco-roumaines*, în „Academica", Bucureşti, III (1993), nr. 8 (32), p. 16-17, şi în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie", seria IV, XVIII (1993), p. 13-17.
406. *„Discursul politic" al ţăranului român la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Caiete critice", Bucureşti, 1993, nr. 4, p. 42-48.
407. *Ioan Hudiţă. Pagini de Jurnal*, în „Magazin istoric", Bucureşti, XXVII (1993), nr. 6, p. 36-44; nr. 7, p. 43-50; nr. 8, p. 14-18; nr. 8, p. 17-20; XXVIII (1994), nr. 2, p. 9-14; nr. 3, p. 26-31; nr. 4, p. 18-25; nr. 5, p. 42-48; nr. 6, p. 7-14; nr.7, p. 36-42; nr. 8, p. 6-12 şi nr. 9, p. 7-13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

408. *South Eastern Europe and the Great Peace Treaties, 1815–1878*, în *Great Peace Congresses in History, 1648-1990*, Sonderdruck von „Utrechtse Historische Cahiers", Utrecht, 14 (1993), nr. 2, p. 53-60.
409. *La nascita della democrazia rumena*, în *Il Sud-Est Europeo tra passato e presente*, Cosenza, 1993, p. 107-118.
410. *Le prince roumain Alexandre Jean Cuza et l'Empire ottoman*, în *X.Türk Tarih Kongresi'nden ayribasim*, Ankara, 1993, p. 1555-1560.
411. *Politica de alianţă a Principatelor Unite, 1859-1866*, în *România şi politica de alianţe. Istorie şi actualitate*, Bucureşti, 1993, p. 119-122.
412. *Die Nationalbewegung der Rumänen im 18. und 19. Jahrhundert*, în *Die Entstehung der Nationalbewegung in Europa, 1750-1849*, Berlin, 1993, Duncker & Humblot, p. 251-260 (Vol. 71 din *Dokumente und Schriften der Europäischen Akademie Otzenhausen*).
413. *Nicolae Titulescu et la paix en Europe*, în *Nicolae Titulescu, précurseur de l'unité européenne*, Bucarest, 1993, p. 58-63.
414. *Nicolae Titulescu – personnalité européenne*, în *Nicolae Titulescu, précurseur de l'unité européenne*, Bucarest, 1993, p. 176-185.
415. *Les rapports franco-roumains pendant le règne du prince Cuza (1859-1866)*, în „Etudes danubiennes", Strasbourg, IX (1993), nr. 2, p. 113-119.
416. *Bucarest, Prague et Bratislava: un siècle et demi de relations*, în „Revue d'Europe Centrale", Strasbourg, I (1993), nr. 2, p. 215-222.
417. *Nicolae Iorga şi Franţa*, în „Revista Română de Studii Internaţionale", Bucureşti, XXVII (1993), nr. 5-6, p. 337-342; în franceză în „Revue Roumaine d'Etudes Internationales", XXVII (1993), nr. 5-6, p. 363-367.
418. *Unirea Basarabiei cu România*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie", Bucureşti, seria IV, XVIII (1993), p. 7-11.
419. *Dezvoltarea istoriografiei în statul naţional desăvârşit*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe şi Arheologie", seria IV, XVIII (1993), p. 65-69.

1994

420. *Echi dell'Italia rivoluzionari nei Paesi romeni prima del 1848*, în *Sentieri della libertà e della fratellanza ai tempi di Silvio Pellico*, Bastogi-Foggia, 1994, p. 59-64.
421. *Revolutionäre Ereignisse in den rumänsichen Ländern in der ersten Hälfte des 19. Jarhunderts*, în *Gesellschaft und Kultur Mittel-, Ost- und Südosteuropa im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, 1994, p. 265-275.
422. *Cultură şi stat naţional*, în „Caiete critice", Bucureşti, 1994, nr. 1-3 (74-76), p. 37-42.
423. *Trecerea de la scrierea cu litere chirilice la scrierea cu litere latine la români*, în *Comunicările Hyperion*, vol. 3, Bucureşti, 1994, p. 15-24.
424. *Der 23. August 1944 in Rumänien. Hintergründe und Folgen*, în „Südostdeutsche Viertelsjahrsblätter", 43 (1994), nr. 3, p. 239-248.
425. *La Roumanie face à la France et à la Prusse pendant la guerre franco-allemande de 1870-1871*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXIII (1994), nr. 1-2, p. 63-89.
426. *La Roumanie et la question yougoslave*, în „Revue d'Europe Centrale", Strasbourg, II (1994), nr. 1, p. 115-125.
427. *Eminescu – comentator de politică externă, în anii '70 ai secolului al XIX-lea*, în *Istoria ca lectură a lumii*, Iaşi, 1994, p. 557-566.
428. *Bukarest – Hauptstatdt der rumänischen Nation*, în *Hauptstädte in Südosteuropa. Geschichte – Funktion – Nationale Symbolkraft*, Wien-Köln-Weimar, 1994, p. 37-53.
429. *Formarea elitei româneşti peste hotare în cel de-al doilea sfert al secolului al XIX-lea*, în „Revista Istorică", Bucureşti, seria nouă, V (1994), nr. 5-6, p. 515-521.
430. *Les Eglises roumaines dans la Monarchie des Habsbourg: 1815-1867*, în „Etudes Danubiennes", X (1994), nr. 2, p. 175-181.
431. *Începuturile istoriei moderne a României în viziunea lui Andrei Oţetea*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie", seria IV, XIX (1994), p. 9-12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

432. *Locul actului de la 23 august 1944 în istoria României*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie", seria IV, XIX (1994), p. 45-47.
433. *Dimitre Onciul şi Academia Română*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie", seria IV, XIX (1994), p. 77-80.
434. *Eventualitatea intrării Turciei în război în vara anului 1944, în lumina unui izvor inedit*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie", seria IV, XIX (1994), p. 87-90.

1995

435. *L'historiographie du Sud-Est européen à la fin du XXe siècle. Son impact sur les sociétés de la zone*, în „Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen", XXIV-XXV (1994-1995), p. 117-120.
436. *Negustori, societate şi cultură în ţările române de la începutul secolului al XVIII-lea la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *D. Prodan. Puterea modelului*, Cluj-Napoca, 1995, p. 101-108.
437. *Diplomaţia românească modernă de la începuturi la proclamarea independenţei de stat (1821-1878)*, Bucureşti, 1995, 212 p.
438. *Les quarante-huitards roumains en exil*, în „Revue d'histoire du XIXe siècle", Paris, 11(1995), p. 65-76.
439. *Bogdan Petriceicu Hasdeu – istoricul*, în „Comunicările «Hyperion»", vol. 4, Bucureşti, 1995, p. 3-8.
440. *Programmes et plate-formes socio-politiques de la révolution roumaine de 1848*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXIV (1995), nr. 1-2, p. 67-73.
441. *La mission de Basset à Sigmaringen (août 1916)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXIV (1995), nr. 1-2, p. 189-194.
442. *Les Pays Roumains au XVIIIe siècle entre la suzeraineté ottomane et la domination de l'Empire des Habsbourg*, în „Romanian Journal of International Affairs", Bucureşti, I (1995), nr. 1-2, p. 119-127.
443. *Le groupe dirigeant valaque de 1848 et la France*, în „Etudes Danubiennes", XI (1995), nr. 1, p. 11-23.
444. *Interesul naţional în politica externă a României de la Unire la Independenţă*, în *Interesul naţional şi politica de securitate*, Bucureşti, 1995, p. 224-229.
445. *Dalla Romania*, în *L'Italia contemporanea e la storiografia internazionale, a cura di Filippo Mazzonis*, Venezia, Marsilio, 1995, p. 205-218.
446. *L'historiographie des relations internationales en Roumanie dès la fin du XIXe siècle à 1914*, în *The History of International Relations in Central and Eastern Europe*, Cluj-Napoca, 1995, p. 49-77.
447. *Roumains et Hongrois: réalités historiques et perspectives*, în „Revue d'Europe Centrale", III (1995), nr. 1, p. 87-95.
448. *Les Roumains sous l'impact idéologique de la troisième Rome aux XVIIIe et XIXe siècles*, în *Umanità e nazioni nel diritto e nella spiritualità da Roma, Constantinopoli a Mosca*, Roma, Herder Editrice, 1995, p. 119-130.
449. *La politique extérieure de la Roumanie pendant les années 1920*, în *Une occasion manquée: 1922. La reconstruction de l'Europe*, Bern/Berlin/Frankfurt/New York/Paris/Wien, Lang, 1995, p. 441-449.
450. *Les Roumains et la francophonie*, în „Revue d'Europe Centrale", Strasbourg, III (1995), nr. 2, p. 249-256.
451. *I.C. Filitti – personalitate complexă a istoriografiei naţionale*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie", seria IV, XX (1995), p. 55-58.
452. *Însufleţitorul şi mesagerul naţiunii [N. Iorga]*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie", seria IV, XX (1995), p. 55-58.
453. *Terre et histoire des Roumains dans la conscience française*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie", seria IV, XX (1995), p. 83-86.
454. *Modernizarea instituţională a României la începutul domniei lui Carol I*, în „Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie", seria IV, XX (1995), p. 87-90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

455. *Documente inedite privind începuturile domniei principelui Carol I*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", seria IV, XX (1995), p. 7-23.
456. *Imaginea lui Mihai Viteazul la Florian Aaron*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", seria IV, XX (1995), p. 91-94, și în volumul *Călugăreni. 400*, București, 1996, p. 34-36.

1996

457. *Pe Dunăre, în căutarea trecutului*, în „Magazin istoric", ianuarie 1996, p. 23-27.
458. *Le dernier siècle de l'histoire de Byzance dans la vision de l'historien roumain Georges Brătianu*, în „Byzantinische Forschungen", XXII (1996), p. 221-230.
459. *Le grand incendie de Bucarest de 1847*, în „Revue d'histoire du XIXe siècle", Paris, 1996, nr. 12, p. 53-56.
460. *Les frontières de la Roumanie de 1919 à 1947*, în *L'établissement des frontières en Europe après les deux guerres mondiales*, Bern/Berlin/Frankfurt a. M./New York/Paris/Wien, Lang, 1996, p. 362-368.
461. *Les Roumains et l'Europe au cours de l'histoire*, în „Romanian Journal of International Affairs", II (1996), nr. 4, p. 6-11.
462. *Recherches de généalogie sociale en Roumanie*, în *Genealogica et Heraldica*, Uppsala, 1992, Stockholm, 1996, p. 37-43.
463. *Pro und kontra Ion Antonescu: Eine Geschichtsdebatte in Rumänien*, în „Südosteuropa", 45 (1996), nr. 11-12, p. 840-854.
464. *Gânduri despre romanitatea orientală*, în „Comunicările «Hyperion»", București, 1996, p. 7-11.
465. *À propos des frontières et des territoires polonais et roumains entre le Congrès de Vienne et le Congrès de Berlin (1815-1878)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXV (1996), nr. 3-4, p. 161-170.
466. *Historiens du XIXe siècle et l'Espagne*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXV (1996), nr. 3-4, p. 229-238.
467. *Corelări și convergențe ale istoriei naționale cu istoria umanității*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", XXI (1996), p. 7-10.
468. *Contribuția Academiei Române la cercetarea istoriei naționale*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", XXI (1996), p. 21-24.
469. *Bisericile române și constituirea României moderne*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", XXI (1996), p. 57-60.
470. *Gânduri despre Constantin Moisil*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", XXI (1996), p. 67-69.
471. *Prémices et commencements de l'Etat albanais*, în „Revue d'Europe Centrale", Strasbourg, IV (1996), nr. 2, p. 141-146.
472. *Die Kulturbeziehungen zwischen der Republik Moldova und Rumänien*, în „Der Donauraum", Viena, 1996, nr. 3-4, p. 103-106.
473. *Gheorghe Bezviconi (1910-1966)*, în „Arhiva Genealogică", III (1996), nr. 3-4, p. 31-36.

1997

474. *The constitution and evolution of the national romanian culture*, în *Ekpaideusi kai diapolitismiki epikointnia*, Athena, 1997, p. 98-105.
475. *Ioan Hudiță, Jurnal politic*, publicat cu un studiu introductiv și note de..., București, 1997, 573 p.
476. *Revoluția română din 1848-1849*, Cluj-Napoca, 1997, 412 p.
477. *Gheorghe Zane. Memorii*, București, 1997, studiul introductiv: p. 19-41.
478. *L'actualité de la barricade à la fin du XXe siècle: l'exemple de la révolution roumaine de décembre 1989*, în volumul miscelaneu *La barricade, publicat de Alain Corbin si Jean-Marie Mayeur*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1997, p. 513-518.
479. *La diplomatie moderne roumaine à ses débuts*, în „Romanian Journal of International Affairs", III (1997), nr. 4, p. 7-12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

480. *Rumänien vor und nach der Potsdamer Konferenz*, în *Potsdam 1945. Konzept, Taktik, Irrtum?*, Berlin, Duncker et Humbold, 1997, p. 153-166.
481. *Academia Română la 130 de ani de existență*, în „Comunicările Hyperion", 1997, p. 5-12.
482. *Românii și Europa în epoca premodernă și modernă*, București, 1997, 454 p.
483. *Die Fanarioten und die rumänischen Fürstenhäuser*, în volumul *Europa in der Frühen Neuzeit. Festschrift für Günter Mühlpfordt*, Köln-Wien, Böhlau, 1997, p. 635-641.
484. *Les relations diplomatiques franco-roumaines au cours du règne du prince Cuza, 1859-1866*, în „Bulletin de l'Académie du Second Empire", nos 15-16 din 1996-1997, p. 31-37.
485. *Liens historiques franco-roumains*, în „Revue d'Europe Centrale", Strasbourg, V (1997), nr. 1, p. 1-8.
486. *Deux personnalités féminines dans la révolution roumaine de 1848*, în volumul miscelaneu *Femmes dans la cité, 1815–1871*, Crest, Créaphis, 1997, p. 547-554.
487. *Regele Mihai I al României, prizonierul comuniștilor*, în „Dosarele istoriei", II (1997), nr. 11, p. 3-10.
488. *Jules Michelet – le grand ami des Roumains*, în „Etudes danubiennes", Strasbourg, XII (1997), nr. 2, p. 1-14.
489. *Jean-Alexandre Vaillant et la Transylvanie*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXVI (1997), nr. 3-4, p. 201-205.
490. *La Roumanie et le plan Tardieu*, în „Revue d'Europe Centrale", Strasbourg, V (1997), nr. 2, p. 51-61.
491. *Ion Ghica – făuritor și martor al istoriei României*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", seria IV, tomul XXIII (1997), p. 19-22.
492. *Alexandru Ioan Cuza și independența României*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", seria IV, tomul XXIII (1997), p. 23-27.
493. *Românii și Europa anilor 1877-1878*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", seria IV, tomul XXII (1997), p. 35-39.
494. *Le système politique roumain de 1878 à 1939. Traits généraux*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", seria IV, tomul XXII (1997), p. 55-59.
495. *La constitution des Etats modernes italien et roumain. Parallèles historiques*, în „Letterature di frontiera. Littératures frontalières", Roma, VII (1997), nr. 2, p. 31-38.

1998

496. *Istoriografia română sub impactul regimului totalitar*, în „Caiete critice", nr. 1-4 (122-125) din 1998, p. 56-59.
497. *Ioan Hudiță. Pagini de jurnal*, în „Magazin istoric", XXXII (1998), nr. 1 (ianuarie), p. 52-57; nr. 2 (februarie), p. 20–24; nr. 3 (martie), p. 23-28; nr. 4 (aprilie), p. 24-29.
498. *1848 în Țările Române. O revoluție națională și europeană*, în „Magazin istoric", nr. 6, iunie 1998, p. 5-9.
499. *The Nineteenth Century*, în volumul colectiv *Romania. A historic perspective*, edited by Dinu C.Giurescu and Stephen Fischer-Galati, Boulder-New-York, 1998, p. 201-234.
500. *Kultur und Nationalbewegung der Rumänen*, în volumul miscelaneu *Entwicklung der Nationalbewegung in Europa, 1850-1914*, sub redacția lui Heiner Timmermann, Berlin, Duncker and Humblot [1998], p. 455-468.
501. *Revoluția română din 1848-1849. Însemnătate și programe*, București, 1998, 188 p.
502. *La Révolution roumaine de 1848-1849. Son importance et son programme*, București, 1998, 200 p.
503. *Începuturile lui Nicolae Titulescu. Din copilărie la 1918*, în *Zilele Nicolae Titulescu, 16-17 martie 1998. Caietul Simpozionului*, Slatina, 1998, p. 4-6.
504. *Dezvoltarea istoriografiei moderne române în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Comunicările «Hyperion»", 7 (1998), p. 19-26.
505. *Die bürgerliche Opposition in Rumänien von 1918 bis zur Abdankung König Carls II*, în volumul miscelaneu *Rumänien in Brennpunkt. Sprache und Politik. Identität und Ideologie im Wandel*, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1998, p. 57-66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

506. *L'impact de Rome et du droit romain sur le processus de constitution de la Roumanie moderne*, în volumul miscelaneu *Antichità e rivoluzioni da Roma a Constantinopoli a Mosca*, Roma, [1998], p. 275-285.
507. *Două scrisori ale lui Dimitrie Sturdza către prințul Carol – Anton de Hohenzollern-Sigmaringen (1868)*, în volumul miscelaneu *Timpul istoriei. II. Profesorului Dinu C. Giurescu*, București, 1998, p. 204-216.
508. *Revoluția română – parte integrantă a revoluției europene din 1848-1849*, în volumul miscelaneu *Revoluția română de la 1848. Aspecte politico-militare*, București, 1998, p. 13-26 (versiune română și engleză).
509. *Amintirile generalului medic Grigore Georgescu Dima*, în „Studii și materiale de istorie modernă", vol. XII (1998), p. 183-196.
510. *La Roumanie et le Plan Briand*, în volumul miscelaneu *Le Plan Briand d'Union fédérale européenne*, Berna/Berlin/Frankfurt/New York/Paris/Viena, Peter Lang, 1998, p. 461-471.
511. *Un tânăr moldovean la Paris în 1822*, în *Național și social în istoria românilor. Profesorului Gh. Platon la a 70-a aniversare*, Iași, 1998, p. 249-254 (supliment la tomul XLII-XLIII (1996-1997) al „Analelor științifice ale Universității «Al.I.Cuza» Iași").
512. *La constitution des Etats nationaux aux Balcans et les grandes puissances au XIXe siècle*, în volumul miscelaneu *Encounter or conflict of civilizations on the Balkans*, Belgrad, 1998, p. 101-106.
513. *Dezvoltarea istoriografiei moderne române în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Comunicările «Hyperion»" Filologie, 7 (1998), p. 19-26.
514. *Le régime révolutionnaire quarant-huitard de Valachie*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXVII (1998), nr. 1-2, p. 89-95.
515. *Ioan Hudiță, Jurnal politic (1 ianuarie 1940 – 6 septembrie 1940)*, studiu introductiv și note de acad. Dan Berindei, Iași, Institutul European, 1998, 358 p. (încă un tiraj cu indicația: vol. I).
516. *Gheorghe I. Brătianu – istoric al umanității*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", seria IV, tomul XXIII (1998), p. 15-22.
517. *O zi memorabilă – 27 martie/9 aprilie 1918*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", seria IV, tomul XXIII (1998), p. 41-43.
518. *Regimul revoluționar din Țara Românească*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", seria IV, tomul XXIII (1998), p. 65-70.
519. *Bilanțul unei împliniri istorice [1918]*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", seria IV, tomul XXIII (1998), p. 113-116.

1999

520. *Francmasonmeria sub principele Carol I*, în „Francmasoneria Magazin", 1999, nr. 1, p. 20-22.
521. *Mehrheit und Minderheiten im Nationalstaat Rumänien 1918–1945*, în volumul *Nationalismus und Nationalbewegung in Europa 1914-1945*, Berlin, [1999], p. 315-326.
522. *Edgar Quinet „Va exista o Românie"*, în „Magazin istoric", XXXIII (1999), nr. 1 (382), p. 5-8.
523. *Ioan Hudiță. Pagini de jurnal [1940 septembrie – 1914 ianuarie]*, în „Magazin istoric", nr. 4 din aprilie 1999, p. 13-18; nr. 5 din mai 1999, p. 12-17; nr. 7 din iulie 1999, p. 36-39.
524. *Der Übergang von kyrillischen zu lateinischen Buchstaben in der Schrift der Rumänen*, în volumul miscelaneu *Methoden der Schriftbeschreibung*, sub redacția lui Peter Rück, Stuttgart, Jan Thorbecke, 1999, p. 171-175.
525. *Die Revolution von 1848 in Rumänien und ihre Folgen*, în volumul miscelaneu *1848. Revolution in Europa. Verlauf, politische Programme, Folgen und Wirkungen*, sub redacția lui Heiner Timmermann, Berlin, Duncker et Humblot, 1999, p. 525-534.
526. *Locul revoluției române din 1848-1849 în istoria națională*, în „Comunicările «Hyperion»". Filologie, 8 (1999), p. 5-8.
527. *Régions historiques et Etat national, 1848-1918*, în „Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia", 1999, p. 177-188.
528. *Transilvania în preocupările regimului revoluționar din Țara Românească [în 1848]*, în volumul miscelaneu *Blajul și amintirea revoluției. Blaj, 1848*, Cluj-Napoca, 1999, p. 15-20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

529. *Modernizarea la români în pragul veacului al XX-lea*, în „Milenium III", vara 1999, p. 39-44.
530. *9 sau 10 mai: o falsă dilemă*, în „Caiete critice", nr 5 (139) din 1999, p. 109-113.
531. *Carol cel Mare*, în „Caiete critice", nr. 6-7 (140-141) din 1999, p. 119-124.
532. *Fanarioții pro și contra*, în „Caiete critice", nr. 6-7 (140-141) din 1999, p. 131-136.
533. *Grandes familles de boyards roumains d'origine étrangère*, în „Annuaire. Jahrbuch. 1995. Association Luxembourgeoise de Généalogie et d'Héraldique" (vol. II din *Actes du XXIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique. Luxembourg. 28 août – 3 september 1994*), Luxembourg, 1999, p. 549-559.
534. *Vladimirescu*, în „Caiete critice", nr. 10-12 (144-146) din 1999, p. 129-133.
535. *Elite politice românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «Gheorghe Șincai»", II (1999), p. 136-145.
536. *Le modèle français et les rapports franco-roumains pendant la révolution quarante-huitarde de Valachie*, în „Etudes danubiennes", Strasbourg, XV (1999), nr. 2, p. 11-19.
537. *Barthou et Titulescu*, în „Revue d'Europe Centrale", Strasbourg, VII (1999), nr. 2, p. 89-98.
538. *1918 – un an al miracolului național*, în „Destin românesc", Chișinău-București, VI (1999), nr. 1 (21), p. 3-5.
539. *Un tournant décisif: La France et la crise roumaine de 1866*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXVIII (1999), nr. 1-4, p. 37-57.
540. *Victor Place en 1857*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXVIII (1999), nr. 1-4, p. 277-285.

2000

541. *Les représentants consulaires français et les Roumains au cours du second quart du XIXe siècle*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire", București, 2000, vol. X, p. 133-153.
542. *Vers un nouvel ordre européen [XIXe siècle]*, în *Les Européens, directeurs de la publication Hélène Ahrweiler et Maurice Aymard*, Paris, Hermann, 2000, p. 355–362.
543. *24 ianuarie 1859 – „ziua de aur a veacului"*, în „Comunicările «Hyperion»". Filologie, București, 2000, vol. 9, p. 3-8.
544. *Vlăstarul teribil al dinastiei Hohenzollern-Sigmaringen: Carol al II-lea al României*, în „Dosarele istoriei", V (2000), nr. 5 (mai), p. 4-7.
545. *Epoca Unirii*, ediție revăzută și adăugită, București, Corint, 2000, 318 p.
546. *Ioan Hudiță, Jurnal politic (7 septembrie 1940 – 8 februarie 1941)*, vol. II, studiu introductiv și note de acad. Dan Berindei, Iași, Institutul European, 2000, 294 p.
547. *Aspecte ale relațiilor culturale româno-franceze în perioada interbelică*, în volumul miscelaneu *O viață închinată istoriei. Constantin Bușe*, București, Editura Curtea Veche, 2000, p. 213-220.
548. *À propos de l'histoire de la franc-maçonnerie roumaine*, în „Revue des Etudes Roumaines", Paris-Iași, XIX-XX (1995-1996), p. 281-295 (publicată în 2000).
549. *L'Union Soviétique et ses voisins*, în volumul miscelaneu *L'Europe au XXe siècle. Eléments pour un bilan*, Posnan, 2000, p. 237-247; cu participări la discuții: p. 110-111, 277-280, 366-368.
550. *Memorii sincere sau dreapta măsură în judecata trecutului*, în „Dosarele istoriei", nr.11 (39) din 1999, p. 54-57; nr. 1 (41) din 2000, p. 52-55; nr. 2 (42) din 2000, p. 58-60; nr. 3 (43) din 2000, p. 60-61; nr. 4 (44) din 2000, p. 52-53; nr. 8 (48) din 2000, p. 62-63; nr. 9 (49) din 2000, p. 54-55; nr. 4 (56) din 2001, p. 57-59; nr. 5 (57) din 2001, p. 60-62; nr. 7 (59) din 2001, p. 48-49; nr. 9 (61) din 2001, p. 62-64; nr. 10 (62) din 2001, p. 55-56; nr. 11 (63) din 2001, p. 43-48; nr. 12 (64) din 2002, p. 50-53; nr. 4 (68) din 2002, p. 45-49; nr. 10 (74), p. 59-62.
551. *Einige Aspekte des Echos in Rumänien auf die ungarische Revolution von 1956*, în *Ungarn 1956: Reaktionen in Ost und West*, Berlin, Duncker und Humblot, 2000, p. 67-74.
552. *Acordarea cetățeniei române unor personalități franceze în 1866*, în volumul miscelaneu *Fețele istoriei. Existențe, identități, dinamici. Omagiu academicianului Ștefan Ștefănescu*, București, 2000, p. 709-721.
553. *Un an fatidic în destinele României – 1940*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", XXVV (2000), p. 9-15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

554. *Nemuritorul Nicolae Iorga*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", XXV (2000), p. 51-54.
555. *La violence et les Roumains aux XIXe et XXe siècles*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXIX (2000), nr. 1-4, p. 169-187 (în colaborare cu Grigore Ploeșteanu și Mihai Sorin Rădulescu).

2001

556. *Generația nașterii României*, în „Magazin istoric", nr. 3 din martie 2001, p. 5-10.
557. *N. Iorga: Titan al istoriografiei*, în „Dosarele istoriei", nr.6 (58) din iunie 2001, p. 2-6.
558. *Ioan Hudiță. Dejun în huruit de tancuri*, în „Magazin istoric", nr. 6 din iunie 2001, p. 15-21.
559. *Upadek systemu Komunistycznego w Rumunii*, în volumul miscelaneu *Europa środkowa w ostatniej dekadzie XX wieku*, Kraków, 2001, p. 59-67.
560. *The Beginning of the Iron Curtain and the Romanians*, în volumul miscelaneu *On Both Sides of the Iron Curtain*, [București], 2001, p. 7-9.
561. *Generația pașoptistă. Discurs de recepție în Academia Română*, București, 2001, 24 p.
562. *Prodigiosul Nicolae Iorga*, în volumul miscelaneu *Nicolae Iorga. 1871-1940*, București, Editura Universității București, 2001, p. 19-31.
563. *Komunismus und Nation in Rumänien 1944-1989*, în volumul miscelaneu *Nationalismus in Europa nach 1945*, Berlin, Duncker et Humblot, 2001, p. 81-91.
564. *Românii și francmasoneria în epoca modernă*, în *Inorogul. Caiete masonice*, București, 2001, p. 103-144.
565. *Un model* [*C.C. Giurescu*], în *Centenar Constantin C. Giurescu. Amintiri și documente inedite*, Craiova, 2001, p. 79-80.
566. *Rapports franco-roumains pendant l'entre-deux-guerres*, în *Mélanges Paul Sabourin*, Bruxelles, Bruylant, 2001, p. 29-40.
567. *Portrete istorice*, București, Viitorul Românesc, 2001, 463 p.

2002

568. *Locul lui Tudor Vladimirescu în istoria românilor*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «C.S. Nicolăescu-Plopșor»", Craiova, 3 (2002), p. 21-24.
569. *Alexandre Xenopol et Nicolae Iorga, historiens de l'humanité*, în volumul *Une passion de l'histoire. Histoire, Mémoire et Europe. Hommage au professeur Charles-Olivier Carbonell*, Toulouse, Editions Privat, 2002, p. 57-65.
570. *Societatea românească în vremea lui Caragiale*, în „Conferințele Teatrului Național", București, 2002, p. 7-12.
571. *Locul lui Ion Heliade Rădulescu în procesele de formare a României moderne*, în „Conferințele Teatrului Național", București, 2002, p. 130-135.
572. *La révolution roumaine de 1848. Le modèle français et les rapports franco-roumains*, în *La Révolution de 1848. La France et l'identité nationale roumaine. Actes du colloque franco-roumain qui s'est tenu à Mâcon les 19, 20 et 21 novembre 1998*, Dijon, Editions Universitaires de Dijon, [2002], p. 123-135.
573. Ioan Hudiță, *Jurnal politic (9 februarie – 21 iunie 1941)*, vol. III, Studiu introductiv și note de acad. Dan Berindei, Iași, Institutul European, 2002, 230 p.
574. *O revistă națională de familie*, în „Magazin Istoric", XXXVII, nr. 4 (aprilie 2002), p. 5-8.
575. *„Antonescu este cam îngrijorat de proporțiile măcelului populației evreești din Basarabia de către nemți"* [*R.V.Bossy*], în „Dosarele istoriei", nr. 6 (70) din 2002, p. 22-27.
576. *La révolution de 1848 dans les Pays Roumains*, în *1848. Actes du colloque international du cent cinquantenaire tenu à l'Assemblée nationale à Paris, les 23-25 février 1998*, Paris, Créaphis, 2002, p. 489-498.
577. *Prima parte a domniilor lui Barbu Știrbei și Grigore Al. Ghica (1849-1853)*, în *Omagiu. Virgil Cândea la 75 de ani*, București, 2002, p. 77-86.
578. *Dreapta cumpănire*, în *Mareșalul Antonescu la judecata istoriei*, București, 2002, p. 15-17.
579. *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, ediția II-a revăzută și adăugită, București, 2002, 314 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

580. *Ioan Hudiță, Jurnal politic. 1938 1 ianuarie – 15 septembrie*, Introducere și note de acad. Dan Berindei, București, 2002, 411 p.
581. *Profesorul, istoricul, omul politic, memorialistul Ioan Hudiță (1896-1982)*, în „Dosarele istoriei", nr. 7 (71) din 2002, p. 1-4, 5-58 (textul Jurnalului dintre 26 august și 14 septembrie 1944).
582. *Les Roumains et la France au carrefour de leur modernité*, Paris, 2002 („Etudes danubiennes", XVIII/2002, nr. 1-2, 222 p.).
583. *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I. *Constituirea României moderne (1821-1878)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, coordonator al tomului și autor; p. XIII-XVI, 3-54, 241-245 (în colaborare), 266-269, 279-290, 298-302, 329-631, 813-898.
584. *Locul românilor în istoria umanității. Les Roumains dans l'histoire de l'humanité. The Romanians' Place in the History of Mankind*, în *România Panoramic. Roumanie Panorama. Panoramic Romania*, București, 2003, p. 6-11.
585. *Istoria – factor fundamental al existenței românilor*, în *Eugen Simion. Manual de trudire a cuvântului*, București, Univers Enciclopedic, 2003, p. 300-305.
586. *Le problème de la Bessarabie aux années 1875-1878*, în *Studies in Honor of Prof. Vesselin Traykov* („Studia Balcanica"), Sofia, 2003, p. 201-205.

DORINA N. RUSU

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU BABOŞ
HANS LINDERSON

MĂNĂSTIREA VECHE DE LEMN A PUTNEI ÎN ARHITECTURA MEDIEVALĂ ROMÂNEASCĂ

> *„Înţeles-am noi de* [la] *oameni bătrâni, lăcuitori de aicea, den ţară, cum se trage cuvântul den om în om, că o biserică de lemnu la Olovăţ, să fie făcută de Dragoş Vodă, şi acolo dzic, să fie îngropat Dragoş Vodă. Şi aceea biserică de lemnu au mutat-o Ştefan Vodă cel Bun de o au clădit la Mănăstirea Putna, unde stă şi acum."*
>
> (Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 şi de la 1709 la 1711*, *Opere*, Iaşi, 1976, p 74; apud Bratiloveanu, 1985, n. 4.)

Vechea biserică de lemn din Putna s-a distins în istoriografia noastră prin aura acestei legende care i-a însoţit şi protejat existenţa de-a lungul veacurilor. Tradiţia i-a conferit chiar un loc de întâietate în complexul de ctitorii domneşti aşezate la temelia Ţării Moldovei[1]. Cu toate acestea, până astăzi nu s-a putut stabili cu certitudine adevărata ei vechime şi însemnătate pentru istoria arhitecturii. Datarea ei recentă prin metoda dendrocronologică aduce definitiv la lumină neaşteptata ei vechime, până la posibila împletire cu legenda. Pe de altă parte, mutarea, adaosurile şi reparaţiile, prin care a fost adaptată necesităţilor şi salvată până în vremurile noastre, au creat unele dificultăţi în analizarea corectă a structurii originale, conducând la repetate erori. Starea ei de conservare ne oferă totuşi şansa unei necesare reconstituiri. Rezultatele acestui studiu pun în evidenţă valoarea documentară deosebită a bisericii de lemn de la Putna pentru istoria arhitecturii de pe cuprinsul României şi mult dincolo de graniţele ei. În mod firesc, nu se pot dezlega aici toate necunoscutele acestui important lăcaş. De aceea, ne-am propus să le înscriem în agenda unor cercetări viitoare.

---

[1] La 17 martie 1723, voevodul Mihai Racoviţă însemna în hrisovul său: „... Scris-am Domnia me la boieri şi toţi slujitorii, cari veţi umbla ori cu ce fel de slujbă a Domniei mele la ţinutul Sucevei, facem ştire tuturor pentru sfânta biserică de lemn, ce este lângă mănăstirea Putna, care această biserică dinceputul ei au fost făcută de Dragoş Vodă la Volovăţ şi au fost acolo până în zilele răposatului Ştefan Vodă bătrânul, şi atunce Ştefan Vodă au mutat-o acolo la Putna zidind în locul ei alta de piatră, care din pricina acestei biserici, căci au fost veche, s'au suit rândul şi mănăstirii Putnei de este mai naintea altor mănăstiri şi până astăzi" (Dan, 1905, 125-127).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. UN DESTIN APARTE

Cercetarea construcţiilor de lemn de pe întregul continent a fost mereu frânată de imposibilitatea abordării lor cronologice, deoarece de puţine ori ele au fost datate prin inscripţii şi arareori s-au supus datărilor stilistice. Datarea dendrocronologică a schimbat fundamental această situaţie. Construcţiile de lemn şi chiar şarpantele de lemn ale construcţiilor de zid oferă astăzi posibilitatea unor datări certe, independente de orice altă metodă de datare tradiţională. Trist este însă că în România multe din acestea au dispărut şi încă dispar necunoscute, înainte de a le putea data, documenta şi înscrie în patrimoniul de valori naţionale.

Faţă de majoritatea construcţiilor de lemn din Moldova, biserica de lemn de la Putna s-a bucurat de o atenţie cu totul particulară. Încă din prima jumătate a secolului XVIII, cronicarii moldoveni Nicolae Costin[2] şi Ion Neculce[3] au înscris tradiţia orală păstrată la Putna despre biserica veche de lemn direct în istoria ţării. Aproape două veacuri mai târziu, de la începutul secolului XX, cercetătorii istoriei naţionale au pornit în căutarea adevărului ridicând serioase întrebări cu privire la vechimea ei[4]. A fost această biserică de lemn ctitorită la Volovăţ de Dragoş, „descălecătorul Moldovei"? A fost ea adusă de Ştefan cel Mare de la Volovăţ la Putna? Sau pur şi simplu este mai recentă, preluând numai tradiţia de la o biserică anterioară? Prin efortul lor, o parte din istoria mai recentă a bisericii a putut fi recuperată. Pe baza pomelnicului[5] dar mai ales a unei inscripţii[6] s-a putut chiar stabili că această biserică de lemn exista la sfârşitul secolului XVI. Însă pentru perioada de dinainte lipseau documentele iar structura bisericii, ca mai toate construcţiile noastre de lemn nedatate, apărea greu de aşezat într-un context istoric. În lipsa unor instrumente efective de datare, mulţi dintre cercetătorii români au îmbrăţişat părerea că, datorită perisabilităţii materialului, nu se putea păstra nici o construcţie de lemn din Evul mediu, ci prin înlocuiri repetate s-a păstrat numai modelul vechi nu însă şi construcţia originală. Prin această mentalitate se căuta prea repede o rezolvare definitivă, descurajând indirect continuarea cercetărilor. Fără o datare certă cercetarea bisericii de lemn din Putna a rămas pe loc. Mai mult decât atât, starea ei de conservare pendulează astăzi între degradarea lentă şi primejdia unei

[2] Vezi nota 1.

[3] Ion Neculce, *Opere*, Bucureşti, 1982, p. 161-162. Apud Valer Hossu, *Maramureş - pecete de ţară*, Cluj, 1998, p. 120.

[4] Înşiruirea lor cu bibliografia mai veche la Solcanu, 1975, p. 95-100, la care se adaugă mai recent Al. Artimon, Gheorghe Bratiloveanu, Mihai Spânu şi probabil alţii.

[5] Şt. Gorovei, *Biserica de la Volovăţ şi mormântul lui Dragoş Vodă*, MMS, 1971, p. 374-384; apud Solcanu, 1975, p. 96, n. 7.

[6] Ion Solcanu (1975, 96) a citit anul inscripţiei, de pe latura estică a altarului, 7085 (1576-1577). După o recitire propunem anul 7089 (1580-1581). Un alt text în litere chirilice, pictat pe latura de sud-est a altarului, aproape şters, apare pe grinzile de brad, care au fost puse în timpul unei reparaţii din secolele XVIII-XIX. Din acest motiv textul nu poate fi mai vechi. Cu ajutorul unor tehnici noi acesta s-ar putea totuşi citi, aproape în întregime.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

restaurări exagerate, ce poate conduce la mari pierderi de material original. Din aceste motive datarea ei dendrocronologică se impunea ca un obiectiv pe cât de semnificativ pe atât de necesar.

2. DENDROCRONOLOGIA

Numele de *dendrocronologie* provine de la grecescul „*dendron*", care înseamnă lemn, şi „*chronos*", care înseamnă timp, şi se poate traduce ca *datare cu ajutorul lemnului*. Dendrocronologia este cea mai exactă metodă de datare atunci când lipsesc documentele scrise şi a fost pusă la punct la începutul secolului XX de astronomul american A.E. Douglass[7]. Potenţialul acestei tehnici de datare pentru ţara noastră a fost arătat de Victor Giurgiu încă din 1987, în urma cercetărilor începute la esenţele de brad şi molid, însă aplicarea ei s-a făcut pentru prima dată în 1997 în cadrul proiectului de datare a bisericilor de lemn din Maramureşul istoric românesc[8].

Metoda a fost pe larg descrisă în literatura de specialitate românească[9], de aceea o vom prezenta numai pe scurt, cu scopul de a înlesni înţelegerea rezultatelor obţinute. Metoda dendrocronologică se bazează pe însuşirile naturale ale arborilor de a forma inele în fiecare an, transformând variaţiile de creştere radială anuale în serii cronologice întinse pe sute de ani. Inelul de sub coajă este ultimul format şi implicit cel care datează anul în care s-a tăiat lemnul. Înainte de a lua probe pentru datare dendrocronologică este nevoie de o serie cronologică de referinţă pentru respectiva esenţă lemnoasă. Construirea unei serii cronologice de referinţă începe prin a lua probe din copaci bătrâni într-o pădure. Un arbore cu 200 de inele prezintă un model caracteristic de variaţie de creştere de la un an la altul ce merge 200 de ani înapoi în timp. Dacă o casă din apropiere a fost construită din lemne tăiate din aceeaşi pădure în urmă cu circa un secol şi jumătate, atunci primele aproximativ 50 de inele existente în copacul viu prezintă aceleaşi variaţii caracteristice cu ultimele aproximativ 50 de inele aflate în lemnele folosite la casă. Lemnele din construcţie sunt astfel cert datate. Acestea, la rândul lor, pot avea 200 de inele, putând data cert construcţii şi mai vechi. Se obţine aşadar un lanţ de serii cronologice care formează împreună o cronologie de referinţă pentru datare absolută valabilă în acea regiune[10]. O astfel de cronologie de referinţă pentru stejar a fost construită în Maramureş pentru

[7] Eggertsson, 1997, p. 21.

[8] Rezultatele proiectului sunt comunicate de Ólafur Eggertsson şi Alexandru Baboş, *Dendrochronological dating in Maramureş with special emphases on objects from the Maramureş museum in Sighetul Marmaţiei, Romania*, în curs de apariţie în revista „Tradiţii şi Patrimoniu", nr. 2, a Muzeului Maramureşului din Sighet.

[9] Autorilor le-a fost accesibil numai studiul lui Victor Giurgiu (1987), însă avem cunoştinţă de existenţa şi a altor lucrări pe această temă, editate în România. De câţiva ani funcţionează un laborator dendrocronologic la Staţia de cercetări din Câmpulung Moldovenesc aparţinând Institutului de Cercetări şi Amenajări Silvice din Bucureşti.

[10] Eggertsson, 1997, şi Eckstein, 1984.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1406-1996, verificată şi confirmată prin cronologia de referinţă stabilită în Carpaţii polonezi[11].

Când lemnele ce se doresc a fi datate nu se pot secţiona, probele se scot cu ajutorul unui cap de burghiu special conceput pentru a permite extragerea unor cilindrii de lemn subţiri, dar cât mai lungi, pe direcţia de creştere radială a lemnului. Inelele acestor probe sunt măsurate apoi în laborator cu un instrument de măsurat Aniol, conectat la computer operat cu program CATRAS. Toate cronologiile obţinute sunt calitativ verificate cu programul COFECHA[12].

3. UN PROIECT DE COLABORARE

În vara anului 2002, arhitectul Alexandru Baboş a cercetat structura bisericii. Cu această ocazie a urmărit şi documentat partea ei cea mai veche. Au fost luate în vedere starea de conservare, esenţa lemnoasă şi tehnica de execuţie fiind apreciat potenţialul de datare dendrocronologică a părţii vechi. În toamna anului, în cursul întâlnirii la laboratorul de dendrocronologie din Lund, autorii au stabilit detaliile colaborării pentru datarea acestui monument. În noiembrie, arhitectul a revenit la Putna cu instrumentele puse la dispoziţie de laboratorul din Lund. Cu sprijinul preotului paroh Constantin Croitoru şi a d-nei muzeograf Erika Croitoru au fost extrase 16 probe pentru datare din diferite părţi ale vechii structuri. Probele au fost trimise laboratorului şi datate benevol în primăvara anului 2003 de dendrocronologul Hans Linderson.

4. RAPORT DENDROCRONOLOGIC

Din cele 16 probe prelevate la biserica de lemn din Putna au fost datate 12, toate fiind din stejar (*Quercus sp*). Arborii probelor 1, 3, 4, 5, 6, 7 şi 12 au fost tăiaţi probabil odată, între iarna anilor 1399-1400 şi iarna anilor 1401-1402. Probele 11 şi 14 aparţin probabil aceluiaşi grup, însă în lipsa alburnului nu se poate face o datare mai exactă decât cea din tabel. Datorită condiţiilor de conservare a lemnului, alburnul s-a distrus în mare parte în timpul extragerii probelor. Trebuie precizat că la stejar alburnul reprezintă lemnul viu şi se distinge de inima lemnului prin culoarea sa albă. Păstrarea alburnului este esenţială pentru datare deoarece cuprinde ultimele inele de creştere, acestea fiind în general limitate la circa 20±5 inele.

În ceea ce priveşte probele 8 şi 13, alburnul a fost interpretat conform tabelului. La faţa locului, însă, nu s-a putut face distincţie între alburn şi duramen (inima lemnului). Dacă aceste probe păstrează numai inele din duramen, atunci datarea acestora ar fi după 1355 respectiv după 1357. Considerând

[11] Eggertsson, 2003.
[12] Linderson , 2002, p. 716.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prezența alburnului conform tabelului, cele două probe împreună cu proba 16 indică tăierea acestor arbori între 1345-1346. Faptul că aceste trei probe prezintă cea mai ridicată corelație internă dendrocronologică dintre toate celelalte (t=5,4-7,2) este încă un indiciu că acești arbori formează un grup aparte. Totuși, cele trei probe notate „AA" prezintă corelații suficient de clare și cu celelalte probe marcate „A" în tabel.

CATRAS nr. dendro	Proba nr.	Localizarea probei	Nr. raze/ani	Alburn (Al)	Datarea ultimului inel	Datare D (după)	Grupuri arbori
0ROPT01	1	bârna 2, N	1/103	Al = 5	1383	1398 ± 5	B
0ROPT02	2	bârna 4, N	1/118	Al = 1	-	-	?
0ROPT03	3	bârna 2, NE	1/103	Al = 12	1387	1395 ± 5	A
0ROPT04	4	bârna 4, NE	1/143	Al = 1?	1388	1404 ± 5	A
0ROPT05	5	bârna 6, NE	2/134	Al = 1	1387	1404 ± 5	?
0ROPT06	6	bârna 3, E	1/125	-	1376	D = 1396	A
0ROPT07	7	bârna 8, S	1/97	-	1359	D = 1373	A
0ROPT08	8	bârna 3, iconostas	1/122	Al = 19	1340	1343 ± 3	AA
0ROPT09	9	fereastra SE	1/36	Al = 6	-	-	?
0ROPT10	10	absida S, bârna 2, V	1/114	Al = 5	-	-	?
0ROPT11	11	talpa-soclu S	1/84	-	1296	D = 1311	A
0ROPT12	12	absida S, bârna 1, S	1/97	lângă Al	1376	1396 ± 5	?
0ROPT13	13	talpa-soclu N	1/109	Al = 13	1342	1350 ± 5	AA
0ROPT14	14	absida N, bârna 1, E	1/84	-	1357	D = 1372	B
0ROPT15	15	bârna 8, V	1/138	lângă Al	-	-	?
0ROPT16	16	bârna 6, iconostas	1/62	-	1307	D = 1322	AA

Bârnele din pereții exteriori sunt numerotate de jos în sus peste talpa-soclu. La absidele laterale nu există soclu. La iconostas numerotația începe peste nivelul fostelor uși la altar, numărul bârnelor fiind stabilit după urmele lăsate în pereții laterali. Alburnul a fost aproximat la 20±5 ani. Acolo unde alburnul lipsește, s-au adăugat 15 ani la ultimul inel datat al probei.

Corelațiile dendrocronologice dintre probe sunt în general mici, ceea ce poate fi interpretat prin faptul că pădurea din care s-au tăiat lemnele a fost afectată de factori externi, ca de exemplu activitatea directă sau indirectă umană, sau prin faptul că lemnele au fost aduse din mai multe locuri. Prima variantă pare cea mai credibilă deoarece, la toate probele, succesiunea de inele anuale prezintă neregularități după 1350, când creșterea arborilor accelerează brusc, după un secol și jumătate de descreștere latentă. Aceasta înseamnă că pădurea din care au fost tăiate lemnele de construcție a fost rărită în jurul anului 1350 (fig. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

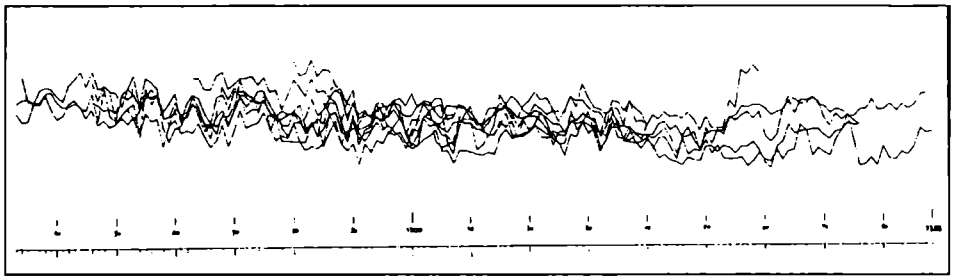

Fig 1. Graficul variaţiilor inelelor de lemn ale probelor 3, 4, 6, 7, 8, 11, 12, 13 şi 16, datate. Datorită construcţiei logaritmice a graficului variaţiile sunt atenuate, acestea fiind mult mai pronunţate în realitate, după 1350.

Probele 1 şi 14 formează un grup separat din punct de vedere dendrocronologic.

Nici o serie cronologică de referinţă din România şi Ucraina nu a putut fi utilizată la datarea probelor de la biserica de lemn din Putna. În schimb, seria cronologică de referinţă din Carpaţii polonezi prezintă corelaţii concludente, de până la t=6,0 (n=124).

În încheierea raportului se poate afirma existenţa unei singure faze certe de datare, dată de nouă probe între 1399-1402, şi o fază anterioară nesigură, indicată de alte trei probe între 1345-46. Celelalte patru probe nu au putut fi datate.

5. O BISERICĂ DE LEMN NEOBIŞNUITĂ

Relevanţa datărilor dendrocronologice poate fi asigurată numai prin o cunoaştere aprofundată a construcţiei. De aceea este necesar să stabilim cât de mult s-a păstrat din vechea biserică de lemn de la Putna şi să ne imaginăm cum a arătat ea în faza sa iniţială.

Reconstituirea bisericii de lemn iniţiale nu cere mari eforturi deoarece s-a păstrat într-o mare măsură, distingându-se vizibil de părţile adăugate ulterior (fig. 2-4). Mai mult decât atât, aspectul unitar al structurii vechi şi datarea ei prin probe luate din toţi pereţii perimetrali indică o singură etapă de construcţie, fixată la începutul secolului XV.

În mod cu totul surprinzător, biserica veche nu are pronaos ci numai o navă aproape pătrată şi un altar în prelungire, despărţite printr-o tâmplă. Împreună, cele două încăperi formează un plan dreptunghiular de 477 cm x 825 cm, cu un contur poligonal în trei feţe spre răsărit. Amândouă spaţiile sunt acoperite cu o boltă unică ce descrie în secţiune un arc de semicerc perfect. Întreaga biserică iniţială a fost construită numai din bârne de stejar, fasonate pe patru părţi şi încheiate în cheotori cu dinte şi ureche ascunse, formând colţuri netede. La bază sunt puse tălpi groase de stejar care formează un soclu jur împrejurul bisericii. La sud şi la nord, rândul cel mai de jos al tălpii a fost înlocuit sau dublat cu tălpi noi de molid. În partea superioară, ultimele patru bârne de sub naşterea bolţii ies

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în console lungi, în trepte, pentru a susține cosoroaba acoperișului. O parte din aceste bârne ieșite în console au fost înlocuite cu lemn de molid, două dintre ele cu rolul de a lega părțile noi de cele vechi. O fereastră originală, se pare, s-a păstrat parțial la altar, orientată spre SE. Cealaltă, din axul altarului, este refăcută din material mai nou după modelul celei de dinainte. Este posibil ca, înainte de tăierea pereților pentru abside și pronaos la 1778, să fi existat cel puțin încă o fereastră, asemănătoare cu celelalte, orientată spre sud. Nu avem certitudinea dar putem bănui că intrarea se afla deschisă spre vest. Semnele discrete de pe peretele vestic sugerează o numerotație a bârnelor întregi de peste ancadramentul ușii, marcate cu ocazia unei mutări. Peretele iconostasului păstrează numai trei din cele șase grinzi ce formau vechea tâmplă până la nivelul nașterii boltei. Este posibil ca talpa originală a peretelui iconostasului să mai existe sub pardoseala actuală. Între acea talpă și tâmplă putem presupune că au existat două intrări spre altar, flancate de stâlpi verticali. Judecând după dăltuiturile din grinda superioară a tâmplei ne putem imagina existența, la un moment dat, a trei cruci de lemn peste iconostas, profilate în golul de sub boltă. Nu știm în ce măsură căpriorii originali s-au păstrat. Este de presupus că la una dintre cele două extinderi acoperișul s-a refăcut peste tot în mod unitar. O cercetare atentă în timpul unei reparații la învelitoare poate spune mai mult. Presupunem, totuși, că acoperișul inițial nu putea fi mult diferit de cel actual.

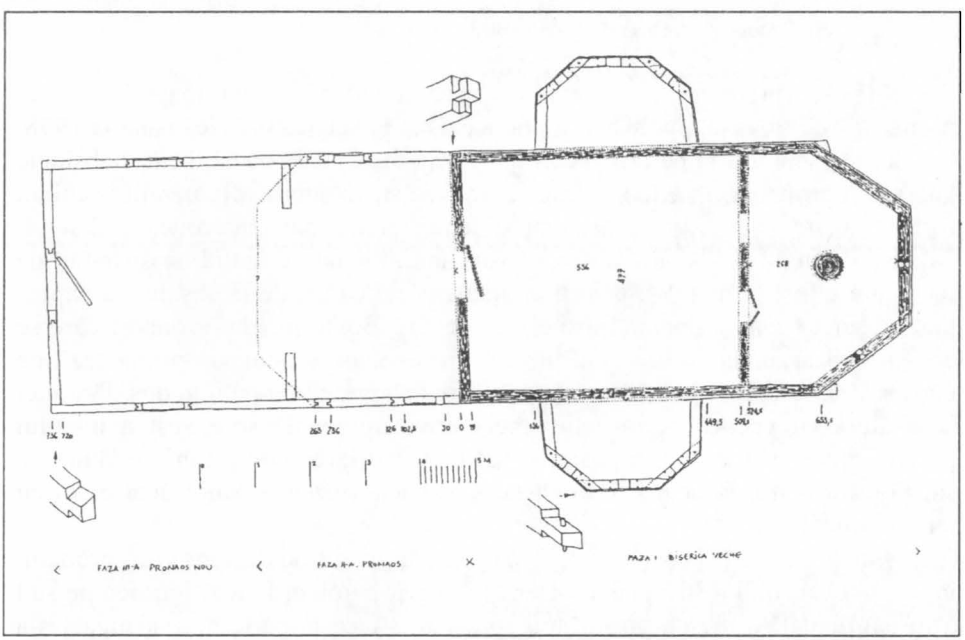

Fig. 2. *Putna*. Planul bisericii și etapele extinderilor ei. Desen la scara 1:100, AB 2002.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

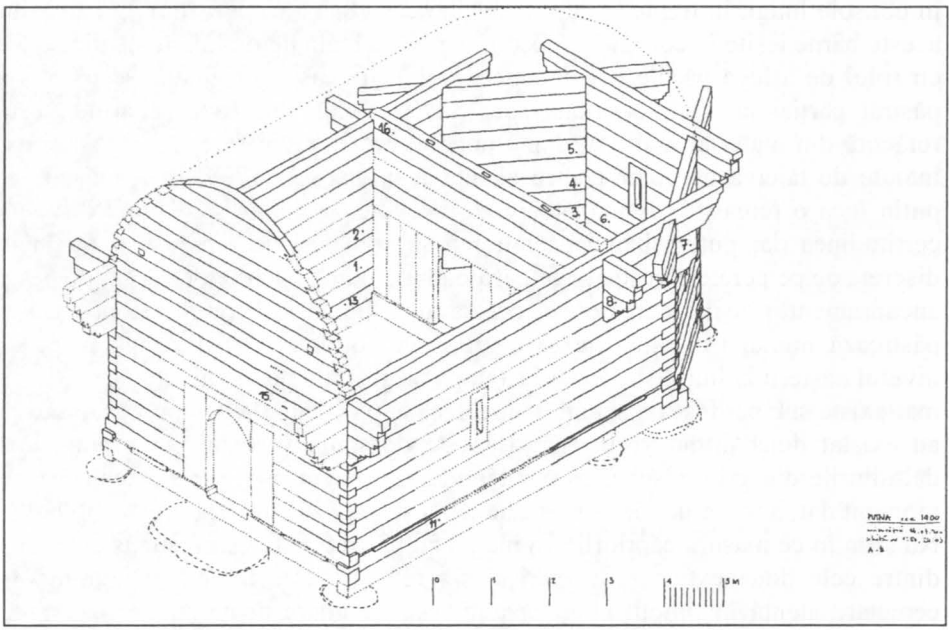

Fig. 3. *Putna.* Reconstituire axonometrică a pereţilor de stejar ai bisericii vechi. Numerotarea corespunde probelor scoase pentru datare şi prezentate în tabel. Desen la scara 1:100, AB 2002.

Erorile anterioare de apreciere a vechii structuri sunt toate legate de pronaos. Acesta, însă, pur şi simplu nu a existat la vechea biserică până la 1778. Cele trei deschideri în pereţii vechii nave s-au făcut toate odată, pentru absidele laterale şi pronaos. O parte din fragmentele de stejar scoase din pereţii vechi au fost refolosite pentru abside, aşa cum o demonstrează datarea probelor 12 şi 14. Adaosurile de la 1778 sunt, altfel, construite din lemn de molid iar sistemul de încheiere a fost probabil şi pentru pronaos, la fel ca cel de la abside, cu capete plate, uşor evazate şi legate între ele cu cepuri. Bolta micului pronaos, care se credea a fi argumentul cel mai clar al apartenenţei acestuia la prima fază de construcţie, este mai joasă şi aşezată peste un arc dublou pe intrados, fără nici o legătură cu vechea construcţie. Încheierea poligonală spre vest a micului pronaos nu este sigură, însă posibilă, dat fiind păstrarea noii intrări pe latura de sud. Prin urmare, în cea de a doua fază biserica a primit planul unei cruci cu terminaţiile poligonale şi acces dinspre sud.

Într-o ultimă fază pronaosul a mai fost prelungit odată spre vest, probabil în decursul secolului XIX, când biserica a servit parohiei Putna. Intrarea pe sud a fost înfundată şi deschisă din nou spre vest. Această parte nou adăugată s-a ridicat din bârne de molid fasonate, încheiate de data aceasta în cheotori în coadă de rândunică (nemţeşti). Biserica, în ansamblul ei, şi-a păstrat lăţimea iniţială, însă lungimea totală a ajuns la aproximativ 1560 cm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

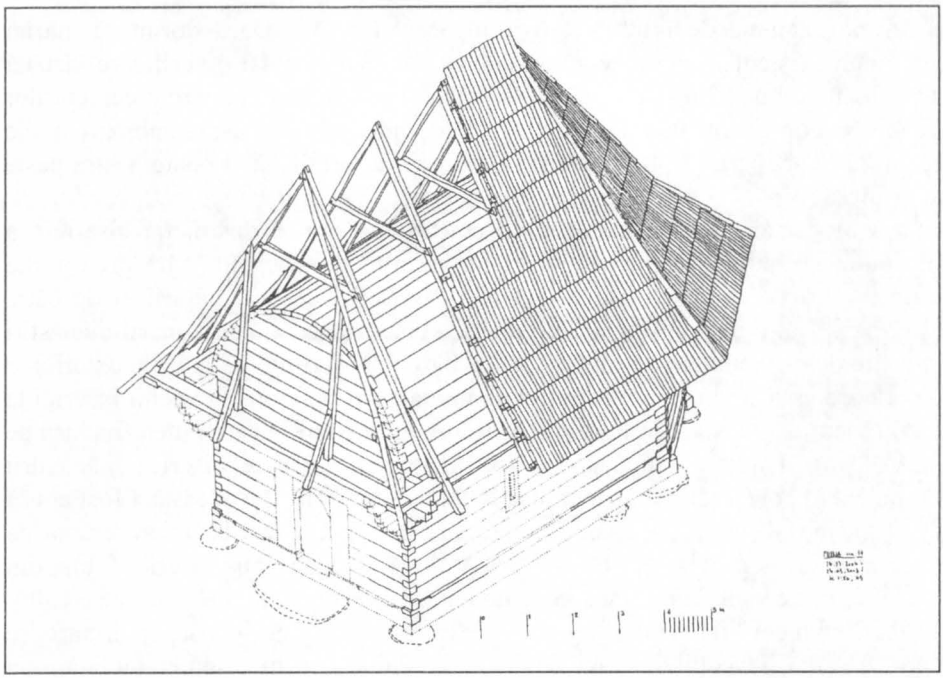

Fig 4. *Putna*. Reconstituire axonometrică a acoperişului vechii biserici. Desen la scara 1:100, AB 2002.

6. CONFRUNTAREA CU LEGENDA

Biserica de lemn din Putna, aşa cum se prezintă ea în partea cea mai veche, a fost, aşadar, ridicată în chiar primii ani ai secolului XV, împlinind astăzi venerabila vârstă de 600 de ani. Dacă probele „AA" într-adevăr îşi păstrează alburnul, atunci se poate spune că o parte din materialul de construcţie este refolosit dintr-o construcţie mai veche cu aproximativ 50-60 de ani. Această întoarcere în timp ne-ar aduce chiar în perioada în care poate fi acceptată prezenţa lui Dragoş în Moldova începuturilor. Tradiţia ridicării ei în 1346[13] şi cercetarea ştiinţifică par să se susţină reciproc. Ne întrebăm, chiar, dacă sursa tradiţiei orale nu a fost cumva un document sau o inscripţie dispărută[14]. Din perspectiva cercetării dendrocronologice este bine, totuşi, să rămânem rezervaţi,

[13] Dan, 1905, p. 125.

[14] Atragem atenţia aici asupra acelei pisanii din timpul lui Ştefan cel Mare, existente la intrarea în fosta bucătărie a mănăstirii, cu referinţe directe la voevodul Dragoş. Se presupune că aceasta a fost piatra de mormânt ridicată lui Dragoş la Putna. Din păcate nu am avut acces la numeroasele studii ce tratează acest subiect ci numai la trimiteri. Reluarea acestei probleme din perspectiva deschisă de datarea certă a bisericii de lemn de la Putna ar fi binevenită. Trimiteri la Valer Hossu, *Maramureş, pecete de ţară*, 92, Cluj, 1998; Victor Brătulescu, *Biserica de la Volovăţ adusă de Ştefan cel Mare la Putna*, MMS, 5-6, 414, Iaşi, 1967.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dat fiind semnele de întrebare în jurul acestei datări. Dacă dorim să mărim siguranţa existenţei unei faze anterioare este de recomandat o verificare vizuală a prezenţei alburnului la probele 8 şi 13, dar mai ales o extindere a cercetărilor dendrocronologice şi la alte bârne originale, îndeosebi cu ocazia unor eventuale reparaţii la acoperiş. Bolta poate fi în mare parte originală şi poate păstra peste altar piese refolosite de dimensiuni mai reduse[15].

Chiar dacă tradiţia nu a reţinut construcţia sau reconstrucţia bisericii la începutul secolului XV, vechimea ei ne permite să acceptăm, fără prea multe reţineri, cea de a doua parte a legendei bisericii, aceea a mutării ei de către Ştefan cel Mare de la Volovăţ la Putna, ca biserică secundară a marii mănăstiri ctitorite de el. Semnele de numerotare a bârnelor, vizibile pe laturile exterioare de la nord şi vest, confirmă de altfel demontarea şi remontarea vechii biserici la un moment dat[16]. Nu ştim mult, însă, despre momentul în care putea fi adusă de la Volovăţ. Tradiţia indică anul 1468[17], moment în care biserica mănăstirii Putna era în construcţie[18]. Putem însă la fel de bine bănui că aceasta a fost adusă după incendiul din 1484[19], când viaţa mănăstirească a fost brusc întreruptă de lipsa unui lăcaş provizoriu. În 1490, la Volovăţ existau două biserici[20], una din ele putând fi cea de lemn, încă nedemontată. Un deceniu mai târziu, între 1500-1502, Ştefan cel Mare ridica deja la Volovăţ o ultimă ctitorie a sa, ca urmare, se pare, a mutării vechii biserici de lemn la Putna[21]. Prin urmare, înclinăm să credem că mutarea a avut loc numai în ultimul deceniu al secolului XV. Numele de *veche mănăstire a Putnei* aceasta îl dobândeşte probabil după 1653, când biserica de piatră a mănăstirii a fost demolată şi reconstruită din temelii[22].

Ridicarea bisericii de lemn la Volovăţ aduce câteva noi semne de întrebare asupra realităţilor locale. Ce legătură era între biserica de lemn şi cea de piatră, ridicată la Volovăţ cu puţin timp înainte ei? Cum se explică ridicarea a două biserici în Volovăţ la scurt timp una după cealaltă? În care din ele au fost păstrate rămăşiţele pământeşti ale voievodului maramureşean Dragoş? La ultima dintre întrebări se pot aduce câteva sugestii. Se ştie că biserica de piatră a fost o ctitorie nouă, posterioară înhumării lui Dragoş la Volovăţ[23]. Biserica de lemn, chiar dacă a fost ridicată ulterior celei de piatră, pare să păstreze material refolosit de la o altă biserică de lemn, din vremea lui Dragoş, pe care este

[15] Din experienţa câştigată în Maramureş se poate spune că cele mai bune probe se pot lua din bârnele bolţii, atunci când aceasta este originală, deoarece faţa ei ascunsă sub acoperiş a fost mai puţin finisată, păstrându-se mai bine alburnul şi uneori chiar coaja.

[16] Datorită inconsecvenţei succesiunii numerelor pe latura de nord la bârna a 7-a (numai 1 semn) şi a 8-a (9 semne) s-ar putea crede că bârnele au fost încurcate la remontare. Nu se văd însă urmele vreunei îmbinări deplasate s-au refăcute.

[17] Dan, 1905, p. 125.

[18] Moisescu, 1982, p. 5-6.

[19] Moisescu, 1982, p. 7.

[20] Artimon, 1981, p. 384.

[21] Vezi nota 2.

[22] Moisescu, 1982, p. 9.

[23] Artimon, 1981, p. 386.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

posibil să o fi înlocuit. În plus, tradiția a indicat mereu o biserică de lemn ca loc de înhumare a lui Dragoș și nu una de piatră. Pe de altă parte, pare semnificativ faptul că biserica de piatră ctitorită de Ștefan cel Mare a fost ridicată pe un alt amplasament decât cea de piatră mai veche[24], probabil chiar peste locul vechii biserici de lemn. Se impune o cercetare arheologică în perimetrul bisericii din 1502 de la Volovăț pentru a verifica dacă se păstrează sau nu urmele uneia sau mai multor biserici de lemn anterioare. Dacă acesta a fost și locul de înhumare al lui Dragoș ar putea fi, eventual, și el evidențiat arheologic.

7. SEMNIFICAȚIA BISERICII

Toate aspectele legate de tipologie, structură și tehnică ale bisericii de lemn de la Putna câștigă, prin determinarea vechimii ei, o valoare de unicat pentru cercetarea arhitecturii medievale românești, îndeosebi pentru cea de lemn, unde până astăzi nu s-au putut studia în profunzime construcții atât de bine păstrate și cert datate. Se deschide, așadar, un capitol nou în cercetarea românească. Semnificația acestei datări depășește chiar și granițele țării, biserica de lemn de la Putna afirmându-se drept una din extrem de rarele construcții de lemn medievale păstrate pe continent, extinzând aria lor de cercetare până în părțile noastre.

Unul din aspectele cele mai interesante și neașteptate ale acestei biserici, reieșite în urma documentării structurii, este împărțirea interioară în numai două încăperi: altar-naos. Numai acest singur aspect ar fi trebuit să dea de gândit asupra vechimii ei, dacă nu ar fi fost trecut cu vederea sau pur și simplu greu de conceput. Numeroasele biserici de lemn păstrate în România din secolele următoare prezintă în mod constant o împărțire interioară tripartită: altar-naos-pronaos, specifică tipicului bizantin. În acestea, naosul este rezervat numai bărbaților iar pronaosul doar femeilor. În limita cunoștințelor noastre, alte biserici de lemn de rit oriental fără pronaos nu se cunosc decât din săpături arheologice, toate evidențiate în Moldova. Existența lor confirmă, totuși, că acest aspect nu este întâmplător aici[25]. O biserică de lemn cu numai două încăperi a fost identificată arheologic la Rădăuți, la numai 5 km de Volovăț, sub biserica episcopală. Aceasta a fost, până la înlocuirea sa, necropolă pentru celălalt voievod maramureșean, Bogdan I, și urmașul său Latcu[26]. Urmele unei alte biserici de lemn medievale, asemănătoare celei din Putna, a fost descoperită în nordul Bucovinei, la Vicno–„Martinovca"[27].

Asemănarea planimetrică a acestor biserici cu cele de lemn catolice este izbitoare. La Baia, de exemplu, a fost evidențiată arheologic o astfel de biserică

[24] Artimon, 1981, p. 385.

[25] Folosirea acestei împărțiri interioare la vechile biserici de zid este deja bine documentată în tot spațiul românesc (Moisescu, 2001).

[26] Bătrâna, 1994, p. 146.

[27] Moisescu, 2001, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de lemn catolică cu navă şi sanctuar[28]. Din fericire, la Putna putem observa separarea altarului de naos, tipică cultului ortodox, prin cele şase grinzi transversale ale tâmplei, bine legate cu pereţii laterali. Nu ştim cum arătau bisericile de lemn medievale ale catolicilor de pe teritoriul României în dreptul acestei semnificative demarcaţii între sacru şi profan, dar ne putem face o idee la cele păstrate în Polonia. La acestea se poate observa existenţa unei grinzi orizontale ce marchează trecerea din navă spre sanctuar[29]. Asemănarea este în continuare foarte mare, numai accentuarea separaţiei printr-un număr mai mare de grinzi deosebeşte biserica de la Putna de cele poloneze. În plus, la Putna, golul de sub tâmplă putea fi redus la numai două uşi cu ajutorul unor stâlpi verticali, fără a avea, însă, certitudini în acest sens[30].

O deosebire esenţială între bisericile de lemn catolice şi ortodoxe pare să existe la nivelul închiderii superioare a spaţiului interior. În timp ce la bisericile de lemn poloneze predomină tavanul, la Putna se ridică o boltă semicilindrică peste întreg spaţiul interior. Bolta, de altfel, o recunoaştem drept una dintre cele mai specifice trăsături ale bisericilor de lemn de pe tot cuprinsul ţării noastre şi este semnificativ să o întâlnim la această atât de veche biserică de lemn. Bolta aduce inevitabil cu sine şi deosebiri în rezolvarea structurii acoperişului, care, la bisericile de lemn româneşti din secolele următoare, apare aproape generalizat sub forma unor căpriori prinşi în cosoroabe, aşezate la rândul lor pe capetele ieşite în consolele bârnelor superioare ale pereţilor.

Un detaliu semnificativ pentru diferenţierea arhitecturii de lemn sacre de cea profană este tipul de cheotoare. La Putna observăm că s-a folosit o cheotoare ce formează colţuri netede (fig. 5), în contrast cu cheotorile vechi româneşti de la construcţiile gospodăreşti, ce lasă capetele ieşite afară din cheotoare. Putem aşadar spune că această diferenţiere importantă de limbaj în arhitectura lemnului, cu valenţe ierarhice, era practicată deja în evul mediu românesc. Tipul acesta de cheotoare, cu dinte şi ureche ascunse, se întâlneşte şi la cele mai vechi biserici de lemn din Maramureş, cunoscute începând cu secolul XVI[31].

Pentru arhitectura sacrală de lemn din România, domeniu în care arta şi priceperea meşterilor lemnari s-a manifestat pe deplin, biserica din Putna se afirmă drept un exemplu de referinţă. În această biserică de lemn ne putem întoarce în timp şi constata cât de puţin s-au schimbat bisericile de lemn româneşti în trăsăturile lor fundamentale. Singura diferenţiere notabilă fiind cea amintită a planimetriei, unde, ca şi în arhitectura de zid, s-a impus definitiv în secolele următoare modelul tripartit. În rest, se poate urmării aceeaşi distincţie şi simplitate în tehnica pereţilor netezi, în arcuirea boltei şi rezolvarea acoperişului, de-a lungul a şase secole. Recunoaştem chiar trăsături regionale, specifice

[28] Lia şi Adrian Bătrâna, "Date despre biserica catolică din Baia", Suceava, AMI, X, 431, 1983; apud Moisescu, 2001, p. 165.

[29] Inwentarz drewnianej architektury sakralnej w Polsce, zeszyt 4b, Koscioly w Wielkopolsce XVI wieku, Warszawa, 1993.

[30] Noul iconostas, cu trei uşi, poate fi datat de cele patru icoane împărăteşti la 1760.

[31] Baboş, 2002, 236.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bisericilor de lemn moldoveneşti. Acestea se disting clar în pereţii înalţi protejaţi de streşini largi şi în ferestrele înguste, tăiate în grinzi scurte aşezate pe verticală (fig. 6). Toate acestea ne arată nu numai formarea timpurie a bisericilor de lemn româneşti, aşa cum le cunoaştem noi astăzi, ci şi vechimea diferenţierilor regionale, care se pare că n-au lipsit niciodată din arhitectura noastră tradiţională.

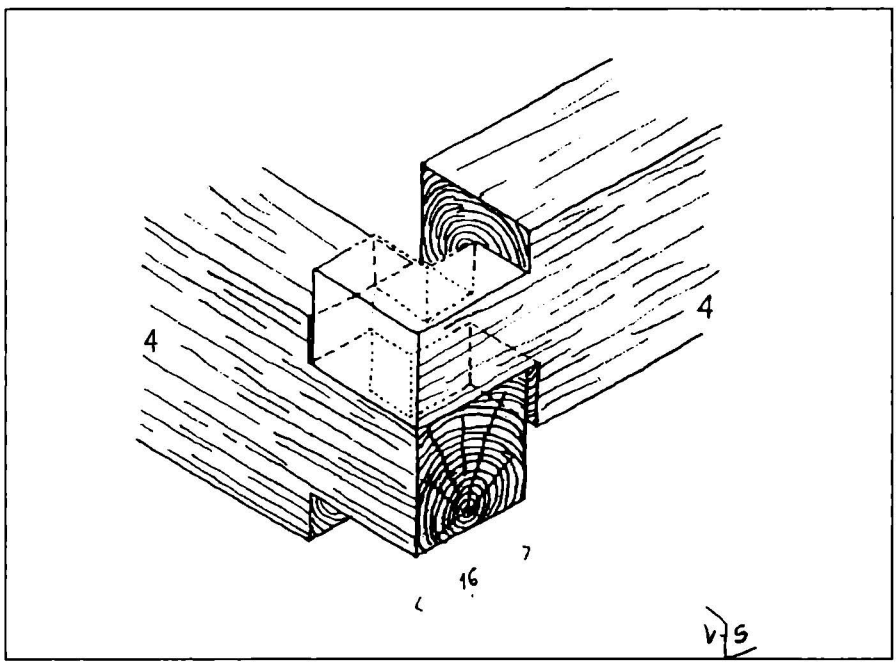

Fig 5. *Putna*. Cheotoarea cu dinte şi ureche ascunse în colţul de sud-vest al navei. Desen axonometric la sc. 1:10, AB 2002.

Ne întrebăm pe drept dacă biserica de lemn din Putna va rămâne un exemplu singular, fericit salvat prin mijlocirea câtorva personalităţi de marcă şi a multor anonimi, sau ne putem aştepta la identificarea şi datarea unor noi construcţii de lemn medievale, astăzi necunoscute. Literatura de specialitate semnalează câteva biserici de lemn româneşti ca fiind potenţial ridicate în Evul mediu[32], însă, în unele cazuri, verificările au infirmat aşteptările[33]. Cu toate

[32] Numai în Moldova ni se atrage atenţia asupra bisericilor de lemn de la Chiţcani (1470), Odobasca-Coteşti (1471) şi Străoane (1477), toate trei în jud. Vrancea (Cristache-Panait, 1983, 247, 254), precum şi asupra celei din Curteni (1475) în jud. Vaslui (Cristache-Panait, 1972, 40). Toate aceste datări necesită verificări.

[33] Biserica de lemn din Mirosloveşti (jud. Iaşi) a fost greşit datată ca fiind din 1535 prin citirea unor litere în cifre. Inscripţia de pe portal ne transmite foarte clar că această fermecătoare biserică este ridicată în întregime: *„Din zilele lui Constantin Vodă în luna lu martie în 2 dene* (zile) *văleat 7264* (1756). *Stan meşter, Miron meşter şi Toader meşter"*. Aceeaşi greşeală a condus şi la datarea bisericii de lemn din Păroşi-Leleasca (jud. Olt) în 1549. De fapt, biserica a fost ctitorită de Niţu Ene prin meşterul Stan între 1766-1771, conform inscripţiilor de la intrare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestea, avem speranţa că extinderea aplicării datărilor dendrocronologice va aduce la lumină noi surprize cercetării româneşti. Cu gândul la patrimoniul încă bogat în construcţii de lemn dar şi la şarpantele celorlalte monumente istorice de zid, deschiderea unui laborator dendrocronologic în fiecare mare provincie istorică a ţării este o necesitate naţională.

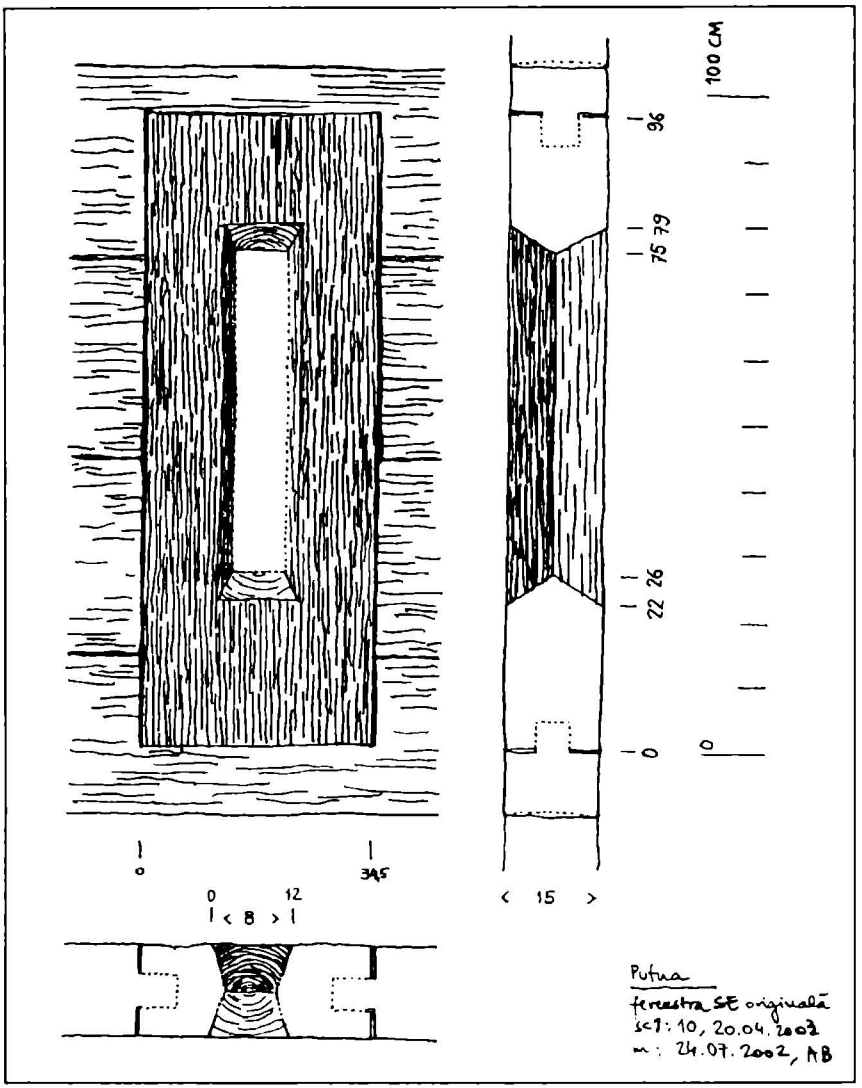

Fig 6. *Putna*. Reconstituirea ferestrei originale din peretele sud-estic al altarului. Desen la scara 1:10, AB 2002.

În final, constatăm că, prin simpla datare, în plan istoric, biserica de lemn din Putna a readus în discuţie tradiţia păstrată în jurul ei, iar în domeniul arhitecturii în lemn a deschis o pagină nouă pentru cercetarea românească. Structura

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ei originală, în mare măsură păstrată, pe de o parte atrage atenția asupra vechiului plan bipartit, iar pe de altă parte evidențiază continuitatea până în timpurile moderne a trăsăturilor formale caracteristice bisericilor de lemn românești. Studiul de față demonstrează că neclaritățile din jurul acestui monument pot fi mai bine depășite prin lărgirea spectrului de abordări interdisciplinare. Din acest motiv, propunem continuarea cercetărilor endrocronologice, arheologice, istorice și, nu în ultimul rând, de arhitectură, prin măsurători și documentări în cele mai mici detalii.

THE OLD WOODEN CURCH FROM PUTNA IN ROMANIAN MEDIEVAL ARCHITECTURE

(Summary)

The wooden church in Putna is well known in Moldavia thanks to the oral tradition that links it to voivode Dragoș, the very founder of this Romanian principality. According to this tradition the church was built by voivode Dragoș in Volovăț in 1346 and moved by voivode Ștefan cel Mare to Putna monastery in 1468. The Romanian researchers succeeded to determine its existence at the end of the 16th century, but the legend was much too old to be verified, and therefore many discussions arose from it. Another open debate was the state of conservation of the oldest part of the building, after a dismantling, two additions and several repairs. Some reconstructions were proposed but none of them respected all the evidences. The purpose of this paper is to provide a firm dating and a careful documentation for this important wooden church. These two directions of research are necessary steps towards a good understanding of the construction and its relevance for the history of architecture.

The oldest part of the wooden church, built only of oak timbers, showed good conditions for a dendrocronological analyse, from the first visual examination. A number of 16 samples were later collected from different parts of the old structure. The following dendrocronological investigations dated the felling years of 9 samples from 1399-1402. Three other samples, dated from 1345-46, even indicated that some timbers might have been reused from a previous construction. This later result must be however verified and strengthened by further research, because the sapwood rings determined in the laboratory for two of the 3 samples were not visually observed in the field.

The structure of the church was documented with emphasis on the oldest part and its state of conservation. As a result, the extent of the medieval wooden church was determined and it appeared surprisingly well preserved. The old church has only two rooms, a nave and a sanctuary. They form together an oblong plan, 477 cm wide and 825 cm long, ended eastwards with a polygonal shape. A vault, with a perfect semicylindrical shape, covers both rooms. The wall timbers were smoothed on all four sides and their joints were cut to build flash corners. The only parts left uncertain are the western portal, the lower part of the iconscreen and the raftering.

Knowing this church was built in the first years of the 15th century, we are now able to accept at least some parts of the legend. Thus the church could well have been built initially in Volovăț, on the site of a previous wooden church, and used as necropolis of the voivode Dragoș for some decades, until it was dismantled and rebuilt in the monastery of Putna, probably in the last decade of the 15th century. Soon

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

afterwards, between 1500-1502, a new masonry church was built by voivode Ştefan cel Mare in Volovăţ to replace it. Although we have reservations for the dating of the 3 samples from 1345-46, we are astonished by its resemblance with the year of construction named by the legend. We can only wonder if the source of the tradition, written down at the beginning of the 18th century, wasn't a document or an inscription unknown for us.

The wooden church from Putna is the first wooden construction firmly dated from the Middle Ages in the country and therefore it is of invaluable importance for the Romanian history of architecture. Moreover, its importance goes well beyond the national borders, since only a few medieval wooden constructions, firmly dated and still standing, are known in Europe. With the wooden church from Putna, the research in this specialised field widens far in the east, offering good material for comparisons across the continent. For example, several aspects regarding the circulation of certain techniques in wood are now open for revaluation.

For the research of wooden churches in Romania, the church from Putna also provides unexpected possibilities for comparison. We can for the first time see how little the Romanian wooden churches changed during the last 6 centuries. The same way of cutting smooth walls with flash corners and of building vaults protected by proper roofs characterise them. Furthermore, in Putna church, there are traceable even some features specific only for the Moldavian wooden churches. These are distinguishable in the high walls protected by large eaves and in the narrow windows, opened in vertical pieces of timbers. The continuity is visible in all the main patterns except one. The plan with only a nave and a sanctuary is an old feature in the Romanian ecclesiastical architecture, recorded before the generalisation of the tripartite plan in the following centuries.

For the wooden constructions, in general, the use of a certain type of joint can signal a significant distinction. In the case of the wooden church from Putna, the carefully cut flash joints must have been used to mark the higher status of this sacred building towards the prophane ones. The common constructions of the same date were probably all built with projecting joints, which were much easier to cut and work with. It is important to notice that this specific type of language was already practiced in the Romanian wooden architecture, by that time.

Finally, we wish to stress the necessity to continue the research around this wooden church in order to answer all the questions derived from the results.

BIBLIOGRAFIE

Artimon, Al. (1981), *Câteva consideraţii istorico-arheologice asupra bisericii din secolul al XIV-lea descoperită la Volovăţ,* în SCIVA, T 32, 3, 383-405, Bucureşti.

Baboş, Al. (2002), *Bârnele vechii biserici de lemn din Botiza,* în „Arhitectura religioasă medievală din Transilvania", II, 230-248, Satu Mare.

Bătrâna L. şi A. (1994), *Contribuţia cercetărilor arheologice la cunoaşterea arhitecturii ecleziastice din Moldova în secolele XIV-XV,* în SCIVA, T 45, 2, 145-169, Bucureşti.

Bratiloveanu, Gh. şi Spânu, M. (1985), *Monumente de arhitectură în lemn din ţinutul Sucevei*, Bucureşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cristache-Panait, I. şi Elian, T. (1972), *Bisericile de lemn din Moldova*, în BMI, 2, 39-59, Bucureşti.

Cristache-Panait, I. (1983), *Bisericile de lemn din curbura Carpaţilor*, în „Spiritualitate şi Istorie la Întorsura Carpaţilor", II, 244-256, Buzău.

Dan, D. (1905), *Mănăstirea şi comuna Putna*, Bucureşti.

Eckstein, D. (1984), *Dendrochronological dating*, în „Handbooks for Archaeologists", 2, Strasbourg.

Eggertsson, Ó. (1997), *Dendrokronologi och dess möjligheter i Sverige*, în „Ale", 3, 21-25.

Eggertsson, Ó., şi Baboş, A. (2003), *Dendrochronological dating in Maramureş with special emphases on objects from the Maramures museum in Sighetul Marmaţiei, Romania*, în curs de apariţie în revista „Tradiţii şi Patrimoniu", nr. 2, editată de Muzeul Maramureşului din Sighet.

Giurgiu, V. (1987), *Dendrocronologia ca metodă de cercetare a istoriei poporului român*, în *Pădurea şi poporul român*, 15-22, Cluj.

Linderson, H. (2002), *A dendrochronological analysis of the church in Sarasău, Maramureş, Romania*, în AMET, 716-717, Cluj.

Moisescu, C., Musicescu M. A., Şirli A. (1982), *Putna*, Bucureşti.

Moisescu, C. (2001), *Arhitectura românească veche I*, Bucureşti.

Solcanu, I. (1974), *Datarea şi planul bisericii de lemn de la Putna*, în SCIA – AP, 1, 95-100, Bucureşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRICĂ DUMITRACHE

POLITICA EXTERNĂ A LUI BOGDAN AL III–LEA (1504 – 1517)

Istoriografia problemei. Cele mai vechi ştiri asupra domniei lui Bogdan al III-lea le avem din Letopiseţul de la Bistriţa (1359-1506). După ce se menţionează moartea lui Ştefan cel Mare, acesta preciza: „şi lua schiptrul moldovenesc fiul său Bogdan voievod..."[1].

Grigore Ureche a cunoscut acest vechi letopiseţ de vreme ce îl foloseşte pentru evenimentele petrecute înainte de Bogdan, iar pentru domnia acestuia, preia faptele care nu puteau fi cunoscute din alte surse. Referiri la domnia urmaşului lui Ştefan cel Mare mai avem în Cronica sârbo-moldovenească de la Neamţ (1325-1512) şi în Cronica Ţării Moldovei şi a Munteniei alcătuită de Miron Costin (1684)[2]. Din păcate, Cronica de la Putna (Analele putnene) în redacţia de la Slatina are ştiri numai despre data urcării pe tron a lui Bogdan şi numărul anilor săi de domnie[3].

În redacţia sa moldo-polonă, *Letopiseţul de la Putna* dă mai multe lămuriri[4]. Cronica lui Macarie menţionează urcarea pe tron a lui Bogdan şi povesteşte năvălirea domnului Moldovei în Ţara Românească, „aţâţat fiind de Radu, voievodul muntenesc"[5].

Pentru scrierea letopiseţului său, Grigore Ureche a întrebuinţat şi izvoare poloneze, Nicolae Costin, în adnotările sale la cronica lui Ureche, retraducându-le acolo unde i s-a părut că Ureche nu accentuase suficient[6]. Dimitrie Cantemir s-a referit şi el, atât în „Descrierea Moldovei", cât şi în „Istoria Imperiului Otoman" la domnia lui Bogdan, afirmând că Moldova nu a plătit tribut până în vremea urmaşului lui Ştefan cel Mare, care a închinat-o sub formă de feud turcilor[7].

---

[1] *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, adunate şi publicate cu traduceri şi adnotaţiuni de Ioan Bogdan, Bucureşti, Editura Librăriei Socec, 1895, p. 63.

[2] *Ibidem*, p. 101 şi 187.

[3] *Vechile cronici moldoveneşti până la Ureche*, texte slave cu studiu traduceri şi note de Ioan Bogdan, Bucureşti, Lito-Tipografia Carol Gobl, 1891, p. 197.

[4] *Ibidem*, p. 228-229.

[5] *Ibidem*, p. 199-200.

[6] Iulian Marinescu, *Bogdan al III-lea cel Orb (1504-1517)*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1910, p. 13.

[7] *Ibidem*, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dintre autorii care au scris în perioada modernă şi care au venit cu informaţii noi trebuie amintiţi: Engel care dă o cronologie exactă a domniei lui Bogdan; Fotino care nu aduce totuşi prea multe noutăţi; Şincai cu multe ştiri asupra domniei fiului lui Ştefan; Manolache Drăghici care îl urmează pe Ureche; Ion Heliade Rădulescu care dă un rezumat asupra domniei lui Bogdan: iar A.T. Laurian care vine cu o povestire mai apropiată de adevărul istoric[8]; A.D. Xenopol care urmează până la 1510 cronica lui Ureche după această dată folosind, pentru relaţiile lui Bogdan cu vecinii, „Acta Tomiciana"; D. Onciul care tratează renunţarea lui Bogdan la Pocuţia şi tratatul de căsătorie în 1505; Nicolae Iorga care aduce multe contribuţii la acest capitol al istoriei Moldovei, în numeroasele sale studii aducând la cunoştinţa publicului ştiri preţioase privitoare la domnia lui Bogdan al III-lea[9]; Constantin Giurescu care consideră că tratatul atribuit lui Bogdan încheiat cu poarta, nu a existat şi că sultanii nu au dat nici un privilegiu Moldovei[10].

În 1910, Iulian Marinescu a încercat să dea o monografie cât mai completă (după propria mărturisire) a domniei lui Bogdan. Lucrarea se ocupă mai mult de politica externă, situaţia internă a Moldovei fiind mai puţin tratată.

În ceea ce priveşte relaţiile moldo-otomane, Constantin Giurescu, prin studiul său, scris în 1908, a pus la îndoială veridicitatea informaţiilor transmise de Grigore Ureche, Dimitrie Cantemir ş.a. demonstrând că „tractaturile" (capitulaţiile) sunt o plăsmuire alcătuită cu puţin timp înainte de pacea de la Kuciuk-Kainargi. El crede că o schimbare în relaţiile moldo-otomane a avut loc în anul 1489 când cresc obligaţiile Moldovei faţă de Poartă şi că, la urcarea lui Bogdan pe tron, „situaţia Moldovei faţă de turci era bine definită"[11].

Gh. Zagoritz, un alt cercetător al relaţiilor moldo-otomane a fixat închinarea Moldovei faţă de poartă în anul 1497[12]. Problema închinării Moldovei faţă de Poartă a fost tratată şi de mai sus amintitul Iulian Marinescu. Potrivit acestuia, închinarea Moldovei a avut loc în timpul domniei lui Bogdan, în anul 1514, susţinându-şi teza pe baza unui document – raportul regelui Sigismund către papa despre forţele Imperiului Otoman, întocmit în acelaşi an, şi unde Moldova apare în rândul ţărilor supuse Imperiului Otoman – dar şi pe o deducţie – după această dată (1514) Bogdan nemaifiind ameninţat de turci[13]. Argumentele lui Iulian Marinescu nu par a fi concludente pentru că menţionarea unei stări de lucruri într-un anumit an, fără să se specifice dacă situaţia respectivă a fost creată în acel interval de timp nu înseamnă că ea poate fi datată în momentul elaborării acelui document.

---

[8] *Ibidem*, p. 16-17.

[9] *Ibidem*, p. 18-19.

[10] Constantin Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1908, p. 64-65.

[11] Manole Neagoe, *Contribuţii la problema aservirii Moldovei faţă de Imperiul Otoman (înţelegerea dintre Bogdan cel Orb şi Selim din anul 1512*, în SRdI, 2, anul XVII, 1964, p. 311-312.

[12] Gh. Zaporitz, *Stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova*, în CvL, nr. 7-8, iulie-august 1914, p. 728.

[13] Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În dezacord cu toate opiniile prezentate mai sus, N.A. Constantinescu, într-o lucrare unde încearcă să reconstituie relațiile moldo-otomane de la începutul lor și până în anul 1538, crede că și închinarea de fapt a Moldovei s-a făcut numai cu ocazia expediției sultanului Soliman Magnificul[14].

Manole Neagoe, într-un articol publicat în 1964, susține că în anul 1512 a avut loc o înțelegere pe care tradiția a socotit-o prima închinare a Moldovei față de poarta otomană[15]. Această opinie este întărită de publicarea unui document descoperit la Topkapi Sarai, prin care se demonstrează că la 25 ianuarie 1512 Selim i-a întărit lui Bogdan al III-lea stăpânirea asupra unei întinse și bogate regiuni din apropierea gurilor Dunării. Acest privilegiu fusese acordat domnului Moldovei de către Baiazid al II-lea probabil în 1486, cu ocazia reglementării raporturilor moldo-otomane[16]. Ideea a fost preluată și de Tahsin Gemil care a venit cu un plus de informație pentru a o argumenta[17]. Credem că este suficientă această „trecere în revistă" a principalelor opinii privind relațiile moldo-otomane, păreri care au fost exprimate după 1910 pentru a ne da seama de evoluția cercetărilor privind domnia lui Bogdan al III-lea.

În ceea ce privește relațiile cu Țara Românească, Ungaria, Polonia, trebuie amintite câteva articole și studii suficient de convingătoare pentru a demonstra evoluția istoriografiei române în cadrul problemelor de politică externă: articolul lui Matei Cazacu din Buletinul Bibliotecii Române de la Freiburg[18] sau deosebita contribuție a cercetătorului ieșean Veniamin Ciobanu[19] etc. În privința bisericii Moldovei în timpul lui Bogdan al III-lea trebuiesc amintite contribuțiile prof. univ. T.G. Bulat[20], preotului prof. dr. Mircea Păcurariu[21] etc.

*

În anii când a condus destinele Moldovei, Bogdan al III-lea (2 iulie 1504 – 20 aprilie 1517) a trebuit să facă față unor situații politice și militare deosebit de grele. Cei mai primejdioși dușmani ai Moldovei erau tătarii, în timp ce polonezii, cu care a fost într-un conflict cvasipermanent, susțineau uneltirile pretendenților

[14] N.A. Constantinescu, *Începuturile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, București, Institutul de Editură și Artă Grafică „Flacăra", 1914, p. 69.

[15] Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 322.

[16] Marcel Dumitru Ciucă, *Din relațiile Moldovei cu Imperiul Otoman în timpul domniei lui Bogdan al III-lea*, în RdI, 31, nr. 7, p. 1262-1263.

[17] Tahsin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, București, Editura Academiei Române, 1991, p. 160.

[18] Matei Cazacu, *Poziția internațională a Țării Românești și implicațiile ei poloneze la începutul secolului al XVI-lea, pe marginea unui document*, extras din „Buletinul Bibliotecii Române", vol. IX (XV), serie nouă, Freiburg, 1984.

[19] Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia (sec. XIV-XVI)*, București, Editura Academiei RSR, 1985.

[20] T.G. Bulat, *Biserica Moldovei în vremea lui Bogdan al III-lea cel Orb (1504-1517)*, extras din „Mitropolia Moldovei", nr. 2-3, 1940, Iași, Tipografia Alexandru Terek.

[21] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, ediția a II-a, 1991.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la tron şi ale altor nemulţumiţi de stăpânirea sa. El nu a acceptat suzeranitatea vecinilor din nord în condiţiile sugerate de regele Sigismund I, din această cauză conducătorii polonezi calificându-l drept „prieten al perfidiei", un „hoţ" care nu ar fi urmărit decât încălcarea păcii. Răspândind asemenea zvonuri, polonezii îşi justificau incursiunile în Moldova şi intenţiile consilierilor regali de a-l înlocui din domnie[22]. Ei au fost totuşi nevoiţi să încheie tratatul de pace şi alianţă aprobat la 7 februarie 1510 de logofătul Ioan Tăutu, de pârcălabii tuturor cetăţilor, de portarul Luca Arbore, de postelnicul Cozma Şarpe şi de toţi ceilalţi boieri dregători[23]. Puterea Moldovei a simţit-o şi domnul din Ţara Românească, unde, uneori, se adăposteau pretendenţii la tron[24]. Totuşi, în ultimii ani ai vieţii sale, Bogdan al III-lea a iniţiat o politică de bună vecinătate, mai flexibilă, atenţia sa fiind îndreptată îndeosebi către Transilvania, zguduită de grave frământări sociale, şi către tătari, care au pricinuit Moldovei mari pierderi de bunuri şi de vieţi omeneşti[25].

Relaţiile cu Polonia domină prima parte a domniei lui Bogdan. Nu se împlinise un an de la moartea lui Ştefan cel Mare şi Bogdan trimitea deja o solie la regele Alexandru al Poloniei pentru a-i cere de soţie pe sora lui, Elisabeta. Cererea a fost determinată probabil de raţiuni politice, voievodul, notează cronica, „dacă au stătut la domnie gândi să-şi întărească lucrurile întâi cu vecinii şi să-şi arate nume bun"[26].

Pentru a-şi dovedi bunele intenţii, el a restituit Pocuţia cu centrele Kolomeea, Tysmienica şi Czeczybiesy, primind mulţumiri pentru gestul său, dar nu şi mâna Elisabetei; regina mamă s-a opus din cauza deosebirii confesionale, iar Elisabeta („Elisafta" – în cronica lui Grigore Ureche), nu a vrut să se căsătorească cu Bogdan fiindcă acesta „era grozav la faţă şi orb de un ochi"[27].

Cu toate că propunerea domnului Moldovei fusese acceptată de Seimul de la Radom, a trebuit mai întâi să moară regina mamă (Elisabeta de Habsburg) pentru a fi repetată cererea în căsătorie şi, în ciuda opunerii magnaţilor din Rusia Roşie (în frunte cu Stanislav de Chodcza), regele Alexandru Iagello, care dorea să şi-l apropie pe Bogdan, şi-a impus punctul de vedere, astfel încât, la 16 februarie 1506, a fost încheiat tratatul matrimonial şi de alianţă[28]. Prin tratat, Bogdan se angaja să accepte un episcop catolic în Moldova, ceea ce nu însemna

[22] Nicolae Grigoraş, *Ştefan vodă cel tânăr şi Luca Arbure*, în AIIA, IX, 1972, p. 2.

[23] Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voievod (1504-1517)*, Bucureşti, 1940, p. 468 şi urm.

[24] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P.P. Panaitescu, Bucureşti, ESPLA, 1958, p. 128-129.

[25] Nicolae Grigoraş, *op. cit.*, p. 3.

[26] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 126.

[27] *Ibidem*, p. 126-127; Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 26; Nicolae Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, ediţie îngrijită de Şerban Papacostea, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, p. 317; A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II, ediţia IV, ediţie critică publicată sub îngrijirea lui Alexandru Zub, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 420-421.

[28] Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

implicit şi adoptarea catolicismului ca religie de stat; clauzele politice confirmau astfel raporturile stabilite între Moldova şi Polonia de către Ştefan cel Mare. În schimb, Bogdan urma să lupte alături de Polonia atât împotriva tătarilor cât şi a turcilor. Decesul lui Alexandru Iagello, la 19 iulie 1506, a fost considerat însă de senatorii polonezi ca un motiv destul de puternic pentru a se crede dezlegaţi de orice obligaţie pe care defunctul rege şi-o asumase faţă de domnul Moldovei. Ca urmare, solia trimisă lui Bogdan pentru a-i comunica decesul nu mai făcea nici o aluzie la tratatul polono-moldovean încheiat recent. Reacţia fiului lui Ştefan a fost promptă. Profitând de situaţia creată de interregn, el a reocupat Pocuţia (sfârşitul lui septembrie 1506). Acţiunea domnului moldovean a provocat o vie neliniştе în Polonia, mai ales că se considera că el avea aprobarea Ungariei, circumstanţă cu atât mai gravă cu cât ultima putea încheia oricând cu Moldova o alianţă antipolonă[29]. Riposta nu a întârziat, polonezii reuşind să ocupe cetăţile pierdute şi să prade nordul Moldovei până la Botoşani (septembrie-octombrie 1506)[30].

După un interregn care a durat aproape 4 luni, dieta întrunită la Piotrkow l-a ales ca rege al Poloniei pe Sigismund ce Bătrân, al cincilea frate Iagello, la 31 decembrie 1506. Încoronat la 24 ianuarie 1507, noul rege s-a văzut confruntat din primele luni ale domniei lui cu o gravă primejdie: atacurile îndreptate împotriva Lituaniei de către statul moscovit, condus acum de cneazul Vasile al III-lea. Înainte de a porni la lupta cu puternicul său vecin de la răsărit, Sigismund a trimis soli la fratele său, Vladislav al Ungariei, pentru a încheia un tratat de alianţă între cele două regate, înnoind astfel şi tratatul din 1499 dintre Vladislav şi Ioan Albert. Noul tratat a fost semnat la Buda la 28 mai 1507, rostul său principal fiind de a asigura Poloniei liniştea frontierei sudice, ameninţată de incursiunile lui Bogdan al III-lea în Pocuţia.

Moldova era recunoscută în continuare ca vasală a Ungariei, iar în cazul unui atac împotriva Ţării Româneşti armatele celor două regate trebuiau să se unească pentru a da o ripostă comună năvălitorilor[31]. Deşi în tratatul polono-ungar din 1507 se prevăzuse ca Bogdan să nu se mai atingă de pământurile regelui polon, domnul Moldovei considera că fusese înşelat deoarece dăduse Pocuţia fără a primi nimic în schimb, şi îşi manifesta dorinţa, deci, de a recuceri regiunea respectivă. Între timp continuau ciocnirile de la graniţă şi chiar expediţiile de mai mare amploare, de o parte şi de alta. Bogdan şi-a dat însă seama că această tactică nu-i putea aduce rezultatul scontat, mai ales că Vladislav nu-l sprijinea pentru a obţine din partea lui Sigismund respectarea tratatului din 1506. De aceea, în aprilie 1509, s-a adresat papei Iuliu al II-lea, cerându-i

[29] *Ibidem*, p. 107.

[30] Matei Cazacu, *op. cit.*, p. 305.

[31] *Ibidem*, p. 306; cu referire la tratatul polono-maghiar în Ion Ionaşcu ş.a., *Tratatele internaţionale ale României (1354-1900)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1975, nr. 148, p. 64; cf. şi Ion Ieremia, *Moldova în contextul relaţiilor politice internaţionale (1387-1858). Tratate*, Chişinău, Universitas, 1992, nr. 72, p. 120-121; Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, vol. II/2, nr. 449, p. 557-564.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intervenţia pe lângă regele polon. Deşi papa i-a dat câştig de cauză domnului moldovean, Sigismund I nu a ţinut cont de opinia pontificală[32]. În aceste condiţii, Bogdan, exasperat, ajunge la represalii. În iunie 1509, a trecut cu trupele peste Nistru, atacând fără succes, Camenita şi Haliciul. Apoi, povesteşte cronica, „arzând şi prădând ţara au tras la Liov de au bătut târgul, de puţin nu l-au luat. Şi singur Bogdan cu capul său au lovit cu sulița în poarta Liovului, care lucru şi astăzi se cunoaşte semnul, şi nici leşii nu tăgăduiesc de aceasta ci încă ei mai tari mărturisesc că au fost adevărat aşa"[33]. Oraşul Rohatyn a fost ars, după care „cu mare izbândă s-a întors la scaunul său de la Suceava fără nici o sminteală, şi robilor ce-i adusese din ţara leşească, le-au împărţit hotare în ţara sa".

Şi văzând că nu este urmărit, domnul a dat drumul oştenilor pe la casele lor. Astfel, când armata regelui polon, concentrată cu întârziere, intra în Moldova, ea nu s-a lovit de vreo împotrivire; Cernăuţii, Dorohoiul şi Botoşanii sunt arse; cavaleria uşoară a ajuns până la Cotnari. Ca represalii sunt ucişi nu numai bărbaţi ci şi bătrâni, copii şi femei – „lucru ce nu se obişnuieşte" – recunosc stânjeniţi cronicarii poloni. O mică oaste moldovenească, adunată în grabă, este bătută la un vad al Nistrului (4 octombrie 1509)[34].

Cum conflictul dintre Moldova şi Polonia ameninţa să ia amploare, prin posibila antrenare a turcilor şi tătarilor de partea lui Bogdan, Vladislav Iagello a intervenit în scopul încheierii păcii între cele două state. În urma negocierilor purtate prin medierea acestuia, la care Bogdan şi-a dat consimţământul, deoarece pierduse deja Pocuţia în iulie 1509 şi nu o mai putuse recupera pe calea armelor, la 23 ianuarie (7 februarie) 1510 a fost încheiat tratatul de pace, ratificat de Bogdan şi Sigismund la 20 martie acelaşi an. Cele mai importante prevederi ale sale se refereau la renunţarea de către domnul Moldovei la căsătoria cu Elisabeta Iagello şi restituirea către regele polon a tuturor documentelor referitoare la acest proiect. Problema stăpânirii Pocuţiei urma să fie supusă arbitrajului lui Vladislav Iagello care trebuia să decidă şi în privinţa pretendentului Petru, aflat în Polonia. Tratatul nu făcea nici o menţiune despre suzeranitatea Poloniei asupra Moldovei[35].

Pacea încheiată nu a pus capăt conflictului pentru Pocuţia, în ciuda mai multor convocări pentru discuţii ungaro-polono-moldovene, diferendul cunoscând noi desfăşurări sub Petru Rareş[36]. Deşi până la moartea lui Bogdan nu s-a

[32] Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 38-40; V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 109; Hurmuzaki-Densuşianu, *op. cit.*, nr. 465 – scrisoare adresată de papa lui Sigismund I, p. 583 şi urm.

[33] C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor (de la mijlocul secolului al XIV-lea şi până la începutul secolului al XVII-lea)*, vol. II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976, p. 263; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 129-130; Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 41-42.

[34] C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 130-131; Nicolae Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, Chişinău, Uniunea Scriitorilor, 1992, p. 92; idem, *Istoria românilor*, vol. IV („Cavalerii"), Bucureşti, 1937, p. 269-271; A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 422-423.

[35] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 109-110; Hurmuzaki-Densuşianu, *op. cit.*, nr. 448, p. 624 şi urm; I. Ieremia, *op. cit.*, nr. 76, p. 129-136; I. Ionaşcu ş.a., *op. cit.*, nr. 154, p. 67-68.

[36] C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 263; V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai ajuns la dispute armate moldo-polone, divergenţe au continuat să existe, determinate fiind de neîncrederea reciprocă între Sigismund şi domnul Moldovei. Astfel, la scurt timp după încheierea tratatului de pace atât Polonia cât şi Moldova au făcut demersuri insistente pe lângă Vladislav Iagello, cu scopul de a-l determina să decidă rezolvarea problemei Pocuţiei, fiecare în favoarea sa. Cu toate demersurile poloneze, regele maghiar nu era interesat să ofere Poloniei posibilitatea de a-şi întări poziţia în raporturile cu Moldova, atâta vreme cât şi Ungaria se voia suzerană a acestei ţări[37].

Ca urmare, contradicţiile pe această temă s-au agravat în cursul anului 1510, Bogdan nefiind mulţumit cu „concesia" polonă, – stimulată de pericolul unei invazii tătare – potrivit căreia zona dintre Prut şi Ceremuş avea să rămână sub administraţia marelui logofăt al Moldovei. Temerea că Bogdan ar fi putut solicita ajutorul tătarilor pentru a recupera întreaga provincie pe care nu înceta să o revendice, l-a îndemnat pe Sigismund I să ceară lui Vladislav (prin solul său, Petru Tomicky) finalizarea, cât mai repede posibil, acelei controverse. Regele maghiar nu s-a grăbit nici de această dată, comunicându-i doar că i-a cerut lui Bogdan să nu întreprindă nici o acţiune ostilă Poloniei şi că intenţiona să convoace comisia de frontieră pentru data de 23 aprilie 1511. Nu au dat rezultate nici încercările de aplanare a conflictului pe calea tratativelor bilaterale, reluate în 1514, după o perioadă de acalmie, impusă de necesitatea respingerii atacurilor tătare care afectau ambele ţări[38]. În perioada 1514-1517 relaţiile lui Bogdan cu Sigismund s-au limitat la înştiinţările privind duşmanii comuni ce şi le-au făcut unul altuia, la certurile cauzate de feluritele incursiuni şi la problema graniţei[39].

Decesul lui Bogdan al III-lea survenit la 20 aprilie 1517 şi evenimentele politice din Moldova, ca şi cele pe plan european din timpul domniei lui Ştefăniţă, i-au permis Poloniei să stăpânească în continuare această provincie[40].

Luptele cu tătarii. Abia se reglementau raporturile cu vecinul dinspre nord (pacea din ianuarie 1510) şi, în acelaşi an, avea loc atacul tătarilor. Invazia s-a produs în două etape, prima în lunile aprilie-mai, iar a doua în august-septembrie[41].

Prima dată, tătarii au pătruns prin trei locuri acţionând „de la Orhei până la Dorohoi şi spre Prut în sus" cu „multă robie de oameni şi de dobitoace"; în ciocnirile cu locuitorii, comandantul lor, Beti Ghiray, fiul hanului, a fost „săgetat foarte rău" din aceasta trăgându-i-se şi moartea[42].

[37] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 114-115.
[38] *Ibidem*, p. 116.
[39] Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 89.
[40] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 116.
[41] C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 263; I. Marinescu, *op. cit.*, p. 56.
[42] I. Marinescu, *op. cit.*, p. 56-57; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 131; C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 263; Hurmuzaki-Densuşianu, *op. cit.*, nr. 481, p. 618.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Peste trei luni a avut loc altă incursiune tătărească. De această dată invadatorii, întorcându-se din Lituania (unde devastaseră până la Vilno), au intrat în Moldova, la Dorohoi, Ştefăneşti, şi până la Iaşi, unde au ars târgul, în timp ce alte detaşamente au prădat „în jos de Lăpuşna şi la Chigeciu". O mică oaste moldovenească de 1.000 de oameni nu i-a putut opri şi s-a retras după ce pierdea în luptă 700 de oşteni. Năvălitorii au trecut înapoi Nistrul cu „pleanul", adică prada şi robii (evaluaţi de un cronicar polon, în mod exagerat, la 74.000)[43].

Ameninţarea tătărească a rămas o realitate pe toată perioada domniei lui Bogdan al III-lea. Ea a fost accentuată şi de conflictul dintre Selim şi tatăl său, sultanul Baiazid al II-lea: Selim, fiul mai mic dorea să ocupe tronul Imperiului otoman, în dauna fratelui mai mare, Ahmed, şi în acest sens a apelat la sprijinul socrului său hanul tătarilor din Crimeea, Mengli Ghiray I[44].

Selim întemeiază un nou stat tătaro-turc pe întreg litoralul de nord-vest al Mării Negre, până la capătul Caliacra şi cu centrul la Chilia, pe care o cucerise cu intenţia de a intra în Moldova. Hanul tocmai îi declarase lui Sigismund că intenţiona să ocupe voievodatul pentru a face din Suceava baza acţiunilor sale de pradă în Europa Centrală. Dar, cu toate că Mehmed Ghiray, fiul lui Mengli Ghiray, avea pregătită o armată de invazie de 20.000 de oameni, amintirea înfrângerilor din timpul lui Ştefan cel Mare, vestea pregătirilor lui Bogdan[45], şi întoarcerea lui Selim la Istanbul pentru a ocupa scaunul padişahului răposat au salvat Moldova, care încheia pace cu tătarii bucurându-se de doi ani de linişte, până la noua pustiire din august 1513[46]. În acest an, în timp ce Bogdan îşi serba nunta cu Ruxandra, fiica lui Mihnea cel Rău, ciambulurile tătăreşti au ars din nou aşezările până la Iaşi, retrăgându-se apoi fără să fie oprite[47]. Această incursiune însemna încetarea acalmiei în raporturile Moldovei cu Poarta, deoarece tătarii atacaseră la porunca suzeranului lor, noul sultan Selim[48].

Raporturile cu Ungaria şi Transilvania sunt evocate de tratatul ungaro-polon din 28 mai 1507, unde se afirmă că voievodul Moldovei va presta în continuare omagiul său regelui Ungariei, având datoria de a să se alătura, cu toate puterile sale, unei expediţii comune polono-ungare împotriva turcilor.

Chiar dacă tratatul exprima mai curând intenţiile semnatarilor decât realitatea raporturilor dintre cele trei ţări, reactualiza totuşi, în parte, una din clauzele celui din 1412, întrucât, în cazul în care domnul Moldovei ar fi refuzat să participe la o eventuală expediţie polono-ungară împotriva turcilor, Polonia urma să colaboreze cu Ungaria pentru înlăturarea sa din domnie[49]. Vladislav nu

[43] I. Marinescu, *op. cit.*, p. 58-59.

[44] Tahsin Gemil, *Din relaţiile moldo-otomane în primul sfert al secolului al XVI-lea (pe marginea a două documente din arhivele de la Istanbul)*, în AIIA, nr. IX, 1972, p. 134.

[45] Virgil Cândea, Dinu C. Giurescu, Mircea Maliţa, *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti*, Bucureşti, Editura Politică, 1966, p. 120.

[46] N.A. Constantinescu, *Începuturile şi stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova*, Bucureşti, Institutul de Editură şi Arte Grafice „Flacăra", 1914, p. 77.

[47] C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 264.

[48] V. Cândea, Dinu C. Giurescu, M. Maliţa, *op. cit.*, p. 120.

[49] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a intervenit împotriva lui Bogdan al III-lea atunci când acesta reîncepea incursiunile în Pocuția, pentru că nu avea nici un interes să facă jocul politicii poloneze în privința Moldovei. Dimpotrivă, grija regelui Ungariei era menajarea celor două Țări Române, pentru ca acestea să facă față pericolului otoman care amenința și Transilvania[50].

Tot Vladislav a fost cel care media pacea dintre polonezi și moldoveni în 1510 și, în ciuda cererilor lui Sigismund de a rezolva problema Pocuției în favoarea Poloniei, el a urmat o linie care să permită menținerea suzeranității maghiare asupra Moldovei[51].

În ceea ce privește legăturile cu Transilvania, Bogdan al III-lea a știut să păstreze, pe cale pașnică, moștenirea părintelui său. Cele două cetăți (Ciceul și Cetatea de Baltă) au fost lăsate de Bogdan în grija pârcălabilor săi, care au reprezentat pe domn în momentul unor neînțelegeri cu nobilii unguri pentru proprietatea unor sate. Astfel, asupra satului Sanmarghita, care aparținea Ciceului, a ridicat pretenții nobilul Ioan Desevffy. La dezbaterea ținută la fața locului, pârcălabul moldovean al Ciceului, „Ladislau" (Vlad) îi alunga pe adversari, amenințându-i cu sabia. Procesul pentru stăpânirea acestui sat s-a prelungit până în anul 1519[52]. În 1507, locuitorii orașului Dej s-au plâns voievodului Transilvaniei, Ioan Zapolya, împotriva pârcălabilor Ciceului, Dragotă și Dragoș, care îi împiedicau să ia lemne din codrii cetății lor, deși avuseseră acest drept din timpuri străvechi. Aceste neînțelegeri dovedesc că moldovenii considerau domeniile celor două cetăți ca proprietăți ale lor, la care ungurii nu aveau nici un drept. Din această cauză, nobilii, în frunte cu Ioan Zapolya, căutau să smulgă domnului Moldovei cele două posesiuni[53].

În 1507, Bogdan al III-lea pierdea prin neprezentare un proces cu Ecaterina Pongracz și era somat să restituie Cetatea de Baltă, odată cu plata unei amenzi de 400 de florini; concomitent, pierde și toate posesiunile sale din Transilvania. Hotărârea nu a fost integral aplicată deoarece, doi ani mai târziu, Bogdan stăpânea încă Ciceul (unde pârcălab de-al său este un Vlad)[54].

În 1508, Moldova întreținea relații cu Ungaria și cu cetățile săsești din Transilvania, mai ales cu Bistrița. La 26 iulie, regele Vladislav scria bistrițenilor – în urma plângerilor făcute de domnul Moldovei – cerându-le ca la bâlciul care se făcea în Bistrița să nu se ia tricessima de la negustorii moldoveni înainte de începerea bâlciului, ci să se ia taxă la fel ca până atunci; numai în cazul în care ei ar fi vândut mărfurile lor înainte de începerea bâlciului putea să li se ia tricessima. Regele cerea ca negustorii moldoveni să nu mai intre și să iasă din Ardeal „pe drumuri ascunse și neobișnuite" neplătind în felul acesta vigessima.

[50] *Ibidem*.

[51] *Ibidem*, p. 116.

[52] Victor Motogna, *Relațiunile dinte Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, Librăria și Tipografia Ludovic Medgyesi, 1928, p. 4-5.

[53] *Ibidem*, p. 12.

[54] C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 264; I. Marinescu, *op. cit.*, p. 35-36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tot în acel an se pare că bistrițenii persecutaseră oamenii lui Bogdan, căci acesta le scria în noiembrie să-i lase supuşii în pace şi să păstreze legăturile de prietenie cu dânsul[55]. În timpul luptelor cu tătarii, Bogdan i-a cerut lui Vladislav ajutor şi acesta a venit cu 200 de „pixidari" (specialişti în apărarea cetăților) şi 600 de călăreți (saşi şi secui), pentru întreținerea lor cerându-se bani tot de la cetățile ardelene[56].

În perioada 1514-1517 legăturile cu Ungaria sunt mai puține, aceasta datorându-se şi faptului că în 1514 a început războiul țărănesc condus de secuiul Gheorghe Doja. Totuşi, au continuat relațiile cu oraşele din Transilvania. La 7 noiembrie 1515, un sol, Cristea, trimis de domnul Moldovei, insista pe lângă castelanul Făgăraşului să intervină pe lângă judele şi juraţii Braşovului pentru nişte datorii ce le avea de primit Bogdan de la braşoveni[57]. Relațiile cu Vladislav s-au menținut pe aceeaşi linie, până la moartea regelui Ungariei, în martie 1516. În locul său a fost ales rege fiul lui, Ludovic al II-lea, care a continuat politica tatălui său față de Moldova[58].

Relațiile lui Bogdan cu Țara Românească nu le-au urmat pe cele din timpul lui Ştefan, chiar la începutul domniei sale izbucnind un conflict cu Radu cel Mare. Cauza a reprezentat-o încercarea unui pretendent, Roman (Pribeagul), de a pune stăpânire pe tronul Moldovei, năvălind din Țara Românească cu ajutor muntenesc[59].

O analiză mai atentă duce la concluzia că Radu al IV-lea, domnul Țării Româneşti, a încercat cu această ocazie să reia ținutul Putnei cu cetatea Crăciuna, adăugat Moldovei de către Ştefan, în urma intervenției din 1482 în Țara Românească. Se pare că ținutul Putnei a fost cu atât mai mult cauza războiului şi nu Roman Pribeagul, cu cât la încheierea păcii se menționează numai despre granițe: „şi hotarul cel vechi pe unde au lăsat"[60].

Conflictul a început în iulie 1507 prin pătrunderea lui Roman în părțile Putnei şi Siretului, unde făcea „multă pradă şi pierire". Strângându-şi armata, Bogdan „au intrat în Țara Muntenească până la Ratezați, la Movila Caiații de aceea parte de Râmnic, şi în jos pe ambele părți, până la Siret"[61]. Conflictul între cei doi domni a fost evitat prin intervenția călugărului Maximian, din neamul despoților sârbi, care „s-au rugat lui Bogdan vodă să facă pace cu Radu vodă pentru că sunt creştini şi de o semințe. [...] Bogdan vodă, văzând rugămintea de la acel călugăr, au făcut pace pentru voia lui şi-au trimis soli la Radul vodă şi atunci Radul vodă cu boierii săi au jurat pe Sfânta Evanghelie ca să fie pace neclătită (neclintită) în veci"[62].

[55] I. Marinescu, *op. cit.*, p. 37-38.
[56] *Ibidem*, p. 62-63.
[57] *Ibidem*, p. 93-94.
[58] *Ibidem*, p. 95.
[59] Hurmuzaki-Densuşianu, *op. cit.*, nr. 447, p. 556 şi urm.
[60] C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 262.
[61] I. Marinescu, *op. cit.*, p. 3-32; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 128.
[62] Gr. Ureche, *op. cit.*; I. Marinescu, *op. cit.*, p. 32-33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Diferendul s-a încheiat cu condiția sa să păzească „hotarele cele vechi" și „să întoarcă Radul vodă toată prada și arderea câtă făcuse în Țara Moldovei în ținutul Putnei" (sfârșitul lui octombrie 1507)[63]. Cu toate că s-a încheiat pacea, neînțelegerile între cei doi domni au continuat chiar și sub urmașii lui Radu cel Mare. După moartea lui Radu la 6 aprilie 1508, Vladislav i-a scris lui Sigismund, regele Poloniei, că „deoarece voievodul de acolo a murit (Radu al IV-lea) și boierii vor să aleagă pe fiul lui Țepeluș, a scris și voievodului din Moldova ca să-i dea ajutor". Bogdan nu a intervenit și acest fiu al lui Țepeluș nu a ajuns domn, fiindcă în iunie, Mihnea luase tronul cu ajutor turcesc[64].

Relațiile lui Bogdan al III-lea nu au fost mai bune cu Țara Românească nici în timpul domniei lui Neagoe Basarab, din puternica familie a Craioveștilor. Profitând de raporturile încordate dintre Neagoe Basarab și Bogdan, regele polon a încercat în vara anului 1512 să-l atragă pe domnul muntean într-o companie contra domnului Moldovei, spre a-l pedepsi pentru „îndrăzneala" pe care o manifesta față de regatul polono-lituanian. Deoarece Neagoe Basarab avea nevoie de liniște în exterior, inclusiv de relații pașnice cu Ungaria, pentru a-și pune în aplicare programul de politică internă, a refuzat propunerea regelui polon, invocând suzeranitatea maghiară[65].

Totuși, în 1514, un alt pretendent, Trifăilă, a venit din Muntenia și a intrat „fără veste în Țara de Jos iarna, când erau toți oștenii la casele lor". Războiul a avut loc „la pod, din jos de Vaslui, februarie 27. Și înfrângându-l ai noștri (moldovenii) i-au topit toată oastea lui și el a pierit, că prinzându-l viu, i-au tăiat capul"[66]. Până către sfârșitul domniei lui Bogdan nu se constată o modificare a raporturilor cu Țara Românească.

Raporturile cu Rusia. Bogdan al III-lea a continuat politica tatălui său în relațiile cu Rusia. În 1502, pentru a se răzbuna pe marele cneaz al Moscovei, cu care era în conflict, Ștefan cel Mare i-a oprit pe solii acestuia la trecerea prin

---

[63] Gr. Ureche, *op. cit.*; „Cronica lui Macarie" din *Vechile cronici moldovenești până la Ureche*, p. 199, în care se arată: „milostivul Dumnezeu [...] nu le-ar fi trimis împăciuitor pe Maxim Despotul [...] îi trimise pe amândoi împăcați în ale lor"; „Cronica moldo-polonă" din *Vechile cronici...* relatează: „au venit la dânsul în solie de la Radul, voievodul muntenesc, călugărul Maxim, fiul lui Despot, și s-au rugat de Bogdan voievod să se împace cu Radul voievod [...]; i-au jurat Radul voievod împreună cu boierii săi pe Sfânta Evanghelie că va ține pacea veșnică cu dânsul, iar granițele să rămână cum s-au pomenit din bătrâni"; aceleași evenimente sunt relatate în „Letopisețul de la Bistrița" din „Cronici inedite atingătoare de istoria românilor", adunate și publicate cu traduceri și adnotațiuni de Ioan Bogdan, București, 1895, p. 63, și în Ioan Bogdan, *Cronicile slavo-române din secolele XIV-XVI*, ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, Editura Academiei RPR; aceleași evenimente sunt relatate în „Letopisețul anonim al Moldovei" (p. 22-23), „Letopisețul de la Putna" (p. 91) și „Cronica moldo-polonă" (p. 182); despre împăcarea celor doi domni și în Anca Iancu, *Știri despre români în izvoarele istoriografice sârbești (secolele XIV-XVII)*, în vol. I din „Studii istorice sud-est europene", culegere îngrijită de Eugen Stănescu, București, Editura Academiei RSR, 1974, p. 15, și I. Marinescu, *op. cit.*, p. 33.

[64] I. Marinescu, *op. cit.*, p. 33-34; Hurmuzaki-Densușianu, *op. cit.*, nr. 456, p. 573 și urm.

[65] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 120.

[66] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 132-133; I. Bogdan, *Vechile cronici...*, în „Cronica lui Macarie", p. 200, și „Cronica moldo-polonă", p. 229.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldova şi i-a ţinut în închisoare până la moartea lui (1504), cu toate demersurile făcute de cneaz prin tătari şi turci pentru eliberarea lor. Solii nu au fost eliberaţi decât sub Bogdan, fiul lui[67]. În conflictul cu Polonia, Bogdan a găsit un aliat în persoana marelui cneaz al Moscovei, aflat în conflict cu Lituania[68]. În anul 1511, ca urmare a celor două incursiuni tătăreşti din 1510, care au pustiit Moldova de miazănoapte şi răsărit, solul lui Bogdan al III-lea, Isac vistierul, a mers la Sigismund, propunând o expediţie comună împotriva tătarilor, la care să alieze şi pe marele cneaz al Moscovei. În acel context, Polonia urmărea cu atenţie demersurile domnului moldovean, în vederea închegării unei coaliţii moldo-polono-ungaro-moscovite împotriva tătarilor şi otomanilor, în acest scop chiar luând Bogdan iniţiativa trimiterii unei solii comune, moldo-ungaro-polone la Moscova. Planul său a fost zădărnicit de lipsa de interes manifestată de regele maghiar, probabil din cauză că, în 1510, prelungise în urma insistenţelor lui Baiazid al II-lea, tratatul de pace cu un an, la marele cneaz plecând doar o coaliţie moldo-polonă. De remarcat este însă faptul că solii poloni nu aveau misiunea de a acţiona în vederea obiectivului propus de domnul Moldovei, ci trebuiau să-i supravegheze pe cei moldoveni, bănuiţi că urmăreau să încheie o înţelegere cu marele cneaz în detrimentul Poloniei. Sigismund a zădărnicit alianţa creştină chiar şi în timpul tratativelor de la Moscova, el negociind o pace costisitoare cu tătarii[69]. În 1513, regele Poloniei cerea concursul lui Bogdan împotriva cneazului Moscovei, care nu voia să restituie dota Elenei, fiica lui Ştefan, căsătorită cu moştenitorul la tron al lui Ivan cel Groaznic[70]. După incursiunea tătarilor din 1513 împotriva Moldovei, solii lui Bogdan către Moscova au fost opriţi de Sigismund, sub pretextul diferendului dintre poloni şi ruşi. Domnul Moldovei s-a oferit să aplaneze acest conflict între marele cneaz Vasilii Ivanovici şi Sigismund pentru triumful cauzei creştine, dar medierea lui a fost refuzată de regele Poloniei[71]. Sigismund I nu numai că a refuzat mediaţia oferită de Bogdan, ci a încercat chiar, în noiembrie 1514, să-l atragă în războiul împotriva Moscovei. Tentativa a rămas fără rezultat, deoarece domnul Moldovei nu înţelegea să-şi subordoneze politica externă celei poloneze, ci urmărea să-şi asigure posibilitatea de a rezista mai ales pericolului turco-tătar, în cazul acesta statului moscovit revenindu-i un rol important[72].

Până la sfârşitul domniei lui Bogdan al III-lea relaţiile cu marele cneaz al Moscovei au fost bune, între ei neînregistrându-se divergenţe, în ciuda încercărilor poloneze de a-i învrăjbi.

---

[67] Ioan D. Condurachi, *Diplomaţi români în trecut (secolele XIV-XVI)*, extras din revista „Ţara Bârsei", Braşov, Tipografia „Unirea", 1937, p. 19.

[68] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1979, p. XII.

[69] V. Cândea, Dinu C. Giurescu, M. Maliţa, *op. cit.*, p. 119; V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 122.

[70] N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, p. 319.

[71] V. Cândea, Dinu C. Giurescu, M. Maliţa, *op. cit.*, p. 121; G. Mihăilă, *Istoriografia română veche (secolul al XV-lea – începutul secolului al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină şi slavă*, extras din Rsl, XV, Bucureşti, 1967, p. 188.

[72] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 121.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Relaţiile cu Scaunul Papal şi cu Republica Veneţia. Continuând politica tatălui său, Bogdan a reluat legătura cu Veneţia prin ambasadori – „oratori" – care s-au bucurat de aceeaşi apreciere din partea Senatului. În ziua de 3 februarie 1506, doi dintre aceştia şi-au prezentat scrisorile, una din partea regelui Ungariei şi una din partea domnului Moldovei. Numele celor doi soli erau „dominus Hieremias thezaurarius (vistier) et Giorgius thavernicus (paharnic)"; un al treilea membru al soliei, „Bernardus, castelanus", decedase în timpul călătoriei. „Dogele – spune Sanudo, care se pare că a fost martor şi la această prezentare a scrisorilor – i-a primit cu amabilitate, oferindu-le tot sprijinul, şi astfel au rămas pe acest pământ (al Republicii) mai multe zile"[73]. Mai înainte, în 1505, concomitent cu solia trimisă în Polonia, pentru a cere în căsătorie pe Elisabeta, Bogdan, care era aproape sigur că această căsătorie se va realiza, trimisese la Veneţia pe vistierul Ieremia, paharnicul Gheorghe şi pârcălabul Bernard ca să cumpere brocart, mătase şi pietre preţioase[74].

În cadrul conflictului izbucnit între Bogdan şi Sigismund pentru Pocuţia, în aprilie 1509, domnul Moldovei s-a adresat papei Iuliu al II-lea, cerându-i intervenţia pe lângă regele Poloniei. La Roma, politica moldovenească era mai bine înţeleasă, şi Iuliu al II-lea l-a invitat pe Sigismund „să-şi îndeplinească obligaţiile ce decurg pentru dânsul din tratatul încheiat (de Bogdan) cu regele Alexandru şi să trăiască în bună înţelegere cu Bogdan voievod". El evocă vitejia „nobililor şi preaputernicilor voievozi ai Moldovei şi Ţării Româneşti" şi sfătuia să nu se renunţe, printr-o politică greşită, la alianţa lor împotriva Semilunii. Eventualitatea unui conflict între cele două ţări slăbind frontul antiotoman era socotită de papa „drept un mare pericol pentru creştinătate"[75].

Moldova a continuat, deci, să fie o ţară a cărei colaborare era căutată într-o eventuală cruciadă împotriva Imperiului otoman. Planul de cruciadă din 1507 relua ideea unei „sfinte expediţii" împotriva turcilor, care, prin proporţiile ei, să-l sperie pe Baiazid al II-lea, paralizându-i voinţa şi forţa. Urmau să participe toate oraşele porturi din Marea Mediterană, regatul Neapole, Sicilia, italienii, spaniolii, cavalerii Ioniţi din insula Rhodos, englezii, scoţienii, francezii, germanii, cehii, ungurii, polonezii, ruşii şi Moldova şi Ţara Românească. Trupele de uscat urmau să se întrunească la Buda, în timp ce flota, formată din vase mari, construite la Veneţia şi Neapole, trebuia să pornească de pe coastele Siciliei. Joncţiunea celor două armate era prevăzută să se facă în jurul Constantinopolului, nume încă dat Instanbulului, după ce armatele de uscat ar fi înaintat pe drumul Buda – Belgrad – Niš – Sofia – Istanbul[76]. Autorul proiectului era diplomatul polon Ieronim Lasky şi el se sprijinea pe apelul la cruciadă lansat de către

[73] George Lăzărescu, N. Stoicescu, *Ţările române şi Italia până la 1600*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1972, p. 96.

[74] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1937, p. 260-261.

[75] Virgil Cândea, Dinu C. Giurescu, Mircea Maliţa, *op. cit.*, p. 118; Hurmuzaki-Densuşianu, *op. cit.*, nr. 465, p. 583 şi urm.

[76] Florentina Cazan, *Cruciadele. Momente de confluenţă între două civilizaţii şi culturi*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1990, p. 201.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

papa Iuliu al II-lea în 1506, urmat de propaganda făcută de împuternicitul papal Aegidius de Viterbo. Ieronim Lasky stabilea o adevărată ierarhie în ceea ce privea importanța, locul cel mai de seamă revenindu-i domnului Țării Românești, Radu cel Mare, o clipă figura centrală a alianțelor țesute în sud-estul Europei și care, alături de Bogdan al III-lea, domnul Moldovei, fusese inclus în tratatul încheiat de Poartă cu țările creștine prin intermediul Ungariei (1503). Radu vodă l-a atras pe Bogdan într-o politică mai îndrăzneață și mai fermă față de Poartă. Aflând că o solie a papei Iuliu al II-lea se îndrepta spre șahul Ismail cu însărcinarea de a-l atrage într-o luptă conjugată împotriva turcilor, cei doi domni au trimis și ei o solie pe urmele celei dintâi pentru a întări spusele papei cu angajamente militare concrete și a-l determina pe șahul Persiei să dea un atac simultan cu cel al forțelor creștine, împotriva dușmanului comun[77].

Ieronim Lasky punea accent pe participarea românească la cruciadă și datorită faptului că în condițiile „războaielor italiene", aflate în faza lor de început, când pasiunile abia se dezlănțuiseră, nu se putea conta decât parțial pe participarea germanilor, francezilor, englezilor și italienilor. Planul de cruciadă din anul 1507 a avut aceeași soartă ca planul din 1501 dar nu din cauza domnilor români[78]. Pe toată perioada domniei lui Bogdan au fost menținute relațiile cu papalitatea și cu Veneția în aceste limite, iar după moartea sa, Ștefăniță a aderat la proiectul de cruciadă din 1517[79].

Raporturile cu Imperiul otoman s-au menținut după normele existente încă din timpul lui Ștefan cel Mare, adică plata unui haraci pentru păstrarea păcii între cele două state[80]. După o încercare nereușită de a interveni în succesiunea la tronul Moldovei la sfârșitul lui iunie 1504, Poarta a recunoscut imediat domnia lui Bogdan al III-lea[81].

Îndată după înscăunarea lui Bogdan, logofătul Ioan Tăutu a mers la Constantinopol să plătească tributul. La întoarcere, solul moldovean era însoțit de un mare demnitar turc care aducea cu sine steagul de domnie. În continuare, până în 1510, nu s-a întâmplat nimic deosebit în relațiile dintre Moldova și Imperiul otoman. Plătind tributul în mod regulat, fiul lui Ștefan își asigurase liniștea din partea turcilor și își concentra toate forțele sale în conflictele cu

[77] *Ibidem*, p. 202.

[78] *Ibidem*, p. 202-203.

[79] *Ibidem*, p. 205.

[80] C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 264; C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1908, p. 64, a demonstrat că recomandarea „pe care Ștefan ar fi făcut-o pe patul de moarte fiului său Bogdan și boierilor, ca să închine țara turcilor nu are, ca și întreaga închinare, nici un fundament istoric. La începutul domniei lui Bogdan situația Moldovei față de turci era bine definită"; Gheorghe Zagoritz, *Stabilirea suzeranității turcești în Moldova* din CvL, nr. 7-8, 1914, p. 718, afirma că „supunerea către turci se făcuse la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare".

[81] Gheorghe Gonța, *Țara Moldovei în contextul politicii otomane: relațiile internaționale și mișcarea de eliberare (a doua jumătate a secolului al XV-lea – secolul al XVI-lea)*, Chișinău, 1993, p. 24; Tahsim Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV–XVI*, București, Editura Academiei Române, 1991, p. 157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Polonia. Odată cu terminarea luptelor pentru Pocuția se părea că Bogdan nu avea pentru ce să se mai teamă, mai ales că Baiazid al II-lea, bătrân şi bolnav, nu mai reprezenta de mult un pericol pentru vecinii săi, iar cu ungurii se continuaseră aceleaşi relații bune, stabilite de Ştefan cel Mare[82]. Această stare de lucruri a fost de scurtă durată, deoarece în Imperiul otoman a izbucnit, pe la sfârşitul lunii mai 1510, conflictul pentru moştenirea tronului între fiii lui Baiazid al II-lea. În primăvara lui 1511, când disputa pentru tron a căpătat un caracter făţiş, prinţul Selim, unul din fiii lui Baiazid, nemulţumit de alegerea tatălui său (cel preferat fiind Ahmed) a părăsit Trapezuntul, unde era sanceac-bey şi s-a refugiat la Caffa, de unde cu sprijinul hanului Crimeii, Mengli Ghiray I a pornit lupta pentru ocuparea tronului. În vara aceluiaşi an, Selim „a ajuns cu o sută de corăbii la locul denumit Saruyar de lângă Akkerman", dar nici Akkermanul (Cetatea Albă), nici Chilia nu şi-au deschis porţile[83]. La 3 august 1511, forţele lui Selim au fost înfrânte lângă Corlu de cele ale tatălui său. Prinţul a fost nevoit să se retragă pe calea mării, iarăşi la Cafa, iar Baiazid şi-a declarat deschis intenţia de a ceda tronul fiului său favorit, Ahmed. Vestea aceasta l-a alertat pe Selim, care a recurs la ajutorul lui Mengli Ghiray, ca şi pe fratele său, Korkud, care a apelat la sprijinul sultanului mameluc. În schimb, prezumtivul sultan Ahmed s-a grăbit să ajungă în capitală. Dar, spre sfârşitul lunii septembrie 1511, evenimentele au luat un cu totul alt curs, datorită intervenţiei ienicerilor în favoarea prinţului Selim[84]. Fără îndoială, Bogdan al III-lea a urmărit cu foarte multă atenţie lupta pentru putere desfăşurată de acesta, din apropierea hotarelor Moldovei. Este de presupus că domnul Moldovei a menţinut relaţii bune atât cu Baiazid al II-lea cât şi cu Selim.

Printr-o scrisoare trimisă de Bogdan lui Baiazid, voievodul oferea sultanului informaţii despre situaţia din Ungaria, Polonia şi mai ales Crimeea, atât în virtutea obligaţiilor sale de vasal, cât mai ales din dorinţa de a capta bunăvoinţa sultanului Baiazid al II-lea, implicit a prezumtivului său urmaş, Ahmed, cu atât mai mult cu cât, după înfrângerea de lângă Corlu, şansele lui Selims scăzuseră vizibil[85]. Domnul Moldovei nu a întrerupt însă nici contactele cu Selim, de vreme ce, la 25 ianuarie 1512, acesta i-a întărit stăpânirea asupra unei întinse şi bogate regiuni din apropierea gurilor Dunării. Acest privilegiu fusese acordat lui Ştefan de către Baiazid al II-lea, probabil în 1486, cu ocazia reglementării raporturilor moldo-otomane[86]. În ianuarie 1512, lupta pentru tronul otoman se clarificase deja în favoarea lui Selim. La această dată, el se afla la Akkerman, în drum către Istanbul, unde, la 25 aprilie 1512, s-a instalat oficial în locul tatălui său. În 1511 sau 1512 nu a intervenit nici o modificare de conţinut în raporturile

[82] Manole Neagoe, *Contribuţii la problema aservirii Moldovei faţă de Imperiul otoman (înţelegerea dintre Bogdan cel Orb şi Selim din anul 1512)*, în SrdI, 2, anul XVII, 1964, p. 314.

[83] T. Gemil, *op. cit.*, p. 159; M. Neagoe, *op. cit.*, p. 314-315.

[84] T. Gemil, *op. cit.*, p. 159-160.

[85] *Ibidem*, p. 160.

[86] Marcel Dumitru Ciucă, *Din relaţiile Moldovei cu Imperiul otoman în timpul domniei lui Bogdan al III-lea*, în RdI nr. 7, 1978, p. 1253-1255; Gh. Gonţa, *op. cit.*, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldovei cu Poarta. În istoriografie a făcut însă carieră opinia potrivit căreia în acea vreme ar fi avut loc o nouă „închinare" sau „aservire" a Moldovei față de Poartă. Această aserțiune, sprijinită pe tradiția cronicărească, nu pare să fie cu totul lipsită de temei. Trebuie avută în vedere atmosfera de tensiune politică creată în acea vreme la Dunărea de jos de rebeliunea prințului Selim. Bogdan al III-lea a reușit să evite eventualele neplăceri care puteau decurge din această situație prin cultivarea bunelor raporturi cu Selim I (sporind haraciul la 5.000 de galbeni), dar și datorită faptului că atenția noului Sultan a fost captată imediat și până la sfârșitul domniei lui de problemele din Orient[87]. Atragerea bunăvoinței sultanului nu s-a realizat numai prin mărirea tributului ci și prin daruri. Revelatoare în acest sens este relația oferită de Kodja Husein, autorul unei istorii universale intitulată *Beda'i-ul Veka'i* („Evenimentele minunate"), în care se arată că „de la beii Țării Românești (Eflak) (Neagoe Basarab, 1512-1521) și Moldovei (Bogdan) (Bogdan al III-lea, 1504-1517) și de la beiul de la Venedik (Dubrovenedik, adică Raguza, care era tributară Porții) au sosit peșcheșuri nenumărate, pe lângă haraciurile fixate"[88]. Moldova a ieșit aproape neatinsă din împrejurările cu adevărat periculoase ale crizei dinastice din Imperiul otoman. Aceasta s-a datorat abilității de care a dat dovadă Bogdan al III-lea, cât și orientării aproape exclusiv răsăritene a liniei ofensive a lui Selim I.

Politica externă a urmașului lui Ștefan cel Mare nu a urmărit altceva decât menținerea strictă a situației moștenite. În acest sens, hanul Crimeii a primit libertatea și obligația de a preîntâmpina orice coaliție antiotomană, susceptibilă să se producă în timpul concentrării întregii energii otomane către Orient. Acesta a și fost de fapt scopul invaziilor tătărești în Rusia, Polonia și Moldova din anii 1512-1514. Presiunea tătărească a adus rezultatele așteptate, Polonia, Ungaria, Moldova și Veneția grăbindu-se să reînnoiască pacea cu sultanul[89]. În 1514, dintr-un raport al regelui Sigismund către papa, reiese că tributul pe care-l plătea Moldova urcase la 8.000 de ducați, sumă care o dubla pe cea plătită de Ștefan cel Mare și de Bogdan la începutul domniei sale[90]. Fără să constituie o cotitură decisivă în relațiile moldo-otomane, domnia celui din urmă reprezintă așadar însă o verigă importantă în procesul de înrăutățire a situației Moldovei în raporturile ei cu Imperiul otoman[91].

[87] T. Gemil, *op. cit.*, p. 160.

[88] *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I (secolul al XV-lea – mijlocul secolului al XVII-lea), volum îngrijit de Mihai Guboglu și Mustafa Mehmed, București, Editura Academiei RSR, 1966, p. 467.

[89] T. Gemil, *op. cit.*, p. 162-163.

[90] Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" până la Mihai Viteazul*, București, Editura Academiei RSR, 1970, p. 115.

[91] Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 321.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FOREIGN POLITICS OF BOGDAN THE IIIrd (1504-1517)
(Summary)

After presenting a short history of the researchers in the issue, the article analyses, one by one, the amiable or litigious relations, the economic or matrimonial relationships that Bogdan the IIIrd had with Poland, with the Tartars, with Hungary and especially with Transylvania, Wallachia, Russia, the Papal Seat, the Republic of Venetia, the Ottoman Empire. As expected, the author makes a survey of the polemics referring to the exact dating of the moment when Moldavia accepts submission to the Turks. Though he insists on the idea that the foreign politics of Ştefan cel Mare's successor didn't have in view anything else but maintaining the situation inherited, the author brings new details on the unfavourable context in which Moldavia had to defend its independence: Polish-Hungarian rivalry, fights with the neighbours from Muntenia, Tartars' forays, fights for power at Istanbul, the extinction of the idea of crusade.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRONEL ZAHARIUC

DIN ISTORIA LUPTEI PENTRU PUTERE. RĂSTURNAREA LUI VASILE VODĂ LUPU

Patriarhul Macarie al Antiohiei rezumă în câteva cuvinte activitatea politică a lui Vasile Lupu: „Nimeni nu l-a putut mazili"[1]. Aceeaşi idee apare, încă mai dezvoltată, şi la cronicarul otoman Hasan Vegihi: „Voievodul Lupul era stăpân în Ţara Moldovei de 20 de ani, fără a fi fost înlocuit, pentru că era puternic, atât în ceea ce priveşte armata, cât şi în bani, în aşa măsură că dacă ar fi urmat mazilirea sa, cu siguranţă că ar fi dat naştere la răscoală şi la mari tulburări în acele părţi"[2]. Vasile Lupu, „stăpân pe o avere ca a lui Karun"[3], şi-a asigurat, dinspre Constantinopol, tronul, iar, multă vreme, prin hotărâri cumpănite în politica internă şi-a asigurat domnia dinspre boieri şi „ţară". Astfel că răsturnarea (nu mazilirea) s-a datorat faptului că în Moldova se intersectau interesele stăpânilor din vecinătate – „fructul" acestor rivalităţi fiind nunta din 1 septembrie 1652. Mulţumirea lui Bogdan Hmelniţki, în urma realizării mult aşteptatei alianţe, reiese din cuvintele scrise ţarului Aleksei: „noi, cu voia lui Dumnezeu, l-am dat pe brazdă pe Vasile voievodul Moldovei"[4]. Mari nenorociri îi va aduce această alianţă, dar, pentru moment, bucuria era de înţeles.

Dintre vecini, cel care era interesat, în cea mai mare măsură, de înlăturarea lui Vasile Lupu era Gheorghe Rákóczy. Principele a sondat de multe ori atitudinea Porţii faţă de domnul moldovean şi a găsit, dacă nu sprijin, cel puţin o oarecare indiferenţă în ce priveşte soarta acestuia. Astfel că, neavând la îndemână vreun pretendent rătăcit prin Ardeal (cred că îi lipsea autoritatea pentru a-l impune), a căutat să menţină şi să sporească neînţelegerile dintre domn şi unii dintre boierii săi. A ştiut să păstreze „prietenia", începută încă de când

---

[1] Virgil Cândea, *Letopiseţul Ţării Româneşti (1292-1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în RdI, t. XXIII, 4/1970, p. 691.

[2] *Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase*, vol. II (sec. XVII–începutul sec. XVIII), vol. întocmit de Mihail Guboglu, Bucureşti, 1974, p. 171.

[3] Calificativul aparţine lui Evlia Celebi (*Călători străini despre Ţările Române*, VI, vol. îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi Mustafa Ali Mehmet, Bucureşti, 1976, p. 476).

[4] *Воссоединение Украины и России. документы и материалы в трех томах*, t. III (1651-1654), Moscova, 1954, p. 234, nr. 128; scrisoare din 24 septembrie 1652; vezi şi Tr. Ionescu-Nişcov, A. Constantinescu, *Relaţiile politice între Moldova şi Rusia în timpul lui Vasile Lupu*, în *Relaţii româno-ruse în trecut. Studii şi conferinţe*, Bucureşti, 1954, p. 31. Se poate ca şi ţarul să fi fost interesat în realizarea acestor alianţe, pentru că astfel Vasile Lupu era nevoit să se îndepărteze de Polonia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era principe moştenitor, cu Gheorghiţă Ştefan; s-a bucurat de ridicarea în ranguri a acestuia, l-a tratat cu respect atunci când a venit în Transilvania şi, cu siguranţă, l-a făcut mereu atent asupra greşelilor stăpânului său. Iar atunci când s-a hotărât să se apropie mai mult de graniţele visatei Republici nobiliare, a trebuit să găsească o serie întreagă de justificări pentru a-l transforma pe Vasile vodă într-un tulburător al ordinii din această parte de lume (în consecinţă, el era „pacificatorul") şi într-un „tiran" peste supuşii săi (Gheorghiţă Ştefan era „izbăvitorul").

Astfel, încă din iunie 1652, Gheorghe Rákóczy a întrerupt legăturile cu cazacii, deoarece simţea că Hmelniţki „nu mai putea să fie mâna prin care s-ar fi luat coroana polonă"[5]. În locul acestora s-a gândit să-i întrebuinţeze pe tătari, încercând să le obţină bunăvoinţa[6]. De asemenea, văzând că nu-l poate convinge pe Matei Basarab să treacă Milcovul, a înţeles că în viitor trebuia să-şi pregătească mai bine „argumentaţia". Iar argumentele erau uşor de găsit şi la fel de uşor puteau fi făcute credibile. În toată lumea se ştia că „Vasile-bei cerea mereu mazilirea lui Matei-bei", dar la fel se ştia că era mereu „fărâmat" şi „biruit"[7]. Însă, în alianţă cu oastea zaporojeană părea că Muntenia era o pradă uşoară, urmând, la rând, Transilvania[8]. Multe din intenţiile adevărate sau false au rămas înregistrate – după cum scrie N. Iorga – în „mărturii autentice, dar atât de contrazicătoare, atât de ireconciliabile, supt forma unei povestiri logice şi luminoase! Evident că se bănuia mult pe această vreme, la Constantinopol, la Bălgrad, la Bucureşti, la Iaşi, că se exagera mult şi se mintea adesea, pentru un motiv sau pentru altul"[9]. În unele din aceste mărturii se ascunde „gândul" lui Vasile Lupu, pentru că nu se poate crede că domnul moldovean nu intenţiona să folosească această alianţă pentru a-şi realiza vechile proiecte eşuate.

În acelaşi timp, se pare că lui Rákóczy nu-i displăcea situaţia de perpetuă nesiguranţă în care s-a aflat multă vreme Moldova, din cauza hotărârii domnului de a nu-şi căsători fiica cu Timuş Hmelniţki[10]. Au fost făcute mai multe încercări

[5] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV (*Legăturile Principatelor Române cu Ardealul de la 1601 la 1699, povestire şi izvoare*), Bucureşti, 1902, p. CCXLIII (în continuare *Studii şi documente*, IV).

[6] Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IX/1, Bucureşti, 1897, p. 12, nr. XX; raportul ambasadorului veneţian Girolamo Giustinian către doge, din 24 iulie (în continuare Hurmuzaki, *Documente*).

[7] Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 691-692.

[8] Într-o scrisoare din 18 iulie, Rákóczy îi spune mamei sale că „dacă va putea fi distrus" Matei, atunci „va veni rândul nostru" (Ion Sîrbu, *Relaţiile externe ale lui Matei vodă Basarab 1632-1654 (Cu privire la istoria Orientului European)*. Traducere şi ediţie îngrijită de Rudolf Gräf. Prefaţă de Ştefan Ştefănescu. Timişoara, 1992, p. 152).

[9] N. Iorga, *Studii asupra istoriei românilor în secolul al XVII-lea, I, Cei dintâi ani din domnia lui Vasile Lupu (1634-7)*, Bucureşti, 1900, p. 28-29; citatul este aşezat de Ştefan Andreescu la începutul studiului *Gândul şi faptele lui Vasile Lupu*, cuprins în vol. *Restitutio Daciae. Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1601-1659*, II, Bucureşti, 1989, p. 135.

[10] Un alt motiv al hotărârii cu care Rákóczy a acţionat pentru răsturnarea lui Vasile Lupu a fost şi disputa pentru hotarul dintre Transilvania şi Moldova. Chiar la 15 aprilie 1653, principele îi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru a împiedica celebrarea nunții. Astfel, în octombrie, din Cighirin, Gavril Vlasev, mitropolit de Naupacta și Arta și „grămătic patriarhal", trimite țarului o scrisoare în care spune că „polonul, munteanul și ungurul" au cerut pașei din Silistra să împiedice realizarea nunții, pentru că, dacă „va fi nunta și unirea lui Vasile voievod cu cazacii", aceștia vor porni cu război împotriva Munteniei și a Transilvaniei. Matei Basarab a făcut un demers asemănător pe lângă Murat pașa de la Buda, fără să obțină vreun rezultat. Mai mult, scrisoarea lui Murat către Siavuș-pașa din Silistra a fost trimisă, de acesta din urmă, lui Vasile Lupu[11]. Se vede cum încercarea de a rezolva spinoasa problemă prin intervenția marilor dregători otomani din zonă, nu a dat rezultat, atâta vreme cât Constantinopolul se arăta rezervat.

Deși mai toată lumea era împotrivă, Timuș a călcat pe urmele lui Janusz Radziwill pe ulițele Iașilor, cununându-se probabil la Sfântul Nicolae Domnesc și nu la Trei Ierarhi, pentru că este greu de imaginat că Vasile Lupu reușise să refacă mănăstirea după stricăciunile făcute de nedoritul său ginere[12]. La nunta cazacului, în schimb, n-au mai venit înaltele fețe politice și bisericești prezente la nunta lituanianului. A fost de față, ca de obicei am spune, căpitanul Ioan Kemény din partea principelui Rákóczy[13] și un boier muntean din partea lui Matei vodă[14]. Acest lucru arată nu atât deficit de prestigiu al „casei" domnului moldovean, cât emoția cu care urmăreau ceilalți stăpânitori derularea evenimentelor. Din acest motiv, vestea s-a răspândit cu mare repeziciune și o dată cu ea cele mai... așteptate zvonuri. Domnul moldovean pare că s-a împăcat destul de repede cu noua situație și a încercat să o valorifice. A sperat că se va putea împăca cu tătarii[15], dar aceștia erau foarte nemulțumiți de implicarea lui Vasile Lupu în eliberarea tinerilor nobili poloni aflați în captivitate. Vodă a inițiat această riscantă afacere sperând că polonii, după cum scrie Paul de Alep, „au să-l răsplătească într-o zi"; dar, continuă arhidiaconul: „polonii l-au răsplătit,

---

poruncește judelui bistrițean să-l înștiințeze „ce hotar au luat moldovenii de la dumneavoastră și când" (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/2, p. 1213-1214, nr. MMCCLXXIX). Iar la 12 ianuarie 1659, atunci când stările țării l-au acuzat pentru „ruinarea" Transilvaniei", principele a răspuns: „chiar în anul acela sau în cel de mai înainte scris-a și articolul țării: Dacă voievodul Moldovei nu restituie hotarul ocupat, să-l luăm înapoi și cu arma" (Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, X, București, 1938, p. 334, nr. 222).

[11] *Воссоединение*, III, p. 238, nr. 132.

[12] Emil Turdeanu, *Manuscrisele robite de cazaci, la 1653*, în *Oameni și cărți de altădată*. Ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely. Note complementare, traduceri și postfață de Ștefan S. Gorovei, București, 1997, p. 358, nota 1.

[13] Andrei Veress, *Documente*, X, p. 251-252, nr. 164.

[14] *Călători străini despre Țările Române*, V, vol. îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1973, p. 477.

[15] Rezidentul austriac Simon Reniger scrie împăratului: „intențiunea de căpetenie, cu care Lupu a făcut încuscrirea aceasta, pare dar a fi numai ca prin cazaci să-i ție deocamdată pe tătari departe, iar apoi să și-i facă prieteni <cred că despre cazaci este vorba și nu despre tătari> și astfel să-și întărească domnia" (Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, III, traducere de Ioan Slavici, București, 1900, p. 220).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

într-adevăr, căci au trimis ajutoare duşmanului său <Gheorghe> Ştefan"[16]. Nu putea să ştie, atunci, domnul moldovean că se va înregistra o însemnată schimbare de direcţie în politica externă polonă. De asemenea, a crezut că poate media nestinsul conflict al Republicii cu cazacii, şi şi-a oferit serviciile[17], mai ales că unele cercuri nobiliare polone credeau în posibilitatea medierii, pentru că, printre altele, Radziwill devenise rudă cu Hmelniţki[18]. Prea mari reuşite nu a avut, poate doar au mai întârziat unele dintre ciocnirile militare. În schimb, datorită concentrării atenţiei în această direcţie, nu a reuşit să realizeze cât de periculoasă era acţiunea urzită de Rákóczy şi de Matei vodă; cât despre „primejdiia den casă" – i se părea de necrezut!

Era greu, de altminteri, să intuiască mişcarea politică surprinzătoare a lui Rákóczy. Acesta alesese să se apropie de Polonia, nu numai pentru a-şi îmbunătăţi imaginea printre nobilii poloni al căror rege voia să fie, ci pentru a-i îndepărta aliaţii. Unul dintre aceşti aliaţi se dovedise a fi Vasile Lupu. Principele transilvănean este sursa unei informaţii de o excepţională valoare pentru situaţia politică în care ajunsese domnul moldovean, ca şi pentru marele drum pe care acesta putea să pornească. Chiar dacă informaţia, cuprinsă în scrisoarea trimisă sultanului, „trebuie privită ca o contrainformaţie"[19], merită să reproducem un pasaj: „Scopul urmărit de Lupu prin această căsătorie a fiicei sale e numai, ca prin mijlocirile lui de acum, să-i împace pe polonezi cu cazacii şi apoi să-i unească pe cei doi împăcaţi într-o alianţă îndreptată mai întâi contra tătarilor, apoi contra turcilor; el a şi obţinut în Polonia indigenatul şi titlul de principe şi astfel are în pecetea sa o coroană, iar cu timpul se gândeşte să ia cu ajutorul polonezilor şi al cazacilor Moldova, Muntenia şi Ardealul, ca stăpânitor absolut"[20]. În afară de lupta contra turcilor[21], care pare pomenită pentru a sensibiliza, o dată în plus, Poarta, toate celelalte intenţii par a fi realizabile. Pentru ca spusele sale să fie auzite mai bine, Rákóczy le trimite o dată cu „haraciul ce se cuvine [...] pe anul acesta binecuvântat, precum şi peşcheşul obişnuit"[22].

---

[16] *Călători străini despre Ţările Române*, VI, p. 294.

[17] Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, III, supliment II (1641-1703), p. 33, nr. XXVI.

[18] N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, I, Bucureşti, 1895, p. 208.

[19] Ion Sîrbu, *op. cit.*, p. 219.

[20] Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, p. 219; din raportul trimis împăratului austriac de rezidentul Simon Reniger, la 18 septembrie 1652. Textul este cuprins într-o scrisoare „explicativă" pe care principele o anexează „unei scrisori latineşti împodobite cu marea pecete domnească a lui Lupu către un judecător din Ardeal", în care se spune că „Hmelniţki va veni în persoană la Iaşi spre a se înţelege cu Lupu". Dacă nu a fost o premoniţie, explicaţia adăugată de principe putea să fi fost primită de la „prietenii" lui din Moldova.

[21] În august, când s-a aflat că nunta este sigură, Girolamo Giustinian scrie Senatului veneţian că Hmelniţki este „principalul instrument al uniunii dintre turci, tătari, moldoveni şi cazaci, şi că într-o zi ceilalţi se vor strânge împotriva turcilor" (idem, *Documente*, IX/1, p. 14, nr. XXIV).

[22] *Documente turceşti privind istoria României*, I, vol. întocmit de Mustafa Ali Mehmet, Bucureşti, 1976, p. 183-184, nr. 179 (document încredinţat solului Iştvan Seredy, la 1 septembrie 1652).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cum am amintit, multe zvonuri s-au răspândit în urma realizării alianței cazaco-moldovene. Unele dintre ele se întemeiază pe discuțiile pe care Timuș le-a avut cu socrul său în săptămâna în care a stat la curtea ieșeană. Deși unul dintre observatori spune că a stat mut „ca un idol", alții pomenesc multe amenințări belicoase pe care le-ar fi proferat tânărul cazac. La Varșovia s-a auzit că acesta ar fi spus că, atâta vreme cât va purta o sabie la șold, se va „strădui să stingă numele de polon" și că nu se va odihni atâta vreme cât va mai fi „un os de polon și de cazac"[23]. Și principelui elector de Brandenburg, povestindu-i-se solemnitățile, i se comunică că „ura și dușmănia" cazacilor față de Coroană nu s-a potolit[24]. Însă, puțin mai târziu, acesta este informat că la nuntă Timuș a căzut de acord cu Lupu asupra încetării războiului împotriva polonilor, punând condiția ca termenii înțelegerii să fie acceptați de tatăl său[25]. Și la Târgoviște au sosit vești îngrijorătoare – sursa acestora fiind „soția secretarului lui Lupu, anume Ștefan". Iată, dar, ce a transmis Safta logofeteasa: „la nuntă Timuș afirmă că va ști să obțină de la turci recunoașterea sa ca urmaș al lui Lupu în Moldova", iar acesta, în mod logic, va trece pe tronul muntean[26]. Se vede, din cele de mai sus, cum fiecare a auzit doar ce a voit să audă despre planurile lui Vasile Lupu.

De aceea, nici domnul moldovean nu putea să nu audă această forfotă din capitalele din jur. Și a acționat în consecință. La intimidări și propagandă a răspuns la fel. Nu a înțeles însă că Rákóczy nu se va mulțumi, de această dată, numai cu atât. A auzit probabil că principele ardelean îl vede „stăpân absolut" asupra celor trei țări și, ca să nu-l dezamăgească, a făcut să circule un plan, în care toată lumea a văzut adevăratul motiv al detronării lui Lupu de către Rákóczy. Atacul diplomatic, declanșat probabil de domnul moldovean, este povestit, cu amănunte, în cronica lui Georg Kraus. Astfel, cronicarul scrie: „Lupu vodă a uneltit cu împăratul roman Ferdinand al III-lea, cu palatinul Francisc Wesselény și cu vizirul din Buda împotriva lui Rákóczy și a lui Matei vodă din Țara Românească. El a pus la cale o urzeală (*conspiration*) bine întocmită, și anume ca Lupu să ajungă principe în Transilvania, Timuș, ginerele său, voievod al Moldovei, iar fratele său voievod al Țării Românești". Dar vizirul din Buda, „om hapsân și lacom de bani", ar fi trimis scrisoarea lui Lupu atât principelui transilvănean, cât și domnului muntean. Acțiunea trenează o vreme (vizirul îl avertizează pe Vasile vodă că s-a aflat de uneltirile lor), însă Lupu vodă „l-a rugat din nou pe împăratul roman Ferdinand al III-lea, dându-i

[23] Hurmuzaki, *Documente*, IX/1, p. 15, nr. XXVI.

[24] N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 214-215.

[25] *Ibidem*, p. 215-216; știrile au fost trimise principelui de Andreas Adersbach, un foarte harnic culegător de informații aflat în Polonia.

[26] Johan Chr. Engel, *Geschichte der Moldau*, p. 270; apud Ion Sîrbu, *op. cit.*, p. 237, nota 45. Și în Ucraina s-a aflat că Timuș „s-ar fi lăudat la nuntă că va mijloci prin bani la Poartă ca domnul Țării Românești să fie răsturnat din domnie și să se păzească apoi și principele ungur" (Mihail Dan, *Știri privitoare la istoria țărilor române în cronicile ucrainene*, în SMIM, II, 1957, p. 275).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în dar cai moldoveneşti aleşi şi alte plocoane". Dorinţa domnului moldovean găseşte ascultare atât la împărat, cât şi la palatin, iar aceştia trimit „din Tihany din Ungaria, la Lupu vodă, pe un episcop grec cu numele Makri Podori şi s-a unit din nou cu el, hotărând când şi în ce chip să-i trimită ajutor"[27]. Omul de legătură ar fi fost, aşadar, călugărul dominican, originar din Chios, pe nume Iachint Macripodaris (ajuns, în cele din urmă, episcop de Skoplje, după ce a eşuat în tentativa de a ajunge episcop de Bacău). Ştefan Andreescu a urmărit peregrinările acestuia şi crede că misiunea – pe care ar fi executat-o sau a încercat numai s-o execute – este o „pistă" de urmat pentru desluşirea cauzelor adevărate ale înlăturării lui Vasile vodă[28].

În urma „îmbărbătării" primite din partea împăratului, Lupu vodă trimite lui Rákóczy „scrisoarea vizirului din Buda, odată cu scrisorile principelui şi ale lui Matei, care fuseseră trimise vizirului", învinuindu-l de necredinţă[29]. Aici se potrivesc foarte bine cuvintele lui Miron Costin: „cându audziia solii ca acéle Racoţii de la Vasilie vodă, cum i-au trimis pre Ştefan Gheorghe logofătul într-un rându, poruncindu-i să şadză mâlcom Racoţii, că-l va face de va vărsa nişti galbeni tătarâlor şi la ce va sosi, el va vede"[30]. Rákóczy răspunde „cerându-şi iertare" şi îi trimite „primele scrisori pe care el (Lupu vodă) le îndreptase spre vizirul din Buda". Astfel, vodă „rămase uluit şi înspăimântat şi se căi", fiind nevoit să-l trimită din nou pe „logofătul său Ştefan Gheorghiţă la principe ca să potolească lucrurile". Dar cum să le potolească dacă el, abilul Lupu vodă, a dat „oile în paza lupului"![31].

Multe zvonuri s-au răspândit în toate zările, multe planuri s-au urzit – toate întemeindu-se pe încuscrirea lui Vasile Lupu cu Bogdan Hmelniţki. Surprinzător însă, nu-l vedem pe hatmanul cazac colaborând cu domnul moldovean la întocmirea şi realizarea „planurilor" acestuia din urmă; după cum nu-l vom găsi nici în vara anului viitor în fruntea oştilor, cu care ar fi putut să-şi ajute cuscrul şi să-şi salveze fiul. Se pare că hatmanul s-a mulţumit numai cu ruperea legăturilor dintre Moldova şi Polonia, neavând dorinţa să facă noua alianţă profitabilă pentru ambele părţi. După nuntă, hatmanul reia dialogul diplomatic cu Moscova şi cu Constantinopolul, cerând protecţie şi promiţând supunere. Acest lucru arată că pacea cu Polonia era şubredă, iar încercările lui Vasile Lupu de a împăca cele două tabere zadarnice. Într-o scrisoare trimisă sultanului (interceptată de Vasile Lupu şi trimisă imediat polonilor), Bogdan Hmelniţki se

[27] Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608-1665)*. Traducerea şi studiul introductiv de G. Duzinchevici şi E. Reus-Mîrza, Bucureşti, 1965, p. 152-153. Conspiraţia cu împăratul de la Viena a fost înregistrată şi într-o cronică braşoveană (vezi *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. V, 1909, p. 20).

[28] Ştefan Andreescu, *Vasile vodă Lupu şi Iachint Macripodaris*, în *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV-XVII)*, Bucureşti, 1997, p. 197-201; idem, *Gândul şi faptele lui Vasile Lupu*, p. 159.

[29] Georg Kraus, *op. cit.*, p. 153.

[30] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*. Ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 135.

[31] Georg Kraus, *op. cit.*, p. 153.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

laudă că a omorât nu mai puțin de 100.000 de oșteni poloni și enumeră teritoriile pe care le-a cucerit. Este dispus să jure credință și, în plus, cu cei 300.000 de oșteni ai săi putând cuceri – pentru gloria sultanului – ce mai rămăsese din Polonia și din Lituania. Ca recompensă cere domnia Moldovei, pentru că, oricum, Vasile vodă este trădător[32] și trebuie înlăturat. În decembrie, „cazacul frate" trimite o scrisoare marelui vizir anunțându-l că vrea să pună la dispoziția Porții o armată de 40.000 de cazaci, „din cei trei sute de mii pe care îi comandă"[33]. Nu mult după aceea, la începutul anului 1653, o ambasadă formată din „patru soli blonzi și cu ochi albaștri" sosește la Constantinopol pentru a primi însemnele cuvenite supușilor împărăției otomane. Din nou, hatmanul cere, pentru întărirea legăturii, „o bucată de pământ de la granița Moldovei, ca eialet". Marele vizir a răspuns cererii în cuvinte care arată starea imperiului la acea vreme: „a-i da ghiaurului cazac pământ din țările binepăzite ar însemna ca un străin să-și pună piciorul în țară și ar fi semn de slăbire a împărăției"[34]. În aceeași vreme, supărat, hanul Islam Ghiray căuta o cale pentru a-l pedepsi pe Vasile vodă. Se arăta surprins de îndrăzneala ghiaurului, care a contribuit la eliberarea nobililor poloni aflați în robie și nu înțelegea de ce Poarta nu-i dă mână liberă, mai cu seamă că – hanul aduce aminte sultanului – „dacă nu i-ar opri el pe cazaci, aceștia ar distruge lumea". Răspunsul dat hanului a fost asemănător cu acela primit de cazaci: „să nu-l jignești pe moldovean"[35].

Am văzut în cele de mai sus care era temperatura raporturilor lui Vasile Lupu cu vecinii: în „răcire" cu polonii, în accentuată „încălzire" cu transilvănenii, temperate cu cazacii și „fierbinți" cu tătarii. Mai rămăseseră la un nivel normal raporturile cu Matei vodă. Dar, pe la sfârșitul lui septembrie, „dușmănia îndârjită dintre el și Matei vodă izbucnește în flăcări vii", așa că încep febrile pregătiri de război, concretizate în mobilizarea oștirii și în intensificarea muncii iscoadelor[36]. Strădania depusă de Rákóczy pentru convingerea lui Matei a dat,

[32] Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, III, supliment II (1641-1703), p. 40-42, nr. XXIX. Scrisoarea nu are dată. I. Bogdan scrie: „se pare că această scrisoare a fost scrisă de Chmielnicki după învingerile strălucite asupra polonilor la Batoh și Żwaniec". N. Iorga așează scrisoarea hatmanului în vremea în care Vasile vodă „nu se învoise încă la nuntă" (*Istoria românilor*, VI, *Monarhii*, București, 1938, p. 182), iar Tahsin Gemil afirmă că scrisoarea a fost „interceptată de Vasile Lupu, imediat după lupta din mai 1652" (*Țările Române în contextul politic internațional (1621-1672)*, București, 1979, p. 142, nota 224).

[33] J. de Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*, X, Paris, 1837, p. 320-321; Chantal Lemercier-Quelquejay, *Les relations entre la Porte ottomane et les cosaques zaporogues au milieu du XVIIe siècle. Une lettre inédite de Bohdan Hmelnickij au Padichah ottoman*, în CMRS, XI, nr. 3, 1970, p. 457 („actul de supunere" este publicat la p. 459-461, unde din greșeală apare anul „1655"; actul este republicat și greșeala îndreptată în *Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapi*, présénte par Alexandre Bennigsen, Pertev Naili Boratav, Dilek Desaive, Chantal Lemercier-Quelquejay, Paris, 1978, p. 191-196.

[34] Cronica lui Mustafa Naima, în *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. III (sfârșitul sec. XVI – începutul sec. XIX), vol. întocmit de Mustafa A. Mehmet, p. 103-104; J. de Hammer, *op. cit.*, p. 321.

[35] Cronica lui Mustafa Naima, în *Cronici turcești*, III, vol. întocmit de Mustafa A. Mehmet, p. 102.

[36] Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, p. 220-221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în cele din urmă, roade. Astfel, principele a reuşit, în jumătate de an, să-l determine pe domnul muntean să-i solicite ajutorul împotriva moldoveanului[37]. Roadele bune obţinute de ardelean s-au datorat, în primul rând, zvonurilor, întemeiate ori nu, despre intrigile neîntrerupte ţesute de Lupu pentru dobândirea tronului muntean. În această vreme, principele ardelean scotoceşte prin arhiva sa şi scoate din nou la iveală vestita scrisoare din iarna dintre anii 1642-1643, prin care Vasile Lupu oferea sultanului serviciile sale pentru zdrobirea Poloniei şi a Transilvaniei[38]. Domnul amintea de faptul că, în ciuda credinţei sale faţă de Poartă, „preaputernicul împărat nu a vrut să dea fratelui sau ginerelui meu domnia muntenă". După ce enumeră prestaţiile sale în beneficiul Porţii încă din „boieria" sa, adaugă faptul că *Mattaeus vero totus est in servitiis Hungaorum et Polonorum*, în timp ce el, Vasile, este supus credincios turcilor, împreună cu tot „neamul" său, şi aşa va muri[39].

În miezul iernii, unirea dintre Gheorghe Rákóczy şi Matei Basarab se realizase. Astfel, izolarea politică a lui Vasile Lupu devenise un fapt împlinit. În interiorul ţării, viitorul voievod, care urma „să trăiască într-o frumoasă înţelegere cu ei şi cu ţările lor" – marele logofăt Gheorghe Ştefan – se străduia ca să merite încrederea cu care fusese investit de cei doi stăpânitori din vecinătate. Efortul comun al celor trei a început să-şi arate roadele la sfârşitul lui ianuarie 1653, când s-a hotărât declanşarea unui „atac prin surprindere împotriva lui Lupu"; planul a fost pus la cale, prin „intermediul anumitor trimişi", în timpul absenţei domnului din capitală, „când a mediat la Hotin pacea dintre polonezi şi Hmelniţki"[40]. Din evenimentele care vor urma se vede că „lovitura" a fost bine pus la punct – atât din punct de vedere psihologic, cât şi tehnic. În primul rând, Gheorghe Ştefan – „om ascuns şi foarte diplomat"[41] – trebuia să identifice un grup de boieri, nemulţumiţi dintr-un motiv sau altul, cu ajutorul cărora să-l răstoarne pe stăpânitorul Moldovei. Într-un timp relativ scurt, a reuşit să-şi

[37] Ion Sîrbu, *op. cit.*, p. 154-155.

[38] „În Ardeal mai mult de o treime sunt români, cărora lăgăduindu-li-se slobozie, îndată îi vom ajuta împotriva ungurilor. Şi astfel vor avea acasă şi în străini războiu, de n-or şti unde să se întoarcă" (Hurmuzaki, *Documente*, IV/1, p. 669, nr. DXCV); scrisoarea, adresată de Lupu vodă unui mare dregător otoman, a fost interceptată în Polonia şi trimisă împăratului Ferdinand III, care, la rândul lui, o trimite principelui Transilvaniei (a fost publicată sub data de 14 ianuarie 1643). Traducerea după copia latină la N. Iorga (*Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a III-a, Bucureşti, 1932, p. 260-262, nr. LVIII) şi la Victor Motogna (*Epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu*, în CI, XIII-XVI, Iaşi, 1940, p. 503-504, unde a fost sărit un pasaj referitor la reglementarea conflictului ruso-turc pentru stăpânirea cetăţii Azov).

[39] Sándor Szilágyi, *Transsylvania et Bellum Boreo-Orientale (Erdély és az északkeleti háború. Levelek es okiratok)*, vol. I, Budapesta, 1890, p. 255-256. Această curioasă copie a fost cunoscută de Ion Sîrbu, *op. cit.*, p. 214, nota 107, care scrie: „a publicat şi Szilágyi o copie, fără dată însă, a scrisorii lui Lupu, tradusă în latină, pe care o foloseşte la istoria evenimentelor de la începutul anului 1653. Scrisoarea este posibilă atât atunci, cât şi acum, chiar dacă Lupu aminteşte ca ultim merit al său afacerea Azovului. Sosirea episcopului de Erlau, G. Jakusith (din însărcinarea împăratului), în Transilvania a avut loc cu certitudine la 2 februarie 1643".

[40] Ion Sârbu, *op. cit.*, p. 155.

[41] Caracterizarea aparţine cronicarului Ioachim Jerlicz („Archiva Istorică a României", t. II, Bucureşti, 1865, p. 15).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndeplinească misiunea, adunând în jurul său un mic grup format din dregători cu rosturi militare (marele spătar, marele serdar, marele şetrar şi pârcălabii de la cetăţi şi de prin ţinuturi) şi din rude ale sale[42].

Doi dregători cu rosturi militare (îi aflăm şi printre sfătuitorii de taină ai lui Vasile vodă) se vor găsi în miezul noului cerc politic; sunt două personaje omonime: Ştefan serdarul şi Ştefan logofătul şi pârcălabul de Soroca, care fac parte din categoria „oamenilor noi" ridicaţi de Vasile Lupu spre dregătoriile înalte ale ţării. Pe cel de-al doilea Miron Costin îl înveşniceşte făcându-i un portret cu rezonanţe manieriste, unul dintre cele mai interesante din cronistica noastră medievală: „Omu de miratu la întregiia lui la sfaturi şi de înţelepciune, cât pe acéle vremi de-abiia de era pementean pe potriva lui, cu carile şi Vasilie vodă sângur, deosebi de boieri, făcea sfaturi şi cu multe ceasuri voroavă, aşea era de deplin la hire. Iară la statul trupului său era gârbov, ghiebosu şi la cap cucuiatu, cât puteai zice că este adevăratu Essopu la chipu"[43]. Din acest memorabil portret, pare a reieşi că avem de-a face cu un boier de ţară (pământean); în rest, în jurul acestui personaj domneşte întunericul. Nici despre celălalt Ştefan, serdarul, nu se ştie mare lucru. În faţa lui Vasile Lupu, el spune: „Cine au fostu, doamne, mai credzut la măriia ta şi cinstit ca mine? Şi m-ai scos den obiéle şi den sărac m-ai îmbogăţit"[44]. Prea sărac se pare că nu era, de vreme ce stăpânea trei sate în ţinutul Lăpuşna: Căţilenii, Călimăneştii şi Spărieţii[45]. Recunoştinţa aceluia din cauza căruia şi-a pierdut capul – Gheorghe Ştefan – se va revărsa asupra ginerelui său, Darie Carabăţ[46], care va ocupa dregătoria de mare comis, în Sfatul noului domn. Şi pârcălabii de Neamţ şi de Hotin se pare că au trecut de partea marelui logofăt, dacă judecăm după cariera lor ulterioară. La Neamţ erau pârcălabi Miron Ciogolea (frate cu Pătraşco şi Costin Ciogolea şi mare clucer în domnia lui Gheorghe Ştefan) şi Boţul, iar la Hotin pârcălăbia era ocupată de Coste Moţoc (mare sulger în Sfatul lui Gheorghe Ştefan) şi de Ionăşcuţă Efrimovici[47]. Nici la Orhei Vasile Lupu nu mai avea sprijinitori, pentru că spune Miron Costin: „Orheiul, ce era capete, era tot de-a lui Ştefan logofătul"[48].

---

[42] Pentru aceşti boieri, vezi şi studiul nostru, *Sfatul domnesc al lui Gheorghe Ştefan (I)*, în AIIX, XXXIII, 1996, p. 41-43.

[43] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 141; interesanta comparaţie cu Esop (personaj principal al unui roman popular) este analizată de Violeta Barbu (*Viaţa lui Esop*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1999, p. 156-157).

[44] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 139.

[45] L.T. Boga, *Documente din secolul XVII*, în „Revista Societăţii istorice şi arheologie bisericeşti", Chişinău, t. XX, 1930, p. 160-162.

[46] Pentru familia Carabăţ, vezi Ştefan S. Gorovei, *Mărturiile unui document*, în CI, XII-XIII, 1981-1982, p. 307-316.

[47] Gh. Ghibănescu, *Divanurile domneşti din Moldova şi Muntenia în sec. al XVII-lea (1651-1653)*, în „Arhiva", an. XXVII, nr. 4-6, 1916, p. 83. Trebuie să precizez că listele întocmite de Gh. Ghibănescu sunt pline de greşeli şi se pot folosi numai după confruntarea cu documentul.

[48] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 140. Nu ştiu cine era pârcălab în această vreme la Orhei. În aprilie 1652 ocupa această dregătorie grecul Apostol (ASI, Spiridonie, III/26, 27), ulterior mare jitnicer, pentru ca în mai, acelaşi an, locul lui să fie luat de Gheorghe Catargiul (*CDM*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Recrutarea marelui serdar şi a pârcălabilor arată abilitatea marelui logofăt şi sfaturile bune pe care le-a primit de la Rákóczy şi de la Matei Basarab.

Marele logofăt nu avea prea multe rude printre marii dregători ai Sfatului lui Vasile Lupu. Fratele său, Vasile, aştepta, probabil, pe primele trepte din *cursus honorum*, vărul său, Neculai Mogâldea, se număra printre vornicii de la Poarta domnească[49], iar cumnatul său, Ştefan Boul, va ajunge mare şetrar abia în aceste zile[50]. Cu o altă rudă însă, Pătraşco Ciogolea, pe atunci mare stolnic, marele logofăt „a legat voroavă [...] să aducă oşti ungureşti şi muntenéşti asupra lui Vasilie vodă"[51]. Ca să putem vorbi acum de *Ciogoleşti*, li s-a alăturat şi fratele lui Pătraşco, Constantin, la acea vreme mare spătar. Constantin a stat la sfat cu aceştia, pentru că era nemulţumit de cumnatul său, nimeni altul decât Vasile Lupu! El fusese căsătorit cu Măricuţa, sora domnului (aşa se poate explica şi ascensiunea sa politică), după cum reiese dintr-un izvod pentru ţigani întocmit de Andreiaş Ianovici, în 1657: „doă sălaşuri de ţigani au dat Vasilie vodă féméii noastre Saftii, carii ţigani i-au fost dat mainte surori-sa Măricuţii,

---

S I, p. 232, nr. 705, 706). De asemenea, după plecarea lui Vasile Lupu la Cameniţa, pârcălabii de Orhei şi Lăpuşna (nu cunosc numele lui) l-au anunţat că dregătorii otomani de la Bender şi Akkerman vor să „lovească hotarul Moldovei", pentru că „beiul Moldovei s-ar fi răsculat" (Mustafa A. Mehmet, *Documente turceşti*, I, p. 186-187, nr. 181). Este greu de spus dacă aceşti dregători au trecut de partea lui Vasile Lupu de frică, auzind ce s-a întâmplat cu Ştefan pârcălabul de Soroca, sau îi rămăseseră de la început credincioşi. Greutatea interpretării se amplifică dacă folosim traducerea documentului făcută de A. Decei, unde se spune că dregătorii otomani vor să atace Moldova „laolaltă cu pârcălabii de Lăpuşna şi Orhei" (*Relaţiile lui Vasile Lupu şi Matei Basarab cu Poarta în lumina unor documente turceşti inedite*, în AIIA, XV, Cluj, 1972, p. 80, nr. VIII).

[49] În faţa vornicului de poartă, Neculai Mogâldea, îşi redactează Maria, fiica lui Ionaşco Stroici, testamentul, la 30 aprilie 1650 (BNB, Documente istorice, X/5).

[50] ASB, Doc. ist., CCXXXI/24; un zapis din 7 martie 1653.

[51] C. Cihodaru (*Răscoala din anul 1653 din Moldova*, în AŞUI, s. n., secţ. III, a. Istorie, t. XIV, 1968, p. 105, nota 14) afirmă că un alt boier cu numele Pătraşco îi era cumnat lui Gheorghe Ştefan, anume Pătraşco Moreanul, fără a cita însă vreo dovadă în sprijinul afirmaţiei sale. Această înrudire este arătată de o însemnare pe o carte bisericească cumpărată de Alexandra, fiica lui „Pătraşco hatman şi a Aniţei" şi dăruită bisericii din satul Căcărăzeni, din ţinutul Cârligătura (în pomelnicul pe care jupâneasa îl dictează, la 2 octombrie 1674, diaculul Iordache, apar şi alte rude ale Aniţei: surorile Safta, cu soţul ei, Gheorghe Ştefan, şi Paraschiva, cu soţul ei, Neculai Seachil, şi nepoata Bălaşa, cu soţul ei, Constantin vodă Şerban ş.a. (ASI, Manuscrise, nr. 137, f. 88r-101r). În ceea ce priveşte înrudirea lui Gheorghe Ştefan cu Pătraşco Ciogolea, credem că s-ar cuveni o cercetare specială. Totuşi, semnătura lui Pătraşco fost postelnic („cumnatul" lui Ştefan Boul, a lui Gheorghiţă Ştefan şi Neculai Seachil, de pe actul din 11 februarie 1638; ASB, Doc. ist., LXVII/54) şi semnătura lui Pătraşco Ciogolea mare şetrar (fratele lui Costantin Ciogolea şi a lui Miron Ciogolea, de pe actul din 23 martie 1642; ASI, Spiridonie, LXIII/13) nu există prea mari diferenţe, lucru care împiedică şi mai mult desluşirea acestei „încurcături" genealogice. De asemenea, începând cu anul 1648, Pătraşco Ciogolea apare ca fiind soţul Tudoscăi, fiica lui Gheorghe Jora, şi sora lui Grigore şi Toderaşco Jora (vezi mai jos, n. 108 şi 110). O altă afirmaţie a lui Constantin Cihodaru, *op. cit.*, p. 109, nu credem că se poate susţine: autorul spune că Pătraşco Moreanul „nu era grec", dar nu aduce, nici de această dată, vreo dovadă în acest sens. Acest boier a fost fratele lui Frangolea stolnic şi văr cu Ieremia Vânculeţ care a ajuns şi el mare stolnic al lui Vasile Lupu (Ştefan S. Gorovei, *Cu privire la patriciatul orăşenesc în Moldova medievală. Câteva observaţii preliminare*, în AIIAI, XXV, I/1988, p. 257).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cé-au fost după Ciogolea"[52]. Căsătoria pare că s-a desfăcut, iar Ciogolea a trebuit să înapoieze darurile primite de la domnescul cumnat. Un motiv, cât se poate de bun, pentru „răcirea" dragostei dintre rude! Numai că tovarăşilor marelui logofătului „şagă le părea a sfătui nişti lucruri ca acéle, ci şidea uitaţi, gândindu că nu va naşte nemică dentr-acélea sfaturi". Mai mult, „Ciogolea spătariul la beţie, că la câteva mése, batu, mai vădiia lucrul"[53]. Şi aşa, neluând lucrurile în serios, Ciogoleştii, nu numai că şi-au pierdut vieţile, dar nici nu au reuşit să folosească şansa de a-şi menţine familia în boierimea mare a Moldovei.

Ce motive au avut aceşti boieri ca să se îndepărteze de stăpânul lor, care i-a „ridicat din obiele" şi de la care au „mâncat pâinea şi sarea"? De răspunsul la această întrebare se leagă şi înţelegerea cauzelor interne care au dus la răsturnarea lui Vasile Lupu. Şi ei, ca şi alţi boieri pe care-i vom găsi printre sfetnicii lui Gheorghe Ştefan, erau nemulţumiţi de faptul că Vasile Lupu se înconjurase cu dregători greci – rude sau nu. Nemulţumirea plutea în atmosferă şi nu se datora faptului că Vasile vodă şi-ar fi adus rude, pentru că aceasta era o practică politică curentă, ci se datora originii exclusiv greceşti a colaboratorilor săi. „Luptă de clan a fost răsturnarea lui Vasile Lupu", scrie Ştefan S. Gorovei, adăugând „cei care l-au răsturnat erau rude ale primei sale soţii, Tudosca Bucioc, urmaşii Prăjeştilor celui Bătrân şi ai Movileştilor, care au adunat în jurul lor, cum spune Paul de Alep, pe toţi oamenii cei mai însemnaţi ai Moldovei"[54]. Şi Gheorghe Rakoczy adaugă – *propria manu* – ca *postscriptum* la o scrisoare, din 28 aprilie 1653: *Cum Vaivoda nullus Nobilium Regni Moldaviae discessit, exceptis Consangvineis illius Graecis*[55].

În toamna anului 1652, Vasile vodă a avut în cele zece jeţuri din spătăria sa şapte dregători care îi erau foarte apropiaţi[56]: Gheorghe Ghica – mare vornic

---

[52] ASB, Doc. ist., CLXXXIX/20; izvodul este scris chiar de Andreiaş Racoviţă. Vasile Pârvan în studiul dedicat familiei Ciogolea, descoperind că „prin soţia sa Tudosca, Vasile vodă era rudă cu hatmanul Balica", observă că „Ciogoleştii, rude cu hatmanul, erau rude şi cu Vasile"; şi, adaugă: „Aceste înrudiri complicate nu aveau însă nici o urmare" (*Un vechi monument de limbă literară românească*, în CL, XXXVIII, 1904, p. 1000). Dimpotrivă, credem noi, tocmai această ţesătură de rudenii l-a sprijinit la început şi l-a doborât la sfârşit pe Lupu vodă. A doua soţie a lui Constantin Ciogolea a fost Ileana. Tot Vasile Pârvan a observat un fapt interesant: în acte „pretutindeni, după numele lui Constantin Ciogolea, e adăugat posterior, nedibaciu şi cu altă cerneală, de acei ce au avut interesul să o facă, cuvintele: **Икнѣгиниегоилѣни** – şi jupânesei lui Ileana – pentru a dovedi că dania şi cumpărătura s-a făcut pe numele amândurora. Desigur că schimbarea s-a făcut după uciderea lui Constantin în 1653" (*ibidem*, p. 980). Este adevărat, numai că, acum, se poate adăuga că acele cumpărături au fost făcute probabil împreună cu sora lui Vasile Lupu.

[53] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 136.

[54] Ştefan S. Gorovei, *Clanuri, familii, autorităţi, puteri (Moldova, secolele XV-XVII)*, în ArhGen, I(VI), nr. 1-2, 1994, p. 92.

[55] Hurmuzaki, *Documente*, V/1, p. 15, nr. XIX.

[56] Din analiza componenţei Sfatului din ultimii ani ai domniei lui Vasile Lupu, a reieşit una dintre cauzele răsturnării: revolta boierimii de ţară împotriva clientelei greceşti. Au fost cercetate însă un număr mic de documente, iar interesul nu a coborât mai jos de a zecea dregătorie – marele comis. Studiul fundamental, nelipsit de unele exagerări „în judecarea oamenilor şi a împrejurărilor" (cuvintele aparţin lui N. Iorga, în recenzia din CL, XXXVI, 1902, p. 191), rămâne cel datorat lui I. Tanoviceanu, *Din luptele pentru neam. Răsturnarea lui Vasile Lupu*, Bucureşti, 1901,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Țara de Jos, Gheorghe (fratele său) – hatman și pârcălab de Suceava[57], Toma Cantacuzino – mare vornic de Țara de Sus, Stamate Hadâmbul – mare postelnic[58], Alexandru (fiul lui Gavril hatmanul, celălalt frate al lui Lupu)[59] – mare paharnic, Iordache Cantacuzino – mare vistiernic, Enache (frate cu Alexandru) – mare comis[60]. Politica de clan promovată de Vasile Lupu se poate observa din ridicarea destul de surprinzătoare a nepoților săi printre marii dregători ai țării. Așa putem înțelege de ce Ciogoleștii au ajuns să se considere ca făcând parte dintre „slujitorii cei streini" (deși, o bună bucată de vreme, unul dintre ei a fost rudă apropiată a domnului). Șeful clanului boierilor de țară a devenit Gheorghe Ștefan: el se afla în cea mai înaltă dregătorie a țării și era poate cel mai bogat dintre boierii pământeni (cariera „liniștită" a tatălui său, care s-a ferit să se amestece în comploturi, a făcut ca fiii săi să moștenească o avere frumoasă, nu ca în cazul altor mari boieri, care au lăsat moștenire datorii). Dar care a fost atitudinea capului complotiștilor față de boierii greci, ce alcătuiau gruparea adversă? Din bogata corespondență purtată cu Gheorghe Rákóczy iese la iveală suspiciunea (cel puțin!) pe care o avea față de aceștia. Astfel, în martie 1655, când îl trimite pe Stamate Hiotul la Constantinopol (printre altele, acesta îi era și rudă), îi scrie principelui: „am trimis acolo pe omul nostru numit Stamati", care „se osteneşte în treburile noastre cu credință. *Cu toate că și el e grec, dar nu ne îndoim de el* (subl. ns.), căci inima și ochii ne vor fi la locul lor și chiar dacă vor vorbi rău pe socoteala sa, dar Măria Ta să nu le dai crezare"[61]. Aproape aceleași cuvinte le găsim într-o altă scrisoare, din ianuarie 1656, prin care Gheorghe Ștefan îl recomandă lui Rákóczy pe Panaiot Nikusios („tălmaciul împăratului"): „Acum el promite că va fi sluga Măriei Voastre, doar să știe în ce anume vă poate sluji și o face cu dragă inimă, iar Măria Voastră să-l creadă, *chiar dacă-i grec* (subl. ns.), căci e un om de cuvânt și nu-i atât de viclean ca și ceilalți, noi am observat cum gândește și până acum nu am observat ceva rău"[62]. Despre temerile lui Gheorghe Ștefan, ajuns domn, datorate grecilor scrie și Miron Costin: „avându acolea la Poartă atâte pârâși greci, cărora le luase tot ce avea la începutul domniei lui și mulți au și pierit, că au fost la începutul domniei

28 p. (Extras din AARMSI, s. II, t. XXIV, 1901-1902). Ultima „analiză", ce aparține lui Constantin Șerban, abundă în citări și lecțiuni greșite, trimiteri fanteziste, confundarea unor dregători etc.

[57] În toamna anului 1651 îi ia locul în această dregătorie fratelui său, Gavril, pe care nu-l vom mai găsi printre dregători.

[58] Urmează în această dregătorie unui alt boier grec, Andronic; semnătura acestuia din urmă mai avea puține urme ale ductului grecesc (BNB, Documente istorice, X/5).

[59] A trecut în locul unchiului său, Gheorghe, deși până la această vreme se amestecase printre micii dregători.

[60] Îl găsim în această dregătorie în martie 1653, luându-i locul lui Grigore Nacu (ASB, Doc. ist., CCXXI/24). Semnătura lui Enache arată că știa foarte bine românește (o găsim pe un zapis din 17 septembrie 1652, *ibidem*, CCLXV/23).

[61] Andrei Veress, *Documente*, X, p. 286, nr. 87.

[62] *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. Okmánytar II. Rákóczy György, dipolmácziai összeköttetéseihez*, XXIII, ed. Sándor Szilágyi, Budapesta, 1874, p. 282, nr. CLXVI. Pentru dragomanul Panaiot Nikusios, vezi Epaminonda I. Stamatiade, *Biografiile marilor dragomani (interpreți) greci din Imperiul otoman*, trad. de Constantin Erbiceanu, București, 1898, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceéştiia mari jacuri a oameni streini, ales a greci, de oamenii lui"[63]. În cele din urmă scaunul domnesc va fi lăsat tot unui boier din „neamul" lui Vasile Lupu – Gheorghe Ghica; când a fost trimis capuchehaia la Constantinopol, Gheorghe Ştefan s-a întrebat dacă acesta nu-i va primejdui scaunul, dar a zis că nu poate „să iasă unul ca dânsul la domnie". Era bătrân şi rudă cu „casa" lui Ştefan vodă! De unde să ştie că era prieten din copilărie cu marele vizir Mehmet Köprülü?

Dar este necesar să-i cunoaştem şi pe „dregătorii care nu iau parte la sfaturile secrete", din lunile premergătoare răsturnării lui Vasile Lupu. Din puţinele documente păstrate se poate alcătui următoarea listă: Andreiaş Ianovici – mare medelnicer[64]; Ştefan – mare serdar; Solomon Bârlădeanu – mare clucer; Apostol (?) – mare sulger; Apostol – mare jitnicer[65]; Caracaş – mare pitar[66]; Ştefan Boul – mare şetrar[67]; Grigore Hăbăşescu – mare armaş[68]; Sculi – mare agă; Racoviţă Cehan – logofăt la doilea; Sevastos Grama – mare uşar[69]; Grigore Şaidir – logofăt al treilea; Damaschin, Neculai Mogâldea, Bârsan, Dumitraşco Cocorean, Pilipovschi, Neaniul, Stroescul şi Ilie Arapul – vornici de poartă. Amestecaţi prin mulţimea micilor dregători de la Curte sau de pe la ţinuturi, îi găsim pe următorii boieri: Pavel Prăjescu jitnicer al doilea, Nicolae Buhuş jitnicer, Vasile Şoldan jitnicer, Ioniţă Prăjescu clucer, Andreiaş Racoviţă postelnic, Alexandru Costin staroste de Putna, Istratie Dabija vornic de târgul Bârlad[70], Ilie Şeptilici fost portar de Suceava ş.a. Privind aceste nume putem să ne gândim la nemulţumirea crescândă care s-a adunat în sufletele lor, văzând că sunt condamnaţi să mai aştepte ani buni până să ajungă „boieri de sfat, adică aceia care împărtăşesc domnitorului sfaturile lor referitoare la treburile care privesc ţara"[71]. Mulţi dintre ei erau de aleasă naştere, fiind, prin aceasta, îndreptăţiţi să conducă ţara şi, de aceea, vor trece de partea lui Gheorghe Ştefan. Mulţi dintre ei erau şi vrednici să ţină frâiele puterii, după cum vor dovedi în domniile

[63] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 180.

[64] ASB, Doc. ist., CCXXI/24; fiul fostului mare logofăt, Toderaşco Ianovici, era căsătorit cu nepoata domnului, Safta, fiica lui Gavril hatmanul. Îi ia locul, întâmplător sau nu, unei rude a lui Gheorghe Ştefan, Mateiaş Sturza.

[65] ASB, Doc. ist., CCLXV/23. Nu este limpede despre care dregător cu acest nume este vorba; din analiza semnăturii lui observăm două lucruri: era pe deplin familiarizat cu scrisul chirilic, iar în februarie 1652 semna ca pârcălab de Orhei (ASI, Spiridonie, III/26, 27; două zapise, din 26 şi 27 februarie 1652, prin care marele vistiernic Iordache Cantacuzino cumpără părţi din satul Băşeni, ţinutul Iaşi).

[66] ASB, Doc. ist., CCXXI/24; înaintea lui în această dregătorie se afla un anume Dumitraşco.

[67] *CDM*, S 1, p. 234, nr. 709; este singura rudă a marelui logofăt care urcă pe scara dregătoriilor în această vreme, înlocuindu-l pe grecul Trandafir. Acesta din urmă ocupa respectiva dregătorie în martie 1652; *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, I, ed. Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, p. 445-446, nr. 382.

[68] ASB, CCXXI/24; este singurul dregător de o oarecare importanţă, care rămâne în această dregătorie şi sub noul domn.

[69] Semnătura lui, în limba greacă, o găsim pe un act din 24 aprilie 1651 (ASI, Documente, CCCXLIX/69).

[70] Este „slugă domnească de la ţară", în zapisul Măricuţei, soţia răposatului Simion Gheuca (*ibidem*, CLXXIX/16).

[71] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce vor urma. Dregători mărunți de origine greacă erau destui, legați, în mare măsură, de slujbe cu atribuții financiare: Statie vistiernic al doilea[72], Hristodor mare cămănar[73], Iacomi vistiernic (probabil al treilea)[74], Gheorghe Duca cămăraș[75] ș.a. Unii dintre ei nu apucaseră să învețe „rânduiala țării", devenind, la puțină vreme după ce ajungeau în Moldova, „casnici" ai marilor dregători de stirpe grecească. Se vede acest lucru din modul în care a cumpărat Iacomi vistiernicul o parte din satul Cățeleşti: „neştiind Iacomi vistiernicul rândul în țară, banii i-au dat, iar dresele s-au făcut pe numele vistiernicului Iordache"[76]. Între toți acești boieri cu ascendență grecească s-au creat legături de rudenie, care vor duce la constituirea unui clan foarte puternic, centrat în jurul grecilor împământeniți. La sfârşitul domniei lui Vasile Lupu asistăm la prima manifestare politică de amploare a acestui grup. Stâlpii – Lupu şi frații săi – au fost dărâmați, dar gruparea va rămâne, schimbându-şi periodic conducătorii. Locul lui Lupu vodă şi al fraților săi va fi preluat de Ruseteşti. Şi pentru a vedea că nu este vorba de o ruptură, este destul să amintim că fiica obscurului vistiernic Iacomi s-a căsătorit cu Lascarache Ruset[77], iar fiica lui Gheorghe hatmanul, fratele lui Vasile Lupu, cu beizadeaua Alexandru Ruset.

La nivelul marii boierimi rivalitatea dintre cele două grupări politice era, la mijlocul veacului al XVII-lea, destul de clară. Boierii de țară se vedeau pentru prima dată în postura de „sateliți", trebuind să graviteze în jurul boierilor greci. În primele decenii ale veacului situația era inversă; părinții lor îi văzuseră pe Vasile Lupu şi pe Cantacuzini în situația în care ajungeau, nu peste multă vreme, fiii lor. Însoțirile dintre ambițioşii boieri greci şi vlăstarele boierimii de țară s-au realizat mai ales în urma hicleniei părinților. Astfel, trei dintre fetele marelui vistiernic Toader Boul (hiclean lui Ştefan Tomşa) au fost nevoite să se căsătorească cu obscuri boieri greci: Safta cu Penişoară, Maria cu Neculachi Ralli şi Anița cu Pătrașco Moreanul. Nu altfel stau lucrurile şi în cazul primei căsătorii a celui care va deveni Vasile vodă Lupu (Tudosca era fiica lui Coste Băcioc, cel tras în țeapă de Schender paşa).

O altă întrebare devine legitimă: în ce măsură frământările elitei politice au cuprins celelalte straturi sociale? Şi de răspunsul la această întrebare s-a legat cauza detronării lui Vasile Lupu. S-a spus că „răsturnarea lui Vasile Lupu a fost provocată de o mare mişcare internă, pe de o parte a boierilor pământeni, cu interesele lor, iar pe de alta, a țăranilor care se ridicau împotriva nemiloasei

[72] În primăvara anului 1650 îl găsim pe Statie ca vistiernic al doilea (BNB, Documente istorice, X/5).

[73] Semnează greceşte pe un zapis din 25 aprilie 1652 (ASI, Documente, CDXXVII/71).

[74] Cumpără, la 19 ianuarie 1653, părți din satele Botăşăşti şi Ițești, din ținutul Neamț, de la Ionașco Prăjescu fost paharnic (ASB, Doc. ist., CLXII/267; copie publicată de Theodor Codrescu, în *Uricariul*, XVII, p. 31-33, iar un rezumat la p. 7-8).

[75] La 29 septembrie 1651 ocupa această dregătorie (Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, *Documente Iaşi*, I, p. 440, nr. 372).

[76] Theodor Codrescu, *Uricariul*, XVII, p. 8 (un rezumat al unui zapis din 14 februarie 1666). Epitrop al averii sale este Lascarache Ruset, fiul lui Constantin Cuparul.

[77] Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 438.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exploatări feudale"[78]. De o mare mișcare a boierilor pământeni nu se poate vorbi; o stare de nemulțumire a existat, dar, fără „concursul" lui Gheorghe Rákóczy și al lui Matei Basarab și fără hotărârea lui Gheorghe Ștefan, o revoltă nu ar fi izbucnit (pendularea boierilor, când într-o tabără, când într-alta, în timpul luptelor, este o dovadă în plus). Iar marea mișcare țărănească este numai o invenție a istoriografiei comuniste. A căuta dovezi pentru a arăta „amploarea pe care a luat-o atunci lupta maselor populare din Moldova"[79] a fost o întreprindere extrem de riscantă, care nu a putut duce decât la „forțarea" surselor. Singura categorie socială care a preluat mesajul antigrecesc al boierilor răzvrătiți au fost orășenii. Și dintre aceștia mai ales negustorii din orașul de scaun (acolo unde s-au desfășurat luptele pentru tron), pentru că se ivise o posibilitate de înlăturare a concurenței reprezentată de negustorii greci – mulți, bogați și, unii dintre ei, chiar înrudiți cu domnul. Paul de Alep găsește explicația fricii de care fuseseră cuprinși grecii: „nu mai ieșeau din casele lor din pricina marii dușmănii care era împotriva lor, căci boierii lui Vasile <Lupu> subjugaseră pe moldoveni", dar se arată nedumerit de prigoana la care erau supuși negustorii greci: „Dar ce crimă făptuiseră oare nenorociții negustori? Căci fără negustori această țară n-ar fi putut exista"[80]. Tot diacul și fiul patriarhului Macarie al Antiohiei explică cauza „urii clocotitoare" pe care o nutreau boierii „de țară" împotriva lui Vasile Lupu: „era fiu de grec și [...] își alcătuise întreaga suită din greci. Aceștia asupriseră, umiliseră și înjosiseră peste măsură pe moldoveni, aducându-i în sapă de lemn"[81]. Acești moldoveni îi vor scrie lui Gheorghe Rákóczy de mai multe ori în anii ce vor urma, mulțumindu-i pentru că i-a eliberat „din gura șerpilor ce ne sugeau sângele și de acel înfometat Lupu, care ne mesteca carnea și atâția ani ne-a supt sângele și era nesătul"[82]. În decembrie 1654, găsim, într-o altă

[78] ***, *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 175.

[79] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 103. Actele interne mai târzii pomenesc despre răscoală, dar nu a țării, ci „a lui Gheorghe Ștefan". Astfel, la 4 octombrie 1659, Gheorghe Ghica îi întărește lui Savin din Mogoșești, fost cămăraș la ocnă, stăpânirea asupra unor părți din satele Dzemești și Săcălășești pe Tazlău, în ținutul Trotuș, cumpărate de Ianache Giumătate fost cămăraș de ocnă (aceasta le cumpărase de la Arhip fost cămăraș „și de la alți răzeși ai lui"), pentru că actele „au pierit toate cându au fostu răscoala lui Ghiorghie Ștefan vodă" (ASI, Documente, CDLIX/37; o copie la ASB, AN, MMDCCCLXXXV/2; rez. în *CDM*, III, p. 113, nr. 444).

[80] *Călători străini despre Țările Române*, VI, p. 95. Atacarea caravanelor cu negustori greci nu au înfăptuit-o „țăranii" – iată, încă o dovadă pentru „caracterul social" al „răscoalei" (C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 107) – ci, după cum chiar Paul de Alep o spune, „hoții și tâlharii"; acest lucru nu se putea întâmpla în timpul lui Vasile Lupu, când, „ca urmare a asprimii stăpânirii sale, femeile purtau <ca podoabă> salbe de galbeni și puteau merge oriunde voiau fără nici o teamă; dar pe vremea noului domn, groaza domnea chiar în mijlocul orașelor" (*Călători străini despre Țările Române*, VI, p. 98). O altă dovadă a „luptei maselor populare" (C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 108) ar fi „jefuirea și nimicirea" unui „sat de greci, pe care Vasile Lupu îi adusese din țara Rumeliei", așezându-i într-o „slobozie" pe undeva pe lângă Tecuci (*Călători străini despre Țările Române*, VI, p. 151). Cred că nu este vorba decât de pomenita „răfuială" cu grecii, mai ales că este vorba, din câte se pare, de un sat al lui Vasile Lupu.

[81] *Călători străini despre Țările Române*, VI, p. 78-79.

[82] La 10 septembrie 1654, marele vornic al Țării de Jos este trimis la principe, cu o mărturie dată de Gheorghe Ștefan împreună cu „episcopii, cu toți boierii de la mic la mare, cu mazilii, fiii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scrisoare trimisă principelui, aceleaşi acuzaţii îndreptate împotriva lui Vasile Lupu, dar într-o formă mai dezvoltată, un fel de sinteză a nemulţumirilor care s-au strâns în cei aproape 20 de ani de domnie; din această cauză reproducem aici un pasaj mai lung: „Noi, locuitorii Ţării Moldovei, ai strălucitului domn Ştefan Gheorghe, acum, din voia Domnului, voievod, primii dregători şi slugi din ţară şi de la curtea voievodului, dregători mari, mijlocii şi mici, episcopi, egumeni şi pe lângă aceştia pământeni, dăm de ştire tuturor, cui vrea să ştie. Prin scrisoarea de faţă, cu dovezi, ca să fie spre ştirea creştinilor din ţările din jurul nostru, despre fiii acestei ţări şi despre lucrurile amare, dureroase şi mizerabile. Întâi, domnind peste noi Vasile voievod, ne-a asuprit şi ne-a maltratat cu dări şi confiscări şi, în plus, cu fapte cu totul necuviincioase şi încălcări de legi; şi, peste acestea, îngâmfarea lui şi certurile cu alţii, din cauza cărora am făcut şi câteva drumuri la strălucita Poartă, şi a luat de la noi în secret dare, cu multă vărsare de sânge a căutat să ne ia puţinele bunuri spre folosul lui şi, în afară de aceasta, pe deasupra, a deprins ţara cu dări şi plăţi mari, care sunt toate doar pentru stricăciunea noastră. Din cauza îngâmfării lui s-a certat cu tătarii şi cu cazacii şi, la fel, datorită neorânduielii din ţară şi din cauza lui, de la tătari la cazaci, toţi jefuiesc ţara. Şi ca locuitori ai acestei ţări ce suntem plătim, pe deasupra, şi tribut tătarilor. Şi pe fiii noştri, pe fiicele noastre, pe fraţii şi surorile mai mici, ca şi pe rudele noastre, cu mare preţ i-am răscumpărat, cu toate că sunt mulţi acolo al căror număr nici noi nu-l ştim, ci doar bunul Dumnezeu"[83]. Tonul poate prea dur al acestor acuzaţii se datora încercării de a justifica răsturnarea stăpânului „legiuit", ca şi spaimei nepotolite a notabililor ţării, întreţinută de activitatea politică a lui Vasile Lupu în exilul ţarigrădean.

Toate aceste lucruri au făcut ca ţara să fie „toată cu ură şi gata la lucrul nou"[84]. Mai sunt şi alte voci care vorbesc despre asprimea cu care îşi pedepsea Vasile Lupu supuşii, fie din dorinţa de a face dreptate (cum ne spune episcopul Bandini), fie din dorinţa de a-şi „vărsa necazul" (după cum scrie minoritul conventual Antonio din Brisello). Episcopul Marco Bandini scrie că a aflat de la dregătorii domnului că acesta „a osândit până atunci <1646> peste 20.000 de vinovaţi"; iar dregătorii l-au rugat „să se poarte mai blând cu delicvenţii, pentru ca să nu fie lipsită ţara de atâţia oameni". Domnul ar fi răspuns, zicând printre altele: „Chiar dacă jumătate din Ţara Moldovei ar fi rea, piară partea cea rea, ca să fie păstrată cea bună"[85]. Călugărul din ordinul minoriţilor conventuali, Antonio din Brisello, notează şi el, în aceeaşi vreme, că, la plecarea Ruxandrei spre Constantinopol, Vasile vodă, „neştiind cum să-şi verse necazul său, a pus

---

de boieri şi cu toţi locuitorii ţării" (Sándor Szilágyi, *Levelek és okiratok II. Rákóczy György Fejedelem diplomácziai összeköttetései történetéhez*, în „Történelmi Tár", 1889, p. 653-654, nr. LI; în continuare: *Levelek és okiratok*).

[83] *Ibidem*, p. 658-659, nr. LIII. Pentru că Vasile, tatăl lui Pricopie Focea, a murit în închisoare pentru furtul unor iepe turceşti, nefiind vinovat, Vasile Lupu porunceşte ca adevăraţii făptaşi să fie spânzuraţi (ASI, Documente, DXII/18).

[84] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 140.

[85] *Călători străini despre Ţările Române*, V, p. 342.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să fie ucise, în aceeaşi zi, cu felurite cazne groaznice 16 persoane pentru motive lipsite de însemnătate"; tot acest călugăr aflase în Moldova că, „de 11 ani de când domneşte", a ridicat viaţa a 15.000 de persoane, şi cu astfel de mijloace se menţine în scaun acest tiran mult mai crud decât turcul însuşi, spre marea teroare a acestei populaţii schismatice, care nu are curajul să-l privească <în faţă>[86]. Se poate ca aceste două voci, ce aparţin bisericii catolice, să fi fost influenţate de aura de suveran ortodox cu care se înconjura Vasile Lupu. Şi unul din fraţii domnului s-a arătat ostil misionarilor catolici. Într-o scrisoare a lui Petru Parčević, redactată de acesta în numele „orăşenilor din Roman" (datată 8 aprilie 1653), se spune că: „părintele Paul Beke pentru unele motive a fost pus în lanţuri şi ridicat în furci de către fratele domnului, marele hatman"[87] (din scrisoare nu reiese dacă este vorba despre Gavril sau despre Gheorghe, ambii mari hatmani).

Determinarea cu care vreme de trei ani Gheorghe Ştefan a complotat împotriva stăpânului său pare să se fi datorat şi unui motiv foarte personal, despre care ştim datorită indiscreţiei unui cronicar muntean. Acesta spune că Gheorghe Ştefan „întru soliile lui ş-au vădit vrăjmăşiea ce avea spre domnu-său cătră craiul şi cătră Matei vodă, vinuindu-l că au umblat cu jupâneasa lui"[88]. Lucrul nu pare a fi o simplă vorbă în vânt. Jupâneasa Safta pesemne că era foarte frumoasă, de vreme ce a fost protagonista acelei răpiri furtunoase, care a dus în cele din urmă la cununia cu Gheorghe Ştefan. Tânărul boier „rămas văduvoiu" se prea poate să-şi fi încrucişat cărările cu vodă; şi el rămăsese văduv, nu de multă vreme. Cine ştie, poate atunci s-a gândit Vasile Lupu să se căsătorească pentru a doua oară tot cu o fiică a unui boier de ţară; locul Tudoscăi Bucioc putea să fie luat de Safta, fiica marelui vistiernic Toader Boul. Nu a fost să fie, dar Vasile vodă a rămas cu o slăbiciune pentru ea şi a dorit să o menţină la Curte. De aceea, după cum a remarcat Ioan Tanoviceanu, urcarea în ranguri a lui Gheorghe Ştefan nu a fost străină de frumuseţea nevestei sale[89]. De altfel, domnul i-a şi cununat. Soţul dintâi al Saftei a fost, după cum am văzut în altă parte, tot un grec – vistiernicul Penişoară! Inevitabilele neînţelegeri care au apărut după moartea acestuia, datorită moştenirii averii, au contribuit fără îndoială la adâncirea adversităţii faţă de etnia din care acesta făcea parte. De asemenea, trebuie să ne întrebăm dacă nu cumva prima soţie a lui Gheorghe Ştefan o fi fost vreun vlăstar al aceleiaşi seminţii? Nu ştim încă. Dar ar putea fi o explicaţie în plus. De asemenea, urmând calea aceloraşi presupuneri, o lămurire pentru trădarea serdarului Ştefan ar putea reieşi tot din pasiunea domnului pentru jupânesele frumoase. Una dintre ele, viitoare doamnă a ţării, a fost

[86] *Ibidem*, p. 398.

[87] *Ibidem*, p. 364.

[88] Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, introducere şi ediţie critică întocmite de Const. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 104.

[89] I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 21; este drept că Tanoviceanu exagerează puţin, legând poate prea strâns înălţarea în ranguri a logofătului de „slăbiciunea" domnului pentru jupâneasa Safta.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dafina, soția pomenitului serdar[90]. Oare și pe ea a vrut să o păstreze Vasile vodă la Curte, trimițându-l pe serdar „la marginea țării"? Greu de spus, dar întrebarea are oarece miez. Întorcându-ne la pomenita slăbiciune a lui Vasile Lupu față de jupâneasa Safta, ne dăm seama că de ea se leagă și orbirea domnului, care deși avea știre despre complot, l-a slobozit pe marele logofăt să meargă la moșie să-și îngrijească soția, care căzuse într-o „boală foarte grea". Domnul chiar se întristează auzind vestea rea și îi spune postelnicului: „Ce om fără cale, logofătul! Știindu-și giupâneasa boleacă și nu o ține aicea cu sine". Apoi îi urează logofătului, la plecare: „Să afle lucrul pe voia sa"[91]. Și ceea ce a urmat arată că l-a aflat!

La acest capitol, al purtărilor necuviincioase, Lupu vodă va fi urmat, și pare-se întrecut, de nepoții săi de frate. Aceștia luau „băieții oamenilor în silă la curvie"[92], iar unul dintre ei „stricase patru mii de fete (!), iar când părinții lor se plângeau împotriva acestuia, nu puteau să-l dovedească vinovat pentru că el pătrundea noaptea prin case, lua fetele cu sila și altele la fel"[93]. Toate aceste fapte au contribuit la izolarea lui Vasile Lupu și au făcut să crească șansele logofătului răzvrătit. Răzgâiatele beizadele i-au oferit astfel lui Gheorghe Ștefan un temeinic motiv ca să le curme viața, scăpând de viitori pretendenți la domnie.

După această înșiruire a cauzelor reale sau inventate care au dus la răsturnarea lui Vasile Lupu, să ne întoarcem la calea prin care aceasta a fost înfăptuită. Am văzut că detaliile loviturii au fost stabilite câtă vreme s-a aflat domnul la Hotin – sfârșit de ianuarie început de februarie. De atunci sau din săptămânile care au urmat datează scrisoarea marelui logofăt și a marelui serdar prin care se leagă ca, „de i să va face milă Măriei Sale, craiul Ardealului, de această săracă țară și va lua depre asupra noastră pre vodă care este acum, pre Vasilie vodă, [...] unul dintre noi vom merge în oștile Măriei Sale, iar celălalt dintre noi va fi împotriva lui vodă, ca nici să poată a strânge oști, nici el să poată scăpa". Cei doi se obligă să suporte toate cheltuielile pe care le va face Rákóczy, promițându-i totodată că-i vor înmâna, ca pradă de război, avuția lui Vasile vodă[94]. Până să purceadă spre oștile craiului, marele logofăt a reușit să-l adoarmă pe Lupu, amăgindu-l că „nu are dușmani"; de aceea, grămada de bani pe care o plătea seimenilor n-ar fi fost decât o cheltuială inutilă. Flatat de sfetnicul său, vodă a slobozit în fiecare „sâmbătă dimineața din post [...] un număr oarecare

[90] Radu Popescu vornicul, *op. cit.*, p. 106.

[91] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 136-137. Georg Kraus, *op. cit.*, p. 154, scrie că domnul a refuzat la început să-i acorde permisiunea de a pleca; i-a fost acordată numai după ce și-a pus „oameni de-ai săi să spună că i-ar fi femeia greu bolnavă". Obiceiul Curții era ca boierul care voia să plece trebuia să ceară învoire de la domn, după cum aflăm din cele scrise de iezuitul ungur Paul Beke: boierii „trebuie să tot vină la Curtea domnului fără vreo leafă, și nici nu au voie să meargă la moșiile lor, decât cerând îngăduința de a pleca de la domn, care le hotărăște soroc pentru a merge și a se întoarce, <iar> dacă boierul nu se întoarce <atunci> e amendat" (*Călători străini despre Țările Române*, V, p. 279).

[92] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 120.

[93] *Călători străini despre Țările Române*, p. 76.

[94] N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 29-30, nr. XXXIX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de steaguri <de seimeni>, până ce le-a dat drumul tuturor" (8 martie a fost prima sâmbătă din post), iar banii economisiți i-a dat în mâinile bunului sfătuitor[95]. Tovarășul lui, marele serdar, se „afla cu 6.000 de curteni în tabără pe Nistru"[96], urmând a-i ține calea Lupului dacă ar scăpa și ar lua-o înspre cazaci. În acest timp, aliații, Gheorghe Rákóczy și Matei Basarab, nu pierd vremea, ci lucrează pentru îndeplinirea scopului comun. Principele trimite Saftei, și prin ea doamnei Ecaterina, „flori și alte lucruri din grădină, în numele principesei", iar lui vodă îi trimite, prin Ioan Boros, „două butoaie de vin unguresc"; florile și vinul au adormit vigilența lui Vasile Lupu. Dar ne întrebăm, ce-or fi făcut în aceste zile ceilalți sfetnici ai domnului, mai ales Cantacuzinii? Iarăși nu putem răspunde. Domnul muntean s-a aflat în bune relații, atât cu marele logofăt, cât și cu marele serdar, cu care a purtat în aceste săptămâni o intensă corespondență. Despre aceste mișcări a aflat Vasile vodă „de la un turcu la Focșeani și de la munteni"[97], dar n-a crezut. Ceva pare totuși să fi făcut. L-a îndepărtat din slujba de mare stolnic pe Pătrașco Ciogolea, așezând în locul lui pe grecul Mihai[98]. Măsura era departe de a fi suficientă, dar poate că a sporit frica fraților Ciogolea, determinându-i să-l trădeze pe Gheorghe Ștefan. Un cronicar muntean

[95] *Călători străini despre Țările Române*, VI, p. 76; Paul de Alep scrie că Vasile Lupu i-ar fi dat logofătului „10.000 de dinari, ca să-i pună în siguranță". În multe documente, de după mazilirea lui Gheorghe Ștefan, se vorbește despre 20.000 de taleri, care i-ar fi fost încredințați lui Gheorghe Ștefan ca unui „boieriu cinstit și crezut"; „cu excepția unor acte de la Ștefăniță Lupu, ce nu s-au păstrat în original și în care suma este de 40.000 de taleri" (I. Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la mijlocul secolului al XVII-lea*, Iași, 1989, p. 190, nota 191).

[96] Georg Kraus, *op. cit.*, p. 154; cronicarul ardelean îl confundă pe marele serdar, cu marele spătar. De altfel, nicăieri cronicarul nu așază un nume lângă dregătoria de spătar; la fel procedează cu numele Ciogolea, de care cronicarul nu leagă vreun prenume sau vreo dregătorie. Întregirile, așezate între paranteze drepte, aparțin editorilor, iar la o citire atentă (coroborată și cu cele spuse de Miron Costin) se observă că nu sunt potrivite. Dregătorii, tot fără nume, sunt încurcați și de cronicarul turc Mustafa Naima (*Cronici turcești privind Țările Române*, III, p. 300-301).

[97] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 136.

[98] La 7 martie 1653, Pătrașco Ciogolea fost stolnic semnează un zapis imediat după semnătura chirilică foarte caligrafică a lui Mihai mare stolnic (ASB, Doc. ist., CCXXI/24). Peste o săptămână, la 15 martie 1653, fostul mare stolnic Pătrașco Ciogolea vinde lui Constantin Macri o falce de vie la Feteşti, în dealul Ciocârliei, cu 70 de lei bătuți (*ibidem*, CLX/182). Se gândea oare vânzătorul că va avea de făcut vreun drum, pentru care îi erau de trebuință mulți bani? Peste încă o săptămână, la 22 martie, îl găsim pentru ultima dată, tot ca fost stolnic mare, semnând un zapis (*ibidem*, CCLXV/24), pentru ca în zilele următoare să-și piardă capul. Noul mare stolnic Mihai era un boier de obârșie greacă pe care Vasile vodă l-a mai folosit în diferite misiuni diplomatice la Bakcesarai și la Constantinopol. În martie 1650 era mare șetrar, iar domnul îi dăruiește satul Băluşești (ținutul Vaslui), „pentru slujba ce ne-au slujit noao și țărăi la Crâm de câteva ori și acmu la Țarigrad" (T.G. Bulat, *Documentele mănăstirii Văratec (1497-1836)*, București, 1939, p. 19, nr. XVI; actul are data de la Hristos calculată greșit: 7158-„1640"; data corectă este 1650, pentru că satul aparținuse lui Iorga, fost mare postelnic, care a murit nu cu mult timp înainte). Într-un act de la începutul anului 1654 este pomenită soția sa, Nastasia, fiica Todoscăi și nepoata lui Albotă, atunci când vinde o treime din satul Derecăuți, ținutul Hotin, lui Gheorghiță, fiul Agahiței nepotul lui Albotă (ASB, Doc. ist., XLIV/10; 15 februarie 1654). În aceeași zi, Gheorghe Ștefan îi întărește lui Gheorghe Albotă stăpânirea asupra părții din Derecăuți (*ibidem*, XLIV/11).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îi califică pe trădători cu grele cuvinte: „neşte becisnici"[99], în timp ce alt cronicar de la sud de Milcov găseşte o teribilă comparaţie pentru logofătul trădător: „Asămănă-se acel boier cu luda care au vândut pre domnu său"[100].

Ne întrebam mai sus ce au făcut sfetnicii „de casă" ai lui Vasile vodă, de nu au reuşit să simtă pericolul care plana asupra domnului şi asupra lor. Se pare că nici ei nu dădeau crezare zvonurilor. În zilele premergătoare intrării oştilor străine în ţară, marele vistiernic Iordache Cantacuzino, şezând la Sfat, văzându-l pe logofăt cu toiagul la gură, îl întreabă, „în chip de batjocură"[101]: „Ce zici în fluer, dumneata, logofete?". Răspunsul a fost „în pildă", dar a dovedit că logofătul era foarte sigur pe sine: „Zic în fluer, să mi se coboare caprele de la munte, şi nu mai vin"[102]. Memorabil răspuns! Nu degeaba Cantacuzinii l-au ţinut minte şi l-au povestit nepotului lor, Ion Neculce[103]. La 21 martie, cu două zile înainte de a pleca să-şi întâmpine „caprele", marele logofăt dă, singur, un zapis de mărturie „dumisale fratelui nostru Toma Cantacuzino vornicul cel mare de Ţara de Sus", pentru cumpărarea de la Iordache, fiul lui Dumitraşco Iordăchelea, a unei jumătăţi din satul Leuşeni (ţinutul Orhei). La sfârşitul actului găsim obişnuita formulă: „ca să-i fie dumisale vornicului direaptă ocină şi cumpărătură şi cu tot venitul, neclătită, nicedănăoară, în veci. Şi să aibă dumnelui a-şi face şi direse domneşti"[104]. De la Vasile Lupu nu a mai apucat vornicul să obţină un act de întărire. Urma să stăpânească „în veci", întemeindu-se doar pe zapisul logofătului. După scrierea actului ne putem imagina că a urmat aldămaşul, dar şi cu acest prilej a dovedit stăpânire de sine, nevădind nerăbdarea cu care aştepta schimbarea bastonului de mare logofăt cu sceptrul domnesc. Nerăbdarea logofătului creştea, văzând că se apropie sărbătorile Paştilor şi oştile ardelene nu mai vin; dar s-a potolit, când a aflat că oastea ardeleană ajunsese pe potecile munţilor, iar oastea munteană stătea lângă hotar. De aceea, a plecat în mare grabă spre moşiile sale din colţul sud-vestic al ţării, în noaptea de 23 spre 24

---

[99] Radu Popescu vornicul, *op. cit.*, p. 105.

[100] *Istoria Ţării Româneşti (1290-1690). Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. critică întocmită de C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 109. I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 23-24, a încercat să înlăture calificativul de trădător atribuit lui Gheorghe Ştefan, considerând că acţiunea lui era perfect legitimă, deoarece s-a ridicat împotriva aceluia care a încălcat drepturile supuşilor; pentru a-şi întări demonstraţia, Tanoviceanu se întemeiază şi pe renumiţi jurişti europeni. Răspunsul lui N. Iorga este lămuritor în această privinţă: „Cu toţi numeroşii autori de drept aduşi înainte de domnul Tanoviceanu – ceea ce nu era poate indispensabil – Gheorghe Ştefan şi câţi s-au răsculat împotriva lui Vasile vodă au fost fără îndoială nişte trădători. Cârmuirea, oricât de rea, a stăpânului nu poate schimba caracterul unei revolte" (recenzia din CL, XXXVI, 1902, p. 191).

[101] Radu Popescu vornicul, *op. cit.*, p. 105.

[102] Ion Neculce, *O samă de cuvinte*, în *Opere*, p. 182-183 („cuvântul" XXXII). În epocă circula şi un cântec „al fetei care şi-a pierdut caprele în munţi"; C. Bobulescu crede că „marele logofăt făcea aluzia, slujindu-se de cântecul care era îndeobşte purtat din gură în gură", *Melodii din cântece vechi româneşti*, în „Muzică şi poezie", I, nr. 3, 1936, Bucureşti, p. 16.

[103] Ion Neculce îi venea nepot lui Iordache Cantacuzino, fiind fiul Ecaterinei, fiica marelui vistiernic; Dumitru Velciu, *„Iordăchioaia vistierniceasa", bunica dinspre mamă a cronicarului Ion Neculce*, în RITL, XVI, nr. 3, 1967, p. 449-466.

[104] Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" - Iaşi (sub dată).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

martie (2/3 aprilie stil nou)[105]; grăbindu-se, nu a avut răgaz să-i îmbărbăteze pe Ciogoleşti, care, văzându-se „cuprinşi şi lăsaţi de logofătul, [...] s-au apucat de altă îndireptătură, scriind un răvaş Ciogolea spătariul lui Vasilie vodă", cu următorul cuprins: „Milostive doamne. Eu unul den slujitorii cei streini, mâncându pâinea şi sarea măriei tale dentr-atâţea ani, ferindu-mă de osândă, să nu-mi vie asupră, pentru pâinea şi sarea măriei tale, îţi facu ştire pentru Ştefan logofătul cel mare, că-ţi este adevărat hiclean şi s-au agiunsu cu Racoţii şi cu domnul muntenescu şi sintu gata oştile, şi a lui Racoţii şi a lui Matei vodă, să vie asupra măriei tale. De care lucru adevărat, adevărat să credzi măria ta, că nu este într-altu chip"[106]. Se poate ca Miron Costin să fi văzut originalul acestei scrisori, care a ajuns în mâna lui Iordache Cantacuzino, ocrotitorul cronicarului la întoarcerea din Polonia. O altă mărturie ne spune că era „o scrisoare cu litere pocite", iar „mâna care a scris-o n-a putut fi descoperită multă vreme, până ce, în cele din urmă, câteva litere îl trădară pe Ciogolea"[107]. Ciogoleştii au căutat o cale cât mai sigură pentru a face ca răvaşul să ajungă la vodă, fără să se afle cine l-a trimis. De aceea, s-au gândit să-l folosească pe Ioasaf egumenul mănăstirii Aron Vodă, pentru că aveau legături strânse cu această mănăstire[108] şi pentru că acest egumen „era pe acele vremi pe la toţi boierii duhovnic"[109]. Primind grele ameninţări de la domn şi căpătând dezlegare de la vlădica Varlaaam, părintele a călcat taina spovedaniei şi i-a deconspirat pe năpăstuiţii boieri. Ce a urmat se ştie foarte bine. Cei doi fraţi şi-au pierdut capetele, împreună cu serdarul Ştefan, într-o „noapte înaintea jitniţii ce ieste în curtea înluntru". O dată cu ei a căzut şi capul paharnicului Alexandru Ciogolea, fiul unuia dintre Ciogoleşti. Ce a rămas

[105] „În dzua când cântă beserica canonul Sfântului Andrei de la Critu, la 8 ceasuri de noapte" (Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 136). Stabilirea datei, la Ion Sîrbu, *op. cit.*, p. 155 (vezi şi W. Zekely, *Unele precizări cronologice privind mişcările social-politice desfăşurate în ultimul an al domniei lui Matei Basarab*, în „Istros", II-III, 1981-1983, Brăila, p. 300). Într-o însemnare slavonă pe un Minei, pe luna septembrie, dăruit de un anume Nistor bisericii din satul Hălăuceşti (Holuceşti), găsim data de 25 martie pentru „ridicarea" lui Gheorghe Ştefan: „în satul Holuceşti, de pe Siret, la Vasilie hatman, când s-a ridicat Ştefan vodă asupra lui Vasilie vodă, din ţara sa. Şi au venit într-ajutor lui Ştefan vodă mulţime de unguri şi a alungat Ştefan vodă pe Vasilie vodă până în Ţara Leşască, până la Cameneţ. În anul 7161 <1653>, în luna martie, ziua 25, s-a ridicat, să se ştie" (Damian P. Bogdan, *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, în AR, t. IV, Bucureşti, 1940, p. 10-11). N. Stoicescu, *Matei Basarab*, p. 189-190, crede că Gheorghe Ştefan a plecat din Iaşi pe 25 martie, bazându-se pe această „însemnare contemporană". Nistor a scris aceste rânduri, „cu limbă de moarte", în toamna anului 1653, când fratele lui Gheorghe Ştefan, Vasile, a ajuns hatman; data se referă probabil la trecerea marelui logofăt, a doua zi după plecarea din Iaşi, pe la curtea fratelui său de la Hălăuceşti.

[106] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 137.

[107] Georg Kraus, *op. cit.*, p. 154; editorii cronicii au crezut că autorul ar fi Pătraşco Ciogolea stolnicul, dar nu argumentează de ce au optat pentru el şi nu pentru fratele său spătarul.

[108] La 14 august 1648, Grigore şi Toderaşco Jora, fiii lui Gheorghe Jora, împreună cu cumnatul lor Pătraşco Ciogolea fost logofăt, dăruiesc mănăstirii Aroneanu părţi din satul Coţmăneşti, din ţinutul Iaşi, pentru sufletul părintelui lor şi pentru „sufletul maicelor lor, ce sunt *înmormântate acolo la sfânta mănăstire*" (subl. ns.); N. Grigoraş, *Biserica Aroneanu*, în MMS, nr. 7-8/1967, p. 534.

[109] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 137.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în urma stolnicului Pătrașco Ciogolea aflăm dintr-un izvod alcătuit de soția lui, Tudosca Jora. În primul rând o datorie de 1.634 de lei, pe care i-a plătit jupâneasa. Apoi, tot ea, a alcătuit o listă cu toate cheltuielile pe care le-a făcut la înmormântarea stolnicului și la pomenile care au urmat. A fost înmormântat de unul dintre frații jupânesei în biserica Sfântul Dimitrie[110]. Prea crunta pedeapsă domnească a contribuit, probabil, la o mai bună închegare a legăturilor lui Gheorghe Ștefan cu marea boierime; lucrul a fost iute înțeles de Iordache Cantacuzino, care, auzind de moartea acestor boieri, „au suspinat greu, dzicându: Ah! Ce s-au făcut!". Vor urma câțiva ani grei, cu multe suspine, pentru Cantacuzini.

Tragedia nu s-ar fi întâmplat dacă ar fi putut reuși un alt plan de înlăturare a voievodului – prin otrăvire. Paul de Alep a aflat că „marele logofăt și căpeteniile ostașilor din Moldova se înțeleseseră să-l prindă pe neașteptate pe Vasile, în duminica Floriilor [...]; ei voiau apoi să pună mâna pe comorile lui și să-l ucidă"[111]. Despre acest plan a avut știre și doctorul Scogardi, care scrie că boierii au hotărât „ca în duminica Floriilor să-l omoare la ieșirea din biserică pe Lupu ori cel puțin să-l prindă și să-l pună în temniță"; însă domnul a prins de veste „câteva zile mai înainte de executarea acestei hotărâri"[112]. Mai mult, chiar boierii mărturisesc că au vrut să-l otrăvească pe Vasile Lupu, neprecizând însă când anume: „în ceea ce privește faptele rele ale voievodului Vasile, care a stăruit în greșala lui și a adus astfel mai mare stricăciune, și ne-a condus pe căi greșite și ne-a adus ura și dizgrația țărilor creștine vecine, *au dorit mai marii și locuitorii acestui pământ să-l otrăvească*, pentru ca astfel țara să aibă pace și cu vecinii solii bune și pace"[113]. Din nefericire pentru Ciogolești, evenimentele au luat alt curs.

Vasile Lupu a încercat să se opună valului care venea peste el. Astfel, a repezit pe urma logofătului pe aga Sculi, singurul dregător cu atribuții militare pe care îl mai avea pe lângă el (în afară de fratele său, hatmanul Gheorghe); apoi pe Iacomi mare vătaf de aprozi și, în cele din urmă, pe Alexandru Costin staroste al ținutului Putna (acesta cunoștea mai bine zona din sudul țării). Acțiunea improvizată nu a dat roade. Iacomi a fost ucis de străjile ungurești, iar Alexandru Costin a scăpat cu mare greutate. De asemenea, domnul a trimis spre cuscrul său, Bogdan Hmelnițki, pe postelnicul cel mare Stamate Hadâmbul cu vești despre nenorocirea care s-a abătut asupra lui. Acesta însă nu a reușit să

[110] ASI, Documente, CDXII/52: la înmormântare s-au cheltuit 24 de lei și cinci potronici, în felul următor: „† 1 ort de l-au dus de unde au pierit, de iaste dus la gazdă; † 30 de potronici pe un muscal de i-au făcut băibărac; † 8 potronici cheltuiala băibăracului; † 5 lei pe un șlic de i ș-au pus în cap; † 1 leu pe pândză; † 2 lei sicreiul; † 2 lei pentru făclii de prohod; † 3 ughi, 6 oc(ale) de lumânări; † 1 leu pândză ce i-au lăsat în gropniță; † 1 leu mătase; † 4 lei la popi, la călugări, la bresle, când l-au strâns".

[111] *Călători străini despre Țările Române*, VI, p. 74.

[112] Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, p. 229.

[113] Al. Szilágy, *op. cit.*, p. 659, nr. LIII; o scrisoare din 26 decembrie 1654. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCXLV, nota 1, credea că acest „complot nu se prea poate admite".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

treacă Nistrul, pentru că l-a împiedicat pârcălabul de Soroca Ştefan ori pentru că nu mai avea încredere în steaua stăpânului său, drept pentru care l-a trădat. Singura acţiune care a avut succes a fost recuperarea avuţiei adăpostită la cetatea Neamţului. Cu acest prilej şi-a dovedit vrednicia unul dintre nepoţii domnului – paharnicul Ştefăniţă. La întoarcere acesta strică un pod de peste Siret[114], din cauza căruia oastea ungurească va fi nevoită să se oprească două zile. Vodă mai încearcă o dată să obţină ajutorul lui Bogdan Hmelniţki, trimiţând înspre Cighirin pe „Grigorie comisul şi pre nepotu-său, Ştefăniţă păharnicul, şi pre Nicolai Buhuş jitniceriul"[115]. Văzând că nu se va putea opune, Vasile Lupu porneşte pe şleaul Hotinului împreună „cu toată casa şi curtea şi cu boierii de curte"[116]; avea speranţă că adăpostindu-se între hotarele ţărilor vecine va putea, cu ajutorul stăpânitorilor de acolo, să redobândească tronul pierdut cu prea multă uşurinţă.

HISTORY OF THE STRUGGLE FOR POWER
(Summary)

In this article the author intend to a comprehensive analysis of why and how was over thrown the most important Moldovian ruler in the XVIIth century. The fall of Vasile Lupu also became for the author a good occasion to evaluate the complicated context of international relations in the East and South of Europe at the time. In the end, the author considers that it was more probably an intricate episode of overthrowing than a ordinary case of Turkish disgrace for the Moldovian Prince: a "contest for power" than a "contest for people" as I. Tanoviceanu has entitled his study (1901) about the last days of Vasile Lupu.

[114] *Călători străini despre Ţările Române*, VI, p. 76.

[115] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 141; Ştefăniţă paharnicul pare a se fi întors la Iaşi după uciderea pârcălabului Ştefan de către „Hânţeşti, carii să ţinea lângă Ştefăniţă păharnicul". Nepotul domnului a fost însărcinat să ducă avuţia domnului de la Iaşi la Hotin.

[116] *Ibidem*, p. 140. Paul de Alep scrie că „Vasile <Lupu> a ieşit din oraş în joia mare"; de fapt, domnul a plecat în joia de dinaintea Floriilor spre Hotin, pentru că de Florii a intrat în Iaşi Gheorghe Ştefan; *Călători străini despre Ţările Române*, VI, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SORIN IFTIMI

DOAMNELE ŞI PUTEREA. STATUTUL DOAMNEI ÎN ŢĂRILE ROMÂNE*

Domnia, ca instituţie supremă în Ţările Române, a făcut obiectul unor numeroase cercetări. O lucrare recentă, care priveşte acest subiect din perspectiva studiului Puterii a fost publicată de Mihail M. Andreescu[1]. Autorul realizează şi o trecere în revistă a bibliografiei privitoare la această temă. În privinţa studiilor asupra puterii domneşti, apărute în ultimele decenii, reţin atenţia în mod deosebit autori precum Corina Nicolescu, Dumitru Năstase, Matei Cazacu, Andrei Pippidi şi, mai recent, Radu G. Păun[2].

În lucrările de până acum statutul specific al Doamnei este prea sumar sau deloc abordat, ceea ce justifică o abordare specială. Acesta este obiectivul pe care şi-l propune cercetarea de faţă.

---

* Textul de faţă a fost redactat şi prezentat în cadrul programului de *Studii asupra ideologiei medievale a Puterii*, coordonat de istoricul Dumitru Năstase (Iaşi, 2000).

[1] Mihail M. Andreescu, *Puterea Domniei în Ţara Românească şi Moldova în secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 1999, 284 p.

[2] Corina Nicolescu, *Le couronnement – «încoronaţia». Contribution á l'histoire du cérémonial roumain*, RESEE, 1976, nr. 4; Idem, *Les insignes du pouvoir. Contribution à l'histoire du cérémonial de cour roumain*, în *op. cit.*, 1977, nr. 2, p. 238 şi urm.; D. Năstase, *Ideea imperială în Ţările Române. Geneza şi evoluţia ei în raport cu vechea artă românească (secolele XIV-XVI)*, Athena, 1972, 30 p.; Idem, *L'idée impériale dans les pays roumains et „le crypto-empire" chrétien. Etat et importance du probleme*, Athena, 1981, p. 201-251; Idem, *Le langage symbolic mediéval et son importance pour les etudes byzantine*, Wiene, Ed. Verlag, 1981; Matei Cazacu, Anca Dumitrescu, *Culte dynastique et images votives en Moldavie au XVe siecle. Importance des modeles serbes*, în „Cahiers balkaniques", nr. 15, Histoire de l'Art, Paris, 1990, p. 10-102; Andrei Pippidi, *Monarhia în Evul Mediu românesc. Practică şi ideologie*, în vol. *Naţional şi universal în istoria românilor. Omagiu lui Şerban Papacostea*, Bucureşti, 1998, p. 21-39; Radu G. Păun, *Sărbătoare publică şi propagandă în Ţările Române. Strategiile gestului şi cuvântului (1678-1682)*, în „Buletinul Institutului de Studii Sud-Est Europene", 1995, nr. III, p. 11-29; IV, p. 7-25; Idem, *«Legitimatio Principis» au le savoir du pouvoir. Les modeles politiques des Nicolas Mavrocordato (1680-1730)*, în vol. *Pouvoirs et mentalités. A memoire du Proffeseur Alexandru Duţu*, Bucarest, 1999, p. 89-110. Vezi şi Cristina Codarcea, *Le caractere de l'état valaque. Quelques considérations*, în *op. cit.*, p. 71-87.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 103–118

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. SURSE DE LEGITIMARE ALE STATUTULUI DE „DOAMNĂ"

În mod curent, atunci când se defineşte statutul doamnelor din Moldova şi Valahia, condiţia lor este redusă la aceea de „soţii ale domnului". Nefiind cunoscută, cel puţin până acum, vreo formă ceremonială de consacrare (prin încoronare, ungere, sau o alt gest solemn), calea de a dobândi statutul de doamnă părea a fi una singură: *căsătoria*. Prin aceasta, doamna căpăta doar un reflex de suveranitate de la soţul său, căruia îi datora poziţia, deşi rolul său rămânea cu totul secundar. Imaginea aceasta, prea simplă, se poate dovedi nesatisfăcătoare.

Pentru femeile din veacurile trecute mai existau încă două ipostaze din care ele se considerau îndreptăţite să poarte titlul de *doamnă*: aceea de a fi *fiică de domn* şi, se pare, chiar aceea de a fi *mamă de domn*. Aceste ipostaze pot fi privite şi ca nişte „trepte ale desăvârşirii", idealul fiind acela de a întruni, în aceeaşi persoană, toate cele trei calităţi, care să le consolideze statutul.

În cele ce urmează, vom propune o construcţie ipotetică asupra felului în care interacţionează cele trei surse de legitimare ale condiţiei de doamnă: *naşterea*, *căsătoria* şi *maternitatea*, precum şi asupra modului în care se realizează, totuşi un echilibru, în lipsa uneia sau alteia din aceste calităţi.

I.1. Doamnă prin căsătorie

Deşi domnul putea domni şi fără a fi căsătorit, această situaţie era privită ca fiind provizorie. În concepţia epocii accesul la statutul de suveran nu era rezervată doar bărbatului încoronat, ci *cuplului* domnesc. Existenţa doamnei era o necesitate, fie şi doar pentru aceea că numai prin ea se putea asigura, în principiu, perpetuarea legitimă a instituţiei Domniei.

În condiţiile în care nu se cunoaşte să fi existat vreo formă specială de investire a doamnei în această calitate, *căsătoria* cu un domn, uns şi încoronat, capătă o greutate esenţială. Cele mai multe doamne nu au avut parte nici măcar de o *nuntă domnească*, ele fiind căsătorite cu soţii lor ca simple jupânese, înainte ca aceştia să urce pe tron. Relaţia matrimonială contactată anterior era suficientă pentru a le propulsa, automat, în poziţia de Doamne.

În primul veac de la întemeierea domniilor, voievozii români au încercat mai insistent să îşi găsească soţii de rang cel puţin egal, în casele princiare din ţările vecine. Nu s-a perpetuat, însă, o cutumă severă, care să impună ca soţiile domnilor să fie, la rândul lor, de sânge domnesc. Atunci când Mihnea vodă, domnul Munteniei, se căsătorea cu Neaga, fiica unui logofăt din părţile Buzăului, mama acestuia încerca să se consoleze cu ideea că „bărbatul dă preţ femeii" şi că „orice ar fi fost Neaga înainte, va fi de acum Doamna ţării"[3].

[3] N. Iorga, *Femeile în viaţa neamului românesc*, ed. II, 1912, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prestigiul căsătoriei ca formă de ascensiune spre statutul de doamnă poate fi probată în ceea ce C. Gane a numit, cu un termen nu prea inspirat, cazurile de „doamne postume"[4]. Se ştie că un domn, încoronat şi uns în biserică, odată detronat, nu îşi pierdea calitatea de domn. Căsătoriile contactate de acesta după pierderea tronului dădeau dreptul soţiilor respective să se numească *doamne* chiar dacă acestea nu prinseseră nici măcar o zi din domnia soţului lor, fiind doar tovarăşe de pribegie. Cazul cel mai cunoscut este, poate, acela al lui Petru Şchiopul, care s-a căsătorit cu Maria Circaziana. Aceasta purta, în exil, titlul de doamnă.

Căsătoria era, chiar, suficient de puternică încât să transfere titlul de *doamnă* unor femei de condiţie mai modestă sau chiar foste roabe, de origine necreştină, botezate *ad-hoc*. În afara cazului de mai sus putem aminti o altă soţie a lui Petru Şchiopul, Irina Botezata, care era intitulată „doamnă" pe piatra de mormânt de la Bozen[5] (astăzi în nordul Italiei), sau Ştefania Mihailovna, soţia din exil a lui Gheorghe Ştefan, care se iscălea „doamnă", deşi prima soţie a acestuia era în viaţă. Un alt exemplu este acela al lui Constantin Şerban vodă care s-a căsătorit, cu mult fast, la Bucureşti, cu o fostă roabă circaziană. Pentru ca noii consoarte să-i fie recunoscut mai uşor statutul de doamnă, soţul ei a recurs la un interesant artificiu, botezând-o pur şi simplu cu numele de *Doamna*, *Nedelea* sau *Kiriaki*, reprezentând denumirea noului său rang, în cele trei limbi de cancelarie folosite în această zonă de interferenţe culturale: română, slavă şi greacă[6].

Acest artificiu arată, însă, şi capacitatea *limitată* de legitimare pe care căsătoria o deţinea. Puterea căsătoriei de a „fabrica" doamne se diluează la a doua sau la a treia relaţie matrimonială. Biserica Ortodoxă le acceptă, în cazul în care din cele anterioare nu a rezultat încă un urmaş la tron. A patra căsătorie nu era, în principiu, recunoscută de patriarhiile ortodoxe, nici măcar pentru capetele încoronate. Situaţia unor asemenea doamne, din a doua sau a treia căsătorie, devine şi mai fragilă în contextul exilului în Occident (mai ales după moartea soţului), în mediul catolic nefiind recunoscut divorţul şi nefiind justificată nici măcar a doua căsătorie. În faţa legii, judecându-se pentru recuperarea moştenirii rămase de la soţii răposaţi, ele pierd sistematic, pe motiv că legătura lor matrimonială nu este considerată legală de către Biserică.

Există doi domni cărora tradiţia le atribuie câte o a patra soţie, de confesiune catolică, fără ca documentele să susţină suficient această ipoteză. Astfel, s-a pretins că Alexandru cel Bun şi/sau Ştefan cel Mare ar fi avut câte o soţie, numită Margareta, căreia i se atribuie o fervent operă ctitoricească în Moldova. Oricum, existenţa soţiilor catolice este eludată, de obicei, în sursele bisericeşti ortodoxe, ele nefiind trecute în pomelnice şi nefigurând în tablourile votive, alături de soţii lor. Despre Constantin Cantemir se ştie că a fost căsătorit de

[4] C. Gane, *Trecute vieţi de doamne şi domniţe*, vol. I, p. 96.

[5] *Ibidem*, p. 97.

[6] Vezi Paul de Alep, *Călători străini despre Ţările Române*, vol. VI, p. 237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

patru ori, toate aceste mariaje consumându-se însă înainte de domnie, astfel încât el a ajuns pe tron ca văduv[7]. Aceasta poate însemna că asemenea alianțe matrimoniale au fost doar tolerate de Biserica Ortodoxă, nu și recunoscute pe deplin, ele rămânând necanonice, cu caracter de excepție.

Atunci când căsătoria a fost încheiată în primul rând din rațiuni politice, nu au contat nici vârsta, nici statutul de văduve ale candidatelor și nici măcar gradul de rudenie, mai apropiat de cât cel admis de Biserică. În Moldova, Alexandru cel Bun s-a căsătorit cu Ringaila fără a le fi acordată dispersă papală necesară, deoarece se știa că ei erau rude de gradul III. Acest motiv a fost invocat apoi și la divorț[8].

I.2. Doamne prin naștere

Acestea sunt fiicele de domn denumite astăzi, în mod curent, *domnițe*. Cine are răbdarea de a urmări vechile documente și inscripții va constata, cu surprindere, că *un asemenea termen nu exista în perioada medievală*[9]. Vechea limbă nu are două cuvinte distincte, ci numește la fel pe *soțiile* și pe *fiicele* de domn. În pomelnice, pe tablouri votive, pe inscripțiile de pe pietrele de mormânt, indiferent dacă au doi ani sau douăzeci, ele sunt numite *doamne*, fără nici un diminutiv. Cuvântul „domniță" este o invenție a secolului XVIII, el nefiind întâlnit *anterior*. Într-un document din 24 august 1636 apare, cu totul neașteptat, termenul de „domnișoară", însă cu un sens special[10]. Astfel este denumită Marica, fostă doamnă, văduva lui Ioan Vodă cel Cumplit. Termenul a fost construit, probabil, prin analogie cu acela de „domnișor", care îi desemna pe urmașii de os domnesc, pretendenți la tron.

Și pictura murală le înfățișează pe soțiile și fiicele de domn deopotrivă, purtând coroane de aur și veșminte de ceremonie, de culoare roșie. Fiicele au sigiliu inelar, cu stema țării, pe care îl aplică pe corespondența lor. Nu folosesc, însă, ceară roșie sau chinovar, acestea fiind rezervate doar soțiilor de domn[11].

---

[7] Cf. Ștefan S. Gorovei, *A patra nevastă a lui Constantin Cantemir*, ArhGen, 1997, 1-2, p. 215-217.

[8] Ion Dumitriu-Snagov, *Monumenta Romaniae Vaticana*, București, 1996, p. 22 (catalog expoziție, în varianta mică).

[9] Ilie Minea, într-o notă intitulată *Bani vechi moldovenești* (CI, 1926-1927, nr. 1, p. 255), semnala existența, într-un tratat încheiat de regele polonez August II cu suedezii, a unor monede denumite *domnițe* („dumnicze"). Octavian Iliescu arată că această chestiune a fost elucidată de cercetătorul lituanian Alexandrs Platbarzdis, încă din 1968, cuvântul „dumnicze" desemnând culoarea întunecată a unor șiligi de slabă calitate, neavând absolut nici o legătură cu domnițele din Țările Române (cf. SCN, 6, 1975, p. 259-261).

[10] DRH, A, XXIII, doc. 489, p. 549, (orig. rom.), Arh. Naț. București, Fond *Documente istorice* (fost BAR), LLXI/45.

[11] Sorin Iftimi, *Sigilii de doamne și domnițe ale Moldovei*, ArhGen, II (VII), 1995, 1-2, 291-303; idem, *Sigilii ale doamnelor din Țara Românească (secolele XVI-XVIII)*, *op. cit.*, V (X), 1998, 1-2, p. 329-344; idem, *Pergamentul cu capsulă sigilară aurită a Raliței Hrisosculea privind „Mortasipia Doamnei"*, în „Arhivele Moldovei", III-IV, 1996-1997, Iași, 1999, p. 123-133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Având sânge domnesc, fiicele sunt nişte virtuale doamne. Vocaţia lor nu se împlineşte decât prin *căsătoria cu un domn*. Altfel vor rămâne toată viaţa doar nişte candidate, cu câteva privilegii onorifice, sau se vor resemna, intrând, prin căsătorie, în rândul jupâneselor.

După căsătoria cu domnul hărăzit, unele din ele vor aminti, de câte ori vor avea ocazia, că sunt *doamne prin naştere*, nu doar prin căsătorie. Astfel Ruxandra, doamna lui Alexandru Lăpuşneanu, punând piatra de mormânt a fratelui ei Ştefan voievod de la mănăstirea Probota (1552) precizează în inscripţie că ea este „fiica lui Io Petru <Rareş> voievod, iar doamna lui Alexandru voievod"[12]. Comportamentul sfidător al doamnei Marica a lui Constantin Duca vodă faţă de jupânesele moldovene este pus pe seama sentimentului că avea „pe tată-său domn mare în Ţara Românească", adică pe calitatea sa de fiică a lui Constantin Brâncoveanu[13].

Ne aşteptăm, de obicei, ca titlurile doamnelor să calchieze pe acelea ale soţilor şi atât. În realitate, foarte frecvent ele folosesc titluri pe care soţii nu le-au purtat niciodată, justificate de statutul lor de dinaintea căsătoriei, dobândit prin naştere. Mai mult, adesea aceste ranguri sunt, în principiu, mai înalte decât acela de „domn".

Astfel, deşi domnii Moldovei nu s-au numit niciodată cneji, soţiile lor, din secolul XV purtau titlul de **cneaghine**. Acest titlu nu este adus de „descălecători" din Maramureş, cum s-a crezut. Mai convingător este faptul că titlul a fost adus în Moldova de soţiile polono-lituaniene ale primilor domni, ele provenind de regulă din casa marelui cneaz al Lituaniei. Faptul că Ştefan cel Mare a pus pietre noi pe mormintele înaintaşilor, desăvârşit sculptate, a fost apreciat ca un remarcabil act de conştiinţă genealogică. Pe toate aceste pietre sepulcrale doamnele sunt numite *gospojda*, deşi pe inscripţiile originale, dispărute cu ocazia amintită, ele se intitulau, probabil *cneaghine*, ca în documentele epocii lor. Curând titlul de „cneaghină" şi-a pierdut semnificaţia iniţială, devenind, însă, un nume propriu foarte des întâlnit în familia domnească. El era folosit şi în veacul XVII, de către o fiică a lui Ieremia Movilă, căsătorită în Polonia. Semnificativ este faptul că ea este desemnată adesea prin dubletul *Cneaghina-Regina*, oferind astfel echivalenţa celor doi termeni.

Un alt titlu purtat de unele doamne, fără legătură cu calitatea lor de soţie de domn, a fost acela de **despină** (despotovna), împrumutat, prin femei, din Serbia. Cea mai veche menţiune de acest fel se referă la Maria-Despina (1500), doamna lui Radu cel Frumos şi soacră a lui Ştefan cel Mare[14]. Tot pentru Muntenia, o anume Despina, „văduva lui Basarab voievod", este amintită la 1526[15]. În Moldova, doamna Elena a lui Petru Rareş, descendentă din familia princiară sârbă Brancovici, se mândrea cu această calitate a sa. Pe piatra ei de

[12] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 651, nota 4.

[13] Radu Popescu, *Istoria domnilor Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 196.

[14] N. Iorga, *Maria Despina*, în RI, VI, 1920, p. 121; *Cronicile slavo-române*, ed. P.P. Panaitescu, p. 22-23, 73, 91.

[15] *Hurmuzachi*, vol. II/2, p. 597.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mormânt de la mănăstirea Probota, se intitula „gospojda lui Petru voievod, *fiica lui Despot ţarul*", în timp ce, pe pisania de la biserica Uspeniei, din Botoşani, este menţionată ca „Elena Despotovna, gospojda lui Petru voievod, *fiica lui Ioan Despot Ţarul*"[16]. O Magdalena Despotovna (1538) era sora Elenei, doamna lui Petru Rareş, era căsătorită în Polonia, cu Ivan Wisniewiecki[17]. Alte purtătoare ale acestui supranume au fost Maria Movilă, Ruxandra Lăpuşneanu şi o anume Tofana Despothova[18]. Şi acest titlu a devenit, cu timpul, un nume frecvent întâlnit în familiile domneşti. Dar modul în care denumirile unor ranguri (Cneaghina, Despina, Doamna, Reghina, Vasilisa, Sultana, Cheraţa), sau provenind de la unele materii preţioase (Margareta, Bălaşa, Zamfira, Smaragda, Porfira ş.a.), au devenit prenume preferate în familiile domneşti merită o cercetare specială[19]. Pentru numele domnilor, multe dintre ele schimbate la urcarea pe tron, a apărut deja un studiu remarcabil, datorat lui Paul Henri Stahl[20].

O denumire-unicat, pe care nu am mai întâlnit-o la nici o altă doamnă, este aceea de *nacialniţa*, aflată doar în legenda sigiliului inelar al Elinei, soţia lui Matei Basarab[21], aplicat pe un document din 10 februarie 1649.

Doamnele au afişat şi **titluri cu rezonanţă imperială**, în variantă bizantină şi slavă. Astfel, pe o icoană ferecată în argint, a Sf. Atanasie, întemeietorul vieţii călugăreşti de la Athos, închinată Marii Lavre (ce avea acest hram), doamna Ana, a lui Vladislav I, se intitula, alături de soţul său, „Ana *autocratissa*". Acelaşi titlu imperial întâlnim şi pe vestitul epitrahil de la Ladoga[22], unde doamna Marina soţia lui Alexandru cel Bun îşi are brodat portretul şi textul „Marina *autocratorisa*". Pe piatra de mormânt a soţiei domnului Constantin Şerban întâlnim un alt titlu imperial bizantin şi anume „Bălaşa *hegemona*" (ighemonis)[23].

Elena, doamna lui Petru Rareş, este numită, în cronicile slavo-române, de Macarie, „ţarița"[24], ca şi tatăl său, după cum am văzut. Fiica sa Ruxandra, doamna lui Alexandru Lăpuşneanu, este evocată, cu acest titlu, de cronicarul Azarie, în repetate rânduri[25].

---

[16] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, vol. I, p. 57, nr. 3; p. 219, nr. 1. Autorul echivalează titlul de *cneaghina* cu acela de *despina*, p. 16.

[17] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. IV.

[18] Şt. S. Gorovei, *Pe marginea unei filiaţii incerte*, CI, 1980, p. 329-330; N. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 16, 47; *Hurmuzachi*, Supliment II, vol. I, p. 474-475.

[19] Vezi şi Corneliu Reguş, Aspazia Reguş, *Formarea numelor feminine din documentele istorice (secolele al XV-lea şi al XVI-lea)*, „Studii şi Cercetări Lingvistice", Bucureşti, 1993, 44, nr. 5, p. 389-403.

[20] Paul Henri Stahl, *Le noms des princes roumains*, RER, Iaşi-Paris, tom XVII-XVIII, 1993, p. 109-128; C. Rezachevici, *Nume şi porecle domneşti. Onomastica domnilor români în secolele XIV-XIX* (în manuscris), semnalată în SMIM, XV, 1997, p. 119, nota 2.

[21] Arh. Naţ. Bucureşti, *Mănăstirea Nucet*, XIV/ 3; N. Iorga, *Braşovul şi românii*, p. 110.

[22] Răzvan Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident*, Bucureşti, 1974, p. 229.

[23] N. Iorga, *Inscripţii*, vol. I, p. 110.

[24] *Cronici slavo-române*, p. 88, 100, 103.

[25] *Ibidem*, p. 131, 134, 135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Doamna Neaga, a lui Mihnea vodă Turcitul, după o vizită la Muntele Athos, dăruia mitropolitului Teofan, la 1601, o cruce ferecată în argint, în a cărei inscripţie se intitula, de asemenea, *ţarita*[26].

În legătură cu aceleaşi intitulaţii de sorginte imperială bizantină, a fost semnalată şi prezenţa particulei „*Io*"[27] în titlurile unor doamne[28]. Particula respectivă este specific muntenească, în cazul doamnelor. Se cunosc şi două exemple pentru Moldova, dar în ambele cazuri doamnele respective sunt de origine munteană. Petre Ş. Năsturel semnala faptul că *Io* este întâlnit şi în inscripţia inelului sigilar al doamnei Marica Brâncoveanu. Într-un studiu special, dedicat sigiliilor doamnelor muntene, am arătat, recurgând la studiul direct al documentelor de arhivă, că în legenda sigiliului respectiv nu se întâlneşte, de fapt, această particulă, chiar dacă afirmaţia a fost repetată, în diverse scrieri, de specialişti recunoscuţi, precum Emil Vârtosu şi Maria Dogaru[29].

I.3. Născătoare de domni

Vladimir Volkoff, în lucrarea sa *Despre Rege*, afirma că „transmiterea regalităţii nu se face în linie dreaptă, din tată în fiu, cum ne imaginăm noi de obicei, ci ea acţionează printr-o cremalieră, de la rege la regină şi de la regină la moştenitorul tronului"[30]. Această raţiune, probabil, face ca la suveranitate să acceadă nu doar monarhul, ci şi perechea sa, cea prin care se asigură continuitatea legitimă a instituţiei supreme.

Pot fi oferite câteva exemple documentare care îndeamnă la reflecţie.

O primă referire, deşi târzie, îl priveşte pe Alexandru vodă Lăpuşneanul. În *Cuvântul pentru zidirea mănăstirii Pângăraţi* se arată că acesta a fost ales să fie domn „*din pântecele maicii sale*, ca să fie stăpânitoriu în pământul Moldovei"[31]. Alexandru vodă (anterior Petre stolnicul) era fiul natural al lui

---

[26] N. Iorga, *Contribuţii la istoria Munteniei, în a doua jumătate a sec. XVI-lea*, în AARMSI, seria II, tom XVII, 1894-1895, p. 38-39; Virgil Drăghiceanu, *Săpăturile de la Buda, Lapoş şi Tisău-Buzău*, în BCMI, an XXIV, fasc. 70 (oct.-dec.), p. 168.

[27] Asupra acestei chestiuni bibliografia este foarte bogată. În afară de ampla lucrare a lui Emil Vârtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţările Române*, trebuie să amintim şi alte contribuţii: Grigore Nandriş, *L'origine de IO dans le titre des souverains bulgares et roumains*, în „Revue des études slaves", 1964, p. 159-166; P.P. Panaitescu, *IO în titlul domnilor români*, în AIIAI, XXIV, 1987, nr. 2, p. 63-72; Dimitrie Ciurea, *Problema originii şi sensului lui IO din intitulaţia şi inscripţia documentelor româneşti*, în AARMSI, III, XXVI, 1943-1944, p. 83-104; idem, *„IO" din intitulaţia documentelor româneşti (noi sublinieri)*, în AIIAI, IV, 1967, p. 187-190.

[28] Petre Ş. Năsturel, *O întrebuinţare necunoscută a lui Io în sigilografie şi diplomatică*, SCN, I, 1957, p. 367.

[29] Sorin Iftimi, *Sigilii ale doamnelor din Ţara Românească (secolele XVI-XVIII)*, în ArhGen, V (X), 1998, 1-2, p. 335.

[30] Vladimir Volkoff, *Despre Rege*, f.a. (post 1990), Bucureşti, p. 64.

[31] Petre Ş. Năsturel, *Cuvântul pentru zidirea mănăstirii Pângăraţi*, în „Buletinul Societăţii Române", Freiburg, 1983, p. 392-399; cf. şi Gh. Pungă, *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1994, p. 198-199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bogdan al III-lea cu o Anastasia de la Lăpuşna[32]. Putem spune că era „os domnesc", dar nu avea de ce să invoce originea sa maternă în legătură cu ascensiunea la tron.

În introducerea retorică a unui document din 11 mai 1660, prin care Ştefăniţă vodă Lupul închina la Rumele mănăstirea Hlincea din hotarul Iaşilor, întâlnim următoarea formulare: „... preabunul Dumnezeu, carele în bunătatea Sfinţiei Sale m-a ales *din pântecele maicii mele* şi mi-a dăruit domnia şi stăpânirea pământului..."[33]. Ştefăniţă vodă era fiul celei de-a doua soţii a lui Vasile vodă Lupul, Ecaterina Cercheza. La acestea se adaugă încă o menţiune. La 20 decembrie 1675, într-un document solemn prin care confirma închinarea la Muntele Sinai a mănăstirilor Sf. Vineri şi Frumoasa Antonie vodă Ruset foloseşte o formulă asemănătoare: Dumnezeu... „ne-au ales *din pântecele maicei noastre* şi ne-au dăruit împăratul cu această domnie în ţară..."[34]. Antonie vodă nu era fiu de domn („os domnesc"), tatăl său fiind un grec constantinopolitan, Lascar Ruset, iar mama sa era o anume Belea Cantacuzino[35]. Dacă ne raportăm la ascendenţa genealogică a celor trei domni mai sus amintiţi, formula invocată nu îşi are justificarea în realitatea istorică. Cu toate acestea clişeul folosit reflectă o anume mentalitate a epocii.

II. ÎNSEMNE ALE PUTERII DOAMNEI

II.1. Coroana[36]

S-a purtat o interesantă discuţie în istoriografia noastră cu privire la existenţa reală a *coroanelor domneşti*, dincolo de reprezentările simbolice, din portretele votive ale vechile mănăstiri[37]. Ipoteza potrivit căreia coroanele din portretele murale ar putea fi nişte reprezentări fanteziste pleca de la constatarea că, în vreme ce originea acestui gen de obiect era considerată ca fiind *bizantină*, forma întâlnită în fresce este aceea a unei coroane deschise, *occidentale*.

---

[32] Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, ed. II, Chişinău, 1991, p. 98; vezi şi notiţa lui N. Iorga, *Alexandru Lăpuşneanu – primul domn basarabean (după mamă)*, în RI, IV, 1918, nr. 1-3, p. 3.

[33] Ioan Caproşu, Petronel Zahariuc, *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. I, Iaşi, 1999, nr. 482, p. 532.

[34] *Ibidem*, vol. II, nr. 437.

[35] General Radu Rosetti, *Familia Rosetti (I). Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, Bucureşti, 1938, p. 29-30. Această ilustră familie a oferit ţărilor române *patru doamne*: **Ecaterina**, soţia lui Constantin vodă Mavrocordat; **Zoe**, soţia lui Alexandru C. Moruzi vodă; **Ecaterina**, soţia primului domn pământean, Ioniţă Sandu Sturdza; **Elena**, soţia lui Alexandru I. Cuza, domnul Unirii (cf. general Radu Rosetti, *Familia Rosetti (I)*, Bucureşti, 1938, p. 73, 90, 138, 177).

[36] Pentru cadrul general al acestui subiect vezi Veniamin Ciobanu, *Coroana: simbol al puterii monarhice şi al statului (secolele XII-XVII)*, în AIIAI, XXXIII, 1996, p. 1-22.

[37] Al Elian, *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 97-180; H. Tiktin, *O foaie de zestre din 1669*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie", 1883, p. 337-344; apud Al. Alexianu, *Mode şi veşminte din trecut*, Bucureşti, vol. I, 1987, p. 389-391.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Interesant este faptul că menţiunile documentare privind existenţa *reală* a coroanelor se raportează la perioada imediat următoare dispariţiei lor din portretele ctitoriceşti ale mănăstirilor. Dintre coroanele amintite în unele foi de zestre şi diate domneşti, unele vor fi aparţinut fostelor doamne şi chiar domniţe. Exemplele sunt destul de cunoscute. Astfel, domniţa Maria, fiica lui Petru Şchiopul, primea la nunta sa, printre altele, o *coroană de aur* cu pietre preţioase (evaluată la 120.000 aspri) şi o *coroniţă cu rubine*; fiicele lui Ieremia Movilă, domnul Moldovei, moşteneau *trei coroane*, şi nu una singură (una lucrată în plăci de diamant şi două de aur, presărate cu diamante, rubine şi safire)[38]. Doamna Safta, a lui Gheorghe Ştefan, păstra, mult după despărţirea de soţul ei, „o cunună de aur cu rubinuri, cu mărgăritare şi cu zmaragduri", care se poate să-i fi aparţinut, coroana fostului domn însoţindu-l, probabil, pe acesta în pribegie, aventură neîmpărtăşită, până la capăt, şi de soţia sa. Este greu de presupus că aceste extrem de scumpe podoabe ar fi fost purtate ca simple bijuterii [39].

II.2. Calpacul

În veacul XVII, portul coroanei a fost înlocuit cu acela al *calpacului* (işlicul), un fel de căciulă de blană foarte cunoscută din portretele domneşti ale epocii. Deşi calpacul pare o piesă de vestimentaţie masculină, ea a fost purtată şi de către doamne.

La 1653, când patriarhul Macarie al Antiohiei, aflat la Iaşi, o vizita pe doamna Ecaterina cercheza, la reşedinţa ei, „aceasta şedea pe un jilţ, *purtând pe cap un calpac de catifea roşie cu samur*"[40]. Cea care revendica, în mod deschis, acest însemn ca un privilegiu rezervat doar doamnelor a fost *Marica*, prea tânăra doamna lui Constantin Duca, voievodul Moldovei. Cronicile notează că: „fiind doamna Marica mândră şi semeaţă, având pe tată-său (Constantin Brâncoveanu, n.ns.) domn mare Ţării Româneşti, au început a necinsti jupânesele boierilor, cu multe cuvinte rele şi mai vârtos aceasta că, într-o zi de Paşte, venind o jupâneasă cu *işlic*, după cum le este obiceaiul de poartă jupânesele işlice în toată vremea, i-au luat işlicul de pe cap şi l-au băgat în foc şi au lăsat-o cu capul gol, zicând că *numai doamnelor să cade să poarte işlice, iar nu şi jupâneselor*"[41]. Am putea crede că, anterior, în Moldova jupânesele aveau obiceiul de a purta işlice („în toată vremea"), în timp ce în Muntenia, de unde venea orgolioasa doamnă, doar doamnele purtau acest însemn. O însemnare a lui Auby de la Motraye, care vizita Curtea domnească din Bucureşti, pe la 1711, pare a dezminţi existenţa unei asemenea diferenţe, arătând că „cele de rangul întâi, ca de pildă *soţia domnului, fiicele lui* şi ale boierilor poartă haine lungi,

[38] Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, ed. II, Chişinău, 1991, p. 14-16.

[39] Pentru culorile şi simbolistica pietrelor preţioase, foarte potrivită mentalităţilor epocii, vezi <I. Peretz>, *Chromatica lui Daniil Panonski*, în RIAF, X, 1909, p. 58-62.

[40] Paul de Alep, în *Călători străini*, vol. VI, p. 38.

[41] Radu Popescu, *Istoria domnilor Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 196.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îmblănite, ca turcii; cu un *calpac*, sau căciulă rotundă, de samur, aproape la fel cu ale bărbaților. Acest lucru se potrivește și pentru moldoveni"[42]. Relatarea lasă impresia că și în Țara Românească jupânesele, cel puțin soțiile dregătorilor de rangul I, purtau, în mod obișnuit, calpace. Nu știm însă ce a văzut, exact, acest călător. Nu ar fi exclus ca jupânesele pe care le arată ca purtătoare de calpace să nu fi fost doar boieroaice de rangul I, ci să fi avut și avut ascendență domnească.

II.3. Vestimentația

Portretele murale din veacul XV demonstrează, doar pentru Moldova, moștenirea mantiei imperiale bizantine, cu mâneci foarte largi, cunoscută sub denumirea de *granață*[43]. Alături de coroană, acest veșmânt amplu de brocard era unul din simbolurile cele mai grăitoare ale puterii suverane. Deși mai rare, se cunosc și portrete de doamne purtătoare de granață. În celebra scenă a *Întâmpinării moaștelor Sf. Ioan cel Nou* (1415), pictată la mănăstirea Sucevița (la sfârșitul secolului XVI), doamna *Anna*, soția lui Alexandru cel Bun, este zugrăvită în acest veșmânt fastuos. Maria-Voichița, doamna lui Ștefan cel Mare, este reprezentată, în portretul brodat pe epitrahilul de la mănăstirea Dobrovăț (1504), de asemenea în granață[44].

Primul domn care a purtat *caftan*, ca semn al investiturii sale la Poartă, de către sultan, se pare că a fost Alexandru Lăpușneanu (după 1564). Deși poate părea o haină masculină, din tablourile votive ale bisericilor se știe că, în secolele XV-XVI, și doamnele au purtat caftan, ca și soții lor[45].

Dumitru Năstase semnala o descoperire de la Muntele Athos a lui Florin Marinescu: o icoană pe care sunt zugrăvite portretele familiei lui Petru Șchiopul. Aici doamna sa, *Maria Amiralis*, poartă un veșmânt decorat cu *vulturi bicefali*, puși în relație, de cei doi cercetători, cu ideea imperială a domnilor români[46].

II.4. Perlele

Printre alte însemne ale puterii monarhice, un loc aparte îl ocupă *perlele*[47], numite la noi, în mod obișnuit, *mărgăritare*. Le întâlnim și pe *granața* bizantină, dispuse într-o bordură lată, de-a lungul piepților și poalelor, continuându-se și

[42] *Călători străini*, vol. VIII, p. 528.

[43] Pentru a desemna această mantie de ceremonie mai era folosit și termenul grecesc *alurghida*, întâlnit și în textele vechi românești, cu acest sens, iar mai târziu cu un sens răstălmăcit. Dosoftei, în *Viața și petrecerea sfinților*, amintea de „alurghidă și cunună, și altele ce sunt semne împărătești", v. Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul XV*, în vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, 1964, p. 139-140, nota 3.

[44] Corina Nicolescu, *Costumul de curte în Țările Române*, București, 1970, p. 12, 14, 114 (foto).

[45] *Instituții feudale din Țările române. Dicționar*, București, 1988, p. 64, s.v. *caftan*.

[46] Dumitru Năstase, *Ideea imperială în Țările Române*, p. 27.

[47] Jean-Paul Roux, *Regele. Mituri și simboluri*, București, 1998, p. 217. Autorul amintește și de așa numitul „*tron al perlelor*" (deși era ornamentat, de fapt, cu smaralde și rubine), care a aparținut suveranilor iranieni și a fost luat de otomani în 1514 (p. 230).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe mâneci[48]. În depozitul Mariei Potoki (fiica domnului Ieremia Movilă) din Polonia, se aflau, potrivit listelor păstrate, *câteva şiraguri de mărgăritare*, precum şi *o cămaşă împărătească* („ţarska"), *cusută cu perle*[49].

II.5. Apanajul culorii roşii

Este cunoscut faptul că, în Evul Mediu, culoarea roşie era rezervată familiei domnitoare, fiind un simbol al puterii absolute şi al suveranităţii, moştenire a vechiului Bizanţ. Un asemenea statut îl avea *cocârlatul*, un postav deosebit de scump, a cărei culoare roşie se obţinea din cârmâz (de aici şi *roşu-cârmiziu*), dar mai ales *purpura*, denumită în documentele româneşti *porfir* sau *olofir* (*olovir*) a fost considerată ca fiind un monopol al familiei domneşti[50].

În privinţa societăţii feminine, doar soţiile şi fiicele de domn ar fi avut dreptul, teoretic cel puţin, de a se afişa înveşmântate în roşu. Până unde putea merge această preferinţă pentru roşu? Într-o lungă listă, din 1594, a lucrurilor rămase de la Petru Şchiopul sunt amintite şi nişte *„cămăşi roşii, ale doamnei"*[51]. Foarte strict era regimul acestei culori atunci când se folosea la sigilarea actelor, doamna utilizând, câtă vreme soţul ei era pe tron, fie *ceară roşie*, fie cerneală de un roşu-aprins (*chinovar*)[52].

Antonio Maria del Chiaro, aflat la Bucureşti pe la 1717, că „jupânesele obişnuiesc să umble prin oraş în carete cu doi cai, şi aceştia au, atârnând de piept, un fel de pieptar de stofă lat de un braţ, de culoare verde sau azurie, *dar nu roşie*, dat fiind că această culoare e lăsată pe seama numai a familiei domnului"[53].

Într-o singură situaţie statutul doamnei nu era egal cu acela al domnului în folosirea culorii roşii: *doliul*. Doar domnii români, nu şi doamnele, ţineau doliu fiind îmbrăcaţi în culoare roşie. Doamnele purtau haine cernite, ca şi restul Curţii, asemeni reginelor Franţei[54].

După 1699 (Pacea de la Carlowitz), moda polonă pierde teren în Moldova, fiind vizibilă o reorientare spre aceea a Istanbulului, mai ales sub influenţa directă a grecilor stabiliţi în Ţările Române. Dacă la Constantinopol *galbenul*

---

[48] Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 12, 13.

[49] Sever Zotta, *Ştiri noi despre Movileşti*, ArhGen, an II, fasc. 4, 1913, p. 210.

[50] Corina Nicolescu, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova*, în SAI, 1956, nr. 2-3, p. 69.

[51] N. Iorga, *Femeile în viaţa neamului nostru. Chipuri, datine, fapte, mărturii*, ed. II, 1912, p. 97. „Doamna" căreia îi aparţineau aceste cămăşi roşii era circaziana Maria, a treia soţie a lui Petru Şchiopul, fostă roabă, căsătorită cu acesta în exil.

[52] Sorin Iftimi, *Sigilii de doamne şi domniţe ale Moldovei*, în ArhGen, 1995, 1-2, p. 299-300.

[53] *Călători străini*, vol. VIII, p. 376.

[54] Johan Huizinga, *Amurgul Evului Mediu*, 1993, p. 77, „în timp ce întreaga curte, chiar şi regina, poartă negru, regele Franţei poartă doliu în roşu". În Franţa secolului XV prerogativa reginei şi principeselor era culoarea *verde*. Camera de lăuză a reginei era din mătase verde; mai înainte fusese toată în alb.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era culoarea favorită a sultanelor, el devine o modă şi la Iaşi, pentru femei[55]. Nu se cunosc însă ştiri din care să reiasă că şi doamnele ar fi cedat acestei mode.

În privinţa *albului*, se ştie că şi acesta a fost revendicat ca apanaj al familiei domneşti. Ca argument poate fi adus documentul din 12 ianuarie 1817, dat de Ioan Caragea voievod, prin care se poruncea ca nimeni să nu mai îndrăznească a purta „haine cu faţă albă", mai ales din atlas, deoarece această culoare este „dată spre purtare numai obrazelor cărora le vor fi încredinţate domnii şi oblăduiri de noroade". Straşnica poruncă a fost dată de domn la cererea fiicei sale, domniţa Ralu, care dorea să păstreze pentru sine acest privilegiu, interzicându-l boieroaicelor şi jupâniţelor[56].

III. AU EXISTAT CEREMONII DE CONSACRARE A DOAMNEI?

III.1. Încoronarea[57]

În pisania de piatră a bisericii Sf. Vineri (Preacuvioasa Paraschiva) din Roman, înălţată pe la 1550, de doamna lui Petru Rareş, aceasta era intitulată *„de Dumnezeu încoronata* noastră doamnă Elena"[58]. A existat, însă, un ceremonial de încoronare a doamnei, după cum pare să sugereze această inscripţie? În *Descrierea Moldovei (1714)*, principele Dimitrie Cantemir, afirma că *nu*, arătând că doamna *nu participa nici măcar la încoronarea soţului ei*, aceasta fiind considerată *„o solemnitate bisericească ce nu se potrivea cu o femeie"*[59]. Cu ocazia respectivă i se aduceau, însă, onorurile cuvenite, din partea jupâneselor marilor dregători, în sala de primire din palatul doamnei. Chiar despre portul coroanei de către doamne, principele Cantemir avea cunoştinţă doar din portretele votive de la mănăstiri („aşa cum se poate vedea din picturile vechi")[60].

---

[55] Hurmuzaki-Odobescu, *Documente*, vol. III/2, p. 77; apud Eugen Pavlescu, *Economia breslelor*, Bucureşti, 1939, p. 436. Pe o listă de cheltuieli ale Curţii domneşti, făcute de Crăciun, în 1792, apar, pe lângă cizme roşii (trei categorii) şi negre, „ciubote galbene femeieşti", pe trei categorii de calitate, ceea ce arată că erau purtate de femei din categorii sociale diferite (*ibidem*, p. 426).

[56] Al. Alexianu, *Mode şi veşminte din trecut*, vol. II, Bucureşti, 1987, p. 267.

[57] Pentru încoronarea domnilor vezi contribuţiile recente ale lui Radu G. Păun, *Literatura encomiastică şi mirajul puterii absolute în veacul XVIII. Documente româneşti*, în „Revista de istorie socială", Iaşi, II-III (1997-1998), p. 295-332 (cuvântări la încoronarea domnilor precum şi la marile hramuri împărăteşti de peste an: Bobotează, Paşti, Anul Nou); idem, *Istorie şi Ortodoxie. Panegirice româneşti la curtea lui Scarlat Vodă Callimanchi al Moldovei (1812-1818)*, în vol. *Cornelia Papacostea-Danielopolu. In Memoriam*, Bucureşti, 1999, p. 131-144.

[58] *Istoria oraşului Roman*, Roman, 1992, p. 107. Se presupune că textul pisaniei a fost alcătuit de Macarie, episcopul de Roman. Expresia „de Dumnezeu încoronata" s-ar putea referi nu neapărat la o ceremonie a încoronării ci la faptul că *prin naştere* ea avea un asemenea rang.

[59] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Guţu, 1973, p. 157. În lucrarea *Instituţii feudale în Ţările române. Dicţionar*, Bucureşti, 1988, se consemnează că la noi „doamna purta coroană numai ca găteală: ea nu era încoronată împreună cu domnul".

[60] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru Ţara Românească sunt cunoscute, însă, cel puţin două asemenea texte, compilate şi traduse din slavonă, în secolul XVII, sub păstorirea mitropolitului Ştefan I (1648-1653; 1659-1668), care cuprind paragrafe speciale de recomandări pentru desfăşurarea ceremoniei de încoronare pentru „împărătese şi doamne"[61]. Astfel, sub titlul ***Iar despre împărătese şi doamne***, este indicată procedura care ar fi trebuit urmată în cazul încoronării *doamnei*. Se punea coroana (*stemma*) pe pristol, pe sf. antimis, iar domnul şi arhiereul aşteptau ca doamna să fie adusă de către un „preposit" (în Bizanţ un *eunuc*[62], probabil şeful Gineceului; echivalentul românesc ar fi *vornicul doamnei*). Apoi, stând doamna înaintea arhiereului, un diacon o acoperă cu *omforul*[63] (ca în cazul intrării în cinul monahal al călugăriţelor, n.ns.). În continuare arhiereul citea molitvele (rugăciunile) folosite şi la încoronarea împăraţilor, „numai ce schimbă cuvintele de pe bărbăteşte pe muiereşte". După aceea, desfăcând omforul, ca viitoarea doamnă să nu fie văzută, aceasta era condusă spre arhiereu. Mitropolitul lua coroana de pe pristol (masa altarului) şi o înmâna domnului, *acesta fiind cel care o aşeza pe creştetul soţiei sale*. În continuare, capul Bisericii citea cea de-a doua molitvă de încoronare, iar la urmă ţinea şi un „cuvânt de învăţătură". În final, doamna se aşeza pe jilţul ei din biserică, alături de domn, întreg soborul închinându-li-se, după obicei. Textul mai face precizarea că încoronarea doamnei nu se făcea în amvom sau în altar, ca în cazul împăraţilor sau domnilor, textul precizând „să se încoroneze la *augustalii* şi la *andiminisi*".

Aceste texte aveau, desigur, un caracter *normativ*. Nu putem şti dacă şi în ce măsură erau aplicate în viaţa reală. Dar trebuie luat în consideraţie faptul că normele privitoare la încoronarea doamnelor nu au fost nici eliminate din text în momentul alcătuirii compilaţiilor, ca pe o încărcătură nefolositoare. Ele erau copiate, traduse şi se aflau la îndemâna celor interesaţi oferind singura reţetă cunoscută.

Raportându-ne la spaţiul ortodox, modelul oferit se apropie mai mult de cel întâlnit în lumea slavă decât de modelul bizantin. În vechiul Bizanţ basilisa era încoronată înainte de căsătorie, fiind astfel creată o împărăteasă; ea primea

---

[61] Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, *Coronatio. Tradiţia liturgică în ţările române*, în vol. *Naţional şi universal în istoria românilor* (Omagiu lui Şerban Papacostea la 70 ani), Bucureşti, 1998, p. 45, 46, 54, 55, 63-65. Autorii consideră aceste manuscrise redactate sub păstorirea mitropolitului Ştefan I (colaborarea eventuală a lui Udrişte Năsturel, fratele doamnei Elina a lui Matei Basarab), ca fiind un moment important în cristalizarea şi fixarea ceremonialului. Se poate presupune că aceste *slujebnice*, conţinând texte de ceremonial, au servit necesităţilor lui Mihnea III vodă, cunoscut ca având veleităţi imperiale. În acelaşi studiu se arată că, după 1700, aceeaşi redacţie a fost tradusă şi în Moldova, probabil de către Axinte Uricariul, în forme amputate şi simplificate.

[62] *Ibidem*, p. 54.

[63] Totuşi, în înţelesul clasic al termenului, *omforul* este o eşarfă îngustă de 20-30 cm şi lungă de 3,5-4 m. După cum vom vedea în continuare, doamna era acoperită cu un veşmânt amplu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deci coroana de la Dumnezeu, ca şi basileul, nu de la soţul ei[64]. În Rusia, dimpotrivă, ţarul era cel care atingea cu propria sa coroană capul ţariţei, înainte de a-i pune coroana care-i era destinată[65].

III.2. Înscăunarea doamnei

Nu avem informaţii asupra unei asemenea ceremonii, cu privire la Evul Mediu clasic. Am amintit deja părerea negativă a lui Dimitrie Cantemir: *o asemenea ceremonie nu este potrivită unei femei.*

Cea mai veche imagine plastică, reprezentând o doamnă, în ţinută de ceremonie, şezând în jilţul său, datează de la jumătatea secolului XVIII şi o datorăm pictorului Jean Etienne Liotard. Artistul a zugrăvit-o în această ipostază pe doamna Ecaterina (Rosetti), soţia lui Constantin Mavrocordat[66]. O relatare mai detaliată privitoare la înscăunarea unei doamne este foarte târzie. Ea datează din domnia lui Grigore Callimachi (1761), fiind întâlnită în cronica atribuită lui Enachi Kogălniceanu. După ce descrie ceremonia de instalare a domnului, cronicarul relatează că „Înlăuntru, la doamna, iarăşi au făcut doamna Raliţa asămine. Luând pe noru-sa, *doamna Ileana*, au pus-o în scaun şi au urat-o, după cum s-au căzut unei doamni mai mari, zicând în auzul tuturor giupânesălor: – *De astăzi înainte aceasta vă este doamnă!*, făcându-le şi alte ţărămonii, mergând toate giupânesile, de i-au sărutat mâna, zicându-i *să-i fie într-un ceas bun şi să trăiască până la adânci bătrâneţi în luminat scaunu măriii sale!*"[67]. Există o relatare similară şi pentru Ţara Românească dar care, din păcate, nu este datată[68]. În prima parte textul descrie ceremonialul investiturii domnului, inclusiv primirea ce i se făcea în ţară. Spre final se arată următoarele: „Înainte de a intra Domnul în Bucureşti intră Doamna cu domniţele, în carete domneşti, mergând înainte vornicelul şi alţi câţiva boiernaşi, după ei boieroaicele în carete şi la urmă Doamna; iar după Doamnă alte boieroaice în carete. Şi aşa vine şi intră la curte şi *stă pe un tron* şi se duc toate boieroaicele şi unii boieri, de-i sărută mâna".

---

[64] Charles Diehl, *Figuri bizantine*, Bucureşti, 1969, p. 189-192. Vezi şi Sorin Iftimi, *Legendarele împărătese bizantine*, în MI, 1997, nr. 9, p. 84-87.

[65] Vl. Volkoff, *Despre rege*, Bucureşti, f.a., p. 63. Autorul mai adăuga că „în Franţa uzanţele erau diferite. Unele regine au fost unse în aceeaşi zi cu regele, altele în ziua căsătoriei, altele într-un alt moment. În secolele XVII şi XVIII majoritatea n-au fost încoronate; un declin al concepţiei iniţiale despre regalitate", însă, „între 1115 şi 1610, doar 9 regine nu au fost încoronate, pe când 29 au primit coroana".

[66] Vezi Virgil Cândea, *Mărturii româneşti de peste hotare*, vol. I, p. 321 (text); anexe, planşa XXV.

[67] Pseudo-Enachi Kogălniceanu, *Letopiseţiul Ţării Moldovii...(1733-1774)*, ed. Aurora Ilieş şi Ioana Zmeu, 1987, p. 102.

[68] Marcu Beza, *Urme româneşti în răsăritul ortodox*, Bucureşti, 1935, p. 166-167. Este vorba de un manuscris în limba greacă, păstrat la Biblioteca Naţională din Atena.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IV. ÎN LOC DE CONCLUZII

Încercarea de faţă aduce o analiză mai nuanţată a statutului *Doamnei* în istoria Ţărilor Române. Multe dintre chestiunile formulate în aceste pagini merită să fie dezvoltate în studii speciale, care să le verifice valabilitatea şi să le consolideze argumentaţia. De aceea concluziile ce se pot desprinde în urma acestui demers sunt doar parţiale, aşteptându-şi confirmarea viitoare.

Cercetarea pune în evidenţă sursele multiple de legitimare ale instituţiei studiate (prin căsătorie, naştere şi maternitate) privite atât din perspectivă occidentală cât şi orientală (bizantino-otomană).

O constatare surprinzătoare a acestui demers este faptul că termenul de *Domniţă* nu apare în documente până în secolul XVIII. Faptul este neaşteptat cu atât mai mult cu cât s-a demonstrat vechimea instituţiei *Domniei* tocmai prin numeroasele derivate pe care le-a dat cuvântul respectiv în limba română (*domn, doamnă, domnie, domnesc, domnişor* ş.a.). Tot o excepţie este reprezentată şi de termenul „*domnişoară*" prin care este desemnată văduva lui Ioan vodă cel Viteaz, prin analogie cu acela de *domnişor*, ce desemna pe pretendenţii la tron.

Apanajul *culorii roşii*, de sorginte bizantină, dar întâlnit şi la casele regale din Occident, poate fi regăsit şi în Ţările Române, atât la nivelul vestimentaţiei cât şi în cazul sigiliilor. Referitor la sigiliile de doamne am adus câteva contribuţii personale, deja publicate în reviste de specialitate.

În privinţa *intitulaţiilor* s-a putut observa faptul că nu toate calchiază pe cele ale soţului, aflat pe tron. Titlul de *cneaghină* a fost împrumutat prin doamnele ce proveneau din marele cnezat al Lituaniei, iar acela de *despină* („despotovna") a ajuns la noi prin căsătoriile domneşti cu prinţese din Serbia. De asemenea, ca şi în cazul soţilor lor, doamnele au folosit şi unele intitulaţii de inspiraţie imperială (*autocratissa, hegemona, ţariţa*).

Rolul maternităţii în perpetuarea şi legitimarea instituţiei Domniei este pus în evidenţă şi de formula folosită uneori în câteva documente solemne, prin care unii voievozi arată că ei au fost aleşi domni încă „*din sânul maicii mele*". Încrederea în predestinarea către acest destin măreţ este cu atât mai remarcabilă cu cât, în exemplele concrete folosite în acest studiu, domnii respectivi nu erau, de regulă, născuţi de nişte doamne, ci aveau o origine mai modestă. Oricum, această idee pune principiul alecţiunii prin naştere deasupra aceluia de consacrare prin ungere cu Sf. Mare Mir, care apare târziu chiar şi în Bizanţ (prin secolul XII).

În privinţa existenţei unui *ritual de consacrare a doamnei*, studiile recente oferă câteva puncte de sprijin pentru construirea unei asemenea ipoteze. Au ieşit la iveală unele traduceri din veacul XVII, în care sunt incluse şi texte ceremoniale care descriu în detaliu rânduiala încoronării pentru „împărătese şi doamne". S-au păstrat imagini şi chiar menţiuni în izvoare narative privitoare la existenţa unui tron al doamnei şi chiar la ceremonia instalării pe tron a acesteia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LADIES AND POWER. LADY'S STATUS IN ROMANIAN COUNTRIES (Summary)

The article here brings a subtler analysis of the status of the Lady in the history of the Romanian Countries.

Currently, when defining the status of the Ladies in Moldavia and Wallachia, their condition is resumed to that of "wife of the Prince". No ceremonial formula of consecration being known, at least by now, for her (by crowning, anointing, or any other solemn gesture), the way to receive the status of Lady seems to be just one: *marriage*. By this, the lady would acquire just a reflex of sovereignty from her husband, to whom she owes the position, her role remaining quite secondary. This image, too simple, might prove to be unsatisfactory.

For the women in the past centuries there were also other two positions from which they thought to be entitled to receive the title of *lady*: that of *daughter of a prince* and, it seems, that of *mother of a prince*. These positions could be seen as "steps of self-accomplishment", the ideal being to gather in the same person all three qualities that consolidate one's status. The author aims at rising a hypothetical construction on the way in which the three legitimating sources of the conditions of lady interact: *birth*, *marriage* and *maternity*, as well as on the way in which a balance is however reached if any of these qualities is absent.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OANA IONEL

VILICUS RUSTICUS ÎN ITALIA CENTRAL-MERIDIONALĂ

Într-o societate precum cea antică, agricultura era întotdeauna activitatea principală, fapt valabil şi în cazul Peninsulei Italice. Dacă în vremea Republicii proprietăţile funciare relativ modeste erau lucrate de membrii familiei (care includeau şi un anumit număr de sclavi), după războaiele punice are loc o adevărată transformare agrară care răvăşeşte orice principiu tradiţional de cultivare şi de randament al pământului[1]. Acesta devine astfel un izvor de exploatare în vederea îmbogăţirii sigure. Afluxul enorm de cereale din Africa a făcut ca preţul acestora pe piaţa italică să fie mai scăzut decât preţul cerealelor din producţia proprie. În consecinţă, cultura cerealieră a fost abandonată în Peninsulă şi înlocuită de alte forme de producţie care aduceau profit[2].

Îmbogăţiţii de război îşi investeau o mare parte din avere în terenuri agricole pentru că pământul constituia unica investiţie pe scară largă, sigură şi de prestigiu[3]. Teritoriul fertil din Peninsula Italică era deja exploatat de micii proprietari agricoli. Prin urmare, îmbogăţiţii au cumpărat proprietăţile ţăranilor sau le-au obţinut prin violenţă, reorganizând micile exploataţii în ferme mai mari şi mai profitabile. Însă modelul existent al micilor proprietăţi a împiedicat realizarea unor ferme unitare în Italia, astfel încât posesiunile agrare erau mari dar fracţionate, de obicei, în mai multe loturi[4]. De asemenea, noile cuceriri au provocat şi o creştere importantă a numărului de sclavi care vor fi utilizaţi în agricultură.

Utilizarea sclavilor pe domeniile funciare avea mai multe avantaje decât dezavantaje. Robii aveau un preţ care adesea era destul de mare; spre deosebire de muncitorii salariaţi, ei nu erau dispuşi să lucreze eficace iar supravegherea lor era costisitoare. Dar, spre deosebire de ţărani, sclavii nu puteau fi chemaţi în armată pentru mulţi ani. Erau proprietate exclusivă a stăpânilor lor şi puteau fi constrânşi să lucreze multe ore pe parcursul întregului an[5]. În plus, sclavii puteau fi organizaţi în echipe (*decuriae*) care reprezentau o adevărată specializare agricolă.

---

[1] V. A. Sirago, *Storia agraria romana*, vol. I, *Fase ascensionale*, Napoli, 1995, p. 243.
[2] *Ibidem*.
[3] K. Hopkins, *Conquistatori e schiavi. Sociologia dell'impero Romano*, Torino, 1984, p. 115.
[4] *Ibidem*, p. 117.
[5] *Ibidem*, p. 118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astfel, folosirea pe scară largă a sclavilor în agricultură, dar şi abandonarea producţiei cerealiere tradiţionale în Italia şi introducerea altor culturi (în special viţa de vie şi măslinul) au făcut ca noile exploatări funciare să producă un excedent de produse destinat pieţei[6]. Este vorba despre o nouă piaţă formată din ţăranii deposedaţi de pământuri şi plecaţi în oraşe plus din sclavii urbani (şi ei, destul de numeroşi în urma cuceririlor)[7].

Noii stăpâni ai proprietăţilor funciare erau din ce în ce mai ocupaţi cu îndatoririle cetăţeneşti, care făceau indispensabilă prezenţa lor la oraş. În aceste condiţii, munca pe domeniile agrare a fost încredinţată unui întreg aparat de sclavi condus de un *vilicus*, ales de stăpân dintre sclavii de încredere.

Dintre toţi scriitorii latini care s-au ocupat de agricultura Romei antice, Varro este singurul care a dat o scurtă definiţie a lui *vilicus* şi a muncii sale: *Vilicus agri colendi causa constitutus atque appellatus a villa, quod ab eo in eam convehuntur fructus et evehuntur, cum veneunt. A quo rustici etiam nunc quoque viam veham appellant propter vecturas et vellam, non villam, quo vehunt et unde vehunt*[8].

Această etimologie pentru *veha* şi *vella* este respinsă de cercetători, dar legătura dintre *vilicus* şi *villa* este sigură şi, chiar dacă *vilicus* avea ocupaţii şi în afara fermei, strânsa conexiune între nume şi locul de muncă iniţial poate fi reţinută ca punct de plecare[9]. În *Digeste*, termenul de *vilicus* este folosit aproape exclusiv pentru a desemna vechilul unei ferme; *vilicus* supraveghea o *villa* sau un *fundus*, la fel cum *insularius* supraveghea o *insula*, *tabernarius* – o *taberna*, *mensarius* – o *mensa* şi *pistor* – un *pistrinum*[10].

Definiţia lui Varro sugerează că sarcinile lui *vilicus* nu se refereau numai la producţie, ci şi la vânzarea ei. Scriitorii agricoli avertizau împotriva transformării vechilului din fermier în comerciant. Totuşi, ferma este unul dintre mediile tratate de Ulpianus în pasajul *De institoria actione* din *Digeste*[11]; astfel, un *vilicus* putea fi *institor*, termen juridic care desemna pe administratorul afacerilor.

Aria de competenţă a acestor *institores* era, în cele mai multe cazuri, definită printr-un contract scris (*lex praepositionis*). *Institores* puteau fi, în aceeaşi măsură, bărbaţi şi femei. Patru sunt mediile specificate, în mod deosebit, de juriştii romani în care se foloseau asemenea agenţi: *Labeo quoque scripsit, si quis pecuniis faenerandis, agris colendis, mercaturis redemptur*isque *faciendis praeposuerit, in solidum eum teneri*[12].

---

[6] V. A. Sirago, *op. cit.*, p. 244-245.

[7] K. Hopkins, *op. cit*, p. 116.

[8] Varro, *De re rustica*, I, 2, 14, în Marco Terenzio Varrone, *Opere*, a cura di Antonio Traglia, Torino, 1974, p. 595.

[9] J. Carlsen, *Vilici and Roman Estate Managers until AD 248, Roma*, 1995, p. 27.

[10] *Digeste*, 14. 3. 5. 1, în *Corpus Iuris Civilis*, vol. I, *Institutiones. Digesta*, Berlin, 1954, p. 221.

[11] *Digeste*, 14. 3. 3, ed. cit., p. 221: *Institor appellatus est ex eo, quod negotio gerendo instet: nec multum facit, tabernae sit praepositus an cuilibet alii negotiationi.*

[12] *Digeste*, 14. 3. 5. 2, ed. cit., p. 221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar nu exista o părere unanim acceptată de juriştii romani dacă vechilul putea fi considerat întotdeauna *institor*. Astfel, Paulus, în *Digeste*, sublinia că acest lucru depindea de acordul dintre proprietar şi *vilicus*: *Si cum vilico alicuius contractum sit, non datur in dominum actio, quia vilicus propter fructus percipiendos, non propter quaestum praeponitur. Si tamen vilicum distrahendis quoque mercibus praepositum habuero, non erit iniquum exemplo institoriae actionem in me competere*[13]. Paulus distinge între vechilul propriu-zis care supraveghea munca în fermă şi un alt tip de *vilicus* care nu avea legătură cu această sarcină şi a cărui muncă era de a vinde recoltele sau de a supraveghea producţia altor bunuri care nu erau obţinute din agricultură[14].

Primul eveniment „istoric" legat de un *vilicus* datează din secolul al III-lea î.Hr. Anecdota, povestită cu câteva diferenţe de unii autori latini (Valerius Maximus, Seneca, Frontinus), poate fi ficţiune, dar conţine unele elemente care ne pot reţine atenţia. În timpul primului război punic (264-241 î.Hr.), generalul roman M. Atilius Regulus cere Senatului lăsarea la vatră, deoarece vechilul fermei sale *Pupinia* murise. Senatul îi refuză cererea, dar promite să aibă în vedere problema[15]. Valerius Maximus spune că ferma lui Regulus avea doar şapte *iugera* şi că pământul era de proastă calitate, iar *mercenarius* a fugit împreună cu uneltele[16]. Unii cercetători (J. Carlsen, E. Maroti), consideră că terminologia este anacronică, pentru că acest *vilicus* nu-l poate desemna pe vechilul cunoscut din opera lui Cato (Atilius Regulus nu avea nevoie de un asemenea vechil pentru că ferma lui nu era cultivată intensiv şi produsele nu erau vândute la piaţă)[17]. Însă J.J. Aubert este de părere că nici o consideraţie de ordin istoric nu ne permite să respingem această întâmplare[18] şi că există două probleme.

În primul rând, asocierea etimologică a cuvântului *vilicus* cu *villa* i-a făcut pe mulţi istorici să tragă concluzia că sistemul de administrare cu *vilici* poate fi înţeles numai în relaţie cu un anumit tip de gospodărie (rurală sau suburbană) care s-a dezvoltat în prima jumătate a secolului II î.Hr. în jurul localităţii *Baiae* (regiunea Napoli). Totuşi, este foarte probabil ca mult înaintea acestei dezvoltări

[13] *Digeste*, 14. 3. 16, ed. cit., p. 222.

[14] J. Carlsen, *op. cit.*, p. 28-29; A. di Porto, *Impresa agricola ed attività collegate nell'economia della „villa": alcune tendenze organizzative*, în *Sodalitas. Scritti in onore di A. Guarino*, 7, Napoli, 1984, p. 3237-3238.

[15] Valerius Maximus, IV, 4, 6, în Valerio Massimo, *Detti e fatti memorabili*, a cura di Rino Faranda, Torino, 1971, p. 333; Seneca, *Ad Helviam Matrem de Consolatione*, 12, 5, în Lucio Anneo Seneca, *Tutti gli scritti in prosa. Dialoghi, trattati e lettere*, a cura di Giovanni Reale, con la collaborazione di Aldo Marastoni e Monica Natali, Milano, 1994, p. 354; Frontinus, *Stratagemata*, IV, 3, 3, în Sesto Giulio Frontino, *Gli Stratagemmi*, introduzione, traduzione e note a cura di Francesco Galli, Lecce, 1999, p. 319.

[16] Valerius Maximus, IV, 4, 6, ed. cit.

[17] J. Carlsen, *op. cit.*, p. 30; E. Maroti, *The Vilicus and the Villa System in Ancient Italy*, în „Oikumene", 1, 1976, p. 112.

[18] J. J. Aubert, *Business Managers in Ancient Rome. A Social and Economic Study of Institores 200 BC–AD 250*, Leiden, 1994, p. 125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să fi existat anumite tipuri de structuri arhitectonice pe care romanii le numeau *villae*. Primele *villae* erau, cu siguranță, posedate de oamenii cei mai bogați, săracii trăind în simple *tuguriae*.

În al doilea rând, există opinia că tipul de *vilicus* al lui Cato este arhetipul vechilului roman de-a lungul istoriei, fără să se țină seama că sistemul descris de autorul antic era deja rezultatul unei îndelungi evoluții istorice. Putem presupune, aşadar, că ideea unui administrator în fruntea unei unități agricole este mai veche decât aşa-numitul fenomen *villa*[19].

Trebuie făcută o delimitare între *vilicus* şi *actor* sau *dispensator*. Columella nu face distincție între *actor* şi *vilicus*[20]. Din contră, Scaevola spune că amândoi fac parte din *instrumenta*, dar *vilicus* este însărcinat cu *res rusticae*, în timp ce *actor* cu *rationes fundi*[21]. De obicei, *vilici* erau utilizați într-o singură unitate agricolă, iar *actores* puteau fi responsabili cu administrația financiară a mai multor unități[22].

De asemenea, *actores* nu par să fi ținut o aşa de strânsă legătură cu pământul, aşa cum o făceau *vilici*. În afară de aceasta, *actores* au apărut mai târziu decât *vilici* şi e posibil să fi preluat anumite funcții de la aceştia[23]. Prima mențiune a unui *actor* datează din secolul I d.Hr., această apariție reflectând o nouă etapă în evoluția fermei romane, caracterizată de o largă diviziune a muncii, impusă de împrăştierea proprietăților şi de apariția marilor domenii (*latifundia*)[24].

În plus, nu numai că cei doi au sarcini diferite, dar supraveghează şi diferite tipuri de munci, reprezentând două forme de administrație. Acest lucru este surprins în *Digeste*: un *praedium* a fost arendat de coloni sub supravegherea unui *actor*, iar când sclavii au înlocuit colonii lipsă, Stichus a continuat să fie administratorul proprietății, dar acum se numea *vilicus*[25]. Aceasta înseamnă că *actores* supravegheau *coloni*, în timp ce *vilici* supravegheau sclavi[26].

Probabil că în cadrul ierarhiei, funcția de *actor* era de rang mai înalt decât cea de *vilicus*. Astfel, o inscripție datată în secolul I sau II d.Hr. atestă pe Festus, *vilicus* pe *Pagus Fificulanus*, care ridică un altar pentru *Liber Pater*, iar mai târziu, ca *actor*, plăteşte mormântul fiicei sale[27]. *Actores* deținеau o poziție intermediară între *procuratores* (reprezentanți ai stăpânilor pe domeniile rurale, fiind adesea liberți) şi *vilici*[28].

---

[19] *Ibidem*, p. 123-124.

[20] Columella, *De re rustica*, I, 7, 7, în Lucio Giunio Moderato Columella, *L'arte dell'agricoltura e libro sugli alberi*, traduzione di Rosa Calzecchi Onesti, introduzione e note di Carlo Carena, Torino, 1977, p. 615.

[21] *Digeste*, 33. 7. 20. 4, ed. cit., p. 513.

[22] Plinius, *Epistulae*, III, 19, 2, în Plinio Cecilio Secondo, *Opere*, vol. I, a cura di Francesco Trisoglio, Torino, 1973, p. 413.

[23] J. J. Aubert, *op. cit.*, p. 192.

[24] *Ibidem*.

[25] *Digeste*, 20. 1. 32, ed. cit., p. 297.

[26] J. Carlsen, *op. cit.*, p. 125.

[27] *CIL*, IX, 3571; *CIL*, IX, 3579.

[28] J. J. Aubert, *op. cit.*, p. 196.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Funcția de *vilicus* a fost confundată și cu aceea de *dispensator*, datorită existenței unui termen unic în limba greacă (*οἰκονόμος*) pentru ambele cazuri[29]. Distincția a fost făcută de autorii antici. Cicero, în *De re publica*, menționează că *vilicus* (vechilul) cunoaște treburile legate de agricultură, în timp ce *dispensator* (casierul) știe să scrie[30]. Așadar, *dispensator* era casierul prin excelență[31]. La fel, un *vilicus* putea promova în funcția de *dispensator*, așa cum o demonstrează o inscripție descoperită la Roma[32]. Vechilul unei ferme, *vilicus*, putea avea între sarcinile sale și ținerea socotelilor casei de bani, dar el se ocupa, mai ales, de conducerea tehnică a exploatației[33].

Oricum, *vilici* erau considerați ca făcând parte din *instrumenta fundi*. Varro includea sclavii de pe proprietățile agricole, deci și pe *vilici*, în *instrumenta vocalia*: *De fundi quattuor partibus, quae cum solo haerent, et alteris quattuor, quae extra fundum sunt et ad culturam pertinent, dixi. Nunc dicam, agri quibus rebus colantur. Quas res alii dividunt in duas partes, in homines et adminicula hominum, sine quibus rebus colere non possunt; alii in tres partes, instrumenti genus vocale et semivocale et mutum: vocale, in quo sunt servi, semivocale, in quo sunt boves, mutum, in quo sunt plaustra*[34].

Totuși, în secolul al III-lea Paulus menționa un exemplu în care vechilul nu aparținea instrumentelor fermei: *Cum de vilico quaereretur et an instrumento inesset et dubitaretur, Scaevola consultus respondit, si non pensionis certa quantitate, sed fide dominica coleretur, deberi*[35]. Așadar, dacă vechilul plătea o rentă, nu era considerat parte din *instrumenta fundi*. În acest caz, unii autori l-au considerat *servus quasi colonus*.

Servi quasi coloni aveau aceeași independență ca și *coloni* obișnuiți în legătură cu administrarea fermei. Numai într-o oarecare măsură ei semănau cu ceilalți sclavi deoarece puteau fi îndepărtați din funcție fără preaviz[36]. Cu toate acestea, este posibil ca stăpânul să nu fi intervenit în modul de administrare al fermei atât timp cât rentele erau plătite regulat; din acest punct de vedere, *servi quasi coloni* aveau un grad de independență mai ridicat[37].

În Roma antică, un proprietar de terenuri agricole putea decide sistemul de administrare al fermei sale. Avea trei posibilități: o supraveghea el însuși, o încredința unui vechil sau o arenda (în întregul ei sau împărțită în mai multe loturi)[38].

---

[29] J. Muniz Coello, *Officium dispensatoris*, în *Gérion*, 7, 1989, p. 108.

[30] Cicero, *De re publica*, V, 3, în Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*, traducere și note de Gh. Ceaușescu, București, 1983, p. 338.

[31] G. Boulvert, *Esclaves et affranchis impériaux sous le Haut-Empire Romain. Rôle politique et administratif*, Napoli, 1970, p. 429.

[32] *CIL*, VI, 278.

[33] G. Boulvert, *op. cit.*, p. 433.

[34] Varro, *De re rustica*, I, 17, 1, ed. cit., p. 635.

[35] *Digeste*, 33. 7. 18. 4, ed. cit., p. 518.

[36] J. Carlsen, *op. cit.*, p. 118.

[37] *Ibidem*, p. 31.

[38] *Ibidem* p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Selecția tipului de administrație era determinată de factori variați. Astfel, decizia putea ține de prejudecata personală, de tradiție, de obiceiul locului, de contextul istoric și social sau de considerente economice și politice[39]. În unele cazuri, proprietarul lucra numai o parte a pământului fermei, în timp ce cealaltă parte era încredințată unui arendaș. Terenul era împărțit, așadar, în câteva loturi mai mult sau mai puțin independente, dar din punct de vedere administrativ un asemenea *fundus* rămânea o singură unitate[40].

De obicei, vechilul de pe o proprietate rurală (*vilicus*) era de condiție servilă. Acest lucru nu implica, neapărat, ca și lucrătorii subordonați lui să fie numai sclavi. Forța de muncă permanentă pe domeniu era formată din sclavi, dar erau angajați temporar și muncitori salariați (*mercenarii*), așa cum menționează Varro și Columella[41].

Este interesant de știut care mod de gestiune era cel mai frecvent: cu *vilicus* sau *colonus*? În tratatul său dedicat agriculturii, Cato vorbește în mai multe rânduri despre *vilicus*, dar examinează și cazul lui *redemptor partiarius*, adică un arendaș de condiție liberă (acesta avea dreptul la 1/8 din profit, dacă pământul era fertil, și la 1/5, dacă terenul era puțin productiv)[42]. Varro nu utilizează nici termenul de *vilicus*, nici pe cel de *colonus*, ci pe cel de *praefectus*; oricum, contextul indică sigur că era vorba despre un sclav[43]. Mai târziu, Palladius va adopta expresia *agri praesul*, personaj de condiție servilă, din moment ce recomandă ca acesta să nu fie ales dintre sclavii care în tinerețe fuseseră amanții stăpânului, căci riscau să creadă că totul îi este permis[44].

Columella este singurul autor antic care furnizează indicații precise. El subliniază că *vilicus* (și toți sclavii subordonați lui) se comportă, în general, într-o manieră foarte păguboasă pentru proprietar: hrănește rău boii și îi închiriază străinilor, nu are grijă ca pământul să fie bine lucrat, lasă să se fure sau fură el însuși grâul expus la soare, înșeală stăpânul cu privire la cantitatea de cereale[45], într-un cuvânt, își bate joc de randament[46]. Columella estimează că domeniul încredințat lui *vilicus* va fi bine pus în valoare numai dacă stăpânul realizează o supraveghere constantă sau, cel puțin, face vizite (inspecții) foarte frecvente. De aceea, pentru domenii mai îndepărtate de reședința obișnuită a proprietarului, este mai bine să se recurgă la *liberi coloni*[47].

---

[39] J. J. Aubert, *op. cit.*, p. 132.

[40] J. Carlsen, *op. cit.*

[41] Varro, *De re rustica*, I, 17, 1-3, ed. cit., p. 635-636; Columella, *De re rustica*, III, 21, ed. cit., p. 164.

[42] Cato, *De agri cultura*, CXXXVI, în M. Porcio Catone, *La primitiva civiltà latina agricola e il libro dell'agricoltura*, traduzione di Gaetano Curcio, Firenze, 1929, p. 195.

[43] Varro, *De re rustica*, I, 17, 4, ed. cit., p. 637.

[44] Palladius, *Opus agriculturae*, I, 6, 18, în Palladius, *Traité d'agriculture*, tome premier, texte établi, traduit et commenté par René Martin, Paris, 1976, p. 13.

[45] Columella, *De re rustica*, I, 7, 6-7, ed. cit., p. 63.

[46] R. Martin, *Familia rustica*, în *Actes du Colloque 1972 sur l'esclavage*, Paris, 1974, p. 270.

[47] Columella, *De re rustica*, I, 7, 6, ed. cit., p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În opinia autorului antic există, astfel, o adevărată ierarhie a modurilor de gestiune a unei ferme. În vârful piramidei ar fi valorificarea directă de către stăpân; aceasta este idealul, dar care nu era aproape niciodată realizat. Urmează exploatarea încredințată lui *vilicus*, dar cu condiția de a fi supravegheat. Pe locul trei este arenda, care prezintă unele inconveniente (stăpânul obținea destul de greu renta în bani sau în natură etc.), dar la care era mai bine să se recurgă pentru domeniile mai îndepărtate. În al patrulea rând, era exploatarea în regie, cu un control inexistent sau insuficient al proprietarului[48].

Se pare că valorificarea directă era *a priori* exclusă, astfel încât gestiunea domeniului cu un *vilicus* de condiție servilă era cea preferată de ansamblul autorilor latini de tratate de agricultură, ei înșuși mari proprietari de domenii; este, în orice caz, singura pe care o iau în considerație în mod serios în tratatele lor, cea mai răspândită, de fapt[49]. Același lucru era valabil și pentru proprietățile funciare imperiale, Suetonius dând informații despre un *vilicus* al lui Claudius: *hic in aedilitate inquilinos praediorum suorum contra vetitum cocta vendentes multasset vilicumque intervenientem flagellasset*[50].

Vechilul (*vilicus*) de pe o proprietate rurală era un intermediar între *dominus* și *familia rustica*. Columella menționează că vechilul înlocuia, practic, proprietarul[51], în condițiile în care acesta era reținut la oraș cu treburile cetățenești.

Calitățile necesare unui vechil sunt prezentate de scriitorii agricoli latini Cato, Varro și Columella. În afara faptului că *vilicus* trebuia să fie un agricultor priceput, îi erau cerute o serie de calități morale: în primul rând, să fie cinstit și loial. De asemenea, un vechil nu trebuia să fie alcoolic, escroc, superstițios, în caz contrar putând fi revocat de către stăpân[52].

Columella consideră de importanță capitală problema alegerii și formării unui viitor *vilicus*. Autorul antic apreciază că cea mai mare parte a proprietarilor dădeau dovadă de inconștiență în această privință. Astfel, ei numeau vechilul dintre sclavii pe care îi cunoșteau bine din *familia urbana* (în acest caz, viitorul *vilicus* putând fi un vechi servitor, pentru care noua situație reprezenta un fel de retragere onorabilă[53]), fie un fost amant, fie unul dintre sclavii de companie din hotelurile Romei (unde se bucurau de o largă libertate, frecventând circul, teatrele și prostituatele)[54]. Este lesne de înțeles de ce stăpânii erau tentați să facă o asemenea alegere: când se înapoiau la ferme, aveau certitudinea că vor fi primiți de un om care cunoștea lumea și obiceiurile stăpânului, nu de un ignorant care se pricepea numai la agricultură[55].

---

[48] R. Martin, *op. cit.*, p. 270-271.

[49] *Ibidem*.

[50] Suetonius, *Claudius*, 38, 2, în Suetonius, *Viețile celor doispreuece Cezari*, traducere din limba latină, prefață și anexe de Gheorghe Ceaușescu, București, 1998, p. 216.

[51] Columella, *De re rustica*, XII, *praef.* 10, ed. cit., p. 839.

[52] Cato, *De agri cultura*, V, 2-4, ed. cit., p. 126; Columella, *De re rustica*, I, 7, 5; I, 8, 5-7; XI, 1, 13-14, ed. cit., p. 63; 65; 739.

[53] Columella, *De re rustica*, I, *praef.* 12, ed. cit., p. 33.

[54] Columella, *De re rustica*, I, 8, 2, p. 65.

[55] R. Martin, *op. cit*, p. 273-274.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pornind de la aceste considerente, M.E. Sergeenko realizează o adevărată „tipologie" a vechilului (tiran, indulgent şi avar)[56]. Oricum, autoarea însăşi afirmă că realitatea era cu totul alta, cele trei tipuri de *vilici* neexistând în formă pură.

Însă avem mărturii despre prezenţa unor vechili pe proprietăţile funciare, care înainte de această funcţie fuseseră sclavi urbani. Exemplul lui Trimalchio este edificator în acest sens: când stăpânul său a devenit gelos datorită relaţiei pe care sclavul favorit o avea cu matroana, l-a trimis ca *vilicus* la ţară[57]. Şi ferma lui Horatiu, primită de la Maecena, era administrată tot de către un *vilicus* venit de la oraş. În scrisoarea sa poetul imaginează un dialog cu vechilul domeniului său sabin, acolo unde Horatiu ar dori să petreacă mai mult timp în linişte, departe de zgomotul vieţii de la oraş. Poetul face distincţie între filosofia sufletului înrobit şi cea a sufletului liber, lipsit de dorinţe contradictorii şi reliefează oscilaţiile vechilului, care, în timpul când ara la Roma, suspina după viaţa de la ţară, dar devenind *vilicus*, regreta marile plăceri ale oraşului: *tu mediastinus tacita prece rura petebas, / nunc urbem et ludos et balnea vilicus optas*[58].

Aşadar, funcţia de *vilicus* pe o proprietate agrară putea constitui, pentru un sclav urban, o pedeapsă sau o înaintare în ierarhia profesională.

În ceea ce priveşte nivelul intelectual şi educaţia vechilului, autorii antici care au scris despre agricultură au opinii diverse. Mai exigenţi decât Cato (care se limita să insiste numai asupra calităţilor morale), Varro şi Columella afirmă că *vilicus* trebuia să fie, înainte de toate, un specialist al agriculturii[59]. Pentru Varro era de neconceput nu numai ca el să nu ştie să citească, dar şi să nu aibă şi o anumită cultură[60]. În schimb, Columella apreciază ca inutilă pentru *vilicus* ştiinţa scrisului şi cititului şi, mai mult, consideră că este preferabil să nu ştie, pentru simplul motiv că ignoranţa în acest domeniu nu îi permite să falsifice socotelile[61]; însă, vechilul trebuia să aibă o memorie excelentă.

Menţiunile lui Columella din Cartea I cu privire la *vilicus* sunt completate în Cartea a IX-a care prezintă îndatoririle vechilului. Această parte conţine şi un calendar agricol (care corespunde cu acela al lui Varro) în care sunt notate pentru *vilicus* momentele în care trebuiau îndeplinite muncile[62]. Acest lucru indică, indirect, că şi vechilul lui Columella ştia să scrie şi să citească. Faptul că unii *vilici* ştiau să citească rezultă şi din scrisoarea trimisă de Horatiu vechilului, putându-se presupune că primitorul era capabil s-o recepteze[63].

---

[56] M. E. Sergeenko, *Vilicus*, în *Schiavitù e produzione nella Roma Repubblicana*, a cura di I. Biezunska Malowist, Roma, 1986, p. 191-207.

[57] Petronius, *Satyricon*, 69, 3, în Petronio, *Satyricon*, a cura di Vicenzo Ciaffi, Torino, 1967, p. 187.

[58] Horatiu, *Epistulae*, I, 14, 14-15, în Qiunto Orazio Flacco, *Tutte le opere*, versione, introduzione e note di Enzio Cetrangolo, con un saggio di Antonio La Peuna, Firenze, 1968, p. 459.

[59] Varro, *De re rustica*, I, 17, 4, ed. cit., p. 637; Columella, *De re rustica*, I, 8, 4, ed. cit., p. 65.

[60] Varro, *De re rustica*, I, 17, 4; II, 10, 6, ed. cit., p. 637; 786.

[61] Columella, *De re rustica*, I, 8, 4.

[62] Columella, *De re rustica*, XI, 3, 1, ed. cit., p. 749.

[63] Horatiu, *Epistulae*, I, 14, ed. cit., p. 456-461.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dintre cei trei autori latini, Columella este cel care insistă cel mai mult asupra educației agronomice a vechilului. El începe expunerea acestei probleme cu un citat din opera lui Xenophon, *Oeconomicos*, tradusă de Cicero; Ischomachus, întrebat de Socrate dacă obișnuiește să-și cumpere vechilul, răspunde că preferă să-l instruiască el însuși: *ipse instituo. Etenim qui me absente in meum locum substituitur et vicarius meae diligentiae succedit, is ea quae ego scire debet*[64]. Dar Columella apreciază că această practică aparține unor vremuri de mult apuse, când toată lumea cunoștea treburile agriculturii.

În opinia autorului latin, viitorul *vilicus* trebuia să învețe practicile agricole încă din adolescență, așa cum o făcea viitorul olar sau fierar. Pregătirea vechilului trebuia să fie nu numai de natură practică, ci și teoretică. Însă aici intervin mai multe probleme: la Roma nu exista învățământ agricol, iar găsirea unui specialist de la care viitorul *vilicus* să învețe ansamblul agriculturii era o iluzie. De aceea, Columella recomandă un fel de „echipă pedagogică" (compusă din mai mulți specialiști într-o anumită ramură a agriculturii sau creșterii animalelor) căreia să-i fie încredințat ucenicul[65]. Astfel, la Sulmo, Phota *vilicus* a pus o dedicație în cinstea educatorului său[66]. Unii istorici[67] au considerat că epigrafa descoperită lângă Capua (la San Angelo in Formis) atestă existența unei adevărate școli pentru *vilici*[68]. Mai recent, însă, J. Carlsen a dat o nouă interpretare documentului epigrafic. Cercetătorul danez este de părere că cei opt *candidati* nu încercau să obțină profesia de vechil, ci dreptul de a fi membri în colegiul lui *Silvanus*[69].

Slujba de *vilicus* putea fi încredințată și sclavilor *verna* din *familia rustica*. Acest lucru poate fi desprins din afirmațiile lui Columella[70], dar mai ales din inscripții. Reprezentativă, în acest sens, este dedicația colegiului de pe *praedia Galbana* (în apropierea Romei), instituție condusă de *vilici* dintre care doi (Felix și Vindex) apar ca *vernae* ai moșiei imperiale respective[71]. Așadar, *vilicus* nu

[64] Columella, *De re rustica*, XI, 1, 5, ed. cit., p. 735. Cicero însuși consideră că proprietarul fermei nu trebuie să fie atotștiutor în problemele agriculturii, aceasta netrebuind să-i dea prea multă bătaie de cap. Într-un pasaj din *De Oratore* afirmă că stăpânul, pentru a da ordine celor însărcinați cu conducerea proprietății sale (*procurator* sau *vilicus*), nu trebuie să cunoască tratatele de agricultură fiind de ajuns noțiunile generale cunoscute de toată lumea (Cicero, *De Oratore*, I, 249, în M. Tullio Cicerone, *Opere retoriche*, vol. I, *De Oratore, Brutus, Orator*, a cura di Giuseppe Norcio, Torino, 1970, p. 225); R. Martin, *Recherches sur les Agronomes Latins et leur conceptions économique et sociales*, Paris, 1971, p. 96.

[65] Columella, *De re rustica*, XI, 1, 12, ed. cit., p. 739.

[66] *CIL*, IX, 3103.

[67] K. Schneider, *Vilicus*, în *RE*, VIII, A2, col. 2138; E. Maroti, *The vilicus and the villa – system in Ancient Italy*, în „Oikumene", 1, 1976, p. 118.

[68] *CIL*, X, 8217.

[69] J. Carlsen, *CIL X 8217 and the Question of Templ Land in Roman Italy*, în *Landuse in the Roman Empire*, ed. J. Carlsen, Roma, 1994, p. 11; în același timp, Ursulus este *vilicus* pe pământul sanctuarului Dianei Tifatina, administrat ca proprietate privată (*ibidem*, p. 13).

[70] Columella, *De re rustica*, I, 8, 2; XI, 1, 7, ed. cit., p. 65; 735 (viitorul *vilicus* trebuia să fie folosit în treburile fermei încă din adolescență).

[71] *CIL*, VI, 30983.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era numai un simplu muncitor sclav, ci un membru de încredere al gospodăriei, căruia i se cereau anumite calități morale și profesionale.

Angajarea pe o fermă a unui *vilicus* născut liber putea fi doar o posibilitate teoretică[72]. Cercetătorii au analizat problema, iar pentru *actores* există date care să ateste acest lucru[73]. Oricum, despre *vilici* nu putem face afirmații certe; H.C. Teitler menționa că administratorul născut liber al unei ferme nu era necunoscut lumii antice, dar că nu se poate spune nimic despre frecvența fenomenului[74].

Dacă vechilul nu putea fi ales dintre sclavii domeniului, atunci trebuia să fie cumpărat. Probabil prețul său era destul de ridicat, ca al oricărui alt sclav instruit într-o anumită meserie. Autorii antici dau anumite recomandări în ceea ce privește un astfel de *vilicus*. Astfel, Varro avertizează că sclavii folosiți în agricultură trebuia să aibă cel puțin 22 de ani, iar administratorul să fie mai în vârstă decât ei, pentru a impune respect[75]. Columella insistă asupra faptului că viitorul *vilicus* nu trebuie ales nici dintre sclavii cei mai bătrâni, dar nici dintre cei mai tineri deoarece primii nu mai aveau vigilența necesară supravegherii, iar ceilalți nu erau obișnuiți cu muncile câmpului. După părerea lui, vârsta medie era cea mai potrivită, un bărbat putând îndeplini cel mai bine sarcinile unui vechil de la 35 la 65 de ani[76].

Cea mai importantă sarcină a lui *vilicus* (cu care toți scriitorii latini sunt de acord) era distribuirea muncii pe domeniu, în conformitate cu instrucțiunile stăpânului și ținând cont de calitățile fiecărui subaltern. Cato precizează că stăpânul trebuia să-i dea vechilului instrucțiuni scrise, îndeplinirea lor putându-se verifica mai ușor cu ocazia unei inspecții pe domeniu[77].

După Varro, instrucțiunile scrise trebuiau să cuprindă și un calendar al muncilor agricole, cu sarcini speciale, în funcție de fiecare lună a anului. Aceste norme erau încredințate lui *vilicus* și ținute la vedere în fermă[78].

Scriitorii antici nu sunt de acord în ceea ce privește independența lui *vilicus*. Vechilul din comediile lui Plautus îndeplinea anumite comisioane la oraș, dar se întorcea la fermă în aceeași zi[79]. La fel, Cato permite vechilului să facă cumpărături la piață, dar numai cu știrea stăpânului. De asemenea, *vilicus* trebuia să recupereze împrumuturile făcute de stăpân; el manevra, astfel, o anumită sumă de bani cu care plătea lucrătorii angajați cu ziua. El trebuia, însă, să dea socoteală stăpânului periodic[80].

---

[72] J. Carlsen, *op. cit.*, p. 67.

[73] J. J. Aubert, *op. cit.*, p. 193-194.

[74] H. C. Teitler, *Free-born Estate Managers in the Graeco-Roman World*, în *De agricultura: in memoriam P. W. de Neeve (ed. H. Sancisi – Weerdenburg)*, Amsterdam, 1993, p. 208.

[75] Varro, *De re rustica*, I, 17, 3-4, ed. cit., p. 637.

[76] Columella, *De re rustica*, XI, 1, 2-7, ed. cit., p. 733-735.

[77] Cato, *De agri cultura*, II, 5-6, ed. cit., p. 123-124.

[78] Varro, *De re rustica*, I, 36, ed. cit., p. 665.

[79] Plautus, *Casina*, 98-110, în Tito Maccio Plauto, *Le Commedie*, a cura di Giuseppe Angello, vol. I, Torino, 1980, p. 661; idem, *Poenulus*, 170-171, în Plaute, *Mostellaria, Persa, Poenulus*, vol. V, texte établi et traduit par Alfred Ernout, Paris, 1961, p. 179.

[80] Cato, *De agri cultura*, V, 3-4, ed. cit., p. 127; vezi și *vilicus anatocismi*, în *AE*, 1980, 230.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceste tranzacții erau, însă, relativ modeste și nu putem afirma că *vilicus* avea responsabilități financiare mari. Horațiu menționează că vechilul lui Orbius putea să vândă struguri, pui și ouă[81] și de aceea era considerat de poet ca un adevărat stăpân. Citindu-l pe Cicero ne putem face o imagine asupra sumei de bani de care putea dispune un *vilicus*: în Epir, scriitorul a fost împrumutat de vechilul lui Atticus cu 20.000 de sesterți[82].

Faptul că *vilicus* era implicat în anumite afaceri este menționat și de Varro. Autorul antic spune, de asemenea, că vechilul nu trebuia să părăsească ferma decât pe durata unei singure zile, în cazul în care era forțat să o facă[83].

Unii autori au considerat că *vilicus* era investit în virtutea unei *lex praepositionis*, deci putea fi un *institor*. O *lex praepositionis* putea prevede asigurarea proviziilor din afara fermei, angajarea salariaților sezonieri sau aranjamentele privind construcțiile care trebuiau să se facă sub supravegherea lui *vilicus*, toate aceste acțiuni fiind firești în cazul absenței stăpânului[84].

La Columella însă, responsabilitățile financiare ale lui *vilicus* erau prezentate ca fiind mult mai limitate; el nu era în nici un caz un om de afaceri și autorul antic mergea până la a recomanda interzicerea utilizării banilor sau a oricărui alt lucru, pentru că aceasta îl abătea de la sarcinile sale principale și făcea din el mai mult un comerciant decât un agricultor[85]. Totuși, Columella nuanțează acest punct de vedere precizând că *vilicus* putea să plece la oraș în zilele de piață, dar numai pentru a vinde sau a cumpăra ceea ce era absolut necesar pentru activitatea fermei[86]. Aceasta se explică prin faptul că numai anumite produse trebuiau vândute rapid (ouăle, fructele, legumele proaspete), dar achizițiile și vânzările de o importanță reală ieșeau din sfera competențelor lui *vilicus* fiind în grija proprietarului sau a reprezentantului său, *procurator*.

Supravegherea personalului și a fermei era o altă atribuție importantă a vechilului. Sub ordinele lui *vilicus* se aflau toți sclavii din *familia rustica*: *subvilicus*, *vicarius*, *monitores*, *saltuarii* și *circitores*, *magistri operum* și *mediastini*[87]. Astfel, în localitatea *Baiae* (regiunea Napoli), un *vilicus* imperial, Mystis, împreună cu *familia quae sub eo est*, a pus o epigrafă de mulțumire pentru Iulia Erotis, probabil fiica unui libert al împăratului care făcea parte din administrația domeniului[88].

Autorii antici subliniază faptul că vechilul trebuia să asigure personalului fermei hrana și îmbrăcămintea necesară, în funcție de anotimp, dar și de munca

[81] Horatiu, *Epistulae*, II, 2, 160.165, ed. cit., p. 523.

[82] Cicero, *Epistulae ad Atticum*, XI, 2, 4, în M. Tullio Cicerone, *Epistulae ad Attico*, vol. II, a cura di Carlo di Spigno, Torino, 1998, p. 953.

[83] Varro, *De re rustica*, I, 16, 5, ed. cit., p. 635.

[84] J. Carlsen, *op. cit.*, p. 73; J. J. Aubert, *op. cit*, p. 169.

[85] Columella, *De re rustica*, XI, 1, 24, ed. cit., p. 743.

[86] Columella, *De re rustica*, XI, 1, 23, ed. cit., p. 743.

[87] H. Wallon, *Histoire de l'esclavage dans l'Antiquité*, préface, bibliographie, chronologie et index établis par Lean Christian Dumont, Paris, 1988, p. 408.

[88] *CIL*, X, 1750; J. H. D'Arms, *Romans on the Bay of Naples. A social and cultural study of the villas and their owners from 150 BC to AD 400*, Cambridge, 1970, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

depusă[89]. Cato precizează foarte exact raţiile alimentare corespunzătoare fiecărui sclav în parte[90].

Columella spune că *vilicus* trebuia să fie primul care se trezea dimineaţa[91] şi, imediat, să împartă subordonaţilor munca, în funcţie de momentele anului. De asemenea, vechilul trebuia să dea exemplu de ardoare în muncă şi să nu ezite să dea o mână de ajutor oamenilor săi, atunci când era necesar[92]. La apusul soarelui, când ziua de lucru se sfârşea, vechilul trebuia să fie ultimul care părăsea câmpul mergând în urma tuturor, ca un cioban destoinic, care nu permite nici unei oi din turmă să rămână pe păşune[93].

Odată ajuns acasă, *vilicus* trebuia să se ocupe de fiecare sclav în parte: acorda îngrijirile necesare acelora care se răniseră în timpul muncii, iar dacă cineva nu se simţea bine îl conducea imediat la infirmerie. Apoi, avea grijă ca lucrătorii să primească hrana şi băutura, fără ca bucătarii să fure din porţii. În timpul mesei, *vilicus* nu trebuia să stea niciodată întins şi, mâncând la o masă separată, să dea exemplu de cumpătare. El avea voie să stea întins numai în zilele de sărbătoare, când putea invita la masa lui pe sclavii cei mai harnici, făcându-le anumite daruri[94].

Seara, înainte de culcare, vechilul trebuia să se asigure că ferma era încuiată şi că toţi sclavii dormeau la locurile lor; el avea şi obligaţia de a menţine buna înţelegere între sclavi, dar şi de a-i pedepsi pe cei neascultători şi leneşi[95]. *Vilicus* trebuia să fie categoric, dar nu crud, el însuşi fiind responsabil în faţa stăpânului care-l putea pedepsi, dacă sarcinile trasate nu fuseseră îndeplinite satisfăcător.

Varro este mai precis în ceea ce priveşte supravegherea sclavilor de către *vilicus*. El recomandă ca locuinţa vechilului să fie lângă intrarea fermei astfel încât să ştie întotdeauna cine intră şi cine iese[96]. La rândul său, Columella spune că dormitoarele sclavilor şi grajdurile să fie aproape unele de altele, pentru ca vechilul să le poată supraveghea mai uşor[97].

Interesul crescut al autorilor antici asupra bunei supravegheri a sclavilor de pe domeniul rural poate fi pusă în legătură cu revoltele din Sicilia din perioada 140-70 î.Hr. Oricum, această preocupare este mai accentuată la Columella, deşi răscoalele sclavilor nu mai constituiau o ameninţare serioasă de aproape 100 de ani[98].

---

[89] Cato, *De agri cultura*, CXLII, p. 204.

[90] Vezi R. Etienne, *Les rations alimentaires des esclaves de la „familia rustica" d'ápres Caton*, în *Index*, 10, 1981, p. 66-77.

[91] Columella, *De re rustica*, XI, 1, 15, ed. cit., p. 439.

[92] Columella, *De re rustica*, XI, 1, 17, ed. cit., p. 441.

[93] *Ibidem.*

[94] Columella, *De re rustica*, XI, 1, 19, ed. cit., p. 441.

[95] Cato, *De agri cultura*, V, 2-5, ed. cit., p. 126-127; Columella, *De re rustica*, XI, 1, 25, ed. cit., p. 743.

[96] Varro, *De re rustica*, I, 1, 3, 2, ed. cit., p. 30.

[97] Columella, *De re rustica*, I, 6, 7, ed. cit., p. 53.

[98] J. Carlsen, *op. cit.*, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rolul disciplinar al lui *vilicus* consta şi în posibilitatea de a-i înlănţui pe sclavii de pe domeniu, închisoarea (*ergastulum*) fiind sub directa sa supraveghere. Tot Columella recomanda ca vechilul să se facă ascultat nu atât prin brutalitate şi violenţă, cât mai ales prin hotărâre şi respect[99].

Vechilii abuzau, cu siguranţă, de puterea lor, M.E. Sergeenko reliefând acest lucru în cazul tipului de *vilicus* tiran[100]. Cu timpul, el se putea comporta ca adevăratul stăpân al fermei. Pomponius sublinia acest lucru: *Longe ab urbe vilicari, quo erus rarenter venit, <id> non vilicari, sed dominari est mea sententia*[101].

Pentru a descrie autoritatea disciplinară a lui *vilicus*, autorii antici au folosit verbele *imperare* şi *iubere* (întâlnite, de obicei, cu referire la un magistrat sau la *pater familias*, nu la un sclav)[102]. Verbul *imperare* a fost adoptat şi într-o inscripţie descoperită la *Teate Marrucianorum* pe care sclavii din *familia rustica* o dedică vechilului lor, însă epitetul alăturat, *modeste*, subliniază moderaţia în comenzi[103].

Puterea lui *vilicus* creştea odată cu lipsa supravegherii sale din partea stăpânului; şi acest lucru se întâmpla mai ales pe domeniile îndepărtate de locuinţa stabilă a proprietarului, ale cărui inspecţii erau rare. Absenţa stăpânului atrăgea după sine şi slaba administrare a bunurilor sale. Exemplul lui Cicero este elocvent, în acest sens: într-o lună vechilul a vrut să producă proprietarului un venit cât mai mare, dar acest lucru nu l-a realizat prin mai multă muncă ci a tăiat copaci, a scos ţigla de pe acoperiş şi a vândut totul; în plus, a înstrăinat unelte şi vite. Astfel, a înmânat stăpânului suma de 20.000 de sesterţi, în loc de suma obişnuită de 10.000 de sesterţi. Proprietarul s-a bucurat, deoarece credea că vechilul său a administrat totul cu pricepere. Totuşi, după un timp, stăpânul a aflat adevărata stare de lucruri[104]; *vilicus* a fost citat şi a trebuit să plătească cu viaţa[105].

Pe lângă supravegherea sclavilor, vechilul trebuia să menţină în ordine instrumentele fermei. Cato şi Columella menţionează că zilele ploioase şi sărbătorile constituiau momente prielnice în care sclavii puteau repara uneltele şi clădirile fermei sau puteau confecţiona mantale. În caz de nevoie, uneltele puteau fi împrumutate de la vecini, aşa cum arată Cato[106] sau procurate de la oraş[107]. Columella recomanda ca numărul uneltelor să fie dublu decât necesarul

[99] Columella, *De re rustica*, XI, 1, 22; XI, 1, 25, ed. cit., p. 743.

[100] M. E Sergeenko, *op. cit.*, p. 192-195.

[101] Cf. J. Carlsen, *op. cit.*, p. 77.

[102] F. de Robertis, *Lavoro e lavoratori nel mondo romano*, Bari, 1963, p. 111, n. 27; Varro, *De re rustica*, I, 17, 4, ed. cit., p. 637; Columella, *De re rustica*, I, 8, 10; XI, 1, 12, ed. cit., p. 67, 739.

[103] *CIL*, IX, 3028.

[104] Cicero, *In Verrem*, III, 119, în Cicero, *Verinele*, III, traduse din latineşte de Ioan Suchianu, Bucureşti, 1962.

[105] K. Schneider, *op. cit.*, col. 2138.

[106] Cato, *De agri cultura*, V, 3, ed. cit., p. 127.

[107] Plautus, *Mercator*, 276-277, în Tito Maccio Plauto, *Le Commedie*, a cura di Giuseppe Angello, vol. I, Torino, 1980, p. 743.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi în bună stare pentru ca, în cazul în care unele se stricau în timpul muncii să nu fie nevoie să se împrumute de la vecini; de asemenea, trebuia să fie bine păzite[108].

O altă datorie a lui *vilicus* era protejarea fermei împotriva intruziunilor străinilor. Cu toate acestea, Cato recomandă vechilului să-i găzduiască pe prietenii stăpânului ca pe proprii lui prieteni[109]. În plus, Columella insistă asupra faptului că vechilul nu trebuia să permită trasarea unor noi drumuri pe pământul fermei[110], aceasta în legătură cu transhumanţa, perioadă în care apăreau dispute între stăpânii de pământ şi păstori.

Autorii antici fac numeroase precizări în legătură cu vizitele neaşteptate pe care proprietarii trebuiau să le facă la ferme, situaţie în care vechilii dădeau socoteală despre munca prestată, starea uneltelor şi a proviziilor etc. Sergeenko este de părere că un *vilicus* „lacom" putea dispune de diverse oportunităţi pentru a-şi spori averea personală prin vânzarea produselor fermei, speculaţii şi prin falsificarea socotelilor[111].

Cato menţionează că vechilul putea găsi scuze faţă de stăpân în momentul unei vizite neaşteptate; el invoca vremea rea, îndeplinirea muncilor publice, sărbătorile, îmbolnăvirea unor sclavi sau fuga altora[112]. Columella apreciază, în câteva rânduri, că numai stăpânii erau vinovaţi de proasta administrare a fermelor, prin neimplicarea directă; proprietarul însuşi trebuia să se ocupe de supravegherea domeniului pentru ca rezultatele să fie satisfăcătoare[113]. Şi Marţial are aceeaşi părere exprimată atunci când râde de Selinus spunând că necazurile nu sunt cauzate de *colon* sau vechil, ci de lipsa invitaţilor la cină[114].

Cu toate acestea erau şi situaţii în care stăpânii erau mulţumiţi de prestaţia supuşilor lor. Câteva inscripţii datând din perioada imperială au fost puse de stăpânii recunoscători pentru loialitatea vechililor[115]. Este şi cazul epigrafei pusă de Iulia, stăpâna lui Sabinianus *vilicus*, „om bun şi foarte fidel"[116].

Pentru a preîntâmpina săvârşirea abuzurilor de orice fel din partea vechilului, scriitorii antici recomandă ca ferma să fie cât mai aproape de locuinţa stabilă a stăpânului pentru ca acesta să aibă posibilitatea să o inspecteze cât mai des. Însă vizitele proprietarilor erau determinate de anotimpuri, iar stăpânirea mai multor domenii însemna mai puţine vizite (pe fiecare în parte). Aceste călătorii la ţară nu trebuiau făcute numai în scopul controlării fermelor. Scriitorii

[108] Columella, *De re rustica*, XI, 1, 20, ed. cit., p. 441.
[109] Cato, *De agri cultura*, V, 3, ed. cit., p. 127.
[110] Columella, *De re rustica*, I, 8, 7, ed. cit., p. 65.
[111] M. E. Sergeenko, *op. cit.*, p. 198-204.
[112] Cato, *De agri cultura*, II, 2-4, ed. cit., p. 123.
[113] Columella, *De re rustica*, I, 2, 2, ed. cit., p. 33.
[114] Martial, *Epigrame*, II, 11, în Marco Valerio Marziale, *Epigrammi*, vol. I, saggio introduttivo e introduzione di Marcio Citroni, traduzione di Mario Scàndola, note di Elena Merli, Milano, 1996, p. 237.
[115] J. J. Aubert, *op. cit.*, p. 159.
[116] *CIL*, VI, 9989; E. Maroti, *op. cit.*, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

latini subliniază că ele puteau fi determinate şi de alţi factori cum sunt plăcerea şi distracţia. Cato insistă asupra ideii că şederea stăpânului la fermă este un prilej de relaxare pentru acesta[117]. La fel, Varro arată că vizitele pe domenii se făceau în dublu scop, pentru a verifica profitul şi pentru plăcere[118]. Columella este de părere că ferma de la ţară trebuie să fie un loc plăcut stăpânului, în caz contrar, acesta nemaivenind a doua oară[119].

Sunt atestate, astfel, şi ferme foarte bine echipate şi bogat împodobite, aşa-numitele *villae urbanae*, cum este cea de la Settefinestre, lângă Cosa[120]. Ele nu erau folosite neapărat pentru producţie, ci, mai ales, ca rezidenţe de vară. Marţial menţionează că la Formia numai *vilici* şi *ianitores* se bucurau de plăcerile fermei deoarece stăpânii lor erau reţinuţi cu afaceri la Roma aproape întregul an[121].

Însă fermele mai îndepărtate (sau cele aflate în provincii) erau destul de rar controlate de proprietarii lor, *vilici* conducându-le aproape nestingheriţi. Din cauza imposibilităţii supravegherii acestor ferme de către stăpân sau de către un alt membru al familiei, romanii au delegat şi pe altcineva cu această sarcină. Astfel, de la sfârşitul Republicii, multe ferme senatoriale încredinţate unor *vilici* erau supervizate şi de alţi sclavi care erau în legătură cu *familia urbana*. De cele mai multe ori intermediarul dintre *vilicus* şi *dominus* era un sclav sau libert numit *procurator*[122]. Această funcţie este prezentată şi în tratatele autorilor antici care au scris despre agricultură, Columella arătând că locuinţa sa trebuia să fie deasupra aceleia a vechilului pentru a-l putea supraveghea[123].

Vilicus era sclavul de încredere al stăpânului pe domeniul rural şi, de aceea, se bucura de un anumit statut social diferit faţă de restul familiei rustice. Astfel, proprietarul îi putea permite să aibă o avere (*peculium*) şi o viaţă familială. Varro este de părere că dăruirea unui *peculium* şi a unei femei sclavilor de încredere îi va determina pe aceştia să fie mai ataşaţi domeniului[124].

Vechilii de pe proprietăţile rurale aveau, adesea, o avere mai însemnată decât sclavii de la oraş. Acest lucru este subliniat de personajul lui Plautus: Lisidamos, insistând asupra faptului că sclava sa, Casina, se măritã cu un *vilicus* şi nu cu sclavul de la oraş, Calino, compară situaţiile materiale ale celor doi pretendenţi; spre deosebire de un sclav obişnuit de la oraş care nu câştiga într-o zi nici un ban, soţia lui Olimpyus *vilicus* ar fi aprovizionată cu hrană şi mâncare suficientă[125]. La fel, Horaţiu permite lui *vilicus* folosirea lemnelor, a vitelor şi a grădinii de zarzavat, această concesie fiind în contrast cu raţia zilnică modestă a

[117] Cato, *De agri cultura*, V, 2, ed. cit., p. 126.
[118] Varro, *De re rustica*, I, 4, 1, ed. cit., p. 605.
[119] Columella, *De re rustica*, I, 4, 8, ed. cit., p. 45.
[120] A. Carandini, *Settefinestre. Una villa schiavistica nell'Etruria romana*, Modena, 1985.
[121] Martial, *Epigrame*, X, 30, ed. cit., vol. II, p. 821-822.
[122] J. Carlsen, *op. cit.*, p. 92.
[123] Columella, *De re rustica*, I, 6, 7, ed. cit., p. 53.
[124] Varro, *De re rustica*, I, 17, 5, ed. cit., p. 637.
[125] Plautus, *Casina*, 254-256, ed. cit., p. 677.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sclavului de la oraş[126]. Aceste facilităţi erau folosite, bineînţeles, pentru sporirea averii permisă de stăpân.

Alături de *vilicus* apare *vilica*, sclava care îi este dată acestuia de stăpân. Cei doi nu aveau dreptul la o căsătorie adevărată (*matrimonium*), rezervată numai oamenilor liberi, ci trăiau în concubinaj (*contubernium*). Cu toate acestea, Cato foloseşte pentru *vilica* termenul de *uxor* (soţie legitimă)[127], atestat şi de o inscripţie descoperită la Capua[128]. Oricum, apelativul corect este *coniux* sau *contubernalis*, folosit de Varro şi Columella.

Autorii latini dau destul de multe informaţii despre *vilica*. Cato îi dedică o carte întreagă[129], în care menţionează calităţile morale şi îndatoririle pe care trebuie să le aibă. Sarcinile ei principale erau în legătură cu menţinerea curăţeniei casei şi prepararea hranei pentru toţi sclavii domeniului. Ea trebuia să ştie să facă făină, să aibă grijă de livadă şi de întreţinerea grădinilor; de asemenea, trebuia să prepare conserve şi să coase hainele lucrătorilor din fermă. De asemenea, *vilica* nu trebuia să fie extravagantă, iar la vecini să meargă cât mai rar în vizită[130].

În *De re rustica*, Varro nu menţionează în mod expres pe *vilica*, dar recomandă ca sclavilor din fruntea domeniului (aşa-numiţii *praefecti*) şi păstorilor să li se dea tovarăşe dintre sclave pentru că din aceste uniuni rezultă copii, părinţii lor devenind, astfel, mai ataşaţi domeniului[131].

Columella dă informaţiile cele mai bogate în ceea ce o priveşte pe *vilica*, dedicându-i o carte întreagă (a douăsprezecea). Deoarece soţiile proprietarilor nu sunt prezente pe domenii decât câteva zile pe an, în opinia autorului antic, *vilica* deţinea pe domeniu rolul de *mater familias*[132].

Vilica ideală trebuia să fie tânără şi frumoasă, dar nu foarte frumoasă, pentru ca vechilul să nu se gândească tot timpul la ea[133]. Cei doi erau comparaţi cu o familie adevărată, diviziunea muncii dintre ei fiind foarte bine precizată. Astfel, în timp ce „soţul" ei era ocupat cu muncile fermei, *vilica* era responsabilă de treburile domestice, în interiorul clădirii (*intra tectum*). Columella arată că ea trebuia să aibă anumite calităţi: să nu fie lacomă, leneşă, dezordonată sau bârfitoare. Din contră, ea trebuia să fie sănătoasă, decentă, atentă şi să aibă o memorie bună. În afară de treburile casei, *vilica* avea grijă de livadă şi de animalele domestice mici, în special de găini şi de oi.

Femeia vechilului trebuia să se ocupe şi de depozitarea legumelor, fructelor şi a măslinelor pe care personalul fermei le consuma iarna. Dar aceste produse nu serveau numai uzului locuitorilor domeniului rural, ci şi stăpânilor,

[126] Horatiu, *Epistulae*, I, 14, 41-42, ed. cit., p. 461; vezi şi M. E Sergeenko, *op. cit.*, p. 199.
[127] Cato, *De agri cultura*, CXLIII, ed. cit., p. 205.
[128] *CIL*, X, 3964.
[129] Cato, *De agri cultura*, CXLIII, ed. cit., p. 205.
[130] *Ibidem*.
[131] Varro, *De re rustica*, I, 4, 1, ed. cit., p. 605.
[132] Columella, *De re rustica*, XII, *praef.* 10, ed. cit., p. 839.
[133] Columella, *De re rustica*, XII, 1, 2, ed. cit., p. 839.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în timpul vizitelor lor. De altfel, fermele din apropierea oraşelor suplineau necesarul de alimente proaspete al caselor din oraşe. Acest lucru este subliniat de Martial[134] şi Iuvenal[135] (în momentul în care spune invitaţilor la cină că mâncarea va fi modestă, dar fructele şi ouăle sunt aduse la Roma de la ferma sa).

Vilica trebuia să supravegheze şi infirmeria. Această sarcină, împreună cu producerea lânii[136] demonstrează că ea avea în subordine câteva femei[137]. Oricum, în tot ceea ce făcea, *vilica* trebuia să fie controlată de „soţul" ei.

O inscripţie descoperită la *Brundisium* (Brindisi) menţionează pe Phoebus, copilul unei *vilica*[138]. În legătură cu aceasta, Columella recomanda ca femeilor prolifice să li se acorde anumite premii: celor care aveau trei copii dreptul la odihnă, iar celor care aveau mai mulţi chiar libertatea[139]. Se poate spune că relaţiile dintre sclavi, deşi nu erau fundamentate legal, se bazau pe monogamie mai mult sau mai puţin temporară, robii putând avea succesiv mai multe *conservae*[140].

Stăpânul putea dispune de *vilica* (ca şi de celelalte sclave) după bunul său plac. Plautus subliniază această situaţie : proprietarul Casinei dorea să o căsătorească cu vechilul de încredere pentru a obţine favoruri sexuale, nestingherit de gelozia soţiei sale[141].

Inscripţiile menţionează, şi ele, prezenţa acestor uniuni familiale. Astfel, la Padula, Secundus *vilicus* ridică o stelă fiului său[142]; alte epigrafe, mult mai modeste, sunt dedicate de către Antipater *vilicus* soţiei şi fiicei sale la Luceria[143] sau lui Glaucus *vilicus* de către soţie şi fii săi[144]; un vechil al lui L. Neratius Proculus este comemorat împreună cu cei opt copii ai săi[145], iar un *cellarius* care aparţinea aceleiaşi familii senatoriale era fiul unui *vilicus*[146]. O situaţie excepţională este surprinsă de un epitaf care arată că fiica a fost eliberată înainte de moarte, în timp ce tatăl era încă sclav *vilicus*[147].

Autorii latini care au scris tratate despre agricultură subliniază faptul că *vilici* aveau obligaţia de a respecta sărbătorile şi sacrificiile către zei, după indicaţiile stăpânilor.

---

[134] Martial, *Epigrame*, I, 55, 11-12; X, 48, ed. cit., p. 181; 837-838.

[135] Iuvenal, *Satire*, XI, 66-71, în Decimo Giunio Giovenale, *Satire*, introduzione, traduzione e note di Ettore Parelli, Milano, 1975, p. 221.

[136] Columella, *De re rustica*, XII, 3, 3; XII, 3, 6; XII, 3, 9, ed. cit., p. 845; 847.

[137] J. Carlsen, *The vilica and Roman estate management*, în *De agricultura: in memoriam P. W. de Neeve (ed. H. Sancisi – Weerdenburg)*, Amsterdam, 1993, p. 201; R. Martin, *La vie sexuelle des esclaves d'aprés les Dialogues rustiques de Varron*, în *Varron grammaire antique et stylistique latine*, Paris, 1978, p. 115-116.

[138] *CIL*, IX, 163.

[139] Columella, *De re rustica*, I, 18, 19, ed. cit., p. 69.

[140] R. Martin, *op. cit.*, p. 122.

[141] Plautus, *Casina*, 254-270, ed. cit., p. 677-679.

[142] *AE*, 1966, 106.

[143] *CIL*, IX, 820.

[144] *CIL*, IX, 3617.

[145] *CIL*, IX, 2485.

[146] *CIL*, IX, 2484.

[147] *CIL*, IX, 3056.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cato spune că practicile religioase ale lui *vilicus* trebuiau să aibă loc numai la răspântiile drumurilor. La fel, *vilica* avea printre sarcini şi oferirea ofrandelor către *lares* la *calendae*, *idae* şi *nonae*[148]. Cultul larilor a căpătat o adeziune semnificativă din partea sclavilor începând cu perioada republicană şi s-a dezvoltat devenind, probabil, cel mai important cult „colectiv" al acestui grup[149]. De aceea nu este surprinzător că mulţi *vilici* ridicau altare, din propria avere, acestor divinităţi[150]. Este şi cazul lui Philargurus *vilicus*, angajat în agricultură, care construieşte la Carsioli, pe propria cheltuială, o capelă pentru *lares*, datată la sfârşitul Republicii sau la începutul perioadei imperiale[151].

Scriitorii antici arată că *vilicus* nu avea voie să facă sacrificii fără permisiunea stăpânului. Însă, Marţial spune că vechilul putea să aibă şi alte obligaţii în legătură cu veneraţia la fermă, posibil şi din proprie iniţiativă: *et semidocta vilici manu structas / Tonantis aras horridique Silvani, / quas pinxit agni saepe sanguis aut haedi, / dominamque sancti virginem deam templi*[152].

Vilici puteau face parte din colegii. Uneori aveau chiar funcţii de conducere aşa cum o atestă unele inscripţii. La Roma, o epigrafă îl menţionează pe Hymnus Aurelianus, decurion al unei asociaţii funerare[153].

Adesea, *collegia* existau pe proprietăţile imperiale. Astfel, în apropriere de Puteoli era o *villa* imperială, la *Bauli*. Inscripţiile certifică prezenţa unui colegiu al baulanilor; un *vilicus*, Demetrius, a cumpărat o bucată de pământ pentru mormântul unui anume Herodes, fiul lui Aphrodisio, de la consiliul baulanilor – *ab ordine Baulanorum*[154]. Aşadar, în prima jumătate a secolului I d.Hr. existau nu numai *collegia* care reuneau sclavi, ci şi consilii care dispuneau alocarea unor părţi din *villae* pentru necesităţi religioase[155], bucurându-se, astfel, de o anumită autonomie administrativă.

Colegiul de pe *praedia Rusticeliana* a ridicat un altar pentru *lares et imagines* în legătură cu cultul imperial[156]. O dedicaţie similară a fost pusă pentru *numen domus Augustae*, Aesculapius şi *Salus Augusta* pe *praedia Galbana*[157]. În ultimul caz, colegiul funerar era prezidat de trei *vilici praediorum Galbanorum* dintre care doi erau *Caesaris vernae* (născuţi în casa imperială), iar al treilea trecuse de la *gens Regia* în casa imperială[158].

---

[148] Cato, *De agri cultura*, V, 3; CXLIII, 2, ed. cit., p. 127; 205.

[149] Carlsen, *Vilici and Roman Estate Managers until AD 248*, Roma, 1995, 81.

[150] *CIL*, IX, 3908.

[151] *CIL*, IX, 4053.

[152] Martial, *Epigrame*, X, 9, 5-8, ed. cit., p. 873.

[153] *CIL*, VI, 2347; J. J. Aubert, *op. cit.*, p. 356, n. 150.

[154] *CIL*, X, 1746 (*SE*, 107); E. M. Staerman, M. K. Trofimova, *La schiavitú nell'Italia imperiale I-III secolo*, Roma, 1975, p. 46.

[155] E. M. Staerman, M. K. Trofimova, *op. cit.*

[156] *CIL*, XIV, 4570.

[157] *CIL*, VI, 30983.

[158] J. P. Waltzing, *Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains depuis les origines jusqu'à la chute de l'Empire d'Occident*, vol. I, Roma, 1968, p. 313-314.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceste colegii organizate pe proprietățile imperiale au fost, probabil, modelul constituirii celor de pe proprietățile private. La Cerfenia, Felix *vilicus* împreună cu *familia* de pe *fundus Favillenianus* s-a îngrijit de mormântul soției sale, Nevia Plecusa[159]. O inscripție interesantă este cea descoperită lângă Capua, dedicată de Ursulus *vilicus* şi de cei opt sclavi candidați la colegiul lui Silvanus[160].

În absența stăpânilor, fermele de la țară erau încredințate unor vechili sclavi (*vilici*) sau coloni. Alegerea între cele două sisteme de administrare nu depindea de folosirea muncii sclavilor, respectiv a oamenilor liberi. Atât *vilicus*, cât şi *colonus* puteau fi în fruntea unui personal compus atât din sclavi, cât şi din oameni liberi. Munca cu sclavi era considerată mai eficientă când era suplimentată de muncitori liberi angajați la fermă în anumite momente (mai ales la strângerea recoltelor)[161]. Vechilul (*vilicus*) avea ca sarcină principală distribuirea muncii pe domeniu şi supravegherea acesteia. El ținea o legătură mai mult sau mai puțin strânsă cu stăpânul, în mod direct sau prin intermediul unui reprezentant al acestuia în fermă (*procurator*) care avea misiunea de a supraveghea vechilul în absența patronului.

VILICUS RUSTICUS EN ITALIE CENTRALE-MÉRIDIONALE
(Résumé)

Une fois avec le développement des grands domaines agricoles en Italie après les guerres puniques, il a été nécessaire que la surveillance du travail sur ces domaines doit être fait d'un homme de confiance. Celui-ci (*vilicus*) était, souvent, de condition servile. Les écrivains antiques qui ont écrit d'agriculture (Cato, Varro, Columella) offrent des importants informations sur *vilicus*.

Partant de ces informations, dans notre article nous discutons les problèmes concernants la première mention d'un *vilicus*, la distinction entre *vilicus* et *actor* ou *dispensator* et aussi son lieu dans le cadre de l'hiérarchie servile. On montre aussi les qualités nécessaires pour un future regisseur, son choix, sa formation et ses tâches (dont la distribution du travail sur le domaine était la plus importante).

Ayant en vue les mentions des écrivains antiques, mais aussi celles des inscriptions, on peut dire qu'un *vilicus* d'un domaine rural avait un statut social différent d'autres asclaves de la *familia rustica*, parce qu'il possedait une fortune (*peculium*) et il avait le droit à une vie familiale. Quoiqu'il ne puisse pas se marier, il vivait en concubinage avec une femme esclave (*vilica*). Les auteurs antiques et les inscriptions offrent des informations sur ce personnage dont on a essayé de tracer le portrait aux lignes ci-dessus.

Vilicus avait aussi une série de devoirs réligieuses dans le cadre de la fèrme, strictements établis par son maître et il pouvait faire part de *collegia*.

Avec le temps, au *vilicus* (l'homme de confiance du maître) et l'intermediaire de celui-ci et la *familia rustica*, on a commencé de lui confier d'autres tâches en divers domaines, le système d'administration par l'intermède de *vilicus* devenant très répandu aux premiers siècles de l'Empire.

[159] *CIL*, IX, 3651.
[160] *CIL*, X, 8217.
[161] J. J. Aubert, *op. cit.*, p. 199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SIMION CÂLȚIA

AVATARURILE UNUI CONCEPT: PROTOINDUSTRIA

În istoriografia postbelică puține teme au stârnit o dezbatere de asemenea amploare și vehemență ca protoindustria. Această polemică și cercetările generate de ea au schimbat modul în care este înțeleasă nașterea societății industriale, iar în plan istoriografic au integrat domenii până atunci separate, precum istoria economică, istoria familiei, microistoria, demografia. Totuși, cu excepția unui prea restrâns număr de specialiști, protoindustria (și consecințele ei) au rămas necunoscute istoricilor români. Problematica industrializării fiind prea importantă pentru a fi neglijată, iar protoindustria fiind centrală atât în industrializare, cât mai ales în discuția istoriografică despre industrializare, vom prezenta în paginile următoare atât teoria protoindustriei, cât și evoluția sa istoriografică.

Problematica industriei rurale a intrat relativ repede în atenția istoricilor economiei, manufactura dispersată fiind integrată ca o etapă aparte în evoluția sistemului capitalist. În timp ce școala germană – și mai ales Werner Sombart – s-a concentrat pe aportul industriilor rurale la dezvoltarea capitalismului, istoriografia franceză a insistat mai mult pe rolul manufacturii dispersate în dezvoltarea unei economii de tip mercantilist. Studiile din perioada interbelică și din anii '50 și '60 au pus în evidență legăturile dintre apariția unor piețe exterioare, îndepărtate și dezvoltarea unor arii de industrie rurală[1]. Deși noi cercetări au aprofundat și lărgit cunoașterea istorică, modul în care era pusă problema, cadrul teoretic și metodologic au rămas cele stabilite înainte de primul război mondial. Producția meșteșugărească rurală – fie că era abordată prin cadrul conceptual mai restrâns al manufacturii dispersate sau prin cel mai cuprinzător al industriei rurale – a fost considerată strict ca fenomen economic.

Anii '70 au consemnat în această privință o adevărată ruptură. Redeschiderea discuției se datorează unui istoric american, Franklin Mendels, care a studiat industria rurală în Flandra secolului XVIII. El a legat industria

[1] Pierre Deyon, *prefață* la Didier Terrier, *Les deux âges de la proto-industrie. Les tisserands de Cambrésis et du Saint-Quentinois, 1730-1880*, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1996, p. 7.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 139–167

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rurală – în speță textilă – de comportamentul nupțial al populației implicate, susținând că adoptarea acestui tip de activitate economică are drept consecință ruperea echilibrului demografic al societății agrare. De asemenea, în plan economic sunt de luat în calcul transformări cu consecințe importante. Pe de o parte formarea unei populații rurale deprinsă cu activitatea meșteșugărească, adevărat rezervor de viitori lucrători industriali, pe de alta crearea unei mase de consumatori rurali care apelează la piață inclusiv în ceea ce privește achiziționarea hranei, ducând astfel la crearea unei agriculturi comerciale. Mendels a pus în evidență consecințele acestei duble schimbări – creștere demografică și modificare a structurilor și comportamentelor economice – pentru revoluția industrială. Industrializarea – în opinia lui – a fost posibilă numai acolo unde avem acest tip de structură economică.

1. MODELUL LUI FRANKLIN MENDELS

Discuția a fost puternic impulsionată de faptul că Mendels nu s-a limitat să analizeze cazul flamand, el a construit un model teoretic, numit *protoindustrie*. Acest model teoretic descria modul în care industria rurală care își desface produsele în afara regiunii de fabricație duce la modificări demografice și economice ce creează condițiile apariției producției de fabrică – centralizate și mecanizate. Construirea unui model teoretic a fost esențială în răspândirea ideilor istoricului american și în generarea dezbaterii care a urmat. De asemenea, Mendels și-a integrat teoria cu cele ale istoricilor dezvoltării, care în anii '70 se interesau și ei îndeaproape de fenomenul industrializării[2].

În viziunea lui Mendels, modelul protoindustrial are ca primă vocație explicarea condițiilor care au făcut posibilă industrializarea. Teoria protoindustrializării a lui Franklin Mendels răstoarnă teoriile anilor '60, care considerau industria rurală ca un ultim bastion al vechii producții de tip artizanal și al vechiului capitalism comercial, postulând că aceasta este de fapt prima fază a procesului global de modernizare industrială[3].

Termenul de protoindustrie nu este inventat de F. Mendels, el a fost folosit – de o manieră nesistematică – și mai înainte[4]. Mendels însă transformă acest

[2] Franklin Mendels, *Des industries rurales à la protoindustrialisation: histoire d'un changement de perspective*, în „Annales ESC", 5/1984, p. 979-987; trebuie avut în vedere contextul politic al anilor '70: perioada postdecolonizare, în care principala problemă a economiștilor este dezvoltarea acestei lumi a treia devenită independentă. Ca urmare a existat un mare interes pentru condițiile și modul în care Europa occidentală a reușit dezvoltarea sa economică, cu un accent deosebit pus pe trecerea de la o economie agrară, autarhică – cum erau toate noile state – la una de tip industrial, adică exact fenomenul pe care teoria protoindustrializării a lui Mendels și-l propune să-l descrie.

[3] Claude Cailly, *Contribution à la définition d'un mode de production proto-industriel*, în „Histoire&Mesure", 1993, VIII-1/2, p. 19-40.

[4] Pentru utilizarea cuvântului „protoindustrie" înainte de Mendels vezi: Gay L. Gullickson, *Agriculture and Cottage Industry: Redefining the causes of Proto-Industrialisation*, în „The

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

termen într-un concept[5], ridicându-se deasupra cazului concret pe care îl studia şi oferind un model general al fenomenului, ceea ce a trezit un puternic interes în rândul istoricilor şi o emulaţie de studii care să verifice viabilitatea modelului propus de istoricul american şi pe alte arii geografice decât cazul flamand.

2. DEFINIŢIA CONCEPTULUI

O contribuţie considerabilă la discutarea şi definirea teoriei protoindustrializării au avut-o lucrările secţiei A2 de la al VIII-lea Congres de Istorie Economică de la Budapesta din 1982[6], care au fost în întregime consacrate subiectului. Doi ani mai târziu „Annales" a dedicat un număr tematic problemei industrializării[7] în care protoindustria era investigată în şapte articole din zece. F. Mendels revine într-un nou articol – unde a profitat din plin de experienţa Congresului de la Budapesta – asupra definiţiei protoindustriei[8]. Aceasta este practic ultima formă, cea mai elaborată a teoriei protoindustrializării aşa cum a gândit-o istoricul american, iar studiile ulterioare asupra acestui subiect fac toate referire la modelul lui Mendels aşa cum este elaborat în studiul amintit mai sus.

În articolul din „Annales" din 1984, teoria protoindustriei este structurată în patru idei-forţă:

Putem vorbi de protoindustrie numai atunci când *produsele industriei rurale sunt destinate a fi exportate în afara regiunii de fabricaţie*. Astfel populaţia angrenată în activităţi protoindustriale scapă de sub dictatul condiţionărilor agro-climatice locale.

Protoindustria se referă *doar la familiile rurale implicate în producerea de bunuri meşteşugăreşti*, asigurându-şi astfel venituri suplimentare şi folosind timpii morţi care apar în activitatea agricolă. Nu trebuie pierdut din vedere că,

---

Journal of Economic History", 4/1983, p. 831; vezi şi opinia contrară în Markus Cerman, Sheilagh C. Ogilvie, *The theories of Proto-industrialization*, în *European proto-industrialization*, Ed.: Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman, Cambridge University Press, 1996, p. 1; autorii susţin că „The term 'proto-industrialization' was invented by Franklin Mendels, and first used in his 1969 doctoral disertation on the Flemish linen industry"; de fapt contradicţia este mai curând la nivelul exprimării: Gullickson se referă la termen, *la cuvânt*, care apare şi înainte de Mendels, în timp ce Ogilvie şi Cerman se referă la *concept*, care este creat şi definit pentru prima oară de Mendels.

[5] Deşi cercetările care l-au dus la cristalizarea conceptului de protoindustrie au fost făcute în cadrul tezei sale de doctorat, termenul a intrat în atenţia istoricilor după apariţia articolului: *Protoindustrialization, the first phase of the industrialization process*, în „Journal of Economic History", tom 32, 1972, p. 241-261; teza sa de doctorat a fost publicată mult mai târziu: *Industrialization and population pressure in eighteenth-century Flanders*, New York, Arno Press, 1981. – la 12 ani după susţinerea ei. Astăzi articolul care defineşte viziunea lui Mendels asupra protoindustriei este considerat a fi unul din cele publicate în grupajul tematic din „Annales" în 1984, nr. 5, citat deja mai sus, p. 977-1008.

[6] Al VIII-lea Congres Internaţional de Istorie Economică, Budapesta, 16-22 august 1982; *Eight International Economic History Congress*, 2 vol., Budapesta, Akademiai Kiado, 1982.

[7] „Annales ESC", 5/1984.

[8] Franklin Mendels, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deși „la ville n'entre pas dans la définition explicite de la protoindustrialisation"[9], orașul este cel care păstrează controlul asupra celei mai mari părți – dacă nu a totalității – procesului economic.

Protoindustria necesită *existența unor producători agricoli care-și vând recolta pe piață și a unor țărani cărora suprafața insuficientă de pământ nu le permite să trăiască doar de pe urma agriculturii, obligându-i să-și caute venituri suplimentare.* Acestea nu sunt exclusiv de natură meșteșugărească, adesea țăranii săraci lucrând – în perioadele de muncă agricolă intensă – ca zilieri acolo unde munca câmpului cere un supliment de brațe.

Protoindustria funcționează în cadrul unor regiuni constituite în jurul unuia sau mai multor orașe și unificate printr-un minim de mijloace de transport și prin omogenitate juridică. Națiunea obturează diversitatea situațiilor regionale și este prea mare pentru studierea relațiilor sat-oraș, iar satul este prea mic pentru relevarea relațiilor de piață sau al totalității relațiilor sociale, în concluzie protoindustria este un fenomen regional și trebuie studiată la acest nivel.

F. Mendels menționează de asemenea existența unei definiții largi a protoindustriei, care include orice formă de meșteșug rural și în opinia unora chiar și pe cel urban[10]. Este adevărat că definiția strictă pune o serie de probleme acelor cercetători care dispun de prea puține date pentru a verifica dacă regiunea lor corespunde modelului protoindustrial cât și celor care au situații care corespund doar parțial definiției. Dar lărgirea peste măsură a definiției duce la diluarea ei[11], la pierderea coerenței modelului și prin urmare reduce puterea de explicație a modelului și perspectivele pe care teoria protoindustrializării le poate deschide cercetării[12]. Ar mai trebui menționate observațiile lui Pierre Deyon, privind problema încadrării cronologice a protoindustriei. Medieviștii au atras atenția asupra existenței unor regiuni asemănătoare în secolele XII-XIII, în timp ce contemporaneiștii au subliniat redispersarea unor sectoare industriale în anii '70-'80; fără a nega nevoia de comparații pe scara cronologică, este evidentă necesitatea definirii unui cadru cronologic clar al protoindustriei[13].

Definiția pe care Mendels o dă protoindustriei, pusă alături de amploarea discuției pe care a generat-o și numărul de lucrări pe care le-a inspirat sau doar influențat, poate genera nedumerire. Însă ceea ce a impus teoria protoindustrializării în atenția istoricilor au fost ipotezele pe care istoricul american le-a formulat și consecințele acestora asupra modului în care era gândită apariția industrializării în Europa Occidentală. Rostul acestor ipoteze este de a explica relația dintre protoindustrie și industrializare: „Regiunile care se industrializează în secolul XIX au cunoscut în general mai întâi o fază preliminară de proto-

[9] *Ibidem*, p. 989.

[10] *Ibidem*, p. 987.

[11] *Ibidem*, p. 988.

[12] Didier Terrier, *Les deux âges de la proto-industrie. Les tisserands de Cambrésis et du Saint-Quentinois, 1730-1880*, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1996, p. 521.

[13] Pierre Deyon, *Fécondité et limites du modèle protoindustriel: premier bilan*, în „Annales ESC", 5/1984, p. 870.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

industrializare"[14], şi în jurul ipotezelor lui Mendels s-au purtat discuţii mult mai intense decât în privinţa definirii protoindustriei. Modelul formulat de istoricul american plasează protoindustria într-o poziţie inconturnabilă, făcând din ea cauza şi principalul drum al industrializării.

În articolul menţionat, Mendels a formulat şase ipoteze, cerând ca istoricii care aplică modelul protoindustrial propriului caz de studiu să le verifice, evident în acele regiuni ce corespund definiţiei protoindustriei[15].

Prima dintre ele se referă la legătura dintre protoindustrie şi comportamentul demografic al populaţiilor implicate. Prin furnizarea unei surse de venit care nu depinde de cantitatea de pământ avută, ci de cantitatea de muncă disponibilă, protoindustria a dus la destrămarea sistemului de căsătorii târzii care asigura ajustarea creşterii naturale a populaţiei la resursele agricole existente. Aceasta a permis creşterea numărului populaţiei, chiar şi în condiţiile unei fărâmiţări accentuate a loturilor, diferenţa de hrană necesară fiind asigurată de regiunile de agricultură comercială[16].

A doua ipoteză a lui Mendels consideră că centralizarea şi mecanizarea producţiei a fost în parte şi rezultatul dificultăţii de a colecta şi controla calitativ producţia manufacturieră dispersată o dată ce aceasta creşte dincolo de anumite limite.

A treia ipoteză priveşte capitalul necesar industrializării, care a fost acumulat graţie profiturilor derivate din protoindustrie. Această ipoteză a fost puternic combătută[17] din cel puţin două direcţii: capitalul necesar pentru industrializare provine din foarte multe surse (marele comerţ de exemplu), în al doilea rând o bună parte din profiturile generate de protoindustrie a fost dirijat în alte direcţii: achiziţionarea de pământ agricol sau investiţii sociopolitice (titluri nobiliare, moşii, reşedinţe)[18].

Următoarea ipoteză – protoindustria ca loc de formare şi de acumulare a cunoştinţelor şi deprinderilor necesare mai târziu, în cursul industrializării – a avut parte de o critică la fel de susţinută[19].

În schimb, ideea că protoindustria a contribuit la formarea unei mâini de lucru calificate nu a fost în mod real pusă la îndoială. Lucrări mai recente au

[14] Franklin Mendels, *op. cit.*, p. 993.

[15] *Ibidem* p. 993-994.

[16] Pentru o altă opinie vezi Christiaan Vandenbroeke, *Le cas flamand: évolution sociale et comportements démographique aux XVIIe-XIXe siècles*, în „Annales ESC", 5/1984, p. 915-938; acesta susţine că nu creşterea natalităţii a dus la sporul demografic, ci oprirea migraţiei către oraşe, populaţia găsind suficient de lucru în sat graţie protoindustriei, (p. 917) răspunsul a venit în Franklin Mendels, *Niveau des salaires et âge de mariage en Flandre, XVIIe-XVIIIe siècles*, în „Annales ESC", 5/1984, p. 939-956; Mendels respinge teoriile lui Vandenbroeke, în special cele demografice, argumentând că analiza la nivelul întregii Flandre nu permite diferenţierea pe regiuni protoindustriale şi regiuni agricole şi deci nu se pot trage concluzii valabile pentru consecinţele protoindustriei pe baza ei.

[17] Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman, *op. cit.*, p. 10.

[18] Pentru un caz concret vezi Gérard Gayot, *Les Draps de Sedan 1646-1870*, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1998, p. 357; vezi şi Pierre Deyon, *Proto-industrialization in France*, în Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman (ed.), *op. cit.*, p. 44.

[19] Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman, *op. cit.*, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dezvoltat problema, evidențiind formarea în regiunile protoindustriale – mai ales la nivelul lucrătorilor – a numeroase comportamente și mentalități colective care sunt prezente și după industrializare[20].

Ultima dintre ipotezele lui Mendels privește sectorul agriculturii comerciale. Acesteia i se ofereau debușeuri, deoarece lucrătorii protoindustriali trebuiau să-și asigure o parte din necesarul de hrană cumpărând-o de pe piață, consecință a loturilor insuficiente care-i împingeau și spre activitatea meșteșugărească. Astfel, sistemul protoindustrial a contribuit la dezvoltarea agriculturii comerciale, permițându-i acesteia odată venit momentul industrializării să furnizeze cantitățile de alimente necesare orașului industrial fără a ridica prețurile și deci fără a bloca dezvoltarea demografică a acestuia din urmă și în consecință a industrializării. Nu au întârziat să apară contraargumente relevând că agricultura comercială a existat cu mult înainte de protoindustrie, și că regiuni puternic urbanizate ca Italia de nord sau Țările de Jos, ori mari orașe ca Paris, Neapole, etc. au contribuit în mod semnificativ la dezvoltarea producției agricole pentru piață, rolul protoindustriei fiind târziu și mai curând marginal. În articolul despre teoriile protoindustrializării Cerman și Ogilvie avansează ipoteza unei relații inverse: agricultura comercială – deja existentă – a făcut posibilă apariția activităților de tip protoindustrial[21].

Raportul sau mai bine zis raporturile dintre protoindustrie și industrializare au stârnit polemicile cele mai numeroase și mai diverse. Unul dintre primele contraargumente aduse relevanței teoriei protoindustrializării pentru explicarea condițiilor care au dus la industrializare a fost eșecul suferit de unele regiuni în secolul XIX, când nu numai că nu se trece la producția centralizată și mecanizată, dar în unele cazuri – nu puține la număr – regiunea respectivă se dezindustrializează[22], activitățile de tip protoindustrial dispar și ocupația cvasi-preponderentă pentru săteni devine agricultura, fenomen cuplat cu o puternică emigrare a țăranilor. Fără a nega caracterul real al problemei, Mendels a respins concluzia, arătând că industrializarea a fost nu numai un fenomen de creștere, ci și unul de concentrare, inclusiv la nivel regional și supraregional. Faptul că unele regiuni nu debușează spre industrializare nu înseamnă că aceasta nu este generată de protoindustrie. Pentru a avea un contraargument viabil ar trebui să avem un caz de industrializare care să nu fie precedat de protoindustrie, doar așa putând infirma teza conform căreia protoindustria este prima fază a industrializării[23].

---

[20] Vezi în special Didier Terrier: *Les deux âges de la proto-industrie. Les tisserands de Cambrésis et du Saint-Quentinois, 1730-1880*, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1996; care leagă de structura protoindustrială specifică din regiunea analizată atât lipsa de conflicte colective de muncă în cea mai mare parte a secolului XIX cât și succesul timpuriu al socialiștilor comparativ chiar cu alte centre industriale (p. 253-254). De asemenea Gérard Gayot, *Les Draps de Sedan 1646-1870*, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1998.

[21] Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman, *op. cit.*

[22] Pierre Deyon, *op. cit*, p. 871-872.

[23] Franklin Mendels, *op. cit*, p. 994.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mai recent critica teoriei protoindustriale şi-a schimbat ţinta, concentrându-se asupra neclarităţii factorilor care fac ca o regiune protoindustrială să eşueze sau să se industrializeze[24], deşi unii dintre ei – în special costul transportului – au fost deja evidenţiaţi; de remarcat totuşi că această critică priveşte mai curând stadiul actual al cercetării – încă insuficient aprofundată – decât o eroare a teoriei protoindustrializării.

O lumină nouă asupra acestei probleme a adus Piere Deyon, care insistă asupra caracterului „efemer" al fazei protoindustriale: datorită creşterii continue a cererii protoindustria fie se dezvoltă în industrie mecanizată – cu productivitate superioară – fie este abandonată deoarece nu mai face faţă cerinţelor unei producţii devenite industriale şi de masă[25]. Din această perspectivă eşecul industrializării pentru o bună parte din regiunile protoindustriale devine un final aşteptat.

Componenta cea mai importantă a teoriei protoindustrializării este fără îndoială analiza demografică a satului protoindustrial: „acest aspect este cel mai original raportat la cunoştinţele deja existente despre meşteşugurile şi industriile de altădată. Este de asemenea cel mai interesant, cel mai sugestiv, căci stabileşte un raport între mecanismele economice şi relaţiile sociale şi familiale" după cum îşi pune în valoare Mendels însuşi contribuţia[26].

Conform definiţiei protoindustriei, industria rurală dintr-o regiune de acest tip produce pentru o piaţă externă. O parte din veniturile lucrătorilor protoindustriali este asigurată din ţesut[27] şi nu depinde de condiţiile agro-climaterice locale sau de dimensiunea lotului de pământ deţinut, ci de munca efectuată. În condiţiile în care nu mai au nevoie de o suprafaţă minimă de teren agricol pentru a-şi asigura subzistenţa – compensând cu munca braţelor – ţăranii îşi întemeiază mai repede o familie. Această abandonare a prudentului comportament malthusian are drept consecinţă *un spor mai rapid al populaţiei* prin lungirea duratei căsătoriei, natalitatea creşte (fără a fi nevoie de o creştere a fecundităţii – intervalul dintre naşteri rămâne acelaşi). Această modificare de comportament este – în opinia lui Mendels – structurală şi nu conjuncturală, căci perioadele de comenzi reduse în sectorul protoindustrial nu se traduc prin revenirea la un comportament demografic mai prudent, mai restrictiv[28].

În timp acest comportament demografic duce la suprapopulare, şi sporul de venit adus de protoindustrie nu mai poate compensa surplusul de populaţie, ducând pe termen lung la scăderea nivelului de trai, la pauperizare[29].

Sidney Pollard accentuează caracteristicile generatoare de sărăcie ale modelului demografic al familiei protoindustriale. El susţine că în condiţiile nivelului tehnologic constant, venitul nu poate fi crescut decât punând mai

[24] Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman, *op. cit*, p. 9.

[25] Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 871.

[26] Franklin Mendels, *op. cit.*, p. 994.

[27] Marea majoritate a studiilor pe protoindustrie privesc sectorul textil.

[28] Franklin Mendels, *Niveau des salaires et âge de mariage en Flandre, XVIIe-XVIIIe siècles*, în „Annales ESC", 5/1984, p. 945.

[29] *Ibidem*, p. 947.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

multe brațe la lucru, stimulând țăranii să facă copii repede, ei putând să execute diverse sarcini auxiliare de la vârste relativ mici. Scăderea salariilor pune o presiune și mai mare asupra sistemului, țăranii sunt obligați să aibă mai mulți copii pentru a-și menține nivelul de trai constant. În ciuda mizeriei și a mortalității infantile suficienți copii supraviețuiau pentru a-și întemeia o familie, accelerând astfel creșterea populației. Căsătoriile timpurii sunt încurajate de faptul că prin întemeierea unei familii tânărul începe să lucreze pentru el însuși, nu pentru familia părintească. Consecința acestor căsătorii este o perioadă mai lungă de fertilitate și, ca urmare, de creștere a populației. Procesul are tendința să genereze o spirală vicioasă: numărul tot mai mare de brațe de muncă exercită o presiune asupra salariilor, menținându-le jos sau chiar coborându-le, la care familiile protoindustriale răspund prin și mai mulți copii puși la lucru, care în final duc la o nouă creștere a numărului de brațe de muncă. Încă un element pune sub presiune lucrătorii protoindustriali: plata activității protoindustriale a fost acceptată ca o sursă secundară, complementară de venit, pe lângă cea agricolă principală. Prin creșterea populației, suprafața de pământ pe cap de locuitor scade, și venitul total al gospodăriei – agricultură + protoindustrie – scade la rândul lui, obligându-i pe țărani să obțină mai mulți bani din țesut – punând mai mulți copii pe piața muncii. Se creează astfel o adevărată „capcană de sărăcie" („trappe de pauvreté")[30], în care încercările de a avea un câștig mai ridicat duc pe termen mediu și lung la pauperizare[31].

Cauzele protoindustrializării sunt mult mai puțin cunoscute. Sunt de obicei avansate argumente generale: ieftinătatea mâinii de lucru, ocolirea regulamentelor constrângătoare ale breslelor, creșterea cererii într-o măsură în care nu i se mai putea răspunde doar utilizând forța de producție existentă în mediul urban. Nivelul redus de cunoștințe legate de cauzele și începuturile protoindustrializării are două explicații.

Prima se referă la însăși obiectivele declarate ale modelului protoindustrial – de a oferi o nouă înțelegere a condițiilor care au făcut posibilă industrializarea – și care în mod evident au pus sfârșitul perioadei protoindustriale și consecințele sale în centrul atenției, și nu apariția sau cauzele. Această focalizare a fost de altfel și ținta unor critici venite nu neapărat din partea unor adversari ai conceptului discutat[32]. Această lipsă de interes și de cercetări asupra originilor fenomenului duce și la greșeli de interpretare, după cum afirmă Gay Gullickson[33].

---

[30] Un model asemănător a elaborat și Hans Medick (care vorbește despre „auto-exploatare"), vezi Pierre Deyon, *op. cit*, p. 874.

[31] Sidney Pollard, *Peaceful Conquest. The industrialization of Europe 1760-1970*, Oxford University Press, 1981, p. 72.

[32] Jürgen Schlumbohm, *„Proto-industrialization" as a research strategy and a historical period – a balance-sheet*, în Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman (ed.), *op. cit.*, p. 18.

[33] Gay L. Gullickson, *Agriculture and Cottage Industry: Redefining the causes of Proto-Industrialisation*, în „The Journal of Economic History", 4/1983, p. 832.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A doua explicație privitoare la dezechilibrul de studii dintre originile și cauzele protoindustriei pe de o parte, și înflorirea și consecințele ei pe de alta, rezidă în discrepanța de surse existente pentru secolele XVI-XVII și XVIII-XIX. Pentru Europa occidentală a secolului XVIII – și cu atât mai mult XIX – există surse numeroase și variate, în multe cazuri surse seriale, permițând reconstituirea detaliată a activității economice, a evoluției familiale și demografice și a legăturilor dintre ele. În schimb pentru secolul XVII deja, și cu atât mai mult pentru secolul XVI – unde se situează, după cunoștințele actuale, originile protoindustriei –, aceste surse lipsesc în cea mai mare parte. Imaginea pe care o putem avea despre perioada de început a fenomenului studiat este deci de la bun început mult mai limitată, ceea ce a și convins mulți istorici să se orienteze spre perioade mai târzii, unde o documentație mult mai bogată le oferea posibilitatea unor cercetări mai detaliate, și nu în ultimă instanță mai spectaculoase.

3. MODELE ALTERNATIVE

Modelul protoindustrial elaborat de Franklin Mendels nu a fost singurul. O serie de modele „concurente" au apărut la sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80, majoritatea fără prea mare impact. Cel puțin unul dintre ele – cunoscut ca „școala germană" – necesită o privire mai apropriată, deoarece a exercitat o influență destul de importantă.

Școala germană – cunoscută și ca școala de la Göttingen[34] – este reprezentată de un grup de trei cercetători Peter Kriedte, Hans Medick și Jürgen Schlumbohm și punctul ei de început este considerat publicarea cărții realizată de cei trei, *Industrialisierung vor der Industrialisierung. Gewerbliche Warenproduktion auf dem Land in der Formationsperiode des Kapitalismus*, în 1977 și tradusă în engleză la Cambridge patru ani mai târziu[35]. Conceptul elaborat de istoricii germani este mult mai cuprinzător decât cel original al lui Mendels, protoindustria devine un model general al transformării economice și sociale a Europei în perioada dintre Evul Mediu și secolul XIX.

Cei trei autori – îmbrățișând o perspectivă marxistă[36] – concep o tranziție de la sistemul feudal la capitalismul industrial împărțită în două faze. Prima este caracterizată de o separare a agriculturii comerciale de cea de subzistență – urmare a răspândirii rentelor feudale în bani, mai ales în Europa nord-vestică – iar

[34] Claude Cailly, *Contribution à la définition d'un mode de production proto-industriel*, în „Histoire&Mesure", 1993, VIII-1/2, p. 19-40.

[35] Peter Kriedte, Hans Medick, Jürgen Schlumbohm, *Industrialisierung vor der Industrialisierung. Gewerbliche Warenproduktion auf dem Land in der Formationsperiode des Kapitalismus*, Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht, 1977 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 53) [trad în eng.: P. Kriedte, H. Medick, J. Schlumbohm, *Industrialization Before Industrialization: Rural Industry in the Genesis of Capitalism*, Cambridge, 1981].

[36] Pat Hudson, *Proto-industrialization in England*, în Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman (ed.), *op. cit.*, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consecința acestei separări este o slăbire a structurii sistemului feudal[37]. Doar acolo unde structura sistemului feudal a fost slăbită se poate – în concepția autorilor – trece la faza a doua, reprezentată de protoindustrie. Apariția țăranilor fără pământ – consecință a dezvoltării agriculturii comerciale – a creat mâna de lucru necesară protoindustriei, în timp ce în orașe breslele dețin privilegii care le permit să blocheze fenomenul. Dezvoltarea a fost accelerată de expansiunea piețelor supraregionale și internaționale[38].

Protoindustria este etapizată și ea la rândul ei. O primă fază este „Kaufsystem"-ul (sistemul meșteșugăresc sau de atelier[39]), în care producătorul rural păstrează autonomia producției și vânzării. Ea este urmată de o a doua fază, „Verlagsystem"[40], în care producătorul depinde de negustor atât pentru furnizarea materiei prime cât și pentru desfacerea produselor sale. Această a doua fază este generată de creșterea pătrunderii capitalului negustoresc în producție, lucrătorul protoindustrial fiind redus practic la statutul de salariat la domiciliu: el prelucrează – contra unei plăți – materia primă a negustorului, acesta ia produsul rezultat, îl finisează și-l vinde. O a treia fază este reprezentată de concentrarea producției în manufacturi și fabrici mecanizate, deși autorii admit – fără a și explica – posibilitatea eșecului, caz în care nu se mai trece la această a treia fază ci regiunea se dezindustrializează și reagrarizează[41].

Modelul german a fost puternic criticat, cauzalitatea teleologică și modul rigid și determinist de înșirare al epocilor și fazelor una după alta fiind printre cele mai evidente. De asemenea, „Kaufsystem"-ul și „Verlagsystem"-ul nu sunt două perioade succesive, ci două moduri diferite de organizare a producției care nu sunt în relație cronologică unul cu altul (deși în anumite cazuri cel de al doilea i-a succedat primului). Generalizarea unuia sau a altuia – ele pot foarte bine coexista – este generată de specificul meșteșugului respectiv, de nivelul tehnologic și economic, de structurile sociale. Dacă în țeserea inului meșteșugarii au conservat o lungă autonomie[42], în cea a bumbacului au depins de la început de negustor. Este evident că accesibilitatea materiei prime (în satele din jur dacă nu chiar în gospodăria proprie în primul caz – în Lumea Nouă în cel de-al doilea) este cea care face diferența. Similar și în cazul lânii: în regiunea Sedan-ului – unde se folosește lână importată din Spania – negustorul ține tot procesul în mână de la început[43], în timp ce în Yorkshire – unde se folosește

[37] Pentru o imagine diferită a acestei faze, axată – pe lângă apariția agriculturii comerciale – pe dezvoltare urbană și predominarea micii ferme în raport cu marele domeniu vezi: Jürgen Schlumbohm, *op. cit.*, p. 17.

[38] Markus Cerman, Sheilagh C. Ogilvie, *op. cit.*, p. 3.

[39] În literatura de limbă engleză „Kaufsystem" este tradus prin „workshop system" iar „Verlagsystem" prin „putting-out system".

[40] A se vedea și explicațiile lui Fernand Braudel în *Jocurile schimbului*, vol. 1, București, Editura Meridiane, 1985, p. 386-392.

[41] Markus Cerman, Sheilagh C. Ogilvie, *op. cit.*, p. 4.

[42] Didier Terrier, *op. cit.*, p. 73-76.

[43] Gérard Gayot, *op. cit.*, p. 98-122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lâna locală – producția este controlată de țesători și meșteri independenți, cumpărându-și singuri materia primă, prelucrând-o și vânzând-o pe cont propriu[44].

Critica „modelului german"[45] a fost ușurată și de faptul că ulterior el a generat două demersuri parțial diferite. Dacă Peter Kriedte și Hans Medick privesc protoindustria ca un sistem economic separat, distinct atât de cel feudal cât și de cel capitalist, Jürgen Schlumbohm consideră că protoindustria nu este decât un proces, conținând elemente din ambele sisteme, și nu constituie ea însăși un sistem aparte[46]. Hans Medick și-a construit la rândul său propriul model „sistemul demo-economic al protoindustriei"[47]. Toate acestea au dus la pierderea coerenței și clarității modelului.

O critică puternică a venit din partea acelor istorici care consideră că Germania a avut o cale proprie, specială, de industrializare și modernizare. Aceștia au afirmat chiar că teoria protoindustrializării este inaplicabilă Germaniei![48]

Un alt model care a exercitat o anumită influență în anii '80 a fost cel elaborat de David Levine. Pentru istoricul britanic, importantă în toată această discuție nu este decât proletarizarea forței de muncă. Apariția unui important număr de oameni fără pământ, care trebuie să lucreze pentru salariu, a creat una din condițiile esențiale ale industrializării[49]. Evident, limitarea protoindustrializării numai la acest aspect reduce mult capacitatea explicativă a teoriei elaborate de Mendels, făcând imposibil de analizat o întreagă serie de alte cauze ale industrializării.

Protoindustria a mai cunoscut și alte definiții și modele teoretice, unele foarte îndepărtate de conceptul construit de Mendels, dar întrucât influența lor istoriografică nu a fost semnificativă nu le vom discuta aici[50].

---

[44] Sidney Pollard, *Marginal Europe. The Contribution of Marginal Lands since the Middle Ages*, Oxford, Claredon Press, 1997, p. 240.

[45] Pentru alte detalii privitoare la critica modelului german vezi: Markus Cerman, Sheilagh C. Ogilvie, *op. cit.*, p. 8-9.

[46] *Ibidem*, p. 5.

[47] *Ibidem*, p. 4; discutat mai pe larg în Jürgen Schlumbohm, *op. cit.*, p. 13-14.

[48] Pentru o discuție critică a „inaplicabilității" protoindustriei vezi: Markus Cerman, Sheilagh C. Ogilvie, *op. cit.*, p. 9.

[49] *Ibidem*, p. 2; David Levine și-a construit modelul său interpretativ în lucrarea de doctorat care analizează două sate din Leicestershire: *Family formation in an age of nascent capitalism*, Londra, 1977.

[50] Singurul model care ar trebui poate menționat este cel al economistului Samuel P. S. Ho, *Protoindustrialisation, protofabriques et désindustrialisation: une analyse économique*, în „Annales ESC", 5/1984, p. 882-895; care construiește un model teoretic al protoindustriei utilizând instrumentele științei economice și nu cele ale istoricului. Pentru alte variante ale protoindustriei vezi: Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 868-881; Claude Cailly, *op. cit.*, p. 19-40, ca și două dintre studiile publicate în culegerea de studii coordonată de Sheilagh C. Ogilvie și Markus Cerman și dedicată în întregime protoindustriei: *European proto-industrialization*, Cambridge University Press, 1996, și anume studiul istoriografic scris de cei doi autori, *The theories of Proto-industrialization*, p. 1-11, precum și articolul lui Jürgen Schlumbohm, *op. cit.*, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. „A DOUA GENERAȚIE"

Anii '90 au dus la o schimbare nu foarte vizibilă a peisajului istoriografic al protoindustriei; în ciuda aparențelor, această schimbare a afectat părți esențiale ale problemei și a avut consecințe importante asupra modului în care înțelegem azi protoindustria.

Singurul motiv care ne-ar putea face să nu vorbim despre o „a doua generație" este prezența în câmpul istoriografic a unora dintre istoricii activi din anii '80, evident cu un discurs care, cel puțin în parte, ține seamă de noile deschideri.

În primul rând trebuie remarcat că, deși în articolele dedicate istoriografiei protoindustriei continuă să fie menționate diversele modele și teorii care au fost dezvoltate la sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80, în anii '90 modelul protoindustrial, așa cum a fost elaborat de Mendels, este recunoscut ca fiind modelul de referință, celelalte variante nemaiapărând în discuțiile care nu au ca scop direct istoricul problemei[51]. Acest fenomen nu trebuie nicidecum să ascundă că cercetările anilor '90 au nuanțat și chiar invalidat multe dintre aspectele teoriei, așa cum fusese ea elaborată de istoricul american, în special relația dintre protoindustrie și demografie. După cum remarca relativ recent Robert Duplessis: „Fiecare aspect al teoriei lui Mendels a fost supus criticii, elaborării și reformulării, și puțin a rămas neschimbat"[52].

Deceniul trecut a fost caracterizat de apariția unui număr de studii de caz pe regiuni protoindustriale, nu numai pe Anglia sau Flandra, care aveau o anumită tradiție, dar și pe spații care – surprinzător – inițial produseseră mai puține asemenea cercetării cum ar fi Franța[53] și Germania[54]. Aceste studii de caz nu mai sunt articole de câteva zeci de pagini, ci monografii ample care oferă o analiză detaliată a aspectelor în discuție și – mult mai important – permit o verificare a concordanței teoriei protoindustriei cu realitatea istorică sub mult mai multe aspecte deodată, redând modelului profunzimea și complexitatea pe care spațiul prin definiție limitat al unui simplu articol nu o permite.

Analizele la nivel regional și microregional nu au adus cunoștințe noi numai în ceea privește protoindustria, ci au împins înainte istoriografia într-un mare număr de alte domenii: demografie, studiul familiei, relații și structuri sociale, relațiile de proprietate, difuzarea tehnologiilor, organizarea muncii, distribuția regională și locală a activităților economice, nu în ultimul rând

[51] Istoricii care studiază spațiul central european mai fac uneori referire și la modelul german, vezi de exemplu Milan Miška, *Protoindustrialization in Bhoemia, Moravia and Silesia*, în Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman (ed.), *op. cit.*, p. 188-207.

[52] Robert S. Duplesis, *Transition to Capitalism in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, 1997, p. 207.

[53] La începutul anilor '80 Pierre Deyon se plângea de „l'abstention de fait de la recherche francaise" în *op. cit.*, p. 869.

[54] Pentru o explicație a reticenței germane față de teoriile protoindustrializării, atât în versiunea lui Mendels cât și în cele ale „școlii de la Göttingen" vezi începutul articolului lui Sheilagh C. Ogilvie, *Proto-industrialization in Germany*, în Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman (ed.), *op. cit.*, p. 118-136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

industrializare, formarea proletariatului de fabrică, migrația de la sat la oraș în secolul XIX etc.

Probabil, din punct de vedere al istoriografiei protoindustriei, aspectul cel mai important este invalidarea modelului lui Mendels privitor la felul în care activitatea protoindustrială modifică comportamentele demografice și duce pe termen lung la pauperizare și proletarizare. Vârsta mai mică la căsătorie nu mai este singurul element demografic indus de activitatea meșteșugărească. În plus, lucrătorii protoindustriali nu renunță întotdeauna la practicile malthusiene, iar dacă o fac ei pot reveni o dată cu schimbarea conjuncturii. Uneori căsătoriile timpurii (deci perioadele lungi în care se pot naște copii) sunt compensate tocmai prin procedee de limitare a nașterilor, după cum demonstrează Didier Terrier pentru Cambrésis și Saint-Quentinois: cu cât durata căsătoriei este mai lungă, cu atât fecunditatea este mai redusă (interval mai mare între nașteri, mai ales spre sfârșitul căsătoriei), echilibrând astfel balanța[55]. Comportamentele demografice nu sunt influențate numai de practicarea unui meșteșug, ci și de posibilitățile de ascensiune socială, acestea determinând o restrângere a natalității[56].

Ideea că protoindustria generează de o manieră sistematică o creștere substanțială a populației este contrazisă de multitudinea cazurilor particulare existente[57]. În timp ce multe dintre regiunile protoindustriale nu se încadrează în „comportamentul demografic tip", unele regiuni agricole o fac![58] Modelul universal, unirelațional și rigid al lui Mendels, protoindustrie → căsătorii timpurii → spor demografic → pauperizare, a fost înlocuit cu o relație mult mai complexă, care ia în calcul și influențele generate de tradiția locală, nivelul de prosperitate, religie, situația agricolă etc. și în consecință refuză să creadă că diversitatea extraordinară de situații existente la nivel european poate fi redusă la dihotomia regiune agricolă/regiune protoindustrială. Nici „spirala de autosusținere a creșterii demografice", teoretizată de Mendels și de alți istorici în anii '70, nu a fost validată de cazurile concrete. Se acceptă doar că protoindustria a mărit numărul de lucrători care pot fi hrăniți pe o suprafață de teren, înlocuind emigrarea.

Dacă modelul demografic al lui Mendels – în formele sale concrete – a fost infirmat de chiar cercetările pe care le-a stimulat, nu trebuie nici o clipă uitat că aceste studii au dus la importante progrese în cunoașterea demografiei istorice, și că ele se datorează tocmai efervescenței generate de acest model.

Regiunea este un alt element central al teoriei protoindustrializării care a suferit nuanțări importante. Fără a contesta ideea că analiza protoindustriei trebuie să se facă la nivel regional – unul din puținele puncte ale teoriei care par a întruni consensul – structura internă a regiunii și mai ales relația dintre regiunile agricole și cele protoindustriale au fost în mare măsură modificate.

[55] Didier Terrier, *op. cit.*, p. 111.
[56] *Ibidem*, p. 116.
[57] *Ibidem*; pentru un alt caz vezi: Gérard Gayot, *op. cit.*, p. 158 și urm.
[58] Markus Cerman, Sheilagh C. Ogilvie, *op. cit.*, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În primul rând aserțiunea lui Mendels conform căreia protoindustria produce o specializare la nivel regional[59] a fost infirmată. Ea a rămas bineînțeles valabilă pentru cazul flamand – de la care a și fost construit modelul general – dar această împărțire nu s-a regăsit decât într-un număr limitat de cazuri. Protoindustria și agricultura comercială pot coexista în același spațiu geografic, cum este cazul în regiunea analizată de Didier Terrier, unde repartiția se face de o manieră mult mai fină în interiorul regiunii[60].

O altă caracteristică ce nu a fost evidențiată de Mendels este în schimb generală: lipsa protoindustriei din regiunea imediat înconjurătoare orașelor. Fie că este vorba de atractivitatea mai mare a producției de legume și animale domestice pentru piața orașului, combinată cu ostilitatea breslelor urbane care pot impune mai ușor respectarea privilegiilor lor sub zidurile orașului[61], fie că, precum în cazul regiunii mai largi din jurul Zurich-ului, orășenii impun reguli succesorale (interzic divizarea lotului) și împiedică intrarea de noi veniți ceea ce are drept consecință stabilirea populației la un nivel scăzut și, prin urmare, protoindustria lipsește datorită absenței mâinii de lucru suplimentare[62].

În concluzie, protoindustria se implantează nu la nivelul unei întregi regiuni (deși acest caz poate apărea în anumite condiții particulare) ci la nivel de sat, acolo unde există mână de lucru suplimentară și nu există o concurență care să exercite o atracție mai mare. Evident aceasta este o condiție necesară, nu și suficientă.

Regiunea ca atare rămâne un termen imperfect definit, atât geografic[63] cât și protoindustrial. Răspândirea protoindustriei nu este, bineînțeles, uniformă, dar nu este în mod necesar structurată pe relația centru / periferie. De asemenea orașele – deși sunt economic centrele care animă regiunea rurală – nu sunt neapărat într-o poziție centrală și din punct de vedere geografic[64].

O noutate majoră a studiilor de anii '90 a fost introducerea structurilor sociale ca actor în teoria protoindustriei. Viziunea inițială le conferea doar un rol pasiv: protoindustria, prin schimbările economice și demografice pe care le produce, contribuia la destrămarea vechilor structuri sociale și instituționale și la înlocuirea lor cu unele noi. Cercetări recente au arătat că, dimpotrivă, nu numai că structurile sociale preexistente nu sunt dislocate, dar ele au un rol covârșitor în a permite sau nu implantarea protoindustriei și dacă da, în a-i determina formele concrete pe care le îmbracă. Nu contează atât dacă structurile sociale erau puternice sau slabe, ci modul în care acționează: în cazul în care

[59] În opinia lui Mendels protoindustria funcționează pe baza unui tandem: regiunea de agricultură comercială slab populată care oferă hrană și uneori materie primă pentru regiunea de activitate industrială dens populată – regiunea protoindustrială propriu-zisă; Franklin Mendels, *Des industries rurales à la protoindustrialisation...*, p. 990-993.

[60] Didier Terrier, *op. cit.*, p. 78 și urm.

[61] *Ibidem*, p. 80.

[62] Robert S. Duplesis, *op. cit.*, p. 209.

[63] Didier Terrier, *op. cit.*, p. 77.

[64] *Ibidem*, p. 83-86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doar unui mic număr de membri ai comunității îi este permis accesul la pământul arabil, restul au o puternică înclinație spre a accepta angajarea în activități protoindustriale[65]. Însă în condițiile în care există și un sistem de restricționare a populației (comportament malthusian și restricționarea imigrării) protoindustrializarea devine imposibilă, deoarece populația rămâne puțin numeroasă și este toată ocupată în agricultură[66].

Instituțiile senioriale pot influența și ele decisiv dezvoltarea protoindustriei, interzicând sau limitând alternativele de muncă, limitând puterea breslelor urbane[67]. În Europa răsăriteană, în condițiile celei de a doua șerbii, munca servilă a fost utilizată frecvent în protoindustrie, nobilimea locală fiind și ea implicată, cum este cazul în Boemia și Moravia[68]. Unii autori susțin chiar că în mentalul epocii șerbii sunt asimilați cu capitalul fix, nu cu cheltuieli de salarii ca lucrătorii din Europa Occidentală, și ca atare tendința este de a utiliza – adică amortiza – la maximum acest capital, iar protoindustria este o soluție ideală pentru timpii morți agricoli[69]. Evident, coerciția este și ea folosită în acest caz, fie prin impunerea activității protoindustriale drept corvoadă, fie în forme mai limitate, prin obligația de a vinde produsele seniorului sau celor agreați de el, prin fixarea prețurilor, sau prin vânzarea muncii datorate de țărani către antreprenorii protoindustriali[70].

Statul însuși, neluat în calcul de cercetătorii care s-au ocupat de protoindustrie în anii '70 și la începutul anilor '80, s-a dovedit că are un cuvânt greu de spus, mai ales în mod indirect, prin susținerea sau eliminarea anumitor instituții care, ele, condiționau direct protoindustria. Statul premodern nu poate încă guverna singur, el are nevoie de factorii de putere locali – comunități sau seniori – pe care îi susține la rândul lui, uneori pe spinarea activității protoindustriale[71]. Abia în secolul XVIII statul începe să se poată dispensa de sprijin persoanelor sau nucleelor de putere locală, dar și atunci, aceștia își pierd foarte lent puterea și privilegiile dobândite anterior, și nu numai atât, ei sunt înlocuiți nu cu piața liberă, ci cu noi structuri de privilegii și monopoluri care protejează interesele grupurilor ce beneficiază acum de favorurile statului iluminist[72].

Uneori statul se implică direct în susținerea economică, cu rezultate cel puțin discutabile. Monopolul acordat unor producători creează costuri foarte mari pentru ceilalți, fără ca întreprinderea protejată să aibă succese vizibile.

---

[65] Sheilah Ogilvie, *Social institutions and proto-industrialization*, în *European proto-industrialization*, în Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman (ed.), *op. cit.*, p. 27.

[66] Vezi de exemplu cazul Zurich-ului expus mai sus.

[67] Sheilah Ogilvie, *op. cit.*, p. 29.

[68] Milan Miška, *Protoindustrialization in Bhoemia, Moravia and Silesia*, în *European proto-industrialization*, în Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman (ed.), *op. cit.*, p. 198-203.

[69] Richard R. Rudolph, *Agricultural Structure and Proto-Industrialization in Russia: Economic Development Width Unfree Labor*, în „The Journal of Economic History", 1/1985, p. 47-69.

[70] Milan Miška, *op. cit.*, p. 204-206.

[71] Robert S. Duplesis, *op. cit.*, p. 209.

[72] Sheilah Ogilvie, *op. cit.*, p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Franța și Austria sunt statele care au utilizat cel mai mult intervenționismul direct, creând manufacturi de stat sau acordând monopoluri[73].

Indirect, activități neeconomice ale statului, ca de exemplu armata, au susținut prin comenzi largi sectoare protoindustriale, unele dintre ele supraviețuind numai în condițiile în care aveau monopolul furniturilor[74].

Cercetările ultimului deceniu au corectat astfel imaginea unei protoindustrii „izolate" de structurile sociale și instituționale, protoindustrie ale cărei consecințe erau importante pentru structurile menționate, fără ca existența lor să creeze vreo influență în sens invers. Evident, protoindustria încetează de a mai fi explicația comodă pentru o serie de transformări sociale și instituționale, dar imaginea despre interacțiunea dintre societate și economie în epocă este mult mai aproape de realitate.

O altă componentă a teoriei inițiale a protoindustriei, pauperizarea obligatorie – pe termen mediu și lung – a lucrătorilor protoindustriali, a fost puternic nuanțată, cazul flamand fiind considerat unul extrem[75]. Analiza făcută de Didier Terrier pe strategiile de vânzare-cumpărare a bunurilor imobiliare ale lucrătorilor protoindustriali din regiunea Cambrésis și Saint-Quentinois, comparată cu strategiile celorlalte grupuri sociale (țăranii cu pământ, zilierii etc.), evidențiază poziționarea lucrătorilor protoindustriali la mijlocul ierarhiei sătești. Cu anumite fluctuații, ei își păstrează, ca grup social, pământurile, situându-se din punctul de vedere al evoluției patrimoniale aproape de nivelul fermierilor, doar grupul specializat al cultivatorilor de in reușind o performanță mult mai bună – creșterea continuă a patrimoniului de-a lungul întregului secol XVIII[76].

În interiorul grupului propriu-zis al țesătorilor protoindustriali din regiunea menționată mai sus avem de-a face cu o complexitate mult mai mare decât cea imaginată de modelul teoretic inițial. Unii țărani reușesc să câștige mai mult decât ceilalți, acumulând capital. Acesta este folosit – în afară de clasica investiție în pământ agricol – și pentru a împrumuta țăranilor mai strâmtorați care nu dispun de fonduri suficiente pentru a-și cumpăra materia primă, fie avansându-le sumele necesare, fie direct materia primă. Ei reușesc să impună în schimb dreptul de a cumpăra producția lucrătorului respectiv, astfel dispunând de o cantitate mai mare de pânză poziția lor la negocierea cu negustorul este mai puternică. Cei care reușesc să controleze alți țesători trebuie să le plătească acestora marfa și să aștepte uneori luni până ce le este plătită și lor, ceea ce implică sume importante de bani, și deci recursul la credit, ipotecă, scrisoare de schimb și bilet la ordin. Riscurile asumate sunt însă mari, destui dintre aceștia

[73] *Ibidem*, p. 34.

[74] *Ibidem*, p. 35.

[75] De altfel analize contrarii cu cea a lui Mendels chiar pe regiunea studiată de acesta au apărut destul de repede, cercetând veniturile nominale și reale din Flandra Christiaan Vandenbroeke ajunge la concluzia că tot secolul XVIII protoindustria a permis o reală prosperitate. Christiaan Vandenbroeke, *Le cas flamand: évolution sociale et comportements démographique aux XVIIe-XIXe siècles*, în „Annales ESC", 5/1984, p. 921-928.

[76] Didier Terrier, *op. cit.*, p. 116-144.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ajungând să falimenteze, alții însă urcă pe scara socială, acumulează pământ devenind fermieri sau – un mic număr – reușește chiar să intre în rândurile micilor negustori intermediari[77].

În regiunile protoindustriale unde materia primă este furnizată de negustorul urban care controlează procesul, posibilitățile de acțiune ale țăranului sunt mult mai limitate. Totuși și aici o cercetare în profunzime[78] a putut revela poziționarea socială a lucrătorului protoindustrial analizând căsătoriile după originea socială a părinților și arătând că, în ciuda atracției pe care pământul o exercită în orice comunitate rurală, statutul de țesător protoindustrial dobândește o onorabilitate confirmată în plus și de faptul că destui fii de fermieri aleg această alternativă[79].

Circuitul materiei prime prin diferite faze până la produsul finit a beneficiat și el de completări care au nuanțat modelul dual „Kaufsystem" urmat de „Verlagsystem", demonstrând că succesiunea lor cronologică nu este obligatorie, și că opțiunea pentru unul sau altul dintre modele ține de o serie de factori locali. De asemenea, a fost evidențiat rolul important pe care negustorii rurali îl pot juca în regimul „Kaufsystem"-ului, ei devenind intermediari obligați pentru negustorii urbani care se află în capul afacerii și adevărații patroni ai lucrătorilor protoindustriali[80]. Cei mai înstăriți dintre aceștia din urmă pot intra și ei în afacerea intermedierii, așa cum am mai menționat.

Un caz interesant este cel al regiunii din jurul Rouen-ului. Două treimi din pânza de in produsă în zonă este achiziționată de negustorii englezi direct din micile orășele din zonă, și doar o treime din Rouen, în timp ce pentru postav, două treimi din producție se vinde pe piața capitalei regionale. Această discrepanță trădează structuri de producție și relații diferite între negustorii din Rouen și cei din micile orășele înconjurătoare, aceștia din urmă reușind să scape de releul capitalei provinciale – în ceea ce privește pânza de in – și să-și asigure marje superioare de profit tratând direct cu englezii[81]. Diferența majoră dintre cele două ramuri textile, inul controlat majoritar local și lâna majoritar de la Rouen, poate fi explicată prin structura diferită a procesului tehnologic: postavul cere sume mai mari de bani, pe de altă parte finisajul este atât mai important cât și mai dificil, cerând o forță de muncă specializată, mai bine plătită și atent supravegheată, ceea ce impune concentrarea finisajului. Atât prin intermediul nivelului financiar mai ridicat cât și prin necesitatea executării finisajelor la Rouen pentru a se obține o calitatea superioară, acest oraș își asigură în cazul postavului un control mult mai mare. Toate aceste exemple evidențiază

[77] *Ibidem*, p. 104-108.

[78] Regiunea protoindustrială din jurul Sedan-ului, important centru al postavului de lux, care folosește ca materie primă lâna merinos spaniolă, de calitate superioară: Gérard Gayot, *op. cit.*, p. 141-167.

[79] *Ibidem*, p 160-161.

[80] Didier Terrier, *op. cit.*, p. 64-70.

[81] Jacques Bottin, *Structures et mutations d'un espace protoindustriel à la fin du XVIe siècle*, în „Annales ESC", iulie-august 1988, no. 4, p. 975-995.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o complexitate şi o varietate mult mai mare a situaţiilor concrete, prezenţa şi a altor actori în afară de negustorul-antreprenor şi ţăranul-lucrător protoindustrial, precum şi numărul mare de factori locali care pot influenţa modul concret de constituire a lanţului productiv şi a relaţiilor sociale legate de activitatea protoindustrială.

De asemenea a fost pusă în lumină varietatea foarte mare de rezolvare a problemei finisajului, de la integrarea verticală a manufacturilor de postav din Sedan[82] la externalizarea ei în cazul inului[83].

Una dintre cele mai importante contribuţii aduse de cercetarea recentă în domeniul protoindustriei priveşte coexistenţa ei cu industria de fabrică în secolul XIX. Cel puţin în cazul industriei textile, industrializarea nu se produce pur şi simplu prin înlocuirea industriei rurale cu fabrica mecanizată, cele două nu doar conviețuiesc împreună o lungă perioadă de timp, ci chiar depind una de alta, şi în special fabrica mecanizată de sectorul protoindustrial. Concluzia formulată de Pierre Deyon despre cazul francez poate fi generalizată: „Revoluţia industrială în Franţa, departe de a face sistemul protoindustrial să dispară, dimpotrivă îl solicită, integrează şi perpetuează până la începutul secolului al douăzecilea"[84]. De asemenea, în ţările Europei de nord-vest – care au cunoscut o industrializare timpurie – rolul jucat de protoindustrie în tranziţia la fabrica mecanizată a fost mult mai important, în timp ce în ţările în care industrializarea a fost târzie şi bazată mai ales pe industria mijloacelor de producţie şi a cărbunelui – şi nu pe cea textilă – legătura între protoindustrie şi industria de fabrică este mult mai puţin importantă[85].

Contrar imaginii curente, în primele două treimi ale secolului XIX fabrica mecanizată şi industria rurală nu sunt în concurenţă una cu cealaltă, ci într-o relaţie de simbioză. În Franţa, mecanizarea industriei textile se face lent, nu există „take-off"-ul britanic. Industria rurală funcţionează ca un rezervor de mână de lucru care amortizează variaţiile cererii, permiţând industriaşilor să-şi amortizeze mai repede instalaţiile mecanice de randament ridicat dar scumpe. Acestea lucrează continuu – reducerea numărului muncitorilor în perioadă de comenzi puţine fiind făcută pe seama lucrătorilor rurali – şi astfel se evită imobilizarea neproductivă a unor capitaluri importante, inevitabilă în cazul în care fabricanţii ar fi trebuit să se bazeze numai pe producţia mecanizată[86].

Pătrunderea maşinilor s-a făcut diferit în diversele etape tehnologice ale procesului de producţie. Filatura pătrunde prima, repede pentru bumbac – care

[82] Calitatea postavului de lux este dată de mai mulţi factori: calitatea lânii, torsul şi ţesutul, şi finisajele (spălatul/degresatul, tunsul şi vopsitul). Dintre aceştia finisajul este cel mai important, ceea ce explică şi obligativitatea controlului direct asupra celei mai importante părţi a fabricării produsului; Gérard Gayot, *op. cit.*, p. 112-132.

[83] Didier Terrier, *op. cit.*, p. 71-72; autorul avansează ipoteza potrivit căreia negustorii renunţă la controlul asupra distribuţiei materiei prime şi a finisajului deoarece comercializarea singură este suficientă pentru a le aduce câştiguri însemnate, p. 73-76.

[84] Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 46.

[85] Pat Hudson, *op. cit*, p. 51.

[86] Didier Terrier, *op. cit.*, p. 250.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înlocuiește inul – abia către mijlocul secolului în cazul lânii, inaugurând o perioadă în care torsul mecanizat furnizează materie primă pentru țesutul manual. După mijlocul secolului XIX, se intră într-o nouă fază, în care țesutul mecanizat coexistă cu cel manual după modelul descris mai sus. În aria analizată de Didier Terrier, către 1870-1880, esențialul țesutului se făcea încă în războaie răspândite prin casele satelor. Ultimele două decenii ale secolului duc la o schimbare rapidă: dacă înainte de 1870 în Cambresis trei recruți din patru sunt țesători, după 1880 majoritatea renunță la meseria părinților, la sfârșitul secolului țesutul rural fiind doar o amintire[87].

Așadar, coexistența dintre cele două forme de producție, manufactura dispersată și fabrica mecanizată se întinde pe cea mai mare parte a secolului XIX. Existența sistemului protoindustrial a facilitat apariția marii industrii mecanizate, de fabrică, mai întâi pregătindu-i terenul, prin susținerea creșterii pieței de desfacere – atât europene cât și din cele două Americi – apoi funcționând ca un complement și ca o rezervă pentru industria mecanizată aflată în dezvoltare[88].

Studiile amănunțite despre evoluția protoindustriei în secolul XIX și mai ales despre relația ei cu industrializarea sunt încă puține, majoritatea cercetărilor focalizându-se pe secolul XVIII și lăsând impresia că este de la sine înțeles că odată cu apariția fabricilor, protoindustria dispare. Modelul francez invită însă la reanalizarea raporturilor dintre munca manuală și cea mecanizată și pe alte spații geografice[89].

5. PROBLEME CONTROVERSATE

Teoria protoindustriei nu a convins pe toată lumea. Inițial ea a trezit o puternică critică, adesea nefondată, dar care a fost încurajată și de varietatea de „modele" protoindustriale răsărite ca ciupercile după cel al lui Mendels. Acestea nu numai că nu au rezistat criticii, dar au aglomerat și complicat inutil câmpul dezbaterii, făcând mai confuză perceperea modelului protoindustrial. De altfel decantarea produsă în timp a eliminat aproape toate aceste variante.

---

[87] *Ibidem*, 163-170.

[88] *Ibidem*, 249-250.

[89] Pentru cazul englez, o prezentare concisă dar care analizează protoindustria de după 1800 într-o manieră mult mai „clasică" în Pat Hudson, *op. cit.*, p. 58-61. De altfel, după cum remarca și autorul menționat, dacă industria rurală pe de o parte, și mai ales industrializarea, au constituit teme favorite ale istoriei engleze de multă vreme, teoria protoindustrializării a întâmpinat inițial „entrenched resistance" în Marea Britanie. O demarcație netă între istoria socială și o istorie economică axată pe nivelul macroeconomic a făcut ca ideile interdisciplinare ale teoriei lui Mendels să fie privite cu neîncredere. În plus, la sfârșitul anilor '70 și începutul deceniului următor influența variantei elaborate de școala germană era suficient de importantă în dezbaterea teoriei protoindustriale pentru ca – datorită caracterului manifest marxist al acestei variante – întreaga teorie și în special stagiile evoluției să fie privite cu neîncredere. De aceea, numai în ultimul deceniu, analiza fenomenului a fost făcută din perspectiva modelului protoindustrial. *Ibidem*, p. 50-51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Totuşi protoindustria continuă să suscite o serie de critici şi nelămuriri.

În primul rând este neclară diferenţa dintre regiunea protoindustrială şi cea agricolă. Cât de mulţi ţărani trebuie să avem angrenaţi în activităţi manufacturiere pentru a putea vorbi de protoindustrie? Mult mai importantă este dificultatea de a separa industria casnică şi protoindustria: cât de mult din producţie trebuie exportat pentru a putea vorbi de protoindustrie şi cât de depărtată trebuie să fie o piaţă pentru a putea fi vorba de comerţ supraregional? Studiile de caz de până acum, focalizându-se asupra unor regiuni importante ale protoindustriei, nu au trebuit să răspundă acestor întrebări, parametrii în discuţie fiind la nivele ridicate, care făceau evident caracterul lor protoindustrial. Totuşi, lămurirea acestor întrebări este necesară pentru extinderea cercetării şi pe alte spaţii protoindustriale mai puţin „clasice".

O critică susţinută este în continuare adresată teoriei protoindustriei pe motiv că „uită" meşteşugarii urbani şi rurali care produc pentru piaţa locală, meşteşugarii urbani care produc pentru export şi manufacturile centralizate[90]. Dar autorii acestor critici uită ei înşişi că din start teoria protoindustriei nu îşi propune să includă şi aceste aspecte[91], ea nefiind un model al întregii activităţi umane din epocă, ci numai al unui anumit tip de structură socio-economică[92].

Mult mai la obiect ni s-ar părea criticarea orientării aproape exclusive a cercetărilor pe voletul rural al protoindustriei, despre componenta sa urbană fiind menţionat doar rolul de organizator al afacerii şi eventual implicarea în finisare. Modul cum dezvoltarea protoindustriei modifică structurile economiei urbane, raporturile (economice, sociale, de putere etc.) dintre negustorii urbani care conduc afaceri de tip protoindustrial şi ceilalţi, modificările pe care le aduce activitatea protoindustrială în cariera, structura patrimonială, şi obiceiurile negustorilor protoindustriali reprezintă toate domenii actualmente marginale şi practic nestudiate ale protoindustriei.

Problema relaţiei dintre oraş şi protoindustrie este pusă în termenii pierderii de către oraş a unei părţi a activităţii economice şi a neputinţei sale în a împiedica acest lucru: „nici un singur oraş nu a fost capabil să oprească creşterea rapidă a industriei rurale, nici măcar în zonă pe care o controlează"[93] şi remarca aceasta, formulată referitor la Germania, poate fi întâlnită şi referitor la restul spaţiului european. În opinia noastră, este o puternică contradicţie între acest mod de a privi problema şi rolul conducător conferit îndeobşte oraşului în organizarea şi conducerea activităţii protoindustriale. Considerăm că discuţia ar trebui purtată nu în termeni de activitate economică, ci de profit, or este un lucru subliniat de majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat de industria rurală că

[90] Markus Cerman, Sheilagh C. Ogilvie, *op. cit.*, p. 8.

[91] Jürgen Schlumbohm, *op. cit.*, p. 7.

[92] Trebuie menţionat că în anumite variante ale ei – şi în special modelul şcolii de la Göttingen – teoria protoindustrializării a fost propusă ca un model general, criticile devenind atunci îndreptăţite.

[93] Sheilagh C. Ogilvie, *op. cit.*, p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

salariile mult mai reduse la sate decât în oraş[94] permit, în ciuda complicaţiilor şi costurilor inerente[95], importante câştiguri. Tocmai realizarea de câştiguri suplimentare a fost considerată de istorici ca una dintre cauzele apariţiei protoindustriei.

Evident, anumite segmente urbane – meşteşugarii în special – pot fi în situaţia de perdanţi. Dar nu trebuie scăpată din vedere structura de putere din oraşe: breslele, oricât de importante ar fi, pot bloca iniţiative care încalcă drepturile lor consfinţite, dar nu şi acţiuni care, deşi le afectează, nu încalcă nici drepturile lor oficiale şi nici aria lor geografică de responsabilitate. În plus, opozanţii lor nu sunt ţărani cu pământ puţin, care ţes pentru a-şi completa subzistenţa, ci patriciatul urban implicat în activităţile protoindustriale, care este, în cel mai rău caz, doar la fel de puternic ca breslele în oraş.

Cei care au puterea în oraşe ies câştigători financiar din această „pierdere" de activitate economică – pe care este mai potrivit să o numim externalizare a producţiei[96] – şi în aceste condiţii este cazul să vedem mai curând cum şi în ce măsură susţin oraşele dezvoltarea industriei rurale, decât să ne întrebăm de ce nu reuşesc ele să oprească extinderea acesteia. De aceea cercetările pe voletul urban al fenomenului protoindustrial, menţionate mai sus, sunt necesare pentru înţelegerea rolului jucat de protoindustrie în secolele XVII-XVIII.

Combătut a fost şi rolul protoindustriei în industrializare, sub mai multe aspecte. În primul rând protoindustria nu duce la creştere demografică accelerată, şi cercetările recente au confirmat această critică[97].

În al doilea şi în al treilea rând, capitalul industrializării, pe de o parte, deprinderile şi cunoştinţele necesare pentru industrializare, pe de alta, nu provin

---

[94] Pentru manufacturile dispersate de la Sedan de exemplu, în medie lucrătorii urbani erau de două ori mai bine plătiţi decât cei rurali; Gérard Gayot, *op. cit.*, p. 150; pentru alte cazuri vezi Robert S. Duplesis, *op. cit.*, p. 206.

[95] O reţea de ţesători rurali presupune organizarea distribuţiei materiei prime sau cel puţin a strângerii produsului rezultat de pe o arie relativ largă în condiţiile tehnicilor de transport ale epocii. De asemenea, lipsa de control duce la probleme de calitate sau la furturi în cazul în care materia primă este a antreprenorului. De asemenea, muncile agricole – mai bine remunerate – creează pauze în activitatea manufacturieră, impunând negustorului un nivel mai ridicat al stocurilor şi deci mai mulţi bani blocaţi. Pe de altă parte, la economiile provenite din diferenţa de salarizare trebuiesc adăugate cele rezultate din evitarea construirii de localuri necesare în sistemul manufacturii centralizate, şi care se ridică adesea la sume impresionante pentru epocă.

[96] Nu este nicidecum un fenomen economic nemaiîntâlnit. Şi astăzi anumite activităţi economice necesitând forţă de muncă numeroasă şi mai puţin calificată părăsesc ţările occidentale în favoarea lumii a treia – vezi cazul Iohn-ului din industria textilă în România.

[97] În cel puţin două moduri. Unul este practicarea de comportamente malthusiene şi de către lucrătorii protoindustriali, deci limitarea creşterii populaţiei, aspect deja menţionat. Pe de altă parte, ritmuri de creştere cel puţin la fel de susţinute se găsesc şi în sate pur agricole din aceeaşi regiune, în timp ce unele dintre satele protoindustriale cresc lent, ceea ce implicit demonstrează că nu protoindustria este cauza sporului demografic rapid. Ea nu este nici suficientă pentru creşterea demografică rapidă, aşa cum o demonstrează cazuri în care pe un fundal protoindustrial datând din secolul XVI populaţia începe să se înmulţească rapid abia la mijlocul secolului XVIII. Pentru ritmurile de creştere ale populaţiei protoindustriale vezi studiul pe cazul german al lui Sheilagh C. Ogilvie, *op. cit.*, p. 126-128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numai din protoindustrie, aceasta nefiind nici măcar cel mai important mod de acumulare a fondurilor şi cunoştinţelor utilizate în procesul de trecere la producţia mecanizată. Mai mult, nu toate sumele produse de protoindustrie iau calea reinvestirii, iar acumularea de noi cunoştinţe utile pentru industrializare este departe de a fi valabilă pentru toate cazurile protoindustriale[98].

Tot la capitolul critică poate fi adăugată şi concentrarea excesivă pe sectorul industriei textile[99]. Acest lucru este explicat şi de faptul că teoria lui Mendels a fost elaborată pe acest sector de activitate, dar mai ales de poziţia dominantă a industriei textile în economia vechiului regim şi de rolul deosebit de important jucat de ea în prima fază a industrializării. A înţelege de ce cercetarea a ocolit anumite domenii nu ţine loc de studii concrete. Abordarea altor domenii decât cel textil – care începe să se facă prezentă din anii '90[100] – ar permite evidenţierea acelor activităţi economice în care modelul protoindustrial poate funcţiona şi a celor în care constrângeri tehnologice, de organizare a muncii sau de altă natură împiedică adoptarea acestui tip de producţie. Nu este vorba numai de cazurile evidente, cum sunt şantierele navale, unde, din motive pe care nu le voi prezenta aici, muncitorilor nu li se dă de lucru pentru acasă. Producţia hârtiei este unul din domeniile în care procesul tehnologic exclude posibilitatea manufacturii dispersate, fără a favoriza însă marile ateliere[101]. La începutul secolului XIX, înainte de mecanizare, în Franţa 82% dintre manufacturile de hârtie sunt mici (8-12 lucrători) şi dispun de aproximativ două treimi din capacitatea de producţie a regatului[102], întreprinderile importante, puţin numeroase şi de talie redusă comparativ cu alte sectoare de activitate, sunt şi ele pe modelul manufacturii concentrate. Singura vagă asemănare cu sectorul protoindustrial este tutelarea de către negustori importanţi a unui mare număr de mici ateliere independente de produs hârtie, dispersate în teritoriu, cărora le furnizează comenzi[103].

Multiplicarea studiilor de caz pe alte sectoare decât cel textil ar permite şi evidenţierea unor caracteristici care sunt comune acestuia din urmă, dar nu se regăsesc la nivelul întregii protoindustrii.

* * *

[98] Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman, *op. cit.*, 1996, p. 10.

[99] Pierre Deyon, *op. cit.*, p. 41.

[100] Ne limităm să semnalăm doar cartea lui Denis Woronoff, *Forges et forêts. Recherches sur la consommation proto-industrielle de bois*, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1990.

[101] Pentru un studiu al condiţionărilor tehnice şi economice la care este supusă fabricarea hârtiei în secolul XVIII vezi capitolul introductiv al lucrării lui Louis André, *Machines à papier. Innovation et transformations de l'industrie papetière en France 1798-1860*, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1996, p. 21-54.

[102] *Ibidem*, p. 31.

[103] *Ibidem*, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În concluzie, astăzi protoindustria este un model economico-demografic şi social, care defineşte un anumit tip de structurare a unei părţi din societatea şi economia secolelor XVI-XIX. Protoindustria este caracterizată de dezvoltarea industriei rurale producând pentru pieţe exterioare regiunii. Lipsa de pământ şi/sau lipsa sezonieră de lucru îi împinge pe ţărani la angajarea în activităţi protoindustriale[104].

Pentru apariţia unei regiuni protoindustriale sunt necesare: unul sau mai multe oraşe care să-şi asume rolul de organizator, existenţa unei pieţe de desfacere îndepărtate, a unor acumulări suficiente de capital, cunoştinţele tehnice şi economice necesare, atât la nivelul lucrătorilor industriali cât şi la cel al negustorilor implicaţi. Accesul la materia primă, reţeaua de transport, structurile sociale, activitatea statului, toate acestea pot condiţiona apariţia şi succesul unei regiuni protoindustriale.

Consecinţele protoindustriei sunt: în primul rând susţinerea producţiei economice şi a cererii tot mai ridicate cu produse rezonabile ca preţ şi calitate, permiţând astfel crearea unei mari mase de consumatori ce nu puteau fi inventaţi peste noapte şi fără de care Revoluţia Industrială şi civilizaţia rezultată din ea sunt de neimaginat[105]. În al doilea rând crearea unei forţe de muncă din care fabrica mecanizată s-a alimentat cu lucrători dispuşi să-şi accepte noul statut[106]. În al treilea rând protoindustria modifică comportamentele economice, demografice şi sociale ale populaţiilor rurale afectate, dar nu de o manieră uniformă, din interacţiunea ei cu o multitudine de factori locali rezultând modele foarte diferite de la caz la caz.

Protoindustria nu este un fenomen specific european, studii pe spaţiul asiatic fiind publicate destul de timpuriu[107], fără să se compare ca număr cu ce s-a publicat despre Occident.

---

[104] De aceea protoindustria este incompatibilă cu regiunile viticole, unde cererea de muncă este uniformă pe tot timpul anului. Gay L. Gullickson, *Agriculture and Cottage Industry: Redefining the causes of Proto-Industrialisation*, în „The Journal of Economic History", 4/1983, p. 836.

[105] În nici un caz nu trebuie răsturnat sensul frazei afirmând că fără protoindustrie nu am fi avut naşterea societăţii de consum. O multitudine de alternative stăteau la dispoziţie: intensificarea urbanizării şi deci a producţiei urbane, manufactura centralizată rurală (Pociovalişte de exemplu), importuri neeuropene – care oricum au fost destul de intense în secolul XVII. Trebuie să ne ferim de concluzii deterministe, din păcate destul de răspândite în istoria economică, după cum demonstrează David Edgerton, *De l'innovation aux usages. Dix thèses éclectiques sur l'histoire des techniques*, în *Roger Guesnerie, Francois Hartog: Des Sciences et des Techniques: un débat*, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1998, p. 278-279.

[106] Nu trebuie neglijată existenţa unei rezistenţe la schimbarea condiţiilor de muncă. Multe torcătoare preferă să rămână fără lucru în regiunea Sedan-ului decât să se ducă zi de zi la program fix la fabrică: Gérard Gayot, *op. cit.*, p. 177; un caz şi mai interesant este cel relevat de Alain Dewepre în Italia de nord (Biellese): ţesutul mecanic este considerat inferior ca valoare socială celui de mână, ca atare, la introducerea fabricii, ţesutul manual masculin vechi de mai multe generaţii este înlocuit cu cel feminin mecanizat; în regiunea Lecchesse bărbaţii merg la câmp şi femeile la fabrică. Alain Dewepre, *Genèse protoindustrielle d'une région développée: l'Italie septentrionale (1800-1880)*, în „Annales ESC", 5/1984, p. 901.

[107] Kang Chao, *La production textile dans la Chine traditionnelle*, în „Annales ESC", 5/1984, p. 957-976.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6. MIZELE ȘI IMPLICAȚIILE UNEI DEZBATERI ISTORIOGRAFICE

Încercând să luăm distanță și să privim protoindustria nu ca o realitate a Vechiului Regim, ci ca un fenomen istoriografic, ceea ce impresionează la prima vedere este enormul interes trezit de teoria protoindustriei, concretizat într-o lungă listă de cărți și studii apărute în ultimul sfert de secol (câteva sute). Mărturie stă și integrarea conceptului în viziunea generală a istoricilor economiei[108]. Industria rurală nu era însă un subiect nou, ci dimpotrivă unul despre care apăruseră studii încă de la începutul secolului XX, iar nume prestigioase – pentru a nu aminti decât pe Werner Sombart – o integraseră în schema economică generală subliniindu-i importanța. Industria rurală nu a ieșit niciodată cu totul din preocupările istoricilor, anii '50 și '60 consemnând apariția de noi lucrări. În aceste condiții schimbarea de statut pe care o suferă problema în discuție o dată cu botezarea ei „protoindustrie" apare cu atât mai surprinzătoare, interesul suscitat meritând explicat.

Trei elemente sunt, în opinia noastră, responsabile pentru acest brusc salt al interesului. Primul dintre ele este conexiunea pe care teoria protoindustriei o face între un anume model de industrie rurală și industrializare, în contextul interesului sporit, manifestat nu doar de istorici, pentru această ultimă temă în anii '70. Dintr-o formă periferică și autarhică de economie, sortită dispariției, modelul protoindustrial inițial devine cauza principală a unuia dintre cele mai importante evenimente economice. Seamănă cu povestea Cenușăresei, cu Franklin Mendels distribuit în rolul zânei celei bune. Pe de altă parte o asemenea schimbare teatrală de statut explică într-o bună măsură vehemența criticii și duritatea respingerii inițiale. Nu numai respingerea firească a ceea ce este nou și contrazice cunoștințe deja acumulate și verificate și-a avut partea, dar și fenomenul nu mai puțin firesc al apărării propriei opere, poziții științifice și competențe.

Spun competențe deoarece al doilea element care a asigurat succesul teoriei protoindustriale a impus, în plan istoriografic, o reașezare a competențelor și cunoștințelor necesare pentru a studia revoluția industrială. Este vorba despre dimensiunea interdisciplinară a modelului construit de istoricul american. Integrând demografia, istoria familiei și a gospodăriei, nu în ultimul rând istoria agricolă și plasându-le într-o poziție cheie pentru explicarea revoluției industriale și a industrializării, Franklin Mendels obliga istoricii – mulți dintre ei crescuți numai la școala unei istorii economice stricte – să-și revizuiască radical și mai ales să-și extindă considerabil setul de cunoștințe și aptitudini spre domenii și arii de interes care până acum fuseseră în cel mai bun caz marginale dacă nu de-a binelea străine. O asemenea bulversare a câmpului istoriografic nu era de așteptat să fie acceptată fără rezistență. Astăzi asemenea

[108] Nu vom menționa decât Sidney Pollard, *Peaceful Conquest...*, una dintre primele sinteze care a integrat noul model – cu tot cu deficiențele timpurii ale acestuia – și ca exemplu de receptare recentă, Robert S. Duplesis, *op. cit.*, 329 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aspecte şi multe altele – istoria mentalităţilor, a vieţii cotidiene etc. – sunt curente în arsenalul istoricilor economiei, dar acum mai bine de un sfert de secol astfel de apropieri trezeau neîncredere.

Interdisciplinaritatea este recunoscută astăzi ca una dintre contribuţiile majore ale teoriei protoindustriei, după cum remarca istoricul englez Pat Hudson: „Conceptul de protoindustrie pentru istoria economică şi socială engleză s-a dovedit foarte valoros [...] fiind un demers privind industrializarea care a impus depăşirea graniţelor dintre istoria economică şi celelalte ştiinţe sociale"[109].

Ceea ce astăzi considerăm una dintre noutăţile majore – dacă nu cea mai importantă – aduse de modelul protoindustrial a fost la început motiv de rezistenţă. Nu întâmplător critica de început a teoriei protoindustriei s-a focalizat pe două aspecte: acele consecinţe ale protoindustrializării care duc la industrializare şi aspectele demografice[110]. Desfiinţarea primelor ar fi însemnat aruncarea industriei rurale înapoi în poziţia marginală de sistem economic autarhic – din care promovase în postura de precondiţie obligatorie a industrializării – ceea ce ar fi eliberat istoricii revoluţiei industriale şi ai industrializării de necesitatea revizuirii propriilor poziţii, informaţii şi competenţe. Invalidarea legăturii dintre activitatea economică protoindustrială şi creşterea demografică[111] ar fi eliminat componenta interdisciplinară cea mai importantă şi mai amplă a sistemului, reducând astfel mult capacitatea acestuia de a schimba imaginea existentă asupra fenomenului în discuţie. Critici mult mai îndreptăţite, cum ar fi caracterul neclar al termenului de regiune protoindustrială sau rolul protoindustriei în dezvoltarea agriculturii comerciale, care rămân şi astăzi în picioare în bună măsură, s-au făcut auzite destul de devreme, dar ele au fost acoperite de numărul celor care vizau cele două aspecte prezentate mai sus. Deşi mult mai la obiect, aceste critici nu au fost scoase în prim plan deoarece ele nu afectau capacitatea modelului protoindustrial de a bulversa câmpul istoriografic existent. Vrem să fim bine înţeleşi: nu este vorba de o încercare premeditată de a invalida o cercetare istorică doar pentru că ea este incomodă în planul efortului personal de adaptare şi al poziţiei ştiinţifice, ci doar de dificultatea – firească şi umană între anumite limite – de a accepta părţile cele mai radicale ale teoriei protoindustrializării.

Cel de al treilea element care a contribuit la impunerea protoindustriei, şi, după părerea noastră, cel mai important dintre toate trei, este forma *teoretică* în care şi-a formulat Mendels concluziile. Constituirea unui model teoretic, general al protoindustriei a fost de importanţă capitală în generarea unui amplu

[109] Pat Hudson, *op. cit.*, p. 66.

[110] Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman, *op. cit.*, p. 9-10.

[111] Teoria demografică a lui Mendels a fost invalidată în formele ei concrete şi înlocuită de o imagine mult mai complexă, nu a fost însă contrazisă ideea lui că schimbarea tipului de activitate economică – de la agricultură la agricultură plus producţie meşteşugărească – duce la schimbarea comportamentului demografic. Didier Terrier, *op. cit.*, p. 109-114; Gérard Gayot, *op. cit.*, p. 157-165 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

curent de cercetare asupra fenomenului. Desigur, după cum am mai spus, mare parte a modelului lui Mendels a fost fie modificat, fie de-a dreptul infirmat, dar acest lucru – trecând peste importantul progres al cunoașterii rezultat – a fost făcut posibil tocmai de formularea sa teoretică generală.

Avantajele unui model teoretic ar trebui să fie evidente. Formulând în patru idei clare – chiar dacă puternic reducătoare – caracteristicile modelului protoindustrial și în alte șase ipoteze consecințele sale, Mendels a creat o schemă ușor de verificat pe alte cazuri concrete. Trebuia văzut dacă situația particulară pe care ca cercetător o studiai corespundea definiției, și dacă da urma să verifici în ce măsură ipotezele istoricului american erau valabile în cazul analizat. Tentația, mai ales pentru istoricii crescuți la școala comparatistă, era foarte mare, și urmările nu au întârziat să apară.

Virtuțile unui model teoretic nu stau însă în calitățile sale de provocator, ci în cele de comunicare. Degajând modelul său de toate detaliile – chiar cu prețul unei schematizări excesive – Mendels a mărit la maximum capacitatea lui de circulație. Aplicabilitatea lui generală este cea care a permis apariția unui mare număr de studii pe diferite alte cazuri decât cel flamand[112], și numeroși istorici consideră că această consecință este cea mai importantă pe care a avut-o formularea teoriei protoindustriei: „probabil cel mai important serviciu adus de conceptul de protoindustrie a fost generarea atât de multor studii pe același fenomen într-o mare varietate de contexte, făcând comparația între societăți mult mai fructuoasă decât de obicei"[113].

Concluzia ar trebui să fie clară: nu trebuie să ne temem de construcțiile teoretice, rolul lor în stimularea cercetării putând să fie foarte mare. Cuvinte și expresii ca „teorie", „model teoretic", „concept" nu sunt folosite întotdeauna cu plăcere de către istorici. În realitate, multe din lucrurile cu care operăm sunt construcții teoretice. Să luăm de exemplu cazul binecunoscut al monarhiilor absolutiste. Evident este o construcție teoretică ce nu include fiecare amănunt al fiecărui caz particular, ci trăsăturile comune ale sistemului. Tocmai stabilirea unui asemenea set de caracteristici generale permite comparația, existând un model în raport cu care să poată fi evidențiate specificul, particularismele cazurilor locale. Modelul monarhiei absolute include și relația suveranului cu nobilimea, cu sfera economică sau cu cea a ideilor. Spre deosebire de teoria protoindustriei, cea a monarhiei absolute este mult mai de demult intrată în

[112] Ipoteza protoindustriei „has unleashed a torrent of research and reassessment that crucially informs our undestanding of industrial change during the long eighteenth century" Robert S. Duplesis, *Transition op. cit.*, p. 207.

[113] Sheilah Ogilvie, *op. cit.* p. 37; Jürgen Schlumbohm insistă și el pe ideea că cel mai important aspect a fost elaborarea unei teze precise – „a sharply defined thesis" – despre relația dintre industria rurală și dezvoltarea demografică, iar prin consecințele sale: „the theoretical anticipation showed itself to be enormously fruitful" (Jürgen Schlumbohm, *op. cit.*, p. 12-13).

Vezi și introducerea la Didier Terrier, *op. cit.*, p. 13-16, ca și prefața aceleiași cărți, semnată de Pierre Deyon, pentru un caz explicit de asumare a tezelor lui Mendels ca punct de plecare al cercetării, cu intenția la fel de explicită de a verifica dacă și în ce măsură modelul teoretic protoindustrial se verifică pe regiunea aleasă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoriografie, un mare număr de componente ale ei fiind aşezate la locul lor de multă vreme. De aceea ea nu mai suscită critici aprinse şi, pe de altă parte, obişnuinţa ne face să nu mai vedem caracterul de construcţie teoretică pe care îl îmbracă.

Elaborarea unui model teoretic poate îmbunătăţi comunicabilitatea rezultatelor cercetării, şi deci contribui la o mai largă răspândire a ideilor respective, pe de altă parte, aceasta pune mai repede în evidenţă erorile cercetării iniţiale, ajutând la corectarea lor. Mendels este iarăşi relevant: critica l-a ajutat să formuleze o nouă formă a modelului său, care a fost mult îmbunătăţită faţă de versiunea anterioară.

7. CAZUL ROMÂNESC

În Ţara Românească şi Moldova, în secolul XVIII şi la începutul secolului XIX nu avem protoindustrie. Desigur, avem industrie rurală, sau industrie casnică, dar producţia lor este destinată în principal autoconsumului şi în nici un caz exportului, deci modelul formulat de istoricul american nu este aplicabil în acest caz[114]. Cu atât mai puţin ne putem aştepta să găsim protoindustrie după 1829, orientarea Principatelor dunărene spre producţia de cereale pentru export fiind binecunoscută.

Totuşi, teoria protoindustrializării este foarte importantă pentru România, nu însă pentru secolul XVIII sau prima jumătate a secolului XIX, ci pentru perioada următoare. Nu este vorba în nici un caz de o prezenţă decalată în timp a fenomenului protoindustrial, ci tocmai de absenţa lui.

După cum am văzut, teoria protoindustrializării consideră că – deşi nu întotdeauna protoindustria s-a finalizat cu industrializare în secolul XIX – *întotdeauna* industrializarea a fost precedată de protoindustrie. Mendels chiar afirmă în articolul sau de bilanţ publicat în „Annales" în 1984 că pentru a infirma teoria protoindustrializării ar trebui găsite cazuri de industrializare fără protoindustrializare prealabilă. Ori România este un asemenea caz. Ea ajunge la un moment dat să posede o industrie – deşi mai târziu din punct de vedere cronologic – se poate compara procentual cu stadiul atins de fostele regiuni protoindustriale din Europa occidentală în ultima treime a secolului XIX, fără să fi trecut vreodată printr-o fază protoindustrială.

A afirma că spaţiul românesc invalidează teoria protoindustrială ar fi o concluzie aparent logică, dar în realitate pripită şi superficială. În primul rând,

[114] Pentru Transilvania nu cunoaştem studii care să analizeze existenţa protoindustriei. Inexistenţa cercetării nu o implică însă şi pe cea a obiectului cercetat. Demersul merită făcut, cu atât mai mult cu cât studiile despre Imperiul Habsburgic se ocupă exclusiv de jumătatea vestică: Austria, Cehia sau Italia de nord de azi; Marcus Cerman, *Proto-industrial development in Austria*; Milan Miška, *Protoindustrialization in Bhoemia, Moravia and Silesia*, şi Carlo Marco Belfanti, *The proto-industrial heritage: forms of rural proto-industry in northern Italy in the eighteenth and nineteenth centuries*, toate trei în Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman (ed.), *op. cit.*, p. 188-207; Alain Dewepre, *op. cit.*, p. 896-914.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

afirmația lui Mendels nu a fost validată, și este lesne de înțeles de ce: ea implică existența unui model unic de industrializare, ceea ce este foarte dificil de susținut. În fapt situația României nu este nicidecum singulară: largi părți ale Europei răsăritene (Câmpia Panoniei, Ucraina și sudul Rusiei etc.), America Latină și Africa subsahariană părând să nu fi cunoscut nici ele fenomenul protoindustrial, decât eventual în postura de piață de desfacere pentru produsele protoindustriale europene. Nu în ultimul rând, popularea târzie a făcut ca în centrul și vestul Statelor Unite să nu avem protoindustrie, în timp ce pe coasta de est, în special în zona nordică a celor 13 colonii inițiale în jur de 1800 avem atestate regiuni care prezintă caracteristicile protoindustriei[115]. Australia și Noua Zeelandă, Peninsula Arabică reprezintă alte cazuri de industrializare fără protoindustrie și lista rămâne deschisă. De altfel, nu este exclus ca asemenea regiuni să fi existat și în Europa, Pierre Deyon chiar încurajând cercetarea lor, pentru că ar oferi un punct de comparație foarte util în problema cauzelor succesului sau a insuccesului protoindustriei în a genera industrializare[116].

Tocmai această lipsă de unicitate a cazului românesc îl face interesant – și de fapt asta demonstrează în plan istoriografic însăși teoria istoricului american: interesul merge nu către cazuri unice deosebite, ci către exemple care pot fi comparate cu propria experiență. Studii privind industrializarea din România, din perspectiva lipsei unei protoindustrii, pot avea valoare de model pentru toate spațiile geografice care s-au industrializat în mod similar. În plus, însăși industrializarea Europei occidentale poate fi pusă în cu totul altă lumină de existența unui alt model de industrializare.

De exemplu, Valea Prahovei are avantajul unei industrializări relativ timpurii – comparativ cu alte regiuni din România – care elimină astfel diferențe și distonanțe create de o prea mare diferență cronologică față de cazul occidental de referință. În plus studierea fenomenului la un nivel regional similar cu cel utilizat de istoricii occidentali poate ușura foarte mult comparațiile și permite relevarea unor aspecte care nu mai sunt vizibile în cazul unor studii la scară națională.

Cel puțin două aspecte ale unui asemenea studiu sunt foarte importante atât pentru istoria economică românească cât și pentru o comparație cu modelul occidental de industrializare. Crearea unei forțe de muncă *ex nihilo* – fără a beneficia de faza tranzitorie protoindustrială – și modul în care industriașii din România gestionează fluctuațiile cererii fără a beneficia de masa protectoare a lucrătorilor industriali pe seama cărora producția putea fi redusă fără mari cheltuieli; a contribuit aceasta la deficitul de competitivitate al industriei românești? De asemenea, interesantă este și relația cu consumatorul, care în

[115] Jeane Chasse, *L'organisation de l'espace économique dans le nord-est des États-Unis après la guerre d'indépendence*, „Annales ESC", iulie-august 1988, no. 4, p. 975-995.

[116] „A more useful approach would have been to carry out more monographic studies of case of industrial transformation which were independent of any prior or antecedent proto-industrialization", Pierre Deyon, *Proto-industrialization in France*, în Sheilagh C. Ogilvie, Markus Cerman (ed.), *op. cit.*, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Occidentul secolului XIX este în multe cazuri fidelizat față de produsele locale uneori de generații, în timp ce în Vechiul Regat el trebuie cucerit de o producție locală nu numai fără tradiție, dar și handicapată de aura occidentală a mărfurilor de import.

De asemenea nu trebuie uitat că nu se importau numai mașinile. Era importat un întreg sistem economic, cu majoritatea cunoștințelor și uzajelor încetățenite, uneori cu tot cu purtătorii acestor cunoștințe în carne și oase. Aceasta impunea o occidentalizare a sectorului industrial mai accentuată decât a altor segmente ale societății românești. Pe de altă parte, adaptările la realitatea românească, mult diferită de țara de import, au fost numeroase.

În concluzie, România poate fi – și trebuie – plasată în postura avantajoasă de caz cu valoare de model pentru fenomenul în discuție. Istoricilor români li se deschide un câmp de cercetare foarte interesant, care își are relevanța lui într-una din dezbaterile importante ale istoriografiei occidentale.

LES AVATARS D'UN CONCEPT: LA PROTO-INDUSTRIE
(Résumé)

Le présent article se propose d'introduire dans l'historiographie roumaine la problématique de la proto-industrie. Le fait que les Pays Roumains n'aient pas connu ce phénomène dans les 17e-19e siècles n'empêche qu'il est d'importance pour l'étude de l'histoire roumaine. En effet, grâce au concept de proto-industrie et au débat, parfois véhément, qu'il a provoque dans l'historiographie occidentale dans les dernières trente années, la compréhension des historiens sur la révolution industrielle, sur ses causes, sur les conditions nécessaires, ont beaucoup évolue.

Ce mêmes avancés imposent aux historiens roumains, d'une manière indirecte mais non moins obligatoire, l'étude de la proto-industrie et de l'industrialisation qui en surgit. L'enjeu est important parce-que, n'ayant pas connu de proto-industrialisation, mais seulement de l'industrialisation, la Roumanie est un cas d'étude pour une autre voie d'industrialisation que celle classique, une voie pas étudie encore et dans lesquelles la Roumanie peut faire cas de figure.

Non de moindre importance est le cote historiographique. Le cas du concept de proto-industrie est révélateur pour les possibilités que la théorisation et l'usage des concepts ouvre aux historiens. Mais aussi, il est intéressant pour apprendre quelle dérives et quelles erreurs cette approche différente peut génère, et pour une historiographie pas habitue à ce genre de discours – et même déçue par des usages erronés – la proto-industrie peut servir de model.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANA LIPSIUC

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA CONSECINȚELE SOCIAL-ECONOMICE ALE CIRCULAȚIEI MONEDEI MOLDO-VALAHE ÎN ȚARA MOLDOVEI

Referitor la moneda moldo-valahă, în literatura de specialitate există păreri controversate. Pe de o parte, este recunoscut caracterul cvasi-monetar al unui fals emis de autoritățile ruse de ocupație pentru spolierea celor două Principate dunărene. Pe de altă parte, se vorbește despre o primă încercare de a uni sistemele monetare ale Țărilor Române, ca un mijloc de redresare a dificultăților de schimb cu care se confruntau după încetarea propriilor emisiuni de monedă[1].

Este bine știut că moneda, în sensul, de instrument monetar, constituie sângele economiei, furnizând etalonul de măsură al valorilor. Prin intermediul ei se efectuează atragerea și utilizarea factorilor de producere și repartizare a bunurilor produse în societate. Posesorul ei obține atât puterea economică, puterea de cumpărare a unei părți a avuției, cât și puterea juridică ca putere de decizie și capacitate de lichidare a datoriilor.

Din vechime și până-n timpurile moderne, valoarea și puterea de cumpărare a monedelor depindea de felul și cantitatea metalului cuprins în ele, precum și de acceptarea lor de societate. Constituind o valoare în sine, de-a lungul timpului, monedele au fost supuse frecvent falsificării. Alterări sau, și mai simplu, substituiri de monede puteau să asigure falsificatorului un profit esențial într-o perioadă scurtă, să acopere datorii și cheltuieli mari etc. Daunele pricinuite societății de falsurile monetare erau multiple: de la efectele pur monetare ale legii cunoscute sub denumirea de lege a lui Gresham, „moneda rea alungă pe cea bună", până la dezorganizările profunde, economice și sociale. În majoritatea cazurilor, responsabile pentru consecințele dezastruoase aduse de monedele falsificate erau însești oficialitățile care asigurau piața valutară cu monedă și, deseori, efectuau acele mari lovituri de diminuare a ei.

Aceste adevăruri și analiza unor documente publicate și inedite ne-au permis să ajungem la alte concluzii decât cele expuse în literatura de

[1] Const. C. Kiriţescu, *Sistemul Bănesc al leului şi precursorii lui*, vol I, p. I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1964, p. 113; Octavian Luchian, *Mărturii privind falsuri monetare din trecutul Ţărilor Române*, în „Buletinul societăţii numismatice române", anii LXVII-LXIX (1913-1975), nr. 121-123, p. 181-190.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 169–176

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

specialitate, completând istoriografia monedei moldo-valahe cu noi informaţii, în special pentru Ţara Moldovei.

Războiul declarat în octombrie 1768 de Imperiul otoman, dar victorios pentru Rusia, i-a îngăduit ultimei să instituie în Principatele Române propria administraţie, păstrând doar unele aparenţe de autonomie. Încă se duceau lupte pentru Moldova când populaţia ei era deja silită să depună jurământ de credinţă ţarinei, pregătindu-se şi o delegaţie specială pentru a-i înainta memorii anexioniste. În numele „noii kneaghini" a Moldovei şi Valahiei, cum se intitula Ecaterina a II-a, se legiferau ordinele Comandantului general al armatei dunărene pentru Ţările Române, iar veniturile acestora treceau sub control imperial. Toate instituţiile de stat ale Principatelor au fost subordonate cerinţelor armatei, substituindu-li-se treptat structura lor tradiţională; rămâneau doar „justiţia şi pedepsele", în sens restrâns, „după rânduiala" locală[2].

Starea de haos în care se afla Ţara Moldovei la intrarea trupelor ruse şi sorţii schimbători ai luptelor din perioada iniţială a războiului creau o perpetuă instabilitate în încasarea impozitelor, controlată de la bun început de autorităţile ruse. În rapoartele comandanţilor ruşi aflaţi pe teritoriul Ţărilor Române, colonelul Caramzin şi general-maiorului A.Gh. Zameatin[3], din octombrie 1769, bejeniile, robirile, jafurile şi absenţa unui comerţ activ care să furnizeze moneda necesară erau reclamate drept cauze ale incapacităţii moldovenilor de a plăti impozitele. Pentru a stimula reîntoarcerea, cât mai grabnică, a populaţiei la locurile ei de trai şi, respectiv, pentru a asigura plata impozitelor, ei recomandau anularea tuturor impozitelor şi înlocuirea lor cu o contribuţie în natură. În noiembrie 1769, pentru Moldova, şi în decembrie, pentru Muntenia, a fost dat un astfel de manifest, populaţia fiind scutită de plata tuturor dărilor[4]. Cheltuielile enorme pe care le suporta Rusia pentru menţinerea războiului au determinat autorităţile ruse să renunţe, în scurt timp, la facilitatea acordată. La 11 martie 1770, Ecaterina a II-a propunea Consiliului Imperial „să recomande" Comandamentului general, printre altele, colectarea impozitelor din ambele ţări cucerite. În aceeaşi lună, ea insistă, asupra poruncii sale către feldmareşalul P.A. Rumianţev: să se predea în contul cheltuielilor extraordinare ale Haznalei imperiale măcar un milion de ruble din cele trei câte aduceau în fiecare an Ţările Române Porţii[5]. Pentru a accentua deosebirile dintre administraţia rusă şi cea din timpul dominaţiei otomane, cât şi din necesitatea de a asigura cu provizii şi furaj un contingent de circa 80.000 de soldaţi de pe teritoriul aflat în raza operaţiunilor militare, s-a revenit la încasarea slujbelor pe venit, birul fiind în continuare plătit în natură. Această măsură nu a dat însă rezultatele scontate.

[2] *Rossiâ i osvoboditel 'naâ bor'ba moldavskogo naroda. Sbornik dokumentov*, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1975, p. 20.

[3] *P.A. Rumianţev. Dokumenty*, sub redacţia lui Fortunatov, tom II, Moskva, 1953, p. 162-163.

[4] Al. Vianu, *Consideraţii asupra caracterului administraţiei ruse în Ţările Române*, în SMIM, vol. 1, Bucureşti, 1956, p. 243.

[5] S.M. Solovev, *Istoria Rossii s drevnejših vremen*, kniga XIV, tom 27-28, Moskva, 1967, p. 362.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din septembrie 1769 până în martie 1771, cu excepția lunilor neimpozabile, a fost adunată de la locuitorii Moldovei suma de 143.107 lei și 30 bani, ceea ce constituia doar 31% din suma strânsă din aceleași surse înainte de război[6]. Fiind în majoritate cheltuită pentru necesitățile armatei, ea nu putea să împlinească, alături de contribuția Țării Românești, cerințele țarinei.

Soluția a fost găsită de același P.A. Rumiantev: introducerea în Principate a monedei de aramă, bătută din tunurile luate de la turci. Obținerea, cu eforturi minime, a unui profit în aur și argint prin această metodă fusese demonstrată încă de contele Șuvalov, cel care reușise să aducă Rusiei un profit în sumă de 200.000 ruble în aur și argint în decursul războiului de șapte ani[7].

La 21 februarie 1771 a fost încheiat contractul de arendă al emiterii monedei. Baronul Petru Gartenberg, consilierul de taină al serviciului regal polonez și comisionar al armatei ruse, se obliga să bată un milion de ruble din aramă, de 2 și 3 parale, fără a afișa vreun semn ce ar putea să indice legătura monedei cu Imperiul. Din aceleași considerente a fost aleasă localitatea Sadagura pentru monetărie și desemnați pentru paza ei soldați ruși[8].

Din august 1771 până în mai 1773 lui Gartenberg i s-au pus la dispoziție 32.500 puduri de cupru din tunurile distruse sau defecte, turcești și rusești, aduse de pe câmpul de bătălie. Din fiecare pud au fost bătute monede, care aveau „imprimate pe una din fețele ei stemele unite ale Moldovei și Munteniei", în valoare de 21 ruble 66 kopeici sau 36 lei și 12 bani. Timp de trei ani, din noiembrie 1771 și până în aprilie 1774, la Sadagura s-a emis monedă în sumă de 681.620 ruble 63 kopeici, sau 1.136.04 lei și 37 bani[9]. Oficial, banii erau destinați Vistieriilor Principatelor Române pentru achitarea datoriilor armatei către populație, pentru plata cheltuielilor instituțiilor administrative, a lefii gradelor inferioare ale armatei ruse aflate în aceste instituții, pentru întreținerea spitalelor etc.

Este, totuși, interesant de observat faptul că doar o parte din suma bătută în monetăria lui Gartenberg a fost adusă la Vistierii, în circulație fiind mult mai mulți bani. Primul transport a fost adus oficial pe data de 7 iunie 1772, la Vistieria Moldovei[10]. În Iași, însă, către 1 iunie se făceau operații de schimb cu banii noi. O oarecare Safta, soția răposatului Iani Mârzei, „cupeț din Ieși", vindea către această dată lui Trifan abagerul două locuri de dugheană drept 400 lei, „bani noi"[11].

În decursul anilor 1772-1774, Vistieria Moldovei a primit de la arendașul monetăriei 80.000 ruble sau 133.333 lei și 40 bani; la fel, o sumă neînsemnată venise și la Vistieria Țării Românești[12]. Introducerea banilor în Vistierie era

[6] ASB, fond microfilme URSS, rola 31, c. 445, i. 446; AR, vol. I, București, Editura II, 1866, p. 146.

[7] P. Vinkler, *Iz istorii monetnogo dela v Rosii: Moldavsko-valahskaâ moneta*, Sankt-Petersburg, 1899, p. 3.

[8] *Ibidem*, p. 7.

[9] *Ibidem*, p. 9.

[10] ASB, microfilme URSS, rola 2, c. 559.

[11] ASI, *Documente*, P. 416/52, f. 1r.

[12] ASB, microfilme URSS, rola 31, c. 273.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reglementată de ordine speciale ale feldmareşalului Rumianţev. Pe adresa Vistieriei Moldovei, a preşedintelui Divanului Moldovei şi a generalului-maior Rimski-Korsakov, ordinele au venit în martie 1772, apoi la începutul lui mai 1773 şi octombrie 1773, ele interzicând luarea, sub orice formă, de la populaţie a monedei moldo-valahe. Sub presiunea unor proteste sociale declanşate în iunie 1773, la iniţiativa marelui vistiernic, Vistieria primise temporar această monedă. Atunci s-a putut observa paradoxul cu care se confrunta societatea. Către sfârşitul anului 1773, în Vistierie se acumulaseră 376.217 lei şi 23 bani, din care 116.667 lei şi 80 bani erau aduşi de la Sadagura şi distribuiţi populaţiei; restul era format din sumele slujbelor anului 1773 şi datoriile pentru anul 1772 ale arendaşilor[13]. Şi aceasta era doar o parte din banii aflaţi în circulaţie. Către 1773, Gartenberg bătuse monedă în sumă de 597.996 ruble sau 996.660 lei, jumătate fiind destinată Ţării Româneşti, iar altă jumătate din sumă fiind pentru Ţara Moldovei[14].

O explicaţie a acestui fenomen poate fi găsită într-o realitate disimulată cu premeditare de către autorităţile ruse: adevăratul furnizor de monedă moldo-valahă era armata. Ea achita achiziţiile extraordinare cu monedă de aramă. O analiză a documentelor din acea perioadă ne atestă o scădere a jalbelor populaţiei privitoare la jafurile efectuate de trupele aflate în trecere sau în timpul iernării, subiectul principal al plângerilor devenind particularităţile aşa-numitei monede „roşii".

Faptul că un segment al societăţii refuza să recunoască moneda aflată în circulaţie a generat, în scurt timp, neîncrederea locuitorilor în puterea ei de cumpărare. Către luna iunie 1773, majoritatea locuitorilor refuzau să o primească ca formă de plată a produselor vândute, cerând doar monede de aur şi argint. Negustorii care la început, „după poruncă", primiseră moneda, se ciocneau de imposibilitatea de a pune în circulaţie capitalul acumulat, lipsindu-se de posibilitatea unui schimb a monedei de aramă pe o monedă convertibilă. La 19 iunie 1773, boierii divaniţi, în frunte cu marele logofăt Lupul Balş, prezentau feldmareşalului situaţia drept disperată[15]. Majoritatea orăşenilor trimisese jalbe în care cereau, ultimativ, primirea de către Vistierie a banilor de aramă. Altfel, pitarii, casapii, bacalii şi alţi negustori şi meşteşugari urmau să închidă prăvăliile şi să întrerupă furnizarea cu alimente a oraşului Iaşi. Banii au început să fie primiţi, dar, după cum am văzut, pe răspunderea marelui vistiernic, Ioniţă Cantacuzino, fără consimţământul oficial al preşedintelui Divanului şi al lui Rumianţev. Cu toate acestea, măsura nu a putut să regleze nici cursul monetar şi nici stabilitatea preţurilor, care crescuseră simţitor, dacă luăm în consideraţie faptul că moneda moldo-valahă continua să fie devalorizată, iar valoarea aurului şi argintului creştea.

Încă în decembrie 1773, feldmareşalul îşi exprima nemulţumirea faţă de administrarea finanţelor în Moldova, indicându-i lui Rimski-Korsakov, cu insis-

[13] *Ibidem*, c. 445-446.
[14] P. Vinkler, *op. cit.*, p. 11.
[15] ASB, microfilme URSS, rola 31, c. 439.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tență, să revină la respectarea ordinelor anterioare[16]. De teama unui conflict social de proporții, de ordinul celui cu care se confrunta societatea rusă, nu s-a respectat, în acel moment, indicația lui Rumiantev. Abia odată cu apropierea încheierii războiului cererea împărătesei se reactualizează. În aprilie 1774, Rimski-Korsakov interzice primirea monedei de aramă în Vistierie, arendașii fiind datori să plătească slujbele numai în aur și argint, tot atunci stopându-se și creșterea prețurilor[17]. Tratatul semnat la 10 iulie întărise și mai mult acest drept, veniturile Principatelor urmând să fie încasate până la 1 decembrie 1774[18]. Ca să constrângă Vistieriile să remită toți banii de aur și argint din timpul întregii ocupații, autoritățile ruse au început să efectueze revizuirea veniturilor și cheltuielilor Vistieriilor de pe parcursul întregii perioade a administrației ruse, a numerarului monedei de aramă aduse și a datoriilor arendașilor. Anticipând represaliile care puteau să urmeze, la 25 iulie, arendașii înaintaseră feldmareșalului un memoriu cu rugămintea de a sista ordinul președintelui Divanului referitor la plata arendării impozitelor numai în aur și argint, atunci când ei înșiși le-au luat de la populație în monedă de aramă. Respingerea cererii, precum și reconfirmarea ordinului precedent, la 31 iulie, au tensionat și mai mult situația[19].

Închiderea, în primele zile ale lui august, a prăvăliilor a dat semnalul începerii unei adevărate răscoale. Locuitorii Iașilor au ieșit în stradă. Înconjurând casa în care locuia Rimski-Korsakov, ei cereau lichidarea monedei de aramă sau reînceperea primirii ei de către Vistierie. Asigurările președintelui Divanului că se va conforma doleanțelor mulțimii au fost huiduite. Masele, crescând în număr, se lansau în felurite scandări împotriva armatei ruse. De urgență a fost întrunită ședința Divanului în care s-a aprobat revenirea la încasarea de către Vistierie a unei treimi din suma impozitelor în moneda de aramă. Proclamația semnată de boieri a fost citită în fața mulțimii, care se agita, strigând și mai mult împotriva boierilor cumpărați de autoritățile ruse[20]. Pentru a preîntâmpina violențele maselor incitate și a apăra Vistieria de un eventual jaf, în oraș au fost aduse trupe. Protestatarii au fost risipiți. După aceasta au urmat dispoziții categorice privind libera circulație a banilor; în cazul neacceptării monedei de aramă se anunțau pedepse drastice. Pe data de 25 august a fost reînnoit ordinul de interdicție a primirii monedei de aramă de către Vistierie; arendașii care au vărsat suma slujbelor arendate în moneda de aramă erau obligați să schimbe sumele în aur și argint.

Între timp, se pregătea revenirea la administrația de până la război. La 28 septembrie, sosi la Iași investitura pentru domnie a lui Grigorie Ghica, iar delegații moldoveni și munteni revendicau la Constantinopol condițiile revenirii la

[16] ȚGADA, fond 293, inv. 1, d. 7003, f. 158r-159r.
[17] *Ibidem*, d. 3098, f. 1r; ASB, microfilme URSS, rola 2, c. 102.
[18] ȚGADA, fond 293, d. 3098, f. 1r.
[19] *Ibidem*, d. 7004, f. 1r.
[20] P. Vinkler, *op. cit.*, p. 11-13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

relaţiile anterioare cu Poarta. În aceste condiţii, arendaşii nu se grăbeau să găsească banii pentru datoriile impuse de nişte oficialităţi ce trebuiau să părăsească ţara la începutul lui decembrie. Ei considerau sumele slujbelor lor ca fiind mărite exagerat în comparaţie cu perioada de până la război, când economia era organizată, iar comerţul, principala sursă de obţinere a banilor, stabil; în plus, şi banii de aramă, pe care îi vărsaseră, la rândul lor, erau deja cheltuiţi în folosul armatei.

La începutul lui noiembrie, Rumianţev semnala că, dintre arendaşii datornici, doar hatmanul Razu a vărsat banii datoraţi, 2564 lei şi 99 bani, suma plătită în aramă a vadrăritului anului 1772[21]. Pe data de 5 noiembrie, feldmareşalul îl ameninţă pe Rimski-Korsakov că, în cazul tergiversării încasării datoriilor, va plăti personal din propriile moşii[22]. La 8 noiembrie, după avertizări prealabile, au început să se facă confiscări de avere şi arestări ale arendaşilor. Doi reprezentanţi ai Divanului, boierii banul Beldiman şi aga Roset, împreună cu doi ofiţeri ruşi, prim-maiorul Ivan Velţman şi maiorul-secund Fedor Hoven, au sechestrat averile negustorilor Sandul Panaite, Ilie Tomiţa şi Toma Sandulache. Ordinul de sechestru a fost emis şi pentru marele vistiernic, care a vărsat 20.000 de lei în aramă pentru slujba vămii din anul 1771. La 15 noiembrie 1774, prim-maiorul Velţman raporta general-maiorului A.V. Rimski-Korsakov că atât banul Beldiman, cât şi aga Roset refuzau să îndeplinească ordinul de sechestrare a proprietăţii marelui vistiernic, considerat la acel moment una din persoanele cele mai proeminente ale elitei politice moldovene, înrudit cu domnitorul[23].

Atitudinea ostilă a autorităţilor ruse a mirat chiar şi pe marele vistiernic. Din septembrie 1769 până în noiembrie 1774 Ioniţă Cantacuzino fusese în serviciul administraţiei ruse, numit în slujba vistieriei. S-a bucurat de o oarecare trecere pe lângă generalii ruşi, mediind la un moment dat negocierile domnului Ţării Româneşti pentru grăbirea cuceririi Bucureştiului[24]. Pentru meritele faţă de împărătească fusese răsplătit cu un şir de salvogvardii, loialitatea sa fiind apreciată şi la desemnarea delegaţiilor pentru întocmirea arzurilor boierilor moldoveni către Poartă, în august 1774[25]. Neînţelegerile cu autorităţile ruse au apărut, practic, odată cu eliberarea ordinelor de sechestrare a averii şi de arestare. Pe 14 noiembrie, colonelul Paşcov, ofiţerul-şef al Vistieriei, trimitea feldmareşalului un raport, în care fostul mare vistiernic era făcut responsabil de datoriile arendaşilor, depistate de colonel abia la revizuirea veniturilor pe anii 1771-1773, precum şi de suma mare de monedă de aramă, pentru care încă de la sfârşitul anului 1773 primise o avertizare[26].

[21] *Ibidem*, p. 14; ŢGADA, fond 293, d. 3088, f. 1r.
[22] ŢGADA, fond 293, d. 3088, f. 1v.
[23] *Ibidem*, f. 2r, 4r, 8r.
[24] Paul Păltânea, *Cantacuzinii de la Băleni*, în ArhGen, 1996, III(VIII), nr. 3-4, p. 112.
[25] V.A. Urechia, *Istoria românilor. Seria 1774-1788*, vol. 1, Bucureşti, 1889, p. 27.
[26] ASB, microfilme URSS, rola 2, c. 281.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Marele vistiernic Ioniță Cantacuzino arendase vama împreună cu Sandul Panaite în 1771. Chiar de la început această afacere era falimentară. Dacă înainte de război slujba vămii se vindea la Cochii Vechi cu suma de 80.000-87.000 lei, vama luându-se după condică, autoritățile ruse o vindeau cu 91.600 lei. În anul 1770, vameșii au strâns doar 16.000 de lei, iar către începutul lui 1772 suma nu se ridicase mai sus de 26.000 de lei, cu tot „cu vama Hotinului"[27]. În decurs de trei ani, Ioniță Cantacuzino plătise, împreună cu tovarășul său 81.600 lei, o parte în aur și argint, iar o parte în aramă[28]. Ca și alți arendași, el nu schimbase suma adusă în aramă, banii de aur și argint fiind o raritate și pentru marele vistiernic. Datoria sa se ridicase la 20.000 lei, fapt pentru care fusese arestat, în pofida protestului boierilor moldoveni. De frica deportării lui în Siberia, Cantacuzino apelase în câteva rânduri la „milostenia și buna înțelegere" a imposibilității rambursării banilor de aramă în aur și argint, din partea lui Rumiantev[29], invocând în plus și loialitatea sa față de Rusia.

La 10 decembrie, trupele ruse au trecut hotarul Moldovei[30], lăsând doar unele unități, care trebuiau să predea țara turcilor. Aceste unități asigurau și paza ofițerilor lăsați pentru reglementarea relațiilor cu administrația autohtonă. Una din problemele rămase nesoluționate a fost cea a arendașilor datornici arestați. La 13 decembrie, prizonierii erau obligați să semneze câte o poliță în care se angajau să restituie Haznalei ruse, în decurs de un an, sumele datorate, prin intermediul consulatului din Constantinopol[31]. Cu toate acestea, abia la 23 decembrie, din ordinul comandantului orașului Iași, colonelul Timofei Ivanovici Tutonin, ei au fost eliberați, averile confiscate fiindu-le restituite[32].

Sumele au fost cerute nu mult timp după retragerea ultimelor detașamente ruse de pe teritoriul Moldovei. La începutul lunii mai 1775, P.A. Rumiantev, guvernatorul regiunii Kievului și a Podoliei, predase cele patru chitanțe cu suma de 34.529 ruble și 60 copeici care reprezenta datoria boierilor moldoveni. Pe 15 mai, P.V. Repnin cerea domnului Țării Moldovei să asigure plata datoriilor vel vistiernicului Ioniță Cantacuzino și negustorului ieșean Toma Sandulache, în timpul trecerii lui prin Iași spre Constantinopol. Grigorie Alexandru Ghica își dăduse consimțământul de garant al rambursării sumei[33], suma fiind plătită la trecerea consulului rus prin Iași spre capitala Imperiului otoman.

Cu datoriile arendașilor rambursate în vara anului 1775, Rusia reușise să stoarcă din Țara Moldovei, cu ajutorul monedei moldo-valahe, din 1771 până în

[27] ȚGADA, fond 293, inv. 1, d. 7004, f. 6r.
[28] Arhiva Rusă a Istoriei militare ruse, fond VUA, d. 129, f. 54r.
[29] Theodor Codrescu, *Uricariu*, vol. VI, Iași, 1892, p. 430-431.
[30] ASI, *Documente*, P. 810/1, f. 1r.
[31] N. Iorga, *Sur les raport entre Gregoire A. Ghica et consul Repnin*, în RHSEE, 1928(v), nr. 1-3, p. 76.
[32] ȚGADA, fond 293, d. 3088, f. 6r.
[33] Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor. Seria nouă*, vol. I, București, 1961, p. 90, 91, 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1774, circa 950.978 lei aur şi argint[34], "măturând – după spusele cronicarului – toţi banii de aur şi argint" de la locuitori[35].

În concluzie, am vrea să subliniem că această moneda de la bun început avea caracterul unui fals instrument monetar, gândit să îndrepte aurul şi argintul din ţările cucerite către Haznaua imperială rusă. Urmând mecanismul legii descoperite încă pe timpul lui Shakespeare, „moneda rea alungă pe cea bună", pe piaţa valutară a Ţărilor Române a fost aruncată o monedă căreia i se recunoştea unilateral puterea de cumpărare; achitarea datoriilor, însă, era acceptată doar cu o monedă convertibilă. Faptul că un segment al societăţii, instituţia responsabilă de asigurarea convertibilităţii banilor pe piaţa valutară a Ţărilor Române, nu recunoştea capacitatea noilor bani de a plăti datoriile, a subminat puterea lor economică şi juridică. Destabilizarea pieţei valutare a dus la restrângerea activităţii economice, la disoluţia capitalului comercial şi funciar, la declanşarea protestelor sociale.

SEVERAL CONSIDERATIONS ON THE SOCIAL-ECONOMIC OUTCOMES OF THE CIRCULATION OF MOLDO-WALLACHIAN CURRENCY IN THE COUNTRY OF MOLDAVIA

(Summary)

The article starts from the controversial opinions that historical research formulated on the Moldo-Wallachian currency. On the one hand, the quasi-monetary character of a false unit issued by the Russian occupation forces in order to plunder the two Danubian principalities is admitted. On the other hand, a first attempt to unify the currency systems of the Romanian countries is talked about, as a mean to recover the exchange difficulties they were facing after their own currency issues stopped. The author underlines that the currency we were imposed was a false monetary instrument, meant to direct the gold and the silver from the countries occupied towards the treasury of the Russian Empire. Following the mechanism of the law discovered since the Shakespearean times, "the bad currency drives away the good one", on the currency market of the Romanian countries was dropped the coin whose economic function was unilaterally acknowledged; but for the paying of debts, only convertible currency was accepted. The fact that a segment of society, the institution charged with the insurance of money convertibility on the currency market of Romanian countries, didn't acknowledge the function of the new kind of money in paying debts, undermined their economic and juridical power. The currency market was destabilized, followed by a restriction of economic activity, the dissolution of commercial and land capital, and by social disorganization, expressed in the starting of social protests.

[34] ASB, microfilme URSS, rola 31, c. 442.

[35] *Istoria evenimentelor din Orient cu referinţă la Principatele Moldova şi Valahia din anii 1769-1779*, Bucureşti, 1889, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RUXANDRA MOAŞA NAZARE

FUNCŢIONARII COMPANIEI COMERCIALE GRECEŞTI DIN SIBIU (MIJLOCUL SECOLULUI XVIII – PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI XIX)

Aspectele organizatorice, de natură juridică, administrativă şi cultural-spirituală ale Companiei comerciale greceşti din Sibiu au fost atent cercetate în studii şi lucrări de specialitate[1]. În cele ce urmează vom încerca să reconstituim cât mai complet listele funcţionarilor Companiei, începând din 1748* şi până în primele decenii ale veacului următor, întemeindu-ne pe informaţii atât inedite[2], cât şi edite[3]. Sursele provin, aşadar, din condica şi documentele companiei, copii şi originale din perioada secolelor XVIII-XIX, izvorâte din activitatea internă a organizaţiei.

Conducerea companiei era încredinţată unui *proestos* (primul, staroste) – numit *şi κριτη˜ς*, *κατης* (judecător), *προέδρος* (preşedinte), *αρχηγέτης* (conducător) – ales de către adunarea „tuturor negustorilor", desigur a celor prezenţi în Sibiu, de obicei din rândul juraţilor. În general, alegerile aveau loc din doi în doi ani, în lunile de început (ianuarie, februarie), dar au existat şi excepţii. Între 1748-1781 şi 1801-1807 alegerile se succed la termenul de doi ani, în timp ce între 1781-1801 şi după 1808 se constată abateri de la regulă. Funcţia a fost deţinută de către aceeaşi persoană succesiv sau periodic mai mulţi ani la sfârşitul secolului XVIII, în veacul XIX înregistrându-se şi peste 10 ani de continuitate în

---

[1] Nestor Camariano, *L'organisation et l'activité de la Compagnie des marchands grecs de Sibiu*, în *Balcania*, VI, 1943, p. 201-241; Olga Cicanci, *Companiile greceşti din Transilvania şi comerţul european între 1636-1746*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1981; Athanassios E. Karathanassis, *L'Hellénisme en Transylvanie. L'activité culturelle, nationale et religieuse des compagnies helléniques de Sibiu et de Braşov aux XVIII-XIX siècles*, Salonic, Institute for Balkan Studies, 1989; Despoina Eirini Tsourka Papastathi, *Η Ελληνική Εμπορική Κομπανία του Σιμπίου Τρανσυλβανίας 1636-1848, Οργάνωση και δίκαιο*, Salonic, Institute for Balkan Studies, 1994.

* Anul următoarelor alegeri de funcţionari, după anul 1746, dată la care s-a oprit cercetarea anterioară realizată de Olga Cicanci.

[2] BAR, msse. gr. 976, 977, 981.

[3] Am folosit informaţiile din regestele actelor Companiei comerciale din Sibiu realizate de Dumitru Limona în *Catalogul documentelor referitoare la viaţa economică a Ţărilor Române în sec. XVIII-XIX. Documente din Arhivele Statului Sibiu*, vol. I-II, Bucureşti, 1966-1967 (citat de acum înainte prescurtat *CDVEŢR*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

funcţie. Asupra motivelor ce au generat aceste situaţii nu suntem încunoştinţaţi decât arareori şi succint. Se amintesc „marile nevoi ale Companiei"[4] şi „împrejurările timpului" care au împiedicat alegerea unui nou *proestos*[5]. Prin urmare, dificultăţile de gestionare explică menţinerea în funcţie a persoanelor cu experienţă. În plus, conjunctura defavorabilă obstrucţiona organizarea de alegeri regulate. Socotim că schimbarea de statut intervenită după 1777, prin obligaţia de a-şi aduce familia şi a se stabili definitiv în statul habsburgic, dobândind supuşenia austriacă şi calitatea de companist, a determinat anumite modificări în administraţia Companiei.

La intrarea în funcţie, proestosul trebuia să depună jurământul după obiceiul transilvănean. Atribuţiile lui erau diverse, juridice, economice, de conducere şi supraveghere: era preşedintele tribunalului, convoca şedinţele pentru luarea unor hotărâri, elibera ţidule membrilor, ce atestau plata obligaţiilor financiare, cu care puteau ieşi liber din oraş în călătoriile de afaceri, decidea cine putea avea şatră, boltă, cu cine se încheiau înţelegeri etc. Proestosul era răspunzător pentru purtarea companiştilor şi a negustorilor străini din Imperiul Otoman, pentru respectarea legilor ţării şi aplicarea poruncilor, având, de asemenea, drept să perceapă amenzi. Scopul acestor competenţe de control era păstrarea coeziunii companiei. Funcţia nu era plătită la Sibiu, dar existau avantaje băneşti, percepându-se un procent din onorariul cerut noilor membri, la intrarea în companie, sau ucenicilor şi slujitorilor care deveneau negustori, din amenzi ş.a. Când proestosul pleca în ţinutul său era obligat să lase un înlocuitor (epitrop). La ieşirea din funcţie, făcută de obicei prin demisie[6], proestosul trebuia să dea socoteală de cheltuielile făcute în faţa negustorilor şi să predea catastifele şi chitanţele urmaşului său[7].

Vom menţiona câteva date şi evenimente demne de luare aminte cu privire la proestoşii Companiei sibiene. Între anii 1748-1825, timp de 77 de ani, doar 11 persoane au deţinut calitatea de *proestos*, succesiv sau periodic. Dacă luăm în considerare apartenenţa familială, se poate remarca cum cei 11 conducători fac parte dintr-un lot restrâns de circa şase familii (Hristu, Cincu, Marcu, Mavrodi cu porecla Safranos, Villara, Popovici) care au dominat Compania. Atragem atenţia că în ierarhia administrativă a companiei din Sibiu s-au afirmat dinastii de negustori, cele mai cunoscute şi însemnate fiind familiile: Cincu (Teodoranos, tatăl, Ioannis, fiul); Marcu (arhon Juan, tatăl, Gheorghiţă, fiul); Safranos (Manicatis, tatăl, şi fiii Gheorghios, Constantin, Manuil şi Iosif); Villara (Toma Ioannis, Gheorghios, Nicolaos).

Se observă frecvenţa exercitării funcţiei pe durata a două mandate în prima parte a intervalului (1748-1769) prin alegerea proestosului anterior în funcţie.

[4] BAR, ms. gr. 976, f. 2.

[5] *Ibidem*, f. 7^{v}.

[6] Existau şi alte motive de părăsire a funcţiei: moartea, plecarea din Companie.

[7] O. Cicanci, *op. cit.*, p. 45-49; D.E. Tsourka-Papastathis, *op. cit.*, p. 126-128; BAR, ms. gr. 976, f. 47^{v}, unde la 18 februarie 1758, la încheierea mandatului, proestosul Theodoranos Cincu a demisionat conform obiceiului şi a predat catastifele şi socotelile haraciurilor, cercetate de adunare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unele persoane însumează un mare număr de ani la activ. Astfel, Ioannis Teodoranos Cincu a fost *proestos* 6 ani succesiv (1769-1775), „sinior" Juan Marcu alți 6 ani (1748-1752, 1759-1761), Gheorghios Ioannis Marcu, fiul arhontelui sau bașei, cum mai era numit, Juan Marcu, a stat în fruntea companiei 13 ani (1781-1794), Gheorghios Manicatis Safranos 12 ani (1794-1799, 1799-1803, 1822-1825), Constantin Manicatis Safranos 12 ani (1810-1822), Toma Ioannis Villara din Ioanina 16 ani (1765-1769, 1775-1779, 1780-1781, 1803-1810) (v. anexa I). Faptul indică o stabilitate a funcției încredințate, reînnoită aceloraşi persoane, care dovedeau capacități organizatorice, ceea ce asigura, în general, o bună funcționare a companiei.

Totuşi, în acest mecanism social-economic şi administrativ au intervenit accidente de parcurs notate laconic în condici. De pildă, la 10 martie 1759 proestosul Manolachis Mavrudi, poreclit Safranos, din Melenic, ales cu un an în urmă, demisiona înainte de termen în fața juraților şi a negustorilor reuniți în exoteră şi preda socoteala, catastifele, birşagurile şi testirile. Redăm mențiunea companiei: „Şi în sfârşit cu propria lui voință a mers singur şi s-a scos din tabela companiei noastre şi în cele din urmă s-a făcut străin de Frăția noastră fără nici o prevenire astfel încât de acum înainte să nu aibă nici o nevoie sau amestecare în mijlocul nostru şi am scris drama (το΄ δράμα) ca să fie spre amintire mereu"[8].

Totodată se constată din ce în ce mai des refuzul de a reaccepta responsabilitatea funcției[9], alegerea unui proestos sau chiar doi cu rol de înlocuitor pe o perioadă redusă dacă propunerea companiei[10] nu era primită, alegerea unor ajutoare ale proestosului[11]. De pildă, la 4 februarie 1779, expirând termenul de funcționare, adunarea negustorilor a ales doi proestoşi, Manicatis Safranos şi Toma Villara care urmau epitropeşte (επίτροπικω˜ς) să fie proestoşi câte un an fiecare. Deoarece abia în februarie 1781 se consemnează alegerea noului proestos, am considerat că Safranos şi Villara au condus compania aproape doi ani, revenind în medie un an de fiecare (v. anexa I). În acelaşi mod s-a decis ca restul funcționarilor să rămână neschimbați[12]. La 21 ianuarie 1773 compania recunoştea că munca şi nevoile companiei au sporit şi acorda proestosului reales I. Th. Cincu dreptul să-şi aleagă un ajutor dintre juraţi, anume Dimitrios Paleologul[13]. La 3 martie 1793, după 12 ani de proestoşie, Gh. Ioannis Marcu a demisionat, dar companiştii l-au ales din nou. Acesta s-a lăsat cu greu convins de rugămințile lor şi a primit funcția doar cu condiția să fie numiți doi secunzi (δύο δευτερέους) şi ajutoare (συμβοηθούς), anume Ioannis Marcu şi Gh. Safranos[14].

[8] *Ibidem*, f. 49^{r}.
[9] *Ibidem*, f. 53^{r}, 54^{r}, 5^{v}.
[10] *Ibidem*, f. 54^{v}, 5^{v}.
[11] *Ibidem*, f. 57^{r}, 15^{r}.
[12] *Ibidem*, f. 54^{v}-55^{r}.
[13] *Ibidem*, f. 53^{v}.
[14] *Ibidem*, f. 57^{r}.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lunga menţinere în funcţie a unei persoane este probabil legată de fenomenul stabilirii permanente a companiştilor în Sibiu, ipoteză susţinută şi de faptul că întâlnim rar înlocuitori de proestos. Se remarcă mai întâi că aceşti epitropi nu suplineau[15] proestosul, plecat din localitate, ci, mai curând, funcţionau în locul conducătorului, neales din cauza respingerii propunerii Companiei de persoana în cauză. Este cazul lui Toma Villara, ales epitrop de proestos câte un an sau doi în 1803, 1805, 1807, 1809, din cauza refuzului lui Gh. Manicatis Safranos de a accepta funcţia din nou[16]. În al doilea rând, epitropii nu erau simpli înlocuitori, ci au devenit consilieri ai proestosului, aleşi anume pentru a decongestiona agenda încărcată a acestuia şi a prelua o parte din sarcini. Cu titlul de exemplu evocăm situaţia din 1/12 noiembrie 1824 când Compania a procedat la alegerea a doi epitropi ai proestosului Gh. Manicatis Safranos, în persoana lui Stanos Ştefan Popovici şi Nicolaos Panaioti Steriu datorită numărului mare al membrilor ei. Aceştia erau însărcinaţi să ia asupra lor această povară şi să apere interesele companiei[17]. Prin urmare, funcţia de epitrop îşi schimbă conţinutul în cursul epocii studiate, îşi lărgeşte sfera de atribuţii şi capătă noi sensuri.

În secolul XIX în legătură cu procesul de transformare a companiei dintr-o asociaţie economică într-o comunitate cu caracter etnic, religios şi cultural, proestoşii deţin funcţia o perioadă îndelungată şi devin din ce în ce mai mult preşedinţi gestionari ai problemelor comunitare. Dar economic negustorii „greci" au decăzut, au scăpătat, retrăgându-se din afaceri sau mutându-şi sediul în Principatele dunărene. Faptul a afectat funcţionarea normală a companiei. Pilduitor este cazul proestosului Şt. Stanos Popovici, care, după 10 ani de conducere (1825-1835), a demisionat de două ori din funcţie. Compania l-a rugat să mai rămână până la predarea socotelilor companiei şi bisericii. Dar el a amânat până la plecarea definitivă în Ţara Românească, nu a predat socotelile şi nici nu a numit epitrop în locul său. Abia în mai 1838 compania proceda la alegerea noului proestos în persoana lui Nicolaos Panaioti Steriu[18].

Juraţii sau pârgarii ('ωμοσμένοι, πολγάριδες<magh. polgar = jurat[19], ομνέγμενοι) constituiau a doua instituţie importantă a Companiei, după proestos. Potrivit condicilor companiei, instituţia era împrumutată din organizarea transilvană. Aleşi de adunarea membrilor, de obicei din rândul funcţionarilor Companiei (haragiari, căpitani), buni cunoscători ai legilor, erau în număr de 12, apoi de şase persoane şi nu erau îngrădiţi în ce priveşte durata funcţiei, demnitatea fiind pe viaţă[20]. În acte nu este menţionată alegerea tuturor juraţilor, ci numai a

[15] Epitropii tradiţionali, care erau numiţi în absenţa proestosului, nu dispar în perioada studiată de noi, dar sunt mai puţin frecvenţi.

[16] *Ibidem*, f. 5^{v}, 6^{v}, 7^{v}; Vezi şi *CDVETR*, I, regestele 2114 şi 2133 unde Toma Villara apare epitrop al proestosului.

[17] BAR, ms. gr. 976, f. 15^{v}.

[18] *Ibidem*, f. 206.

[19] O. Cicanci, *op. cit.*, p. 50, n. 46.

[20] *Ibidem*, p. 50; D.E. Tsourka Papastathi, *op. cit.*, p. 129-131.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

celor care ocupau posturile rămase vacante la un moment dat, din cauza plecării sau decesului. La preluarea funcției erau obligați să depună obișnuitul jurământ. Atribuțiile lor erau mai ales juridice: împreună cu proestosul propuneau decretele, acceptate de adunarea generală a companiștilor, și aprobau cele prezentate de aceasta. Acționau întotdeauna colectiv, nu neapărat toți 12, dar doi-trei trebuiau să se întrunească. Jurații alcătuiau tribunalul, alături de proestos, care nu putea judeca singur, în schimb jurații puteau delibera în absența lui, atunci când era plecat sau chiar împricinat. Procesele se desfășurau în fața adunării, dar membrii ei nu asistau la deliberare și pronunțarea sentinței. Hotărârile erau transcrise de notar și contrasemnate de căpitan, dar aceștia nu participau direct la decizii, ci doar aveau cunoștință de procedură și de conținutul actelor[21]. Împreună cu proestosul și 2-3 palicari aleși de adunare, jurații calculau situația comercială a fiecărui membru și așezau impozitul datorat de fiecare[22].

Lista stabilită de noi nu cuprinde totalitatea membrilor jurați ai Companiei deoarece ei nu apar în acte în întregul lor, ci doar pe măsura alegerilor ocazionate de completarea locurilor neocupate. Confruntând lista juraților din condica Companiei cu actele acesteia, regestate de Dumitru Limona, am aflat deseori confirmarea sursei manuscrise, alteori am găsit nume noi. Astfel, în 1775 este menționat Constantin Arpaș printre jurați[23]. Aceeași situație o întâlnim în 1805 când Gh. Mărgărit face parte din completul de judecată întrunit pentru plata unei obligații datorată de Gh. Villara către Companie[24]. Nu putem explica prezența sa întrucât abia în 1809 dobândea calitatea de jurat. Este adevărat că adunările Companiei convocau uneori și alți funcționari, haragiarii[25] de pildă, când se discutau chestiuni financiare sau pe toți negustorii companiști prezenți, când se dezbăteau probleme importante pentru comunitate, precum cumpărarea unei case cu destinația de biserică în 1782, regimul prăvăliilor în zilele de sărbătoare în 1789 etc[26]. De aceea, socotim lista din anexa noastră incompletă și deschisă unor întregiri viitoare.

Haragiarii companiei erau aleși de adunarea negustorilor, prima dată în 1653, de obicei odată cu proestosul, cu menirea exclusivă de a strânge sumele datorate de companiști în contul taxei către Principat. La 7 ianuarie 1655 adunarea companiștilor orânduia haragiarii care să strângă de la ''Ανεμους, adică de la negustorii greci din afara companiei care, în schimbul unei plăți, se bucurau de privilegiul companiei. După alegere prestau jurământul[27] prin care se angajau că vor sluji compania în mod onest. Trebuiau să țină socoteala în

[21] *Ibidem*, p. 141-143.

[22] O. Cicanci, *op. cit.*, p. 62-64.

[23] *CDVEȚR*, I, reg. 91.

[24] *Ibidem*, reg. 2118.

[25] Este cazul lui Iosif și Manuil Safranos care asistau în calitate de experți financiari la ședința din 1805, evocată mai sus, ce a luat în dezbatere plata unei datorii față de Companie (*Ibidem*).

[26] *Ibidem*, reg. 183, 370.

[27] BAR, ms. gr. 976, f. 46^{v}-47^{r}, 55^{v}, 56^{v}-57^{r}.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

două catastife – unul păstrat la ei, altul în „lada comunității" –, iar în caz că proestosul avea nevoie de bani, îi dădeau sumele cerute, cu condiția să le înscrie în catastif şi în raportul anual de cheltuieli. La achitarea cuantumului dării erau obligați să elibereze țidule semnate de proestos. Dacă era nevoie, proestosul trebuia să le acorde ajutoare la strângerea impozitului. Împreună cu acesta, dădeau seamă de cheltuieli în fața adunării companiştilor, convocată anual special pentru această operație[28]. Din 1777 a început să se folosească un termen nou pentru desemnarea funcției, acela de perceptori[29], mai târziu chiar cel de actuar[30] – specialist în finanțe, finanțist, în 1805 pentru Manuil Manicatis Safranos – ceea ce constituie influența organizării habsburgice a Transilvaniei, a unei modernizări a vocabularului, dar şi a complicării atribuțiilor şi mecanismului de administrare a banilor.

Căpitanul companiei, funcție creată în 1655, era reprezentantul Exoterei, adică al negustorilor din afara tribunalului. Alegerea se făcea îndată după numirea proestosului, iar funcția dura cât a acestuia. El avea rol de mijlocitor şi mesager al părerilor şi cererilor Exoterei către judecător şi juraţi şi invers, de a comunica deciziile juraților acesteia. De altfel, căpitanul se angaja prin jurământ să transmită Companiei tot ce ar cere proestosul şi juraţii, să nu schimbe nimic din mesajul lor şi să comunice răspunsul companiştilor. Din aceste motive era numit *apocrisario ('αποκρισάριο)* cu sensul de ambasador, trimis, *πρε^σβευτη~ς*[31], adică sol, şi *μεσοπρε^σβευτη~ς*[32], în înțelesul de mijlocitor. De asemenea, avea rol executiv, veghind la aplicarea hotărârilor tribunalului şi executarea pedepselor dispuse, la strângerea amenzilor, în general la menținerea ordinii în companie. Fiind reprezentantul negustorilor în tribunal, căpitanul contrasemna deciziile acestuia. După plata datoriilor către companie, a „porției", companistul primea un înscris cu sigiliul căpitanului, care îi îngăduia să plece din oraş. În cazul absenței, căpitanul era obligat să lase un epitrop în locul său[33].

Un fapt demn de remarcat este avansul treptat pe scara ierarhică, de la o funcție de mai mică însemnătate la funcția supremă de *proestos* şi judecător. Exemplificăm cu carierele a doi membri din familiile ce au monopolizat compania: Villara şi Safranos. Toma Ioannis Villara a început ca haragiar (1756-1758), a continuat ca jurat (1758), proestos (1765-1769, 1775-1779, 1780-1781, 1803-1810), epitrop al şcolii (1769-1775). Gh. Manicatis Safranos a fost întâi haragiar (1775-1781), apoi a fost ales căpitan (1781-1792), jurat (1792), proestos (1794-1803, 1822-1825), epitrop al bisericii (1809-1817) (v. anexele).

---

[28] O. Cicanci, *op. cit.*, p. 61-62.

[29] BAR, ms. gr. 976, f. 53^{v}, 54^{v}, 55, 56^{v}, 57^{v}, 2, 3^{v}, 7^{v}.

[30] *Ibidem*, f. 5^{v}.

[31] O. Cicanci, *op. cit.*, p. 59, 61.

[32] BAR, ms. gr. 976, f. 51^{r} unde se precizează că „în mod obişnuit numim [pe căpitan] mijlocitorul Exoterei" („κοινω~ς νά ει'που~μεν μεσοπρε^σβευτης τη~ς Εξωτέρας").

[33] O. Cicanci, *op. cit.*, p. 59-60; D.E. Tsourka Papastathi, *op. cit.*, p. 133-134; V. şi *CDVETR*, I, reg. 201, 845-846, 904, 2133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Grămăticul, secretarul și notarul companiei au fost aleși prima dată de adunarea companiei la sfârșitul secolului XVII, din rândul companiștilor, până la 1767, cu misiunea de a scrie, aduna actele companiei și a le copia în condici. Demnitatea era păstrată pe viață sau până la demisie. Din 1767 s-a rânduit de către adunare un notar (συμβολαιογράφος) sau avocat din Sibiu, angajat dintre localnici străini de companie – sași sau unguri – contra unui salariu, spre deosebire de cei companiști, care erau neplătiți[34]. În condica companiei la 13 februarie 1779 apărea Augustin Winkler în funcția de procator[35], notar și apărător al pricinilor companiei[36]. Se impun câteva observații: întâi nu avem de a face cu o angajare, ci o reînnoire a angajării anterioare căci se precizează că s-a sfârșit termenul convenit anterior și s-au înțeles din nou pentru continuarea colaborării. În al doilea rând, terminologia pare să dezvăluie atribuții mult mai largi decât cele ale unui simplu grămătic. Ele nu se limitau la activitatea de secretar[37], ci implicau cunoștințe juridice necesare susținerii intereselor Companiei în Transilvania. Faptul este confirmat de alte documente ale companiei în care notarul apare alături de proestos în procese de datorii cu necompaniști sau străini din alte state, contribuind la reglementarea relațiilor cu exteriorul sau cu autoritățile[38]. În sfârșit se specifica depunerea jurământului conform căruia se angaja să fie apărător credincios al companiei, cea care îi plătea un salariu anual de 80 florini nemțești[39].

Altă persoană aflată în slujba companiei contra unui salariu era *agentul*, reprezentantul companiei la Cancelaria aulică a Transilvaniei de la Viena, persoană influentă și cu pregătire juridică[40]. Funcția s-a creat din momentul înființării Cancelariei și supunerii Companiei sibiene autorității și competenței acestei instituții, din 1701 până în 1838[41]. Un alt funcționar plătit de Companie era translatorul. În protocolul Companiei din 1796 apare Dimitrie Ghercovici (Iercovici) în această calitate[42].

Preotul era angajat de Companie pe o perioadă de doi ani în general, conform hotărârii din 1731[43]. Efimerii erau originari preponderent de la mănăstirile de la Muntele Athos, dar și din alte părți, precum Meteora. În momentul angajării erau obligați să depună jurământul în fața episcopului ortodox, angajându-se că vor respecta autoritățile de stat și nu se vor amesteca în chestiunile

[34] D.E. Tsourka Papastathi, *op. cit.*, p. 145; O. Cicanci, *op. cit.*, p. 66-67.

[35] Cuvântul derivă de la termenul maghiar *prókátor, avocat*.

[36] BAR, ms. gr. 976, f. 55, unde apare forma *διαφευτον*, probabil derivat de la verbul *διαφευτέυω, a apăra, a proteja*.

[37] Pentru corespondența externă a Companiei, aceasta avea un notar cunoscător de limba latină, conform legilor, *CDVEȚR*, I, 639.

[38] *Ibidem*, reg. 154, 260, 300.

[39] BAR, ms. gr. 976, unde apare expresia „τόν όρκον τη¯ς ''εμπίστοσύνης".

[40] *CDVEȚR*, I, reg. 1089 și 1172 în care se efectuau plăți către agentul Ennyeter din Viena.

[41] D.E. Tsourka Papastathi, *op. cit.*, p. 150.

[42] *CDVEȚR*, I, reg. 908.

[43] O. Cicanci, *op. cit.*, p. 159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

religioase ale ţării prin discuţii sau critici[44]. Atribuţiile lor se limitau la sfera religioasă şi spirituală, ceea ce se reflectă în terminologia folosită pentru a-i desemna: preot şi duhovnic[45]. Înainte cu şase luni de expirarea înţelegerii, atât preotul cât şi compania trebuiau să anunţe plecarea sau ruperea convenţiei.

Chiar dacă alegerile preoţilor se succedau aproape regulat, ţinându-se cont de regula angajării pe o durată de doi ani, în unele cazuri s-a acceptat menţinerea în slujbă a aceloraşi persoane. Începând cu 1766 întâlnim preoţi care deţin oficiul vreme de mulţi ani, între 7 şi 14 ani, unii până la moarte (Neofit, Evghenios Mihail). Unul dintre efimerii companiei, Neofit, se angaja la 1 iulie 1780 faţă de companie să ia un duhovnic pe lângă sine, pe care să-l înveţe toate cele necesare slujbei[46]. Explicaţia constă în procesul de stabilire definitivă a companiştilor în Transilvania şi transformarea companiei într-o comunitate cu viaţă religioasă proprie, condusă de liderul spiritual, preotul.

În condici, alături de perioada de angajare, sunt specificate salariul şi veniturile ce reveneau preoţilor, rezultate din discul de duminică, din sărbători, din ieşirea cu crucea de trei ori pe an, veniturile epitrahilului (botezuri, cununii, înmormântări, parastase, sărindare) pe care aveau datoria să le strângă singuri[47]. Aceste detalieri ale veniturilor ce reveneau preoţilor companiei datează din 1803 şi 1822 şi sunt contrare decretului din 1723 care interzicea celebrarea de nunţi şi botezuri, taine săvârşite de preoţii ortodocşi români competenţi[48]. Deocamdată nu ştim când, cum şi de ce s-a anulat interdicţia, dar faptul poate reflecta transformarea companiei în comunitate şi, drept urmare, recunoaşterea şi acordarea unor drepturi preoţilor, fireşti în noua situaţie. La începutul secolului XIX, sunt menţionate tot mai des dificultăţile de angajare şi de plată a preotului. De aceea, se apelează la medierea baronului Gh. Sachelarios şi a lui Meitani, la reducerea salariului preotului şi la contribuţia financiară a fiecărui membru pentru susţinerea financiară a cheltuielilor pentru biserică[49]. Deşi redusă numeric şi dobândind un caracter mai pronunţat de comunitate, compania păstra, totuşi, aceleaşi necesităţi de plată pe care nu mai era capabilă să le satisfacă[50].

Epitropul bisericii a fost instituit în 1721 pentru a chivernisi donaţiile bisericii. S-a observat folosirea cuvântului *gociman* în paralel, frecvent în actele bisericii ortodoxe transilvănene, corespunzător funcţiei. Se pare că iniţial era

[44] N. Camariano, *op. cit.*, p. 219-220; BAR, ms. gr. 976, f. 1, 64ᵛ.

[45] *Ibidem*, f. 45ᵛ, 46, 47.

[46] *Ibidem*, f. 55.

[47] *Ibidem*, f. 4ᵛ-5ʳ, 64ᵛ. Se pomenesc veniturile epitrahilului, adică „'αγιασμούς βαπτήσματα, στεφανώματα, θαπτωμα, παραστάσια, σαρανταλήτουργια και τά εξης 'όλλα, εχει 'ο καθ'ει'ς νά του˜ τά πληρώθηχωρια (!), δία τά 'οποι˜α 'έχει νά φροντίζη (!) 'η πανοσιώτητα του˜ δία νά τά συνάζη (!)" („Sfintele botezuri, cununii, înmormântări, parastase, sărindare şi toate celelalte să aibă fiecare să i le plătească, pentru care Prea Sfinţia Sa să aibă să se îngrijească să le strângă").

[48] D.E. Tsourka Papastathi, *op. cit.*, p. 149.

[49] BAR, ms. gr. 976, f. 64ᵛ, 65.

[50] *CDVEŢR*, II, reg. 2422-2424, 2426-2428.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ales din doi în doi ani, dar șirul epitropilor cunoscuți până acum demonstrează că regula nu s-a respectat întocmai. De regulă, în funcție era ales un jurat, nesalarizat. Mai era posibil să fie aleși doi epitropi sau să fie împuternicit epitropul să aleagă un ajutor sau două dintre membri[51], regulă păstrată și ulterior cum se constată din lista noastră. Atribuțiile sale erau în principal financiare, epitropul administrând și înmulțind banii bisericii și chiar sursele companiei, sau păstrând în biserică lada cu actele și avutul comunității[52]. La expirarea termenului, epitropii prezentau un raport asupra felului de folosire a banilor în fața adunării companiei[53]. După predarea socotelii, act căruia companiștii îi acordau o importanță deosebită, în aceeași zi sau câteva zile mai târziu se proceda la alegerea epitropilor[54]. Ne-am străduit să alcătuim o listă cât mai completă a epitropilor bisericii[55]. Un amănunt insuficient de clar pentru noi este faptul că în 15 februarie 1753 se judeca pricina și socoteala fostului epitrop, Alexis Lazaru, care a funcționat până în ianuarie 1752[56]. Știm că, între 1750-1760, Petru Petcu a deținut funcția de gociman, împreună cu ajutoarele sale, între care totuși nu apare Lazaru. Probabil A. Lazaru a funcționat ca epitrop sau ajutor de epitrop până în ianuarie 1752, fiind înlocuit în iunie 1752 de Panaioti Racoviță. Remarcăm exercitarea funcției de către membrii companiști însemnați, jurați sau (foști) proestoși, care aparțineau familiilor Marcu și Safranos. Alți slujbași salarizați ai bisericii erau cântărețul, cădelnicerul, paracliserul, amintiți în documentele din anii 1838-1840, 1842-1843[57].

Dascălul școlii[58] era un alt funcționar angajat de Companie începând din 1766, când se făcea mențiune despre Nicolaos Constas din Castoria, „dascălul pentru copiii Companiei noastre și pentru slujba bisericii noastre“[59]. În afara salariului anual și în timpul său liber, dascălul avea dreptul să dea lecții, în particular, la doi copii, pentru care era retribuit separat de către familia respectivă[60]. Totodată i se asigurau locuință gratuită și aprovizionarea cu lemne de foc pe timpul iernii[61]. Alături de datoriile didactice, era obligat să ajute preotul și biserica slujind ca psalt[62]. Așadar, profesorul avea îndatoriri religioase, ceea ce în mod sigur a influențat conținutul instrucției predate. Școala era legată de biserică și avea un pronunțat caracter tradițional, furnizând cunoștințe teologice,

[51] D.E. Tsourka Papastathi, *op. cit.*, p. 147-148.

[52] O. Cicanci, *op. cit.*, p. 67, 161-162.

[53] *Ibidem*; B.A.R., ms. gr. 976, f. 57^{r} și ms. gr. 977, f. 38^{r}, 40^{r}, 43^{v}, 45^{v}, 46^{r}, 47^{r}, 48^{r}.

[54] *Ibidem*, f. 38^{v}, 39^{v}, 40^{v}, 42^{v}, 44^{r}, 45^{v}, 46^{r}, 47^{v}, 48^{r}.

[55] Am folosit informațiile din ms. gr. 976, condica companiei, și ms. gr. nr. 977 despre alegerile și socotelile proestoșilor și gocimanilor bisericii.

[56] *Ibidem*, f. 36^{v}.

[57] *CDVEȚR*, II, reg. 2418, 2424, 2426-2428.

[58] A.E. Karathanassis stabilește lista profesorilor școlii grecești din Sibiu. Datele ne-au ajutat la clarificarea și completarea anexei noastre.

[59] BAR, ms. gr. 976, f. 51^{v}-52^{r}.

[60] *Ibidem*, f. 1, 2^{r}, 6^{v}, 11^{r}, 14, 52^{v}, 53^{r}, 54^{r}, 55^{v}, 56^{v}, 57^{r}.

[61] *Ibidem*, f. 56^{v}-57 (κονάκι ελεύθερον), 1, 2^{r}, 11^{r}, 14.

[62] *Ibidem*, f. 2^{r}, 3^{r}, 9^{v}, 14, 51^{v}-52^{r}, 54^{r}, 55^{v}.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum reiese din obligaţiile amănunţite ale dascălului, psaltului şi ajutorului bisericii Filippos Moschos, specificate la 25 iunie 1823. Acesta urma să predea sfintele scrieri, hristoitia şi catehismul, dogmele credinţei ortodoxe pentru ca elevii „să aibă oarecare idee în ale religiei". În continuare, trebuia să-i înveţe să spună rugăciunile, să răspundă mereu „Doamne miluieşte!", să fie atenţi şi smeriţi la slujbă, să iniţieze pe cei cu talent în cântarea psaltică. Era obligat să fie prezent la slujbe şi să aibă grijă să rânduiască elevii în ceea ce priveşte cântarea stihurilor. Lecţiile durau opt ore şi se desfăşurau dimineaţa şi după amiază în toate zilele, cu excepţia duminicilor şi a sărbătorilor[63].

Mai mult, la 1769, la trei ani de la deschiderea şcolii Companiei din Sibiu, s-a simţit nevoia de a se crea funcţia de epitrop al cărei deţinător urma să administreze mai bine avutul şcolii şi să-i supravegheze activitatea. Iniţial, funcţia a fost încredinţată la două persoane, fostului proestos Toma Villara şi lui Dimitrachi Maris (Marcu?)[64], dar ulterior se întâlneşte şi un singur epitrop. Epitropii nu erau aleşi regulat. Nu se constată o rotaţie a epitropilor, deţinătorii anteriori fiind deseori realeşi în funcţie, pe baza capacităţii organizatorice şi a experienţei financiare. Funcţia capătă importanţă în epocă datorită fondurilor care trebuiau administrate şi interesului de a avea o şcoală în bună stare, cu dascăli permanenţi, aşa cum reiese din preocuparea companiştilor de a angaja profesori prin contract pe unu-doi ani. În felul acesta ne explicăm de ce printre deţinătorii epitropiei şcolare se numărau membri importanţi ai companiei, proestoşi şi juraţi, aparţinând familiilor Cincu, Villara, Safranos. Atribuţiile epitropului erau stabilite de companie: astfel la 30 septembrie 1798 epitropul avea datoria să strângă sumele necesare hotărâte pentru şcoală, să le administreze şi să plătească salariul anual al dascălului. Totodată aproba luarea a doi copii de către dascăl pentru lecţii particulare, peste programul şi plata şcolii. La fiecare trei luni era obligatorie o cercetare a şcolii efectuată de epitrop şi doi-trei tovarăşi invitaţi în ziua rânduită de el[65]. În 1812 se hotăra alegerea celor doi epitropi care să se îngrijească de şcoală şi dascăl, de fondul şcolar, de strângerea dobânzilor, a banilor şcolii şi înmulţirea lor în locuri sigure[66]. Cercetări viitoare pe alte fonduri documentare despre şcoală sunt susceptibile să aducă informaţii noi despre atribuţiile şi numele epitropilor şcolii.

În final se cuvine să subliniem că în interiorul Companiei pătrund şi se afirmă persoane de vază din primele decenii ale secolului XIX, graţie prestigiului, relaţiilor sociale şi influenţei lor în societatea vremii. Astfel, la 18/30 septembrie 1812, la propunerea proestosului şi cu încuviinţarea juraţilor, baronul Gh. Sakellarios este ales jurat[67]. Promovarea lui s-a dovedit utilă companiei, care în anul următor apela la ajutorul său pentru angajarea

[63] *Ibidem*, f. 14.

[64] Maris este lectura lui Nestor Camariano, *op. cit.*, p. 235. Nu suntem siguri de lectura noastră, ar putea fi şi Maris, ar putea fi Marcu.

[65] BAR, ms. gr. 976, f. 2^{r}, 55^{v}, 56^{v}-57^{r}.

[66] *Ibidem*, f. 203^{v}.

[67] *Ibidem*, f. 8^{v}.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dascălului, iar la 1818 pentru angajarea preotului[68]. În rândul acestor notabilităţi se numără şi baronul Constantin Sakellarios, fratele lui Gheorghios, Zenovie Constantin Pop, baronul Şt. Meitani. Problemele şcolii şi bisericii, mai precis angajarea apoi plata dascălului şi preotului, erau discutate în adunări generale la care participau activ aceste personalităţi legate de Companie[69].

Funcţionarii Companiei comerciale greceşti din Sibiu se deosebesc prin statutul şi originea funcţiei lor. O parte sunt membri stabili ai Companiei şi sunt aleşi în conformitate cu statutele ei, nefiind salarizaţi. Ei reprezintă şi alcătuiesc structurile organizatorice şi administraţia Companiei (proestosul, juraţii, haragiarii, căpitanii, epitropii bisericii şi şcolii, parţial notarul). O altă parte se constituia din slujbaşii angajaţi contra unui salariu de către Companie (notarul, agentul, preotul şi alţi slujitori ecleziastici, profesorul). În momentul când compania se transformă în comunitate, problemele de rezolvat erau apanajul colectivităţii care decidea de comun acord. Preoţii şi intelectualii (profesorii) devin liderii spirituali ai comunităţii. Structurile organizatorice bine articulate ale companiei cad în desuetudine nemaijustificându-se existenţa lor pe măsură ce statutul juridic şi civil, pe de o parte, şi situaţia economică, pe de alta, s-au modificat. Lista funcţionarilor companiei sibiene, cu lipsurile inerente, reflectă acest proces şi dă seama de schimbările petrecute în interiorul ei de-a lungul unei perioade de peste jumătate de secol.

ANEXA I

Proestoşii Companiei din Sibiu 1748-1825

1748, ianuarie 9 – sinior Juan Marcu
1750, februarie 19 – sinior Juan Marcu
1752, ianuarie 10 – Diamandi Hristu din Cozani
1754, februarie 7 – Diamandi Hristu din Cozani
1756, ianuarie 25 – Theodoranos Cincu din Arvanitohori
1758, februarie 23 – Manolachis Mavrodi poreclit Safranos din Melenic
1759, 10 martie – arhon Juan Marcu
1761, ianuarie 29 – Manicatis Mavrodi Safranos
1763, ianuarie 27 – Manicatis Mavrodi Safranos
1765, ianuarie 3 – Toma Ioannis Villara din Ioanina
1767, ianuarie 10 – Toma Ioannis Villara din Ioanina
1769, ianuarie 11 – Ioannis Theodoranos Cincu
1771, ianuarie 10 – Ioannis Theodoranos Cincu
1773, ianuarie 21 – Ioannis Theodoranos Cincu; ajutor de proestos – Dimitrios Paleologu
1775, ianuarie 20 – Toma Villara
1777, februarie 6 – Toma Villara

[68] *Ibidem*, f. 9^{v}, 64^{v}.

[69] *Ibidem*, f. 17^{r}, 65, unde la şedinţa generală din 1 iulie 1831 participau baronul C. Sakellarios şi Zenovie C. H. Popp, numiţi bunii zeloşi din buna intenţie a lor („καλλοι' ζυλωτοί 'από τήν καλήν προέρεσίν τω¯ν ").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1779, februarie 4 -1780 – Manicatis Safranos } fiecare conducea compania „epitropeşte" câte un an
1780-1781 – Toma Villara }
1781, februarie 8-1792, februarie 12 – Gheorghios Ioannis Marcu
1793, martie 3 – Gheorghios Ioannis Marcu acceptă cu condiţia alegerii a doi secunzi şi ajutoare – Ioannis Marcu; Gheorghios Safranos
1794, noiembrie 16 – Gheorghios Manicatis Safranos
1799, ianuarie 13 – Gheorghios Manicatis Safranos
1801, ianuarie 21 – Gheorghios Manicatis Safranos
1803, ianuarie 15/27 – Gheorghios Manicatis Safranos
1803, noiembrie 16/28 – Toma Villara
1805, ianuarie 12 – Toma Villara
1807, ianuarie 14/26 – Toma Villara
1808, ianuarie 21 – Toma Villara
1809, ianuarie 14 – Toma Villara
1810, ianuarie 24–1822, martie 13/25 (data morţii) – Constantin Manicatis Safranos
1822, martie 27 – Gheorghios Manicatis Safranos
1824, noiembrie 1/12 – Gheorghios Manicatis Safranos
compania a ales doi epitropi de proestos din cauza numărului companiştilor în persoana juraţilor St. Ştefanos Popovici şi Nicolaos Panaioti Steriu
1825, ianuarie 25 stil vechi – Ştefan Popovici Velor
1838, mai 16/28 – Nicolaos Panaioti Steriu

ANEXA II

Alegerile de juraţi ai Companiei din Sibiu 1748-1822

1748, ianuarie 9 – Diamandi Hristu din Cozani
1750, februarie 19 – Mavrodi Copanu din Melenic; Ianachi Dimu din Arvanitohori
1754, februarie 7 – Manolis Mavrodi din Melenic; Zafiris Dimitriu din Arvanitohori
1758, februarie 23 – Petcu Petru; Andreas Gheorghiu Dabizon; Ianachi Elefteriu; Manicatis Mavrodi; Toma Ioannis Villara
1761, ianuarie 29 – Iannis Mavrodi; Ianachi Teodoran Cincu
1769, ianuarie 11 – Gheorghios Ioannis Marcu; Dimitrios Paleologu; Calochiriţă Hagi Tihu; Manolis Constantin Copanu
1777, februarie 6 – Gheorghios Villara
1792, februarie 12 – Ioannis Marcu; Constantin Hagi Pop; Dimitrios Dutcă; Gheorghios Safranos
1793, martie 3 – Constantin Nedelcu
1794, noiembrie 16 – Ion Hagi Petru Luca
1801, ianuarie 21 stil vechi – Nanos Nicolaos Siguri; Constantinos Manicatis Safranos
1805, ianuarie 12 – Manuil Manicatis Safranos respinge funcţia de jurat, fiind actuar
1809, ianuarie 14 – Gheorghios Margaritis
1810, ianuarie 24 stil vechi – Iosif Manicatis Safranos
1812, februarie 20 – Gheorghios Toma Villara; Zamfiris Zamfirel; Ştefan Popovici
1812, septembrie 18/30 – Gheorghios Sakellarios ales la propunerea proestosului şi cu acordul Sinedriului
1822 (?) – Nicolaos Panaioti Sterghiu; Ioannis Panaioti Sterghiu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXA III

Căpitanii Companiei din Sibiu 1748-1810

1748, ianuarie 9 – Muncatis Mavrodi din Melenic
1750, februarie 19 – Zafirachi Dimitriu din Arvanitohori
1752, ianuarie 10 – Ianachi Elefteriu
1754, februarie 7 – Hristu Antoniu
1756, ianuarie 25 – Iannis Mavrodi
1758, februarie 23 – Petru Luca Craioveanul
1759, martie 10 – Ianachi, fiul başei Theodoranos Cincu
1761, ianuarie 29 – Dimitrios Sufras
1763, ianuarie 27 – Gheorghios Dimitriu poreclit Piperciopoulos
1765, ianuarie 3 – Gheorghiţă, fiul răposatului sinior Juan Marcu
1767 ianuarie 10 – Gheorghiţă, fiul răposatului sinior Juan Marcu
1769, ianuarie 11 – Gheorghios Villara
1771, ianuarie 10 – Gheorghios Villara
1773, ianuarie 21 – Ioannis Marcu
1775, ianuarie 25 – Ioannis Marcu
1777, februarie 6 – Ioannis Marcu
1779, februarie 4 – Ioannis Marcu
1781, februarie 8 – Gheorghios Manicatis Safranos
1792, februarie 12 – Ioannis Hagi Petru Luca
1793, martie 3 – Ioannis Hagi Petru Luca
1794, noiembrie 16 – Nanos Nicolaos Siguri
1799, ianuarie 13 – Nanos Nicolaos Siguri
1801, ianuarie 21 – Nicoliţă Nicu Ioannu
1803, ianuarie 15/27 – înlocuitor Zamfir Zamfirel
1805, ianuarie 12 – Zafiris Zafireli
1807, ianuarie 14/26 – Zafiris Zafireli
1808, ianuarie 21 – Zafiris Zafireli
1810, ianuarie 12/24 – Ioannis Petcu

ANEXA IV

Haragiarii Companiei din Sibiu 1748-1812

1748, ianuarie 9 – Ianachi al răposatului Elefteriu; Zafirellis Kiriakis din Arvanitohori
1750, februarie 19 – Pantazi Arpaş [70] din Făgăraş; Costas Manolis din Melenic
1752, ianuarie 10 – Petru Teodoru Craioveanul; Calochiriţă Hagi Tihu
1754, februarie 7 – Manu Carantoni; Gheorghios Dimitriu Piperci
1756, ianuarie 25 – Toma Ioannis Villara; Ianachi Cincu
1758, februarie 23 – Mitros Sufras; Mitros Gheorghiu băcanul
1759, martie 10 – Mitros Sufras; Mitros Gheorghiu
1761, ianuarie 29 – din nou Dimitris Sufras „acum şi căpitan"; ajutor de haragiar – Vasile băcanul poreclit Veveriţă
1763, ianuarie 27 – Constantin Arpaş; Gheorghiţă Juan Marcu
1765, ianuarie 3 – Dimitrios Paleologul; Gheorghios Simili

[70] În original numele apare Arbaşin, ms. gr. 976, f. 45ᵛ-46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1767, ianuarie 10 – Dimitrios Paleologul; ajutor Gheorghios Ioannis Villara
1769, ianuarie 11 – Ioannis Ioannis Marcu; ajutor Nicos Tatarţiu
1771, ianuarie 10 – Ioannis Ioannis Marcu; ajutor Nicos Tatarţiu
1773, ianuarie 21 – perceptori Constantin Pop; Constantin Preda
1775, ianuarie 25 – Ioannis Alexio Lazaru; Gheorghios Safranos
1777, februarie 6 – Ioannis Alexio Lazaru; Gheorghios Safranos
1779, februarie 4 – Ioannis Alexio Lazaru; Gheorghios Safranos
1781, februarie 8 – Nicolaos Stamu; Ianachi Hagi Petru Luca
1787, martie 11 – Ianachi Hagi Petru Luca; Atanasie Pelencas
1791, aprilie 17 – Nanos Siguri; Zamfiris Preda
1793, martie 3 – Nanos Siguri; Zamfiris Preda
1794, noiembrie 16 – Nanos Siguri; Zamfiris Preda
1795, martie 1 – Constantin Manicatis Safranos; ajutor Nicoliţă Nicu Ioannu
1799, ianuarie 13 – Constantin Manicatis Safranos; ajutor Nicoliţă Nicu Ioannu
1801, ianuarie 21 – Triandafilos Nicolaos Guma; Iosif Manicatis Safranos
1805, ianuarie 12 – Iosif Manicatis Safranos; Manuil Manicatis Safranos actuar
1807, ianuarie 14/26 – Iosif Manicatis Safranos; Manuil Manicatis Safranos actuar
1808, ianuarie 21 – Iosif Manicatis Safranos; Manuil Manicatis Safranos actuar
1810, ianuarie 24 – Iosif Manicatis Safranos, ales jurat; Nicolaos Toma Villara
1812, februarie 20 – Ioannis Panaioti Steriu

ANEXA V

Epitropii bisericii Companiei din Sibiu 1750-1841

1750, iunie 18 – Petru Petcu
1752, iunie 18 – Petru Petcu; schevofilax Panaioti Racoviţă
1754, februarie 10 – Petru Petcu; ajutor-schevofilax Calochiriţă Hagi Tihu
1756, ianuarie 30 – Petru Petcu; ajutor-schevofilax Calochiriţă Hagi Tihu
1758, martie 16 – Petru Petcu; ajutor-schevofilax Calochiriţă Hagi Tihu
1760, februarie 1 (?) – Toma Ioannis Villara; Petru Luca Craioveanul
1760, iulie 25 – Petru Luca Craioveanul
1761, iunie 13 – Ianachi Teodoran Cincu; Calochiriţă Hagi Tihu
1764, martie 15 – Toma Ioannis Villara; ajutor Gheorgachi, fiul lui Zuan Marcu
1769, ianuarie 11 – Gheorghios Ioannis Marcu; Constantin Arpaş
1771, ianuarie 27 – Gheorghios Ioannis Marcu; Constantin Arpaş
1773, ianuarie 22 – Gheorghios Ioannis Marcu; Constantin Arpaş
1777, martie 20 – Gheorghios Ioannis Marcu; Constantin Arpaş
1781, februarie 8 – Ioannis Marcu; Constantin Hagi Pop
1793, martie 3 – Ioannis Marcu; Constantin Hagi Pop
1801, ianuarie 21 – Constantin Hagi Pop; Constantin Manicatis Safranos
1809, ianuarie 21 stil vechi – Constantin Manicatis Safranos; Gheorghios Manicatis Safranos
1810, ianuarie 24 – Gheorghios Manicatis Safranos; ajutor Stamati Teodoru
1817, octombrie 11/23 – Gheorghios Manicatis Safranos; Ştefan Popovici
Ante 1838 – Gheorghios Panaioti Steriu
1838, mai 16/28 – Nicolaos Guma; Gheorghe Zaharia
1841, ianuarie 18 stil vechi – Mihail Ziguri; Grigore Matei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXA VI

Epitropii școlii companiei din Sibiu 1769-1817

1769, ianuarie 11 – Dimitrachi Maris (Marcu?); Toma Villara
1775, ianuarie 20 – Manicatis Safranos; Ioannis Cincu (?)
1784, iunie 3[71] – Gheorghios Villara
1790, mai 1[72] – Gheorghios Villara
1798, septembrie 30[73] – Gheorghios Villara
1801, ianuarie 21[74] – Gheorghios Villara; Manuil Manicatis Safranos
1817[75] – Stanos Popovici

ANEXA VII

Notarii și procatorii companiei din Sibiu 1779-1839

ante 1779, februarie 13–1787[76]– Augustin Winkler
ante 1795, iulie 30 stil vechi – Johann Kuhn
1795, iulie 30 stil vechi – Simon Schreiber
1814, septembrie 14/26 – notar Panedon Asron (?)
1823[77]-1839 – Johann Karl Albrich[78]
1839, ianuarie 19/31[79] – fiscalul von Huttern

ANEXA VIII

Preoții companiei din Sibiu 1748-1863

1748, ianuarie 9 – Iacovos
1750, februarie 19 – Grigorie Aghioritul de la mănăstirea Xeropotamos
1752, ianuarie 10 – Auxentios de la mănăstirea Ivir
1754, martie 14 – Athanasios Aghioriotul de la mănăstirea Sf. Athanasie
1756, ianuarie 25 – Athanasios de la mănăstirea Dionisiu
1758, mai 24 – a murit Athanasios
1758, mai 24–octombrie 12 – locțiitor, popa Grigorie, preotul român de la mănăstirea Sâmbăta

---

[71] Data menționării.
[72] Data menționării.
[73] Data realegerii.
[74] Data alegerii
[75] Data menționării.
[76] Augustin Winkler apare în actele Companiei din Sibiu până în 1787, conform *CDVEȚR*, I, reg. 156, 260, 300, 308, 345.
[77] Data menționării, *Ibidem*, II, reg. 2095, 2237.
[78] În 1838 se prelungea contractul lui până în decembrie 1847, cf. BAR, ms. gr. 976, f. 207[r]. Dar în 1839, datorită bolii se retrage, este suplinit și după moarte este înlocuit cu un nou angajat.
[79] Data suplinirii. La 9 mai stil nou același an este angajat în locul răposatului Albrich. *Ibidem*, f. 213[r] și 220[r].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1758, octombrie 12 – Iacovos de la mănăstirea Dionisiu
1760 – Iacovos de la mănăstirea Dionisiu
1762, iunie 20–1766 – Iacovos de la mănăstirea Dionisiu
1766, iulie 1 – arhim. şi ieromonah Neofitos Aghiotaritul de la mănăstirea Sf. Gheorghe
1768, iulie 1 – arhim. şi ieromonah Neofitos Aghiotaritul de la mănăstirea Sf. Gheorghe
1770, iulie 1 – arhim. şi ieromonah Neofitos Aghiotaritul de la mănăstirea Sf. Gheorghe
1772, iulie 1 – arhim. şi ieromonah Neofitos Aghiotaritul de la mănăstirea Sf. Gheorghe
1774, iulie 1 – arhim. şi ieromonah Neofitos Aghiotaritul de la mănăstirea Sf. Gheorghe
1776, iulie 1 – arhim. şi ieromonah Neofitos Aghiotaritul de la mănăstirea Sf. Gheorghe
1780, iulie 1 – arhim. şi ieromonah Neofitos Aghiotaritul de la mănăstirea Sf. Gheorghe
1782, iunie 9 – arhim. şi ieromonah Neofitos Aghiotaritul de la mănăstirea Sf. Gheorghe
1784, iunie 3 – arhim. şi ieromonah Neofitos Aghiotaritul de la mănăstirea Sf. Gheorghe
1786, iunie 28 – arhim. şi ieromonah Neofitos Aghiotaritul de la mănăstirea Sf. Gheorghe
1787, iulie 26 – arhim. şi ieromonah Neofitos Aghiotaritul de la mănăstirea Sf. Gheorghe
1789, iulie 30 – arhim şi ieromonah Neofitos Aghiotaritul de la mănăstirea Sf. Gheorghe
1790, iulie 1 – 1796, decembrie 15/26 (data morţii) – ieromonahul şi arhimandritul Evghenios Mihail de la mănăstirea Iviron
1796, decembrie 15/26 – Ghermanos din Trapezunt de la mănăstirea Sumela
1799, iunie 2 – Ghermanos
1802, octombrie 15/27 – demisia lui Ghermanos
1803, ianuarie 1–1817, decembrie 10/22 (data morţii) – Dometios de la mănăstirea Panaghia Elassonei
1818, ianuarie 1 stil vechi – Constantinos arhimandrit de la Olimp
1822, octombrie 10/22 – demisia lui Constantinos arhimandrit de la Olimp
1823, ianuarie 1/13–1831, iulie 1 – Chirilos de la mănăstirea Iviron
1832-1833, decembrie 1 – Ghenadios[80]
1833, decembrie 1–1838, decembrie 1 – Meletios[81]
1838, septembrie 1[82]–1841 (1842?)[83] – Dorotheos
1841 (1842)–1863 – Meletius[84]

ANEXA IX

Dascălii şcolii Companiei din Sibiu 1766-1840

1766-1768 – Nicolaos Constas din Castoria
1768-1774 – Gheorghios Dimitriu Sasanopulos din Ioanina
1775-1776 – Ioannis Constantinu Sozopolitul
1776, iulie 11–1779 – Constantinos Hristodulou din Ioanina
1779, mai 1–1781, iulie 1 – Mihail Dracos din Adrianopol
1781, iulie 1–1782, iulie – Dimitrios Hagipolitis din Salonic
1782, august 15–1790 – Hrisanthos ieromonah de la Meteora
1790, mai 1 stil vechi–1796, mai 1 – Athanasios Ioannu Elefterie

[80] N. Camariano, *op. cit.*, p. 221.
[81] *Ibidem*, p. 221-222; *CDVEŢR*, II, reg. 2422, 2423.
[82] Conform contractului încheiat între preotul Dorotheos şi companie şi plăţile efectuate pentru perioada 1 septembrie–1 decembrie 1838, BAR, ms. g. 976, f. 209^{v}-210.
[83] *CDVEŢR*, II, reg. 2424, 2426, 2427.
[84] *Ibidem*, reg. 2430; N. Camariano, *op. cit.*, p. 221, 226-227.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1796, mai 1–1798, mai 1 – Zisis Dimitriu din Ambelakia
1798, mai 1–1799, august 22 – ieromonahul Damaschinos
1799, august 22–1800, august 30 – Alexandros Efthimiadis din Târnova Larissei
1800, august 30–1804, iunie 1 – Hristodul Hagi Ioannu din Salonic
1804, iunie 1–1806, iulie 16/28 – Athanasie Stagiritul
1806, iulie 16/28 – își dă demisia Athanasie Stagiritul și în locul lui este angajat Iancos Diamandi din împrejurimile Smirnei până în 1807
1807, iulie 1/13–1810 – Petros Theodoru Kessisoglu din Constantinopol
1810, martie 12 stil vechi–1811 – Theoclitos
1811, martie 20–1813 – Ianachi Papa
1813, iulie 14–1820 – Antonios Hagi Constantinu din Anchialos
1817[85] – Antonios Paleologul
1820, iunie 1–1821 – Dimitrios Popovici
1821, iunie 10/22–1822 – ieromonahul Damaschinos din Tesalonic
1822, martie 4–1823[86] – Hrisanthos
1823, iunie 25 stil vechi–1826 – Filippos Moschos
1826, octombrie 17/29–1830 – Silvestros Columbos
1830, iulie 17/29–1832[87] – ieromonah Evanghelos Ghenadios Nicu
1832-1834 – Methodios
1834, ianuarie 20–1838, iulie – Ioannis Dimitriu
1838-1840 – Mihalachi Iancovici

THE CLERKS OF THE GREEK COMMERCIAL COMPANY FROM SIBIU (THE MIDLE OF 18th CENTURY– THE BEGINNING OF THE 19th CENTURY)

(Summary)

The article establishes as complete as possible the list of clerks of the Greek Commercial Company in Sibiu between 1746 and the beginning of the 19th century, on the basis of the archive information. Starting with the bibliography on the topic and with archives, the author analyses the evolution of the Greek Company from the administrative point of view. Within its structures, there were two categories of the clerks: those elected by the Company among its own members (in positions such as heads, jury men, captains, tax collectors, church and school superintendents) and those employed by it (lawyers, priests, teachers). Initially, the heads of the Company were elected for a short time. Later on, toward the end of the 18th century, the leadership was hold by the same person for much more time. At the same time the leadership in the company was kept by the members of real trade families and dynasties. The stability of all positions could be explained both by the change of company law status and by traders final settlement. This way the company has exchanged its status from an economic privileged association into a cultural and ethnical community. As a result, the administrative positions in the company are on the wane and the administration history shows this process of change.

[85] Potrivit lui A. E. Karathanassis, *op. cit*, p. 60; Antonios Paleologul dona biblioteca sa companiei, cum rezultă dintr-o listă nedatată, BAR, ms. gr. 976, f. 242^{v}.

[86] Potrivit lui A. E. Karathanassis, *op. cit*, p. 61, Hrisanthos a predat până în 1824 și a fost succedat în 1825 de Filippos Moschos.

[87] BAR, ms. gr. 976, f. 17^{r}, la 1 august 1831 contractul este reînnoit pentru un an, până în 1 august 1832. După A. E. Karathanassis, *op. cit*, p. 62, a părăsit școala în martie 1831.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LUCIAN DRONCA

OBSERVAŢII PRIVIND SITUAŢIA ECONOMICĂ A IMPERIULUI AUSTRO-UNGAR (SFÂRŞITUL SECOLULUI XIX – ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX)

Treptata instaurare a sistemului capitalist în viaţa economică a principalelor state moderne a făcut ca aceasta să nu mai cunoască zguduirile, mai mult sau mai puţin regulate, legate de condiţiile meteorologice, de situaţia recoltelor, de războaie şi echilibre demografice, caracteristice perioadei Vechiului Regim. De altfel şi fazele industrializării capitaliste au parcurs momente ciclice regulate, perioadele de prosperitate şi euforie alternând cu cele de recesiune. În această categorie se integrează crizele secolului XIX, începând cu marea depresiune din 1873, care a durat până în 1895. Perioada a fost marcată de crahul bursier de la Viena (1873), de cel de la Lyon (1882), de panica în afacerile căilor ferate din S.U.A. (1884), de scandalul Panama în Franţa (1889), de criza de încredere a Băncii Baring din Anglia, în 1890 etc.

Germania, care a cunoscut şi ea o lungă perioadă de depresiune, a intrat după 1879 pe calea protecţionismului şi a constituirii de carteluri.

Cele mai spectaculoase erau crizele bursiere sau bancare. Totul putea declanşa o criză în acest sector: o rumoare la Bursă, o piaţă pierdută, o bancă sau o întreprindere în încetare de plăţi declanşau un incontrolabil angrenaj al depresiunii[1].

În statele din Europa centrală şi de sud-est, mai ales în Germania şi Austro-Ungaria, economia a urmat în linii mari o dezvoltare care s-a inspirat din exemplele oferite de Marea Britanie, Belgia şi Franţa, dar cu specificităţi şi cu un decalaj de două-trei decenii. Rolul fundamental în acest proces a revenit băncilor care au pus în circulaţie capitalurile disponibile dintr-o regiune, provincie sau ţară. Aserţiunea este perfect valabilă pentru Europa central-estică a secolului XIX, celebră ca regiune multinaţională, în care frontierele politice şi diviziunile naţionale rar coincideau. Situaţia a fost şi mai clar subliniată de politica internă dusă de Viena şi Budapesta faţă de aparţinenţii naţiunilor periferice din Imperiu.

[1] Michel Beaud, *Histoire du capitalisme de 1500 à nos jours*, Editions du Seuil, Paris, 1981, p. 174-177.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 195–204

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La încheierea compromisului dualist din 1867, noul stat, Austro-Ungaria, prezenta în ansamblu o economie cu predominant agricolă. Industria era slab dezvoltată. În ajunul Compromisului, nu se aflau în Transleithania decât 482 de maşini cu abur, faţă de 2.323 în Cisleithenia[2], ceea ce marchează însă în ambele cazuri doar un debut al industrializării.

Deschiderea economică a Monarhiei s-a produs între anii 1867-1884, întreruptă însă de criza violentă din 1873. Dacă anii 1866-1867 au reprezentat o perioadă de criză pentru restul lumii, ei s-au dovedit fructuoşi pentru Austro-Ungaria, datorită încheierii Compromisului şi conjuncturii agricole, care a asigurat recolte bune, într-un moment când ele erau slabe în Europa Occidentală. Capitalurile străine au început să se intereseze brusc de Austro-Ungaria, după cum şi capitalurile austriece încep să se intereseze de investiţii în exterior, în asociaţie cu capitalurile franceze, germane şi britanice. Toate acestea reprezentau indici de integrare a Austro-Ungariei în economia mondială.

Avântul acesta a fost însă artificial, fiindcă fluxurile de capital străin au încetat brusc când s-a produs criza din 1873. Situaţia s-a redresat abia după 1879. Ungaria a avut puţine beneficii din capitalurile străine, care soseau îndeosebi pe piaţa Vienei, dar a înregistrat progrese în domeniul echipamentului feroviar, în amenajarea reţelei fluviale, începând să producă cărbune la Pécs şi creând o industrie alimentară pentru a compensa vânzările dificile de produse agricole[3].

În toată această perioadă, ministrul de finanţe, Dunajewski, s-a străduit să remedieze dezechilibrul vamal prin creşteri succesive de tarife, care au dus la un veritabil război vamal cu România între 1886-1892.

Într-o primă perioadă, care durează până în 1890, afluxul de capital străin şi sursele interne disponibile au fost consacrate mai ales finanţării organizaţiilor de credit, construcţiilor feroviare, marilor proprietăţi funciare şi industriilor extractive. Într-o a doua etapă, al cărei final a fost marcat de izbucnirea primului război mondial, capitalul s-a concentrat în agricultură şi în marea industrie, aflată în plin progres. Această etapă a fost marcată de dezvoltarea rapidă a marii industrii mecanice şi accentuarea tendinţelor capitalismului monopolist[4]. Totuşi, înainte de 1914, Austro-Ungaria a cunoscut doar parţial procesul de transformare capitalistă a societăţii. La începutul secolului XX, ea a reuşit însă să facă trecerea de la o societate tradiţională de stări la una dominată de diviziunea în clase sociale. Această tranziţie, brutal accelerată după 1873, a determinat o stare de spirit ostilă capitalismului. În Austro-Ungaria, mai mult decât în Occident, anticapitalismul s-a transformat într-o puternică mişcare de opinie, întreţinută de

[2] Jean Vidalenc, *L'Europe danubienne et balcanique (1867-1970)*, Paris, Masson et Cie Éditeurs, 1973, p. 37.

[3] Christian Ambrosi, *L'apogée de l'Europe (1871-1918)*, Paris, Masson&Armand Colin Éditeurs, 1996, p. 178.

[4] *** *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours*, Éditions Horváth, Roanne – Éditions Corvina, Budapest, 1974, p. 376.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

agrarieni, nobilime și de socialiști[5]. Doar solidaritatea pe care o crea fiecare apartenență națională compensa în parte inegalitățile economice de netăgăduit între popoarele Monarhiei.

Măsurile de emancipare a șerbilor din 1848 și patentele imperiale din 1853-1854 care au desființat iobăgia nu au reușit să pună capăt situației grele din mediul rural, determinată de creșterea sensibilă a populației. Pe de altă parte, în cea mai mare parte a Monarhiei elementele de limbă germană sau maghiară și-au perpetuat, dincolo de responsabilitățile administrative majore, și o autoritate de mari proprietari. Aceasta a dat revendicărilor pur sociale și o tentă națională, care venea să complice și mai mult problemele[6].

Procesul de modernizare a agriculturii a înregistrat o evoluție lentă, începând din părțile vestice ale Imperiului, încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Adevăratele transformări au avut loc însă după mijlocul secolului al XIX-lea, urmând aceeași direcție, răspândindu-se către răsărit, în Ungaria și mai târziu în Balcani. Menținerea marilor proprietăți și a rămășițelor feudalismului a fost mai pronunțată în Ungaria. Aproape jumătate din proprietățile moșierești au rămas în stăpânirea foștilor aristocrați în a doua jumătate a secolului XIX. Date din statisticile agricole ungare din 1895 oferă următoarea situație:

Distribuția pământului în Ungaria în 1895:

Întinderea proprietăților în iugăre cadastrale	Procentajul gospodăriilor	Procentajul suprafeței pământului din total
0,5	53,6	5,8
5-100	45,4	46,5
100-1000	0,8	15,4
Peste 1000	0,2	32,3

Așa cum se poate constata, peste 50% din populația agricolă nu avea pământ deloc sau deținea o suprafață atât de mică, încât era insuficientă pentru asigurarea minimului necesar existenței. Acești mici proprietari de loturi erau nevoiți să se angajeze ca muncitori agricoli la marile gospodării, ei fiind o caracteristică pentru satele și agricultura Ungariei chiar și la începutul secolului XX[7]. În paralel însă, în ajunul primului război mondial, 321 de familii aristocratice dețineau a cincea parte din terenurile cultivabile ale Ungariei, pe fondul declinului proprietăților mijlocii și al reducerii micilor proprietăți țărănești. Această situație a determinat numeroși mici cultivatori, incapabili de a subzista, să se expatrieze în Lumea Nouă sau să caute de lucru la oraș[8].

[5] Bernard Michel, *Banques et banquiers en Autriche au debut du 20e siècle*, Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1976, p. 374.

[6] Jean Vidalenc, *op. cit.*, p. 37.

[7] Iván T. Berend, György Ránki, *East Central Europe in the 19th and 20th centuries*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, p. 18-19.

[8] Jean Berenger, *L'Autriche-Hongrie (1815-1918)*, Paris, Armand Colin Éditeur, 1994, p. 94-95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Remarcabilă a fost însă o puternică creştere a productivităţii în agricultura ungară. În medie, producţia pe cap de locuitor a crescut cu 1,3% între 1870-1913. Progresul se explică prin capacitatea de adaptare a unor mici agricultori, determinată de creşterea cererilor de grâne şi vite. Acestora li s-a adăugat producţia masivă de cereale de pe marile exploataţii, organizate în vederea aprovizionării pieţei externe, austriece sau occidentale.

Suprafaţa arabilă era mai întinsă în stânga Dunării, aici existând şi mai puţine păşuni. Pârloagele s-au diminuat la jumătate în 40 de ani, trecând de la 21,5% din suprafaţa totală în 1870 la 16% în 1890, pentru a scădea la 8,4% în 1910. Între 1879 şi 1918, 1,6 milioane ha suplimentare au fost puse în cultură, fiind orientate masiv spre producţia de cereale[9].

Înainte de sosirea grâului american, câmpia danubiană a jucat rolul de grânar al Europei industriale. Excedentele din agricultura ungară şi suprimarea barierelor vamale dintre Austria şi Ungaria, încă din timpul neoabsolutismului, au făcut ca această piaţă unică să fie inundată de cerealele şi morile ungare. La fel în Boemia, proprietarii înstăriţi se lansau în „marea cultură", asociind producţia de cereale cu cea de sfeclă de zahăr şi alte plante tehnice, folosind îngrăşăminte şi practicând asolamente complexe. Aceştia au furnizat astfel materiile prime pentru primele industrii ale Monarhiei: morărit, berărie, rafinarea zahărului[10].

Conjunctura agricolă favorabilă de după încheierea dualismului şi preţurile ridicate ale cerealelor au fost factorii esenţiali care i-au determinat pe proprietari să crească constant suprafeţele cultivate şi să treacă la comasarea micilor exploatări. Depresiunea din 1873 a paralizat comerţul pentru un timp, dar prăbuşirea masivă a survenit spre sfârşitul deceniului, o dată cu invadarea pieţelor europene de cantităţi enorme de cereale şi animale de peste mări, îndeosebi din SUA. Ţările occidentale au ridicat la rândul lor bariere vamale contra tuturor importurilor, pentru a proteja propria lor agricultură. Căderea vertiginoasă a preţului grâului a pus la o grea încercare agricultura ungară, pentru care menţinerea preţurilor mari era importantă, dată fiind tehnica perimată şi renta funciară ridicată. Această criză a fost agravată de calamităţi, precum filoxera, care în ultimii 20 de ani ai secolului XIX a distrus jumătate din viile Ungariei şi a redus la patru cincimi producţia sa viticolă. Majoritatea marilor proprietari, dar şi a celor mijlocii, au fost la fel de loviţi de criză, în măsura în care beneficiile lor au scăzut, crescându-le datoriile, în principal faţă de bănci. Subvenţiile statului care au permis achiziţionarea de mijloace moderne, exploatarea dură a muncitorilor agricoli şi barierele vamale au permis agriculturii ungare să depăşească acest impas, din care a ieşit cu o structură neschimbată în esenţă. Punerea în valoare a noi terenuri a determinat creşterea producţiei după 1900, favorizată de

[9] Dr. Bodor Antal, *Budapest hatása a környékbeli földárak ès müvelési ágak alakulására (Influenţa Budapestei asupra preţurilor pământurilor din împrejurimi şi asupra ramurilor agriculturii)*, Kiadja Budapest székes föváros statisztikai hivatala, 1934, p. 11-12.

[10] Jean Bérenger, *L'Europe danubienne de 1848 á nos jours*, Paris, Presses Universitaires de France, 1976, p. 48-49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

utilizarea generală a mașinilor (mai ales a plugului și a batozei mecanice) dar și recurgerea la rotația culturilor, foarte productivă.

În paralel, către sfârșitul secolului XIX culturile cerealiere au pierdut puțin din preponderența lor în beneficiul creșterii animalelor și al cultivării plantelor industriale. La începutul secolului XX, agricultura ungară era ieșită din criză. Puternice rămășițe feudale păstra însă acest sector în regiunile răsăritene. În deceniul care a precedat primului război mondial, s-a conturat o nouă perioadă de prosperitate, favorizată și de ridicarea după 1906 a barierelor vamale. La aceasta s-a adăugat o ameliorare a condițiilor social-economice, care a fost favorabilă agriculturii[11].

În Cisleithania, sau părțile dominate de Austria, deși agricultura ocupa la mijlocul secolului al XIX-lea un loc important, ea era totuși în declin. În 1850 această ramură reprezenta 57% din venitul național, iar în 1910 numai 33%. Ea era marcată de ordinea capitalistă, care postula libertatea și de asemenea selecția producătorilor. Mulți din micii proprietari și-au vândut terenurile, în timp ce împărțirile prin moștenire au condus la o fărâmițare excesivă. Aceste fenomene au antrenat îndatorarea și emigrarea spre orașe. În sens contrar, terenurile de întindere mijlocie au putut fi concentrate și au dus la formarea unei categorii de țărani înstăriți.

Totodată, concurența grâului ungar care a invadat piața Vienei și a orașelor austriece a fost agravată după 1880, o dată cu sosirea grâului din SUA și Canada. Creșterea animalelor întâlnea aceleași probleme: vitele din Ungaria, apoi din Argentina și Australia, concurau producția animalieră din regiunile alpine. Situația dificilă a agriculturii din zonele muntoase a provocat un important exod rural din Austria de Sus și Tyrol, unde numai 8% din sol era exploatat. În schimb, au prosperat câmpiile din bazinul Vienei și Elbei, care cultivau grâu, sfeclă de zahăr și furaje. Pe aceste pământuri, folosirea mașinilor agricole era generalizată pentru muncile de resort apelându-se și la mâna de lucru sezonieră, compusă mai ales din slovaci[12].

În domeniul industriei, printre investițiile cu caracter productiv primul loc a revenit, fără dubiu, construcțiilor feroviare. De la 2.200 km în 1867, rețeaua de căi ferate ungare totaliza 22.000 km în 1913. Marile lucrări feroviare au reprezentat o sursă de câștiguri multiple. De ele profitau întâi antreprenorii, cărora statul le garanta interesele, apoi o mulțime de politicieni de toate gradele, care se implicau în obținerea de diferite concesiuni, exproprieri sau modificări de trasee. Căile ferate ofereau beneficiarilor un mijloc de transport ieftin, la fel ca și proprietarilor care se ocupau de comercializarea produselor lor. Existența căilor ferate a reprezentat una din condițiile cele mai importante pentru formarea pieței capitaliste interne. Construcțiile feroviare țineau cont de resursele economice dar și de influențele politice. Liniile principale în Ungaria se

[11] ***, *Histoire de la Hongrie...*, p. 377-381.

[12] Georges Castellan, *Histoires des peuples de l'Europe centrale*, Paris, Libraire Arthème Fayard, 1994, p. 278.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concentrau la Budapesta, formând centrul rețelei și de asemenea capul liniei de legătură cu Viena. În Ungaria, liniile ferate serveau în special racordării la circuitul național a regiunilor producătoare de cereale, acordând prioritate marilor domenii. Legăturile feroviare ale regiunilor industriale ale Ungariei, la fel de importante, au rămas însă mediocre[13].

Construcția de căi ferate a făcut să progreseze siderurgia și construcțiile mecanice. Căile ferate de stat au fost echipate cu material rulant austriac. Uzine pentru construcția de locomotive au fost înființate la Viena (Simmering, Florisdorf), la Graz, la Wiener-Neustadt. Astfel de uzine mai funcționau la Praga (Smichov) și la Budapesta, cu capital austriac, în timp ce o fabrică de șine s-a stabilit la Ternitz[14].

Navigația fluvială a pierdut progresiv din importanță în raport cu căile ferate. Lucrările în aceste două sectoare erau finanțate din anii 1850 de „Societatea căilor ferate de stat" (STEG) și DDSG, întreprinderi apropiate de cercurile financiare din jurul băncii Rotschild[15]. Lucrările la drumuri au trenat însă, rămânând foarte mult în urmă față de țările occidentale.

În a doua jumătate a secolului XIX s-au înregistrat creșteri și în alte sectoare industriale. Înainte de toate a progresat industria extractivă, în special cea a cărbunelui (de la 800.000 tone în 1848 la aproape 34 milioane tone în 1904). Principala regiune producătoare era bazinul Moravia-Silezia, care beneficia de investițiile băncilor Rotschild și Gutmann. A continuat însă importul de cărbune german fiindcă progresul exploatărilor în regiunile alpine era insuficient (12% din producția globală), ceea ce constituia un handicap pentru siderurgie[16]. În acest sector se produceau cele necesare construcției de căi ferate, dar și utilaje agricole, industriale, armament. Orașul Sreyr a devenit prin compania lui Joseph Werndl capitala armamentului ușor. La Plzěn, în Boemia, Emil Škoda a dezvoltat cea mai mare manufactură de arme din Europa Centrală, inaugurând în 1886 fabrica de blindaje. Micile forje familiale au sfârșit prin a dispărea în fața concurenței societăților capitaliste. Câteva afaceri au putut fi salvate prin specializarea în construcții mecanice, cum a fost cea a lui Wertheim la Krems, care s-a lansat în fabricarea de case de bani. Siderurgia a fost afectată de crahul bursier de la Viena din 9 mai 1873, bancherii afectați refuzând să mai acorde credite industriașilor. Aceștia au trebuit să se autofinanțeze, cum a procedat marele siderurgist Wittgenstein, fondator în 1886 al cartelului fierului, sau Škoda la Plzěn[17].

Austria a câștigat o poziție excelentă pe piața mondială a porțelanului, care avea însă centrul în regiunile germane ale Boemiei. Porțelanul vienez nu a putut

[13] ***, *Histoire de la Hongrie...*, p. 376.

[14] Jean Berenger, *L'Europe danubienne...*, p. 51.

[15] Idem, *L'Autriche-Hongrie*, p. 93.

[16] Idem, *L'Europe danubienne...*, p. 49.

[17] Jean-Allain Lesourd, Claude Gerard, *Nouvelle histoire économique*, tome I: *Le XIXe siècle*, Armand Colin Éditeur, Paris, 1992, p. 201.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de fapt să concureze cu cel ceh, favorizat de zăcămintele de caolin de la Karlovỳ Váry.

Industria de hârtie a fost şi ea modernizată, utilizând materii prime din pădurile alpine. Marile uzine au scos treptat de pe piață morile de hârtie tradiționale.

În industria textilă, au făcut progrese prelucrarea mătăsii şi a lânii. Deşi Carintia a păstrat câteva ateliere, fabricarea postavurilor s-a concentrat în Moravia. Cel mai mare avânt l-a înregistrat industria bumbacului, principalele centre fiind, în afară de Boemia, la Vorarlberg, în regiunea Linz şi la Sankt-Pölten. Anumite sectoare ale producției industriale s-au pretat însă mai greu la concentrare, Viena păstrând mici întreprinderi de construcții, mobilă şi îmbrăcăminte.

Numărul întreprinderilor a crescut în a doua jumătate a secolului XIX. Dacă în 1850 Monarhia număra doar 35 de societăți anonime, în 1867 numărul acestora se ridica la 154 iar în 1872 la 376, mobilizând un capital de aproape 2 miliarde de florini[18]. Acest curs ascendent a fost întrerupt de crahul din 1873. Urmările au fost înlăturate gradual, acțiunea fiind favorizată de crearea Băncii Austro-Ungare în 1878 şi adoptarea etalonului aur în 1892. În paralel, a avut loc un proces de asanare financiară, îndatorarea redusă a Statului şi dobânzile scăzute ale creditelor sale restabilind încrederea în economie şi în plasamentul industrial. Bancherii s-au interesat din nou după 1900 de crearea de societăți anonime şi de plasamentul acțiunilor lor. Urmând exemplul „Creditanstalt", care a cumpărat în 1899 manufactura „Škoda", băncile care au investit în industrie au determinat treptat constituirea de concernuri. Cum Austria nu avea o clasă mijlocie capabilă să subscrie acțiuni în industrie, băncile au păstrat aceste acțiuni, fapt care a dus la subordonarea extremă a industriei către bănci[19]. În sistemul bancar, situația s-a prezentat sub forma reculului băncilor private şi a subordonării lor puternicelor bănci de prim plan. Această mişcare a suprimat treptat nivelele intermediare de decizie făcând să treacă economia austriacă sub controlul Vienei şi al celui de-al doilea centru care se ridică acum, Praga slavă[20].

Industria şi capitalul bancar ungar nu au putut concura cu Austria. De aceea era dificilă realizarea unui acord între interesele divergente ale celor două părți ale imperiului. La Budapesta a apărut la începutul secolului XX un curent puternic pentru separația economică de Austria. Cu toate acestea, comerțul între cele două părți ale Monarhiei era foarte prosper. Ungaria trimitea în Austria produse agricole, compensate de aceasta prin produse textile, articole din piele, lemn şi maşini.

Politica comercială a anilor care au urmat Compromisului dualist s-a caracterizat prin lupta pentru echilibrarea aspirațiilor liber-schimbiste ale Ungariei cu dorințele de protecționism vamal ale industriilor austriece, care aveau de luptat

[18] Jean Berenger, *L' Europe danubienne...*, p. 52.
[19] Jean Alain Lesourd, Claude Gerard, *op. cit.*, p. 202.
[20] Bernard Michel, *op. cit.*, p. 375.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu concurența Germaniei, Angliei și Franței. În acest context a avut loc războiul vamal cu România și „războiul porcilor" cu Serbia, care au pus sub semnul întrebării politica austriacă de forțare a exporturilor industriale spre Europa de sud-est. Interesele comerciale ale Ungariei aveau o orientare diferită, dorind să monopolizeze piața agricolă internă a Monarhiei dualiste. Situația a fost favorizată de simplificarea care a avut loc în regimul plăților comerciale prin introducerea cecurilor și a sistemului de clearing de către Georg Coch, datorită Casei de Economii poștale, creată în 1882[21]. Viena a ocupat primul loc financiar în Europa Centrală până în 1914, în ciuda veleităților și timidei concurențe a Budapestei.

La începutul secolului al XIX-lea, Austro-Ungaria oferea imaginea unei dezvoltări contrastante a diferitelor provincii. Existau provincii subdezvoltate, mai ales în părțile orientale ale Monarhiei (Galiția, Bucovina și Transilvania) precum și țările slave din sud (Croația și Bosnia-Herțegovina), formal anexate în 1908. Cu toate acestea, Austro-Ungaria era o mare putere economică: în 1913 producția sa industrială reprezenta 6% din producția totală a Europei, ocupând locul patru în rândul puterilor industriale ale continentului, după Marea Britanie, Germania și Franța, devansând puțin Rusia. Ea ocupa locul trei la producția de cărbune, locul cinci la producția de fier și oțel (6,3% din producția europeană) precum și la producția textilă. Austro-Ungaria era un stat profund rural dar dotat cu o industrie modernă. Ungaria s-a echipat și ea în unele sectoare industriale moderne, dar a dezvoltat totodată și agricultura, fiindcă marii proprietari găseau o piață accesibilă în Cisleithania.

Regiunile periferice au început și ele să profite de investițiile efectuate de regiunile mai dezvoltate[22]. Teza subdezvoltării programate în care ar fi fost ținută Ungaria de către Austria a fost acreditată de unii politicieni maghiari, care militau pentru desprinderea de Austria și luptau contra instituțiilor comune. Această teză nu mai poate fi susținută astăzi, în tot cazul nu mai mult decât caracterul înapoiat al economiei austro-ungare și retardarea dezvoltării, mai ales industriale, a acesteia față de Occident. Principala ei slăbiciune a fost mai degrabă dependența de capitalul străin. Rolul de capitală financiar-bancară a Imperiului jucat de Viena era susținut esențial cu capitaluri importate, îndeosebi de origine germană și franceză.

Stabilitatea economică a Austro-Ungariei s-a explicat între altele și prin întinderea pieței interne. Cisleithania exporta foarte puțin din produsele sale industriale către Germania sau Europa Occidentală, în timp ce penetrarea în Balcani îi era îngrădită de puternica concurență germană. Barierele vamale au făcut din piața austriacă un veritabil monopol al agricultorilor unguri, mai ales după ce construirea primelor rețele de căi ferate a facilitat schimburile. În scurta

[21] Erich Zöllner, *Histoire de l'Autriche des origines à nos jours*, Editions Horváth, 1965, p. 444-445.

[22] Jean Berenger, *L'Autriche-Hongrie*, p. 101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perioadă în care a funcționat, economia austro-ungară a fost una prosperă dar dependentă de condiția de a nu se rupe unitatea Monarhiei[23].

Un rol important în dirijarea marilor capitaluri a revenit celor trei mari centre financiare ale Imperiului: Viena germană, Budapesta maghiară și Praga slavă, care au cunoscut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea o dezvoltare urbană deosebită. O mențiune aparte se impune pentru Budapesta. Cele două orașe, Buda și Pesta, au fost reunite în 1873 și aglomerarea aceasta care număra 270.000 de locuitori în 1870, a depășit 1 milion în 1914. Buda și-a menținut caracterul său aristocratic și rezidențial, dominată de Palatul regal, reședințele nobililor, câteva imobile administrative și numeroase vile. Pesta a luat însă un aspect de metropolă a secolului XIX, cu mari bulevarde, imobile, teatre și cu clădirea Parlamentului, transpunere a Westminsterului și monument al victoriei libertății Ungariei în fața Habsburgilor. Cu ocazia Expoziției Milenare din 1898, Budapesta a fost primul oraș de pe continent care s-a dotat cu o cale de fier metropolitană[24].

Față de Viena și Budapesta, Praga a păstrat un caracter mai tradiționalist, în ciuda amenajării pieței Saint Wenceslas și a construcției Teatrului național, finanțat printr-o subscripție populară.

Institutele bancare vieneze controlau îndeaproape și industria provinciilor, mai ales pe cea din Boemia. Sediile sociale erau tot mai frecvent transferate la Viena. Două mari societăți metalurgice din Boemia, „Kladno" și „Böhmische Montangesellschaft" („Societatea minieră a Boemiei"), aveau la sfârșitul secolului XIX sediul social la Viena. Un alt caz celebru a fost decizia lui Georg Günther, director la „Škoda", de a transfera direcția generală de la Plzen la Viena, în 1904. Directorul Günther, remarcabil ca tehnician dar și ca expert financiar, știa că pentru „Škoda" esențial nu era să fabrice, ci să obțină comenzi. De aceea era vital contactul strâns cu mediile politice și militare vieneze, interesate în producția de armament[25].

Cu toate frământările politico-naționale, în ajunul primului război mondial imperiul dualist era în plină evoluție. Uniunea vamală și monetară era necesară pentru Austria și Ungaria cât și pentru națiunile pe care le stăpâneau, fapt înțeles de tehnicienii maghiari, care au contribuit la temperarea veleităților separatiste venite din partea unor politicieni. Caracterul complementar al celor două economii era totuși sub o dublă amenințare. Dualismul fusese pus în discuție o dată chiar de unguri, care aspirau la independență, cu păstrarea Ungariei mari. Pe de altă parte, cele două state erau amenințate de aparținenții lor periferici: Austria în Boemia-Moravia de mișcarea de independență a tinerilor cehi și în Istria, Dalmația și Bosnia de mișcările pan-sârbești; Ungaria avea probleme în Croația cu opoziția sârbo-croată și în Transilvania cu aspirațiile românești[26].

[23] *Ibidem*, p. 102.
[24] Jean Berenger, *L'Europe danubienne...*, p. 55.
[25] Bernard Michel, *op. cit.*, p. 54.
[26] Christian Ambrosi, *op. cit.*, p. 183.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Declararea războiului a fost făcută de mediile militare, diplomatice şi de Consiliul comun al miniştrilor, unde locurile erau ocupate aproape exclusiv de aristocraţi. Nu capitaliştii sau bancherii au trasat pacea sau războiul ci Austria aristocraţilor. După decizia luată la 20 iulie, abia peste trei zile conducătorii Băncii Austro-Ungare şi ai marilor institute din Viena şi Budapesta au fost convocaţi la Ministerul de Finanţe pentru a fi informaţi de situaţie în ideea de a se limita cât mai mult posibil riscurile unei panici bursiere. Acestora nu le-a rămas decât să aprobe o decizie luată deja, burghezia raliindu-se, ca de fiecare dată, politicii alese de birocraţie şi de împărat. Monarhia austro-ungară a diplomaţilor şi generalilor, tradiţională, aristocratică şi precapitalistă, iar nu Monarhia industriaşilor şi bancherilor a antrenat în iulie 1914 Europa Centrală în război[27].

Naţionalismul economic a încurajat şi naţionalismul politic, care a determinat, pe fondul situaţiei excepţionale pe care războiul a provocat-o în toate sectoarele, destrămarea Monarhiei austro-ungare. Locul acesteia va fi luat în scurtă vreme de creşterea impetuoasă a influenţei politico-economice a Germaniei asupra statelor nou create în centrul şi sud-estul Europei.

ASPECTS RELATED TO THE ECONOMIC SITUATION OF THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE (THE END OF THE 19th CENTURY AND THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY)

(Summary)

Austro-Hungary's economy pursued a development that was inspired from the examples offered by Great Britain, Belgium and France but with its specific problems and with 2-3 decades laggings behind.

At the beginning of the 20th century the Dualist Empire managed to pass from a traditionalist state society to a capitalist one. But agriculture remained the basic branch of the economy, Austro-Hungary displaying the image of a profoundly rural state at the beginning of the 20th century, but which managed to equip itself to a certain extent with a modern industry. The peripheric regions of the Monarchy benefited from certain investments; that is the ones that belong to nationalities. Austro-Hungary's economy was at the eve of World War I in evolution.

[27] Bernard Michel, *op. cit.*, p. 363-369.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DANIEL NAZARE

ACTIVITATEA CONSILIULUI DIRIGENT REFLECTATĂ ÎN CORESPONDENȚA G. MOROIANU – AL. VAIDA-VOEVOD (1919)

Între mărturiile la care istoricii fac apel se numără şi izvoarele epistolare. Valoarea unor astfel de surse pare, la prima vedere, neglijabilă, însă credem, asemenea lui Nicolae Iorga, că „scrisorile cu aparentele lor nimicuri pot fi adesea de mult mai mare preţ decât actele oficiale". Pe de altă parte, este adevărat că aceste izvoare sunt pe cât de preţioase pe atât de „periculoase", deoarece privilegiază cazurile excepţionale şi, uneori, oglindesc prejudecăţile protagoniştilor.

Între personalităţile controversate ale istoriei noastre se numără şi Alexandru Vaida-Voevod, iar, din acest motiv, recuperarea spectaculoasă a corespondenţei sale, după 1990, joacă un rol important în înţelegerea activităţii omului politic. Alexandru Şerban, editorul memoriilor lui Vaida, afirma în 1994 că scrisorile fostului prim ministru se păstrează în fonduri publice la Bucureşti şi Sibiu[1]. Făcea şi observaţia că o parte dintre scrisori au fost donate după 1940 „Arhivelor oraşului Braşov", fără ca despre acestea să se mai ştie ceva. Între timp, probabil o parte dintre acestea, păstrate de Alexandru Salcă, fost deţinut politic din Braşov, au fost publicate[2]. Lor le putem adăuga un număr de 17 scrisori trimise de George Moroianu lui Al. Vaida-Voevod, care au fost donate după 1990 Bibliotecii „G. Barițiu" din Braşov de către Valeria Căliman, fiica lui Valeriu Branişte, membru al Consiliului Dirigent. Aceste scrisori inedite, bogate în informaţii, sunt adevărate rapoarte care au stat la baza demersului nostru[3].

---

[1] Al. Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, p. 9. O parte dintre scrisori a fost donată de Vaida Astrei sibiene, iar de aici au ajuns, „pe linia etatistă", la Arhivele Statului din localitate. O altă parte a fost oferită Arhivelor Statului din Bucureşti, după moartea fiului său Aurel.

[2] *Dr. Al. Vaida-Voevod, corespondenţă 1918-1919*, note, comentarii, indice şi studiu introductiv de Horia Salcă şi Florian Salvan, Braşov, Editura Transilvania Expres, 2001.

[3] Ele se păstrează inventariate în secţia Colecţii Speciale, într-un fond de corespondenţă G. Moroianu – Al. Vaida-Voevod.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Personalitatea lui G. Moroianu este cunoscută istoricilor[4], iar acum mai bine de două decenii a apărut şi un volum de corespondenţă, care reunea scrisorile în limba română primite de G. Moroianu de la diverse personalităţi, între care şi Al. Vaida-Voevod[5]. Ultimul i-a scris şi lui G. Moroianu în 1919 de la Paris, cerându-i cât mai multe informaţii despre activitatea Consiliului Dirigent. Este interesant de consemnat faptul că unele dintre aceste scrisori, editate în 1981 de către Şerban Polverjan, erau răspunsuri la cele trimise de G. Moroianu, conţinutul lor urmând să-l dezvăluim în rândurile de mai jos[6].

Din aceste scrisori inedite putem afla, după mai bine de opt decenii, instrucţiunile trimise lui Vaida-Voevod de Consiliul Dirigent, prin intermediul lui G. Moroianu.

Existenţa antetului ne arată că nu sunt nişte scrisori private, ci oficiale, ale Consiliului Dirigent, iar locul de unde emană („Preşedinţia") şi faptul că Maniu ştia de existenţa lor le conferă o importanţă mai mare[7]. G. Moroianu s-a numărat printre participanţii ardeleni la Conferinţa de Pace de la Paris, având însărcinări precise[8], însă, din aprilie 1919, se întoarce la Sibiu[9], unde Vaida îl recomandă lui Maniu să îi găsească un post în Consiliul Dirigent corespunzător experienţei

---

[4] Victor Jinga, *Viaţa şi activitatea profesorului G. Moroianu*, în „Observatorul social-economic", Braşov, nr. 1-3, 1945, p. 231-233; Idem, *Din publicistica economică şi literară a lui G. Moroianu*, în *Cumidava*, Braşov, 1970, p. 249-267; Mircea Băltescu, *Contribuţia lui G. Moroianu la făurirea statului naţional unitar român*, în *Cumidava*, 1970, p. 227-247; Olivia Moraru, *Din preocupările etnografice ale lui G. Moroianu*, în *Cumidava*, 1970, p. 269-279.

[5] *Corespondenţa lui G. Moroianu (1891-1920)*, vol. I, *Scrisori primite în limba română*, ediţie îngrijită, introducere, note şi comentarii de Şerban Polverjan, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981. Aceste scrisori au fost descoperite în podul unei secţii a Muzeului de istorie din Braşov, iar astăzi se află păstrate la Arhivele Statului din localitate. Deşi editorul intenţiona, nu au mai fost publicate şi scrisorile primite de Moroianu în limbi străine, în schimb aproape o sută de pagini cu epistolele lui G. Moroianu au fost publicate în vol. *Scrisori către Ion Bianu*, ediţie de Marieta Croicu şi Petre Croicu, vol. II, Bucureşti, 1975.

[6] „Pune la cale ca să-mi fie trimis curier tot la 4-5 zile şi comunică-mi lapidar ceea ce îmi răspunde Maniu. Mai scrie-mi şi ce e pe după culise" (27.VI); „Îţi mulţumesc pentru rapoartele interesante şi importante" (10.IX); „Nu ştiu dacă Maniu (...), fiind foarte ocupat, nu are timp să cetească în tihnă acest lung raport (...) să-ţi notezi cele la cari vreau răspuns şi după ce va fi luat Maniu cunoştinţă de conţinutul raportului să-i răspundă punct cu punct" (29.IX); lui Maniu îi cere într-un postscriptum: „De nu ai timp, precum nu ai, te rog să-i spui lui Moroianu ca să-mi comunice!" (*Corespondenţa lui G. Moroianu*..., p. 319-321, 328).

[7] Apar mai multe variante de antet: „CONSILIUL DIRIGENT ROMÂN PREŞEDENŢIA; Secretariatul General p<entru> Chestiunile Externe; Prezidenţia Consiliului Dirigent al Ardealului, Banatului etc.; Secretariatul general pentru Chestiunile Externe; Preşedinţia Consiliului Dirigent Sibiu; La Présidence du Conseil Dirigent de la Transylvanie, du Banat etc.; Le Secrétariat Général pour les questions extérieures; Prezidenţia Consiliului Dirigent al Ardealului, Banatului etc.; Secretariatul General pentru Chestiunile Externe", ultima variantă apărând în majoritatea scrisorilor.

[8] La 20 martie 1919 Vaida îi scrie lui Maniu din Paris şi îi evocă anturajul în care îl regăsim şi pe G. Moroianu care „adună gazetarii" (Liviu Maior, *Al. Vaida-Voevod între Belvedere şi Versailles (însemnări, memorii, scrisori)*, Editura Sincron, 1993, p. 256).

[9] În 27 aprilie 1919 Moroianu se afla la Sibiu, de unde i-a scris lui Vaida (*Dr. Al. Vaida-Voevod*..., p. 467).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sale[10]. Despre existența acestor scrisori, trimise din Sibiu la Paris între 21 iunie și 14 octombrie 1919, aflăm din epistolele adresate de Vaida-Voevod lui Maniu, numele lui Moroianu fiind des invocat. Aceste adevărate rapoarte nu sunt scrise de Moroianu numai din voința sa, ci, în același timp, sunt solicitate de Vaida pentru a avea cât mai multe informații din țară, de la o persoană socotită competentă și de încredere[11].

G. Moroianu a fost numit, printr-un decret semnat de președintele Consiliului Dirigent, la „1 Iunie, în calitate de referent special cu atribuțiile și retribuțiile unui Secretar General pentru chestiunile externe pe lângă Prezidența Consiliului Dirigent"[12]. El primea instrucțiuni foarte precise din partea lui Maniu în privința corespondenței pe care o purta cu Vaida[13]. Acest angajament este respectat chiar atunci când Moroianu este bolnav[14], însă apar și defecțiuni în comunicare[15], Maniu având un program foarte încărcat[16].

---

[10] În 14 aprilie Vaida îi comunică lui Maniu că „grupa de gazetari români condusă de Moroianu, în fine, e la dispoziția ta. (...) Mâine seară banchet de adio gazetarilor care pleacă cu Moroianu", iar în finalul scrisorii îi adresează și o rugăminte: „Fii bun și caută să găsești lui Moroianu o funcție acomodată cunoștințelor și experiențelor sale speciale și limbistice. Știu că ții la el, știu că nu e avisat la recomandația mea, după cum îl apreciezi nu eri, alaltăeri. Dacă, totuși, îți atrag atenția asupra lui, o fac pentru că omul a fost de multe ori expus la multe nedreptățiri și chiar șicane, mai cu seamă pentru că a fost prea intransigent în afirmarea sa de transilvănean" (L. Maior, *op. cit.*, p. 258-259).

[11] „Mi s-au completat prin cele ce mi le comunică, în numele tău, Moroianu ca răspuns la mai multe întrebări"; „Eram hotărât să plec când am primit scrisoarea lui Moroianu prin care-mi trimiți vorbă să stau"; „Fii bun pune-l pe Moroianu să-mi depeșeze în numele tău (...) Moroianu să mă informeze"; „Iubite Iuliu! Te rog 2 șire dacă își permite timpul. Mai bine însă până mânânci lasă-te pisat de Moroianu, dându-i ordin ca să-mi răspundă la singuraticele chestii atinse în acest raport. Îi trimit lui, ca citindu-l să-și facă notițe, de altcum ușor s-ar putea întâmpla ca să eziți a-mi răspunde la vreo întrebare. Afară de defectul secretomaniei, Moroianu este îmbrobodit de la grădină de virtuți, în care și acel defect devine virtute, contribuind (...) la înfrumusețarea potențială a grădinei de virtuți. Astfel, deși nu e încă deputat de 7 sate (...), am convingerea că e vrednic să-i avansăm ambii încrederea" (*Ibidem*, p. 260, 268, 270, 271, 274).

[12] Biblioteca „George Barițiu" Brașov. Colecții Speciale (infra BGBBCS), fond corespondență G. Moroianu – Al. Vaida-Voevod, nr. 3627, f. 2-3. El avea atribuțiile și retribuția unui secretar general, fiind numit și la insistența lui Vaida („va să zică așa după cum îi scrisesei și tu").

[13] În 21 iunie îi comunică că „(...) Maniu m-a însărcinat să-ți scriu săptămânal, informându-te despre tot ceea ce te poate interesa și ce poate să-ți fie util acolo. Întrucât voi fi la Sibiu, voi căuta să fiu punctual, scriindu-ți regulat și din vreme deoarece cei din București ne anunță plecarea curierilor pentru Paris totdeauna în ultimul moment (*Ibidem*).

[14] Acest lucru se întâmplă în 18 iulie: „Îți scriu din pat (...) și vreau să-ți scriu prin el mai cu răgaz dându-ți cât mai multe știri din Ardeal, despre activitatea Consiliului Dirigent și despre alte chestii ce te pot interesa. (...) Îi ceri lui Maniu în rapoartele ce i le trimiți să-mi dea instrucții ca să-ți scriu regulat. Cred că nu te îndoiești cu ce plăcere ți-aș scrie și mai des, dar e așa de greu să-l prinzi pe Maniu, azi am putut să stau o jumătate de oră de vorbă cu el" (*Ibidem*, nr. 3624, f. 1).

[15] „(...) îmi închipui cu ce nerăbdare aștepți noutățile noastre, după ce de atâta timp nu am mai putut să mai comunicăm cu tine. Am rugat pe Maniu să mă autorize<ze> să-ți trimit la fiecare 5-6 zile un curier pentru timpul cât vei mai avea de stat acolo" (*Ibidem*, nr. 3626, f. 1).

[16] Criza guvernamentală din septembrie îl fac pe Maniu și mai greu abordabil: astfel, la 1 septembrie, Moroianu îi comunica lui Vaida că „am putut pune mâna câteva minute pe Maniu și l-am rugat să răspundă măcar la unele întrebări din cele pe care i le pui în ultimul tău raport de la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Încă din prima sa epistolă, din 21 iunie 1919, Moroianu se opreşte asupra ultimelor evoluţii de la Conferinţa de pace, unde, în urmă cu doar zece zile, Consiliul miniştrilor de externe transmite delegaţiei române frontiera româno-maghiară.

În ciuda acestui fapt, Moroianu denunţa politica celor pe care îi numeşte „lacomii aliaţi", rostind cuvinte grele la adresa anglo-americanilor: „N-ai fi crezut niciodată că bărbatul pe care l-am crezut toţi providenţial şi pe care tu l-ai comparat în Camera Ungariei cu Cristos să fie în fond un politician ordinar şi un caracter atât de viclean şi de şarlatan[17]. Atât Wilson cât şi Lloyd George fac jocul Alianţei Israelite, al finanţei internaţionale jidoveşti, al acelei bande fără conştiinţă, în ce priveşte drepturile celorlalte (!) popoare, care subvenţionează azi bolşevismul din Rusia şi poate şi pe cel din Ungaria"[18].

Se observă că nu se poate detaşa de o retorică curentă în epocă în ciuda unei experienţe diplomatice de decenii. De fapt, lucrurile erau mai complicate şi s-a ajuns ca în vara anului 1919 românii să fie acuzaţi de „abuz de încredere", trecându-se la ameninţarea cu o blocadă economico-financiară. Intransigenţa lui Brătianu, care a părăsit Conferinţa de Pace, avea suportul moral a sute de mii de jertfe româneşti, dar fiecare stat avea la Paris doar interese, iar Marile Puteri pierduseră şi ele milioane de oameni în război. Am putea lua în calcul şi o deficienţă de comunicare între România şi S.U.A.[19]. Pe de altă parte şi delegaţii români la Conferinţa de Pace ofereau lumii o atitudine de perpetuu scandal, conturându-se o dispută între tabăra susţinătorilor lui Brătianu şi cei ai lui Take Ionescu. În scrisoarea din 18 iulie Moroianu îi comunică lui Vaida că „(...) aici în Ardeal toţi sunt pentru o politică de rezistenţă, de asemenea în Bucovina şi

22 august" (*Ibidem*, nr. 3620, f. 1). În 10 septembrie îi mărturiseşte în detaliu cât este de greu să îl abordeze pe preşedinte: „Din scrisoarea care ai trimis-o lui Mihai P. pe care mi-a comunicat-o Maniu am notat toate chestiile la care trebuie să-ţi răspund, dar la cele mai multe trebuie să mă lămuresacă Maniu. El s-a înapoiat ieri după amiază cu tren special de la Bucureşti unde s-a dus pentru aranjarea crizei şi unde îl însoţisem şi eu. (...) N-a putut vorbi deloc cu mine pentru a-mi da instrucţiile ce trebuia să ţi le trimit prin curierul Min[isterului] de Externe care pleacă mâine spre Paris. Dar mi-a făgăduit că îmi va telefona de la Sinaia să-mi spune ce trebuie să-ţi comunic. Până la ora 9 seara (sunt încă la biurou) n-am primit nici o ştire de la el. (...) Sper că voi primi mâine dimineaţă ştiri de la Maniu ca să ţi le trimit" (*Ibidem*, nr. 3622, f. 1-2). Ţinând cont de sfaturile lui Vaida, Moroianu primea a doua zi informaţiile dorite: „Azi la 11 s-a înapoiat Maniu de la Sinaia unde a asistat ieri la Cons[iliul] de Miniştri în chestia formării noului guvern (...) şi mergând cu el la masă l-am făcut, printre îmbucături, să-mi dea instrucţiile pentru tine, cel puţin cele mai urgente (*Ibidem*, nr. 3623, f. 1-2).

[17] Este vorba de preşedinte S.U.A.

[18] *Ibidem*, nr. 3627, f. 1.

[19] Românii rămăseseră singurii din sud-estul Europei care nu aveau un ambasador în capitala S.U.A. Mai mult, americanii au insistat să avem o legaţie în capitala lor, iar cel desemnat, C. Angelescu, necunoscător al limbii engleze, a ezitat să se prezinte imediat la post (Gheorghe I. Florescu, *Legaţia română din S.U.A.: înfiinţare şi activitate (1917-1918)*, în *Itinerarii istoriografice. Profesorul Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*, volum coordonat de Gabriel Bădărău, Iaşi, 1996, p. 207-229). Pe de altă parte nici administraţia democrată nu avea nişte ambasadori cu experienţă în Europa, excepţie nefăcând nici cel de la Bucureşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Basarabia, numai fracțiunea lui Take Ionescu e contra din motivele pe care le cunoaștem – care-l făcea<u> să spună, cum mi-a spus mie la Londra, acum e anul că «zarzavagiul de Brătianu» nu știa ce să mai ceară când a făcut tratatul de alianță cu Antanta, voind prin aceasta să-l blameze pentru faptul că nu a voit să iscălească tratatul până nu i s-a asigurat întreg Banatul". Adaugă și un detaliul că „nu s-a putut obține învoirea Rusiei în această privință până când el (Take Ionescu), la rugarea Domnului Brătianu, nu a intervenit printr-o scrisoare energică la Dl Poincaré – cu care a fost, mi se pare, camarad de universitate – rugându-l să convingă pe țarul Nicolae să iscălească tratatul de alianță cu noi, recunoscându-ne întregul Banat, ceea ce s-a și întâmplat"[20].

Rămas locțiitor al delegației României din iulie 1919, însă fără putere de decizie, Al. Vaida-Voevod avea și mai mult nevoie de instrucțiuni din țară, cum sunt și cele primite la 11 septembrie:

„1) În chestia minorităților admitem drepturile pe care le vor admite și celelalte state pentru ele, admitem ca liga națiunilor în care suntem și noi să aibă cuvântul în ce privește soliditatea acestor drepturi. Nu putem în nici un caz admite ca să fie statul român pus sub controlul altui ori altor state oricare ar fi acelea. Nu putem admite, ca aliați fiind, să ajungem într-o situație mai rea decât cei care au rămas neutri.

2) *Tu vei rămânea la Paris* (sublinierea lui G. Moroianu) unde va fi mare nevoie de tine în situația ce ni se va crea prin nesemnarea tratatului. Când vom crede că e necesară prezența ta aici, îți vom telegrafia să vii, iar când îți vom telegrafia în acest sens, *să pleci imediat* (sublinierea lui G. Moroianu)"[21].

G. Moroianu consacră în epistolele sale spații ample propagandei desfășurate în țară pentru convingerea oaspeților străini de justețea revendicărilor românești. Insistăm și noi mai mult, întrucât avem de a face cu un cunoscător în organizarea de astfel de manifestări, iar, pe de altă parte, s-au făcut mai puține analize despre felul cum erau orchestrate astfel de manifestații pentru a capta, a impresiona și chiar a manipula. Nu le făceau doar românii în acei ani de după război, ci atât învingătorii (sârbii, cehoslovacii), cât și înfrânții, mai ales maghiarii. Cei asupra cărora vom insista nu erau niște politicieni occidentali, ci un grup de intelectuali, membri în „misiunea universitară". Grupul de profesori, o spun de astă dată ziarele, vizitaseră anterior Bucureștii și orașul Brașov, în ultima localitate fiind întâmpinați de Sextil Pușcariu, Ion Ursu, O. Goga. Moroianu rezumă în epistola sa din 28 iunie „primirea misiunii universitare franceze aici în Sibiu și în Banat"[22]. Aceștia au fost plimbați pe „la instituțiuniile noastre culturale și bisericești", dar și prin „împrejurimile Sibiului". Prezintă detalii despre o „serbare" desfășurată la Săliște, pe care o consideră că „a reușit admirabil". Mobilizarea populației s-a făcut în timp record („într-un ceas"), iar Moroianu apreciază „energia" prefectului, dar adaugă și contribuția sa în

[20] BGBBCS, fond de corespondență Al. Vaida-Voevod – George Moroianu, nr. 3624, f. 3.
[21] *Ibidem*, nr. 3623, f. 1-2.
[22] *Ibidem*, nr. 3628, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„aranjarea" serbării, strecurând detaliul că a „putut aduna lumea de la câmp"[23]. Muzica a creat atmosferă: „corul frumoaselor sălăştence şi voinicilor sălăşteni a intonat cu o preciziune remarcabilă Marseilleza şi câteva doine şi cântece româneşti"[24], însă cuvintele au legat şi mai puternic oamenii, fiind aleasă meşteşugit şi o *lingua franca*. Cel desemnat să deschidă seria discursurilor a fost „învăţatul protopop al Sălăştei", nimeni altul decât istoricul I. Lupaş[25], care „le-a ţinut un splendid discurs în latineşte". Acesta a salutat „călduros pe fraţii Gali" oaspeţi „pe aceste meleaguri ale descendenţilor lui Traian"[26]. Surpriza cea mare abia acum urmează, Moroianu nerezistând tentaţiei să-i dezvăluie lui Vaida, la adăpostul intimităţii scrisorii, un amănunt picant: „Eu sunt inovatorul cu discursurile latineşti în asemenea împrejurări"[27].

Şi pentru ca dezvăluirea să fie completă îi comunică că „reţeta" a fost aplicată anterior şi unor „ziarişti interaliaţi" şi tot la Sălişte. Localitatea este considerată „satul nostru model", mai mult este „satul nostru reclamă p<entru> toţi străinii care trec pe aici". Salutul a fost făcut în limba latină pentru că „fraţii noştri ardeleni nu cunosc limba franceză decât foarte rar", iar din acest motiv i-a propus lui Lupaş să salute „în limba strămoşilor noştri romani". Unul dintre oaspeţii francezi a intrat în acest „joc" şi „a răspuns printr-o caldă improvizaţie tot în limba strămoşului Cicero"[28]. Reţeta a fost, fără îndoială, una de succes pentru că aşa „s-a întâmplat şi la venirea Ministrului Statelor Unite şi a fost bine". Un alt universitar francez, Poincaré, a răspuns „emoţionat şi entuziast lui Lupaş", însă în limba franceză, măgulindu-ne orgoliul naţional şi accentuând că „noi aici am păstrat mai bine ca ei tradiţiile glorioase ale latinităţii, că învăţaţii noştri cunosc mai adânc limba strămoşilor şi i-am întrecut pe ei în aceste privinţe"[29]. Efectul urmărit de serbarea orchestrată de Moroianu a fost atins („vom duce cu noi amintiri care nu se uită uşor"), pentru ca în final oratorul francez să adopte retorica unui român („Transilvania pentru veşnicie unită cu ţara mamă"). La banchetul organizat în onoarea oaspeţilor „într-o sală frumos decorată cu flori" Maniu nu a putut participa din cauza „indispoziţiei" şi oboselii („lucrează ca un rob"). Au vorbit însă Valeriu Braniştе, căruia Moroianu i-a „tradus discursul în franţ<uzeşte>", precum şi O. Goga.

La Lugoj şi Mehadia scenariul se repetă, iar acelaşi Poincaré „a accentuat într-un discurs că Banatul nu poate fi divizat, ci trebuie dat întreg României"[30], încântând, fără îndoială, pe români, în vreme ce Conferinţa de pace partaja acest teritoriu. Moroianu, deşi este conştient de efectele limitate ale acestor încercări

[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*.
[25] Ion Lupaş era secretar general pentru Biserica ortodoxă în cadrul Resortului de Culte şi Instrucţiune Publică.
[26] *Ibidem*.
[27] *Ibidem*.
[28] *Ibidem*.
[29] *Ibidem*.
[30] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de captare („sper că ei își vor scrie impresiile în ziarele de acolo și atunci le vom aprecia mai bine"), primește de la Maniu „misiunea (...) de a merge împreună cu dr. I Suciu la Arad spre a prepara" (verbul este foarte sugestiv!) „primirea generalului Franchet d'Esperey"[31]. Mărturisește de la început că efortul nu a fost zadarnic: „Din felul cum a fost primit ai văzut că mergerea noastră nu a fost degeaba". Îl laudă pentru reușita „operațiunii" pe prefect („am avut un colaborator harnic și priceput în (...) Marșeu (!)[32] care-i om de ispravă și face o bună figură de prefect", vorbitor al limbii lui Voltaire, mai puțin cunoscută în provincie („vei aprecia discursul franțuzesc"), dar se laudă și pe sine („eu am fost purtătorul cuvântului aproape tot timpul cu Franchet d'Esperey"). Generalului francez îi este conturat un portret, diferit de cel în culori preponderent sumbre prezentat atât în istoriografia română cât și în cea maghiară: „e un om extrem de simpatic și care din toată atitudinea lui se vede că și el are azi mult mai multă simpatie față de noi. Când citisem în Londra în nov. trecut armistițiul așa de nenorocit pentru noi pe care-l încheiase cu Karoly (...) îi păstram o mare rancună (!). Acum lucrurile s-au schimbat. În convorbirea ce am avut-o (...) cu el la quartierul francez ne-a acordat tot ce am cerut în chestia administrației Aradului conform unui memoriu ce i l-am făcut și prezintat". Generalul francez i-a nemulțumit deopotrivă pe mulți dintre istoricii români și maghiari, iar din aceste două atitudini extreme poate fi desprinsă obiectivitatea comandantului militar[33], așa cum pare să sugereze și o frază a lui Moroianu: „Numai în chestia jurământului ne-a sfătuit să fim mai puțin exigenți, mulțumindu-ne deocamdată și cu un jurământ de a servi cu credință guvernul din București și Cons<iliul> Dir<igent> fără să se mai amintească în el și de rege, deocamdată"[34].

Atunci când în România vin profesioniști ai diplomației siguranța de sine a lui Moroianu se transformă în îngrijorare, cum s-a întâmplat când ne vizitează țara A.W.A. Leeper, însoțitorul lui G.R. Clerk în misiunea de la București din septembrie 1919: „*Dl Allen Leeper care a fost în delegațiunea de pace a Angliei la Paris* (sublinierea lui G. Moroianu), pe care cred că l-ai cunoscut, o veche cunoștință a mea din Londra (...). Leeper este *ovrei australian* (sublinierea lui G. Moroianu) de origine, o știu aceasta dintr-o sursă sigură, se bucură de încredere la Lloyd George – care ști[i] că e înconjurat numai de jidani, este foarte prieten cu Dl. Take Ionescu, Madge etc. În privința noastră ne iubește mai mult la suprafață, ne-a învățat limba. În timpul din urmă, înainte de deschiderea conferinței, era detașat la Ministerul de Externe din Londra. E foarte filosemit și

[31] Îl avertiza pe Vaida despre sosirea oaspeților străini în 21 iunie, completând pe colțul din prima pagină: „Astăzi plec la Arad, unde sosește marți generalul Franchet d'Esperey cu colonel Moretti" (*Ibidem*, nr. 3627, f. 1).

[32] Iustin Marșieu a fost numit de Consiliul Dirigent prefect la Arad (Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 131).

[33] Deși neprietenos în manifestările exterioare a fost corect față de Ungaria (Lucian Leuștean, *România, Ungaria și Tratatul de la Trianon, 1918-1920*, Iași, Polirom, 2002, p. 20).

[34] BGIBBCS, fond de corespondență Al. Vaida-Voevod – G. Moroianu, nr. 3628, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de câteva ori avându-l la masă atât la Londra, cât şi la Paris nu se interesa decât de chestia ovreiască mai ales. El mi-a cerut anul trecut pe vremea asta (când eram în Londra) un memoriu în numele lui Balfour *despre eforturile României în războiul mondial şi despre politica ce înţelegem a o face noi faţă de minorităţi şi de evrei în particular* (sublinierea lui G. Moroianu). Memoriul respectiv l-am dat la Foreign Office la 20 sept[embrie] 1918[35]. Lui Leeper îi ziceau unii intimi «Şarpele»: fin, şiret, rece; venirea lui la Bucureşti nu mă bucură prea mult"[36]. În ciuda acestei percepţii subiective[37] A. Leeper a fost unul dintre cei mai importanţi susţinători ai noştri, atât în primăvara lui 1919[38], când s-a numărat între cei opt experţi din Comisia pentru Studiul Chestiunilor Teritoriale pentru România, în misiunea din septembrie 1919, când îl influenţează favorabil românilor şi pe Clerk[39], dar, mai ales, în primăvara anului 1920, când primul ministru britanic devenise sensibil la argumentele maghiare[40].

Propaganda desfăşurată în ţară pentru convingerea străinilor este dublată şi de eforturi pe plan extern. Astfel, G. Moroianu indica folosirea serviciilor unui evreu, care să apere cauza românească şi în acelaşi timp să atenueze criticele cercurilor evreieşti „(...) În privinţa manifestaţiilor ovreilor (...) avem şi noi să-i dăm unele instrucţii în această direcţie şi să-l punem în contact poate cu un personaj evreu – un rabin celebru din Bucovina, foarte respectat în lumea evreiască. Numele lui e Israel Hager şi locuieşte la Wiznitz (Bucovina) şi s-a declarat gata să facă unele servicii românilor"[41].

---

[35] Acest memoriu a fost recent publicat (*Dr. Al. Vaida-Voevod...*, p. 133-139).

[36] BGBBCS, fond de corespondenţă Al. Vaida-Voevod – George Moroianu, nr. 3623, f. 5-6.

[37] Anxietatea era sporită şi pentru că Leeper participase la misiunea Smuts în Ungaria (Lucian Leuştean, *op. cit.*, p. 73).

[38] *Ibidem*, p. 54, 56-57.

[39] *Ibidem*, p. 131.

[40] Premierul şi Camera Lorzilor aveau opinii diferite faţă de Foreign Office-ul britanic. Memoriul Ministerul de Externe, semnat în 8 martie 1920 de Allen Leeper, care a avut un rol important în păstrarea intactă a frontierei cu Ungaria, stabilită în mai 1919 (Lucian Leuştean, *Tratatul de la Trianon în manualul de istorie a românilor, clasa a XII-a*, în *Studii istorice româno-ungare*, volum editat de Lucian Nastasă, Iaşi, Fundaţia Academică „A.D. Xenopol", 1999, p. 347-350, 352, nota 29).

[41] Citează din scrisoarea unui procuror din Cluj: „Este (acest rabin) dintr-o seminţie veche, în ţară (Bucovina) se bucură de mare popularitate. Toţi fruntaşii ţării până la demnitarii cei mai înalţi îi făceau curte pentru că ţine în mâna sa toată ovreimea ortodoxă (...) ar fi capul societăţii «Cazal» răspândită peste toată lumea". Mai adaugă Moroianu că acest evreu „doreşte să facă neamului un contraserviciu pentru că Regele Carol i-a dat liberă trecere prin ţară când s-a refugiat dinaintea ruşilor şi are simpatii pentru noi. Ca un semn de dragostea ce-mi poartă (...) fără a pretinde contraservicii ori concesiuni jidanilor, la dispoziţia noastră şi oferă să producă o schimbare în ţinuta delegaţilor din Paris, având legături acolo cu un oarecare Sokolow, care ar fi jidanul mai de frunte din America, apoi în timp va convoca, dacă voim, un congres al jidanilor din Bucovina, Galiţia, Basarabia etc. şi să decretează alipirea necondiţionată la noi. Ar avea însă dorinţa să insistăm la dobândirea liniei ferate Delatin – Colomeea – Cernăuţi pentru că de altcum comerţul cu Bucovina este imposibil. Am dat ideea lui Maniu că poate s-ar putea întrebuinţa serviciile acestui personaj în propaganda de care vorbeşti şi tu" (BGBBCS, fond de corespondenţă Al. Vaida-Voevod – G. Moroianu, nr. 3628, f. 6-8).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Însă acțiunea cea mai spectaculoasă, dar nerealistă și cu un iz propagandistic foarte clar, o propune la începutul lunii august însuși Iuliu Maniu: „Acum câteva zile am avut o conferință (...) în chestia supravegherii vânatului și a organizării unui serviciu special în această privință. (...) Dacă vom organiza bine supravegherea și înmulțirea lui vom putea trage foloase însemnate pentru stat. (...) În toiul discuțiunii, lui Maniu i-a venit o idee genială. A hotărât să invite pe căpeteniile conferinței de pace la o partidă de vânătoare în Ardeal în munții Hațegului și ai Făgărașului care sunt mai românești. Maniu te roagă să *faci aceste invitări pentru luna Septembre cam la ce anume epocă* (sublinierea lui G. Moroianu) din septembrie (mai la început sau mai la sfârșit) aceasta o vei chibzui. Această excursie a câtorva corifei francezi, englezi și americani în Ardealul românesc ar putea avea și un frumos rezultat moral pentru noi". Moroianu a fost încântat de idee, iar pentru materializarea ei îi comunica lui Vaida că „am și dat ordin să se repare și să fie puse în ordine colibele de pe munții Făgărașului și ai Hațegului unde se vor adăposti vânătorii. Poți să le spui că-i vom duce în regiuni unde vor găsi *capre negre, cerbi, căprioare, porci sălbateci și urși* (sublinierea lui G. Moroianu). Destule lighioane care să atragă din fundul lumii pe vânătorii cei mai pasionați"[42].

O problemă delicată pentru români era cea a Banatului, ocupat în întregime de sârbi, încă din noiembrie 1918. Aceștia se regăseau ca și noi în tabăra învingătorilor și aveau prestigiu în Occident. G. Moroianu nu insistă prea mult asupra situației din provincie și se rezumă să semnaleze, la 21 iunie, doar „(...) principalele acte de jaf pe care sârbii le comit la Timișoara și în alte localități ocupate de ei, de unde demontează fabrici, transportă arhivele publice la ei în țară și jefuiesc până și case d-ale particularilor români"[43].

G. Moroianu se ocupă mai insistent de problemele din Basarabia, poate și fiindcă soția sa Zinica (Zina), soră cu Paul Gore, era originară din această provincie, iar el dorea să își impună cumnatul în fruntea delegației basarabenilor. Considerațiile sale, transmise în 14 octombrie, sunt legate și de campania electorală aflată atunci în plină desfășurare în România: „(...) Și în Basarabia stau lucrurile foarte rău. Se crede că mai toți conducătorii basarabenilor sunt în buzunarele liberalilor. Lumea e revoltată și acolo. Și acolo opoziția și mulți alții au declarat că nu iau parte la alegeri. (...) În raportul către Maniu tu propui ca să fie Pelivan prim delegat al Basarabiei la conferință[44]. (...) În fruntea delegației Basarabiei trebuie un om mai cu autoritate decât Pelivan, cu cultură europeană și care *să poată lua direct contact cu cei de la conferință, nu prin interpret*

[42] *Ibidem*, nr. 3617, f. 6-8. După o lună, la 10 septembrie, Vaida îi scria lui Moroianu că „ideea vânătoarei, propusă de Maniu și de tine, nu am uitat-o. Nu prea putem însă face invitările până ce nu se va limpezi situația noastră față de conferință" (*Corespondența lui G. Moroianu...*, p. 320).

[43] BGBBCS, fond de corespondență Al. Vaida-Voevod, nr. 3627 f. 3. În 2 septembrie pe lângă „textul rezoluțiunii de la Adunarea șvabilor din Timișoara de la 10 august" îi trimite și „un act emanat de la preotul Lucian Lungu (...) care se plânge de persecuții din partea sârbilor, care din zi în zi devin tot mai răi față de-ai noștri" (*Ibidem*, nr. 3621, f. 1).

[44] Propunerea este făcută lui Maniu într-o scrisoare din 24-29 septembrie (Liviu Maior, *op. cit.*, p. 270) și lui Moroianu în 1 octombrie (*Corespondența lui G. Moroianu...*, p. 327).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(sublinierea lui G. Moroianu). O singură persoană ar corespunde întru toate acestei delicate misiuni şi acea persoană este Paul Gore, un istoric învăţat (...), el are o mare autoritate personală, fiind un om curat şi pe urmă reprezintă şi o veche tradiţie şi prin numele lui. (...) Dovadă despre aceasta este şi faptul că şi Dl. Brătianu s-a gândit la el – deşi ştiu că nu prea îl iubeşte – de n-ar fi decât prin faptul că *este cumnat al meu* (s.n). Dl. Brătianu, după vechiul obicei oligarhic, nu s-a adresat niciodată direct lui, ci prin interpuşi. (...) Dar toţi basarabenii de bun simţ cer prezenţa lui Gore la conferinţă. De Martonne – dacă l-ai văzut – îţi va fi spus ce impresii bogate a avut despre Gore când a fost în Basarabia[45], unde a fost găzduit de el"[46]. Această propunere, din păcate, nu s-a materializat, iar P. Gore a fost înlăturat şi din alte proiecte, nu doar politice[47].

Campania de ocupare a Budapestei de către armata română îi provoacă la 7 august o mare bucurie lui Moroianu, pe care o transmite şi lui Vaida-Voevod: „Suntem în mare sărbătoare pentru triumfala intrare a trupelor noastre în Budapesta. Ca un fulger s-a petrecut această glorioasă faptă de arme (...). Suntem răzbunaţi pentru cele 10 veacuri de împilări şi de umiliri. (...) Ne trebuie acum un Bălcescu ca să povestească cu farmecul lui pentru generaţiile viitoare măreţia zilelor pe care le trăim"[48].

---

[45] Geograful Emmanuel De Martonne călătorise în Transilvania, Banat şi Basarabia.

[46] „Acelaşi lucru mi l-a spus Andrei Bârseanu care a stat 2 zile la Gore, fiind la un congres în Chişinău. Spunea că e un mare păcat că o grădină de om ca dânsul cu cunoştinţele lui vaste, cu caracterul lui curat nu ia o parte mai mare la trebile publice. Acelaşi lucru mi l-a spus şi Inculeţ când a fost aici. Dar numai atât că pe dânsul nu-l cred sincer deoarece dacă Gore stă deoparte, în mare parte, cauza sunt aceşti aşa-zişi democraţi unşi cu toate unsorile care până ieri erau nişte simpli revoluţionari *ruşi* (sublinierea lui G. Moroianu), iar nu moldoveni. Deci în direcţia aceasta ar trebui să lucrezi tu dacă vrei cu adevărat să faci un serviciu Basarabiei şi ţării. Pelivan ar putea rămânea şi al doilea delegat alocat pe lângă Gore" (BGBBCS, fond de corespondenţă Al. Vaida-Voevod – G. Moroianu, nr. 3632, f. 9-11).

[47] O. Ghibu îl considera pe Gore un „visător", înlăturat de noul val de politicieni basarabeni, despre activitatea cărora statul român „nu s-a interesat niciodată cum şi unde au lucrat în această gubernie înaintea izbucnirii revoltei ruseşti" (Apud Petronel Zahariuc, *Paul Gore (1875-1927)*, în ArhGen, nr. 3-4, 1996, p. 16, 18-19). Peste câţiva ani intelectualul basarabean era decepţionat şi de incapacitatea autorităţilor române de a integra provincia în cadrul Regatului.

[48] BGBBCS, fond de corespondenţă Al. Vaida-Voevod – G. Moroianu, nr. 3617, f. 1. Peste două zile îl ruga pe Vaida să facă eforturi pentru ca „guvernatorul Budapestei să fie un Român transilvănean, în orice caz să nu admiteţi ca aliaţii să impună acolo pe unul din ai lor" (*Ibidem*, nr. 3617, f. 4). În 10 august Moroianu îi transmite lui Vaida informaţia că „Maniu (...) a trimis pe Erdely la Viena ca să negocieze (...) pentru formarea unui guvern stabil în Ungaria. Ungurii de acolo au declarat lui Erdely că sunt gata să facă guvernul dacă ne obligăm să gonim pe Bolşevici din Budapesta şi ne vor recunoaşte în acest caz graniţa dinspre Ungaria conform tratatului de la 1916 cu foarte mici modificări spre nord, însă în tot cazul Gurile Mureşului <sunt> ale noastre. Când însă trupele noastre au gonit pe Bela Khun şi pe partizanii lui, oamenii politici *Unguri n-au voit să mai ştie nimic de concesiunile ce ne făcuseră* (sublinierea lui G. Moroianu). Acum Maniu a trimis din nou pe Erdely să reia firul acelor negocieri" (*Ibidem*, nr. 3617, f. 10). Emisarul discutase cu contele N. Bany condiţiile în care se putea forma un guvern maghiar de încredere pentru România, iar în 13 august acesta îi comunicase lui Maniu că liderul maghiar ceruse timp pentru consultaţii (Apostol Stan, *Iuliu Maniu. Naţionalism şi democraţie. Biografia unui mare român*, Bucureşti, Editura Saeculum, 1997, p. 89). Pe de altă parte, Erdely era cumnat cu Maniu, fiind un emisar mai degrabă al Consiliului Dirigent decât al României, care dorea să fie constituit un guvern potrivit ideilor sale [illegible] Teuşteam, *op. cit.*, p. 127).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În noul context, Consiliului Dirigent dorea o extindere teritorială a României pe baza tratatului din 1916, iar demersurile în acest sens ale lui Moroianu pe lângă Vaida-Voevod au fost anterioare ocupării Budapestei, iar cei chemați să le susțină au fost însă nu doar românii, ci și locuitorii slovaci ai teritoriului revendicat. Astfel, la 30 iulie Moroianu îi trimitea lui Vaida „mai multe petițiuni ale comunelor românești din comitatele Bichiș și Cenad rămase în afară de linia de frontieră ce ni s-a fixat[49] spre a le prezenta la Conferința de pace sau a le <arăta> comisiei ce se va numi pentru rectificările ce vor fi de făcut la aceste frontiere. Între petiții este și una a slovacilor din Bechiș (!) Csaba și comunelor din jur în total cu o populație de slovaci de 80.000 de locuitori. Din partea acestor slovaci a plecat acum 8 zile la Paris o delegație de trei care s-a dus mai întâi la Praga. Le-am dat o scrisoare către Primul Ministru Tussar pe care a iscălit-o Maniu[50]. Au o scrisoare de la mine către Beneș și una către tine. Vei aranja tu acolo ca dorințele lor să fie satisfăcute ceea ce ar fi foarte avantajos pentru noi, făcându-ne să câștigăm un mare teritoriu și o populațiune bravă la periferie. Lucrăm acum și pentru slovacii din Szarvas spre a-i face să trimită o delegație la Paris în același scop. Vei găsi toate aceste adrese în cele 4 plicuri galbene ale mele în care îți mai pun și câteva hârtii privitoare la ticăloșiile Sârbilor în Banat"[51]. În 7 august 1919, când românii intraseră în Budapesta, G. Moroianu credea într-o extindere teritorială pe baza tratatului din 1916, ignorat însă de Conferința de Pace[52], frontiera româno-maghiară fiind comunicată guvernului român la 11 iunie.

---

[49] Din 7 aprilie Consiliul Dirigent constata „evacuarea județului Bichiș și a celei mai mari părți din județul Cenad precum și partea care nu revine României din județul Ugocea" (Gheorghe Iancu, *op. cit.*, p. 167).

[50] Această scrisoare este într-adevăr semnată de Maniu („J<ules> Maniu"), dar este redactată de Moroianu, care cunoștea limba franceză, pe care președintele Consiliului Dirigent nu o stăpânea. Scrisoarea este din 20 iulie, iar din aceasta reproducem un fragment: „(...) G. Hrabowsky, le réverend Père Samuel Shirka et Michel Szák représentent la ville de Békés Csaba et plusieurs villages slovaques des environs qui demandent leur rattachement à la Grande Roumanie". (BGBBCS, fond de corespondență Al. Vaida-Voevod – G. Moroianu, nr. 3650, f. 1).

[51] *Ibidem*, nr. 3625, f. 1-2.

[52] Astfel el spera că „cei trei slovaci de la Békes Csaba au sosit deja acolo și că nu vei neglija a ne scrie tot ce ai făcut cu ei și ce impresie a făcut demersul lor. În definitiv, acum că am ajuns noi în Budapesta chestia frontierei noastre înspre Ungaria ne-o vom aranja-o cam cum vom vrea noi. Situația s-a simplificat foarte mult. Acum din partea lui Maniu îți comunic următoarele: Să căutați delegații români la conferință ca guvernul maghiar ce se va forma la Budapesta să aibă și aprobarea noastră" (*Ibidem*, nr. 3617, f. 3). Nici două zile mai târziu euforia de care era cuprins Moroianu nu dispare, propunând lui Vaida o extindere teritorială de aproape 100 de km spre vest, dacă ne raportăm la teritoriul de astăzi al Ungariei: „(...) Cu puteri înnoite veți continua acuma negocierile și cu perspective frumoase de a le duce la izbândă. În această privință te rog să exploatați chestia tratatului nostru de la 1916, căutând a îngloba în teritoriul Marii Românii Békes Csaba cu ținuturile dinprejur. În privința aceasta te va ajuta foarte mult delegația celor trei slovaci care trebuie să fie deja la Paris. Aș zice că să mergem mai departe în această parte a Ungariei: să mergem până la Szarvas – oraș mare locuit iar mai numai de slovaci, iar între acesta și Békes Csaba nu sunt decât câteva sate slovăcești sau amestecate. Am vorbit cu prefectul Mărcus al Cenadului ca să aranjeze cu slovăcimea din Szarvas așa cum s-a făcut cu cea din Békes. (...) În cazul în care ni s-ar acorda și Szarvas am avea Crișul ca graniță pe o întindere mare" (*Ibidem*, f. 5-6).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un capitol al istoriei noastre, despre care mărturiile româneşti sunt foarte rare, este cel legat şi de unele abuzuri comise în Ungaria de armata română. Moroianu nu ocoleşte acest subiect delicat şi ne oferă în scrisoarea din 28 iunie nişte informaţii legate de „plângeri din diferite ţinuturi ungureşti în privinţa rechiziţiilor nemiloase pe care le face armata română (...). Că populaţia din teritoriile ocupate de armata rom<ână> nu poate fi mulţumită că i se rechiziţionează vite şi maşini acum când acelea au un preţ exorbitant, e natural! E posibil iară ca pe alocurea cei însărcinaţi cu executarea acestor ordine să fi trecut marginile ce li s-au prescris, dar măsuri de îndreptare vor fi luate imediat în asemenea cazuri. (...) *Acum vorbind între noi* (s.n.), este adevărat că s-au făcut abuzuri şi chiar abuzuri mari în unele locuri, unde au vrut să rechiziţioneze până la 75% din avutul locuitorilor. Aşa a fost cazul în comuna Apatfalva de lângă Cenadul maghiar unde locuitorii unguri s-au revoltat şi înconjurând pe jandarmii români au tras asupra lor omorând câţiva dintre ei. Când a fost trimisă trupa să facă ordine şi când soldaţii noştri au văzut cadavrele fraţilor lor omorâţi, atunci ei şi-au dat drumul furiei şi cu mitralierele au omorât mai mult de jumătate din populaţiunea bărbătească (matură) din sat..."[53].

O ultimă temă importantă asupra căreia vom insista este cea legată de campania electorală din toamna anului 1919, pe care Moroianu o analizează pe larg în rapoartele trimise lui Al. Vaida-Voevod la Paris. Şi de această dată el este unul dintre protagonişti, iar preocupările sale legate de campania electorală sunt anterioare declanşării acesteia, o atenţie sporită acordând, în epistola din 17 iulie, presei controlate de Partidul Naţional Român: „Acum ceva despre presa noastră de aici, în special despre Patria despre care te vei fi convins şi tu că e slab redactată. Pe deasupra şi foarte rău tipărită că nu se poate citi. Acum cinci săptămâni am ridicat eu cuvântul la Biroul presei, spunând că trebuie să îmbunătăţim negreşit jurnalul că altfel vom pierde terenul de sub picioare cu partidul naţional. A avut efect intervenirea mea. (...) D-atunci <au> trecut vreo 20 de zile, poate ai observat că tiparul Patriei s-a ameliorat, acum se poate cel puţin citi"[54].

---

[53] *Ibidem*, nr. 3628, f 4-6.

[54] *Ibidem*, nr. 3629, f. 1. După numai o zi (18 iulie) revine asupra subiectului lăudându-se că în urmă cu „cinci săptămâni mi-am permis să atrag atenţia lui Maniu asupra pierderii morale pe care o poate suferi Consiliul Dirigent şi partidul naţional – care a fost puterea noastră în trecut – din cauză că n-a putut sau n-a ştiut de la decembrie de când Consiliul a venit la Sibiu să-şi organizeze o presă cum se cade" (*Ibidem*, nr. 3624, f. 2). Apropierea campaniei electorale îl determină să revină într-o scrisoare din 1 septembrie, aducând ca argument interviurile lui Vaida din presa franceză pe care „presa noastră din Transilvania şi în special organul Cons[iliului] Dir[igent] Patria le-a ignorat aproape totdeauna. Nu vreau să cercetez cauza pentru care aceşti gazetari procedează în acest fel faţă de munca ta acolo, căci aceste interviuwuri sunt o parte din munca ta conştiinţioasă şi merituoasă la Paris. (...) eu convenisem cu Maniu să trimit să publice Patria telegramele care se schimbă din când în când pe la festivităţi între el şi unele autorităţi sau între el şi Rege, cum aceasta se face după cum ştii[i] pretutindeni. Astfel am trimis într-o zi acum câteva săptămâni o frumoasă telegramă trimisă lui Maniu (...) dar D-nii de la respectiva redacţie nici nu s-au sinchisit de trimiterea mea (...) bagatelizează asemenea lucruri" şi „tot aşa trec şi peste interviurile tale" (*Ibidem*, nr. 3620, f. 2-3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Declanşarea campaniei electorale îl acaparează total, astfel încât, aproape o lună de zile, până în 8 octombrie, nu mai trimite nici o scrisoare lui Vaida, care părea mai degrabă el interesat de primirea unor informaţii din ţară: „Scrisoarea împreună cu raportul tău pentru Iuliu le-am primit alaltăieri după amiaz[ă], le-am citit, le-am notat şi pe urmă i le-am dat să le citească şi el – că mi-a spus că vrea să le citească. Sunt însă în momentele acestea atâtea pe capul nostru şi mai ales pe capul lui Maniu că este peste putinţă ca să stăm puţin de vorbă şi să-mi notez instrucţiile ce ar vrea să-ţi trimită. Avem acum alegerile pe cap şi trebuie să se ducă şi el în dreapta, în stânga ca şef al partidului, căci lumea aşteaptă. (...) Peste vreo trei zile sper să fiu în măsură să-ţi scriu unele lucruri pozitive în privinţa tuturor chestiunilor ce ne-ai pus în raportul tău“[55]. Această epistolă ne dezvăluie, încă o dată, faptul că scrisorile trimise de Vaida lui Maniu treceau mai întâi pe la G. Moroianu, care avea misiunea să obţină răspunsuri din partea preşedintelui Consiliului Dirigent. În 14 octombrie Moroianu îi scria lui Vaida că „suntem în plină campanie electorală. Ieri am fost împreună cu Maniu, Goga, Suciu, Braniştе, Mihali, M. Popovici, Racoţi, Brediceanu şi alţii la Alba Iulia“ într-un loc simbolic „unde Maniu a primit candidatura. Întrunirea, din cauza ploii, a avut loc sus în cetate în sala în care s-a proclamat anul trecut Unirea“, deci într-un alt loc încărcat de semnificaţii. Un candidat local a „vorbit cu tâlc“, dar ziarele nu îi reproduc discursul, cel aflat în atenţia presei fiind însuşi preşedintele Consiliului Dirigent. Ultimul „a vorbit (...) cam 3/4 de oră foarte frumos. A anunţat, între altele, reforma impozitelor prin introducerea impozitului pe venituri, de atâta timp aşteptat de toţi“. Aprecierea măsurii, care nu ocupă decât un scurt pasaj din discursul reprodus în ziare, este făcută emoţional, din perspectiva cuiva aflat în campanie electorală: „Le vom da o lecţie la cei din ţară unde de atâtea ori s-a ventilat introducerea acestei juste reforme fără să se ajungă la realizarea ei din cauza relei voinţe a oligarhiei!“[56]

„Caravana electorală“ se deplasează la Teiuş unde sunt primiţi cu muzică de o mulţime de oameni. De această dată Moroianu îşi focalizează atenţia asupra celor care recepţionează discursurile ţinute în aer liber şi în lipsa ploii: „Să fi văzut pe ţăranii noştri cu ce linişte şi demnitate urmăreau discursurile oratorilor subliniind cu puternice urări să trăiască pasagiile care se refereau la interesele lor“.

Îi prezintă şi contextul general: „(...) Aici se pregăteşte iarăşi o criză ministerială. Toată lumea e nemulţămită cu guvernul de generali. În ţară clocotesc patimile. Opoziţia nu se va prezenta la alegeri pentru că n-are siguranţă şi mai puţin garanţia că ele vor fi libere. Articoli fulminanţi în contra dictaturii brătieniste se publică în ziarele de dincolo de persoane care n-au fost niciodată oameni politici pasionaţi în contra stării de lucruri anormale şi a celor care o menţin. Astfel a apărut acum câtva timp un articol teribil al lui Matei

[55] *Ibidem*, nr. 3630, f. 1.
[56] *Ibidem*, nr. 3632, f. 1-2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cantacuzino despre Îndrăzneala Tiranului (Brătianu)"[57]. Un fenomen îngrijorător era cel legat de posibilitatea dezertării unor colegi de partid în tabăra liberalilor: „Ai văzut desigur interviul lui Goldiş dat unui ziar din Arad şi reprodus de Românul în care a afirmat că în ţară 90% sunt liberali. Această declaraţie a făcut la mulţi, la cei mai mulţi o foarte rea impresie. Aduţi aminte când îţi spuneam că Alex. Lăpedatu îmi afirmase că îl prezintase pe Goldiş lui Brătianu în mod particular. Celălalt Lepădatu de la Banca de Asigurare tot asemenea nu jură decât pe liberali, aşa încât să nu ne mirăm dacă în viitoarea cameră vom vedea pe unii separându-se de partidul naţional şi fugind în celelalte partide"[58]. În sfârşit, tot în această epistolă, sunt prezentate şi afacerile necurate, care au adus prejudicii Consiliului Dirigent: „în altă ordine de idei vreau să-ţi scriu ceva de demisia lui Lazăr din Consiliul Dirigent. El a plecat din cauză că a fost acuzat că a[u] fost afaceri, chiar afaceri mari ilicite cu spirtul în Oradea. (...) De asemenea, Maniu a desfiinţat resortul alimentării. Toţi protestau în contra gheşefturilor ce se făceau acolo. (...) Cel mai acuzat dintre toţi este Misici", care „a luat cu hapca, pentru a nu întrebuinţa alt cuvânt mai drastic, 2 automobile din Arad şi le-ar fi vândut. (...) Eu la şedinţele Consiliului nu asist, ce vor fi hotărât acolo nu ştiu. Misici nu a demisionat încă (...) şi e candidat în Banat. (...) Din cauzele acestor afaceri, Consiliul Dirigent e foarte mult clevetit"[59].

În Transilvania metodele de infiltrare ale liberalilor erau mai subtile[60], însă situaţia era mai îngrijorătoare în Banat, cum reiese din epistola din 1 septembrie: „(...) În Ardeal lucrurile merg mai bine, cred că nu va fi nici o ştirbire în blocul partidului naţional. În Banat însă aşa se vede că şi-au băgat unii politicieni de dincolo coada între noi ca să ne strice înţelegerea. Prin Oţoiu îţi trimisesem un număr din ziarul Dacia cu un interviu al tânărului Biberea în care se exprima foarte puţin politicos la adresa Consiliului Dirigent[61]. El spunea că Banatul n-are nevoie de sfaturile şi îndrumările Cons[iliului] Dir[igent], deoarece el s-a unit fără nici o condiţie cu ţara veche". Chiar şi I. Maniu era contestat: „În acelaşi număr este şi o dare de seamă despre marea adunare populară din Timişoara de la 10 august. Se spune că Protopopul Popovici din Lugoj s-ar fi exprimat contra şefiei lui Maniu în Partidul Naţional. (...) Branişte pleacă azi spre Banat ca să aranjeze puţin situaţia".

---

[57] *Ibidem*, nr. 3632, f. 6.

[58] *Ibidem*, nr. 3632, f. 6-7.

[59] *Ibidem*, nr. 3632, f. 7-8.

[60] „(...) În privinţa uneltirilor bătrânilor politicieni de dincolo" îi prezintă situaţia din Săcele unde s-au prezentat „nişte oameni de dincolo", care au îndemnat pe localnici „să înfiinţeze un club liberal", argumentând că „poporul de la noi nefiind un popor de ţărani, ci mai curând un popor de burghezi, ideile noastre politice ar trebui să meargă în mod natural către partidul liberal la care ar trebui să se ataşeze părţile acestea de ţară. Iată deci unele tendinţe care pe alocurea ies la suprafaţă ca rezultat al propagandei ce au început-o la noi pe ici pe colea, mai discret deocamdată, vechile partide din ţară" (*Ibidem*, nr. 3620, f. 5-7).

[61] Temerile lui Moroianu au fost reale, întrucât V. Biberea, ajuns parlamentar, cerea la 24 decembrie 1919, în Adunarea Deputaţilor, desfiinţarea Consiliului Dirigent (Gheorghe Iancu, *op. cit.*, p. 294).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În sfârşit, Moroianu se ocupă şi de probleme de mai mică importanţă, care dau însă culoare acestor epistole şi dezvăluie anumite aspecte mai puţin cunoscute: sănătatea lui Iuliu Maniu[62], cumpărăturile separate pentru Ardeal ale Consiliului Dirigent[63], chiar probleme personale, ale sale[64] şi ale lui Vaida[65].

G. Moroianu a avut un remarcabil talent de propagandist, nu doar al cauzei româneşti, ci şi al Partidului Naţional Român. Întrucât această corespondenţă ne oferă un material abundent am căutat să insistăm mai mult asupra mecanismelor elaborării discursului. Discursul public este un discurs interesat, iar retorul modern poate fi considerat omul politic. Discursurile rezumate de Moroianu au fost prezentate într-un spaţiu public, dar ele sunt analizate aşa cum sunt văzute dinspre un spaţiu privat, al intimităţii epistolelor, care trebuie să fie ferite de ochi indiscreţi („aceste rânduri sunt numai pentru tine", cum apare adeseori în text, ca un element de precauţie suplimentar, adăugat la menţiunea „confidenţial" din antet). Discursurile publice (electorale, festive, comemorative etc.), pe care din motive de spaţiu nu le-am putut cita decât fragmentar, sunt analizate de Moroianu la nivelul limbajului, ideilor vehiculate, modului de prezentare sau

---

[62] „(...) te-aş ruga să atragi atenţia lui Maniu ca să se mai cruţe puţin deoarece prin excesul lui de muncă se poate expune la cele mai grave consecinţe pentru sănătatea lui, care ştii că a fost totdeauna cam delicată", iar după ce îi prezintă programul de lucru al preşedintelui face şi o rugăminte: „Tu, care eşti medic, îţi poţi închipui la ce poate duce un astfel de sistem de viaţă. Observă şi ceilalţi colegi ai mei aceasta şi sunt îngrijaţi, deci scrie-i să se mai cruţe, că ai autoritate asupră-i în această privinţă şi apoi neamul nostru va avea mare nevoie de serviciile lui în viitor" (BGBBCS, fond de corespondenţă Al. Vaida-Voevod – G. Moroianu, nr. 3627, f. 4). Această rugăminte este adresată chiar din prima epistolă din 21 iunie.

[63] La 1 septembrie îl întreba: „(...) ce este cu zahărul? Şi de ce nu răspunzi la întrebările noastre? Ţi-am telegrafiat în două rânduri şi ţi-am amintit despre aceasta chestie şi într-unul din rapoartele mele. Consiliul Dirigent s-a ţinut în nădejdea că tu ai cumpărat deja (prin comisia noastră de acolo) zahărul trebuincios pentru Ardeal. Te roagă Maniu şi Boilă, să ne răspunzi negreşit printr-o radiogramă ce este cu zahărul deoarece aici suntem într-o mare criză de acest aliment de primă necesitate care a ajuns de tot rar, ba în unele judeţe cum e cel al Făgăraşului de pildă, nu se mai găseşte de loc, şi pe unde este se vinde cu preţuri fantastice" (*Ibidem*, nr. 3620, f. 3-4).

[64] Moroianu se considera un nedreptăţit nu doar la conferinţa de pace, unde nu fusese numit la conducerea unei comisii, ci şi în ţară. Astfel, la 18 iulie îi trimitea lui Vaida un număr din ziarul „Românul" pentru a vedea cum şi-a „luat revanşa, la adunarea populară din Chişinăul Aradului, faţă de şeful cel mare care fusese aşa de nedrept cu mine, care mă cunoaşte aşa de rău şi m-a nedreptăţit de atâtea ori, judecându-mă după şoaptele unor interesaţi perfizi" (*Ibidem*, nr. 3624, f. 4). Se pare că Moroianu avea o presimţire, întrucât chiar la Săcele, locul său de naştere, a fost preferată candidatura lui Voicu Niţescu, recomandat încă din vară chiar de... Al. Vaida-Voevod. În aceeaşi scrisoare Moroianu se gândea şi la viitorul său: „(...) Mie mi-a propus cineva să iau direcţia sucursalei pe care o mare bancă din Bucureşti vrea s-o înfiinţeze în Ardeal, care are însă şi capital jidovesc cam mult. Eu aş prefera să mă ţin de una din băncile astea de aici înfiinţate acuma, dintr-o mulţime de puncte de vedere. (...) Cei de la Banca de industrie şi comerţ de aici din Sibiu mi-au promis să-mi dea unul din posturile de director, după dizolvarea Cons<iliului> Dir<igent> dacă nu se vor schimba însă până atunci lucrurile..." (*Ibidem*, f. 6).

[65] La 1 iulie Moroianu îl întreabă pe Vaida cum îi merge şi tot el oferă şi un răspuns: „Cum Vă merge? Adică ce să mai întreb despre aşa ceva pe nişte muritori care se răsfaţă, în teatre, în muzică frumoasă, în mese somptuoase şi în plimbări recreatoare prin parcurile şi boschetele cele mai frumoase din lume!" (*Ibidem*, nr. 3633, f. 2).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rostirii acestora, mizei avute în vedere. Nu lipsesc nici detaliile de atmosferă: loc şi timp, atitudinea publicului receptor şi a celor care emit mesajele, fiind inserate şi picante amănunte de scenariu.

Se pare că ceea ce se petrece în spatele cortinei este de multe ori mai pasionant decât ceea ce vedem, auzim sau citim. Cu aproape un secol în urmă oamenii comunicau şi îşi dezvăluiau gândurile prin scrisori şi atunci când se aflau în acelaşi oraş şi nu doar în ţări diferite. Păstrau pentru posteritate nu doar scrisorile primite, ci chiar conceptele celor emise, cum a făcut-o şi Al. Vaida-Voevod, spre bucuria istoricilor de astăzi. Regăsirea acestor epistole, departe de a fi completă, sperăm să atenueze măcar în parte, ideea unui aforism latin: timpul distruge tot, chiar şi amintirea.

THE ACTIVITY OF THE DIRIGENT COUNCIL FOR TRANSILVANIA IN THE CORRESPONDENCE BETWEEN G. MOROIANU AND AL. VAIDA-VOEVOD
(Summary)

This study is based on the 17 novel letters sent by George Moroianu, special referent of The Dirigent Council for Transilvania. The addressee is Alexandru Vaida-Voevod, in that period the replacement of the Romanian Delegation to the Peace Conference in Paris (1919-1920). Those 17 letters were sent between June and October 1919 and they could be considered true reports regarding the activity of The Dirigent Council, which that time was located in Sibiu. These reports contain much information about Transilvania, but also about Basarabia and Banat regions. The internal and external propaganda, the military campaign of the Romanian army in Hungary and also the elections from the 1919 fall in Romania have a special place in these letters.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIRELA CREȚU

SATE ȘI ORAȘE MOLDOVENEȘTI ÎN ÎNSEMNĂRILE CĂLĂTORILOR STRĂINI (SECOLELE XV–XVII)

1. CONSIDERAȚII ASUPRA SATELOR CA AȘEZĂRI TRADIȚIONALE

Nicolae Bălcescu asemuia pământul românesc cu mare cetate naturală în care depresiunea Transilvaniei formează incinta, Carpații sunt zidurile, Subcarpații sunt contraforții, iar cursurile de apă șanțurile de apărare[1]. Dar călătorii nu văd mai întâi zidul munților, ci întinderea câmpiilor. Este interesant de observat că însăși denumirea de sat care derivă din latinescul *fossatum* nu a păstrat sensul militar al cuvântului *fossa* – „loc întărit cu șanțuri" –, ajungând printr-o interesantă transformare semantică la înțelesul de „așezare deschisă, pașnică, civilă"[2].

Despre pământul românesc au pomenit nenumăratele hrisoave ale cancelariilor domnești, filele cronicilor, relatările călătorilor, solilor sau peregrinilor aduși de cine știe ce împrejurări pe aceste meleaguri. Dar acestea sunt simple mențiuni pitorești ori însemnări răzlețe pierdute printre informațiile istorice, politice, militare sau confesionale. Adunate cu migală, analizate critic, pe cât posibil urmărite și comparate la autori diferiți, aceste notații conturează imaginea pământului românesc dintr-o perspectivă sumară.

De-a lungul drumurilor prin Țara Moldovei călătorul veacurilor XV-XVII a întâlnit numeroase așezări. Faptul că însemnările de călătorie nu le înregistrează pe toate nu înseamnă că nu existau. Așezările sunt atestate de descoperirile arheologice și sunt menționate în documentele medievale „cu hotarele vechi și de demult", hotare „pe unde au fost din vecii vecilor".

Afirmațiile unor călători despre „locurile pustii" întâlnite pe parcursul drumului trebuie privite cu mare atenție. Cavalerul Gillebert de Lannoy, venit din îndepărtata Picardie, vede Moldova lui Alexandru cel Bun ca o *terra deserta*[3]. Dar aceasta nu înseamnă lipsă de populație, ci doar absența unei

---

[1] Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai-voievod Viteazul*, București, Editura Minerva, 1985, p. 234-235.

[2] I.I. Russu, *Elemente autohtone în terminologia așezărilor și gospodăriei*, în „Anuarul Muzeului de etnografie al Transilvaniei" pe anii 1961-1964, Cluj-Napoca, 1966, p. 74-75.

[3] *Călători străini despre țările române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, Editura Științifică, 1968, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

imagini familiare occidentalului: castele înconjurate de ziduri și sate. Dar „locuri pustii" (pomenite de documentele și cronicile moldovenești) existau și în țările prin care cavalerul trecuse până să ajungă la curtea Moldovei. Gillebert de Lannoy este însă un călător medieval venit din spațiul spiritualității catolice, și îi este greu să înțeleagă lumea ortodoxă, schismatică. *Lumea* sa era *alta* și trecerea printr-o țară străină îi provoacă o imagine răsturnată a universului său, un spațiu haotic, o Anti-Ordine[4].

Să luăm, de pildă, și mărturia lui Antonio Maria Graziani, cuprinsă în lucrarea *Descrierea Moldovei* (redactată după 1564). Nobilul toscan, deși cunoaște motivele aparentei părăsiri a zonelor ușor accesibile, „incursiunile neîncetate și subite ale tătarilor", susține că a întâlnit „locuri pustii și lăsate în părăsire"[5], dând astfel de înțeles că aceasta era starea generală a țării. În anul 1611, germanul John Wilden care se întorcea în țara sa (după aproximativ șapte ani de prizonierat în Imperiul otoman) ne lasă însemnările de drum și câteva fragmente referitoare la Moldova lui Constantin Movilă. El vorbește despre „locuri pustii" știind însă că „bieții țărani părăsesc pretutindeni satele și se ascund în codrii cei mari" de teama năvălitorilor[6].

Locurile pustii au fost o realitate a Moldovei medievale – documentele emise de cancelaria domnească menționând adesea locuri și sate părăsite. Termenul de *pustiu* pare că exclude noțiunea de hotar precis, dar cercetând actele de danie aflăm că ele au fost *selișți* – foste sate risipite de vitregia vremurilor. Un hrisov din 28 iunie 1576 vorbește despre „două sate pe Jijie (...) care acele mai sus numite sălișți au fost mai înainte drepte domnești și s-au pustiitu când au prădat tătărăi acestu pământu și n-au rămas nime, numai locul pustiitu"[7].

Din cauza numeroaselor incursiuni ale turcilor, tătarilor sau polonilor, moldovenii erau nevoiți să-și părăsească vechile așezări și să se refugieze în păduri și munți. Minoritul conventual Antonio Angelini din Campi (a stat aproape douăzeci de ani în Moldova) în raportul său despre Țara Moldovei și Țara Românească, redactat în anul 1682, spune clar: „satul Fărăoani și biserica au fost părăsite din cauza apropierii de drumul mare (*via regia*) pe unde trec zilnic turcii; locuitorii sunt risipiți prin păduri"[8].

Cei mai mulți dintre călătorii străini privesc, însă, așezările din Țările Române din goana cailor, dornici să ajungă cât mai repede la destinație. Cele văzute nu-i încântă – li se pare că sunt „primitive și rustice", iar locuitorii le apar fi „înapoiați" și „vrednici de plâns", fie „vrednici de toată lauda". Unele aspecte exterioare, ușor vizibile, sunt sesizate, dar adevăratele și profundele

[4] Aaron Gourevitch, *Les categories de la culture medievale*, Paris, Editura Gallimard, p. 80.

[5] *Călători...*, I, p. 381.

[6] *Călători străini despre țările române*, vol. IV, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1972, p. 351 (*Călători...*, IV).

[7] DIR, A, Veacul XVII, vol. III, doc. nr. 91.

[8] *Călători străini despre țările române*, vol. VII, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1972, p. 351 (*Călători...*, IV).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rosturi ale lumii cu care intră în contact se pare că nu au fost înţelese. Numai în aceste condiţii putea ofiţerul suedez Erasm Heinerich Schneider von Wismantel să noteze în jurnalul său de companie (1709-1714) că „ţăranul se sinchiseşte prea puţin de casa lui şi se mută în alt loc, clătindu-şi din nou o alta, cu mâna lui (...) acolo unde vrea şi când vrea şi pe aceasta o părăseşte din nou, după cum vrea, şi de aceea se pot vedea puţine sate pe şosele"[9].

Pentru omul satului tradiţional casa este nu numai un obiect de întreţinere a vieţii cotidiene ci şi depozitarea unor valori spirituale. Mutarea înseamnă o rupere de trecut, o pierdere a tezaurului familial şi o suferinţă de readaptare. Pentru a evita o asemenea ruptură majoritatea aşezărilor sunt întemeiate în zone protejate natural (pădurile din munţi sau de la întrepătrunderea acestora cu dealurile) cât mai departe de drumurile mari. Casa se adapta mediului înconjurător căutând să asigure o locuire cât mai prielnică. De exemplu, în zona de câmpie erau construite mai ales bordeie şi „locuinţe cu prispă naturală"[10]. Dar astfel de locuinţe sunt greu de înregistrat de călătorii familiarizaţi cu mediul specific din această parte a Europei.

2. TIPURI DE SATE

După cum am văzut, călătorii străini notează mai mult sau mai puţin explicit atât existenţa aşezărilor cât şi aceea a „locurilor pustii" sau aparent părăsite. Pentru a clarifica mai exact raportul dintre locuire şi spaţiu liber o să încercăm să analizăm tipurile de sate aşa cum sunt redate de scrierile peregrinilor prin Moldova veacurilor XV-XVII. Informaţiile nu sunt sistematice şi vom întâlni adesea confuzii şi contradicţii.

Însemnările despre aşezările din Ţara Moldovei încep să apară destul de târziu în relaţiile de călătorie – o dată cu domnia lui Alexandru cel Bun, cel ce „a făcut cunoscut străinătăţii numele până atunci aproape neştiut al Moldovei"[11]. La începutul secolului al XV-lea apare o descriere a Moldovei şi a Ţării Româneşti făcută de Ioan, arhiepiscop de Sultanieh[12], în care se precizează că

[9] *Călători străini despre ţările române*, vol. VIII, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, p. 350-351 (*Călători...*, VIII).

[10] Vasile Neamţu, *Bordei şi semibordei*, în *Civilizaţie medievală şi modernă românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 69-70.

[11] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. îngrijită de C-tin Măciucă, Bucureşti, Editura Tineretului, 1967, p. 114.

[12] Adolf Armbruster atrage atenţia asupra faptului că Ioan de Sultanieh îşi redactează lucrarea în anul 1404, iar prezenţa sa în regiunile româneşti este atestată abia în anul 1409. Scrierea din 1404 se bazează, probabil, pe informaţiile furnizate arhiepiscopului de Sultanieh de confraţii săi, predicatori; el nu a făcut decât să încadreze aceste ştiri într-o *notitia orbis* tipic medievală. Limita dintre exactitatea geografică şi fantezia autorului este greu de stabilit într-o asemenea scriere (Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, p. 52-53).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românii „nu au orașe mari ci sate multe“[13]. Notița călugărului dominican este foarte importantă nu numai pentru că reflectă situația identică din cele două țări, dar și pentru că ne permite să surprindem existența satelor moldovenești înainte de întemeierea statului și evoluția orașelor din acestea[14].

Cu notița lui Ioan de Sultanieh încep, dar se și sfârșesc informațiile despre satele moldovene din veacul al XV-lea. Nu cu mult mai bogate par, la prima vedere, însemnările despre așezările cuprinse în scrierile călătorilor celui de-al XVI-lea secol.

Anul 1541 prilejuiește cărturarului sas din Sibiu, Georg Reicherstorffer, vizitarea curții lui Petru Rareș în calitate de sol al lui Ferdinand I. Reicherstorffer a notat în *Chorographia Moldovei* (scrisă câțiva ani mai târziu) că „acea țară a Moldovei este îndeajuns de frumoasă (...); plină de felurite sate“[15]. Antonio Maria Graziani, într-o biografie a lui Despot-vodă cuprinde și o schiță a Moldovei la 1564 în care spune că „românii locuiesc la sate“[16]. Demnitarul francez François de Pavie, baron de Fourquevaux, în anul 1585 așezările Moldovei îi par „nenorocite“, nefiind demne de „vreo atenție, atât de puțin locuit este acest loc“[17]. Călătorul olandez Joris van der Does (Georgius Dousa) în relatarea primei sale treceri prin Țara Moldovei (1597) face mai mult o înșiruire a localităților prin care a trecut, spunând că „s-a întâmplat“ să vadă „multe sate“[18].

Din cele câteva scrieri de călătorie prezentate se observă că autorii lor au remarcat existența a „felurite sate“. Această diferențiere se referă atât la tipul așezărilor – sate adunate, răsfirate, risipite, cât și la forma de proprietate – sate libere (răzești) sau dependente (domnești, boierești, mănăstirești).

Tipul de sat pe care l-au întâlnit cel mai des călătorii străini pe drumurile Moldovei au fost cele cu casele „ca niște colibe de păstori, împrăștiate peste tot

[13] *Călători...*, I, p. 39.

[14] Este greu de admis că într-o jumătate de veac se puteau înființa „multe sate“ și că unele dintre ele au cunoscut o dezvoltare atât de mare pentru a putea fi numite orașe. Argumente în favoarea existenței așezărilor sătești înainte de întemeierea statului sunt găsite cu ușurință în documentele cancelariei moldovenești. Însăși formula „iar hotarul... să fie după vechile hotare pe unde din veac au umblat“ face apel la memoria colectivă a locuitorilor unui sat, implicând de obicei trei generații. Deci, satele menționate în hrisoave până la mijlocul veacului al XV-lea (755 dintre care 525 cu hotare străvechi) datau dinainte de 1359. Trebuie precizat că satele nu sunt consemnate în documente decât dacă intervine vreo modificare în regimul lor de viață (Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1967, p. 71.

[15] *Călători...*, I, p. 202.

[16] *Călători străini despre țările române*, vol. II, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1970, p. 383 (*Călători...*, II).

[17] *Călători străini despre țările române*, vol. III, volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1971, p. 181-183 (*Călători...*, III).

[18] *Călători...*, IV, p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

locul"[19], după cum nota la mijlocul veacului al XVI-lea Anton Verancsics (Verantio) în lucrarea *De situ Transilvaniae, Moldaviae et Transalpinae*. Informaţia lui Verancsics este interesantă fiind valabilă nu numai pentru Ţara Moldovei ci pentru tot spaţiul locuit de români.

Satul prezentat de Verancsics ar putea fi încadrat atât în categoria satelor răsfirate cât şi a celor risipite[20]. Precizarea pe care o face în continuare autorul, referindu-se la modul de acoperire al caselor, „cu paie sau stuf", ne îndreptăţeşte să-l considerăm un sat răsfirat aparţinând zonei depresionare a Moldovei. Satul răsfirat are, de obicei, o reţea de uliţi, cu gospodăriile dispuse în lungul lor, între care se găsesc terenurile cultivate. Acesta ar putea fi tipul iniţial al satului adunat: în urma unui proces de creştere a populaţiei proprietăţile se parcelează, casele se îndesesc şi astfel dintr-un sat răsfirat apare unul adunat. Satul răsfirat este caracteristic pentru zonele cu ocupaţii mixte (agricole şi pastorale)[21], iar cel cu gospodării risipite constituie ultima fază de populare a muntelui. Dacă satul prezentat de Verancsics s-ar fi aflat într-o zonă muntoasă, deci ar fi fost un sat risipit, casele ar fi trebuit să fie acoperite cu draniţă.

Tomaso Alberti în descrierea primei sale călătorii prin Moldova (1612) încearcă şi o „tipologizare" a aşezărilor rurale întâlnite. Având în vedere modul de amplasare al gospodăriilor, negustorul veneţian le împarte în „sate şi cătune"[22]. Tot despre „sate şi cătune" vorbeşte şi necunoscutul olandez ce trece prin Moldova anului 1687, atunci când se referă la aşezări[23]. Înfăţişarea satelor moldoveneşti nu s-a schimbat prea mult nici peste mai bine de două veacuri. Geograful francez Emmanuel de Martonne, care străbate ţinuturile noastre la începutul secolului XX, analizând aspectul aşezărilor rurale le clasifică tot în două categorii – sate şi cătune[24]. Deci, cu numele de *sat* sunt desemnate aşezările cu casele adunate (sau cu tendinţa spre adunare) din regiunile de câmpie,

[19] *Călători...*, I, p. 404.

[20] Valer Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, p. 61-62.

[21] Satul de tip răsfirat, cu variantele sale, este foarte răspândit în întreaga Moldovă: din podişul înalt dintre râul Moldova şi depresiunea Prutului mijlociu până la Nistru; de pe valea Bistriţei moldoveneşti până în bazinul Dornelor; în depresiunea Târgu Ocna şi în Vrancea, în Podişul Central Moldovenesc. În regiunea Siretului, de pe linia Iaşilor spre sud se amestecă cu tipul de sat adunat sau tinzând către adunare (Vintilă Mihăilescu, *O hartă a principalelor tipuri de aşezări rurale din România*, în „Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie", tom XLVI, Bucureşti, 1927, p. 71).

[22] *Călători...*, IV, p. 361.

[23] *Călători...*, VIII, p. 522.

[24] Ceea ce De Martonne consideră că ar fi cătunul, adică „o aglomerare de gospodării mai puţine", relativ risipite între ele din cauza prezenţei livezilor, fâneţelor şi chiar a ogoarelor caracteristice formelor colinare unde se practicau ocupaţii mixte, formează, de fapt, un „sat risipit". Aşezarea care pentru De Martonne este „sat" reprezintă ceea ce, de regulă, specialiştii numesc „sat adunat", cu gospodării apropiate, frecvent în regiunile de stepă şi de câmpie. Geograful francez sesizează şi tendinţa spre adunare a unor aşezări, având aspectul unui tip de sat „intermediar" – satul răsfirat (Emmanuel de Martonne, *La Valachie. Essai de monographie geopraphique*, Paris, 1902, p. 248-250).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iar cu cel de *cătun* așezările cu gospodăriile împrăștiate, din zonele de coline înalte și păduri de foioase.

Dacă unii călători numesc cătune satele răsfirate sau risipite sunt alții pentru care acest tip de așezare nu există. De exemplu, diaconul rus Trifon Korobeinikov, în 1593, când trece prin Moldova în drum spre Constantinopol spune că în zonele deluroase „sate nu sunt". Pentru el așezările ce pot fi numite sate sunt numai acelea cu casele relativ grupate ce pot fi întâlnite mai ales în zonele de șes[25].

După cum am arătat mai sus, expresia lui Georg Reicherstorffer „felurite sate" ne indică și diferențierea acestora în funcție de regimul proprietății funciare pe care îl aveau. Romulus Vuia considera „satul cu case izolate drept simbolul țărănimii libere"[26]. Strânsa legătură între tipologia satelor și forma de stăpânire asupra pământului se observă bine analizând și două reprezentări cartografice: una întocmită de Vintilă Mihăilescu[27] în care sunt redate principalele tipuri de așezări rurale și alta realizată de Petru Poni[28] unde sunt reprezentate zonele de răspândire a satelor răzeșești.

Erasm Otwinowski trecând prin Moldova în anul 1557 (în calitate de însoțitor al soliei poloneze către Înalta Poartă) notează în jurnalul de drum, aparținând actelor oficiale ale misiunii, locurile în care poposește (atât la ducere cât și la întoarcere). Călătorul polon face mai mult o înșiruire a localităților prin care a trecut: „satul lui Moțoc", „satul lui Veveriță", „satul Țutora", iar uneori nici nu le pomenește numele „dormim într-o noapte într-un sat"[29]. Din această relatare putem deduce tipul de proprietate: satele care aparțin unor boieri sunt prezentate ca atare („satul lui Moțoc"), iar satele care nu sunt numite pot fi ori sate răzeșești ori sate aflate în plin proces de aservire.

Despre satele fără nume pomenesc hrisoavele domnești imediat după întemeierea statului și la începutul secolului al XV-lea. În acest acte se încearcă identificarea unor așezări fie prin menționarea unor nume de persoane care „sunt", „au fost", „au avut casă" în acea localitate, fie prin folosirea unor descrieri geografice[30]. Nu poate fi însă vorba de „sate nebotezate" la mijlocul veacului al XVI-lea când organizarea administrativă a Moldovei era bine închegată. Este însă posibil să surprindem, pe baza onomasticii, procesul de aservire a satelor. Perioada în care acestea nu au nume poate fi aceea în care se

[25] *Călători...*, III, p. 353.

[26] Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, vol. II, București, Editura Minerva, 1980, p. 21.

[27] Harta realizată de Vintilă Mihăilescu, în care sunt prezentate principalele tipuri de așezări rurale din România, a fost publicată în „Buletinul Societății Regale de Geografie", tom XLVI, București, 1927.

[28] Petru Poni a realizat în 1912 o reprezentare cartografică a zonelor de răspândire a satelor răzeșești (Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe. Considerații de ocol, structuri teritoriale și tehnici agricole*, vol. I, București, Editura Academiei, 1958, p. 45).

[29] *Călători...*, II, p. 119-121.

[30] H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe. Procesul de aservire feudală a satelor devălmașe*, vol. III, București, Editura Academiei, 1965, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

face trecerea de la vechea denumire a unei aşezări (de obicei numele unei cete de neam) la cea nouă, care să evidenţieze faptul că satul a devenit „al lui".

Interesant este ce înţelege Erasm Otwinowski prin „satul Ţuţora", deoarece expresia poate fi interpretată atât ca referire la „târgul Ţuţora" (fiind vorba de o inadvertenţă în denumirea unei aşezări) cât şi la satul Ţuţora, „sat ascultător de târg"[31]. Dacă se ia în discuţie ultima ipoteză este vorba fie de un sat răzeşesc fie de unul aparţinând domeniului public, aflat la dispoziţia domnului[32].

Despre satele boiereşti pomenesc explicit şi notiţele altor călători prin Ţara Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea. În cursul lunii mai a anului 1651 trecea prin părţile acestea Iohann Mayer, emisarul reginei Suediei către hanul tătarilor. Mayer îşi notează în jurnalul de drum (păstrat fragmentar) principalele puncte ale itinerariului moldav, precum şi discuţia avută cu un boier „marele serdar, domnul Ştefan", care i se plânge că „tătarii i-au făcut pagube foarte mari, i-au ars trei curţi frumoase împreună cu 12 sate"[33]. Secretarul soliei poloneze condusă de Ioan Gnienski (1677-1678) scrie în Jurnalul oficial al misiunii că satul Pererita (punct de trecere peste Prut) este proprietatea lui Ursache vistierul[34]. Arhidiaconul Paul de Alep, sosit la 17 ianuarie 1653 la Galaţi în calitate de însoţitor al patriarhului Antiohiei, Macarie al III-lea al Zaim (rămas aproape opt ani pe pământul Moldovei) lasă în însemnările sale o informaţie referitoare la proprietatea funciară personală a domnului ţării. El notează că în drumul de la Bacău la Roman a trecut prin satele domnului Gheorghe Ştefan „pe care le-a primit moştenire de la tatăl său şi de la străbunii săi şi care sunt unele dintre <satele> cele mai frumoase şi mai populate"[35]. După cum se ştie şi din documentele interne proprietatea personală a domnului a avut un regim similar cu al celei boiereşti[36].

Referirile la satele dependente de biserici sau mănăstiri apar mai ales în rapoartele misionarilor şi prelaţilor catolici. Aceste aşezări au fost donate de domni din domeniul public spre întreţinerea lăcaşelor de cult ortodoxe sau

[31] DIR, A, Veacul XVII, vol. III, doc. nr. 49.

[32] V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1957, p. 416.

[33] *Călători străini despre ţările române*, vol. V, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973, p. 449 (*Călători...*, V).

[34] *Călători...*, VII, p. 350.

[35] *Călători străini despre ţările române*, vol. VI, partea I îngrijită de M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru; partea II îngrijită de Mustafa Ali Mehmet, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976, p. 156 (*Călători...*, VI). Domnul este considerat „stăpânul suprem al pământului întregii ţări". Această stăpânire se suprapune „tuturor celorlalte stăpâniri funciare, indiferent de natura lor (ereditare, primite ca danie de la domn, cumpărate)". Deosebit de *demenium eminens* este domeniul domnesc de care depindeau mai ales oraşele şi ocoalele lor (Nicolae Stoicescu, *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, Bucureşti, Editura Academiei, 1988, p. 165-168).

[36] Nicolae Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

catolice[37]. Deși întâlnim într-un singur raport o informație referitoare la apartenența unui sat la un lăcaș de cult ortodox, știm din documentele de cancelarie și actele mănăstirești că numărul așezărilor aflate sub stăpânirea Bisericii era apreciabil. Notița menționată face referire la satul Stănești.

Giovanni Battista del Monte Santa Maria, într-o „notă despre bisericile și bunurile și locuitorii catolici care sunt în Moldova" (data noiembrie 1670) își informează superiorii că satul Stănești „aparține călugărilor schismatici"[38]. Battista del Monte nu precizează despre care mănăstire ortodoxă este vorba și nici când s-a făcut această donație[39].

Și biserica catolică a fost înzestrată de domnie cu sate și moșii. Într-o scrisoare către cardinalul Cinzia (5 martie 1604) Bernardino Quirini precizează că Ieremia Movilă i-a dat pentru întreținere „un mic sat" – satul Trebeș (Trebiș)[40]. Având în vedere *Relația despre Moldova* a misionarului Andrei Boguslavic (1623) în care se spune că în preajma Bacăului „sunt două sate care țin de biserica episcopală din oraș"[41], ca și răspunsul lui Giovanni Battista del Monte Santa Maria la *Chestionarul despre situația misiunilor din Moldova* (trimis către Congregația *De Propaganda Fide*, după anul 1670) se pare că Trebeș nu a fost singura proprietate a bisericii catolice din Moldova. În capitolul referitor la bunurile bisericii Battista del Monte notează că aceasta a avut „sate cu țărani supuși și alte bunuri imobile"[42].

Studiind cu atenție relațiile misionarilor și prelaților catolici din secolul al XVII-lea constatăm că ele ne furnizează date cu ajutorul cărora se poate reconstitui istoria unor localități astăzi dispărute și despre care documentele interne păstrează informații foarte vagi. Spre exemplificare vom folosi tot cazul satului Stănești[43].

---

[37] Politica de donații și vânzări a unor sate și chiar orașe din domeniul public către boieri și mănăstiri capătă o mare amploare începând cu domnia lui Ștefan cel Tânăr (1517-1527) (Nicolae Grigoraș, *op. cit.*, p. 30).

[38] *Călători...*, VII, p. 219.

[39] Satul Stăneşti a fost dăruit mănăstirii Caşin (ctitoria lui Gheorghe Ştefan), „după tăria cărţilor domneşti vechi ce are mănăstirea, una de la domnul Ştefan vv din 7168 ghen<arie> 18 şi alte de la domnul Evstratie Dabija vv din 7170 ghen<arie> 18 şi alte de la domnul Evstratie Dabija vv din 7170 ghen<arie> 10" (*Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. II, Modova*, ediție îngrijită de Vasile Mihordea, Ioana Constantinescu, Corneliu Istrati, Bucureşti, Editura Academiei, 1966, doc. nr. 704, în continuare DocAgr, II).

[40] De fapt satul Trebeș a fost dăruit de Petre Șchiopu lui Ieronim Arsengo, în calitate de prim episcop cu titlu de Bacău (*Călători...*, V, p. 316).

[41] *Călători...*, V, p. 5.

[42] *Călători...*, VII, p. 223.

[43] Satul Stăneşti nu apare nominalizat în mod explicit în nici unul din volumele de documente publicat (DIR sau DRH). Editorii volumului II din colecția DRH, A, Leon Şimanschi, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, îl identifică cu un sat în comuna Mărgineşti, județul Bacău (DRH, A, II, p. 519). Într-un document de la 1800 apare precizarea „satul Stăneşti, ce se numeşte Caşinul" (DocAgr, II, doc. nr. 704). Este posibil ca acest sat să fi preluat în timp numele mănăstirii sub a cărui jurisdicție se află.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Satul Stăneşti „situat drept pe un torent al cărui murmur plăcut recreează auzul"[44] a fost în secolul al XVII-lea un important punct de locuire al catolicilor din Moldova, fiind menţionat în toate rapoartele şi însemnările prelaţilor catolici. Atât Petru Bogdan Baksic, episcop catolic de Sofia, cât şi Bartolomeo Bassetti, călugăr observant în rapoartele redactate în calitate de vicari apostolici al celor „două Valahii" (1641, respectiv 1643), pomenesc de satul Stăneşti[45]. În *Codex Bandinus*[46] arhiepiscopul de Marcianopol menţionează satul Stăneşti ca pe o aşezare mare „cu 150 de suflete de catolici"[47]. 1650 este anul în care minoritul conventual, prefect al provinciilor Moldova şi Ţara Românească, Bonaventura din Campofranco, spune că satul Stăneşti avea sub jurisdicţia sa „alte trei sate" care toate „sunt sub ascultarea Târgului Trotuş"[48]. Şi Marian Kurski în *Relaţia despre vizitaţia episcopală făcută în dieceza Bacău* (în toamna anului 1658) notează că „biserica din oraşul Trotuş are trei biserici afiliate: anume cea din Măneşti, cea din Stăneşti şi cea din Solonţ"[49]. Giovanni Battista del Monte Santa Maria găseşte la Stăneşti, în 1671, „30 şi mai bine de catolici"[50].

Determinarea formei de proprietate asupra pământului ca şi identificarea unor aşezări pe baza informaţiilor oferite de călătorii străini prin Moldova necesită, însă, studii mult mai aprofundate, recurgerea la documentul original şi coroborarea lui cu diferite alte surse interne, nevalorificate încă dar existente în arhive. Având în vedere fragmentele din scrierile peregrinilor (publicate în cele opt volume ale colecţiei de documente *Călători străini despre ţările române*) nu putem afirma decât continuitatea tipurilor de aşezări – sate adunate, răsfirate, risipite – de la începutul veacului al XV-lea şi până în perioada contemporană.

---

[44] V.A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoria asupra scrierii lui Bandinus de la 1646*, în AARMSI, seria II, tom XVI, Bucureşti, 1896, p. XLVI.

[45] *Călători...*, V, p. 186, 249.

[46] *Vizitaţia Moldovei* (cunoscută sub numele de *Codex Bandinus*, redactată de Marco Bandini între 1647-1648, nu este decât parţial în volumul V al colecţiei de documente *Călători străini despre ţările române*. Lipsesc pasajele referitoare la cele mai multe sate cu populaţie catolică pe care le vizitează Bandini şi la unele obiceiuri ale românilor. Editorii volumului (Maria Holban, M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru şi Paul Cernovodeanu) folosesc drept argument pentru omisiuni ideea că „rapoartele de misionari au un orizont limitat al preocupărilor" (*Călători...*, V, p. 689). Însă, este inadmisibil ca într-o asemenea colecţie să nu fie redate fragmentele cu valoare de unicat referitoare la unele obiceiuri ale românilor „Codex Bandinus" este singura lucrare care ne informează asupra unui anumit rit de apărare împotriva ciumei, la care autorul afirmă că a asistat personal în noiembrie 1646, în zona satului Lucăceşti. Sub forma unui *priapos* (un stâlp de stejar având forma unei figuri umane, ţinând în mâna stângă o lance şi în cea dreaptă un arc cu două săgeţi) ritul nu a mai fost semnalat la români. Acest stâlp profilactic are o asemănare cu cea a *cămăşii ciumei* (V.A. Urechia, *op. cit.*, p. VI-LVII).

[47] *Ibidem*, p. XLVI.

[48] *Călători...*, V, p. 437.

[49] *Ibidem*, p. 463.

[50] *Călători...*, VII, p. 217.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. ASPECTE ALE CIVILIZAȚIEI ORĂȘENEȘTI DIN MOLDOVA MEDIEVALĂ

Un observator din trăsură, în goana cailor, sau altul cu gândul la edificiile civilizației apusene, chiar dacă face un popas mai lung pe meleaguri moldovene, nu păstrează în memorie decât faptul că majoritatea satelor din regiunile de coline înalte și păduri de foioase păstrează aspectul de răsfirare datorită spațiului larg și ocupațiilor curente ale oamenilor.

Nepercepând fenomenul în profunzimea lui, vizitatorii Țării Moldovei au consemnat lipsa unei rețele de orașe și au mărturisit permanent despre caracterul sătesc al civilizației întâlnite. La mijlocul veacului al XVI-lea, umanistul și diplomatul dalmat, ajuns primat al Ungariei, Anton Verancsics scria (referindu-se la Moldova și Țara Românească) că „orașe nu sunt deloc în acele țări și nici o civilizație orășenească"[51].

Călătorii occidentali, obișnuiți cu așezările aglomerate, le consideră pe cele moldovenești niște sate mai mari, reproșându-le lipsa fortificațiilor, construcțiile din lemn și pământ, străzile neregulate și nu întotdeauna bine întreținute, precum și practicarea agriculturii alături de meșteșuguri. Dar, și centrele urbane europene, creatoare de civilizație, aveau case de lemn îngrămădite pe străduțe insalubre și orășeni ducând o viață semirurală. Însuși Parisul era la debutul secolului al XVI-lea „o concentrare rurală unde nu doar ogoare și fânețe mărginesc orașul, dar în interiorul zidurilor, chiar, populația cuprinde plugari și podgoreni"[52]. Această insinuare a ruralului îi este însă acceptabilă în Occident deoarece se manifestă „în interiorul zidurilor"[53].

În Moldova, funcția fortificațiilor a fost preluată de centura de biserici și mănăstiri întărite, situate pe locurile strategice din apropierea sau din incinta orașelor. Georg Reicherstorffer observa că țara este „pline de orașe și felurite sate însă fără de cetăți întărite prin iscusință sau meșteșug" apărarea fiindu-i asigurată „doar de râuri ca de niște întăriturii dăruite de natură"[54]. Paul de Alep consemna replica unui demnitar atunci când își amintea de castelele fortificate

---

[51] *Călători...*, I, p. 404. Faptul că nici un izvor, intern sau extern, nu menționează întemeierea vreunui târg sau oraș în Moldova între 1359 și 1408 a dat posibilitatea specialiștilor să discute despre existența lor înainte de întemeierea statului (C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 68). Geneza orașului medieval este expresia desprinderii unor meșteșugari din obștea sătească și gruparea lor în jurul unor centre care să le permită practicarea meseriei. Procesul de concentrare al populației în unele așezări ce vor deveni târguri sau orașe, a beneficiat în Moldova și de sprijinul indirect al coloniilor genoveze de pe litoralul Mării Negre și de la gurile Dunării.

[52] Jean Delumeau, *Civilizația Renașterii*, vol. II, București, Editura Meridiane, 1985, p. 33.

[53] „Zidul este, tradițional, incinta protectoare care închide o lume, împiedicând pătrunderea influențelor nefaste de origine inferioară. Prezintă neajunsul de a limita domeniul pe care-l închide, dar avantajul de a asigura apărarea lui, lăsând pe de o parte cale liberă influenței cerești (...). Zidul este comunicarea tăiată, cu dubla sa incidență psihologică: securitate – înăbușire, apărare – închisoare" (Jean Chevalier, Alain Gherbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, culori, numere*, vol. III, București, Editura Artemis, 1995, p. 495.

[54] *Călători...*, I, p. 202.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Siria: „în loc de castele şi fortăreţe noi posedăm aceşti munţi şi aceste păduri împotriva cărora nici un inamic nu ne poate birui“[55].

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea câţiva călători par să cunoască cauza inexistenţei unor fortificaţii în jurul oraşelor. Anton Verancsics ştia că „potrivit cu decretele împăraţilor vechi şi ale împăraţilor turceşti de acum lor – se referea la Ţara Românească şi Moldova, n.s. – nici nu le este îngăduit să întemeieze cetăţi şi fortăreţe nici să-şi împrejmuiască oraşele cu ziduri şi întărituri“[56]. În 1593 Trifon Korobeinikov avea şi el cunoştinţă că în „Iaşi nu este cetate deoarece sultanul nu îngăduie să se ridice“[57]. O explicaţie a absenţei zidurilor în preajma oraşelor este dată în 1644 de Paul Beke: „domnul nu îndrăzneşte să înalţe case de piatră în chip de castel căci altfel turcul l-ar învinovăţi că ar vrea să facă răzvrătire şi l-ar alunga. Şi e îngăduit domnului să clădească doar biserici şi mănăstiri“[58].

Modul de amplasare al caselor ca şi existenţa unui teritoriu agricol întins în jurul oraşelor – ocolul târgului – sunt indicii pentru ascendenţă rurală a centrelor urbane. Misionarul catolic din Lucca, Niccolo Barsi, ne informează, în 1634, că în Iaşi „toate casele sunt izolate una de alta şi fiecare din ele îşi are ograda sa pentru vite“[59]. Barsi scrie apoi despre regimul juridic al ocolului târgului în Moldova lui Vasile Lupu. „Nimeni, fie târgoveţ, fie ţăran, nu poate spune «acest loc este al meu şi acesta este al tău», ci doar la vremea semănatului toţi târgoveţii ies la câmp cu şoltuzul (ceea ce înseamnă judele) împreună cu pârgarii (care înseamnează cei aleşi sau sidnicii), împart ogoarele şi după cât este numărul sufletelor dintr-o casă dau şi ogoarele: dacă sunt opt suflete dau opt ogoare, dacă sunt zece dau acelaşi număr de ogoare“[60].

Procesul de transformare a unor sate în târguri sau oraşe poate fi surprins şi prin lectura paralelă a actelor de cancelarie şi a însemnărilor de călătorie (secolele XVI-XVII). De exemplu, într-un document de la Aron Vodă (13 februarie 1594) este menţionat satul Piscu „sat ce sunt în ţinutul Tecuciului“[61]. Piscul era situat pe „drumul mare“ (pe valea Siretului) fiind primul *conac* pe care-l făceau călătorii când mergeau de la Galaţi la Iaşi sau invers. Satul Piscu a cunoscut o evoluţie rapidă, ajungând să fie numit la sfârşitul veacului al XVII-lea (în itinerariile solilor poloni) „târgul Piscu“[62] sau „orăşelul Piscu“[63].

[55] *Călători...*, VI, p. 257.
[56] *Călători...*, I, p. 401.
[57] *Călători...*, VI, p. 352.
[58] *Călători...*, V, p. 279.
[59] *Ibidem*, p. 75.
[60] *Ibidem*, p. 80.
[61] DIR, A, Veacul XVI, vol. IV, doc. nr. 25. Aproximativ pe la mijlocul veacului al XVI-lea s-a schimbat principala direcţie a comerţului moldovenesc. Decăderea unor aşezări ca Baia, Siret, Târgu Trotuş, ne indică o scădere a comerţului cu Transilvania şi, deci, cu Europa centrală şi apuseană. Dezvoltarea oraşelor de pe drumul spre Dunăre şi Marea Neagră – Galaţi, Focşani, Piscu, Puteni – demonstrează preponderenţa schimbului cu Imperiul Otoman.
[62] *Călători...*, VIII, p. 172.
[63] *Ibidem*, p. 180.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din mulțimea relațiilor care sugerează aspectul rural al orașelor moldovenești am selectat câteva informații referitoare la Iași „o creație organică a vechii Moldove, care ea însăși este o creație organică a poporului român"[64]. Săpăturile arheologice efectuate în diferite puncte ale actualului oraș evidențiază resturi de cultură materială de factură rurală datând din secolul al XVIII-lea, precum și urme care atestă existența unei așezări feudale din veacul al XIV-lea[65]. Prima atestare documentară, sigură, a târgului Iașilor este făcută în privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni (6 octombrie 1408)[66]. Într-un document din 1434 este pentru prima dată menționată curtea domnească de la Iași[67]. Izvoarele narative vin să confirme ipotezele privind evoluția Iașilor de la sat la oraș. Dimitrie Cantemir, călător străin în propria țară, ne spune: „mai înainte târgul fusese doar un sat de rând unde se așezaseră abia trei sau patru familii"[68]. Ilustrul cărturar știa că Ștefan cel Mare a fost cel care a mutat scaunul domnesc „de la Suceava la Iași, pentru ca astfel să-și poată apăra țara chiar din mijlocul ei"[69]. Într-adevăr de la Ștefan cel Mare și până la Despot-Vodă toți domnitorii țării Moldovei (cu excepția lui Ștefan Lăcustă) vor rezida și la Iași. Începând cu mijlocul veacului al XVI-lea se pare că Iașii au devenit capitala țării[70].

Imaginea Iașilor nu ar fi completă dacă am recurge doar la mărturii arheologice și acte de cancelarie. Fără relațiile celor care au trecut sau au poposit un timp mai îndelungat pe ulițele lui nu-i putem reda decât o imagine statică. Acești autori au fost cărturari, diplomați, clerici, misionari, militari, meseriași, veniți atât din Europa cât și din îndepărtatul Orient. Formația intelectuală, sfera de preocupări, personalitatea fiecărui peregrin și-a pus amprenta asupra modului de consemnare și analiză a diverselor aspecte întâlnite, ajutându-ne să realizăm un tablou plin de viață al Iașilor medieval.

---

[64] Nicolae Iorga, *Ce a fost, ce este, ce poate fi Iașul*, Iași, Fundația culturală „Mihail Kogălniceanu", 1935, p. 10.

[65] Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri până la 1821*, Iași, Editura Junimea, 1974, p. 24.

[66] Ion Teodorescu, *Crestomație de istorie medie a României. I. Documente*, Iași, 1977, doc. 14. Momentul „ridicării" Iașilor ca târg poate fi coborât cu aproape 10 ani, pe baza rezumatului făcut la 3 ianuarie 1783 la Zolkiew după un document din Fondul Mitropoliei Moldovei (aceste documente sunt duse în Polonia de mitropolitul Dosoftei în 1686, la retragerea oștilor lui Ioan Sobieski). Actul precizează că Alexandru cel Bun a dăruit Mitropoliei locul Poiana Vladicăi „mai jos de târgul Iași" în amintirea faptului că aici domnul „împreună cu boierii săi și cu tot poporul" au întâmpinat moaștele Sfântului Ioan cel Nou. Rezumatul nu indică data documentului, însă dania nu se putea face decât imediat după aducerea moaștelor, deci după 1402 (DRH, A, Veacul XIV-XV, vol. I, doc. nr. 15).

[67] *Ibidem*, doc. nr. 138.

[68] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

[69] *Ibidem*.

[70] Noțiunea de capitală nu avea accepțiunea actuală; în întreaga Europă medievală peregrinările suveranului de pe un domeniu pe altul, însoțit de curtea sa, au fost un fenomen obișnuit. Se pare că nici Moldova nu a făcut excepție de la această regulă, după cum o dovedește existența curților domnești și datarea topică a documentelor de cancelarie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

John Newberie, negustor olandez, ne înfăţişează Iaşii anului 1582 drept un centru comercial de seamă[71]. Francois de Pavie socotea la 1585 că este „un oraş mare (...) aşezat într-o câmpie fără să fie închis cu ziduri"[72]. Pentru Niccolo Barsi, care a avut posibilitatea unor observaţii directe şi mai îndelungate, reşedinţa domnilor Moldovei era „foarte mare (...) aşezată jumătate în şes, iar cealaltă jumătate pe coasta unui deal; nu are însă ziduri"[73]. În viziunea prelatului catolic Petru Bogdan Baksic, oraşul apare „deschis, aşezat în mijlocul naturii, pe nişte dealuri nu prea înalte, dar (...) nu e nimic de văzut în afară de biserici, căci <aici> nu sunt clădiri ca palatele din Italia"[74]. Arhiepiscopul de Marcianopol înregistrează în 1647 faptul că oraşul Iaşi „era capitala întregii ţări, situată în chiar mijlocul Moldovei (...). De departe arată celor ce-l privesc ca o nouă Romă, deoarece turlele, bisericile şi mănăstirile oferă ochilor oarecare măreţie, iar dacă intră cineva, nu vede înăuntru decât colibe şi cocioabe"[75]. Evlia Celebi, la scurtă vreme după Bandini, scrie că Iaşii sunt situaţi „pe o vastă întindere de pământ, având 20.000 de curţi, dar niciuna acoperită cu ţiglă sau plumb... ci cu stuf. Printre aceste case sunt vreo 700 de ulițe curate, largi şi acoperite cu scânduri"[76]. Solul polonez către Înalta Poartă, ce trece prin Moldova anilor 1677-1678, Ioan Gnienski, spune că „oraşul întreg se înfăţişează cu curţi boiereşti înconjurate cu garduri de nuiele, şi cu colibe mici acoperite cu paie", fiind „aşezat risipit pe dealuri fără nici o întărire"[77]. Erasm Weismantel, ofiţerul suedez participant la expediţia lui Carol al XII-lea în Ucraina (refugiat pentru aproape patru ani în Moldova), este foarte intransigent cu Iaşii, contestându-le statutul de oraş. În însemnările sale von Weismantel notează: „este o aşezare întinsă (...). Casele sunt clădite pe nişte dealuri şi de n-ar fi atâtea biserici şi mănăstiri (...) ar aduce mai curând a sat decât a oraş, din cauza lipsei sale de rânduială"[78].

Asemenea tuturor târgurilor şi oraşelor de la est de Carpaţi, Iaşii erau departe de a oferi o privelişte prea omogenă sub raportul clădirilor. Acestea s-au ivit în funcţie de interesele imediate (economice şi comerciale) acolo unde au găsit un loc convenabil, făcând din Iaşi un oraş al contrastelor, adesea sesizat de cei ce s-au plimbat prin el.

Trebuie remarcat că în gravurile de epocă Iaşii sunt redaţi, de fiecare dată, ca fiind înconjuraţi de ziduri, deşi relaţiile de călătorie se întrec în a menţiona lipsa acestora[79].

---

[71] *Călători...*, II, p. 518.
[72] *Călători...*, III, p. 181.
[73] *Călători...*, V, p. 75.
[74] *Ibidem*, p. 232-234.
[75] *Ibidem*, p. 327-329.
[76] *Călători...*, II, p. 518.
[77] *Călători...*, VII, p. 352.
[78] *Călători...*, VIII, p. 343.
[79] Doar Evlia Celebi spune că „în 805 H (1 august 1402–20 iulie 1403 – n.ns) necredincioşii adunându-se laolaltă au făcut zid tare împrejurul oraşului Iaşi" (*Călători...*, VI, p. 476).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Informațiile confuze prezente în unele însemnări au declanșat dilemele nesoluționate nici astăzi, după aproape un secol de discuții. Cele mai aprige controverse le-a declanșat în istoriografia românească notița cavalerului Gillerbert de Lannoy. El spune că a fost primit de domnul Moldovei, Alexandru cel Bun, „la un sat al său, numit Cozal", după ce a mers „prin mari întinderi pustii"[80]. Nicolae Iorga considera că „scriind acest nume călătorul s-a îndreptat după pașaportul slavon dat la Suceava"[81]. Deci cavalerul a vizitat pe domnitor „nu într-un sat oarecare ci la Suceava însăși". C.C. Giurescu a lansat ideea primirii ilustrului oaspete într-un sat domnesc, Cozia – atestat la 1785 într-un act de hotărnicie, ca aparținând unei branişti domneşti[82]. Gillbert de Lannoy putea fi primit și la Iași, dacă admitem varianta că satul Cozia ținea de branişte de la Bohotin „o prelungire a hotarului târgului"[83].

Dacă s-a întâlnit cu domnul Țării Moldovei la Suceava este posibil pentru cultul cavaler francez să numească capitala țării „une village"?! Răspunsul este afirmativ cu condiția să vedem în De Lannoy ceea ce este de fapt: un călător venit din lumea civilizată, catolică, pe „pământuri sălbatice" asupra cărora nu se extindea „nici ordinea divină, nici ordinea umană"[84].

Ipoteza lui Nicolae Iorga devine mai credibilă dacă analizăm și modul în care s-a făcut comunicarea între Gillbert de Lannoy și Alexandru cel Bun. Este greu de presupus că primul cunoștea limba română (sau slavonă) sau că cel de-al doilea putea vorbi curent în franceză. Dialogul s-a realizat, mai mult ca sigur, în limba latină. De Lannoy a avut o percepție sumară asupra lumii românești și nu a acordat mare atenție limbii care se vorbea în jurul său, sau cele în care se redactau documentele. Astfel, transcrierea numelui locului de primire, notat pe pașaport cu litere slavone, în limba franceză, cu caractere latine, s-a făcut cu ușurință sub forma *Cozal*.

Din perspectiva Occidentului presărat cu fortificații se justifică afirmațiile călătorilor ce se referă la lipsa orașelor din Moldova, pentru că ei au în vedere întăriturile burgului. Atitudinea lor se datorează mai puțin cosmopolitismului ori subiectivismului, proprii de fapt omului modern, fiind în mare măsură expresia unei stări psihologice specifice locului și timpului din care vin. Pentru ei târgurile moldovenești, nefortificate, lasă impresia unor pământuri ale nimănui, care inspiră un sentiment de insecuritate, atât fizică dar mai ales spirituală. Sunt locuri pe care se grăbesc să le părăsească căutând un refugiu familiar, asociat imaginii cunoscute a zidurilor *ce apără* orașul[85].

---

[80] *Călători...*, I, p. 50.

[81] Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită de Adrian Anghelescu, București, Editura Eminescu, 1981, p. 88.

[82] *Călători...*, I, p. 61.

[83] Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 36.

[84] Aaron Gourevitch, *op. cit.*, p. 80.

[85] Mircea Eliade, *Tratat de istoria religiilor*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 340-342.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. DRUMURILE, STAREA LOR ŞI MIJLOACELE DE TRANSPORT

Ca să ajungă la adăpostul zidurilor, călătorii erau nevoiţi să meargă pe drumuri proaste şi pline de primejdii, cu mijloace de transport rudimentare. Cei care cutezau să plece la drum nu puteau renunţa la itinerarii dinainte stabilite şi nici la serviciile altora. Numeroase obstacole îi aşteptau pe călători atât pe drumurile de uscat cât şi pe drumurile de apă. Pe uscat, munţii erau greu de străbătut, iar „şoselele" medievale peste dealuri şi câmpii nu erau decât „locul pe unde se trece". În asemenea condiţii devenea preferabil drumul pe apă. Transportul fluvial, însă, nu se putea practica decât acolo unde râurile erau navigabile. În timpul călătoriei drumeţul este dominat deopotrivă de frica de hoţi şi de animale sălbatice, ca şi de teama de necunoscut[86]. Sentimentul nesiguranţei este amplificat de imposibilitatea de a aprecia durata unei călătorii: un război, o epidemie, o ploaie îndelungată, o cădere abundentă de zăpadă, dărâmă orice calcul asupra timpului de drum.

Drumurile moldoveneşti au mers de-a lungul cursurilor râurilor ori treceau de la o vale la alta, legând între ele centrele vieţii politice, economice şi culturale ale ţării[87]. Traseul le poate fi urmărit după indicaţiile date de hărţile medievale privitoare la Moldova, dar şi prin cercetarea vechimii unor aşezări (pe baza actelor de cancelarie). Informaţii care să ne ajute la reconstituirea vechilor drumuri moldoveneşti găsim şi în relatările călătorilor străini ce le-au străbătut sau numai au auzit vorbindu-se de ele. Însă, cei mai mulţi dintre călători nu dau amănunte despre starea drumurilor, sistemul de organizare al poştei, sau despre mijloacele de transport folosite. De obicei, ei se mulţumesc să indice doar direcţia în care au mers şi să menţioneze centrele de popas şi localităţile mai importante întâlnite în calea lor.

Nici învăţatul sas din Sibiu, Georg Reicherstorffer, care a trecut de două ori prin Moldova şi a realizat o hartă a ţării, nu face decât o descriere sumară a drumurilor parcurse. În anul 1527, trimisul lui Ferdinand de Austria la curtea lui Petru Rareş face primul drum în Moldova venind de la Viena prin Lemberg şi apoi pe „drumul moldovenesc" ajunge la Bacău; prin pasul Oituz a trecut la Braşov. Cu ocazia celei de-a doua călătorii (1534-1535) Reicherstorffer enumeră principalele oraşe moldoveneşti: Suceava – Swczowa; Hotin – Chotijna;

[86] „Drumul şi mersul pot fi transfigurate în valori religioase, deoarece orice drum poate simboliza «calea vieţii» şi orice mers un «pelerinaj», o călătorie spre Centrul Lumii" (*Ibidem*, p. 348 şi urm.; Idem, *Sacrul şi Profanul*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1995, p. 159).

[87] Năvălirea tătarilor în estul Europei a oprit pentru un moment traficul comercial dintre oraşele nordice şi central europene şi cele ale Orientului. Însă, comerţul nu mai putea fi împiedicat (era deja antrenat în procesul general de dezvoltare a societăţii occidentale) şi atunci negustorii au căutat şi au găsit noi căi de acces spre Marea Neagră. Astfel, regiunile est-carpatice au fost angajate în comerţul internaţional. Până la căderea Chiliei şi Cetăţii Albe aceste drumuri au întreţinut Moldovei statutul de putere economică şi politică în zonă (Alexandru I. Gonţa, *Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII-XVII*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989, p. 43-45).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Neamț – Nempczs; Iași – Bahloijazwar; Vaslui – Wazlo; Huși – Hwzlwaras; Bârlad – Berlat; Trotuș – Tartharas; Târgul Roman – Romanwasar. Pe baza constatărilor făcute în timpul acestor două misiuni și a studierii unor cronici și însemnări mai vechi referitoare la zona est-carpatică, Reicherstorffer a realizat în anul 1541 o hartă a Țării Moldovei, pe care a indicat cele mai importante așezări și drumurile ce le leagă[88].

Un alt mod de prezentare a drumurilor moldovenești apare în relația negustorului englez Robert Bargrave. În *Povestirea unei călătorii pe uscat de la Constantinopole la Dunkirche*, Bargrave ne prezintă și Moldova lui Vasile Lupu la 1652. Deși face o descriere amănunțită a drumului, autorul nu precizează decât foarte rar numele vreunei așezări: „am călătorit de-a lungul unui lac mare alimentat de izvoare îmbelșugate care izvorăsc de pretutindeni tot drumul până la Bârlad și se varsă în Dunăre. Am poposit într-un sat mic și sărac unde am putut observa libertatea extraordinară pe care o au femeile. Am mers neîncetat de-a lungul lacului, aici mult îngustat, spre un alt sat mic, în drum ne-am distrat la o vânătoare"[89]. În acest pasaj negustorul englez se referă, de fapt, la drumul dintre Galați și Bârlad făcut pe lângă lacul Brateș.

În privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun, negustorilor din Liov (3 octombrie 1408) și în actul lui Ștefan cel Mare emis tot pentru aceștI negustori (3 iulie 1460) sunt arătate „drumurile mari", principalele orașe ale țării și punctele de vamă[90]. Căile de acces în Moldova erau „drumul tătărăsc" (pe valea Nistrului și lega Lembergul cu Caffa, cu o ramificație prin Hotin, Dorohoi, Iași, Tighina, Cetatea Albă) și drumul moldovenesc sau „drumul Siretului" (pe valea Siretului spre Galați cu legătură la Chilia și Cetatea Albă, îndreptându-se spre Caffa)[91].

O prezentare riguroasă a drumurilor moldovenești ne-au lăsat-o misionarii catolici și mai ales Marco Bandini. În *Codex*-ul întocmit de Bandini, după vizitarea în 1646-1647 a localităților cu populație catolică din Moldova, se observă foarte bine „drumurile interioare" din zona vestică a țării, care permiteau și întreținerea legăturilor permanente cu Transilvania[92]. Bandini a pornit

[88] *Călători...*, I, p. 199.

[89] *Călători...*, IV, p. 487. Itinerariul călătorilor străini poate fi cu ușurință urmărit pe harta vechilor drumuri moldovenești întocmită de Emil Diaconescu. În același tip de prezentare a drumului se încadrează și relațiile altor călători – Erasm Otwinowski (*Călători...*, II, p. 119-121); John Newberie (*Ibidem*, p. 517-518); Trifon Korobeinikov (*Călători...*, III, p. 352-353); Samuel Twardowski (*Călători...*, IV, p. 502), Conrad Iacob Hiltebrandt (*Călători...*, V, p. 592); Paolo Bonnicio (*Ibidem*, p. 19-20); Tarzycki (*Ibidem*, p. 166); Ioan Gnienski (*Călători...*, VII, p. 349-350); Philippe Avril (*Călători...*, VIII, p. 107); Rafael Leszczynski (*Ibidem*, p. 181).

[90] Ion Toderașcu, *op. cit.*, doc. nr. 14.

[91] Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești. Contribuții în legătură cu luptele lui Ștefan cel Mare pentru ocuparea domniei*. Extras din „Lucrările Societății Geografice «D. Cantemir»", vol. II), Iași, 1939, p. 23.

[92] Itinerariul arhiepiscopului de Marcianopol, Marco Bandini, poate fi urmărit pe harta întocmită de Gheorghe I. Năstase, în anul 1936 (Gheorghe I. Năstase, *Die Ungarn in der Moldau im Jahre 1646* (nach dem *Codex Bandinus*). Extras din BIFR, vol. III, Iași, 1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin Roman şi Târgu Frumos spre Iaşi, de unde începe vizitarea centrelor care îl interesau – Huşi, Vaslui, Bârlad, Galaţi. A făcut şi o descriere a aşezărilor de la Dunăre – Reni, Chilia, Ismail. De la Galaţi, Bandini a mers spre Tecuci, de unde pe cursul Trotuşului se îndreptă spre Bogdana, Stăneşti, Măneşti, Bălana, Grozeşti, Slobozia, Târgu Trotuş. Apoi a trecut pe valea Tazlăului la Lucăceşti, Satul de Jos, Solonţ. Din Solonţ a pornit pe potecile de peste dealuri dintre Tazlău şi Siret ajungând la Fărăoani şi apoi la Paşcani, Valea Seacă, Fântânele, Trebiş, Bacău. În a doua etapă a *Vizitaţiei* Bandini a mers la Piatra şi apoi la Roman, unde a cercetat satele din jur – Tămăşeni, Adjudeni, Răchiţeni, Săbăoani, Leucuşani, Teţcani, şi apoi a ajuns la Târgu Neamţ. A vizitat şi valea Hangului, cetatea şi mănăstirea Neamţ de unde prin Gyla a sosit la Baia; mai departe a văzut Suceava şi Siretul. De aici s-a întors la Hârlău, vizitează Cotnarii şi satele vecine: Sărata, Amăgei, Strunga. Trecând peste muntele Strunga, Bandini revine la Iaşi[93].

Starea acestor drumuri era departe de a-i încânta pe cei care le parcurgeau. Adesea călătorii au fost uimiţi de contrastul dintre frumuseţea peisajului şi cărările înguste, pline de praf sau noroi pe care le străbat. Robert Bargrave a mers prin „păduri încântătoare dar rele pentru căruţe"[94]. Tammaso Alberti ne spune că drumurile „sunt foarte rele, încât nici şase perechi de boi nu puteau trage o căruţă"[95]. Nici John Mayer nu şi-a făcut drumul prin Moldova în condiţii mai bune; el a străbătut „un drum greu, pentru că plouase tare toată noaptea, pământul era moale şi greu"[96]. Woicieh Maiaskowski este nemulţumit în 1640 că „o milă întreagă a mers pe dealuri înalte şi repezi"[97]. Sunt dificil de parcurs şi căile ce trec prin zona inundabilă a Prutului sau prin ţinutul mlăştinos din preajma Jijiei. Starețul Leonte, care trece prin Moldova la 1701, după ce ajunge la Iaşi printr-un nămol „îngrozitor" şi la Galaţi pe un drum „lipicios din cauza pământului clisos" unde „rar se umblă cu caii" exclamă consternat: „Doamne păzeşte! La noi în Rusia nu sunt astfel de drumuri"[98].

Unii călători nici nu sunt pregătiţi pentru mersul pe asemenea drumuri. Daniel Krmann recunoaşte în 1709 că şeaua suedeză pe care o avea i-a îngreuiat şi mai mult călătoria prin munţii Moldovei: „şeaua mea suedeză era lipsită de profil, alunecam până la capul calului, măcar că legasem bine şeaua cu o cingătoare"[99].

Paul de Alep şi Erasm Heinrch Schneider von Weismantel sunt printre puţinii călători străini care vorbesc despre o bună organizare şi administrare a drumurilor. Dacă pentru Francois de Pavie „nu se găsesc decât arareori locuri de

[93] V.A. Urechia, *op. cit.*, p. XXXI-CXXVIII.
[94] *Călători...*, V, p. 487.
[95] *Călători...*, IV, p. 361.
[96] *Călători...*, V, p. 452.
[97] *Ibidem*, p. 155.
[98] *Călători...*, VIII, p. 188.
[99] *Ibidem*, p. 262.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unde să se poată îndestula omul cu cele trebuitoare"[100], pentru Paul de Alep (este drept că peste aproape o jumătate de secol, deşi este greu de presupus că în acest răstimp s-au petrecut schimbări spetaculoase) au fost „multe hanuri frumoase ce aparţin oamenilor ce fac rost de trăsuri şi de toate cele de trebuinţă călătorilor"[101]. Ofiţerul suedez, von Weismantel, deloc îngăduitor cu românii, notează totuşi: „în ţară se iau măsuri bune pentru ca drumul să fie reparat, să se facă poduri pretutindeni"[102]. Paul de Alep ne furnizează şi prima informaţie despre modul cum funcţiona sistemul de poştă. El spune că la Tecuci a primit „căruţe şi cai de beilic (...) şi un conăcar" deoarece cel care îl însoţise până aici „s-a înapoiat cu căruţele şi caii, căci aşa este obiceiul lor în fiecare târg este un menzil de căruţe şi de cai"[103].

În care trase de boi sau în căruţe cu cai călătorii au fost nevoiţi să înfrunte asprimile drumurilor moldoveneşti. Cum mijloacele de transport terestre nu au evoluat foarte mult în timp (Paul Valery spunea că „Napoleon se deplasează la fel de încet ca Iulius Cezar") putem reconstitui cu destulă uşurinţă imaginea celor folosite de vizitatorii Moldovei medievale. Ne ajută la aceasta nu doar reprezentările din picturile de pe pereţii bisericilor ci şi atelajele ce trec încă pe ulițele satelor moldoveneşti.

„Trăsurica trasă de un cal (...) atât de joasă şi de uşoară" în care „nu putea încăpea decât un singur ins"[104], pe care a folosit-o Francois de Pavie seamănă cu careta pe două roţi (întrebuinţată pentru deplasarea pe distanţe mari) figurată în scena *Sinaxarului* de pe peretele de sus al bisericii de la Sucevița. Petru Parcevic vorbeşte la 1671 de folosirea unor „carete frumoase" şi a unor „trăsuri trase de şase sau opt cai minunaţi"[105].

Deci, un alt mijloc de transport folosit alături de caretă este *trăsura* (numită de cei mai mulţi călători *căruţa*). Trasă de o singură pereche de cai această trăsură trebuie că a fost asemănătoare cu „căruţa de foc" a Sfântului Ilie pe care o vedem fie la ctitoria lui Ştefan cel Mare de la Suceava (biserica Sfântul Ilie), fie în pridvorul mănăstirii de la Voroneţ (*Sinaxar*). Imaginea de la Voroneţ pare a reda o secvenţă din drumul unui călător pe o cărare de munte – un drumeţ, ce pare a sta destul de comod într-o căruţă de forma unei cutii dreptunghiulare, urcă muntele în pasul domol a doi cai mânaţi de un vizitiu[106].

O trăsură ca cea descrisă de Petru Parcevic – trasă de mai multe perechi de cai – vedem în primul plan al reprezentării *Fuga din Egipt* din gropniţa de la

[100] *Călători...*, III, p. 180.
[101] *Călători...*, VI, p. 156.
[102] *Călători...*, VII, p. 351.
[103] *Călători...*, VI, p. 26-27.
[104] *Călători...*, III, p. 183.
[105] *Călători...*, VII, p. 175.
[106] Victor Brătulescu consideră acest tip de atelaj „o căruţă de stepă" cu caii înhămaţi după sistemul roman (Victor Brătulescu, *Elemente profane în pictura religioasă*, în BMI, nr. XXVIII, fasc. 85, iul.-sep. 1935, Vălenii de Munte, 1935, p. 131).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sucevița. Tot atât de bine această trăsură poate semăna cu cea care abia se zăreşte din stampa realizată de Auguste Raffet[107] peste aproape un secol.

Scena din gropnița de la Sucevița poate fi şi o concretizare plastică a descrierii unei caravane de către baronul de Fourquevaux. Francois de Pavie nota în a doua jumătate a veacului al XVI-lea că a întâlnit pe drumurile Moldovei „adesea laolaltă 20-30 din acele trăsuri"[108], iar zugravul de la Sucevița pictează un grup de trei căruțe mari (de transport). Şi de această dată călătorul francez a observat cu atenție realitatea din jurul său – căruța, ca modalitate de a călători sau de a transporta mărfurile, se impusese încă din secolul al XV-lea. Astfel, Alexandru voievod întărea la 30 septembrie 1453 mănăstirii Moldovița un privilegiu pe care aceasta îl avea de la „sfântrăposații" săi înaintaşi şi îi mai scutea încă de dări „trei care mari (...) în toată țara domniei mele şi prin târguri şi prin sate"[109].

Drumurile, strâmte şi supărătoare, al căror sfârşit îi părea lui Philippe Avril că „nu-l va mai vedea niciodată"[110] erau mai uşor de străbătut cu carele trase de boi. Senzația neplăcută provocată de greutățile drumului era accentuată de deplasarea cu aceste mijloace de transport. Pasul molcom al boilor îi îngrozea mai ales pe călătorii occidentali. Neputința de a folosi calul „simbolul vitezei"[111] i-a determinat pe mulți să vadă în culori sumbre lumea românească[112].

Iarna, călătorii străini au avut ocazia să vadă pe drumurile Moldovei „alunecând cu o viteză apreciabilă" sănii. Conrad Iacob Hiltebrandt este primul care le consemnează la mijlocul veacului al XVII-lea. Solul suedez pare uşor surprins de faptul că atunci când a intrat în Roman s-a „încrucişat în cale cu un moldovean pe o sanie pe care se găsea soția sa cu un copil mic"[113]. Încântat atât de aspectul lor cât şi de iuțeala cu care să facea transportul, arhidiaconul sirian, Paul de Alep, le numeşte „căruțe fără roți"[114]. Într-adevăr săniile au fost şi sunt unul din mijloacele de transport cele mai importante din zonele de munte[115].

---

[107] Pictorul şi graficianul francez Auguste Raffet (1804-1860) a însoțit pe prințul Anatoli Demidoff într-o călătorie în Europa răsăriteană. Va ilustra cartea de călătorie a prințului *Voyage dans la Russia meridionale, par la Hongre, la Valachie et la Moldavie.*

[108] *Călători...*, III, p. 183.

[109] DIR, A, Veacurile XIV-XV, doc. nr. 321. Transportul „în caravană" se impusese datorită dificultăților drumului şi a spaimei de răufăcători – adesea menționați de documentele vremii. Dar cărăuşia s-a dovedit a fi şi o necesitate a comerțului – ea a asigurat transportul şi schimbul dintre sate şi oraşele moldoveneşti, dar şi dintre țările române sau între acestea şi statele vecine.

[110] *Călători...*, VIII, p. 103-104.

[111] Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul şi imposibilul*, vol. II, Bucureşti, Editura Meridiane, 1984, p. 197.

[112] Informații despre folosirea carelor trase de boi întâlnim şi în relațiile lui Tommaso Alberti (*Călători...*, IV, p. 361-362); Samuel Twardowski (*Călători...*, V, p. 501); starețul Leontie (*Călători...*, VIII, p. 189).

[113] *Călători...*, V, p. 596.

[114] *Călători...*, VI, p. 300.

[115] Valer Butură, *op. cit.*, p. 437. Săniile sunt folosite nu numai pentru deplasarea oamenilor ci şi pentru căratul lemnelor, fânului, cerealelor etc. În zonele cu pantă accentuată (Munții Apuseni, Țara Loviştei) săniile s-au folosit şi în timpul verii pentru transportul fânețelor şi culturilor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Interesant ar fi dacă am putea reconstitui și imaginea rădvanului folosit de Achacy Taszycki în 1640 în drum spre Constantinopol[116]. Fernand Braudel spune că rădvanele au apărut pe drumul Europei occidentale în a doua jumătate a secolului al XVI-lea „dar nu au geamuri decât în secolul XVII"[117]. Faptul că nu apar menționate în nici o altă relație de călătorie ne permite să le considerăm, la 1640, o noutate pe drumurile Moldovei.

Comunicațiile se realizau greu nu numai pe uscat ci și pe ape. Drumurile fluviale sunt supuse fluctuațiilor vremii, iar ambarcațiunile folosite sunt la fel de rudimentare. Călătorii străini, dacă nu treceau apele Moldovei prin vaduri[118] sau pe poduri erau nevoiți să apeleze la luntre, plută, barcă sau la „niște năvi mici".

Podurile obișnuite erau făcute din bârne sau scânduri (uneori din piatră) sau din bărci – „poduri plutitoare". Evlia Celebi ne vorbește de podul de la Prut „construit din împletituri"[119]. Din cauza materialului folosit acesta a fost cu ușurință distrus în timpul luptelor, la care a participat și călătorul turc. Se pare că acest pod nu a fost refăcut decât peste câțiva ani, în 1672 Cornelio Magni pomenind de construirea peste Prut a unui „pod de luntri acoperit cu scânduri"[120].

Podurile de piatră erau destul de rare în Moldova medievală. Jerzy Krasinski îl remarcă pe cel de la Focșani[121]. Paul de Alep ne spune că a trecut „un pod mare de piatră" între Vaslui și Scânteia[122] și că a mai văzut unul în apropierea satului Sârca[123]. Rafael Leszczynski notează prezența unui „pod mic de zid" pe râul Bahlui (probabil la Podul Iloaiei)[124]. Informația lui Daniel Krmann din 1709 nu este confirmată de nici o altă relație de călătorie și nici de realitățile de teren sau de documente de cancelarie. El scrie că „în partea din Moldova care este mai aproape de munți" a văzut „nu fără mirare poduri de piatră făcute pe râurile chiar cele mai mici, din porunca turcilor"[125].

Georg Reicherstorffer descrie în *Chorographia Moldovei* sistemul de traversare al râurilor pe „poduri plutitoare". Acestea erau „alcătuite din bârne groase și scânduri puse deasupra pe care plutașii noștri le numesc în limba germană Pruckschiff"[126]. Prezentarea acestor mijloace de transport ne duce cu gândul spre plutele folosite adesea pentru trecerea Prutului. Evlia Celebi[127] în 1659, Francisc Gosciecki[128] în 1712 sau Johann Wendel Bardili[129] în 1709 ne

[116] *Călători...*, V, p. 168.
[117] F. Braudel, *op. cit.*, p. 189.
[118] Cuvântul *vad* este folosit, de obicei, cu sensul de loc de trecere, indiferent dacă era pod stabil sau umblător, sau se trecea direct prin apă.
[119] *Călători...*, VI, p. 458.
[120] *Călători...*, VII, p. 151.
[121] *Călători...*, V, p. 114.
[122] *Călători...*, VI, p. 30.
[123] *Ibidem*, p. 156.
[124] *Călători...*, VIII, p. 181.
[125] *Ibidem*, p. 260.
[126] *Călători...*, I, p. 199-200.
[127] *Călători...*, VI, p. 458.
[128] *Călători...*, VIII, p. 593.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mărturisesc că au trecut Prutul cu plutele. Conrad Iacob Hiltebrandt lasă în însemnările sale o descriere a plutelor folosite pentru trecerea Bistriței: „pluta era mică şi îngustă şi nu putea cuprinde pe toţi oamenii cu caii lor"[130].

Niccolo Barsi a mers pe apele Moldovei în 1634 cu „nişte bărci făcute din câte un trunchi scobit"[131]. Deci, călugărul italian a folosit o barcă monoxilă (care s-a văzut până târziu în unele locuri din Ţările române). Acestea erau destul de încăpătoare, oamenii suindu-se în ele „împreună cu lucrurile lor" după cum precizează tot Barsi. Georg Reicherstorffer observa că atunci „când vin la voievod soli sau trimişi de alţi demnitari de aiurea" pentru trecerea râurilor se utilizau „nişte năvi foarte mici". Deşi sunt foarte mici, cu aceste „năvi" călătorii „sunt duşi la malul celălalt destul de bine şi cât se poate de iute împreună cu caii şi cu trăsurile lor"[132]. Paul de Alep ne spune că a trecut râul Siret „cu corăbiile"[133]. Şi în cazul lui Recherstorffer şi în cel al lui Paul de Alep poate fi vorba de bărci monoxile, dar pe care cei doi le-au numit *năvi* sau *corăbii*. Sub denumirea de *luntre* folosită de Tommaso Alberti[134], Petru Bogdan Baksic[135] sau Daniel Krmann[136] nu se ascund cumva tot bărci monoxile? Este foarte posibil, dar trebuie avut în vedere că atât documentele de cancelarie cât şi picturile murale din Moldova indică şi existenţa unor mijloace de transport pe apă mai evoluate[137].

Despre un mod interesant de a traversa un râu ne relatează Niccolo Barsi: „Ni s-a spus că cei ce nu au la îndemână bărci iau iarbă şi o fac mănunchi şi punându-l unul peste altul îl leagă de cal şi ei se aşează pe acea iarbă, în timp ce unul merge călare şi în chipul acesta ei trec râul"[138].

Drumurile Moldovei şi mijloacele de transport folosite nu par a fi, totuşi, cu mult mai rele decât cele ale Europei; prezentarea lor a depins de percepţia fiecărui călător în parte, mulţi dintre ei exagerând greutăţile drumului pentru a-şi impresiona superiorii sau cititorii. Hanurile erau probabil rare, dar locurile unde drumeţul se putea odihni şi schimba caii de drum – menzilurile – erau destul de dese. Dar cum ele semănau cu cele redate de stampa lui Auguste Raffet era normal ca un occidental, învăţat cu hanuri mai primitoare, să scrie că a dormit în câmp. Dacă nu găseau nici un han sau un alt loc de adăpost călătorii erau bine primiţi şi în casele oamenilor. Marco Bandini spunea că un călător „poate umbla

[129] *Ibidem*, p. 778.
[130] *Călători...*, V, p. 596.
[131] *Ibidem*, p. 83.
[132] *Călători...*, I, p. 200.
[133] *Călători...*, VI, p. 151.
[134] *Călători...*, IV, p. 360.
[135] *Călători...*, V, p. 226.
[136] *Călători...*, VIII, p. 259.
[137] Ion Solcanu, *Imagini ale mijloacelor de transport în pictura murală din Moldova (secolele XV-XVII)*, în AIIAI. XX, 1983, p. 273-274. În vremea lui Ştefan cel Mare se pare că Moldova a avut chiar o flotă maritimă – stăpânea porturile de la Marea Neagră (Chilia şi Cetatea Albă) şi avea strânse legături cu Caffa şi Mangopul.
[138] *Călători...*, V, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin toată Moldova fără mijloace de drum (...) numai doar străinul să se poarte liniştit"[139], iar Paul Beke sesiza că „fiecare casă este loc de găzduire, şi în aceasta sunt vrednici de laudă moldovenii, că primesc oaspeți fără plată şi îi ospătează generos cu bucatele pe care le mănâncă ei înşişi"[140].

5. CONSIDERAȚII CU CARACTER DEMOGRAFIC

Studierea satelor sau oraşelor, a sistemului de comunicație dintre ele, apoi a locuințelor, ocupațiilor, felurilor de hrană constituie doar un mod de a reconstitui existența zilnică a oamenilor. Un sens deosebit îl dă numărul celor care creează această cultură materială: „el face bilanțul izbânzilor şi înfrângerilor, el singur schițează o geografie diferențiată"[141]. Dacă populația creşte sporesc masele de oameni în mişcare, producția şi schimburile se măresc, culturile se extind pe terenuri păduroase, apar noi şi diverse construcții; dacă scade numărul locuitorilor au loc fenomene inverse.

Fernand Braudel aprecia că „nimeni nu ştie care e întreaga populație a lumii între secolele XV-XVIII", dar această cifră care ne lipseşte „trebuie inventată"[142]. Pentru spațiul est carpatic, şi în general pentru Țările române, în epoca medievală izvoarele documentare de care dispunem nu ne dau posibilitatea stabilirii, decât cu foarte mare aproximație, efectivului şi structurii populației sau a evoluției acesteia.

Despre schimbările demografice, în direcția creşterii numărului locuitorilor, sunt elocvente informațiile cuprinse în actele de cancelarie care se referă la fenomenul de roire al satelor sau în cele care indică crearea unor sate de colonizare (aşa numitele *slobozii*)[143]. Cercetând desimea satelor şi media locuitorilor pe baza documentelor interne, apoi precizând efectivele militare maxime pe care le puteau ridica domnitorii în diferite epoci, specialiştii au ajuns la concluzia existenței în Moldova a aproximativ 500.000 de oameni, în vremea lui Ştefan cel Mare şi a circa 550.000 în timpul lui Ioan Vodă cel Cumplit[144].

O evoluție constantă ascendentă a populației este greu de presupus; oscilațiile în plan demografic sunt destul de frecvente şi au cauze multiple – marile invazii străine, calamitățile naturale (cutremure, epidemii, invazii de lăcuste), mutările dintr-un loc în altul a oamenilor (creşterea obligațiilor fiscale,

[139] *Ibidem*, p. 331.
[140] *Ibidem*, p. 279.
[141] F. Braudel, *op. cit.*, vol. I, p. 17.
[142] *Ibidem*, p. 22.
[143] Ştefan Ştefănescu, *Istoria medie a României*, Partea a II-a, *Principatele Române, secolele XIV, XVI*, Bucureşti, 1992, p. 16.
[144] Gheorghe I. Teodorescu, *Evoluția numerică a românilor*, Buzău, 1942, p. 21. Ştefan Ştefănescu estima populația spațiului românesc la începutul secolului al XVI-lea la 3 milioane. În condițiile în care Transilvania era locuită de 180.000 de oameni se poate concluziona că cifra de aproximativ 500.000 de locuitori pentru Moldova acestei perioade este aproape de cea corectă (Ştefan Ştefănescu, *op. cit.*, p. 17-18).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

abuzurile oficialităţilor). Faptul că în tot cursul secolului al XV-lea şi la începutul celui de-al XVI-lea Ţara Moldovei reuşeşte să-şi păstreze independenţa şi să se afirme ca o forţă politică în zonă, ne indică existenţa unui indice demografic destul de ridicat. Este foarte posibil ca acesta să se menţină la cote înalte până spre mijlocul veacului următor.

Anul 1650 le apare, însă, şi contemporanilor ca un an de „grea cumpănă". Miiron Costin nota în letopiseţul său: „de atunce ţara au purces tot spre rău, den anu în anu"[145]. În acelaşi an misionarul catolic Bernardino Valentini din Perugia, abia sosit în Ţara Moldovei, scria: „toate oraşele şi localităţile sunt expuse incursiunilor şi atacurilor tătarilor, cazacilor şi altor neamuri"[146]. Aceştia au ars şi au prădat luând cu ei „mii de robi" – după cum nota în jurnalul său de drum Robert Bargrave[147] – ţara rămânând atunci „pen multe locuri pustie, sclhimbată den fericire acea dintâiu"[148]. Iohann Mayer consemnează în anul 1651 cererea lui Vasile Lupu către Marele han tătar de a-i elibera cele „câteva mii" de supuşi pentru a-şi „reface din nou ţara distrusă până la pământ". Se întors în ţară potrivit însemnărilor aceluiaşi călător „doar 300 de oameni (...) cu toţii pociţi, şchiopi, orbi sau băieţi şi fete mici de tot"[149]. Ca şi cum nu ar fi fost suficient toate aceste năpaste, în 1652 izbucnea în Moldova şi o mare epidemie de ciumă. În *Darea de seamă* a misionarilor iezuiţi din 1652-1653 se spune că „ciuma a bântuit toată ţara"[150].

Senzaţia de raritate a populaţiei este mărită şi în mod artificial de fuga permanentă a locuitorilor din zonele uşor accesibile. John Wilden observă că „bieţii ţărani părăsesc pretutindeni satele şi se ascund prin codrii cei mari"[151]. Neavând intenţia să vadă şi altceva decât ceea ce voiau sau neajungând în luminişurile pădurilor, mulţi călători vor afirma cu uşurinţă că „ţara este destul de puţin locuită"[152]. După cum remarca şi Fernand Braudel „omul lasă goale nouă zecimi din suprafaţa globului, adesea silit, din neglijenţă de multe ori şi pentru că istoria, un lanţ nesfârşit de eforturi, a hotărât altfel decât vrea el"[153].

Marea majoritate a locuitorilor Ţării Moldovei o formează românii, alături de care călătorii străini au găsit şi reprezentanţi ai altor etnii. În 1644 Paul Beke nota: „orăşenii şi locuitorii ce trăiesc în ţară sunt români, unguri şi saşi, germani

[145] Miron Costin, *Opere*, vol. I, ediţie îngrijită de P.P. Panaitescu, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1965, p. 111.

[146] *Călători...*, V, p. 428.

[147] *Ibidem*, p. 491.

[148] Miron Costin, *op. cit.*, p. 124.

[149] *Călători...*, V, p. 453.

[150] *Ibidem*, p. 505.

[151] *Ibidem*, p. 351.

[152] *Călători...*, VIII, p. 316. Dar aceasta nu este numai părerea lui Erasm von Weismantel; şi Francois de Pavie consemna, cu mirare, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea că Ţara Moldovei este „atât de puţin locuită" (*Călători...*, III, p. 181-182).

[153] F. Braudel, *op. cit.*, vol. I, p. 12. La începutul secolului al XVI-lea Franţa avea 16 millioane de locuitori, Italia 5,5 milioane, Rusia 6 milioane (Marcel Reinhard, Andre Amengaud, Jaqques Dupaquer, *Histoire generale de la population mondial*, Paris, 1968, p. 108).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și un mare număr de armeni și bulgari și italieni, poloni, turci și evrei sunt în număr destul de mare, dar ca negustori și meșteșugari (...). Nu lipsesc nici tătarii, care slujesc pe bani la curtea domnului și boierilor. Românii și ungurii și unii sași (ca și oamenii de alte națiі <ce locuiesc> aici) se arată mai degrabă a fi barbari decât creștini ca și cum s-ar deosebi de tătari numai prin limbă și religie"[154]. Și Marco Bandini remarca în *Codex* aceeași realitate demografică „locuitorii în marea lor majoritate sunt români, apoi unguri, armeni, greci, bulgari, albanezi, turci, tătari, poloni, ruteni, sași, moscoviți și unii italieni"[155].

În veacul al XVII-lea întâlnim în câteva relații de călătorie precizat și numărul de așezări rurale din Moldova. Tommaso Alberti, care trece pe aici în 1612, nota existența a 24.000 de sate în întreaga țară[156]. Cifra este evident exagerată și trebuie mare atenție în cazul utilizării ei, deoarece atunci când vorbește de satele din Țara Românească, Alberti le estimează numărul tot la 24.000. Pentru sfârșitul aceluiași veac concordă datele oferite de *Relația despre provinciile Moldova și Valahia*, scrisă de De La Croix, și de *Descrierea principatului Moldovei* – o însemnare anonimă olandeză. Diplomatul și scriitorul francez De La Croix nota în 1672 că cele două țări române „au fiecare 3.000 de sate"[157], iar o însemnare anonimă menționează pentru Moldova anului 1687 „3.000 de sate și cătune"[158].

Cele mai multe și bogate informații de ordin demografic de care dispunem pentru secolele XV-XVII ni le-au transmis vizitatorii comunităților catolice din Moldova. Este adevărat că ele se referă la locuitorii de rit catolic și că au un caracter aproximativ și adesea contradictoriu, dar sunt deosebit de valoroase fiind singurele care indică o anumită ordine de mărime.

Bernardino Quirini ne spune că la 1593 a vizitat în Moldova „15 orașe și 16 sate" unde se găseau „latini catolici în număr de vreo 1.691 familii și vreo 10.774 suflete"[159]. Andrei Boguslavic găsea în acea provincie a Moldovei, în anul 1623, „1.010 case de catolici și 26.630 de suflete"[160]. Statisticile lui Quirini și Boguslavic sunt probabil eronate, misionarii care le-au urmat neconsemnând o populație catolică atât de numeroasă[161]. În 1643 Bartolomeo Bassetti a vizitat doar „27 de locuri și orașe unde se găsesc catolici" unde „case de catolici sunt aproape 1.050, suflete 5.000"[162], iar în 1650 Berbardino Valentini din Perugia știa că numărul catolicilor din provincie se ridică la circa 8.000[163]. Cauzele unei asemenea căderi demografice au fost numeroase, la cele generale, caracteristic întregii societăți moldovenești din a doua jumătate a veacului XVII, adăugându-se

[154] *Călători...*, V, p. 270.
[155] *Ibidem*, p. 328.
[156] *Călători...*, IV, p. 361.
[157] *Călători...*, VII, p. 255.
[158] *Ibidem*, p. 522.
[159] *Călători...*, IV, p. 37.
[160] *Călători...*, V, p. 7.
[161] Romuel Cândea, *Catolicismul în Moldova în secolul XVII-lea*, Sibiu, 1917, p. 14.
[162] *Călători...*, V, p. 188.
[163] *Ibidem*, p. 428.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cauze specifice: populaţia catolică trecea la ortodoxism din lipsă de preoţi sau crezând „că nu prea se deosebesc în cele religioase de credincioşii greco-orientali"[164]. Marco Bandini a găsit la Bogdana puţini catolici „deoarece ceilalţi au trecut la schisma greacă pentru că acest sat de nimeni niciodată mai înainte nu a fost inspectat sau îngrijit şi nici misionarii nu s-au ocupat de el"[165]. La 1670, Petru Parcevic scria că în Moldova nu a mai rămas nici a treia parte din credincioşii catolici din vremea lui Vasile Lupu[166], la 1682 Vitto Piluzzi remarca fuga în totalitate a locuitorilor din unele aşezări catolice[167].

Imaginea cea mai frumoasă şi mai bogată nu numai a Moldovei catolice, ci a Moldovei în genere, ne-a lăsat-o Marco Bandini în *Codex*-ul său[168]. El a vizitat probabil toate aşezările în care se găseau catolici şi chiar pe cele unde fuseseră cândva locuitori de această confesiune. Astfel, el trece şi pe la Tecuci unde din cele „mai mult de 200 de case de catolici" nu mai găseşte nici una, „nici chiar urma templului sau a cimitirului"[169].

Neavând pretenţia realizării unei statistici a populaţiei catolice din Moldova veacului al XVII-lea prin tabelele alăturate am încercat doar trasarea unei direcţii pentru cercetări ulterioare, ce ar putea duce la concluzii foarte interesante. Asemenea informaţii, consider că trebuie luate ca atare şi coroborate, fiecare în parte, cu diferite alte surse documentare pentru a evita emiterea unor ipoteze eronate.

Numărul populaţiei orăşeneşti i-a preocupat pe călătorii străini prin Moldova ceva mai mult decât cel al locuitorilor aşezărilor rurale. Pentru argumentare, am recurs la informaţiile obţinute tot pentru capitala Moldovei, Iaşi. Nu trebuie exagerată importanţa cifrelor oferite de peregrini şi nici pentru evoluţia demografică a oraşelor. Neexistenţa unor statistici oficiale nu ne permite schiţarea unei imagini de ansamblu asupra fenomenului locuirii urbane.

În timpul primei domnii a lui Ştefan Tomşa al II-lea (1611-1615) Tommaso Alberti găsea în Iaşi 8.000 de case[170], iar în 1623 Andrei Boguslavic credea că numărul locuitorilor Iaşilor trecea de 60.000[171]. Paolo Bonnici aprecia în 1632 că „acest oraş are între şapte şi opt mii de gospodării, fiind foarte populat"[172]. Petru Bogdan Baksic (1640) vedea în Iaşi 9600 de case „ceea ce înseamnă peste o sută de mii de suflete"[173]. Bartolomeo Bassetti (1643) notează

[164] R. Cândea, *op. cit.*, p. 15.
[165] V.A. Urechia, *op. cit.*, p. XLV.
[166] *Călători...*, VII, p. 176.
[167] *Ibidem*, p. 92-93.
[168] Pentru aprecierea cât mai exactă a stării catolicismului din Moldova lui Vasile Lupu, informaţiile cuprinse în *Codex*-ul (publicat de V.A. Urechia) trebuie coroborate în cele furnizate de Paul Beke (*Călători...*, V, p. 274-285) şi Petru Parcevic (*Ibidem*, p. 358-380).
[169] V.A. Urechia, *op. cit.*, p. XLV.
[170] *Călători...*, IV, p. 361.
[171] *Ibidem*, p. 6.
[172] *Ibidem*, p. 21.
[173] *Ibidem*, p. 234.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

existența a „15.000 de case și vreo 60.000 de locuitori"[174]. Marco Bandini consemnează tot 15.000 de case, dar numai cu „48.000 de locuitori dintre care cei ce plătesc bir sunt în număr de 28.000, în afară de baroni și suita acestora și în afară de nobilime, libertini și soldați primind leafă de la principi care sunt în număr de 20.000"[175]. Evlia Celebi (1659) pomenește de „20.000 de curți înfloritoare" în oraș și în „varoșul acestuia încă 20.000 de case"[176]. Erasm von Weismantel (1711-1714) vorbea de peste „600 de locuințe în Iași"[177]. Dimitrie Cantemir, călătorul cel mai avizat în această problemă, scria: „cu cincizeci de ani mai înainte (aproximativ 1660-1670 n.s.) când s-a făcut o numărătoare s-au aflat în el 12.000 de case, dar în vremile care urmară a fost atât de pustiit de pârjoluri dese și de năvăliri ale tătarilor și leșilor, încât abia a treia parte a scăpat nevătămată"[178].

Aceasta pare a fi prima imagine a călătorilor străini despre așezările Moldovei și despre locuitorii ei. Unii dintre ei au avut curiozitatea să coboare din trăsură, alții au fost nevoiți să o facă și astfel au pătruns și în microuniversul țăranului român, în gospodăria sa. Au reușit să vadă și să înțeleagă mai mult? Nu știm, lectura relatărilor cuprinse în cele opt volume ale colecției *Călători străini despre țările române* nepermițându-ne decât arareori un răspuns afirmativ.

MOLDAVIAN TOWNS AND VILLAGES IN THE FOREIGN TRAVELLERS' NOTES (THE XVth-XVIIth CENTURIES) (Summary)

The author intend to present some daily life aspects in the Moldavian pre-modern settlements as it appeared in the foreign travellers' writings. Her article stresses the comparative analysis and the confrontation of different other sources: documents of the Moldavian Princes, church printings, archeological discoveries, ethnological researches.

According to her opinion, travellers' notes from the XVth-XVIIth centuries had an impressive accuracy of information. Usually they were not travelling for pleasure and wanting to find "new worlds" but missionaries or diplomatic representatives. In their notes, ethnographic details – especially interesting for the author – were somehow secondary and unintended but still necessary to depict cultural differences between the catholic or protestant Occident and the orthodoxe East.

[174] *Ibidem*, p. 178.
[175] *Ibidem*, p. 327-328.
[176] *Călători...*, VI, p. 476-477.
[177] *Călători...*, VIII, p. 343.
[178] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 82. Alte informații despre originea etnică și structura socială a populației Iașilor pot fi găsite în lucrarea lui Dan Bădărău și Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri până la 1821*, Iași, Editura Junimea, 1974.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARIUS DIACONESCU

PÉTER ZÖLD ŞI „DESCOPERIREA" CEANGĂILOR DIN MOLDOVA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XVIII

1. INTRODUCERE

Preotul secui Péter Zöld a avut un rol fundamental în formarea şi dezvoltarea interesului istoricilor, al ierarhilor Bisericii, al filologilor, al etnografilor, al antropologilor sau al politicienilor, în special maghiari, pentru problema ceangăilor. Importanţa lui rezidă în faptul că el foloseşte pentru prima oară etnonimul „ceangăi" pentru catolicii din Moldova. A descris comunităţile catolice din Moldova în câteva scrisori: prima a fost adresată franciscanului Vincze Blahó, fiind cunoscute până recent doar traducerile în limba germană şi în maghiară publicate în 1783; a doua a fost destinată episcopului Transilvaniei, Ignác Batthyány, publicată la mijlocul secolului al XIX-lea, şi o a treia, inedită, trimisă călugărului Paulin András Dudássi[1]. Pe de altă parte, rolul scrisorilor lui Péter Zöld în istoria catolicilor moldoveni este semnificativ din perspectiva consecinţelor imediate, a implicaţiilor confesionale şi politice generate de mediul în care au circulat scrisorile respective.

O scurtă biografie a lui Péter Zöld a publicat-o în 1838 franciscanul Elek Gegő în cartea sa despre ungurii din Moldova[2]. Peste circa un veac, Árpád Bitay i-a dedicat mai multe pagini în trei studii publicate de-a lungul unui deceniu, completând de fiecare dată biografia cu date noi[3]. Recent, János Szőcs a editat o biografie a lui Péter Zöld, într-o carte bilingvă în format mic, de buzunar, în care sintetizează informaţiile bibliografice cu cele adunate din propriile cercetări prin arhive din România şi Ungaria[4]. Péter Zöld ocupă un loc important în panteonul secuiesc datorită rolului pe care l-a avut în răscoala secuilor din 1763-1764 împotriva înfiinţării regimentelor de graniţă. În 1995 Muzeul Secuiesc al

[1] Vezi anexele I-IV.

[2] Gegő Elek, *A' Moldvai magyar telepekről*, Buda, 1838, p. 75-76.

[3] Bitay Árpád, *Zöld Péter a csöbörcsöki magyaroknál 1767*, în *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1924, p. 264-266; idem, *Zöld Péter egyenisége*, în *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1927, 2. sz., p. 165-172; idem, *Adatok Zöld Péter életéhez*, în *Erdélyi Múzeum*, 1934, p. 374-375.

[4] Szőcs János, *Pater Zöld*, Miercurea Ciuc, Hargita Kiadóhivatal/Editura Harghita, 2002, 126 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ciucului a organizat un simpozion (*Péter Zöld şi epoca lui*), însoţit de vernisajul unei expoziţii dedicate acestei personalităţi[5].

Relatările sale despre catolicii din Moldova au fost utilizate de majoritatea cercetătorilor maghiari, istorici, filologi sau etnografi. În istoriografia maghiară Péter Zöld este tratat – poate prea generos – drept primul istoric al ceangăilor[6]. Din pleiada contribuţiilor mai mult sau mai puţin ştiinţifice se remarcă două lucrări, care au abordat critic textele respective. În bibliografia analitică anexată monografiei despre catolicii din Moldova publicată în 1941, László Mikecs a atras atenţia asupra diferenţelor dintre ediţiile germană şi maghiară ale primei relatări despre ceangăi[7].

Recent, Maria Domokos a analizat contextul genezei scrisorilor lui Péter Zöld, subliniind rolul franciscanului observant Vincze Blahó, pe baza unor surse manuscrise inedite[8].

Istoriografia română a acordat o oarecare atenţie textelor scrise de Péter Zöld despre catolicii maghiari din Moldova. Dumitru Mărtinaş a remarcat faptul că scrisorile lui Péter Zöld reprezintă „unul din cele mai preţioase izvoare de informaţie cu privire la locuitorii catolici din Moldova, la graiul şi la portul lor"[9]. Acelaşi autor analizează din propria perspectivă informaţiile despre catolicii moldoveni oferite de scrisorile lui Péter Zöld, decupând din textele respective doar ceea ce putea servi teoriilor şi argumentaţiilor sale[10].

Recent, Anton Coşa, reflectând asupra originii termenului „ceangău", a afirmat că Péter Zöld a făcut „o inovaţie lingvistică" prin alăturarea termenilor ceangău şi ungur şi a creat astfel „un fals etnonim"[11].

Aceste abordări din istoriografia română sunt tributare absenţei unei perspective de ansamblu asupra rolului lui Péter Zöld, necunoaşterii istoriografiei maghiare[12], precum şi impactului ideologic. Rediscutarea textelor legate de „descoperirea" ceangăilor de către preotul secui Péter Zöld, împreună cu prezentarea biografiei sale este necesară în istoriografia românească a catolicilor

---

[5] *Ibidem*, p. 48, 126.

[6] *Magyar Életrajzi Lexikon A-Z*, Javitott, átdolgozott kiadás, főszerkesztő: Kenyeres Ágnes, CD, Budapest, Arcanum Digitéka, 2001, sub voce (Zöld Péter).

[7] Mikecs László, *Csángók*, Budapest, [1941], p. 342-343.

[8] Domokos Maria, *Zöld Péter moldvai jelentései*, în *Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság Folyóirata*, 109. évf., 1998, 1 sz., p. 267-284.

[9] Dumitru Mărtinaş, *Originea ceangăilor din Moldova*, text revizuit şi îngrijit de Ion Coja şi V.M. Ungureanu, note şi comentarii, bibliografie şi indici de V.M. Ungureanu, postfaţă de Ion Coja, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, p. 27.

[10] *Ibidem*, p. 27-34.

[11] Anton Coşa, *Cleja. Monografie etnografică*, [Bacău], Editura Semne, 2001, p. 23.

[12] Este o adevărată „modă" în istoriografia română de a trata drept „adversă" istoriografia maghiară. De la cazul Transilvaniei, situaţia a fost preluată şi în cel al catolicilor moldoveni. De fapt este vorba despre necunoaşterea istoriografiei „adverse" şi a izvoarelor, de multe ori cauzată de lipsa bagajului lingvistic necesar. Semnalăm istoricilor români interesaţi de subiect bibliografia catolicilor din Moldova realizată de Halász Péter, *A moldvai magyarság bibliográfiája*, [Budapest], A Lakatos Demeter Egyesület kiadványa, 1996. Deşi e incompletă şi cu multe imperfecţiuni, este, până în prezent, singura lucrare de profil ce reuneşte bibliografia maghiară şi română.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moldoveni. Cercetările, pe care le-am efectuat în arhive din România, Ungaria şi Vatican, îmbunătăţesc bagajul documentar al problemei şi permit clarificarea unor aspecte importante ale contribuţiei lui Péter Zöld la istoria catolicilor moldoveni.

2. PÉTER ZÖLD – REPERE BIOGRAFICE

Péter Zöld provenea dintr-o familie secuiască de primipili, atestată documentar în Siculeni încă din timpul principelui Gabriel Bethlen. Unii dintre membrii familiei au îndeplinit funcţii de jude sătesc şi de preceptor de dări şi impozite. Tatăl, János Zöld, a fost înnobilat de către împărăteasa Maria Tereza în 1742[13]. Péter Zöld s-a născut pe 21 septembrie 1721. Despre pregătirea lui se ştie că ultimele două clase gimnaziale le-a urmat la gimnaziul iezuit din Odorheiu-Secuiesc în 1744 şi 1745, iar studiile de teologie şi filosofie le-a terminat în 1748 la colegiul iezuit din Cluj[14].

Activitatea preoţească a început-o în calitate de capelan în Racu, parohia comunei sale de origine, unde este atestat documentar în 1753. Din 1754 până în 1764 a funcţionat ca preot în parohia Leliceni[15], unde l-au surprins evenimentele dramatice pentru secui din perioada înfiinţării regimentelor de graniţă.

În octombrie 1761 generalul Bucow înainta Curţii de la Viena un proiect pentru înfiinţarea în Transilvania a patru regimente secuieşti, dintre care trei de infanterie şi unul de cavalerie, precum şi a trei regimente româneşti, dintre care două de infanterie şi unul de cavalerie[16]. În urma complicaţiilor apărute pe parcursul organizării regimentelor de graniţă, numărul lor a fost micşorat cu câte o unitate. Rezistenţa românilor s-a simţit mai ales în regiunea Năsăudului, unde au fost necesare câteva arestări şi patru execuţii pentru a linişti spiritele[17].

După cum remarca reputatul istoric David Prodan, „mult mai mare fu rezistenţa la înfiinţarea regimentelor secuieşti"[18], evenimentele care s-au derulat în secuime, în perioada înfiinţării regimentelor de graniţă, constituind o adevărată epopee[19].

Cauzele opoziţiei secuilor se află în statutul juridic şi politic pe care l-au avut aceştia de-a lungul Evului Mediu în Transilvania, atât în epoca voievodatului, cât şi în cea a principatului. Chiar dacă libertăţile lor politice au fost încălcate de mai multe ori, conflictul cu autorităţile degenerând în răscoale,

[13] Datele despre familia lui Péter Zöld au fost adunate de Szőcs János, *op. cit.*, p. 5-7, 85-87.

[14] *Ibidem*, p. 8-9, 87-89.

[15] *Ibidem*, p. 10-11, 89-90.

[16] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1998, p. 264.

[17] *Ibidem*, p. 265-266.

[18] *Ibidem*, p. 266.

[19] Din bibliografia dedicată înfiinţării regimentelor secuieşti de graniţă se remarcă (şi este încă de actualitate) monografia, însoţită de o bogată anexă documentară, realizată de Szádecky Lajos, *A székely határőrség szervezése 1762-64-ben okirattárral (1761-1790)*, Budapest, 1908.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conştiinţa statutului lor era încă adânc înrădăcinată, în ciuda eforturilor autorităţilor habsburgice de a impune o nouă ordine în Transilvania. De-a lungul secolelor, secuii au prestat sarcini militare la graniţa sud-estică în schimbul unor libertăţi politice. Regimul habsburgic instaurat la cumpăna secolelor XVII-XVIII a renunţat la serviciul lor militar, în condiţiile în care în Transilvania era întreţinută o armată modernă. Dar cheltuielile prea mari ale unei asemenea armate i-au obligat pe habsburgi să apeleze la soluţii învechite. Secuii au solicitat, în schimb, repunerea lor în vechile libertăţi – autonomie administrativă şi judecătorească, scutire de impozite etc. Pe parcursul negocierilor au ameninţat adesea cu emigrarea în masă în Moldova[20].

Autorităţile habsburgice au respins cererile secuilor. Într-o primă etapă s-a început organizarea regimentelor pe baza voluntariatului. Însă în toamna anului 1763 s-a decis impunerea serviciului militar. Încă de la începutul tulburărilor din mijlocul secuilor, Péter Zöld a avut rolul de conducător al opozanţilor. În toamna anului 1763 a fost chemat de către episcopul Antal Bajtay la Sibiu, unde a fost arestat şi încarcerat din cauza agitaţiilor împotriva înfiinţării regimentelor de graniţă. După 10 zile de arest sau, potrivit literei documentului, de reculegere spirituală la franciscanii din Sibiu, episcopul l-a eliberat şi l-a transferat în parohia Feneş, din comitatul Alba, pentru a fi scos din mijlocul secuilor[21]. Dar el s-a întors în parohia lui, Leliceni, „raro temeritatis et inobedientiae exemplo"[22].

Momentele cruciale în istoria înfiinţării regimentelor secuieşti de graniţă s-au consumat la cumpăna anilor 1763-1764. Bărbaţii mobilizabili din scaunul Ciucului s-au adunat într-o pădure în preajma Crăciunului anului 1763, cu intenţia de a protesta împotriva înrolării forţate. Lor li s-au alăturat secui din Treiscaune în 5 ianuarie 1764. Cu toţii s-au strâns la Siculeni, cu intenţia de a purta de acolo negocieri cu comisia de înrolare. În data de 7 ianuarie 1764 satul Siculeni a fost înconjurat de trupe austriece, care i-au atacat pe secui cu tunurile. Au fost ucişi peste 200 de secui şi alte câteva sute au fost arestaţi. A fost instituită o comisie criminală cu scopul investigării circumstanţelor în care a fost organizată şi s-a desfăşurat răscoala[23].

Un rol important în organizarea protestelor secuilor l-au jucat câţiva preoţi catolici, în special István Beke din Delniţa şi Péter Zöld din Leliceni[24]. La începutul anului 1764, la puţin timp după evenimentele tragice din Siculeni, cei doi preoţi au fost convocaţi la scaunul episcopal. István Beke s-a prezentat, dar

[20] *Ibidem*, nr. 25, p. 294; nr. 39, p. 327: „integri aliquot pagi subalpestres haec cum iis vicinorum accolis, qui arma recusassent, agi videntes, eo plane impendentis mali metu permoti sunt, ut malle se in vicinam Moldaviam transmigrare, quam eo modo tractandos permittere declararent".

[21] Domokos Pál Péter, *A Moldvai magyarság*, Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2001, p. 84.

[22] Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice din Alba Iulia (în continuare se va cita: AARC Alba Iulia), Protocollum episcopale annorum 1761-1768, p. 125-126.

[23] Protocolul comisiei de anchetă a fost publicat de Imreh István, *Látom az életem nem igen gyönyörű. A Madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764* (în continuare se va cita: Imreh István, *Látom az életem*), Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1994, p. 71-268.

[24] *Ibidem*, p. 39-43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Péter Zöld a invocat până în aprilie tot felul de pretexte, iniţial boală, apoi altele. În arestul episcopiei s-a sfătuit cu celălalt preot şi împreună au evadat pe 13 aprilie[25]. István Beke s-a întors în detenţie, dar Péter Zöld a fugit în Moldova pe 29 aprilie 1764. După câteva săptămâni episcopul a trimis o scrisoare principelui Moldovei pentru a-i cere extrădarea fugarului[26]. Pe 1 mai 1764 Péter Zöld era trecut deja în Moldova, iar pe 7 mai i-a trimis din pasul Ghimeş o scrisoare arhidiaconului său în legătură cu o sumă de bani. În post-scriptum-ul scrisorii menţiona că va pleca în apropiere de Bacău cu toţi secuii din Ciuc[27].

După epopeea de la Siculeni, numărul secuilor imigranţi în Moldova s-a îngroşat foarte mult[28]. Péter Zöld a stat între emigranţii secui din Comăneşti, în Moldova[29]. De acolo a revenit în Siculeni, unde a fost arestat în casa părintească în toiul nopţii. Iniţial a fost dus în cetatea din Miercurea Ciuc şi anchetat încă din noaptea arestării, 14 iunie[30]. Sub escortă militară a fost adus la Alba Iulia, unde a fost încarcerat pe 2 iulie 1764, în condiţii foarte severe: încătuşat la mâini şi la picioare şi sub pază strictă[31].

Procesul a fost judecat de forul de judecată episcopal, prezidat de vicarul Antal Szeredai, începând cu luna august 1764, când episcopul a cerut urgentarea

---

[25] Pe 15 aprilie episcopul poruncea clerului din scaunele secuieşti să îi prindă pe cei doi fugari, chiar cu concursul braţului secular şi să îi trimită la Alba Iulia: AARC Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki hivatal iratai), nr. 86/1764.

[26] AARC Alba Iulia, Protocollum episcopale annorum 1761-1768, p. 125-126. Despre scrisoarea către voievodul Moldovei vezi şi scrisoarea episcopului către comisia militară din 14 mai 1764: AARC Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki hivatal iratai), nr. 111/1764. Pentru alte detalii despre periplul preotului fugar de la evadarea din Alba Iulia până la plecarea în Moldova, vezi Szőcs János, *op. cit.*, p. 13-14, 92-93.

[27] AARC Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki hivatal iratai), nr. 109/1764: „Prope Bacoviam cum omnibus Csikiensibus in loco quodam arendato proxime considebimus plurimi enim eo jam commigrarunt et praestalantur alias ejates cum Haromszekiensibus post duas septimanas id est Dominica 4ta de pluribus scribere non intermittam, Tartarorum copia magna cum intermixtis Turcis versus Belgradum in finibus Moldaviae transmigrarunt". Vezi şi *ibidem*, nr. 108/1764.

[28] Din păcate nu a fost fructificată suficient documentaţia bogată publicată în special de Szádecky Lajos, *op. cit.*, passim, şi de Imreh István, *Látom az életem*, passim, în legătură cu valul mare de imigranţi secui în Moldova. Chiar şi articolul lui Imreh István, *Moldvába települő székelyek a madéfalvi vész idején*, în *Néprajzi Látóhatár*, III évf., 1994, 1-2 sz., p. 61-67, nu a exploatat suficient toate sursele, atât edite, cât şi cele inedite. Orice istorie a catolicilor moldoveni trebuie să ţină cont de valul mare de imigranţi secui în Moldova din perioada înfiinţării regimentelor de graniţă. O analiză dintr-o astfel de perspectivă este necesară în special în istoriografia română.

[29] Imreh István, *Látom az életem*, p. 212-213. Trebuie remarcată poziţia preotului fugar faţă de valul de imigranţi secui în Moldova, relevată în declaraţia vărului său, Mátyás Zöld, care l-a însoţit iniţial în Moldova: le-ar fi strigat unor imigranţi care voiau să se aşeze în Moineşti „tü bolondok! Miért jöttetek ide a pogány földre? Miért nem maradtatok odahaza" (Sunteţi nebuni! De ce aţi venit pe pământ păgân? De ce nu aţi rămas acasă?).

[30] AARC Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki hivatal iratai), nr. 139/1764, 141-142/1764.

[31] *Ibidem*, nr. 145/1764, 154-155/1764; AARC Alba Iulia, Protocollum episcopale annorum 1761-1768, p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

procedurilor[32]. Sentința dată în ianuarie 1765 hotăra pentru cei doi preoți privarea de drepturile preoțești pe o perioadă de patru ani, lipsirea de libertate în același interval de timp în carceră, în condiții deosebit de dure, iar după eliberare nu aveau dreptul să vină în scaunele secuiești, sub amenințarea încarcerării pe viață[33].

În 24 iunie 1765 Péter Zöld a evadat din nou, părăsindu-și îmbrăcămintea preoțească și declanșând ample operațiuni de căutare. O comisie militară a anchetat circumstanțele evadării[34].

În 22 noiembrie 1765, episcopul i-a scris o scrisoare principelui Moldovei, cu descrierea preotului, rugându-l să îl predea „pro communi aequitate". Principele Grigore Ghica i-a răspuns în 13 ianuarie 1766 că nu poate fi găsit în Moldova, dar se angaja să îl aresteze dacă episcopul îi va comunica unde se află[35].

Pe parcursul șederii sale în Moldova, preotul fugar a trimis mai multe scrisori episcopului, cu rugămintea de a fi iertat. Astfel, la scrisoarea de la finalul anului 1766, episcopul i-a răspuns pe 1 ianuarie 1767 că îi va reda parohia sa dacă se va întoarce împreună cu cei emigrați[36]. Condiționarea episcopului depășea limitele grației acordate de către Maria Tereza, care l-a iertat pe 25 octombrie 1766 pe Péter Zöld și a hotărât restituirea parohiei sale, lăsându-i posibilitatea episcopului Transilvaniei să îl transfere în altă parohie în cazul în care ar fi fost în conflict cu enoriașii săi[37]. Pe 1 ianuarie 1768 Péter Zöld a revenit cu rugămintea sa[38]. În cele din urmă, după o serie de negocieri, unele în interesul emigranților secui[39], s-a reîntors în Transilvania și a primit spre administrare parohia din Delnița începând cu luna septembrie a anului 1768[40].

---

[32] AARC Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki hivatal iratai), nr. 182/1764. Pentru actele procesului: *ibidem*, nr. 217/1764.

[33] *Ibidem*, nr. 27/1765. La începutul lunii iunie 1765, actele și sentința procesului erau trimise de la episcopie la Viena, la cererea împărătesei Maria Tereza: AARC Alba Iulia, Protocollum episcopale annorum 1761-1768, p. 214.

[34] *Ibidem*, p. 225, p. 230-231 și p. 260-261; AARC Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki hivatal iratai), nr. 184/1765. Descrierea preotului fugar trimisă ca circulară: *ibidem*, nr. 180/1765.

[35] AARC Alba Iulia, Protocollum episcopale annorum 1761-1768, p. 312. Textul integral al scrisorii principelui Grigore Ghica în AARC Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki hivatal iratai), nr. 8/1766.

[36] AARC Alba Iulia, Protocollum episcopale annorum 1761-1768, p. 385-386: „in antiquam quoque parochiam suam restitutionem ejus apromittere, si reditum suum matura verit omnemque populum illum cui hactenus et opera et consilia praefuit, secum reduxerit".

[37] AARC Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki hivatal iratai), nr. 270/1766.

[38] Documentul este pierdut sau rătăcit. Nu se află la cota 52/1768 indicată de registrul actelor episcopale. Redăm însemnarea din registru: „1 ianuarii [1768]. Epistola Petri Zöld ex Moldavia ad suam Excellentiam, quibus in gratiam denuo recipi orat". AARC Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki Hivatal iratai), Registru (Iktató könyv), 52/1768.

[39] AARC Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki Hivatal iratai), nr. 92/1768 și nr. 217/1768.

[40] Szőcs János, *op. cit.*, p. 21, 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe parcursul păstoririi în Delniţa a ocupat şi unele funcţii ecleziastice, ca notar ecleziastic şi vice-arhidiacon. Din toamna anului 1788 până în martie 1795 a fost paroh în Sântimbru-Ciuc, iar apoi, pentru câteva luni, în Racu. Acolo a murit pe 25 iunie 1795, la vârsta de 68 de ani[41].

3. DESCRIEREA SCRISORILOR LUI PÉTER ZÖLD

3.1. Scrisoarea către Vincze Blahó

Primul material pe care l-a redactat Péter Zöld despre catolicii din Moldova a fost o scrisoare adresată lui Vincze Blahó. Până nu demult au fost cunoscute cercetătorilor doar variantele tipărite în 1783 în limba maghiară[42] şi în limba germană[43]. După ediţia în limba germană a fost publicată fragmentar în traducere românească în colecţia „Călători străini despre Ţările Române"[44]. Între cele două variante editate există diferenţe, remarcate încă din anii 1940 de László Mikecs[45]. Traducerea în limba germană, semnată „Anonymus", este mai detaliată în anumite pasaje şi este însoţită de note, precum şi de comentarii şi aserţiuni ale editorului, atât în introducere, cât şi în încheiere[46]. Pe de altă parte, ediţia maghiară conţine pasaje care nu se regăsesc în textul german. Din această cauză, utilizarea exclusivă a oricărei dintre aceste ediţii de la finele secolului XVIII, inclusiv a reeditărilor ulterioare în română şi maghiară, implică riscul unor interpretări eronate. Identificarea şi editarea textului latinesc original al descrierii redactate de către Péter Zöld este mai mult necesară.

Maria Domokos a semnalat existenţa unei copii de epocă după textul latinesc al scrisorii, fără să remarce diferenţele faţă de ediţiile publicate. Chiar conferă o nouă autoritate ediţiei germane prin traducerea ei integrală în limba maghiară, inclusiv a notelor şi comentariilor, după un manuscris al lui Pál Péter Domokos[47].

---

[41] *Ibidem*, p. 22-24, 100-102.

[42] Molnár János, *Magyar Könyv-Ház*, Pozsony, III. szakasz, 1783, CLXXXI. Könyv, p. 414-428, cu subtitlul: *„Notitia de rebus Hungarorum, qui in Moldauia, et ultra degant, scripta ab Adm. R. D. Petro Zöld Parocho Csik-Delmensi in Siculia* data ad A. R. P. Vincent Blaho".

[43] Anonymus, *Reise nach der Moldau*, în *Ungrisches Magazin oder Beyträge zur Ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft und der dahin einschlagenden Literatur*, Dritter Band, mit Kupfern, Pressburg, bey Anton Löwe, 1783, p. 93-109.

[44] *Călători străini despre Ţările Române* (în continuare se va cita: *Călători*), vol. IX, volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997, p. 508-514.

[45] Mikecs László, *loc. cit.*

[46] Anonymus, *op. cit.*, p. 90-93 şi 110.

[47] Domokos Maria, *op. cit.*, p. 275-282. Pentru rolul lui Pál Péter Domokos: *ibidem*, p. 268, nota 6. Pál Péter Domokos (1901-1992) a colecţionat şi publicat folclor din satele ceangăieşti. Pe plan istoriografic, s-a remarcat în special prin monografia *A Moldvai magyarság*, care a cunoscut între 1931 şi 2001 şase ediţii. Cartea conţine în mare parte documente diverse traduse în limba maghiară şi o serie de statistici. Ca şi în cazul majorităţii contribuţiilor – româneşti sau ungureşti – la istoria catolicilor moldoveni, absenţa unei pregătiri şi formări profesionale în domeniul istoriei (cei mai mulţi autori sunt filologi, etnografi, preoţi şi mai puţini istorici!) şi-a pus amprenta asupra calităţii lucrării.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În biblioteca Arhiepiscopiei Romano-Catolice din Kalocsa, Ungaria, se păstrează o copie a scrisorii lui Péter Zöld către Vincze Blahó[48]. Grafia şi hârtia permit datarea copiei la finele secolului XVIII. Manuscrisul, pe care îl numerotăm **A**, începe cu scrisoarea propriu-zisă[49], în care îl informează că îi trimite materialul solicitat cu ocazia întâlnirii lor: o descriere concisă a lucrurilor şi locurilor pe care le-a văzut el însuşi sau le-a auzit de la bătrânii catolici din Moldova, de la egumenul mănăstirii Agapia – potrivit descrierilor din arhiva şi cronicile mănăstirii, de la protosinghelul mănăstirii din Focşani şi de la un boier bătrân, proprietar al satului Milcov. Încheie cu rugămintea de a-i procura un Rozariu. Scrisoarea este datată 15 iunie 1780.

Urmează o notă explicativă a destinatarului scrisorii, în care menţionează că prima oară s-a întâlnit cu preotul secui în 11 mai în mănăstirea franciscană din Şumuleu-Ciuc, unde i-a relatat, de la prânz până la apus, despre catolicii moldoveni. L-a rugat atunci să redacteze un text despre toate acestea[50]. În continuare este copiată descrierea, care poartă titlul „Notanda" şi conţine 20 de puncte, în care Péter Zöld a grupat informaţiile despre ceangăi. La final se află un scurt rezumat, redactat de o terţă persoană[51]. Rezumatul este scris de o altă mână decât copistul scrisorii şi relatării, fiind probabil realizat după ce materialul a ajuns la arhiepiscopie.

Textul integral al scrisorii propriu-zise adresate lui Vincze Blahó, precum şi nota explicativă a destinatarului, conferă suficiente elemente care să ne permită să considerăm că textul acesta este identic cu scrisoarea originală, pierdută definitiv sau rătăcită prin vreo arhivă sau bibliotecă. Faţă de ediţiile germană şi maghiară, textul latinesc aduce un plus de informaţii şi elimină intervenţiile editorilor respectivi[52].

În colecţia de manuscrise a Bibliotecii Academiei Maghiare de Ştiinţe am găsit o altă variantă în limba latină. Manuscrisul, pe care îl numerotăm **B**,

[48] Colecţia de manuscrise a Bibliotecii Arhiepiscopiei din Kalocsa (A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Kézirattár), Ungaria, Ms. 470, f. 1-6.

[49] *Ibidem*, f. 1. Vezi anexa nr. I.

[50] *Ibidem*: „Prima mihi, patri Vincentio Bláho provinciae Salvatorianae franciscano, occasio data est cum hoc viro conveniendie 11 Maii in conventu Csyk Somlyoviensi. Idem ibidem Sabbatho Pentecosti a meridie ad solennem accursum Siculiae sermonem habuit. Tum rogavi, ut chartae consignet notitiam rerum Moldavicarum".

[51] Anexa II.

[52] Semnalăm sumar câteva diferenţe între ediţiile publicate şi textul latinesc. În ediţia germană nu sunt numerotate paragrafele, dar ele pot fi reconstituite după conţinut. Primul paragraf, despre imigrarea saşilor şi secuilor în Moldova, în 1420, a fost publicat în ediţia germană, într-o notă din introducere (Anonymus, *op. cit.*, p. 92-93, nota 3), neintrând astfel în traducerea românească. Paragraful 2 a fost prescurtat în ediţia maghiară (Molnár János, *op. cit.*, p. 415). Paragraful 8, despre episcopia catolică din Argeş, lipseşte din ediţia germană. Paragraful 9 conţine în ediţia germană o frază interpolată de editor, care poate induce în eroare cercetătorul: „Totuşi eu vreau să mă întorc la scopul meu final" (*Călători*, IX, p. 511; atragem atenţia că editorii români au decupat un fragment referitor la relaţia dintre Péter Zöld şi prefectul misiunii din Iaşi!). Acelaşi paragraf este prescurtat în ediţia maghiară. Paragrafele 11, 14, 15 şi 16 sunt publicate prescurtat în ambele ediţii, fiind omise informaţii importante.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

provine din colecţia de acte originale a lăsământului (hagyatéka) lui Gábor Kazinczky[53]. Este o copie de la finele secolului XVIII, cu multe corecturi, în special la terminaţii sau în alte părţi ale cuvintelor, unde bănuim că în varianta, de pe care s-a copiat, au fost prescurtări. De regulă, la finalul secolului XVIII se utilizau foarte puţine prescurtări, deci problemele de paleografie pentru documentele din această perioadă sunt minime. Credem că prezenta copie a fost realizată de un novice în limba latină, peste a cărui muncă de copiere a intervenit un cunoscător al limbii latine, care a efectuat corecturile necesare.

Manuscrisul **B** începe cu un extras din scrisoarea propriu-zisă adresată de Péter Zöld lui Vincze Blahó, în care este cuprins fragmentul, în care se explică proveniența informaţiilor de la bătrânii catolici, egumenul mănăstirii Agapia etc. Urmează textul propriu-zis al relatării, cu titlul „Notanda", împărţit în 20 de puncte. La final este o notă care conţine informaţii adresate destinatarului scrisorii: ştie doar că relatarea este a preotului Péter Zöld trimisă ca noutate (nova pro novis), îi mulţumeşte pentru ultima scrisoare din 31 august şi îl anunţă despre destinaţiile unor persoane din anturajul apropiat, generalul (al ordinului probabil) Gabriel, comitele Antonius, părintele director (reverendus noster Director). Scrisoarea este datată: Caşovia (Kosice), în 3 septembrie 1780. Semnează: „Antiquus servus Joannes Molnár"[54]. Semnătura nu este originală, ci în copie. Manuscrisul **B** este o copie a unei scrisori adresate de János Molnár unui destinatar necunoscut, care are o poziţie importantă, datorită formulei de adresare (Reverendae Dominationi Vestrae). Informaţiile despre deplasările clericilor din anturajul expeditorului denotă faptul că destinatarul face parte din tagma clericilor.

Comparaţia textelor celor două manuscrise latineşti – **A** şi **B** – relevă multiple diferenţe. Lista satelor din parohii este prescurtată în a doua variantă. Topica este de cele mai multe ori diferită în manuscrisul **B**, uneori fiind diferenţe chiar între lexicul folosit în cele două texte. După aceste două criterii, lexicul şi topica, avem de-a face cu două texte distincte. Informaţiile sunt aproape identice, frază cu frază, cu menţiunea că în manuscrisul **B** sunt uneori prescurtate.

Varianta **B** nu este o copie a originalului, ci, credem, o transcriere a unei traduceri latineşti a unei altei traduceri maghiare după textul original din limba latină. Doar astfel se pot explica diferenţele dintre manuscrisele **A** şi **B**.

[53] Colecţia de manuscrise a Bibliotecii Academiei Maghiare (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár), Budapesta, Ungaria, Ms. 4885/6, f. 1-7, cu titlul: *Notitia de rebus Hungarorum, qui in Moldavia et ultra degunt, scripta ab admodum reverendo domino Petro Zöld parocho Csik-Delnensi in Siculia, data ad admodum r(everendum) p(atrem) Vincentium Blaho comissarium visitatorem p(atrum) Franciscanorum in Transilvania.*

[54] *Ibidem*, f. 7: „Haec d(ominus) parochus Petrus Zöld cum reverendae dominationi vestrae nova pro novis reddere, alia non possim, haec statui communicanda. Quae si grata sunt, uti futura confido, valde gaudeo. Ultimas literas 31 Augusti accepi, pro quibus plurimas gratias ago; paucis adhuc communicavi. Illustrissimus dominus generalis Gabriel abest Cassovia. Comes etiam noster Antonius cum sua abiit in comitatum Trenchiniensem ad socerum. Comes eorum est p(atrem) Bodenlos. Hodie movit etiam reverendus noster director Budam versus. Cassoviae 3ª Septembris 1780. Antiquus servus Ioannes Molnár".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Circulația manuscriselor pare să fi fost următoarea: după originalul lui Péter Zöld au fost realizate și distribuite mai multe copii, dintre care una este manuscrisul **A**. La un moment dat a fost efectuată o traducere prescurtată în limba maghiară, care a circulat probabil în copii la diverse personalități. La un moment dat, după traducerea maghiară s-a retradus în limba latină, de aici rezultând diferențe de lexic și de topică. După traducerea latinească a fost trimisă o copie de către János Molnár unui destinatar, necunoscut nouă. După această scrisoare a lui János Molnár s-a realizat o copie de către un copist novice în limba latină, pe care a fost efectuată o corectură. Acesta este manuscrisul **B**, prezentat mai sus. O filiație directă între variantele **A** și **B** este exclusă, deoarece copierea directă nu putea să permită diferențe atât de mari la lexic și topică.

Primul destinatar al scrisorii, Vincze Blahó, a fost călugăr franciscan și a profesat ca preot în Kecskemet, Kosice și Trnava. Preocupat de istorie, a întreținut corespondență cu cunoscutul istoric György Pray[55]. Vincze Blahó a inspectat mănăstirile franciscane observante din Transilvania în perioada aprilie-iulie 1780. Descrierea inspecției, a mănăstirilor vizitate și a contactelor avute sunt prezentate detaliat în jurnalul oficial al călătoriei, redactat în varianta finală după revenirea la Kosice și păstrat în formă manuscrisă[56]. Potrivit acestui jurnal, Joi, 11 mai 1780, Vincze Blahó s-a întâlnit la mănăstirea franciscană din Șumuleu-Ciuc cu Péter Zöld, care împreună cu alți secui, care au refuzat încorporarea, a fugit în Moldova, unde a petrecut cinci ani. Acesta i-a povestit despre moldoveni, despre mănăstirea și episcopatele de Bacău și Milcov, despre satele ungurești, despre catolicii unguri din Tartaria crâmleană din târgul Ciuburciu, la care a fost personal. Blahó l-a rugat să scrie toate acestea și să-i trimită manuscrisul la Cluj[57].

---

[55] *Magyar Életrajzi Lexikon A-Z*, Javitott, átdolgozott kiadás, főszerkesztö: Kenyeres Ágnes, CD, Arcanum Digitéka, 2001, sub voce (Blahó Vincze). Articolul din revista *Kecskemeti Lapok*, 1872, 44 sz., nu ne-a fost accesibil. Corespondența dintre Vincze Blahó și György Pray, din păcate doar din perioada 1760-1779, se păstrează sub formă de copii în Colecția de Manuscrise a Bibliotecii Academiei Maghiare de Științe, Budapesta, în colecția Szilády Áron, mss. 10219.

[56] [Vincze Blahó], *Itinerarium conscriptum a P. Vincentio Blahó, Ord. Min. Ref. Prov. Ssmi. Salvator., dum anno 1780 in Transylvania, in Provincia S. Regis Stephani, ejusdem Ordinis, Comissarii visitatoris officio fungeretur*, Colecția de manuscrise a Bibliotecii Naționale Széchenyi din Budapesta (Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest, Kézirattár), Quart. Lat. 3185, 63 file. Este meritul Mariei Domokos de a fi semnalat acest manuscris. Datorită bogăției de informații, care pot fi fructificate de istorici, acest manuscris ar merita să fie publicat integral!

[57] *Ibidem*, f. 22 verso-23 recto: „Die 11. Jov. [...] Ante prandium ex Csyk-Delne venit ad conventum admodum reverendus dominus Petrus Zöld loci eiusdem parochus, qui cum aliquot Siculis militare jugum recusantibus profugerat in Moldaviam, ubi annos quinque extraxit. Narravit multa de rebus Moldavicis, de conventu et episcopatibus Bakoviensi <et> Milkoviensi, pagis Hungaricis; item de catholicis Hungaris in Tartaria Crimeae, oppido vero Tsöbörtsök permanentibus, quos ipse adiverat. Rogavi eundem, velit haec omnia charta apponere et Claudiopolim [...] ad me dirigere, quod et fecit, non aliam laboreis mercedem, quam Rosarium Ierosolymitum postulans, quod et misi Cassovia. Delne a conventu ad aquilonem recedit unius circiter hora itinere". Maria Domokos, *op. cit.*, p. 270, nota 11, a publicat acest text cu greșeli de transcriere.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din acelaşi jurnal aflăm că, pe când se afla la Cluj, Miercuri, 5 iulie 1780, Vincze Blahó a trimis o scrisoare de mulţumire preotului Péter Zöld prin care i-a mulţumit pentru descrierea lucrurilor pe care le-a văzut în Moldova, cu informaţii despre mănăstirea din Bacău şi despre catolicii din târgul Ciuburciu. După revenirea la Kosice a trimis această descriere a catolicilor moldoveni proaspătului episcop numit al Transilvaniei, Ignác Batthyány, aflat în Eger. Iar acesta i-a scris lui Péter Zöld o scrisoare, în care îi cerea o informare despre acei catolici[58].

Premisele redactării primei scrisori a lui Péter Zöld despre catolicii moldoveni sunt clarificate de acest jurnal: Vincze Blahó s-a întâlnit în 11 mai 1780 cu Péter Zöld la Şumuleu-Ciuc în timpul inspecţiei mănăstirilor franciscane observante din Transilvania, ocazie cu care a aflat despre experienţa preotului secui în Moldova. Impresionat de ceea ce a ascultat, l-a rugat să scrie toate aceste date şi să-i trimită lui manuscrisul. Scrisoarea şi relatarea lui Péter Zöld au fost redactate şi trimise în 15 iunie 1780. După primirea manuscrisului, pe 5 iulie, Vincze Blahó l-a semnalat episcopului Transilvaniei, Ignác Batthyány, care încă rezida la Eger.

Clarificarea premiselor publicării celor două ediţii – maghiară şi germană – la trei ani după redactarea scrisorii, în 1783, necesită o discuţie mai largă despre personalităţile implicate.

Cel care a publicat scrisoarea în limba maghiară, János Molnár (1728-1804), era doctor în filosofie şi teologie, format în mediul ordinului iezuit. A îndeplinit mai multe funcţii academice şi didactice în diverse instituţii de învăţământ din monarhia habsburgică. În ultimele două decenii de viaţă a editat o colecţie impresionantă, de 22 de volume, intitulată „Magyar Könyv-Ház", în care a semnalat o mulţime de lucrări de istorie, etnografie şi altele[59]. În volumul al III-lea din 1783 a editat varianta în limba maghiară a scrisorii lui Péter Zöld către Vincze Blahó.

În primul paragraf al ediţiei maghiare, suntem informaţi că scrisoarea nu are nici an, nici loc de expediere. Cel care i-a recomandat editorului scrisoarea a fost György Pray, care la rândul lui a primit-o din mâini alese (érdemes kézröl)[60]. La finalul scrisorii, este un text menit să îl lămurească pe cititor în legătură cu proveniența: *„Acestea le scrie din Kosice N. N. în 3 septembrie 1780, împărtăşind ca noutate cu bunul său prieten scrisoarea domnului Péter*

[58] [Vincze Blahó], *op. cit.*, f. 58 verso-59 recto: „Die 5. Mercurii [...] ego litteras expediebam, inter eas ad Csyk-Delne d(omino) parocho Petro Zöld gratiarum actorias, misit enim mihi descriptionem earum rerum, quas exul in Moldavia per 5. Circiter annos expertus est; nominatim de Bakoviensi conventu numero et Hungaris catholicis in oppido Csöbörtsök apud Tartaros. Vide 11 Maii in conventu Csykiensi. Accepta hac notitia multum indolens sorti catholicorum Csöbörtsökiensium postquam venissem Cassoviam, eos per literas commendavi denominato Episcopo Transylvaniae Ignatio Battyani, tum Agriae agenti. Is directa ad Zöldium epistola, petiit uberiorem de orphaniis illis catholicis notitiam".

[59] József Szinnyei, *Magyar irók élete és munkái*, CD, Arcanum Digitéka, 2001, sub voce (Molnár Ker. János).

[60] Molnár János, *op. cit.*, p. 414.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Zöld către preotul Blahó"[61]. Maria Domokos consideră că persoana desemnată doar prin inițialele „N.N." a fost episcopul Ignác Batthyány, al cărui nume a fost ascuns din cauza rangului său pe plan ecleziastic și social. Susține că de la Vincze Blahó textul a fost trimis episcopului, care l-a transmis la György Pray, de la care a ajuns la editor, la János Molnár[62].

Filiația propusă de Maria Domokos este eronată. Scrisoarea care a stat la baza manuscrisului **B** a fost trimisă de către János Molnár în 3 septembrie 1780 din Kosice unei persoane de rang înalt, din rândul clerului[63]. Este cert că până la János Molnár manuscrisul a fost deja tradus în limba maghiară și prescurtat, iar la un moment dat a fost retradus în limba latină. Traducerea în limba maghiară nu a efectuat-o János Molnár, pentru că atunci ar fi trimis o variantă latinească identică cu originalul. El a primit deja o traducere maghiară, sau cel puțin textul retradus în latină. Molnár nu avea cunoștință despre original, căci nu știa data și locul emiterii lui. Ediția maghiară pe care a publicat-o este o prelucrare, cu multe prescurtări, după manuscrisul pe care l-a primit de la György Pray. El este autorul scrisorii din 3 septembrie 1780, potrivit notei finale a manuscrisului **B**, el fiind și cel care a împărtășit unei terțe persoane textul ca noutate (nova pro novis). Pe de altă parte, Vincze Blahó i-a scris lui Ignác Batthyány după ce acesta a fost numit episcop al Transilvaniei, deci după 28 august 1780[64]. Între această dată și 3 septembrie este un interval de timp prea scurt care să fi permis o asemenea circulație. Credem că de la Vincze Blahó au fost distribuite copii către episcop și către György Pray, iar ultimul le-a difuzat mai departe.

Ediția în limba germană a fost publicată tot prin mijlocirea istoricului György Pray. Potrivit lui Johann Christian Engel[65], traducătorul în limba germană al originalului latin ar fi fost István Schönwiesner, istoric iezuit și prieten cu György Pray[66]. Schönwiesner a publicat în extras în nota a doua a introducerii textul latinesc de la începutul manuscrisului **B**[67], ceea ce demonstrează că și el a avut la dispoziție o variantă a acestei copii, nu una fidelă a scrisorii originale. Similitudinea textului german cu manuscrisul **B** al scrisorii lui Péter Zöld demonstrează că György Pray, cel de la care au fost distribuite copiile către cei doi editori, a avut un rol cel puțin în efectuarea operației de retraducere în limba latină, el necunoscând scrisoarea originală, ci foarte probabil doar o traducere maghiară.

---

[61] *Ibidem*, p. 427-428: „Ezeket Kassáról irá N. N. 1780-ban 3. Septemberben újság gyanánt közölven jó barátjával Zöld Péter Urnak T. P. Bláhóhoz adatott levelét". Mulțumim colegei noastre, doamna conf. univ. dr. Șarolta Solcan, pentru amabilitatea cu care ne-a ajutat la traducerea textului.

[62] Maria Domokos, *op. cit.*, p. 271.

[63] Vezi *supra*.

[64] Vezi infra, subcapitolul despre raportul lui Péter Zöld către Ignác Batthyány.

[65] Johann Christian Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, I, Halle, 1804, p. 46.

[66] Mikecs László, *loc. cit.* Date biografice se găsesc în *Magyar Életrajzi Lexikon A-Z*, ediția citată, sub voce (Schönwiesner István).

[67] Anonymus, *op. cit.*, p. 92: „Gleich im Anfange schreibt er: Res locaque, quae describo...".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

István Schönwiesner a mai cunoscut o relatare despre catolicii din Moldova din 1693, din care a publicat şi comentat fragmente în note[68]. Editorul textului german a fost la curent cu episodul iezuiţilor chemaţi în 1743 de către Constantin Mavrocordat în Moldova şi care la scurt timp au fost expulzaţi din cauza conflictului cu prefectul misiunii din Iaşi[69]. Aparatul critic al ediţiei germane conţine referinţe la lucrări ale lui György Pray şi ale lui Franz Joseph Sulzer, ba chiar redă o dispută dintre cei doi legată de destinele ordinului iezuit[70].

Maria Domokos susţine că editarea relatării lui Péter Zöld despre catolicii maghiari din Moldova a avut o motivaţie politică: pretenţiile ridicate de monarhia habsburgică asupra Moldovei în anii 1780[71]. Comentariul lui Schönwiesner din încheierea ediţiei germane ne poate induce la o asemenea opinie. Editorul se interoghează asupra sensului publicării acestui text într-o revistă maghiară despre istorie, geografie şi ştiinţele naturale. Invocă o apartenenţă în vremuri trecute a Moldovei la regatul Ungariei[72]. Premisele editării aproape concomitente a relatării lui Péter Zöld pot fi căutate, cu moderaţie, şi în raţiuni politice. Am opta mai degrabă spre o influenţă a politicii în formarea unui curent de opinie în mediul istoricilor. Deşi György Pray şi János Molnár cunoşteau o copie a scrisorii încă din 1780, ea a fost editată doar peste trei ani.

3.2. Raportul către episcopul Ignác Batthyány

Am arătat că Vincze Blahó i-a scris episcopului Transilvaniei, Ignác Batthyány, imediat după reîntoarcerea sa la Kosice. Franciscanul ştia că episcopul i-a trimis o scrisoare lui Péter Zöld, în care i-a cerut un raport despre catolicii din Moldova[73].

Ignác Batthyány a fost numit episcop al Transilvaniei la 28 august 1780. El a rezidat câteva luni în continuare la Eger, unde ocupa din 1773 demnitatea de prepozit al capitlului de acolo[74]. Rezultă că Vincze Blahó i-a scris lui Ignác

[68] *Ibidem*, p. 91; p. 93, nota 4; p. 97, nota 5; p. 98, nota 8; p. 100-101, nota 10; p. 101, nota 11; p. 103-104, nota 13.

[69] *Ibidem*, p. 91-92, nota 1. Pentru episodul respectiv, vezi Francisc Pall, *La controversie tra i minori conventuali e i gesuiti*, în *Diplomatarium Italicum*, IV, Roma, 1940, p. 213-222.

[70] Anonymus, *op. cit.*, p. 94-96, nota 4. Vezi comentariul la Maria Domokos, *op. cit.*, p. 272-273.

[71] Maria Domokos, *op. cit.*, p. 273.

[72] Anonymus, *op. cit.*, p. 110: „Nun, ich dächte, Moldau, auch den Dniester mit einbegriffen, hat doch ehedem zu Ungern gehört? und sollte nicht die einheimische Litteratur hinlänglichen Unspruch darauf haben?".

[73] [Vincze Blahó], *op. cit.*, f. 59 recto: „Accepta hac notitia multum indolens sorti catholicorum Csöbörtsökiensium postquam venissem Cassoviam, eos per literas commendavi denominato Episcopo Transylvaniae Ignatio Battyani, tum Agriae agenti. Is directa ad Zöldium epistola, petiit uberiorem de orphaniis illis catholicis notitiam".

[74] Repere biografice despre episcop în *Magyar Életrajzi Lexikon A-Z*, ediţia citată, sub voce (Batthyány Ignác).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Batthyány după data numirii acestuia în demnitatea episcopală. Episcopul i-a scris preotului din dieceza sa la 7 decembrie 1780[75].

În acest context a redactat Péter Zöld la 11 ianuarie 1781 un raport adresat episcopului Transilvaniei, Ignác Batthyány[76]. A fost editat cu greşeli (cuvinte şi chiar rânduri întregi lipsă) în 1870 după originalul din Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice din Alba Iulia. După această ediţie cu atâtea erori s-au publicat traduceri în limbile maghiară şi română[77].

Această scrisoare este mult mai concisă decât prima, probabil din cauza funcţiei destinatarului. Caracterul mult mai oficial al acestui raport i-a impus lui Péter Zöld mai multă claritate şi mai puţine speculaţii.

Înainte de a răspunde propriu-zis la întrebările episcopului, Péter Zöld a prezentat o istorie a primelor colonizări de saşi şi maghiari în secolul XV, urmată de prezentarea sintetică a organizării ecleziastice, de la episcopul care rezida în Liov, în Polonia şi misionarii italieni necunoscători ai limbilor maghiară şi română, până la descrierea fiecărei parohii. În mare parte sunt aceleaşi idei ca în prima scrisoare. Comentariile personale sunt mai acide la adresa misionarilor italieni. Urmează o scurtă istorie a colonizării husiţilor în timpul lui Mathia Corvin şi a lui Ştefan „cel războinic".

După această largă introducere, pe care a considerat-o necesară, începe să răspundă întrebărilor episcopului. După o scurtă istorie a implicării sale în evenimentele de la Siculeni, datorită entuziasmului tinereţii, afirmă că în cei cinci ani cât a petrecut în Moldova a slujit ca preot pe secuii imigraţi în Moldova, şi alături de ei pe catolicii din şapte sate care aparţineau de parohul din Luizi-Călugăra, cu acordul prefectului misiunii. Urmează detaliat episodul misiunii sale în Ciuburciu, aproape în aceleaşi amănunte ca în prima scrisoare. Menţionează că, după ce a primit scrisoarea episcopului, i-a scris cantorului din Fărăoani pentru a-i cere informaţii.

În partea finală a scrisorii prezintă câteva consideraţii personale faţă de situaţia catolicilor maghiari din Moldova şi faţă de refuzul misionarilor italieni de a-i accepta pe preoţii maghiari. Afirmă că el însuşi a fost acceptat de către misionari doar în contextul în care el avea o împuternicire de la papa Clement al XIII-lea, confirmată de principele moldovean. Evocă apoi episodul celor doi misionari maghiari, care au profesat pe baza unei împuterniciri limitate de un an, după care au fost nevoiţi să plece. Propune o intervenţie la Congregaţia de Propaganda Fide pentru ca misionarii italieni să fie înlocuiţi cu preoţi din Transilvania, recomandându-i pe franciscanii observanţi, cunoscători ai limbilor maghiară şi română. Vecinătatea mănăstirii franciscanilor observanţi din Şumuleu-Ciuc, relaţiile pe care Péter Zöld le avea acolo, precum şi tradiţia

[75] Anexa III: „Anno proxime evoluto 1780 die 7ª tunc currentis Xbris datas ad me Suae Excellentiae literas homagiali cum devotione 27ª ejusdem percepi...".

[76] Originalul scrisorii lui Péter Zöld se păstrează la AARC Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki hivatal iratai), nr. 19/1781. Pentru copiile ulterioare şi pentru ediţii vezi anexa nr. III.

[77] Anexa III. Multitudinea greşelilor face necesară reeditarea documentului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vechii mănăstiri din Bacău, au constituit probabil premisele care l-au determinat pe autorul scrisorii să îi nominalizeze pe franciscanii observanți din Transilvania pentru misiunea din Moldova.

3.3. Scrisoarea către András Dudássi

A treia scrisoare a lui Péter Zöld despre catolicii moldoveni este din 3 iunie 1787[78]. Destinatarul scrisorii era András Dudássi, călugăr din ordinul paulinilor eremiți, care a fost trimis în luna octombrie a aceluiaşi an la Roma de către episcopul Batthyány pentru a pleda la Curia papală pentru înlocuirea misionarilor italieni cu cei maghiari[79]. Scrisoarea, inedită până acum, o cunoaştem doar într-o formă rezumată, în extras, din copia dosarului din Arhiva Secretă a Vaticanului. Originalul este probabil pierdut.

Diferența de timp dintre scrisoarea lui Péter Zöld către călugărul András Dudássi şi scrisoarea episcopului Batthyány către Papă, din iunie până în octombrie, arată că misiunea paulinului a fost pregătită cu minuțiozitate. Sigur a cunoscut scrisoarea către episcop din 1781 şi, foarte probabil, varianta tipărită, maghiară sau germană (dacă nu chiar amândouă) a scrisorii către Vincze Blahó. Totuşi, a solicitat o nouă relație din partea preotului, realizată acum la aproape două decenii de la evenimente.

Péter Zöld răspunde foarte concis la întrebările călugărului. Îi oferă informații despre naționalitatea misionarilor din Moldova, enumeră parohiile, iar apoi îi critică pe misionarii italieni, necunoscători ai limbii maghiare.

În încheiere, susține că în toate parohiile pot să slujească preoți maghiari, care să cunoască şi limba română, cu o singură excepție, în Iaşi, unde e necesară şi cunoaşterea limbii germane.

4. VALOAREA ISTORICĂ A SCRISORILOR LUI PÉTER ZÖLD

Încă de la începutul scrisorii către Vincze Blahó, preotul Péter Zöld mărturiseşte că ceea ce scrie a văzut el însuşi sau a aflat de la bătrânii catolici din Moldova, de la egumenul mănăstirii Agapia – potrivit descrierilor din arhiva şi cronicile mănăstirii, de la protosinghelul mănăstirii din Focşani şi de la un boier bătrân de 80 de ani, proprietar al satului Milcov[80].

Într-un mod asemănător mărturiseşte în favoarea veridicității informațiilor sale şi în scrisoarea către episcopul Batthyány, însă la finalul acesteia. Răspunsurile către episcop se bazau pe experiența celor cinci ani trăiți în Moldova, pe ceea ce a auzit şi a văzut, pe relatările misionarilor şi ale boierilor, precum şi pe jurnalul în limba maghiară pe care răposatul Mihail Petrás, cantor în Fărăoani, le-a scris începând cu anul 1671. Admite că multe informații le-a

[78] Anexa IV.

[79] Vezi scrisoarea episcopului către Papă, în anexa V.

[80] Anexa I.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

omis din cauză că s-a străduit să fie scurt şi concis, iar altele au fost uitate de memoria lui[81].

Aceste două mărturii în favoarea veridicităţii informaţiilor sunt făcute de un preot. Greutatea mărturiei este mult mai mare în a doua scrisoare, adresată superiorului său, episcopul. Autorul nu pretinde să realizeze o operă istorică. El relatează ceea ce a auzit, a văzut, a constatat şi a înţeles, fie din experienţa proprie, fie din relatările interlocutorilor săi: preoţi misionari, egumeni ortodocşi, boieri. Orice critică a scrisorilor lui Péter Zöld trebuie să ţină cont de aceste premise şi trebuie să împartă informaţiile între cele culese personal şi cele auzite de la terţi.

4.1. Prima menţiune documentară a etnonimului „ceangăi"

Péter Zöld îi numeşte pe catolicii din Moldova cu etnonimul „ceangăi maghiari" (Csángó Magyarok). Sub acest nume îi cuprinde pe urmaşii saşilor, asimilaţi de maghiari de-a lungul secolelor, precum şi rămăşiţele maghiarilor şi secuilor, care ei nu ştiu deloc de unde, pentru ce şi de la cine au primit acest nume[82]. O formulare asemănătoare este şi în raportul către episcop: „Astfel urmaşii ungurilor, împărţiţi în nouă parohii şi împrăştiaţi în acel principat, s-au numit ei înşişi ceangăi maghiari şi aşa se numesc şi în ziua de azi"[83].

Anton Coşa reflecta recent în monografia satului Cleja asupra originii termenului „ceangău". Domnia sa consideră că Péter Zöld a făcut „o inovaţie lingvistică prin alăturarea a doi termeni: ceangău (folosit pe atunci în Transilvania) şi ungur (folosit îndeobşte la adresa catolicilor din Moldova, cu sensul de locuitor venit din ţara Ungurească, cum mai era denumită Transilvania atunci), raportând termenul la o comunitate şi creând astfel un fals etnonim"[84].

După cum am arătat deja, Péter Zöld afirma că ei înşişi s-au numit şi se numeau şi în acea epocă „ceangăi maghiari", fără să ştie nimic despre originea etnonimului respectiv. Trebuie să remarcăm două aspecte, credem, esenţiale, din textele lui Péter Zöld. În primul rând, el îi cuprinde sub acest termen pe urmaşii saşilor maghiarizaţi şi pe cei ai secuilor sau maghiarilor emigraţi din Transilvania cu secole în urmă. Pe de altă parte, el face distincţia între ceangăi şi secuii emigraţi de curând. În raportul către episcop vorbeşte de două entităţi diferite: a slujit ca preot printre imigranţi şi alături de ei pe credincioşii din câteva sate ce aparţineau parohului din Luizi-Călugăra[85]. Secuii proaspăt imigraţi erau un grup distinct pentru Péter Zöld.

---

[81] Anexa III, ultimul paragraf.

[82] Anexa II, paragraful 3: „Sciuntque familiae hae ex traditione suorum antecessorum sese posteros esse Saxonum, modo tamen una cum Hungaris et potius illuc e transmigrantium Siculorum reliquiis se *Csángó Magyar* nominant, nomen tamen hoc unde, quare et a quibus illis inditum sit, penitus ingorant".

[83] Anexa III: „Hungarorum vero posteri actu novem in parochias divisi et per principatum illum dispersi sese Csango Magyarok nominarunt nominantque in hodiernum diem".

[84] Anton Coşa, *op. cit.*, p. 23.

[85] Anexa IV. Tot acolo şi menţiunea că în 1768 s-a întors cu o parte dintre secuii reveniţi în Transilvania.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Peste şase decenii, Incze Petrás, unul dintre primii intelectuali proveniţi din mijlocul catolicilor moldoveni, răspunzându-i lui Gábor Döbrentei, secretar al Societăţii Academice Maghiare, la un chestionar cu 38 de întrebări, făcea încă diferenţa între grupul vechi al ceangăilor şi cel al secuilor imigraţi recent: „Există două feluri de maghiari colonişti în Moldova: ceangăii şi emigranţii din Transilvania învecinată; coloniile celor dintâi se află în locurile mai populate... Este adevărat că ei sunt foarte vechi..."[86].

Prima menţiune documentară a etnonimului „ceangău", care defineşte un grup sau o comunitate, este din 1772 şi aparţine aceluiaşi Péter Zöld. În 11 mai 1772, preotul secui redacta o petiţie către comandantul primului regiment secuiesc de graniţă, Caratto, în numele comunităţii ecleziastice din Nicoreşti. Ei se plângeau că o înţelegere veche de peste 30 de ani dintre ei şi ungurii din Lunca, numiţi ceangăi, prin care se arenda acestora din urmă pentru 12 florini dreptul de păşunat pe muntele Minyite, numit şi Hegyes, fusese încălcată de Antal Cziko din Frumoasa: „annis ab hinc plus quam triginta in alpestri territorio Parochiae Csik. Sz. Miklosiensis in Alpibus Minyite dictis locus Quidam Hegyes Havassa vocatus annuatim pro florenis Hungaricalibus 12 elocabatur Hungaris in Lonka rezidentibus, et Csango dictis, ut sua ibidem pecora et oves pascuare possent..."[87]. În document este vorba despre ceangăii din Lunca Ghimeşului[88].

În scrisoarea către Vincze Blahó, după ce prezentase etnonimul „ceangăi maghiari", afirma: „Mulţi dintre ei mai locuiesc până acum în munţii care ţin de scaunul secuilor din Ciucul de Sus şi se hrănesc numai din vânzarea oilor şi a boilor..."[89]. Aici el a combinat informaţiile culese în timpul şederii sale în Moldova cu cele adunate ulterior, din experienţa din 1772, când a intervenit în favoarea catolicilor din Nicoleşti.

Utilizarea etnonimului „ceangău" pentru ungurii din Valea Ghimeşului este atestată şi de alte surse de epocă. Domokos Teleki, în descrierea călătoriei sale, publicată în 1796, afirma şi el că locuitorii din Lunca Ghimeşului erau numiţi de către secuii din Ciuc cu etnonimul „ceangăi"[90].

În aceeaşi perioadă, ultimele două decenii ale veacului al XVIII-lea, un secui revenit din Moldova care revendica nişte drepturi patrimoniale a redactat o falsă cronică în care relata despre turci, unguri, ceangăi unguri (Csango Hungari) şi secui[91].

---

[86] *Döbrentei Gábor kérdései 's Petrás Incze feleletei a moldovai magyarok felől*, în *Tudományi Tár*, 1842, VII füzet, p. 24-26: *„Kétfélek a' Moldovában teleplő magyarok, csángók t.i. és a' szomszéd Erdélyből bevándorlottak; az elsőbbek' telepei teszik a népessebb helységeket.. .Annyi igaz, hogy magokat nagyon régieknek tartják..."*.

[87] Szőcs János, *op. cit.*, p. 39, nota 36, şi p. 117, nota 36.

[88] Editorul documentului respectiv, Szőcs János, susţine că ceangăii din Lunca Ghimeşului erau maghiari originari din Moldova: *ibidem*, p. 119.

[89] *Călători*, IX, p. 509.

[90] Teleki Domokos, *Egy néhány hazai utazások leirása*, Bécs, 1796, p. 83: „Ezeket az emlitett Gyémes-lunkai Lakosokat a' Tsikiak Tsángóknak nevezik" (Pe aceşti locuitori din Lunca Ghimeşului ciucanii îi numesc ceangăi).

[91] Vezi ediţia critică realizată de Szádeczky Lájos, *Csiki Székely Krónika*, Budapest, 1905.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În general, românii îi numeau pe catolicii din Moldova cu termenul „unguri". Giovanni Bartolomeo Frontali, misionar în Moldova între 1742-1763, sublinia avantajul ce decurgea din utilizarea acestui etnonim: veneau emigranți din Ungaria sau Transilvania „și printre aceștia se găsesc câteodată luterani și calvini" care se convertesc la catolicism „fără vreo împotrivire din partea schismaticilor, căci cum ei îi numesc pe catolicii noștri unguri, ei cred că toți sunt de aceeași religie"[92]. Péter Zöld nu a preluat etnonimul respectiv de la români. El afirmă că așa se numesc ei înșiși: ceangăi maghiari.

Péter Zöld nu a creat artificial un etnonim, cum afirmă Anton Coșa. Preotul secui a transpus în scris o realitate pe care a constatat-o personal. La fel cum a făcut peste șase decenii Incze Petrás, care era originar din mijlocul acelor comunități de ceangăi și a trăit toată viața între ei. Etnonimul „ceangăi" pătrunde abia acum, la finalul secolului XVIII, în mediile de informare din diverse motive. Un rol important l-a jucat tiparul: prin jurnalele de călătorie tipărite și prin publicistică se răspândesc, la nivelul elitelor, cunoștințe, date și știri noi despre diverse probleme, inclusiv istorie, etnografie sau geografie. Pe de altă parte, între Péter Zöld și misionarii italieni exista o mare discrepanță în perceperea realităților etnice sau lingvistice, datorate formației intelectuale diferite și originii.

4.2. Bilingvismul ceangăilor

Peter Zöld afirmă în scrisoarea către Vincze Blahó că „vorbesc atât românește, cât și ungurește, însă ungurește vorbesc foarte peltic, cu toate acestea o păstrează în puritatea și simplitatea vechii <limbi> maghiare"[93].

În scrisoarea către episcop se exprimă astfel: „cu toții cunosc și vorbesc în egală măsură moldovenește sau românește, precum și ungurește, însă pe aceasta <din urmă> o rostesc mult mai peltic decât noi"[94].

Péter Zöld a remarcat că populația catolică din Moldova cunoștea și utiliza ambele limbi, româna și maghiara, precum și caracteristica specifică a pronunțării limbii maghiare: rostirea siflantă (sâsâită). Chiar și astăzi în grupul nordic, din jurul Romanului, unde influența emigranților secui din secolele XVIII-XIX a fost redusă, se mai poate auzi această rostire a limbii maghiare, sâsâită, care a trezit atenția unei pleiade de specialiști.

---

[92] *Călători*, IX, p. 355.

[93] Anexa II, paragraful 4: „Linguam Valachicam et Hungaricam aequaliter loquuntur, Hungaricam tamen multum blese loquuntur, puritatem nihilominus et simplicitatem antiquae Hungaricae retinent". Dăm un exemplu elocvent pentru deformarea sensului originar al unui text atunci când se face o traducere după o altă traducere: *Călători*, IX, p. 510: „Ei vorbesc atât ungurește, cât și românește, prima limbă însă *mai puțin bucuros*, deși curat și în simplitatea ei cea veche" (s.n. – M.D.). Sensul corect al cuvântului *blaesus* este peltic. Vezi G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 142, sub voce.

[94] Anexa III: „omnes Moldavicam seu Valachicam aequae ac Hungaricam et callent et loquuntur quamquam hanc multo blesius efferant quam nos".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Afirmaţia lui Péter Zöld că ceangăii vorbeau ambele limbi – româna şi maghiara – nu trebuie absolutizată şi generalizată la toţi catolicii moldoveni. Chiar el sublinia, atât în scrisoarea către episcop, cât şi în cea către András Dudássi, că unii credincioşi întâmpinau dificultăţi la spovedanie, din cauză că misionarii italieni nu cunoşteau limba maghiară. Deci nu toţi catolicii moldoveni puteau să se exprime corect în limba română. Pe de altă parte, au existat şi catolici care nu cunoşteau deloc sau foarte puţin limba maghiară. Aceste diferenţe nu pot fi absolutizate, ci trebuie acceptată diversitatea. În acest sens se cuvine înţeleasă recomandarea lui Péter Zöld de a fi trimişi în Moldova misionari care să cunoască ambele limbi. Doar un preot bilingv putea să asigure necesităţile spirituale ale tuturor enoriaşilor.

În aceeaşi perioadă, un preot maghiar din zona de graniţă relata că mulţi credincioşi din Moldova veneau la el să se spovedească datorită faptului că ştiau doar limba maghiară[95].

Bilingvismul catolicilor moldoveni şi necesitatea cunoaşterii limbii maghiare de către preoţi au fost relevate chiar şi de relatări ale misionarilor italieni. Giovanni Hrisostomo dei Giovanni consemna în 1762, deci la o dată apropiată de sejurul lui Péter Zöld în Moldova, că era obiceiul ca în toate bisericile unde nu rezidau misionari să funcţioneze un dascăl sau învăţător „care trebuie să cunoască limba maghiară şi latină", iar slujba lui „este de a preda catehismul, de a rosti diferite rugăciuni, de a cânta la liturghiile solemne şi la alte slujbe bisericeşti"[96]. Acelaşi misionar afirma că „nu se foloseşte altă limbă decât cea moldovenească, numai doar pentru predarea învăţăturii creştine în unele sate de unguri se foloseşte graiul maghiar"[97]. Aceste constatări le-a făcut misionarul italian în urma unei vizitaţii în toate satele catolice din Moldova[98].

---

[95] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, II, *Acte relative la istoria cultului catolic în principate*, Bucureşti, 1901, nr. 81, p. 127.

[96] *Călători*, IX, p. 447.

[97] *Ibidem*, p. 450.

[98] În 1743, Francescantonio Manzi, după o experienţă de 23 de ani în misiunea din Moldova, raporta Congregaţiei că trebuia să fie cunoscută limba moldovenească pentru a fi înţeles de locuitorii ţării, iar misionarul „mai trebuie apoi să ştie limba maghiară pentru că cea mai mare parte din catolicii care locuiesc în acea ţară sunt unguri şi obişnuiesc să îşi spună rugăciunile în limba maghiară": *ibidem*, IX, p. 298. Manzi s-a întors în Italia şi nu era implicat în scandalul provocat de iezuiţii maghiari. În schimb, prefectul Giovanni Maria Ausilia se pronunţa în 1745, deci chiar în perioada conflictului cu iezuiţii maghiari, împotriva limbii maghiare: „limba absolut necesară pentru ca misionarii să poată fi înţeleşi este cea românească sau moldovenească; nu e nevoie de cea ungurească, deoarece ungurii din această provincie, fiind născuţi în Moldova, învaţă mai întâi limba ţării... şi apoi întâmplător pe cea ungurească": *ibidem*, IX, p. 313. Este evident că Manzi are credibilitate în faţa lui Ausilio: primul avea o experienţă de peste două decenii, în timp ce ultimul venise de-abia în 1742; pe de altă parte, Ausilio lupta împotriva iezuiţilor maghiari, era deci direct interesat să minimalizeze importanţa limbii maghiare, principalul argument invocat de preoţii unguri. De remarcat că nici Ausilio nu neagă etnia maghiară a catolicilor moldoveni!

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4.3. Originea ceangăilor

Originea catolicilor moldoveni este clar prezentată de către Péter Zöld, pe baza tradiţiilor păstrate în comunităţile respective. Ceangăii erau urmaşii saşilor maghiarizaţi şi ai maghiarilor şi secuilor colonizaţi în Moldova, în timpul lui Sigismund de Luxemburg, prin 1420. Un alt val de colonizare maghiară a fost cel al husiţilor, în timpul lui Mathia Corvin şi Ştefan cel Mare, care s-au aşezat la Huşi şi Ciuburciu. Secuii imigraţi de curând erau pentru el, după cum am mai subliniat, o entitate distinctă[99].

Desigur, cunoaştem din alte surse că şi mulţi români din Transilvania au imigrat în Moldova pe parcursul secolului XVIII[100]. Majoritatea românilor care au emigrat erau însă ortodocşi şi uniţi[101]. Încă nu avem în istoriografia noastră un studiu documentat despre ponderea religiei romano-catolice între românii ardeleni în secolul XVIII[102]. De aceea, orice afirmaţie că emigranţii ardeleni, care au ridicat numărul enoriaşilor catolici şi al parohiilor din Moldova, ar fi fost români[103], este nefondată.

Giovanni Hrisostomo dei Giovanni consemna, în 1762, că în ultimele două decenii a crescut numărul catolicilor din Moldova prin dezertorii şi fugarii veniţi din Ungaria, Polonia şi Transilvania[104]. Alt misionar, Giovanni Bartolomeo Frontali, remarca în aceeaşi perioadă, valul de emigranţi din Ungaria şi Transilvania[105]. Giuseppe Maria Cambioli, prefectul misiunii moldovene în 1763, surprindea valul mare de emigranţi începând cu 1756, precum şi pe cel din anul în care redacta raportul către Congregaţie[106].

Aceste valuri de imigranţi catolici de la mijlocul secolului XVIII au ridicat numărul populaţiei catolice stabilite în Moldova cu secole în urmă. În perioada

---

[99] Remarcăm că, deşi în textul latin al scrisorii către Vincze Blahó, în ambele variante păstrate, **A** şi **B**, este utilizat adesea etnonimul „secui", uneori alături de cel de „maghiari", traducătorul ediţiei germane şi după el cei ai ediţiei româneşti au folosit doar etnonimul „maghiari".

[100] Ştefan Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII-XX*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977, p. 148-179.

[101] Cazul uniţilor din Valea Seacă, invocat de Dumitru Mărtinaş, *op. cit.*, p. 25-26, nu trebuie generalizat.

[102] Semnalăm cu această ocazie câteva date interesante pe care le-am găsit recent cu ocazia unor cercetări în arhive. În 1763 episcopul Transilvaniei, în urma mandatului primit de la Congregaţia de Propaganda Fide, care interzicea convertirea uniţilor la ritul latin şi după negocierile cu episcopul unit, a trimis o circulară preoţilor catolici în care îi ameninţa cu pedeapsa suspendării dacă îi aduceau la ritul latin pe cei uniţi. Totodată, a trimis un set de şapte întrebări la Congregaţia de Propaganda Fide, în care a cerut sfaturi în legătură cu anumite situaţii extreme, printre care şi cazul în care uniţii vin benevol la ritul roman, trăind între latini, neavând un preot român şi „nec propriam gentis hujus idioma norunt". Într-o interpelare din 15 septembrie 1763, un minorit conventual, Samuel Benedekffi, a arătat printre cauzele convertirii uniţilor români că „invenit multos in sedibus Siculicallibus Graeci ritus homines, qui linguam Valachicam penitus ignorant"!?! AARC Alba Iulia, Protocollum episcopale annorum 1761-1768, p. 66, 80, 81, 110-111.

[103] Ştefan Meteş, *op. cit.*, p. 168.

[104] *Călători*, IX, p. 450-451.

[105] *Ibidem*, p. 355.

[106] Gh. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni*, în *Diplomatarium Italicum*, II, Roma, [1930], p. 474.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înfiinţării regimentelor secuieşti de graniţă, au imigrat în Moldova câteva mii de familii de secui[107], dintre care doar o parte s-au întors după graţiere. O altă parte a secuilor au fost colonizaţi după 1775 în câteva sate din Bucovina, iar restul au rămas în Moldova. Aceşti secui au întărit componenta maghiară a multor comunităţi catolice din Moldova, împrospătând limba maghiară şi aducând obiceiuri de peste munţi. Desigur, trebuie să admitem că printre secui se aflau şi români secuizaţi de-a lungul secolelor[108]. Dar orice absolutizare trebuie exclusă din cercetarea istorică.

4.4. Atitudinea misionarilor italieni faţă de limba maghiară şi faţă de preoţii unguri

În anii 1760-1770 s-a consumat un nou episod al conflictului dintre misionarii italieni şi preoţii unguri în chestiunea limbii maghiare. Valul mare de imigranţi secui a ridicat numărul vorbitorilor de limbă maghiară şi a conferit preoţilor unguri argumente suplimentare. Primul preot maghiar care a profesat chiar în perioada de maximă migraţie a fost chiar Péter Zöld. El a reuşit să depăşească piedicile prefectului misiunii. După ce a obţinut de la principele Moldovei, Grigore Ghica, acordul să păstorească în Moldova, sub anumite condiţii, a fost confirmat de către episcopul de Bacău rezident la Liov în Polonia. Ulterior a primit şi confirmarea papei Clement al XIII-lea. Prefectul misiunii din Iaşi nu a mai putut în aceste condiţii să îl excomunice şi să îl refuze, cum dorise iniţial[109] şi i-a permis să păstorească în satele supuse jurisdicţiei parohului din Luizi-Călugăra, unde s-au aşezat mulţi secui imigraţi de curând[110].

La câţiva ani după revenirea lui Péter Zöld în Transilvania, doi franciscani maghiari au păstorit în Moldova, dar după un an sau doi au fost siliţi să plece, potrivit scrisorii către Vincze Blahó şi scrisorii către episcop. Perioada în care au activat acei franciscani maghiari în Moldova poate fi stabilită cu ajutorul altei relatări contemporane. La 23 mai 1775 misionarul Francantonio Minotto îi sugera secretarului Congregaţiei de Propaganda Fide, Stefano Borgia, că „ar fi bine să se trimită alţi italieni şi să se dea drumul" celor trei unguri „cu atât mai mult cu cât ei sunt pe de lături", arătându-se dispus să îi raporteze „multe" despre neregulile lor[111]. S-ar putea ca să fi contribuit la alungarea preoţilor maghiari nu atât sfatul acestui misionar, cât întâmplările din anul următor.

---

[107] Szöcs János, *op. cit.*, p. 98.

[108] În ultima monografie dedicată originii secuilor, o carte care a provocat multe discuţii în istoriografia maghiară, Kristó Gyula, *A székelyek eredetéről*, Szeged, 1996, p. 150, admite că printre elementele alogene secuizate au fost şi români. Vezi şi *supra*, nota 102.

[109] Anexa II, paragraful 9: „Experiri etiam mihi licuit nullatenus enim iurisdictionem concedere voluit p(ater) praefectus missionis, donec prius ad eam concedendam sub certis conditionibus a principe Moldaviae Gregorio Gyika ante duos annos per Turcas interrempto adigeretur, quam tamen plurimum reluctante, imo excommunicationem minante eodem praefecto absolutam prius ab episcopo Bacoviensi in Polonia Leopoli residente ac tandem a Clemente 13 Romano Pontifice confirmatam impetraveram".

[110] Anexa III.

[111] *Călători*, X, partea I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2000, p. 186.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 3 ianuarie 1776, provincialul maghiar al franciscanilor conventuali, Romanus Jakabfalvy, solicita generalului ordinului înlocuirea misionarilor italieni cu cei maghiari, profitând de ocuparea unei părți a Moldovei de către trupele austriece și de protecția generalului austriac[112]. Scrisoarea a fost transmisă prefectului misiunii din Moldova, Martinotti. Replica acestuia din 17 martie 1776, pe lângă retorica de excepție, se remarcă printr-o duritate verbală ieșită din comun la adresa preoților unguri și a limbii maghiare[113].

Probabil imediat după alungarea preoților maghiari, enoriașii din Fărăoani, Săbăoani, Grozești (Oituz) și Trotuș au scris secretarului Congregației de Propaganda Fide o scrisoare în limba maghiară, rămasă fără răspuns. În anul următor au trimis o nouă scrisoare, de această dată în limba latină, cu rugămintea de a fi trimiși preoți cunoscători ai limbilor română și mai ales maghiară[114].

Atitudinea misionarilor italieni față de preoții maghiari a fost resimțită personal de către Péter Zöld. Se explică astfel acuzațiile pe care preotul secui le-a adus italienilor în toate cele trei scrisori, atât în legătură cu ignorarea limbii maghiare, cât și referitor la avariția lor.

4.5. Erori și exagerări

Scrisorile lui Péter Zöld conțin și informații eronate. Unele sunt exagerări proprii, posibil intenționate. Altele se datorează propriilor interpretări ale unor lucruri și fapte observate sau constatate, amalgamate cu informații din cărțile de istorie. Un rol l-au avut desigur și interlocutorii săi, care i-au transmis informații acumulate personal sau doar tradiții.

Unele erori sunt de domeniul geografiei. În această categorie intră numele localităților care compuneau parohiile catolice. Probabil din cauza scurgerii timpului, dar în aceeași măsură și datorită faptului că nu a fost personal în toate localitățile și a preluat informații de la terți, numele unor sate sunt redate într-o formă deformată, imposibil de identificat, ca de exemplu: Gyóngyemény, Plubek, Gyémántkő etc.

Plasarea parohiei Movilău pe râul Prut, în prima scrisoare, este o eroare cauzată de orizontul cunoștințelor geografice ale preotului[115]. Târgul Movilău era situat pe Nistru, pe ambele maluri. Parohia catolică se afla în târgul

[112] Archivio della Sacra Congregazione di Propaganda Fide, Scritture non riferitte nei Moldavia, vol. 5, f. 142, apud copia pe microfilm de la Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale București, Colecția Microfilme Vatican, rola 31, cadrele 232-234.

[113] Archivum Generale Ordinis Fratrum Minorum Conventualium (Curia Generalizia dell'Ordine dei Frati Minori Conventuali, Piazza SS. Apostoli, Roma; în continuare se va cita: AGOConv), fasc. S/XX.A.-4. O discuție sumară a acestor scrisori la Pietro Tocanel, *Storia della Chiesa Cattolica in Romania. III. Il Vicariato apostolico e le Missioni dei Frati Minori Conventuali in Moldavia*, parte prima, Padova, Edizioni Messaggero, [1960], p. 18-19.

[114] Gh. Călinescu, *op. cit.*, p. 507.

[115] Editorii traducerii românești au fost induși în eroare și au plasat localitatea la nord de Huși, azi dispărută: *Călători*, IX, p. 511, nota 23!

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moldovenesc şi a fost înfiinţată la mijlocul secolului XVIII[116]. A fost aşezat un misionar acolo din poruncă domnească, pentru a împiedica emigrarea catolicilor din Moldova[117].

Ruinele, pe care le-a văzut în Milcov şi pe care le-a atribuit vechii episcopii a Milcoviei, puteau să fi fost resturi ale unor clădiri de orice altă natură. El scria la peste zece ani de la trecerea sa prin acele meleaguri. Nu trebuie exclusă nici posibilitatea ca el să fi consemnat o tradiţie, aflată de la bătrânul boier proprietar al acelui sat, pe care îl invocă printre sursele sale.

Exagerarea bogăţiei parohiilor catolice vine în contradicţie cu relaţiile misionarilor italieni, care, în marea lor majoritate, deplâng sărăcia ţinuturilor moldoveneşti şi solicită ajutoare de la Roma. Diferenţa se explică prin originea diferită a autorilor, dar şi prin interesele lor. Italienii veneau dintr-un alt mediu, care, în comparaţie cu Moldova, permitea un alt stil de viaţă, mult superior celui din misiune. Acuzând sărăcia din Moldova, misionarii sperau să obţină subvenţiile de la Congregaţia de Propaganda Fide, care, de multe ori, întârziau cu anii. În schimb, pentru Péter Zöld, venit din secuime, pământul Moldovei era incomparabil mai bogat.

Episodul misiunii în Ciuburciu[118] din anul 1767 este relatat cu minuţiozitatea unui jurnal. Detaliile arată, evident, că preotul a fost impresionat de comunitatea respectivă, izolată de restul catolicilor din Moldova. Credibilitatea preotului scade însă în momentul evaluării numărului de credincioşi din regiune. Cifrele de 7139 spovezi şi 2512 botezuri sunt evident exagerate. Este o exagerare intenţionată, pentru a supraevalua activitatea sa misionară. O relaţie din 1762 avansează cifra de 22 de familii şi 101 suflete de catolici[119]. Cifrele reale ale catolicilor din Ciuburciu se plasează mult mai aproape de această estimare, căci trebuie să admitem că, în general, evaluările cantitative ale misionarilor sunt şi ele eronate.

---

[116] Giovanni Bartolomeo Frontali afirmă că parohia a fost înfiinţată în perioada în care el era misionar în Moldova, deci între 1742-1763, la porunca domnitorului Constantin Racoviţă. El a fost primul misionar acolo şi a stat patru ani: *ibidem*, IX, p. 349.

[117] Potrivit afirmaţiei lui Giovanni Hrisostomo dei Giovanni din 1762: *ibidem*, IX, p. 446-447. Giovanni Bartolomeo Frontali explica funcţionarea acelei parohii şi rezidenţa misionarului prin izolarea faţă de alte parohii: *ibidem*, IX, p. 350.

[118] O istorie al târgului Ciuburciu a realizat-o istoricul Benda Kálmán, *Csöbörcsök. Egy tátárországi magyar falu története a 16.-18. században*, în *Századok*, 119 évf., 1985, 4 sz., p. 895-916. Varianta germană: idem, *Csöbörcsök, ein ungarisches Dorfam Dnjester-Ufer*, în *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Jakó Zsigmond*, München, 1987, p. 253-266. O completare în idem, *A csöbörcsöki magyar katolikusok összeirása 1696-ból*, în *Magyar Nyelv*, 1987, p. 240-243. Autorul a supraevaluat o tradiţie livrescă despre începuturile acelei comunităţi, susţinând că maghiarii au ajuns acolo în perioada în care Iancu de Hunedoara a stăpânit Chilia şi Cetatea Albă (!), fiind colonizaţi cu rol defensiv. Concluziile istoricului maghiar sunt puţin plauzibile, datorită a cel puţin două premise: distanţa foarte mare dintre Cetatea Albă, respectiv Chilia, şi Ciuburciu, precum şi prin nesocotirea tradiţiilor locale, consemnate chiar de Péter Zöld.

[119] *Călători*, IX, p. 446.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. URMĂRILE SCRISORILOR LUI PÉTER ZÖLD

Scrisorile lui Péter Zöld despre catolicii din Moldova se încadrează, după cum am văzut, în eforturile ierarhiei catolice din Ungaria şi Transilvania de a se impune în Moldova în locul misionarilor italieni. Problema este mai veche, un moment acut s-a consumat la mijlocul secolului XVIII[120]. Ocupaţia militară a unei părţi a Moldovei de către armatele habsburgice în 1775-1776 a redeschis conflictul dintre clerul maghiar şi cel italian.

Péter Zöld a prezentat prin scrisorile sale o imagine de ansamblu asupra comunităţilor catolice din Moldova. Credibilitatea informaţiilor era conferită de propria experienţă de-a lungul celor cinci ani petrecuţi în emigraţie. Interesul pe care l-a suscitat arată că, până în acel moment, ierarhia catolică maghiară nu cunoştea prea multe date despre catolicii moldoveni. Modelul oferit de rapoartele sale a fost, poate involuntar, urmat de viitorii misionari maghiari la finele veacului XVIII şi în cel următor.

Soluţiile pe care le-a propus la sfârşitul scrisorii către episcop au fost urmate târziu, peste câţiva ani. Este dificil de evaluat corect rapiditatea deciziilor şi reacţiilor superiorilor lui Péter Zöld din cauza raritătii informaţiilor documentare. Primele reacţii pe care le cunoaştem sunt din 1784. Se pare că într-o primă etapă s-a căutat sprijinul casei imperiale.

Franciscanul observant István Szántó din Hunedoara a înaintat o notificare împăratului Iosif al II-lea, în care, printre altele, solicita ca misiunea din Moldova să fie dată episcopului Transilvaniei, care să trimită preoţi maghiari cunoscători ai limbii române, deoarece acolo sunt mulţi unguri catolici care nu au preoţi, iar în Transilvania se află preoţi unguri care cunosc limba română[121]. Despre el însuşi afirma că ştia perfect limba maghiară şi cea română, iar în germană ştia să scrie şi să citească[122]. Lipsa altor documente nu ne permit cunoaşterea rolului franciscanului Szántó în Moldova.

Următoarea etapă a fost pregătită cu minuţiozitate de către episcopul Transilvaniei, Ignác Batthyány. Inspirat probabil de sfatul lui Péter Zöld, l-a trimis la Roma pe călugărul András Dudássi din ordinul paulinilor eremiţi, cu misiunea de a pleda la Sfântul Scaun pentru trimiterea misionarilor maghiari în Moldova în locul celor italieni. Pregătirea misiunii a implicat şi o nouă corespondenţă cu Péter Zöld, despre care am discutat mai sus. Pe 6 octombrie 1787,

[120] Francisc Pall, *loc. cit.*

[121] AARC Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki hivatal iratai), nr. 1150/1784: „quod Itali missionarii in Moldavia nullum fructum proferant, uti compertum habemus in Transilvania, quia linguam Valachicam ignorant, melius ergo eset, si haec missio committeretur episcopo Transilvaniae, qui Hungaros Valachicae scientes mitteret in Moldaviam, semper alioquin multi Hungari dantur in Moldavia etiam pagos ibidem habent, sunt catholici et non habent sacerdotem. In Transylvania autem dantur et dabuntur semper Hungari sacerdotes Valachicae scientes".

[122] *Ibidem*, alt act sub aceeaşi cotă: „linguam Hungaricam et Valachicam scio perfecte, Germanicae etiam scribere et legere et loqui etiam aliquid".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

episcopul Transilvaniei redacta o scrisoare către Papă, un adevărat monument de oratorie îndreptat împotriva misionarilor italieni[123]. Se remarcă strategia adoptată de episcop: se referă insistent nu doar la catolicii din Moldova, ci şi la cei din extremitatea estică, din regiunea Basarabiei şi chiar din Crimeea. Plasarea într-un spaţiu atât de întins a avut desigur un scop clar definit: să se sublinieze incapacitatea misionarilor italieni de a administra un teritoriu atât de întins. A insistat pe necunoaşterea limbii maghiare de către misionarii italieni. Episcopul a cerut ca misiunea moldoveană să fie pusă sub jurisdicţia sa şi a viitorilor episcopi ai Transilvaniei, pe cheltuiala Congregaţiei de Propaganda Fide, iar în Moldova să fie trimişi misionari care să cunoască ambele limbi, maghiară şi română. Trimisul său la Scaunul Papal, călugărul paulin Andras Dudassi, era împuternicit să confirme afirmaţiile episcopului. De altfel, dosarul complet al misiunii lui András Dudássi la Roma conţine, pe lângă scrisoarea episcopului, un extras al scrisorii lui Péter Zöld către călugăr, precum şi un extras din raportul lui Bandinus de la mijlocul secolului XVII[124].

Papa Pius al VI-lea i-a răspuns episcopului pe 2 ianuarie 1788 că nu e cazul să facă vreo inovaţie în misiunea moldoveană, dar şi-a dat acordul să fie trimişi doi misionari maghiari[125]. A trimis cazul Congregaţiei de Propaganda Fide, care a hotărât trimiterea în Moldova a doi misionari maghiari din ordinul franciscanilor conventuali, cunoscători ai limbilor maghiară şi română, pe cheltuiala Congregaţiei[126]. Misionarii maghiari erau puşi sub autoritatea prefectului misiunii din Moldova, Fideles Rocchi[127].

Pe 7 februarie 1788 cardinalul primat al Ungariei, József Batthyány, mandata provincialul minoriţilor conventuali să caute doi voluntari, care să plece în Moldova[128]. Condiţiile politice erau propice, căci trupele imperiale au pătruns din nou în Moldova în condiţiile noului conflict militar[129]. Dar cu greu s-au găsit voluntari care să dorească să meargă în misiune în Moldova, din cauza războiului în desfăşurare[130]. Doar în iunie s-a oferit Toma Pozsonyi din conventul franciscan din Bistriţa[131]. Deşi a fost obţinut repede acordul împăratului (era în vigoare o interdicţie de părăsire a ţării din cauza războiului)[132].

[123] Anexa V.

[124] Archivum Secretum Vaticanum, Fondo Garampi, vol. 96, G.

[125] AGOConv, fasc. S/XX.A.-9: Gianfrancesco Barbieri – Notizie cronologiche critico-storiche sopra la missione apostolici di Moldavia.

[126] Vezi Pietro Tocanel, *op. cit.*, p. 20.

[127] AARC Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki hivatal iratai), nr. 73/1788. Archivum Primatiale, Esztergom (în continuare se va cita: AP Esztergom), Ungaria, Batth. PE, nr. 275/1.

[128] AARC Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki hivatal iratai), nr. 100/1788.

[129] *Ibidem*, nr. 263/1788: Preotul din Nicoleşti transmitea informaţia că trupele habsburgice au ocupat ocna de sare din Târgu Ocna.

[130] AP Esztergom, Batth. PE, nr. 275/2.

[131] *Ibidem*, Batth. PE, nr. 275/3, nr. 275/6; AARC Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki hivatal iratai), nr. 247/1788..

[132] AP Esztergom, Batth. PE, nr. 275/4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plecarea lui a trenat din motive financiare şi mai ales birocratice[133] până la începutul lui decembrie 1788[134].

Trimiterea lui Toma Posonyi în Moldova a constituit o soluţie nefericită pentru ierarhia catolică din Ungaria, din cauza comportamentului scandalos pe care l-a avut în parohia din Grozeşti (Oituz)[135]. S-a dovedit că avea două concubine[136], acuzaţie gravă, e drept, din perspectiva canoanelor Bisericii, dar care nu era o noutate printre misionarii din Moldova. În cazul lui Toma Pozsonyi a fost exploatată abaterea pentru a fi expulzat din misiune. După 1791 presiunile ierarhiei catolice din Ungaria şi Transilvania s-au reluat într-un ritm susţinut[137], bazate şi pe acordul papal şi al Congregaţiei, câştigate în 1787-1788.

* * *

Din altă perspectivă, a ştiinţei istorice, scrisorile lui Péter Zöld au avut un impact fundamental, datorită publicării celei mai dezvoltate dintre ele. Editarea în traducere în limba maghiară şi în limba germană a scrisorii către Vincze Blahó a asigurat mediatizarea (la nivelul acelei perioade) informaţiilor despre catolicii moldoveni, precum şi perenitatea lor. Péter Zöld a devenit un punct de referinţă pentru viitoarele investigaţii ştiinţifice despre catolicii moldoveni. Impulsuri deosebite pentru acele vremuri au cunoscut cercetarea istorică şi etnografică în deceniile 2-5 ale secolului XIX. Dintr-o problemă de natură ecleziastică, treptat, chestiunea ceangăilor a devenit în Ungaria subiect al cercetării ştiinţifice, pentru a aluneca destul de repede, în preajma revoluţiei din 1848-1849, pe tărâmul politicii. Punctul de plecare în această evoluţie a constat în scrisorile lui Péter Zöld.

[133] *Ibidem*, Batth. PE, nr. 275/8, 275/9, 275/10, 275/12, 275/14, 275/15.

[134] AGOConv, fasc. S/XX.A.-9: Gianfrancesco Barbieri – Notizie cronologiche critico-storiche sopra la missione apostolici di Moldavia, îl acuză de încetineală, fără să cunoască dedesubturile birocraţiei habsburgice.

[135] Pietro Tocanel, *op. cit.*, p. 21-22.

[136] AGOConv, fasc. S/XX.A.-9: Gianfrancesco Barbieri – Notizie cronologiche critico-storiche sopra la missione apostolici di Moldavia; *ibidem*, fasc. S/XX.A.-6, f. 2-3.

[137] Pietro Tocanel, *op. cit.*, p. 22-30, 52-58 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXE[138]

I. 1780, iunie 15 – Delnița. *Scrisoarea lui Péter Zőld către Vincze Blahó, în care îl informează despre trimiterea descrierii cerute cu ocazia întâlnirii lor şi despre sursele de informare, pe care le-a avut la dispoziție pentru redactarea materialului respectiv.*

Copie de epocă: *Colecția de manuscrise a Bibliotecii Arhiepiscopiei din Kalocsa (A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Kézirattár),* Ungaria, Ms. 470, f. 1, înaintea descrierii catolicilor din Moldova. După textul scrisorii se află următoarea notă: Prima mihi, patri Vincentio Bláho provinciae Salvatorianae franciscano, occasio data est cum hoc viro conveniendie 11 Maii in conventu Csyk Somlyoviensi. Idem ibidem Sabbatho Pentecosti a meridie ad solennem accursum Siculiae sermonem habuit. Tum rogavi, ut chartae consignet notitiam rerum Moldavicarum.

Admodum Reverendo ac multum Venerando in Christo Patri Vincentio Blahó Ordinis Minorum S(ancti) Francisci strictioris observantiae in Hungaria S.S. Salvatoris Religioso nunc provinciae S(ancti) Stephani protho regis Hungariae per Transylvaniam Visitatori Commissario Patri in Christo mihi colendissimo.

Claudiopoli

Admodum Reverende in Christo Pater Visitator Comissarie!

Pater in Christo mihi singulariter colendissime.

Injunctam mihi a paternitate vestra provinciam, quantum tenuitas mea patiebatur et quotidiani iique gravissimi labores et curae sinebant, brevissime quidem verum sincerissime exemtus humillime submitto. Res locaque quae descripsi aut ego curiositate ductus oculis inspexi lustravique aut ab ipsis senioribus et conscientiosis catholicis hominibus accepi, ipsi autem fide sua interposita sese a majoribus suis, sicut descripsi, accepisse testabantur. Multa fateor praecipue de Saxonibus relata sunt a Jegumeno seu guardiano Agaptyensis monasterii, qui asseverabat: ita descripta esse omnia in monasterii sui archivo et chronicis suis libris. Alia non pauca praecipue de episcopatibus Milkoviensi et Argensi narravit mihi monasterii in Toxin dicti Szvantuviner Protho Sincellus homo, ut mihi videbatur in litteris Graecis satis exultus; et Boero seu nobilis regni nunc proprietarius pagi Milko in oppido Odobest residens homo circiter octuagenarius. Unde si cui usui aut notitiae admodum reverenda paternitatis vestrae esse poterit exilis[139] haec mea scriptitatio summopere mihi gratulabor, imo inter prima fortunae meae bona reponatur. Interim iterum irerumque pro uno Ierosolomitano Rosario supplicans, me nolis affertibus et expertis favoribus enixe commendatus emorior.

Admodum Reverendae Paternitatis Vestrae ad cineres memor servus humillimus Petrus Zőld parochus Csik Delnensis m(anu) p(ropria).

Csik Delne die 15 Iunii 1780

[138] La transcrierea documentelor am respectat normele internaționale. Am intervenit în text doar acolo unde am considerat necesar pentru înțelegerea corectă a documentului, semnalând în note infrapaginale textul original. Restul greşelilor, minore, nu le-am semnalat prin semnul [!] pentru a nu încărca textul. Sublinierile respectă originalul.

[139] *Tăiat*: exilis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II. [1780, iunie 15 – Delniţa]. *Descrierea comunităţilor catolice din Moldova redactată de Péter Zőld la cererea lui Vincze Bláho.*

A Copie de epocă după o copie a scrisorii originale, realizată şi trimisă unui destinatar necunoscut de către Vincze Blahó: *Colecţia de manuscrise a Bibliotecii Arhiepiscopiei din Kalocsa (A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Kézirattár),* Ungaria, Ms. 470, f. 1-6. La final se află următoarea notă: Admodum reverendus dominus Petrus Zőld parochus Csik Delnensis dum Siculis arma gestanda 1764 praeciperentur, cum multis Siculis clarior abiit in *Moldaviam.* Hinc anno 1767 penetravit ad Hungaricum oppidum *Csőbőrcsők* in finibus Tartariae Crimeae situm, sed sacerdote destitutum. Refert de pagis et parochiis Catholicis Hungarisque incolis; episcopatibus item *Bakoviensi* et *Milkoviensi, conventu* etiam fratrum minorum in Bako, quae partim vidit, partim fide digna narratione ac[ci]pit. Scripsit in Siculia Csik-Delnae 15 Iunii 1780.

B Copie de epocă, cu corecturi, după o copie a unei scrisori a lui János Molnár adresată unui destinatar necunoscut: *Colecţia de manuscrise a Bibliotecii Academiei Maghiare (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár),* Budapesta, Ungaria, Ms. 4885/6, f. 1-7, cu titlul: *Notitia de rebus Hungarorum, qui in Moldavia et ultra degunt, scripta ab admodum reverendo domino Petro Zőld parocho Csik-Delnensi in Siculia, data ad admodum r(everendum) p(atrem) Vincentium Blaho comissarium visitatorem p(atrum) Franciscanorum in Transilvania.* Urmează un fragment din scrisoarea lui Péter Zőld către Vincze Bláho din 15 iunie 1780: Res locaque... homo circiter octogenarius (vezi anexa nr. I). La finalul relatării se află următorul text: Haec d(ominus) parochus Petrus Zőld cum reverendae dominationi vestrae nova pro novis reddere alia non possint, haec statui communicanda. Quae si grata sunt, uti futura confido, valde gaudeo. Ultimas literas 31 Augusti accepi, pro quibus plurimas gratias ago; paucis adhuc communicavi. Illustrissimus dominus generalis Gabriel abest Cassovia. Comes etiam noster Antonius cum sua abiit in comitatum Trenchiniensem ad socerum. Comes eorum est p(atrem) Bodenlos. Hodie movit etiam reverendus noster director Budam versus. Cassoviae 3ª Septembris 1780. Antiquus servus Ioannes Molnár.

Ediţii: (1) traducere în limba germană după o variantă a exemplarului **B**, cu omiterea unor fragmente, sub titlul: *Reise nach der Moldau*, în *Ungrisches Magazin oder Beyträge zur Ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft und der dahin einschlagenden Literatur*, Dritter Band, mit Kupfern, Pressburg, 1783, p. 93-110; **(1a)** traducere în limba română după ediţia în limba germană: *Călători străini despre Ţările Române*, vol. IX, volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997, p. 508-514; **(1b)** traducere în limba maghiară după ediţia germană: Domokos Mária, *Zöld Péter moldvai jelentései*, în *Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata*, Budapest, 109. évf., 1. szám, 1998, p. 276-281; **(2)** traducere în limba maghiară după o variantă a exemplarului **B**, cu prescurtarea sau omiterea unor fragmente: János Molnár, *Magyar Könyv-Ház*, Posony, III. szakasz, 1783, CLXXXI. Könyv, p. 414-428, cu subtitlul: *Notitia de rebus Hungarorum, qui in Moldauia, et ultra degant, scripta ab Adm. R. D. Petro Zöld Parocho Csik-Delmensi in Siculia data ad A. R. P. Vincent Blaho.*

Notanda

Primo. Anno 1420 sub Sigismundo rege Hungariae indulgentia piissimi illius regis (ut fert in Moldaviae Hungarorum antiqua traditio et testatur chronicum patrium) ex Transylvania magna multitudo Saxonum et Siculorum in Moldaviam abiit ibique per

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Stephanum Bellicosum principem Moldaviae non modo paterne et clementer sunt recepti, verum etiam in optimis et fertilissimis principatus illius locis habitationem figere illis indultum est.

2do. Saxones hi supra fluvium Moldava dictum in locis amaenissimis et maxime vitiferis considentes more gentis illius per modum castellorum elegantissimas sibi ecclesias construxerant, quarum nunc sola rudera et in quibusdam locis amplissimi muri, sed ruinati visuntur. Novem ibidem illi parochias erexerant; et in spiritualibus regebantur ab episcopo Bacoviensi. Successu expost temporis aut bellorum injuria aut longa temporis vicissitudine aut Tartarorum Turcarumque depopulationibus et in captivitatem abductionibus aut denique omnium horum unitis tempestatibus. Saxonum horum posteri in tantum defecerunt perieruntque ut actu omnia illorum loca deserta cernantur, sed ex templorum domorumque ac habitationum adparentibus ruinis discerni possunt. Montium tamen vitiferorum pulcherrimi vidimus et termini distinctivi etiam actu ad oculum discernibiles sunt, a nemine tamen cultivantur. Super hoc arbores fructiferae, uti piri, pomi, merasi, cerasi, pruni, nuces, castaneae aliaque juxta domorum seriem et ordines plantatae supersunt et quotannis ingentem copiam suavissimorum fructuum vicinis Valachis viatoribus ac vicino Schismatico monasterio religiosorum S(ancti) Basilii subministrant. Unicus habitationis illorum locus Kutnar dictus actu incolitur, verum nec hic a Saxonibus, sed ab Hungaris circiter 20 familiis. Locus hic seu pagus fertilitatem bonitatemque possessionum Saxonum quasi oretenus clamat, hic namque mensam principis moderni Moldaviae fructuum suavitate, selecti tritici copia ac vino, aliis Moldaviae vinis generosiore abit et ornat, horum enim administratione dictae familiae annuum suum tributum principi solvere tenentur, ad aliquot tamen centenos tallerones summa tributi illorum exsurgit.

3^tio^. Saxonum horum alii aut omnes posteri defecerunt aut verius multum imminuti ad Hungaros sese recipientes, illis et lingua et moribus uniti sunt, quod clarum facit multarum apud ejates Hungaros familiarum cognomen Germanicum aut Saxonicum idioma redolens, uti sunt Petras, Muller, Suster aliaque. Sciuntque familiae hae ex traditione suorum antecessorum sese posteros esse Saxonum, modo tamen una cum Hungaris et potius illuc e transmigrantium Siculorum reliquiis se *Csángó Magyar* nominant, nomen tamen hoc unde, quare et a quibus illis inditum sit, penitus ingorant. Multi horum etiam actu in alpibus ad hanc sedem Siculicalem Csik Superiorem pertinentibus habitant et ex solis ovium pecorumque aliorum divenditionibus victitant, cum alpes illae arari haud possint, faeni tamen magnam copiam subministrant, unde copiam pecorum alere soliti eorum pretio ex variis Transylvaniae et Moldaviae partibus quotidianum sibi panem conquirunt comportantque, ut plurimum tamen pane ex Cucurucz dicto Törökbuza ac lacte aluntur. Fidem ad unum omnes Romano Catholicam profitentur, sacramenta illis administrantur a parochis, in quorum circulo sunt alpes illae, in quibus illi resident.

4to. Siculorum sic in Moldaviam immigrantium pars una consedit ad fluvium Tatros in sede seu comitatu Bacoviensi, altera in eodem comitatu ad fluvium Szeret, tertia in comitatu Romanvasariensi[140] inter fluvios Szeret et Moldava, quarta denique ad fines Podoliae ad fluvium Pruth. Hi omnes a temporibus immigrationis suae fidem Romano Catholicam profitebantur profitenturque actu, nec patiuntur inter sese ultra triduum eo immigrantes Calvinistas, Lutheranos aut Socinianos dictos in Transylvania Unitarios commorari, sed aut ad profitendam fidem catholicam aut ad alio transmi-

[140]A Romantasariensi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grandum adigunt. Vitia omnia praesertim mortalia et capitalia exulant ab iis, maxime vero blasphemia severissime ab iis punitur. Linguam Valachicam et Hungaricam aequaliter loquuntur, Hungaricam tamen multum blese loquuntur, puritatem nihilominus et simplicitatem antiquae Hungaricae retinent. Vestibus utuntur Valachicis, verum nullatenus preciosis, sed a suis uxoribus paratis.

5to. Siculi hi seu Hungari Csango dicti suberant in spiritualibus duobus episcopatibus: illi, qui ad fluvium Szeret ex Moldava consederunt, suberant episcopo Bacoviensi, illi vero, qui ad fluvium Tatros episcopo Milkoviensi, hoc autem ex continua suorum progenitorum traditione unanimiter exnarrant omnes illi Hungari.

6to. Oppidum Bako situ est ad fluvium Bystercze, qui mox infra oppidum in fluvium Szeret illabitur, cum eoque infra amplissimum oppidum Foxin influit in Danubium. In oppido hoc visuntur etiam actu rudera residentiae episcopalis in colliculo erectae, prope quam similia rudera extant conventus fratrum minorum S(ancti) Francisci strictioris observantiae. Templum conventus hujus praeter tectum vix aliquam ruinam in muris monstrat. Ad hunc conventum pagus prope oppidum Barat vocatus et ab Hungaris inhabitatus pertinuisse asseritur, nec vana videtur haec traditio, quoniam pagus hic una cum suis colonis etiam actu est liber, nec subest more aliorum pagorum ullius Boeranis (qui sunt nobiles regni) aut monasterii dominio et jurisdictioni. In oppido hoc primarii cives sunt Hungari et Valachi plurimi tamen incolunt, etiam Graeci, Iudaei ac aliarum nationum potissimum transfugae et tres Turcae, nec enim licet Turcis pluribus esse in civitate et oppido Moldaviae quam tribus mercaturae et iis solum gratia, non licet tamen etiam his uxores suas habere alibi, quam vel in oppido Gallacz ad ripam Danubii vel in praesidiis Bender, Hutin aut Berlad ad fluvium Pruth prope fines Tartariae.

7mo. Alter episcopatus, a quo regebantur Hungari, qui ad fluvium Tatros consederant, erat Milkoviensis ad radices montium Carpaticorum Moldaviam a sedibus Siculicis Kézdi, Orbai et Sepsi disterminantium, qui sunt respectu Bacovii versus meridiem. Erat hic olim amplum oppidum, ut rudera latepatentia monstrant, Milko vocatum, fortasse a fluviolo Milko dicto oppidum intersecante et modo Moldaviam a Valachia Transalpina disterminante ac infra oppidum Foxin supra vero Gallacz in Danubium sese exonerante sic vocatum. Oppidum hoc in fine superiore monstrat etiam actu rudera episcopalis residentiae et cathedralis ecclesiae in loco amaenissimo. Ad hunc episcopatum pertinuisse dicuntur aliquot parochiae in amaenissima planitie respectu oppidi versus orientem ad aliquot miliaria sese extendente, uti Szent Kereszt, Szent Miklos aliaeque, modo tamen et in loco oppidi exiguus superest pagus Valachicus et totam illam planetiem vitibus implantaverunt Valachi ac in dictis Hungaricis locis colonias plurimas erexerunt Moldavi schismatici, retento solo nomme illorum locorum. In hac planitie tanta frequentissimi copia vini procreatur ut tempore vindemiae urna vini decem cupas faciens chariori pretio non veniat, nisi tribus aut ad summum quatuor polturis, prout dum per quinquennium in illis partibus agerem mihi experiri licuit.

8vo. Narratur in Moldavia tam a Graecis tam a Valachis tum et maxime ab Hungaris tertium ad huc Episcopatum Catholicum fuisse in Valachia Transalpina supra fortalitium Gyirgyó ab Sigismundo Bathori principe quondam Transylvaniae ac Michaele Vayvoda Transalpinae interceptum fere ad ripam Danubii in oppido *Arga* erectum. Episcopatui huic subjiciebantur plurimi Hungari et aliorum nationum catholici in hoc principatu degentes, sed una cum episcopo per Solimanum imperatorem Turcarum sunt deleti et penitus extirpati; in loco tamen oppidi Arga etiam actu vicus quidam ignobilis hoc nomine gaudet.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

9°. Omnes nunc reliquiae posterique Hungarorum et Saxonum, ut praemissum, in Moldaviam immigrantium incolunt sexaginta duos pagos. Pagi hi dividuntur in novem parochias. Parochiae administrantur regunturque a patribus minoritis conventualibus Italis ex provinciae illorum Romana a Sacra Congregatione de Propaganda Fide submissis, sed nec Valachicam, nec Hungaricam linguam callentinbus, divitias potius, quam salutem animarum potiore ex parte anhelantibus et procurantibus, imo usque ad malitiam peccati mortalis invidentibus contra omnem Hungaricam aut Valachicam linguam loquentem sacerdotem, ut experiri licuit annis his post 1770um proximioribus illuc immigrantibus duobus ejusdem religionis et instituti sacerdotibus cum inde post unius alteriusve anni cursum exesse debuerint, licet a plebe ejate tanquam Hungari plurimum aestimarentur. Experiri etiam mihi licuit nullatenus enim iurisdictionem concedere voluit p(ater) praefectus missionis, donec prius ad eam concedendam sub certis conditionibus a principe Moldaviae Gregorio Gyika ante duos annos per Turcas interrempto adigeretur, quam tamen plurimum reluctante, imo excommunicationem minante eodem praefecto absolutam prius ab episcopo Bacoviensi in Polonia Leopoli residente ac tandem a Clemente 13 Romano Pontifice confirmatam impetraveram.

10°. Parochia prima est in ipsa metropoli Moldaviae *Iassiis*. Hic in hac amplissima urbe residentiam suam habent patres minoritae conventuales; praesidens hujus residentiae semper est p(ater) praefectus missionis idemque simul vicarius generalis episcopi Bacoviensis, ut plurimum Leopoli in Polonia residentis. In hac urbe fere ex omnibus nationibus Europeis catholici aut transfugae aut opifices aut mercatores degunt, plurimi tamen inter alios sunt Hungari tam ex Hungaria tam ex Transilvania, quos moderatur cum uno patre socio in spiritualibus item p(ater) praefectus, unde excurrere etiam illorum obligationis est, ad superius descriptum pagum Kutnár ac ad pannificinam prope urbem in oppido Kiperest per memoratum Gregorium principem erectam et hominibus ex Germania catholicis refertam tanquam duas suas filiales.

11°. Secunda parochia est in oppido *Mugyilo*. Oppidum hoc amplissimum jacet in ripa fluvii Pruth ad fines Podoliae et Ucrainae. Pars hujus subest regi Poloniae, pars pertinet ad Moscoviae provinciam Siberiam dictam, pars denique tertia spectat ad Moldaviam; haec pars habet incolas pure Hungaros et mercaturam exercet potissimum ex perpolitis silicibus; spectant ad hanc parochiam oppido adjacentes quatuor pagi, administratur per unum ex patribus missionariis.

12mo. Tertia parochia est in pago *Damafalva* in ripa fluvii *Szeret*. Huic parochiae subsunt in duabus ripis ejusdem fluvii Szeret situati 13 pagi Hungarici; parochiae hujus longitudo extendit se ad duo et amplius milliaria; piaeest etiam huic unus ex patribus missionariis.

13^{tio}. Quarta parochia est Szabofalva ad exteriorem ripam fluvii Moldava sita. Pagus hic continet circiter 500 hospites. Filiales habet Gyérjest, Ticzkofalva, Halvasesth, Kokosel, Huszarfalva, Ankucza et adhuc tres, quorum nominum non amplius recordor; administratur per unum ex patribus missionariis.

14to. Quinta parochia est *Talpa* ad alteram ejusdem fluvii Moldava ripam sita. Filiales habet Homicssil, Bergovan, Valealba, Marcsinét, Turturest, Mathkatest, Saska, Hollofalva, Gyóngyemény at alios tres pagos. Parochiae hae tres proxime significatae vitibus carent, sed omnibus arborum fructibus abundant ita, ut situs pagorum propter copiam fructiferarum arborum videnti a longe sylva appareat. Frumentum praeterea omnis generis in his parochiis copiosum horreum Moldaviae appellare facit illas, nec est ibidem reperibilis ullus mendicus. Semel tantum ibi sulcatur terra, si enim bis aut ter exaretur omne frumentum dum adhuc herba est corrumperetur.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

15. Sexta parochia est *Kaluger Pataka* ad fluvium Besztercze. Pagus hic vitibus abundat, arbores fructiferas copiosissimas habet, sylvas nuciferas ingentes possidet. Filiales habet oppidum Bako, Barat, Marcsinén, Uihegy, Szőlő hegy, Sospatak, Fund, Frintenel, Kislonkan, Blegyest, Pusztina vőlgye, Kőmpin, Szalocz, Tazló, Janos volgye, Unguren, Turmosza et Plubek. Parochia hujus distantia est trium et ultra milliarium. Pagorum horum pars est ex posteris antiquitus immigrantium Hungarorum abundatque omnibus fructibus, pars vero ex recenter profugis Siculis coaluit.

16to. Septima parochia est *Forrofalva* ad fluvium Szeret infra oppidum Bákó[141]. Haec omnium parochiarum Moldaviae est amplissima et quoad temperiem coeli abundantissima saluberrimaque. Habet filiales Nagy Patak, Kővespatak, Clesé, Bogdanfalva, Váliszaka, Nagylonkan, Diószin, Szőlős, Kőveshegy, Gyémántkő et Szilvás. Hi omnes pagi vineas suas habent in montibus et vina illorum sunt durabiliora, quam aliorum, abundant omnis generis fructibus, uti et frumenti copia. In his pagis triticum Turcicum vulgo Cucurucz dictum tantum semel ligone purgatur et tamen abundantissime solet procreati. In his pagis parantur ingentis magnitudinis dolia, tercentas enim et ultra urnas vini capit unum dolium. Unde ab his illa coemere carissimo pretio coguntur mercatores Poloni, Russi ac Moscovitae. Parochia haec dicitur habere ad septem aut octo millia animarum. Administratur a primo[142] missionario post p(atrem) praefectum. Proventus illius annuus facit levi calculo mille imperiales Turcicos, unde commune dicterium est apud ejates Hungaros: illud missionarium bene oneratum in Italiam redire, qui tribus aut quatuor annis Forrofalvensem administrat parochiam. Nunc tamen recenter audivi certa ex relatione quam Bogdanfalvas, Valiszaka, Szőllős, Martonos avulsae sunt a parochia Forrofalvensi et Bogdanfalva[143] templum sit constructum distinctumque p(atrem) missionarium administratorem habere tum tantae multitudini procurandae non suffecerit unus.

17°. Octava parochia est ad fluvium *Tatros* in pago *Gorzafalva* olim ad episcopatum spectans Milkoviensem. Pagus hic amplissimus quidem est, sed in climate frigidiore situs; quia inter alpes et montes Siculiae nostrae vicinos et ideo non ita fertilis ac alii supra recensiti pagi, fructiferis tamen arboribus et selectis pecoribus abundat. Filiales habet oppidum Tatros, item aliud oppidum Akna a salis lapidei fodinis celebre. Oppidum hoc non omnes incolas habet Hungaros, incolunt enim illud etiam Iudaei, Graeci, Valachi, Armeni Eutichetis Dioscorique haeresi infecti, Turcae. Habet in se septem monasteria schismatica et vladicam seu episcopum schismaticum, fillialem praeterea habet Kásón et Hersa.

18°. Nona parochia est in orientali plaga Moldaviae ad fluvium Pruth in celebri oppido Huszvarosa[144] dicto. De oppido hoc ab ipsis incolis Hungaris certissima traditio est, ipsos esse posteros Hungarorum Hussitarum haereticorum per Mathiam Corvinum regem Hungariae ex regno Hungariae aeque ac Transylvaniae pulsorum. Quorum pars una per Stephanum principem Moldaviae ibidem permanendi veniam et gratiam obtinuit illaque in memoriam sui haeretici Patriarchae Ioannis Huss oppidum illud exaedificavit, in memoriam vero affectuosissimi illius discipuli Hyeronimi Pragensis prope memoratum oppidum Hyeronimus vocatum, quidam illorum incolere coeperunt. Successu deinde temporis opera, cujus nescitur, ejurata haeresi omnes ad unum fidem catholicam amplexi sunt suntque fidei catholicae actu omnes addictissimi, oppidum retinet quidem

[141] **A** Bace.
[142] **A** *tăiat* post.
[143] **A** Bogalamfalva.
[144] **A** Hinsz Varassa.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

etiam actu nomen primitus indictum, pagus tamen nunc vocatur Szent Hyeronimus. Vitibus loca haec carent, sed fructibus omnis generis abundant, praecipue vero castaneis, nucibus avellanisque fere per modum durioris papyri subtilis corticis, ex quibus magnum quotannis quaestum faciunt. Administratur per unum p(atrem) missionarium.

19no. Pars altera et forte major horum Hussitarum haereticorum in principatu Moldaviae permanere non est permissa, sed coacta est transire in Tartaria Chrimensis fines, ubi considentes aedificarunt oppidum quoddam Csöbörcsök vocatum et tres ad tria illius latera Szent-Péter, Szent-Janos et Szent-Antal vicos dictos. Num vero hi pagi ab his Hungaris adhuc in haeresi existentibus sic cognominati fuerint vel vero tempore suae conversionis ad fidem catholicam sic vocati fuerint nulla apud eos traditio extat. Conversos vero ad fidem catholicam ad unum omnes ego ipse apud illos existens testificor: anno namque 1767 cum quodam sene patre missionario Francisco Carisi administratore Huszvarasiensi post festa Pascalia juxta antiquum calendarium (Gregorianum enim etiam in Moldavia receptum non est) iter Huszvarasino in Tartariam arripui et sexta die ad praescriptos Hungaros Csöbörcsökienses curruli occasione rectus appuli, a quibus cum jam per decursum septemdecim anorum sacerdotem non vidissent, non aliter sumus acceptati, quam si de coelis angeli Dei venissemus. Templum habent ex lapidibus in honorem B(eatissimae) M(ariae) Virginis et S(ancti) duodecim Apostolorum constructum, paramenta omnia diversi coloris fere ad talos sacerdotis pertingentia, calices argenteos duos, domum pro parochi vel missionarii administratoris habitatione satis accomodam in medio oppidi una cum templo super colliculo erectam. Vineam inter sua vineta fere in medio pro Missae Sacrificio et sui patris spiritualis plantatam anno quolibet excolunt et vindemiant, vinumque donec corrumpatur eos in fines conservant et postea effundunt et de novo vasa musto implent et in longa expectatione sui patris spiritualis faciunt tantum, quantum sua simplicitate moti facere possunt. Conveniunt nihilominus quolibet die Dominico et festivo ad templum ibique praeorante quodam seniculo Kézdi Három Szekiensi primis litterarum elementis tincto licentiato corollam B(eatae) M(ariae) Virginis bis de die absolvunt et quasdam cantiunculas decantant, Rosaria ex crassiorum filorum nodis sibi componunt. Matrimonia contrahunt coram iudice <ac> juratis sui oppidi, qui investigant severissime in impedimenta consanguinitatis utriusque et affinitatis praecipue. Jejunia Ecclesiastica maxime vero quadragesimale, uti et dies Veneris ac Sabbathi rigidissime in solo pane et aqua jejunant, a vitiis carnis et blasphemia prorsus abhorrent. Ad infirmos in periculo mortis constitutos plurimi conveniunt et ad serium dolorem de peccatis adhortantur ac preces diu noctuque pro felici ejus morte ad Deum fundunt. Mortuos largis eleemosinis in pauperiores errogatis juvare nituntur. Nec excessunt pro eorum animarum refrigerio preces ad Deum fundere, a carnibus etiam die Mercurii abstinent, sed lacticiniis haec die utuntur. Terram incolunt plurimum feracem, purum maxime triticum et millium serunt, ex tritico panem optimum pinsunt, ex millio vero potum Tartaricum Bráha dictum conficiunt, ex illo pro ordinario potu utuntur. Vestes partim Moldavicas, partim Tartaricas induunt. Telam mulieres tum ex lino, tum ex canabe subtilem satis texunt. Pecora cornuta, oves et equos in maxima copia alunt. Omnis enim decennio una hieme faeno illa intertenent, vesciuntur enim etiam tunc potiore ex parte herbis et graminibus. Tributum Chamo Tartariae quolibet anno duorum millium imperialium Turcicorum pendunt. In religionis negotiis nihil a Tartaris molestia patiuntur, subsunt imperio solius Chami primariae uxoris, hinc nemo illos vexare praesumit.

20°. Altero postquam illuc appulimus die, finitis nostris canonicis horis ego lingua Hungarica ad confertissimum populum de necessariis ad salutem necessitate medii una

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ex amplius hora instructionem catecheticam habui, deinde seniorum confessiones sacramentales usque ad horam undecimam audivimus, hoc tamen onus mihi maxime propter linguae Hungaricae notitiam suportandam fuit, licet paucorum confessiones etiam senex p(ater) Franciscus lingua Valachica exceperit, undecima tandem missas celebravimus et confitentes Eucharistia refecimus ac tandem etiam nos prandiolum nostrum absumpsimus. Post meridiem hora 2ª iterum instructionem de Sacramentis in genere et de Baptismo ejusque necessitate ad convocatum totum oppidi ac trium pagorum populum dixi usque ad horam tertiam, a tertia usque ad 5ta de praemissis duabus instructionibus inter totum populum examen instituimus repetendo et inculcando illis dicta et multa incidenter instruendo, a 5ta ad 6ta convocavimus omnes obstetrices et ipsum senem praedescriptum licentiatum et examen strictissimum instituimus de earum ejusque obligationibus maxime circa collationem Sacramenti Baptismi et pro certo deprehendimus ab obstetricibus nunquam baptismum fuisse valide collatum, licet enim aquae immersissent infantes, nulla tamen verba proferebant, sed tantum signum Crucis super illos aquae immersos efformabant; nec secus deprehendimus Baptismum ab ipso sene collatum saltem maxime dubium esse. Ille enim prius proferebat formam Baptismi et sic dum proferet nomen Spiritus Sancti, incipiebat affundere aquam. Unde coacti sumus severe patribus matribusque imponere, ut ab annis 17 sive ab obstetricibus sive ab ipso licentiato proles illorum baptizatae essent sequenti die post prandium illas adducerent et de patrinis sibi providerent. Ex post usque ad tempus coenae iterum seniorum aliquorum confessiones excepimus ac tandem dimisso populo noctem in quiete transegimus.

Die 2ª finitis nostris divinis officiis iterum instructionem seu de confessione sacramentali ac aliis poenitentiae partibus, qua finita iterum confessiones audivimus, 11ª deinde – ut heri – missas celebravimus confessosque communione refecimus ac tandem pransi sumus. Post prandium iterum de Sacramento Baptismi. 2do ad populum dixi interpretando, quae in adultis ante Baptismum praerequirantur, qua finita iterum examen de dictis institui usque ad horam 5am. Ab hac usque ad 7am sexaginta circiter infantes rebaptizavimus juxta formam ritualis Strigoniensis praesentibus omnibus obstetricibus et[145] ipso sene licenciato. Et sic continuis septem diebus ante prandium seniores confessiones audiebamus, post prandium vero iuniores rebaptizabamus, ila ut spatio sex illorum sequentium dierum solus et unicus ego septingentos sexaginta octo iuvenes rebaptizaverim, mille quingentorum circiter confessiones omnium fere generales audiverim. Sequentibus aliis quinque diebus iterum matutinis horis brevissimis instructionibus praemissis, toti eramus in confessionibus seniorum excipiendis, pomeridiano vero tempore decennio majores rebaptizavimus una cum jam nuptis viris et mulieribus reliquo vero tempore aut in confessionibus excipiendis aut in instructionibus habendis occupabamur. Die 12ª tandem pro oppido sex, pro pagis vero novem obstetrices una cum sene licentiato modum, formam et omnia requisita ad valorem Baptismi rite instruximus, ut ex post Baptismum valide confirent. Universim spatio duodecim dierum, quibus apud ipsos morabamur, excepimus confessiones septem millium centum triginta novem personarum; rebaptizavimus duo millia quingentos duodecim, moribundis adstiti tribus, duos ex illis sepelivi, tertium adhuc in vivis relinquens. Decima tertia tandem die finitis Divinis, Sacrificio Missae absoluto ac exhortatione ad perseverandum in fide vale illis diximus. Verum inter lacrimas et fletus amarissimos plus quam duo millia virorum et mulierum fere ad unum milliare Hungaricum nos comitati sunt obtestantes et rogantes

[145] A *tăiat* sic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nos per passionem Christi Iesu, ut illis sacerdotem a p(atre) praefecto procuremus et impetremus. Quorum vota et preces nos passim reduces, patri praefecto exposuimus, sed ille respondit nobis neminem velle ex patribus missionariis ad illos abire, cogere autem se non posse cum omnes tantum pro principatu Moldaviae sint missi. Fueritne ab illo tempore aliquis presbiter apud illos, nec ne, prorsus ignoro.

III. 1781, ianuarie 11 – Delniţa. *Raportul lui Péter Zöld către episcopul Transilvaniei, Ignác Batthyány, în care descrie comunităţile catolice din Moldova.*

A. original, hârtie, 4 file, sigiliu inelar de închidere. Adresa pe fila a patra verso, central: Excellentissimo, Illustrissimo, Reverendissimo D[omine] *** e Comite *** Ig[natio] ***[146]. Dei gratia Episcopo Transylvaniae denominato, Sacratissimarum Caesarearum ac Regio Apostolica Maiestatum status et excelsi regii in inclyto magno Transylvaniae principatu gubernii Consiliario actuali intimo et Excelsae Commissionis Caesareo Regiae in publico ecclesiasticis praesidi. Domino, Domino et Praelato gratiosissimo, benignissimo. Sub adresă: Per Cibinium. Claudiopolim. Tokay. Agriae in Hungaria. *Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice din Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki hivatal iratai)*, nr. 19/1781.

B. copie simplă din 1860. *Archivum Primatiale Esztergom, Ungaria, Scit. Cat. D. Erdély*, ad N. 1901/1860.

Ediţii: *Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhhonban 1868*, Maros-Vásárhély, 1870, [partea a II-a]: *Kovács Ferencz Úti-naplója 1868*, p. 57-66 (cu multe greşeli, după original); Domokos Pál Péter, *A moldvai magyarság*, Budapest, 2001, p. 86-93[147] (traducere în limba maghiară după ediţia latină a lui Kovács); Szőcs János, *Pater Zöld*, Hargita Kiadóhivatal/Editura Harghita, Miercurea Ciuc, 2002, p. 51-65 (traducere în limba maghiară preluată după ediţia din 1931 a lui Domokos Pál Péter) şi p. 69-83 (traducere în limba română după ediţia maghiară); în *Moldvai Magyarság. Gazeta ceangăilor din Moldova*, új sorozat XII. évf. 2. szám (129), 2002. Február, p. 14-15 (traducere maghiară) şi p. 15-16 (traducere în limba română după ediţia maghiară de către Mihály András) şi 4 szám (131), p. 12-13, respectiv p. 13-14.

Excellentissime, Illustrissime ac Reverendissime Domine, Domine Praesul!

Domine, Domine et Patrone mihi Gratiosissime Benignissime!

Anno proxime evoluto 1780 die 7[a] tunc currentis Xbris datas ad me Suae Excellentiae literas homagiali cum devotione 27[a] ejusdem percepi, ex quibus intelligens Ejusdem mandatum, illico ad exequendum iussa meipsum accinxissem nisi[148] necessarii labores parochiales mihi impedimento fuissent; unde tarditatis meae humillime veniam orans breviter hisce iussa exequor, ut tamen Sua Excellentia rem clarius et quasi in nucleo perspicere possit, priusquam ad quaesita respondeam, quaedam mihi necessario praemittenda sunt.

Et quidem 1°. Multos ex hoc principatu Transylvaniae Hungaros seu verius Siculos ac Saxones cum Sigismundo rege Hungariae anno (ut fidem faciunt cronica et

[146] *Deteriorat.*

[147] Citām aici ultima ediţie (a VI-a) a cărţii. Toate celelalte ediţii (1931, 1934, 1941, 1984, 1987) conţin, la rândul lor, aceeaşi traducere în limba maghiară.

[148] *bis in orig.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

calendaria patria) 1420 in Moldaviae principatum immigrasse, ibi denique sedem ac domicilia fixisse. Hi Hungari Saxonesque suberant in spiritualibus jurisdictioni tunc florentis ibidem episcopi Bákoviensis partim, partim episcopi Milkoviensis. Successu deinde temporis, tum revolutionibus patriis, tum bellis Tartaricis et Turcicis, quum episcopatus illi perierunt, tum Hungarorum illorum et Saxonum posteri ad eam sunt redacti paucitatem, ut Saxonum nomen prorsus deletum sit locaque habitationum illorum penitus deserta. Hungarorum vero posteri actu novem in parochias divisi et per principatum illum dispersi sese Csángó Magyarok nominarunt nominantque in hodiernum diem, constat nihilominus illis ex traditione suorum majorum multas inter se familias origine Saxonicas esse, ut vel ipsa eorum cognomina in Forrofalva Petrás et Kosyer fidem facere videntur, nullus tamen illorum actu linguam loquitur Saxonicam, verum omnes Moldavicam seu Valachicam aequae ac Hungaricam et callent et loquuntur, quamquam hanc multo blesius efferant quam nos.

2do. Postquam episcopatus illi – ut praemisum est – perierunt, titulum episcopi Bákoviensis, ut ex certissima mihi relatione patrum missionariorum inferius describendorum notum est, semper obtinet unus canonicus Leopoliensis in Polonia, qui patrem praefectum missionis huius Moldavicae semper constituere solet suum in spiritualibus vicarium generalem. Patres tamen hi missionarii immediate dependent a Sacra Romana Congregatione de Propaganda Fide et mittuntur ex Provincia Romana Ordinis S(ancti) Francisci Conventualium puri Itali, qui neque Valachicam, neque Hungaricam loqui possunt linguam et administrant novem illas Hungaricas parochias omnino misere et tepide; misere dico ob ignorantiam linguarum, tepide vero, quia magis inhiant corradendis nummis, quam lucro animarum, quod inde evidentissime patet, quia finitis novem missionis suae annis ad collum (ut rustici dicere amant[149]) nummati in Italiam redeant, verum nec unam ab aliqua haeresi conversam animam in parochiis a se administratis aut alibi relinquant. Unde Hungari illi dictim gemebundi suspirant, ut tandem aliquando Deus illorum misereatur, feliciter arma regis Hungariae ac Sedis Romanae cor dirigat, ut Italorum missionariorum loco Hungaros et linguam illorum callentes curiones illis submittere dignetur.

3^{tio}. Prima parochia illorum est Jassy; residet pater praefectus missionis in civitate hac et cum uno socio quamdam ligneam residentiam cum ligneo templo ibidem incolit et administrat parochiam hanc. Sunt in hac parochia ad duo circiter millia aut amplius animarum catholicarum, partim ex reliquiis et posteris praedescriptorum immigrantium Hungarorum et Saxonum, partim successivis temporibus eo profugientiam militum Hungarorum, Germanorum, Polonorum et omnium fere Europearum nationum, qui diversi generis mechanicarum artium manualibus laboribus quotidianum lucrantur panem et familias suas alunt. Filialem habet unam ad fluviolum Sise, Kiperest vocatam, in qua omnes resident arte pannifici ante annos 15 per principem Gregorium Gyika tribus ab hinc annis per Turcam capite minutum ex aliis regnis advocati et illuc illocati.

Secunda parochia est in finibus Podoliae in oppido Mugyiló, quam procurat unus p(ater) missionarius, habet filiales circum circa in variis pagis Valachicis dispersorum Hungarorum, qui omnes fere silicis sectione et apparatione vitam sustentant.

Tertia parochia est ad fluvium Szerett in pago Reketin, Ungarice dicto Dumafalva, habet filiales in utraque ripa ejusdem fluvii situatorum pagorum Hungaricorum septemdecim in circuitu tria et amplius milliaria facientium administraturque ab uno patre missionario omnium justiore.

[149] dici amat *in orig.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Quarta parochia inter eundem fluvium Szeret et Moldava est in pago Szabófalva, habet filiales Halocsest, Gyérjest, Ticzkófalva, Kokosel, Ankucza et Urbest et alias; ita et hanc curat unus ex patribus misionariis.

Quinta ex altera parte nunc fati fluvii Moldava in pago Talpa, habet filiales Váleálba, Bergován, Homicsin, Turturest, Macskatcsi, Felső Marsinén, Sáska et Vunator. Parochia haec vacat frequenter, si completo non sint numero p(atrum) missionarii et tunc administratur a viciniore patre missionario Szabófalvensi.

Sexta parochia est in pago Kalugerpataka infra fluvium Besztercze, habet filiales Barát, Alsó Marsinén, Fund, Fontinel, Blegyest, Kőmpén, Tázló, Furmosza, Szaloncz, Jánosvölgye, Ungurén, Plubok et oppidum Bákó ad confluxum fluviorum Szeret et Besztercze situm; visuntur hic etiam actu rudera episcopii, templum tamen episcopale occuparunt quidam religiosi schismatici Kalugeri dicti. Hoc in oppido habebant etiam patres Franciscani Reformati Provinciae SS. Salvatoris ut unitae quondam Custodiae S. Stephani regis amplum conventum, cujus rudera etiam nunc quam optime visuntur, templi vero illorum muri adhuc sunt fere integri et vix in aliqua sui parte ruinati.

Septima parochia infra praememoratam Kalugerpatakiensem est in pago Bogdánfalva, habet filiales Szőllős hegy, Sospatak, Ujhegy, Váliszáka et Also Fund.

Octava est in Forrófalva, habet filiales Kővespatak, Clésé, Nagypatak, Nagy Lonkán, Dioszin et Nagy Szőllős. Parochia haec omnium Moldavicarum est amplissima, in sola enim Forrófalva, plus quam quingenti hospites numerantur; frumento omnis generis et montibus vitiferis abundat et arborum fructibus suavissimis gloriatur.

Nona parochia est ad radices montium Háromszekensium in pago Gorzafalva; habet filiales oppida Tatros et Okna a salis fodinis celebria; pagos praeterea Petreskan, Káson et Hersa prope passum Transylvanicum Ojtoz dictum. Sola haec parochia actu superest ex iis, quae quondam ad episcopatum Milkoviensem spectabant, unde non multum distat actu ignobilis vicus Milkó dictus, probabile est a cognomine fluviolo ibi decurrente sic vocatus, ampli tamen ibidem oppidi et in eo episcopii rudera etiam nunc visuntur.

4to. A gloriosae reminiscentiae rege Hungariae Mathia Corvino praeter descriptos Hungaros multi Hungari haeresim Joannis Husz profitentes sunt pulsi ex Hungaria et Transylvania, qui in Moldaviam immigrantes per principem tunc Moldaviae Stephanum tunc bellicosum vocatum partim in suo principatu retenti ad ripam fluvii Pruth amplum extruxere oppidum et in memoriam sui haeretici patriarchae Joannis Husz Huszvárossa vocavere, in memoriam vero illius discipuli Hyeronimi Pragensis supra oppidum prope dicti fluvii ripam pagum quemdam insederunt et Sz. Jeronimus appellaverunt, quo nomine etiam hodie cognominatur utrumque. Partim vero per eundem principem sunt ex Moldaviae regno expulsi haeretici illi, qui in Tartaria Chrimiaeae fines immigrantes oppidum quoddam Csőbőrtsők dictum insederunt una cum tribus pagis circa oppidum uno Sz. Antal, altero Sz. János, tertio Sz. Péter vocatis. Successu et post temporis omnes hi haeretici aut ipsi aut eorum posteri ejurata haeresi fidem catholicam sunt amplexi et actu eam omnes inviolate profitentur, verum quando aut cujus opera vel laboribus apostolicis id factum sit, ut-ut solerter indagaverim, rescire tamen nullatenus potui, hoc tamen a majoribus suis accepisse seniores Csőbőrtsőkienses asservabant[150], quod saeculo praeterito multis annis aliquis Hungarus natione Vaszi Pap vocatus apud illos commoratus fuerit et post vero ad initium saeculi hujus Csűros Pap decem circiter annis apud illos parochum egerit ibique sit mortuus. In Huszvárossa semper residet unus

[150] asseverabant *in orig.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

p(ater) missionarius. Ad Csőbőrtsők vero rarissime mitti potest hoc tempore p(ater) missionarius, tum quia a potiore numero incompleto sunt patres missionarii, tum quia vix reperitur aliquis inter illos, qui sese illuc abire resolveret.

Iam modo ad quaesita Suae Excellentiae Episcopalis respondeo breviter: Anno 1764, dum militia limitanea hic in Transylvania erigeretur, multi Siculorum ex sedibus Csikiensibus, Gyergyoiensi et Háromszekiensibus taedio vitae militaris affecti, una cum familiis suis in Moldaviam abeuntes me summis precibus urgere coeperunt[151], ut una cum illis illuc transire vellem, victus tandem importunis illorum ursionibus et spiritu juventutis abreptus in Moldaviam et ego transivi mansique et ego apud illos duobus circiter mensibus, quibus inter animi angustias et merorem transactis iterum inde in hanc sedem Csikiensem remigravi, ubi in Madéfalva in domo paterna noctu interceptus sub arcta custodia militari deductus sum Albam Carolinam ibique anno uno et insuper mense sub eadem custodia militari in aresto detentus fui, tandem taedio et molestiis tam diuturni aresti fere ad desperationem actus clam elusis custodibus discessi et iterum in Moldoviam abivi ad praememoratos profugos Siculos, apud quos mansi fere spacio quinque annorum et praefui illis indulgentia patris praefecti missionis tamquam parochus; praeter hos insuper in spiritualibus procuravi Hungaros ejates in Kőmpén, Tázló, Furmosza, Szaloncz, Jánosvőlgye, Ungurén et Plubok residentes, nunc p(atri) missionario Kalugerpatakiensi subjectos. Anno tandem 1767, dum essem Jassii apud patrem praefectum missionis rogavit me, ut cum quodam sene p(atre) missionario Franciscus vocato et in Huszvárossa parochum agente in Tartariam ad praedescriptos Hungaros Csőbőrtsőkienses pro spirituali illorum consolatione ac sublevandis animarum illorum variis necessitatibus post festa Paschalia mense nimirum Majo intrare vellem, cujus precibus et animarum necessitate periculisque victus abivi mea propria occasione ad praememorati oppidi Huszvárossa patrem missionarium, unde remisi quidem propriam occasionem, verum cum praelaudato patre missionario unum equum Tartaricum emi curruique ibidem Karucza vocato helciatum adaptavi et die Mercurii transvecti per fluvium Pruth intravimus ambo tantum in Tartariam muniti passualibus principis Moldaviae; aurigam fere ubique ego junior agens tandemque post quadridui iter die Sabbathi vespere pervenimus ad saepefatum oppidum Csőbőrtsők, ubi cum maxima quidem exultatione, verum inter uberes lacrymas ejatum Hungarorum in domo pro p(atre) missionario communibus expensis extructa et conservata hospicio excepti noctem egimus et mansimus totis undecim diebus. Sequenti die Dominico mane absolutis precibus canonicis multorum seniorum confessiones sacramentales accepimus ac circa horam undecimam matutinam absoluto missae sacrificio et Eucharistia refectis iis, qui confessi fuerant ego exhortationem lingua Hungarica de vita legi christianae conformiter agenda ad populum copiosissimum ex oppido ac tribus jam descriptis pagis confluentem dixi, ex post prandiolum sumpsimus; a meridie hora 2da circiter ad eundem populum instructionem catecheticam de sacramentis in genere et de baptismo in specie ac patrinorum obligationibus habui, quoniam vero relatum nobis fuerat a senioribus illorum, se jam a 17. annis sacerdotem non vidisse et pueros, adolescentes juvenesque illorum vix bene baptisatos esse ob ignorantiam necessariorum ad hoc sacramentum rite et valide suscipiendum; ideo convocatis obstetricibus et uno simpliculo quasi licenciato István Deák vocato fere nonagenario circa baptismi administrationem examen instituimus et clarissime depraehendimus omnino in substantialibus ab iisdem erratum fuisse; collocatos enim infantes in balneo tribus crucibus manu dextera supra eos

[151] ceperunt *in orig.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

efformatis signabant obstetrices a potiori nihil dicentes; senex vero ille supra sic collocatos infantes per obstetrices, ipse quidem cum simili efformatione crucum formam baptismi pronunciabat, verum nihil praeterea agebat. Ideo ab annis 17 sic baptizatos adolescentulos et juvenes ac etiam matrimonio coram suo judice oppidano junctos viros et mulieres domatim conquisitos instructione necessaria ad seram usque noctem imbuimus, quomodo nimirum sese parare debeant ad suscipiendum baptismum, quo adhuc dum carerent.

Sequentibus diebus mane semper excipiendis confessionibus seniorum incubuimus ac deinde finitis divinis catechizavimus; a prandiis vero juventuti praemisimus iterum instructionem catecheticam et examinavimus eandem de declaratis materiis; hora tandem 4ª pomeridiana allatos infantes a septimo et infra baptizavimus tribus continuis diebus.

Quinta et post die observato ordine priorum dierum tempore matutino a prandiis praemissa semper catechesi absolvimus baptismum juventutis. Tandem ultimis duabus diebus absoluto populi sacramentali confessione et juventutis baptismo modum aliciendae contrictionis perfectae cum actibus Fidei, Spei et Charitatis una cum methodo Rosarii Mariani absolvendi universum populum instruximus ac instructos coram nobis omnia sine interventu nostri peragere jus-simus et experti fuimus. A prandiis vero duodecim obstetrices ritum Baptismi rite et valide conferendi et aliquot homines moribundis assistendi et eos juvandi edocuimus. Denique undecim illis diebus in id solerter incubuimus, ut plebs illa tum in necessariis necessitate medii, tum in aliis bene instructa relinqueretur.

Populum hunc reperimus vere timentem Deum et vel umbram peccati maxime gravioris refugientem; festa et Dominicas juxta antiquum calendarium sancte celebrantem, jejunia eclesiastica cum quatuor temporibus et vigiliis festorum rigidissime fere in pane et aqua observantem, simili fere rigore ferias 4ªs, sextas et Sabbathum jejunantem, templum quolibet die Dominico et festivo bis adeuntem ibique Psalmum Miserere mei Deus lingua Hungarica cum aliis piis cantilenis Hungaricis decantantem; insuper bis omni die Responsorium S(ancti) Antonii de Padua Hungarice absolventem, nec non Pater, Ave et Credo triginta vicibus ante prandium, post vero quindecim vicibus absolventem, Lytanias vero lauretanas fere etiam juniores illorum de memoria recitant et canunt.

Templum habent in medio oppidi ex lapidibus cum lignea turri, calices argenteos duos bene inauratos, casulas cum reliquis indumentis varii coloris quatuor, denique apparatum omnem satis decentem, aram unam in templo manu arcularia erectam et in ea pictam B(eatae) V(irginis) Mariae in coelos assumptae imaginem.

His quantam nostra tenuitas divinae gratiae adjutorio firmata sivit – ut praemissum est – actis et dispositis die duodecima finita mane missa bene illis precantes eadem occasione revertimus, plebe universa ad medium fere milliare nos inter juges lacrymas et singultus prosequente et comitante, interim non cessant nos obsecrare et rogare per omnia sancta, ut quoquomodo sacerdotem illis a p(atre) praefecto missionis submitti procuraremus. Nos haec illorum vota et preces fideliter patri praefecto Josepho Oviller Jassy retulimus; verum scio quam optime, quod adhuc anno 1768 nullus ad illos sacerdos submissus fuerit, cum duo ex patribus missionariis anno 1767 mortem oppetiverant, adeoque etiam in Moldavia vix tunc sufficiebant patres missionarii. Num vero postea aliquis eorum illuc sese resolverit, ignoro; ego enim anno 1768 cum majore parte Siculorum profugorum in Transylvaniam obtenta plenaria indulgentia erratorum remigravi. Interim, ut accepi jussa Suae Excellentiae, illico scripsi cantori Forrofalvensi, ut me quo citius de eo genuine certificet, a quo certificatus illico Suae Excellentiae fideliter referre haud intermittam.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ad extremum, qua via illis, qualiterque spirituali solatio provideri posset, vix ac ne vix quidem pervidere possum, cum Hungari illi a Sacra Congregatione de Propaganda Fide immediate ita sacrae illi missioni subjiciantur patresque illi conventuales missionarii a Sacra Congregatione tam luculentis bullis pontificiis excommunicationem aliasque censuras minitantibus sunt muniti, ut vix tute aliquis sacerdos eo venire, et ibidem manere posset. Insuper patres illi missionarii adeo zelosa erga alias nationes ardent aversione, ut nullatenus inter se – maxime Hungarum – pati possint; unde nec mihi fas fuisset ibidem perseverare, nisi summi pontificis Clementis decimi tertii per principem Moldaviae supra nominatum emendicata facultate munitus fuissem. Quod recentissimum exemplum duorum patrum conventualium Hungarorum illuc immigrantium et perseverare ob machinationes Italorum ibidem non valentium confirmat, cum hi etiam post anni unius indultam jurisdictionem, altero statim eadem privati reditum suum admaturare debuerint.

Unde tenui meo judicio vix illis alia via subveniri potest, quam si apud praelaudatam Sacram Congregationem de Propaganda Fide efficiatur, ut Itali ex principatu illo Moldaviae amoveantur et illorum loco ex Transylvaniae clero aut saeculari aut regulari linguas Hungaricam aeque ac Valachicam loquentes sacerdotes submittantur, optimi tamen me judice essent patres Franciscani strictioris observantiae Transylvani, inter quos plurimi reperirentur omni tempore illarum linguarum gnari; istiusmodi vero sacerdotes adeo necessarii sunt in illis partibus, ut sine illis catholici fere tantum nominetenus dici possint catholici, cum patres illi Itali non sint capaces ob ignorantiam linguarum illos instruendi in fidei rudimentis; plures enim illorum sex, septem, octo aut novem annorum spacio ibidem haerent et tamen nec unam ad populum faciunt instructionem aut concionem, contenti sola missarum celebratione. Insuper Deus solus novit, qualiter ex descriptis interrogationibus confessiones populi excipiant; quae me experto judice vix unquam materialiter integra esse possunt, cum non intelligant populi sese accusantis peccata, illorum species circumstantiasque maxime speciem mutantes. De quibus miseri illi Hungari saepissime mihi amaras inter lacrymas conquesti dicebant: quod ob saepememoratam linguarum ignorantiam tota vita sua vere fortasse confessi non fuerint.

Atque haec sunt Excellentissime Domine Praesul, quae ad quaesita suae Excellentiae brevi, sed sincere calamo referenda existimavi, quorum majorem partem longa quinque annorum experientia et usu sic se habere verissime didici et oculis vidi, partim vero ex Hungarorum illorum patrum missionariorum ac etiam schismaticorum quorundam nobilium Bojeronum uniformi relatione a majoribus et praedecessoribus suis hausta auribus percepi; imo ex diario Michaelis quondam Petrás cantoris dum viveret Forrófalvensis manuscripto Hungarico in ecclesia Forrófalvensi asservato anno 1671 inchoato legi et mihi verbis illius annotavi. Multo tamen plura brevitatis causa, quia minime cohaerere videbantur partim ommisi, partim memoriam meam fugerunt. In reliquo post sacrarum manuum votiva oscula jugi cum venerationis cultu perenno.

Excellentiae Vestrae
Csik Delne die 11 Januarii 1781

humillimus servus et indignus capellanus
Petrus Zöld parochus Csik Delnensis m(anu) p(ropri)a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IV. 1787, iunie 3 - Delnița. *Scrisoarea lui Peter Zöld către András Dudássi, călugăr eremit paulin, în care descrie comunitățile catolice maghiare din Moldova.*

Copie de epocă: *Archivum Secretum Vaticanum, Fondo Garampi, vol. 96, G.*

De statu missionis Moldavicae
Extractus epistolae Petri Zöld parochi Transylvani in C(Sik) Delne
scriptae ad P(atrem) Andream Dudássi paulinum anno 1787

Ut petitioni P(aternitatis) Vestrae satisfaciam, ad petita ejusdem brevi sed vero et clarissimo calamo respondeo sequentibus: 1° Missionarii illi patres sunt ut plurimum undecim Itali, dixi potissimum Italos; novi enim unum gente Armenum p(atrem) Maurum nomine, alium patrem Emanuelem gente Lusitanum ex-Jesuitam ex Romana tamen provincia, omnes conventuales sunt. Praefectus missionis cum uno socio semper residet Iassii et simul agit vicarium generalem episcopi Baccoviensis. Unus in oppido *Mugyilo* in finibus Podoliae situato apud ejates Hungaros parochum (seu missionarium agit). Alter in oppido *Hus* – in ripa fluvii *Prut* exstructo similiter parochum agit. Tertius ad fluvium Szeret in pago *Dumafalva* 17. Hungaricorum pagorum parochus est. Quartus ad fluvium Moldava in pago *Szabo-falva* 19. circiter pagorum curam[152] exercet. Quintus cis fluvium Besztertze residet in pago *Kalugerpataka* et jurisdictionem extensam habet super oppidum *Bacco* et novem alios pagos ac etiam super Siculorum et aliorum Hungarorum – aliquot millium. Sextus residet in pago *Forro-falva* ad jamdictum fluvium Szeret sita et habet jurisdictionem invastissimus septem pagis Hungarorum. 7[us] habitat in medio harum *duarum* parochiarum in pago Bogdanfalva, cui subsunt alii quatuor pagi. 8[vus] denique residet in finibus comitatus Háromszék ad passum Ojtos in pago *Gorza-falva*, cui subsunt oppidum *Okna* cum oppido Tatros et aliis septem pagis. Nonus deberet residere in pago *Talpa* et habent subjectos alios septem pagos utram sicut meo tempore caruit missionario, ita etiam modo (ut mihi certissimum est) eodem caret. Decimus deberet residere in Chrimaea (seu potius Bessarabia) in oppido Csőbőrtsők, sed illuc nullus missionariorum ante mea tempora annis plane septemdecim venire voluit, prout nec ab illo tempore jam ab annis novemdecim se resolvit.

Patrum horum missionariorum aliqui plus farciendis crumenis, quam lucro animarum insudant cum maximo scandalo Schismaticorum alii vero zelo, vita Sancta et morum conversatione ornati animarum saluti unice intenderent, verum in linqua Hungarica idiotae nihil omnino proficiunt. Hinc Sacramento poenitentiae plurimi illorum etiamsi per 10 aut amplius annos inter Hungaros morarentur administrando semper sunt insufficientes, alii qui Valachicam citius percipiunt linquam, unice laborant, ut formaliter saltem integram efficiant confessionem, materialiter enim integram procurare illis omnino est impossibile. Millium ego confessiones excepi, qui flentes conquerebantur, se tota vita amplius vere confessos non fuisse, immo millenos est reperire, qui per viginti et amplius annos ex hoc solo capite, quod vere et integre confiteri nequeant, confessionem different. Plurimi, praecipue recenter advenientium p(atrum) missionariorum etiam cum moribundis in alio non laborant, quam ut actum contritionis ex scriptis formulis illis praelegere possint. Formulam confessionis descriptam ante se habent et ex illa interrogant quidem poenitentes, qui, quoniam

[152] *Bis.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

corrupte et inintelligibiliter pronuntiatur, vix intelligunt; ac etiamsi saltem opinative intelligant, respondentes non intelliguntur a p(atribus) missionariis: audivi ego nummerabiles poenitentes, qui in Sacro hoc tribunali inter singultus et lachrymas referebant se non fuisse ausos per multos annos ad Sacramenti Altaris Communionem venire, unice ideo, quia judicabant se se non fuisse vere confessos. Pueri illorum usque ad 14um aut 15um aetatis annum ad confessionem non admittuntur a p(atribus) missionariis ordinarie, ne difficultatem cum illis examinandis patiantur ac ideo ad tempora confessionis Paschalis etiam ex remotissimis partibus turmatim ad me aducebantur, ut catechizatorum et prius instructorum confessiones audirem ac pro tota vita illos instruerem. Patres hi missionarii ordinarie tribus solum annis manent in Moldavia, aliqui vero illorum etiam sexennio, alii autem etiam novem annis morantur, nullum tamen illorum invenire est, qui linquam Hungaricam vel corruptissime loqui posset, ideo nullus inter eos reperibilis est, qui concionaretur in hac linqua unquam, dum vero in linqua Valachica (quam utpote Italicae affinem facilius percipiunt) concionantur, plus et majorem partem suae concionis Italico idiomate efferunt, unde mirum non est, quod nihil puri Hungari et valde exiguum etiam Valachicam callentes ex concionibus illorum percipiant et sic in summa ruditate vivant, licet alias essent propensissimi ad fidem Catholicam fere a natura conservandam profitendamque nec ullatenus Calvini aut Lutheri asseclas ultra triduum inter se morari patrantur faciliusque ad Schisma Graecum pervertantur, quam ullam aliam haeresim amplectantur.

Nomen denique catechescos apud illos est ignotum et ideo pauci inter antiquiores Hungaros sunt, qui vel necessaria necessitate medii scirent et ideo multa apud eos non modo ex Schismate Graeco, verum etiam ex haeresibus Dioscoriana et Eutichiana circumferuntur et etiam manutenentur et hoc ideo praecise, quia in articulis Fidei non ad amussim instruuntur et quod cum schismaticis illis haeresibus infectis quotidie conversentur.

Praementionatas omnes parochias Moldavicas locales et stabiles missionarii aut alii operarii spirituales possent administrare sine difficultate, si numerus illorum saltem tribus aut ad summum quatuor viris sacerdotibus augeretur. Nulla vero est ex dictis parochiis quam non solius Hungaricae linquae gnarus sacerdos administarre possit, pro commodiori enim est linque Valachicae peritia. Sunt autem loca, in quibus omnino necessarius est parochus (seu missionarius) in Tartaria vicina *Csőbőrcsők*, in Moldavia *Talpa*, *Reketin* supra *Roman* oppidum.

Sola deinde spiritualia procurare et impendere esset curionum spiritualium, temporalia enim et victui necessaria commode satis ipsi Hungari suis curatoribus pendere et exhibere sueverunt, licet non commodiori superfluum minime foret, si Sacra Congregatio quidpium annuatim superaddere dignaretur.

Scripsi superius solius linquae Hungariae peritos sacerdotes posse omnes parochias Moldavicas administrare, ast hoc intelligendum est excepta parochia Iassiensi, in hac enim praeter Hungaricam necesse est, ut sciat etiam sacerdos Germanicam, propter Germanos non paucos ad fluvium Sise supra Iassium in loco Kiperest in panificina laborantes, alibi vero etsi solius Hungaricae gnarus sit, securus esse potest in conscientia, Valachica enim solius conversationis se causa cum Valachis necessaria est. Quibus me S. precibus commendans emorior.

Observandissimus servus
Petrus Zöld parochus
Csik-Delnensis in Transilvania m(anu) p(ropria)

In C(sik) Delne die 3^{a} Iunii 1787

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V. 1787, octombrie 6 – Alba Iulia. *Scrisoarea episcopului Transilvaniei, Ignác Batthyány, către Papa Pius al VI-lea, în care solicită pentru episcopatul său jurisidicţia asupra catolicilor din Moldova.*

A: copie de epocă cu titlul: *Copia epistolae episcopi Transylvaniae c(omitis) de Bathyán ad summum pontificem Pium VI. anno 1787 missae per p(atrem) Andream Dudássi paulinum. Archivum Secretum Vaticanum, Fondo Garampi,* vol. 96, G.

B: ciornă cu multe corecturi: *Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice din Alba Iulia, Actele oficiului episcopal (Püspöki hivatal iratai),* nr. 19/1781.

Beatissime Pater!

Si Dominus unicuique mandavit de proximo suo, absolutae authoritatis est: Praesulem, quod S(anctus) Chrisostomus Eustachium Antiochenum commendans ajebat: non eum solum, quae Ei commissa est, sed et omnes per totum ubique orbem constitutas ecclesias curare debere, non quidem episcopalis auctoritatis, sed charitatis, quae limitibus non arctatur sollicitudine. Et hinc est Beatissime Pater! quod ad pedes Sanctitatis Vestrae destinaverim religiosum virum f(ratrem) p(atrem) Andream Dudássi S(ancti) Pauli I^{i} Eremitae monachum, qui mens et Christi fidelium Hungarorum in Moldavia, Bessarabia et Crimaea degentium preces deferat. Summa votorum haec est, ut Sanctitas Vestra in messem illam operarios mittat, qui agrum Dominicum excolere et messem colligere valeant, quod nunquam praestare poterunt, nisi Hungaricae linque non minus quam Valachicae bene gnari sint. Harum mearum Portitor Throno Apostolico advolutus ingeminabit illud: *Ecce Ego, mitte me*, ut necessum non habeat Sanctitas Vestra dicere: *Quem mittam, et quis ibit nobis*. In Sedem Apostolicam gravissime preccarent omnes gentiles mei, si diffiterentur operarios eorsum mitti. At enim vero hi subsidiis ad munus suum rite obeundem necessariis destituti sunt paene omnes, linquam enim Valachicam non multo magis norunt, dum inde discedunt atque nossent, dum eo concederent. Linquam autem Hungaricam ad unum ignorant omnes maxima cum animarum jactura. De ignorantia linquae hujus mox plura; narrandum nunc est: unde veniat, quod ipsa Valachica tam parum valeant, apparenti enim quadam cum Italica linqua affinitate decepti, minorem laborem sufficere existimantes primos annos delibandae potius, quam condiscendo deputant linquae, modicum, quod ad reditum super est, tempus curae animarum impedunt quidem, sed tum ob brevitatem temporis, tum ob imperfectam linquae peritiam, et promptitudinem vineam Domini Sabaoth, quantum par esset, excollere nequeunt; quis enim ignorat animarum curatori promptitudinem linquae necessariam esse? Constant haec mihi indubitanter et notoria sunt atque manifesta. Videmus enim crebrius eorsum tandentes, videmus et audimus redeuntes. Ad haec, fidelium querelis amarissimis aures meae pleme sunt, qui meam, ut vicini, et contermini episcopi operam exposcunt et per omnia sacra obstestantes implorant. Paternum Sanctitatis Vestrae cor commoveretur, si preces, si lachrymas, si camenta, si singultus illorum audire posset. Nos existimet Sanctitas Vestra parum referre, quod linguam Hungaricam ignorent omnes missionarii; non enim agitur de paucis quibusdam Hungaris dispersis atque hinc inde errantibus: multae sunt familiae, quin loca integra occupant Hungari, sicut patrii idiomatis tenacissimi, ita Valachici imperiti. Patiatur Sanctitas Vestra, ut paternum ejusdem cor, calamitatis, quam illi patiuntur, enarratione constristem: Missionarii itaque hi, dum confessionibus audiendis operam dant, peccatorum quandam connotationem adferunt et pro eo, ut confiteri volentes vulnera animarum suarum detegant, ipsi missionarii peccata recitant ita ferme, ut mutorum

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

confessiones excipi solent aut potius verba luxant et depravant, ut vix intelligantur; hunc confitendi modum adeo horent Hungari illi, ut multi integros viginti annos absque confessione elabi permittant.

Sed etiamsi animarum haec pernicies non consequeretur, messem tamen colligere non valerent boni hi viri, neque enim consilio juvare, neque exhortationibus exstimulare valent paenitentes, qui tamen ad contritionem cordis excitandi, ad seriam vitre emendationem etiam impellendi forent. Et qua id ratione fiet? dum confessarii verum statum paenitentium suorum recte cognoscere nequeunt. Major calamitas ex ruditate prorsus stupenda nascitur, in quam demersi sunt miseri hi, adeo, ut non solum Spiritum Sanctum nunquam receperint, utpote signaculo Divinissimi Spiritus nunquam obsignati, sed neque sciant, an Spiritus S(anctus) sit? Ruditatem esse vestigio excipit superstitionum confertus numerus, quem auget Schismaticorum contubernium, qui superstitionibus ultra omnem modum dediti sunt. Misericordiae Domini, quod nondum sint consumpti. Miserationes Domini multae! quod ad Graecorum Schisma nondum deflexerint, ad quod tamen facile pertrahet subsidii spiritualis desperatio.

Pessimum est, quod adulti etiam absque salutari regenarationis lavacro ex hac vita decedant, adeo neminem habent, qui vel formam baptizmi et ritum baptizandi callerent, neque id mirum! Bessarabiae enim oppidum Csőbőrtsők et aliae coloniae Hungaricae circumjacentes omni sacerdotum copia destitutae silvescunt et paene inane Christianorum nomen retinent.

Liceat jam mihi Beatisime Pater! radicem tantorum malorum libera voce proferre et medelam, quam illorum gravitus exponit, supplici depromete prece. Iam Apostolus gentium ingemiscebat, quod omnes, quae sua sunt, quaerunt, non quae IEsu Christi: Et hi missionarii saepe idem incurrunt vitium, magis enim lucris pecuniarum, quam spoliis animarum onusti recedunt, zelum suum definito annorum spatio concludunt ac interim magisteria, honorumque gradus, ad quos consensuri sunt, animo pregustant, de explendo duntaxat annorum curriculo solliciti. Aliqui a superiorum suorum oculis remoti contumelia afficiunt potius, quam adnuntiant fidei Sanctitatem, adeo, ut in nonnullis locis ipsum nomen missionariorum exorsum redditum fuerit. Tota, ut rem paucis complectar! malitadix est in eo posita, quod missio haec Moldavia in ius quoddam fratrum minorum conventualium transierit ferme, qui hujates ordinis sui alumnos in partem laborum vocari non admittunt, ne certis emolumentis excidanta. Quidam, ut ait Apostolus et propter invidiam et contentionem quidam autem et propter bonam voluntatem Christum annuntiant, et praedicant. Sed utinam praedicarent, aut praedicare valerent! Sive enim per occasionem sive per veritatem, dummodo Christus annuntiaretur, gauderem utique.

Antecessores mei malis his ingemiscentes cum superioribus ordinis tractandum susceperunt, ut hinc ejusdem ordinis operarios submitti paterentur, verum in irritum ceciderunt conatus tam Sancti; Quare ad Sanctitatem Vestram rem omnem deferendam duxi, suspecta non erint Sanctitati Vestrae episcopi et vicini episcopi verba, qui causam animarum agit. Quae superius enarrari mala, ad aures regiae etiam majestatis domini mei pervenerunt, et cor illius tantopere commoverunt, ut Sanctitati Vestrae haec referri juberet.

Medela autem his malis prompta est, dummodo Sanctitatis Vestrae accedat auctoritas. Admittat paterna ejusdem clementia, ut ego, et futuri episcopi Transylvaniae operarios mittant in Moldaviam, Bessarabiam ac Crimeam idoneos ad minus ad illa loca, in quibus Hungari degunt, expensis tamen S(acrae) Congregationis de Propaganda Fide, uti hactenus, alendos.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Quas enim hucdim profudit pecunias, male collocatas assero incunctanter. Suppetunt et ecclesiastici et religiosi ordinis viri, qui utramque linquam Hungaricam nimirum et Valachicam pro more hujus provinciae aequaliter norunt, nullum tempus in condiscenda lingua impendent, sed illico animabus servient, et promptitudine tum linquae, tum servitiorum partem illam vineae Dominicae a sentibus et vepribus exspurgabunt, putabant et fodient diligenter.

Si ita visum fuerit Sanctitati Vestrae vices suas episcopis Transylvaniae demandare et eos iuribus vicariorum apostolicorum insignire, magno id erit operis adjumento; proberuntque dum paccata omnia fuerint, speramus enim flammam belli, quae nunc erupit, DEO Propitio aut in ortu suo compescendam, aut diu non duraturam, ad partes illas proficisci nonnumquam, ut Spiritum Sanctum accipiant tenellae illae plantationes.

Si indignitatem meam hoc praevenire honore formidet Sanctitas Vestra, vilitatis meae conscius aquiescam equidem, dummodo Christus annuntietur, quacumque id demum ratione fiat.

Ecce Beatissime Pater! animam meam salvam facio, dum tot animarum ruinam coram Sanctitate Vestra deploro, quem supra dixi religiosus f(rater) p(ater) Andreas Dudássy adfert secum etiam monumenta quaedam, ut verbis meis fidem adstruat, pro que non minus, quam me, ac commissa mihi Dominici gregis parte dum Apostolicam Benedictionem exoro, humillime cum beatorum pedum osculo perfisto.

Sanctitatis Vestrae

humillimus devotissimus filius Ignatius Episcopus Transilvaniae

Alba Carolinae 6ª 8bris 1787

PÉTER ZÖLD AND "THE DISCOVERY" OF THE CSÁNGOS FROM MOLDAVIA IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

(Summary)

The formation of the border regiments determined a massive Szekler emigration from Transylvania to Moldavia. Among these emigrants, one could find also the Catholic priest Péter Zöld, who had an important role in organizing and carrying on the resistance of the Szeklers at Madéfalva at the beginning of January, 1764. Captured several times by the Habsburg authorities, he escaped to Moldavia. With the agreement of the Moldavian prince and of the superior ecclesiastical authorities (in his further correspondence, Péter Zöld invoked also the Pope's agreement), he activated as priest among the Szekler emigrants and among the Hungarian Catholic communities from Moldavia, from 1764 until 1768.

In 1780 he gave a presentation of the Hungarian Catholic communities from Moldavia to the Franciscan Vincze Blahó, who had come to Transylvania to inspect all the establishments pertaining to Franciscan Observants from this province. Following the suggestion of the Franciscan, at the beginning of June 1780 Péter Zöld elaborated an ample text describing the above mentioned communities on the basis of his personal experience and of the information gathered from other persons, both secular and ecclesiastic, from Moldavia. Péter Zöld's text circulated in some Hungarian scientific milieu around the historian György Pray, Vincze Blahó's friend. In 1783 two translations of this text, in German and in Hungarian, were published. Between these two editions of Péter Zöld's relation there are some notable differences. Moreover, none

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

of these editions followed exactly the Latin original, which is published accordingly for the first time in the appendix of this study.

Vincze Blahó drove the attention of the newly elected Catholic bishop of Transylvania, Ignác Batthyány, on Péter Zöld's experience among the Hungarian Catholics from Moldavia. At the written request of the bishop, Péter Zöld elaborated a report at the beginning of January 1781 in which he resumed in a concise form the information from the previous text. This report was published with errors in 1870: therefore it is re-published in the appendix according to the original.

In both texts, Péter Zöld gave a short history of the Hungarian Catholics from Moldavia, presented the Catholic parishes and criticised the ignorance of the Italian missionaries in Hungarian language. On the basis of his own experience, he related in detail his visit to the Hungarian Catholics from Ciuburciu, near Dniester.

The historical value of Péter Zöld's relations is given by the fact that he used for the first time the ethnic term "Hungarian Csángos". The bilingual aspect of the Catholic Hungarians, their habit, the observations on their origin, the description of their parishes, Péter Zöld's relations with the Italian missionaries have a great value for the historical research. The historical critique must correctly evaluate the information provided by Péter Zöld as it contains also some exaggerations such as the existence of the ruins of the bishopric of Milcovia, the wealth of the catholic parishes or the number of the Catholic parishioners from Ciuburciu.

The impact of Péter Zöld's relations was considerable and of long standing. The bishop of Transylvania, Ignác Batthyány, sent in 1787 a letter to the Pope through the monk András Dudássi, in which he deplored the state of the Hungarian Catholics from Moldavia and the ignorance of the Italian missionaries in Hungarian language. His request, according to which the Moldavian mission should be put under the jurisdiction of the Catholic bishopric from Transylvania, was nevertheless rejected. In exchange he got the agreement of the Congregation *De Propaganda Fide* to cover the expenses for sending two Hungarian missionaries in Moldavia. The bureaucracy, the war, but also the lack of enthusiasm of the Hungarian Franciscans delayed the sending of the two missionaries. Moreover, the worldly sins of the first Hungarian missionary, Tamás Pozsonyi, cleverly exploited by the leader of the Moldavian mission, compromised for a while the success of the Transylvanian bishop.

The German and Hungarian scientific editions from 1783 of Péter Zöld's first relation allowed the diffusion of the information concerning the Hungarian Catholics from Moldavia in secular, scientific and politic milieu. The impact was of long standing due to the fact that these editions constituted as the main documentary basis of many studies concerning the Hungarian Catholics elaborated in the Hungarian scientific milieu starting with the first half of the 19th century.

In the appendices of the study the following documents are published *in extenso*: (I) Péter Zöld's letter sent to Vincze Blahó in June 6, 1780, in which Blahó was notified about the sending of the relation; (II) the relation itself, which is edited according with a contemporary copy; (III) the report sent to the bishop of Transylvania on January 11, 1781; (IV) the letter sent to the monk András Dudássi on June 3, 1787 and, finally, (V) the letter of the bishop sent to the Pope on October 6, 1787.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LEONIDAS RADOS

FANARIOTISM ŞI ANTIFANARIOTISM ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ PAŞOPTISTĂ

În articolul de faţă ne-am propus să identificăm locul rezervat fanariotismului în operele istorice paşoptiste, şi să decriptăm valenţele antifanariotismului (ca discurs public, politic, dar mai ales ca produs istoriografic), ingredient necesar reţetei de succes a patriotismului modern. Cum studiile de specialitate pe tema antifanariotismului suferă de pe urma efortului de generalizare, scopul lor fiind teoretizarea, şi neavând întotdeauna suportul direct al exemplificărilor şi al fragmentelor de text (este singura critică ce o putem aduce acestor contribuţii, altminteri excelente), am înclinat spre o metodă care face apel nemijlocit la istoriografia epocii, aducând în faţa cititorilor textele paşoptiste ce stau la baza prezentei analize.

Ca urmare, rândurile care urmează încearcă să ofere o perspectivă directă asupra viziunii antifanariote a cărturarilor paşoptişti şi să surprindă generalităţile, filiaţia ideilor, dar, acolo unde există, şi diferenţele de abordare sau nuanţele specifice. În aceeaşi ordine de idei, pentru definirea antifanariotismului, ca discurs istoriografic, am luat în calcul trei elemente esenţiale: a) geneza, b) scopul, c) mecanismele de funcţionare şi conservare.

Geneza discursului antifanariot trebuie urmărită în sfera politicului, undeva la cumpăna veacurilor XVIII-XIX, în contextul raportării la Europa, percepută ca nou model politic şi cultural, drept unica şansă pentru viitorul ţării. Ca urmare, inteligheţia română de formaţie apuseană respinge normele tradiţionale din „Vechiul Regim" şi înfierează fanariotismul, demonizat şi făcut responsabil de toate neajunsurile, complexele şi neîmplinirile românilor. Această nouă ideologie s-a născut relativ uşor, căci sarcina era facilitată, după 1821, de poziţia delicată a fanarioţilor şi de neputinţa lor de a se apăra[1]. Treptat, după 1821, antifanariotismul părăseşte parţial scena politică care l-a consacrat şi devine mai prezent în spaţiul istoriografiei[2].

[1] Chiar înainte de 1821, dar cu atât mai mult după revoluţie, poziţia fanarioţilor nu era de invidiat. Deşi expuşi în permanenţă pericolului represiunii turceşti, ei se aflau în centrul criticilor diasporei greceşti din Europa luminată dar şi a revoluţionarilor greci, astfel încât lipsa lor de reacţie la discursul antifanariot din Principate este explicabilă.

[2] Îmbogăţirea istoriografiei cu un nou discurs, cel antifanariot, pare mai vizibilă odată cu deceniul IV. Cum scria Vlad Georgescu, se trece de la nivelul polemic, la cel analitic. Vezi Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice româneşti (1369-1878)*, München, 1987, p. 63.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 293–310

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scopul discursului antifanariot era unul de o importanță covârșitoare pentru consolidarea conștiinței naționale în formare, prin reconciliere internă, identificarea unui dușman comun și orientarea mâniei ce s-ar fi putut consuma în cadrul grupului, către exterior[3]. De altfel, acesta este motivul pentru care textele antifanariote se înmulțesc după 1821, faptul fiind sesizabil mai ales în momentele cu încărcătură patriotică și națională (1848, 1859 etc.), când se făcea necesară stimularea spiritului comunitar. Din această perspectivă, a exemplului negativ care trebuie să ferească societatea de greșeli și să stimuleze binele (în maniera sociologică în care tarele sociale, crima, prostituția, parazitismul etc., pot servi de exemplu negativ grupurilor sociale), rolul fanariotismului era unul pozitiv.

Discursul antifanariot funcționa printr-o eficientă tehnică de limbaj: alimenta o idee, pentru a asigura, prin antiteză, succesul și perenitatea alteia; demonizarea fanarioților, ca alteritate purtătoare de diferit, viza supraevaluarea grupului generator de discurs[4]. Textele revoluționare franceze au fost, cu siguranță, modele de inspirație urmate îndeaproape[5], începând chiar cu sintagma „Vechiul Regim", fiind preluate imagini precum degradarea instituțională, corupția și avariția funcționarului, personalizarea funcției, etc. Într-o manieră sacrificială, înlocuind violența fizică cu cea verbală[6], discursul antifanariot deturna frustrările românilor și mânia ce decurgea din ele, spre elementul extern cel mai potrivit, realizându-se astfel restaurarea armoniei și unității sociale.

Creația oamenilor de carte ai generației pașoptiste stă sub semnul palingenezei, al renașterii naționale, remarca Al. Zub[7]. Marii istorici întârzie să apară, motivul fiind lipsa resurselor reflexive ale unei generații ce abia învăța a gândi liber. Inflamația patriotardă este prezentă, deși adesea spirite luminate cheamă la respectarea dictonului antic „nimic peste măsură". Ion Heliade Rădulescu credea că „nimic nu este mai vrednic de râs decât a se făli cineva numai cu părinții și strămoșii săi"[8], dar el este printre primii care cedează tentației excesului; pe un plan superior, Mihail Kogălniceanu îndemna și el la modestie și seriozitate constructivă[9]. În general, gândirea istorică a făcut importanți pași

[3] În același scop, celelalte culturi balcanice și-au identificat inamicul în Imperiul Otoman. Situația Principatelor era diferită, căci statul lor juridic nu fusese același cu al Greciei sau Bulgariei, integrate efectiv statului otoman. Ca atare, de toate neîmplinirile românilor nu se putea face vinovat turcul, ca în cazul naționalismelor grec sau bulgar, căci acesta se afla prea departe, recurgându-se la înfierarea fanariotului, mai la îndemână și implicat direct în gestionarea vieții Principatelor vreme de mai bine de un secol.

[4] Vezi excelentul articol al lui Mihai Chioveanu, *Acuza de fanariotism: atitudini postpolitice și alterități fictive în structurarea identității naționale și culturii politice la români*, în „Xenopoliana", VIII, 2000, nr. 1-4, p. 63.

[5] Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 63.

[6] Mihai Chioveanu, *op. cit.*, p. 64.

[7] Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, București, 1985, p. 33.

[8] I. Heliade Rădulescu, *Repede aruncătură de ochi asupra limbei și începutului românilor*, în „Curierul românesc", 1832, nr. 29; apud Al. Zub, *op. cit.*, p. 33, nota 45.

[9] M. Kogălniceanu, *Opere*, II, București, 1976, p. 393; apud Al. Zub, *op. cit.*, p. 33, nota 46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înainte, sporindu-şi exigenţele şi acceptând o conştiinţă profesională, tot mai bine delimitată, pe măsura trecerii timpului.

Istoriografia română din preajma revoluţiei de la 1848, operă a „generaţiei mesianice"[10], reprezintă un cert salt calitativ faţă de perioada anterioară. De altfel, longevitatea genului literar istoric, de la cronicari până la istoricii de la jumătatea veacului XIX, se explică prin necesitatea unui vârf de lance al culturii scrise, care să cristalizeze conştiinţa culturală, să afirme dreptul românilor la existenţă şi libertate. Cărturari, dar şi oameni de acţiune, constructori ai epocii lor, istoricii paşoptişti încearcă să ofere manuale de istorie universală şi de istorie a patriei, scopul fiind unul declarat, acela de propăşire a „naţiei"; mai curând decât spirite *reflexive*, ei sunt spirite *reformatoare* care abordează critic întregul eşichier socio-politic.

După mişcarea lui Tudor Vladimirescu, problematica social-politică începe să preocupe tot mai mult – se poate spune chiar în dauna celei culturale – chiar dacă epoca nu comportă distincţii clare. Perioada anterioară, cea fanariotă, este privită ca un „Ancien Régime" ce trebuie respins pe toate planurile[11]. Faptul acesta a amprentat puternic toată producţia livrescă românească şi a redus disponibilităţile de analiză obiectivă; în ciuda educaţiei greceşti a multora dintre ei, paşoptiştii nu aveau motive să agreeze o epocă percepută de mulţi drept un obstacol în calea modernizării societăţii, a culturii şi a primenirii mentalităţilor.

Între primii care au privit şi scris critic despre fanariotism a fost Mihail Anagnosti, născut, se pare, pe la 1810, la Bucureşti. La vârsta de 24 de ani se înscria la Universitatea din Paris, unde i-a cunoscut pe I. Ghica, fraţii Goleşti, Negulici şi N. Kretzulescu[12], compatrioţi care împărţeau aceeaşi gazdă. După stagiul parizian, el se întoarce în ţară, unde îl aflăm, pe la 1843, în apropierea lui Heliade. A publicat în 1837, în cunoscuta revistă „Revue des deux mondes", un studiu asupra Moldovei şi Ţării Româneşti, apărut şi sub formă de broşură, în acelaşi an. Mai mult o lucrare de popularizare decât studiu istoric propriu-zis[13], dar necesară acelor vremi, încercarea literară a lui Anagnosti i-a făcut pe români mai bine cunoscuţi în Apus şi a câştigat, se pare, şi unele simpatii[14]. Problematica era parţial reluată, patru ani mai târziu, şi la un alt nivel, într-o altă scriere, dedicată ideilor revoluţionare şi afacerilor orientale[15].

Concepţia sa asupra fanariotismului se încadrează perfect epocii de regenerare naţională. Urcarea pe tron a fanarioţilor a fost, consideră Anagnosti, „de

[10] V. Cristian, *Istoriografia paşoptistă*, Iaşi, 1996, p. 7.

[11] Alexandru Duţu, *Cultura română în civilizaţia europeană modernă*, Bucureşti, 1978, p. 203.

[12] Cf. N. Kretzulescu, *Amintiri istorice*, în „Ateneul Român", 1894, p. 526 şi 594-595; apud G. Bogdan Duică, *Mihail Anagnosti*, în *Omagiu lui Nicolae Iorga*, Craiova, 1921, p. 45.

[13] A fost slab cotat de cei ce s-au aplecat asupra istoriei literaturii române moderne, de aceea el nu apare nici la Iorga, nici la G. Călinescu şi nici în *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Bucureşti, 1979.

[14] G. Bogdan Duică, *op. cit.*, p. 45.

[15] M. Anagnosti, *Les idées de la Revolution et les affaires d'Orient ou double tendance de la civilisation européene*, Paris, 1841; apud Al. Zub, *La sfârşit de ciclu. Despre impactul Revoluţiei franceze*, Iaşi, 1994, p. 77, nota 26, şi p. 151, nota 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plus désastreux de tout les mouvements politiques subis par la Valachie"[16], act ce ar fi dus la depravarea şi coruperea obiceiurilor „naţionale". Prinţii fanarioţi sunt reprezentaţii unei tipologii umane decadente şi cu valenţe exclusiv negative: „race immorale et funeste, pépinière de diplomates avilis". Nici Bizanţul nu scapă criticilor studentului de la Paris, cititor al lui Gibbon şi Voltaire. Atmosfera bizantină trebuia să fie, în concepţia lui Anagnosti, una foarte sumbră şi apăsătoare, care, din nefericire pentru români, a fost transplantată curţilor fanariote: „débris mal famés de l'ancienne cour byzantine, dont ses briques obscoures, les intrigues de valets, le politique perfide criminelle, ont été dévoeilées par plus d'un ecrivan"[17].

Fanarioţii au slăbit conştient forţa naţională, scrie Anagnosti, prin sărăcirea familiilor aristocratice autohtone, reuşind astfel să îşi impună proprii acoliţi în posturi strategice, bine plătite. Pompa de la curte, obiceiurile aristocratice ale unei categorii cosmopolite, prin care se încerca raportarea la splendoarea Bizanţului, nu puteau aduce decât rău unui popor nepregătit pentru o lume cu gusturi frivole, vanitate şi ambiţie nemărginită; „éducation fatale pour un peuple simple et à demi barbare"[18], exclama foarte categoric autorul, condamnând influenţa greacă.

Spre finalul prezentării fanarioţilor şi a epocii ce a primit numele lor, ca o excepţie ce confirmă regula, Mihail Anagnosti recunoaşte meritele unui domn care a adus „bucurie" ţării. Este vorba de Constantin Mavrocordat, iniţiatorul reformei de abolire a servajului în Principate. Evident, concesia are legătură directă cu mediul parizian în care se afla autorul, impregnat de spiritul revoluţiei franceze, în care era greu, dacă nu imposibil, de negat valoarea unei măsuri cu un pronunţat caracter social[19].

Gheorghe Asachi, spirit contradictoriu, când novator îndrăzneţ, când tradiţionalist peste măsură[20], veritabil ghid cultural pentru contemporanii săi, vedea clar avantajele cunoaşterii trecutului, preocuparea sa pentru domeniul istoriei fiind constantă, manifestată pe întreaga perioadă de creaţie. Interesul pentru istorie a fost, probabil, stimulat de studiile în străinătate, la Lwow, Viena şi Roma, puternice centre universitare unde istoria începea să ocupe un loc de frunte în ansamblul culturilor respective[21].

---

[16] Michel Anagnosti, *La Valachie et la Moldavie*, Paris, 1837, p. 18.

[17] *Ibidem*, p. 19.

[18] *Ibidem*, p. 20.

[19] Chiar dacă principiul libertăţii, proclamat de revoluţia din 1789, avea să suporte în Principate unele adaptări, românii preferând libertatea naţională celei individuale[19], gustul eliberării de servaj era cunoscut şi apreciat de cărturarii români. Al. Zub, *op. cit.*, p. 59.

[20] Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, p. 34.

[21] La Biblioteca Vaticanului a putut consulta, între altele, traducerea engleză a *Istoriei Imperiului otoman* a lui D. Cantemir, pe care o va întrebuinţa ulterior şi mai multe alte istorii ale Imperiului roman. A scris el însuşi o *Istorie a Împărăţiei Romei*, dispărută în focul de la 1827. Cf. Vasile Cristian, *op. cit.*, p. 34. Un caracter puternic şi deja format, Asachi a preluat din bibliografia consultată în vremea studiilor doar acele opinii conforme crezurilor sale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Epoca fanariotă o vede drept una în care „demoralizaţia sau stricarea bunelor năravuri şi neştiinţa" au afectat până şi „istoria naţiei". De aceea, cărturarul considera imperioasă o acţiune de adunare de izvoare româneşti, „mistuite" prin Transilvania, Polonia, Rusia, Constantinopol, la finalul căreia se va putea scrie istoria adevărată („să va revărsa cea mai mare lumină istorică"). La Asachi, condamnarea epocii fanariote trebuie corelată cu atitudinea sa militantă faţă de cultura naţională[22]; daunele majore ale perioadei amintite, crede autorul, nu s-au petrecut în registrele economic şi social-politic, ci, mai cu seamă, în cel cultural, limba şi literatura română pierzând mult din vechea strălucire.

O altă lucrare ce se cuvine menţionată în acest context este *Manualul* de istoria Moldovei al lui Ioan Albineţ[23]. Scrierea sa a rămas însă în bună parte obscură, având o circulaţie redusă, doar în cercurile didactice. Fiu de negustor sau de preot[24] din Iaşi, Albineţ a absolvit în 1837 Academia Mihăileană, fiind încadrat apoi ca profesor de istoria universală şi istoria patriei în cadrul aceluiaşi aşezământ şcolar. Manualul avea raţiuni exclusiv didactice, nefiind, firește, o lucrare originală. În general, autorul reuşeşte să se exprime clar şi pe înţelesul cititorilor săi, oferind enunţuri şi afirmaţii unanim acceptate în epocă. Cu alte cuvinte, o lucrare ce developează fidel concepţiile contemporanilor săi despre istoria patriei (identificată, în general, cu Moldova).

Veacul XVIII este, pentru profesorul ieşean, cel mai negru din istoria românilor. După pacea de la Prut, moldovenii pierd cel de pe urmă drept, cârmuirea domnilor pământeni, sultanul numind „în loc de paşă un creştin dintre grecii Fanarului". Domnii fanarioţi, scrie el, îmbrăcaţi asiatic şi însufleţiţi de un spirit despotic, nu aveau alt scop decât menţinerea la putere în defavoarea interesului ţării[25]. Consecinţele au fost devastatoare. Moldova a cunoscut rapturile teritoriale, pierzând aproape două treimi din suprafaţa ei şi, mai grav, a amorţit „sentimentul de naţionalitate între moldo-români". De asemenea, translaţia de la şcolile „naţionale" la cele greceşti a condus la fenomene lingvistice şi culturale grave, românii pierzându-şi identitatea şi acceptând pasivi prefaceri ale statului juridic al ţării şi chiar ale resorturilor mentale colective[26], până la punctul în care Moldova ajunsese în „agonia morţii".

Deşi nu a fost un istoric consacrat, Albineţ a conceput un manual util şcolii moldoveneşti, pe care l-a redactat potrivit concepţiei generale despre

[22] Vasile Cristian, *op. cit*, p. 43.

[23] *Manual de istoria principatului Moldovei*, Partea I, Iaşi, 1845. Scris cu caractere chirilice.

[24] C. Sion îl numeşte „fecior de preut", iar Th. Codrescu, "fiu de neguţătoriu" (Cf. Vasile Cristian, *op. cit.*, p. 142).

[25] „Cu suirea domnilor fanarioţi pe tronul Moldovei se prefăcusă şi faţa şi geniul patriei. După principiile şi intenţiile acestora, carii precum erau înăscuţi în straiul asiatic, de asemine şi însufleţiţi de geniul despotic, ţintirea lor au fost de a sui şi a să ţine pe tronul Principatului cu orice nimicire a interesului ţerei" (p. XXVIII). Cf. Vasile Cristian, *op. cit.*, p. 150.

[26] „Limba noastră se apropie de cădere şi moldo-românul nu se mai cunoaşte pe sine cine este, gata fiind a primi giugul şi naţionalitatea orcărei ginte streine" (p. XVIII). Cf. Vasile Cristian, *op. cit*, p. 152. Credem că ultimele cuvinte fac referire la impactul culturii greceşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorie şi principiilor epocii; el reprezintă o importantă sursă pentru cunoaşterea şi înţelegerea istoriografiei paşoptiste. Pentru noi, cartea din 1845 face loc unor opinii clare, întâlnite la mai toţi paşoptiştii, cu privire la rolul profund negativ al grecismului, atât în sfera culturii, cât şi a vieţii socio-politice.

Teolog de formaţie[27], Ioan Maiorescu s-a afirmat îndeosebi ca filolog şi istoric, dar, la fel ca alte personalităţi ale vremii, nu a fost cunoscut bine nici măcar de contemporani, câtă vreme o parte din lucrările sale au rămas manuscrise[28]. După începuturi publicistice promiţătoare în Transilvania, Maiorescu[29] trece munţii în Ţara Românească, apoi se întoarce în Ardeal, la Braşov, de unde trece în Moldova unde îl aflăm predând, alături de retorică şi istoria universală, primul curs de istoria românilor la Seminarul de la Socola (1842-1843). Un alt curs, cel de *Istoria Moldovii*, se oprea la 1476, fără a ne putea permite să extragem opiniile cărturarului faţă de problema grecismului în Principate. În perfect acord cu ceilalţi cărturari contemporani, Maiorescu face totuşi o periodizare a istoriei Moldovei în patru epoci, în care cea de-a treia reprezintă secolul fanariot, „veacul cel mai apus al istoriei Moldaviei"[30].

Tot din Transilvania traversează munţii în Ţara Românească Aaron Florian, fiind dascăl şi director, mai întâi la şcoala de la Goleşti, la doar 21 de ani, apoi la Craiova şi, în cele din urmă, la Bucureşti, la şcoala de la Sf. Sava (1832). Profesor de istorie universală cu o concepţie istorică destul de avansată comparativ cu a altor istorici din aceeaşi perioadă[31], Aaron Florian a elaborat, din necesităţi didactice, la numai trei ani de la numirea sa ca profesor la aşezământul bucureştean, un manual de istorie a ţării de adopţie; primul tom din *Idee repede de istoria Prinţipatului Ţării Româneşti* vedea lumina tiparului în

---

[27] Ioan Maiorescu a făcut şcoala primară în satul natal, în apropiere de Blaj, studiile gimnaziale la Blaj şi Cluj, iar teologia (cu sprijinul episcopului Samuil Vulca) la Pesta. A terminat şi un doctorat, tot în teologie, de data aceasta la Viena (1836).

[28] Aşa sunt *Istoria universală*, *Retorica* şi, mai ales, *Istoria Moldovii*. După încercarea de restituţie pe care o întreprind N. Bănescu şi V. Mihăilescu în anii războaielor balcanice (Ioan Maiorescu, *Scriere comemorativă. 1811-1911*, Bucureşti, 1912), profesorul Vasile Cristian a valorificat aceste manuscrise din Biblioteca Academiei Române şi din Biblioteca „V.A. Urechia" în interesante studii asupra personalităţii şi activităţii cărturarului Ioan Maiorescu. Vezi V. Cristian, *Ioan Maiorescu, profesor de istorie la Iaşi (1842-1843)*, în CI, serie nouă, VIII, 1977, p. 311-324; idem, *Cursul de istorie universală al lui Ioan Maiorescu*, în AIIAI, XXIV, 1984, p. 339-350; idem, *Primul curs de istoria patriei în învăţământul superior ieşean*, în ASUI, t. XXXIX, 1993, p. 33-39.

[29] Numele său era Trifu, dar şi l-a schimbat în Maior (mai apoi a adăugat sufixul specific muntean, rezultând Maiorescu).

[30] V. Cristian, *Istoriografia paşoptistă*, p. 108.

[31] Cf. V. Cristian, *Activitatea istoriografică a lui Aaron Florian*, în ASUI, secţiunea III, istorie, t. XVI, 1970, fasc. 1, p. 51. Comparaţia între lucrările lui Aaron Florian şi Gh. Săulescu este net dezavantajoasă acestuia din urmă, opera dascălului ardelean fiind mai bine scrisă, mai clară şi mai sistematizată. Analizând prima sa lucrare de istorie, N. Iorga este însă mai critic admiţând că acesta nu era „nici un cercetător original, nici un cugetător, nici un dibaci povestitor" (N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte*, vol. I, *Epoca lui Asache şi Eliad (1821-1840)*, Ediţie şi note de Rodica Rotaru, p. 146).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tipografia lui Ion Heliade Rădulescu, la 1835[32]. Manualul urma să trateze istoria românilor de la Traian la 1830[33], deci şi epoca fanariotă, dar proiectul nu a fost finalizat[34]. Reluând ideea, la 1839 apare la Bucureşti un alt manual, de data acesta complet, de istoria Ţării Româneşti[35]. Cei câţiva ani scurşi între cele două manuale l-au maturizat însă pe cărturarul ardelean, dând prilejul unor abordări mai nuanţate. În ceea ce ne priveşte, dacă la 1835 el blama întregul ev fanariot, în volumul din 1839, admite unele merite ale domnilor din Fanar, dar îşi menţine perspectiva generală asupra epocii, văzută drept cea mai neagră din întreaga istorie a neamului, de la întemeierea ţării[36].

În Precuvântarea la tomul I a lucrării *Idee repede...* autorul scria că între 1716-1822 românii au gemut sub prinţi străini care, pentru a-şi asigura domnia, concepuseră „o sistemă fatală spre a slăbi puterea românilor şi a amorţi cu totul sentimentul naţional prin mijloacele despotismului şi ale întunecării"[37]. Cum remarca N. Iorga[38], Aaron Florian vedea, ca toţi contemporanii, aportul politic al fanariotismului drept total negativ.

Cărturarul nu se opreşte doar la valenţele politice ale epocii. Pentru el, termenul „fanariotism" are o accepţiune culturală, fiind noua cultură introdusă în detrimentul culturii „naţionale"; această influenţă greacă ar fi dăunat mai mult culturii române decât cea slavonă[39], idee reluată şi dezvoltată mai târziu de alţi cărturari. Una dintre urmări priveşte direct istoriografia, căci, alergând în direcţia fanariotismului, cum scrie Aaron Florian, „românii din ţara românească uitându-şi că sunt români, nu simţiră trebuinţă de istoria ţării lor"[40].

Personalitate proeminentă a culturii române moderne, I.H. Rădulescu s-a apropiat şi de istoria românilor, abordând astfel şi problema fanariotismului[41]. Deşi cititorii şi specialiştii de azi cu greu l-ar putea include în breasla istoricilor,

---

[32] Aaron Florian, *Idee repede de istoria Prinţipatului Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1835, 232 p. Tomurile II şi III ieşeau şi ele de pe teascurile lui Heliade în 1837 şi 1838, având 322 şi respectiv 146 p.

[33] V. Cristian, *Istoriografia paşoptistă*, p. 79.

[34] Cf. N. Iorga, *op. cit.*, 146.

[35] Aaron Florian, *Manual de istoria Principatului României de la cele dintâi vremi istorice până în zilele de acum*, Bucureşti, 1839.

[36] Cf. V. Cristian, *Opera istorică a lui Aaron Florian*, în AŞUI, secţiunea III, istorie, t. XVI, 1970, fasc. 2, p. 125.

[37] Aaron Florian, *Idee repede de istoria Prinţipatului Ţării Româneşti*, p. XV.

[38] Vezi N. Iorga, *Cursul de istoria românilor al lui Florian Aaron*, în RI, XIII, nr. 7-9, 1927, p. 256-272.

[39] „Atunci lângă alte nefericiri au adus ţara până la nesimţire, în locul culturii naţionale şi introduse fanariotismul, limba românească suferi o dispreţuire şi mai amară decât în vremile în care domni limba slavonă..." (Aaron Florian, *op. cit.*, p. XVI).

[40] *Ibidem.*

[41] Este exemplul cel mai potrivit de cărturar român ce nu a rezistat tentaţiei enciclopedismului, la fel precum Kogălniceanu, Hasdeu sau Odobescu. În condiţiile în care istoria era, cel mai adesea, disciplina regentă într-un *saeculum historicum* (Cf. Al. Zub, *op. cit.*, p. 71), încoronată pretutindeni pe continent, unde istorismul se dezvolta pe temeiuri etnofolclorice şi filosofice, Heliade considera de datoria unui bun român aplecarea spre istorie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iar preocupările sale de lingvistică, gramatică, literatură şi estetică literară surclasează atât calitativ cât şi cantitativ producţia istoriografică[42], Heliade se dorea a fi un slujitor devotat al muzei Clio. Activitatea sa istoriografică, mai puţin rodnică decât a contemporanilor, se supune însă aceloraşi imperative naţionale[43].

El însuşi oglindă a influenţei greceşti, bun cunoscător de limbă greacă, în ciuda neplăcerilor pe care profesorii greci de la Academia domnească din Bucureşti[44] i le-au provocat în copilărie, promova traducerile din limbile de circulaţie, dar mai ales din franceză şi greacă. Haosul familial, uriaşa nevoie de bani şi poate chiar viziune politică defectuoasă l-au făcut pe Heliade să accepte o apropiere de Poartă şi o pensie în insula Chios (1851). Aici el începe a-şi pune pe hârtie ideile în legătură cu o *Historie critică universală*, considerată necesară, prin unicatul său, de către autor; lucrarea nu a văzut lumina tiparului, proiectul fiind abandonat când devenise evident că nu avea resursele necesare unui asemenea demers[45].

Zece ani după proiectul iniţiat în Chios şi după reîntoarcerea în ţară, Heliade publica un manual de istoria patriei, *Prescurtare de historia românilor*[46]. Abordarea fanariotismului se înscrie pe tiparele deja tradiţionale; epoca, începând cu suirea pe tronul Basarabilor a „tiranilor" Mavrocordaţi este, evident, „cea mai fatală pentru Români"[47]. Inspirându-se din opera inamicului său politic N. Bălcescu, Heliade vedea reforma socială a lui Constantin Mavrocordat drept un paravan al necesităţilor materiale fanariote („Constantin Mavrocordat a emancipat pe rumâni în ideea de a scoate bani")[48]. Faptul că, privită din orice unghi, măsura era, totuşi, o reformă, îl face să-i explice utilitatea şi valenţele pozitive, prin intervenţia divină asupra unui regim demonic[49].

Subiectul fanariot, la modă atunci, îi ocaziona însă şi afirmaţii la antipod, precum cele din lucrarea *Instituţiunile României*[50]. Autorul remarcă aici

---

[42] *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 432.

[43] Nu a fost preocupat de culegerea şi publicarea de documente relative la istoria patriei, pe care pare a le subaprecia, nici nu a respectat modelul clasic de redactare a istoriei, pe care o vede, mai degrabă, ca o armă de luptă politică şi ca o sursă de răspunsuri viabile la problemele epocii. Vezi V. Cristian, *Istoriografia paşoptistă*, p. 50.

[44] Studiilor la aşezământul de cultură greacă şi apoi la şcoala lui Gheorghe Lazăr nu îi corespund stagii formative în afara ţării, fapt ce a marcat, poate, calitatea operei sale.

[45] Doar două volume au fost publicate postum, prin grija fiului său, I.I. Heliade-Rădulescu (*Historia critică universală*, Bucureşti, 1892). Vezi V. Cristian, *op. cit*, p. 51, nota 25.

[46] Ion Heliade Rădulescu, *Prescurtare de historia românilor sau Dacia şi România*, Bucureşti, 1861.

[47] Ion Heliade Rădulescu, *Historia românilor sau Dacia şi România*, Ediţia a II-a, Bucureşti, 1870, p. 237. În *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, p. 436, ediţia a doua figurează la anul 1869, Bucureşti, Tipografia Heliade şi asociaţii, cu titlul *Elemente de istoria românilor sau Dacia şi România*. Noi am folosit exemplarul menţionat mai sus, aflat la BCU Iaşi.

[48] Ion Heliade Rădulescu, *Historia românilor sau Dacia şi România*, p. 239.

[49] „Noi însă n-avem să le cercetăm cugetul; căci de multe ori inamicii cugetând să ne facă rău, ne făcu cel mai mare bine. A vrut Dumnezeu cu Românii şi au venit fanarioţii cu reforme" (*Ibidem*, p. 240).

[50] Ion Heliade Rădulescu, *Instituţiunile României*, publicată postum de fiul său, la Bucureşti, 1894.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

beneficiile pe care le-a adus cu sine un regim atât de urât în Principate. Preponderenţa turcă, prin intermediarul fanariot, pe lângă faptul că „a despuiat de multe drepturi" pe locuitorii români, ar fi contribuit la salvarea „multor instituţii ale Eklesiei, între care libertatea individuală este cea mai importantă"[51]. În acelaşi loc remarcă echilibrul creat în epocă, prin contrabalansarea influenţelor nefaste („lepra") „venite de la poloni şi unguri"[52]. De asemenea, fapt extrem de important, identificarea unui inamic comun, în persoana fanariotului, fie el domn sau boier, a dus la stoparea intrigilor, boală grea a istoriei româneşti şi la cristalizarea treptată a unui front comun al boierimii autohtone „întru a face opoziţie tiranilor"[53].

Principalul istoric al epocii paşoptiste şi una din personalităţile impunătoare ale istoriografiei române, Mihail Kogălniceanu a generat o operă de dimensiuni puţin obişnuite în epocă. Însuşirile intelectuale deosebite, capacitatea de asimilare, de analiză, de sinteză şi de reflexie, realismul şi totodată vocaţia enciclopedică[54] l-au propulsat în prim planul vieţii culturale şi politice româneşti. Studiile riguroase în ţară şi în Apus (Franţa şi Germania), patima sa fierbinte pentru cărţi, care conducea adesea la datorii uriaşe la librari şi, bineînţeles, calităţile personale au transformat pe tânărul fiu al postelnicului Ilie Kogălniceanu într-un istoric apreciat de publicul larg şi de specialişti.

Studiosul Mihail Kogălniceanu, aflat la Lunéville sau Berlin, ahtiat după informaţii, scria surorilor, cerând materiale documentare din ţară, relative la istoria Principatelor, pentru proiectul la care lucra „opt ore zilnic", *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*. Într-o asemenea misivă, se arată interesat, între altele, de *Hronicul* lui Cantemir, de opera lui Grigore Ureche, de pravila lui Vasile Lupu şi de „răscoala Eteriei"[55]. Lucrarea îl însufleţea şi îi făcea truda plăcută, cu toate rezervele părintelui său[56], căci părea sigur de valoarea pe care o prezenta o asemenea scriere, construită pe un solid temei documentar[57]. Kogălniceanu se asigurase deja de sprijinul profesorilor de la universitatea berlineză şi nici aprobarea domnului nu a întârziat prea mult, deşi acesta îi

[51] *Ibidem*, p. 56.
[52] *Ibidem*.
[53] *Ibidem*, p. 57.
[54] V. Cristian, *op. cit.*, p. 156.
[55] *Catalogul corespondenţei lui Mihail Kogălniceanu*, întocmit de Augustin Z.N. Pop. Bucureşti, 1959, p. 39, scrisoarea din Berlin, 1-13 februarie 1837.
[56] Temându-se ca nu cumva spiritul deschis şi noncomformist care pulsa în Mihail să nu-i aducă neplăceri la Iaşi, tatăl făcea presiuni ca tipărirea cărţii să nu se finalizeze înainte ca domnitorul Mihail Sturdza să o fi citit.
[57] Într-o altă scrisoare, istoricul în devenire îşi asigura domnitorul de patriotismul său onest şi de ataşamentul său sincer, rugându-l să nu stinghereasca continuarea lucrării; îl anunţa că sunt preconizate trei volume, din care „sunt trase zece coale" şi că, deşi intenţiona să treacă de anul 1800, are rezerve, nedorind să trezească suspiciuni şi interpretări. În cele din urmă, scria el, s-a convins că integritatea lucrării este mai importantă decât temerile sale şi a decis să abordeze şi istoria mai recentă, dată fiind importanţa reformelor din această perioadă. Vezi *Catalogul corespondenţei lui Mihail Kogălniceanu*, p. 40, scrisoarea din Berlin, către Mihail Sturdza, 22 februarie 1837.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interzisese, până la vederea şpalturilor, să meargă cu istorisirea dincolo de veacul XVIII.

În aceste condiţii, primul volum[58] din *Histoire de la Moldavie et de la Valachie et des Valaques transdanubiens* vedea lumina tiparului în august 1837, când nici nu împlinise 20 de ani, deşi materialele documentare din ţară întârziau iar el mai cerea în câteva scrisori la rând, în vara lui 1837, între altele, ştiri despre Eterie[59]. Întors în ţară la cerere, Mihail Kogălniceanu se dedică unei activităţi debordante, de iniţiator, organizator, autor[60], fiind mereu în prim planul vieţii culturale moldave.

Istorisirea se oprea la anul 1792, fiind abordate, cu entuziasmul tinereţii, chestiuni delicate precum istoria fanariotă, limba şi cultura veacului XVIII. Domnia prinţilor veniţi din Constantinopol („régne tyranique des Phanariotes" nu putea fi una utilă ţării, câtă vreme pe lângă defectele lor evidente, aceşti „esclaves despotes" erau schimbaţi prea des[61]. Mihail Kogălniceanu ne oferă şi sursele, interne şi externe, care l-au convins de nocivitatea regimului fanariot. Este vorba de scrierile lui Mihail Anagnosti (cartea acestuia abia apăruse la Paris), Wilkinson, Marc Phillipe Zallony, Del Chiaro şi Raicevich[62].

Epoca, dar poate şi tinereţea lui Kogălniceanu îşi spuneau, încă o dată, cuvântul. Fanarioţii sunt văzuţi în primul rând ca tirani care atentează la libertatea poporului şi abia la urmă ca spoliatori. Nicolae Mavrocordat, vinovat, în viziunea istoricului, de introducerea regimului fanariot („règne cruel des Grecs de Constantinople"), toate relele posibile (avariţia, cruzimea, cupiditatea şi toate „pasiunile negative"), fiind prezente la curtea sa depravată[63].

Mai grav decât purtarea despotică a fanarioţilor este însă, pentru Kogălniceanu, măcinarea sentimentului patriotic al boierimii. Boierii corupţi de greci au pierdut dragostea de patrie şi de independenţă, negândindu-se decât la bunăstarea, la norocul şi soarta lor, la interesele particulare. Prin exemplul oferit de grecii fanarioţi, această „noblesse" s-a unit în a expolia ţara, ei fiind la rându-le la cheremul domnilor care le-au abolit drepturile feudale şi le-au slăbit forţa[64].

Istoricul recunoaşte însă meritele unor domni din perioada aceasta: Constantin Mavrocordat (asemuit cu Ludovic XI în încercarea sa de diminuare a autorităţii nobiliare şi de protejare a populaţiei[65]), Ioan Mavrocordat (cel a cărui

[58] Al doilea volum era preconizat să apară în anul următor, dar autorul a abandonat proiectul.

[59] *Ibidem*, p. 42 şi 43, scrisoarea din Berlin către surori, 21 mai-2 iunie 1837, şi scrisoarea din Swinemunde, către surori, 9-21 iulie 1837.

[60] V. Cristian, *op. cit.*, p. 156.

[61] M. Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, în *Opere*, vol II. Text stabilit, studiu, introducere, note şi comentarii de Al. Zub, Bucureşti, 1976, p. 274.

[62] „Toutes des ecrivaints, indigènes ou étrangers, représentent l'avénement des Phanariotes comme l'événement le plus désastreux qui euit jamais accablé la Valachie" spune el, înainte de a da şi numele acestora. *Ibidem*, p. 275.

[63] *Ibidem*, p. 276.

[64] *Ibidem*, p. 319.

[65] *Ibidem*, p. 285.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

memorie pare curată, datorită intervenţiei în favoarea văduvei lui Brâncoveanu şi a repunerii ei în drepturi)[66], Scarlat Ghica (care a obţinut de la Poartă firmanul ce îi permitea alungarea turcilor stabiliţi în ţară, unde aveau deja posesiuni)[67], Alexandru Ipsilanti (pentru curajul său manifestat în relaţiile cu cele două puteri, Rusia şi Poarta)[68], Mihail Şuţu (care era drept, milos şi moderat în comparaţie cu alţii)[69].

Aceleaşi opinii le întâlnim şi în 1843, cu ocazia deschiderii primului curs de istorie naţională, la Academia Mihăileană, cea mai amplă teoretizare de până atunci asupra istoriei[70]. „Istoria nouă, începe cu veacul cel mai cumplit care vreodată au apăsat ţările noastre"[71], scria Kogălniceanu, dar tonul este mai nuanţat acum. Toate elementele de naţionalitate şi patriotism, continuă istoricul, sunt călcate în picioare şi „o aristocraţie ignorantă, sprijinită de Poartă şi de cler, pe de o parte ţine în lanţuri un popor de mai bine de două milioane de oameni, pe de alta se face stavilă chiar binelui ce unii din domnii fanarioţi vroiesc a face". Aceeaşi perspectivă, dar acuzarea indică acum în mod prioritar boierii greci şi români, viciaţi de sistemul impus de la Constantinopol. Rămânerea în urmă a românilor, întârzierile în viaţa culturală, economico-socială şi politică, în chiar conturarea naţiunii, regresul în anumite privinţe, sunt explicate de Kogălniceanu prin menţinerea vreme de un veac a regimului fanariot[72].

În acelaşi registru negativ se încadrează şi creaţiile culturii din veacul XVIII. Redactând prima expunere asupra istoriei culturii române, M. Kogălniceanu considera literatura din perioada fanariotă una a decadenţei în care totul este palid şi fără culoare, iar limba, coruptă. „Totul formează o limbă de neînţeles, afectată, vagă, curtizană, incapabilă să producă ceva bun"[73], scria el.

Implicat adânc şi în viaţa politică a Moldovei şi a României, cărturarul afla în istoriografie o modalitate de exprimare care asigura totodată şi o audienţă maximă la public. În abordarea scrisă a epocii fanariote, atât de hulite la vremea aceea, Kogălniceanu aplica schema deja încetăţenită, utilizată, în linii mari, şi de ceilalţi contemporani. Mai important ni se pare impactul pe care discursul său antifanariot, promovat în scris sau prin viu grai (în urma cursurilor de la

[66] *Ibidem*, p. 282.

[67] *Ibidem*, p. 290-292.

[68] *Ibidem*, p. 298.

[69] *Ibidem*, p. 306.

[70] V. Cristian, *Istoriografia paşoptistă*, p. 157. Preluând ideile lui Ranke, el vede istoria ca „adevărata povestire şi înfăţoşare a întâmplărilor neamului omenesc", „cartea de căpetenie" a popoarelor şi indivizilor, după Biblie. Vezi şi D. Popovici, *Concepţia istorică a lui M. Kogălniceanu*, în AR, X (1945-1946), p. 39-45; Virgil Ionescu, *M. Kogălniceanu. Contribuţii la cunoaşterea vieţii, activităţii şi concepţiei lui*, Bucureşti, 1963; Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iaşi, 1974.

[71] *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie naţională, rostit în 24 noiembrie 1843*, în M. Kogălniceanu, *Opere*, vol. II, p. 396.

[72] „Fără ajutor din afară, fără ajutor din lăuntru, românii scapă toate prilejurile de mântuire; şi, în vreme când toate popoarele Europei se înaintează spre o mai zdravănă întemeiere, din lăuntru şi din afară, noi, cu aceeaşi repegiune, ne apropiam de peire" (*Ibidem*, p. 396-397).

[73] M. Kogălniceanu, *Ciorna unui discurs*, în *Documente şi manuscrise literare*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 214.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Academia Mihăileană), l-a avut la jumătatea şi în a doua parte a secolului XIX, sensibil mai mare decât în celelalte cazuri.

Dar nimeni nu ilustrează mai bine decât un spirit tânăr şi radical precum Nicolae Bălcescu[74], figură centrală a istoriografiei paşoptiste, epoca palingenezei româneşti şi opiniile extrem de critice la adresa fanariotismului şi a influenţelor greceşti în cultura română. Alături de Mihail Kogălniceanu, el este principala figură a istoriografiei paşoptiste.

Om politic, istoric, economist şi ideolog, Nicolae Bălcescu vedea în istorie o armă de temut, poate singura la îndemâna românilor „patrioţi"[75]. Ca istoric, N. Bălcescu se dovedea un spirit realist şi lucid, capabil a observa dificultăţile, capcanele şi carenţele domeniului, refuzând, aşa cum mulţi alţii nu au putut face, "aventura" sintezei[76]. Aşa încât, beneficiind de realizările şi exemplele anterioare, se orientează spre studii mai bine delimitate.

Pregătirea sa temeinică se face remarcată chiar din 1844[77], la debutul cu studiul *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei până acum*[78]. Lucrarea demonstra calităţile pe care tânărul istoric avea să le confirme prin întreaga sa operă. Partea a doua (*Puterea armată de la aşezarea domnilor fanarioţi pân-la Regulament 1716-1830*) releva prima sa abordare a problemei grecismului. „Ziua de 10 fevruarie 1716 fu o zi de doliu pentru români"[79], îşi începea N. Bălcescu această secţiune a studiului. Preluând idei şi expresii de la predecesori, el consideră că „fanariotul" Nicolae Mavrocordat a premeditat o acţiune de topire sistematică a instituţiilor autohtone, construct nu foarte departe de adevăr, „pentru a pregăti neamului său o lungă domnie". Vina sa şi a fiului Constantin este uriaşă, ei fiind cei care au redus efectivele armatei, lăsând ţara la discreţia turcilor. Cedările de mai târziu şi rapturile teritoriale trebuie deci puse pe seama relei voinţe a celor doi.

---

[74] Fiu al boiernaşului Barbu Petrescu, N. Bălcescu s-a născut la 29.06.1819, în Bucureşti. Pe lângă lecţiile particulare, plătite de mama sa, el urmează Colegiul Sf. Sava şi apoi este cadet al armatei (1838-1841). Închis trei ani ca urmare a participării la mişcarea lui Dimitrie Filipescu din 1840, pleacă în 1846 la Paris, unde se instruieşte, alături de alţi tineri ai generaţiei sale, revenind în 1848 în ţară.

[75] Mai redusă în dimensiuni decât cea a colegului de generaţie, Mihail Kogălniceanu, opera lui Nicolae Bălcescu nu este mai puţin semnificativă sub raportul contribuţiei la spiritul critic, nota Al. Zub. Chiar felul în care adnotase *Histoire de la Valachie* atestă nu doar buna stăpânire a mijloacelor ci şi un puternic spirit critic, format la şcoala bucureşteană, dar şi lecturând din Michelet, Guizot Hamer, Engel sau L.A. Schlozer. De asemenea, stagiile în bibliotecile apusene de la Paris, Viena, Roma, Genova şi-au pus amprenta asupra spiritului său, lărgindu-i orizontul bibliografic (Cf. Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, p. 36). Programul istoriografic al lui Bălcescu, deosebit de ambiţios chiar şi pentru un spirit atât de energic şi devotat, nu poate fi abordat în limitele lucrării de faţă.

[76] *Ibidem*, p. 38.

[77] V. Cristian, *op. cit.*, p. 172.

[78] Publicat în „Propăşirea. Foaie ştiinţifică şi literară", Iaşii, an I, 1844, nr. 19, 20, 21, 23, 28, 31, şi separat, în broşură, la Iaşi, La Cantora Foii săteşti, 1844, 85 p.

[79] N. Bălcescu, *Opere*, vol. I. *Scrieri istorice, politice şi economice 1844-1847*, Ediţie critică de G. Zane şi Elena G. Zane, Bucureşti, 1974, p. 69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a nu lăsa loc speculaţiilor celor care urmăreau cu atenţie prefacerile politice din Grecia şi admirau „sistema elină" Bălcescu intervine, pe parcursul altor scrieri, specificând că nu identifică pe greci cu fanarioţii, recunoscând şi în rândurile acestora din urmă figuri meritorii. Aşa sunt postelnicul Constantin Cantacuzino (de fapt expresia cea mai tipică a fanariotismului, prima generaţie stabilită în ţară), „un stâlp care sprijinea toate nevoile ţării", considerat astfel de N. Bălcescu datorită influenţei sale în capitala otomană, de care folosindu-se, a evitat dezastrul ţării în două rânduri[80] şi spătarul Ioan Cantacuzino, cel care „a bine meritat de la patrie"[81].

Un alt articol, la prima vedere controversat, este cel apărut în 1845, *Românii şi fanarioţii*[82]. Titlul este grăitor şi avem de-a face cu prima abordare directă, pornind chiar de la primele rânduri, a unei probleme delicate. De altfel, într-o altă revistă, se anunţa sumarul numerelor 2 şi 3 ale „Magazinului istoric pentru Dacia", în dreptul articolului lui Nicolae Bălcescu fiind trecută însemnarea „o disertaţie delicată, căreia asemenea, sau şi mai întinsă precât ştim şi noi, se aşteaptă de mult"[83]. Istoricul paşoptist avea la îndemână, între altele, *Histoire de la Valachie* a lui Mihail Kogălniceanu, pe care o emendase riguros, criticând pe alocuri scrisul colegului de generaţie şi adoptând alteori idei, dar şi *Cuvântul pentru deschiderea cursului de istorie naţională*, al aceluiaşi, publicat mai întâi într-o broşură de 14 pagini, apoi (în 1844) în revista „Foaie pentru minte, inimă şi literatură"[84], unde o notiţă a lui Gh. Bariţiu releva publicului cititor însemnătatea studierii istoriei românilor.

În prima pagină a articolului, un asterix explica la subsol concepţia lui Nicolae Bălcescu[85], distingând pe de o parte între grecii „de astăzi" şi cei din epoca respectivă, dar şi între grecii de aiurea şi cei din Constantinopol şi Rumelia, consideraţi promotori ai fanariotismului. Ulterior, într-o scrisoare către A.G. Golescu, istoricul se arăta nemulţumit chiar de Grecia vremii sale, pe care o vizitase în 1849 şi unde a aflat o stare „foarte ticăloasă" din pricina corupţiei „cum n-a fost niciodată, în nici o ţară" şi nerespectării constituţiei[86].

---

[80] *Biografie*, semnat N.B., în „Magazinu istoricu pentru Dacia", I, 1845, p. 380-393.

[81] *Ibidem*, p.187-205.

[82] N.B., *Românii şi fanarioţii*, în „Magazinu istoricu pentru Dacia", I, 1845, p. 115-121.

[83] „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", nr. 44 din 20 octombrie 1845, p. 356.

[84] Anul VII, 1844, nr. 1-13 (p. 81-85, 89-93, 97-102).

[85] Considerăm nimerit a cita întreg pasajul, fără trunchieri: „Prin cuvântul Greci, în cursul acestui articol, trebuie a înţelege numei pe cei din Constantinopol şi din Rumelia şi mai cu deosebire pe cei dintâi, cunoscuţi mai de obşte sub numele de Fanarioţi. Sdravăna naţie elenică de astăzi, pe care noi o iubim şi o respectăm, se deosebeşte de Fanarioţi, pe care însăşi ea îi urăşte şi-i depărtează din sânul ei" (Nicolae Bălcescu, *Românii şi fanarioţii* în *Biografii istorice*. Acum întâia oară adunate şi împreună publicate, Bucureşti, 1910, p. 71).

[86] Scrisoare către A.G. Golescu, Atena, 15 februarie 1849: „Starea lucrurilor aci, în Grecica, este foarte ticăloasă. Chipul d-a guverna aici este alcătuit pe sistema corumpătoare a lui Guizot. Constituţiunea grecilor este une *lettre morte*. Corupţia lor e aşa de mare cum n-a fost niciodată, în nici o ţară. Răsboaiele civile, îmi zic ei, a sleit toată energia noastră". N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, Corespondenţă, Ediţie critică de G. Zane şi Elena G. Zane, Bucureşti, 1990, p. 105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Articolul era construit ca o introducere necesară înțelegerii a două acte inedite, publicate în anexă, unul din 1631, de la Leon Tomșa și celălalt de la Radu Leon, din 1669, ambele având ca subiect condamnarea și izgonirea grecilor din țară. „Noi nu voim să descriem domnia Fanarioților în țară, nici starea de jale în care ei au adus-o, ținta acestui articol fiind numai a arăta în scurt deosebitele fase ale acestei lupte de două veacuri între Români și Fanarioți, spre înțelegerea actelor aci alăturate"[87], scria Bălcescu, explicând scopul demersului său.

În chiar primele rânduri, Nicolae Bălcescu constata că grecii s-au făcut nesuferiți pământenilor încă din zilele lui Mihai Viteazul și argumentează aceasta prin articolul tratatului din 1595 încheiat la Belgrad între Sigismund și domnul muntean, în care se stipula ca nici un grec să nu fie acceptat în slujbele statului[88]. Reacția internă, exemplificată prin acțiunile lui Lupu Mehedințeanu și a căpitanului Buzdugan, care pradă și măcelăresc „pe toți grecii din țară" îi pare istoricului pașoptist „grozavă, dar dreaptă"[89]. Neorânduielile aduse de greci ar fi „hiclenit pe pământeni", odată cu sporirea numărului grecilor crescând și intensitatea suferințelor țării[90], dar, mai grav, fanarioții ar fi anulat vechea organizare statală, în pofida opoziției „eroilor" (mitropolitul Antim, boierii Brezoianu, Obedeanu, Golescu, etc.) construind o alta, străină[91].

Cum Grecia era privită chiar cu simpatie pentru lupta dusă împotriva dominației otomane la 1821 și după aceea, iar noul stat era constituțional și parlamentar, ceea ce accentua sentimentul de admirație, presa românească a vremii urmărind atent evenimentele din această zonă, editorii G. Zane și Elena G. Zane cred că prezența acestui articol într-o vreme în care nu mai exista o acută problemă grecească în Principate, nu poate fi explicată decât politic. Ca atare, ceea ce l-a îndemnat pe Nicolae Bălcescu să scrie a fost un considerent de ordin politic, constituirea în țară, după 1830, a „partidei fanariote", după cum însuși Bălcescu spune, caracterizând partidul reacționar și filoțarist. Cum opoziția pe față nu era posibilă, critica trebuia să îmbrace haina istoriei[92].

Într-adevăr, conștient de impactul istoriei asupra politicii contemporane, Nicolae Bălcescu își construiește cu grijă articolul, cu mijloace simplificate, tradiționale, pe gustul marelui public. Denunță și condamnă pe grecii fanarioți iar pe românii ce au luptat împotriva lor îi glorifică. Fanarioților le imputa, conform tradiției deja încetățenite, jefuirea și aservirea țării, asuprirea populației,

[87] Nicolae Bălcescu, *Românii și fanarioții*, p. 76.

[88] Prin faptul că a fost impus de Sigismund, articolul avea, în fapt, mai degrabă scopul protejării secretului acțiunilor politico-militare comune ale celor doi conducători, dată fiind faima grecilor de slujitori loiali ai turcilor. Nu trebuie ignorată însă și reacția de protecție a boierimii autohtone de valurile de competitori greci.

[89] *Ibidem*, p. 72.

[90] *Ibidem*, p. 74.

[91] „Fanarioții sfâșiară vechea noastră Constituție și stricară obiceiurile cele bune ale țării" (*Ibidem*, p. 77).

[92] N. Bălcescu, *Opere*, vol I. *Scrieri istorice, politice și economice 1844-1847*, Ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane, București, 1974, p. 343.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

desfiinţarea armatei naţionale, toate parcă potrivit unui plan bine stabilit. Există chiar şi tipuri reprezentative de fanarioţi, ceea ce face ca articolul să capete aspect de literatură: marele vistiernic Ghinea Ţucală este „ticălos" şi „tâlhar", domnul Constantin Cehan este un „ticălos despot", iar Constantin Mavrocordat, campionul reformelor, apare drept „reformatorul cel mai vătămător ţării"[93].

În mod cert, textul are o consistentă componentă politică, mai ales că autorul vede în istorie chiar o redutabilă armă politică. Totuşi, credem că nu doar interesele politice imediate l-au condiţionat pe N. Bălcescu, într-o perioadă în care critica pe toate planurile a epocii fanariote, apoi a influenţei greceşti vătămătoare spiritului „naţional" a tins să devină aproape o obligaţie patriotică, o cale de eliberare de trecut pentru a privi liberi spre viitor şi a contribui la propăşirea patriei. Faptul că însăşi epoca fanariotă a putut declanşa în interiorul istoricului resortul criticii scrise este demonstrată de încă o mărturisire a autorului. Citând în finalul articolului pe celebrul Marc Philip Zallony, care, la 1824, trasa, într-un anume fel, imperativul cercetării „independente" şi „nepărtinitoare" a epocii fanariote[94], îşi asuma acest deziderat, fiind dispus a face chiar el începutul. Ca atare, Nicolae Bălcescu nu a cedat doar impulsului politic, vrând să lovească în „partida fanariotă", ci a răspuns unei chemări conforme programului său istoriografic şi cerinţelor domeniului.

Mai mult, el discută aici despre intruziunea fanariotă la români ca una generală, pe care o vede adesea drept o luptă pe viaţă şi moarte între cele două etnii, română şi greacă. Reacţiile la articolul respectiv şi poate decantările survenite între timp îi modifică istoricului şi omului politic paşoptist sensibil atitudinea. După experienţa de la 1848-1849 el introduce în definiţia fanariotismului[95] o conotaţie socială, nemaifiind vorba de o etnie, o naţiune sau o parte de naţiune, ci de o categorie socială. Astfel, fanariotismul devine, ceea ce de fapt a şi fost, un sistem de guvernământ, o mentalitate de clasă guvernantă.

În lucrarea *Question économique,* Nicolae Bălcescu reiterează afirmaţii relative la modelul uman fanariot, rămas acelaşi spoliator neînduplecat, vanitos

[93] *Ibidem*, p. 343.

[94] Nicolae Bălcescu citează aproximativ din Marc Philip Zallony (*Essai sur les Fanariotes*, Marseille, 1824, p. 249). Considerăm potrivit a da aici textul prelucrat de Bălcescu, şi nu cel original: „dacă istoriile Moldovei şi Valahiei vor fi scrise de o mână tare, nepărtinitoare şi independentă, vor fi pline de acte arbitrare ale noilor despoţi" (Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, p. 77). Cartea este publicată de un autor grec, la trei ani după decăderea elementului fanariot din mărirea de altădată, dar este scrisă anterior. Se vede că a aşteptat un moment prielnic, fiindu-i frică să o publice până la 1821. Atitudinea critică faţă de fanariotism, în general, se explică prin lupta pe scena politică a Greciei şi a diasporei între reprezentanţii „Vechiului Regim", mai conservatori, în fapt vechea generaţie, adepta unei politici prudente şi moderate faţă de Turcia, şi cei care vedeau Grecia mai degrabă alături de Europa şi de valorile ei. Dacă istoriografia greacă a condamnat în secolul XIX şi în prima jumătate celui următor pe fanarioţii retrograzi, de câteva decenii se încearcă înţelegerea mai bine şi mai nuanţată a fanariotismului, existând tendinţa contrabalansării erorilor de guvernare şi a deficienţelor comportamentale prin acele aspecte pozitive.

[95] Vezi *Question économique des Principautés Danubiennes*, în N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, *Scrieri istorice, politice şi economice 1848-1852*. Ediţie critică de G. Zane şi Elena G. Zane, Bucureşti, 1982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi decadent, dar introduce nuanţe sociale care vin să lămurească o întreagă problematică. Corpului fanarioţilor îi sunt asimilate acum şi elementele autohtone recrutate din acea „boyarie lache, corrompue, intrigante... du nom de ciocoi (parvenus)"[96]. Această burghezie străină prinde rădăcini în Ţările Române, obţine naturalizarea prin căsătoria cu fiice de boieri, ajungând, la a doua generaţie, să aibă aceleaşi drepturi cu aristocraţia autohtonă şi îşi fixează drept ţel demolarea boierimii indigene. Se concepe un plan diabolic, a cărui reuşită aducea un dublu succes: pentru slăbirea boierimii era nevoie de reducerea bazei lor de venituri (ţărănimea aservită), iar prin reforma desfiinţării servajului se obţinea tocmai acest lucru, dar şi sporirea averilor fanariote, prin exploatarea locuitorilor intermediată de stat[97].

Nicolae Bălcescu obişnuia a-şi critica predecesorii în ale scrisului istoric, reproşându-le prezentarea unilaterală a istoriei[98], cu domeniile ei tradiţionale, faptul că au minimalizat importanţa unor factori precum cel social sau militar şi nu dorea să cadă în aceeaşi capcană. Astfel, prin *Question économique*, dar şi prin ansamblul operei sale, considera că şi-a atins obiectivele istoriografice, clarificarea unor chestiuni delicate şi, de ce nu, chiar obiectivul politic, înfierarea retrograzilor şi conectarea lor, în mentalul publicului larg, la o epocă dezastruoasă pentru istoria românilor: „Ce sont eux qu'on appele dans l'histoire les phanariotes... ils, etèrent le masque"[99].

Dacă există un numitor comun al textelor paşoptiste, atunci el poate fi identificarea veacului fanariot cu cea mai neagră şi dificilă perioadă a istoriei românilor. Reaua intenţie a fanarioţilor, premeditarea rece a acţiunilor sistematice de topire a identităţii etnice şi „naţionale" sunt idei prezente la M. Anagnosti, Aaron Florian şi N. Bălcescu. În noianul răului câţiva întrevăd şi personalităţi cu valenţe pozitive; astfel, M. Anagnosti recunoaşte meritele lui C. Mavrocordat, N. Bălcescu îi agreează pe postelnicul C. Cantacuzino şi pe spătarul I. Cantacuzino, iar M. Kogălniceanu dă girul moral domnilor C. Mavrocordat, Ioan Mavrocordat, Scarlat Ghica, Al. Ipsilanti, M. Şuţu, explicând şi motivele ce l-au condus către aceasta.

Influenţa culturii greceşti este trasată în tonuri sumbre de către Gh. Asachi (pentru care daunele majore ale fanariotismului sunt vizibile tocmai în registrul culturii), Aaron Florian (el credea că influenţa greacă a afectat mai profund cultura autohtonă decât a făcut-o influenţa slavonă), I. Albineţ, Ion Heliade Rădulescu, M. Kogălniceanu. Acesta din urmă vedea creaţiile culturale ale veacului XVIII – o literatură decadentă şi o limbă de neînţeles, străină, neproductivă – drept eşecuri, elemente total nefolositoare.

Este interesantă şi interpretarea activităţii unor prinţi fanarioţi, în sfera reformelor sociale. Primul care acceptă meritele măsurii de desfiinţare a

[96] *Ibidem*, p. 56-57.
[97] *Ibidem*, p. 51.
[98] Cf. Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, p. 174.
[99] *Question économique des Principautés Danubiennes*, în N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

servajului, iniţiate de C. Mavrocordat, este M. Anagnosti, poate şi sub presiunea mediului intelectual francez. În schimb, Heliade Rădulescu, deşi recunoaşte avantajele reformelor lui C. Mavrocordat, crede că ele au fost determinate pecuniar şi chiar divin, căci intervenţia cerului ar fi deturnat şi transformat reaua voinţă a iniţiatorului. În fine, N. Bălcescu identifică reforma desfiinţării servajului ca parte a planului diabolic fanariot de înlăturare a concurenţei boierimii autohtone, prin demolarea bazei lor de venituri, ce proveneau, în mare parte, de la ţărănimea aservită; în această privinţă, analiza rece social-economică este înăbuşită de inflamaţia naţionalistă.

Singurul care descoperă o latură pozitivă a fanariotismului este Ion Heliade Rădulescu, care subliniază faptul că regimul a salvat o parte din instituţiile tradiţionale şi a menţinut un oarecare echilibru, contrabalansând influenţele politice poloneze şi maghiare. Mai mult, el rezervă fanariotismului chiar rolul de scânteie în reaprinderea sentimentului patriotic şi de reconciliator al comunităţii româneşti, prin contribuţia la forjarea unui front comun al boierimii autohtone împotriva inamicului comun[100].

Discursul istoriografic antifanariot beneficia de entuziasmul începuturilor modernităţii, de atmosfera generată de descoperirea directă a Europei, de mixtura de sentimente proprii momentului (de inferioritate, de superioritate, de luciditate şi iluzionare, de exagerare propagandistică)[101] ce anunţau o epocă nouă. Confruntaţi cu realitatea, deloc comodă, a timpului postfanariot, când tarele şi problemele societăţii se perpetuau, ignorând momentul 1821, istoricii şi ideologii paşoptişti erau nevoiţi a formula răspunsuri rapide care să elimine obiectul şi cauzele criticii obiective, interne sau externe, deturnând discuţia şi abătând atenţia spre un factor exterior poporului român. Alteritatea fanarioţilor a fost utilizată cu eficienţă şi fără replică, pentru purificarea istoriei de acţiunile străinilor şi pentru protejarea propriei comunităţi, sacrificând, prin violenţa limbajului, victima aflată cel mai la îndemână. Totodată, discursul antifanariot reprezenta pentru istoricii paşoptişti, în plan secund, o cale indirectă spre a afirma, impune şi legitima setul de valori împrumutate din Occident, dar asumate conştient, valori ce difereau de cele tradiţionale, resimţite ca organice.

PHANARIOTISM AND ANTIPHANARIOTISM IN THE ROMANIAN HISTORIOGRAPHY OF THE 1848 PERIOD
(Summary)

Due to the mixture of old and new, traditional and modern, the historiography of the 1848 period represents one of the most interesting Romanian historiographical sequences. The longevity of the literary historical gender, from the annalists to the historians of the middle of the XIXth century, is explained by the necessity of a

[100] Imaginea aceasta va fi preluată şi valorificată de cărturarii români din a doua jumătate a veacului XIX.

[101] Mihai Chioveanu, *op. cit*, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

culminating point in the written culture, which could crystallize the cultural conscience and affirm Romanians' right to existence and freedom. Scholars, as well as action men, builders of their epoch, the historians of the 1848 period try to offer the readers of the universal history and country history textbooks, the aim declared being that of the flourishing of the nation; more than reflexive spirits, they are reforming spirits who critically approached the whole socio-politic area.

The criticism of the Phanariot period, although generated in a political plan by a violent antiphanariot discourse, destined to answer the national need of conciliation, of identification of a common enemy, is transmitted to the field of historiography. The historians used to see in the phanariot corruption the perfect victim for the sacrifice that would have permitted the purification of the country's history from the actions of the foreigners, the elimination of the ballast of the past and a new beginning, based on a set of values of western origin.

The paper tries to offer a direct perspective on the antiphanariot vision of the annalists of the 1848 period and to grasp both the generalities, the filiation of the ideas, and the differences in approach and special nuances, where they exist. M. Anagnosti, Aaron Florian, I. Maiorescu, I. Albineț, Gh. Asachi, I.H. Rădulescu, M. Kogălniceanu and N. Bălcescu tackled the Phanariot problem from identical positions, patriotic, but their antiphanariot discourse has, besides the common elements, notable differences, depending on the formation, the preoccupations and the aims of each one.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIRGINIA ISAC

INFORMAŢII BIBLIOFILE ÎN DOCUMENTE DE ARHIVĂ

Cărţile au avut şi în trecut o rapidă şi largă circulaţie. Unele s-au păstrat, multe însă s-au pierdut. Numărul celor păstrate se cunoaşte, dar e departe de a fi complet, cercetările însă pot scoate la iveală alte exemplare care se adaugă moştenirii noastre culturale. Prezentând câteva mărturii din fondurile şi colecţiile Arhivelor din Iaşi, nu vom aduce titluri noi, ale unor cărţi dispărute, ci doar vom semnala alte exemplare care vor mări numărul celor cunoscute şi prin aceasta circulaţia lor în lumea cititorilor. Este vorba de simple liste sau inventare de cărţi, însemnări şi menţiuni în diferite genuri de documente, în unele nebănuind existenţa unor asemenea preţioase informaţii. Câteva din acestea încercăm să le prezentăm în rândurile de faţă.

Astfel, o carte de judecată a marilor boieri din 1802 septembrie 3, prin care s-a împărţit averea medelnicerului Mihai Roset, între el, soţie şi copii, medelnicerul călugărindu-se, menţionează în lista averii, moşii, lucruri, ţigani şi, la „alte lucruri", 94 cărţi franţuzeşti, nemţeşti şi greceşti[1].

La Iaşi, fiii unui zugrav din acest oraş se judecă, în 1837, cu un alt zugrav pentru o biblie „de stambe", pe care o aveau de la tatăl lor şi după care şi alţi zugravi lucraseră[2]. Erau zugravi de icoane şi de biserici: dar ce biblie folosiseră pentru modele? Putem presupune că a fost *Adunare a stambelor Sfintei Evanghelii*, tipărită la mănăstirea Neamţ în 1821, cu 95 gravuri în text şi în afara textului. Ştefan Berechet, care semnează pentru prima oară această tipăritură, atrăgea atenţia asupra măiestriei cu care sunt lucrate gravurile şi importanţa lor pentru istoria xilografiei româneşti[3]. Fiind tipărită la Neamţ, unde exista o

[1] AN Iaşi, colecţia Litere, ds K/369, p. 99; v. şi Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, Bucureşti, 1938, p. 89, 90.

[2] ANI, fond Curtea de Apel din Iaşi, secţia I, ds 347, 4 file.

[3] Ştefan Gr. Berechet, *O carte necunoscută bibliografiei vechi româneşti*, în RI, vol. XXIV, 1938, nr. 4-6, p. 130-132; *Bibliografia românească veche*, vol. IV, p. 151, nr. 435, după Berechet. Un exemplar se află la BCU „Mihai Eminescu" din Iaşi, semnalat în *Catalogul cărţilor rare şi preţioase*, vol. III, p. 349, nr. 510, poate tocmai cel semnalat de Berechet, deoarece făcuse parte din biblioteca Institutului de istoria vechiului drept românesc de pe lângă Facultatea de drept din Iaşi, unde Berechet era profesor; exemplarul fusese adus de studentul Dumitru Bălan din Huşi, donaţie de la Dumitru P. Lefter din comuna Albeşti-Fălciu.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 311–318

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tradiție a gravurii în lemn și unde s-au distins prin talent și activitate mulți călugări, reprezintă, alături de *Evanghelia* numită *cea Mare*, tipărită în același an, tot la Neamț, monumente ale artei tipografice nemțene[4].

Două informații au fost găsite, întâmplător, în dosarele Primăriei Iași, sunt cereri pentru eliberări de copii de pe certificatele de naștere. Acei care se născuseră înainte de anul 1832, an când s-a legiferat obligativitatea ținerii actelor de stare civilă sub denumirea de mitrici[5], neavând cu ce să-și dovedească data nașterii, ca Alecu Manolli și Grigore Costăchescu, au înfățișat cărțile pe care părinții lor au însemnat aceste date. Primul, în 1869, prezenta un exemplar al *Psaltirii* tipărită la Râmnic în 1751[6], în timpul domniei lui Grigore al II-lea Ghica. Tatăl său, șetrarul Ioan Manolli, însemnase că „la let 1818 avgust 18 s-au născut fiul nostru Alecu, în Nicorești, la Sârbi". Psaltirea a fost oprită și depusă la biblioteca primăriei, dar câțiva ani mai târziu, juristul Scarlat Pastia, în calitate de rudă, a reclamat tipăritura și informația noastră se oprește aici[7].

Psaltirea din 1751 este astăzi o carte rară, căci puține exemplare s-au mai putut identifica în diferite localități din țară[8]. Poate familia Manolli moștenise psaltirea din tată în fiu, cumpărată nu mult după tipărire, într-o perioadă când în Moldova tipografia Mitropoliei tipărea sporadic sau deloc, cea de la Rădăuți își încetase activitatea în 1746, iar tipografia lui Duca Sotiriovici, care a imprimat cărți necesare cultului[9], probabil nu satisfăcea cererile. Tipografia de la Râmnic, focar de cultură și cu o activitate editorială deosebit de bogată în limba română, care se adresa tuturor românilor, a contribuit în mare măsură la păstrarea unității și formarea conștiinței naționale românești[10].

Grigore Costăchescu, numit mai sus, prezintă ca dovadă a nașterii sale *Psaltirea în stihuri* a lui Dosoftei, tipărită în anul 1815, în care, la fila 40, se găsea notat de tatăl său, Costache Neculau, data nașterii: 19 martie 1819, botezat la biserica Sf. Gheorghe Lozonchi din Iași „de cuconașu Grigore Ghica"[11].

Nu se cunoaște o ediție a *Psaltirii în versuri* din 1815. Reeditarea ei s-a făcut mult mai târziu, în 1887, sub auspiciile Academiei Române, de Ion Bianu.

---

[4] Vezi și I. Ivan, *Tipografia din mânăstirea Neamț*, în MMS, 1962, nr. 5-6, p. 423-424.

[5] Gheorghe Ungureanu, *Actele de stare civilă în Moldova până la Regulamentul Organic*, în RA, 1/1958, p. 82.

[6] BRV, II, p. 120, nr. 280, după exemplarul aflat la BAR.

[7] ANI, fond Primăria municipiului Iași, ds 6/1869, f. 311.

[8] Un exemplar la BCU „Mihai Eminescu" din Iași, apud *Catalogul cărților rare...*, III, p. 91, nr. 107; un alt exemplar la Craiova, v. Aurelia Florescu, *Tipăriturile vâlcene din patrimoniul Craiovei*, în vol. *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Valorificare – cercetare*, Râmnicu Vâlcea, 1980, p. 65.

[9] Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968, p. 98.

[10] Comunicările de la sesiunea din 9-10 mai 1980 de la Râmnicu Vâlcea, cuprinse în volumul citat la nota 8, prezintă prețioase informații despre activitatea acestui centru tipografic; v. și Costin Marinoiu, *Istoria cărții vâlcene, sec. XVII-XVIII*, Craiova, 1981.

[11] ANI, fond Primăria municipiului Iași, ds 9/1875, f. 214.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iar recent de N.A. Ursu în 1974[12]. Intenția lui G. Asachi și a lui Gh. Săulescu de retipărire a psaltirii, cât și a altor monumente ale limbii și literaturii române vechi, în 1840, a rămas nerealizată. Asachi repară însă unele exemplare deteriorate, existente în timpul său, retipărind în tipografia sa filele lipsă și alcătuind o foaie de titlu deosebită de cea originală[13]. În 1815 însă s-a tipărit la mânăstirea Neamț, *Alegere din toată psaltirea*[14], iar la Iași, la tipografia Mitropoliei, prin grija mitropolitului Veniamin Costache în 1815, *Cele nouă cântări din psaltire*, în două serii[15]. Lipsa exemplarului prezentat de Grigore Costăchescu face dificilă identificarea uneia sau alteia din cele două tipărituri din 1815.

Listele și inventarele de cărți cercetate, care stau la baza acestui articol, au un caracter informativ, de recomandare. Ele prezintă însă unele greutăți, tipăriturile sunt menționate foarte sumar și fără anul de apariție, ceea ce complică mult identificarea lor. Mă voi opri numai la câteva titluri din aceste liste și inventare, importante prin conținut și larga audiență de care s-au bucurat.

Dintre acestea voi semnala mai întâi pravila dăruită la 12 februarie 1854 Seminarului de la Socola de Toma Săvescu, fostul învățător al lui Spiru Haret. Crescut la seminar, Toma Săvescu, în semn de recunoștință, donează *Pravila sfinților părinți*, tipărită la Târgoviște în anul 1552, după cum arată în actul de donație[16]. Din această vreme nu este cunoscută decât o pravilă, numită a lui Coresi, tipărită prin 1563 sau între 1570-1580, la Brașov, de fapt un fragment descoperit în 1921 de Andrei Bârseanu, comunicat Academiei Române și tipărit în facsimil de Ion Bianu[17]. Poate fi aceasta sau o greșeală a donatorului în loc de 1652 când s-a tipărit la Târgoviște *Îndreptarea legii*, Pravila cea Mare sau Pravila lui Matei Basarab[18], care, împreună cu *Cartea românească de învățătură*, pravila lui Vasile Lupu din 1646, sunt primele coduri de legi publicate în Europa într-o limbă națională[19]. *Pravila cea Mare* a avut o arie de circulație foarte mare în Moldova și în Ardeal și a fost în vigoare până în anii de după domnia lui Alexandru Ioan Cuza și chiar și mai târziu, atât pentru biserică cât și pentru stat prin unele dispoziții care se referă la obiceiul pământului[20].

---

[12] Dosoftei, *Psaltirea în versuri, 1673*. Ediție critică de N.A. Ursu, Iași, tipografia Mitropoliei Moldovei, 1974. Despre importanța psalmilor în cultura română, același în „Cronica", nr. 43/1974, p. 4-5.

[13] *Ibidem*, *Psaltirea în versuri*, p. XXIX.

[14] BRV, p. 115, nr. 868.

[15] *Ibidem*, p. 116-117, nr. 873; Daniela Poenaru, *Contribuții la bibliografia românească veche*, Târgoviște, 1973, p. 282-283; la Biblioteca „Mihai Eminescu" din Iași se găsesc patru exemplare din cel tipărit la Iași, cf. *Catalogul cărților rare...*, vol. III, p. 288, nr. 412.

[16] ANI, fond Seminarul Veniamin Costache, ds 878, f. 10.

[17] Liviu Stan, *Vechile noastre pravile*, în MMS, nr. 9-10/1958, p. 746-749.

[18] BRV, vol. I, p. 190-203.

[19] Monica Breazu, Rodica Bănățeanu, *Considerații preliminare privind fondul național de carte veche românească din sec. XVII*, în vol. *Valori bibliofile...*, R. Vâlcea, 1980, p. 406.

[20] Liviu Stan, *op. cit.*, p. 758, care afirmă că "*Pravila cea Mare* reprezintă oglinda cea mai fidelă a vieții bisericești și de stat din vremea alcătuirii ei și cel mai important document istoric și de veche legislație a poporului nostru".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fragmente din această pravilă şi alte ediţii s-au publicat după anul 1853[2] şi până atunci a circulat şi în copii manuscrise. În inventarul bibliotecii fostului Seminar teologic din Huşi, din 1893, este consemnat un asemenea manuscris, din 1791, fără a i se indica proveniența, ca la alte cărţi şi manuscrise, unele foarte preţioase[22].

Din operele lui Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea*, cea dintâi lucrare a sa, tipărită la Iaşi în 1698, în Tipografia domnească, o găsim în izvodul celor 175 de cărţi româneşti, ruseşti, greceşti şi latineşti de la mănăstirea Dolješti de lângă Roman, *Divanul* lui Cantemir aflându-se, în momentul alcătuirii izvodului, la „arhimandritul Filaret"[23]. Izvodul nu este datat şi nici una din cărţile înscrise în el nu are anul de apariţie, dar după alte elemente putem să-l datăm în jurul anului 1830. Se cunoaşte că la această mânăstire a existat şi o şcoală, iar mitropolitul Veniamin Costache lasă prin testament biblioteca sa seminarului pe care egumenul mânăstirii, Veniamin Rosetti, făgăduise să-l înfiinţeze aici[24].

Opera care l-a consacrat pe Dimitrie Cantemir pe plan european a fost *Istoria imperiului otoman*. Prin grija fiului său Antioh s-a tipărit versiunea franceză, în 1743, la Paris, în două ediţii, una în 4°, în două volume, şi alta în 12°, în patru volume. Cele patru volume din a doua ediţie se găseau şi în biblioteca şambelanului Ion Balş (moare la Viena în 1839) de la moşia sa Galbena din Basarabia[25]. Mare iubitor de carte rară şi frumoasă, a adunat în biblioteca sa peste 1800 de volume (462 titluri) dintre anii 1542-1833, de la clasicii latini şi greci până la cărţi de agricultură şi tratate de vânătoare. Se pare că a fost elev al Academiei domneşti din Iaşi[26] şi a studiat apoi în Franţa de unde şi-a procurat cele mai multe cărţi pentru biblioteca sa[27].

La începutul secolului al XIX-lea opera lui Dimitrie Cantemir revine în atenţia compatrioţilor săi. Încă din 1806 mitropolitul Veniamin Costache poseda o traducere a *Descrierii Moldovei*, care abia în 1825 s-a putut tipări la mânăstirea Neamţ[28]. Ediţia din 1851 apărută la Iaşi prin grija lui Costache Negruzzi a avut cea mai mare circulaţie. Un exemplar costa 14 lei şi se putea procura de la

[21] *Ibidem*, p. 759-760.

[22] ANI, colecţia Manuscrise, nr. 1580, nr. 397.

[23] ANI, colecţia Documente, P. 413/281.

[24] Ath. Vasilescu, *Monografia mânăstirii şi comunei Dolješti din judeţul Roman*, Roman, 1930, p. 32; Veniamin Rosetti a fost egumen între 1825-1844.

[25] ANI, colecţia Documente, P. 552/2, f. 3r; v. şi Virginia Isac, *Biblioteci personale în Moldova în sec. XIX*, în RA, 2/1969, p. 51-54.

[26] Ariadna Camariano, *Academiile domneşti din Bucureşti şi Iaşi*, Bucureşti, 1971, p. 221, un Ion Balş elev al lui Daniil Filippidis.

[27] C.I. Karadja, *Un bibliophile moldave au début du XIX-ème siècle. Le grand ecuyer Ion Balş*, în „Académie Roumaine. Bulletin de la section historique", tome XXVIII, I, Bucureşti, 1947, p. 106-130.

[28] Despre autorul traducerii v. N.A. Ursu, *Ioan Nemişescu, autorul primei traduceri româneşti a operei lui Dimitrie Cantemir. Descriptio Moldaviae*, în „Arhivele Moldovei", III-IV, 1996-1997, p. 7-21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

librăriile din Iași. Seminarul teologic de la Socola cumpăra pentru biblioteca sa și împărțea și zece exemplare elevilor merituoși[29].

Cea mai largă răspândire a avut-o însă ediția din 1835-1836, de la Iași, a *Hronicului romano-moldo-vlahilor*, apărută sub îngrijirea lui Veniamin Costache și Gheorghe Săulescu, amândoi foști elevi ai Academiei domnești din Iași, ale cărei învățăminte le folosiseră pentru cauza națională a poporului român[30]. Tirajul *Hronicului* a fost de 1000 exemplare, după o relatare a „Foii pentru minte" din 1845[31], iar în lista prenumeranților Epitropia Învățăturilor Publice se înscrisese cu 100 exemplare, Grigore Cuza cu nouă exemplare, G. Asachi cu trei, cu câte unul Costache Conachi, Iordache Mălinescu, Vasile Pogor tatăl, Damaschin Bojinca, Nicolae Istrati și Costache Negruzzi, acesta din urmă intenționând ca împreună cu Mihail Kogălniceanu să tipărească, în limba română, întreaga operă a lui Dimitrie Cantemir și a lui Antioh Cantemir[32]. Veniamin Costache trimitea unei fețe bisericești din Chișinău două exemplare din *Hronic*, împreună cu alte cărți de a căror tipărire se îngrijise sau le tradusese[33].

Hronicul prințului Dimitrie Cantemir se va fi trimis și pe la alte mânăstiri și schituri. Un exemplar din tomul al doilea figurează în inventarul cărților de la schitul Doljești[34], iar la Seminarul din Huși se cumpără în 1854[35]. În 1861 încă se mai aflau la Mitropolie 37.325 coli tipărite din *Hronic*, găsite într-un gherghir de la biserica Sf. Gheorghe, în urma unei revizii, pe lângă alte diferite obiecte, hărți, peciuri, 101 cărți grecești și 12 rusești rămase de la arhimandritul Ghermano și 13 tomuri din „biblioteca vechilor părinți greco-latină"[36].

Listele cercetate, acum, ne-au oferit prea puține date despre difuzarea și receptarea operei lui Dimitrie Cantemir, afirmație valabilă și pentru celelalte cărți menționate. Cele mai multe liste aparțin unor schituri sau biserici, desigur, cartea religioasă, de ritual, fiind preponderentă.

Documentele prezentate confirmă încă o dată rezultatele cercetărilor specialiștilor, cercetări care au luat o amploare deosebită în ultimii ani asupra circulației cărții. Cărți tipărite la Târgoviște, Râmnic, Buzău, București, Blaj, se găsesc numeroase în aceste liste, exemplare care se pot adăuga celor cunoscute. Nicolae Iorga căuta în aceste cărți vechi, de slujbă, „fărâme de adevăr

[29] ANI, fond Seminarul Veniamin Costache, ds 878, f. 7-8.

[30] A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 259.

[31] „Foaie pentru minte, inimă și literatură", VIII, 1845, p. 68; v. și V. Cristian, *Editarea și difuzarea cărții românești de istorie (1821-1848)*, în AIIX, 1975, p. 65-66.

[32] Cererea pentru publicare la ANI, fond Secretariatul de Stat, ds 502, publicată de Dan Simonescu, *Mihai Kogălniceanu ca tipograf și editor la Iași*, în „Studii și cercetări bibliografice", II, 1957, p. 178.

[33] ANI, colecția Documente, P. 213/45; printre celelalte cărți: 12 *Viețile sfinților*, 1 *Hronograf*, 3 *Istoria sfintei scripturi, vechi și nouă*, „de mine tălmăcită și tipărită", 1 *Checragarion a sf. Augustin*.

[34] Ath. Vasilescu, *op. cit.*, p. 37.

[35] ANI, colecția Manuscrise, nr. 1580, f. 1.

[36] ANI, fond Mitropolia Moldovei, ds 54/1861, ordinul de revizie și în colecția Documente, P. 728/127, opisul lucrurilor și cărților aflate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contemporan"[37]. Aceste fărâme de adevăr ni le dau, de pildă, şi predosloviile *Mineielor* tipărite la Râmnic, ale episcopului Chesarie, român de origine, de o vastă cultură, care a încercat să periodizeze istoria românilor şi să argumenteze necesitatea afirmării lor politice[38]. Aceste *Mineie* tipărite la Râmnic se aflau, de pildă, la biserica din Micăuşeni, a familiei Sturza, la loc de cinste, legate în piele roşie[39].

Tot un Sturza, vornicul Dimitrache, împrumuta de la Schitul Doljeşti[40] o carte cu vieţi de pustnici, numită *Lafsaicon*, tipărită la Bucureşti în 1760 şi fiind o traducere după versiunea greacă apla de către Teofilact biv vel clucer[41].

Foarte răspândită în Moldova a fost *Liturghia* tipărită la Iaşi, în 1759, de mitropolitul Iacob, şi prin faptul că printr-o anafora din 29 septembrie 1759, întărită de domn, s-a hotărât să fie cumpărată de toate bisericile, schiturile şi mânăstirile din ţară, cu contribuţia sătenilor, dar şi boieri sau călugări, fixându-i-se şi preţul la zece lei mai ieftină decât cărţile ce se aduceau din Muntenia, măsură luată pentru acoperirea unei datorii a mitropolitului[42]. În anul 1942 un exemplar se găsea la schitul Tărâţă, în inventarul cărţilor fiind consemnat şi anul de apariţie[43].

În aceste liste de cărţi bisericeşti găsim şi câteva exemplare ale unor opere literare, cărţi de „desfătare" pentru cititorul din secolul al XVIII-lea ca şi pentru cel de mai târziu. Au circulat mult în manuscris chiar şi după tipărirea lor, în versiunea greacă sau în traducere după aceste versiuni greceşti, dar şi în original.

Teatrul politic, ediţia greacă din 1758, tipărită la Lipsca, se afla în biblioteca Seminarului din Huşi[44], iar la mânăstirea Precista din Roman se găsea, în 1830, printre cărţile rămase de la arhimandritul Vartolomei[45]. Un exemplar se afla şi la schitul Războieni, fără menţionarea ediţiei, donaţia arhiereului Alexie Şerban Craioveanu[46].

De la arhimandritul Vartolomei, menţionat mai sus, mai rămăseseră o geografie, un „Istoricon în tipar moldovenesc", *Critil şi Andronius, Întâmplările lui*

---

[37] N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, ed. V. Râpeanu, Bucureşti, 1972, p. 319.

[38] Alexandru Duţu, *Coordonate ale culturii româneşti în sec. XVIII (1700-1821). Studii şi texte*, Bucureşti, 1968, capitolul *Râmnicenii şi problema timpului*, p. 119-211.

[39] ANI, colecţia Manuscrise, nr. 1610, f. 33; 12 Mineie de Râmnic se aflau şi la biserica Precista din Roman, *ibidem*, fond Epitropia Sf. Spiridon, ds 1276, f. 210v.

[40] *Ibidem*, colecţia Documente, P. 413/281.

[41] BRV, II, p. 150, nr. 320; v. şi Virgil Cândea, *Completări la bibliografia românească veche*, în „Studii şi cercetări de bibliologie", I, 1955, p. 261.

[42] ANI, colecţia Documente, P. 360, p. 89-90, nr. 43; v. şi Constantin Turcu, *Cărţi, tipografi şi topografii din Moldova în sec. XVIII*, în vol. *Prima sesiune ştiinţifică de bibliografie şi documentare*, Bucureşti, 1957, p. 159-160.

[43] ANI, fond Epitropia Sf. Spiridon, ds 1620, f. 32.

[44] *Ibidem*, colecţia Manuscrise, nr. 1580, nr. 317.

[45] *Ibidem*, colecţia Documente, P. 392/29.

[46] *Ibidem*, fond Epitropia Sf. Spiridon, ds 1073 din 1921, 8 file şi se referă la succesiunea arhiereului, fost egumen al mânăstirii Sf. Spiridon din Iaşi, care a lăsat, prin testament, mânăstirii Războieni biblioteca şi veşmintele sale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Telemah şi *Zăbava fandasiei*. Însemnarea e lapidară şi nu putem şti ce ediţii erau, dacă erau tipărituri.

Dar romanul lui Balthasar Gracian, *El Criticon*, fusese tipărit în 1794 la Iaşi, tradus după versiunea greacă, sub titlul *Critil şi Andronius* şi un exemplar se afla şi la Seminarul din Huşi[47]. *Întâmplările lui Telemah*, capodopera lui Fénelon şi cauză a disgraţiei autorului – satira la adresa curţii lui Ludovic XIV fiind deosebit de virulentă[48] – aflată între cărţile arhimandritului Vartolomei, putea fi şi manuscrisul unei traduceri, căci abia în 1818 s-a tipărit la Buda, în traducerea lui Petru Maior după o versiune italiană[49], iar lista cărţilor este din anii 1801-1804. La Seminarul din Huşi se găsea o ediţie franceză a lui *Telemah*, tipărită la Veneţia în 1750, dăruită de Mihail Burcă în 1861[50].

Nu cunoaştem o ediţie românească tipărită a operei lui Francesco Loredano, *Zăbava fandasiei*, titlu sub care a apărut în manuscrisele româneşti. Este posibil ca şi de această dată să fie un manuscris, poate chiar al lui Vartolomei[51].

Se cunoaşte importanta contribuţie a mitropolitului Veniamin Costache la dezvoltarea limbii literare române. Întreaga sa activitate prin şcoală şi carte tipărită este o vie dovadă. Reorganizând tipografia Mitropoliei din Iaşi la venirea sa în scaunul de mitropolit, în 1803, cât şi pe aceea de la mânăstirea Neamţ, a imprimat numeroase cărţi sau a îndemnat sau sprijinit pe alţii să facă acest lucru[52]. A tradus şi tipărit, printre altele, la Iaşi, în cinci tomuri, între 1815-1819, *Adoleshia Filotheos adecă îndeletnicire iubitoare de Dumnezeu* a lui Evghenie Vulgaris[53]. Lista prenumeranţilor menţionează 162 abonaţi cu 425 exemplare[54]. Tipăritura am găsit-o în lista, din 1828, a cărţilor de la schitul Orgoeşti din ţinutul Tutova, *Adoleshia* întreagă, deci toate cele cinci tomuri[55].

Ultima carte pe care o semnalăm, donaţie a arhiereului Alexie Şerban Craioveanul schitului Războieni[56] este *Istoria lui Numa Pompilie*, a lui Florian, în traducerea lui Alexandru Beldiman, din limba franceză, tipărită la Iaşi în 1820, în două volume, „spre podoaba limbii româneşti şi îndeletnicirea patrioţilor"[57]. În prefaţă mărturiseşte că, deşi o avea de mult tradusă, a întâmpinat

[47] *Ibidem*, colecţia Manuscrise, nr. 1580.

[48] Despre receptarea ei în Ţările Române, v. Al. Duţu, *op. cit.*, p. 235-240.

[49] BRV, tom III, p. 221, nr. 979. N. Iorga îşi amintea că a aflat şi menţiunea unei traduceri româneşti anterioare, rămasă în manuscris (N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XVIII (1688-1821)*, ed. Barbu Theodorescu, Bucureşti, vol. II, p. 202, nota 369).

[50] ANI, colecţia Manuscrise, nr. 1580, f. 5r; Mihail Burcă mai donase: *Principes de physique*, Paris, 1797, şi *L'esprit des journaux*, vol. VI, Bruxelles, 1810.

[51] Celelalte cărţi de pe lista menţionată deocamdată nu le-am putut identifica.

[52] Epifanie Norocel, *Mitropolitul Veniamin Costache şi tipografia din Iaşi*, în MMS, nr. 1-2 din 1967, p. 71-79.

[53] BRV, III, p. 113-115, nr. 1051 şi p. 315; IV, p. 229, nr. 867.

[54] Vezi Nicolae Bocşan, *Carte şi cititori la începutul sec. XIX*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Historia, 1976, p. 25.

[55] ANI, colecţia Documente, P. 374/65.

[56] *Ibidem*, fond Epitropia Sf. Spiridon, ds 1073.

[57] BRV, III, p. 328-330, nr. 1071.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neîncrederea compatrioților „că iaste cu neputință a scrie ceva întru o limbă necanonisită şi lipsită de tot meşteşugul gramaticesc, dar, pentru că „nici un început nu poate fi cu desăvârşire", a tipărit-o cu cheltuiala sa.

Preocupările noastre privind cărțile şi bibliotecile sunt de început, dar fiindcă tot nu pot fi cu „desăvârşire", am crezut că nu este lipsit de interes să aducem la lumină aceste câteva informații, oferite de documente, despre unele cărți care au circulat în Moldova.

BIBLIOPHILE INFORMATION IN ARCHIVE DOCUMENTS
(Summary)

The article contains pieces of information on books that were once (XVIIth- XIXth centuries) enjoying a wide circulation, representing patrimonial goods and being, not rarely, disputed in court. Some of them were kept, others lost. The number of the ones kept is not known, but is far from being complete. The article presents a few such testimonies from the funds and collections of the Archives of Iasi. The author states that she doesn't come with new titles, of disappeared books, but only calls the attention on other copies, which will increase the number of the ones known and used in the scholars' circle. The article relies upon simple lists, book inventories, on notes and references existing in different documents where, at a first sight, we might suspect the existence of precious pieces of information for our culture.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GABRIEL ASANDULUI

ECONOMIA ŞI ÎNVĂŢĂMÂNTUL ÎN GÂNDIREA LUI A. C. CUZA

A scrie un articol despre A.C. Cuza este un demers anevoios întrucât el este cunoscut doar ca un promotor al antisemitismului românesc şi mai puţin ca om de ştiinţă şi pedagog. Un alt inconvenient îl reprezintă faptul că mulţi istorici îi neagă calităţile, insistând doar asupra aspectelor negative ale personalităţii sale. De aceea, demersul nostru se va axa asupra activităţii academice şi didactice a lui A.C. Cuza, iar referirile la activitatea politică şi parlamentară vor fi sporadice, având caracterul de a pune mai bine în valoare personalitatea sa.

A.C. Cuza s-a născut la 8 noiembrie 1857, la Iaşi. Tatăl său se trăgea din cunoscuta familie a boierilor Cuzeşti, ale cărei origini sunt incerte. A.D. Xenopol considera că boierii Cuzeşti ar fi originari din provincia franceză Lorena. Documentele amintesc de un Nicolae Cuza sau Cuzanus, născut în 1401, în satul Cues, şi decedat în 1464, la Todi (Italia). Acesta a ajuns cardinal în cadrul Bisericii catolice, în care calitate a luat parte la negocierile purtate pentru reunificarea bisericilor catolică şi ortodoxă. Cu prilejul acestor negocieri, el s-a deplasat în mai multe rânduri la Constantinopol, capitala Imperiului Bizantin, fiind însoţit de o rudă a sa care s-a stabilit acolo. Se pare că acest reprezentant a pus bazele ramurii orientale a familiei din care se trag şi Cuzeştii moldoveni[1].

Primul reprezentant al familiei Cuza, menţionat în documentele moldoveneşti, a fost Dumitraşcu. Acesta a avut trei fii: Miron, Teodor şi Velişco. Familia viitorului profesor de Economie politică de la Universitatea din Iaşi se leagă de primul născut al boierului Dumitraşcu, Miron, ca, dealtfel, şi familia viitorului Domn al Principatelor Unite, Alexandru Ioan Cuza. Născut în jurul anului 1680, Miron Cuza s-a căsătorit cu nepoata marelui cronicar moldovean Miron Costin, Ilinca[2]. Fiul său cel mare, Ioan, a fost căsătorit cu Teodosia Răşcanu, cu care a avut nu mai puţin de opt copii: Nicolae, Arghire, Catinca, Alexandru, Gheorghe, Constantin, Zoe şi Ion. Destinul lui Ioan Cuza a fost tragic, acesta sfârşind sub securea călăului, la 18 august 1778. Cel care a ordonat decapitarea spătarului Ioan a fost Domnitorul Constantin Moruzi, întrucât acesta

[1] A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iaşi, Tipografia Dacia, 1903, p. 5.
[2] Gh. Gibănescu, *Cuzeştii*, Bucureşti, 1912, p. 10-25.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 319–337

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

protestase față de nelegiuirile și samavolniciile comise de turci pe teritoriul Moldovei[3].

Cel mai mare dintre copiii lui Ioan Cuza, Neculai (1755-1806), s-a căsătorit cu Nastasica Adam, cu care a avut șase copii: Gheorghe, Ion, Varlaam, Grigore, Maria și Xenia[4]. Gheorghe, primul născut în familia lui Neculai Cuza, este bunicul dinspre tată al lui A.C. Cuza. El a fost căsătorit cu Anica Șerban și a avut doi fii, Ioan și Constantin. Primul dintre ei, Ioan, s-a căsătorit cu Victoria Ruset care i-a dăruit patru copii: Gheorghe, Dumitru, Ruxandra și Valentina[5]. Cel de-al doilea copil al lui Gheorghe Cuza, Constantin, tatăl viitorului doctrinar al antisemitismului românesc, s-a născut în anul 1818. A luat de soție pe fiica postelnicului Ioniță Coroi, Smaranda, cu care a avut doi fii, Petru și Alexandru.

Constantin Cuza, văr primar cu Domnitorul Alexandru Ioan Cuza, a deținut o serie de funcții în aparatul juridic al Moldovei, apoi în cel al Principatelor Unite. Inițial a fost judecător, apoi candidat și membru al Curții de Apel din Iași, pentru ca, în perioada 1863-1866, să fie avocat la Curtea de Casație din București. Nu s-a implicat decât tangențial în politică, fiind, pentru o scurtă perioadă, prefect al județului Ismail (mai 1859). Se pare că această funcție a datorat-o vărului său cu care a întreținut relații foarte strânse.

Ascensiunea sa profesională a fost curmată prematur de o boală necruțătoare care a dus la decesul său la vârsta de doar 48 de ani, în 1866. Soția sa, Smaranda Cuza, l-a urmat în scurt timp, în 1870, lăsând în urmă doi copii minori.

Alexandru, mezinul familiei, s-a născut la Iași și a copilărit în casele părintești care erau învecinate cu cele ale vornicului Vasile Pogor și cu cele ale logofătului Costache Sturza[6].

Într-un interviu acordat ziaristului Alexandru Cusin, la 28 mai 1936, A.C. Cuza a prezentat extrem de plastic mediul în care a copilărit: „Mediul în care m-am dezvoltat (...) a fost mediul de tranziție, acel de repede, dar mai mult de repezită prefacere, cu trecere de la cultura tradiționalistă, religioasă și patriarhală a boierimii, având ca bază a existenței moșiile lor cu clăcași, încă neeliberați, și pe care ei singuri le agricultau, la cultura modernă cu părăsirea vechilor îndeletniciri și tradiții, uitând de religii și lăsându-și moșiile pe seama jidanilor, ori rândari jefuitori"[7].

Persoanele pe care le-a cunoscut în copilărie l-au impresionat profund, el amintindu-și de aceștia reprezentanți ai vechii, dar și ai noii civilizații românești chiar și la venerabila vârstă de 80 de ani, când declara: „Am avut astfel în fața mea pe ultimii reprezentanți ai vechii boierimi, cu antereie încinși cu brâie și purtând işlice și gugiumane, sau chiar fesuri sau șepci, cum era însuși bunicul meu, pe care abia mi-l amintesc ca prin vis; pe reprezentanții modernizați ai epocii regulamentare, (...) și apoi pe cei dintâi reprezentanți ai culturii moderne

[3] *Ibidem*, p. 39-73.
[4] *Ibidem*, p. 74-82.
[5] *Ibidem*, p. 135-150.
[6] *Porunca vremii*, București, an V, nr. 417, din 8 iunie 1936, p. 45.
[7] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu titluri academice, veniţi din străinătate şi cărora nu le mai rămăsese nimic, nici măcar amintirea vieţii trecute, în graba de a înlocui cu formele noi fără fondul ce i-ar fi putut corespunde"[8].

În această lume în transformare, în care noul lupta să înlocuiască vechiul, în care modernitatea tindea să ia locul formelor tradiţionale de viaţă, tânărul Alexandru a făcut primii paşi în viaţa de şcolar. În 1867, a fost înscris la pensionul condus de pedagogul german Anton Frey, din Iaşi, absolvind ciclul primar la această instituţie în 1871.

La sfatul lui Mihail Kogălniceanu, unchiul şi epitropul său, Panainte Cazimir, a luat hotărârea de a-l trimite pe Alexandru la Dresda, pentru a-şi continua studiile. În septembrie 1871, cu scrisoare de recomandare din partea lui Mihail Kogălniceanu către profesorul Iulius Zachler, a pornit spre cunoscutul oraş german. Între 1871 şi 1873 a studiat, în particular, cu profesorul Zachler, pentru ca, din 1873 să devină elev la Institutul Krause.

Mediul german a influenţat puternic formarea tânărului moldovean care, peste ani, avea să mărturisească: „timpul petrecut la Dresda, a fost cel mai fecund, pentru dezvoltarea mea, în orice privinţă ca element de cultură, ca impresii de o adevărată sănătate socială, a întregului mediu în care trăiam"[9].

La sfârşitul lunii noiembrie 1877, Cuza a părăsit Dresda pentru a-şi continua studiile la Paris. Aici a susţinut bacalaureatul în Litere şi Filozofie, din care prima parte 1 august 1878 cu prelegerea „Cato censor et Cato uticensis inter se comparantur". Cea de-a doua parte, Filosofia, a fost susţinută abia la 13 iulie 1880, din cauza unor probleme familiale[10].

După susţinerea bacalaureatului, A.C. Cuza s-a înscris la Facultatea de Drept din Paris, de unde, în 1882, s-a transferat la Universitatea Veche din Bruxelles[11].

În perioada în care şi-a desăvârşit studiile universitare, la Bruxelles, Cuza i-a cunoscut pe Constantin Mile şi Vasile G. Morţun, socialişti convinşi. În 1882, el a reuşit să obţină primul titlu academic, devenind doctor în Ştiinţe politice şi administrative, iar în 1886 a primit şi titlul de doctor în Drept[12].

La sfârşitul anului 1886 a părăsit capitala Belgiei, reîntorcându-se definitiv în ţară, la Iaşi. Aici a continuat să frecventeze cercurile socialiste la care aderase încă din perioada studiilor universitare. A publicat o serie de poezii cu caracter social, din care se degajă un spirit ateist. Extrem de sugestivă este poezia *Ideal:* „La mormântul meu prieteni, lăsaţi popii toţi să vie,/ Să le spuneţi că gândul meu a fost ateu,/ C-am privit dumnezeirea ca o proastă comedie/ Spovedania o minciună (...)"[13].

Periplul său socialist nu a durat prea mult, Cuza orientându-se către mişcarea conservatoare din România. În cadrul acesteia, el s-a apropiat de cercul

[8] *Ibidem.*
[9] *Ibidem.*
[10] *Ibidem*, p. 46.
[11] BAR, Cabinet Manuscrise-Carte Rară, Arhiva A.C. Cuza, Mapa XII (1), Act 369 bis.
[12] *Ibidem.*
[13] Pamfil Şeicaru, *Un junimist antisemit. A.C. Cuza*, Madrid, Editura Carpaţi, 1956, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

junimist. Rudă cu Vasile Pogor, cu Theodor Rosetti, cu fraţii Negruzzi şi prieten cu Ion Creangă, Mihai Eminescu, Anton Naum şi alţii, Cuza s-a integrat uşor în mediul junimist.

Paralel cu aceste încercări de a-şi găsi un loc în viaţa politică, A.C. Cuza s-a împlinit pe plan familial, căsătorindu-se, în 1896, cu tânăra Maria Ganea care i-a stat alături până la sfârşitul vieţii. Din această căsătorie au rezultat cinci copii: Gheorghe (n. 1896), Alexandru (n. 1897), Maria (n. 1898), Grigore (n. 1904) şi Magdalena (n. 1910). Împlinirilor familiale le-au urmat cele profesionale. Astfel, la 30 ianuarie 1901, Cuza a fost numit profesor de Economie Politică la Facultatea de Drept din Iaşi. Cursul de deschidere a avut loc la 13 februarie şi a avut drept temă „Obiectul Economiei Politice şi însemnătatea ei". A predat acest curs mai bine de două decenii, până în 1925, când a fost eliminat din Universitate şi dat în judecată pentru discursurile sale cu tentă antisemită. A fost reintegrat în corpul profesoral în 1926, pentru ca, în anul următor, să fie scos la pensie pentru „limită de vârstă"[14].

Activitatea sa didactică a fost întregită de o consistentă activitate ştiinţifică. Dintre lucrările sale, se remarcă *Despre poporaţie. Statistica, teoria, politica ei* apărută în 1899 şi premiată în acelaşi an cu premiul „Lazăr" de către Academia Română.

Sprijinit de Nicolae Iorga cu care era bun prieten şi având ca punct de sprijin lucrarea mai sus menţionată, Cuza a fost ales, în 1901, membru corespondent al Academiei, iar la 28 mai 1936 a devenit membru titular.

A fost unul din cei mai longevivi parlamentari ai României interbelice. Fără a insista prea mult asupra activităţii parlamentare desfăşurate de A.C. Cuza, nu putem să nu remarcăm faptul că a fost unul dintre parlamentarii cei mai înzestraţi ai epocii sale. Pamfil Şeicaru aprecia calităţile profesorului ieşean, arătând: „(...) în dezbaterile Camerei avea arta perfidă de a-şi exaspera adversarii prin calmul neclintit cu care multiplica înţepăturile, îndemânatic, insesizabil ca o viespe. O impecabilă corectitudine, o nedezminţită dezinteresare, consecvenţa lui îi dădea o mare autoritate. Totul în A.C. Cuza era geometric şi lipsit de elementul pasional, fiecare atac era calculat cu o exactă prevedere a reacţiilor posibile ale adversarului; (...) A.C. Cuza nu a ezitat să facă rechizitoriul unui guvern, ferindu-se să folosească pateticul, menţinându-se pe linia mijloacelor care-i serveau aşa de bine: logica şi ironia"[15].

A.C. Cuza a avut capacitatea de a se impune, chiar şi în faţa unei Camere care-i era ostilă. Putem spune că a fost un parlamentar desăvârşit şi un monarhist convins, împotrivindu-se oricăror tendinţe politice extraparlamentare.

A continuat să desfăşoare o vie activitate politică, chiar şi după instalarea dictaturii regale. Astfel, la 16 iunie 1939, a fost numit, prin Decret Regal, consilier al Coroanei[16].

---

[14] BAR, Cabinet Manuscrise-Carte Rară, Arhiva A.C. Cuza, Mapa XII (1), Act 369 bis.

[15] Pamfil Şeicaru, *op. cit.*, p. 13-14.

[16] MOf. partea I, Legi, decrete, jurnale ale Consiliului de miniştri, deciziuni ministeriale, comunicate, anunţuri judiciare, din 17 iunie 1939.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A.C. Cuza s-a remarcat nu numai pe plan politic şi parlamentar, ci şi ca om de ştiinţă şi profesor universitar. Operele sale pot fi clasificate în două mari categorii: lucrări cu caracter socio-economic şi lucrări cu caracter politico-ideologic. În continuare ne vom opri doar asupra operei cu caracter socio-economic.

Prima lucrare cu această temă a apărut, în 1889, cu titlul *Generaţia de la 48 şi Era nouă*, apărută la Iaşi. În această primă operă autorul a încercat să realizeze o comparaţie între generaţia paşoptistă şi generaţia mai tânără, dintre cei care au pus bazele statului naţional modern şi cei care trebuiau să întregească opera de unificare şi modernizare a statului român. Rostul lucrării este dezvăluit de autor, chiar la începutul acesteia: „Scopul nostru este de a preciza poziţia respectivă a acestor două generaţii cu totul deosebite, şi de a dovedi că una dintre ele şi-a isprăvit misiunea ce-o avusese, şi că cealaltă este dar îndrituită de a-i succede, ceea ce cu drept cuvânt putem numi o *Eră nouă*"[17].

A.C. Cuza a considerat generaţia paşoptiştilor ca o „generaţie de luptă" care a reuşit să pună bazele statului modern român, realizând „(...) visul Românilor geniali din epoca gloriei noastre naţionale"[18]. Totodată, autorul considera că misiunea vechii generaţii a fost de a crea, în timp ce generaţia nouă trebuie să organizeze statul, pentru aceasta fiind nevoie de „o stăruinţă luminată şi de o perfectă cunoştinţă a organizării de stat"[19].

Această lucrare a lui A.C. Cuza s-a dorit a fi o replică la ideile de umanitate şi liberalism susţinute de Titu Maiorescu, reprezentând, totodată, şi certificatul de naştere al *cuzismului.*

În 1893, Cuza a publicat lucrarea *Meseriaşul român*, în care a studiat cauzele decăderii breslelor şi a sărăcirii meseriaşilor români, în special al celor din oraşele Moldovei. Autorul a realizat o radiografie a clasei de mijloc, ajungând la concluzia că, în cadrul acesteia, locul autohtonilor era luat de către elemente alogene, în special de către evrei[20]. Totodată, el a acuzat clasa politică românească, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, pentru că nu a protejat suficient „comerţul şi industria noastră naţională de concurenţa neloială a străinilor"[21].

Autorul a încercat, în această lucrare, să explice incapacitatea economiei româneşti şi a comercianţilor autohtoni de a se adapta noului şi de a face faţă concurenţei, prin năvălirea şi acapararea meseriilor de către străini, în special în zona Moldovei. De aceea, afirma că economia românească ar fi avut nevoie de măsuri suplimentare de protecţie pentru a ajunge la un anumit nivel care să-i fi permis să intre în competiţie cu economiile altor state europene. El a propus o serie de măsuri pentru revigorarea economiei româneşti: reorganizarea breslelor şi a şcolilor de meserii, constituirea unor ateliere de practică pe lângă şcolile de

[17] A.C. Cuza, *Generaţia de la 48 şi Era nouă*, Iaşi, Tipografia naţională, 1889, p. 5-6.
[18] *Ibidem*, p. 8.
[19] *Ibidem*, p. 9-10.
[20] A.C. Cuza, *Meseriaşul român*, Iaşi, Editura Cartea Moldovei, 1944, p. 9-10.
[21] *Ibidem*, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

meserii, crearea unor cooperative de consum[22]. Soluția sugerată de A.C. Cuza, de eliminare a evreilor din viața economică, contravenea însă poziției adoptate de Mișcarea junimistă care formulase ca soluție asimilarea israeliților.

O altă problemă pe care profesorul ieșean a abordat-o în lucrările sale a fost cea a alcoolului și a alcoolismului. În acest sens, el a publicat o serie de studii: *Monopolul alcoolului*, în 1895, *Lupta în contra alcoolismului în România*, în 1897, *Comerț liber sau monopol?*, în 1897. Lucrările abordau o problemă intens mediatizată și discutată, chiar și în incinta Forului legislativ de la finele secolului al XIX-lea. Cuza a văzut în alcoolism principala cauză a degenerării populației și a atras atenția asupra creșterii îngrijorătoare a consumului de băuturi spirtoase. El a considerat ca necesară reintroducere monopolului statului asupra alcoolului pentru a stopa acest fenomen extrem de nociv pentru societatea românească.

Studiul reprezintă o sinteză a evoluției stării economice a păturii țărănești în perioada 1829-1889. Autorul constată o continuă depreciere a situației economice a țărănimii, generată atât de cauze generale (lipsa de cultură, posturile bisericești numeroase, lipsa de îngrijire medicală) dar și de neajunsurile modernizării societății românești. Astfel, autorul consideră că s-a creat o prăpastie între modul de viață al țăranului român și formele noi introduse în viața societății românești.

Cea mai importantă lucrare a lui A.C. Cuza a fost *Despre poporație. Statistica, teoria și politica ei* (1899). A doua ediție a lucrării a apărut, în 1929, fiind revăzută și adăugită și având ca anexă „Scăderea poporației creștine și înmulțirea jidanilor în orașele din România. Cauze și remedii. Legea poporației. Poporația orașelor României și Economia politică și poporația". Lucrarea *Despre poporație* a fost distinsă de Academia Română, în anul apariției, cu premiul Lazăr, având drept bază raportul dr. Vicențiu Babeș.

A.C. Cuza a scris și două studii cu caracter polemic ce au legătură cu lucrarea *Despre poporație*: „*Cei doi Spenceri și alte descoperiri ale d-lui N. Basilescu*" (Iași, 1900) și „*Plagiatul poporației. O calomnie «more iudaico»*" (Vălenii de Munte, 1911).

Primul a fost un răspuns dat profesorului de Economie politică de la Universitatea din București care a considerat lucrarea *Despre poporație* „inutilă și lipsită de valoare", fără originalitate. A.C. Cuza, un adevărat polemist, a reușit însă să demonteze toate acuzațiile, punându-l pe profesorul bucureștean într-o postură jenantă. Acesta îl citase pe N. Spencer, un economist englez care nu a existat. Bazilescu găsise numele pomenit într-o lucrare, însă era vorba de sociologul Herbert Spencer. Cuza a profitat din plin de această ignoranță a profesorului Nicolae Bazilescu, ridiculizându-l.

Cel de-al doilea studiu reprezintă o replică dată lui Emanuel Socor care a publicat studiul *O rușine universitară. Plagiatul domnului A.C. Cuza*, în care acesta era acuzat că ar fi plagiat lucrarea *Despre poporație*. Interesant este

[22] *Ibidem*, p. 73-78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

faptul că, deşi lucrarea a apărut în 1899, Socor a reuşit să descopere plagiatul abia în 1911.

Presa internaţională a preluat informaţia, astfel că, în mai toate ziarele europene, au apărut articole despre acuzaţia adusă profesorului A.C. Cuza. Astfel, ziarul „Secolo" din Milano a publicat un articol despre plagiatul lui Cuza, intitulat sugestiv „Regele plagiatului".

Articole despre această calomnie lansată de Socor au apărut şi în „Berliner Zeitung am Mittag" (Germania), în „Petit Jurnal" (Franţa), în „Akropolis" (Grecia)[23]. Articolele din presa internaţională au fost preluate şi reproduse de ziarele româneşti „Adevărul" şi „Dimineaţa", cotidiene de orientare de stânga.

A.C. Cuza l-a chemat pe Socor în faţa justiţiei, procesul ţinând capul de afiş al ziarelor ieşene şi nu numai, în luna mai a anului 1911. Procesul s-a judecat la Curtea cu Juraţi din Iaşi.

Intenţia profesorului ieşean nu a fost de a obţine recunoaştere ştiinţifică a lucrării *Despre poporaţie* de la nişte juraţi ignoranţi în materie, ci de a se folosi de Curtea de Juraţi ca de o tribună publică. Nu lipsit de importanţă ni se pare şi faptul că presa a mediatizat intens procesul, făcându-i astfel un imens serviciu „politicianului" A.C. Cuza[24].

Socor l-a acuzat pe profesorul de Economie politică de la Universitatea ieşeană că şi-a bazat lucrarea pe „furt". El susţinea că A.C. Cuza a citat fragmentar autorii pe care i-a folosit, lăsând astfel impresia că pasajul citat (şi nepus în ghilimele) ar aparţine autorului, deşi nu era decât o continuare a aceluiaşi citat. De asemenea i se reproşa profesorului ieşean faptul că a folosit fondul lucrării unui economist în forma exprimată de alt autor. Sugestivă, în ceea ce priveşte părerea lui Socor despre lucrarea lui A.C. Cuza, ni se pare următoarea afirmaţie a încriminatorului: „Îmi iau sarcina să dovedesc că Poporaţia este de la început până la sfârşit un plagiat ordinar; că d. Cuza nu are în ea nimic care să-i revină; că în afară de cele 12 pagini, care constituie prefaţa lucrării scrisă «în ziua Înălţării Domnului 1899» şi în care d. Cuza epuizează toate calificativele spre a-şi lăuda opera, totul este sistematic plagiat, fără măcar ca plagiatul să fie aşa de sistematizat încât să nu dea de bănuit unui cunoscător al literaturii chestiunii"[25].

Prin acuzaţiile pe care le aducea Socor urmărea să pună în discuţie chiar calitatea de profesor a lui A.C. Cuza, ştiindu-se faptul că acesta fusese numit profesor de Economie politică la Facultatea de Drept a Universităţii ieşene tocmai pe baza lucrării *Despre poporaţie*. Ziarele au sesizat acest lucru şi au făcut legătura dintre A.C. Cuza şi C.C. Arion care era ministru al instrucţiunii publice atât când acesta a fost numit profesor, cât şi când s-a declanşat scandalul plagiatului[26].

---

[23] A.C. Cuza, *Plagiatul poporaţiei. O calomnie „more iudaico"*, Vălenii de Munte, Tipografia „Neamul românesc", 1911, p. IV.

[24] „Opinia", Iaşi, an VIII, nr. 1293, din 3 mai 1911, p. 1-2.

[25] Emanuel Socor, *O ruşine universitară. Plagiatul domnului A.C. Cuza*, Bucureşti, Tipografia Adevărul, 1923.

[26] „Mişcarea", Iaşi, an III, nr. 31, din 10 februarie 1911.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Procesul a făcut o mare publicitate lucrării *Despre poporație*, iar prin explicațiile date, Cuza a dovedit lipsa de pregătire a lui Socor în domeniul economiei politice și nu numai. De asemenea, el n-a zdruncinat prestigiul științific al profesorului ieșean și nici nu a amenințat postul de profesor al acestuia.

Trecând peste polemicile iscate de lucrare putem spune că *Despre poporație* reprezintă un studiu amănunțit asupra unei probleme extrem de importante, cea a „poporației" de la care, scrie autorul, „pornesc toate și căreia i se subsumează toate"[27].

Lucrarea sintetizează, după cum remarcă și dr. Vicențiu Babeș, cel care a făcut raportul lucrării, pe baza căruia i s-a conferit lui A.C. Cuza premiul Lazăr, întreaga gândire din toate timpurile în materie de „poporație"[28].

Cartea are o parte introductivă intitulată „*Considerațiuni generale*" unde autorul examinează importanța problemei „poporației", problema și istoria ei, precum și raporturile acesteia cu economia politică. Pe lângă aceasta, lucrarea are alte trei părți distincte: Statistica poporației (cap. IV-VII); Teoria poporației (cap. VIII); Politica poporației (cap. IX-XVIII). Prima parte a lucrării tratează o serie de probleme despre demografie, statistica generală, starea și mișcarea populației. Partea a doua abordează problematica legilor sociale și importanța folosirii metodei statistice. Partea cea mai cuprinzătoare a lucrării analizează teoria lui Malthus sub toate aspectele ei. Această analiză îl conduce pe Cuza la o serie de concluzii care, considerăm noi, reprezintă contribuția originală a profesorului ieșean:

„1. Malthus a exprimat un fond de idei adevărat într-o formă greșită.

2. Din cauza acestei erori de formă, Malthus a stabilit o teorie economică în contrazicere cu realitatea lucrurilor.

3. Plecând de la premisele teoretice greșite, Malthus a ajuns la încheieri practice greșite"[29].

Făcând o analiză a concluziilor la care a ajuns Malthus, Cuza consideră că pentru alcătuirea teoriei sale preotul anglican a plecat de la constatările că poporația e limitată de mijloacele de existență, că facultatea productivă a pământului e limitată pe când cea procreativă a omului e nelimitată, că populația are tendința de a întrece limita mijloacelor de existență, că marele obstacol al creșterii populației este lipsa de hrană și că limitarea ei se poate face prin constrângere morală, viciu și mizerie[30].

Autorul consideră că creșterea populației pe care a exprimat-o Malthus, are în vedere insuficiența mijloacelor de existență. În același timp, Cuza nu este de acord cu ideea că populația are tendința de a se înmulți în progresie

[27] A.C. Cuza, *Despre poporație. Statistica, teoria, politica ei*, București, Imprimeriile Independența, 1929, p. 20.

[28] Dimitrie Pascu, *A.C. Cuza economist și doctrinar al naționalismului*, București, 1937, p. 11.

[29] A.C. Cuza, *Despre poporație. Statistica, teoria, politica ei*, București, Imprimeriile Independența, 1929, p. 375-376.

[30] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

geometrică, în timp ce mijloacele de existenţă sporesc doar în progresie aritmetică. El consideră că Malthus a făcut nu numai o greşeală teoretică, ci şi una practică, neluând în calcul pământurile neexploatate.

Măsura practică propusă de Malthus pentru vindecarea pauperismului este „practicarea rezervei morale", adică individul să nu se căsătorească decât atunci când are siguranţa că îşi va putea întreţine familia, idee care însă nu a fost însuşită de profesorul ieşean.

Lucrarea *„Despre poporaţie"* a rămas opera fundamentală a lui A.C. Cuza, ea fiind revăzută şi adăugită, după trei decenii de la data când a văzut lumina tiparului. Ediţia din 1929 avea pe lângă cea originală Anexe cu referire la *„Scăderea poporaţiei creştine şi înmulţirea jidanilor în oraşele României"*.

În 1930, Cuza a reuşit să adune în interiorul unui singur volum studiile cu caracter economic, cu excepţia lucrărilor *„Despre poporaţie"* şi *„Plagiatul poporaţiei"*, volum intitulat *„Studii economico-politice (1890-1930)"*[31].

O ultimă lucrare care, însă, nu poate fi catalogată ca fiind o operă economică, ci mai mult ca fiind una cu caracter estetic este *„Naţionalitatea în artă"*, apărută în 1908. Lucrarea a fost catalogată de N. Bagdasar ca fiind una din cele mai valoroase ale timpului, Cuza fiind menţionat alături de alţi reprezentanţi de seamă ai esteticii româneşti: Radu Ionescu, Titu Maiorescu, C.D. Ghirea, P.P. Negulescu, G. Ibrăileanu, E. Lovinescu, M. Ralea, Camil Petrescu, Lucian Blaga.

Acestea ar fi cele mai importante lucrări cu caracter socio-economic ale profesorului A.C. Cuza. Ele nu se remarcă prin cantitate ci mai mult prin calitatea conţinutului. Totuşi, se poate lesne observa că studiile profesorului ieşean se leagă, într-un fel sau altul, de ideea care l-a călăuzit întreaga sa viaţă, adversitatea faţă de evrei.

A.C. Cuza a desfăşurat şi o prodigioasă şi îndelungată activitate didactică. Din 1901, când a fost numit profesor de economie politică la Facultatea de Drept din cadrul Universităţii ieşene, şi până în anul 1927, când a fost pensionat, el a pregătit numeroase generaţii de studenţi.

Lecţia cu care şi-a deschis cursul de la Universitatea din Iaşi a fost *„Obiectul economiei politice"*. Cursul său s-a păstrat sub forma luată de unul dintre studenţii săi în anul universitar 1905-1906. El este extrem de bine structurat şi este expus în numai puţin de 37 de prelegeri, care se întind pe 352 de pagini, în cuprinsul cărora A.C. Cuza încearcă să prezinte ce este economia politică şi legătura acesteia cu alte ştiinţe.

Din studierea cursului putem observa că autorul lui este o persoană extrem de bine pregătită, cu cunoştinţe diverse, nu numai în domeniul economiei, dar şi în cel al sociologiei, etnografiei, filozofiei, statisticii etc.

[31] A.C. Cuza, *Studii economico-politice (1890-1930)*, Bucureşti, Imprimeriile Independenţa, 1930, p. 1-815.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O parte din problemele abordate de curs reprezintă preocupări mai vechi ale profesorului Cuza. Este cazul alcoolismului, statisticii cărora autorul le-a rezervat o parte importantă a cursului său[32].

Cursurile sale au fost extrem de bine primite de către studenți. Interesante sunt aprecierile făcute de Corneliu Zelea Codreanu și Grigore-Trancu Iași asupra cursului. Astfel, primul arăta, în lucrarea „*Pentru legionari*", următoarele: „Cursurile lui de o mare înălțime academică, erau urmărite de toți studenții cu o nemaiîntâlnită atenție. Amfiteatrul Facultății de Drept era întotdeauna neîncăpător. Încă multă vreme de acum încolo, Universitatea ieșeană nu va mai avea un profesor ale cărui predici de naționalism să trezească un interes asemănător"[33].

Trancu Iași și-a exprimat de la tribuna Parlamentului recunoștința față de fostul său profesor arătând că: „Am învățat de la dumneavoastră istoria doctrinelor economice, cu care m-am documentat o viață întreagă, făcută în mod obiectiv, fără cea mai mică aluzie la vreo vedere politică sau alta. Dar, dacă în afară de universitate, unii din elevii dumneavoastră urmează alte directive politice, aceasta nu înseamnă că elevii d-voastră nu vă sunt recunoscători, după cum profit de ocasiune ca să aduc omagiu tuturor profesorilor mei de la Universitatea din Iași, unii morți, ca Matei Cantacuzino, Dimitrie Alexandrescu, alții care trăiesc, ca Longinescu, și alții cu care țara se mândrește. Pe catedra Universității, pe timpul meu, nu se făcea nici o aluzie de ordin politic de un fel sau altul. Acum dacă în afară de Universitate alții aplică doctrinele, poate într-un chip pe care l-aș considera greșit aceasta este altă chestiune, eu însă cu învățătura d-voastră mă mândresc și mă fălesc"[34].

Activitatea desfășurată în slujba Universității ieșene avea să fie recompensată prin numirea ca decan al Facultății de Drept, prin decretul Regal nr. 2921, din 5 iulie 1921. Mandatul încredințat a avut o durată de doi ani[35].

În calitate de decan al Facultății de Drept, Cuza s-a confruntat cu o serie de situații tensionate și extrem de delicate, care au dus la răcirea relațiilor dintre facultatea pe care o conducea și Senatul Universității. O primă dispută avusese ca obiect excluderea din Universitate a studentului Corneliu Zelea Codreanu, student al Facultății de Drept. Senatul universitar, din 2 iunie 1921, a avut pe ordinea de zi petiția avocatului C.R. Ghiulea, care-l acuza pe Codreanu că l-ar fi agresat în data de 29 mai 1921.

Cu același prilej, membrilor Senatului li s-a adus la cunoștință și alte fapte reprobabile ale studentului în cauză. Astfel, acesta a fost acuzat că în data de 25 iunie 1920 a atacat un alt student, N. Pascu. De asemenea, a fost învinuit că ar fi lovit, în dimineața deschiderii cursurilor universitare, cu ciomagul, pe studenții care s-ar fi adunat la ușa principală a Universității. O altă acuză se referea la

[32] A.C. Cuza, *Curs de Economie politică teoretică și statistică*, Iași, anul universitar 1905-1906, p. 1-352.

[33] C.Z. Codreanu, *Pentru legionari*, București, Editura Mișcării Legionare, 1940, p. 49.

[34] DAD, Ședința din 28 februarie 1927, p. 1597.

[35] BAR, Cabinet manuscrise – carte rară, Arhiva A.C. Cuza, Mapa XIII, Acte 1-166, p. 93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împiedicarea studenţilor basarabeni de a servi masa, cu ocazia „grevei de abţinerea de la cursuri", din timpul Paştelui anului 1921. Membrii prezenţi la şedinţa Senatului, la care nu a luat parte nici un reprezentant al Facultăţii de Drept, au hotărât în unanimitate excluderea studentului C.Z. Codreanu din Universitate, din cauză că este „element turbulent de dezordine şi recidivist"[36].

Consiliul Facultăţii de Drept nu a recunoscut hotărârea Senatului Universitar, considerând că era de competenţa sa judecarea unui student al facultăţii. De aceea, consiliul i-a permis lui C.Z. Codreanu să urmeze cursurile şi să-şi susţină licenţa în iunie 1922[37].

Ruperea relaţiilor dintre Facultatea de Drept şi Rectoratul Universităţii a avut drept rezultat demisia rectorului N. Leon. În perioada scursă între demisia lui N. Leon şi alegerea noului rector, conducerea a fost asigurată, în calitate de prorector, de către A.C. Cuza, el fiind cel mai în vârstă dintre decanii Universităţii ieşene. Marele Colegiu Universitar din 12 octombrie 1921 l-a ales ca rector pe decanul Facultăţii de Litere, Traian Bratu.

Alegerea unui nou rector nu a avut darul să deblocheze relaţiile dintre Facultatea de Drept şi Rectorat. Ba, mai mult, tensiunile s-au accentuat, în special din cauza atitudinii sfidătoare şi ofensatoare a lui Traian Bratu în aşa numita chestiune a „diplomelor false".

Scandalul a izbucnit încă din timpul mandatului rectorului N. Leon, când Siguranţa, în urma unui denunţ, a făcut o descindere la locuinţa lui Louis Stifler, fost copist la Rectorat, unde a găsit numeroase hârtii cu antetul Rectoratului, precum şi alte dovezi care arătau implicarea fostului copist în realizarea unor falsuri[38].

Parchetul şi judecătorul de instrucţie au făcut o serie de descinderi la Universitate, cu scopul de a depista falsurile. Această anchetă s-a soldat cu arestarea secretarului de la Facultatea de Drept, Antonescu, implicat şi el în falsificarea de documente, şi cu trimiterea în judecată a unor funcţionari de la Rectorat[39].

În contextul acestui scandal, la adresa Facultăţii şi a Corpului ei Profesoral au fost lansate o serie de acuzaţii. Astfel, A.C. Cuza a fost învinuit că a permis fiului său să-şi dea primul examen de doctorat acasă la profesorul Alexandrescu. O altă neregulă a fost aceea că fiul profesorului Alexandrescu ar fi obţinut licenţa fără a poseda certificat de absolvire al liceului. Un alt profesor al Facultăţii a fost acuzat că ar fi aranjat ca fiul să-şi treacă doctoratul în faţa unei comisii formate din profesori suplinitori şi nu titulari, ca ceilalţi candidaţi. Secretariatul Facultăţii era nominalizat şi el pentru neregulile constatate (lipsa certificatelor de naştere, absenţa diplomelor de absolvire a liceului).

În aceste condiţii, rectorul Traian Bratu a cerut Ministerului numirea unei comisii de anchetă care să lucreze paralel cu Parchetul. Cererea acestuia l-a

[36] ASI, Fond Rectorat, Dosar 977/1921, p. 4-6.
[37] *Ibidem*, Dosar 1000/1922, p. 170-171.
[38] Stelian Neagoe, *Triumful raţiunii împotriva violenţei*, Iaşi, Editura Junimea, 1977, p. 195.
[39] ASI, Fond Rectorat, Dosar 1000/1922, p. 5-40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nemulţumit pe Cuza, care a considerat că a fost adusă, astfel, o ofensă Facultăţii de Drept. Legăturile cu Rectoratul au fost rupte total după ce Marele Colegiu Universitar, din 7 noiembrie 1922, a cerut, la rândul său, o anchetă la Facultatea de Drept. Declarându-se calomniat şi jignit, A.C. Cuza a rupt relaţiile cu Rectoratul şi a refuzat să participe la şedinţele Senatului Universitar pe timpul mandatului lui Traian Bratu[40]. Acest conflict a împiedicat buna desfăşurare a activităţii universitare. De aceea, la nivelul Universităţii, s-a format o comisie compusă din Emil Pangratti, Iulian Teodorescu şi Dimitrie Gusti, care a încercat să medieze diferendul dintre părţi. Comisia a stabilit că există divergenţe între „d-l Rector Traian Bratu şi Facultatea juridică din Iaşi în totalitatea sa, iar nu între Domnii Bratu, Rectorul Universităţii şi A.C. Cuza, Decanul Facultăţii". Prin procesul-verbal încheiat în data 13 decembrie 1922 s-a arătat că Traian Bratu n-a avut intenţia, prin demersurile şi adresele sale, să învinuiască Facultatea de Drept. Luând notă scrisă de cele arătate de rectorul Bratu, A.C. Cuza a precizat că nu mai există nici un motiv care să-l împiedice să participe la Senatul Universitar. La finalul procesului verbal, comisia a considerat încheiat diferendul dintre Rectorat şi Facultatea de Drept[41].

Cu toate că s-a constatat stingerea conflictului, Traian Bratu, prin adresa 129470/14 decembrie 1922, şi-a prezentat demisia din funcţia de rector. Ministrul Instrucţiunii Publice, I. Angelescu, i-a acceptat demisia şi l-a însărcinat pe decanul Facultăţii de Medicină, prof. dr. Bacaloglu, cu conducerea Universităţii, până la alegerea unui nou rector.

În ultima parte a mandatului său de decan al Facultăţii de Drept, în decembrie 1922, A.C. Cuza s-a confruntat cu o mişcare studenţească, izbucnită la Cluj, intitulată „numerus clausus". Pretextul declanşării mişcărilor studenţeşti l-a constituit „chestiunea cadavrelor", studenţii medicinişti de la Facultatea din Cluj reclamând o paritate între cadavrele creştine şi evreieşti folosite la disecţii. Acţiunea a izbucnit pe fondul creşterii numărului de studenţi din noile provincii alipite României în 1918, în special evrei, în Universităţile româneşti, şi cu precădere, la Facultăţile de Medicină.

Sugestiv ni se pare tabloul statistic oferit de Facultatea de Medicină din Iaşi, unde, în anul întâi, din 456 de studenţi înscrişi, 342 erau din noile provincii, marea lor majoritate din Basarabia şi Bucovina; în anul doi, din cei 207 studenţi nu mai puţin de 144 erau din ţinuturile realipite României la 1918; în anul trei din 266 de studenţi, 160 erau din Basarabia şi Bucovina; în anul patru din cei 49 de studenţi doar 8 erau din noile teritorii (din Basarabia); în anul cinci, din cei 75 de studenţi, 22 erau din Basarabia, unul din Bucovina şi trei din Ardeal[42].

După cum se poate observa, în anii unu şi doi studenţii din noile provincii erau majoritari şi proveneau cu precădere din Basarabia şi Bucovina, adică zone

[40] *Ibidem*, Dosar 997/1921-1922, p. 42-52.
[41] ASI, Fond Rectorat, Dosar 9591/1921, p. 595.
[42] *Ibidem*, Dosar 1000/1922, p. 286.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu o populaţie evreiască numeroasă. În anii mai mari ponderea studenţilor din teritoriile alipite în 1918 era redusă, ceea ce înseamnă că Marea Unire a deschis larg porţile pentru tinerii din Transilvania, Basarabia şi Bucovina. Trebuie reliefat nu atât numărul mare de studenţi din noile provincii, ci numărul mic al studenţilor din Vechiul Regat.

Începută la Cluj, mişcarea s-a extins în toate centrele universitare. La Iaşi, agitaţiile au început din 5 decembrie 1922, când sediile ziarelor „Opinia" şi „Lumea", care aveau orientare filosemită, au fost devastate. În ziua următoare, în cadrul unei întruniri ţinute în Sala Paşilor Pierduţi de la Universitate, studenţii au formulat o serie de revendicări: introducerea lui „numerus clausus" în universitate, săli de disecţie speciale pentru evrei, eliminarea acestora din cămine[43].

Mişcările studenţeşti au devenit subiect de dezbatere parlamentară. Preşedintele Uniunii Evreilor Pământeni, Adolphe Stern, a interpelat guvernul în această chestiune, încă în 7 decembrie 1922. Cu această ocazie el a prezentat un tablou al mişcării antisemite care s-a extins la nivelul întregii ţări: „Excesele studenţeşti antisemite nu mai contenesc şi iau un caracter primejdios. S-a dezlănţuit o adevărată teroare. De la Iaşi la Huşi, şi acum, în chip mai barbar, la Cluj. Tinerii studenţi creştini au gonit şi şi-au bătut colegii evrei, i-au atacat în căminul lor, au devastat redacţia şi imprimeria ziarului «Uj Kelet»"[44].

Reprezentantul evreilor în Parlament i-a identificat chiar şi autorii morali ai acestei mişcări: „În frunte stă faimosul profesor de la Universitatea din Iaşi, A.C. Cuza, apoi urmează prof. N. Paulescu, prof. univ. din Bucureşti, autorul unor cărţi sălbatice împotriva evreilor, în care falsifică Talmudul, şi, între alţii, vestitul Zelea Codreanu, profesor de germană la gimnaziul din Huşi, care, în lecţiile sale explică nuanţe ale cuvintelor evrei, jidani, târtni. Toţi psihopaţi, fanatici, cu simţul moral atrofiat, al căror intelect izbuteşte a amăgi masele şi a crea curente"[45].

Partidele politice, în funcţie de interesele politice de moment, au adoptat diverse poziţii faţă de mişcarea studenţească. Astfel, Uniunea Naţională Creştină considera mişcarea „o formă istorică, întru totul naţională, a luptei pe care o duce naţia românească contra cuceririi României de către jidani"[46].

Partidul Naţional Liberal a încercat, iniţial, să minimalizeze importanţa mişcărilor declanşate în sânul studenţimii române. De asemenea, liberalii, care se aflau la putere, au fost învinuiţi că nu au luat toate măsurile de prevedere pentru preîntâmpinarea violenţelor şi, în special, a excesele antisemite. Insinuările aveau în vedere şi faptul că manifestaţiile studenţeşti ar fi fost organizate cu complicitatea unor persoane din conducerea P.N.L.

---

[43] ASI, Fond Rectorat, Dosar 1004/1922, p. 120-187.

[44] Dr. Adolphe Stern, *Din viaţa unui evreu român*, vol. 3, Bucureşti, Editura Hasefer, 2001, p. 158.

[45] *Ibidem*, p. 158-159.

[46] A.C. Cuza, *Numerus clausus*, Bucureşti, Editura Ligii Apărării Naţional Creştine, 1924, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Guvernul Brătianu a răspuns acuzelor aduse de opoziţie prin interzicerea întrunirilor publice care erau considerate „izvoare de agitaţiuni"[47]. Oficiosul P.N.L., „Viitorul", în numărul din 13 decembrie 1922, a încercat să acrediteze ideea că mişcările studenţeşti ar fi rezultatul unei orchestrări externe. Autorul articolului îşi baza afirmaţia pe faptul că anumite doleanţe exprimate de studenţimea română ar fi fost folosite ca armă împotriva statului român de către „reprezentanţii unor puteri foste inamice", în cadrul conferinţei de la Lausanne[48].

„Aurora", organul de presă al Partidului Ţărănesc, acuza guvernul liberal de implicare în declanşarea agitaţiilor studenţeşti: „Ori nu e un mister pentru nimeni că la Iaşi mişcările antisemite sunt opera guvernului, îndeplinită prin intermediul lui A.C. Cuza, iar autoritatea senatului universitar a fost călcată în picioare şi nimicită de guvern"[49].

De asemenea, organul de presă al Uniunii Evreilor Pământeni (U.E.P.), „Curierul israelit", a dat publicităţii un comunicat prin care Uniunea protesta, „împotriva exceselor antisemite săvârşite la Huşi, Bârlad, Iaşi, Cluj şi Bucureşti de grupuri de studenţi şi profesori a căror cultură ar trebuie să fie izvor de porniri generoase, iar nu de învrăjbire şi ură"[50].

Mişcarea „numerus clausus" a avut un puternic caracter antisemit, însă ea trebuie privită prin prisma evenimentelor similare petrecute în statele vecine României. Astfel, studenţimea română a avut exemplul Ungariei, unde s-a introdus „numerus clausus" încă din 1920. De asemenea, toamna anului 1922 în mai toate facultăţile din Europa de Est au izbucnit manifestaţii antisemite. Motivul declanşării acestora l-a constituit numirea unui profesor evreu în funcţia de rector al Universităţii Germane din Praga[51].

Numai pe acest fundal european considerăm că pot fi judecate evenimentele din decembrie 1922. Adversitatea faţă de evrei a fost o caracteristică a timpului şi nu o invenţie românească. Cauzele care au dus la adoptarea acestei atitudini agresive a studenţilor creştini faţă de colegii lor evrei sunt exprimate extrem de sugestiv de Francisco Veiga, care arată că: „(...) studenţii evrei erau consideraţi o ameninţare nu prin numărul lor, (...) cât mai ales prin calitatea lor. Majoritatea proveneau din familii înstărite şi erau în acelaşi timp fiii unor profesionişti din clasa de mijloc şi de aceea dispuneau de o pregătire prealabilă care le asigura un bun randament în sălile de curs. Prezenţa lor în facultăţile de medicină şi drept provoca nemulţumiri, în special în cazul acesteia din urmă, calea tradiţională a inteligenţei române către funcţii"[52].

---

[47] „Viitorul", Bucureşti, An XIV, nr. 4425, din 11 decembrie 1922, p. 1.

[48] „Viitorul", Bucureşti, An XIV, nr. 4426, din 13 decembrie 1922, p. 3.

[49] „Aurora", Bucureşti, An III, nr. 401, din 24 februarie, 1923.

[50] „Curierul israelit", Bucureşti, An XV, nr. 13, din 11 decembrie 1922.

[51] Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelului" Mihail*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999, p. 111.

[52] Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier (1919-1941). Mistica ultranaţionalismului*. Bucureşti, Editura Humanitas, 1993, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Credem că „facilităţile" de care se bucurau studenţii evrei comparativ cu cei români, ne referim atât la posibilităţile materiale cât şi la cele spirituale, au determinat această atitudine faţă de evrei. De asemenea, împuţinarea elementului românesc în rândurile clasei de mijloc şi creşterea ponderii elementelor „alogene", în special evreieşti (în Moldova, Basarabia şi Bucovina) în rândul acestei clase a făcut să crească adversitatea faţă de populaţia israelită şi implicit faţă de studenţii evrei.

În opinia noastră, cererea studenţilor clujeni ca şi comunitatea evreiască să pună la dispoziţie cadavre pentru disecţie, fapt ce contravenea credinţei iudaice, a reprezentat doar pretextul declanşării agitaţiei studenţeşti. Acest pretext s-a suprapus peste o serie de factori care au jucat şi ei un anumit rol în izbucnirea evenimentelor din decembrie 1922. Unul din aceşti factori l-a reprezentat faptul că evreii din provinciile alipite în 1918 refuzau să îşi exprime ataşamentul faţă de noua patrie, pentru că educaţia lor era germană (a celor din Bucovina), maghiară (a celor din Transilvania) şi rusă (a celor din Basarabia)[53].

Considerăm că rolul lui A.C. Cuza în declanşarea acţiunii „numerus clausus" nu a fost semnificativ. Este însă adevărat că el a luat, în mai multe rânduri, apărarea studenţilor grevişti. Extrem de sugestivă este poziţia adoptată în şedinţa Senatului Universitar din 2 aprilie 1923, în care a luat apărarea studenţilor şi s-a pronunţat pentru rezolvarea pe cale legislativă a doleanţelor acestora:

„1. Problema pusă de studenţime este problema culturii naţionale româneşti, şi face onoare studenţimii care a pus-o la ordinea zilei.

2. O problemă naţională de această importanţă nu se poate rezolva prin măsuri de coerciţiune, măsuri care prin ele însile devin odioase faţă de marele scop pe care studenţimea îl urmăreşte.

3. Introducerea politicii în Universitate este în principiu neadmisibilă, în fapt odioasă, inutilă şi provocatoare de mari dezordini. Aşa fiind eu nu pot să-mi iau răspunderea aprobării unei astfel de măsuri, răspundere care va rămâne întreagă în sarcina celor care au votat-o şi care o vor duce la îndeplinire.

4. Problema culturală pusă de studenţime nu poate fi rezolvată decât pe cale de legislaţie, astfel precum Senatul şi-a dat avizul în şedinţa noastră precedentă de la 20 martie 1923."[54]

Mişcările studenţeşti au bulversat viaţa universitară, ele depăşind această sferă şi devenind mai mult o chestiune politică. O primă consecinţă a agitaţiilor studenţilor români a reprezentat-o îngheţarea anului universitar 1922-1923 la Iaşi.

Un alt eveniment, care a prejudiciat cariera universitară a profesorului Cuza, a fost asasinarea prefectului de poliţie Constantin Manciu, de către Corneliu Zelea Codreanu, la 25 octombrie 1924. Incidentul a fost cauzat de măsurile draconice, uneori ilegale, luate de Manciu pentru temperarea acţiunilor

[53] Eugen Weber, *Extrema dreaptă în România*, în *Dreapta europeană. Profil istoric*, Bucureşti, Editura Minerva, 1999, p. 23-275.

[54] ASI, Fond Rectorat, Dosar 1024/1923.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

studenţeşti. Un exemplu îl constituie arestarea, la 10 mai 1924, a unui grup de studenţi şi elevi care lucra în grădina doamnei Constanţa Ghica. Cei arestaţi au fost învinuiţi de complot, fără însă a exista dovezi în acest sens. Brutalitatea de care au dat dovadă poliţiştii, în frunte cu Constantin Manciu, i-a determinat pe o serie de părinţi ai celor arestaţi să deschidă acţiuni penale împotriva prefectului poliţiei şi a oamenilor săi[55].

Moartea lui Manciu şi rănirea gravă a inspectorului Clos şi a comisarului Huşu a fost strâns legată de procesele intentate de părinţii celor agresaţi prefectului poliţiei şi oamenilor săi. Uciderea prefectului poliţiei este extrem de controversată. Astfel, Codreanu susţine că incidentul a fost ceva de moment, fiind cauzat de agresivitatea lui Manciu[56]. În schimb, Stelian Neagoe consideră că atentatul a fost pregătit cu multă atenţie de Codreanu şi apropiaţii săi[57].

În ciuda acestor controverse credem că importantă rămâne uciderea prefectului şi mai puţin interesează partea de vină a părţilor implicate în incident. Dealtfel, Codreanu – fiul – a fost pus sub acuzare de către Procurorul General de pe lângă Curtea de Apel din Iaşi. Alături de el au fost acuzaţi, ca şi complici, Ion I. Moţa, student la Facultatea de Drept din Iaşi, Ilie Gârneaţă, student la aceeaşi facultate, Radu Mironovici, student la Facultatea de Ştiinţe, secţia electrotehnică, din Iaşi, Teodosie I. Popescu, student la teologie la Facultatea din Cernăuţi, Corneliu Georgescu, student la Farmacie, la Iaşi[58].

Fapta tânărului Codreanu a fost aspru încriminată, o serie de profesori, în frunte cu A.C. Cuza fiind acuzaţi că ar fi contribuit moral la înfăptuirea acestui act. Astfel, ziarul „Viitorul", în articolul *„Antisemitism şi terorism"*, îl încriminează pe Cuza, considerându-l autorul moral al uciderii lui Manciu[59]. „Curierul israelit", prin pana lui M. Schweig, consideră că alături de acuzat să fie aşezaţi „înşişi dascălii săi, ei sunt adevăraţii autori morali ai acestui asasinat"[60].

Discuţiile pe marginea acestui subiect s-au mutat din presă în mediul academic. Astfel, în şedinţa Consiliului Universitar din 31 octombrie 1924, la care au luat parte 34 de profesori universitari, s-a discutat cazul Manciu – Codreanu. Lucrările Consiliului au fost deschise de rectorul Al. Slătineanu care a declarat că „(...) se simte fericit că d-l Cuza ia parte la şedinţă, mai ales că dorinţa majorităţii este de a auzi cuvântul d-sale, dacă se solidarizează sau nu cu crima care apasă asupra Universităţii"[61]. Luând cuvântul, Cuza a arătat că vina principală revine prefectului de poliţie Manciu, din cauză că a dezlănţuit o mişcare de brutalizare a studenţimii ieşene. De asemenea, profesorul ieşean nu s-a sfiit să acuze guvernul liberal, arătând că, deşi i s-a făcut un raport nefavorabil de către inspectorul Văraru, din administraţia centrală, Manciu n-a fost demis ci,

[55] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 269.
[56] C.Z. Codreanu, *op. cit.*, p. 211-212.
[57] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 271-274.
[58] Arhivele Naţionale Bucureşti (ANB), Fond A.C. Cuza, Dosar 8/1925, p. 1-2.
[59] „Viitorul", Bucureşti, An XVII, nr. 5003, din 7 noiembrie 1924, p. 1.
[60] „Curierul israelit", Bucureşti, An XVII, nr. 35, din 2 noiembrie 1924, p. 1.
[61] ASI, Fond Rectorat, Dosar 1051/1924, p. 11 .

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dimpotrivă, a fost decorat şi făcut comandor al Coroanei. În aceste condiţii, în care prefectul de poliţie, în loc să fie sancţionat pentru activitatea sa brutală, este decorat şi avansat, Cuza consideră că gestul lui Codreanu ar fi justificat, însă el nu avea nici o legătură cu Universitatea, fiind „o chestiune cu totul particulară şi personală, între Manciu şi Zelea Codreanu şi un semn dureros al timpului în care trăim, de călcare a tuturor legilor şi nesocotire brutală a tuturor drepturilor"[62].

Discuţiile Colegiului Universitar au continuat într-o atmosferă tensionată, majoritatea profesorilor prezenţi la şedinţă l-au acuzat pe Cuza că ar fi autorul moral al asasinatului. Primul care a deschis seria acuzelor a fost profesorul Al. Myller care l-a considerat vinovat pe colegul său din cauză că ştia de acest „act de brutalitate al prefectului Manciu, dar n-a căutat să împiedice sfătuind la linişte pe adepţii D-sale, fie denunţând autorităţilor pe cei care plănuiau o crimă"[63].

Extrem de virulent a fost şi C.I. Parhon care a arătat, în discursul său, că există o legătură indisolubilă între cursurile de Economie politică ale profesorului Cuza şi actul săvârşit de fostul student al Facultăţii de Drept, Corneliu Zelea Codreanu. De asemenea, el a susţinut că A.C. Cuza nu a făcut altceva decât să distrugă armonia dintre profesori şi studenţi[64].

Profesorul Matei Cantacuzino, de la Facultatea de Drept, l-a considerat vinovat pe colegul său pentru că „(...) a profitat de situaţiunea sa de profesor universitar pentru a crea în universitate şi printre studenţi o şcoală străină de învăţământ, o şcoală politică sub cuvânt de naţionalism şi creştinism şi a ultragiat şi religia şi naţionalismul.

El nu şi-a dat seama că, ceea ce era pentru D-sa un sport intelectual şi o jucărie, putea să conducă pe băieţi la un fanatism periculos şi să-i îndemne la violenţă şi la crime şi de aceasta eşti vinovat D-ta, dragă Cuza"[65].

Cel mai virulent atac la adresa lui A.C. Cuza l-a lansat Petre Andrei. În discursul său, acesta a arătat că „(...) criminalul de azi nu-i vinovat de ceea ce a înfăptuit, ci e vinovat autorul moral, acel care nu l-a oprit de la faptă.

Mă simt dator a spune: D-l Cuza a ţintit şi Codreanu a tras. D-l Cuza a batjocorit pe toţi profesorii universitari şi aceasta a făcut să dispară respectul studenţilor pentru profesori.

(...) Sunteţi adevăratul asasin moral, aţi hrănit sufletul lui Codreanu, aţi înfăptuit un asasinat.

Să declaraţi că D-voastră sunteţi vinovatul"[66].

Singurii profesori care i-au luat apărarea lui A.C. Cuza, încercând să atenueze ploaia de acuzaţii ce cădeau asupra bătrânului profesor, au fost I. Găvănescu şi Cornelius Şumuleanu. Primul a încercat să minimalizeze tragismul situaţiei, considerând că adevărata problemă nu este „nenorocirea întâmplată la

[62] *Ibidem*, p. 16-18.
[63] *Ibidem*, p. 18.
[64] *Ibidem*, p. 20.
[65] *Ibidem*, p. 21-22.
[66] *Ibidem*, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iaşi" ci „e drama naţională care ne face să ne cutremurăm când ne gândim la invazia covârşitoare a elementelor străine, în special evreieşti, în viaţa noastră naţională, culturală, economică, şcoli, presă, comerţ (...)". Profesorul Şumuleanu a considerat gestul lui Codreanu „nedorit, dar explicabil"[67].

La finalul şedinţei, Cuza a luat din nou cuvântul, arătând că la cursul lui nu face politică, ci doar Economie politică cu aplicare la economia naţională. De asemenea, răspunzând acuzelor că ar fi întreţinut mişcările studenţeşti din Universitate, el a arătat că adevărata cauză a acestora rezidă în faptul că studenţii sunt nemulţumiţi deoarece îşi găsesc locurile ocupate de evrei, după ce ies de pe băncile facultăţilor[68].

Şedinţa Consiliului Universitar s-a încheiat cu citirea unei moţiuni în care s-a arătat că actul comis de Corneliu Zelea Codreanu este „rezultatul unei şcoli conduse de profesorul A.C. Cuza, şcoală care, sub cuvânt de religie şi naţionalism, rătăceşte spiritele tineretului şi excită pasiunile lui, în loc de a le îndruma prin cultură, ridicată la rang de apostolat, curat de orice amestec afară de învăţătură şi al cărui consecinţă a fost violenţa şi crima"[69].

Lipsa de simpatie a profesorilor Universităţii faţă de colegul lor de la Facultatea de Drept reiese în mod evident şi din cererea adresată de Consiliul Universitar Ministerului Instrucţiunii Publice, prin care se solicita o anchetă referitoare la stabilirea vinovăţiei profesorului Cuza vizavi de acţiunile studenţeşti desfăşurate la Universitatea din Iaşi. Din Comisia de anchetă stabilită de minister au făcut parte profesorii: Nicolae Basilescu, Constantin Rădulescu Motru, Petru Bogdan, N. Ştefănescu Galaţi şi Traian Bratu[70].

Pe membrii comisiei Cuza i-a recuzat motivând că din cauza divergenţelor pe care le-a avut în decursul anilor cu aceştia, ei nu pot face parte dintr-o comisie care să cerceteze obiectiv faptele. Profesorul Traian Bratu a fost cel mai contestat de cel încriminat, Cuza considerând că acesta a fost trimis „[...] nu să cerceteze obiectiv, ci să se răzbune"[71].

Ancheta a avut drept rezultat înlăturarea bătrânului profesor din Universitatea pe care o slujise aproape un sfert de veac. După un an şi ceva de inactivitate, în 1926, este reprimit în Universitate, pentru ca, în 1927, să fie pensionat pentru limită de vârstă, deşi colegul său de la catedra de Economie politică de la Universitatea din Bucureşti, Nicolae Basilescu, a continuat să profeseze şi după împlinirea vârstei de 70 de ani.

Anul 1927 marchează încheierea carierei universitare a profesorului Cuza. În cei 25 de ani de activitate a format generaţii de studenţi, mulţi dintre ei rămânându-i recunoscători de-a lungul timpului. Demn de remarcat este faptul

[67] *Ibidem*, p. 23-24.
[68] *Ibidem*, p. 26.
[69] *Ibidem*, p. 27.
[70] BAR Cabinet manuscrise-carte rară, Arhiva A.C. Cuza, Mapa XIII, Acte 1-166.
[71] A.C. Cuza, *Mişcările studenţeşti şi cauzele lor*, Bucureşti, Tipografia şi legătoria de cărţi „Deliormanul", 1925, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că el aprecia la un student întâi cunoştinţele şi abia apoi culoarea politică. Pamfil Şeicaru, un fost student, îşi amintea, în exil, că mulţi „studenţi naţionalişti, fanatici cuzişti" au primit bila roşie din cauza faptului că nu au pregătit cu atenţie examenul de Economie politică, în timp ce numeroşi evrei au primit bila albă datorită faptului că, ştiind prea bine sentimentele profesorului, se pregăteau cu o deosebită grijă.

Ce trebuie remarcat este că, în ciuda faptului că dispunea de o bogată cultură, de o inteligenţă sclipitoare, Cuza s-a mărginit doar la a cerceta lucrurile la suprafaţa lor, evitând să pătrundă în profunzimea acestora, a evenimentelor. „S-a risipit – scria Pamfil Şeicaru (n.s.) – în nimicuri, şi-a cheltuit inteligenţa, spiritul, fără să se fi fecundat o operă care să sintetizeze gândirea lui politică".

Toate acestea ne îndrituiesc să credem că Cuza era o persoană căreia nu-i plăcea efortul, de altfel, îşi încheia discursul de economie politică cu doctrina fiziocratică, deşi ar fi putut să exprime toate doctrinele economice. Este vorba de aşa numita „comoditate junimistă" pe care o regăsim la o mare parte dintre reprezentanţii curentului junimist.

De asemenea, sfârşitul activităţii universitare l-a îndepărtat şi mai mult, pe fostul profesor ieşean, de activitatea ştiinţifică. În acest sens, el nu a mai publicat nici o lucrare în domeniul economiei, concentrându-se doar asupra activităţii politico-ideologice.

L'ÉCONOMIE ET L'ENSEIGNEMENT DANS L'OEUVRE DE A. C. CUZA
(Résumé)

A. C. Cuza (1857-1947) a été l'un des plus représentatifs hommes politiques et parlamentaires de la période interbellique. Il est moins connu pour l'activités scientifique et didactique. Il a réussi à publier une série d'ouvrages, certains de référence dans le domaine de l'économie politique. Aussi, de plus d'un quart se siècle a formé des générations de juristes à la Faculté de Droit de Jassy.

Il a été le dernier représentant de la famille Cuza, qui a réussi à s'affirmer dans le plan politique, en étant dans le même temps l'un des promoteurs de l'antisemitisme roumain.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU ZUB

N. BĂLCESCU: PATOSUL RESURECŢIEI

Aparenta lipsă de interes din ultimii ani pentru figura lui Bălcescu se explică, în parte, ca reacţie la supralicitarea ei pompoasă, ostentativă, sub regimul comunist. Timp de o jumătate de secol, Bălcescu a fost privit, recomandat, învăţat la şcoală şi citit cu osârdie ca o figură tutelară a revoluţiei de la 1848. Era revoluţionarul tipic, un model de „căuzaş" care se devotează până la sacrificiu unui ideal colectiv şi devine exemplar pentru un anumit tip de conduită socială, tipul pe care noul regim postbelic dorea să-l reproducă pe toate căile. Şcoala, uniunile de creaţie, institutele de cercetare, între altele, erau chemate să cultive figura mesianică a istoricului militant, pe temeiul operei, desigur, însă punând la lucru şi o mitologie revoluţionară pe cale de a se constitui. Bălcescu intra în acest proiect al propagandei oficiale ca o „piesă de rezistenţă", utilizabilă în cele mai diverse împrejurări, ceea ce a condus în timp la o eroziune firească a imaginii sale. Literatura, teatrul, istoriografia, arta plastică au fost implicate în valorizarea figurii lui Bălcescu, pe seama căreia există o „producţie" considerabilă, încă nestudiată cum se cuvine. Asupra ei s-a lăsat umbra scepticismului postcomunist, la fel de nedreaptă ca şi supralicitarea din anii regimului totalitar.

Unde ar putea fi astăzi, legitim, locul lui Bălcescu? Răspunsul la întrebare, încă anevoie formulabil, reclamă desigur un alt spaţiu. Câteva elemente, în acest sens, pot fi aduse totuşi în discuţie de pe acum, sub presiunea unui calendar ce ne aminteşte că de la moartea cărturarului militant se împlinesc tocmai 150 de ani.

O asemenea distanţă în timp obligă la cunoaşterea cât mai deplină a faptelor (viaţă, operă, ecouri etc.) şi la o analiză contextuală privind epoca şi posteritatea deopotrivă. Fixându-i locul între „mesianicii pozitivi" de sursă romantică, alături de Kogălniceanu şi Russo, autorul marii sinteze istorico-literare din 1941 constata din capul locului că „şi de astă dată omul e mai spectaculos decât opera". În adevăr, ceea ce frapează, la o scurtă rememorare biobibliografică, este îndeosebi plenitudinea existenţei sale.

Născut la 29 iunie 1819, stins din viaţă la 29 noiembrie 1852, *nel mezzo del cammin*, ca în sintagma dantescă, Bălcescu se defineşte, în marea pleiadă a paşoptismului nostru, ca un „om al acţiei", lucid şi energic, închipuind mereu soluţii de ieşire din vechea letargie naţională. Elev al lui Heliade la „Sf. Sava",

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", t. XXXIX-XL, 2002–2003, p. 339–342
https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

el studia cu sârg istoria, după cum rezultă din evocarea unui martor de prestigiu, Ion Ghica, dar mai ales din ce a publicat în scurta lui existență. Neputând pleca la Paris, pentru studii mai înalte, cum ar fi voit, s-a angajat ca iuncăr în armata Țării Românești, convins că instituția respectivă are a juca un rol decisiv în regenerarea națiunii. Se va convinge tot mai mult că *puterea* constituie un factor esențial, indiferent de domeniu sau de calea urmată. Concluzia militantului luă forma unui sorit memorabil[1]: „Nu poate fi fericire fără libertate, nu poate fi libertate fără putere și noi românii nu vom putea fi puternici până când nu ne vom uni cu toții într-unul și același corp politic. Unitatea națională, dar, e singurul principiu de viață, singurul principiu de mântuire pentru noi"[2].

Un asemenea raționament era firesc în epocă și s-a bucurat de sprijin în rândurile oștirii, unde adepții mișcării conduse de colonelul I. Câmpineanu erau destul de numeroși. Urzirea unui complot, împreună cu Mitică Filipescu, Eftimie Murgu ș.a., a dus la întemnițarea lui Bălcescu în mănăstirea Mărgineni și la îmbolnăvirea lui de ftizie. Pus în libertate după schimbarea domniei, el activă în cadrul societății secrete „Frăția", dedicându-se totodată istoriografiei. Studiul *Puterea armată și arta militară,* publicat în revista *Propășirea*, la Iași, e semnificativ și ca secvență în pledoaria pentru unitatea națională, completată apoi prin monografia *Românii sub Mihai voievod Viteazul.* Ideea de unitate se lega de un spirit al timpului, acționând concomitent oriunde națiunile fuseseră împiedicate să o realizeze statal, iar împrejurările geopolitice impuneau ideologia panromânismului și cultivarea unei figuri providențiale, precum aceea a voievodului „unificator" cu toate că motivațiile de la 1600 erau altele decât cele din secolul XIX, secol al națiunilor în sens modern. În plin romantism, se căuta acum eroul, geniul, ca element complementar față de marile mulțimi ce pătrundeau zgomotos în istorie.

În cazul lui Bălcescu, ideea națională și ideea democratică se împleteau perfect, într-o sinteză ideologică rar întâlnită la mijlocul acelui secol. Biografii și exegeții sunt unanimi în sublinierea acestui aspect, de natură a conferi unitate și forță acestei figuri emblematice pentru pașoptismul românesc și pentru devenirea noastră modernă în ansamblu. Istoricul, ideologul, conspiratorul, „căuzașul" agitând cu frenezie pe cei din jur și militând pentru soluții radicale, omul politic negociind abil între taberele adverse, diplomatul fără trese, închipuind mereu planuri de transgresiune a crizei, iată ipostaze în care Bălcescu s-a manifestat cu pregnanță și sinceritate, bucurându-se de o vastă recunoaștere, cum nu se întâmpla prea des într-o epocă de mari aprehensiuni și de ostilități ireductibile. Prestigiul său rezulta din marea coerență a domeniilor în care se manifesta, ca gânditor, istoric, pedagog (în sens larg), om politic, ipostaze nutrite de o bună cunoaștere a trecutului și de o generoasă propensiune democratică.

---

[1] Cf. Al. Zub, *Soritul lui Bălcescu*, în vol. *Biruit-au gândul (note despre istorismul românesc).* Iași, 1983, p. 177-181.

[2] N. Bălcescu, *Opere*, IV, ed. G. Zane, București, 1964, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un progresism specific timpului animă fiecare pagină din opera lui Bălcescu. Vechile instituții sunt prezentate în acest spirit. În viziunea sa, statul *domnesc* sau *absolut* devine treptat *boieresc* sau *aristocratic*, apoi *fanariot* sau *orășenesc* (bürger), apoi *ciocoiesc* sau *birocrat*, pentru ca la urmă să tindă a fi *românesc* sau *democratic*. Tot astfel, „poporul din *rob* se preface *serf*, apoi *proletar*, apoi *posesor* și acum azvârlă cea mai din urmă exploatație și este a se face proprietar"[3], adică cetățean interesat ca „unitatea națională" să-i asigure, printr-un stat puternic, interesele[4].

Un spirit carbonar și mazzinian, s-a spus deja, e recognoscibil în acțiunea lui Bălcescu, una din cele mai coerente și mai pline de patos, în acord cu marile mesaje mesianice din epoca sa[5]. Mai mult, mesajul său comportă un aspect soteriologic, gânditorul preocupându-se mereu de „chipul cu care ne putem mântui", în limitele acelui „spiritualism integral" ce identifică până la urmă umanitatea cu esența divină[6].

Ca istoric, Bălcescu se plasează în seria celor angajați, sub impuls romantic și demofil, să facă din cercetarea trecutului o sursă de resurecție, în sensul preconizat de Macaulay în Anglia, de Thierry și Michelet în Franța, de risorgimentiști în Italia, de Kogălniceanu la noi, într-o anumită măsură, căci nu dispunea de instrumentele cuvenite într-o asemenea abordare. Bălcescu însă a reușit să imprime discursului istoric o direcție socială și să-i asigure un anume prestigiu epistemologic. Exemplare sunt, sub acest unghi, studiile *Despre starea socială a muncitorilor plugari*, *Mersul revoluției în istoria românilor* și mai ales *Question économique des Principautés danubiennes*. Revoluția de la 1848 constituia, în viziunea analistului, un punct culminant: „Uneltitorii ei sunt optsprezece veacuri de trude, suferințe și lucrare a poporului român asupra lui însuși. Ea fu o fază, o evoluție istorică, naturală, neapărată, prevăzută a acelei mișcări providențiale, care târăște pe nația română, împreună cu toată omenirea, pe calea nemărginită a unei mișcări progresiste, regulate, către ținta prea înaltă ce Dumnezeu ne ascunde"[7].

În același timp, dacă providența se manifesta ocult, misterios, treburile țării se cuveneau tratate la lumina zilei: „Este vremea ca toate să se facă pe față", opina Bălcescu într-o misivă[8], convins că acțiunile mișcării nu puteau avea succes decât printr-o deplină transparență, prin efort etnopedagogic, persuasiv și constant.

Experiența revoluționară, cu toate amărăciunile ei, n-a făcut decât să-i amplifice încrederea în „misia" poporului său, de care oricine se putea convinge

[3] *Gândirea românească în epoca pașoptistă*, ed. P. Cornea și M. Zamfir, I, București, 1969, p. 314.

[4] Cf. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1982, p. 189.

[5] Idem, *Istoria literaturii române. Compendiu*, București, 1968, p. 77.

[6] *Ibidem*, p. 78.

[7] *Gândirea românească în epoca pașoptistă*, I, p. 310.

[8] *Ibidem*, p. 337.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apelând la istorie. Trecutul stătea martor şi trebuia să constituie totodată o sursă de speranţă în viitor. Îndemnul de a lucra „cu mai multă inimă la o reformă politică şi soţială, care să ne facă vrednici a ne lua rangul ce ni se cuvine în marea familie a naţiilor europene", nu putea fi decât firesc, ca şi acela de a spori pe cât posibil patriotismul, curajul, „statornicia în caracter", ca însuşiri indispensabile regenerării naţionale[9].

Cine ar putea nega faptul că, după un secol şi jumătate, remediul propus de Bălcescu pentru ieşirea din impas, la nivelul comunităţii noastre, e încă deplin actual? Opera istoricului, ca şi aceea a omului politic, strâns conexate, conţine numeroase idei la care lumea de azi ar trebui să facă apel. Contemporaneitatea perenă a lui Bălcescu nu e alta decât aceea care se degajă din opera marilor clasici[10].

N. BĂLCESCU: LE PATHOS DE LA RÉSURRECTION
(Résumé)

Supralicité en tant que symbol de la révolution et de la démocratie sous le régime communiste, N. Bălcescu reste une figure éminente de l'histoire moderne et de l'historiographie respective. Un siècle et demi après sa mort en exil, l'oeuvre de Bălcescu s'avère d'une modernité frapante, l'expression d'un ethos romantique et réformateur en même temps. C'est ce que l'on souligne dans ces pages occasionnelles.

[9] *Ibidem*, p. 288.

[10] Cf. Horia Nestorescu-Bălceşti, *Nicolae Bălcescu. Contribuţii biobibliografice*, Bucureşti, 1971; Gh. Zane, *N. Bălcescu. Opera, omul, epoca*, Bucureşti, 1975; V. Cristian, *Istoriografia paşoptistă*, Iaşi, 1996, p. 170-184; Damian Hurezeanu, Valeriu Ion-Franc, *Nicolae Bălcescu. Raţiune şi trăire eroică a înnoirii*, Bucureşti, 2003, 223 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU IVĂNESCU

CONTRIBUȚII PRIVIND ACTIVITATEA COMITETULUI REVOLUȚIONAR DE LA CERNĂUȚI (1848)

Așa după cum s-a evidențiat în lucrările celor care au studiat cauzele și desfășurarea revoluției de la 1848 în Țările Române, dezvoltarea organică și unitară a societății românești, în epoca de formare și afirmare a națiunii române, a imprimat revoluției caracterul ei unitar. Nenumărate argumente vin în favoarea acestei teze. Este de ajuns dacă am lua în discuție numai activitatea politică desfășurată de reprezentanții cei mai semnificativi ai națiunii române înainte și în timpul revoluției. Ea nu este limitată, nu are un caracter de provincie, obiectivele urmărite sunt proprii întregii națiuni și au în vedere întreg teritoriul românesc. La pregătirea ideologică a revoluției, cât și la momentele cheie ale acestui important eveniment istoric, iau parte revoluționarii din cele trei țări românești, al căror scop era realizarea unității și cucerirea independenței în cadrul unui stat modern.

Unul din episoadele importante în cadrul desfășurării generale a revoluției de la 1848, care sprijină afirmațiile făcute mai sus, îl constituie activitatea desfășurată de către reprezentanții Comitetului revoluționar din Cernăuți. Este știut că după evenimentele care au avut loc la sfârșitul lunii martie 1848 la Iași, cea mai mare parte dintre participanți au încercat, prin părăsirea țării, să scape de măsurile represive dictate împotriva lor de către Mihail Sturdza. Chiar și din grupul celor 13 arestați din ordinul domnitorului, care, având în vedere regimul juridic al suzeranității, trebuiau să fie predați turcilor, șase, în frunte cu Al. I. Cuza, reușesc să scape și să ajungă în Transilvania.

În acest timp, în Moldova, ofisurile domnești trimise isprăvniciilor, garnizoanelor militare și locurilor de trecere, ordonau întărirea pazei granițelor cu slujitori și mazili, oprirea intrării în țară a celor proscriși și arestarea lor[1]. Cei șase revoluționari reușesc să plece de la Brăila cu vaporul austriac „Frantz", de la bordul căruia, la 22 aprilie 1848, Al. I. Cuza îi scria consulului Huber spre a-i mulțumi, în numele tovarășilor săi, „pentru toate îngrijirile pe care căpitanul acestui vapor", la recomandarea diplomatului, le avea pentru el și pentru

[1] ANI, fond Miliția pământească, tr. 1760, op. I-2009, dosar 804, f. 1.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 343–350
https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prietenii săi[2]. La Giurgiu s-au întâlnit cu Iancu Alecsandri, C. Negri şi Alecu Russo, care nu reuşiseră să intre în ţară, şi împreună au continuat călătoria pe Dunăre. Ajunşi în Banat, Manolache Costache Epureanu, Zaharia Moldovanu, Lascăr Rosetti, Alecu Moruzi şi cu cei trei întâlniţi la Giurgiu s-au îndreptat spre Lugoj, iar Alexandru Cuza şi Vasile Cantacuzino au plecat la Pesta[3]. De aici, Cuza a izbutit să ajungă în Transilvania, unde revoluţia era în plină desfăşurare, a luat parte, alături de revoluţionari moldoveni şi munteni, la impresionanta întrunire din 3/15 mai de la Blaj[4] şi i-a ascultat pe tribunii revoluţiei, după care s-a îndreptat spre Viena. În capitala austriacă, tocmai se desfăşura, la 15/27 mai 1848, demonstraţia maselor populare împotriva hotărârii guvernului de a desfiinţa Comitetul studenţesc şi garda naţională, demonstraţie căreia – martor ocular – Cuza i-a înţeles semnificaţia: „Am văzut la Viena, declara el, o adevărată revoluţie"[5].

Continuarea luptei de către exilaţii moldoveni, mai ales din punct de vedere programatic, în timp ce în ţară avea loc o adevărată campanie de memorii şi petiţii, ia amploare după ce la Braşov este redactată, de către V. Alecsandri, lucrarea *În numele Moldovei, a omenirii şi a lui Dumnezeu*, dar mai ales după elaborarea, tot la Braşov, a celui mai radical program, a *Prinţipiilor noastre pentru reformarea patriei*.

Conform înţelegerii avute pe Câmpia Blajului, cea mai mare parte a exilaţilor moldoveni vor lua drumul Cernăuţilor unde, încă din cursul lunii mai 1848, a început să activeze „Comitetul revoluţionar", care avea în componenţa lui, printre alţii, pe C. Negri, Al. I. Cuza, V. Alecsandri, Iancu Alecsandri, M. Kogălniceanu, P. Cazimir, M. Costache-Epureanu, Teodor Sion, N. Pisoschi, Iorgu Radu, Ion Curius, Zaharia Moldovanu, Gr. Balş, G. Sion, Al. Hurmuzaki, Gh. Dulcescu, Vasile Canta, Gh. Cantacuzino, Lascăr Rosetti, Alecu Russo, N. Dumitrescu, Anastasie Panu şi mulţi alţii. Din însărcinarea comitetului, M. Kogălniceanu a publicat la Cernăuţi broşura *Dorinţele partidei naţionale în Moldova*, un program de revendicări sociale şi politice în care sunt amplificate principalele idei din *Proclamaţia de la Islaz* şi *Principiile noastre pentru reformarea patriei*. Cele 34 de puncte ale *Dorinţei partidei naţionale* nu seamănă deloc cu cele 35 de puncte ale petiţionarilor de la hotelul Petersburg, întemeiate pe „sfânta păzire a Regulamentului". Broşura lui Kogălniceanu contestă tranşant situaţia creată în Moldova prin Regulamentul Organic şi considera că o schimbare radicală se impune de urgenţă. Plecând de la acest document, unul dintre cele mai importante ale revoluţiei, un adevărat program de guvernare ce-şi va găsi aplicarea practică în timpul domniei lui Al. I. Cuza,

[2] BCU Cluj, colecţia „Manuscrise", sertar 1579; vezi şi D. Ivănescu, Virginia Isac (ed.), *Alexandru Ioan Cuza. Acte şi scrisori*, Iaşi, 1973.

[3] Silviu Dragomir, *Studii şi documente*, vol. III, p. 16.

[4] George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani în urmă*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 569.

[5] ANB, *Achiziţii noi*, MMDCCLXXIV/2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Kogălniceanu a publicat apoi și un *Proiect de constituție pentru Moldova,* cu un pronunțat conținut revoluționar.

Documentele pe care le avem la dispoziție atestă felul în care Comitetul revoluționar de la Cernăuți s-a organizat și ce scopuri urmărea. Pe baza unui statut[6] propriu a fost ales un președinte și s-au fixat atribuțiile lui și ale membrilor. La ședințe se întocmeau procese verbale, iar din cele redactate în zilele de 25, 27 iunie și 2 iulie 1848[7] aflăm că s-a aprobat statutul și s-a pus problema strângerii unei sume de bani, primele donații făcându-se chiar în timpul ședinței. Comisia care trebuia să se îngrijească de alcătuirea fondului bănesc era formată din V. Alecsandri, C. Negri și P. Cazimir, iar N. Pisoschi și Gh. Dulcescu au primit însărcinarea de a colecta bani din Moldova. În același timp, a existat o strânsă legătură cu cei aflați în țară, membri ai „Comitetului revoluționar din Iași", în conducerea căruia se afla Gr. Cuza și viitorul domnitor, Gr. Al. Ghica, pentru organizarea unor acțiuni comune. Din Cernăuți au fost trimiși la Frankfurt, Viena și Paris reprezentanți ai Comitetului pentru a pleda cauza revoluției române, Iancu Alecsandri a plecat în Ț. Românească și Gh. Dulcescu însoțit de Șiler în Moldova. Ultimii doi, în afara contactului pe care trebuiau să-l stabilească cu membrii Comitetului revoluționar din Iași, aveau obligația să se documenteze și asupra obiectivelor urmărite de oștile rusești care intraseră în Moldova.

Important rămâne însă faptul că între reprezentanții acestui comitet și cei ai revoluției din Țara Românească și Transilvania au existat, pe tot parcursul evenimentelor, relații foarte strânse. Din corespondența, în parte necunoscută, a fruntașilor revoluției din cele trei țări, se desprinde clar ideea unirii românilor într-un singur stat, necesitatea luptei comune împotriva trupelor străine intervenționiste, utilitatea strângerii de fonduri și procurarea de arme din Franța pentru salvarea revoluției și dorința de a cucerirea independența. Într-o scrisoare, expediată din Moldova de Gh. Dulcescu, se recomandă cumpărarea armelor prin intermediul lui N. Chinezu, V. Mălinescu și unul din frații Cozadini, aflați la Paris, pentru că „a trecut vremea unde numai să vorbim și să proiectăm, acum numai fapta este totul. Patria este în peirea cea mare, dar și gloria poate fi totodată cu atât mai mare cu cât este greutatea de a o scăpa"[8].

Pentru a justifica intrarea armatelor în Moldova s-a acreditat de către ruși ideea răsturnării lui Mihail Sturdza printr-o intervenție armată din exterior, ca unul din obiectivele importante ale Comitetului revoluționar de la Cernăuți. Ea trebuia precedată de mișcări protestatare în Moldova, după care o ridicare a țăranilor înarmați în interior trebuia să fie simultană cu intervenția armată din afară. În acest sens pledează informațiile oferite de generalul Al. Duhamel și consulul general al Rusiei la București Wilhelm de Kotzebue. Primul, într-o scrisoare din 7 mai 1848, adresată cancelarului Karl Nesselrode, îl informa că

[6] *Ibidem*, MMMX/5.

[7] *Ibidem*, MMMX/4.

[8] *Ibidem*, MMMX/34; vezi și Dumitru Ivănescu, *Alexandru Ioan Cuza în conștiința posterității*, Iași, 2001, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„un călător sosit de la Cernăuți a povestit că moldovenii refugiați în Bucovina aveau intenția de a recurge la măsuri extreme pentru a răsturna pe domn și a se răzbuna pe el, și că ei contau pe simpatiile transilvănenilor, polonezilor și chiar pe cooperarea Austriei"[9]. Către același Nesselrode pleca, la 4 iunie, raportul consulului general rus la București; acesta din urmă un personaj foarte bine informat și care urmărea cu mare interes ce se întâmpla la Cernăuți. „Expediind acolo (la Cernăuți n.ns.) un om de încredere – scrie Kotzebue – a venit să mă asigure că în adevăr zvonul a circulat la frontiere că refugiații moldoveni intenționau o răzvrătire, dar nu se poate crede în posibilitatea unei acțiuni îndrăznețe; de altminteri, aproape toți tinerii moldoveni care au părăsit țara se găsesc acum la Cernăuți, în Bucovina, de unde se primesc frecvente știri asupra purtării lor". Ultima parte a afirmației sale este fără echivoc; oficialitățile rusești supravegheau cu îngrijorare acțiunile tinerilor moldoveni, cu atât mai mult cu cât Kotzebue este nevoit să recunoască că „Agitația, care domnește la Iași și în Moldova în general, crește. În privința aceasta prințul Sturdza își face iluzii când crede că ea există numai printre boieri, în timp ce observațiile mele m-au convins că se răspândește din ce în ce mai mult în toate clasele sociale"[10].

Desfășurarea victorioasă a revoluției în Țara Românească a încurajat demersurile celor aflați în Moldova și la Cernăuți, care văd foarte aproape realizat momentul unirii. Astfel, la 18 iulie 1848, Comitetul revoluționar din Cernăuți cerea celui din Iași colaborarea la o acțiune de amploare care avea în vedere salvarea Moldovei de sub ocupația trupelor străine. „Valahia – se spunea în mesaj – s-a ridicat cu bărbăție și au proclamat neatârnarea ei. Trebuie oare să privim cu nepăsare disprețuirea dreptului nostru... și să rămânem într-o ticăloasă nemișcare când frații noștri au început lupta libertății României? Dacă nu avem putere singuri, putem dobândi putere în întregirea noastră cu toți rowmânii". Și, în continuare, se afirmă: „Să nu ne dăm în lături de la măreața mișcare a Valahiei, căci de va izbândi ea, va izbândi și Moldova. Soartele acestor două provincii sunt atât de legate împreună, încât ele vor avea întotdeauna același viitor"[11]. Din scrisoare mai aflăm o informație importantă despre declarația românilor din Banat și Transilvania de a sprijini guvernul revoluționar instalat în Țara Românească.

Ca un răspuns la acest mesaj, Grigore Al. Ghica îi scria, din Iași, lui C. Negri, aflat la Cernăuți, despre succesul revoluției în Țara Românească după aprobarea constituției de către Poartă și sublinia în mod deosebit necesitatea unirii celor două Principate[12]. Cam în același timp, la 16 iulie 1848, Dimitrie Cantacuzino îi trimitea lui Lascăr Rosetti o scrisoare cu un conținut similar. Mai mult, primul considera foarte util ca o delegație moldoveană să se deplaseze la

[9] Ion Varta, *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Documente inedite din arhivele rusești*, Editura „Arc", Chișinău, 1998, p. 90.

[10] *Ibidem*, p. 115.

[11] ANB, *Achiziții noi*, MMMX/28.

[12] *Ibidem*, MMMX/25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

București, unde se afla Soliman Pașa, pentru a-i propune acestuia unirea Principatelor, ca singura soluție viabilă pentru existența celor două țări românești: „Vezi bine – spunea el – boierii bătrâni vor fi împotriva unirii, fiindcă doresc să ajungă domni. Dar se va trece peste aceste considerente mărunte, fiindcă numai unirea poate asigura existența Țărilor Române și a poporului român. În cazul unirii se va crea o armată de 100.000 de soldați meniți să păzească hotarele țării". Scrisoarea se încheia cu următoarele cuvinte „Trăiască Daco-România. Să dea Dumnezeu ca după puțin timp Bucovina și Ardealul să se unească cu noi"[13].

Valorificarea recentă a unor surse inedite[14] indică, cu precizie, relațiile foarte strânse pe care Comitetul revoluționar de la Cernăuți le-a avut cu revoluționarii din Țara Românească și Transilvania. O importanță specială în cadrul acestor legături privește relația cu Nicolae Bălcescu și ea e probată de corespondența trimisă Comitetului de către revoluționarul muntean, argument concludent în favoarea tezei privitoare la caracterul unitar al revoluției române. La 9 iulie 1848, el se adresa, printr-o scrisoare, lui C. Negri, V. Alecsandri, Al. I. Cuza și „celorlalți frați moldoveni" aflați în Bucovina, în care se vorbește de transmiterea – printr-un om de încredere, pe nume Șaie Sanders – a unor mesaje verbale pentru continuarea luptei comune[15]. Despre acest Șaie Sanders, mesager al lui N. Bălcescu, aflăm din scrisoarea lui Gh. Dulcescu, din 19 iulie, prin care încunoștiințează Comitetul din Cernăuți că „în ce privește pe d. Sanders, pe care vi-l recomandez prin osăbită scrisoare din 17 a curgătoarei, nu s-au pornit spre acolo la 18, precum era hotărât, ce au rămas pe mâine"[16].

Că Nicolae Bălcescu avea contacte frecvente cu revoluționarii moldoveni și era la curent cu toate acțiunile întreprinse de ei deducem dintr-o altă scrisoare a lui Gh. Dulcescu, având aceeași dată ca și precedenta, trimisă lui C. Negri, în care îi comunica următoarele: „Adaug a vă mai spune că mulți tineri de seama aceluia ce scrie dumitale (N. Bălcescu n.ns) tot acum și cu care eu m-am grăbit a intra în relație, se silesc a întruni toate partizile liberale ce ar fi aici sau afară de țară, a forma o casă și a lucra în sfârșit prin înțelegere cu dumneavoastră și Valahia, precum cred că v-o manifestează prin scrisoarea pomenită mai sus"[17].

În Bucovina au sosit Gheorghe Bariț, Timotei Cipariu, Aron Pumnul ș.a. Obiectul principal al discuțiilor purtate de revoluționarii români îl constituiau viitorul țărilor lor, pe care îl vedeau realizat prin unitatea politică a românilor într-un stat independent. Vorbele profetice ale lui Bălcescu erau pe cale de a se realiza: „România noastră va exista! Este orb cine n-o vede". Dintr-o altă

[13] *Ibidem*, MMMX/24.

[14] Maria Soveja, *Documente inedite referitoare la Comitetul revoluționar din Cernăuți și legăturile sale cu revoluționarii din Moldova și Țara Românească*, în RA, anul L, vol. XXXV, Supliment, 1973, p. 43-46; Ion Varta, *op. cit.*

[15] ANB, *Achiziții noi*, MMMX/17.

[16] *Ibidem*, MMMX/30.

[17] *Ibidem*, MMMX/38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perspectivă, Karl Nesselrode, cancelarul Rusiei, credea că „boierii moldoveni refugiaţi în Bucovina pregăteau o răscoală, al cărei rezultat trebuia să fie, ca şi în Valahia, asasinarea sau expulzarea hospodarului, răsturnarea ordinei stabilite şi unirea celor două Principate într-un singur stat"[18]. Acelaşi, la 31 iulie 1848, afirma în faţa guvernului său că refugiaţii moldoveni şi munteni din Bucovina sperau ca Principatele să iasă de sub controlul ruso-turc pentru a constitui un stat român independent, alcătuit prin unirea Moldovei, Bucovinei, Transilvaniei şi Basarabiei[19]. Din izvoare austriece aflăm că o lună mai târziu, în august 1848, o delegaţie românească a plecat la Viena pentru a fi primită de ministrul de stat Doblhoff, căruia i-a solicitat ajutorul Austriei în vederea emancipării românilor de sub suzeranitatea Porţii şi a unirii Principatelor cu Bucovina şi Transilvania într-un stat naţional sub conducerea unui arhiduce din Casa de Habsburg[20]. Planul a fost agreat de guvernul austriac, dar punerea lui în practică a fost amânată datorită izbucnirii revoluţiei maghiare şi a intervenţiei militare ruseşti pentru înăbuşirea ei.

Tot cu ajutorul emigranţilor aflaţi la Cernăuţi au reuşit fraţii Hurmuzaki să tipărească publicaţia „Bucovina", în paginile căreia şi-au dat întâlnire intelectualii celor trei ţări româneşti. Datorită corespondenţilor săi, gazeta bucovineană ajunsese un fel de organ de publicitate panromânesc, în care „se discutau problemele tuturor provinciilor româneşti"[21]. Cu precizarea că „panromânismul" promovat la 1848 semnifica, pentru familia Hurmuzaki, unirea românilor sub patronajul Vienei[22].

În paginile „Bucovinei" s-a declanşat, la iniţiativa exilaţilor, o campanie de discreditare a lui Mihail Sturdza, lucru sesizat şi de reprezentanţii diplomatici ruşi acreditaţi în Principate. Consulul de la Iaşi, Teodor Tumansky, îi raporta la 4 noiembrie 1848 lui Nesselrode că „nu există nici o îndoială că presa de la Cernăuţi a contribuit mult la discreditarea domnitorului, până în rangurile inferioare ale societăţii. S-ar putea spune că întreg patriotismul moldovenilor s-a concentrat astăzi în simţământul de ură şi dispreţ contra domnitorului"[23]. Această campanie în presă a fost însoţită de numeroase broşuri şi pamflete publicate la Cernăuţi şi introduse în ţară cu ajutorul poştei austriece. Eludând prevederile Regulamentului Organic şi ignorând dispoziţiile Secretariatului de Stat al Moldovei, instituţia sub patronajul căreia funcţiona cenzura, Agenţia

[18] A. Papadopol-Calimach, *Amintiri despre Costache Negri*, în „Revista Nouă", anul II, nr. 9, p. 321.

[19] D.A. Sturdza, *Acte şi documente privitoare la renaşterea României*, II, p. 6.

[20] I.G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei*, p. 20; vezi şi I. Nistor, *Un capitol din viaţa culturală a românilor din Bucovina, 1774-1857*, Bucureşti, 1916, p. 50

[21] Teodor Balan, *Activitatea refugiaţilor moldoveni în Bucovina. 1848*, Sibiu, 1944, p. 28.

[22] D. Ivănescu, Horst Fassel, *Ştiri externe despre revoluţia de la 1848*, în AIIAI, vol. XX, 1978, p. 353-360; Dumitru Ivănescu, *Informaţii inedite din presa germană despre revoluţia din 1848 din Moldova*, în vol. Cătălin Turliuc, Flavius Solomon, *Punţi în istorie. Studii româno-germane*, Ed. „Cantes", Iaşi, 2001, p. 9-14.

[23] Ion Varta, *op. cit.*, p. 352.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

austriacă la Iași facilita accesul abonaților moldoveni și străini la aceste publicații prin intermediul unui birou ce avea statut de cabinet de lectură, spre disperarea autorităților și a corpului diplomatic rusesc. „O grămadă de broșuri și pamflete publicate la Cernăuți – scria același Tumansky amintit mai sus – împotriva persoanei sale (M. Sturdza, n.ns.) au inundat țara, prin același canal (e vorba de poșta austriacă, n.ns.)". „A fost un timp – se spune în continuare – când excelența sa, generalul Duhamel, ca și mine, primeam cu fiecare curier austriac câte un exemplar din aceste lucrări ale mâzgâlitorilor de hârtie moldoveni din Bucovina"[24]. Cu toate că, recunoaște consulul rus, comerțul librarilor a fost în Moldova supus regulilor stabilite și supravegherii, singura soluție contra introducerii din străinătate a lucrărilor scrise „în spiritul pervertit al epocii actuale"[25] și contra liberei circulații a ziarelor este tot cenzura.

Aceeași soluție e propusă și de Mihail Sturdza, într-o scrisoare adresată cancelarului austriac Schwartzenberg, când e vorba de „Gazeta de Bucovina", domnitorul moldovean pretinzând excluderea, din publicația amintită, a oricărui articol care tratează situația din Moldova. Care sunt argumentele sale: „toate articolele despre Moldova sunt redactate într-un spirit de propagandă socialistă diametral opus intereselor, stării politice și sociale a acestei țări" și mai ales pentru că „tinde să suplinească o publicație care nu există în Moldova și să furnizeze un aliment periculos presei, căci orice moldovean poate profita nepedepsit fie pentru a propaga sub vălul anonimatului opinii perturbatoare, fie pentru a arunca infamia asupra unor persoane care sunt expuse pasiunilor sale"[26].

Așa după cum se știe, la numai doi ani de la apariția primului său număr, publicația scoasă de exilații moldoveni cu concursul familiei Hurmuzaki a fost suspendată. Finalul acesta era previzibil, dacă avem în vedere instituirea stării de asediu și introducerea cenzurii în Imperiu, invazia trupelor ruso-turce în Principate și austro-ruse în Transilvania și Bucovina, intervențiile consulului rus la Iași Tumansky și ale domnitorului Moldovei Mihail Sturdza.

Activitatea Comitetului revoluționar de la Cernăuți – sumar prezentată în intervenția noastră – e o dovadă că revoluția în Moldova nu s-a încheiat cu eșecul din luna martie; ea a continuat, ca o componentă a revoluției naționale, în alte forme de exprimare, mult mai radicale mai ales în plan programatic.

[24] *Ibidem*.
[25] *Ibidem*.
[26] *Ibidem*, p. 505.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUTIONS CONCERNANT L'ACTIVITÉ DU COMITÉ RÉVOLUTIONNAIRE DE CERNĂUȚI (1848) (Résumé)

Un épisode important de la révolution moldave en 1848 est constitué par l'activité du Comité révolutionnaire de Cernăuți, formé, parmi autres, de C. Negri, Al. I. Cuza, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, M. Costache Epureanu, Iancu Alecsandri, N. Pisoschi, Zaharia Moldovanu, Al. Hurmuzaki, Anastasie Panu ş.a. Chargé par le comité, M. Kogălniceanu a publié une brochure: *Les désirs de la partie nationale en Moldavie*, un vrai programme de revendications sociales et politiques où sont amplifiées les principales idées de la *Proclamation de Islaz* et *Nos principes pour la réformation de la patrie*. Basé sur ce document, l'un de plus importants de la révolution, un vrai programme de gouvernement qui trouva son application pratique pendant le règne de Al. I. Cuza, Kogălniceanu a aussi élaboré un *Projet de constitution pour la Moldavie*, d'un évident teneur révolutionnaire.

Les documents qui sont à notre disposition, attestent la modalité par laquelle le Comité révolutionnaire de Cernăuți s'est organisé, ses desseins et, de plus, les relations, très étroits, qui ont existé, pendant toute la durée des évenéments, entre les représentants de ce comité et les révolutionnaires valaques et transylvains. La correspondance, en partie inédite, des notables de la révolutions roumains, met en évidence l'idée d'union des roumains en un unique état, la nécessité d'une lutte commune contre les troupes étrangères interventionnistes (russes et turques), l'utilité d'acumuler des fonds pour procurer des armes de France pour sauver la révolution et l'aspiration de conquérir l'indépendance.

L'activité déployée par les membres du Comité révolutionnaire de Cernăuți était sous l'attentive surveillance des autorités russes, représentées par le général Duhamel, les consuls de Iaşi et de Bucureşti, Teodor Tumansky et Wilhelm de Kotzebue, ainsi que le chancelier de Russie, Karl Nesselrode, alarmées par le déroulement des événements près de leurs propres frontières. L'activité du Comité révolutionnaire de Cernăuți est une preuve que la révolution en Moldova n'est pas finie avec l'échec de mars 1848, elle a continué, structure de la révolution nationale, par autres formes d'expression, plus radicales, notamment en ce qui concerne le programme.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU
DUMITRU VITCU

EMIGRAŢIA ROMÂNEASCĂ ŞI EPILOGUL REVOLUŢIEI PAŞOPTISTE

După înăbuşirea revoluţiei de la 1848 din Moldova şi Ţara Românească, prin forţa baionetelor, cei mai mulţi dintre liderii săi au fost nevoiţi să plece în exil, în diverse ţări ale Europei[1], în special în Franţa, spre a scăpa de măsurile represive preconizate a fi luate împotriva lor atât de autorităţile politico-administrative din cele două Principate, cât şi de cele două puteri intervenţioniste, Rusia şi Imperiul Otoman. În exil, călăuziţi fiind de idealuri şi sentimente admirabil creionate, peste ani, de unul dintre străluciţii reprezentanţi ai generaţiei paşoptiste[2], ei au militat, iniţial, pentru continuarea activităţii revoluţionare şi, mai apoi, când împrejurările externe s-au arătat favorabile, pentru înfăptuirea obiectivului cardinal al eforturilor lor conjugate, unirea Principatelor Române. În pofida divergenţelor ideologice, asociate cu disputele de orgolii şi cu suspiciunile reciproce, care le-a particularizat traiectul biografic şi i-au risipit în varii direcţii la Viena, Triest, Frankfurt, Paris, Londra, Constantinopol şi Brusa[3], pribegii români au acţionat concentric pe linia idealului naţional, în spiritul deciziei-angajament formulată din start de unul dintre Goleşti, când greul luptei abia începea: „Noi întoarcem cerul şi pământul pentru a ajunge la ţelul nostru"[4]. Într-adevăr, energia nemăsurată, dăruirea excepţională, chiar spiritul de sacrificiu şi credinţa profundă cu care au slujit cauza română în procesul metamorfozării ei ca problemă de interes european[5] – dincolo de asperităţile de comunicare

[1] Cornelia Bodea, *Lupta pentru unire a revoluţionarilor exilaţi de la 1848*, în *Studii privind unirea principatelor*, vol. coord. de A. Oţetea, N. Adăniloaie, D. Berindei, C. Bodea, Al. Vianu, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1960, p. 131; vezi şi N. Corivan, *Din activitatea emigranţilor români în Apus (1853-1857)*, Bucureşti, 1931.

[2] Aug. R. Clavel, *Vasile Alecsandri. Mircești. Schiţe şi impresiuni*, Bucureşti, 1890, p. 12-13.

[3] Dan Berindei, *Diplomaţia românească modernă. De la începuturi la proclamarea independenţei de stat (1821-1877)*, Ed. Albatros, 1995, p. 111; vezi şi Mihai Cojocariu, *Partida naţională şi constituirea statului român (1856-1859)*, Iaşi, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", 1995, p. 231.

[4] George Fotino, *Din vremea renaşterii naţionale a Ţării Româneşti. Boierii Goleşti*, vol. II, Bucureşti, 1939, p. 221.

[5] Leonid Boicu, *Geneza chestiunii române ca problemă internaţională*, Iaşi, Ed. Junimea, 1975, p. 105 şi urm.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 351–370

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

generate pe parcurs de vârste, caractere, educaţie sau opţiuni diferite în privinţa mijloacelor – au făcut din acele „sentinele ale poporului [...] răspândite de vijelie pe faţa lumii", cum îi numea Bălcescu pe emigranţi, autentice repere morale, greu detectibile nu doar în epocă, ci chiar la scara istoriei naţionale.

În general, activitatea emigraţiei revoluţionare româneşti în deceniul care a premers Unirii Principatelor – cu întreg evantaiul problematic focalizat pe avatarurile organizatorice, obiectivele imediate sau de perspectivă, căile şi mijloacele de comunicare cu şi de acţiune, legăturile înfiripate sau cultivate la nivelul centrelor politice decizionale ori al celor resurecţionale de pe continent şi, nu în ultimul rând, roadele strădaniilor individuale sau colective şi impactul acestora în ţară (acasă) – este binecunoscut astăzi. După ce generaţii de istorici au stăruit şi au făcut din cercetarea epocii direcţii uneori predilecte ale propriilor lor opere. Domeniul este însă mult prea generos pentru ca anchetele să poată fi considerate, vreodată, încheiate. Recuperări, completări sau nuanţări se impun de la sine, o dată cu plasarea domeniului într-o nouă perspectivă, ori pe măsura aflării unor alte surse documentare decât cele îndeobşte cunoscute şi exploatate. Un argument în plus în favoarea acestei aserţiuni îl constituie chiar rândurile de faţă menite a extinde orizontul informaţional consacrat aceleaşi problematici generale, prin introducerea în circuitul ştiinţific a câtorva noi documente şi piese epistolare provenite din arhivele vieneze, mai exact din fondul documentar rămas de la Alexander von Bach, fost ministru de Interne al Imperiului Austriei între 1849 şi 1859. Emise în cursul aceluiaşi an, 1851, anul ultimelor speranţe pentru exilaţi în şansa reizbucnirii revoluţiei general-europene, documentele recuperate ilustrează, cu sporită capacitate expresivă, pe de-o parte, dificultăţile de comunicare cu ţara a emigranţilor români din Paris (gruparea radicală) şi, pe de alta şi în strânsă legătură, îngrijorarea crescută, altminteri motivată, a autorităţilor imperiale habsburgice, faţă de eventualitatea recidivării valului insurecţional în plan zonal sau continental.

În vremea revoluţiei ca şi după aceea, Imperiul austriac şi-a simţit mereu ameninţată integritatea sa teritorială, din toate părţile. În anii 1848-1849, acţiunile revoluţionare din Ungaria şi din provinciile lombardo-venete ilustraseră pe deplin acest lucru. După înfrângerea revoluţiei în 1849, prezenţa aceleiaşi ameninţări era reliefată pe deplin de faptul că unul din ţelurile principale ale programului politic al emigraţiei revoluţionare viza, pe lângă schimbarea regimului monarhic instituit, şi dezmembrarea monarhiei. De aceea, Curtea şi guvernul imperial din Viena, odată cu introducerea neoabsolutismului, în 1851, au adoptat o politică ultraconservatoare, ce avea în vedere păstrarea integrităţii statale şi combaterea tendinţelor revoluţionare[6]. Constituţia „revoluţionară" din

[6] Christoph Stölzl, *Die Ära Bach in Böhmen. Sozialgeschichtliche Studien zum Neoabsolutismus 1849-1859*, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 26, R. Oldenburg, München und Wien, 1971, p. 257; vezi şi Leonid Boicu, *Austria şi Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853-1856)*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972, p. 45-47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

20 februarie/4 martie 1849 a fost mai întâi suspendată la 8/20 august 1851, pentru ca la 19/31 decembrie același an să fie definitiv abolită[7].

Organizatorul activității contrarevoluționare a fost ministrul de interne, Alexander Bach. Pe lângă crearea corpului jandarmeriei, ca forță armată menită să păstreze ordinea și liniștea internă, Bach a înființat poliția de stat austriacă, ca un serviciu secret, socotită a fi un instrument important în lupta pentru păstrarea integrității teritoriale și a puterii de stat în Monarhia de Habsburg. În componența noii instituții, ministrul de interne a adunat la un loc atât specialiști ai fostei poliții austriece de până la revoluție, cât și refugiați revoluționari proveniți din toate fracțiunile politice, care erau dispuși să coopereze[8]. În atenția poliției de stat s-au aflat în primul rând centrele emigrației revoluționare din Paris și Londra. Pe lângă activitatea de combatere a oricăror acțiuni revoluționare ce atentau la integritatea imperiului, în special a celor ce veneau din cercurile emigrației maghiare conduse de L. Kossuth, aceasta a desfășurat o vastă operațiune de adunare de informații, menită să ofere o imagine veridică a împărțirii forțelor emigrației din Europa post revoluționară. Poliția de stat a lui Bach a reușit, profitând de mizeria financiară a unor emigranți și de luptele dintre diferitele grupări ale emigrației, să se infiltreze atât la Paris, cât și la Londra și să-și procure dosarele privitoare la emigrația democratică din capitala franceză și britanică. Mai mult chiar, ea a reușit să-i determine pe unii lideri socialiști, precum Karl Marx, ca, plătindu-i în mod indirect, cu o retribuție de 20-24 de florini, să scrie articole ce combăteau activitatea acelor exilați care se situau pe o altă platformă politică decât cea îmbrățișată de ei, contribuind astfel la influențarea opiniei publice în favoarea Austriei[9].

Pornind de la informațiile adunate, Bach a dezvoltat o teorie a conspirației universale, în care erau înglobate, ca elemente constitutive, toate mișcările de emancipare socială, națională și politică, conspirație care, în opinia sa, dezvoltase o întreagă rețea subterană subversivă, nu numai în monarhia de Habsburg, ci și în toate statele Europei. În acest sens, într-o scrisoare din toamna anului 1849 adresată primului ministru, principele Felix von Schwarzenberg, Bach scria că: „partidul răsturnării / revoluției, deși a fost înfrânt pe câmpul de luptă de purtătorii legali ai puterii din Italia, Franța, Germania și Ungaria, este acum din nou în măsură să se retragă în întunericul societăților secrete și al conspirațiilor" pentru ca, de acolo, să producă „atacuri contra ordinii sociale și de stat existente". Acest partid, deși a suferit numeroase înfrângeri, a găsit mereu forța să reia lupta de la capăt. Într-o evoluție de numai două decenii, acesta a reușit să devină „o putere de temut" care, „prin legătura cu tovarășii săi de idei a realizat, în diferitele state ale Europei, un organism, a cărui rețea s-a răspândit în toate direcțiile continentului"[10]. Împotriva acestei conspirații, ai cărei capi se aflau în

[7] Cf. A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe depuis l'ouverture du Congrès de Vienne*, vol. II, Paris, 1891, p. 69, 73.

[8] Allgemaine VerwaltungsArchiv Wien, Nachlaß Bach, Kt. 29.

[9] Christoph Stölzl, *op. cit.*

[10] Haus-Hof-und StaatsArchiv Wien, I.B., 1849/151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comitetele revoluţionare din Paris şi, mai ales, în Comitetul central democratic european din Londra, ministrul de interne austriac a iniţiat nu numai o politică poliţienească de strictă supraveghere, ci chiar a dezvoltat relaţii de colaborare cu alte state europene, în aplicarea unor măsuri contrarevoluţionare eficiente, menite să împiedice izbucnirea unei revoluţii social-naţionale europene, sincrone şi generalizate. Între măsurile luate la scara întregului imperiu s-au numărat şi cele privind securizarea graniţelor, pentru a nu permite pătrunderea revoluţionarilor, supravegherea persoanelor suspecte, verificarea tranzitului de publicaţii şi cenzurarea corespondenţei. Totodată, prin intermediul agenţiilor sale consulare[11], monarhia de Habsburg a căutat să aibă o imagine cât mai exactă asupra situaţiei din toate ţările limitrofe, inclusiv din Moldova şi Ţara Românească, astfel încât să poată contracara orice acţiune revoluţionară.

În acest context s-a înscris şi acţiunea autorităţilor habsburgice de interceptare, prin intermediul guvernământului Transilvaniei şi cel al Bucovinei, a publicaţiilor şi a corespondenţei revoluţionarilor români, în special a celor radicali[12]. Măsurile represive la adresa literaturii revoluţionare încep din februarie 1851, odată cu confiscarea, din ordinul guvernatorului Transilvaniei, a broşurii lui C. A. Rosetti, *Apel către toate partidele*, socotită a avea un caracter „incendiar", prin îndemnurile la unire a tuturor românilor şi prin atacurile împotriva statului austriac[13]. Această perioadă corespunde momentului activării „Comitetului revoluţionar de la 1848", de către exilaţii români din Franţa, în frunte cu N. Bălcescu şi C.A. Rosetti, sub impulsul reorganizării emigraţiei maghiare şi din dorinţa de a se prezenta în faţa Comitetului democratic european din Londra, cu care voiau să intre în legătură, ca o forţă politică unită, ce vorbea în numele tuturor românilor[14]. Prin trimiterea, în aprilie 1851, a lui D. Brătianu la Londra, emigraţia română a stabilit legătura cu comitetul condus de G. Mazzini şi Ledru-Rollin, în ideea de a asocia şi pe români la pregătirea revoluţiei universale viitoare care, după părerea radicalilor, urma să aducă triumful democraţiei pe continentul european şi, odată cu aceasta, rezolvarea revendicărilor naţionale ale tuturor popoarelor, inclusiv ale românilor. În acest sens, pentru realizarea colaborării cu revoluţionarii ce reprezentau la Londra diverse popoare europene, comitetul revoluţionar român a acceptat o înţelegere cu reprezentanţii emigraţiei maghiare, amânând, la sugestia lui Mazzini, rezolvarea diferendului româno-maghiar până după ce revoluţia universală ar fi ieşit victorioasă. După această înţelegere, în numele Comitetului internaţional, Mazzini, Ledru-Rollin, Ruge şi Darasz au adresat, în iunie 1851, un apel către românii din Principate şi din Imperiul Austriei[15]. În faţa încercărilor făcute de exilaţii

[11] *Documente Privind Unirea Principatelor*, vol. II, *Rapoartele consulatului Austriei din Iaşi (1856-1859)*, ed. Dan Berindei, Ed. Academiei, 1959, p. XIV şi urm.

[12] S. Reli, *C.A. Rosetti şi N. Bălcescu în lumina cenzurii austriece*, în „Junimea literară", nr. 9-12, Cernăuţi, 1929; Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 155 şi urm.

[13] S. Reli, *op. cit.*, p. 8.

[14] Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 149-150.

[15] Olimpiu Boitoş, *Raporturile românilor cu Ledru-Rollin şi radicalii francezi în epoca revoluţiei de la 1848*, Bucureşti, Ed. „Cartea românească", 1940, p. 73-74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

români de a se asigura ca apelul tipărit să ajungă în spațiul românesc, autoritățile habsburgice au luat măsuri de interceptare și confiscare a oricăror tipărituri și înscrisuri cu caracter revoluționar.

În acest context, la 7 iulie 1851, comandantul trupelor austriece din Transilvania, general-locotenentul Bordalo, raportându-i din Sibiu lui Bach, în calitatea sa de ministru de interne, despre interceptarea unei scrisori suspecte expediate spre Paris, cu poșta din București, îi trimitea scrisoarea spre a decide dacă aceasta urma să fie remisă la destinație sau nu[16]. Era vorba de o scrisoare semnată de un anume Winterhalder și expediată pe adresa: „Mr. Charlesmagne Hallegrin, Rue de l'anciene comedie 5, Paris", scrisoare ce avea la început câteva rânduri cifrate[17]. În fapt, avem de a face cu o misivă expediată la 14 iunie, din capitala principatului valah, de librarul și tipograful Enric Winterhalder, prietenului și asociatului său în afaceri, revoluționarul exilat C.A. Rosetti[18], document ce se înscrie într-o întreagă suită epistolară întreținută de cei doi, pierdută din păcate în cea mai mare parte. Austriac de origine, Winterhalder s-a atașat pe temeiuri masonice de revoluționarii munteni, în special de Rosetti. După înfrângerea revoluției și plecarea în exil a revoluționarilor, a rămas în București, ocupându-se de librăria și tipografia înființată în comun cu Rosetti, alimentând cu bani pe emigranții din Paris, până în anul 1852, când va fi expulzat de domnitorul Barbu Știrbei[19]. Din dorința de a păstra confidențialitatea destinatarului vizavi de vigilența poliției, scrisorile erau trimise pe adresa unui cunoscut cizmar parizian, Charlesmagne Hallagrin, ce-și avea magazinul pe una din străzile importante din apropierea Luvrului (Rue de l'anciene comedie 5), și care era unul din francezii apropiați de revoluționarul radical muntean[20]. Pe lângă sprijinul material, Winterhalder i-a furnizat lui Rosetti, așa după cum rezultă din scrisoare, informații despre evoluțiile politice ce aveau loc în țară („*Muscalii tot se mai văd câțiva, ici și colea, supt pretext de bolnavi. Se vorbește că domnia se va schimba prin intrigi boierești*"). Totodată, el a fost omul de legătură cu partizanii săi din țară, așa cum rezultă din textul descifrat de specialiștii poliției de stat austriece, în care spune că: „*epistola 3 am primit-o și am dat-o lui Filipescu*". Câteodată, misiunea aceasta de mesager al exilaților radicali nu era cea mai ușoară, ba, uneori, era de-a dreptul imposibilă. Astfel, Winterhalder ezita să meargă la ministrul de război, C. Herescu, spre a-i citi

[16] Allgemeine VerwaltungsArchiv Wien, Nachlass Bach, Kt. 33; v. și documentul nr. 1 publicat în anexă la acest studiu.

[17] Doc. nr. 2.

[18] În 1846, cei doi au înființat în comun o tipografie și o librărie în București, ce au jucat un rol de prim rang în opera de renaștere națională, vezi Radu Pantazi, *C.A. Rosetti. Gânditorul. Omul*, București, Ed. Politică, 1969, p. 13.

[19] C.A. Rosetti, *Corespondență*, Ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de Marin Bucur, București, Ed. Minerva, 1980, p. 402-403; *C.A. Rosetti către Maria Rosetti. Corespondență*, vol. I (1846-1871), Prefață, stabilire de texte, note și comentarii de Marin Bucur, București, Ed. Minerva, 1988, p. 25.

[20] *C.A. Rosetti către Maria Rosetti*, p. 46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scrisoarea lui Rosetti din 18 mai, în care revoluționarul muntean, respingând propunerea acestuia de a-i obține grațierea, pentru a se putea întoarce în țară din exil[21], își expunea crezul său politic radical, cu nonșalanța celui aflat în siguranță, exprimându-și încrederea în iminenta izbucnire a revoluției care, de această dată, urma să fie triumfătoare, așa după cum se afirma în cercurile emigrației din Paris și, mai ales, la Londra. Pe Winterhalder, însă, realitățile concrete în care trăia îl făceau să fie mai prudent, conștient fiind de faptul că acționând așa cum îi cerea Rosetti, nu numai că și-ar fi îngreunat situația, dar chiar ar fi grăbit expulzarea sa din țară, fapt ce s-ar fi răsfrânt negativ și sub aspect material asupra exilatului muntean. „N-am văzut încă pe Herescu, ca să-i dau epistola ta de la 18 mai; înțelegi mi se pare că nu-mi vine să mă duc dinadins la el și să-i trântesc acea epistolă" pentru că „știu că poziția mea aici nu este așa de sigură; dacă expiră termenul acordat peste pașaportul meu poate să mă gonească, căci n-am nimic la mână care să-mi asigure șederea mea; sunt aici numai pe simpla făgăduială a lui Herescu și prin urmare trebuie să-l menajez. Să-i spui așa fără pregătire «că ai asigurări temeinice că vei triumfa în curând», că «n-ai alt scop decât să răstorni legile actuale», «că vei proclama Republica română, una și nedespărțită» și alte asemenea, ar fi foarte imprudent, căci ai, mi se pare, destule dovezi, că au luat obiceiul să ne facă responsabili unu pentru altul și neputând să te apuce, mă apucă pe mine"[22].

Convins de necesitatea pregătirii terenului în voita perspectivă a izbucnirii unei revoluții generale europene, sub conducerea Comitetului democratic din Londra, C.A. Rosetti l-a determinat pe pictorul C. D. Rosenthal să plece la Pesta spre a face propagandă revoluționară. Într-un post-scriptum al scrisorii, Winterhalder îi comunica prietenului său faptul că Rosenthal l-a informat, printr-o misivă, de iminența plecării sale. Acțiunea lui Rosenthal va eșua însă în mod tragic, dat fiind faptul că autoritățile austriece, informate din diferite surse, inclusiv din această scrisoare, despre sosirea sa, aveau să-l aresteze la Pesta, în iulie 1851, iar în închisoare acesta s-a sinucis, nerezistând presiunilor la care era supus. Rosetti a regretat și s-a simțit multă vreme culpabil de moartea amicului său Rosenthal[23].

În calitatea sa de asociat în afaceri, Winterhalder îi comunica exilatului muntean faptul că negoțul cu cărți aduse din Occident, prin intermediul librarului parizian A. Frank[24], ce se desfășura prin librăria lor, era mai profitabil în acel an, în comparație cu anul 1850, rezultând un profit de 8.603 lei. La fel și tipografia mergea mai bine. „De nu câștigăm mult – scria el – cel puțin nu mai păgubim, ca în anii 1849 și 1850; în luna lui ianuarie și februarie am păgubit,

[21] Vezi în acest sens însemnarea lui Rosetti din 19 mai 1851 din jurnalul său în C.A. Rosetti, *Jurnalul meu*, Ediție îngrijită și prefață de Marin Bucur, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1974, p. 309.

[22] Doc. nr. 2.

[23] C.A. Rosetti, *Jurnalul meu*, p. 319-320.

[24] Pe același librar, Rosetti îl recomanda, în octombrie 1851, și lui I. Ghica, care dorea să înceapă un comerț cu cărți, C.A. Rosetti, *Corespondență*, p. 259-261.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dar în luna lui martie am câștigat 26 lei, în luna lui aprilie 223 lei și luna lui mai 330 lei. Avem acum sub tipar: 1) Gazeta nemțească a lui Schweder; 2) Histoire sainte a lui Monty; 3) Ermeneutica sacră a arhimandritului Dionisie; 4) Slujba de batalion din Regulamentul ostășesc; 5) Legea judecătorească de Alexandru Aman și 6) un Dicționariu latino-românescu, ce se tipărește cu cheltuiala domnului Ioanid librariu; vom începe acum și Agricultura lui Andronescu și Calendarul pentru <18>52, după ce vom primi manuscrisul"[25]. Deși împărtășea opinii liberale, totuși perspectiva creșterii concurenței, prin înființarea unei noi tipografii a Mitropoliei, nu îl încânta. Aceasta deoarece se ivea amenințarea scăderii câștigurilor, dar și a migrării tipografilor buni spre noua tipografie. „Sunt încredințat – nota el – că Mitropolia păgubește, dar deși păgubește, vom păgubi și noi, căci va fi încă o tipografie mai mult în țară. Poate va veni vremea ca toate tipografiile să nu fie de ajuns aici, deocamdată însă sunt prea multe cele în ființă. Sunt 14 ani că era o singură tipografie aici și acum, cu cea ce va deschide Mitropolia avem 7 în București, una la Craiova, una la Buzău și una la Brăila. Trebuiește dar să ne îndoim activitatea ca să o scoatem la capăt și să nu rămânem de rușine"[26].

Legăturile strânse cu revoluționarii exilați îl vor aduce pe Winterhalder în atenția autorităților din Țara Românească, domnitorul Barbu Știrbei dorind chiar pentru aceasta să-l expulzeze din țară, sub pretextul de a fi fost supus străin, cu pașaport expirat. În același timp, austriecii fiind tot mai interesați de persoana și activitatea sa, îl vor introduce pe lista suspecților politici. Conform raportului adresat ministrului de interne, Alexander Bach, la 12 decembrie 1851, de guvernatorul civil al Transilvaniei, Karl Boromeu Schwarzenberg, se ceruse consulului general cezaro-crăiesc, Laurin, să intervină pe lângă oficialitățile de la București pentru ca Winterhalder, „în caz că proiectata expulzare va fi tradusă în viață, pe cât posibil să facă să fie extrădat încoace, ca supus austriac"[27]. Acest lucru se va întâmpla în anul următor.

Pe lângă calea poștală directă, legătura cu radicalii exilați din Paris era făcută și prin intermediul secretarului consulatului englez din București, Effingham Grant, cumnatul lui Rosetti, un sprijinitor fidel al revoluționarilor munteni[28]. Prin trimiterea unor scrisori pe adresa sa oficială din București, pentru ca apoi acestea să poată fi distribuite diferiților destinatari din țară, exilații din Paris credeau că pot înșela vigilența cenzurii austriece. Asemenea mijloc de menținere a legăturilor revoluționarilor exilați cu țara era excedentar celor îndeobște cunoscute și anume: corespondența obișnuită (inclusiv cifrată),

[25] Doc. nr. 2.

[26] *Ibidem*.

[27] Doc. nr. 3.

[28] Acesta se va împământeni, căsătorindu-se cu o descendentă a familiilor Racoviță și Golescu, desfășurând în decursul timpului fructuoase activități industriale și comerciale în București; denumirea cartierului și a podului Grant fiind legată de numele său, cf. C.C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, Ed. Științifică, 1966, p. 386; *C.A. Rosetti către Maria Rosetti*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

călătorii moldoveni foşti exilaţi şi deveniţi sfetnici ai lui Grigore Alexandru Ghica şi, în sfârşit, broşurile, manifestele sau presa revoluţionară strecurată în Principate[29]. Autorităţile habsburgice, suspectând legăturile epistolare ale lui Grant cu Parisul, i-au interceptat şi violat adesea corespondenţa, deşi era supusă imunităţii diplomatice, pe motiv că ar fi avut un conţinut subversiv. Probele găsite îl făceau pe guvernatorul Transilvaniei să afirme în raportul său către Bach, din 12 decembrie 1851: „Consulatul englez se ocupă nu numai cu expedierea mai departe a scrisorilor, ci – după cum rezultă din scrisoare – chiar trebuie să se afle în legături foarte strânse cu partidul revoluţionar/subversiv muntean" şi că „uneltirile partidei revoluţionare, indiferent de naţionalitatea sa, află la Consulatul englez protecţie şi sprijin"[30].

Confirmarea bănuielilor cenzurii austriece se datora şi atitudinii unora dintre exilaţii de la Paris, de a-şi dezvălui în scrisori, ideile şi dezideratele revoluţionare, într-o manieră mult prea deschisă. Această situaţie l-a determinat pe Grant ca, într-o scrisoare trimisă din Bucureşti, la 18 noiembrie 1851, revoluţionarului Ştefan Golescu, la Paris, să-l mustre pentru atitudinea sa imprudentă care a dus la compromiterea sa şi a destinatarului scrisorii, asupra celui din urmă putând să se abată chiar măsurile represive ale autorităţilor, cu atât mai mult, cu cât corespondenţa sa era deschisă de cenzura austriacă. „Je sais – nota Grant – que la reflexion n'est pas le fort de la jeunesse Rommaine, c'epandant j'avais cru que le passé les aurait servi d'expérience pour leur prouver que la Poste d'Autriche n'est pas le canal le plus sûr pour la transmission de pareilles corespondences. Si vous avez supposé que l'anvoie de vos lettres sous pli à mon adresse ètait un garanti pour le respect envers leurs cachets; vous vous étes fortement abusé – car la plupart de mes lettres portent des marques évidementes d'avoir servi à satisfaire aux curieux dans le département postal, et je ne vous ai pas laissé ignorer ce fait. De grace donc, soyez plus circonspect à l'avenir et réfléchissez bien aux désapréments, sinon malheurs, que vous pourez attirer sur les autres (moins heureusement abrités que vous contre les conséquences), en adoptant un pareil mode de transmission pour des lettres de ce genre"[31].

Cu toate acestea, exilaţii radicali de la Paris vor continua să trimită scrisori, pe adresa lui Grant, pentru unii susţinători din ţară. Drept dovadă stă raportul din 18 decembrie 1851 al guvernatorului Schwarzenberg către Bach, prin care îi înainta, spre descifrare, câteva scrisori cifrate trimise de la Paris, pe adresa girantului Consulatului englez de la Bucureşti, pentru un anume R. Stefanide, despre care ceruse informaţii de la consulul austriac din Ţara Românească[32]. În urma spargerii cifrului, autorităţile habsburgice au putut afla, din conţinutul acelor scrisori, că temerile nutrite în privinţa organizării unui

[29] Dan Berindei, *op. cit.*, p. 115.

[30] Doc. nr. 3.

[31] Doc. nr. 4; vezi şi Anastasie Iordache, *Goleştii. Locul şi rolul lor în istoria României*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1979, p. 205. A. Iordache afirmă că scrisoarea fusese trimisă lui N. Golescu, citându-l pe G. Fotino, *op. cit.*, p. 259-260.

[32] Doc. nr. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

complot revoluționar, menit să atenteze la integritatea teritorială a monarhiei, erau întemeiate. Astfel, în scrisoarea expediată la 14 noiembrie, din Paris, de către un anume *I.*, identificabil în persoana lui Ștefan Golescu ce se întorsese de curând la Paris dintr-o călătorie întreprinsă prin Monarhia de Habsburg și Germania, pentru a se informa asupra stadiului pregătirii revoluției generale[33], se ofereau detalii despre dimensiunea pregătirilor revoluționare la scară europeană: „Am găsit la Agram lucrurile mai înaintate decât credeam. Am fost acolo călcat de poliție și apoi pornit la Viena. La Viena există o conspirație întinsă, ce se ramifică în toate provinciile, scopul ei a transforma Austria într-o Confederație Danubiană, afară de Lombardo-Veneția. Democrații germani au făcut prin Kinkel o mare împrumutare în America. Aici credem că poate să se facă o manifestație pentru abrogarea legii de la mai 31. Propaganda democratică s-a răspândit foarte mult, însă fără îndoială că sufragiul universal va aduce o Adunare Națională curat roșie. Italia e foarte impacientată a începe înainte"[34].

Încrezător, ca toți radicalii, în iminența izbucnirii revoluției „generale și sincrone", cum preconiza Mazzini și Comitetul democratic de la Londra, act ce urma să ducă și la înfăptuirea, pe cale revoluționară, a idealului unității românești, acesta îi cerea lui Stefanide să se înțeleagă „cu Turnavitu sau cu ori care vei socoti spre a forma un comitet de 3 propagandiști, al cărui scop va fi de a răspândi cât se va putea mai mult dorința de unitate română, de instituții democratice și de formație a unei Confederații Danubiene"[35]. Aceeași nevoie de organizare, chiar și sub forma unei societăți secrete, pentru pregătirea românilor în vederea viitoarei revoluții, răzbate și din scrisoarea adresată amicului său D. Cernătescu, din Craiova: „Nu știm când se poate intra în țară și în cât timp se poate realisa proiectul, și precum nimine nu poate ști timpul când va izbucni revoluția; de aceea luăm toate măsurile să nu ne surprindă nepregătiți, iată ce m-a determinat de a forma un Comitet de propagandă acolo în țară, deosebit de Frăția ce ești însărcinat dumneata a o organiza"[36]. În aceeași scrisoare, Ștefan Golescu reafirma, într-o manieră patetică, țelurile ce-i animau pe radicalii români: „O Românie, una și nedespărțită, liberă și independentă, democratică și națională! Iată misia noastră, misie sublimă, care trebuie să ne sfințească și să facă din noi eroi sau martiri"[37].

Pentru a-și atinge scopurile, Comitetul revoluționarilor români de la Paris, în frunte cu C.A. Rosetti și I. Brătianu, au editat, în toamna anului 1851, o revistă menită să propage idealurile naționale, politice și sociale ale exilaților români, intitulată „Republica română", care se voia a fi o tribună reprezentativă a democrației române din acea epocă[38]. Pentru introducerea în Principate a

[33] Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 158; vezi și Dan Berindei, *op. cit.*, p. 113.
[34] Doc. nr. 6.
[35] *Ibidem.*
[36] Doc. nr. 7.
[37] *Ibidem.*
[38] Olimpiu Boitoș, *op. cit.*, p. 89-90; Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 153; pentru mai multe amănunte privitoare la revistă vezi Dan Simonescu, *Din istoria presei românești; Republica română*, București, Ed. „Cartea Românească", 1931.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acelei revistei, ca şi a celorlalte publicaţii revoluţionare, fără ca ea să fie descoperită şi confiscată de autorităţi, revoluţionarii căutau să folosească cele mai diverse căi[39]. Astfel, în scrisoarea trimisă din Paris la 14 noiembrie 1851, Golescu, după ce îl avertiza pe Stefanide despre intenţia Comitetului român de a edita revista „Republica română", îi cerea să se informeze „din ce parte aduc la noi marfă mocanii"[40]. Ulterior, la 1 decembrie, comunicându-i apariţia, în capitala Franţei, a primului număr din acea revistă, în privinţa expedierii sale în Ţara Românească, el scria: „Le vom putea băga în Brăila; tu trebuie prin cineva să găseşti acolo vreo unul care să le primească. Găsindu-l îmi vei spune numele lui. Se vor putea băga şi cu mocanii ce vin din Turcia, pe la Călăraşi, unde iar ar trebui să ai pe cineva"[41].

Creşterea tensiunilor politice şi sociale în Franţa, la sfârşitul lunii noiembrie şi începutul lui decembrie 1851, ce păreau să anunţe iminenţa revoluţiei, a stat în atenţia exilaţilor radicali. Dorind să facă cunoscută această situaţie şi celor din ţară, Golescu scria la 1 decembrie: „Pe aici lucrurile se încurcă din zi în zi. Mi-e teamă că de nu se va restabili sufragiu universal, explosiunea va fi totală şi revoluţia foarte sângeroasă. Din mai multe departamente veniră misionarii comitetului de propagandă şi-i anunţară că sătenii cer a masacra pe toţi preoţii şi pe cei ce mai pretind a fi nobili"[42]. În opinia radicalilor, situaţia părea a fi foarte favorabilă românilor, în cazul izbucnirii revoluţiei europene, dat fiind faptul că, la Londra, Mazzini reuşise să-l determine pe Kossuth să renunţe la politica sa din trecut faţă de celelalte naţionalităţi, iar pentru ideea revoluţiei erau câştigaţi şi românii din Transilvania şi Banat[43].

Numai că lovitura de stat a lui Ludovic Napoleon Bonaparte, viitorul împărat Napoleon al III-lea, de la 2 decembrie 1851, a spulberat toate speranţele radicalilor, amânând „sine die" revoluţia generală europeană. Martor la evoluţia vertiginoasă a evenimentelor politice ce s-au desfăşurat în acea zi la Paris, Golescu îi descria lui Stefanide, într-o scrisoare redactată la miezul nopţii de 2 decembrie, întreaga desfăşurare a loviturii de stat: „De la patru până la şapte de dimineaţă Napoleon a arestat o mulţime de reprezentanţi, republicani, orleanişti şi legitimişti, între care Cavaignac, Lamoricière, Changarnier, Bedeau, Leflô, generalii Nadeau, Cremieu, Michel de Bourges, Thiers, Perrier... până la patru s-a suit numărul reprezentanţilor arestaţi la 150. La 8 dimineaţa este proclamaţia preşedintelui ce cuprinde: 1) stricarea Camerei; 2) restabilirea votului universal; 3) convocarea alecţiilor presidenţiale. Până la 12 ziua toate puncturile principale le-au ocupat soldaţii. Tocma pe la 5 bulevardele şi cvartalele s-au umplut de lume. Apoi pe la 9 a început Marseillesa. Acum bulevardele sunt pline de lume. Se strigă la arme. Se aşteaptă să iasă decretul membrilor din stânga ce au mai rămas, în care preşedintele e pus „hors la loi". Toate presele sunt ocupate

[39] Detalii prind căile şi mijloacele folosite de emigranţii revoluţionari la Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 154-157.

[40] Doc. nr. 6.

[41] Doc. nr. 8.

[42] *Ibidem.*

[43] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

militărește. Parisul e în stare de asediu. Peste 50 de președinți ai societăților secrete au hotărât ca mâine să înceapă lupta. De vor trage soldații carnagiu va fi mare. Se crede că șef va sosi Ledru-Rollin"[44].

Însă, măsurile de mână forte luate de Ludovic Napoleon au împiedicat orice încercare de declanșare a revoluției în Franța, spre satisfacția puterilor europene conservatoare. În acest sens, factorii de conducere ai Monarhiei de Habsburg își exprimau opinia că acțiunea din 2 decembrie 1851 a viitorului împărat a constituit o lovitură de grație dată revoluționarilor radicali[45]. În viitor, însă, Franța lui Napoleon al III-lea va înlocui, în acțiunile sale externe, politica revoluționară cu cea a drepturilor naționalităților, care se va dovedi a fi la fel de amenințătoare pentru integritatea Imperiului Habsburgic.

Pentru exilații radicali români, lovitura de stat a lui Ludovic Napoleon, compromițând definitiv „hora" în care se pregăteau „a dănțuii" atunci și celelalte popoare europene animate de același ideal național, cum arăta entuziast C.A. Rosetti în al său manifest „În numele libertății și al României", a semnificat o mare deziluzie. „Slăvitul an 1852", care, în concepția foștilor revoluționari pașoptiști, trebuia să aducă „pulberea coroanelor, a abuzurilor și a legilor nedrepte"[46], debutând cu acea teribilă dezamăgire, avea să se încheie în aceeași notă, cel puțin pentru emigrația română, ca urmare a dispariției premature a celui ce întruchipase portdrapelul ideologiei revoluționare, Nicolae Bălcescu. Adăugând apoi eșecul răscoalei mazziniene de la Milano, izbucnită în februarie 1853, care a discreditat atât pe inițiator, cât și Comitetul european patronat de acesta, realizăm imaginea de ansamblu a noilor împrejurări și coordonate ce au impus revizuirea căilor și mijloacelor de acțiune ale „misionarilor naționali" români – prin adoptarea treptată a liniei „legaliste" (diplomatice) în detrimentul celei „revoluționare" – în preajma și ulterior în vremea evenimentelor prilejuite de redeschiderea crizei orientale.

ANEXE

1

Raportul comandantului militar al Transilvaniei către Bach

Präs. Nr. 1215/1851

Hochwohlgeborener Herr Minister!

Bei dem hisiger Postamt ist mittelst der Post aus Bukarest ein Schreiben unter der Adresse: „M-r. Charles magne Hallegrain. Rue de l'ancienne Comedie, Paris", eingelangt, welches man als verdächtig anhalten ließ.

[44] Doc. nr. 9.

[45] Christoph Stölzl, *op. cit.*, p. 266.

[46] Cf. Dumitru Vitcu, *Diplomații Unirii*, București, Ed. Academiei, 1979, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Euer Hochwohlgeborener dürften sich veranlaßt finden, dieß Schreiben, welches in Anschlusse ergebenst vorgelegt wird, einer nähere Prüfung zu unterziehen, und ich muß es dem hohen Ermessen Euerer Hochwohlgeborener überlassen, ob dasselbe an seine Bestimmung zu befördern, oder aber eine anderweitige Verfügung damit zu treffen wäre.

Genehmigen Euer Hochwohlgeborener die Versicherung meiner ausgezeichneten Hochachtung.

Hermanstadt am 7. Juli 1851
Bordalo, Feldmarschalleutenant

An
Seine der k.k. Herrn Ministers des Innern
Doctor Alexander Bach, Hochwohlgeboren

(Allgemeine VerwaltungsArchiv Wien, Nachlass Bach, Kt. 33)

Traducere

Prea onorate Domnule Ministru!

La Oficiul de poştă de aici s-a aflat o scrisoare pe adresa „D-lui Chales magne Hallegrain. Rue de l'ancienne Commedie, Paris" ajunsă prin intermediul poştei din Bucureşti, care a fost oprită ca suspectă.

Domnia voastră trebuie să dispuneţi ca această scrisoare, care prea supus vă stă la dispoziţie în anexă, să fie expusă unei examinări mai atente şi eu trebuie să las la aprecierea Domniei voastre, dacă aceasta se expediază la destinaţia sa, sau dacă ar fi de dat o altă dispoziţie în legătură cu aceasta.

Primiţi Domnia voastră asigurarea deosebitei mele consideraţii.
Sibiu, la 7 iulie 1851
Bordalo, general-locotenent

Către
Domnia sa, domnului Ministru de Interne, doctor Alexander Bach

2

Scrisoarea lui E. Winterhalder către C.A. Rosetti

Epistola 3 am primit-o şi am dat-o lui Filipesko. Muscalii tot se mai văd câţiva, ici şi colea, supt pretext de bolnavi. Se vorbeşte că domnia se va schimba prin intrigi boiereşti[47].

Prea ne ostenim cu limba chaldee, să vorbim dar româneşte. Am primit şi no. 12 de la 25 mai şi încă îţi sunt dator răspunsu la no. 12, cu toate dar că sunt cam obosit nu potu să mai întârdziezu a-ţi răspunde. Scrisoarea mea no. 21 ţi-a adus 500 fr<anci> şi Grant ţi-a trimis alaltăieri 50 galbeni mi se pare; are bună speranţă că o să isprăvească curând pricina cu Bengescu, mi-a spus că datornicul s-a îndatorat a plăti banii în termen de 8 zile, iar de nu, se va vinde moşia la mezat. Comerţul a început să se mai îndrepte cu

[47] Text cifrat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toate că oștirile străine au plecat și cei mai mulți boieri lipsesc, fiind duși sau la Londra, sau la băi sau la moșiile lor. Făcând comparația celor dintâi 5 luni ale anului curgător cu cele din anul trecut, covârșim cu lei 8603 par<ale> 36, pentru care am vândut mai mult, dar toată vânzarea acestor 5 luni este lei 63.840 parale 36. Și tipografia merge mai bine. De nu câștigăm mult, cel puțin nu mai păgubim, ca în anii 1849 și 1850; în luna lui ianuarie și februarie am păgubit, dar în luna lui martie am câștigat 26 lei, în luna lui aprilie 223 lei și luna lui mai 330 lei. Avem acum sub tipar: 1) Gazeta nemțească a lui Schweder; 2) Histoire sainte a lui Monty; 3) Ermeneutica sacră a arhimandritului Dionisie; 4) Slujba de batalion din Regulamentul ostășesc; 5) Legea judecătorească de Alexandru Aman și 6) un Dicționariu latino-românescu, ce se tipărește cu cheltuiala domnului Ioanid librariu; vom începe acum și Agricultura lui Andronescu și Calendarul pentru <18>52, după ce vom primi manuscrisul. Mitropolia își va aduce o tipografie mare și bogată, a dat pe aceasta 2000 de galbeni și va mai da încă atâta. Mi-a luat pe cel mai bun șetar (conpositor) ce aveam – un Ștefan Rasidi, cu toate câte am făcut pentru dânsul, dându-i la anul nou 300 lei fiind că în timp ce Ohm era bolnav îi ținea locul, m-a lăsat și s-a angajat la Mitropolie plecând cu Penescu (ce este directorul acestei tipografii) la Lipsca și la Berlin ca să aducă teascuri și litere. Sunt încredințat că Mitropolia păgubește, dar deși păgubește, vom păgubi și noi, căci va fi încă o tipografie mai mult în țară. Poate va veni vremea ca toate tipografiile să nu fie de ajuns aici, deocamdată însă sunt prea multe cele în ființă. Sunt 14 ani că era o singură tipografie aici și acum, cu cea ce va deschide Mitropolia, avem 7 în București, una la Craiova, una la Buzău și una la Brăila. Trebuește dar să ne îndoim activitatea ca să o scoatem la capăt, și să nu rămânem de rușine. Până a nu ști că ai mai dat acceptul tău lui A. Frank îi am mai trimis la 30 mai 700 fr<anci>. De acum înainte n-o să-i mai trimiți și tu. Tot atunci îi făcusem o porunceală și mai alaltăieri îi mai făcusem alta. De n-ar fi totdeauna așa setos de bani n-am avea a ne plânge de el, căci altfel condițiile lui ar fi destul de avantajoase. Cu toate acestea nu mai voi face nici un comision de la dânsul până nu-mi vei răspunde dacă poți să te însărcinezi cu comisioanele noastre; însă atunci n-ai mai pute să te muți de la Paris, sau dacă găsești la altul condiții mai avantajoase; spre acest sfârșit îți alătur o însemnare cum ne socotește el cărțile, ca să cercetezi și la altul. Comisioanele ce voi avea a face până la primirea răspunsului tău ți le voi trimite ție. Îți alătur și extractul contului său și al tău. Lăzile no. 40 și 41 înțelege că nici n-au sosit încă.

N-am văzut încă pe Herescu ca să-i dau să citească epistola ta de la 18 mai; înțelegi mi se pare că nu-mi vine să mă duc dinadins la el și să-i trântesc acea epistolă, caut un prilej ca să-i vie hapul mai ușor de înghițit; doar ia la pilule. Înțelegi foarte bine că aceasta trebuie să-l supere și supărarea cade și pe emisarul. M-am căit destul că ți-am scris o vorbă despre propunerea lui și negreșit n-aș fi făcut-o dacă puteam să prevăd că o să pui o așa de aspră însărcinare asupra-mi, nu cunoști pe om? Pe lângă multe calități bune, are o mare ambiție, ambiție de înțelepciune, se supără bine și se întărâtă în necazul său. Mai știu că poziția mea aici nu este așa de sigură; dacă expiră termenul acordat peste pașaportul meu, poate să mă gonească căci n-am nimic la mână care să-mi asigure șederea mea; sunt aici numai pe simpla făgăduiala lui Herescu și prin urmare trebuie să-l menajez. Să-i spui așa fără pregătire „că ai asigurări temeinice că vei triumfa în curând", că „n-ai alt scop decât să răstorni toate legile actuale", „că vei proclama Republica română una și nedespărțită" și altele asemene, ar fi foarte imprudent, căci ai mi se pare destule dovezi, că au luat obiceiul să ne facă responsabili unu pentru altul și neputând să te apuce, mă apucă pe mine. M-ai jurat onoarea mea să-i citesc scrisoarea ta și negreșit o voi face, dar poți încaltea să-mi acorzi aceasta s-o fac cu un prilej favorabil, să-l găsesc

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

într-o dispoziţie bună. Fii sigur că hesitarea mea provine numai din temerea că o să compromit starea ta şi viitorul copiilor tăi. Aş putea să-ţi aduc aminte vorbele tale: „Lasă-te de arţag, că ai să ocărăşti lumea!" Şi altele şi altele. În sfârşit voi împlini porunca ta.

Am fost mult ocupat zilele trecute, pe lângă acestea era şi soţia mea bolnavă de friguri; este mai bine acum, dar încă foarte slabă, peste vreo 10-12 zile va pleca la Viena, îi voi zice să meargă şi la Paris – dacă nu să şază totdeauna cu tine, cel puţin pentru câteva zile.

Mi-am dat demisia de profet; de acum înainte nu mai voi proroci nimic. Sunt sigur că Maria ta a născut un băiat în pisma mea, că bine zici tu, femeile sunt pline de capriţii. De două ori am ghicit bine şi pentru a treia oară m-a dat Dumnezeu de ruşine şi s-a verificat proverbul că toţi prorocii după Cristos sunt mincinoşi. Dar ca să-ţi dovedesc că nu sunt atât de arţăgos precum tu îmi zici în toate epistolele tale, o iert de renghiu ce mi-a jucat şi te însărcinez să-i dai din partea mea mii de sărutări. Sărută asemenea pentru mine pe Liby, pe Mircea-Charlemagne şi pe Ion Tudor. Bucheturile ce mi le-ai trimis prin Grant le-am primit. Văd că nu ţi-am răspuns încă la scrisoarea ta no. 12, dar pentru astăzi este târziu, căci poşta pleacă peste o jumătate de oră, trebuie dar să sfârşesc acum.

Primeşte mii de îmbrăţişări. Ohm este sănătos acum, el şi Zehner îţi trimit multe complimente. Soţia mea vă sărută pe toţi, al tău frate

Winterhalder

Am primit o scrisoare de la Rosenthal care îmi anunţă plecarea lui la Pesta.

<Adresa pe plic>: Bukarest 14 iunie

A Monsieur Charlemagne Hallegrain,
Rue de l'anciene comedie 5
Paris
Affranchi
<pe verso ştampila>: Hermanstadt 17/6

(Allgemeine VerwaltungsArchiv Wien, Nachlass Bach, Kt. 33)

3

Raport al guvernatorului civil al Transilvaniei adresat lui Alexander Bach

Hochwohlgeborener Herr Minister!

Ich elaube mir Euer Hochwohlgeboren im Anschluße abschriftlich den Auszug einer Correspondenz des englischen Consulats-Verwesers in Bukarest E. Grant, an der in Paris weilenden politisch kompromittirten Stefan Golesco zu dem Ende vorzulegen, damit Hochdieselben zur Uiberzeugung gelangen, wie das englische Consulat sich nicht nur mit Weiterbeförderung der Briefe befaßt, sondern – wie aus dem Schreiben hervorgeht – selbst mit der walachischen Umsturtzparthei in sehr genauer Verbindung stehen muß, da Grant vorzugeweise bemerkt, er habe Wissenschaft von jenem Briefe gehabt, welchen der Kaufmann anzunehmen sich weigerte, und durch welchen beinehe drei Personen kompromittirt worden wären.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Daß übrigens fraglicher Sachverhalt eine besondere Wichtigkeit gehabt haben mag, darüber liefert die Correspondenz Grant's genügende Belege. Da jedoch derselben ein für Stefan Golesco lautenden Weschsel beigeschlossen war, so ließ ich es seiner Bestimmung zuführen – während ich den von Paris mit gestriger Post hierhergelangten und rückbehaltenen Brief eines Exilirten, der wieder unter der Adresse des englischen Consulats von Paris abgieng, zu Euer Hochwohlgeboren. Einsicht um so mehr bringen zu mussen glaube, weil demselben ein Zettel an einen deutschen Namens Winterhalter zugeschloßen war, welcher als politisch verdächtig laut einer Eröffnung des k.k. General Consulats in Bukarest über dem Wunsch des Fürsten Stirbey von der Walachei ausgewiessen werden soll, und somit nur den Beweis herstellt, daß die Umtreibe der revolutionären Parthei welch seiner? Nationalität, vom englischen Consulate stets Schutz und Unterstützung finden.

Ich stelle unter Einem des Ersuchen an den k.k. General Consul Laurin, den Winterhalter, in Falle die projektirte Ausweisung ins Leben tuten sollte, als österreichischen Unterthan wo möglich hieher instradieren zu lassen. Genehmigen Euer Hochwohlgeboren die versicherung meiner ausgezeichneten Hochachtung.

Hermanstadt den 12[1] December 1851

Schwarzenberg <Karl Boromeu>

An

Seine des k.k. Herr Ministers des Innern, Dr. Alexander Bach Hochwohlgeboren

(Allgemeine VerwaltungsArchiv Wien, Nachlass Bach, Kt. 33)

Traducere

Prea onorate domnule Ministru!

Eu îmi permit să înaintez, în scris, Domniei voastre în anexă, la sfârşit, extrasul dintr-o corespondenţă a girantului Consulatului englez din Bucureşti, E. Grant, cu Ştefan Golescu din Paris, odinioară compromis politic, pentru ca Domnia voastre să ajungă la convingerea, în ce fel Consulatul englez se ocupă nu numai cu expedierea mai departe a scrisorilor, ci – după cum rezultă din scrisoare – chiar trebuie să se afle în foarte strânse legături cu partidul revoluţionar/subversiv muntean, deoarece, după cum observă Grant, el a avut ştiinţă despre acea scrisoare, pe care negustorul a refuzat să o primească şi prin care aproape trei persoane ar fi fost compromise.

Că de altfel situaţia reală amintită a avut o importanţă deosebită, corespondenţa lui Grant oferă suficiente amănunte concrete despre aceasta. Deoarece însă acesta a fost legat de un răsunător schimb de scrisori pentru Ştefan Golescu, astfel las să ajungă la Domnia voastră, pentru a decide asupra sa, scrisoarea unui exilat ajunsă aici de la Paris cu poşta de ieri şi reţinută, care a plecat din nou sub adresa Consulatului englez din Paris. Cercetarea/ investigarea cu atât mai mult conduce că trebuie să se creadă aceasta, deoarece la ea era anexată o ţidulă către unul cu nume german, Winterhalter, care, ca suspect politic, după comunicarea Consulatului general cezaro-crăiesc din Bucureşti despre dorinţa prinţului Ştirbei, ar putea fi expulzat din Valahia, şi cu aceasta produce dovada că uneltirile partidei revoluţionare, indiferent de naţionalitatea sa, află la Consulatul englez protecţie şi sprijin.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eu propun, într-o cerere către consulul general cezaro-crăiesc Laurin, ca pe Winterhalter, în caz că proiectata expulzare va fi tradusă în viață, pe cât posibil să facă să fie extrădat încoace, ca supus austriac.

Primiți Domnia voastră asigurarea distinsei mele considerații.

Sibiu, la 12 Decembrie 1851

Schwarzenberg

Către

Domnia sa, domnului Ministru de Interne cezaro-crăiesc, dr. Alexader Bach

(Allgemeine VerwaltungsArchiv Wien, Nachlass Bach, Kt. 33)

4

Scrisoare lui E. Grant către Ştefan Golescu

Bukarest 18 novembre 1851

Cher Ami,

J'ai reçu les quelques lignes que vous m'avez envoyes, il y a un mois environ, et qui accompagnaient une incluse pour un négociant de cette ville. Ce Monsieur aprés avoir lu la lettre qui lui était remise par un homme de confiance, a réfusée de la garder, en donnant pour toute réponse, „qu'il ne voulait pas se mêler des pareilles affaires". J'ai eû connaissance de la teneur de cette lettre, et franchemant, j'ai eû peine à croire que vous ayez été si imprudent que de vouloir compromettre ainsi trois personnes avec si peu de façon. Je sais que la reflexion n'est pas le fort de la jeunesse Rommaine, c'epandant j'avais cru que le passé les aurait servi d'expérience pour leur prouver que la Poste d'Autriche n'est pas le canal le plus sûr pour la transmission de pareilles corespondences. Si vous avez supposé que l'anvoie de vos lettres sous pli à mon adresse ètait un garanti pour le respect envers leurs cachets; vous vous êtes fortement abusé – car la plupart de mes lettres portent des marques évidementes d'avoir servi à satisfaire aux curieux dans le département postal, et je ne vous ai pas laissé ignorer ce fait.

De grace donc, soyez plus circonspect à l'avenir et réfléchissez bien aux désapréments, sinon malheurs, que vous pourez attirer sur les autres (moins heureusement abrités que vous contre les conséquences) en adoptant un pareil mode de transmission pour des lettres de ce genre. Ne pensez pas que c'est pour moi que je vous prêche si longuement, mais bien en faveur d'un pauvre diable à qui cette lettre aurait pu valoir l'expulsion du pays. Rosetti vous le ferra connaitre du reste, car je lui ai dejà écrit à son sujet etc. etc.

Grant, m. p.

Mr. Etienne Golesko, rue St. Augustin N. 46 à Paris

(Allgemeine VerwaltungsArchiv Wien, Nachlass Bach, Kt. 33)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5

Raport al guvernatorului civil al Transilvaniei către Alexander Bach

Hochwohlgeborener Herr Minister!

Unter Adresse des Geranten vom englischen Consulate E. Grant, sind wieder für R. Stefanides in Bukarest die beigebogenen Briefe hierorts eingelangt, welche in einer ganz eingenen Chifferart geschrieben, somit als verdachtig in Beschlag genommen worden sind.

Mein Bemühen zur Deschiffrirung dieser Correspondenz dem Schlussel zu bekommen, bleib erfolglos, ich glaube daher die in Rede stehen der Briefe Euer Hochwohlgeboren vorlegen, gleichzeichtig, aber auch Hochdemselbe eröffnen zu müssen, daß ich den k.k. General Consul in Bukarest Herrn Ministerialrat von Laurin im vertraulichen Wege angegangen habe, mir über die Individualität und politische Haltung des R. Stefanides, so wie des an den Adressen der beiden Schreiben berührten Rotta's eine umständliche Schilderung geben zu wollen.

In Falle mir mit selber erhebliche Aufklarungen werden sollten, so behalte ich mir vor, hievon Euer Hochwohlgeboren pflichtschuldigst in Kenntniß zu setzen.

Genehmigen Euer Hochwohlgeboren die Versicherung meiner ausgetzeichneten Hochachtung.

Hermanstadt den 18 Dezember 1851
Schwarzenberg

An
Seiner des k.k. Herrn Minister des Innern, Dr. Alexander Bach Hochwohgeboren.

(Allgemeine VerwaltungsArchiv Wien, Nachlass Bach, Kt. 33)

Traducere

Prea onorate domnule Ministru!

Pe adresa girantului Consulatului englez, E. Grant, au ajuns din nou, aici, pentru R. Stefanides din București, scrisorile alăturate, care sunt scrise într-un fel cifrat propriu, astfel încât au fost în poprire ca suspecte.

Strădania mea de a obține cheia pentru descifrarea acestei corespondențe a rămas fără folos, eu cred de aceea că este necesar să înaintez scrisorile Domniei voastre, în același timp, însă trebuie să fac cunoscut aceleiași Domnii, că am comunicat pe căi de încredere consulului general cezaro-crăiesc din București, domnului consilier ministerial von Laurin, să vrea să-mi dea o descrie amănunțită asupra individualității și a poziției politice a lui R. Stefanides, ca și a lui Rotta ce a fost pomenit în adresele celor două scrisori.

În cazul când îmi vor parveni aceste explicații considerabile, atunci îmi rezerv dreptul ca, pe acestea, în virtutea datoriei de serviciu, să le aduc la cunoștința Domniei voastre.

Primiți vă rog Domnia voastră asigurarea distinsei mele considerații.
Sibiu, la 18 decembrie 1851
Schwarzenberg

Către
Domnia sa, domnului Ministru de Interne cezaro-crăiesc, dr. Alexander Bach

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6

Extras din scrisoarea descifrată a lui I. din Paris către Stefanide la Bucureşti

Paris 14 noiembrie 1851

Am găsit la Agram lucrurile mai înaintate decât credeam. Am fost acolo călcat de poliţie şi apoi pornit la Viena. La Viena există o conspiraţie întinsă ce se ramifică în toate provinciile, scopul ei <este> a transforma Austria într-o confederaţie Danubiană, afară de Lombardo-Veneţia. Democraţii germani au făcut prin Kinkel o mare împrumutare în America. Aici credem că poate să se facă o manifestaţie pentru abrogarea legii de la mai 31. Propaganda democratică s-a răspândit foarte mult, însă fără îndoială că sufragiul universal va aduce o Adunare Naţională curat roşie. Italia e foarte impacientată a începe înainte.

E dar necesar a te înţelege cu Turnavitu sau cu oricare vei socoti spre a forma un comitet de 3 propagandişti, al cărui scop va fi de a răspândi cât se va putea mai mult dorinţa de unitate română, de instituţii democratice şi de formaţie a unei Confederaţii Danubiene.

Când te vei duce la Craiova să vezi neapărat pe Cernătescu. Să-i dai scrisoarea (va vedea încrederea ce o ai) în mână.

Apoi prudenţia amice.

Spune, te rog, numai că am primit de la Lepig cei 20 de galbeni trimişi în lipsa mea.

Te îmbrăţişez

I.

Spune Dedului că n-am găsit pe Eliade, el e la Chios

16 November

Foaea ce Comitetul român de aici va trimite acolo se numeşte „Republica română". Când îmi vei răspunde, scrie-mi negreşit din ce parte aduc la noi marfa mocanii.

Dă negreşit lui Cernătescu scrisoarea alăturată.

(Allgemeine VerwaltungsArchiv Wien, Nachlass Bach, Kt. 33)

7

Scrisoarea descifrată a lui I. din Paris către Dumitru Cernătescu

Frate Cernătescule!

O Românie una şi nedespărţită, liberă şi independentă, democratică şi naţională! Iată misia noastră, misie sublimă, care trebuie să ne sfinţească şi să facă din noi eroi sau martiri. Credem dar că nici o stavilă nu va fi în stare să te descurajeze şi că într-o zi România nu se poate a declara ca ai bine meritat de la dânsa.

Nu ştim când se poate intra în ţară şi în cât timp se poate realisa proiectul şi, precum nimine nu poate şti timpul când va izbucni revoluţia, de aceea luăm toate măsurile să nu ne surprindă nepregătiţi; iată ce m-a determinat de a forma un Comitet de propagandă acolo în ţară, deosebit de Frăţia, ce eşti însărcinat dumneata a o organiza.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fratele Rotescu are aici misie. Dacă fratele Rotescu se va pătrunde de importanța societății de frăție, atunci îl vei asosia pe fratele Rotescu ca pe unul din cei trei membri ce, cu dumneata și cu altul ce vei alege, va forma aleșii Țării Munteneşti; însă de vei vede o inconvenientă, atunci îți vei asosia oamenii ce vei găsi cu cale și vei lăsa pe fratele Rotescu să se împlinească, însărcinat și în parte, fără a-l contracara, ci dimpotrivă ajutându-l.

Scriem prin Grant. Aici și în toată Europa merge spre bine.

De se va trimite lui Rossetti, el știe cui să o dea.

(Allgemeine VerwaltungsArchiv Wien, Nachlass Bach, Kt. 33)

8

Scrisoarea descifrată a lui I. din Paris către Stefanide din București

Paris, 1 decembrie 1851

Pe aici lucrurile se încurcă din zi în zi. Mi-e teamă că de nu se va restabili sufragiu universal, explosiunea va fi totală și revoluția foarte sângeroasă. Din mai multe departamente veniră misionarii comitetului de propagandă și-i anunțară că sătenii cer a masacra pe toți preoții și pe cei ce mai pretind a fi nobili. Mazzini s-a întâlnit cu Kossuth și rezultatul întâlnirii e că Kossuth a început a se îndoi de isbutirea pe viitor a politicei sale trecute.

A eșit cel dintâi număr al „Republicii române". Le vom putea băga în Braila, tu trebuie prin cineva să găsești acolo vreo unul care să le primească. Găsindu-l îmi vei spune numele lui. Se vor putea băga și cu mocanii ce vin din Turcia, pe la Călărași, unde iar ar trebui să ai pe cineva.

În Transilvania și în Banat stăm foarte bine.

(Allgemeine VerwaltungsArchiv Wien, Nachlass Bach, Kt. 33)

9

Scrisoarea descifrată a lui I. către Stefanide

Paris, 2 decembrie 1851

Miezul nopții

De la patru până la șapte de dimineață, Napoleon a arestat o mulțime de reprezentanți, republicani, orleaniști și legitimiști, între care Cavaignac, Lamoricière, Changarnier, Bedeau, Leflô, generalii Nadeau, Cremieu, Michel de Bourges, Thiers, Perrier... până la patru s-a suit numărul reprezentanților arestați la 150. La 8 dimineața este proclamația președintelui ce cuprinde: 1) stricarea camerei; 2) restabilirea votului universal; 3) convocarea alegerilor presidențiale. Până la 12 ziua toate punctele principale le-au ocupat soldații. Tocma pe la 5 bulevardele și cvartalele s-au umplut de lume. Apoi pe le 9 a început Marseillesa. Acum bulevardele sunt pline de lume. Se strigă la arme. Se așteaptă să iasă decretul membrilor din stânga ce au mai rămas în care președintele e pus „hors la loi". Toate presele sunt ocupate militărește. Parisul e în stare de asediu. Peste 50 de președinți ai societăților secrete au hotărât ca mâine să înceapă lupta. De vor trage soldații carnagiu va fi mare. Se crede că șef va sosi Ledru-Rollin.

(Allgemeine VerwaltungsArchiv Wien, Nachlass Bach, Kt. 33)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIE RUMÄNISCHE EMIGRATION UND DAS NACHSPIEL DER REVOLUTION VON 1848
(Zusammenfassung)

Der vorliegende Aufsatz behandelt neue Aspekte der politischen Tätigkeit von C.A. Rosetti und Ştefan Golescu im politischen französischen Exil nach 1848. Die Quellengrundlage der Forschung besteht aus den unveröffentlichen Akten des Wiener Staatsarchivs.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VENIAMIN CIOBANU

IMPLICAȚII ALE PĂCII HABSBURGO–OTOMANE DE LA VASVÁR (EISENBURG) ÎN SPAȚIUL CARPATO–DANUBIAN (1664 – 1683)

Intervenția directă a Porții otomane în problema ucraineană a avut repercusiuni și asupra poziției țărilor române în raporturile otomano-habsburgice. Încheierea păcii polono-suedeze de la Oliva, în anul 1660, și a celei franco-spaniole din Pirinei, în anul 1659, au făcut disponibile forțele habsburgice pentru susținerea politicii Curții de la Viena față de Transilvania. Profitând de puternica stare de spirit antiotomană care domnea în Principat, imperialii au sprijinit alegerea de către dietă, la 1 ianuarie 1661, a lui Ioan Kemény, ca principe al țării[1]. La grăbirea acelei acțiuni a putut contribui și amenințarea, proferată în vara anului 1660, de marele vizir, Mustafa Köprülü, referitoare la transformarea simultană a întregului spațiu carpato-danubian în provincii otomane. O amenințare care neliniștea nu numai diplomația venețiană, din cauză că vedea deschizându-se, în acest fel, calea otomanilor către Italia[2], ci și pe Acacius Barcsay, predecesorul lui Ioan Kemény în domnia Transilvaniei. Cel dintâi ar fi dorit să înlăture acel pericol, generat, în bună parte, de amestecul flagrant al imperialilor în Transilvania, prin reactualizarea unității politice de acțiune a Țărilor Române[3]. Or, tocmai această posibilă refacere a coaliției antiotomane, realizată, cu câțiva ani mai înainte, de fostul principe Gheorghe al II-lea Rákoczy, l-a determinat pe marele vizir să renunțe la ideea amintită[4]. Astfel că intervenția românească în Transilvania, în sprijinul lui Acacius Barcsay și împotriva lui Ioan Kemény, s-a putut realiza sub controlul direct și în interesul exclusiv al Porții, chiar dacă Grigore Ghica, domnul de atunci al Țării Românești, întreținea legături secrete cu Kemény[5]. Ca urmare, lupta pentru tron

[1] Cf. Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional, 1621-1672*, București, Editura Academiei, 1979, p. 183-184.

[2] Hurmuzaki, *Documente*, IX_1, p. 176; vezi și idem, V_2, p. 84.

[3] Idem, XV_2, p. 1301, 1302; Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, tom III, traducere de Ion Slavici, București, Socec, 1900, p. 319.

[4] *Ibidem*, p. 317-318.

[5] *Ibidem*, p. 322; Hurmuzaki, *Documente*, IX_1, p. 179; Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, București, 1902, p. CCCVII și urm.; Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 184.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a lui Ioan Kemény, ca şi renunţarea, de către dieta transilvăneană, în urma demersurilor principelui, la 23 aprilie 1661, la suzeranitatea otomană, în favoarea celei imperiale, au purtat amprenta rivalităţii otomano-habsburgice pentru preponderenţă asupra Transilvaniei şi a „luptei pentru putere între clanurile marii nobilimi ardelene"[6].

Otomanul ar fi dorit, însă, ca problema transilvăneană să fi căpătat o soluţie mai puţin tranşantă, dar mai avantajoasă şi mai durabilă. Şi aceasta, în pofida faptului că cercurile imperiale recunoşteau importanţa deosebită pe care o avea revenirea Transilvaniei sub controlul Casei de Austria, atât pentru asigurarea securităţii statelor ereditare ale habsburgilor austrieci, cât şi pentru exercitarea, prin intermediul celei dintâi, a influenţei sale asupra Moldovei şi a Ţării Româneşti, mai ales, chiar dacă dieta transilvăneană abolise, cum am menţionat, suzeranitatea otomană, în favoarea celei habsburgice[7]. Iată pentru ce împăratul a încercat să reactualizeze sistemul „suzeranităţii colective" habsburgo-otomane asupra Principatului, în cadrul căruia întâietatea ar fi revenit Casei de Austria. Ea ar fi dobândit, astfel, dreptul de a-i desemna pe principi, sub rezerva confirmării lor de sultan care, în plus, ar mai fi perceput şi tributul ţării[8]. În împrejurările politice din anul 1661, soluţia era, însă, total inacceptabilă pentru Poartă. Ca urmare, marele vizir i-a declarat rezidentului imperial de la Istanbul că Poarta nu putea admite, sub nici o formă sau motiv, ingerinţele stăpânului său în Transilvania, de vreme ce aceasta era „un stat ce depinde absolut de înălţimea sa", sultanul[9]. Or, această afirmare categorică a „suzeranităţii restrictive" a Porţii asupra Transilvaniei nu s-a limitat doar la sfera *interpretării juridice*[10]. Ea a fost concretizată şi prin modificările aduse ceremonialului de învestitură a principelui Mihail Apafi ce se apropia foarte mult de cel utilizat în cazul domnilor Moldovei şi ai Ţării Româneşti. Faptul, ca atare, îl determina pe diplomatul venetian de la Viena, Giovani Sagredo, să spună că otomanii „consideră, deja, decăzută Transilvania din vechile privilegii şi că este redusă la condiţia celor două provincii mai sus amintite (Moldova şi Ţara Românească – n. Ven. C), dependente, deja, şi supuse Imperiului otoman"[11]. Apoi, după ce ordinea a fost restabilită, în urma înlăturării definitive a lui Ioan Kemény din competiţia pentru tron, în împrejurările cunoscute[12], Transilvania a fost supusă aceluiaşi

[6] Cf. Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 184.

[7] Nicolae Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. IX, Bucureşti, 1905, p. 133.

[8] Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 321; I. Hudiţă, *Recueil de documents concernant l'histoire des pays roumains. Tirés des Archives de France. XVIe et XVIIe siècles*, Iaşi, 1929, p. 136-137.

[9] I. Hudiţă, *op. cit.*, p. 135; vezi şi Hurmuzaki, *Documente*, IX_1, p. 185.

[10] Cf. Tahsin Gemil, *Relaţiile ţărilor române cu poarta otomană în documente turceşti. 1601-1712*, Bucureşti, 1984, p. 306.

[11] Hurmuzaki, *Documente*, IX_1, p. 187; vezi şi I. Hudiţă, *op. cit.*, p. 139; Virginia Vasiliu, *Miscelanea di piccole notizie riguardanti la storia romena di secoli XVI e XVII*, în „Diplomatarium Italicum", I, Roma, 1925, p. 246.

[12] Vezi Tahsin Gemil, *Ţările române*, p. 185-186.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regim de exploatare, sub care se aflau cele două Țări Române, ceea ce l-a determinat pe Mihail Apafi să încerce a îmbunătăți situația, între altele, și prin intermediul diplomației engleze[13].

Așadar, la sfârșitul anului 1661 și la începutul celui următor, Poarta refăcuse unitatea politică de acțiune a spațiului carpato-danubian, pe care o controla, și a subordonat-o, în exclusivitate, politicii sale antihabsburgice, ca urmare a revitalizării pericolului imixtiunii Casei de Austria în zonă[14]. Această politică a fost puternic revigorată, odată cu preluarea demnității de mare vizir de către Köprülü Fazâl Ahmed paşa, la 30 octombrie 1661. Totuși, imperialii nu puteau ignora faptul că Transilvania era „antemurale della Germania"[15] și că ocuparea de turci a Oradei, la 27 august 1660[16], crea pericolul ca otomanii „să închidă principatul Transilvaniei și frumoasele provincii Țara Românească și Moldova care îi sunt vecine"[17]. De aceea, ei au încercat să se mențină în cetățile ocupate în Transilvania, în timpul domniei lui Ioan Kemény, dar cu asentimentul turcilor și în pofida opoziției îndârjite a populației din acele orașe, determinată de samavolniciile comise de trupele imperiale[18].

Demersurile în acest scop ale diplomației imperiale au eșuat, iar refuzul de a evacua amintitele cetăți transilvănene i-a determinat pe otomani să înceapă, din luna iulie 1662, pregătirile de război împotriva austriecilor[19]. Imperialii au încercat, totuși, să profite de starea de spirit din Europa apuseană, favorabilă constituirii unei coaliții antiotomane[20], și au făcut demersuri diplomatice în Franța, Anglia, Suedia și pe lângă unele state germane, în scopul realizării acesteia. Or, principalul argument invocat în sprijinul amintitelor diligențe consta în aceeași reliefare a pericolului ca întreg spațiul carpato-danubian, căruia i se putea adăuga și Ungaria, să fi fost desprinse de către turci de „trunchiul creștinătății"[21].

Coaliția antiotomană nu a putut fi constituită, însă, potrivit proiectelor avansate, dar otomanii erau informați, în vara anului 1663, că papa și Franța, de curând reconciliați, hotărâseră să acorde asistență împăratului habsburg[22]. În schimb, cei doi domni români au încercat să participe, efectiv, la realizarea

[13] Cf. Paul Cernovodeanu, *Lordul Winchilsea și Transilvania. Mărturii din 1662 și 1665*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 599 și urm.

[14] Cf. Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 187-188.

[15] Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 187.

[16] Cf. Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 183.

[17] I. Hudiță, *op. cit.*, p. 139-140.

[18] Hurmuzaki, *Documente*, V_2, p. 91; idem, IX_1, p. 191, 192, 194; Nicolae Iorga, *Studii și documente*, IX, p. 134; Virginia Vasiliu, *op. cit.*, p. 249; Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, *1455-1829*, București, 1965, p. 112.

[19] Cf. Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 190.

[20] *Ibidem*, p. 191.

[21] Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 325; Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 132; Hugo Hantsch, *Die Geschichte Osterreichs*, Zweiter Band, 2. Anlage, Verlag Styria, Graz-Wien, Köln, 1953, p. 32-33.

[22] Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române*, p. 315.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acelei coaliții, de care românii își legau speranțele lor de eliberare de sub dominația Porții, ale cărei forme de concretizare deveneau tot mai apăsătoare[23]. Paralel cu contactele pe care le întrețineau cu tabăra imperială, ei căutau pretexte pentru a se sustrage poruncii marelui vizir de a participa la războiul împotriva imperialilor, declanșat, oficial, în luna aprilie 1663. Profitând de faptul că tulburările din Polonia, provocate de răscoala mercenarilor neplătiți, fuseseră potolite, ambii domni români, Eustratie Dabija, al Moldovei, și Grigore Ghica, al Țării Românești, au invocat pericolul unui potențial atac polon, la care se putea adăuga și cel al unei intervenții ruse, în scopul instalării în domnia uneia din cele două țări a fostului domn al Moldovei, Gheorghe Ștefan, ce fusese mazilit de Poartă, tocmai datorită participării sale la coaliția antiotomană inițiată de Gheorghe al II-lea Rákoczy. Or, susțineau ei, o atare situație reclama prezența lor în țară, pentru a organiza apărarea ei în caz de nevoie[24]. Cel mai activ în acest domeniu s-a dovedit a fi fost, însă, Grigore Ghica, a cărui poziție geopolitică era mai favorabilă întreprinderii unei acțiuni de acest gen, în comparație cu cea a domnului moldav. De aceea, a și putut contribui, în mod efectiv, la înfrângerea otomanilor în lupta de la Levencz, din 19 iulie 1664, motiv pentru care a fost nevoit să se refugieze, la sfârșitul aceluiași an, în Imperiul habsburgic[25].

Mai puțin hotărât să participe la refacerea coaliției antiotomane a Țărilor Române s-a arătat a fi fost principele Transilvaniei, Mihail Apafi[26]. Totuși, nu a neglijat nici el consecințele grave ce ar fi decurs pentru Transilvania din posibila înfrângere a imperialilor de către otomani, în urma căreia s-ar fi rupt definitiv echilibrul de forțe dintre imperiul otoman și cel habsburgic, firește, în favoarea celui dintâi. Iată de ce a căutat și el să găsească o soluție pentru ieșirea din impas, asigurându-l pe împărat că nu dorea să participe la înfrângerea sa. Pentru aceasta era însă nevoie, susținea el, ca trupele imperiale să fi pătruns în Ungaria Superioară, ceea ce i-ar fi oferit, ca și în cazul celor doi domni români, pretextul de a nu furniza ajutor militar marelui vizir împotriva Habsburgilor. Mai mult, chiar, pentru a convinge asupra bunelor sale intenții, principele transilvănean își manifesta dispoziția de a-i dezvălui împăratului Leopold I întreaga conspirație pusă la cale împotriva sa de către magnații unguri din Ungaria Superioară[27].

---

[23] Idem, *Țările române*, p. 191-192.

[24] Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria României*, vol. I, București, 1895, p. 263; Virginia Vasiliu, *op. cit.*, p. 251-252, 252-253, 253.

[25] Nicolae Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCCXI-CCCXII; Andrei Veress, *Pribegia lui Gligoraşcu Vodă prin Ungaria și aiurea (1664-1672)*, Cultura Națională, București, 1924, p. 12 și urm.; Tahsin Gemil, *Țările române*, p. 92-193.

[26] Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 192.

[27] Georg Wagner, *Das Türkenjahr 1664 eine europäische Bewährung. Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár)*. Eisenstadt, 1964, p. 76, 105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu știu dacă împăratul a luat sau nu în considerare oferta principelui. Cert este că cercurile conducătoare imperiale, pe lângă motivele cunoscute[28], au fost nevoite să renunțe la fructificarea avantajului dobândit de strălucita victorie obținută de generalul imperial Raimund Montecuccoli, la St. Gotthard, la 1 august 1664, sub comanda căruia au luptat și trupe franceze care dispuneau de cea mai înaintată tehnică militară a timpului[29] – și datorită gravelor lipsuri de care sufereau armata imperialilor și cea a aliaților lor[30] – și să încheie pacea de la Vasvár (Eisenburg), din 10 august 1664.

Tratatul de la Vasvár reliefează, însă, încă o dată, cauza fundamentală a războiului otomano-habsburgic, și anume rivalitatea pentru stăpânirea Transilvaniei. Primul articol conținea două clauze care au putut fi interpretate ca o veritabilă victorie a diplomației habsburgice. În primul caz, este vorba de cea referitoare la obligația împăratului de a retroceda principelui și stărilor transilvănene toate cetățile și palăncile pe care el ocupase armatele sale în Transilvania și de obligația ambelor părți de a-și retrage, în același timp, armatele în granițele lor, recunoscute, ca atare, clauză ce a fost considerată ca un eșec al planului otoman de a transforma Transilvania în provincie a Imperiului[31]. Se știe, însă, că această intenție fusese abandonată cu câțiva ani mai înainte, în primul rând din teama ca declanșarea unei răscoale antiotomane să fi pus sub un grav semn de întrebare pozițiile otomane din Europa. Ca urmare, în cazul în discuție, este vorba, doar, de garantarea de către Poartă, *de jure*, și pe plan internațional, a individualității statale a Transilvaniei. Nu este mai puțin adevărat, totuși, că asumându-și aceleași obligații, împăratul se angaja, *în mod implicit*, să renunțe, cel puțin pentru un timp, la realizarea obiectivelor politice ale Casei de Austria față de Transilvania și, prin intermediul lor, la cele privind întregul spațiu carpato-danubian.

Cealaltă clauză a primului articol stipula că, în cazul vacanței tronului transilvănean, noul principe urma să fie ales în mod liber, „potrivit vechilor capitulații imperiale", de către stările transilvănene, din rândul lor[32]. Este adevărat că ea putea fi interpretată ca o confirmare a dreptului împăratului de a apăra principiul liberei alegeri a principelui transilvănean[33]. Acest principiu fusese impus, însă, împăratului chiar de stările transilvănene, încă de la sfârșitul secolului precedent. Dacă Leopold I îl accepta și în noile împrejurări politice din a doua jumătate a secolului XVII, atitudinea sa poate fi pusă pe seama

[28] Vezi Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 193-194; Martin C. Mandelmayr, Karl G. Vocelka, *„Christliche Triumphfreude über herrliche Victorien und staatliche Kriegsprogressen"*, *Die eroberung Ofens 1686. Fallstudie über Zahl, Verbreitung und Inhalte propagandistischer Medien in der frühen Neuyeit*, în SOF, Band XLIV. 1985, p. 99 și urm.

[29] Paul Coles, *The Ottoman Impact on Europe*, London, 1968, p. 177-178; Hugo Hantsch, *op. cit.*, p. 33.

[30] Georg Wagner, *op. cit.*, p. 430-432.

[31] *Ibidem*, p. 440, 471.

[32] *Ibidem*, p. 440.

[33] *Ibidem*, p. 473.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

faptului că îi oferea posibilitatea de a interveni în problema alegerii principelui, susţinând partida care îi era favorabilă. Din partea otomană, ea a putut fi o nouă concesie acordată nobilimii transilvănene, cu scopul de a o cointeresa să rămână, în continuare, în orbita de influenţă a Porţii. Surprinzătoare, la prima vedere, ar putea fi lipsa totală a oricărei referiri la *natura* raporturilor dintre principii transilvăneni şi Poartă sau dintre cei dintâi şi Casa de Austria. În realitate, eludarea ei s-a datorat, desigur, faptului că cea dintâi o considera ca fiind incompatibilă altei interpretări, decât celei a *realităţii de fapt şi de drept*, adică a apartenenţei Principatului la sistemul politic otoman. Or, tocmai pentru a nu se tulbura *statu-quo*-ul politic al Transilvaniei, articolul V insera obligaţia împăratului de a nu acorda ajutor militar nici unui pretendent care ar fi încercat să plece din Ungaria Superioară, pentru a ocupa tronul transilvănean. În împrejurările de atunci, în această ipostază se aflau, îndeosebi, fiul lui Gheorghe al II-lea Rákoczy, Francisk, şi Ioan Kemény. Privite prin prisma acestei clauze, devin şi mai clare sensul şi semnificaţia statuării dreptului stărilor transilvănene de liberă alegere a principelui. Importantă este şi precizarea că abţinerea împăratului de la intervenţii armate în Transilvania avea să fie recompensată printr-o atitudine similară din partea otomanilor şi a transilvănenilor faţă de „ţinuturile şi comitatele Majestăţii Sale imperiale"[34]. Deoarece, ea înlătura orice dubiu în ceea ce priveşte locul pe care înţelegea Poarta să-l acorde Transilvaniei în raporturile celei dintâi cu Casa de Austria, ca una ce urma să constituie un veritabil *stat tampon* între cele două imperii, statut subliniat, încă o dată, şi de articolul IX al tratatului în discuţie[35].

În schimb, cuprinsul articolului X poate fi considerat, într-adevăr, ca un succes al diplomaţiei imperiale. Căci, al stipula renunţarea otomanilor la planul de a impune împăratului plata unui tribut anual, în valoare de 30.000 de galbeni, ceea ce ar fi însemnat reactualizarea tratatului încheiat de Soliman Magnificul cu regele Ungariei imperiale Ferdinand I, în anul 1547, ca preţ al răscumpărării păcii pe care Leopold era acuzat că o încălcase, prin nesocotirea prevederilor tratatului de la Zsitvatorok, din anul 1606. În schimbul tributului, sultanul pretindea de la împărat un cadou în valoare de 200.000 de guldeni, oferit, o singură dată, pentru care ar fi primit şi el cadouri de aceeaşi valoare[36].

Prin urmare, tratatul de la Vasvár a însemnat, şi în ceea ce priveşte Transilvania, consolidarea poziţiei otomanilor în raporturile cu imperialii[37], rezultat care s-a repercutat direct şi asupra statutului politico-juridic al Moldovei şi al Ţării Româneşti[38]. Această „abandonare" de către Casa de Austria a spaţiului carpato-danubian este ilustrată, de altfel, şi de atitudinea pe care a adoptat-o faţă de fostul domn al Ţării Româneşti, Grigore Ghica, pe care nu numai că nu

[34] *Ibidem*, p. 440.
[35] *Ibidem*, p. 441.
[36] *Ibidem*, p. 441, 464 şi urm.
[37] Cf. Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 124-128.
[38] Cf. Tahsin Gemil, *Ţările române*, p. 194.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l-a mai susținut la Poartă, în vederea recăpătării domniei, cum intenționase, inițial, dar nici măcar nu l-a primit în Viena, din cauza prezenței acolo a unui ceauș al sultanului. Aceasta, desigur, pentru ca gesturile sale să nu fie interpretate de cercurile conducătoare otomane ca un amestec în „treburile interne" ale Imperiului otoman, și, deci, ca o violare a *spiritului* tratatului de la Vasvár[39]. Acelui refuz i s-a adăugat indiferența afișată față de diversele zvonuri privind intențiile Porții de a altera grav raportul de forțe politice din Europa de sud-est, vehiculate, îndeosebi, de diplomația venețiană[40]. Toate acestea au fost, însă, dictate împăratului de necesitatea intervenției sale în problema succesiunii spaniole ce a devenit și mai acută, odată cu decesul regelui Spaniei, în anul 1665. Insuccesul, *de fapt*, înregistrat în acest diferend cu Franța, în pofida acordului secret încheiat de Leopold I cu Ludovic al XIV-lea, în ianuarie 1668, și accentuarea contradicțiilor dintre cele două state[41] au fost tot atâtea motive care l-au determinat pe împărat să se abțină, în continuare, de la intervenții în situația politică din răsăritul Europei.

Pe de altă parte, acest curs imprimat politicii externe imperiale a fost facilitat și de evoluția evenimentelor din această zonă a continentului. Armistițiul polono-rus de la Andrusovo, din 30 ianuarie 1667, a degajat Casa de Austria de amenințarea otomană, deoarece Poarta l-a interpretat ca pe un veritabil pericol pentru pozițiile sale din Europa răsăriteană și din Crimeea. Totuși, înainte de a declanșa ostilitățile cu Polonia, Poarta a considerat necesar să-și asigure și neutralitatea Casei de Austria. De altfel, interesele speciale ale acesteia din urmă în apusul continentului îi dictau o atitudine cât mai rezervată față de conflictul otomano-polon, pentru a nu-i determina pe turci să intervină, cu mai multă hotărâre, în sprijinul răsculaților unguri. De aceea, cu toate că regimul politico-economic impus de Poartă Transilvaniei era considerat de cercurile conducătoare imperiale ca o violare a *spiritului* tratatului de la Vasvár, totuși ele s-au abținut să încurajeze demersurile lui Mihai Apafi care le solicita intervenția la Poartă, în sprijinul doleanțelor sale de redresare a situației Principatului[42]. La rândul lor, otomanii s-au prevalat de același tratat de la Vasvár, pentru a refuza insurgenților unguri sprijinul solicitat de ei împotriva imperialilor[43]. Or, după cum se știe, declanșarea răscoalei fusese grăbită tocmai de tratatul în discuție pe care reprezentanții politici ai ungurilor îl considerau net defavorabil acestora. Legăturile otomanilor cu insurgenții nu au fost, însă, rupte, în totalitate, cu scopul de a întreține la Viena o permanentă stare de incertitudine în legătură cu intențiile otomanilor și cu posibilitatea intervenției, în orice moment, în sprijinul insurgenților. Un veritabil mijloc de șantaj, deci, menit să-i determine pe imperiali, și pe această cale, să rămână neutri față de viitorul război otomano-

[39] Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 327-328, 328, 328-329; Hurmuzaki, *Documente*, V_2, p. 102, 103; idem, IX_1, p. 225, 226-227.

[40] Hurmuzaki, *Documente*, V_2, p. 101-102, 106; idem, IX_1, p. 224, 229, 234, 236.

[41] Cf. Hugo Hantsch, *op. cit.*, p. 35 și urm.; Zahsin Gemil, *op. cit.*, p. 193.

[42] Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 349; Hurmuzaki, *Documente*, IX_1, p. 260, 263.

[43] Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

polon, obiectiv care a şi fost realizat, de altfel[44]. Ca urmare, să atace Imperiul habsburgic, nici în Ungaria, nici în altă parte, ci numai Polonia. În plus, constatând că nu se mai putea baza pe Grigore Ghica care, odată redevenit domn al Ţării Româneşti, îşi manifesta deschis ostilitatea faţă de împărat, datorită tratamentului la care fusese supus, în timpul refugiului său în Imperiu[45], Leopold I şi-a precizat poziţia şi faţă de Polonia. Cum luase în considerare şi eventualitatea unei medieri a conflictului otomano-polon, el a condiţionat satisfacerea cererii de ajutor solicitat de aceasta împotriva Imperiului otoman de încheierea unei alianţe ofensive şi defensive antiotomană. Aşa ceva nu s-a putut realiza[46], desigur, şi din cauza puternicului curent antihabsburgic din Polonia. Astfel, poarta a căpătat mână liberă în problema ucraineană, a cărei rezolvare era subordonată, însă, intenţiei sale „de a relua linia de ofensivă către centrul Europei, pentru care avea să se servească şi de această revoltă antihabsburgică din Ungaria"[47].

Curtea de la Viena nu ignora, deci, că tratatul de la Vasvár nu constituia altceva, decât o amânare a realizării amintitului obiectiv al porţii. De aceea, a urmărit cu atenţie evoluţia evenimentelor de pe frontul otomano-polon. Căci, perspectiva unui nou conflict armat cu otomanii nu era, câtuşi de puţin, de dorit, în condiţiile care, în pofida largii coaliţii ce se constituise împotriva Franţei, cu care Imperiul avea să intre în război, la 24 mai 1674, Ludovic al XIV-lea şi aliata sa, Suedia, îşi ataşau mereu teritorii pe seama imperialilor şi a aliaţilor lor[48]. În plus, încă înainte de declanşarea ostilităţilor militare, regele Franţei se străduise să-l determine pe marele vizir să intervină, oficial, în sprijinul rebelilor unguri. Iată pentru ce ştirile despre posibilitatea încheierii păcii otomano-polone de la Buczacz, din 18 octombrie 1672, au produs o vie nelinişte la Viena, deoarece aceasta sporea, în mod implicit, pericolul intervenţiei otomane în Ungaria[49]. Ca urmare, rezidenţii împăratului de la Istanbul s-au străduit să fie cât mai bine informaţi despre evoluţia raporturilor otomano-polone, pentru a se putea lua măsurile necesare la momentul oportun. Până atunci, împăratul a afişat, oficial, o atitudine de strictă neutralitate, refuzând, în continuare, polonilor orice sprijin împotriva otomanilor[50]. La rândul lor, aceştia, invocând necesitatea respectării tratatului de la Vasvár, au adoptat aceeaşi atitudine faţă de rebelii unguri, în pofida presiunilor diplomaţiei franceze şi a demersurilor lui Mihail Apafi şi, chiar, ale lui Grigore Ghica în favoarea lor[51]. De aceea, deşi a

[44] Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 206.

[45] Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 349-350, 353, 354-355; Hurmuzaki, *Documente*, IX_1, p. 254; Nicolae Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 291-292; I. Hudiţă, *op. cit.*, p. 158.

[46] Hurmuzaki, *Documente*, V_2, p. 119; Ioan Moga, *Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a ţărilor române la sfârşitul secolului XVII*, Cluj, 1933, p. 5-6.

[47] Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 206.

[48] Cf. Hugo Hantsch, *op. cit.*, p. 38-39.

[49] Hurmuzaki, *Documente*, V_2, p. 137.

[50] Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 355, 363-364; I. Hudiţă, *op. cit.*, p. 212.

[51] Eudoxiu Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 364-365, 375, 380; I. Hudiţă, *op. cit.*, p. 226-227, 232.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

refuzat cererea împăratului de extrădare a rebelilor unguri refugiați în teritoriile supuse jurisdicției otomane, refuz care trăda nemulțumirea Porții față de azilul tacit acordat foștilor domni români, Mihnea al III-lea și Gheorghe Ștefan, precum și lui Gheorghe al II-lea Rákoczy, nu i-a permis lui Mihail Apafi să întreprindă vreo acțiune în favoarea lor, mai ales că războiul cu Polonia nu se terminase, încă[52].

Între timp, evenimentele politice și militare din Europa de sud-est evoluau în favoarea amintitelor planuri antihabsburgice ale otomanilor. La aceasta a contribuit, mai ales, acordul de la Baccisarai, din 30 ianuarie 1681, care punea capăt războiului ruso-turco-tătar, declanșat în nanul 1677, generat de aceeași problemă ucraineană[53]. Cu acordul Rusiei, poarta a numit ca hatman al Ucrainei, fostă poloneză, pe domnul de atunci al Moldovei, Gheorghe Duca[54], instaurându-și, astfel, controlul direct asupra acesteia.

Rezolvarea, în maniera amintită, a problemei ucrainene degaja, așadar, forțele otomane de efortul de război din răsăritul Europei, făcându-le disponibile pentru relansarea politicii expansioniste către apusul continentului. Reorganizarea mișcării antihabsburgice din Ungaria Superioară, a cărei conducere a fost preluată, din anul 1678, de Imre Thököly, și succesele înregistrate de acesta împotriva armatelor imperiale, în toamna aceluiași an, ofereau marelui vizir Merzinfolu Kara Mustafa pașa un serios punct de sprijin în războiul pe care urma să-l declanșeze împotriva Imperiului habsburgic[55]. Ca urmare, în prima parte a anului 1681, deci după încheierea războiului cu Rusia, marele vizir a poruncit pașei de Buda să-i ia sub protecția sa pe insurgenții unguri, pentru ca, în toamna aceluiași an, să fie declanșată expediția împotriva imperialilor, la care participau și principele transilvănean și cei doi domni români[56].

Pentru a-i contracara consecințele, Leopold I a intrat în tratative cu Imre Thököly, reușind, totodată, să producă o sciziune în tabăra insurgentă, ca urmare a restabilirii, în anul 1681, a vechilor privilegii ale nobilimii maghiare[57]. În același timp, rezidentul imperial de la Istanbul, Albert Caprara, a fost însărcinat să negocieze o nouă prelungire a păcii de la Vasvár. Condițiile puse de otomani, între care figura și aceea ca împăratul să se reconcilieze cu rebelii unguri, precum și cea a cedării suveranității asupra Ungariei Superioare în

[52] Eudoxiu Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 359-360; I. Hudiță, *op. cit.*, p. 238-239.

[53] Cf. Zbigniew Wójcik, *From the Peace of Oliva to the Truce of Bakchisarai. International Relations in Eastern Europe, 1660-1681*, în „Acta Poloniae Historica", 34, 1976, p. 279-280.

[54] Ioan Moga, *op. cit.*, p. 260-263; Peter Bartl, *Der kosakenstaat und das Osmanische Reich im 17. Und in der ersten Hälfte des 18. Jahrunderts*, în „Südost-Forschungen", München, band XXXIII, 1974, p. 189.

[55] Cf. Ioan Moga, *op. cit.*, p. 249, 265; Hugo Hantsch, *op. cit.*, p. 44-46; Paul Coles, *op. cit.*, p. 180; D.H. Pemmington, *Seventeenth Century Europe*, London, 1970, p. 232-233.

[56] Hurmuzaki, *Documente*, V_2, p. 159, 160; I. Hudiță, *op. cit.*, p. 261; Ioan Moga, *op. cit.*, p. 264.

[57] Paul Coles, *op. cit.*, p. 181; D.H. Pemmington, *op. cit.*, p. 233; Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

favoarea lui Imre Thököly[58] au zădărnicit, însă, orice încercare în acest sens. Cea din urmă condiție, mai ales, trăda intenția Porții de a nu mai amâna aducerea întregii Ungarii sub controlul său. Politica principilor transilvăneni, îndeosebi a celor din deceniul șase al secolului XVII, și noua configurația politică din Ungaria Superioară, concretizată în ascensiunea lui Imre Thököly la rangul de exponent al intereselor nobilimii maghiare antihabsburgice, au fost, cred, tot atâtea cauze care au determinat cercurile conducătoare otomane să nu mai urmărească realizarea acelui obiectiv, prin intermediul principelui Transilvaniei. Cu alte cuvinte, Transilvania a încetat de a mai fi considerată de Poartă drept nucleu al unui regat ungar aflat sub suzeranitatea sa. De aceea, nu a luat în considerare aspirațiile la coroana ungară ale lui Mihail Apafi, căruia nu i se mai atribuie titlul de *kral* (rege), ci cel de *hakim* (conducător, stăpânitor). Oficial, măsura urmărea menajarea suspiciunilor împăratului de la Viena și înlăturarea, pe această cale, a unor dificultăți ce puteau apare în calea menținerii păcii cu imperialii, în spiritul tratatului de la Vasvár, atât timp cât otomanii erau angajați în Polonia și în Ucraina. Mai mult chiar, au fost luate și alte măsuri care vizau asimilarea statutului politico-juridic al principelui celui al domnilor români. Această tendință a fost sesizată, clar, și de ambasadorul francez de la Istanbul, de Nointel, încă din anul 1677, motiv pentru care a renunțat la intenția de a propune Porții să-i atribuie lui Mihail Apafi și coroana Ungariei[59]. Iată pentru ce marele vizir Kara Mustafa pașa a descurajat tentativele făcute de Mihail Apafi, în vara anului 1680, de a-l compromite pe Imre Thököly pe care îl acuza că avea legături cu împăratul. În acest context, el îi atrăgea atenția că „magnații din Ungaria de Mijloc l-au ales de bună voie comandant și au declarat supunerea și închinarea lor față de sultan"[60]. Deci, opina înaltul demnitar, „o persoană care este agreată de ai săi", cum era Imre Thököly, trebuia tratată cu toată bunăvoința, iar principele transilvănean era obligat să depună toate eforturile pentru menținerea lui în sfera de influență a Porții[61]. Prin urmare, la 16 septembrie 1681, Imre Thököly a fost proclamat de către sultan rege al Ungariei, ale cărui granițe erau cele stabilite prin pacea de la Vasvár. Numai după reglementarea, în acest sens, și a problemei ungare, poarta a declarat, oficial, la 2 ianuarie 1683, război Imperiului habsburgic. Potrivit poruncii ce-i fusese transmisă principelui Transilvaniei, la sfârșitul lunii decembrie 1682, război la care urmau să participe, în afară de Principat, și Moldova și Țara Românească[62]. Odată cu această decizie, tratatul de pace de la Vasvár era anulat, *de jure* și *de facto*, încheindu-și, astfel, funcția de garant al preponderenței otomane în spațiul carpato-danubian.

[58] Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 49; Ioan Moga, *op. cit.*, p. 215.

[59] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I_1, p. 267; Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 407; I. Hudiță, *op. cit.*, p. 242, 256, 394.

[60] Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 177.

[61] *Ibidem*, p. 177-178, 179.

[62] Cf. Ioan Moga, *op. cit.*, p. 265, 267.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OUTCOMES OF THE HABSBURG-OTTOMAN PEACE TREATY FROM VASVÁR IN THE CARPATHIAN-DANUBIAN SPACE (1664-1683)

(Summary)

The article analyses the intricate international situation in the second half of the XVIIth century, but also the attempts of Moldavia, Wallachia and Transylvania to obtain an increased degree of autonomy by speculating the rivalries between the great powers. While the diplomacy of the House of Austria would have liked to revive the *collective suzerainty* on the Transylvanian principality in condominium with the Turks but with obvious advantages for Vienna, the Ottoman Empire chose to impose a *restrictive suzerainty*, in its exclusive benefit. The author dedicates therefore a large space both to the Habsburg-Ottoman disputes on Ardeal, as well as to the treaty of Vasvar, which consolidated the Ottoman influence in Transylvania, worsening the political-juridical situation of Moldavia and Wallachia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE CLIVETI

PRELUDIILE CONCERTULUI EUROPEAN (II). „COALIȚIA ANTINAPOLEONIANĂ" ȘI „MEDIEREA AUSTRIACĂ" (1812 – 1813)

În succesiunea din aproape a împrejurărilor, tatonarea ruso-britanică de la 1804-1805 asupra „păcii generale" a fost practic „tăiată" de războiul cu Franța. Nici vorbă ca în „marea confruntare" să se fi atins, înainte de „învățămintele anului 1812", în dreptul „forțelor coalizate împotriva lui Napoleon", intențiile reale de a se acționa ca *o ligă de state* sau ca *o alianță europeană*. Dacă în confruntarea maritimă Marea Britanie a ieșit biruitoare, pe continent Napoleon a fost cel care a triumfat, impunând *pe rând* adversarilor condiții mai mult sau mai puțin umilitoare de pace la Presburg (1805), Tilsit (1807), Schönbrunn (1809). Până la 1812, în viața Europei continentale, Napoleon a fost cel care „a făcut legea". Doar în Spania („... Un pays où les petites armes sont battues et où les grandes meurent de faim!")[1] a fost nevoit să ducă un război de uzură. Și tot uzurii, ca efect al exercitării la scară cvasicontinentală a unei puteri cvasiabsolute, a fost supusă, treptat, și imaginea lui Napoleon, personalități ilustre care-l idolatrizaseră (Goethe, Beethoven, Benjamin Constant etc.) ajungând a-și exprima deziluzii sau critici severe față de „întreprinderea imperială". În Germania, mai ales, era acuzată tendința *naționalismului francez*, privit ca suport sau vehicol al „acțiunii napoleoniene", de a-și adjudeca, la parametrii exemplarității, impulsionarea *noii Europe*, Fichte avizând conaționalii săi, pe la 1807-1808, asupra inconvenientelor unei asemenea tendințe și opunând, în celebrele *Discursuri* (*Reden an die Deutsche Nation*), „eul național francez" („un moi historique") celui al germanilor („un moi métaphysique")[2].

Reacții antifranceze, de diverse intensități și în diferite expresii, se făceau resimțite și în alte părți ale Europei, fie în cea supusă, fie în cea adaptată sau adecvată din mers supremației continentale franceze. Pentru a estompa asemenea reacții, Napoleon a trebuit să recurgă, îndeosebi în anii 1809-1812, la soluții compromisorii cu exponenți inveterați ai Vechiului Regim, precum împăratul

[1] Maréchal Montgomery (Vicomte d'Alamein), *Histoire de la Guerre*, Paris, 1970, p. 390; afirmația ar fi aparținut unuia din regii Franței.

[2] Apud Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, vol. II. *Du XVIIIe siècle à nos jours*, Paris, 1975, p. 493.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Austriei sau regele Prusiei, sub invocația *cauzei europene*[3]. Sub aceeași invocație a recurs și la organizarea Marii Armate, în campania din 1812 împotriva Rusiei, *o armată europeană*, incluzând trupe de proveniență etnică și statală foarte diversă, chiar și pe cele „oferite" de „reluctanții aliați" de la Viena și Berlin, *sub comandă supremă franceză*, combinație politico-militară scontată în măsură a-l „intimida" pe „Împăratul tuturor Rusiilor" până la a-l face să accepte *noua pace*, eventual fără luptă[4]. *O armată europeană* aclamată ca atare în traseul ei împotriva unei Rusii acuzate de „grava defecțiune", conturabilă încă din 1810, față de *sistemul continental*. Dar aceeași *armată europeană* se dovedea una prea compozită, fără a fi realmente animată de *cauza europeană*, de vreme ce menirea ei se topea pur și simplu în marja unei *întreprinderi hegemonice napoleoniene*. În toată această realitate consta grandoarea, dar și vulnerabilitatea Marii Armate din 1812. O realitate ce a și fost exploatată, în folosul lor, de principalii adversari ai Imperiului Întâi. Marea Britanie a căutat, prin misiunile lorzilor Bentinck în Sicilia, Stratford Canning la Constantinopol și Thornton la Stockholm[5], să creeze breșe în flancurile „acțiunii napoleoniene". Lordului Thornton i se indicase să sondeze posibilitatea unui „tratat al Nordului", ce să antreneze Marea Britanie, Rusia și Suedia[6]. Manevrele, întărite și de „sclipirile arginților", inițiate de Stratford Canning la Constantinopol și de „scoțianul călător" Gordon la București, nu au fost defel străine de grăbirea păcii între Rusia și Turcia, act ce a implicat gesturi de trădare din partea plenipotențiarilor greci aflați în serviciul Porții și a pecetluit soarta Basarabiei[7]. Totodată, prin „misiunea Gore Quesley" la Teheran, cabinetul britanic a intenționat să determine, fără însă a și reuși, pacea între Rusia și Persia[8]. Numai că, asemenea acțiuni, dincolo de mobilurile subminării *frontului napoleonian*, contraveneau unor interese vitale ale Rusiei, care-și vedea pusă în cumpănă influența sa în Europa de Nord, în Caucaz sau în Imperiul Otoman. Marii Britanii nu i s-a dat șansa medierii propriu-zise a conflictului ruso-otoman, în condițiile în care cabinetul de la Londra refuzase la 1804-1805 „medierea rusă" în „conflictul maritim" franco-britanic și nu dădea prin nimic de înțeles că ar accepta eventualitatea „medierii marii curți nordice" în „diferendul atlantic" britanico-american[9].

---

[3] Owen Connelly, *Blundering to Glory. Napoleon's Military Campaigns*, Wilmington, 1987, p. 151-156.

[4] Marea Armată enumera: 300.000 de francezi, dintre care doar 200.000 din teritoriile Franței de dinainte de 1789, 100.000 de germani din Confederația Rhinului, 90.000 polonezi și lituanieni, 27.000 italieni și „iberici", 5.000 napolitani, 9.000 elvețieni, 20.000 prusieni și 30.000 austrieci; cf. *Ibidem*, p. 158 și urm.

[5] C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh 1812-1815. Britain and the Reconstruction of Europe*, Londra, 1931, p. 84-87.

[6] Cf. *Ibidem*, p. 92 (Castlereagh c. Thornton, Londra, 13 martie 1812).

[7] Cf. *Ibidem*, p. 86-88 (Liston c. Cooke, Constantinopol, 11 iulie 1812).

[8] Cf. *Ibidem*, p. 90 (Gore Quesley c. prințul regent al Marii Britanii, Teheran, 31 octombrie 1812).

[9] Jacques-Henri Pirenne, *Sainte-Alliance. Organisation européenne de la paix mondiale*, vol. I. *Les traités de paix. 1814-1815*, Neuchâtel-Paris, 1946, p. 6 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a respinge „invazia napoleoniană", împăratul Alexandru I a trebuit să recurgă la o strategie ce vădea nu doar dejucarea „breşelor engleze" în flancurile „frontului inamic", ci o reaşezare de fond a raportului Rusiei faţă de Europa. Ofensivei unei armate compozit europene, „ţarul şi autocratul tuturor Rusiilor" a înţeles să opună o rezistenţă *eminamente rusă*, ca suscitare a contraofensivei „puterii de la Nord" întru a decide victoria şi „organizarea păcii generale". Destinul Rusiei de mare putere nu mai apărea condiţionat de aprofundarea europenizării ei, cum crezuseră, sub impresiile de la Tilsit, împăratul Alexandru şi unii consilieri ai săi, ca Mihail Speranski, exponentul de primordială anvengură al aşa-numiţilor *zapadniki*[10], ci de revărsarea curativă şi revitalizantă a geniului mistico-ortodox, întruchipat de „înalta curte imperială pravoslavnică", asupra „modernităţii occidentale", mişcată de „luminile raţiunii abstracte" şi de „interese seculare"[11], a căror excrescenţă ar fi constituit-o însăşi „aventura napoleoniană". Un atare *glissando* ideatic şi atitudinal a fost evidenţiat grandilocvent de *Proclamaţia* lui Alexandru I către *poporul rus*, din 18 iulie 1812, în care, invocându-se „protecţia lui Dumnezeu", se făcea apel la spiritul de luptă al soldaţilor imperiali „aruncându-se asupra inamicului ca leii asupra prăzii", la devotamentul fiecărui „boier amintind de Pojarski", al fiecărui „cleric amintind de Palitsin", al fiecărui „ţăran amintind de Minin" şi, peste toţi şi toate, la „misia sfântă a Moscovei, ... prima capitală imperială rusă"[12], unde Napoleon, se credea, ar fi intenţionat să poarte „emblemele lui Charlemagne"[13]. Pentru a-şi apropia victoria, „bizantinul din Palatul de Iarnă"[14] a sperat, până la a da impresia mistuirii de sine, în „ajutorul divin" pe care nu catadicsea a crede că l-a primit pe măsura realizării faptului că dezastrul „marii campanii a lui Napoleon" nu fusese provocat de o victorie decisivă pe câmpul de luptă, victorie de natură a releva „caracterul gigantic", văzut de M-me de Staël[15], al poporului rus, ci de „retragerea invadatorilor de la Moscova", ca teribilă înfruntare a „iernii nordice", a „distanţei enorme" şi a „limitelor umane"[16]. Împrejurările unei victorii ca „dat al sorţii" l-au întărit pe Alexandru în convingerea că era hărăzit de Providenţă să mântuiască „poporul său" şi să aducă pacea pe pământ. În *Proclamaţia* sa către armată, din 13 ianuarie 1813, victoria era pusă pe seama *patriotismului şi a credinţei în Dumnezeu*[17]. Credinţa împăratului rus că balanţa victoriei a fost înclinată în favoarea sa „de mâna divină" i-a fost insuflată de

[10] M. Speranskii, *Proekty i zapiski*, Moscova-Leningrad, 1961, p. 222-231; v. şi Basil Dmytryshyn, *Imperial Russia. A Source Book, 1700-1917*, New York ş.a., p. 136 şi urm.

[11] Vladimir Soloviov, *Rusia şi Biserica universală*, Iaşi, 1994, p. 49-53; Hélène Carrère d'Encosse, *Blestemul ruşilor. Eseu despre asasinatul politic*, Iaşi, 2000, p. 126-128.

[12] Basil Dmytryshyn, *op. cit.*, p. 142-144.

[13] Albert Vandal, *Napoléon et Alexandre I-er*, vol. III. *La Rupture*, Paris, 1906, p. 587; v. şi C.K. Webster, *op. cit.*, p. 90 (Liston c. Wilson, 20 septembrie 1812).

[14] *Istoria diplomaţiei* (sub red. V.A. Zorin ş.a.), vol. I, Bucureşti, 1962, p. 415.

[15] Doamna de Staël, *Zece ani de exil*, Bucureşti, 1993, p. 204.

[16] Sir Robert Wilson, *Narrative of Events During the Invasion of Russia by Napoleon Bonaparte and the Retreat of the French Army*, Londra, 1860, p. 46-48.

[17] Basil Dmytryshyn, *op. cit.*, p. 144.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fervoarea slavo-ortodoxă a unor Alexei Arakceev, Alexandru Golitsin sau Rodion Koshelev, toţi avansând în prim-planul consilierilor imperiali[18], precum şi de starea de „pios entuziasm" ce părea să fi cuprins „întregul nou popor ales". „Ce mare popor suntem noi, deasupra tuturora!" – nota, în acea atmosferă de pioşenie, un A. Vorontsov[19].

Purtat de valurile unor stări de spirit profund animate de victoria împotriva „invadatorului ţării sale sfinte", împăratul Alexandru se vedea şi mai mult încercat de ceea ce el însuşi considera a fi „marea sa chemare", aceea de „pacificator al Europei". În dorinţa-i, nu arareori mărturisită, de a-şi urma „chemarea" ştia însă că avea de înfruntat inerţiile multora dintre „supuşii săi compatrioţi", cu deosebire din elita intelectuală, laică şi ecleziastică, şi chiar din cea militară, altfel spus, din „cercuri înalte ale societăţii ruse", unde o nouă „campanie în Europa", amintind de Austerlitz, Eylau şi Friedland, părea a comporta riscul sau păcatul ieşirii din raza „graţiei divine". Geniul militar *velikorus*, vădit de Kutusov, era mult proslăvit, pus în antiteză cu geniul militar *european* al lui Suvorov. Nimeni şi nimic nu mai puteau însă să-l deturneze pe Alexandru I din hotărârea sa de a-şi urma „marea chemare". Schimbările „de persoane" din „înaltele oficii imperiale" aveau darul de a confirma determinarea sa. În domeniul politicii externe înclina spre a renunţa la serviciile celor din „şcoala Rumeantsev", după care perspectiva Rusiei asupra Europei trebuia să se menţină în „bătaia celor doi ochi..., Marea Neagră şi Marea Baltică"[20]. O nouă perspectivă se deschidea în consecinţa respingerii „invaziei lui Bonaparte", reuşită ce impunea antrenarea Rusiei în problemele Europei Centrale şi, mai important aici, în „organizarea păcii generale". Devenea necesară, de aceea, promovarea în serviciul Externelor a „oamenilor de formaţie nouă", precum Nesselrode, Lieven, Capodistrias etc., cu vocaţia de a subscrie la convingerea împăratului lor că „pacea continentală putea fi o afacere rusă"[21]. Iar în trena unei atare convingeri aveau să se regăsească, treptat, nu puţini dintre conaţionalii convertiţi la *europenismul de nouă inspiraţie*, dar şi exponenţi ai unor cauze naţionale non-ruse ca baronul Stein sau prinţul Czartoryski, nutrind speranţa că triumful continental al „noului Cezar" putea implica şi „revenirea la viaţă a ţărilor lor"[22]. Prinţul Czartoryski va fi încercat, desigur, curtenind pe „gloriosul împărat slav", a-i resuscita acestuia „visul de la 1804-1805" în care să se arate „adevărata renaştere a Poloniei", nu cea mărginită de Napoleon la Marele Ducat al Varşoviei. La rându-i, baronul Stein, în lumina unei pledoarii „declarat

[18] În corespondenţa cu „intimii săi", Alexandru consemna, în mod repetat, că „se supune voinţei lui Dumnezeu"; v. Maurice Paléologue, *Alexandre I-er. Un tsar énigmatique*, Paris, p. 167-170 (Alexandru I c. Golitsin, 21 ianuarie 1813; Alexandru I c. Koshelev, 6 februarie 1813).

[19] Apud Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution Française*, vol. VIII: *La coalition, les traités de 1815*, Paris, 1912, p. 5.

[20] L. Boicu, *Între Tilsit (1807) şi Erfurt (1808). Principatele Române în negocierile franco-ruse*, în vol. *Naţional şi social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare* (coord. Ion Agrigoroaiei şi Gheorghe Cliveti), Iaşi, 1996-1997, p. 366.

[21] Albert Sorel, *op. cit.*, vol. VIII, p. 6.

[22] *Ibidem*, vol. VIII, p. 7 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

patriotice", instanţia pe împăratul Alexandru la condiţia de *Retter Deutschlands*, în numele realizării *marelui obiectiv „de a reda Germania germanilor"*, încât să se pună capăt „spiritului sediţios, feloniei prinţilor germani" (pro-napoleonieni), configuraţiei statale „monstruoase" din Europa Centrală şi să se constituie, în acea zonă etnoistorică, „un imperiu (german) care ar dispune de toate elementele morale şi fizice de putere, de libertate şi de clarviziune şi care ar putea să reziste neliniştitoarei ambiţii a Franţei"[23]. Lui Alexandru I păreau a i se deschide ca unui *eliberator* „porţile" Europei Centrale şi ale celei de Nord, unde beneficia de „aranjamentul ruso-suedez" implicând şi „trocul Finlanda-Norvegia". Dând impresia de a fi fascinat el însuşi de „măreaţa sa imagine", *dedublatul împărat*[24] – *autocrat* „la el acasă" şi *eliberator*, animat de *idei liberale*, „în deplasare" – evita, deocamdată, sau poate mai bine zis simula dezinteresul său faţă de „aranjamentele politico-teritoriale definitive", lansân-du-se în promisiuni căutat „generoase", menite a mângâia aşteptările „naţiunilor oprimate", dar care promisiuni nu făceau decât să mascheze ambiţia sa, mult amplificată după 1812, de supremaţie a imperiului său în Europa şi în lume. Şi ce putea să o mascheze mai bine decât erijarea sa în „campion al păcii generale", în „purtătorul de biruinţă" şi în cel dintâi sacerdot al acesteia? Ne putem explica, de aceea, redundanţa „pravoslavnicelelor osannale" din încheierile mai tuturor scrisorilor sale către intimi, mai ales acelea urmând, „cu dată şi loc", *traseul european* al „cartierului său general". Pe Koshelev, spre exemplu, într-o scrisoare din Plotzk, datată 13 februarie 1813, ţinea a-l „lumina" în privinţa „credinţei sincere şi ardente", ce-l făcea „cu fiecare zi... să guste bucurii pe care până atunci le ignorase în totalitate...", mai ales „bucuria", dată de „lectura Sfintei Scripturi", că-i revenea „gloria de a apropia Împărăţia lui Iisus Cristos"[25].

Demersul pacificator în tonalităţi liturgice al lui Alexandru I s-a relevat din plin în ceea ce s-a considerat a fi fost „resurecţia Nordului"[26]. „Curţile nordice", „mari" sau „mici", suverane sau pe cale de a (re)deveni suverane, au fost cele dintâi vizate de demersul unui împărat ce se dorea a fi, în acelaşi timp, un eroic supercomandant de oşti, gelos pe gloria militară a lui Napoleon, şi „un apostol al păcii". Din corespondenţa oficială sau personală, din textul tratatelor iniţiate sau parafate la finele anului 1812 şi în prima parte a celui următor răzbătea fervoarea cu care îşi îndemna „fraţii monarhi" la „lupta comună", dar şi pioşenia cu care-i convoca la un conclav al păcii, sub impresia unor „cânturi în strană" de rezonanţă bizantină, fără veleităţi de *concert*. Demersul *de război şi pace* al

[23] „... Un empire qui confiendrait tous les éléments moraux et physiques de force, de liberté et de lumière, et qui pourrait résister à l'ambition inquiètante de la France"; cf. *Ibidem*, vol. VIII, p. 8 şi urm.

[24] Hélène Carrère d'Encosse, *op. cit.*, p. 126.

[25] „Ma foi est sincère et ardente. Elle se raffermit tous les jours et me fait goûter des jouissances que j'ignorais totalement... La lecture de l'Ecriture, que je ne connaissais que très superficiellement, m'a fait un bien difficile à rendre en paroles... Je place toute ma gloire à faire avancer la règne de Jesus Christ"; cf. Maurice Paléologue, *op. cit.*, p. 168.

[26] C.K. Webster, *op. cit.*, capitolul: *The Rise of the North*, p. 92-115; E.V. Tarlé, *Severnaja voina i swedskoi nashtchestvie na Rossiju*, Moscova, 1953.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Împăratului Orientului se prezenta, dintru început, sub auspicii favorabile, impresia „răsturnării sorților de izbândă" din 1812 dovedindu-se deosebit de profundă („it hushed the mouth and stoped the pens of the diplomatists")[27]. Sub o atare impresie s-a şi produs prima defecțiune serioasă în „tabăra napoleoniană", datorată generalului prusian York, care, fascinat de perspectiva „alianței nordice", a înțeles – chiar şi cu prețul destituirii sale din înalta funcție militară de regele Friedrich Wilhelm III, încă aliat, cel puțin formal, al lui Napoleon – să semneze, la Tauroggen, în 30 decembrie 1812, convenția de *neutralitate armată* cu Rusia[28]. Pentru „nordici", exemplul „fericit", demn de urmat, se dovedea a fi Suedia, semnatară a convenției de la Abo, în septembrie 1812, cu Rusia, act ce-i asigura celei dintâi nu doar un spor teritorial substanțial (Norvegia), dar şi „protecția împotriva lui Napoleon a salvatorului popoarelor"[29]. Dealtfel, „exemplul suedez" se şi preta de minune proiectului „curții de Romanov" vizând tutelarea „alianței Nordului" cu un scontat, la Petersburg, ascendent în eventualul *parteneriat* cu Marea Britanie. Pentru a verifica dispunerea „în triunghi non-echilateral" a alianței ruso-suedezo-britanice nimic nu putea fi mai nimerit decât sondarea dispozițiilor Danemarcei, aflată, sub aspectul implicațiilor teritoriale şi politice, în punctul de cumpănă al întregii împrejurări „nordice". La Copenhaga, „trimisul imperial" Basil Lizakevitz fusese „instruit" să invite, în numele suveranului său, pe regele danez Frederik VI întru „a-şi uni interesele monarhiei sale celor ale Imperiului Rusiei, ale Suediei şi ale Marii Britanii" şi a pune capăt, printr-un *tratat de pace*, „sciziunii" pernicioase „bunei cauze"[30]. De reținut că „invitația" oficiată de Lizakewitz comporta distincția între „alianța Nordului" şi „alianța cu Marea Britanie", fapt servind de „culoar de ieşire" din situația presantă pentru „curtea daneză", care, prin şeful diplomației sale, Rosenkrantz, refuza să consimtă la pierderea Norvegiei „de dragul cauzei generale"[31].

Refuzul danezilor de a subscrie la „condițiile ruse ale alianței", în speță la acelea relative la „aranjamentele teritoriale", a determinat înaltele cercuri politico-militare de la Petersburg să recurgă la o schimbare de dispozitiv în demersul eroico-pacificator al lui Alexandru I. Focalizarea demersului urma să se facă asupra Prusiei, pe considerentul „naturalului consens Romanov-Hohenzollern", dar şi pe cel atât de prețuit de Alexandru I că, pe seama incitării sentimentelor antifranceze ale germanilor, se putea verifica oportunitatea „răsturnării sensului propagandei de război a lui Napoleon". „Cruciadei europene" întreprinsă de „corsican" la 1812 împotriva Rusiei i se opunea „cruciada popoarelor sub sceptrul monarhilor coalizați împotriva Franței"[32]. Pentru reuşita unei asemenea

[27] *Ibidem*, p. 99.

[28] Jacques Droz, *Histoire diplomatique de l'Europe de 1648 à 1919*, Paris, 1952, p. 200.

[29] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 98.

[30] *Vneshniaja politika Rossii XIX i natchala XX veka. Dokumenty rossiiskovo ministerstva innostranyh del*, Serija pervaja (în continuare, S. I). *1801-1815*, vol. VII, Moscova, 1970, p. 23 şi urm. (Basil Lisakewitz c. N. Rumeantsev, Copenhaga, 13/25 ianuarie 1813).

[31] *Ibidem*, p. 27.

[32] Jacques-Henri Pirenne, *op. cit.*, vol. I, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stratageme, „piatra de încercare" o constituia încheierea unui tratat ruso-prusian, eveniment survenit, se ştie, în februarie 1813. După opinia lui Nesselrode, promovat între exponenţii de prim-plan ai Externelor ruseşti, un tratat de alianţă cu Prusia putea conduce nu doar la „eliberarea Nordului" (european), ci la „o pace generală aşezată pe bazele unui just echilibru între toate puterile Europei"[33]. Date fiind împrejurările, tratatul a fost perfectat „în dublă partidă", la Breslau, în 15/27 februarie 1813, şi la Kalisch, în 16/28 februarie acelaşi an[34], aceasta din urmă la „cartierul general" al lui Alexandru I, în prezenţa sugestivă prin ea însăşi a ambasadorului britanic Cathcart, a trei „curieri" de la Copenhaga, Stockholm şi Londra, a „trimisului austriac" Lebzeltern[35]. Prin clauzele sale, tratatul resuscita o alianţă încercată încă în anii Vechiului Regim (la 1763) şi menţinută, prin reevaluări de rigoare, până la 1878, după aprecierea lui A. Sorel[36], sau până la 1891, după cea a lui M. Paléologue[37], alianţă ce a imprimat Germaniei o revigorare, în 1813-1815, *à la russe*, iar mai târziu, în 1871, o organizare imperială *à la prussienne*[38].

Din cuprinsul tratatului a reţinut încă „din epocă" atenţia, justificată şi în cazul consideraţiilor de faţă, *preambulul* ce respira din plin „strategia alexandrină" în perspectiva „păcii generale". În litera şi spiritul său, *preambulul* tratatului de la Breslau-Kalisch reprezenta *o declaraţie în semantică rusă* asupra „drepturilor popoarelor Europei", *manifestul* politicii desfăşurată în plan continental de Alexandru I timp de două decenii, ademenind, pe moment, „popoarele oprimate de Napoleon" cu legenda „unei vârste de aur a păcii", înnobilată de „sentimente de fraternitate universală"[39]. De la bun începutul actului din februarie 1813 era invocată, ca împrejurare permisibilă sau obligantă încheierii sale, „distrugerea totală a forţelor inamicului ce pătrunseseră până în inima Rusiei" (Moscova!), victorie deschizând „marea epocă a independenţei tuturor statelor doritoare... a se elibera din jugul pe care Franţa a făcut să apese asupra lor de atâţia ani", însemnul „emancipării generale" reprezentându-l „campania europeană... a Împăratului tuturor Rusiilor"; acesta, conducându-şi trupele victorioase dincolo de frontierele împărăţiei sale (în numele "binelui general"), se arăta animat de „intenţia de a ralia frumoasei cauze, pe care Providenţa atât de vizibil a protejat-o, vechii şi prea-dragii săi aliaţi, în scopul de a împlini cu ei destinele de care se legau şi liniştea, şi fericirea popoarelor epuizate de atâtea

[33] *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 33 (K. Nesselrode c. Alexandru I, februarie 1813).

[34] *Ibidem*, S. I, vol. VII, p. 63-66 (*Traité de paix, d'amitié, d'alliance offensive et défensive entre S.M. le Roi de Prusse et S.M. l'Empereur de toutes les Russies*; semnatari: Karl August baron von Hardenberg şi Mihail prinţ Kutusov de Smolensk); „instrumentul oficial" s-a considerat (Albert Sorel, *op. cit.*, vol. VIII, p. 64) că a fost actul semnat de cei doi plenipotenţiari la Kalisch.

[35] Maurice Paléologue, *op. cit.*, p. 169.

[36] Albert Sorel, *op. cit.*, vol. VIII, p. 65.

[37] Maurice Paléologue, *op. cit.*, p. 169.

[38] *Ibidem*.

[39] Albert Sorel, *op. cit.*, vol. VIII, p. 64 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comoţiuni şi sacrificii"[40]. Un tratat dorit a fi plasat şi la dimensiunea sa explicit-contractuală, nu doar la acea solemn-ritual-invocativă, sub *graţia divină*, în speranţa că „*va sosi timpul când tratatele nu vor mai fi tranzacţionale, când ele vor putea din nou* (ca într-o etern-fascinantă Utopia!) *să fie observate cu credinţă religioasă, această inviolabilitate sacră de care atârnau prestigiul, forţa şi conservaţiunea Imperiilor*"[41]. Cuvântul *concert* nu apare în preambulul tratatului, ci numai în cuprinsul articolului IV, într-o accepţiune verbială, cele două părţi contractante convenind „*a se concerta* în permanenţă asupra operaţiunilor de război"[42]. După cum au convenit (art. VI) „să nu negocieze în particular cu inamicul, ... să nu semneze nici pace, nici armistiţiu, nici convenţie, altfel decât de comun acord"[43].

Nota interesantă a tratatului se dovedea aceea că era deschis şi altor „curţi monarhice", cea de Habsburg fiind în mod expres invitată a intra „în alianţă"[44], deşi la Viena, cel puţin pe moment, „apropierea păcii" era privită într-un mod cu totul diferit faţă de cel ruso-prusian, Metternich concepând, în decembrie 1812, „*un grand plan pour l'Europe*", în conformitate cu care Franţa trebuia să reintre „în limitele sale naturale" (Rhin, Alpi, Pyrinei); Germania să fie „divizată" în state „cu pondere considerabilă" şi sustrase influenţei franceze (ceea ce presupunea desfiinţarea Confederaţiei Rhinului), totul într-o nouă configuraţie politico-teritorială garantată de Austria şi Prusia; Italia să cuprindă două „regate importante"; în condiţiile consolidării frontierei Austriei pe Mincio; Imperiul Otoman să revină la frontierele sale europene de dinaintea păcii de la Bucureşti, din 1812; Rusia să revină în limitele teritoriale de dinaintea păcii de la Tilsit, iar în eventualitatea că ţinea ca „Dunărea să-i fie hotar, ... atunci Belgradul să revină Austriei"[45]. Pentru Metternich era de neconceput, cum era, fie doar *in petto*, şi pentru „prusianul" Hardenberg, ca Rusia să fie implicată, sub greutatea tutelării „păcii generale", în „organizarea viitoare" a Germaniei, „consilierul lui Francisc I" mizând, declarat, pe „soarta armelor" (nedecisă încă!), pe „sondarea poziţiei Marii Britanii" şi chiar pe „atragerea Franţei la tratative"[46].

---

[40] *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 63.

[41] „Le temps arrivera où les traités ne seront plus des trêves, où ils pourront de nouveau être observées avec cette foi religieuse, cette inviolabilité sacrée auxquelles tiennent la considération, la force et la conservation des Empires"; *Ibidem*, S. I, vol. VII, p. 63.

[42] „On conviendra incessament des bases d'un plan de campagne et *l'on se concertera* constamment sur les opérations de la guerre"; *Ibidem*, S. I, vol. VII, p. 64.

[43] *Ibidem*.

[44] Articolul VII al tratatului; *Ibidem*, p. 65.

[45] *Mémoires. Documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich* (în continuare, Metternich, *Mémoires. Documents...*), publiés par son fils, Richard de Metternich, vol. I, Paris, 1881, p. 108. Despre „planul european" al lui Metternich luase cunoştinţă şi Ernest Hardenberg („le hanovrien"), care l-a relatat contelui Münster, aflat la Londra, „într-un raport de citit pentru englezi", din 22 decembrie 1812; cf. Albert Sorel, *op. cit.*, vol. VIII, p. 35.

[46] *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 76 (K. Nesselrode c. Gustav Stackelberg, Kalisch, 27 februarie/11 martie 1813) şi p. 105 (G. Stackalberg c. Karl Nesselrode, Viena, 5/17 martie 1813).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi fiindcă la Viena, la Berlin sau, cu atât mai mult, la Londra nu se admitea ideea ca „viitoarea pace" să fie „inspirată de pasiunile personale" ale împăratului slavo-ortodox[47], consilierii intimi ai acestuia din urmă l-au încurajat şi mai insistent a recurge, peste avizul suveranilor „în drept", la apeluri adresate „popoarelor oprimate", a căror „opinie" („forţă dezlănţuită"!) era prevăzută „ca cel mai fidel aliat al Rusiei", într-o luptă imaginată maniheistic a lui Alexandru („geniul binelui") cu Napoleon („geniul răului")[48]. Nu se putea pune însă problema de a se adresa polonezilor, fie din condescendenţa „cabinetului imperial" faţă de cel de la Londra, fie pe considerentul, însuşit şi la Viena, că la Cracovia „înflorea un *foyer* insurecţional... periculos pentru Austria şi pentru Rusia"[49]. Ţinta prioritară a adresabilităţii „apelului populist-european" al împăratului rus era *naţiunea germană*. Într-o *Proclamation aux allemands*, inspirată, se pare, de baronul Stein şi semnată de mareşalul Kutusov, „într-un limbaj ce nu mai fusese ţinut niciodată, din oficine monarhice, popoarelor"[50], se plusa mult ideea că „împăratul Rusiei şi regele Prusiei nu veneau (cu forţe armate aliate) decât pentru a ajuta popoarele Germaniei la a recăpăta bunurile ereditare..., ce le-au fost confiscate, dar care sunt imprescriptibile: libertatea şi independenţa lor..."[51]. Forţând „efectul dorit" al unui asemenea act, cabinetul de la Petersburg a şi ţinut ca *proclamaţia să fie imprimată şi răspândită în toată Germania*[52]. Într-un alt plan de relaţii, nu aveau cum să scape adresabilităţii apelurilor ruseşti, sub semnătura împăratului Alexandru, monarhii, cu deosebire cei „din prima linie" a prezumtivilor „aliaţi": regele Danemarcei[53] şi împăratul Austriei, căruia „cruciatul nordic al păcii", sosit la Breslau pentru „o îmbrăţişare frăţească" cu Friedrich Wilhelm III, îi făcea cunoscut că „dacă ar fi fost după inima sa şi-ar fi continuat drumul până la Viena pentru a-i cădea în braţe", şi toate acestea în numele „bunei cauze"[54]. În fiecare din asemenea acte se regăsea, ca un *leit motiv*, invocarea „situaţiei strălucite şi glorioase" ce i-ar fi hărăzit-o Providenţa împăratului Alexandru „în misiunea sa de întronare a păcii". O invocaţie întâlnită,

[47] Metternich, *op. cit.*, vol. I, p. 207.

[48] În corespondenţa contelui Iuri Golovkin, consilier imperial, cu P.M. Volkonski, era reluată frecvent credinţa că „tous les voeux et tous les yeux sont encore tournés vers la Russie; quoique nos forces se soient éloignées, il n-y a personne en Allemagne et dans la plus grande partie de l'Europe qui ne soit convaincu que l'intérêt et la gloire d'Alexandre sont la délivrance des nations, et que l'intérêt de Napoléon sont le malheur et la destruction du genre humain. C'est la lutte entre le génie du bien et (celui) du mal. Je ne dis pas cela comme Russe, mais comme homme, comme membre de la société humaine, qui est menacée a retrograder à l'état de barbarie, si l'ordre actuel des choses continue. C'est donc pour soutenir, pour cette opinion publique, *le plus fidèle de nos alliés*". *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 232 (I. Golovkin c. P.Volkonski, Teplitz, 24 mai/5 iunie 1813).

[49] *Ibidem*, S. I, vol. VII, p. 104 (G. Stackelberg c. Nesselrode, Viena, 5/17 martie 1813).

[50] Albert Sorel, *op. cit.*, vol. VIII, p. 69.

[51] Cf. *Ibidem*, p. 69.

[52] *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 146 (Nesselrode c. Hardenberg, Kalisch, 14/26 martie 1813).

[53] *Ibidem*, S. I, vol. VII, p. 95 şi urm. (Alexandru I c. Frederik VI, Kalisch, 2/19 martie 1813).

[54] *Ibidem*, S. I, vol. VII, p. 96 (Alexandru I c. Francisc I, Breslau, 3/15 martie 1813).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din raţiuni dictate de lărgirea frontului respectivei misiuni, până şi în raporturile diplomatice ruso-otomane[55], însă sub incidenţa gândului intim că orice demers la Poartă nu putea reprezenta „decât o demonstraţie de interes, făcută într-un moment de glorie... şi care avea a produce numai efecte utile" (părţii ruse!)[56], fapt intuit, dealtfel, în mediul islamic, unde sultanul Mahmud se lansase în aprofundarea istoriei Imperiului Semilunii[57], iar Mehmet-Ali Paşa solicita „a fi ţinut exact la curent cu mersul evenimentelor în Europa"[58]. Poate cu mult mai clar decât în oricare altă parte a lumii, la Constantinopol orice demers politico-diplomatic al „marii curţi nordice" trăda dubla legitimitate a suveranului de Romanov: aceea de *cuceritor al propriilor supuşi*, în succesiunea hanului tătaro-mongol, şi aceea de *împărat creştin-ortodox*, autocrat al celei „de-a treia Rome"[59]. Ce-i drept, în proiecţie strict europeană, Alexandru I părea a fi preocupat de ilustrarea predilectă a ipostazei legitimative de *împărat creştin*, plusând ideea unei *păci* nu atât *politice*, abordabilă raţional şi consacrabilă contractual, cât una „întru Sfântul Duh"[60], sub fascinaţia a ceea ce s-a numit „revoluţia pietistă în Rusia", cu veleităţi internaţionaliste[61]. În dubla-i ipostază, de „erou al sabiei" şi de „sacerdot al păcii", Alexandru I părea captat cu totul de iluzia unei „partituri europene" interpretabilă în cheia unei anumite note, redând prin simboluri ordonabile pe portativ sentimente, însă nu şi idei sau cuvinte mişcătoare de realităţi politice.

În totală contrapondere la „demersul rus" se dezvăluia, cu mai multă claritate, „proiectul britanic asupra păcii europene". Prin formaţia lor intelectuală şi prin vocaţia lor de *oameni de stat moderni*, exponenţii cabinetului de la Londra vedeau în politică *un instrument al raţiunii practice* şi nu unul al *mântuirii sufleteşti*. Nu le era în fire a se lăsa antrenaţi de interlocuţiuni asupra politicii, în genere, asupra celei internaţionale, în speţă, marcate de stări de spirit şi de gesturi proprii unor entuziaşti cititori ai lui Plutarh sau unor mistici cititori ai Bibliei. Dincolo de acceptarea rolului Rusiei de campioană a „marii coaliţii *continentale* antinapoleoniene", atitudinile britanicilor învederau accentuarea preocupărilor de a dejuca tentativele celor de la Petersburg în a decide, sub auspiciile „solidarităţii sau fraternităţii monarho-creştine", principiile fundamentale, normele şi finalitatea „păcii generale". Artizanul politicii externe britanice, în noile condiţii, era vicontele Castlereagh, bine iniţiat, încă de la

[55] *Ibidem*, S. I, vol. VII (A. Italinski c. guvernul otoman, Constantinopol, 21 aprilie/3 mai 1813).

[56] *Ibidem*, S. I, vol. VII, p. 172 (N. Rumeantsev c. Alexandru I, 7/19 aprilie 1813).

[57] *Ibidem*, S. I, vol. VII, p. 47 (A. Italinski c. Alexandru I, Constantinopol, 1/13 februarie 1813).

[58] *Ibidem*, S. I, vol. VII, p. 547 (A. Italinski c. N. Rumeantsev, Constantinopol, 4/16 ianuarie 1814).

[59] D. Stremooukhoff, *Moskow the Third Rome: Sources of Doctrine*, în *The Structure of Russian History* (ed. M. Cherniavski), New York, 1970, p. 108-124.

[60] G. Florianski, *Puti russkovo bogoslovija*, Paris, 1937.

[61] Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, Bucureşti, 1993, p. 59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1804-1805, în privința „obiectivelor europene" ale Rusiei. „Discipolul lui Pitt" se edificase încă de pe atunci asupra intențiilor lui Alexandru I de a realiza o *ligă de state* sub hegemonie rusă, o *ligă* a cărei permanentizare fusese imaginată de autocratul de Romanov ca unică soluție de „organizare a păcii generale". În noile condiții, dispunându-se după „dezastrul campaniei lui Napoleon în Rusia", devenea tot mai sesizabilă, la Londra, deplasarea de accente în „discursul european" al „Împăratului tuturor Rusiilor", în sensul că *ligii de state*, angajând politici guvernamentale vădind responsabilități clar observate, părea a i se substitui dezideratul unei „confrerii monarhice", menită a gira restabilirea și conservarea unei „ordini europene" fondată pe principiile Vechiului Regim. Un deziderat ce nu putea defel intra în vederile politicii britanice, al cărei *sistem parlamentar*, cum aviza Castlereagh, impunea o conduită externă radical diferită de aceea a „cabinetelor continentale", care „nu aveau obligația de a supune avizului unui for legislativ... angajamente secrete", relative la combinații teritoriale, garanții etc., angajamente asumabile, „după împrejurări și prin consens mutual..., doar în practicile ministeriale... și atâta timp cât corespundeau convenienței acestora", în vreme ce pentru guvernul de la Londra „o anulare sau o asumare, pe cont propriu, de angajamente, nu era posibilă" („not practicable for any length of time"), fiindcă ar fi contravenit uzanței constituționale a deliberării *ante* sau *post festum*, în cazul actelor executivului, a exponenților principalei puteri în stat[62]. La prima vedere, „comentariul" secretarului de stat britanic ar putea să apară ca o confirmare a constatării că, pentru *o politică guvernamentală*, suportând imperativele războiului și, nu neapărat în succesiune directă, perspectivele păcii, sistemul reprezentativ sau parlamentar a acuzat mai întotdeauna limitarea (insuficiența!) posibilităților de manevră, în comparație cu regimurile autoritare. În *tempo*-ul evenimențial de la 1812-1813, același „comentariu" nu făcea însă decât să exprime un refuz disimulat al britanicilor de a subscrie la „demersul european al curții de la Petersburg", căruia se raliaseră deja, prin acte sinalagmatice, Suedia și Prusia. O raliere care, la Londra, era apreciată, e drept, ca salutară pentru demararea „marii coaliții antinapoleoniene", dar nu și pentru prefigurarea unei *ligi europene à la russe*, instrumentând precepte creștine și „fraternitatea monarhică". Se putea lesne înțelege că o atare *ligă* era scontată de monarhul rus și de „frații săi" subscriitori

[62] „It is almost impossible to make foreigners understand the delicacies and difficulties of our Parliamentary System. We can do much in support of foreign states, but we must do it our own way. *The Continental Governments* that have no account to render to a Parliament can commit themselves to guarantee possessions and never to lay down arms till others are acquired, well knowing that they are amenable to no authority for the prudence of such engagements, and that when they become impracticable the engagements are dissolved either by circumstances or by mutual consent. They can also keep such engagements secret as long as it suits their convenience. In our system concealment is not practicable for any length of time, and when the stipulations are canvassed they are impeached upon every extreme case that ingenuity can suggest as falling within their possible operation..." *Cambridge History of British Foreign Policy*, vol. I (f.a.), p. 593 (Castlereagh c. Thornton, 10 octombrie 1812); v. și C.K. Webster, *op. cit.*, p. 100 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

– în realitate, Friedrich Wilhelm III, sau în disponibilitate, Francisc I – „proiectelor sale" ca una de alură instituțională, menită a gira, sub primatul „marii curți nordice", o politică de restaurare a „vechii ordini" și de conservare a acesteia prin practici intervenționiste împotriva „forțelor contrare bunei cauze generale". Erau „proiecte" care anticipau mai curând pactul Sfintei Alianțe din 26 septembrie 1815[63] decât *concertul european*, încât, să fi subscris la ele, cabinetul britanic și-ar fi provocat el însuși o îndepărtare sau, mai bine zis, o izolare de „realitățile continentale", eventualitate cu consecințe mult mai grave față de cele datorate, în anii 1806-1812, „blocadei" aplicate Albionului de Napoleon. În vederile britanicilor devenise și mai clar, la 1812, că, pentru interesele politicii lor, purtând amprenta decantării acestora în perimetrul „instituțiilor libere", putea fi admisibilă doar „coaliția antinapoleoniană", consolidabilă la condiția unei *alianțe* în perspectiva *concertului european*. Un *concert* ce să antreneze guverne (factori responsabilizabili!) și urmând a se ilustra sub auspicii *referențiale* (de principiu) și nu *instituționale*.

Într-un asemenea înțeles s-a admis, la 1812, pe Tamisa, ca Regatul Unit să exercite „pentru prima dată în istoria sa... o influență diriguitoare («a commanding influence») în reconstrucția Europei"[64]. În virtutea unei susținute și proverbiale activități „de echipă", au fost elaborate componentele strategice și tactice ale demersului asumat de *Foreign Office* în „afacerile europene". Înainte de toate, au fost trecute în responsabilități clar delimitate „chestiunile maritime" și cele „continentale". Responsabilitatea celor dintâi a revenit premierului Liverpool, preocupat a evita „medierea rusă în diferendul atlantic britanico-american", mai ales că pe seama „combinațiilor euro-maritime" Alexandru I nu făcea „economie de timp" în a se întreține, la Petersburg, cu John Quincy Adams[65]. Cât despre „chestiunile continentale", responsabilitatea acestora și-a rezervat-o, aproape în exclusivitate, Castlereagh, „cel mai european ministru din istoria Marii Britanii"[66]. Orientarea imprimată de acesta *Foreign Office*-ului a vizat, dintru început, stăvilirea formidabilei presiuni „dinspre nord-est", în speță dinspre Rusia, de a imprima „o anumită organizare Europei", fie prin înfrângerea Franței și eradicarea totală a „sistemului napoleonian", fie – eventualitate și mai pernicioasă – prin „monstruoasa" și nu cu totul exclusa reapropiere a celor două imperii de la extremitățile „bătrânului continent". Pentru îndepărtarea oricăreia dintre cele două eventualități, soluția oportună se dovedea a fi incitarea unui „factor central" (Austria!) la a intra în „coaliția antinapoleoniană", care numai în astfel de condiții avea șanse să devină *o alianță europeană*, în măsură să învingă Franța napoleoniană și să fie reazemul viitoarei „păci generale". Situat într-o asemenea perspectivă, demersul britanic a inspirat și susținut

[63] E. Muhlenbeck, *Éude sur les origines de la Sainte-Alliance*, Paris, 1888; Maurice Bourquin, *Histoire de la Sainte-Alliance*, Geneva, 1954, p. 83 și urm.; 101-103.

[64] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 3.

[65] *Ibidem*, p. 99.

[66] *Ibidem*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diplomatic, militar şi financiar nu doar „marea acţiune" ce l-a răpus, în cele din urmă, pe Napoleon, ci dispunerea factorilor politicii europene pentru aproape o jumătate de secol. Însuşi mult controversatul *sistem Metternich*[67], sistem în care, după nu puţini istorici, s-ar fi iniţiat actele şi acţiunile de menţinere a „ordinii" fondată pe tratatele de la 1815, şi-a avut raţiunea fiinţării în dispunerea raportului de forţe pe plan continental prefigurată de britanici la 1812-1813. Aceştia au fost anii când insularii s-au folosit din plin de atuul ce-l asigura calitatea lor de „trésorier général des coalitions"[68].

Necesitatea acută a *subsidiilor britanice* a şi determinat Rusia să-şi mai atenueze veleităţile hegemonice, iar Prusia sau Suedia să-şi înfrâneze ambiţiile „nemăsurate" de extindere teritorială. Tratatul de subsidii şi de alianţă semnat în data de 3 martie 1813 la Stockholm a urmărit să reducă din „pretenţiile norvegiene" ale Suediei, fie şi cu preţul adjudecării de aceasta a Guadelupei, dar şi cu obligarea lui Bernadotte de a „transporta" pe continent o armată de 30.000 de soldaţi spre a participa la coaliţia împotriva Franţei[69]. Excluzând principiul garanţiilor definitive pentru „aranjamentele teritoriale", noul tratat făcea, în fapt, o simplă „piesă de arhivă" din „actul" ruso-suedez din 1812. Acelaşi lucru s-a încercat, fără însă a se şi reuşi, cel puţin pe moment, şi în privinţa tratatului ruso-prusian de la Breslau-Kalisch. Cu misiunea „stingerii spiritului monarho-creştin" al alianţei ruso-prusiene şi cu incitarea participării celor două „curţi nordice" la „noua coaliţie" au fost însărcinaţi şi bine instruiţi ambasadorii Cathcart, la Petersburg, şi Charles Stewart, la Berlin. Aceleaşi obiective le urmăreau, dealtfel, şi negocierile lui Castlereagh şi ale lordului Vansitart, la Londra, cu ambasadorul rus Lieven şi cu cel prusian Jacobi. Obiective întrucâtva mascate, e drept, de axarea discuţiilor oficiale pe problema *subsidiilor*[70]. În privinţa acestora, Lieven fusese instruit să invoce mai vechiul tratat din 1798 prin care Marea Britanie se angajase „să ofere anual 30 de lire sterline pentru fiecare combatant, din care primele 5 lire să fie plătite în chiar momentul când trupele imperiale aveau să treacă dincolo de frontierele Rusiei"[71]. Acuzându-se faptul că „numerarul în lire" devenise „tot mai rar în Europa", s-a încercat să se pună până şi problema unei „hârtii-monede federative, garantată de toate puterile coalizate"[72], o primă încercare de realizare a unei „monede europene"[73], cum ar susţine şi „integraţioniştii" de la 2000.

---

[67] L.C.B. Seaman, *From Vienna to Versailles*, New York, 1963, p. 2 şi urm.

[68] Albert Sorel, *op. cit.*, vol. VIII, p. 94.

[69] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 120.

[70] *Ibidem*, p. 127.

[71] *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 38 (Alexandru I c. Christophor Lieven, Mlava, 20 ianuarie/1 februarie 1813).

[72] „... d'un papier-monnaie fédératif, garanti par toutes les puissances coalisées". *Ibidem*, p. 39; şi p. 133 (Lieven c. Alexandru I, London, 25 martie/6 aprilie 1813).

[73] D. Karmin, *Autour des négociations financières Anglo-Prusso-Russes de 1813*, în „Revue Historique de la Révolution et de l'Empire", t. XI, p. 177-197, şi t. XII, p. 24-49, 220-252; v. şi C.K. Webster, *op. cit.*, p. 133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Faptul că din problema subsidiilor cabinetul britanic ţinea să facă un avans eficace în direcţia activizării „marii coaliţii antinapoleoniene" întru prefigurarea unei *alianţe generale*, animată de spiritul *concertului european*, reieşea în mod limpede din *instrucţiunile* trimise în aprilie 1813 de Castlereagh ambasadorului Cathcart, pentru negocierea actului contractual cu Rusia şi, separat, cu Prusia. În opinia cabinetului britanic, „aranjamentul politic al Europei într-un sens larg" apărea, deocamdată, „dificil spre a fi decis", fiindcă „multe depindeau încă de mersul evenimentelor", încât nu era oportun să fie supuse discuţiilor „chestiuni litigioase"[74]. Cu titlul de „comunicare privată", ambasadorului Cathcart i se sugera să readucă în discuţie „concluziile" *Memorandum-ului Pitt*, din ianuarie 1805, asupra tatonării ruso-britanice pe tema „organizării Europei", totul menit „a pregăti" cele două părţi „să-şi împlinească obligaţiile lor într-un viitor moment"[75]. Era vorba de readucerea în discuţie a *documentului programatic britanic* în privinţa „păcii generale" sub auspiciile *concertului european*. Un fapt ce a trebuit să fie reflectat şi de textul *convenţiei* relative la *subsidii*, semnată la Reichenbach, în 3/15 iunie 1813, de Nessebrode şi d'Anstett (din partea rusă) şi de lordul Cathcart (din cea britanică). Articolul VII al respectivului act prevedea că „cele două părţi contractante aveau să acţioneze în cel mai perfect *concert* pe durata operaţiunilor militare şi să-şi comunice cu franchеţe tot ceea ce privea politica lor", angajându-se, totodată şi reciproc, „să nu negocieze separat cu inamicii lor" şi să nu încheie pace „altfel decât de comun acord"[76]. Textul convenţiei ruso-britanice, ca şi al celei prusiano-britanice (aceasta încheiată, în aceeaşi localitate, la 2/14 iunie), nu mai evidenţia spiritul „confreriei monarho-creştine", dincolo pe „binecuvenita" invocare a „Sfintei şi Indivizibilei Trinităţi". Chiar dacă negocierile au prezentat, pe alocuri, asperităţi serioase, în special cu referinţă la refuzul britanicilor privind oferirea subsidiilor în „valori aur"[77] sau la repartizarea în dreptul ruşilor şi, respectiv, al prusienilor a cuantumurilor din

[74] „The political arrangement of Europe in a larger sense is more difficult at this early moment to decide on. So much depends on events, that it is perhaps better not to be too prompt in encountering litigated questions". *Correspondence, Despatches, and other Papers of Viscount Castlereagh, Second Marquess of Londonderry*, edited by his brother, Charles William Vane... (în continuare, Castlereagh, *Correspondence*...), vol. VIII, Londra 1851, p. 356 (Castlereagh c. Cathcart, Londra, 8 aprilie 1813).

[75] „As an outline to reason from, I send you, as a private communication, a despatch on which the confederacy in 1805 was founded; ... some of the suggestions may now be inapplicable, but it is so masterly an outline for the restoration of Europe, that I should be glad your lordship would reduce it into distinct propositions, and learn the bearings of his Imperial Majesty's mind upon its contents. An unofficial communication of this nature between two Powers that have no partialities to indulge may prepare them the better to fulfil their duties at a future moment". *Ibidem*.

[76] „Les deux hautes parties contractantes agiront dans le plus parfait *concert* quant aux opérations militaires, et se communiqueront franchement ce qui concerne leur politique. Elles s'engagent surtout réciproquement à ne point négocier séparément avec leurs ennemis communs, à ne signer ni paix, ni trêve, ni convention quelconque autrement que d'un commun accord". *Vneshniaja politika Rossii*..., S. I, vol. VII, p. 252; pentru întregul text al convenţiei, p. 250-252.

[77] C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

suma totală de 2 milioane de lire sterline[78], convenţiile de la Reichenbach au avut meritul blocării salutare a tendinţei, atât de dorită la Petersburg, de a se instrumenta împotriva lui Napoleon „o acţiune a popoarelor sub egida ligii monarhice". Cu argumentul poziţiei sale strategice, al implicării militare în zone „periferice" (Peninsula Iberică, sudul Italiei), cu posibilităţi reale de ample desfăşurări ulterioare, al abilelor demersuri diplomatice la Petersburg, Berlin, Stockholm, Constantinopol şi, nu în cele din urmă, al subsidiilor, Marea Britanie a reuşit, poate la înălţimea celui mai mare serviciu din istoria ei făcut *Europei civilizate*, să activeze „cea de-a şasea coaliţie antinapoleoniană"[79], cu angajarea politicilor guvernamentale, dintre care „cele mari" urmau să constituie *alianţa de la 1814*, a cărei miză – restabilirea şi asigurarea „echilibrului de forţe" (Balance of Power) – să folosească de hiposceniul *concertului european*.

De la coaliţia a şasea la marea alianţă – un traseu ce s-a dovedit a fi de rezistenţă pentru „combinaţiile antinapoleoniene" din anii 1812-1814. Din considerente lesne decelabile chiar şi din constatările de mai sus, un asemenea traseu nu a avut cum să fie determinat de un prealabil acord ruso-britanic. În prima sa fază, „coaliţia a şasea" a avut darul de a topi tentativa rusă, referenţiată de tratatul de la Breslau-Kalisch, pentru ca în cea de-a doua fază coaliţia însăşi să fie surclasată de mobilurile *alianţei celor patru* (Marea Britanie, Austria, Rusia şi Prusia), perfectată la Chaumont, în martie 1814. Întregul traseu a fost jalonat, de la distanţă, de manevrele cabinetului britanic[80]. Însă pentru a fi puse în mişcare componentele unui atât de spectaculos *marche politique* s-a impus, cu necesitate, activarea unui *amplu factor de putere central-european*, nimeni altul decât Imperiul Austriei. Acesta a avut de suportat, se ştie, serioase traumatisme în „epoca războaielor napoleoniene", de la înfrângeri umilitoare pe câmpul de luptă şi condiţii de pace dictate până la reconsiderarea condiţiei sale statale implicând renunţarea la „istorica fascinaţie" de Sfânt Imperiu Roman. Sub autoritatea păcii de la Schönbrunn, Austria a trebuit să consimtă la a fi profund angrenată de *sistemul continental francez la 1810-1812*. Angrenaj ce restrângea mult posibilitatea „defecţiunii austriece" la sesizarea profilării „dezastrului campaniei napoleoniene în Rusia". Un prim semn, mai curând anticipabil decât deplin confirmatoriu respectivei „defecţiuni", l-a reprezentat semnarea convenţiei de la Zeycz, în 30 ianuarie 1813, de generalul Schwarzenberg, act marcând sistarea ostilităţilor între „corpul austriac" din fosta Mare Armată şi trupele ruse[81]. Unui asemenea act nu i-a urmat, ca în cazul Prusiei, încheierea imediată a tratatului de alianţă. Situaţia Austriei se dovedea, în coordonatele sale strategice, politico-militare şi diplomatice, cu mult mai complicată decât cea a Prusiei, dar şi mai pretabilă, în acelaşi timp, unui *mare rol european*. Iar interpretul pe măsura unui atare rol, în planul „marii politici", avea să fie

[78] *Ibidem*, p. 133.
[79] Jacques Droz, *op. cit.*, p. 260-274.
[80] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 154-232.
[81] Jacques Droz, *op. cit.*, p. 260.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Klemens Wenzeslaus von Metternich Winneburg-Ochsenhausen. În viziunea acestuia, inspirată nu doar secvențial de Friedrich von Gentz, ce avea să-i fie principalul colaborator în demersul politic de *tentă europeană*, situația Austriei resimțea, la cumpăna anilor 1812-1813, „presiuni extraordinare", datorate, pe de o parte, faptului că „împăratul Napoleon rămânea încă suveranul cel mai puternic pe continent"[82], iar pe de alta, avansului armatelor Rusiei în Europa Centrală, ca însemn al determinării lui Alexandru I de a-şi impune „proiectele sale" relative la „organizarea păcii generale". La Viena se ştia bine că „proiectele alexandrine" difereau, în litera şi spiritul lor, de cele britanice[83], sensul „demersului european al autocratului rus" fiind relevat de tratatul de la Breslau-Kalisch, făcut cunoscut celor de la Londra de prusieni, din preocuparea cabinetului Hardenberg de a evita accentuarea implicațiilor plasării „curții de Hohenzollern" la remorca manevrelor *de pace şi de război* ale „curții de Romanov"[84]. La Berlin, ca şi la Viena, erau încercate temeri reale ca „drumul spre pace" să nu presupună, în cel mai rău caz, „o înțelegere franco-rusă pe seama Germaniei"[85] sau o revigorare a tatonării ruso-britanice, cu posibilitatea unei „decizii în doi" asupra „viitoarei organizări" a Europei[86]. Pentru degajarea „lumii germane" de „riscuri grave", prusienii au înțeles să joace totul pe cartea „victoriei împotriva lui Napoleon", dovedindu-se foarte atașați „întreprinderii războinice"[87], menită a impulsiona „deşteptarea națională a germanilor", şi ferindu-se a acuza deschis „rolul secundar" ce le era rezervat în „campania europeană" inițiată de Alexandru I, rol ale cărui aparențe, cel puțin, țineau şi de ascendentul luat şi menținut de împăratul rus în relațiile cu regele („frate"!) Friedrich Wilhelm III[88].

Pentru austrieci, însă, în speță pentru Metternich, cartea ce se impunea a fi jucată era aceea a încercării *păcii imediate*[89]. De la Viena părea a se observa cel mai bine cum *mareele politicii europene* tindeau spre punctul amfidromic,

---

[82] *Dépêches inédites du Chevalier de Gentz aux Hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne. 1813-1828* (în continuare, Friedrich von Gentz, *Dépêches inédites...*), vol. I, Paris, 1876, p. 5 (Gentz c. l. Caragea, Viena, 2 februarie 1813).

[83] Edificațiile în acest sens au fost şi consecința misiunii lui Johann von Wessenberg la Londra, începând cu februarie 1813; W. Oncken, *Osterreich und Preussen in Befreiungskriege. Urkundliche Aufschlüsse über die politische Geschichte des Jahres 1813*, vol. I, Berlin, 1876, *passim*.

[84] *Ibidem*.

[85] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 108; Alan Palmer, *Metternich. Councillor of Europe*, Londra, 1993, p. 92 şi urm.

[86] Alan Palmer, *op. cit.*, p. 93.

[87] C. Plotho, *Der Krieg in Deutschland und Frankreich in den Jahren 1813 und 1814*, 2. Teil, Berlin, 1817; J. de Ussel, *Études sur l'année 1813. La défection de la Prusse (décembre 1812-mars 1813)*, Paris, 1907, *passim*.

[88] P. Bailleu, *Correspondance inédite du roi Frédéric-Guillaume III et de la reine Louise avec l'empereur Alexandre I-er d'après les originaux des archives de Berlin et de St. Petersbourg*, Leipzig-Paris, 1900.

[89] J. de Ussel, *Études sur l'année 1813. L'intervention de l'Autriche (décembre 1812 – mai 1813)*, Paris, 1912.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tensionând şi mai mult „atmosfera generală". Atmosferă ce a impus Austriei să urmeze, la nivelul *marii politici*, după expresia lui Metternich, *une marche oblique* („des maneuvres obliques")[90] sau, cum consemna Gentz, *„un système établi tout entier sur des nuances intermédiaires"*, ocolind *„les routes simples"* (directe!), devenite *„impracticables"*[91]. Cancelarul austriac şi-a rezervat întreaga responsabilitate a unei politici deliberat contradictorii, cu semne de duplicitate, de unde şi susţinutele controverse istoriografice asupra „eticii metternichiene". A fost incriminat *à rebours* pentru „spiritul demonic", duplicitar, în relaţiile cu Napoleon sau cu „monarhii coalizaţi"[92]; i s-a imputat „lipsa de sentiment realmente patriotic"[93], putând cu greu fi considerat *austriac*, *german* sau *european*[94], sub impresia ce o lăsa interlocutorilor de „figură rococo din porţelan" („a rococo figure in porcelain"), de „ministre-papillon"[95]. Cu şi mai greu însă i s-ar putea refuza recunoaşterea unei politici dictată de coordonatele geo-strategice ale „ţării sale imperiale" acuzând strânsoarea „sistemului napoleonian" şi aspirând la a juca un rol de prim ordin în „organizarea păcii europene"[96]. Politică ce a îndepărtat riscul „sufocării Austriei" de o eventuală reaşezare a „sistemului continental" sub o dublă tutelă ruso-franceză sau pe cel al *ligii monarhice sub preeminenţa împăratului de Romanov*, dar care politică nu a prea dat nici semne reale de însuşire a punctului de vedere britanic relativ la „organizarea păcii sub auspiciile concertului european". *Raţiunii monarho-creştine*, ilustrată de Alexandru I, i-a fost opusă de Metternich *raţiunea de stat sub sceptru monarhic*, opusă, în fond, şi *sistemului reprezentativ*, crezut favorizant influenţei franceze sau „simulaţiunilor liberale" ale autocratului rus în „lumea germană", ameninţată cu accentuarea polinuclearizării statale. În opinia lui Metternich, „ideea de Stat trebuia să fie bazată pe unitatea de suveranitate, care... rezidă într-un individ sau în popor, suveranul singur putând să domnească asupra mai multor ţări", pe când „un guvernământ democratic (i.e. reprezentativ!), nu ar putea fi suveranul unui alt guvernământ democratic" (de

[90] Maurice Paléologue, *op. cit.*, p. 176; Brison D.Gooch (ed.), *Interpreting European History*, vol. II, Homewood, 1967, p. 73.

[91] Friedrich von Gentz, *Dépêches inédites...*, vol. I, p. 8 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 2 februarie 1813).

[92] Viktor Bibl, *Metternich der Dämon Osterreichs*, Leipzig-Viena, 1936; Henry F. Schwartz, *Metternich, the „Coachman of Europe". Statesman or Evil Genius?*, Boston, 1962.

[93] G.G. Gervinus, *Introduction à l'histoire du 19-ème siècle*, vol. II, Paris, 1876, p. 220 şi urm.; 225.

[94] André Robert, *Metternich*, în *Hommes d'Etat*, vol. III, Paris, 1936, p. 281 şi urm.; Charles de Mazade, *Un Chancelier d'Ancien Regime. Le règne diplomatique de Metternich*, Paris, 1889; G. de Berthier de Sauvigny, *Metternich et son temps*, Paris, 1959.

[95] Sir Lewis Namier, *Vanished Supermacies. Essays on European History. 1812-1918*, Londra, 1958, p. 13.

[96] Heinrich von Srbik, *Metternich, der Staatsman und der Mensch*, 2 vol., München, 1925; Viktor Bibl, *Metternich: 1773-1859*, Paris, 1955; Edward V.Gulick, *Europe's Classical Balance of Power: A Case History of the Theory and Practice of One of the Great Concepts of European Statescraft*, New York, 1955; Henry Kissinger, *Grossmacht Diplomatie. Von der Staatskunst Castlereaghs und Metternichs*, Düsseldorf-Wien, 1962, p. 14-37; Alan Palmer, *op. cit.*, etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceeaşi factură)[97]. Mult scandata *ligă europeană* putea fi constituită din *state suverane*, subiecte de drept şi mişcate de raţiuni cu mult mai profunde decât cele inspirate doar de „capetele încoronate", dar care state, în „lumea germană" sau la scara realităţilor continentale, trebuiau să rămână *sub sceptru monarhic*, mai ales cele semnificând factori principali de decizie în „restabilirea liniştii generale bazată pe ordine" şi a „echilibrului de forţe"[98]. Un atare înţeles chintesenţial pentru „gândirea politică metternichiană", evidenţiind „un sistem ce consta în aplicarea regulilor care guvernau (în spiritul Vechiului Regim – n.ns.) lumea"[99], s-a regăsit din plin în „demersul european" al cancelarului austriac, un demers vădind opţiunea, asumată şi de împăratul Francisc I, că „pasajul (Austriei – n.ns.) de la neutralitate la războiul împotriva Franţei nu era posibil decât prin medierea armată"[100].

Pătruns de convingerea că, „prin poziţia sa centrală, prin vechea sa reputaţie, prin raporturile de interese reciproce", Austria „era special chemată la rolul onorabil de pacificator general"[101], Metternich a recurs, în 1813, poate la cea mai susţinută şi mai amplă „campanie diplomatică" din istoria Imperiului de Habsburg. S-a urmărit să se obţină adeziunea tuturor „marilor cabinete" la ideea „medierii austriece". „Speranţe mari", în acest sens, au fost legate de poziţia Marii Britanii („... de toutes les Puissances, la moins épuisée en fait de ressources matérielles")[102], mizându-se mult pe reuşita misiunii lui Johann von Wessenberg, demarată la 8 februarie 1813, misiune ce a permis constatarea că „rezervele britanice" priveau, în fapt, nu „medierea austriacă" în sine, ci eventualitatea închiderii perspectivei „păcii fără Napoleon"[103], mai ales că *Foreign Office*-ul se sesizase despre „misiunea Bubna pe lângă Napoleon"[104] sau despre „dispoziţiile cordiale" ale lui Metternich în a se întreţine, la Viena, cu Narbonne[105] ori cu ministrul de externe francez Maret[106]. Acuzând persistenţa Albionului în a incita, pe continent, prin practica *subsidiilor*, „sistemul unui război interminabil" („the system of war without end")[107], „cabinetul vienez" a vizat sondarea dispoziţiilor „aliaţilor de la Breslau-Kalisch", „instruind" misiunile lui Lebzeltern la Petersburg şi a contelui Stadion în „punctul de convergenţă ruso-prusian". Din partea Rusiei, „revenue de son ancien

[97] Metternich, *op. cit.*, vol. I, p. 130.

[98] *Ibidem*, p. 160-161.

[99] *Ibidem*, p. VI (*Préface*).

[100] „Le passage de la neutralité à la guerre ne sera possible que par la médiation armée"; cf. Albert Sorel, *op. cit.*, vol. VIII, p. 112.

[101] Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 6 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 2 februarie 1813).

[102] *Ibidem*, vol. I, p. 13 (Gentz c. I. Caragea, 11 martie 1813).

[103] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 124 şi urm.

[104] W. Oncken, *Osterreich und Preussen*, vol. II, p. 641-643 (Metternich c. Bubna, 11 mai 1813).

[105] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 137.

[106] Alan Palmer, *op. cit.*, p. 97.

[107] W. Oncken, *op. cit.*, vol. II, p. 644-646 (Metternich c. Stadion, 11 mai 1813); v. şi C.K. Webster, *op. cit.*, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

système..." şi părând, pe moment, preocupată să estompeze „la méfiance et la haine de tous ses voisins"[108], a şi parvenit avizul de principiu pentru „medierea austriacă", dar aceasta din urmă să evidenţieze un „mandat al aliaţilor continentali", cu prezumtiva satisfacere a Austriei, implicând „cuvenita" compensare a Prusiei pe măsura „aspiraţiilor habsburgice" de extensiune teritorială, „tant du côté de l'Allemagne que de l'Italie"[109]. Şi fiindcă avizul Rusiei, odată consacrat, părea a permite „desfăşurări ulterioare" în privinţa Poloniei, a Imperiului Otoman etc., în vreme ce „rezervele britanice" blocau „misiunea Wessenberg" la Londra, Metternich a înclinat spre soluţia „medierii" sub autoritatea unei „înţelegeri" cu Rusia şi Prusia. Soluţie asupra căreia s-a decis şi ca urmare a insistenţelor crescânde ale lui Alexandru I, profund marcat de victoriile lui Napoleon la Lützen (3 mai 1813) şi Bautzen (18 mai, acelaşi an).

Credinţa lui Metternich în şansele „medierii austriece" s-au întărit şi în consecinţa „inopinatei solicitări de armistiţiu" din partea lui Napoleon[110]. După negocierile franco-ruso-prusiene de la Waldstadt, purtate la 30 mai 1813 de Armand Caulaincourt, Shuvalov şi Kleist, a fost semnată la Plesswitz, în 4 iunie, convenţia de armistiţiu pentru un termen de şase săptămâni, prelungit ulterior până la 10 august, anul amintit. A fost ocazia ce a permis cabinetului de la Viena să-şi apropie avizul ruso-prusian pentru „propunerile austriece de pace", aviz consacrat de *convenţia* celor „trei curţi nordice" de la Reichenbach, din 15/27 iunie[111], la câteva zile după semnarea *convenţiilor de subsidii*, în aceeaşi localitate, între Marea Britanie şi fiecare în parte dintre „aliaţii de la Breslau-Kalisch". De reţinut că negocierile austro-ruso-prusiene pentru convenţia încheiată la 15/27 iunie s-au desfăşurat „în cel mai strict secret", ambasadorii britanici Cathcart şi Stewart neavând acces „în spatele uşilor închise"[112]. Din textul convenţiei (art. I) se desprinde constatarea că iniţiativa actului a aparţinut Austriei[113], dar şi că Rusia a căutat să fie reconfirmat primatul său politico-strategic în „campania europeană", fiind sugestivă în această privinţă ordinea invocării părţilor semnatare (în preambul)[114]. Persistenţa Rusiei în rolul de „campioană a coaliţiei europene" semnifica, în fond, refuzul împăratului său de

[108] Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 12 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 11 martie 1813).

[109] *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 119 şi urm. (Nesselrode c. Gustav Stackelberg, Kalisch, 17/29 martie 1813).

[110] Maurice Paléologue, *op. cit.*, p. 172.

[111] *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 259-261 (*Sojuznaja konventsija mejdu Rossiei, Prussiei i Avstriei*, Reichenbach, 15/27 iunie 1813; semnatari: Nessebrode, Hardenberg şi Stadion).

[112] C.K. Webster, *op. cit.*, p. 155.

[113] „Sa Majesté l'Empereur d'Autriche ayant invité les cours de Russie et de Prusse à entrer sous sa médiation en négociation avec la France pour une paix générale..." *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 259.

[114] „Leurs Majestés, l'Empereur de toutes les Russies et le Roi de Prusse et S.M. l'Empereur d'Autriche, également animés du désir de mettre fin aux malheurs et aux boulversements qui agitent l'Europe, sont convenus des moyens propres à y rétablir une paix solide, de nature à rassurer sur sa durée et à conduire à une pacification générale". *Ibidem*, p. 259.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a admite ca perspectiva „păcii generale" să fie axată de un „prealabil acord" franco-austriac, a cărui eventualitate nu a fost ocolită cu totul în discuțiile, deasemenea „secrete", purtate de Metternich cu Maret[115]. Ceea ce putea admite Alexandru I, ca „bază a unui consens general", era „forțarea" Franței de a reveni în „limitele sale naturale" (Rhin, Alpi, Pyrinei), „întărite de bariere puternice și de garanții speciale și active". Și pentru a nu da impresia că, printr-o atare admisiune, ar subscrie, pur și simplu, la „punctul de vedere britanic" în problema „tratamentului aplicat Franței", împăratul Alexandru a avansat, la Opotchno, cu destinația Metternich, ideea „unui sistem federativ (i.e. de alianță) între Rusia, Austria și Prusia", ca „o combinație realmente utilă" întru aproprierea „păcii generale"[116]. Girul „combinației" trebuia să-l ofere, se înțelege, „fraternitatea monarhică", în expresia unei „ligi sfinte" sau a unei *amfictionii*, propice înclinațiilor anagogice ale împăratului Alexandru. Se urmărea, în fapt, să se substituie „sistemului continental napoleonian" un altul, sub o nouă tutelă, cu efecte previzibil mai periculoase asupra stărilor de lucruri din Europa Centrală. Iar pentru a preveni „combinația continentală în versiune rusă", Metternich a înțeles să recurgă, în contrabalans, la continuarea sondării dispozițiilor pacifice ale lui Napoleon, ce nu excludeau posibilitatea convocării unui *congres de pace general*, din raționamentul, nutrit de împăratul francez, că multiplicarea participanților și a „chestiunilor deliberabile" (inclusiv cele „maritime") ar fi condus la erodarea „marii coaliții"[117].

Trecând în responsabilitatea contelui Stadion semnarea *convenției secrete* din 27 iunie de la Reichenbach, Metternich s-a deplasat la Dresden, unde s-a consumat mult comentata, „în epocă" și „în posteritate", întrevedere a sa cu Napoleon. Deși a lăsat deschisă posibilitatea convocării *congresului de pace*, întrevederea „din grădina Marcolini, în apropiere de Elsterwiese"[118] nu a avut rezultate spectaculoase, singurul, și acela firav, constituindu-l prelungirea armistițiului până la 10 august. Timp în care șansele „medierii austriece", în loc să crească, s-au diminuat simțitor. Reușita ar fi fost posibilă dacă Austria ar fi beneficiat de o mai fermă susținere din partea Rusiei și Prusiei și dacă Marea Britanie ar fi subscris și ea la soluția „medierii metternichiene". Or, inerentele „scurgeri de informații" din perimetrul tratativelor secrete austro-ruso-prusiene au generat reale neliniști la Londra[119], unde era cu totul exclusă eventualitatea unei *păci continentale* ce să atragă după sine și *o pace maritimă*, ambele

[115] Alan Palmer, *op. cit.*, p. 97.

[116] „... Qu'un système fédératif entre la Russie, l'Autriche et la Prusse présentera une combinaison vraiment utile". *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 315 (Nesselrode c. Metternich, Opotchno, 7/19 iulie 1813).

[117] La Dresden, în 26 iunie 1813, Napoleon și-ar fi exprimat un atare raționament la întrevederea cu Metternich: „Pensez-vous, par hasard, me renverser par une coalition? Combien d'alliés êtes-vous donc? Quatre, cinq, six, vingt? Plus vous serez nombreux, plus je serai tranquille"; Metternich, *op. cit.*, vol. I, p. 149.

[118] *Ibidem*, p. 153.

[119] Castlereagh, *Correspondence...*, vol. IX, p. 22 (Stewart c. Castlereagh, 6 iunie 1813); C.K. Webster (ed.); *British Diplomacy 1813-1815. Select Documents Dealing with the Reconstruction of Europe*, Londra, 1921, p. 66-71 (Stewart c. Castlereagh, 16 iunie 1813).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

subsumabile *păcii generale*[120]. Cabinetul britanic, relaxat întrucâtva de confirmarea triumfului din 21 iunie al armatei de sub comanda lui Wellington, la Vittoria, în Spania, a şi ţinut a face „clar cunoscut" celor „trei curţi nordice" că ar putea intra în „tratative pentru pace" numai dacă acestea ar porni de la recunoaşterea intangibilităţii „chestiunilor maritime", faţă de care Regatul Unit se afla „legat prin tratate inalterabile"; deasemenea, de la admiterea faptului că era „în interesul *tuturor aliaţilor* să asigure printr-o *politică permanentă*... echilibrul în Europa", că era de dorit, în perspectiva negocierilor de pace, un „aranjament general" sub auspiciile unei „mari politici de concert"[121]. „Replica britanică" la tentativa austro-ruso-prusiană, sub acoperirea „medierii metternichiene", de *pace continentală* a lipsit practic de obiect Congresul de pace, din iulie-august 1813, de la Praga, întrunire diplomatică la care lordul Aberdeen s-a limitat la calitatea *asistenţei*, neimplicându-se efectiv ca deliberant. „Le congrès dérisoire"[122] a ocazionat certitudinea „imposibilităţii păcii cu Napoleon" pe bazele *uti possidetis ante bellum*, încât, după *ultimatum*-ul din 7 august, Austria a declarat război Franţei, la 12 august 1813. A fost momentul care a evidenţiat necesitatea reconsiderării acţiunii „forţelor antinapoleoniene", de la „coaliţia" ordonată de acorduri bilaterale urmând a se ajunge „pas cu pas" la *marea alianţă*, când, în preludiile *concertului european* au trebuit să se facă resimţite din plin şi sonurile austriece.

Dintre cauzele trenării dispunerii „în coaliţie" a beligeranţilor antifrancezi de pe continent, cea de prim ordin pare să fi constat nu atât în dificultatea unei mai strânse coeziuni în „operaţiunile de front" cât în realitatea „inconvenientelor mutuale" din calea ajustării obiectivelor lor particulare celor de „ordin general". Inconveniente ce au fost evaluate, de regulă, în literatura de specialitate, după ponderea aspiraţiilor, compensaţiilor sau diferendelor teritoriale, mereu plusabile în percepţia „mecanică" a practicilor subsumate frecventelor reaşezări ale „echilibrului de forţe". S-ar fi cuvenit însă o mai susţinută aprofundare a aceloraşi inconveniente prin prisma modalităţii specifice fiecărei *puteri coalizate* de a privi *demersul comun* întru realizarea *păcii generale*, modalitate marcată, după caz, de veleităţi hegemonice, de unde şi confirmarea faptului că, în timpurile moderne, perspectiva victoriei finale a întreţinut dispute acerbe între *aliaţii* deţinând iniţiativa strategică, uneori mai aprinse chiar decât cele care au generat şi au amplificat înseşi războaiele în desfăşurare. Un fapt probat din plin de desfăşurările politico-diplomatice din iulie-august 1813, încărcate mult de insinuări, digresiuni şi resentimente[123]. Semne de întrebare şi opinii

[120] C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 141.

[121] „... Qu'il est de l'intérêt de tous alliés de maintenir pour assurer par une politique permanente l'équilibre en Europe"; *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 305 (Lieven c. Nesselrode, Londra, 4/16 iulie 1813).

[122] Albert Sorel, *op. cit.*, vol. VIII, p. 140 şi urm.

[123] Norvins, *Portefeuille de mille huit cent treize ou tableaux politiques et militaires renfermant avec le recit des événements de cette époque, un choix de la correspondance inédite de l'Empereur Napoleon, et de celle de plusieurs personnages distingués, soit Français, soit Etrangers, pendant la première campagne de Saxe, l'armistice de Plesswitz, le Congrès de Prague et la seconde campagne de Saxe*, t. I-II, Paris, 1825.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

controversate persistă încă în privința conduitei lui Caulaincourt („fasciné par Talleyrand, enguirlandé par Alexandre, endoctriné par Metternich"; „... croyant à la magnanimité du tsar...")[124]; deasemenea, asupra celei a lui Metternich, acuzat cu prevalență de istoricii francezi că n-ar fi respectat realmente termenul *ultimatum*-ului, forțând declarația de război din 12 august, cu toate că Napoleon ar fi dat semne reale de revenire asupra intransigenței sale față de „condițiile de pace" întrunind „sufragiile puterilor coalizate" în timpul Congresului de la Praga[125]; și nu mai puțin, chiar și asupra prestației unor diplomați britanici, Cathcart fiind suspectat de „comportament bigot la curtea țarilor" („... he was so bigoted to his Emperor!")[126], iar lordul Aberdeen de a fi fost „prea fascinat" de „proiectele continentale ale lui Metternich"[127]. Iar exemplificări de aceeași conotație ar putea continua, nefiind o dificultate a le surprinde în „fonduri documentare" atestând desfășurări diplomatice marcate de incertitudini și de „superstiția secretului", aceasta din urmă vizibilă mai ales în cazul tratativelor ruso-austro-prusiene, tot mai preocupante pentru cabinetul de la Londra, unde „excesul de secretomanie al curților nordice" era considerat ca „un precedent" deosebit de pernicios „cauzei generale"[128]. Dată fiind conjunctura europeană din vara 1813, tratativele „în secret" ale „celor trei" conveneau de minune Rusiei, ce-și concentrase puternice forțe armate și își constituise un veritabil *cartier diplomatic* în Europa Centrală. Pozițiile Rusiei erau atât de solide, încât, pentru a le dejuca, Austria încercase în van, prin declarația sa de război, din 12 august, să lărgească „cercul deliberativ al marii coaliții", arătându-se dispusă să contribuie „la restabilirea unei ordini (stări de lucruri) care, printr-o înțeleaptă repartiție de forțe, să plaseze garanția păcii sub egida unei asociații de state independente" (nu sub aceea a „confreriei monarhice")[129]. De o „deschidere de cerc deliberativ" era interesată și Marea Britanie, care, pentru însăși salvgardarea

[124] Albert Sorel, *op. cit.*, vol. VIII, p. 128; Maurice Paléologue, *op. cit.*, p. 174 și urm., investigând „arhivele ruse", în speță „hârtiile Shuvalov", a avansat opinia că Armand Caulaincourt a frizat trădarea, dezvăluind interlocutorilor ruși la Plesswitz „toutes les parties faibles de l'armée française... Cette fois, le marquis de Caulaincourt, duc de Vicence, général de division, sénateur de l'Empire, grand écuyer de la Couronne, ambassadeur de France et Grand Aigle de la Légion d'honneur, est arrivé à la trahison parfaite...". Ca argument incriminatoriu la adresa lui Caulaincourt a fost invocată și „suspecta tăcere" din *Memoriile* acestuia asupra întrevederilor sale cu Shuvalov; A.A.L. Caulaincourt, *Mémoires du général de Caulaincourt...*, vol. III, Paris, 1888.

[125] A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe, depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du Congrès de Berlin (1814-1878)*, vol. I. *La Sainte-Alliance*, Paris, f.a., p. 3; Albert Sorel, *op. cit.*, vol. VIII, p. 155; Jacques Droz, *op. cit.*, p. 263.

[126] C.K. Webster (ed.), *British Diplomacy*, p. 70 și urm. (Stewart c. Castlereagh, 16 iunie 1813).

[127] *Ibidem*, p. 94 și urm. (Castlereagh c. Aberdeen, *Instructions...*, 6 august 1813).

[128] „Engagements of secrecy against us are of bad precedent..."; Castlereagh, *Correspondance...*, vol. IX, p. 45 (Castlereagh c. Cathcart, 1 septembrie 1813).

[129] „... Disposée à prêter la main au rétablissement d'un ordre de choses qui, par une sage répartition des forces, place la garantie de la paix sous l'égide d'une association d'Etats indépendants". D'Angeberg (L. Chodzko), *Le Congrès de Vienne et les traités de 1815*, vol. I. *Négociations de 1813 et de 1814 jusqu'à l'ouverture du Congrès de Vienne*, Paris, 1864, p. 46 și urm. (*Déclaration de guerre de l'Autriche...*, 12 august 1813).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„drepturilor sale maritime", înţelegea să crească implicarea sa directă în determinarea cursului ostilităţilor „de pe continent" şi a preliminariilor păcii, vizând să-şi apropie ca „parteneri", în scopul contrabalansării „misterioaselor combinaţii ruso-austro-prusiene", Spania, Portugalia, Suedia şi Sicilia „bentinckiană"[130].

„Cercul deliberativ al curţilor nordice" se dovedea însă deosebit de bine strâns şi menţinut sub ascendentul strategic al Rusiei, împăratul Alexandru părând a-şi binemerita agnomenul, datorat lui Napoleon, de „Talma du Nord"[131], jucându-şi rolul de „erou al noii Iliade"[132]. Punctul forte al rolului politic şi militar al lui Alexandru I era erijarea sa în *eliberator* al Europei Centrale, în speţă al Germaniei, postură mult plusată de istoriografia rusă „de curte imperială"[133] sau, prin analogie cu *eliberarea* de la 1945, de istoriografia sovietică din anii „prieteniei şi colaborării frăţeşti dintre U.R.S.S. şi R.D.G."[134]. Considerând că succesul deplin al Rusiei în „campania euro-centrală" depindea de „atragerea în alianţa continentală a Austriei", împăratul Alexandru, incitat de competiţia tacită cu britanicii, având drept miză „parteneriatul strategic" al Vienei, a supralicitat mult, fie „cu sclipirile arginţilor", fie recurgând până şi la „tolerarea" efectului farmecelor surorii sale Ekaterina Pavlovna asupra lui Metternich[135]. Şi toate acestea sub atuul rolului de *eliberator*, de „campion al bunei cauze", în deplină solidaritate cu „fraţii monarhi" de la Berlin şi Viena şi cu o imagine foarte favorabilă în „mediile patriotice germane"[136]. Austria s-a văzut, de aceea, dincolo de aparenţele de „iniţiativă metternichiană", practic obligată să consimtă la a intra efectiv în „marea acţiune antinapoleoniană" printr-un act încheiat cu Rusia, la Teplitz, în 26 august/9 septembrie 1813, „tratatul de prietenie şi de alianţă defensivă"[137], care l-a făcut, momentan, pe Metternich să resimtă regresul condiţiei sale politico-diplomatice de la *grand mediator* la aceea de *junior partner*, „umbrit de prestigiul Ţarului"[138]. De reţinut că, în acelaşi timp şi tot la Teplitz, Rusia a încheiat un act sinalagmatic şi cu Prusia, reconfirmând, în fond, „angajamentele lor" de la Breslau-Kalisch sau garantându-şi reciproc

[130] C.K. Webster, *British Diplomacy...*, p. 10 şi urm. (Castlereagh c. Cathcart, 6 iulie 1813).

[131] Aluzie la Joseph-François Talma, actor preferat al lui Napoleon, excelând în „tragicul emfatic".

[132] Albert Sorel, *op. cit.*, vol. VIII, p. 184; Maurice Paléologue, *op. cit.*, p. 175.

[133] M.I. Bogdanovitch, *Istorija voiny 1813 g. za nezavisimosti Germanii po dostovernym istotchnikam*, vol. I-II, St. Petersburg, 1865.

[134] *Pohod russkoi armii protiv Napoleona v 1813 godu i osvobojdenie Germanii. Sbornik dokumentov*, Moscova, 1964.

[135] Maurice Paléologue, *op. cit.*, p. 176 şi urm.

[136] L. von Ranke (Hrsg.), *Denkwürdigkeiten des Staatskanzlers Fürsten von Hardenberg vom Jahre 1806 bis zum Jahre 1813*, vol. IV, Leipzig, 1877, p. 85-110; *Das Jahr 1813. Studien zu Geschichte und Wirkung der Befreiungskriege* (Gesamtredaktion Fritz Straube), Berlin, 1963, *passim*.

[137] D'Angeberg, *op. cit.*, vol. I, p. 50 şi urm. (*Traité d'amitié et d'alliance défensive entre S.M. l'Empereur d'Autriche et S.M. l'empereur de Russie*, Teplitz, 9 septembrie 1813); *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 369-374 (*Dogovor o drujbe i obornitelinom sojuze mejdu Rossiei i Avstriei*, Teplitz, 28 august/9 septembrie 1813; semnatari: Nesselrode şi Metternich).

[138] "... overshadowed by the prestige of the Tsar"; Alan Palmer, *op. cit.*, p. 103.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„avantajele" asigurate de acordurile fiecăreia dintre cele două părți semnatare cu alte puteri: Rusia cu Suedia, în 1812, cu Marea Britanie, la Reichenbach, iar Prusia cu Marea Britanie, tot la Reichenbach[139]. Dacă tratatul ruso-prusian avea o semnificație prevalent „tehnică", fiind unul de „reasigurare", cel ruso-austriac se impune a fi evaluat într-o accepțiune mai largă, în dispunerea premiselor „păcii generale", resonând și note de *concert*. Cele două părți, „egal animate de dorința de a pune capăt nenorocirilor Europei și de a asigura liniștea viitoare prin restabilirea unui just echilibru de forțe, s-au decis să continue războiul în care se aflau angajate, pentru acest scop salutar, cu totalitatea forțelor pe care Providența le-a pus în puterea lor", ambele „voind să extindă efectele unui *concert* atât de binefăcător și asupra epocii când, obținându-se deplinul succes în războiul încă actual, interesul lor reciproc avea să reclame menținerea *ordinii* (stării de lucruri) ca rezultat fericit" (al întregii acțiuni)[140], obligându-se, de aceea, sub incidența „garanției mutuale", „să instrumenteze *de concert* măsurile care le vor părea cele mai proprii pentru menținerea păcii Europei"[141]. Textul tratatului ruso-austriac evidențiază *ideea de concert* nu atât la semnificația de auspiciu sub care să se asigure „pacea generală", ci ca un mijloc, o cale întru atingerea condițiilor *sine qua non* ale acesteia: „restabilirea unui just echilibru de forțe", revigorarea și menținerea „ordinii" fondată pe principiile Vechiului Regim. Un înțeles al *atitudinii de concert* ce a putut constitui liantul politic al „luptei popoarelor sub egida monarhilor coalizați", expresie asumată de „limbajul curților nordice" și redând semnificația reală a „bătăliei națiunilor" de la Leipzig, din 16-19 octombrie 1813.

Evaluate în toate implicațiile lor, tratatele de la Teplitz par să fi reprezentat atingerea punctului culminant al *politicii de coaliție*. Din cuprinsul articolelor *separate și secrete* și din cel al articolelor *adiționale și secrete* reiese asumarea unor „condiții de pace" de natură a consolida „solidaritatea curților nordice": „reconstrucția monarhiei austriece și a monarhiei prusiene la scara cea mai

[139] D'Angeberg, *op. cit.*, vol. I, p. 51; Albert Sorel, *op. cit.*, vol. VIII, p. 185.

[140] „Sa Majesté l'Empereur de toutes les Russies et Sa Majesté l'Empereur d'Autriche, Roi de Hongrie et de Bohême, également animés du désir de mettre fin aux malheurs de l'Europe et d'en assurer le repos futur par le rétablissement d'un juste équilibre des puissances se sont décidés à poursuivre la guerre dans laquelle ils se trouvent engagés pour ce but salutaire, avec la totalité des forces que la Providence a mises en leur pouvoir. Voulant en même temps étendre les effets d'un *concert* aussi bienfaisant à l'époque où la guerre actuelle ayant obtenu son plein succes, leurs intérêt réciproque exigera impérieusement le maintien de l'ordre de choses qui en sera l'heureux résultat". *Vneshniaja politika Rossii...*, S.I, vol. VII, p. 369 și urm. (preambulul tratatului). La D'Angeberg, *op. cit.*, vol. I, p. 50, textul tratatului cuprinde pasajul relativ la *concert* într-o formă ceva mai clară: „Voulant en même temps étendre les effets d'un *concert* aussi bienfaisant au déla de l'époque, où après avoir atteint le but de la guerre actuelle, leur intérêt réciproque exigera le maintien de l'ordre des choses par son heureuse issue"; v. și Jacques-Henri Pirenne, *op. cit.*, vol. I, p. 32.

[141] „Par une suite de cette *garantie réciproque*, les hautes parties contractantes travailleront toujours *de concert* aux mesures qui leur paraitront les plus propres au maintien de la paix de l'Europe"; *Vneshniaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 370 (art. II al tratatului).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apropiată de cea la care ele se găseau în 1805"; „disoluția Confederației Rhinului" (combinație politico-statală napoleoniană); „restituirea Hanovrei Casei de Braunschweig-Lunneburg" (stipulație intersectând interese britanice!); „un aranjament *à l'amiable* între cele trei curți... asupra soartei viitoare a Ducatului Varșoviei"; și nu în ultimul rând, „restituirea celor în drept a provinciilor din Germania posedate de prinți francezi"[142]. Din discuțiile ce au ocazionat încheierea tratatelor răzbăteau dispozițiile „celor trei" de a reafirma principiul „frontierelor naturale" în cazul Franței, precum și cel al excluderii „oricărei idei de cucerire" („de toute idée de conquête"), fiind luată în considerație „diferența stabilită de *dreptul ginților* între cuceririle consumate și încorporările teritoriale *via facti*"[143]. Impresia produsă de dispozitivul politico-militar al „curților coalizate" nu avea cum să fie decât deosebit de puternică. Principalele „puteri continentale" – cu Suedia „în trena lor"[144] – se aflau strâns combinate și determinate în războiul cu Franța. S-a ajuns până la activarea unui *comandament unic*, rolul de „comandant suprem" revenindu-i generalului austriac Schwarzenberg, după ce Alexandru I mizase pe numirea generalului francez Moreau, refugiat în „tabăra inamicilor lui Napoleon"[145]. Realmente impresionat de imaginea „forțelor coalizate", ambasadorul britanic „pe lângă cabinetul prusian", lordul Stewart, nota că „nici un alt comandant suprem (*Commander-in-Chief*) nu a avut vreodată doi împărați și un rege superintendând și controlând... operațiunile de front"[146]. Și totuși, „marea coaliție" nu era lipsită de tendințe centrifuge, erodabile „liantului comun". Partenerii ei erau „aliați unul cu altul" (prin tratate bilaterale) și împreună „coalizați". Tratatele de la Teplitz s-au semnat în spiritul unor coluziuni (două „curți contractante", în absența sau, măcar în parte, pe seama celei de-a treia!); cei trei monarhi „coalizați" erau încercați de mobiluri și viziuni diferite și nu doar pe alocuri în contradicție cu idealul „cauzei comune". Împăratul Rusiei ținea mult „să apară în ochii tuturor" drept „campionul coaliției", tratând uneori pe Metternich, mângâiat în orgoliu, ca „principal ministru" al acesteia[147], iar pe Nessebrode mai curând ca „secretar particular" decât ca prim-exponent ministerial al Externelor ruse[148]. În schițata *Histoire des alliances, de 1813 à 1815*, Metternich releva „iubirea de glorie" a împăratului Alexandru, deși „nu poseda calitățile necesare unui general" („pour faire un général en chef"), determinarea sa „de a împlini o mare operă de Restaurație"; pe regele prusian îl vedea „tranquille au milieu d'un peuple surexcité", criticând cu severitate „planurile aliaților săi, dar fără a face el însuși propuneri relative la

[142] *Ibidem*, p. 371-374; v. și Albert Sorel, *op. cit.*, vol. VIII, p. 187.

[143] „... la différence établie par le droit de gens entre les conquêtes consommées et les incorporations de territoire *via facti*". Metternich, *op. cit.*, vol. I, p. 160 și urm.

[144] C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 154.

[145] *Ibidem*, p. 155.

[146] „No Commander-in-Chief ever had before two Emperors and a King superintending and controlling not only movements in agitation but also operations decided on"; C.K. Webster (ed.), *British Diplomacy*, p. 81 (Stewart c. Castlereagh, 4 septembrie 1813).

[147] Maurice Paléologue, *op. cit.*, p. 176.

[148] C.K. Webster, *The Congress of Vienna 1814-1815*, Oxford University Pres (f.a.), p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

operaţiunile *à décider*"; în vreme ce „împăratul său", Francisc I, nu putea să-i apară decât într-o imagine mult marcată de subiectivismul „principalului consilier de stat"[149]. Disensiuni serioase se regăseau, şi mai evident, în dialogul „şefilor de cabinet" (Metternich, Nessebrode, Hardenberg), situaţie ce purta semne de criză în funcţionalitatea „coaliţiei". Pentru a le depăşi, împăratul Alexandru avea în vedere „o victorie decisivă" împotriva Franţei, menită a-i permite să decidă *el întâiul* în problema „păcii generale". De partea Austriei, însă, Metternich, acuzând mai mereu tendinţele hegemonice ale Rusiei, nu excludea ideea „*păcii cu Napoleon*" sau pe cea a unui „congres general", într-o localitate „à portée du theâtre de la guerre, qui serait déclarée neutre pour cet effet"[150], „tot şi toate" întru a permite *pacea continentală* ca o cale spre *pacea generală*[151]. Era vorba de idei şi atitudini care, dincolo de nutrirea „comună", de puterile „coalizate", a „dorinţei de victorie în lupta cu Franţa", evidenţiau disensiuni deosebit de serioase în perspectiva păcii.

THE PRELUDES OF THE CONCERT OF EUROPE (II). THE COALITION AGAINST THE "NAPOLEON'S EMPIRE", BETWEEN THE "RUSSIAN HEGEMONIC AMBITION" AND THE "AUSTRIAN MEDIATION" (1812-1813)

(Summary)

The first part of this study reveals the temptation exercised by the General Peace issue on the acts and attitudes of the Great Powers coalised against the Napoleon's Empire. The "road toward Peace" reached more relevance after the disaster of the Great Army's campaign in Russia, at 1812. The approach of the European Peace begun to be disputed by the Great Powers participating at the Continental Coalition. The Emperor of Russia Alexander I had in view a Peace Settlement as a Ligue of the Monarchs, as an "Emperors and Kings Christian Brotherhood". In order to counterbalance the Russian hegemonic ambitions, the Austrian Chancellor Metternich searched the way of the "mediation of a Peace with Napoleon". The British subsidies, and the determination for War of the "continental enemies of Napoleon" maintained an acting Coalition against France up to the end of 1813.

[149] Metternich, *op. cit.*, p. 164 (cap. *L'Histoire des alliances, de 1813 à 1814*, p. 135-199).

[150] Friedrich von Gentz, *op. cit.*, vol. I, p. 44 (Gentz c. I.Caragea, Praga, 21 august 1813).

[151] „Il ne restait à M. de Metternich qu'à préparer et assurer, autant qu'il pouvait, *la paix continentale*, la seule qui aujourd'hui se trouve plus ou moins à notre portée, celle d'ailleurs qui nous touche de plus près, et que l'on peut regarder avec raison comme le premier pas vers une pacification générale. Et c'est sur cet objet que M. de Metternich a concentré tous ses efforts". *Ibidem*, vol. I, p. 27 (Gentz c. I.Caragea, Ratiborzis, 4 iulie 1813).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LIVIU BRĂTESCU

PROCLAMAREA REGATULUI. REACȚII INTERNE ȘI EXTERNE

Anul 1878, prin desfășurarea Congresului de la Berlin, a reprezentat nu numai recunoașterea independenței României, dar a contribuit și la conștientizarea factorilor de decizie de la București în privința necesității adoptării unei noi strategii de politică externă.

Carol I și I.C. Brătianu, șeful guvernului, au înțeles că, dat fiind noul context politic european, un stat relativ tânăr, indiferent de poziția sa geografică și de importanța sa economico-politică, nu se putea impune pe plan extern fără a face parte dintr-un sistem de alianțe politice. Ei au intuit că pentru un act politic major, cum avea să fie proclamarea Regatului, era nevoie de un puternic sprijin extern. Guvernul liberal a fost conștient că în atmosfera europeană a „Realpolitik-ului" nu mai putea susține demersurile politice bazându-se pe invocarea originii latine și a relațiilor de rudenie cu Germania. Ținând cont de dezamăgirile provocate de indiferența statului francez (recunoașterea târzie a independenței, piața financiară ne-a fost închisă mult timp ș.a.) și de faptul că în Rusia nu se mai putea avea încredere după Congresul de la Berlin, orientarea României spre „blocul central-european" era singura opțiune posibilă.

Cercurile politice românești au încercat imediat după Berlin să găsească o modalitate de a mări prestigiul statului și de aceea vor cere de la puterile europene să-i dea lui Carol I aceeași considerație ca și celorlalți suverani europeni, manifestată prin titlul acordat Domnitorului. La 15 iulie 1878, Mihail Kogălniceanu cerea girantului Agenției române din Roma să sondeze guvernul italian în privința acordării titlului de „Mare Domn" și „Alteță Regală" lui Carol. Se încerca astfel o pregătire a terenului pentru trecerea României de la Principat la Regat, justificată prin întinderea sa teritorială, populația și importanța sa politică[1].

După propunerea făcută de Consiliul de Miniștri, întrunit în ședință specială, Carol adoptă pe 9 septembrie titlul de Alteță Regală. În urma cererii formulate de Mihail Kogălniceanu către agenții diplomatici ai României de la Paris, Berlin, Viena, Roma, Petersburg, de a aduce la cunoștință acest fapt

[1] Raul V. Bossy, *Politica externă a României între anii 1873-1880. Privită de la Agenția diplomatică din Roma*, București, Cultura națională, 1928, p. 7.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 409–418

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

respectivelor guverne, se va observa o atitudine binevoitoare față de o cerință legitimă[2].

Atmosfera internă agitată, cauzată și de vizitele pe care șeful guvernului și Carol le întreprinseseră în Germania și Austro-Ungaria în vara lui 1880, l-au determinat pe Domnitor ca în mesajul adresat Parlamentului pe 15 noiembrie să facă referire și la întâlnirile avute în Apus. Monarhul constatase cu acest prilej simpatia de care se bucura statul român, căruia recunoscându-i-se independența, i s-a recunoscut de fapt locul ce-l merita în rândul statelor europene. Era însă momentul, considera suveranul, ca întreaga națiune să demonstreze că: „existența ei constituie un element de ordine și de civilizațiune în Orientul Europei"[3].

În ciuda optimismului manifestat de viitorul Rege, anul 1881 debutează furtunos în România. Presa românească publicase la 1 ianuarie un articol aparținând lui Titu Maiorescu, ce apăruse la sfârșitul anului precedent în „Deutsche Revue", în care se afirma că șeful liberalilor și C.A. Rosetti sunt încă din 1877 sub influența Rusiei. Susținând că P.N.L. este împotriva Austriei și conspiră în favoarea Rusiei[4], materialul amintit ar fi putut pune în pericol demersurile ce aveau ca obiectiv obținerea unui sprijin din partea Puterilor Centrale în vederea proclamării Regatului României.

Frecvența întrebărilor din cadrul Parlamentului în legătură cu discuțiile din vara lui 1880 din Germania îl vor determina pe I.C. Brătianu să afirme că „ceea ce se tratează cu puterile străine nu se poate declara mereu"[5]. Peste câteva zile, primul-ministru nu va mai nega apropierea momentului în care România se va transforma în Regat. El va afirma răspicat că aceasta va fi expresia voinței țării și nu a demersurilor pe lângă puterile străine: „Nu cred că țara a putut să se îndoiască că n-ar putea să dea domnitorului orice titlu ar vrea, rege, împărat sau orice va dori". Dincolo de obișnuitele replici opoziție–putere, discursul lui Brătianu este specific șefului unui guvern ce se află în fruntea unui stat independent: „Ar fi fost contra dreptului nostru să ne adresăm la puteri pentru a ne da un drept al nostru"[6].

Contrazicându-l pe liderul liberal, mai multe ziare românești, în frunte cu „Timpul", anunțau că România a primit aprobarea Marilor Puteri în privința proclamării Regatului[7]. Lor li se adăuga și ziarul britanic „Globe", potrivit căruia M. Kogălniceanu a discutat deja cu ministrul de externe francez despre acest eveniment și că nu lipsea decât aprobarea Vienei, celelalte cabinete dându-și deja acordul[8]. În contrast cu aceste informații, pe 1 martie 1881 Curierul prelua de la „Agenția rusească" o știre potrivit căreia aderarea concertului european la

[2] Gh. Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 34.

[3] *Cuvântările Regelui Carol I, 1866-1914, I, 1866-1886*, Ediție îngrijită de C.C. Giurescu, București, Fundația pentru Literatură și Artă, Regele Carol al II-lea, 1939, p. 345.

[4] „Românul", 12, 13 ianuarie 1881, p. 33.

[5] Idem, 26 februarie 1881, 1881, p. 83.

[6] Idem, 1 martie 1881, p. 193.

[7] „Curierul", 1 martie 1881, p. 2.

[8] Idem, 4 martie 1881, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proclamarea Regatului este mai mult o dorință a românilor. Afirmația se baza pe faptul că această chestiune „nu s-a pus până acum pe teren oficial".

Asasinarea țarului Alexandru al II-lea în prima jumătate a lunii martie și activitatea de la Iași a mișcării nihiliste îl vor determina pe Titu Maiorescu, în intervenția sa din 13 martie din Parlament, să solicite guvernului măsurile ce le-a luat pentru consolidarea monarhiei. Deputatul junimist își justifica demersul astfel: „în ajunul poate al unei constituiri mai însemnate a statului român este bine să ne dăm seama unde stăm în privința siguranței publice". Forțând mâna guvernului, el îl felicita deja pe primul-ministru pentru: „înălțarea și întărirea acestei țări în ordinea ideii monarhice", dar se îndoia că „forma aceea binevenită pentru noi este tot așa de bine susținută în sensul constituirii ordinii monarhice și prin administrația internă a guvernului actual"[9].

După ce I.C. Brătianu va respinge toate acuzațiile pe care le considera fără temei afirmând că va lua măsuri ferme dacă siguranța statului se află în pericol, „L'Independence Roumaine" anunța în aceeași perioadă posibilitatea renunțării la proclamarea Regatului, deoarece guvernului i se cere „părăsirea intereselor românești în problema Dunării"[10]. Pe 14 martie, „Românul" reamintea că liderii conservatorilor îi acuzau pe liberali de distrugerea Moldovei și că vor să-i transforme pe români în vasali ai dinastiei germane[11].

Într-o asemenea atmosferă politică are loc prezentarea de către deputatul Dimitrie Lecca, pe 14 martie, a unei moțiuni ce proclama transformarea României în Regat. Accentul era pus pe dorința națiunii de a se asigura „mai mult stabilitatea și ordinea interioară", dar și că „monarhia română să fie în aceleași condiții cu alte State ale Europei"[12]. În final se afirma: „Adunarea deputaților, în virtutea dreptului de suveranitate ce-l are națiunea, aclamă pe Măria Sa Regală Domnul Carol I, ca Rege al României". După citirea documentului amintit se întocmește un raport în care sunt menționate motivele ce îndreptățeau România să-și ia titlul de Regat: „întinderea teritorială", „numărul locuitorilor", „poziția politică", „evenimentele glorioase din 1877-1878". Încercând să obțină sprijinul extern, în text se afirma că prin proclamarea Regatului, statul român va deveni pentru statele vecine „o garanție de liniște și de stabilitate". Proiectul de lege ce era imediat prezentat Adunării Deputaților avea două articole: „Art. 1. România ia titlu de Regat, Domnul ei, Carol I ia, pentru Sine și moștenitorii săi, titlul de Rege al României. Art. 2. Moștenitorul Tronului va purta titlul de Principe Regal"[13].

Intervențiile ce au urmat dădeau impresia existenței unei puneri de acord între oamenii politici români în momente importante pentru statul român. După ce P.P. Carp declara că „proclamarea regalității corespunde menirii ce însăși Europa ne-a dat, de-a fi în Orient înainte mergătorii civilizației", primul-

[9] *Dezbaterile Adunării Deputaților*, sesiunea 1880-1881, 13 martie, în MOf, nr. 60, 14 martie 1881, p. 1776.

[10] „Curierul", 15 martie 1881, p. 2.

[11] „Românul", 14 martie 1881, p. 237.

[12] MOf, nr. 60, 15 martie 1881, p. 1861.

[13] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ministru îşi explica acţiunile din ultima perioadă: „Am vrut ca Europa să nu fie surprinsă şi să dăm garanţii şi mai mari că acest act este cu totul naţional“[14]. Dacă Al. Lahovari, unul dintre liderii conservatorilor, insista pe necesitatea întăririi ataşamentului poporului faţă de dinastie[15], Titu Maiorescu rămânea acelaşi spirit critic avertizând că „pentru a consolida Regatul trebuie mai multă rigoare în administrarea statului“[16]. Ministrul de externe, Vasile Boerescu, vrând să înlăture ideile acreditate anterior de conservatori, afirma că proclamarea Regatului va consolida Unirea Principatelor Române şi independenţa, „iar România ca stat independent poate să-şi dea orice nume va voi“[17]. Guvernul român era preocupat, în continuare, să „poată inspira şi mai multă încredere statelor vecine“[18] şi să continue o politică tradiţională ce nu presupunea „modificări de fruntarii sau întinderi teritoriale“[19].

În perioada următoare, ziare româneşti apropiate de guvern, precum „Românul“, preluau de la agenţia de ştiri Havas comentarii din presa străină despre proclamarea Regatului. Pe 17 martie era publicat un articol ce apăruse în „Montagne Révue“, organ oficios austriac, ce exprima simpatia faţă de „noul regat” al Germaniei şi Austro-Ungariei[20]. Evoluţia realizată de România, în planul relaţiilor internaţionale, depăşirea etapei istorice în care ţara era disputată între Rusia şi Poarta Otomană şi ocuparea unui loc important printre monarhiile Europei ca stat suveran erau amintite şi de presa franceză. În timp ce „The Daily News“ lăsa să se întrevadă posibilitatea redeschiderii problemei Basarabiei de Sud, după evenimentele de la 14 martie, „Daily Telegraph“ arăta că ridicarea la rangul de regat era rezultatul logic al proclamării şi recunoaşterii independenţei sale. Presa engleză nu uita să amintească rolul lui Carol, ce găsise la venirea sa un stat vasal şi tributar sultanului iar după 15 ani devenise un stat independent. Progresul realizat era explicat şi ca un rezultat al capacităţii sale de a asculta consiliile ce i s-au dat în timp de primele puteri europene.

Contribuţia lui Carol la reorganizarea administrativă, economică şi politică a României era evidenţiată şi de presa austriacă. Monarhul român era lăudat şi pentru exemplul ce l-a oferit soldaţilor săi la Plevna, dar şi pentru că a introdus datoriile civice „într-o ţară unde erau necunoscute“. Cercurile politice de la Bucureşti erau sfătuite să fie mereu independente faţă de Rusia şi să reuşească să menţină o bună amiciţie cu Austria[21]. Eforturile pe care românii le făcuseră pentru a fi primiţi ca membri de drept în familia statelor europene erau apreciate de importantul ziar german, ce apărea la Viena, „Deutsche Zeitung“[22].

[14] „Românul“, 15 martie 1881, p. 241.
[15] DAD, 14 martie 1881 în MO, 15 martie 1881, p. 1817.
[16] „Românul“, 15 martie 1881, p. 242.
[17] Vasile Boerescu, *Discursuri politice (1859-1883)*, vol. II *(1874-1883)*, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec, 1910, p. 1254.
[18] „Românul“, 15 martie 1881, p. 241.
[19] Vasile Boerescu, *op. cit.*, p. 1255.
[20] „Românul“, 17 martie 1881, p. 247.
[21] Idem, 19 martie 1881, p. 253.
[22] Idem, 20 martie 1881, p. 257.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Presa italiana își exprima și ea acordul pentru proclamarea Regatului, mai ales că în felul acesta se va pune capăt competițiilor care aduceau primejdia iar pretendenții vor dispare din acest moment. O aprobare a politicii guvernului liberal se regăsește și în „l'Italie", care remarca „statornica dorință a României de a urma să meargă în calea ordinii unită cu libertatea". Transformările survenite în diferite domenii erau interpretate prin prisma aplicării principiilor liberale ce au permis „să păstreze vie facla civilizării"[23]. Opinia publică italiană considera că fără miezul latin și fără elementul grec partea răsăriteană a Europei ar fi sub influența slavilor și germanilor[24].

Un avertisment pentru politicienii de la București vine din partea unui ziar englez, care susținea că națiunea română avea din acel moment o responsabilitate mare, mai ales că ea controla o parte întinsă a unuia din cele mai însemnate fluvii ale continentului. Cunoscută fiind atracția modelului francez, „The Grafic" avertiza că Parisul trebuie imitat nu pentru cafenelele sale, ci pentru industria sa, deoarece era necesar să urmeze după un succes politic o perioadă de reorganizare economică[25].

În ciuda faptului că la votarea proiectului de lege prezentat de g-lul Lecca lipsiseră 41 de deputați și 27 de senatori, raportul Consiliului de miniștri menționează că românii au dat dovadă de înțelepciune adoptând fără nici o deosebire de partid transformarea României în Regat. Pentru a liniști eventualele temeri cauzate de noul statut, în final se reamintea dorința statului român de a avea relații bune cu toate puterile[26].

Aflarea veștii că statul român a luat titlul de Regat a produs, conform presei din epocă, un entuziasm general în rândul populației. La Iași, telegrama ce a adus știrea despre legea votată în Parlament a declanșat a doua zi manifestări de bucurie, orașul fiind împodobit cu drapele naționale. Pe lângă serviciul divin condus de Mitropolitul Moldovei și Sucevei, în oraș vor avea loc serbări și banchete la care participă și reprezentanți ai corpului diplomatic[27]. La București populația este la fel de entuziasmată. Regele primește mesaje de felicitare din partea Academiei, a Universității București, primarului capitalei ș.a. În toate aceste telegrame reapare rolul jucat de armata română în obținerea independenței și se arată că prin proclamarea Regatului România va avea mai multă ordine și stabilitate, ocupându-și astfel locul ce-l merită între Statele Europei[28]. Editorialul „Românului" din 20 martie remarca bucuria ce a cuprins populația creștină atunci când a observat manifestația de solidaritate a populației israelite. Scrisoarea redactată cu acest prilej era și o promisiune pe care evreii din capitală o făceau: „vom lucra cu credință și devotament pentru Majestățile Voastre, pentru binele și gloria țării".

[23] Idem, 23, 24 martie 1881, p. 269.
[24] Idem, 25 martie 1881, p. 273.
[25] Idem, 29 martie 1881, p. 285.
[26] MO, nr. 60, 15 martie 1881, p. 1809.
[27] „Curierul", 18 martie 1881, p. 1.
[28] „Românul", 25 martie 1881, p. 274.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În tot acest timp, I.C. Brătianu era acuzat de conservatori că ar fi acceptat o sacrificare a intereselor României în problema Dunării pentru a obține sprijinul necesar în vederea proclamării Regatului[29]. Ținând cont de această atitudine, dar și datorită discuțiilor cu P.P. Carp, șeful guvernului demisionează pe 9 aprilie, sperând că noul guvern, neavând probleme de politică externă, va putea organiza serbările de încoronare. Dat fiind contextul în care preluase conducerea țării, dar și datorită luptelor din interiorul PNL, guvernul D.C. Brătianu format la 10 aprilie nu va rezista prea mult.

La fel ca și în problema recunoașterii independentei și în ceea ce privește atitudinea față de proclamarea Regatului, Marile Puteri se îndemnau reciproc să-și exprime opinia. Ambasadorul Austro-Ungariei la București, von Hoyos, pretindea primului-ministru român, la 18 martie 1881, ca România să se angajeze față de Viena că în cazul recunoașterii proclamării Regatului nu va permite grupărilor iredentiste să-și intensifice activitatea în Transilvania și Bucovina. După ce Austro-Ungaria recunoaște actul de la 14 martie, vor urma Germania și Rusia iar în cursul lunii aprilie li se vor alătura Italia, Franța, Marea Britanie și S.U.A.[30].

În ciuda acestui important succes diplomatic, conservatorii nemulțumiți pentru faptul că nu au fost chemați ei la guvernare după demisia lui I.C. Brătianu, încep să critice nu numai guvernul condus de D.C. Brătianu dar fac referiri răutăcioase și la adresa lui Carol. „În dealtminteri e chiar bine să se schimbe și titulari și tot". Una dintre obiecțiile conservatorilor față de preluarea titulaturii de Regat era determinată de faptul că vechiul nume de domn avea o încărcătură istorică ce nu putea fi ignorată. După doar două săptămâni de la proclamare, opozanții liberalilor aclamă ironic: „Jos vechiul nume românesc al unei instituții române sus regalitatea Palestinei și Greco-Bulgariei"[31].

În timp ce la București se desfășura o viață politică dinamică, editorialul unui ziar din Moldova exprima o anumită tristețe. Mâhnirea era determinată de faptul că fiind cuprinsă de manifestările sărbătoririi evenimentului din 14 martie, întreaga țară pare să fi uitat sacrificiul pe care-l făcuse Iașul[32]. Autorul articolului sugera ca măcar ceremoniile religioase organizate cu prilejul încoronării să se desfășoare la Iași. Dorința de a-l avea pe Carol în mijlocul ieșenilor este exprimată și de Mitropolitul Iosif pe 15 aprilie, cu prilejul începerii lucrărilor la Catedrala mitropolitană: „Să sperăm că până la terminarea acestei biserici îl vom avea în această a doua capitală a României".[33]

Pe 22 aprilie 1881, „Românul" publica un articol din presa italiană ce conținea de data aceasta și un avertisment. După ce afirma că vechea colonie romană poate ajuta celelalte popoare să înțeleagă și să îndeplinească mari

[29] Titu Maiorescu, *Istoria politică a României sub Carol I*, București, Humanitas, 1998, p. 216.
[30] Gh. Căzan, *op. cit.*, p. 56.
[31] „Românul", 1 mai 1881, p. 293.
[32] „Curierul", 12 aprilie 1881, p. 1.
[33] Idem, 17 aprilie 1881, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

principii de libertate şi progres, românii erau avertizaţi că din acel moment ei vor trebui să depună toate eforturile pentru a progresa, evitând ca ceremonia din Bucureşti să fie numai un eveniment care-şi avea rubrica sa în almanahul din Gotha.

Chiar dacă la realizarea atmosferei ce a cuprins întreaga ţară a contribuit şi mobilizarea la care au recurs autorităţile, entuziasmul populaţiei aşa cum lasă să se întrevadă presa epocii a fost foarte mare. Cu prilejul sărbătorilor de încoronare vor sosi în ţară prinţul Leopold, fratele Regelui, şi cei doi fii ai săi, Ferdinand şi Carol[34].

Regatul reprezenta în fapt o consacrare a independenţei. Proclamarea sa venea pe firul unor acţiuni politice pe care românii le-au desfăşurat de-a lungul istoriei. După ce pe 9 mai C.A. Rosetti vorbea de secolele de ruşine şi de umilinţă în care a trăit poporul român articolele apărute după 10 mai în „Românul" au o încărcătură istorică amintind că o perioadă prea mare de timp Marile Puteri hotărâseră pentru români. Etapele pe care poporul român le parcursese până atunci se constituiau în exemple pentru modul în care trebuia să acţioneze după sărbătorirea victoriei[35].

În discursul pe care-l susţine cu prilejul ceremoniei de încoronare, Regele Carol aminteşte din nou de luptele şi sacrificiile făcute de el şi poporul ce-l înconjoară de 15 ani. Contribuţia armatei, care a făcut ca România să fie privită altfel în lume, nu este uitată nici ea. Monarhul român îşi exprima în acelaşi timp optimismul în legătură cu viitorul naţiunii pe care o conduce[36]. După ce preşedintele Senatului amintea în intervenţia sa de încrederea pe care Regele a avut-o în valoarea naţiunii, în libertatea şi binele ei, oferă acestuia coroana ce reprezenta simbolul Suveranităţii României, emblema stabilităţii şi asigurarea viitorului[37].

Manifestările de bucurie ale populaţiei, ce pot fi observate în întreaga ţară, erau dovada existenţei unei legături ce se stabilise între Rege şi ţară. Supărarea pentru că nu i s-a acordat o prea mare atenţie nici cu ocazia încoronării a dispărut şi de la Iaşi. Aici serbările se desfăşurau în conformitate cu un program bine stabilit. În cadrul acestuia, s-au organizat spectacole de teatru gratuite, salve de tun, parade militare şi concerte ale unor coruri bisericeşti. Populaţia îşi manifesta în felul acesta ataşamentul faţă de cel care deschisese ţării un nou orizont şi de la care aşteptau să le îndeplinească şi alte aspiraţii[38].

Bucureştii participă şi el cu întreaga suflare la eveniment. Existenţa unui comitet cu o anumită ierarhie care s-a ocupat de organizarea încoronării, evidenţiază importanţa ce a fost acordată de autorităţi. Capitala îşi demonstrase cu acest prilej forţa economică, iar acest fapt îl încântase pe monarh. El îşi exprima

[34] Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată 1878-1884*, vol. I, Bucureşti, Editura Eminescu, 1993, p. 94.

[35] „Românul", 12, 13 mai 1881, p. 419.

[36] *Cuvântările Regelui Carol I*, p. 365a.

[37] „Curierul", 15 mai 1881, p. 1.

[38] N.A. Bogdan, *Carol I şi a doua sa capitală*, Bucureşti, Institutul de arte grafice Sfetea, 1916, p. 274, 275.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

convingerea că românii vor reuşi să obţină numeroase succese şi pe teren economic, după cele politice şi militare. Ţinând cont de problemele ce existaseră în trecut, Regele nu putea să nu remarce cu satisfacţie participarea la aceste serbări a tuturor naţionalităţilor[39].

O analiză a ziarelor apropiate guvernului ne poate ajuta la descoperirea încercării de construire a imaginii unui principe ideal. Acesta devine un „exponent al idealurilor românilor", „un spirit european", „un cârmuitor ferm", care poate asigura echilibrul social dar şi prosperitatea ţării. Asistăm în preajma încoronării la mici serbări locale cu ocazia construirii unor edificii şcolare în care este invocat Regele. „Augustul Suveran" participă la decernări de premii şcolare, care au loc într-un entuziasm general[40]. Toate aceste elemente ne fac să credem că unul dintre obiectivele liberalilor era acela de educare, de formare a unui spirit dinastic care lipsise din cultura politică românească. Rostul relatărilor despre fiecare mişcare pe care o face Carol este şi rezultatul dorinţei de a fixa în conştiinţele românilor monarhia simbolizată prin personajul regal[41].

Încercând să dea o replică la atacurile conservatorilor, ce se desfăşoară nu numai împotriva liberalilor dar şi a regelui, acuzat că permite extinderea corupţiei, moravurilor publice sau private, „Românul" va prelua din nou articole din presa străină în care se vorbeşte în termeni laudativi la adresa României[42]. „The Times", din 20 şi 24 mai (stil nou), îşi exprima convingerea că respectând tratatele internaţionale, statul român merită să i se recunoască titlul de Regat şi să deţină astfel o poziţie de egalitate cu celelalte puteri independente din Europa[43]. Spre sfârşitul lunii mai o nouă recunoaştere vine dinspre presa franceză, „La Nouvelle Révue" realizând o comparaţie între România şi Bulgaria remarca efortul pe care-l făcea monarhul român de a conduce sub un regim constituţional şi de a democratiza regalitatea[44].

Atacurile conservatorilor reuşesc în cele din urmă să dea naştere unei disensiuni în cadrul P.N.L. Considerând că primul ministru s-a delimitat de acţiunile lui I.C. Brătianu în problema Dunării, o parte importantă dintre liberali nu-l vor mai susţine pe D.C. Brătianu, determinându-l să-şi dea demisia pe 8 iunie 1881[45].

Chiar dacă este acuzat de conservatori că are o atitudine de indiferenţă faţă de extinderea corupţiei în discursul ţinut cu prilejul închiderii sesiunii Parlamentului, pe 18 iunie 1881, Carol sublinia că în realizarea noilor transformări meritul îl are deopotrivă naţiunea română şi cei ce au condus-o de-a lungul timpului[46].

---

[39] *30 de ani domnie ai Regelui Carol I, Cuvântări şi Acte, vol. II, 1880-1896*, Institutul de Arte Grafice Carol Gobe, 1897, p. 583, 584.

[40] „Românul", 1 iulie 1881, p. 422.

[41] Lucian Boia, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, Humanitas, 1997, p. 240.

[42] „Românul", 16 mai 1881, p. 431.

[43] *Ibidem*.

[44] „Românul", 28 mai 1881, p. 467.

[45] Constantin Bacalbaşa, *op. cit.*, p. 99.

[46] *Cuvântările Regelui Carol I*, p. 367.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe lângă disputele generate de formarea noului guvern unele articole critice încep să apară în presa germană și austriacă. Aceasta își exprima insatisfacția pentru lipsa de recunoștință a României față de acele state ce au sprijinit-o în problema Regatului. Erau amintite în acest sens atitudinea României în problema Dunării și sprijinirea mișcării de emancipare a românilor din Transilvania[47]. Guvernul român a reușit după astfel de aprecieri să îmbine fermitatea cu diplomația. C.A. Rosetti primea misiunea să-l convingă pe reprezentantul Austro-Ungariei la București, baronul Salzberg, că acuzațiile aduse sunt nefondate, mai ales că un stat tânăr ca România era interesat să aibă relații bune cu toți vecinii săi[48].

Sfârșitul anului 1881 îi aparține tot lui Carol I. Pe 15 noiembrie 1881, într-o intervenție în Parlament, Regele amintea dificultățile pe care a trebuit să le depășească România, ce a fost nevoită să adapteze legi și instituții moderne la tradițiile și moravurile țării. Încercând să-i adune și pe conservatori în jurul tronului, Carol afirma că „prin dezvoltarea necurmată a tuturor puterilor naționale vom fi un element de ordine, de pace și de progres în Orientul Europei"[49].

În condițiile existenței în acel moment a unei tensiuni cu Austro-Ungaria, Regele nu pierde prilejul de a declara că România este ferm hotărâtă să se opună oricărui tratat ce i-ar afecta interesele[50]. Acceptarea de către Austria a explicațiilor date de guvernul român este și un rezultat al transformării pe care statul român o suferise. Putem vorbi în aceste condiții de o primă consecință a proclamării Regatului. Consolidarea poziției monarhiei, a lui Carol în raport cu restul suveranilor și stimularea luptei pentru realizarea unității statale românești vor fi alte consecințe ale actului de la 14 martie, continuate de cel de la 10 mai.

LA PROCLAMATION DU ROYAUME. RÉACTION INTÉRIEURES ET EXTÉRIEURES

(Résumé)

Le Congrès de Berlin a représenté le moment oú le Monarque et le gouvernement roumain ont adopté une nouvelle stratégie de la politique extérieure.

Charles le Premier et I.C. Brătianu ont compris que dans le nouveau contexte politique européen, la Roumanie ne povait pas imposer à l'extérieur sans faire partie d'un système d'alliances politiques.

Pour un act politique majeur parcil à la proclamation du Royaume, on avait besoin d'un puissant soutien extérieur.

C'est le but même des entretiens du Souverin avec le chef du cabinet roumain en 1880 en Allemagne et en Autriche-Hongrie. Parmi les conséquences positives de ces

[47] „Românul", 12 august 1881, p. 701.
[48] Idem, 15 august 1881, p. 719.
[49] *Cuvântările Regelui Carol I*, p. 373.
[50] Idem, p. 379.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

démarches seront aussi des attitudes positives des grandes puissances vis-à-vis de la décision de la Roumanie de modifier son statut juridique.

La presse de l'époque nous offre des informations sur l'enthousiasme de la population devant la décision du 14 mars 1881.

L'implication du gouvernement dans l'organisation des manifestations déroulées dans tout le pays avait comme but l'affermissement des sentiments monarchiques.

L'attitude constante de la fin de l'ânnée 1881, vis-à-vis des intentions de la Vienne au sujet du Danube, peut être considerée comme une première conséquence de la proclamation du Royaume.

Le renforcement du statut de la monarchie du Charles le Premier par rapport aux autres souverins et la stimulation de la lutte pour l'unité d'état roumain seront les autres conséquences de l'act du 14 mars, suivi par celui de 10 mai 1881.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CLAUDIU LUCIAN TOPOR

ALIANȚA BALCANICĂ DIN 1912 ȘI RELAȚIILE GERMANO–ROMÂNE

Relațiile politice dintre Germania și România, în anii premergători Marelui Război, au cunoscut un nou moment delicat datorită constituirii Alianței Balcanice în 1912. Prin geneză și implicații, înțelegerile „parafate" de statele balcanice au complicat și mai mult istoria confruntărilor având ca miză moștenirea posesiunilor europene ale Imperiului Otoman. La Berlin și București, relațiile bilaterale se aflau în fața unei noi și dificile provocări, întrucât realitățile balcanice puteau influența – o dovediseră, între altele, crizele din 1885 și 1908 – destinul intereselor comune.

Alianța Balcanică reprezintă un reper semnificativ pentru înțelegerea preliminariilor războiului mondial. A provocat de timpuriu reflecții riguroase provenind din lumea istoricilor sau cea a oamenilor de stat[1]. Abordările istoriografice, mai vechi sau mai noi, au reflectat, cu puține excepții[2], implicații izvorând din interesele contradictorii ale puterilor europene, atrase de mirajul moștenirii europene a „omului bolnav"[3]. În această tonalitate, dar cu vibrații diferite, nu puțini istorici s-au preocupat de rolul și influența diplomației de la Petersburg. Alianța Balcanică semnifică dorința de revanșă a Rusiei[4], pe teren balcanic, după eșecul suportat în 1908, iar tratatele semnate în 1912 sunt doar simple instrumente prin care țarul, pretins protector al slavilor balcanici, înțelegea să evite noi situații de criză provocate de austrieci cu sprijin de la Berlin[5]. „Preparativele balcanice" se înscriu în „cadrele unui panslavism tradițional

[1] Ne limităm în a menționa doar două dintre contribuțiile devenite „clasice" în literatura de specialitate: Iv. E. Gheșov, *L'Alliance Balkanique*, Paris, 1915; M. Drossos, *La Fondation d'Alliance Balkanique*, Atena, 1929.

[2] Avem în vedere, mai ales, lucrarea lui Dimitrie Djordjecivić, *Revolutions nationales des peuples balkaniques 1804-1914*, traduction par Margita Ristić, Belgrad, 1965.

[3] Din punct de vedere metodologic, ni s-au părut utile contribuțiile lui Douglas Dakin, *The Diplomacy of the Great Powers and the Balkan States, 1908-1914*, în BS, III, 2, Salonic, 1977, și Branimir M. Jankovici, *The Balkans in the International Relations*, translated from Serbo-Croatian by Margot and Bosko Miloslavljevici, London, Mc Millan Press, 1988.

[4] Fritz Hartung, *Deutsche Geschichte*, Stuttgart, 1952, p. 333.

[5] I.C. Filitti, *Rusia, Austro-Ungaria și Germania față de România până la 1916*, în *Contribuții la istoria diplomatică a României în secolul XIX*, București, 1933, p. 90.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 419–430

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

romantic"[6], care explică apropierea sârbo-bulgară şi suspiciunile Rusiei faţă de prezenţa Greciei într-o alianţă, pe care interesele sale o recomandau doar „fraţilor slavi"[7]. Registrul interpretărilor nu putea, desigur, omite nici divergenţele dintre parteneri[8] sau legăturile dintre planurile concepute în Balcani şi criza tripolitană, cu toate slăbiciunile provocate Porţii[9]. Istoricii preocupaţi de crizele balcanice ale perioadei 1912-1913 urmăresc insistent implicaţiile la nivelul „marii politici" şi insistă mai puţin, dacă nu deloc, asupra raporturilor germano-române. Interesele Germaniei în Orient, perspectiva de ansamblu, este de preferat unei abordări structurate pe analiza intereselor reciproce, mai ales în cazul complicatelor chestiuni balcanice. Preocupările schiţează mai curând politica de ansamblu, reflecţii la nivel principial, acreditând – aproape la unison – ideea că Germania nu a avut o politică proprie în Balcani şi s-a mulţumit să menajeze interesele Austro-Ungariei[10]. Pe această linie se înscriu mai toate contribuţiile consacrate din istoriografia română sau germană. Relaţiile bilaterale s-au exprimat în orizontul imperativelor Triplei Alianţe şi mai mereu sub incidenţa dezacordurilor dintre Bucureşti şi Viena[11]. Implicaţiile Alianţei Balcanice necesită, credem, o cercetare distinctă măcar pentru motivul că evenimentele petrecute au fost, nu de puţine ori, diferit receptate chiar la Viena şi Berlin.

În studiul de faţă, ne propunem să relevăm consecinţele directe ale înţelegerilor dintre balcanici asupra relaţiilor germano-române, într-o perioadă în care pacea Europei era din nou supusă unor grave ameninţări. În regiunea Balcanilor se decantau acum efecte de durată ale unor mai vechi dispute[12] şi se anunţau

---

[6] Nicolae Iorga, *Istoria războiului balcanic. Lecţii ţinute la Universitatea din Bucureşti*, 1915, p. 96. Despre rolul Rusiei în constituirea Alianţei Balcanice vezi şi O. Bickel, *Russland und die Enstehung des Balkanbundes 1912. Ein Beitrag zur Vorgeschichte des Weltkrieges*, Berlin, 1933.

[7] Katrin Boeckh, *Von den Balkankriegen zum Ersten Weltkrieg. Kleinstaatpolitik und ethnische Selbstbestimmung auf dem Balkan*, München, Verlag R. Oldenburg, 1996, p. 27.

[8] A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford University Press, 1984, p. 484-485; M.S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923. A Study in International Relations*, New York, Mc Millan, 1966, p. 291; Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 93.

[9] Fritz Fischer, *Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911 bis 1914*, Athenäum, Droste Taschenbücher Geschichte, 1978, p. 216.

[10] Este, între altele, şi părerea istoricului A.J.P. Taylor. Vezi *Monarhia Habsburgică 1809-1918. O istorie a Imperiului austriac şi a Austro-Ungariei*, traducere de Camelia Bucur, Bucureşti, Editura All, 2000, p. 184.

[11] Vezi, pentru relaţiile României cu Tripla Alianţă, Egon Gottschalk, *Rumänien und der Dreibund bis zur Krise 1914. Ein Studium auf Grund der grossen deutschen Aktenpublikationen*, in „Berliner Monatshefte" (*Die Kriesschuldfrage*), Jahrgang, V, 1927; Ernst Ebel, *Rumänien und die Mittelmächte von der russisch-türkischen Krise 1877-1878 bis zum Bukarester Frieden vom 10. August 1913*, în colecţia „Historische Studien", Heft 351, Berlin, 1939; Gh. Nicolae Cazan, Şerban Rădulescu Zoner, *România şi Tripla Alianţă, 1878-1914*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979; Teodor Pavel, *Mişcarea românilor pentru unitate naţională şi diplomaţia Puterilor Centrale în anii 1914-1916*, 2 volume, Timişoara, 1979-1982; Ema Nestovici, *România şi Puterile Centrale în anii 1914-1916*, Bucureşti, Editura Politică, 1979.

[12] După Congresul de la Berlin crizele politice din Balcani, departe de a se împuţina, s-au succedat cu repeziciune. Este suficient să amintim doar de criza rumeliotă, din 1885, sau de cea bosniacă, din 1908. Politica de reforme cerută Porţii nu oferea popoarelor balcanice decât şansa

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mutații greu de ignorat în viitor. Încercarea noastră ar fi cu siguranță mai facilă, dacă documentele diplomatice sau memoriile celor implicați „ar vorbi de la sine". Situația este însă diferită și există mai multe explicații. La București, dar mai ales la Berlin, actele importante ale politicii externe nu erau accesibile publicului larg. Reprezentau apanajul unor inițiați, iar deciziile cu greutate aveau de multă vreme un caracter preponderent secret. Istoricului îi rămâne de aceea șansa să deducă ori să interpreteze dincolo de înțelesul uneori prea prudent sau exagerat de protocolar al textelor. Ar mai fi și incertitudinile ori zvonurile privind actele semnate în 1912 (concepute a rămâne cât mai mult timp secrete) care au amplificat confuzia și îngrijorarea reciprocă. Nici în Germania și nici în România nu a existat, de la bun început, o cunoaștere exactă asupra situației, iar factorii politici responsabili s-au putut pronunța doar cu dificultate și uneori chiar ezitant.

În 1912, ideea încheierii unei alianțe între statele balcanice nu reprezenta o noutate. Încercări sau proiecte au mai existat[13]. Era de reținut doar faptul că acum tratativele aduceau ceva concret. Se semnau acorduri ferme în ciuda divergențelor ce îi separau pe aliați. Lumea Balcanilor, privită din afară, lăsase vreme îndelungată impresia instabilității, a incapacității de a produce transformări politice durabile și de a acționa coerent. Diversitatea și antagonismele i se potriveau mai mult. Deosebirile de natură etnică ori confesională și tradițiile

---

unei ipotetice autonomii locale, în condițiile în care administrația Junilor turci avea să le înșele așteptările. A rezultat o confruntare de uzură între naționalismele balcanice și conservatorismul cu valențe autoritare al administrației turcești. S-au întețit masacrele și tensiunile locale. Pentru Turcia posesiunile balcanice constituiau garanția că ea încă mai există ca putere în Europa, dar balcanicii nu mai reprezentau nici ei doar simple comunități de etnie și religie diferită. Conștiința națională produsese transformări. Bulgaria, Serbia Grecia și Muntenegru erau state independente și așteptau doar momentul prielnic revendicării marii moșteniri. Situația se complica cu atât mai mult cu cât ele păreau mai puțin dispuse să accepte noi compromisuri sau soluții de concert european. În 1912, concertul Europei nici nu mai exista, iar Turcia era o umbră palidă a marelui imperiu de odinioară. În Balcani, momentul părea prielnic dezrobirii, iar antagonismul dintre puteri, de notorietatea celui ruso-austro-ungar, părea să aducă foloase, chiar dacă și riscurile erau destul de mari.

Din impresionanta literatură dedicată naționalismelor ori istoriei statelor balcanice, ne-am oprit asupra câtorva dintre contribuțiile reprezentative: Nicolae Iorga, *Histoire des Etats balkanique a l'époque moderne*, Bucarest, 1914; Seton Watson, *The Rise of Nationality in the Balkans*, New York, 1966; William Miller, *The Ottoman Empire and its Succesors (1801-1927)*, London, 1966; St. Papadoupoulos, *La rennaissance nationale des peuples balkanique pendant la XIXe siècle*, Thesaloniki, 1975; Charles și Barbara Jelavich, *Formarea statelor naționale balcanice, 1804-1920*, Cluj-Napoca, 1999; Stevan K. Pavlowitch, *Istoria Balcanilor, 1804-1945*, Iași, Polirom, 2000.

[13] Între încercările mai vechi, semnalăm demersul premierului grec Tricoupis, care, în 1891, propunea, la Belgrad și la Sofia, un plan de împărțire a Turciei europene. L-a urmat un alt conațional, Delyannis, în timpul războiului greco-turc din 1897. Discuții au mai purtat, între alții, și Pasici, Milovanovici sau Rizov. Presa europeană a acordat spații largi („Kölnische Zeitung" și „Le Nord" publicau, în 1898, articole privind o posibilă împărțire a Macedoniei între greci și bulgari, cu excluderea Serbiei). Vezi, pe larg, în *Histoire diplomatique de l'Europe (1871-1914)*, V, *La Formation de la Triple Entente*, publiée sous la direction de H. Hauser, Paris, P.U.F, 1929, p. 217 și urm; T. G. Djuvara, *Cent projects de partaje de la Turquie (1281-1913)*, préface de M. Louis Renault, Paris, 1914, p. 442-443.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorice, fie ele vechi sau recente, doar aparent comune, păreau de netrecut. Exista însă interesul comun al unor state cu identităţi naţionale în curs de definire. Balcanii reprezentau terenul ales spre împlinirea propriilor idealuri, dar, cum teritoriile Turciei europene păreau încă prea puţine, divergenţele răscoleau ambiţiile mai vechi. De aceea, Alianţa Balcanică din 1912 a reprezentat doar un ansamblu de acorduri politice şi militare şi nu expresia identităţii acestei lumi.

Acordul sârbo-bulgar reprezenta temelia întregii construcţii. Aparent, el era un tratat de alianţă defensivă[14], însă miza cea mare privea de fapt chestiunea Macedoniei. Ea făcea obiectul unei anexe secrete care anunţa intenţii cu caracter agresiv. Serbia recunoştea drepturile Bulgariei în teritoriul situat la Est de munţii Rodope şi fluviul Struma iar Bulgaria pe cele ale Serbiei în regiunea situată la Nord-Vest de Sar-Planina. Rămânea în discuţie cea mai mare parte a teritoriului macedonean, faţă de care părţile se angajau, principial, să-i garanteze un statut de autonomie pe baza intereselor naţionale reciproce sau, în caz de divergenţe, să recurgă la o împărţire arbitrată de Rusia[15]. Concomitent, se încheia şi o convenţie militară secretă, care specifica ajutorul reciproc nu doar în cazul unui război cu Turcia ci şi în eventualitatea că România sau Austro-Ungaria ar putea interveni[16]. Amestecul Rusiei a fost evident. În timpul negocierilor, premierul sârb Milovanovici arăta omologului bulgar importanţa adeziunii marelui aliat: „Fără sprijinul ei nu putem întreprinde nimic. Dar, înainte ca noi să ne adresăm ei, trebuie să ne înţelegem între noi ca să încheiem un tratat în trei exemplare dintre care unul să fie trimis Rusiei"[17]. La curtea ţarului, intenţiile erau la fel de agresive dar aveau în principiu un alt destinatar: Austro-Ungaria. Despre posibilitatea unui război generalizat se discuta la Petersburg încă din ianuarie 1912. Nu era o noutate pentru cei responsabili de operaţiunile militare, dar acum balcanicii aveau un rol mai important. Un general din secţiunea operativă a Marelui Stat Major al armatei ruse se exprima atunci cu fermitate, înlăturând aproape orice urmă de îndoială: „înţelegerea şi înfrăţirea statelor balcanice slave, Serbia, Bulgaria şi Muntenegru, ca aliate ale Rusiei are ca scop principal operaţiunile împotriva Austriei şi numai în mod excepţional şi condiţionat împotriva Turciei. În acest caz, Bulgaria va juca rolul principal"[18]. O lună mai târziu, la Sofia, generalul Fitcev, şeful Marelui Stat Major al armatei bulgare, îi propunea ataşatului militar al Serbiei (Kalafatovici)

[14] M. Boghitschewitsch, *Die Auswärtige Politik Serbiens (1903-1914)*, I Bd., *Geheimakten aus serbischen Archiven*, Berlin, 1928 (*Serbisch-bulgarischer Bündnisvertrag*, Sofia, 27 Februar/ 13 März 1912), p. 206-208.

[15] *Ibidem* (*Geheimanlage zum serbisch-bulgarischen Bündnisvertrag*, Belgrad, 29 Februar/ 18 März 1912), p. 208-211.

[16] *Ibidem* (*Serbisch-bulgarische Militärkonvention*, Sofia, 29 Februar/ 13 März 1912), p. 211-213.

[17] Iv. E. Gheşov, *op. cit.*, p. 24.

[18] M. Boghitschewitsch, *op. cit.* (*Der serbische Militärattaché Oberst Stefanowitsch an das Kriegsministerium in Belgrad*, Petersburg, 13/26 Januar 1912), p. 198-201.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încheierea unei convenții militare după consumarea preparativelor politice. Scopul, clar definit, era lichidarea chestiunii macedonene și avertizarea cabinetului austro-ungar: „Austria va trebui să joace altfel în problema Balcanilor dacă va ști că în spatele armatei sârbe stau 400.000 de bulgari"[19].

Au urmat negocierile cu Grecia lui Venizelos[20], dornică și ea să participe direct la moștenirea otomană din Balcani. Opoziția Rusiei fusese ignorată iar divergențele, de netrecut în problema Macedoniei, păreau uitate pe moment. Flota Greciei, recent și modern echipată, era prea importantă în efortul de război.

Cât privește negocierile cu Muntenegru, ele rămâneau doar de anticipat. Suveranul micului regat îl vizitase pe țar încă din februarie și nu ezitase vreun moment să-și exprime obediența[21]. Este dificil de stabilit cu exactitate dacă între Bulgaria și Muntenegru s-a semnat vreun tratat[22]. Cert rămâne doar faptul că de la Cetinije (sub pretextul unui incident de frontieră)[23] a pornit primul dintre cele două războaie balcanice. Deducem că rolul său era de la început destul de limpede stabilit.

Alianța Balcanică reprezenta un factor de putere pe plan european cu o vitalitate totuși discutabilă. Nici Rusia, puterea care o inițiase, nu era convinsă că va rezista prea mult. Este drept că avea și motive să-și arate neîncrederea, cel puțin atâta vreme cât balcanicii, încrezători în șansa lor, vor dovedi în timp că au intenții nu tocmai similare cu ale sale. În noiembrie 1912, ambasadorul rus la Viena (M.V. Giers) definea ca nimeni altul durabilitatea înțelegerilor semnate cu doar câteva luni mai înainte sub directa observație a celor de la Petersburg: „Dacă aș avea încredere în trăinicia Alianței Balcanice aș spune că a sosit momentul ca ea să fie admisă în Tripla Înțelegere, cu toate măsurile de prevedere și condițiile formale pentru situațiile posibile în viitor. Întrucât nu am această încredere, ar fi de dorit să legăm cât mai strâns alianța noastră cu Bulgaria și România"[24].

---

[19] *Ibidem* (*Der serbidche Militärattaché Major Kalafatovici den serbischen Kriegsminister in Belgrad*, Sofia, 1/14 Februar 1912), p. 202-203.

[20] Iv. E. Gheșov, *op. cit.*, p. 64-69.

[21] Cu acest prilej, el ar fi declarat: „Eu sunt rege doar în Muntenegru dar față de Rusia nu sunt decât un executant al poruncilor sale". Cf. M. Boghitschewitsch, *op. cit.* (*Der serbische Gesandte Popovici an das Ministerium des Äussern in Belgrad*, Petersburg, 17 Februar/ 1 März 1912), p. 204-205.

[22] Într-un articol, publicat în prestigiosul „The Times", la 13 iunie, se relata că, între cele două state, se semnase, în Elveția, dar abia în septembrie 1912, un tratat formal. Cf. G.P. Gooch, Harald Temperley, *British Documents on the Origins of the War. 1898-1914*, vol. IX, *The Balkan Wars*, London, 1934, Appendix II, *The Balkan Alliances 1912-1913*, p. 1006. Premierul bulgar Iv. E. Gheșov considera că s-a ajuns doar la o înțelegere verbală. Vezi Iv. E. Gheșov, *op. cit.*, p. 70.

[23] Stevan K. Pavlowitch, *op. cit.*, p. 189.

[24] *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus. Dokumente aus den Archiven de zarischen und der provisorischen Regierung 1878-1917*, Reihe III, *Vom Frühjahr 1911 bis zum Ende 1913*, 4 Bd, *18 Oktober 1912-4 Dezember 1912*, hrsg. Otto Hoetsch, Steininger-Verlage, Berlin, 1942. *Der russische Botschafter in Wien an den russischen Aussenminister*, Wien , 20/ 7 November 1912, p. 304.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dincolo de durata lor, prin consecinţele asupra *statu-quo*-ului din regiune, înţelegerile dintre balcanici afectau desigur poziţia României. La Berlin dosarul, aparent de multă vreme prăfuit, al chestiunii balcanice era redeschis. Austro-Ungaria se simţea slăbită, iar Germania era din nou chemată, la fel ca în 1908, să intervină în gestionarea situaţiilor de criză. Precedentul exista, dar acum era cu mult mai greu. Berlinul părea să fi descoperit că interesele sale în Balcani sunt cel puţin la fel de importante ca şi ale Vienei. Era în joc şi miza României.

Relaţiile germano-române nu anunţau în 1912 posibilitatea unei sciziuni. Relativ îndelungate[25] dar solide şi cu un istoric deja bine închegat, ele se înrădăcinau pe consimţământul tacit asumat al unei încrederi reciproce, garantată de prezenţa regelui Carol de Hohenzollern pe tronul Vechiului Regat. De altfel, în România nici opinia publică nu era ostilă Germaniei, ci politicii austro-ungare faţă de românii ardeleni. De partea cealaltă, la Berlin, imaginea ţării suportase transformări benefice[26], altădată mai greu de imaginat. Sub aspect economic mai ales, prezenţa Germaniei în România era covârşitoare. Un contemporan îşi amintea în 1915 că de la germani veniseră banii necesari demarajului economic şi oamenii care au pus în mişcare industria[27]. Statisticile – este drept cele germane – indică faptul că pe la 1913 comerţul de export în România se ridica la cifra de 149.632.000 mărci[28]. Investiţiile se concentrau în sectorul bancar[29] şi în industria petrolului, acolo unde societăţile germane controlau până în 1914 aproximativ 35% din rafinării[30]. Cultura şi educaţia preocupau în egală măsură. Este cazul să amintim aici că şcolile germane din Anvers, Bruxelles, Constantinopol şi Bucureşti erau singurele *extra patriam* ale căror diplome echivalau cu cele din instituţiile de învăţământ ale Reich-ului. În plus, şcoala din Bucureşti (Liceul comunităţii evanghelice) dobândise deja în 1912 o importanţă deosebită,

[25] Primatul îl deţin legăturile culturale, mult anterioare stabilirii raporturilor diplomatice (Se ştie, spre exemplu, că, încă din 1714, Dimitrie Cantemir devenise membru al Academiei din Berlin). Ultimele s-au conturat ceva mai târziu, pe măsură ce Germania (multă vreme doar o simplă expresie geografică) şi România deveneau state suverane, recunoscute ca subiect de drept internaţional. Vezi detalii în volumul *Reprezentanţele diplomatice ale României (1859-1917)*, Bucureşti, Editura Politică, 1967, p. 215-233.

[26] La sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, diferiţi autori de limbă germană, cei mai mulţi din Reich, sesizau că ţara şi oamenii ei se aflau într-un proces de rapidă dezvoltare. Iniţial explicate prin influenţa catalizatoare a regelui, progresele româneşti devin în principal receptate ca rezultat al eforturilor poporului român. Vezi Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spaţiul lingvistic german, 1775-1918. Un studiu imagologic*, în româneşte şi introducere de Dumitru Hîncu, Bucureşti, Editura Univers, 1995. Din aceeaşi perioadă datează şi geneza temei istoriografice a relaţiilor româno-germane. Vezi Vasile Docea, *Relaţii româno-germane timpurii. Împliniri şi eşecuri în prima jumătate a secolului XIX*, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 8-14.

[27] Marcel Bibiri-Sturia, *Creşterea influenţei economice germane în România*, Bucureşti, 1915, p. 8-9; *Cuvântările rostite în discuţia răspunsului la Mesaj în şedinţele din 14, 15, 16, 18 Decembrie 1915 ale Camerei Deputaţilor de domnii P.P. Carp şi C. Stere*, Iaşi, Editura revistei „Viaţa românească", 1915, p. 8.

[28] Marcel Bibiri-Sturia, *op. cit.* , p. 15.

[29] *Ibidem*, p. 27-28.

[30] Stevan K. Pavlowitch, *op. cit* , p. 185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atâta timp cât acum soseau în România 18 profesori germani şi se acorda o subvenţie de 30.000 mărci faţă de cele trei până la şase mii primite anterior[31].

Totul făcea parte însă dintr-un program mai larg, încadrat noului curs al politicii externe germane de după 1890. Germania suportase transformări semnificative în toţi aceşti ani. Devenise un imperiu cu interese mondiale. Doar Japonia şi, în unele aspecte, Statele Unite mai înregistraseră un progres economic şi un spor demografic atât de consistent[32]. Cu o populaţie de peste 55 de milioane, spre sfârşitul secolului al XIX-lea[33], şi o creştere economică fără precedent, ea era o forţă respectată în Europa. Interesele sale de ordin economic, dar şi imperativele de natură politică, o împingeau tot mai mult spre Orient. La Berlin existau preocupări temeinice pentru soarta Turciei europene dar mai ales pentru posesiunile sale asiatice. De mare importanţă erau concesiunile şi avantajele economice, multe dintre ele strâns legate de proiectul drumului de fier ce urma să lege capitala de Belgrad şi Bagdad. Spre deosebire de Anglia sau Rusia, cu care rivaliza, Germania oferea Porţii un mare avantaj. Aparent nu pretindea decât înlesniri de natură economică[34] şi nu control politic. Cu toate acestea, pe fondul crizei balcanice, în anii premergători războiului mondial, la Auswärtige Amt existau destule voci care preconizau formarea unui bloc balcanic, alcătuit de Serbia, România, Grecia şi Turcia sub patronajul direct al Triplei Alianţe[35]. A lipsit însă adeziunea celor de la Viena, care se gândeau la un proiect diferit[36].

Pe măsură ce Germania se interesa tot mai intens de destinele Turciei, devenise evident că lumea Balcanilor era de mare interes şi că se contura din ce în ce mai insistent şi o strategie politică. Existau şi motivaţii mai vechi, care au stat la baza aderării la tratatul semnat în 1883 între România şi Austro-Ungaria: susţinerea politicii balcanice a Vienei prin crearea unui obstacol suplimentar în calea expansiunii Rusiei[37]. Dispariţia Turciei europene prefaţa prăbuşirea Austro-Ungariei. În Germania, faptul era pe deplin cunoscut iar soluţia contracarării crizei balcanice viza şi consolidarea poziţiei României, ameninţată de coalizarea „fraţilor slavi". Un motiv în plus să credem în importanţa dimensiunii politice a relaţiilor bilaterale. Se cuvine de aceea să insistăm ceva mai mult asupra lor.

Între România şi Germania, la nivelul instrumentării actului de politică externă, existau, pe atunci, şi asemănări. Politica externă era apanajul unei elite.

---

[31] Marcel Bibiri-Sturia, *Germania în România. Eri-azi-mâine. Comerţ, industrie, finanţă, colonia germană, regele, propaganda, corupţia, spionajul*, Bucureşti, 1916, p. 129-130.

[32] Charles Seymour, *Les antécédents diplomatiques de la guerre*, traduction de l'anglois par Eugéne Raiga, Paris, 1924, p. 82.

[33] *Ibidem*, p. 83.

[34] Heinrich Friedjung, *Das Zeitalter des imperialismus, 1884-1914*, Berlin, 1922, p. 197-198 şi 371-376.

[35] Ion C. Filitti, *op. cit.*, p. 80-90.

[36] Austro-Ungaria insista pentru lărgirea Triplei Alianţe dar cu includerea Bulgariei, unul dintre puţinele state balcanice care nu revendica teritorii de pe cuprinsul dublei monarhii.

[37] V. Cristian, *1878-1914*, în volumul *România în relaţiile internaţionale* (L. Boicu, Gh. Platon, V. Cristian, coordonatori), Iaşi, Editura Junimea, 1980, p. 355.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin urmare, devenea mai greu accesibilă publicului larg, mai puțin pregătit, să-i înțeleagă imperativele. La Berlin, împăratul influența și controla decizia politică, dar greutatea răspunderii apăsa de fapt pe umerii cancelarului și pe cei ai liderului de la Auswärtige Amt. În 1912, cancelar al Reich-ului era Teobald von Betmann Hollweg. Cunoscut împăratului încă din anii tinereții sale, el fusese „prezident" și secretar de stat la Departamentul internelor, în politica externă mărșând pe ideea îmbunătățirii relațiilor cu Anglia[38]. I se reproșau nu atât intențiile (altfel excelent formulate), cât mijloacele utilizate și o anumită doză de încăpățânare: „Exista – își amintea împăratul Wilhelm al II-lea – mereu o singură soluție, cea pe care o propunea el"[39]. Kiderlen-Wächter era liderul diplomației germane. Fără îndoială, un personaj controversat. Fost ministru al Germaniei în capitala României și aparent un bun cunoscător al realităților românești[40], el întâmpinase teribila opoziție a Kaizerului la preluarea funcției de secretar de stat al Externelor[41] și era criticat pentru aroganța din raporturile cu cei subordonați[42]. Între români, și-a atras doar simpatiile lui Tache Ionescu, un confident apropiat[43]. Știm că purta respect regelui[44], deși disprețuia capetele încoronate, în timp ce, pe ministrul României la Berlin, Beldiman, îl agrea mai puțin[45]. Kiderlen era de fapt o minte practică[46], un om destoinic, un caracter puternic, dornic mereu să-și păstreze propria libertate de acțiune[47], indiferent de funcția pe care o îndeplinea. În schimb, Kaizerul impunea tuturor respect și teamă. Tache Ionescu îl vizitase o singură dată în 1907 și își amintea că în privirea lui era ceva vecin cu nebunia[48]. După moartea lui Kiderlen-Wächter, în lipsa unei personalități cu greutate, preluase irevocabil destinele politicii

[38] Kaiser Wilhelm II, *Ereignisse und Gestalten aus den Jahren 1878-1918*, Leipzig und Berlin, 1922, p. 105-106.

[39] *Ibidem*, p. 112.

[40] Kiderlen Wächter, *Der Staatsmann und der Mensch. Briefwechsel und Nachlass*, hrsg. von Ernst Jäckh, II Bd., Stuttgart-Berlin, Deutsche Verlags-Anstalt, 1922, p. 204.

[41] Kaiser Wilhelm II, *op. cit.*, p. 111.

[42] Dumitru Hâncu, *Noi și germanii noștri, 1800-1914. Un studiu imagologic urmat de tablouri dintr-o lume care a fost*, București, Editura Univers, 1998, p. 220.

[43] Tache Ionescu, *Amintiri*, traducere din limba franceză de N. Babolanu, București, 1923, p. 51.

[44] *Ibidem*, p. 55. Potrivit opiniilor lui Friedrich Rosen, ministrul Germaniei la București, situația pare diferită. În mai 1912, când regele i-a cerut diplomatului german să transmită la Berlin că este îngrijorat de creșterea influenței franco-ruse în societatea românească, Kiderlen ar fi replicat că monarhul este un „nerod bătrân" („alten Trottel" în limba germană). Vezi Friedrich Rosen, *Aus einem diplomatischem Wanderleben, Bukarest-Lisabon-Berlin*, Berlin, Transmare Verlag, 1932, p. 62.

[45] Al. Marghiloman nota, în însemnările sale din 15 noiembrie 1912, că primise o telegramă de la ministrul României la Berlin, în care se arăta că nu mai știe nimic de la Kiderlen cu care „stă prost de tot". Cf. Al. Marghiloman, *Note politice*, I, *România și războaiele balcanice (1912-1913). România și primul război mondial (1914-1919). Neutralitatea (1914-1916)*, ediție și introducere de Stelian Neagoe, București, Editura Scripta, 1993, p. 88.

[46] Tache Ionescu, *op. cit.*, p. 51.

[47] Kaiser Wilhelm, *op. cit.*, p. 111.

[48] Tache Ionescu, *op. cit.*, p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

externe. Dominat de emoții și adeseori agresiv în limbaj, el judeca interesele Germaniei într-o manieră mai apropiată de absolutismul secolului al XVIII-lea. Valoriza relațiile dinastice. Îl disprețuia pe regele Ferdinand al Bulgariei, dar îi aprecia pe Carol și pe Constantin al Greciei[49]. Totuși, el pare să nu fi avut simpatii prea mari față de ruda sa de la București. Între cei doi suverani nu a existat o prietenie sinceră după modelul celei care îl lega pe Carol de împăratul austro-ungar[50]. Bătrânul rege al României trăise multă vreme cu regretul că împăratul Germaniei nu-l vizitase tocmai pe el, un principe al Casei de Hohenzollern[51]. La București, Germania se mai bucura, încă în prima jumătate a lui 1912, de serviciile unui diplomat respectat: Friedrich Rosen. Misiunea sa a reprezentat mai mult decât activitatea unui simplu funcționar. Prin vocație și fapte, a devenit și a rămas un prieten al României. Distins orientalist, dragoman și consul al Germaniei la Ierusalim, Dr. Rosen se prezenta la noul post în toamna anului 1910, după patru ani petrecuți la Tanger (1905-1909)[52]. Îl înlocuia pe Kiderlen-Wächter, numit în fruntea Externelor, în ciuda unei antipatii generale, care, se pare, nu prea îl afecta. Perioada Rosen a reprezentat punctul maxim al evoluțiilor pozitive care au caracterizat raporturile germano-române înainte de război. Din acest motiv, devine cu atât mai surprinzătoare rechemarea la Berlin și delegarea sa la Lisabona, în vara lui 1912[53], tocmai atunci când în Balcani evenimentele erau din nou fierbinți. A fost, indiscutabil, o eroare politică a lui Kiderlen-Wächter, datorată nu unor imperative de natură strategică, ci, poate, unor divergențe de ordin personal. Secretarul de stat era o fire temperamentală și nu tolera sugestii de nici un fel din partea colaboratorilor, care trebuiau să culeagă informații și să raporteze la Berlin fără alte considerații de natură personală. La nivel diplomatic, ca finețe și rafinament, Fr. Rosen era mai greu de înlocuit. Wangenheim, noul ministru la București, nu s-a ridicat la nivelul ilustrului predecesor.

Garantul apropierii dintre Germania și România rămânea și acum regele Carol I[54]. German prin origine și instruire, român prin destinația marilor înfăptuiri, monarhul, deși îmbătrânit peste ani, era încă artizanul politicii externe românești. I se datorau, în mare parte, prezența României în orbita Triplei Alianțe și longevitatea acestei coabitări. Politica externă românească dobândise un suflu

[49] Aleš Skřivan, *Schwierige Partner-Deutschland und Österreich-Ungarn in der europäischen Politik der Jahre 1906-1914*, Hamburg, Dölling und Golitz Verlag, 1999, p. 337.

[50] Al. Tzigara Samurcaș, *Din viața regelui Carol I. Mărturii contemporane și documente inedite*, București, 1939 (C. Gongopol, *Un veac de la nașterea unui rege mare*), p. 116.

[51] *Ibidem* (Alteța Sa Principele Wilhelm de Wied, *În amintirea Regelui Carol I*), p. 11. Kiderlen Wächter se străduise mult în perioada mandatului său la București să-l convingă pe împărat să efectueze o vizită la București. Kaiserul a refuzat sistematic, probabil datorită aversiunii cronicizate față de Balcani sau chiar prezenței lui Kiderlen în capitala României. Cf. Friedrich Rosen, *op. cit.*, p. 14-15.

[52] Dumitru Hîncu, *op. cit.*, p. 225.

[53] Pentru detalii, vezi Friedrich Rosen, *op. cit.*, p. 63.

[54] Teobald von Bethmann-Hollweg, *Betrachtungen zum Weltkrieg*, I Bd., Erste Teil, *Vor dem Kriege*, Berlin, Verlag von Reimar Hobbing, [f.a], p. 84.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi exigenţe noi, conforme cu prestigiul partenerilor. Cel puţin ca imagine, ea se deosebea destul de mult de intrigile din interior. Avea coerenţă, convingere, tradiţie şi viitor. Îi lipsea însă suportul social. Opinia publică nutrea simpatii pro-antantiste, iar faptul nu era de neglijat. Justificările antipatiei publicului larg, alimentate uneori şi de discursuri politicianiste, erau legate de dificultăţile reale ale românilor ardeleni, supuşi deznaţionalizării sub privirile tot mai impasibile ale Vienei. Soluţia părea uşor de intuit: apropierea de puterile Antantei în schimbul dezrobirii provinciilor de peste munţi. Cu toate acestea, existau şi riscuri al căror înţeles nu mai era de ordin sentimental, ci dimpotrivă, rece, pragmatic şi realist.

La nivel politic, regele nu dispunea decât de puţini colaboratori apropiaţi şi sinceri. Perspectiva tot mai germană a politicii externe româneşti provoca în general îngrijorare printre aleşii naţiunii. Politica externă era adesea „coborâtă în stradă", uitându-se că ea nu trebuie să se confunde cu lupta pentru putere la nivel de partid[55]. Alianţa statelor balcanice şi evenimentele următoare au produs o creştere semnificativă a propagandei Rusiei şi Franţei în România. Faptul reprezenta o problemă gravă în raporturile dintre Berlin şi Bucureşti. Diminua, nu fără temei, credibilitatea fiindcă, aparent solidă, influenţa germană în România oricând putea slăbi. Kronprinzul Wilhelm dobândise această impresie încă din 1909 cu prilejul vizitei sale în România. La întoarcere, el relata: „cercurile politice conducătoare aşteaptă numai ieşirea din scenă a bătrânului rege şi se află cu totul şi durabil sub influenţa franceză sau rusă"[56]. Este drept că existau şi excepţii, dar între miniştrii apropiaţi, cu adevărat convinşi de politica filo-germană a regelui, mai rămăseseră, în 1912, doar consacraţii Maiorescu şi Carp[57]. Tensiunile, care se agravau în Balcani, au amplificat disputele politice din capitala României. Şebeco, ministrul Rusiei la Bucureşti, observa că guvernul Maiorescu n-ar fi acceptat să se abată de la cursul de până atunci al politicii externe româneşti dar avea motive să creadă că în viitor liberalii, odată ajunşi la guvernare, ar mai putea schimba ceva[58]. Speranţe nutrea şi Marele Duce Nicolae Mihailovici, cel care îl vizitase pe rege la sfârşitul lunii noiembrie 1912 ca să-i acorde, în semn de preţuire, bastonul de mareşal al armatei ruse[59]. Într-o scrisoare către ţar din 20 august 1916 (în fapt o reiterare a unui raport mai vechi, datând din 3 decembrie 1912) el arăta că „regele este cu totul german şi nu

[55] P.P. Carp, *Politica externă între Austria şi Rusia*, Şedinţa Camerei din 7 decembrie 1888, în P.P. Carp, *Discursuri parlamentare*, ediţie îngrijită de Marcel Duţă, studiu introductiv de Ion Bulei, Bucureşti, Editura „Grai şi suflet – Cultura Naţională", 2000, p. 290-291.

[56] *Erinnerungen des Kronprinzen Wilhelm. Aus den Aufzeichnungen, Dokumenten, Tagebücher und Gesprache*, hrsg. von Karl Rosner, Stuttgart und Berlin, 1922, p. 215-217.

[57] Guvernarea Carp – Maiorescu era atât de favorabilă politicii germane că „nici nu te puteai gândi la posibilitatea prăbuşirii ei". Vezi Friedrich Rosen, *op. cit.*, p. 22 şi 28.

[58] *Die Internationalen Beziehungen...*, Reihe III, 4 Bd. (*Der russische Gesandte in Bukarest an den russischen Aussenminister*, Bukarest, 18 November, 1912), p. 283-284.

[59] Solemnitatea s-a desfăşurat la 25 noiembrie 1912 în Sala Tronului şi a avut un caracter strict militar. Vezi Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată*, IV, *1910-1914*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Universul, 1936, p. 116-118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ascunde asta; iar oamenii politici sunt cu toţii prefăcuţi". Cu toate acestea, Ionel I.C. Brătianu i se părea că are „aerul unui om de prim rang"[60].

Atitudinea României faţă de evenimentele care se anunţau în Balcani nu a fost şi nici nu a rămas una indiferentă. S-a adoptat doar o poziţie echilibrată, un mod de acţiune cumpătat, corelat evident şi cu poziţia Berlinului. Cercurile politice de la Bucureşti nu au fost „lipsite de reacţie"[61] iar parteneriatul cu Puterile Centrale nu credem că presupunea ceva „jenant"[62]. Regele era permanent preocupat de eventualitatea izbucnirii unui război balcanic, susceptibil să cuprindă întregul continent. Ştia că ocuparea Strâmtorilor de către Rusia provoca României grave prejudicii economice iar ameninţarea păcii în Balcani îi periclita securitatea frontierelor. Politica sa se întâlnea aici cu cea a Kaizerului german[63]. Germania şi România erau direct interesate în conservarea Turciei europene. Motivaţiile şi nuanţele erau totuşi diferite. Cea dintâi îşi proteja interesele economice şi dorea să asigure Austro-Ungariei stabilitate în Balcani; iar cea de a doua viza garanţii de securitate (consolidarea frontierei sudice) şi se preocupa de soarta comunităţii aromânilor din Peninsulă. Din acest motiv, cel puţin ca intensitate, ecourile tratatelor semnate în vara lui 1912 au fost diferit receptate la Berlin, Viena sau Bucureşti.

Zvonuri privitoare la încheierea tratatului sârbo-bulgar circulau în presa germană încă din mai 1912 (Este vorba de un articol publicat în „Kölnische Zeitung" preluat în iunie acelaşi an de ziarul francez „Le Temp")[64]. Existenţa acordului era la Berlin bănuită dar, în realitate, puţine persoane aveau informaţii concrete. La Auswärtige Amt se ştia totuşi ceva mai mult. Kidelen îl înştiinţa oficial pe regele Carol printr-o scrisoare trimisă la 15 aprilie. În text se arăta: „Între Bulgaria şi Serbia s-a încheiat un tratat secret de alianţă sub auspiciile directe ale Rusiei. Tratatul avea în vedere apărarea intereselor comune în cazul unei violări a *statu-quo*-ului în Peninsula Balcanică dar şi cazul că o a treia putere ar întreprinde un atac asupra unei părţi aliate. Scopul pe care Rusia l-a urmărit prin mijlocirea tratatului rezultă dintr-o clauză prin care ambele părţi contractante se obligă să consulte înainte de orice opinia Rusiei"[65]. La scurt

[60] Emil Diaconescu, *România şi Marile Puteri până în 1914*, Iaşi, Institutul Grafic „Presa Bună", 1937. Vezi în *Anexă*, *Marele Duce Nicolae Mihailovici către ţarul Nicolae II*, 20 august 1916, p. 67-68.

[61] Gh. Zbuchea, *România şi războaiele balcanice, 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, Bucureşti, Editura Albatros, 1999. p. 67-68.

[62] Anastasie Iordache, *Criza politică din România şi războaiele balcanice, 1911-1913*, Bucureşti, Editura Paideea, 1998, p. 127.

[63] Friedrich Rosen, *op. cit.*, p. 34-46.

[64] *Documents Diplomatique Francais (1871-1914)*, Ministére des Affaire Etrangéres. Comission des publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914, tome III, *Les affaires balkanique*, Paris, 1932 (*M. Hermite, Chargé d'Affaires de France á Berlin à M. Poincaré, Ministre des Affaires Etrangèrés*, Berlin, 8 iunie 1912), p. 103.

[65] M. Boghitschewitsch, *op. cit.*, II Bd., *Diplomatische Geheimakten aus russischen, montenegrinischen und sonstigen Archiven* (*Der Staatssekretär von Kiderlen an König von Rumänien über das Geheimnis des Balkanbundes*, Berlin, den 15. April 1912), p. 181-182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

timp, regele Carol îl informa şi pe ministrul Austro-Ungariei la Bucureşti (Fürstenberg), care mai raporta la Viena şi despre proiectul unei vizite a ţarului în România la începutul anului următor[66]. În ansamblu, reacţiile au fost totuşi destul de temperate. Aşteptările erau optimiste şi, chiar în caz de război, se preconiza o victorie clară a Turciei. Un succes al balcanicilor părea neaşteptat[67].

Alianţa Balcanică din 1912 a concentrat atenţia Germaniei asupra problemelor din Balcani. A impus, pe măsură ce situaţia s-a complicat, o strategie politică ale cărei urmări se vor resimţi benefic şi la Bucureşti. Criza politică nou creată va demonstra, odată în plus, că problemele balcanice ale Austro-Ungariei nu pot fi estompate decât dacă Berlinul le administra. Şi la Bucureşti privirile erau întoarse tot către Germania. De acolo se aşteptau soluţii şi pentru interesele româneşti, de vreme ce Viena încetase de mult timp să mai ofere satisfacţii. Politica sa balcanică nu era pe deplin agreată de diplomaţii germani, dar continua să fie totuşi tolerată. Fisurile existau şi nu ezitau să se arate. Era însă prea târziu chiar pentru o formală despărţire.

DAS BALKAN-BÜNDNIS UND DIE DEUTSCH-RUMÄNISCHEN BEZIEHUNGEN
(Zusammenfassung)

Das Balkan-Bündnis (1912) hat die deutsch-rumänischen Beziehungen beeinflusst. Die rumänischen Interessen auf dem Balkan verlangten damals immer mehr engen Beziehungen der rumänischen Politiker mit den Diplomaten des deutschen Auswärtigen Amtes. Gleichzeitig wurde die Rolle Rumäniens im Bezug auf die Balkanfragen in Deutschland, nicht aber in Österreich-Ungarn, neu gewertet. Das Bündnis der Balkan-Staaten bedeutete eine schwierige Prüfung für die Diplomaten aus Bukarest und Berlin. Es hat das deutsche Interesse für die Balkanwelt wieder aktuell gemacht.

Trotz der Bemühungen der deutschen Diplomatie, haben die Balkankriege die Beziehungen zwischen Rumänien und dem Dreibund endgültig unterbrochen. Die Ursachen der Verschlechterung der rumänisch-deutschen Beziehungen sind bis heute in deutscher oder rumänischer Historiographie nicht völlig aufgeklärt. Aus diesem Grund sind diese Verhältnisse während der Balkankrise (1912-1913) ein interessantes Forschungsgebiet. Unser Hauptinteresse geht in dieser Richtung und dieses Studium bedeutet nur einen Anfang.

[66] *Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914, Diplomatische Aktenstücke des österreich-ungarischen Ministerium des Äussern.* Ausgewählt von Ludwig Bittner, Albert Francis Pribram, Heinrich Srbik, bearbeitet von Ludwig Bittner und Hans Ueberberger, VI Bd., Österreichischer Bundes Vertrag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, Wien und Leipzig, 1930. *Bericht aus Bukarest-Sinaia*, 21 Mai 1912, p. 169.

[67] Auguste Gauvin, *Les origines de la guerre européene*, Paris, 1915, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LUCIAN LEUŞTEAN

UNGARIA, ROMÂNIA ŞI CAPITALUL EXTERN LA ÎNCEPUTUL ANILOR '20

Ungaria ieşise din primul război mondial profund zdruncinată din punct de vedere economic şi într-o stare financiară dintre cele mai precare[1]. Aflată în tabăra învinşilor şi pierzând o bună parte din suprafaţa şi populaţia din perioada antebelică, Ungaria fusese sleită de efortul enorm făcut prin apelul la toate resursele ţării şi la toate creditele sale pentru a putea continua războiul. Datoria publică întrecuse cu mult mijloacele de plată şi dezechilibrase complet bugetul. Scurta perioadă de bolşevism şi ocupaţia militară românească au contribuit şi ele la dificultăţile economice ale ţării. Deşi a moştenit o bună parte din industria existentă în Ungaria antebelică, noul stat maghiar pierduse fostele pieţe şi surse interne de materii prime[2]. Astfel, industria ungară era vulnerabilă în faţa politicilor comerciale ale ţărilor vecine, mai ales în condiţiile în care revizionismul implacabil şi extrem de zgomotos al tuturor guvernelor maghiare descuraja tentativele de cooperare[3].

Statul maghiar se afla în imposibilitatea de a face faţă sarcinilor mari pe care le avea. Imensele obligaţii faţă de funcţionari, al căror număr întrecea cu

---

[1] Pentru urmările primului război mondial şi ale Tratatului de la Trianon asupra Ungariei, urmări identificabile statistic, vezi István Csöppüs, *Statistische Daten zu den wirtschaftlichen Folgen des Friedensvertrags von Trianon*, în „Ungarn-Jahrbuch", Band 21/1993-1994, p. 175-192.

[2] Ungaria a devenit, în 1922, principalul partener comercial al României, în condiţiile în care relaţiile politice dintre cele două ţări erau practic îngheţate. Ungurii importau mult mai mult decât exportau în România, ei achiziţionând în special lemn, animale vii, cereale şi petrol („Import-Export", V, nr. 2/1925, p. 104-105). După apogeul din 1922, comerţul româno-maghiar a cunoscut un declin relativ (vezi Panait R. Gheorghiu, *The Foreign Trade of Roumania from the Treaty of Adrianopole up to the Great Depression*, London, 1936, p. 190-191, 224-226), însă şi în anii ce au urmat Ungaria a rămas principala beneficiară a comerţului extern românesc (Gh. Cristodorescu, *Politica noastră comercială. Regimul exportului României în timpul neutralităţii şi după război*, Bucureşti, 1928, vol. II, p. 561).

[3] Între România şi Ungaria, datorită tensiunilor de natură politică din primii ani interbelici, relaţiile comerciale nu s-au desfăşurat pe baza unui tratat (vezi, spre exemplu, AMAE, Fond 71/1920-1944, Ungaria, *Politica internă, 1920-1923*, vol. 43, f. 183-185). Abia în aprilie 1924 s-a semnat un „aranjament comercial" între cele două ţări, prin care îşi acordau reciproc clauza naţiunii celei mai favorizate (Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaţionale ale României, 1921-1939*, vol. II, Bucureşti, 1980, p. 83-84; „Import-Export", V, nr. 2/1925, p. 151-152).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 431–443

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mult nevoile ţării, ca şi subvenţiile pe care le acorda tuturor refugiaţilor care părăsiseră teritoriile pierdute de Ungaria îngreunau şi mai mult sarcina sa de a echilibra bugetul. În lipsă de altceva, autorităţile de la Budapesta au recurs la mijlocul cel mai comod, dar şi cel mai periculos, pentru a-şi crea resursele pecuniare de care aveau nevoie: inflaţia. Acest expedient a avut ca prim rezultat scăderea valorii monedei naţionale, ceea ce a plasat costurile războiului şi ale reconstrucţiei pe umerii celor ce trăiau din salarii şi pensii, a căror valoare reală s-a prăbuşit.

Însă, în acest mod, nu se rezolva chestiunea datoriilor pe care Ungaria le avea de plătit, deoarece o bună parte din acestea erau în monede străine. În consecinţă, datoria publică a crescut din ce în ce mai mult ajungând în primăvara anului 1923 la circa 1000 de miliarde de coroane[4]. Numai dobânzile la această datorie absorbeau aproape întregul venit al statului. Toate măsurile luate de diversele guverne maghiare în perioada 1920-1924 – ştampilarea în martie 1920 a bancnotelor austro-ungare; încercarea de deflaţie din 1921 (aceasta a fost, în fond, încercarea Ungariei de a ieşi din marasm prin forţe proprii); înfiinţarea unei bănci autonome de emisiune monetară în august 1921; crearea, în august 1922, a Centralei devizelor, al cărei scop era stabilirea unui control de stat asupra ratelor de schimb pentru valutele străine[5] n-au avut succesul scontat[6]. La începutul lui 1923, devenise limpede pentru liderii de la Budapesta faptul că eventualele beneficii ale fenomenului inflaţionist se epuizaseră şi că singura şansă de redresare a ţării era apelul la ajutor financiar internaţional.

Drept urmare, bancherii maghiari au încercat să obţină un împrumut din Elveţia, însă nu au reuşit[7]. Singura soluţie rămasă era solicitarea ajutorului Ligii Naţiunilor, mai ales că această pistă fusese utilizată, cu succes, şi de Austria[8], aflată într-o situaţie economică şi financiară mai disperată decât aceea a Ungariei. Existau însă nişte obstacole, deloc neglijabile. În primul rând, era vorba despre politica guvernului, şi pe plan intern, şi în exterior, ce trebuia schimbată. În al doilea rând, exista o anumită incertitudine în privinţa reparaţiilor datorate de Ungaria, a căror sumă totală nu fusese încă fixată. În al treilea rând, era necesară obţinerea sprijinului unei mari puteri din tabăra învingătoare, care să fie în acelaşi timp şi o mare putere financiară. Singura care se conforma acestui tipar în acel moment era, evident, Marea Britanie. În al patrulea rând,

[4] AMAE, Fond 71/1920-1944, Ungaria, vol. 53, f. 12.

[5] *Ibidem*, f. 13-17.

[6] Vezi articolul ataşatului comercial al României la Budapesta, V. Stătescu, *Situaţia financiară a Ungariei*, în „Cronica financiară", V, nr. 10-12/decembrie 1922-februarie 1923, p. 164-167.

[7] Anne Orde, *British Policy and European Reconstruction after the First World War*, Cambridge, 1990, p. 267.

[8] „Supplément au Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations", Genève, Octobre, 1922, p. 1-35; C. Zimmermann, *La Société des Nations et l'assainissement financier de l'Autriche*, în „Arhiva pentru Ştiinţă şi Reformă Socială". VI, nr. 3-4/1927, p. 241-254; György Ránki, *Economy and Foreign Policy. The Struggle of the Great Powers for Hegemony in the Danube Valley, 1919-1939*, New York, 1983, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era previzibilă o obiecţie franceză[9], în sensul că Germania putea apela la o tentativă asemănătoare, de a-şi amâna plata reparaţiilor, mai ales că începutul anului 1923 a coincis cu ocuparea zonei renane de către trupele franco-belgiene, ca represalii pentru neachitarea de către germani a reparaţiilor. În sfârşit, maghiarii înşişi erau prea puţin doritori de a accepta un control extern, în cadrul căruia un cuvânt de spus să fie deţinut de către Mica Înţelegere.

Însă Ungaria nu avea alternativă. În ciuda tuturor acestor obstacole, deloc neglijabile, statul maghiar, pentru a evita ruina financiară, trebuia să facă apel la Liga Naţiunilor, mai ales că britanicii erau dispuşi să-i ajute[10]. Li s-a sugerat maghiarilor să abordeze Comisia Reparaţiilor, pentru a solicita ridicarea ipotecii generale ce garanta plata reparaţiilor datorate de Ungaria. Premierul István Bethlen s-a prezentat în faţa Comisiei la 23 mai 1923, dar decizia adoptată cu acel prilej nu a fost pe măsura aşteptărilor maghiare[11]. Deşi pledoaria maghiară a accentuat faptul că situaţia financiară a ţării era deplorabilă[12], a invocat pericolul bolşevic[13] şi a promis toate garanţiile posibile, prin alocarea în acest scop a unor venituri sigure ale statului, Comisia nu s-a lăsat convinsă de la bun început. Prin votul decisiv al preşedintelui acelui organism, un francez[14], s-a decis ca, în principiu, să nu existe o opoziţie la ridicarea ipotecii pe anumite venituri ale statului maghiar, însă numai în condiţiile în care împrumutul obţinut de Ungaria urma să fie supervizat de către Comisia Reparaţiilor, iar o parte din banii primiţi să fie destinaţi plăţii reparaţiilor. Această decizie ilustra faptul că statele cărora Ungaria trebuia să le plătească reparaţii nu puteau renunţa cu uşurinţă la garanţiile pe care le aveau asupra averii debitorului lor[15].

Bethlen şi-a exprimat dezamăgirea faţă de hotărârea Comisiei Reparaţiilor, agitând spectrul demisiei, dar a decis totuşi să conteste decizia printr-un apel la guvernele Aliate, în primul rând, evident, la cel britanic[16]. Deşi Ministerul de

---

[9] Valeriu Florin Dobrinescu, *România şi Ungaria de la Trianon la Paris (1920-1944), Bătălia diplomatică pentru Transilvania*, Bucureşti, 1996, p. 53-54.

[10] AMAE, Fond 71/1920-1944, Ungaria, *Politica internă, 1920-1923*, vol. 43, f. 336. Britanicii le-au cerut totuşi maghiarilor să-şi normalizeze relaţiile cu statele Micii Înţelegeri (*Ibidem*, f. 341).

[11] „Democraţia", XI, nr. 5/1923, p. 43.

[12] Se pare că maghiarii, în dorinţa de a obţine împrumutul, au exagerat dificultăţile cu care se confruntau. Spre exemplu, la o şedinţă din 8 februarie 1923 a Comisiei pentru afacerile externe a Adunării Naţionale maghiare s-a solicitat ministrului de finanţe să sporească, „în scripte", deficitul bugetar cu circa 50%, pentru a lăsa impresia că nu este capabilă să plătească reparaţii, iar situaţia ei economică şi financiară este aproape tot atât de gravă ca şi aceea a Austriei, necesitând, în consecinţă, asistenţă financiară externă (AMAE, Fond 71/1920-1944, Ungaria, *Politica internă, 1920-1923*, vol. 43, f. 301).

[13] I. Ciupercă, *Marile puteri şi ţările Europei centrale şi de sud-est după primul război mondial. Probleme economice*, în AŞUI, tom XXVI, s. III-a, Istorie, 1980, p. 117.

[14] V. F. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 54-55.

[15] AMAE, Fond 71/1920-1944, Ungaria, vol. 53, f. 21.

[16] Pentru susţinerea cauzei lor la Londra, maghiarii şi-au schimbat în vara anului 1923 ministrul lor în capitala britanică, noul şef al misiunii ungare fiind un diplomat activ şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Externe de la Londra nu dorea să apară ca un patron al Ungariei, Ministerul de Finanţe britanic (*The Treasury*) era decis să sprijine solicitarea maghiară[17]. În perioada mai-iunie 1923, englezii au făcut mari presiuni asupra statelor Micii Înţelegeri, pentru ca acestea să-şi suspende obiecţiile privitoare la împrumutul dorit de Ungaria[18]. Montagu Norman, guvernatorul Băncii Angliei, declara într-o scrisoare din iunie 1923 către *Foreign Office*: „Suntem hotărâţi să-i împiedicăm pe cehi şi pe români să obţină bani de la Londra până când poziţia Ungariei nu va fi asigurată. Aceasta nu este o chestiune politică, ci mai curând una financiară, iar eu nu ezit să vă solicit sprijinul pentru această linie politică pe care am adoptat-o [...] în interesul Europei răsăritene"[19].

Presiunile britanice[20], exercitate în special asupra cehoslovacilor, care aveau de ridicat de la băncile londoneze o a doua tranşă a unui împrumut guvernamental stabilit în 1922[21], aveau să-şi dovedească eficienţa încă din iulie 1923. La reuniunea Micii Înţelegeri de la Sinaia din luna respectivă a început să se manifeste o schimbare de ton în politica organizaţiei faţă de chestiunea împrumutului maghiar. După dezbateri aprinse, s-a acceptat principiul necesităţii acelui credit pentru Ungaria, însă numai în condiţiile în care urmau să fie luate garanţii pentru ca banii acordaţi maghiarilor să nu ia vreo destinaţie susceptibilă a stânjeni aplicarea Tratatului de la Trianon sau a crea vreo situaţie periculoasă pentru vecinii statului maghiar. Renunţându-se la ideea ca o parte a împrumutului să fie utilizată pentru plata reparaţiilor, s-a solicitat, în schimb, participarea statelor Micii Înţelegeri la controlul financiar şi militar asupra Ungariei[22]. Era o decizie pe care statele Micii Înţelegeri au considerat-o binevoitoare faţă de Ungaria, dar aceasta din urmă a văzut-o ca un gest de ostilitate[23].

---

perseverent: contele Woracziczky, originar din Transilvania, deci plin de resentimente împotriva României (Idem, Fond 71/1920-1944, Transilvania, *Propaganda revizionistă ungară în Anglia, 1921-1929*, vol. 17, f. 54).

[17] A. Orde, *op. cit.*, p. 269.

[18] AMAE, Fond Mica Înţelegere, vol. 5, f. 69. Diplomaţii români de la Paris remarcau că Marea Britanie era foarte nemulţumită de decizia Comisiei Reparaţiilor în privinţa împrumutului maghiar, englezii nefiind dispuşi la nici un fel de compromis cu statele Micii Înţelegeri. Vezi şi I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 117-118; Zbynek Zeman, Antonin Klimek, *The Life of Edvard Beneš, 1884-1948, Czechoslovakia in Peace and War*, Oxford, 1997, p. 91.

[19] Apud A. Orde, *op. cit.*, p. 270.

[20] Englezii le-au cerut şi maghiarilor să-şi normalizeze relaţiile cu statele Micii Înţelegeri (AMAE, Fond 71/1920-1944, Ungaria, *Politica internă, 1920-1923*, vol. 43, f. 341).

[21] În plus, britanicii plecau de la premisa că „este imposibil ca ţările Micii Înţelegeri să aibă în această chestiune un punct de vedere identic şi să lege chestiunea datoriilor din tratat cu aceea a reparaţiunilor", întrucât Cehoslovacia nu avea de primit nici un fel de reparaţii (AMAE, Fond 71/1920-1944, Ungaria, vol. 53, f. 2). Despre împrumutul cehoslovac din 1922, vezi Anne Orde, *Barings Brothers, The Bank of England, the British Government and the Czechoslovak State Loan of 1922*, în „The English Historical Review", vol. 106, no. 418/1991, p. 27-40.

[22] Idem, Fond Mica Înţelegere, vol. 5, f. 123.

[23] O preconizată întâlnire între Bethlen şi Beneš (*Ibidem*, f. 157) nu s-a mai putut desfăşura în vara anului 1923 (vezi Idem, Fond 71/1920-1944, Transilvania, *Propaganda revizionistă ungară, 1922*, vol. 3, f. 102).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În aceste condiţii, o delegaţie maghiară formată din premierul István Bethlen, ministrul de externe Géza Daruváry şi cel de finanţe, Tibor Kalláy, s-a prezentat la Geneva în faţa Consiliului Ligii Naţiunilor, la sesiunea din septembrie 1923[24]. Au urmat dezbateri aprinse între reprezentanţii Micii Înţelegeri şi cei ai Ungariei, primii adresând o scrisoare colectivă Consiliului, la 29 septembrie 1923, în cadrul căreia se exprima acordului statelor respective la o eventuală cerere a Comisiei Reparaţiilor de a se stabili de către Liga Naţiunilor un plan de reconstrucţie financiară a Ungariei, plan ce urma să fie elaborat de către Comisia financiară şi Secretariatul Ligii de acord cu părţile interesate. Mica Înţelegere a solicitat, totodată, ca la şedinţele Consiliului Ligii Naţiunilor la care urma să fie discutat acel plan să fie admişi şi reprezentanţii României, Iugoslaviei şi Cehoslovaciei[25].

Consiliul Ligii Naţiunilor a acceptat această propunere, iar Comisia Reparaţiilor a adoptat, la 17 octombrie 1923, o decizie prin care Liga Naţiunilor era invitată să elaboreze planul de reconstrucţie financiară a Ungariei şi se manifesta disponibilitatea de a se ridica ipoteca asupra unor venituri ale statului maghiar după ce va fi finalizat planul de reconstrucţie[26]. În noiembrie şi decembrie 1923, un comitet financiar al Ligii Naţiunilor, după ce a efectuat o vizită la Budapesta, iar apoi s-a reunit la Londra şi Paris, a elaborat un raport ce a fost prezentat Consiliului Ligii în sesiunea acestuia din capitala Franţei, la 20 decembrie 1923. Textul raportului a fost adoptat de Consiliu în unanimitate, el urmând să servească drept bază a întregului program de asanare financiară a Ungariei. Apoi, în ianuarie 1924, Comisia Reparaţiilor şi-a dat avizul favorabil asupra planului definitiv de reconstrucţie financiară a Ungariei, consimţind, la 21 februarie 1924, la ridicarea ipotecii ce greva bunurile statului maghiar (era vorba numai de ipoteca asupra veniturilor vămilor, tutunului, sării şi zahărului pe un termen de 20 de ani)[27]. Protocoalele definitive, care stipulau obligaţiilor Aliaţilor, pe de o parte, şi ale Ungariei, pe de altă parte, rezultând din programul de asanare, au fost semnate la Geneva, în martie 1924[28].

Raportul comitetului financiar al Ligii Naţiunilor debuta prin stabilirea rolului Societăţii Naţiunilor în intervenţia în afacerile Ungariei. Se stabilea o distincţie între dificultăţile de natură financiară ale statului maghiar şi problemele de natură economică, declarându-se că Societatea Naţiunilor nu

[24] Idem, Fond 71/1920-1944, Ungaria, *Politica internă, 1920-1923*, vol. 43, f. 430.

[25] Idem, Fond 71/1920-1944, Ungaria, vol. 53, f. 22.

[26] Idem, Fond 71/1920-1944, Ungaria, presă, 1920-1923, vol. 25, f. 352-353, 355-356; „Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations", Genève, vol III, No 4/1923, p. 252-253.

[27] Maghiarii ar fi dorit, având şi sprijin englez în acest sens, să fie scutiţi definitiv de plata oricăror reparaţii de război, ceea ce, măcar formal, nu s-a putut face, opoziţia principală venind din partea Franţei şi a statelor Micii Înţelegeri (AMAE, Fond 71/1920-1944, Ungaria, *Politica internă, 1920-1923*, vol. 43, f. 336). S-a decis, în cele din urmă, limitarea anuităţilor pe care trebuia să le plătească Ungaria în contul reparaţiilor şi un moratoriu pentru aceste plăţi în primii ani (Frederic C. Nanu, *Politica externă a României, 1918-1933*, Iaşi, 1993, p. 91).

[28] AMAE, Fond 71/1920-1944, Ungaria, vol. 53, f. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avea alt rol decât acela de a se ocupa de chestiunile financiare, rămânând ca ţara, prin mijloacele ei proprii, odată consolidarea financiară realizată, să-şi îndrepte starea economică printr-o normalizare a producţiei şi a celorlalte activităţi economice. Cu alte cuvinte, Liga Naţiunilor îşi propunea doar asanarea financiară prin trei operaţiuni: stoparea inflaţiei, înfiinţarea unei bănci de emisiune complet independente şi atingerea unui echilibru bugetar până în iunie 1926. În acest scop, urma să fie obţinut un aşa numit împrumut de reconstrucţie, în valoare de 250 de milioane coroane aur (14,2 milioane lire sterline). Din acest credit, Ungaria urma să primească periodic câte o sumă, pentru a-şi echilibra bugetul.

Pentru aplicarea programului de asanare era prevăzut, potrivit dorinţei statelor Micii Înţelegeri, un control după modelul celui aplicat în Austria. Liga Naţiunilor urma să numească un comisar general a cărui misiune era să vegheze la aplicarea strictă a programului de reconstrucţie pecuniară. Se mai instituia un Comitet de Control, cu sediul în afara Ungariei, numit de Comisia Reparaţiilor, Comitet ce trebuia să asigure respectarea drepturilor şi intereselor Comisiei Reparaţiilor, mai bine zis cele ale statelor succesoare şi creditoare, potrivit articolului 180 din Tratatul de la Trianon. Comisarul general era obligat să pună la dispoziţia Comitetului de Control toate datele şi informaţiile referitoare la situaţia din Ungaria. În sfârşit, se mai recomanda statului maghiar să-şi îmbunătăţească relaţiile cu vecinii, încheind eventual tratate comerciale cu aceştia.

În primul din cele două protocoale semnate la 14 martie 1924, guvernele aliate şi succesoare se angajau în mod solemn să respecte independenţa politică, integritatea teritorială şi suveranitatea Ungariei, să nu încerce să obţină nici un avantaj special sau exclusiv de natură să compromită această independenţă şi, în sfârşit, să se abţină de la orice acţiune contrară spiritului convenţiilor de reconstrucţie. Ungaria, la rândul ei, se obliga să respecte cu stricteţe prevederile Tratatului de la Trianon şi să se abţină de la orice act contrar acordurilor de reconstrucţie sau dăunător creditorilor ei. Al doilea protocol enumera obligaţiile pe care şi le asuma guvernul maghiar în virtutea planului de reconstrucţie şi cuprindea textul definitiv al acestui plan, în fapt reluând concluziile raportului prezentat mai sus[29].

România, prin vocea lui Nicolae Titulescu, a condiţionat semnarea protocoalelor împrumutului maghiar de renunţarea de către Ungaria la orice fel de pretenţii financiare legate de operaţiunile militare din 1919 şi 1920. În acelaşi timp, statul român renunţa şi el la pretenţiile cu privire la rambursarea costurilor ocupaţiei armate româneşti din Ungaria[30]. Abia după semnarea de către Bethlen şi Titulescu a unei declaraţii comune ce consemna cele două condiţii de mai sus, reprezentantul României şi-a dat acordul pentru parafarea protocoalelor împrumutului ungar[31]. De asemenea, România, Cehoslovacia şi Iugoslavia au solicitat

[29] *Ibidem*, f. 23-27.

[30] ANIC, Fond Nicolae Titulescu, dos. nr. 62, f. 31.

[31] AMAE, Fond 71/1920-1944, Ungaria, vol. 53, f. 1-3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

participarea la controlul militar asupra Ungariei. Abia în decembrie 1924 s-a obţinut din partea marilor puteri includerea unui delegat cehoslovac, ca reprezentant al ţărilor limitrofe, în Comisia Interaliată de Control din Ungaria. În plus, pentru monitorizarea respectării clauzelor militare din tratatele de pace s-a constituit pe lângă Consiliul Ligii Naţiunilor o Comisie Permanentă Consultativă, în a cărei componenţă a intrat şi un delegat român, generalul Toma Dumitrescu[32]. În sfârşit, statele Micii Înţelegeri au mai solicitat – şi au obţinut – amânarea plăţilor ce le reveneau din perspectiva datoriilor austro-ungare dinainte de război şi a aşa-numitei „cote de eliberare"[33].

Semnarea protocoalelor la Geneva, în martie 1924, a fost urmată de căutarea unui candidat acceptabil pentru toate părţile pentru postul de comisar general stipulat în planul de asanare financiară a Ungariei. Cel ales a fost un american, Jeremiah Smith, care a supervizat în următorii ani aplicarea planului de reconstrucţie financiară. Mai greu a fost de obţinut împrumutul propriu-zis de piaţa bancară internaţională[34]. Din nou a fost nevoie de intervenţia britanicilor, fără al căror ajutor schema Ligii Naţiunilor probabil ar fi eşuat. Se remarcă faptul că din împrumutul obţinut de maghiari în iulie 1924, partea cea mai consistentă (circa 55%) fusese subscrisă de băncile englezeşti[35] la care făcuse apel acelaşi Montagu Norman, guvernatorul Băncii Angliei[36], urmată fiind de participarea americană (aproximativ 15%), cea italiană (circa 12,5%), cea elveţiană (circa 8,5%), cea cehoslovacă (circa 4%) şi altele[37]. Se remarcă, prin absenţă, Franţa. Motivele nu au fost probabil de ordin politic, Ministerul de Externe francez neopunându-se – ba dimpotrivă – unei participări a băncilor franceze, ci mai curând de ordin financiar: lipsa banilor şi cea a interesului din partea instituţiilor financiare pariziene. Urmarea acestei absenţe a fost scăderea influenţei economice şi politice franceze în Europa centrală şi răsăriteană, în paralel cu sporirea preponderenţei financiare britanice în regiune[38].

---

[32] *Ibidem*, f. 4.

[33] *Ibidem*, f. 1.

[34] Idem, Fond 71/1920-1944, Ungaria, *Politica internă, 1924-1925*, vol. 44, f. 13, 28.

[35] A. Orde, *British Policy*..., p. 273.

[36] Despre ideile şi acţiunile de natură financiară, dar cu profunde implicaţii politice, ale lui Montagu Norman, vezi Gyorgy Peteri, *Central Bank Diplomacy: Montagu Norman and Central Europe's Monetary Reconstruction after the World War I*, în „Contemporary European History", 1, no. 3/November 1992, p. 233-258. Se pare că „finanţistul" britanic viza realizarea unei uniuni vamale, ca preludiu al unei federaţii, în Europa centrală şi răsăriteană (*Ibidem*, p. 251). De asemenea, a fost consemnată istoriografic francofobia lui Norman, un element ce i-a influenţat multe decizii şi acţiuni (Jon Jacobson, *Strategies of French Foreign Policy after World War I*, în „Journal of Modern History", Chicago, vol. 55, no. 1/1983, p. 94).

[37] A.M.A.E., Fond 71/1920-1944, Ungaria, vol. 53, f. 35.

[38] A. Orde, *British Policy*..., p. 273-274; G. Ránki, *op. cit.*, p. 33-34. V. F. Dobrinescu, pornind de la aceleaşi premise, ajunge la o concluzie diametral opusă: „Franţa şi-a întărit poziţiile pe plan economic în cele trei state ale Micii Înţelegeri, în detrimentul Angliei. Astfel, aceasta din urmă a pierdut o bătălie în rivalitatea avută cu Franţa în Europa Dunăreană" (*op. cit.*, p. 56). Nu reuşim să identificăm raţiunile care l-au condus pe autor la această concluzie!

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Schema de asanare financiară a Ungariei s-a bucurat, într-o suficientă măsură, de succes. Ea a cuprins trei componente esenţiale: înfiinţarea Băncii Naţionale şi stabilizarea coroanei, acoperirea deficitelor bugetare prin împrumutul extern şi apoi echilibrarea bugetară; un set de reforme financiare şi economice menit să consolideze stabilizarea macroeconomică şi bugetară. Banca Naţională a Ungariei şi-a început activitatea la 24 iunie 1924, iar la sfârşitul lui iulie s-a realizat stabilizarea monetară, operaţiune ce ar fi fost imposibilă fără un împrumut consistent din partea Băncii Angliei. Potrivit unui diplomat român acreditat la Budapesta, „ajutorul dat de *Bank of England* avea drept consecinţă angajamentul luat de Ungaria de a stabiliza coroana pe baza lirei sterline. Trebuie să spunem că această obligaţie oferea avantaje ambelor state. Anglia avea interes ca în momentul când era pe cale să revalorizeze lira sterlină să-şi întindă hegemonia financiară asupra unui stat european. Ungaria, la rândul ei, avea mare interes să pună noua sa bancă sub protecţiunea unui institut de talia Băncii Angliei"[39]. Ulterior, în noiembrie 1925, s-a înfăptuit reforma monetară, înlocuindu-se coroana cu o nouă unitate monetară, pengö, ce a intrat în circulaţie la 1 ianuarie 1927[40].

Deficitul bugetar al Ungariei, ce trebuia acoperit din sumele primite din creditul extern contractat de Ungaria până în 1926, s-a dovedit mult mai uşor de înlăturat decât lăsaseră impresia autorităţile de la Budapesta în perioada 1923-1924. Încă de la sfârşitul anului bugetar 1924-1925, bugetul maghiar a devenit excedentar, una dintre cauzele acestei situaţii fiind aceea că „Ungaria s-a arătat a fi mai bogată decât se crezuse sau, mai bine zis, decât voise ea să pară"[41].

Pentru a-şi consolida reuşitele pe plan financiar, statul maghiar a fost obligat să aplice un program de reforme: reducerea drastică a aparatului birocratic al statului (numărul funcţionarilor era cu mult peste nevoile Ungariei, reprezentând o povară bugetară imensă: circa 60% din totalul cheltuielilor publice)[42]; centralizarea încasărilor şi veniturilor statului; introducerea unui sistem de contabilitate publică; restructurarea întreprinderilor principale ale statului; sprijinirea agriculturii; susţinerea industriei prin intermediul unui tarif vamal protecţionist etc.[43]

În concluzie, se poate afirma că activitatea de asanare financiară a Ungariei s-a înfăptuit cu reală eficienţă prin conjugarea eforturilor interne cu asistenţa din exterior. Paradoxal, împrumutul contractat de statul maghiar în cadrul schemei de reconstrucţie girată de Liga Naţiunilor nu a fost elementul determinant al asanării finanţelor maghiare. Decisive au fost însă ordinea introdusă în administrarea finanţelor publice şi controlul strict, efectuat de expertul american Jeremiah Smith, al aplicării dispoziţiilor adoptate de Liga Naţiunilor.

[39] AMAE, Fond 71/1920-1944, Ungaria, vol. 53, f. 32.
[40] *Ibidem*, f. 33-34.
[41] *Ibidem*, f. 36-37.
[42] Vezi Idem, Fond 71/1920-1944, Ungaria, *Politica internă, 1920-1923*, vol. 43, f. 334, 429.
[43] Idem, Fond 71/1920-1944, Ungaria, vol. 53, f. 38-40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astfel că sumele rezultate din împrumut au putut lua o altă destinaţie decât aceea stabilită iniţial. O bună parte a creditului obţinut de statul maghiar a fost utilizată pentru investiţii, pentru dezvoltarea factorilor de producţie ai Ungariei[44]. Cu alte cuvinte, „Ungaria şi-a plătit ea singură reparaţiuni în loc ca să plătească reparaţiunile ce le datora, pe baza tratatului, ţărilor învingătoare, greu încercate şi ele de războiul mondial"[45].

În acelaşi timp, poate câştigul cel mai important obţinut de Ungaria din schema de reconstrucţie financiară a Ligii Naţiunii a fost acela că a reuşit să pătrundă pe piaţa mondială de capital într-un moment în care alte ţări din regiune aveau reale dificultăţi în acest sens. Ungaria a izbutit să obţină şi alte împrumuturi din străinătate până la sfârşitul anilor '20, fapt care a avut implicaţii semnificative. Aceasta însemna că acei care creditau Ungaria aveau încredere în stabilitatea ei economică şi politică internă, iar, pe de altă parte, din perspectivă maghiară, aşa cum remarca în iunie 1927 Traian Stârcea, ministrul României la Budapesta, „toate împrumuturile pe care Ungaria le-a făcut până acum, precum şi acele pe care intenţionează să le contracteze în viitor sunt făcute cu tendinţa certă de a lega interesele financiare ale creditorilor străini şi deci, în mod implicit, ale marilor puteri respective de interesele politicii de revanşă a guvernelor Ungariei"[46].

*

Reconstrucţia financiară a Austriei şi Ungariei căzuse în sarcina „comunităţii internaţionale", pe de o parte datorită inflaţiilor galopante din cele două ţări şi pe de alta pentru că solvabilitatea celor două ţări era strâns legată de prevederile de natură financiară din tratatele de pace. România nu se găsea într-o situaţie similară. Era o ţară învingătoare în război, îşi realizase cea mai mare parte din obiectivele de natură naţională şi dorea să stea pe propriile picioare, simţindu-se capabilă să-şi apere suveranitatea. Deşi efectele războiului – pierderi, distrugeri, cheltuieli, datorii etc. – asupra României au fost profunde, resursele de care dispunea ţara, în special cele de natură alimentară şi cele petroliere, indicau existenţa speranţei de refacere, prin îmbunătăţirea balanţei comerciale externe.

Nu ne propunem să analizăm, în cadrul cercetării noastre, complexul set de probleme privitoare la reparaţii şi datorii în care a fost angrenată şi România în perioada interbelică. Şi aceasta pentru că nici una din aceste probleme nu şi-a găsit finalitatea până la limita temporală (1923-1924) pe care ne-am impus-o pentru studiul nostru. Chestiunea „reparaţiilor orientale" a fost de cele mai multe ori lăsată în suspensie de-a lungul anilor '20[47]; cotele atribuite diverselor

[44] Vezi I. Saizu, Al. Tacu, *Europa economică interbelică*, Iaşi, 1997, p. 84.

[45] AMAE, Fond 71/1920-1944, Ungaria, vol. 53, f. 40-41.

[46] *Ibidem*, f. 10.

[47] Emilian Bold, *Diplomaţia de conferinţe. Din istoria relaţiilor internaţionale între anii 1919-1933 şi poziţia României*, Iaşi, 1991, p. 227.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

state din reparaţiile germane şi cele orientale s-au modificat continuu[48], însă sumele care s-au plătit în realitate au fost mai mult decât modeste; România, în calitate de stat succesor al Monarhiei austro-ungare, avea datorii imense[49] – rambursarea vechii monede austro-ungare, plata titlurilor împrumuturilor de război făcute de Monarhia bicefală, achitarea cotei părţi din datoria antebelică a Imperiului austro-ungar, obligaţia de a plăti bunurile şi proprietăţile publice situate în teritoriile preluate (Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, Bucovina), aşa-numita „datorie de eliberare"[50] –, toate ridicându-se, potrivit unui calcul aproximativ, la 2,3 miliarde franci aur[51], însă, din fericire, nici din această sumă nu s-a plătit prea mult.

În al doilea rând, problemele României legate de datoriile şi creanţele sale în primii ani interbelici nu au provenit atât din sumele pe care le avea de primit sau de dat, cât mai ales din sentimentul, îndreptăţit de altfel, al liderilor români privitor la faptul că ţara lor era considerată o putere de mâna a doua. Tratamentului prea puţin binevoitor din partea marilor puteri la care a fost supusă România la forumul păcii de la Paris i s-au adăugat, la diversele conferinţe internaţionale din prima jumătate a anilor '20, nenumărate dovezi privind modul prea puţin amical în care era privit statul român de către foştii săi aliaţi[52]. Lista cu motive de disconfort pentru liderii români poate fi foarte lungă. Amintim doar câteva: cotele reduse atribuite României din reparaţiile de război; neinvitarea la unele reuniuni internaţionale dedicate refacerii economice a Europei; neadmisia vreunui delegat român în Comisia reparaţiilor şi în conducerea Băncii Reglementelor Internaţionale; presiunile la adresa României pentru ca aceasta să-şi rezolve anumite creanţe speciale prin acorduri bilaterale, ceea ce presupunea uneori concesii dureroase; daunele industriei petroliere, provocate la dorinţa Aliaţilor, au fost reglementate târziu şi prea puţin favorabil României etc.

Ceea ce este însă important din perspectiva relaţiilor româno-maghiare este faptul că la doar câţiva ani după încheierea războiului dispărea o distincţie ce părea sortită unei vieţi mai îndelungate: aceea dintre învinşi şi învingători. Dacă în relaţia Franţa-Germania această diferenţă de statut s-a pierdut în a doua jumătate a anilor '20, în relaţia România-Ungaria încă din primii ani interbelici şi-au făcut apariţia destule elemente care pledau în favoarea estompării sau chiar a eludării acestei distincţii. Iar unul dintre aceste elemente a fost accesul la piaţa internaţională de capital, un indicator extrem de important, nu numai sub raport economic, ci şi politic.

[48] *Ibidem*, p. 108, 180.

[49] Despre argumentele filosofice şi juridice care au contribuit la această stare de fapt, vezi, Ernst H. Feilchenfeld, *Public Debts and State Succession*, New York, 1931, p. 458-465, 474-487, 494-518, 571-575, 623-642.

[50] Ion I. Lăpedatu, *Chestiuni de finanţe publice*, Cluj, 1923, p. 2-33; G. M. Dobrovici, *Clauze financiare ale tratatului de pace cu Austria şi Ungaria şi datoria publică aferentă Bucovinei, Transilvaniei, Banatului şi părţilor ungurene alipite*, în „Cronica financiară", II, nr. 9-11/1920, p. 163-171.

[51] George Cioriceanu, *Datoria publică a României*, Bucureşti, 1923, p. 25.

[52] Vezi, spre exemplu, „Cronica financiară", nr. 9-11/1920, p. 175-179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşa cum am văzut, Ungaria a reuşit, începând cu 1924, să obţină credite din ce în ce mai substanţiale, în condiţiile în care alte ţări din regiunea Europei centrale şi răsăritene au eşuat în tentative similare. Este cazul României, care, în afară de câteva credite de mici dimensiuni din perioada 1919-1921, destinate în principal asigurării unui minim alimentar şi de armament[53], nu a izbutit să obţină capitalul de care avea atâta nevoie pentru dezvoltare. Paradoxal, unul din atuurile României – resursele petroliere – mai mult a complicat decât a facilitat accesul ţării la credite externe.

După război, mai multe firme străine au încercat să obţină concesionarea exploatării terenurilor petroliere ale statului român, iar în 1921 a apărut un sindicat format din firme britanice, franceze, olandeze şi americane, susţinut evident de către guvernele respective. Sindicatul a negociat cu guvernul român, care a mai primit şi oferte de la grupuri şi companii individuale[54]. Francezii şi britanicii abordau chestiunea petrolului românesc uneori împreună, în spiritul acordului de la San Remo din 1920[55], iar alteori separat, încercând să obţină preponderenţa în industria petrolieră românească[56]. Însă românii s-au arătat în general reticenţi faţă de dominarea industriei lor petroliere de către capitalui extern. Dacă totuşi guvernul Averescu, din anii 1920-1921, şi-a arătat disponibilitatea spre negociere[57], fără însă a se ajunge la rezultate concrete, după venirea la putere, în ianuarie 1922, a guvernului condus de Ion I. C. Brătianu, şansele de obţinere a unor credite externe prin gajarea drepturilor de exploatare ale terenurilor petroliere româneşti s-au redus simţitor. Iar după adoptarea Constituţiei din 1923, ce naţionaliza toate resursele naturale, şi a Legii minelor din 1924, ce impunea restricţii asupra personalului şi capitalului străin din întreprinderile de exploatare a subsolului, aceste şanse aproape au dispărut[58].

Un alt obstacol în calea obţinerii de către România a unor împrumuturi de pe piaţa de capital londoneză l-au constituit dificultăţile şi întârzierile în privinţa reglementării debitelor mai vechi şi a plăţii daunelor din industria petrolieră românească. Prima chestiune a fost tergiversată de-a lungul anilor '20, iar neplata de către România a dobânzilor la împrumuturile antebelice a determinat Bursa londoneză să excludă din lista sa oficială bonurile de tezaur româneşti[59]. La rândul său, Banca Angliei s-a arătat reticentă, în 1928, faţă de schema românească de stabilizare monetară[60]. Chestiunea pagubelor din industria petrolieră românească a fost reglementată abia în 1925-1926 printr-un compromis

[53] G. Cioriceanu, *op. cit.*, p. 14, 22-25; Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Bucureşti, 1966, p. 129.

[54] Gh. Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, Bucureşti, 1998, p. 112-120.

[55] Vezi „International Conciliation", no. 166/September 1921, p. 52-53.

[56] I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 119.

[57] Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 103-104.

[58] Valeriu Florin Dobrinescu, *Relaţii româno-engleze (1914-1933)*, Iaşi, 1986, p. 124-130.

[59] În primăvara lui 1924 s-a revenit asupra acestei decizii, în special datorită explicaţiilor oferite de Titulescu, ministrul României la Londra (I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 136).

[60] A. Orde, *British Policy*..., p. 275, nota 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care a nemulţumit ambele părţi[61]. Oricum, în aceste condiţii, la mijlocul anilor '20, capitalul britanic rămânea inaccesibil pentru România, adică exact în perioada când Ungaria beneficia de împrumuturi consistente din partea băncilor londoneze şi de susţinerea conducătorilor Băncii Angliei şi ai Ministerului de Finanţe britanic.

Cum şi capitalul american se dovedea de neatins pentru noi, datorită condiţiilor impuse băncilor americane de către Departamentul de Stat al S.U.A.[62], singura şansă pentru obţinerea vreunui împrumut de către statul român părea aceea legată de piaţa franceză de capital. S-a dovedit însă o şansă ratată. Cauzele au fost variate, ele fiind, aşa cum s-a remarcat deja, şi de natură internă, dar mai ales ţinând de conjunctura politică, financiară şi economică internaţională[63]. Politica internă şi externă a guvernului Brătianu nu era întotdeauna pe placul Parisului, iar băncile franceze nu aveau disponibilităţi pecuniare prea mari în perioada 1923-1925[64]. Mai mult, picătura care a umplut paharul a fost încercarea Senatului francez din decembrie 1923 de a lega chestiunea împrumutului de aceea a unor creanţe private faţă de statul român[65].

Astfel că finalul tentativei româneşti de a obţine un împrumut francez pentru înarmare a fost acela intuit de I. G. Duca, ministrul de externe, încă de la începutul lui 1923, atunci când Alexandru Cretzianu, diplomat în cadrul M.A.S.[66], i-a comunicat, la 10 ianuarie, ştiri privitoare la pregătirile militare ale Ungariei şi Rusiei rugându-l să insiste pentru trimiterea de material de război din Franţa[67]. Răspunsul lui Duca de la Paris, adresat Ministerelor de Finanţe şi de Război, indica faptul că acesta se ocupase de chestiune, dar încheia astfel: „insist asupra trebuinţei de a începe organizarea fabricaţiunii la noi în ţară"[68]. Era un indiciu că negocierile lui Duca pentru obţinerea unui împrumut francez destinat

---

[61] V. F. Dobrinescu, *Relaţii româno-engleze...*, p. 136-137.

[62] Vezi Robert D. Schulzinger, *American Diplomacy in the Twentieth Century*, New York, 1994, p. 130.

[63] Vezi I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 118-128; Idem, *Probleme ale relaţiilor internaţionale ale României după primul război mondial*, în AIIAI, tom XVIII, 1981, p. 354-359; Ion Stanciu, *România şi condiţiile financiare internaţionale după primul război mondial (1919-1929)*, în RdI, tom 37, nr. 12/1984, p. 1214-1215; Constantin Iordan, *România şi relaţiile internaţionale din sud-estul european: probleme ale păcii, securităţii şi cooperării (1919-1924)*, Bucureşti, 1999, p. 85-86.

[64] Ceea ce nu le-a împiedicat să-i împrumute totuşi pe polonezi şi iugoslavi în 1923-1924 (A. Orde, *British Policy...*, p. 276). Pentru unele din cauzele dificultăţilor financiare franceze din perioada respectivă, vezi Al. S. Penescu, *Ofensiva contra francului. Tipul speculaţiunei, Episodul din martie 1924*, Bucureşti, 1925.

[65] La Budapesta se considera că intrigile britanice au împiedicat contractarea de către români a unui împrumut din Franţa (AMAE, Fond 71/1920-1944, Ungaria, *Politica internă, 1924-1925*, vol. 44, f. 25).

[66] Pentru începutul carierei sale diplomatice, vezi Alexandru Cretzianu, *Relapse into Bondage: Political Memoirs of a Romanian Diplomat, 1918-1947*, ed. by Sherman David Spector, Iaşi, 1998, p. 21-32.

[67] AMAE, Fond Dosare speciale, 71/1923, Ungaria, U9, vol. 93/1, f. 21.

[68] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

achiziţionării de material militar nu păreau prea fructuoase. României nu-i rămânea decât varianta apelului la resursele proprii, inevitabil limitate.

În concluzie, se poate afirma faptul că în perioada 1923-1925 distincţia dintre statutul României de ţară învingătoare şi acela al Ungariei de ţară învinsă era extrem de estompată. Ungaria intrase încă din 1922 în Liga Naţiunilor şi se manifesta foarte activ la lucrările forumului genevez. Reuşise să obţină un acces semnificativ pe piaţa internaţională de capital, fără ca adversarii săi să poată bloca aprobarea planului Ligii de asanare financiară. Tot în 1923, liderii maghiari au lansat campania antiromânească pe tema optanţilor. României îi era refuzat, în aceeaşi perioadă, accesul la credite externe – sau şi-l refuza ea însăşi, datorită condiţiilor oneroase care îi erau propuse –, iar Mica Înţelegere părea în 1924 mai dezbinată ca oricând, tensiunile româno-iugoslave făcându-i pe unii să creadă că respectivul organism antimaghiar era în pragul destrămării[69]. Nu toate previziunile negative din acei ani, în ceea ce priveşte relaţiile dintre România şi Ungaria, aveau să se împlinească, însă ne pare cert faptul că în diplomaţia europeană de la mijlocul anilor '20 puţini îşi mai aduceau aminte că România şi Ungaria ieşiseră din Marele Război cu statute internaţionale diferite: una era învingătoare, iar cealaltă învinsă. Poate doar cei la urechile cărora ajungeau lamentaţiile maghiare, permanente şi zgomotoase, cu privire la necesitatea modificării graniţelor.

HUNGARIA, ROMANIA AND THE INTERNATIONAL CAPITAL AT THE BEGINNING OF THE TWENTIES
(Summary)

Toward middle twenties (1923-1925) Romania and Hungary had contrasting results in their attempts to enter international capital market: while Hungary benefited from a plan of financial rehabilitation under the aegis of the League of Nations and got external loans, Romania did not obtain any foreign money, sometimes because of her rejection of onerous terms. This development suggests that it have been commencing to fade away the distinction between the victors and vanquished in the Great War. At least concerning Romania and Hungary, in 1924-1925 these labels barely existed.

[69] Idem, Fond Mica Înţelegere, vol. 5, f. 219, 249-250.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RĂZVAN LOCOVEI

CEHOSLOVACIA ÎN PRIMII ANI AI STATALITĂȚII. INFORMAȚII DIN ARHIVELE MILITARE

În memoriile sale, publicate sub titlul de *Weltrevolution*, Masaryk consacra o axiomă: „statele se menţin prin acele forţe politice din care s-au născut"[1]. Pornind de la această constatare, rezultă că actul din 28 octombrie 1918 este rezultatul violării flagrante, de către Monarhia Austro-Ungară, a drepturilor naţiunilor subjugate, politică ce a avut consecinţe funeste pentru statul dualist.

Primele semne evidente ale dezintegrării apăreau în timpul revoluţiei de la 1848. Atunci a ieşit în evidenţă atât faptul că liderii politici ai Austriei nu erau în stare să înţeleagă amploarea chestiunii naţionalităţilor, cât şi refuzul lor de a da o rezolvare acestei probleme, în spiritul unui federalism acceptabil pentru toate elementele etnice[2]. Compromisul austro-ungar de la 1867 a asigurat doar supremaţia unei minorităţi germano-maghiare asupra majorităţii slavo-latine. Criza s-a agravat şi mai mult în condiţiile în care, pentru asigurarea dominaţiei acestei minorităţi, statul se sprijinea tot mai mult pe Germania, tinzând să devină o simplă anexă a acesteia; Autro-Ungaria ajungea astfel un pericol pentru echilibrul european şi un cap de pod al penetraţiei germane către Orient[3].

Dacă până la războaiele balcanice cehii şi slovacii mai credeau într-o bruscă iluminare a conducătorilor politici vienezi şi budapestani în „chestia naţionalităţilor", după această dată, majoritatea liderilor cehi şi slovaci deveneau adversari declaraţi ai monarhiei dualiste. Odată identificat inamicul, conturarea unei tactici de luptă eficiente nu mai era decât o chestiune de timp; sunt cunoscute întrevederile pe care Masaryk le-a avut cu liderii de la Viena, pentru a se elucida asupra liniei politice oficiale a Austriei în problema naţionalităţilor[4].

---

[1] Liviu P. Nasta, *Politica externă a D-lui Masaryk*, în volumul *T.G. Masaryk, Preşedintele Republicii Cehoslovace*, Editura Adevărul, 1930, p. 51.

[2] Jaroslav Prokes, *Histoire Tchecoslovaque*, Editions Orbis, Praga, 1927.

[3] *Ibidem*.

[4] În decembrie 1912, în cursul primului război balcanic, Masaryk, a fost însărcinat de Pasici, unul din liderii sârbilor, să medieze între Belgrad şi Viena. Cu această ocazie, Masaryk s-a deplasat la Ballplatz, unde a avut o discuţie cu contele Brechtold, ministrul de externe al Austro-Ungariei. Constatările deputatului ceh sunt, din punctul slav de vedere, edificatoare: „şi iată că vine la distinsul conte un deputat care, înainte de Pasici, face o propunere: cum ar putea face Austro-Ungaria o pace durabilă cu Serbia. Ceea ce cerea sârbul era puţin; Brechtold ar fi trebuit să-l invite le Viena [...]. După vizita mea, se spune că el ar fi zis: a fost aici un profesor care voia

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 445–457

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Participarea la război a cehilor şi slovacilor, sub drapelul chesaro-crăiesc, a fost cea indicată de interesele lor naţionale. În septembrie 1914, Regimentul 8 infanterie ceh s-a îmbarcat pentru front împins de baionetele unui regiment german, Regimentul 11 infanterie Pisek a preferat să se lase spulberat de artileria ungară decât să-i atace pe sârbi, iar Regimentul 108 infanterie din Benesov provoca austro-ungarilor dezastrul de la Kolumbara[5]. Antologic va rămâne, în analele istoriei militare, episodul cu Regimentul 28 infanterie Praga, care, pe frontul rusesc, a trecut într-o noapte la inamic, cu tot cu muzică şi bagaje[6].

Lipsa de motivaţie, defetismul şi adversitatea făţişă manifestate pe front, vizavi de comandamentele austro-ungare, vor face din soldaţii cehi şi slovaci clientela predilectă a curţilor marţiale şi plutoanelor de execuţie, impunând măsuri drastice de izolare şi de supraveghere a acestora[7].

Opoziţia internă s-a grupat într-o organizaţie clandestină, cu sediul la Praga, cunoscută în epocă sub denumirea de „Maffia". După fuga lui Masaryk în străinătate, urmată de cea a lui Benes, s-a deschis un nou front antiaustriac, de această dată propagandistic şi diplomatic. Misiunea principală asumată în străinătate de Masaryk consta în lămurirea opiniei publice şi a liderilor politici din statele Antantei în legătură cu adevărata stare de lucruri din Europa Centrală şi de a face cunoscute idealurile naţionale ale cehilor şi slovacilor.

Astfel de precizări erau necesare pentru contracararea propagandei austro-ungare, ce părea a înregistra anumite succese în rândul opiniei publice din ţările antantiste[8].

Tot lui Masaryk i se mai datora, cel puţin în prima fază, organizarea în străinătate a legiunilor de voluntari cehoslovaci, care au avut, în mod efectiv,

---

să câştige un comision" (T.G. Masaryk, *La ressurection d'un état. Souvenirs et reflections. 1914-1918*, Paris, Librairie Plon, 1930, p. 2).

Odată cu izbucnirea primului război mondial, pentru a se informa asupra mersului evenimentelor, Masaryk a avut o întrevedere cu Koerber, ministrul de război al monarhiei dualiste. Răspunsurile oficialului la întrebările deputatului ceh sunt cât se poate de clare: „Nu suntem bine pregătiţi <pentru război, n. ns.>, iar dacă ieşim învingători alături de Germania, atunci Austria nu se va întoarce pe calea ei, nu va elibera popoarele sale, dimpotrivă, va deveni arogantă şi va face noi dificultăţi" (coord. Viorica Moisuc, Ion Calafeteanu, *Afirmarea statelor naţionale independente şi unitare din centrul şi sud-estul Europei*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1979, p. 160).

[5] *Ibidem*, p. 162.

[6] H. Dimitriu, *Trecutul istoric şi luptele pentru independenţa Cehoslovaciei*, în „România Militară", nr. 9, 1923, p. 850.

[7] În condiţiile în care militarii proveniţi din rândul naţiunilor slave alcătuiau 44% din efectivele armatei imperiale, în mai 1915, Înaltul Comandament German a dispus desfiinţarea unităţilor recrutate pe criterii regionale, preluând şi comanda supremă pe frontul oriental (V. Moisuc, I. Calafeteanu, *op. cit.*, p. 53) .

[8] Între luările de poziţie de acest fel trebuie amintite cele ale lui Jacques Bainville, care, în „Action Francaise", scria că „dezmembrarea Austro-Ungariei ar fi o nenorocire europeană" şi puternicul curent de opinie apărut în rândurile cercurilor catolice din Franţa, care, sub deviza *„sauvez l'Autriche"*, afirma că „dacă Austro-Ungaria n-ar fi existat, atunci ea ar fi trebuit inventată" (Liviu P. Nasta, *op. cit.*, p. 53). Esenţa unor astfel de atitudini se rezuma la faptul că Antanta învingătoare ar fi trebuit să procedeze la o separare a Austriei de Germania şi Ungaria, la reformarea lor în sens democratic şi umanitar, fără a afecta structura teritorială monarhiei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

partea lor de contribuție la victoria Antantei pe fronturile europene[9]. Pe infrastructura legiunilor cehoslovace, vor fi create mai apoi forțele armate naționale ale tânărului stat.

Destrămarea Austro-Ungariei a fost rezultatul acțiunilor conjugate venite din abandonul istoric [10], mișcările centrifuge ale națiunilor subjugate și înfrângerea Puterilor Centrale în război. La 28 octombrie 1918, Jules Andrassy, ministrul de externe al statului dualist, declara lui Wilson că "Monarhia [...] admite ca iugoslavii și cehii să poată decide dacă mai doresc sau nu să rămână în cadrul Austro-Ungariei"[11].

În aceeași zi, Comitetul Național proclama Republica Cehoslovacă, lovitura de stat fiind urmată de preluarea efectivă a controlului asupra instituțiilor publice, centrelor de comunicații și prin depunerea, de către elemente ale armatei cehe, a jurământului de credință față de noile autorități[12]. Printre primele acte ale noii puteri amintim convocarea Adunării Naționale Cehoslovace, constituirea primului guvern, iar primul președinte al Republicii a devenit Masaryk[13].

Frontierele Republicii Cehoslovace din perioada interbelică au fost consfințite prin tratatele de la Saint Germain[14], Trianon[15], Tratatul Frontierelor de la Sèvres[16], precum și prin Decizia Conferinței Ambasadorilor, din 28 iulie 1920[17]. Aceste tratate consfințeau *de jure* existența, în Europa Centrală, a unei noi entități statale, ce avea ca punct de plecare teritoriile ce aparținuseră odinioară fostului Regat al Boemiei, cărora li s-au mai adăugat spații integrate inițial în Germania, Austria și Ungaria. La 28 iulie 1920, o decizie a Conferinței

---

[9] Primul regiment de voluntari s-a constituit pe frontul rusesc, la începutul anului 1916, iar mai apoi o brigadă din trei regimente și un batalion de depozit; cu toată bunăvoința manifestată de țar, inerția birocrației, germanofilia unor ofițeri și întinderea imensă a teritoriului rusesc erau piedici în acțiunea de recrutare. Voluntarii cehi și slovaci din S.U.A. s-au concentrat în tabăra de la Stanford (Connecticut), fiind apoi trimiși pe frontul francez în 23 de transporturi a 100 de persoane, iar în armata americană serveau aproximativ 30.000 de cehi și slovaci. În Italia, prin decretul din 4 octombrie 1917, guvernul autoriza constituirea de unități compuse din foști prizonieri cehi și slovaci, iar în iunie 1918, generalul italian Graziani introducea în luptă primul batalion ceh, lângă Veneția (F. Steidler, J. Bohac, F. Bednaryk, *Les legions tchécoslovaques pendant la guerre mondiale*, Praga, Pamatnik Odboje, 1928, p. 10-50, passim).

[10] Pentru detalii asupra conceptului de *abandon istoric*, vezi Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu, *Dicționar de sociologie*, București, Editura Babel, 1998, p. 11.

[11] Josef Pesek, *Histoire Tchecoslovaque*, Bureau d'Edition et Librairie des Professeurs, 1925, p. 188.

[12] Jean Opocensky, *La fin de l'Autriche et la genèse de l'Etat Tchécoslovaque*, Praga, Editions Orbis, 1928, p. 141-142.

[13] Proclamarea formei republicane de guvernământ pornea de la lipsa altor alternative, deoarece, în epocile anterioare, vechea aristocrație boemiană devenise habsburgică, iar casa domnitoare s-a înstrăinat de națiune (T.G. Masaryk, *L'Europe nouvelle*, Paris, 1918, p. 174).

[14] *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională, 1918. Documente interne și externe. Iulie 1919–octombrie 1919*, volumul IV, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 301-302.

[15] *Ibidem*, vol. VI, p. 277-279.

[16] *Ibidem*, p. 420-424.

[17] Bohuslav Horak, *Republique Tchécoslovaque. Annuaire. 1928*, Praga, Editions Orbis, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ambasadorilor a atribuit Poloniei o parte a Sileziei Orientale (cu districtele Bilec şi parte din Teschen) şi o parte a Slovaciei (districtele Spis şi Orava)[18]. Din punct de vedere teritorial, statul cehoslovac avea, în perioada interbelică, o suprafaţă de 140.408 km^2, fiind pe locul 15 ca mărime pe continentul nostru[19].

Datele recensământului din 1921 demonstrau caracterul naţional al statului. Dintr-un total de 13.612.000 de locuitori (locul nouă în Europa), elementul slav deţinea majoritatea (69,50%), urmat de cel german (23,4 %) şi cel maghiar (5,6%)[20]. Din punct de vedere confesional, majoritatea populaţiei era romano-catolică (73,6%), urmată de protestanţi (7,3%), greco-catolici (3,9%), ortodocşi (10,5%) şi israeliţi (2,6%)[21]. Din datele statistice privitoare la ocuparea populaţiei în economie, reieşea că Republica Cehoslovacă din perioada interbelică era un stat industrial-agrar[22], iar ponderea sectorului industrial era mai mare decât în celelalte state succesorale învecinate.

În orientarea sa de politică externă, Republica Cehoslovacă se anunţa, încă din primii ani ai existenţei sale statale, o aliată fidelă a Antantei. Alături de Polonia reunificată, de Iugoslavia şi România, Cehoslovacia se dorea „santinela care supraveghează Germania în Europa orientală"[23]. Caracterul democratic al regimului politic intern s-a menţinut în întreaga perioadă interbelică, alături de stabilitatea vieţii politice şi economice; făcând comparaţie cu alte state, Eduard Benes constata în 1936 că „suntem singurul stat din Europa Centrală şi unul din rarele state europene care, din 1918, şi-a menţinut o continuitate a solidităţii politice, sociale şi economice, a întregii politici interne în general"[24].

Interesul guvernului de la Bucureşti de a avea bune relaţii cu Republica Cehoslovacă era firesc, date fiind frontiera comună[25], statutul de stat succesoral, cu aceleaşi probleme care decurgeau de aici, precum şi stabilitate politică, dublată de un înalt nivel de dezvoltare economică. Documentele studiate în arhivele militare ne permit reconstituirea debutului legăturilor bilaterale, în plan politic şi militar, în perioada de dinaintea stabilirii relaţiilor oficiale[26].

---

[18] *Ibidem.*

[19] Provinciile componente, în ordinea mărimii lor, erau următoarele: Boemia (52.064 km^2), Slovacia (48.433 km^2), Moravia (22.315 km^2), Rusia Subcarpatică (12.644 km^2) şi Silezia (4.452 km^2) (*Ibidem*).

[20] *Ibidem*, p. 9.

[21] *Ibidem*, p. 10.

[22] 36,9% din populaţie se îndeletnicea cu agricultura, 33,8% cu industria, iar 19,7% cu comerţul şi activităţile bancare. Preocupările cu caracter industrial erau preponderente la grupul etnic german, iar cele cu caracter agrar la slovaci şi la ruteni (*Ibidem*, p. 11).

[23] T.G. Masaryk, *op. cit*, p.174.

[24] Eduard Benes, *Problemes de la Tchécoslovaquie. Declarations faites par le President de la Republique Tchécoslovaque dans le Nord de la Boheme*, Praga, Editions Orbis, 1936, p. 23.

[25] Frontiera româno-cehoslovacă din perioada interbelică avea 201 km, respectiv 0,58% din lungimea totală a fruntariilor României Mari (*Istoria Militară a poporului român. Evoluţia sistemului militar naţional în anii 1919-1944*, Bucureşti, Editura Militară, 1989, p. 253).

[26] Relaţiile diplomatice oficiale au fost stabilite pe 15 septembrie 1920, când se deschidea la Praga prima misiune a României, având ca titular pe Constantin Hiott, trimis extraordinar şi ministru plenipotenţiar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În intervalul 1919-1920, reprezentant al guvernului român la Praga era Isopescu-Grecul, fruntaș bucovinean și bun cunoscător al realităților din statul vecin, iar ofițer de legătură pe lângă Înaltul Comandament al Armatelor Cehoslovace era maiorul Stere Costescu. În postul de atașat militar la Praga era desemnat maiorul Vecchi Luigi Victor[27]. Deoarece un mare număr de rapoarte trimise de la Praga purtau semnătura ofițerului de legătură, ne vom ocupa, în cele ce urmează, de rapoartele acestuia.

Cu ordinul nr. 2281 din 28.IV.1919, Marele Cartier General român se adresa maiorului Costescu, făcându-i cunoscut că a fost desemnat ca ofițer de legătură pe lângă Comandamentul Suprem cehoslovac[28]. Pe verso, documentul în cauză conținea o listă cu însoțitorii maiorului Costescu la Praga, cu atribuții necesare îndeplinirii misiunii ofițerului de legătură[29]. Programul zilnic al ofițerului de legătură și modul în care acesta își procura informațiile necesare pot fi deduse din deconturile pe care acesta le întocmea lunar, specificând sumele și ocazia cu care s-au cheltuit[30].

O verigă importantă în activitatea oricărui ofițer trimis în misiune în străinătate o constituie comunicațiile cu șefii săi din țară, cărora le trimite rapoarte periodice, primind în schimb instrucțiuni care să-l orienteze mai bine în demersurile sale. Situația de după război era puțin favorabilă unor comunicații permanente și facile, fapt semnalat și prin raportul 41/3.VII.1919, către Biroul Contrainformații din M.C.G. Român[31]. În final, și în urma intervenției părții cehoslovace, comunicațiile s-au mai ameliorat, fiind stabilită și legătura prin radio[32].

În ceea ce privește maniera de redactare, rapoartele erau dactilografiate, purtând antetul cu autoritatea de la care emană, data la care au fost redactate și departamentul căruia i se adresau. Rapoartele se prezentau sub o formă sintetizată, pe capitole distincte, ce descriau situația militară, politică, economică și socială a Republicii Cehoslovace, fără a se cantona strict doar în acest

[27] Informația se regăsește și în Dumitru Preda, Mihai Retegan, *Lista atașaților militari români*, în RA, nr. 4, 1981, p. 505-513.

[28] Arhivele Militare Române, Pitești, fond 876, dosar 169, fila 2 (în continuare: AMRP).

[29] Elev plutonier Benes Ernest, translator de limbă cehă, Rotaru Gheorghe, subofițer de administrație și dactilograf, soldat Popovici Ion, telefonist și planton în birou, soldat Lazăr Dumitru, ordonanță (*Ibidem*).

[30] Conform borderourilor justificative, mr. Costescu a cheltuit, în intervalul mai-iulie 1919 inclusiv, suma de 5.531 lei, la o rată de schimb cuprinsă între 1,09 și 1,14 lei pentru o coroană cehoslovacă. Între cheltuieli sunt amintite mesele la restaurante cu ziariști și ofițeri străini, procurarea presei și a altor publicații, chiria pentru birou, nu în ultimul rând închirierea de trăsuri și automobile pentru deplasarea la sediile unor demnitari și la diverse manifestări oficiale (Idem, dosar 163, f. 44-47).

[31] Prin raportul amintit transmitea că, din momentul plecării din țară, n-a primit nici un curier și nu cunoaște destinația rapoartelor expediate; cerea, pentru informare asupra situației din România, măcar Buletinul de Informații al M.C.G., pentru a comunica interlocutorilor străini relațiile solicitate (AMRP, fond 876, dosar 162, f. 222).

[32] Serviciul telegrafic cehoslovac instalase linia Praga-Kassau-Debrețin-București, iar din partea română, radiogramele erau recepționate de stația T.F.F. cu indicativul „Vaslui" (*Ibidem*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domeniu[33]; acolo unde se impuneau detalii amănunţite, se anexau, la sfârşitul raportului, documentele necesare.

Conform rapoartelor, imediat după sosirea la Praga, maiorul Costescu a avut întrevederi cu personalităţi politice şi militare ale Republicii, în scopul informării asupra situaţiei generale. O primă întrevedere a avut loc pe 12 mai 1919, cu generalul Pelle, axată mai ales pe evoluţia operaţiilor militare purtate de ambele armate contra Ungariei[34].

Interlocutorul ceh era convins că „la Paris, Consiliul celor patru se înţelege perfect când este vorba de a nu se lua nici o hotărâre, dar nu se mai înţelege deloc când trebuie să decidă ceva"[35]. Tot generalul Pelle s-a arătat dispus să stabilească, de comun acord cu partea română, linia de demarcaţie fixată de mareşalul Foch, utilizarea liniei ferate Csap-Hust, paza acesteia şi internarea prizonierilor capturaţi[36]. În raportul său, maiorul Costescu mai consemna şi intenţia generalului Pelle de a pleca la Paris, pentru a obţine din partea mareşalului Foch acordul la ofensiva contra Budapestei, precum şi suspiciunea că cehoslovacii ar intenţiona capturarea flotei de Dunăre a fostei monarhii dualiste, aflându-se în rivalitate cu sârbii din acest punct de vedere[37]. O profundă preocupare a părţii cehoslovace era legată şi de contaminarea cu ideologie bolşevică a foştilor prizonieri austro-ungari din Rusia, ce urmau a fi repatriaţi, avansând chiar ideea unui triaj al acestora, în speranţa că românii vor proceda la fel[38]. În încheiere, maiorul Costescu a arătat că România este dispusă la o cooperare sinceră cu Cehoslovacia, precum şi că demersurile părţii române la Paris, pentru a obţine aprobarea ofensivei peste Tisa, sunt în curs[39].

Însoţit de Isopescu-Grecul, delegatul guvernului român pe lângă cel cehoslovac, începând cu 3 februarie 1919[40], maiorul Costescu a avut o întrevedere cu Klofac, ministrul Apărării Naţionale al Republicii. Întrevederea a avut loc pe 23 mai 1919, discuţiile plasându-se, în linii mari, pe linia celor avute cu generalul Pelle[41].

Klofac a dorit să ştie dacă românii mai înaintează sau nu asupra Budapestei, pentru a le da concursul[42]. La răspunsul maiorului Costescu potrivit căruia sondarea Conferinţei Păcii este în curs, interlocutorul ceh a afirmat că „la Paris nu se spune niciodată nici da, nici nu, dar că Aliaţii vor fi mulţumiţi de rezultat, aşa cum au fost mulţumiţi şi de prima noastră ofensivă (până la Tisa)"[43].

[33] Între documentele expediate de la Praga se mai regăseau sinteze asupra armatei roşii ungare şi sovietice, alături de ştiri diverse despre alte state europene, care ar fi putut interesa M.C.G. sau guvernul de la Bucureşti.

[34] AMRP, fond 876, dosar 162, f. 8.

[35] *Ibidem.*

[36] *Ibidem.*

[37] *Ibidem.*

[38] *Ibidem.*

[39] *Ibidem.*

[40] *Reprezentanţele diplomatice ale României,* Bucureşti, Editura Politică, 1971, vol. II, p. 190.

[41] AMRP, fond 876, dosar 162, f. 8.

[42] *Ibidem.*

[43] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Discuțiile au evoluat mai apoi către chestiunile cu caracter politic; la afirmația lui Klofac, potrivit căreia ar fi necesară o alianță româno-cehoslovacă, în care ar intra și iugoslavii și bulgarii, a intervenit Isopescu-Grecul, care a ridicat problema Banatului. Intervenția era justificată atunci de acțiunile sârbești, menite să neliniștească partea română[44].

Fără a-și exprima o poziție clară în chestiunea amintită, ministrul Klofac a reluat problema aliaților, declarând că cehii poartă discuții pe această temă „chiar și cu polonezii și ucrainenii", în condițiile în care „perspectiva bolșevismului e foarte îndepărtată, prin măsurile democratice care s-au luat"[45]. Tot de la ministrul ceh s-a mai aflat că Appony, fostul demnitar austro-ungar, ar fi trimis o scrisoare autorităților de la Praga, în care declara că ar intenționa să devină un bun cetățean; mobilul real părea însă a fi legat de întinsele domenii pe care acesta le deținuse în Slovacia și pe care se temea să nu le piardă[46].

Pe 23 mai 1919, Isopescu-Grecul l-a prezentat pe maiorul Costescu și la Ministerul de Externe al Republicii Cehoslovace. Deoarece Charles Kramar, titularul portofoliului Externelor era la Paris, discuțiile au fost purtate cu Stepanek, consilier de legație și locțiitor al ministrului[47].

În cadrul discuțiilor purtate, Isopescu-Grecul a reluat chestiunea Banatului. Interlocutorul ceh i-a declarat că telegrama privitoare la atribuirea Banatului în favoarea Serbiei ar fi fost introdusă în ziare în mod intenționat și că el nu crede într-o astfel de posibilitate[48].

În privința relațiilor cu Polonia a rezultat o profundă nemulțumire din partea oficialităților pragheze: „sunt trei grupe, după statele cărora au aparținut până acum, care se mănâncă între ele"; deși acestea se puteau reconcilia până la urmă, nu erau viabile ca parteneri de negociere[49].

Pentru îmbunătățirea comunicațiilor dintre România și Cehoslovacia, partea cehă și-a luat angajamentul instalării unui fir telegrafic direct Praga-București, condiționând însă de posibilitatea ca el să poată fi folosit și de reprezentanții săi la București[50].

Din cauza faptului că transporturile erau legate strâns de operațiunile militare în curs de desfășurare, prin intermediul lui Isopescu-Grecul, maiorul Costescu a fost prezentat lui Zaradnik, ministrul comunicațiilor. Întrevederea era favorizată și de faptul că Zaradnik și Isopescu-Grecul se cunoșteau de

[44] Probabil cu intenția de a pune Aliații în fața faptului împlinit, sârbii au ocupat întreg Banatul, recurgând la prigonirea populației românești și la demontarea unor fabrici, pe care le-au transportat pe teritoriul lor. Aliații, revenind asupra hotărârii lor inițiale, au partajat Banatul între români și sârbi, iar partea estică a provinciei, după evacuarea ei de către trupele sârbești, a fost ocupată de Divizia 11 franceză, din motive lesne previzibile (Radu Băldescu, maior, *Operațiunile armatei române în Ardeal și Ungaria. 1 noiembrie 1918-15 august 1919. Curs predat elevilor ofițeri ai Școalelor Speciale de Infanterie și Cavalerie*, Sibiu, Tipografia Cavaleriei, 1928, p. 46).

[45] AMRP, fond 876, dosar 162, f. 8.

[46] *Ibidem*.

[47] *Ibidem*, f. 9.

[48] *Ibidem*.

[49] *Ibidem*.

[50] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dinainte de război, fiind colegi în Reichsratul austriac; întâlnirea a avut loc la 23 mai 1919[51].

Zaradnik a declarat că „tot ceea ce dorim noi românii, dânsul iscăleşte cu ochii închişi, şi că una din dorinţele sale, ca ministru de comunicaţii, este aceea de a înfiinţa un tren direct Praga-Bucureşti"[52].

Tot din partea oficialului cehoslovac au venit şi o serie de propuneri de colaborare economică. Înainte de a le prezenta, am considerat necesare câteva precizări prealabile.

Dacă ar fi să încercăm o periodizare a relaţiilor comerciale din intervalul 1919-1921, atunci am putea distinge două etape: intervalul 1919-1921 (denumit de Virgil Madgearu şi perioada tranziţiei la economia de pace) şi perioada 1922-1929 (caracterizată prin activizarea schimbului de mărfuri în compensaţie)[53]. Republica Cehoslovacă a moştenit mai bine de 80% din industria fostei monarhii dualiste, iar cifra absolută a marilor întreprinderi depăşea, cam de şapte ori, toate statele succesorale reunite[54].

Actele de liberă determinare din 1918 au dus la dezintegrarea teritorială a dublei monarhii şi la distrugerea echilibrului economic existent până atunci, iar industria ce a revenit Cehoslovaciei a pierdut pieţe de desfacere şi surse de materii prime tradiţionale. Un partener economic putea deveni România, percepută, încă din 1919, ca o posibilă piaţă de desfacere a produselor cehoslovace. În condiţiile în care, în cadrul comerţului de compensaţie, românii ofereau de obicei alimente şi petrol, pe fondul unor obstacole politice şi a insolvabilităţii aproape constante a părţii române, importul şi exportul către România n-a depăşit niciodată 5% din volumul total al importului şi exportului cehoslovac[55].

Revenind la discuţiile avute cu Zaradnik, acesta a declarat că este dispus „să ne dăm, în mod reciproc toate produsele, iar ce nu ne trebuie, să dăm Levantului prin Marea Neagră. Pentru aceasta, este absolută nevoie ca împreună să constituim o mare putere, vis pe care îl urmăreşte de atâta timp"[56].

Trecând la chestiuni cu caracter politic, pe lângă dificultăţile de acum cunoscute cu polonezii, demnitarul cehoslovac s-a arătat nemulţumit de faptul că Antanta „menajează Austria şi Ungaria, fapt ce se realizează în detrimentul foştilor Aliaţi", precum şi faptul că li se cere lor să livreze cărbuni fabricilor vieneze şi nu polonilor, care au preluat minele din Teschen[57].

---

[51] *Ibidem.*

[52] *Ibidem.*

[53] Nicolae Dascălu, *Relaţii economice româno-cehoslovace în deceniul 1919-1929*, în *Sistemul politic din România şi Cehoslovacia şi colaborarea româno-cehoslovacă în anii 1920-1930. Lucrările celei de-a doua reuniuni a comisiei mixte româno-cehoslovace. 24-28 mai 1983*, Editura Oficiului de documentare în ştiinţele sociale şi politice, 1983, p. 162.

[54] Iaroslav Vesely, *Industrie et commerce*, în *Encyclopedie Tchécoslovaque*, editions Bossard et Orbis, 1923, p. 526.

[55] Miroslav Teichman, *Relaţii româno-cehoslovace în anii '20*, în *Sistemul politic din România şi Cehoslovacia şi colaborarea româno-cehoslovacă în anii 1920-1930...*, p. 42.

[56] AMRP, fond 876, dosar 162, f. 9.

[57] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din cauza dificultăților provocate de război, Zaradnik a cerut ca, până la repararea liniilor ferate ce le aparțineau, să permitem tranzitul pe teritoriul nostru a vagoanelor, primind în schimb facilitatea transportării mărfurilor achiziționate de români, precum și a materialului de cale ferată. În acest sens, Zaradnik a cerut ca solicitările sale să fie comunicate urgent la București[58]. Una din urmările discuției presupunem că a fost semnarea la Cluj, în vara anului 1919, a primului acord româno-cehoslovac privitor la transporturile feroviare[59].

Situația politică din Cehoslovacia a făcut și ea obiectul atenției rapoartelor maiorului Costescu. După încheierea mandatului guvernului Kramar (14 noiembrie 1918-7 iulie 1919), au avut loc noi alegeri comunale, care au condus la formarea primului cabinet Tusar (18 iulie 1919-25 mai 1919)[60]. Vladimir Tusar era de orientare social-democrată, iar între miniștrii marcanți ai guvernului amintim pe Eduard Benes la Externe, Anton Svehla (agrarian) la Finanțe, Fr. Vesely (atașat la Partidul Național-Socialist) la Justiție, și Vaclav Klofac (național-socialist) la Apărarea Națională[61].

Venirea social-democratului Tusar în fruntea cabinetului ridica problema justificării refuzului lui Svehla[62] de a lua șefia guvernului. Explicația aducerii la putere a cabinetului Tusar o oferă maiorul Costescu: „pentru a se evita bolșevismul, s-a căutat a se da puterea mai ales în mâinile social-democraților, între care sunt foarte mulți cu tendințe comuniste [...]. În interesul ordinii de stat, social-democrații vor fi chemați să ia anumite măsuri drastice, fără a se putea plânge, cum ar fi făcut, dacă acele măsuri ar fi fost luate de un alt partid"[63].

O primă verificare a eficienței acestui artificiu politic a venit în urma arestării lui Muna, șeful bolșevicilor cehi, care, fiind în legătură cu Bela Kun, a fost arestat și dat în judecată[64].

Un alt aspect interesant în activitatea ofițerului român de legătură pe lângă Comandamentul Suprem al Armatelor Cehoslovace l-a constituit investigarea problematicii frontierelor statului de reședință.

Din rapoartele acestuia aflăm că oficialii cehoslovaci se arătau îngrijorați de posibilitatea realizării unei frontiere comune româno-poloneze, mai precis că nu doreau o astfel de frontieră. Acest lucru se datora opiniei cehoslovacilor potrivit căreia „polonezii nu sunt panslaviști, iar o frontieră comună ruso-poloneză i-ar împiedica să aibă comunicații libere cu ucrainenii și cu rușii"[65].

---

[58] *Ibidem.*

[59] Miroslav Teichman, *op. cit.*, p. 39.

[60] Bohuslav Horak, *op. cit*, p. 55.

[61] AMRP, fond 876, dosar 162, f. 250.

[62] Anton Svehla s-a născut în 1873 și și-a început cariera politică în 1900 ca deputat în Dieta Boemiei, jucând un rol esențial în unificarea partidelor cehe de opoziție în timpul primului război mondial. A fost unul din membrii marcanți ai Partidului Republican (Agrarian), forță politică de prim rang la acea vreme, datorită faptului că reprezenta interesele țărănimii, ce avea o pondere mare în cadrul populației țării (Joseph Chmelar, *Les partis politiques en Tchécoslovaquie*, Praga, Ed. Orbis, p. 32).

[63] AMRP, fond 876, dosar 162, f. 250.

[64] *Ibidem*, f. 251.

[65] *Ibidem*, f. 252.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În discuțiile avute cu generalul Mittelhauser, șeful de stat major de la Misiunea Militară Franceză, consemnate în raportul din 23 mai 1919, maiorul Costescu a fost întrebat care este motivul pentru care românii ocupă capul de pod de la Tokay și dacă nu cumva au pretenții asupra acestor teritorii, deoarece guvernul cehoslovac dorește linia ferată Muncacs-Csap-Hust, iar prezența românilor la Tokay îi deranjează[66]. Tot Mittelhauser a mai opinat că românii doresc o frontieră comună pe crestele Carpaților cu polonezii, ceea ce ar tăia cehoslovacilor comunicațiile cu Rusia și Ukraina[67].

Maiorul Costescu a replicat că deși Tisa ar fi o bună frontieră naturală pentru România, noi am recunoscut întotdeauna că Debreținul și Niregyhaza sunt ungurești, motiv pentru care frontiera trebuie să treacă pe la est de aceste localități, iar linia de demarcație cu armatele cehoslovace răspundea doar cerințelor momentului, militare prin excelență[68]. Conform afirmațiilor generalului Mittelhauser, acțiunea polonezilor de a ocupa teritorii locuite de ruși și ucraineni era o eroare, întrucât aceștia aveau tendințe maximaliste incontrolabile[69].

În raportul din 20 august 1919, maiorul Costescu opina că cehoslovacii „țin a obține cât mai mult teren în regiunea Pressburg <actuala Bratislava, n.ns.>, nu atât pentru a avea un cap de pod în această regiune, ci pentru a o putea ceda apoi în schimbul altor regiuni, mai ales Miskolcz, unde frontiera era foarte defectuoasă, prezentând un gât strâmt între polonezi și maghiari"[70]. Dacă partea ungară ar fi primit un astfel de schimb, atunci ar fi rezultat un avantaj strategic pentru cehoslovaci, care ar fi putut organiza o apărare mai bună contra unui atac venit dinspre nord sau sud [71].

În scopul evitării unor eventuale ciocniri armate între polonezi și cehoslovaci pentru regiunea Teschen, dată fiind tensionarea spiritelor de ambele părți, în fruntea forțelor cehoslovace din zonă a fost numit un general francez, cu un rol nu numai militar, ci și politic (între altele și cenzurarea ziarelor apărute în regiune)[72]. În semn de protest față de cedarea regiunii Teschen Poloniei, în seara zilei de 20 august 1919, la Praga, Partidul Național-Democrat a organizat o adunare de protest, la care maiorul Costescu a estimat o participare de cca. 4.000 de persoane, ziarele indicând cifra de 10.000 de demonstranți[73].

Între minoritățile naționale ce ridicau semne de îngrijorare pentru stabilitatea regimului politic intern al Republicii se numărau rutenii și germanii.

Pe 21 august 1919, s-a serbat oficial instaurarea regimului autonom în zona locuită de ruteni. Cu această ocazie, Consiliul Național din Ujhorod (Consiliul Național al Rusniacilor din Carpați) decreta, între altele, că „poporul

[66] *Ibidem.*
[67] *Ibidem.*
[68] *Ibidem.*
[69] *Ibidem.*
[70] *Ibidem*, f. 65.
[71] *Ibidem.*
[72] *Ibidem.*
[73] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rusniac a fost, este şi va rămâne rus [...], vrea să-şi păstreze naţionalitatea şi cultura comună cu poporul rus [...], nimeni nu are voie a numi acest popor ucrainean ungur, iar poporul constată că numai el poate decide asupra naţiunii sale, şcolilor şi limbii, precum şi asupra punctelor pomenite în Conferinţa de la Paris [...]"[74].

La sfârşitul anului 1919, în ziarul „Boemia" apărea, în legătură cu situaţia minorităţii germane, următoarea întrebare: „cei patru milioane şi jumătate de germani din Boemia vor înceta să nu aibă decât îndatoriri şi nici un drept ?"[75]. Aceasta constituia începutul acţiunii politice a germanilor boemieni, grupaţi în două partide tradiţionale: Partidul Social-Democrat, condus de Seliger şi Partidul Burghez, condus de Lodgmann[76].

La 20 decembrie 1919, social-democraţii germani erau primiţi la Hradcany de către premier, căruia i-au înmânat un memoriu. În documentul respectiv, social-democraţii germani reclamau că „de săptămâni întregi, populaţia dintr-o serie de districte germane n-a primit nici pâine, nici făină şi a văzut diminuându-se alocaţiile [...], că nu se mai distribuie carne şi că nu se mai poate vorbi de o aprovizionare constantă cu cartofi. Niciodată, pe timp de război, foamea şi bolile ce rezultau din privaţiuni n-au izbucnit cu atâta violenţă ca acum. [...] Foamea, frigul şi întunericul sporesc mizeria, iar masele sunt iritate"[77].

Scumpetea vieţii era pusă pe seama sabotajului serviciilor de aprovizionare de către marii proprietari, alături de slăbiciunea guvernului vizavi de aceştia; „muncitorii germani nu pot să se adreseze nimănui şi sunt conştienţi de neputinţa şi de situaţia lor fără ieşire; de aici şi până la disperare nu-i decât un pas "[78].

În materie de politică şcolară, autorii atrăgeau atenţia că „niciodată germanii nu vor renunţa să administreze ei înşişi şcolile. Intenţia de a rezolva chestiunea limbilor prin forţă şi de o manieră parţială nelinişteşte poporul german"[79]. În plan politic, „poporul german este fără apărare şi fără drepturi în statul cehoslovac [...]. Poporul german trăieşte [...] ca un popor de paria, fără cultură şi istorie, fără conştiinţă socială sau politică, cu toate că se situează între popoarele cele mai avansate din vechea Austrie"[80].

În materie de administraţie, social-democraţii afirmau că „smulsă birocraţiei din vechea Austrie, clasa muncitoare cade sub noua dominaţie a statului cehoslovac"[81].

Cerând reprezentare în Parlament şi afirmând că prin memoriul întocmit şi-au îndeplinit misiunea, autorii încheiau cu un avertisment transparent: „Cei ce

[74] Arhivele Militare Române Bucureşti (în continuare AMRB), fond 948, rola PII 1.765, f. 131.
[75] AMRP, fond 876, dosar 181, f. 233.
[76] *Ibidem*.
[77] *Ibidem*, f. 233 verso.
[78] *Ibidem*.
[79] *Ibidem*, f. 234.
[80] *Ibidem*.
[81] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sunt responsabili de starea actuală de lucruri să ia aminte! Cei care se simt oprimaţi la extrem şi care sunt privaţi de mijloacele de luptă legale, pot recurge la mijloace şi metode susceptibile să provoace evenimente a căror amploare nu poate fi prevăzută "[82].

La 22 decembrie 1919, reprezentanţii Partidului Burghez erau primiţi, la rândul lor, de premierul Tusar. Cu această ocazie, au înaintat un memoriu, axat mai ales pe revendicări cu caracter politic[83]. Între cereri, amintim publicarea imediată, în limba germană, a tuturor legilor şi ordonanţelor în vigoare în acel moment, folosirea limbii materne în corespondenţa dintre stat şi organizaţiile germane, convocarea de alegeri pentru desemnarea reprezentanţilor comunelor germane şi ridicarea tuturor obstacolelor din calea comerţului şi a importurilor[84].

Tot în materie de drepturi naţionale, pe lângă suprimarea limbii cehe ca limbă oficială între autorităţile germane din Cehoslovacia, se mai insista şi asupra pedepsirii severe a manifestărilor şovine, precum şi asupra necesităţii de a se ridica noi „monumente istorice scumpe poporului german (monumente ale împăratului Iosif şi comemorări ale războiului), distruse prin forţă şi bunul plac"[85].

În final, trebuie precizat că presa şi oficialii cehoslovaci au luat revendicările reprezentanţilor partidelor minorităţii germane nu ca o ameninţare, ci ca o recunoaştere implicită a acestora că sunt cetăţeni ai Republicii, iar problemele lor nu se pot rezolva decât în cadrul oficial al acestui stat[86].

Rapoartele existente în fondul arhivistic al Biroului Ataşaţi Militari cuprind o cantitate impresionantă de informaţii privitoare la situaţia statelor cu care România avea relaţii diplomatice. Pe lângă perspectiva strict militară, documentele descriu pe larg situaţia internă şi externă a acestora, putând fi considerate, pe drept cuvânt, surse de referinţă în acest domeniu.

În această ordine de idei, şi documentele de sinteză privitoare la situaţia Republicii Cehoslovace prezintă cel puţin o dublă importanţă: sunt întocmite cu o rigoare specific militară, din informaţii culese de la cele mai înalte nivele ale conducerii de stat şi au calitatea de a face previzibil comportamentul statului respectiv în diverse perspective.

Datele prezentate ne fac să sesizăm, în ciuda diferenţelor ce izvorau din specificul de civilizaţie şi nivelul de dezvoltare, o comunitate de destin între România reîntregită şi Republica Cehoslovacă. Cu o frontieră comună consacrată prin sistemul Tratatelor de la Versailles, ele împărţeau problemele specifice statelor succesorale, atât în chestiunile de ordin intern, cât şi în ceea ce privea necesitatea asigurării status-quo-ului în Europa Centrală. De aici rezultă necesitatea colaborării militare, politice şi economice, prefigurată încă din primii ani ai perioadei interbelice, cât şi ameninţările similare, din partea revizionismelor german şi ungar.

[82] *Ibidem*, f. 234 verso.
[83] *Ibidem*, f. 235 verso.
[84] *Ibidem*, f. 235 verso-236.
[85] *Ibidem*, f. 236.
[86] *Ibidem*, f. 237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CZECHOSLOVAKIA IN THE FIRST YEARS OF INDEPENDENCE AGE. INFORMATION FROM MILITARY ARCHIVES

(Summary)

The researches made in the Military Attachées Office Archives from the Second Informational Section of the Great Major Staff of the Romanian Army illustrated the existence of a great deal of information referring to the states which were to become of a great importance from the international point of view.

In this context, we found the reports of Major Stere Costescu (the linking Romanian officer in the Czechoslovakian General Staff, in 1919). The reports have the form of detailed synthesis on the political, military, economic and social situation in the neighbour state. Starting with the context of the documents, we identified, in spite of the specific differences, a similarity between the external and internal political context in Czechoslovakia and Romania. This was determined by their condition of succesoral states, forced to act toward internal consolidation and defense of the status-quo, as it was stated by the Versailles system.

The mentioned reports consisting of information from the high level of the Czech Military and Political leadership, contributed to a better knowledge of the neighbour state, preparing the way for the mutual cooperation among the Little Antante.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DORIN DOBRINCU

TRANSFORMAREA SOCIALISTĂ A AGRICULTURII, RĂSCOALELE ŢĂRĂNEŞTI ŞI DEPORTĂRILE DIN NORDUL MOLDOVEI (1949)

1. Situaţia din nordul Moldovei şi politica agrară a PCR/PMR după al doilea război mondial

Nord-estul României a devenit teatru de război în martie-august 1944, ceea ce a dus la evacuări, distrugeri enorme de bunuri materiale, pierderi de vieţi omeneşti, ocupaţia care a făcut posibilă instituirea unei noi administraţii, de obedienţă sovietică şi comunistă[1] (termenii erau deseori percepuţi ca sinonimi în epocă). Ca urmare a distrugerilor provocate de război, a extorcărilor oficializate de Armata Roşie sau a nenumăratelor jafuri individuale ale soldaţilor acesteia, la care s-a adăugat o secetă prelungită, în 1946, o mare foamete s-a abătut asupra Moldovei, în 1947, cu o prezenţă semnificativă în memoria colectivă a locuitorilor acestei zone[2].

Situaţia era cu adevărat dramatică chiar şi pentru unii dintre politicienii din arcul guvernamental. Gheorghe Tătărescu, viceprim-ministru şi ministru de externe în cabinetul Petru Groza, avea, la 27 februarie 1947, o discuţie cu S. Kavtaradze, ambasadorul sovietic în România, în care oficialul român amintea că din cauza politicii greşite situaţia economică din ţară se înrăutăţise în ultimele trei săptămâni. Foametea lua amploare în regiunile lovite de secetă, fapt ce provocase inclusiv revolte şi atacuri ale ţărănimii asupra depozitelor de alimente[3].

---

[1] Dumitru Şandru, *Instaurarea administraţiei comuniste în Moldova*, în *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, p. 59-77; Anton Raţiu, *Cumplita odisee a grupului Lucreţiu Pătrăşcanu. Adevăruri dureroase*, vol. I, Bucureşti, Editura Gestiunea, 1996, p. 132-135; Mitică Detot, *Prins în vâltoare*, Bucureşti, Editura Militară, 2000, p. 44-48.

[2] Mărturia Elenei Timofte, din satul Costeşti, judeţul Iaşi, în Vasile Iancu, *Alice Voinescu în exil la Costeşti*, în „România literară", nr. 44, 6-12 noiembrie 2002, p. 19-20. Vezi şi George Tomaziu, *Jurnalul unui figurant. 1939-1964*, Traducere de Mariana şi Gabriel Mardare, Prefaţă şi postfaţă de Gabriel Mardare, Bucureşti, Editura Univers, 1995, p. 135-136, 154; Mitică Detot, *op. cit.*, p. 59-61.

[3] Tatiana Pokivailova, *Aspecte ale represiunii împotriva ţărănimii în URSS şi în România*, în „Analele Sighet", 2, 1995, p. 59 (autoarea rusă citează un document din Arhiv Vieşnei Politiki Rossiskoi Federaţii (AVPRF), fond 0125, op. 35, dos. 13, mapa 136, p. 10).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În contextul ocupației sovietice și a comunizării accentuate a statului român, populația rurală era tot mai neliniștită pentru viitorul ei. Angoasele erau provocate în principal de colectivizarea după modelul sovietic, mai ales că numeroși români avuseseră ocazia, ca militari în timpul campaniei din est, de a observa direct realitățile sovietice. Lumea satului a cunoscut în primii ani postbelici circulația a numeroase zvonuri privind colectivizarea, incertitudinea fiind nota dominantă[4].

După ce puseseră destul de haotic în practică o reformă agrară în 1945, care în fapt a potențat „foamea de pământ" a țăranilor[5], autoritățile României „populare" aveau să atace frontal problema agrară. Factor negativ în Uniunea Sovietică, colectivizarea agriculturii a fost adoptată ca model în țările Europei de est după încheierea celei de-a doua conflagrații mondiale. România nu a făcut excepție de la regulă[6]. Pe baza decretului 83 din 2/3 martie 1949 au fost confiscate ultimele proprietăți moșierești, rămase în urma reformei din 1945[7]. În zilele imediat următoare, mai exact între 3-5 martie 1949, la București a avut loc Plenara CC al Partidului Muncitoresc Român, în cadrul căreia s-au luat măsuri de o excepțională însemnătate pentru agricultura și populația satelor românești. Rezoluția adoptată atunci prevedea *transformarea socialistă a agriculturii*, altfel spus colectivizarea. PMR și-a expus fără ocolișuri atitudinea față de țărani: „Ne sprijinim pe țărănimea săracă, strângem alianța cu țărănimea mijlocașă și ducem o luptă neîntreruptă împotriva chiaburimii"[8]. Erau identificate cinci categorii de agricultori în România: 1. țăranii lipsiți de pământ, proletariatul agricol, adică 2,5% din totalul populației; 2. țăranii săraci, 57%; 3. țăranii mijlocași, 34%; 4. chiaburii; 5. resturile moșierimii, ultimele două pături cuprinzând 7%[9]. În anii următori, rezoluția Plenarei din martie 1949 avea să fie pusă în practică, ofensiva contra țărănimii înstărite fiind dusă cu mijloace

[4] Gheorghe Onișoru, *Propagandă și contrapropagandă: tema colhozului (1944-1949)*, în „Analele Sighet", 2, 1995, p. 33-44.

[5] Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1945 în România*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2000, *passim*.

[6] Tatiana Pokivailova, *op. cit.*, p. 58; Bogdan Tănăsescu, *Colectivizarea între propagandă și realitate*, București, Editura Globus, s.a. (c. 1994), p. 42-46 (mulțumim domnului Puiu Lățea și doamnei Smaranda Vultur pentru această carte); Dan Cătănuș, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică*, vol. I, *1949-1953*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2000, p. 12-13.

[7] Dumitru Șandru, *Decretul 83/1949*, în „Arhivele Totalitarismului", nr. 1/1993, p. 133-145.

[8] *Rezoluția ședinței plenare a C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949 asupra sarcinilor partidului în lupta pentru întărirea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare și pentru transformarea socialistă a agriculturii*, în *Rezoluții și hotărâri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. I, *1948-1950*, ediția a II-a, s.l., Editura pentru Literatură Politică, 1952, p. 95. Erau preluate explicit ideile lui Stalin: „Alianța dintre muncitori și țărani, în condițiile actuale ale dictaturii proletariatului, poate fi înfăptuită numai sub cunoscuta lozincă a lui Lenin: sprijină-te pe sărăcime, organizează o alianță trainică cu țăranul mijlocaș, nu înceta nici o clipă lupta împotriva chiaburimii" (*Ibidem*). Vezi și Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, București, Editura pentru Literatură Politică, 1953, p. 261.

[9] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 261.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

administrative[10]. Satul românesc avea să cunoască numeroase violenţe, mai ales contra ţăranilor avuţi (aşa numiţii *chiaburi*) şi a moşierilor, după cum a admis chiar un fost membru al administraţiei superioare din acea vreme[11].

Alături de colectivizare, în lumea rurală exista o altă sursă provocatoare de nelinişte, colectările forţate de cereale, cunoscute în epocă şi rămase în memoria colectivă sub numele de *cote*. Cu ajutorul acestei metode, de sorginte sovietică[12], statul confisca practic o parte apreciabilă din recolta ţăranilor. Încă din primii ani care au urmat celui de-al doilea război mondial au fost luate măsuri pentru colectarea produselor agricole. În *Monitorul Oficial* din 16 februarie 1946 a fost publicată *Legea nr. 68 pentru organizarea colectării de produse agricole, vegetale şi animale şi distribuirii de produse industriale şi alimentare în comunele rurale*[13], începutul unui şir de acte legislative care au accentuat sărăcirea ţărănimii trecute în ultimii ani prin război, ocupaţie, schimbări social-politice şi catastrofe naturale. În vederea strângerii cotelor se recurgea şi la forţă, mai ales atunci când ţăranii refuzau să-şi predea cerealele. Existenţa unor asemenea practici la o scară mare era menţionată de Gheorghiu-Dej, liderul comuniştilor români, într-o discuţie cu I. Susaikov, locţiitorul preşedintelui Comisiei Aliate de Control din România, pe 28 ianuarie 1947. Dej îşi exprima satisfacţia că guvernul român adoptase măsuri pentru „stabilirea ordinii în ţară": intensificarea acţiunii de confiscare a cerealelor din unele zone ale ţării, interdicţia de a le transporta pe calea ferată dintr-un judeţ în altul, utilizarea celor mai dure măsuri împotriva ţăranilor care încercau să provoace *dezordini*[14]. Contra ţăranilor care se eschivau de la achitarea cotelor obligatorii au fost luate măsuri necruţătoare, inclusiv acuzarea de speculă şi sabotaj[15].

Decretul nr. 112 din 28 iunie 1948 marca înfiinţarea Comisiei de Stat pentru colectarea cerealelor, având în subordine comisii judeţene, de plasă şi comunale[16]. Prin *Decizia nr. 389/5* iulie 1948 au fost prevăzute cantităţile de cereale pe care proprietarii erau obligaţi să le predea statului. La fixarea cotelor se ţinea cont de suprafaţa deţinută şi de categoriile de teren, iar preţul era fixat de Ministerul Comerţului. Pentru contracararea evitării impunerii se dispunea treieratul doar la maşinile de treier şi batoze, funcţionarea acestora fiind reglementată cu ajutorul unor autorizaţii speciale, eliberate de comisiile judeţene de

[10] Stelian Tănase, *Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998, p. 76.

[11] Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viaţă*, Bucureşti, Editura Evenimentul Românesc, 2000, p. 108-109, 185-186.

[12] Lavinia Betea, *Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Arad, Editura Ioan Slavici, 1995, p. 258 (interviu cu Gheorghe Apostol).

[13] Gheorghe Iancu, Virgiliu Ţârău, Ottmar Traşcă, *Colectivizarea agriculturii în România. Aspecte legislative. 1945-1962*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 16-18.

[14] Tatiana Pokivailova, *op. cit.*, p. 59 (autoarea rusă citează un document din AVPRF, fond 0125, op. 35, dos. 16, mapa 137, p. 2-3).

[15] *Ibidem* (document din AVPRF, fond 0125, op. 35, dos. 10 , mapa 136, p. 7, 21).

[16] Publicat în MOf, nr. 147, 29 iunie 1948. Vezi Gheorghe Iancu, Virgiliu Ţârău, Ottmar Traşcă, *op. cit.*, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

colectare. Treieratul cu mijloace manuale sau cu caii constituiau excepţii, necesitând alte aprobări. Cerealele erau colectate direct de la maşinile de treier şi batoze[17], urmărindu-se adunarea rapidă şi integrală a cantităţilor pentru stat.

Colectările forţate nu determinau doar nemulţumiri în rândul ţăranilor, ci constituiau, fie şi parţial, alături de tendinţa generală de trecere la economia planificată, o cauză a redresării întârziate a agriculturii[18]. De asemenea, grija pentru ziua de mâine s-a dovedit o prezenţă de lungă durată în România „populară", supravieţuirea fiind principala preocupare a unei populaţii adânc pauperizate[19].

Spolierea ţăranilor prin intermediul cotelor avea să atingă punctul culminant în vara anului 1949. În baza *Decretului nr. 306/*21 iulie 1949, agricultorii erau obligaţi să predea la *preţul oficial* o parte din *prisosul* recoltei de cereale. Cotele erau progresive, luându-se în calcul suprafaţa de teren arabil deţinută şi producţia medie la hectar în regiunea respectivă. Treieratul era posibil doar cu maşinile de treier şi cu batozele, numai în cazuri excepţionale şi riguros stabilite putându-se efectua manual sau cu caii. Proprietarii sau arendaşii de maşini de treier erau, de asemenea, obligaţi să predea la preţ oficial *uiumul* (vamă pe cereale) perceput la treieriş sau la măcinat. Nepredarea cerealelor era considerată infracţiune economică şi era pedepsită prin legile în vigoare, deosebit de severe[20]. Legea a fost completată cu *Hotărârea nr. 774* din 21 iulie 1949[21].

Ţăranii erau în mod evident dezavantajaţi de cotele obligatorii, din mai multe puncte de vedere: suma achitată producătorului era fixată de stat, nereprezentând valoarea reală; deoarece cuantumul cotelor era fixat dinainte, în funcţie de întinderea şi calitatea terenului, în caz de calamităţi naturale ţăranul era cel care suporta toate pierderile; statul pretindea cele mai bune produse, agricultorului rămânându-i pentru consum sau pentru comercializare liberă doar ceea ce era slab calitativ[22].

Pentru a eluda prevederile aspre ale legilor de colectare, ţăranii aveau să recurgă la diverse soluţii, de la sustragerea unor produse până la refuzul de a preda cotele şi răscoale. Asemenea mişcări ţărăneşti au avut loc în vara anului 1949, alături de zonele din vestul României[23], şi în nordul Moldovei.

---

[17] Publicat în MOf, nr. 153, 6 iulie 1948. Vezi Gheorghe Iancu, Virgiliu Ţârău, Ottmar Traşcă, *op. cit.*, p. 65-67.

[18] Thomas S. Blanton, *Ce ştia preşedintele Truman despre România. Un raport al serviciilor secrete americane (1949)*, În româneşte de Ioana Ieronim în colaborare cu Raluca Schiau, Raluca Ionescu şi Andrei Popovici, Bucureşti, Editura Fundaţia Academia Civică, 1997, p. 41.

[19] Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. I, *1949, 1952-1954*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999, p. 18.

[20] Publicat în „Buletinul Oficial", nr. 47, 21 iulie 1949. Vezi Gheorghe Iancu, Virgiliu Ţârău, Ottmar Traşcă, *op. cit.*, p. 96-98.

[21] Gheorghe Iancu, Virgiliu Ţârău, Ottmar Traşcă, *op. cit.*, p. 99-100.

[22] Bogdan Tănăsescu, *op. cit.*, p. 72.

[23] Dorin Dobrincu, *Colectivizarea, cote şi revolte ţărăneşti în vestul României (1949)*, în „Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă", vol. I, 2002, p. 282-318.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. Istoriografia problemei

Despre tulburările țărănești și deportările din nordul Moldovei de la începutul *transformării socialiste a agriculturii* nu s-a putut scrie nimic înainte de 1989. Motivul era foarte simplu: răscoale existaseră în zona amintită, dar în perioada „regimului burghezo-moșieresc", asemenea fenomene nefiind posibile în timpul dictaturii proletariatului. După căderea comunismului, interesul pentru istoria necunoscută publicului larg a crescut. Însă nu profesioniștii s-au apropiat de subiectul pe care-l avem în vedere, ci unii amatori pasionați de istoria recentă sau ziariști. Un material bazat pe mărturiile unor țărani din satele rădăuțene răsculate, intitulat cam senzaționalist „Marx, Engels și Lenin trag cu pistoalele automate în țăranii bucovineni", a apărut în *Opinia Studențească*, în 1991[24], urmat la distanță de câțiva ani de o reconstituire punctuală a desfășurării evenimentelor aproximativ în același perimetru[25]. Studiul de față este construit în special pe surse documentare inedite, provenind din Arhivele Serviciului Român de Informații și de la Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale, sau edite, la care se adaugă unele interviuri cu țărani din satele actualului județ Suceava[26] sau cu cei din județul Botoșani, represați în 1949[27]. Istoria orală se dovedește o necesitate în investigarea trecutului recent, oferind informații pe care documentele de arhivă nu le conțin, dincolo de deformările datorate memoriei martorilor.

3. Acțiunile țăranilor în județele Dorohoi și Botoșani

Asemenea situației din întreaga țară, țăranii din nordul Moldovei au fost extorcați de statul aflat în plin proces de comunizare, ei manifestându-și nemulțumirea în diferite forme. Consulul sovietic de la Iași, U. Belov, informa Moscova, în 1948, că „țăranii tuturor județelor din Moldova sunt extrem de nemulțumiți de sistemul de impozitare agricol și sabotează predarea cerealelor. În multe localități, impozitarea se făcea după ochi și de aceea, adesea, impozitul depășea cantitatea de cereale aflată în posesia țăranilor. Confiscarea cu forța a întregii cantități de cereale creează o mare nemulțumire în rândurile maselor

[24] Dan Radu, *Marx, Engels și Lenin trag cu pistoalele automate în țăranii bucovineni*, în „Opinia studențească", nr. 9(63), 5-12 martie 1991, p. 4-5. Mulțumim domnului Florea Ioncioaia pentru acest text.

[25] Corneliu Nicoară, *Adevărul despre alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare*, în „Analele Sighet", 7, 1999, p. 651-659.

[26] Domnul Cornel Nicoară, jurist ieșean originar din Bucovina, ne-a pus cu generozitate la dispoziție interviurile realizate de domnia sa în 1990. Îi datorăm recunoștință și pe această cale. Toate mărturiile citate în acest studiu fără altă mențiune provin din arhiva personală a domnului Cornel Nicoară.

[27] *Calvarul deținuților anticomuniști botoșăneni*, Mărturii ale supraviețuitorilor consemnate de Dumitru Ignat, Botoșani, Inspectoratul pentru cultură al județului Botoșani, 1997.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

largi de țărani"[28]. Exista la agricultorii din nordul Moldovei un refuz manifest al treieratului la *arie* (locuri special amenajate), care permitea autorităților să controleze întreaga recoltă, țăranii riscând să rămână cu mai nimic pentru întreținerea familiilor lor. De asemenea, era prezentă în zonă o frică teribilă de colhoz[29], mai ales că oficial campania de colectivizare a agriculturii începuse în primăvara lui 1949.

În comuna Roma, județul Botoșani, a avut loc, pe 12 iunie 1949, o ședință la sediul local al PMR privind comasarea pământurilor. Cu spectrul colectivizării în față, țăranii au reacționat violent, bătându-i pe activiștii aflați în comuna lor. În aceeași seară au sosit trupele (conform unei mărturii, erau mai mult de 100 de securiști și militari), instalând mitraliere în punctele importante ale satului, inclusiv în clopotnița bisericii. A doua zi au început arestările, unii țărani (cazul fraților Ciocan) opunându-se cu uneltele transformate în arme. Anchetele și bătăile la care au fost supuși cei reținuți s-au păstrat în memoria supraviețuitorilor. În acțiunile represive s-au remarcat doi ofițeri de securitate, căpitanul Ruckenstein (îi supunea pe cei anchetați la repetate șocuri electrice, fiind desemnat de supraviețuitori prin adjectivul *crunt*) și locotenentul Feller. Resentimentul unor consăteni față de rebeli s-a manifestat atât cu ocazia arestărilor, cât și la procesul de la Iași, unde unii au fost martorii (mincinoși ai) acuzării. Aceștia din urmă au declarat că inculpații făceau ședințe conspirative în beciul unora dintre ei. Au primit condamnări între 10 și 20 de ani: Dumitru Alexoaie, preotul Ioniță, frații Ghiță, Ștefan, Maria (văduvă, cu doi copii rămași acasă) și Dumitru Ciocan, Ion Ursu, Grigore Călin, Mihai Căpățână, Dumitru Anuța, Puiu Andriescu, Tiliuță, Mihai Budeanu, Nica Anton (decedat ulterior la Gherla) și alții. A urmat trecerea prin locuri cunoscute ale Gulagului românesc: Galata (Iași), Jilava, Gherla, Mislea[30]. Unul dintre localnici, Ilie Alexoaie, a reușit să scape de arestare cu prețul unei autoclaustrări timp de 22 de ani. Ieșea

[28] Tatiana Pokivailova, *op. cit.*, p. 59-60 (autoarea rusă citează un document din AVPRF, fond 0125, op. 36, dos. 12, p. 14-20).

[29] ASRI, fond „D", dos. 4638, f. 93.

[30] Vasile Iancu, *Crimele Securității. Ilie Alexoaie din Roma (Botoșani). 22 de ani ascuns într-o groapă și într-un perete fals*, în „România liberă", nr. 1229, 13 aprilie 1994, p. 1; Idem, *22 de ani de existență ascunsă. Așa a protestat împotriva comunismului Ilie Alexoaie din Roma (Botoșani)*, în „România liberă", nr. 1238, 23 aprilie 1994, p. 7; Mărturia lui Ilie Alexoaie, în *Calvarul deținuților anticomuniști botoșăneni*, p. 8-11; Mărturia Mariei Ionescu (născută Ciocan), în *Ibidem*, p. 120-122. Deși există disponibilitatea de a ne aminti de victimele comunismului, se impune și menționarea celor care l-au slujit, fie ca securiști, milițieni, martori ai acuzării în simulacrele de procese etc. Din comuna Roma, martorii acuzării au fost Ghiță Culidiuc, Mihai Floraru, Huc, Tulpan ș.a (*Ibidem*, p. 120-121). În privința securiștilor participanți la represiunea din comuna Roma, doar despre Israil Ruckerstein (în mărturiile țăranilor el apare ca Ruckenstein) știm că avea gradul de căpitan în 1948, anul constituirii Direcției Generale a Securității Poporului, și era șeful Serviciului Județean de Securitate Botoșani (vezi *Structura DGSP, 1948*, în Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, Traducere din engleză de Georgeta Ciocâltea, București, Editura Humanitas, 1998, p. 78).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din ascunzătoarea sa abia în 1971, experienţa dovedindu-se traumatizantă chiar şi pentru un individ cu o mare voinţă de a scăpa din „malaxorul" regimului[31].

Ca o crudă ironie, prin hotărârea nr. 1082/12 octombrie 1949 a Ministerului Agriculturii, la Roma avea să se înfiinţeze, sub numele „Ilie Pintilie", prima Gospodărie Agricolă Colectivă, din judeţul Botoşani[32]. Această GAC avea să fie utilizată în acţiunile propagandistice ale regimului din deceniile următoare, fiind menţionată mereu între colectivele fruntaşe din nord-estul României[33]. Întorşi din închisori sau ieşiţi din ascunzători şi confruntaţi cu lipsa oricăror mijloace de existenţă, fostele victime ale colectivizării au fost nevoite să muncească întinsele pământuri care acum nu mai erau ale lor, ci ale colhozului din localitate[34].

Populaţia rurală a judeţului Dorohoi a reacţionat negativ la decizia autorităţilor de a impune treieratul la arie, şi nu acasă, cum era cutuma. Oamenii erau speriaţi că înfiinţarea ariilor va fi un pas spre crearea colhozurilor[35]. În vederea convingerii ţăranilor să transporte şi să treiere cerealele la arie, Comitetul Provizoriu al judeţului Dorohoi dăduse dispoziţii comitetelor comunale şi de plasă să desemneze delegaţi pentru operaţiunea de *lămurire*[36].

Membrii Comisiei judeţene Dorohoi de Colectare a cerealelor au fost forţaţi, pe 2 august 1949, să părăsească reşedinţa plăşii Mihăileni sub ameninţarea unui grup de 200 de ţărani[37]. Autorităţile judeţene au fost nevoite să facă unele concesii (s-a aprobat treieratul acasă al secarei, paiele fiind utilizate în zonă pentru acoperirea caselor), însoţite de o intensificare a propagandei pentru „calmarea spiritelor ţăranilor"[38].

Locuitorii din Avrămeni, judeţul Dorohoi, se organizaseră pentru a împiedica transportarea grâului la arie. Se constituiseră echipe (trecute în documentele Securităţii sub denominaţia *de agitatori*) formate din ţărani, cuprinzând şi foşti prizonieri în URSS, care îi îndemnau pe oameni să se unească în grupuri de 10 şi să-şi ducă cerealele acasă. Mai existau aşa-numitele (tot în actele Securităţii) *echipe de intervenţie*, care aveau misiunea de a interzice Miliţiei să aresteze vreun ţăran şi/sau să-l scoată în afara localităţii. În sfârşit, un al treilea tip era format din *echipele de alarmă*, care aveau ca sarcină anunţarea apariţiei Miliţiei şi Securităţii pentru a aresta săteni[39]. Pe 21 iulie 1949, când un ţăran, proprietar

[31] Vasile Iancu, *op. cit.*, în *loc. cit.*; Mărturia lui Ilie Alexoaie, în *Calvarul deţinuţilor anticomunişti botoşăneni*, p. 8-11.

[32] Hotărâre publicată în „Buletinul Oficial", nr. 83, 28 decembrie 1949. Şi în Gheorghe Iancu, Virgiliu Ţârău, Ottmar Traşcă, *op. cit.*, p. 101.

[33] Ion D. Costea, *Mărturii: zece ani de la colectivizarea agriculturii*, Bucureşti, 1972, p. 82-83.

[34] Vasile Iancu, *op. cit.*, în *loc. cit.*; Mărturia lui Ilie Alexoaie, în *Calvarul deţinuţilor anticomunişti botoşăneni*, p. 11; Mărturia Mariei Ionescu, în *Ibidem*, p. 122.

[35] ASRI, fond „D", dos. 1908, f. 348.

[36] *Ibidem*, f. 356.

[37] *Ibidem*, f. 348.

[38] *Ibidem*.

[39] *Ibidem*, f. 355.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al unei batoze, fusese chemat la sediul Miliției, locuitorii din Avrămeni s-au alarmat, 100 dintre ei adunându-se și cerând eliberarea imediată a consăteanului lor. Pentru a nu-i întărâta pe țărani, șeful de post l-a eliberat pe cel reținut[40]. Nemulțumirea s-a manifestat la Avrămeni și pe 14 august 1949, pe aceeași temă a ariilor, locuitorii începând să se adune în fața primăriei. Miliția județeană Dorohoi a intervenit și a arestat nouă persoane care au avut o „atitudine ostilă". Interesant este faptul că, dintre cei arestați, trei erau membri PMR, cinci din Frontul Plugarilor, iar unul din UTM[41], deci teoretic ar fi trebuit să fie loiali regimului. Probabil loviți în interesele lor directe, legate de puținele resurse economice ale zonei, aceștia au protestat față de măsurile centrului de a confisca practic cerealele prin intermediul cotelor.

În comuna Vorniceni, județul Dorohoi, pe 24 iulie 1949 se desfășura măsurarea unui teren în vederea organizării unei Gospodării Agricole de Stat. Incitată de această situație, la care se adăuga reorganizarea cooperației (măsuri care au fost interpretate de localnici ca făcând parte din planul de colectivizare), populația i-a atacat pe reprezentanții autorităților. Au fost răniți cu acea ocazie secretarul plasei PMR Săveni, președintele comitetului de plasă, delegatul PMR Dorohoi și responsabilul de cadre din plasa Săveni. De asemenea, țăranii au ocupat localul primăriei și postul telefonic. A fost necesară intervenția Securității și Miliției pentru restabilirea ordinii, țăranii întâmpinând forțele represive cu huiduieli și fluierături, un grup înarmat cu furci, coase și topoare îndreptându-se apoi spre biserică pentru a da alarma prin tragerea clopotelor. Au fost arestați, în noaptea de 28/29 iulie 1949, 12 localnici, bărbați și femei, ca *instigatori principali*, alți șase reușind să scape. 11 dintre cei arestați sau care se ascunseseră erau amintiți ca foști membri ai PNȚ[42], probabil alegerea lor fiind, pentru autorități, și un prilej de vendetă politică, o modalitate de a scăpa de foștii membri ai partidelor istorice. Faptul că directorul Regionalei de Securitate Suceava, Adalbert Popic (sau Popigg), s-a deplasat de urgență în satul răsculat și că Gheorghe Pintilie alias Pantiușa, directorul general al Securității, a fost înștiințat personal despre cele întâmplate[43], constituie o dovadă a temerii serviciilor represive că asemenea acțiuni s-ar fi putut extinde. Arestații au fost

[40] *Ibidem*.

[41] *Ibidem*, dos. 7611, vol.1, f. 72-73. La Avrămeni au fost arestați: Gheorghe Alecu Ciornea, Neculai Mihai, Ioan Gh. Lavric, Gheorghe I. Cârnu, Gheorghe C. Todireanu, Constantin V. Mihai, Dumitru Gh. Todireanu, Ioan V. Mihai, Constantin D. Focșanschi (*Ibidem*).

[42] *Ibidem*, dos. 1908, f. 353-354, 384-386; *Ibidem*, dos. 7611, vol. 1, f. 62-64. Fuseseră arestați: Gheorghe Ursachi, maior deblocat, Andrei Curcă, Andrei Arghir Zaharia, Andrei Ioan Jijie, Constantin Șchiopu, Dumitru Cutur, Elena Grigore Sârbu, Constantin Arghir Zaharia, Mihai Huțanu, Elena Moroșanu, Teodor Gh. Istrate, Dumitru Dăscălescu. Reușiseră să fugă: Constantin Gh. Zaharia, Gheorghe Rădăcină, Ioan I. Pricop, Vasile Eremia Asavei, Gheorghe Marghioalei Asavei, Constantin Olaru (*Ibidem*, f. 63-64).

[43] *Ibidem*, dos. 1908, f. 384. Pentru organizarea Direcției Regionale de Securitate Suceava, care trebuia să „acopere" și județul Dorohoi, vezi *Structura DGSP, 1948*, în Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

depuşi la Serviciul de Securitate Botoşani[44], unde se mai găseau în toamna anului 1949, când erau menţionaţi în *Raportul* locotenent-colonelului Teodor Dincă, cel care făcea, din ordinul generalului maior Alexandru Nicolschi, controale în zona de competenţă a Direcţiei Regionale de Securitate Suceava. Situaţia lor nu era clarificată în acel moment, observându-se că ancheta fusese făcută în mod superficial[45].

În timpul acţiunii activiştilor pentru *lămurirea* ţăranilor să transporte cerealele la arie pentru treierat, pe 31 iulie 1949, locuitorii comunei Grămeşti, judeţul Dorohoi, adunaţi la primărie, au susţinut că „nu vor duce păioasele la arie sub nici un motiv". I-au luat prizonieri pe preşedintele şi pe secretarul Comitetului Provizoriu al plasei Mihăileni şi nu i-au eliberat decât în momentul în care au obţinut promisiunea că doleanţa lor – treieratul în propriile gospodării – va fi discutată de autorităţi[46]. Situaţii asemănătoare fuseseră înregistrate şi în comuna Dersca, pe 31 iulie 1949, şi în satul Cândeşti, comuna Mihăileni, judeţul Dorohoi, pe 3 august 1949. În cea din urmă localitate, ţăranii au obţinut promisiunea că vor fi lăsaţi să treiere secara acasă. După plecarea activiştilor PMR, locuitorii din Cândeşti comentau că „atunci când mulţimea este unită se ajunge la rezultatele dorite", susţinând că „nu se tem de autorităţi". În fiecare caz Securitatea făcuse investigaţii pentru depistarea *principalilor instigatori*, aceştia fiind arătaţi ca *ţărani mijlocaşi şi săraci*[47]. De fiecare dată când populaţia îşi manifesta nemulţumirea se mergea pe ideea existenţei unor lideri, a unor instigatori.

Pentru calmarea locuitorilor nu doar din comunele amintite, ci din întregul judeţ Dorohoi, Comisia de treier de pe lângă Comitetul Judeţean Provizoriu ţinuse o şedinţă pe 4 august 1949. Fusese prezent şi delegatul Ministerului Agriculturii pentru judeţul Dorohoi, inspectorul şef Ugron Arpad. Cu acea ocazie s-a aprobat ca şi în 1949 să se permită ţăranilor săraci şi mijlocaşi să treiere cerealele acasă. Hotărârea fusese luată în concordanţă cu prevederile decretului nr. 172/8 iulie 1949 cu privire la treieriş[48]. Exemplul ţăranilor din Grămeşti, Dersca şi Mihăileni a fost contagios. Întrebând dacă acele comune „fac parte din altă republică", cei din comuna Zamostea au cerut să li se aprobe şi lor transportul păioaselor în propriile gospodării. Fusese necesară intervenţia miliţienilor, cu efective mărite, pentru dispersarea sătenilor[49]. Miliţia intervenise şi la Liveni,

[44] ASRI, fond „D", dos. 7611, vol. 1, f. 62-64.

[45] Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente. 1949-1989*, Studiu introductiv de Dennis Deletant, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 100, nota 69 (document de la ASRI, fond „P", dos. 40007, vol. 14, f. 324-330).

[46] ASRI, fond „D", dos. 1908, f. 356; *Ibidem*, dos. 7611, vol. 1, f. 67-68. În noaptea de 8/9 august 1949, Securitatea a operat cinci arestări în rândurile *responsabililor morali ai instigaţiei* de la Grămeşti: Ioan Anichitei, Cleopatra N. Tomaziu, învăţătoare, Petrea V. Cosovanu, Vasile I.D. Bordianu, Alexandru Horodincă. Un ţăran (Petre Bordianu) reuşise să scape (*Ibidem*, f. 68).

[47] *Ibidem*, dos. 1908, f. 356-357; *Ibidem*, dos. 7611, vol. 1, f. 66-67.

[48] *Ibidem*, dos. 1908, f. 357.

[49] *Ibidem*, dos. 7611, vol. 1, f. 68-69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unde un țăran care îndrăznise să ducă acasă o căruță cu orz fusese arestat, pe 30 iulie 1949, odată cu el fiind reținut un altul, considerat *instigator*. Întrucât în fața primăriei se adunaseră câteva zeci de țărani, au sosit întăriri de la Miliția Săveni, cei doi arestați fiind transportați la Dorohoi. Situația s-a menținut încordată la Liveni până pe 15 august 1949, când s-au produs mai multe arestări la Avrămeni, ceea ce a indus teama între locuitorii celorlalte sate din zonă[50]. În satul Zoițani, comuna Adâșeni, circa 200 de țărani se adunaseră pe 7 august 1949, discutând problema ariilor. Ei l-au bătut pe primarul comunei, care le comunicase obligativitatea transportului cerealelor la arie. Drept consecință, pe 12 august au fost arestați cinci dintre ei[51]. Locuitorii satului Valea Răchitei, comuna Adâșeni, au reacționat, de asemenea, față de introducerea ariilor. La sosirea activiștilor comunali, pe 3 august 1949, țăranii au strigat: „Voi ne-ați pus jugul în gât, hoților, însă nu o să reușiți să faceți colhoz. Sunteți niște hoți. Nu veți face arii, cine va îndrăzni acolo va rămâne". Autoritățile locale au fost nevoite să plece din sat fără a mai stabili locul ariilor. Starea de spirit avea să se calmeze în contextul arestărilor din satul vecin, Zoițani[52].

Manifestări ale nemulțumirii populației, de această dată împotriva reorganizării cooperației, s-au înregistrat pe 6 august 1949 în comuna Trușești, unde s-au adunat 150 de țărani, și în satul Călugăreni, comuna Ungureni, județul Botoșani, aici participând 50 de locuitori. În localitățile botoșănene menționate, situația s-a menținut tensionată și în zilele următoare, Securitatea făcând investigații pentru depistarea *agitatorilor*[53].

Într-o extinsă notă a Serviciului Județean de Securitate Dorohoi, semnată de șeful acestuia, căpitanul Nicolae Morărescu, și înaintată Direcției Regionale de Securitate Suceava la 31 august 1949, care privea *acțiunile de instigare*, erau menționate tulburări ale țăranilor, urmate de intervenția forțelor represive, în 14 comune: Brăești, Vorniceni, Cracalia, Dimăcheni, Havârna, Hilișeu, Mihăileni, Dersca, Grămești, Zamostea, Liveni, Adâșeni, Avrămeni și Mitoc[54]. Spre exemplu, în comuna Brăești, cu ocazia reînregistrării membrilor cooperației, au început să circule zvonuri că aceasta era o acțiune care viza *formarea colhozului*. Pe 26 iunie 1949 s-au produs *agitații în masă*, mai mulți activiști au fost bătuți de țărani, fiind necesară intervenția Miliției pentru salvarea lor. Acțiunile s-au repetat pe 29 iunie și pe 3 iulie. Chiar forțele Miliției și Securității au fost întâmpinate cu *insulte și amenințări*. Țăranii se sfătuiseră să doarmă cu furcile și topoarele lângă ei, pentru a le putea utiliza contra autorităților dacă acestea ar fi încercat arestări. Securitatea și Miliția au ridicat, în noaptea de 5/6 iulie 1949, 11 persoane, dintre care 10 foști membri sau simpatizanți PNȚ (unul aflat, de curând, în Frontul Plugarilor), inclusiv doi militari deblocați. Doi locuitori vizați reușiseră să scape. Cei arestați fuseseră înaintați de Serviciul Județean de

[50] *Ibidem*, f. 69-70.
[51] *Ibidem*, f. 70-71.
[52] *Ibidem*, f. 71-72.
[53] *Ibidem*, dos. 1908, f. 358.
[54] *Ibidem*, dos. 7611, vol. 1, f. 61-74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Securitate Botoşani către Tribunalul Militar Iaşi, ceea ce determina intrarea în „normalitate" a comunei Brăeşti[55].

Oamenii erau speriaţi mai ales de perspectiva colectivizării. În satul Arborea, comuna Cracalia, judeţul Dorohoi, pe 23 iulie 1949, la tentativa unui grup de activişti de a-i convinge pe ţărani să se asocieze la aratul miriştilor, cei din urmă au început să strige: „Voi aţi venit să prostiţi oamenii de la sate să se unească în cooperative, dar în realitate vreţi să faceţi colhoz". Una dintre femei, membră a Uniunii Femeilor Democrate din România (UFDR), a lărgit chiar tabloul strigându-le reprezentanţilor PMR: „se umblă numai cu minciuni, toţi vor colhoz, dar noi trebuie să luptăm să nu lăsăm să ne ia pământul". Activiştii au reuşit să părăsească satul cu mare greutate. Şi aici Securitatea a trecut la identificarea instigatorilor (inclusiv doi membri PMR şi unul UFDR), dar fără să opereze arestări, considerându-se că acţiunea nu fusese de amploare, iar cei mai mulţi dintre cei vizaţi aparţineau ţărănimii sărace şi mijlocaşe[56]. Tulburări legate în principal de problema cooperaţiei s-au mai înregistrat în comuna Dimăcheni, cu strângerea a 50 de femei şi bărbaţi, pe 4 iulie 1949[57]; pe 31 iulie 1949, în comuna Hilişeu, unde preventiv se luaseră măsuri pentru întărirea postului de Miliţie, inclusiv prin trimiterea unor securişti[58]; în aceeaşi zi, în comuna Mitoc, 300 de ţărani adunaţi la o şezătoare au protestat faţă de decizia înfiinţării ariilor, ameninţându-i pe activiştii locali cu „măcelul"[59]. În comuna Havârna se înregistraseră, la 7 august 1949, agitaţii în rândurile ţăranilor faţă de căratul la arie, dar fără urmări[60].

Rapida intervenţie a autorităţilor în localităţile unde se înregistraseră tulburări, şi mai ales arestările operate între cei afirmaţi ca liderii ţăranilor, au dus la liniştirea *completă* a comunelor, locuitorii satelor „executând întocmai dispoziţiile privitoare la seceriş, treieriş şi colectare"[61]. Teroarea juca un rol profilactic la începutul comunismului românesc, fiind vizaţi potenţialii opozanţi, cei cu iniţiativă, cu prestigiu în comunităţile lor. Orice formă de rezistenţă a societăţii trebuia demantelată fără ezitare. Situaţia a caracterizat nu doar nordul Moldovei sau ansamblul României, ci toate statele ajunse sub controlul partidelor comuniste[62].

---

[55] *Ibidem*, f. 61-62. La Brăeşti au fost arestaţi: Constantin Amarghioalei, Vasile Barnea, Gheorghe Păduraru, Ilie Barnea, Mihai Dorobanţu, Haralamb Pavel, Constantin Vătămănuţă, Ioan Munteanu, Dumitru Obadă, Mihai Teodorescu, Vasile Pintea. Reuşiseră să fugă Maria Nistor şi Damian Pujină (*Ibidem*).

[56] *Ibidem*, f. 64-65.

[57] *Ibidem*, f. 65-66.

[58] *Ibidem*, f. 66.

[59] *Ibidem*, f. 73-74.

[60] *Ibidem*, f. 66.

[61] *Ibidem*, f. 74.

[62] Pentru o privire generală, bazată însă pe o analiză de decenii a regimurilor comuniste, în speţă a celui sovietic, vezi Vladimir Bukovski, *Sistemul dublelor structuri, dublului limbaj, dublei conştiinţe*, în „LA&I. Litere, Arte, Idei", supliment de cultură al ziarului „Cotidianul", serie nouă, nr. 46, 18 noiembrie 2002, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. Desfăşurarea răscoalelor în judeţele Rădăuţi şi Suceava

Asemenea ţăranilor din alte zone ale României, locuitorii din judeţele Rădăuţi şi Suceava erau nemulţumiţi de hotărârea autorităţilor de a institui treieratul la arie. De altfel, aceasta nici nu era o practică în Bucovina, teritoriu cu precipitaţii bogate, unde păstrarea pentru mult timp a cerealelor sub cerul liber periclita recolta[63]. Vara anului 1949 a şi fost una cu ploi abundente, apele râului Siret ieşind din matcă, unele localităţi fiind chiar inundate[64].

Pentru starea de spirit a populaţiei rurale din judeţul Rădăuţi, este sugestiv de amintit că în anii anteriori aceasta îşi afirmase deschis ostilitatea faţă de regimul instaurat la Bucureşti, sub umbrela ocupaţiei sovietice. Spre exemplu, cu ocazia alegerilor din noiembrie 1946, locuitorii din Milişăuţi baricadaseră intrările din comună, opunând „o dârză rezistenţă" inclusiv formaţiunilor militare. Asemenea acţiuni se manifestaseră în „aproape toate comunele din judeţ"[65].

În unele locuri ţăranii şi-au manifestat cu vehemenţă nemulţumirile faţă de politica agrară a regimului. Spre exemplu, când un membru al Comitetului Provizoriu al judeţului Rădăuţi s-a deplasat în comuna Cândeşti, plasa Siret, pe 21 iulie 1949, a fost întâmpinat de 50-60 de ţărani, număr foarte mare pentru o zi de lucru. Trei dintre *ţăranii săraci* ai satului au ridicat problema treieratului la arie, afirmând că nu vor duce recolta la arii, „cu orice risc", fiind aprobaţi de toţi cei prezenţi. Activistul PMR nu a reuşit să-i convingă pe localnici de necesitatea treieratului la arie[66]. În aceeaşi comună se găsise un manifest scris de mână, cu mesaj anticomunist. Se făcea apel la ţărani să nu ducă recolta la arii, în caz contrat partizanii urmând să le dea foc. De asemenea, locuitorii erau îndemnaţi să omoare „orice şarpe de comunist"; să taie firele telefonice; să dea foc la orice maşină care ar fi venit în sat; să iasă cu sape şi topoare pentru uciderea „şarpelui mincinos de comunist". Se preciza că sfârşitul comuniştilor „e gata", fiind o chestiune de zile. Manifestul se încheia cu lozincile: „Trăiască Regele Mihai I" şi „Trăiască forţa puternică de partizani din România"[67]. În vederea preîntâmpinării acţiunilor asemănătoare celor de la Cândeşti, Comitetul Provizoriu al judeţului Rădăuţi trecuse la împărţirea plăşilor şi comunelor în sectoare, date în grijă membrilor comitetelor provizorii şi funcţionarilor socotiţi „de încredere", asistaţi de activiştii PMR. Sarcina consta în „a prelucra problema ariilor din casă în casă şi de la om la om"[68]. La orice nemulţumire a populaţiei, activiştii

[63] Mărturia lui Ion Jacotă (a lui Haldan), din comuna Frătăuţii Noi, actualul judeţ Suceava, 1990, şi în Dan Radu, *op. cit.*, p. 4-5; Mărturia lui Gheorghe Lazurcă a lui Samoilă, din Calafindeşti, în Dan Radu, *op. cit.*, p. 4-5; Mărturia lui Dumitru Sasu, din comuna Bălăceana, judeţul Suceava, 1990; Corneliu Nicoară, *op. cit.*, p. 654.

[64] Mărturia lui Traian Siminiciuc, din comuna Rogojeşti, actualul judeţ Suceava, 1990; ASRI, fond „D", dos. 1908, f. 352.

[65] Direcţia Judeţeană Suceava a Arhivelor Naţionale Suceava (în continuare: DJAN Suceava), fond „Poliţia Oraşului Rădăuţi", dos. 10/1949, f. 1.

[66] ASRI, fond „D", dos. 1908, f. 352.

[67] *Ibidem.*

[68] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aveau ca soluție, propaganda. Lansări de manifeste anticomuniste mai fuseseră semnalate și în comunele Milișăuți, Siret și Horodnicu de Jos etc[69].

Locuitorii din Rogojești, județul Rădăuți, erau vizitați pe 31 iulie 1949 de doi *îndrumători* PMR din comuna lor, unul dintre ei fiind procuror. Scopul acestora era să-i lămurească pe țărani de necesitatea strângerii recoltei la arie și de importanța celorlalte măsuri pe care le hotărâse guvernul în agricultură. Lucrurile au luat însă o direcție nedorită de autorități. Securitatea avea să trateze evenimentele de acolo drept o *rebeliune*. Conform unui referat întocmit de căpitanul de Securitate Gheorghe Neidman, în momentul în care activiștii au încercat să plece din comuna Rogojești, un grup de femei și copii i-a atacat cu pietre, simultan cu strigarea lozincilor: „Nu vrem colhoz ca în Rusia, au venit hoții să ne fure pâinea; afară cu bolșevicii, nu avem nevoie de autorități comuniste"[70] sau a altor „cuvinte ofensatoare" ori „ostile" la adresa regimului și a URSS[71]. Unul dintre îndrumători a reușit să scape din mâinile sătenilor, fiind protejat de plutonierul de miliție din comună, care îi amenința pe localnici cu pistolul. Încercând să-l salveze și pe celălalt activist, șeful postului de miliție a fost atacat de 300 de țărani care l-au dezarmat și l-au bătut. Milițianul a reușit în cele din urmă să scape, grav rănit, fiind apoi internat în spital aproape o lună de zile[72]. Ordinea a fost restabilită mai târziu de Miliția sosită în comună[73], deși țăranii au aruncat cu pietre și în camioanele cu care veniseră forțele guvernamentale[74]. Cercetările aveau să ducă la constituirea unui lot format din: Vasile Cozlac, Eugen Semenciuc, Mihai Turceac, Nicolae Bores, Mihai Ciripaniuc, Constantin Ioanovici, Saveta Ivanciuc, Gheorghe Belinschi, Olimpia Ivanciuc, Leontina Curaciuc, Ștefan Semenciuc, Vasile Giuraniuc (arestați la 6 octombrie 1949), Traian Semenciuc, Veronica Balean, Vasile Ciripaniuc, Elena Boiciuc, Vasile Haucă, Ioan Curiciuc, Gheorghe Maidaniuc, Vasile Curiciuc și Gheorghe Maidaniuc (dispăruți în momentul încheierii cercetărilor)[75]. Erau 21 de persoane, dintre care 12 arestate și nouă dispărute[76]. Unii dintre inculpați nu erau încadrați politic (nouă), alții erau foști membri PNL (doi), PNȚ (trei), legionari (trei), dar și din Frontul Plugarilor (patru). Pe referat se notase de mână: „Se va urmări procesul"[77], indicație mai degrabă formală în condițiile în care Securitatea efectua cercetările și instrumenta procesele.

Din interviurile cu sătenii din Rogojești, realizate după 1989, reiese că revolta (*nevoia*[78], cum o numea unul dintre ei) din satul lor s-a produs pe 7

[69] DJAN Suceava, fond „Poliția Orașului Rădăuți", dos. 10/1949, f. 9.
[70] ASRI, fond „D", dos. 4638, f. 97, 101-102.
[71] *Ibidem*, f. 99-100.
[72] *Ibidem*, f. 97, 99-101.
[73] *Ibidem*, f. 97.
[74] *Ibidem*, f. 101-102.
[75] *Ibidem*, f. 98.
[76] *Ibidem*.
[77] *Ibidem*, f. 97-102.
[78] Mărturia lui Traian Siminiciuc, din comuna Rogojești, actualul județ Suceava, 1990.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

august 1949. Locuitorii nu voiau să ducă cerealele la arie. În momentul în care câțiva țărani au luat doi-trei snopi să-i ducă acasă, Miliția a vrut să-i aresteze, moment în care oamenii s-au alarmat. A doua zi au sosit în sat doi sau trei (mărturiile nu concordă) activiști (se pare că procurori) de la Rădăuți pentru a-i *lămuri* pe locuitori să transporte cerealele la arie pentru treierat[79]. Activiștii le promiteau țăranilor că „vor trăi bine", că vor fi răsplătiți dacă dădeau cerealele (*pâinea*) la stat, ceea ce nu era decât o formulă propagandistică[80]. Oamenii au protestat față de decizia înființării ariilor, motivând prin ploile abundente care provocaseră inundații chiar atunci și prin faptul că cerealele ar fi putrezit. Activiștii nu s-au lăsat înduplecați, deși li se arătase care era situația pe câmp. În fața refuzului lor de a lua în calcul cererile țăranilor, femeile din sat au început să-i bată[81]. Au fost bătuți și doi săteni *agitatori*, care se întorseseră în sat de la Siret (Gheorghe Paucă și Ileana Semenciuc)[82]. Șeful postului de miliție (plutonierul Vârgolici, un tip autoritar și arogant față de țărani) a intervenit în dispută, încercând să tragă cu pistolul automat (se pare că a tras foc de intimidare în aer), însă a fost bătut și dezarmat[83].

Ostilitatea față de măsurile luate de stat (reorganizarea cooperației și introducerea treierișului la arie) și-au manifestat-o și locuitorii din comunele Milișăuți, Verpole, Siret, Ruina, Horodnicul de Sus și Bilca, județul Rădăuți, unde populația i-a amenințat pe reprezentanții autorităților. Miliția și Securitatea au făcut uz de arme, trăgând foc de avertizare, fără a se înregistra însă victime[84].

Pe 6 august 1949, populația comunei Calafindești, aflată la 18 km est de orașul Rădăuți[85], s-a confruntat cu autoritățile locale, apoi cu forțele trimise din centrul de județ. Același căpitan de Securitate, Gheorghe Neidman, a întocmit un referat, potrivit căruia vinovat de cele petrecute la Calafindești era un învățător agronom epurat, fost fruntaș al Partidului Național Țărănesc, Ioan Băncescu. Acesta ar fi agitat populația comunei prin afirmații de genul: „statul va lua toată recolta ce se va aduce la arii (ceea ce nu era departe de adevăr, D.D.), că se va face colhoz (idem), și că toată lumea va muri de foame"[86]. Unii dintre săteni au încercat să-l forțeze pe un sergent-major de la Miliția din comună să-l elibereze pe un țăran arestat *pentru instigare*. Tentativa lor nu a reușit, moment în care s-au îndreptat spre postul de Miliție, atacându-i pe milițieni cu pietre, cei din urmă făcând uz de armă[87]. De la Miliție, localnicii s-au îndreptat spre sediul Comitetului Provizoriu al comunei, pe care l-au devastat.

[79] *Ibidem*.

[80] Mărturia lui Vasile Ciripaniuc, din comuna Rogojești, actualul județ Suceava, 1990.

[81] Mărturia lui Traian Siminiciuc, din comuna Rogojești, actualul județ Suceava, 1990; Mărturia lui Vasile Ciripaniuc, din comuna Rogojești, actualul județ Suceava, 1990.

[82] Mărturia lui Traian Siminiciuc, din comuna Rogojești, actualul județ Suceava, 1990.

[83] *Ibidem*; Mărturia lui Vasile Ciripaniuc, din comuna Rogojești, actualul județ Suceava, 1990.

[84] DJAN Suceava, fond „Poliția Orașului Rădăuți", dos. 10/1949, f. 1, 2-3 bis.

[85] *Ibidem*, f. 9.

[86] ASRI, fond „D", dos. 4638, f. 93-94.

[87] *Ibidem*, f. 93-96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De asemenea, au distrus şi telefonul[88], iar clopotele au fost trase pentru alarmă[89]. S-au strigat lozinci antisovietice şi contra regimului de la Bucureşti[90]. La Calafindeşti aveau să fie consideraţi vinovaţi de cele întâmplate: Ioan Băncescu, Casian Popovici, Vasile Popescu, Loghin Lavric, Gheorghe Holofca, Gheorghe Lavric (erau dispăruţi la 29 septembrie 1949), Silvestru Lazurca, Marcian Lavric, Pamfil Herman, Pamfil Ciobanu, Dumitru Diaconescu, Filon Prepeliţă şi Sava Lazurca (arestaţi la data amintită). În total, lotul celor din Calafindeşti era compus din 13 persoane, şase dintre acestea nefiind încă prinse în momentul înaintării în justiţie[91]. Modelul explicativ comunist prevedea că orice manifestare a nemulţumirii populaţiei era o acţiune reacţionară organizată, fiind necesară identificarea unui lider. La Calafindeşti liderul a fost considerat Ioan Băncescu[92]. E interesant de semnalat că unii dintre cei desemnaţi pentru trimiterea în instanţă erau din punct de vedere politic atât neîncadraţi (patru), cât şi foşti membri ai PNŢ (doi), legionari (trei), cuzişti (unul), dar şi ai Frontului Plugarilor (doi) sau chiar ai Partidului Muncitoresc Român (unul)[93]. În general, autorităţile locale îi desemnau pe cei incomozi şi pe liderii populaţiei nemulţumite, intenţia fiind de a scăpa de ei pentru totdeauna sau pentru o perioadă de timp, suficientă însă pentru impunerea măsurilor dorite.

Din cele relatate de martorii oculari după 1989, reiese că Miliţia arestase un ţăran (Ilie Diaconescu) din Calafindeşti, care „luase de pe pământul lui" doi snopi de orz, pe care-i adusese acasă, pentru păsări. Autorităţile însă interziceau această practică, pentru a putea strânge de la arie cotele obligatorii către stat[94]. Alarmaţi, ţăranii din Calafindeşti s-au adunat la primărie şi au cerut eliberarea consăteanului lor[95]. Speriat, primarul (Pricope Diaconescu) a fugit din sediul primăriei, unde au pătruns locuitorii, care au sfărâmat telefonul. De acolo, în număr de circa 200, s-au îndreptat spre Miliţie, unde se afla ţăranul arestat[96].

---

[88] *Ibidem*, f. 93, 95.

[89] *Ibidem*, f. 94-95; Mărturia Ilenei Havriş, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990.

[90] ASRI, fond „D", dos. 4638, f. 94-96.

[91] *Ibidem*, f. 93; Conform mărturiilor, au fost arestaţi: Sava Lazurcă, Filon Prepeliţă, Gheorghe Lavric, Vasile Popescu, Pamfil Ciobanu, Dumitru Diaconescu, Gheorghe Holofca, Pamfil Herman, Niţă Băncescu, Silvestru Lazurcă, Marchidan Lavric, Loghin Lavric, Marcian Popovici, Trifon Sava şi alţii (Mărturia Zamfirei Lavric, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990; Mărturia Victoriei Bauciuc, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990, şi în Dan Radu, *op. cit.*, p. 4); Mărturia lui Constantin Nicoară, din comuna Frătăuţii Noi, actualul judeţ Suceava, 1990.

[92] ASRI, fond „D", dos. 4638, f. 93-94.

[93] *Ibidem*, f. 93-96.

[94] Mărturia lui Gheorghe Lazurcă a lui Samoilă, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, în Dan Radu, *op. cit.*, p. 4; Mărturia Silviei Irimescu, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, în *Ibidem*; Mărturia Ilenei Havriş, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990.

[95] Mărturia lui Gheorghe Lazurcă a lui Samoilă, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, în Dan Radu, *op. cit.*, p. 4.

[96] Mărturia lui Pricope Diaconescu, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, în *Ibidem*; Mărturia Silviei Irimescu, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, în *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Oamenii au cerut iarăşi eliberarea celui reţinut, scandând „Vrem pâinea la şură, nu pe toloacă, pe arie!"[97]. Între timp, moaşa comunală (Pruna) a dat telefon la Rădăuţi pentru chemarea Miliţiei[98]. În momentul strângerii sătenilor au fost trase şi clopotele de la biserică[99], semnal de alarmă obişnuit în sate. La Calafindeşti, forţele represive au tras întâi în aer, apoi în plin, ceea ce a dus la dispersarea manifestanţilor. Un martor îşi amintea: „am văzut bărbaţi, femei, copii, călcându-se în picioare, alergau la vale îngroziţi"[100]. Au fost ucişi: Alexei Filon, Filon Diaconescu, Vasile Caciur, Dumitru Irimescu[101], cel din urmă decedat la spitalul din Rădăuţi[102]; de asemenea, au fost răniţi: Ileana Havriş, Gheorghe Diaconescu, Lavric Silivan, Ilie Silivan, Florea Maxim[103]. Morţii de la Calafindeşti au fost ridicaţi de la familiile lor, apoi duşi la Rădăuţi şi îngropaţi în secret într-un loc rămas necunoscut după unii[104].

Autorităţile s-au confruntat cu tulburări ţărăneşti şi la Frătăuţii Noi, localitate situată pe graniţa cu URSS, la 12 km nord de oraşul Rădăuţi[105]. Sătenii fuseseră chemaţi la primărie pe 7 august 1949, pentru a li se face impunerea. Venise o activistă (Hilda Rotaru) de la UFDR Rădăuţi, care le cerea femeilor din sat să-şi convingă soţii să ducă cerealele la arie. Ţărăncile i-au amintit activistei că regiunea lor era ploioasă şi că dacă treierişul se desfăşura la arie grânele ar putrezi, iar familiile lor ar fi avut de suferit. La întrebarea mai mult retorică: „Ce facem?", femeilor li s-a răspuns: „Apoi îţi face cum îţi putea. În foamete cum aţi mâncat buruiene şi urzicuţe şi n-aţi murit". Ofensate (era vorba totuşi de proprietatea şi de munca lor) şi mai ales cu amintirea foametei din anii anteriori, care făcuse ravagii în nordul Moldovei, sătencele au avut o dispută cu

---

[97] Mărturia Silviei Irimescu, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, în *Ibidem*.

[98] Mărturia lui Gheorghe Lazurcă a lui Samoilă, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, în *Ibidem*; Mărturia Silviei Irimescu, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, în *Ibidem*.

[99] Mărturia Ilenei Havriş, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990.

[100] Mărturia lui Constantin Istrate, fost director al şcolii din Calafindeşti, în Dan Radu, *op. cit.*, p. 4. Vezi şi Mărturia Ilenei Havriş, din Calafindeşti, în *Ibidem*.

[101] Mărturia Victoriei Bauciuc (soţia lui Alexei Filon, împuşcat mortal în august 1949), din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990, şi în Dan Radu, *op. cit.*, p. 4; Mărturia Zamfirei Lavric (fiica lui Filon Diaconescu, împuşcat mortal în august 1949), din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990; Mărturia Ilenei Havriş, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990; Mărturia Silviei Irimescu, soţia lui Dumitru Irimescu (împuşcat mortal în august 1949), din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, în Dan Radu, *op. cit.*, p. 4. În documentele Securităţii nu se menţionează decât decedarea unui om la Calafindeşti, Vasile Caciur (ASRI, fond „D", dos. 4638, f. 96).

[102] Mărturia Silviei Irimescu, soţia lui Dumitru Irimescu (împuşcat mortal în august 1949), din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, în Dan Radu, *op. cit.*, p. 4; Mărturia Ilenei Havriş, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990.

[103] Mărturia Ilenei Havriş (rănită în august 1949), din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990; Mărturia Victoriei Bauciuc, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990.

[104] Mărturia Zamfirei Lavric, fiica lui Filon Diaconescu, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990; Mărturia Silviei Irimescu, soţia lui Dumitru Irimescu, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, în Dan Radu, *op. cit.*, p. 4.

[105] DJAN Suceava, fond „Poliţia Oraşului Rădăuţi", dos. 10/1949, f. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezentanta administrației județene. Un activist PMR local (Ștefan Botnar) a primit o palmă de la cineva. Exagerând situația, primarul a telefonat la centrul de județ pentru intervenția urgentă a Securității[106]. A sosit un camion cu securiști și milițieni, cu pistoalele automate în mâini. O mitralieră instalată pe cabina autocamionului a deschis focul pe deasupra țăranilor. Aceștia, între 400-500 și 1.000 (cifrele variază de la un martor la altul), cu mâinile goale, au fost somați de ofițerii de securitate (căpitanul Hudeanu, Karl Segal, comandantul Securității din Rădăuți, și locotenentul Frenkel) să plece acasă în cinci-zece minute (mărturiile nu concordă). Însă la scurt timp s-a deschis focul, trei oameni fiind uciși pe loc (Ion Davideanu, Andrișan a lui Chițcu, Ilarion Irimescu), iar unul (Vasile Isopescu) avea să moară la Rădăuți, în urma rănilor. Toți erau tineri sub 20 de ani[107]. Mai apar ca morți: Ion (Ilarion) Cuciureanu și Ion Știreangă[108]. Mulți alții au fost răniți (se știe doar de Titus a lui Costea), dar nu s-au dus la spital, de frica represaliilor[109]. Cei prinși au fost suiți în camioane și duși la Rădăuți împreună cu morții[110].

Nu se știe exact unde au fost îngropați morții din localitățile răsculate[111], deși se spune că s-ar afla într-o margine a cimitirului din Rădăuți[112].

---

[106] Mărturia lui Ion Jacotă (a lui Haldan), din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990, și în Dan Radu, *op. cit.*, p. 4-5; Mărturia lui Constantin Nicoară, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990. Vezi și Ordonanța nr. 282/20 noiembrie 1991 a Procuraturii Militare Iași, în *Cu unanimitate de voturi. Sentințe politice adunate și comentate* de Marius Lupu, Cornel Nicoară și Gheorghe Onișoru, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 93-94.

[107] Mărturia lui Constantin Nicoară, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990; Mărturia lui Ion Jacotă (a lui Haldan), din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990, și în Dan Radu, *op. cit.*, p. 4-5; Mărturia lui Vasile Bilan, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990, și în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5; Mărturia Veronicăi Ungureanu (sora lui Ion Davideanu, ucis în august 1949), din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990; Mărturia Vioricăi Isopescu (sora lui Vasile Isopescu, ucis în august 1949), din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990; Mărturia Veronicăi Ungureanu (sora lui Ion Davideanu, ucis în august 1949), din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990; Mărturia lui Gheorghe Nicoară, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5; ASRI, fond „D", dos. 4638, f. 257. În documentul intitulat *Structura DGSP, 1948*, șeful Serviciului Județean de Securitate Rădăuți apare cu numele Carol Iludescu, în Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 78.

[108] ASRI, fond „D", dos. 4638, f. 257; Mărturia lui Vasile Bilan, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990, și în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5.

[109] Mărturia lui Ion Jacotă (a lui Haldan), din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990, și în Dan Radu, *op. cit.*, p. 4-5; Mărturia lui Constantin Nicoară, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990. Vezi și Ordonanța nr. 282/20 noiembrie 1991 a Procuraturii Militare Iași, în *Cu unanimitate de voturi*, p. 93-94.

[110] Mărturia lui Constantin Nicoară, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990, și în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5.

[111] Mărturia lui Constantin Nicoară, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990. Vezi și Ordonanța nr. 282/20 noiembrie 1991 a Procuraturii Militare Iași, în *Cu unanimitate de voturi*, p. 93-94.

[112] Mărturia Zamfirei Lavric, fiica lui Filon Diaconescu, din comuna Calafindești, actualul județ Suceava, 1990; Mărturia Silviei Irimescu, soția lui Dumitru Irimescu, din comuna Calafindești, în Dan Radu, *op. cit.*, p. 4; Mărturia lui Ion Jacotă (a lui Haldan), din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990, și în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5. Lansarea *arheologiei*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Despre populaţia din Calafindeşti şi Frătăuţii Noi, autorităţile vremii notau că „posedă o situaţie materială bună, este recalcitrantă, beţivă, nesupusă autorităţilor şi se află sub influenţa chiaburimii, care a reuşit să menţină infiltrat în ei (sic!) idei contra regimului"[113]. Existenţa chiaburilor era o „explicaţie" la îndemână pentru autorităţi, orice manifestare a nemulţumirii populaţiei datorându-se activităţii acestei categorii, care în documentele timpului este desemnată de regulă prin adjective de multe ori greu de reprodus. Cel puţin ideea cu beţia este lipsită de orice logică, fiind un fapt de bun simţ că alcoolismul nu este compatibil cu prosperitatea economică. Probabil că Miliţia căuta să motiveze astfel izbucnirea revoltei şi pentru a nu pomeni de cauza principală, jefuirea ţăranilor de către stat, s-a găsit această „explicaţie".

Comuna Bălăceana, judeţul Suceava, a cunoscut evenimente asemănătoare celor din satele rădăuţene amintite. Adunaţi de primar pentru a li se comunica necesitatea transportării cerealelor la arie, ţăranii au refuzat, motivele lor fiind identice cu cele ale ţăranilor din alte sate: aveau şuri unde puteau treiera, căci altfel grânele ar fi putrezit pe câmp etc. Un tânăr activist din sat a dat o probă de stahanovism verbal, susţinând că el duce primul grâul la arie. Câteva palme ale consătenilor săi l-au redus la tăcere. Doi miliţieni aflaţi în sat au tras în aer, iar după un timp au sosit de la Suceava forţe însumând 70-80 de miliţieni. Satul a fost înconjurat, santinele fiind aşezate pe fiecare uliţă. Peste 1.000 de oameni adunaţi au refuzat să transporte cerealele la arie. Forţele represive au deschis focul, fiind ucis Ion Doboş (cadavrul său a fost luat de Miliţie) şi răniţi: Dumitru Sasu, Dumitru a Mariţii, Mihai Sasu, o femeie şi Gheorghe Arcalean[114]. La Bălăceana au participat la represiune şi localnici îmbrăcaţi în miliţieni, care au tras asupra consătenilor[115]. Participarea localnicilor la represiune a fost observată şi la Stroieşti[116]. Probabil era vorba de activişti, recrutaţi la începuturile regimului cu precădere dintre elementele declasate şi resentimentare ale satelor. Unii dintre răniţii din Bălăceana (Dumitru Bleorţu, Mihai Sasu) au fost duşi la dispensarul din Ilişeşti, unde, împreună cu însoţitorii lor (Ştefan Bazga şi Ilie Sasu) au fost maltrataţi („i-o bătut de i-o farmat", după expresia unui martor) de doi activişti de partid din Solca şi Ilişeşti[117]. Comandantul Miliţiei din Suceava îi insulta pe ţărani şi îi ameninţa: „[...] reacţionari, aţi vrut să răsturnaţi

contemporane, un aparent oximoron, este încă un deziderat în România, dar utilitatea sa pentru stabilirea ororilor comunismului este indiscutabilă. În anii din urmă s-au descoperit mai multe gropi comune în România (le amintim doar pe cele certe din Dealul Mărului şi Dealul Balaurului, judeţul Neamţ; vezi Neculai Popa, *Represiune şi rezistenţă în ţinutul Neamţului*, Bucureşti, Editura Vremea, 2000, p. 81-142), dar investigarea lor nu s-a făcut cu profesionalism. Cât priveşte morţii din satele rădăuţene, nu ştim să se fi făcut săpături în zonă pentru identificarea lor.

[113] DJAN Suceava, fond „Poliţia Oraşului Rădăuţi", dos. 10/1949, f. 2-3 bis, 9.

[114] Mărturia lui Dumitru Sasu, din comuna Bălăceana, judeţul Suceava, 1990; Mărturia Feliciei Doboş (soţia lui Ion Doboş, ucis în august 1949), din comuna Bălăceana, judeţul Suceava, 1990; Mărturia Veronicăi Ungureanu, din comuna Frătăuţii Noi, actualul judeţ Suceava, 1990.

[115] Mărturia lui Dumitru Sasu, din comuna Bălăceana, judeţul Suceava, 1990.

[116] Mărturia lui Grigore Ureche, din comuna Stroieşti, judeţul Suceava, 1990.

[117] Mărturia lui Dumitru Sasu, din comuna Bălăceana, judeţul Suceava, 1990.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

guvernul? Vă faceţi voi sănătoşi şi vedeţi voi ce puşcărie vă mănâncă". Răniţii au ajuns la spitalul din Suceava, unde au fost ţinuţi patru săptămâni în stare de arest, după care li s-a dat drumul acasă. În prealabil, semnaseră declaraţii-angajament potrivit cărora vor asculta de legile statului ş.a.m.d., rămânând marcaţi pentru toată viaţă[118]. Din Bălăceana au mai fost arestaţi Ştefan Bleorţ, Dumitru Coban, Gheorghe Grosar, Pomuşoaia, Ion Babor, Toderaş Mariuca, Gheorghe Hulubei şi soţia acestuia[119]. Faptul că se trăsese în plin i-a îngrozit pe locuitorii din Bălăceana: „A doua zi, toţi oamenii, care de care, la arie. Nu încăpeau. Au băgat spaima ceia în dânşii", rememora un ţăran după mai bine de patru decenii[120].

5. Represiunea

Confruntate iniţial cu ample mişcări ţărăneşti în zonele de vest ale României, în special în judeţele Bihor şi Arad, cu influenţe în Satu Mare şi Sălaj[121], autorităţile au luat măsuri pentru întărirea forţelor represive şi pentru preîntâmpinarea extinderii răscoalelor. Pe 31 iulie, 1 şi 4 august 1949, au fost create Comandamente Unice la Oradea, Arad şi Satu Mare, formate din delegaţii Trupelor Ministerului Afacerilor Interne, Securităţii, Miliţiei şi Comitetelor Provizorii Judeţene. Misiunea acestor Comandamente consta în restabilirea ordinii şi liniştii, interzicerea extinderii dezordinii şi „actelor de rebeliune", posibilitatea intervenţiei şi în judeţele vecine, „lămurirea" populaţiei în sensul de a respecta regimul colectărilor şi de a ieşi la muncile agricole[122]. Aveau să acţioneze „cu toată energia" în localităţile răsculate; locuitorii suspectaţi de „acte de terorism", distrugerea lucrărilor de artă, a liniilor telefonice etc. urmau să fie executaţi. Dacă răsculaţii se opuneau forţelor represive urma să fie deschis focul, urmărindu-se „lichidarea capilor agitatori". De asemenea, din fiecare localitate „agitată" aveau să fie ridicaţi liderii acţiunilor ţărăneşti, iar în lipsă, familiile acestora, precum şi câte 10-15 familii de chiaburi, „afirmaţi ca duşmani ai poporului"[123]. Acţiunea de reprimare avea un dublu scop şi avea să se desfăşoare în două faze: 1. stingerea revoltelor şi împiedicarea extinderii în regiunile din jur; 2. asigurarea treierişului şi a colectărilor[124]. Ministerul Afacerilor Interne a luat măsuri radicale pentru a face faţă situaţiei: centrele de instrucţie a recruţilor, de securitate şi grăniceri, au fost transformate în batalioane de intervenţie. Existau deja un regiment (la Bucureşti) şi 12 batalioane de securitate, dar au mai fost create încă 12

[118] *Ibidem.*
[119] *Ibidem.*
[120] *Ibidem.*
[121] Dorin Dobrincu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 282-318.
[122] ASRI, fond „D", dos. 1908, f. 145-147, 303; *Ibidem*, dos. 4638, f. 86; *Ibidem*, dos. 7611, vol. 1, f. 53.
[123] *Ibidem*, dos. 1908, f. 146, 303-304; *Ibidem*, dos. 4638, f. 86; *Ibidem*, dos. 7611, vol. 1, f. 53.
[124] *Ibidem*, dos. 1908, f. 146; *Ibidem*, dos. 4638, f. 86; *Ibidem*, dos. 7611, vol. 1, f. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

batalioane din Centrele de Instrucţie (CI) de securitate, 13 batalioane (CI) de grăniceri şi un regiment de securitate, constituit din două batalioane (la CI cadre Radna). De asemenea, şcolile de ofiţeri MAI nr. 1 şi 2 (Bucureşti şi Deva), precum şi şcolile de ofiţeri politici nr. 1 şi 2 (Bucureşti şi Oradea) s-au transformat în unităţi de intervenţie. În vederea gestionării crizei, au fost suspendate până şi concediile de odihnă, iar paza la frontiere a fost întărită[125]. Regimul intrase în alertă maximă, sporindu-şi forţele de coerciţie, ceea ce făcea ca lupta ţăranilor să fie inegală.

Nu ştim exact când a fost creat Comandamentul Unic Suceava, dar într-o notă-raport din 10 august 1949 către ministrul de interne, Teohari Georgescu, era amintit şi acest comandament. Probabil pentru o şi mai bună coordonare a acţiunilor represive, pe 8 august 1949 se constituise un Comandament Unic local la Rădăuţi (care mai apare şi sub denominaţia Colectivul de Comandă Rădăuţi)[126]. Intervenţia autorităţilor s-a făcut probabil în baza ordinelor generale date în urma răscoalelor din vestul României, care se desfăşuraseră cu o săptămână înainte. În nordul Moldovei s-a acţionat în forţă, dovadă că pe 8-9 august 1949 de la Suceava se raporta că în zonă era „linişte şi ordine", iar de la Rădăuţi că „în întreaga zonă a fost restabilită ordinea"[127]. Pe lângă Miliţie, la activitatea de represalii din judeţele Rădăuţi, Suceava şi Dorohoi au participat batalionul Centrului de Instrucţie grăniceri Rădăuţi şi batalionul 2 de securitate Botoşani. Misiunea odată îndeplinită, pe 10 august 1949 aceste forţe au fost direcţionate spre garnizoanele de reşedinţă[128]. Pe 12 august 1949 se raporta ministrului de interne încetarea funcţionării Comandamentului Unic Suceava[129], dovadă că scopul pentru care fusese creat, reprimarea exemplară a locuitorilor nemulţumiţi, fusese atins.

La Rogojeşti, Miliţia a intervenit la scurt timp după molestarea activiştilor PMR şi a şefului postului de miliţie. Cum îşi aducea aminte un localnic, „a ieşit scandal mare". Au sosit patru camioane cu militari, care au început să tragă în aer, ceea ce i-a îndârjit pe ţărani[130]. Imediat aveau să înceapă arestările[131]. Potrivit martorilor, arestările s-au făcut la sfârşitul lunii septembrie 1949, fiind ridicaţi 14 oameni din Rogojeşti, condamnaţi la doi-trei ani de închisoare. Listele fuseseră făcute de activiştii locali (Onofrei Sucaliuc, Ion Tcaciuc, Mihai Curiuc şi Gh. Hauc). La proces, aceiaşi activişti au fost folosiţi ca martori împotriva propriilor consăteni. Cum rememora o victimă: „Ei făceau ce voiau în sat. Miliţianul confisca ce voia şi ducea la el acasă"[132].

[125] *Ibidem*, dos. 1908, f. 147-149.

[126] *Ibidem*, f. 160, 162.

[127] *Ibidem*.

[128] *Ibidem*, f. 162, 157.

[129] *Ibidem*.

[130] Mărturia lui Vasile Ciripaniuc, din comuna Rogojeşti, actualul judeţ Suceava, 1990.

[131] Mărturia lui Traian Siminiciuc, din comuna Rogojeşti, actualul judeţ Suceava, 1990.

[132] Mărturia lui Vasile Ciripaniuc, din comuna Rogojeşti, actualul judeţ Suceava, 1990. Vasile Ciripaniuc a fost condamnat pentru instigare şi a făcut un an de închisoare (*Ibidem*). Un alt martor, Traian Siminiciuc, menţiona „vreo" 20 de arestaţi, condamnaţi la pedepse între unul şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La Frătăuții Noi arestările s-au produs la câteva zile după deportări. Au fost arestați: Constantin Nicoară, Vasile Andrișan, Calina Nicoară, Mihai Coneac, Gavril Ungureanu, Eugen Nicoară, Maria Pandaciuc, Catrina Bucevschi și alții. Arestații din satele rădăuțene au fost ținuți împreună la Rădăuți. Anchetele au durat șase săptămâni. Două zile pe săptămână erau rezervate anchetei și bătăii, evidențiindu-se ofițerii Cantor, Hudeanu, Frenkel, Dobrotă, Mihai Rusu și alții. Arestații au fost transportați în noiembrie 1949 la Iași, la închisoarea aflată în fosta mănăstire Galata. Pe 21-22 februarie 1950 a avut loc procesul. O femeie (una din cele două amintite mai sus, mărturiile nu concordă) avea să nască în penitenciar, dar a continuat să-și execute condamnarea[133]. Deși nu dispunem de dosarele proceselor, putem bănui că au fost tipic staliniste. După afirmația unui martor, condamnat atunci: „Am făcut ani de pușcărie degeaba"[134]. În general, activiștii PMR și forțele represive nu au dat dovadă de tact, provocându-i pe țărani sau exagerând faptele acestora.

6. Deportările

Decizia de deportare fusese luată, după cum aminteam mai sus, încă din momentul creării Comandamentelor Unice. Operațiunile de deportare au vizat cinci sate din județul Rădăuți și cinci din județul Suceava. În noaptea de 8-9 august 1949, din județul Rădăuți au fost ridicate 13 familii *chiabure* (din 15 fixate la începutul operațiunii), cu 48 de persoane, și cinci *instigatori* (din 10). Din județul Suceava se ridicaseră 13 familii *chiabure* (din 15 stabilite), cu 44 de persoane, și cinci *instigatori*. De asemenea, în aceeași noapte au fost ridicați cinci *instigatori* și din localitatea Grămești, județul Dorohoi[135]. Potrivit acestor date, din nordul Moldovei au fost deportate pe 8-9 august 1949 aproape 100 de persoane. Dislocarea țăranilor nu s-a desfășurat peste tot fără probleme. Spre exemplu, la Milișăuți, județul Rădăuți, aproximativ 50 de țărani au aruncat cu pietre în autocamionul cu care erau transportați consătenii lor[136].

Deportarea constituia în practica stalinistă un mijloc de timorare a populației, această explicație fiind valabilă și în cazul dislocărilor din august 1949, produse în nord-estul României. Știrea ridicării unor locuitori din satele revoltate avea să se răspândească în întreaga regiune, fiind un mijloc eficient de difuzare a terorii. Este un loc comun că zvonurile au o mare putere de circulație în societățile rurale sau în cele închise, în care informația verificată

---

cinci ani închisoare (Mărturia lui Traian Siminiciuc, din comuna Rogojești, actualul județ Suceava, 1990). Spre exemplu, Traian Siminiciuc a primit cinci ani în lipsă (*Ibidem*). Vezi mai sus desfășurarea revoltei la Rogojești și lotul constituit de Securitate.

[133] Mărturia lui Constantin Nicoară, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990. Vezi și nota din 6 decembrie 1990 a Ministerului de Interne, în *Cu unanimitate de voturi*, p. 91.

[134] Mărturia lui Constantin Nicoară, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990.

[135] ASRI, fond „D", dos. 1908, f. 156, 162.

[136] *Ibidem*, f. 156.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu este disponibilă[137]. Teama de încarcerare (era perioada marii frici provocate de *duba neagră*), incluzând şi specia represiunii prin deportare, cu alte cuvinte teama de pierdere a libertăţii şi intrarea în angrenajul complicat, sinistru al *organelor*, facilitau controlul unei societăţi, şi aşa supuse unui brutal proces de comunizare.

La Rogojeşti, realizarea listelor a durat circa o săptămână, conform martorilor. Ridicările în vederea deportării s-au făcut noaptea, de către armată, din echipe făcând parte şi câte un sătean îmbrăcat în miliţian, pentru a nu fi recunoscut de oameni. Satul răsuna de plânsete şi împuşcături[138]. Unii dintre cei desemnaţi pentru deportare au reuşit să scape, fugind în acea noapte, cum au fost cazurile lui Mihai Cozma şi Traian Siminiciuc din Rogojeşti. Soţia celui din urmă a fost ridicată în cămaşă de noapte, cu un copil mic în braţe. În schimb, el a rătăcit, ca fugar, prin vechiul regat, până în septembrie 1949, când a plecat la Braşov. S-a angajat la întreprinderea „Tractorul" şi a locuit în comuna Hărman, reuşind să evite arestarea cu complicitatea şefului postului de miliţie, care-l sfătuise să nu se prezinte pentru viza de flotant. Abia după 24 de ani avea să revină acasă[139].

Ridicările pentru deportare s-au făcut la Calafindeşti în zorii zilei de 10 august 1949, de către echipe de soldaţi cu baioneta la armă. Dislocaţilor li se spusese să ia cu ei mâncare şi îmbrăcăminte, dar nu au putut să ia decât puţin. Oamenii au fost transportaţi la Miliţia din Rădăuţi, iar în aceeaşi noapte, împreună cu cei ridicaţi din Frătăuţi, au fost urcaţi în vagoane de vite şi duşi în Dobrogea, la Basarab[140]. O ţărancă rănită la Calafindeşti îşi amintea: „În sat, ceia de la primărie o dat pe listă pe cei care aveau ciudă şi i-o băgat la închisoare. Au făcut batjocură de oameni"[141]. În Dobrogea au fost deportate familiile celor morţi, patru la număr[142]. Spre exemplu, familia lui Filon Diaconescu, decedat în timpul răscoalei din Calafindeşti, a fost ridicată integral: soţie şi copii, inclusiv cei foarte mici (şapte persoane)[143].

La Frătăuţi, părinţii lui Andrişan a lui Chiţcu, împuşcat mortal în timpul revoltei, ţărani săraci, au scăpat de deportare deoarece primarul a susţinut atunci

---

[137] O bună analiză a producerii şi circulaţiei zvonurilor, vezi la Jean-Noël Kapferer, *Zvonurile. Cel mai vechi mijloc de comunicare din lume*, Prefaţă de Septimiu Chelcea, Traducere de Marina Vazaca, Bucureşti, Editura Humanitas, 1993, *passim*.

[138] Mărturia lui Traian Siminiciuc, din comuna Rogojeşti, actualul judeţ Suceava, 1990.

[139] *Ibidem*.

[140] Mărturia Victoriei Bauciuc, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990, şi în Dan Radu, *op. cit.*, p. 4; Mărturia Zamfirei Lavric, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990, şi în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5.

[141] Mărturia Ilenei Havriş, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990.

[142] Mărturia Victoriei Bauciuc, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, în Dan Radu, *op. cit.*, p. 4; Mărturia Vioricăi Isopescu, din comuna Frătăuţii Noi, actualul judeţ Suceava, 1990.

[143] Mărturia Zamfirei Lavric (fiica lui Filon Diaconescu, împuşcat în august 1949), din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990; Mărturia Vioricăi Isopescu, din comuna Frătăuţii Noi, actualul judeţ Suceava, 1990. Vezi şi nota din 6 decembrie 1990 a Ministerului de Interne, în *Cu unanimitate de voturi*, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că mortul nu era din sat[144]. În schimb, alții nu au beneficiat de clemență. La primărie a avut loc o discuție pe tema deportărilor, unul dintre milițieni spunând: „Sunt mulți care nu sunt vinovați și dacă dăm drumul la unul trebuie să le dăm drumul la toți". În consecință, familia Isopescu, care avea un fiu împușcat, a ajuns pe lista deportaților și a fost ridicată[145]. Familia învățătorului Ștreangă (acesta adus în pumni), care pierduse un fiu la revoltă, a fost deportată în întregime[146]. Familia lui Constantin Davidean, împușcat, a fost ridicată în august și trimisă în Dobrogea. Cei mai mulți erau copii mici, inclusiv de un an. Nu li s-a dat voie să ia nimic cu ei, doar hainele cu care erau îmbrăcați, o sticlă cu lapte și o pâine[147].

Adunați în centrul de județ, deportaților din Rădăuți li s-au luat declarații, dar nu cu privire la ce au făcut, ci despre averea rămasă acasă: pământ, vite, recolte[148]. Drumul spre Dobrogea, cu trenul, în vagoane de vite, a durat trei zile, dislocații neprimind nimic de mâncare sau de băut, nici măcar pentru copii[149]. În Dobrogea, țăranii din satele rădăuțene și sucevene s-au întâlnit cu cei din Bihor și Arad, deportați tot la începutul lunii august 1949. Conform unor aprecieri, se aflau acolo trei mii de familii deportate[150]. Deocamdată cifra nu poate fi controlată, dar este sugestivă pentru numărul mare de deportați expediați din vestul și nordul României spre această Siberie românească, cum era considerată Dobrogea alături de Bărăgan.

Au fost deportați locuitori și din Stroiești și Bălăceana, județul Suceava, Milișăuți, județul Rădăuți. Exceptându-i pe cei din Stroiești, toți aveau morți în familie[151].

---

[144] Mărturia lui Ion Jacotă (a lui Haldan), din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990.

[145] Mărturia Vioricăi Isopescu, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990; Mărturia lui Vasile Bilan, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990.

[146] Mărturia lui Vasile Bilan, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990.

[147] Mărturia Veronicăi Ungureanu, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990.

[148] Mărturia Vioricăi Isopescu, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990.

[149] Mărturia Veronicăi Ungureanu, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990, și în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5; Mărturia Vioricăi Isopescu, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990; Mărturia Feliciei Doboș, din comuna Bălăceana, județul Suceava, 1990; Mărturia lui Grigore Ureche, din comuna Stroiești, județul Suceava, 1990.

[150] Mărturia Veronicăi Ungureanu, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990, și în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5; Mărturia Feliciei Doboș, din comuna Bălăceana, județul Suceava, 1990.

[151] Mărturia Feliciei Doboș, din comuna Bălăceana, județul Suceava, 1990; Mărturia Veronicăi Ungureanu, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990; Mărturia Vioricăi Isopescu, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990. Din Stroiești au fost ridicate familiile lui Gheorghe Ureche, Grigore Ureche, Costan Poleac, Ion Simion Chira, Ionică Vârtoi și Vasile Bârtoi (acesta eliberat la Suceava, deoarece avea un fiu cu funcție de partid la Ploiești) (Mărturia lui Grigore Ureche, din comuna Stroiești, județul Suceava, 1990; Mărturia Vioricăi Isopescu, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990). Din Bălăceana este cunoscută ca deportată familia Feliciei Doboș (Mărturia Feliciei Doboș, din comuna Bălăceana, județul Suceava; Mărturia Vioricăi Isopescu, din comuna Frătăuții Noi, actualul județ Suceava, 1990; Mărturia lui Mihai Husariu, din comuna Butea, județul Iași, 1990).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De la Basarab, unde erau condiţii de cazare infernale („nişte grajduri, pline de păduchi, pline de purici"[152]), deportaţii au fost duşi la Deleni, fiind repartizaţi pe la oameni. Au lucrat la ferme, plătindu-li-se „ceva", foarte puţin[153]. Primeau de mâncare de la localnici, din compasiune[154]. Unii au lucrat la o fermă la Adamclisi. O femeie din Calafindeşti, Diaconeasa, alcătuise un bocet, cântat de deportate: „Vinovat, nevinovat/Ne-au împuşcat şi ne-au luat". Până şi miliţianul care le păzea era înfiorat de cele petrecute: „mi se face părul măciucă şi mă cuprinde groaza!"[155].

După un an, deşi li se promisese că li se va da drumul acasă, deportaţii au fost duşi la Canalul Dunăre-Marea Neagră. Aveau să rămână acolo patru ani. Zamfira Lavric, care avea cinci ani în momentul deportării şi şase când a ajuns la Canal, declara: „Era toamnă târziu, un frig, un vânt. Nu pot să uit nici acum necazurile şi chinul pe care le-am tras atunci. Lemne nu, nici paie, sobă în casă nu, de învelit nimica, iar de mâncare ce să mai vorbim. Când ne-au luat de acasă, a rămas tot. Tot o rămas. Şi la muncă, pe urmă. Eu nu aveam dreptul la porţie, nici fratele celălalt de nouă ani. Mama împărţea porţia ei cu mine, iar sora mea mai mare împărţea porţia cu fratele meu. Ceilalţi mâncau porţia lor. Am lucrat la roabă la canal. Unde era mai greu. Şi aşa am stat patru ani la Mircea Vodă, la Făclia [...] Dumnezeu ştie cum am răzbit"[156].

Cei ajunşi la Canal au fost plătiţi cu sume derizorii[157]: copiii cu 2,50 lei, iar adulţii cu 5 lei. Abia le-au ajuns banii de tren la întoarcerea acasă[158]. Potrivit altei mărturii, plata unei zile de muncă se ridica la 9 lei. Iniţial nu au putut cumpăra nimic de la cooperativă, după o vreme primind şi ei cartele[159].

Primii deportaţi s-au întors acasă în decembrie 1949 (cazul Victoriei Bauciuc din Calafindeşti şi al Silviei Irimescu din Frătăuţii Noi, judeţul Rădăuţi)[160], alţii în martie 1951 (cazul Feliciei Doboş din Bălăceana, judeţul Suceava)[161]. Cei mai mulţi dislocaţi aveau însă să stea mulţi ani în deportare. Unii s-au întors în octombrie 1954[162], alţii în 1955[163]. Li se spusese că odată

[152] Mărturia lui Grigore Ureche, din comuna Stroieşti, judeţul Suceava, 1990.

[153] Mărturia Victoriei Bauciuc, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990.

[154] Mărturia Veronicăi Ungureanu, din comuna Frătăuţii Noi, actualul judeţ Suceava, 1990.

[155] Mărturia Vioricăi Isopescu, din comuna Frătăuţii Noi, actualul judeţ Suceava, 1990, şi în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5.

[156] Mărturia Zamfirei Lavric, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990, şi în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5. Asemănătoare sunt şi mărturiile Veronicăi Ungureanu şi ale Vioricăi Isopescu, din comuna Frătăuţii Noi, actualul judeţ Suceava, şi în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5, şi mărturia Feliciei Doboş, din comuna Bălăceana, judeţul Suceava, 1990.

[157] Mărturia Zamfirei Lavric, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990.

[158] Mărturia Veronicăi Ungureanu, din comuna Frătăuţii Noi, actualul judeţ Suceava, 1990, şi în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5.

[159] Mărturia Vioricăi Isopescu, din comuna Frătăuţii Noi, actualul judeţ Suceava, 1990.

[160] Mărturia Victoriei Bauciuc, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990.

[161] Mărturia Feliciei Doboş, din comuna Bălăceana, judeţul Suceava, 1990.

[162] Mărturia Veronicăi Ungureanu, din comuna Frătăuţii Noi, actualul judeţ Suceava, 1990, şi în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ajunşi în satele lor avea să li se restituie tot ce avuseseră înainte. N-au primit nimic. Gospodăriile lor erau distruse, rămânând doar pereţii, fără grinzi. Pământul cu recoltele şi vitele lor ajunseseră pe alte mâini[164]. Proprietăţile erau date, cu titluri, la oamenii care rămăseseră în sat. Unii dintre aceştia le-au restituit terenurile, alţii au considerat justificată hoţia la care luaseră parte. În plus, ţăranii întorşi din deportare aveau de dat cote mari de pe pământuri slăbite după atâţia ani de exploatare[165]. Cei care îi trecuseră pe listele pentru ridicare recunoşteau că fuseseră „duşi să nu mai vină înapoi"[166]. Din lemnul caselor celor deportaţi din Frătăuţii Noi s-au făcut poduri şi magazii la gospodăria colectivă din sat[167]. Unele animale ale dislocaţilor au fost tăiate şi mâncate la colhoz, la cazan. La Frătăuţii Noi, „era un colectivist mare şi striga: «mâncăm junca lui Ştreangă»" (învăţătorul din sat, deportat şi el)[168]. Pentru ţărani, foarte apropiaţi de animalele lor (în special cele de muncă), se dovedea a fi nu doar o pierdere materială, ci aproape echivalentul unei crime. Alte animale au fost luate de activiştii de partid. Spre exemplu, tot la Frătăuţii Noi, secretarul de partid din sat (Traş a lui Purdea) şi-a însuşit patru porci ai familiei Isopescu[169]. Primarul din acelaşi sat fusese mai puţin interesat de animale, el preferând alte obiecte din casele deportaţilor (ţoluri şi perne)[170]. Alţi dislocaţi nu s-au mai întors niciodată în locurile de baştină, regiunea de deportare, Dobrogea, devenindu-le casă pentru totdeauna[171].

Din ordinul Ministerului Afacerilor Interne, maiorul de miliţie Titu Stănescu şi căpitanul de securitate Ilie Cârciumărescu au efectuat, între 18 iulie şi 6 august 1951, o anchetă în localităţile din regiunile Bihor, Arad, Baia Mare, Sibiu şi Suceava în care se desfăşuraseră revolte ţărăneşti în vara anului 1949, legate de treieriş şi colectarea cerealelor. Ancheta viza modul în care se desfăşuraseră deportările. Pentru strângerea datelor necesare, cei doi reprezentanţi ai MAI au luat legătura cu autorităţile locale: preşedinţii sfaturilor populare (primăriilor), deputaţii aceloraşi instituţii locale, membrii birourilor organizaţiilor de bază ale PMR şi din conducerea Gospodăriilor Agricole Colective[172]. În

[163] Mărturia Zamfirei Lavric, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990, şi în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5. Vezi şi nota Ministerului de Interne din 6 decembrie 1990, în *Cu unanimitate de voturi*, p. 91.

[164] Mărturia Zamfirei Lavric, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990, şi în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5.

[165] Mărturia Zamfirei Lavric, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990.

[166] Mărturia Veronicăi Ungureanu, din comuna Frătăuţii Noi, actualul judeţ Suceava, 1990, şi în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5.

[167] Mărturia Veronicăi Ungureanu, din comuna Frătăuţii Noi, actualul judeţ Suceava, 1990.

[168] *Ibidem.*

[169] Mărturia Vioricăi Isopescu, din comuna Frătăuţii Noi, actualul judeţ Suceava, 1990.

[170] *Ibidem.*

[171] Este cazul lui Gheorghe Diaconescu, Vasile Diaconescu, Tănăse Diaconescu şi Leonte Diaconescu, fiii lui Filon Diaconescu, mort la Calafindeşti în august 1949 (Mărturia Zamfirei Lavric, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990).

[172] ASRI, fond „D", dos. 4638, f. 231.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regiunea Suceava se găsise următoarea situaţie a deportărilor: din satul Văscăuţi, comuna Siret, 3 familii; comuna Horodnicul de Sus, 4 familii; comuna Frătăuţii Noi, 3 familii; comuna Iaslovăţ, 3 familii; comuna Milişăuţi, 4 familii; comuna Mitocul Dragomirnei, 1 familie[173]. În total, erau amintite şase localităţi, cu 18 familii. Din referatul întocmit de cei doi ofiţeri la 10 august 1951 remarcăm însă lipsa unor localităţi care cunoscuseră revolte în vara anului 1949 şi din care fuseseră deportate mai multe familii. Este vorba mai ales de comunele Rogojeşti, Calafindeşti, Bălăceana şi Stroieşti. Nu avem o explicaţie a acestei omisiuni, poate intenţionată, poate doar din neglijenţă.

Dislocările erau arbitrare chiar şi după aprecierile forţelor represive. Spre exemplu, din Văscăuţi, comuna Siret, fusese ridicat, împreună cu familia, un ţăran mijlocaş (Vasile Melenciuc) apreciat ca „om cumsecade şi muncitor", despre care se cunoştea în localitate că încercase să-i oprească pe consătenii lui „să mai facă gălăgie la arie". Cu toate acestea, fusese deportat împreună cu soţia şi cei patru copii[174]. Un alt ţăran (Samuel Isopescu) din comuna Frătăuţii Noi, care nu făcuse politică şi era apreciat ca „om liniştit, supus şi (care îşi) îndeplinea toate îndatoririle faţă de organele locale", iar în ziua evenimentelor din comuna sa nici nu se afla în localitate, fusese deportat pentru că fiul lui (Vasile Isopescu) fusese împuşcat mortal în timpul revoltei[175]. Tot în categoria oamenilor „liniştiţi şi muncitori" era încadrată şi o ţărancă (Ecaterina Vitega) deportată din comuna Milişăuţi, care în momentul operaţiunilor de ridicare se afla la ginerele ei[176]. Ca urmare, se propunea ca aceşti ţărani să fie readuşi în comunele lor, urmând să li se restituie inventarul mobil şi imobil[177].

În referatul din 10 august 1951, se aprecia că deportările din august 1949 contribuiseră la „îmbunătăţirea stării de spirit în comune", concomitent „producându-se panică în rândurile elementelor duşmănoase şi teamă printre cetăţenii mai înstăriţi"[178]. În privinţa situaţiei bunurilor celor deportaţi în august 1949, se constata în administrarea lor „o totală lipsă de răspundere" din partea organismelor abilitate în acest sens, Sfaturile Populare. În unele localităţi, averile celor dislocaţi rămăseseră în grija rudelor sau a altor consăteni. Existau comentarii nefavorabile din partea unor locuitori, care vedeau în deportări nu măsuri politice, ci posibilitatea pentru conducerile comunelor de a-şi însuşi bunurile dislocaţilor. În plus, nu avusese loc nici o verificare a inventarelor[179].

[173] *Ibidem*, f. 256-258.
[174] *Ibidem*, f. 256-257.
[175] *Ibidem*, f. 257.
[176] *Ibidem*, f. 258.
[177] *Ibidem*, f. 262, 264.
[178] *Ibidem*, f. 259.
[179] *Ibidem*, f. 260-261.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

7. Consecinţele răscoalelor din nordul Moldovei

În urma manifestării nemulţumirilor populaţiei, inclusiv în forma *revoltelor deschise* faţă de autorităţile de partid şi de stat, care împiedicau aplicarea planului de *transformare socialistă* îndeosebi la sate, Securitatea luase *măsuri represive generale*. Una dintre cauzele pentru care poliţia politică nu fusese capabilă să preîntâmpine izbucnirea răscoalelor a fost inexistenţa unei reţele informative în teritoriu. În consecinţă, s-a dispus punerea în practică a unui plan de acţiune informativă, care viza potenţialii opozanţi şi mai ales posibilii lideri ai unor acţiuni antiguvernamentale. Teritoriul urma să fie acoperit cu „informatori de calitate", capabili să furnizeze Securităţii informaţii cu caracter politic, care să facă posibilă prevenirea manifestărilor anticomuniste[180]. Surprinsă de jacqueriile din vara anului 1949, de o deosebită amploare, Securitatea a luat măsuri pentru evitarea, pe viitor, a unor asemenea acţiuni. Cert este că în nordul Moldovei nu s-au mai repetat astfel de revolte, însă o opoziţie surdă la schimbările în agricultură a continuat să existe. Sugestiv este faptul că regiunea Suceava, care îngloba fostele judeţe Dorohoi, Botoşani, Rădăuţi, Suceava ş.a., a fost ultima în care, în urma unei mobilizări uriaşe de resurse umane şi materiale, inclusiv prin utilizarea forţei, s-a declarat încheiată colectivizarea agriculturii, în martie 1962. Astfel a fost posibilă triumfalista vestire a *victoriei socialismului* la sate[181]. Opoziţia la colectivizarea susţinută de un regim dispus să folosească măsuri extreme, s-a dovedit, în cele din urmă, fără sorţi de izbândă.

În satele din nordul Moldovei, unde, în vara anului 1949, s-au semnalat proteste ţărăneşti, inclusiv răscoale, s-au înregistrat 11 morţi, zeci de ţărani arestaţi şi trimişi în faţa instanţelor militare, aproape 100 de deportaţi[182]. În privinţa morţilor din satele rădăuţene, acestora nu li s-au întocmit acte de deces, ei figurând ca vii până după căderea regimului comunist, cum era cazul la Frătăuţii Noi[183]. Din cei patru morţi de la Calafindeşti, la începutul anilor '90 doar unul singur era recunoscut în mod oficial ca decedat în actele oraşului Rădăuţi, însă despre nici unul nu se ştia unde era îngropat[184]. Întoarsă din deportare, Victoria Bauciuc (soţia lui Alexei Filon, împuşcat în august 1949 la Calafindeşti) s-a recăsătorit şi a avut copii. A stat şapte ani necununată, deoarece primul ei soţ apărea la primărie ca fiind în viaţă. În cele din urmă, cu ajutorul a doi martori „a făcut moarte prezumată". Sugestiv pentru tăcerea impusă în jurul celor petrecute cu ani înainte este faptul că judecătorul nu a

[180] *Ibidem*, dos. 3978, f. 333-334.

[181] Telegrama Comitetului Regional Suceava al PMR către CC al PMR şi către Gheorghe Gheorghiu-Dej, în „Zori noi", organ al Comitetului Regional Suceava al PMR, nr. 4440, 18 martie 1962, p. 1. Aceeaşi telegramă a fost reprodusă şi în „Scânteia", nr. 5471, 18 martie 1962, p. 1.

[182] Vezi supra.

[183] Ordonanţa nr. 282/20 noiembrie 1991 a Procuraturii Militare Iaşi, în *Cu unanimitate de voturi*, p. 93.

[184] Mărturia Zamfirei Lavric, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990, şi în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întrebat unde şi cum a murit Alexei Filon[185]. Erau încercări de a ascunde crimele din zona Rădăuţi, în cele din urmă o ştergere din memorie a celor dispăruţi.

Cei care îi împuşcaseră mai trăiau încă la începutul anilor '90, având domiciliile în Suceava sau la Bucureşti[186]. Invocându-se prescrierea faptelor, crimele petrecute la sfârşitul anilor '40 au rămas fără urmări penale după 1989. Din aceleaşi considerente, nici măcar achitarea contravalorii bunurilor confiscate atunci nu a mai fost posibilă[187]. În pofida căderii regimului comunist, perdanţii se dovedeau tocmai victimele.

SOCIALIST TRANSFORMATION OF AGRICULTURE, THE PEASANT UPRISINGS AND THE DEPORTATIONS IN THE NORTHERN MOLDAVIA (1949) (Summary)

After having been theatre of war in March-August 1944, occupied by the Soviets and submitted to an intense extorcation for the benefit of the Red Army, the Northern-Eastern Romania (Moldavia) knew a major drought in 1946 followed by a terrible famine in 1947. During all this time, the Communist Party was becoming the main political form in Romania, as the country found itself under a very strong process of communization. In 1945, an agricultural reform started being put into practice and the next years the regime introduced measures meant to contribute to the application of the Soviet pattern in villages as well. At the CC plenary of the Romanian Working Party on the 3rd-5th of March 1949, they decided to introduce the *socialist transformation of agriculture*, which was synonymous to collectivization. The chosen pattern was the Soviet one, despite of the fact that it had proved to be catastrophic in its very originary country. The next 13 years Romania was to live a long process of collectivization which would last even after its Western socialist states would have given up this aspect of the stalinist utopia.

Within the process of controlling the peasantry and taking possession of their work outcomes, they started drawing cereals by force, the so-called *shares (cote)*, as they are still remembered of. Several legal documents were issued on this purpose between 1946-1949. To fully and quickly draw the quantities of cereals, the authorities created the rule of treshing at some special grounds (*treieratul la arie*). In a very obvious way, the peasants were disadvantaged through the compulsory share system, as they were deprived of a very important part of their goods. As a consequence, the peasants made use of different solutions to escape the collecting laws (starting with hiding certain goods and finishing with refusing to give the shares, and risings).

At the beginning of the agriculture collectivization, such revolts happened also in the northern Moldavia. One could have hardly written about it before 1989 for very obvious reasons. The resources used in such a research come from the archives funds of the latest years and from the oral history interviews.

[185] Mărturia Victoriei Bauciuc, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990.

[186] Mărturia Zamfirei Lavric, din comuna Calafindeşti, actualul judeţ Suceava, 1990, şi în Dan Radu, *op. cit.*, p. 5.

[187] Ordonanţa nr. 282/20 noiembrie 1991 a Procuraturii Militare Iaşi, în *Cu unanimitate de voturi*, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Peasant risings caused by the refusal of threshing at the ground (*treieratul la arie*), the share handings combined with the fear of collectivization took place in dozens of villages of the ex-districts of Dorohoi, Botoşani, Rădăuţi and Suceava. Against these peasant discontents that were translated into *open revolts* in the communes of Roma – district of Botoşani, Vorniceni and Avrămeni – district of Dorohoi, Rogojeşti, Calafindeşti, Frătăuţii Noi and Milişăuţi – district of Rădăuţi, Bălăceana and Stroieşti – district of Suceava, the authorities took extreme repressive measures, employing important militia and security forces helped by the local activists. As a result, in the summer of 1949, mostly at the beginning of august, 11 people died, dozens of persons were arrested and brought to justice in the military court, almost 100 people were deported to Dobrogea.

To avoid similar future events, the Securitate developed a large information network. In the following years, no other rising took place but the process of the socialist transformation of agriculture was slow, as the county of Suceava, which included the ex-districts already mentioned, was the last one to be collectivized in March 1962. As for the victims of the 1949 summer repressives, they were scarcely done justice even when the communism failed. With only one exception, the deadly shot had hardly had death documents because their burial place is approximate. The authors of the crimes could live peacefully, the facts had been lost by limitation.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FLORIAN BANU

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND LONGEVITATEA REZISTENȚEI ARMATE DIN ROMÂNIA (1944 – 1960)

Trecut sub tăcere de istoriografia românească timp de patru decenii, fenomenul rezistenței armate anticomuniste a beneficiat în ultimii ani de o avalanșă de lucrări ce acoperă un spectru larg: studii[1], volume de documente[2], volume de memorialistică,[3] investigații de istorie orală.

Acest interes manifest față de problemă este lesne de înțeles. În primul rând, în țară și, mai ales, în străinătate nu s-a știut nimic, sau aproape nimic, despre atitudinea plină de curaj a unor mici grupuri de luptători care n-au șovăit să înfrunte cu arma în mână teribila mașinărie de represiune a statului comunist. O a doua explicație este oferită de multitudinea de aspecte care trebuie limpezite în legătură cu rezistența armată din România: care a fost caracterul acestei rezistențe, ce amploare a avut (în spațiu și timp dar și din punct de vedere al numărului de luptători), ce obiective au fost urmărite și prin ce mijloace au acționat grupurile din munți etc?

În ciuda numărului mare de lucrări consacrate mișcării de rezistență, cea mai mare parte a problemelor ridicate de fenomen a fost abordată doar

---

[1] Adrian Brișcă, *Rezistența anticomunistă din Bucovina. Lupta de la Bâtca Corbului, 18 ianuarie 1955*, în AT, nr. 1/1993, p. 89-98; idem, *Rezistența anticomunistă din România. Reacțiile sistemului represiv. 1948-1949*, în AT, nr. 4/1997, p. 133-147; idem, *Rezistența armată anticomunistă din România. 1944-1962*, în AT, nr. 1-2/1999, p. 42-67; Radu Ciuceanu, *Mișcarea Națională de Rezistență. Organizația Graiul Sângelui. Dosarul operativ. 1946*, în AT, nr. 1/1995, p. 85-103; Dumitru Șandru, *Rezistența anticomunistă din Maramureș*, în AT, nr. 4/1994, p. 270-281; Cristian Troncotă, *Procesul Mișcării Naționale de Rezistență. 1946*, în AT, nr. 3/1995, p. 120-139; Dorin Dobrincu, *Rezistența armată anticomunistă la începutul «republicii populare»*, în „Analele Sighet 6", București, 1998, p. 210-238.

[2] Ioana Raluca Voicu-Arnăuțoiu, *Luptătorii din munți. Toma Arnăuțoiu. Grupul de la Nucșoara*, București, 1997; Miodrag Milin (ed.), *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului în documente*, București, 2000; Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu, *Rezistența armată din Bucovina. 1944-1950*, vol. I, București, 1998; Adrian Brișcă, *Rezistența armată din Bucovina. 1950-1952*, vol. II, București, 2000; Dorin Dobrincu, *Rezistența armată anticomunistă la începutul «republicii populare»*, în „Analele Sighet 6", București, 1998, p. 210-238.

[3] Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc*, vol. I și II, Timișoara, 1993-1995, Filon Verca, *Parașutați în România vândută*, Timișoara, Ed. Gordian, 1993.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 489–498

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tangențial, cele mai multe dintre lucrări rezumându-se la o prezentare a faptelor, a liderilor și a evoluției unui grup sau altul[4]. Această etapă, necesară, de prezentare a evenimentelor, a început, în ultimul timp, să fie urmată, firesc, de eforturi de analiză a fenomenului[5].

Parcurgând relatările supraviețuitorilor mișcării de rezistență sau documentele întocmite de organele de represiune, se impune atenției cercetătorului o întrebare: cum se explică faptul că mici grupuri de luptători au reușit să se împotrivească și să supraviețuiască unei prigoane aproape neîntrerupte, prigoană exercitată cu toate mijloacele pe care statul modern le pune la dispoziția organelor sale de represiune? Vreme de aproape 16 ani autoritățile comuniste din România au fost sfidate de astfel de grupuri care au reușit să mențină în conștiințele unei părți a românilor speranța că, poate, nu e totul pierdut și instaurarea comunismului nu e ireversibilă[6]. Acestei întrebări vom încerca să-i oferim câteva posibile răspunsuri pe parcursul paginilor de față.

În căutarea unui răspuns cât mai pertinent am făcut apel la mărturiile celor implicați în evenimente, deopotrivă, prigoniți și prigonitori. Mărturiile, expuse oral și în scris după 1989 sau consemnate în documente emise de organele de represiune din epocă, oferă mai multe cauze pentru explicarea duratei rezistenței armate.

O primă cauză rezidă chiar în *componența grupurilor de luptători*. Aceste grupuri aveau o componență eterogenă din punct de vedere social și politic dar erau conduse, de regulă, de foști militari de carieră sau oameni politici cu influență în zona în care acționau, persoane care se bucurau de un prestigiu incontestabil atât în ochii membrilor grupărilor cât și în rândul populației din zonă. Șefii grupurilor beneficiau de o mare autoritate în rândul oamenilor pe care îi conduceau, autoritate câștigată fie anterior constituirii grupului (pe front sau în viața civilă[7]), fie în timpul acțiunilor în care făcuseră dovada calităților de conducători și luptători, de buni organizatori. Această autoritate conducea și la o loialitate crescută a luptătorilor față de lider.

---

[4] A se vedea, în acest sens, și comunicările reunite în capitolul *Rezistența armată la instaurarea comunismului* din vol. „Analele Sighet 2", București, 1995.

[5] Vezi cap. IV, *Lichidarea mișcării de rezistență anticomunistă*, din volumul de documente editat de Serviciul Român de Informații, *Cartea Albă a Securității*, vol. II, București, 1994; un alt exemplu îl reprezintă capitolul 10, *Rezistența armată*, din lucrarea lui Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghe Gheorghiu Dej și statul polițienesc. 1948-1965*, București, Iași, 2001.

[6] Menținerea speranței în rândul populației a fost permanent în atenția luptătorilor din rezistență. În 1952, Ion Gavrilă, liderul unui grup de rezistență, se adresa unor turiști în Munții Făgăraș: „Spuneți, vă rog, oamenilor din țară, că mai există un colț din Regatul României care nu și-a plecat capul înaintea comuniștilor. Și atâta timp cât ne vor sta capetele pe umeri, acest colț de țară va fi liber. Spuneți-le să-și păstreze încrederea că într-o zi toată România va fi liberă" – Ion Gavrilă-Ogoranu, *op. cit.*, vol. I, p. 304.

[7] Teodor Șușman (senior), inițiator al unui grup de rezistență din Munții Apuseni care a activat timp de zece ani, fusese primar al comunei Răchițele (jud. Cluj) și era supranumit „tatăl moților" – Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fond informativ, dosar nr. 2701, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Priceperea militară în organizarea și conducerea acțiunilor de luptă, a deplasărilor, organizarea adăposturilor și a depozitelor de armament, muniție și alimente a contribuit din plin la supraviețuirea grupurilor de rezistență. Nu întâmplător cele mai longevive dintre acestea[8] sau care au dat mari bătăi de cap Securității[9] au fost conduse de foste cadre militare[10].

Un alt aspect care trebuie avut în vedere se referă la proveniența membrilor de rând ai grupurilor. Mulți dintre aceștia erau țărani, buni cunoscători ai locurilor[11], obișnuiți cu eforturi fizice susținute și, în plus, cu experiența frontului și a mânuirii armelor[12].

Pe lângă cunoștințele militare și o bună condiție fizică, favorabile unei rezistențe îndelungate au fost și *zonele predilecte de acțiune* ale nucleelor de rezistență. Cantonate în special în regiuni muntoase, împădurite și greu accesibile, aceste nuclee au ilustrat, încă o dată, posibilitățile multiple de folosire a avantajelor terenului în fața unor forțe ostile, superioare numeric. Asemenea haiducilor de altădată (de la care împrumutaseră, de altfel, numeroase elemente de organizare[13] sau chiar titulatura[14]), cei din rezistența armată se pricepeau de minune să utilizeze posibilitățile oferite de munți și codri pentru camuflarea adăposturilor și a depozitelor de alimente, armament și muniție precum și pentru

---

[8] Vezi cazul grupului Arnăuțoiu, condus de fostul locotenent Toma Arnăuțoiu, grup capturat abia la 20 mai 1958 (ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 48, f. 38) sau a fostului locotenent-colonel Arsenescu Gheorghe, arestat la 1 februarie 1960 (ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 47, f. 12).

[9] Vezi acțiunile grupurilor conduse de colonelul Ion Uță, în Banat, de maiorul Nicolae Dabija (decorat cu ordinul „Mihai Viteazul" chiar de mareșalul Ion Antonescu), în Munții Apuseni, sau a celui organizat de fostul sergent major de jandarmerie Gavril Vatamaniuc, în Bucovina – Adrian Brișcă, *Rezistența armată anticomunistă din România. 1944-1962*, în AT, nr. 1-2/1999, p. 42-67, *passim*.

[10] Printre cadrele provenite din armată (ofițeri și subofițeri activi, deblocați sau demobilizați), implicate în acțiunile de rezistență armată se cuvin amintiți și generalii Manoliu și Bașotă, Atanasie Trincu și Totu, locotenent-coloneii Gh. Duțeanu, Sever Adam, Ioan Strâmbei, comandorul Petre Domășneanu, maiorii Teodorescu, Sandu, Georgescu, căpitanii Bogdan și Brâncuși, locotenentul Gh. Vălușescu – Serviciul Român de Informații, *Cartea Albă a Securității*, vol. II, București, 1994, p. 82; vezi și Constantin Hlihor, *Generali români în rezistența anticomunistă*, în „Analele Sighet 2", București, 1995, p. 184-188; Au existat și cazuri de ofițeri proveniți din Divizia „Tudor Vladimirescu", precum Leonida Bodiu din organizația „Garda Albă" – cf. ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 36, f. 435.

[11] Chirca Ioan, din gruparea înființată de colonelul Arsenescu, umblase prin pădurile din nordul comunei Nucșoara timp de 14 ani și cunoștea foarte bine toate ascunzișurile pe care le oferea pădurea – ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 50, vol. I, f. 577.

[12] Faptul că membrii grupurilor de rezistență se dovediseră foarte buni luptători era recunoscut, *sotto voce*, și de ofițerii de securitate. Printre aceștia se afirma, în 1953, că „bandele sunt de neprins, bandiții sunt superiori organelor noastre, prin sistemul lor de a acționa" – apud Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente. 1949-1989*, Iași, 2002, p. 197.

[13] Ion Paragină, liderul unui grup de rezistență din zona Vrancei, a redactat un set de instrucțiuni pentru membrii grupării pe care l-a intitulat „Manualul Haiducului" – ACNSAS, fond penal, dosar nr. 17, vol. 7.

[14] De exemplu, maiorul Dabija Nicolae organizase, în februarie 1948, o grupare intitulată „Frontul Apărării Naționale – Corpul de Haiduci" – ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 36, f. 433.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a executa deplasări rapide şi ferite de ochii organelor de urmărire. Printre motivele invocate într-un raport pentru a explica eşecul unor acţiuni împotriva rezistenţei din munţi se amintea: „Zona de acţiune a bandiţilor este foarte mare, circa 1200 km^2. Terenul acoperit şi foarte accidentat. (...) Bandiţii îşi fac apariţia la locuri diferite cu distanţe foarte mari[15]".

Un element deloc neglijabil în impunerea respectului în faţa ofiţerilor de securitate l-a reprezentat *armamentul* de care dispuneau membrii grupărilor de rezistenţă. Extrem de curajoşi în faţa victimelor dezarmate, aflate în beciurile Securităţii, aceşti ofiţeri nu mai erau la fel de cutezători atunci când aveau de-a face cu luptători liberi şi bine înarmaţi[16]. Armamentul divers, folosit cu îndemânare de luptătorii din munţi, le-a permis acestora să rupă adesea încercuirea în care erau strânşi de trupele de securitate sau să iasă cu bine din ambuscadele în care fuseseră atraşi.

Dar oricât de buni luptători ar fi fost şi oricât de bine înarmaţi, membrii rezistenţei armate nu ar fi reuşit să se menţină o perioadă atât de îndelungată în postura de oponenţi ai regimului fără *sprijinul populaţiei*[17]. Acesta a fost masiv şi complex şi a avut, fără îndoială, un rol extrem de important în perpetuarea rezistenţei.

Ofiţerii de securitate erau pe deplin conştienţi de simpatia de care se bucurau membrii rezistenţei în rândul populaţiei, fapt relevat de rapoartele acestora. De exemplu, printre cauzele care au determinat eşecul acţiunilor de capturare a grupării Arsenescu se menţiona şi „faptul că bandiţii principali Arsenescu, fraţii Arnăuţoiu şi fraţii Purnichescu, dispun de serioase legături în satele de la poalele munţilor unde au foarte multe rude ca fraţi, surori, veri, fini etc."[18]. În faţa unor astfel de realităţi, ofiţerii de securitate nu şovăiau să propună măsuri radicale precum dislocarea în alte regiuni a familiilor celor retraşi în munţi şi a rudelor de gradul I şi II ale acestora „pentru a determina pe cei rămaşi în comune, care au avut sau au legături cu bandiţii, să nu-i mai ajute şi să-i predea autorităţilor"[19].

Susţinerea evidentă a rezistenţei de către populaţie era explicată de ofiţerii de securitate fie prin ostilitatea unor „elemente exploatatoare", fie prin „înapoierea" unei părţi a ţărănimii. Într-o *Dare de seamă* referitoare la "problema

[15] Arhiva Ministerului de Interne (AMI), fond Direcţia Secretariat-Juridică, inv. nr. 4311, dosar nr. II/B/4 f. 6-9 – *Dare de seamă* asupra desfăşurării operaţiunilor executate de Regimentul 10 Securitate în iunie-iulie 1952.

[16] Între 14 septembrie şi 28 noiembrie 1950, organele de securitate au capturat 453 puşti, 5 puşti mitralieră, 34 pistoale mitralieră şi 58 pistoale de buzunar – ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 36, f. 386; Toţi cei 11 membri ai grupării conduse de Gavrilă Ion erau, în 1952, înarmaţi cu pistoale mitralieră P.P.S. precum şi cu revolvere şi grenade – ACNSAS, fond informativ, dosar nr. 77, f. 408-410.

[17] Diversitatea şi masivitatea ajutoarelor oferite de populaţie sunt bine puse în evidenţă de Ioan Gavrilă, *Recunoştinţă*, în „Din documentele rezistenţei", vol. 3, Bucureşti, 1991, p. 175-177.

[18] Arhiva Ministerului Justiţiei (AMJ), Direcţia Instanţelor Militare (DIM), fond penal, dosar nr. 27463, vol. 5, f. 168-169.

[19] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bande", întocmită în 9 mai 1949, se menționează că organizațiile de rezistență „se sprijină pe organizații formate la poalele munților, cu care sunt în directă legătură și care sunt conduse în general de așa-zișii intelectuali ai satelor (preoți, notari, avocați), de chiaburi, și care reușesc să polarizeze destul de numeroase elemente țărănești, mijlocașe și chiar sărace, nelămurite politicește"[20].

În alte ocazii, organele de securitate explicau susținerea prin „teroarea" pe care o răspândeau membrii grupărilor asupra populației. Sprijinul acordat grupării Arsenescu și fraților Arnăuțoiu era justificat prin faptul că oamenii din satele Slatina și Nucșoara „datorită zvonurilor lansate de bandă, au trăit sub teroare, fiindu-le teamă de a da vreun indiciu organelor politice și administrative, deși știau de apariția acestora în comună"[21].

Realitatea că oamenii din zonele limitrofe îi ajutau pe membrii grupurilor de rezistență din convingere și nu din constrângere este pe deplin demonstrată de diversitatea formelor de ajutor oferit. De la adăpostirea pentru o noapte și oferirea unei traiste cu alimente și până la furnizarea de armament, medicamente și informații despre mișcările Securității, aproape nimic nu le era refuzat celor din munți, văzuți ca exponenți ai dorinței de libertate împărtășită de cele mai largi categorii ale populației. Cele mai elocvente credem că sunt numeroasele cazuri de informatori dubli care, sub pretextul că îi „caută" pe „bandiți", colindau munții și-i țineau la curent pe cei din rezistență cu ultimele evenimente[22]. Aceste cazuri erau atât de numeroase încât Securitatea a fost nevoită să admită că „folosirea agenturii deconspirate și trădătoare, ca urmare a neverificării ei, a făcut ca organele de securitate să nu cunoască ani de zile nimic despre existența bandiților, permițând în mod indirect ca aceștia să-și desfășoare activitatea și să atragă numeroase elemente în acțiunile lor dușmănoase"[23].

Importanța pe care o avea sprijinul populației pentru supraviețuirea organizațiilor de rezistență a fost sesizată, firește, și de membrii acesteia. Cu rare excepții, cei din grupurile de rezistență s-au străduit să păstreze cele mai bune relații cu populația din zonele în care acționau. Referindu-se la gruparea lui Ion Gavrilă, organele de securitate notau, în noiembrie 1953: „Este caracteristic faptul că banda, în acțiunile ei, caută să evite încordarea relațiilor sale cu populația, nu jefuiește gospodăriile din sectorul particular, iar în timpul atacurilor asupra gospodăriilor din sectorul socialist, lasă în numele ei «acte justificative» în care consemnează toate alimentele și bunurile jefuite"[24].

---

[20] ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 36, f. 438-439.

[21] AMJ, DIM, fond penal, dosar nr. 27463, vol. 4, f. 93.

[22] Într-un document de analiză a operațiunilor de capturare a „bandelor", referitor la gruparea Șușman, se preciza: „Trebuie menționat că Răfăilă Vasile, așa cum a rezultat din ancheta ulterioară, a fost principalul om de legătură al bandei și omul cel mai de încredere al șefului bandei Șușman Leon. Răfăila V. informa pe Șușman cu toate problemele pe care le afla din contactul cu organele noastre, iar Șușman, la rândul său, îl pregătea cum să dezinformeze organele de securitate." – ACNSAS fond documentar, dosar nr. 82, vol. 2, f. 9.

[23] *Ibidem*, f. 22-23.

[24] ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 36, f. 370.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La fel de importantă în identificarea cauzelor care explică supraviețuirea îndelungată a rezistenței armate din România este și analizarea deficiențelor structurale multiple de care suferea opresorul, în speță Securitatea, Trupele de Securitate și Miliția.

O primă slăbiciune era reprezentată de *incompetența ofițerilor de securitate*[25]. Recrutați din rândul muncitorilor manuali sau al țăranilor foarte săraci, trecuți prin simulacre de „școli de securitate", proaspeții ofițeri erau lipsiți de cele mai elementare noțiuni ale muncii de informații. Aceste lipsuri erau suplinite, cel mai adesea, printr-o brutalitate excesivă[26] dar care conducea la rezultate minime. Într-un *Raport informativ*, alcătuit de Regionala de Securitate Pitești în 15 iulie 1953, se menționau, printre alte cauze ale eșecurilor repetate, următoarele:

„– Necunoașterea posibilităților agenturii informative (nu au fost studiați suficient), fapt ce a dus la nepunerea în aplicare a celor două combinații informative propuse.

– Nu a fost sistematizat întregul material al problemei ce se află la regiunea Pitești în așa fel ca fiecare bandit să aibă mapă aparte cu tot materialul ce vorbește asupra persoanei sale.

– Nu se cunosc toți prietenii mai intimi ai fiecărui bandit – din școală, liceu, facultate, din armată, din anturajul lor intim, la care ar putea apela sau cere adăpost"[27].

În general, se lucra „după ureche", ignorându-se adesea chiar ordinele și precizările exprese trimise de organele superioare. Eșecurile cele mai frecvente erau înregistrate în munca cu agentura informativă, fapt ce se reflecta negativ și în acțiunile operative ale trupelor de securitate. Exasperat de noile eșecuri raportate, Alexandru Drăghici punea, în iulie 1953, următoarea rezoluție pe un raport al Direcției Regionale de Securitate Pitești: „În acest fel noi niciodată nu vom prinde nimic. Nu există un informator de bază. Cauzele trebuie căutate în metodele nejuste care s-au practicat și încă se mai practică față de informatori, în ușurința condamnabilă a regiunii de securitate față de munca informativă pe care o subapreciază"[28].

---

[25] Într-o *Dare de seamă*, întocmită în noiembrie 1950, se menționează: „În cursul operațiunilor, la organele Securității Poporului s-a observat lipsa pregătirii militare. De asemenea, s-a mai constatat și lipsa de pregătire fizică, din care cauză urmărirea bandiților în locuri mai puțin accesibile, a fost îngreunată. Aceste lipsuri cât și unele greșeli comise de organele noastre prin nerespectarea directivelor primite au mărit pierderile din rândurile securității și miliției" – ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 36, f. 383.

[26] Incapabili să obțină pe alte căi informații, ofițerii torturau în mod barbar pe acei membri ai rezistenței capturați vii. Astfel, Titu Jubleanu, din gruparea Arnăuțoiu, „a fost anchetat cu o sălbăticie de nedescris, pentru a i se smulge destăinuiri despre ascunzătorile partizanilor din păduri, despre gazdele lor, despre cei care îi aprovizionau și oamenii din satele de munte cu care aveau legături. Jubleanu a fost schingiuit în fel și chip. Între altele, i s-au smuls, rând pe rând, toți dinții din gură cu un clește de scos cuie" – Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, București, 2000, p. 216-217.

[27] ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 40, f. 80-82.

[28] *Ibidem*, f. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chiar şi atunci când reuşeau să obțină informații reale, valorificarea lor rămânea adesea sub semnul întrebării. Un document al Securității recunoaşte, în stilul agramat specific instituției în epocă, faptul că: „În timpul încercuirii unor banditi ce urmau a fi capturați, datorită slabei pregătiri a acțiunii operative, cât şi a pregătirii ofițerilor din punct de vedere al tehnicii de luptă şi al instrucției tragerii, a făcut ca să eşueze unele acțiuni întreprinse, pe baza unor informații sigure obținute prin agentura noastră calificată. De asemenea, de a avea unele pierderi în oameni (...)"[29].

O altă deficiență era reprezentată de *slaba pregătire şi conducere a Trupelor de Securitate*. Continuatoare ale Jandarmeriei, Trupele de Securitate au început să funcționeze din 23 ianuarie 1949 dar activitatea lor a fost reglementată prin Decretul de înființare nr. 163 din 7 februarie 1949[30]. Erau subordonate Secretariatului General pentru Trupe din cadrul M.A.I. Prin Decizia ministerială nr. 84 din 24 martie 1949 Secretariatul General pentru Trupe se transformă în Comandamentul Trupelor M.A.I. În cadrul acestuia, atribuțiile fostei Jandarmerii erau preluate de Comandamentul Trupelor de Securitate (C.T.S.) în fruntea căruia a fost numit generalul Eremia Popescu[31].

Ofițerii care încadrau unitățile trupelor de securitate proveneau, în bună parte din Diviziile „Tudor Vladimirescu" şi „Horia, Cloşca şi Crişan" sau fuseseră ridicați la rangul de ofițer din rândul trupei, pe baza „originii sociale sănătoase". Rudimentele de pregătire militară pe care şi le însuşiseră erau rizibile în confruntarea cu oameni cu experiența frontului şi a luptei de gherilă.

Documentele întocmite de securitate în epocă abundă în exemple ale incompetenței acestor cadre de aceea ne vom limita doar la două exemple. Într-un raport redactat în ianuarie 1953 se menționează: „... s-au constatat unele lipsuri la Trupele de Securitate. Astfel, nu s-au luat măsuri de camuflare; nu s-a folosit terenul şi nu s-a păstrat ordinea şi liniştea desăvârşită. Posturile au făcut corturi în teren deschis, lângă posturile de pândă au spălat şi întins rufe etc. S-a constatat o lipsă de instruire şi timiditate a militarilor care au deschis foc asupra unor buturugi, copaci, căprioare etc. descoperindu-şi astfel locul posturilor şi dispozitivul. În timpul scotocirilor s-a făcut mult zgomot încât se puteau auzi de la mari distanțe ordinele ostaşilor ca: «mai la stânga, tovarăşe; mai la dreapta, tovarăşe; pe loc repaus» etc."[32].

Un alt exemplu elocvent este reprezentat de acțiunea desfăşurată între 24-30 iunie 1954 de U.M. 0247, U.M. 0301, U.M. 0487, U.M. 0446, U.M. 0199. Acestea au blocat şi scotocit zona cuprinsă între Arpaşu de Sus şi pârâul Auristei – Râul Mare, în încercarea de a captura „banda Gavrilă". După cinci zile

[29] ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 36, f. 36-45.

[30] Decretul nr. 163 nu a fost publicat în MOf.

[31] Ministerul de Interne, *În slujba patriei socialiste. File din istoria trupelor de securitate*, București, 1980, p. 34.

[32] Apud Marius Oprea, *op. cit.*, p. 284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de scotocire, singurul rezultat a fost descoperirea unui adăpost în care se aflau armament şi muniţie precum şi câteva obiecte de uz casnic şi îmbrăcăminte[33].

În eşecurile acţiunilor efectuate de trupele de securitate un rol important l-a jucat şi *proasta dotare cu echipament*[34], mai ales cu mijloace de comunicaţii radio şi cu autovehicule. Rapoartele întocmite reliefează puternic şi, uneori, exagerează lipsurile, tinzând spre o transferare a răspunderii acţiunilor eşuate spre aceste deficienţe de dotare materială. În timpul unei operaţiuni de capturare a grupului condus de locotenent-colonelul Gh. Arsenescu, întreprinsă între 19-22 iunie 1949, „nu s-a putut coordona acţiunea trupelor din cauza lipsei de legătură dintre cele două detaşamente menţionate mai sus, iar cablul telefonic al unităţilor era dezizolat făcând scurt circuit cu pământul umed. Staţiile de radio n-au funcţionat"[35].

Deficienţe asemănătoare sunt semnalate şi într-o sinteză informativă, cu privire la acţiunile întreprinse în anul 1951 împotriva grupurilor de rezistenţă, în care se menţiona:

„S-a întâmplat ca în timpul acţiunii armamentul, nefiind controlat, să nu funcţioneze în perfectă stare – în general dotarea nefiind întotdeauna făcută corespunzător situaţiilor create în timpul acţiunii. De exemplu, în unele acţiuni duse de D.R.S.S. – Argeş şi Severin, în timpul desfăşurării acţiunii dându-se de urmele bandiţilor şi fiind nevoie de câini de urmărire iar aceştia lipsind, nu s-a putut continua urmărirea bandiţilor. Sau un alt exemplu mai recent, în acţiunea dusă de D.R.S.S. – Baia Mare, pentru depistarea bandei Pop-Oniga, deşi existau schiuri, nu au fost cadre pregătite în acest sens, fapt ce a făcut să nu [*se*] acţioneze cu rapiditate în urmărirea bandiţilor. Din acest punct de vedere putem considera şi lipsa de aparate emisie-recepţie, pentru menţinerea legăturilor în timpul acţiunii, atât între echipele aflate în scotocire cât şi cu centrul"[36].

Handicapul reprezentat de lipsa unor mijloace de comunicare radio se pare că era cât se pare de real. Informaţiile despre apariţia unuia sau altuia din grupurile de rezistenţă parveneau cu greutate unităţilor operative[37], uneori chiar după mai multe zile. Când unităţile de securitate ajungeau în arealul indicat, grupurile de rezistenţă erau de mult plecate. În plus, coordonarea acţiunilor între mai multe unităţi implicate în operaţiuni desfăşurate pe zone mari era foarte greoaie. Unii membri ai rezistenţei atribuie, nu fără temei, un rol decisiv în lichidarea grupurilor din munţi îmbunătăţirii dotării tehnice a ofiţerilor şi trupelor de securitate[38].

---

[33] ACNSAS, fond penal, dosar nr. 16, vol. 5, f. 192-195.

[34] Mărturii despre ce însemna să fii soldat în Trupele de Securitate în anii '50 la Mihai Stoia, *Am fost securist*, în „Memoria", nr. 24, p. 98-109.

[35] AMJ, DIM, fond penal, dosar nr. 27463, vol. 4, f. 91.

[36] ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 36, f. 269-270.

[37] ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 40, f. 97.

[38] Gheorghe Urdea-Slătinaru, *Între speranţă şi moarte*, în „Memoria", nr. 9, p. 85: „Fiind dotaţi de-acum cu mijloace radio-portative, echipele care acţionau în munte erau mai coordonate şi a devenit tot mai grea supravieţuirea mişcării de rezistenţă".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă premisă a rezistenței îndelungate în fața regimului comunist a fost reprezentată de *susținerea psihologică* a membrilor rezistenței. Mai greu cuantificabil, acest element a avut o importanță cel puțin la fel de mare ca și cele enumerate până acum. Nu trebuie scăpat din vedere că cei mai mulți membri ai grupurilor de rezistență au luat calea munților încrezători în faptul că situația în care se află România este una provizorie, că marile democrații occidentale, în primul rând S.U.A., nu vor abandona România în brațele comunismului. Pornind de la această premisă, ei au urmărit crearea unor depozite de muniție și armament, identificarea unor locuri propice pentru amenajarea pistelor de aterizare sau pentru desant aerian sau chiar realizau planuri de acțiune concrete pentru momentul când conflictul anglo-americano-sovietic va izbucni.

Privite acum, din perspectivă istorică, aceste speranțe par naive dar, nu trebuie uitat, ele au fost împărtășite în epocă de minți luminate, de oameni politici de anvergură. În plus, credința că americanii vor interveni era întreținută, cu vinovată abilitate, de posturile de radio occidentale „Vocea Americii", BBC și „Europa liberă". Ani de zile, luptătorii din munți au stat cu urechea lipită de radiouri primitive sorbind cu disperare fiecare comentariu al acestor posturi și întărindu-și astfel hotărârea de a rezista greutăților de moment[39].

Documentele Securității dar și mărturiile supraviețuitorilor confirmă interesul manifestat constant față de evoluția relațiilor internaționale și, mai ales, față de poziția S.U.A. Membrii grupurilor de rezistență căutau să afle, pe orice cale, știri despre ceea ce se întâmplă dincolo de munții lor și, mai ales, dincolo de „cortina de fier". În 14 august 1950, un instructor U.C.C. (Uniunea Cooperativelor de Consum) a fost oprit de un membru al rezistenței în pădurea Tamaș-Argeș și a fost întrebat „dacă are ziar, precum și ce mai știe în legătură cu războiul"[40].

Credința lor în iminența schimbărilor politice era împărtășită și populației din zonele în care acționau. Un cioban din munții Făgărașului afirma, în 1953, că „de la partizani știe că va fi în curând război"[41]. De altfel, numeroase elemente de sprijin sau chiar membri activi ai rezistenței au fost convinși de liderii unor astfel de grupuri că „în curând se va reinstaura fostul regim" și toți cei implicați în rezistența anticomunistă vor primi funcții de răspundere[42].

Încrederea în intervenția occidentală a rămas nestrămutată în mintea celor din rezistență până la evenimentele petrecute în 1956 în Ungaria vecină. Nonintervenția occidentală a deschis ochii celor mai mulți dintre cei care mai

[39] Importanța emisiunilor posturilor de radio străine în motivarea luptătorilor din rezistență era sesizată de Securitate. Într-o ședință cu comandanții direcțiilor regionale de securitate din martie 1950 se afirma: „Să ne închipuim o situație care nu este în realitate (...) dar va fi, că n-ar exista radio american sau Londra sau Turcia sau Spania și toate aceste lucruri și că toți dușmanii noștri din interior, din țară n-ar ști nimic despre America (...) Ar fi oare lupta de la noi atât de ascuțită? Fără îndoială că nu, fără îndoială că foarte mulți dintre dușmanii care azi activează n-ar mai avea curajul să mai ridice capul, n-ar înceta complet munca, dar munca noastră ar fi mult mai ușoară" – apud Marius Oprea, *op. cit.*, p. 197.

[40] ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 50, vol. I, f. 578.

[41] Idem, dosar nr. 40, f. 77; idem, dosar nr. 41, vol. II, f. 32-33.

[42] Idem, dosar nr. 47, f. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

găsiseră resurse să se împotrivească regimului comunist[43]. Propaganda comunistă şi-a arătat în cele din urmă efectele, determinarea de a lupta în continuare fiind foarte mult diminuată în urma expectativei occidentale în faţa unor acţiuni curajoase cum a fost aceea a poporului maghiar.

Hăituiţi aproape permanent de efectivele copleşitoare ale trupelor de securitate, înfometaţi, şantajaţi, lipsiţi de medicamente şi muniţii, privaţi de suportul moral al unei intervenţii externe şi, adesea, trădaţi de cei care se resemnaseră, membrii rezistenţei au căzut, rând pe rând, în mâinile Securităţii.

Sfârşitul anilor '50 a reprezentat apusul unei rezistenţe care ne apare cu atât mai eroică acum cu cât era complet lipsită de sorţi de izbândă. Nici un moment regimul comunist din România nu a fost realmente pus în pericol de aceste grupuri de rezistenţă. Ele au avut un rol pur simbolic, de portdrapel al unei mândrii naţionale care refuza să se lase încovoiată de o ideologie străină, impusă de o mare putere percepută de români ca agresoare timp de aproape 200 de ani. Anticomunismul şi rusofobia s-au împletit conducând la o reacţie vehementă şi de durată. Aspectele acestei reacţii armate în faţa comunismului trebuie studiate din toate punctele de vedere[44] pentru a decela luminile şi umbrele ei şi pentru a sublinia, încă o dată, caracterul malign al regimului impus în România între 1945-1989.

A FEW CONSIDERATIONS ON LONGEVITY OF ARMED RESISTANCE IN ROMANIA (1944-1960) (Summary)

The proceeds from the premise that most of the studies on the armed anti-communist resistance are confined to a presentation of facts, leaders and that of the evolution of one group or another. This was, indeed, a necessary phase that now requires another one, of qualitative analysis. The study tries to answer the following question: how can we explain the fact that small groups of fighters managed to survive for almost 16 years against the persecution started by a communist State, holding all necessary means to destroy any opposition? The author proceeds his research from oral and written testimonies of those involved in the events, either investigated or investigators, reaching the conclusion that at any time the communist regime in Romania wasn't endangered by these groups of resistance. They played a purely symbolic part, one of desperate protest against a foreign occupation.

[43] Unul din membrii rezistenţei îşi amintea în anii '90: „Abia în 1956, când revoluţia din Ungaria a fost înăbuşită în sânge, unii şi-au dat seama, şi ne-am dat seama şi noi, românii, că ceva nu este în ordine, că am fost definitiv lăsaţi ruşilor, că americanii nu vor veni, sau dacă nu vor veni va fi prea târziu." – Mihai Timaru, *Lupta de rezistenţă anticomunistă în Munţii Vrancei*, în „Analele Sighet 2", Bucureşti, 1995, p. 333.

[44] Demn de remarcat este faptul că mişcarea de rezistenţă din România a intrat şi în atenţia istoriografiei occidentale; vezi Georges Diener, *L'autre communisme en Roumanie: résistance populaire et maquis. 1945-1965*, L'Harmattan, Montreal, 2001.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU ŞANDRU

ATITUDINEA EVREILOR DIN ROMÂNIA FAŢĂ DE COMUNISM (1944 – 1948)

Printre cei care au susţinut, uneori sau adesea, cu multă ardoare, formaţiunile politice de extremă stângă, în mod particular pe comunişti, s-au aflat numeroase persoane aparţinând diferitelor grupuri minoritare, care au deţinut şi o pondere importantă în aceste organizaţii. În anii '30, de exemplu, românii, care reprezentau 72% din populaţia ţării, aveau 23% din totalul membrilor Partidului Comunist din România, timp în care la maghiari proporţiile erau de 8% şi, respectiv, de 36%, iar la evrei de 4% şi, respectiv, de 18%[1].

De îndată ce conjunctura militaro-politică le-a fost favorabilă, numeroşi locuitori de origine evreiască şi-au arogat atribuţiile organelor de conducere ale instituţiilor judeţene şi locale ale statului. În partea de nord a Moldovei, ocupată de Armata roşie în aprilie 1944, implicarea lor pe scară largă în administraţie s-a produs imediat, cu sprijinul binevoitor al militarilor sovietici, astfel că aici majoritatea funcţiilor de conducere au fost acaparate de ei. În decembrie 1944, Inspectoratul General al Jandarmeriei, informând Preşedinţia Consiliului de Miniştri despre stările de lucruri constatate în judeţele Botoşani şi Dorohoi, releva că autorităţile de aici nu se bucurau de încrederea populaţiei şi că aproape întreaga conducere a acestora se afla concentrată în mâinile evreilor. Se înfiinţaseră comitete ţărăneşti, însă conducerea lor centrală era în majoritate evreiască şi ea acaparase aproape toate sursele de venituri: exploatarea moşiilor, a pădurilor, a morilor, a viilor etc., beneficiile rezultate luând destinaţii necunoscute. Toate autorităţile administraţiei orăşeneşti şi judeţene – consemna comandantul jandarmeriei – erau în mâinile evreilor. Şefii instituţiilor erau, în general, români, „simple unelte de paie ale conducerii comuniste evreieşti locale"[2].

Actul de la 23 august 1944 a fost urmat de o serie de schimbări profunde în statutul populaţiei de origine evreiască. Încă din aprilie 1944, când trupele sovietice au ocupat o parte din teritoriul ţării, opresiunea împotriva evreilor a încetat, acestora fiindu-le restabilite *de jure*, dar mai puţin şi *de facto*, drepturile pierdute. Recunoscători faţă de Armata roşie, calificată atunci de către

[1] Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, Bucureşti, 1997, p. 16.

[2] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Cabinetul Militar Sănătescu-Rădescu, dosar 1420/1944-1945, f. 16-17.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 499–515

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comuniştii din România drept „eliberatoarea popoarelor de sub robia fascistă", o parte dintre evrei a început o colaborare fructuoasă cu Partidul Comunist, fiind, în acelaşi timp, şi susţinători fervenţi ai noilor reguli introduse de sovietici în ţinuturile cucerite. Profitând de noua conjunctură politico-militară, unii au devenit vindicativi, făcând o serie de victime în rândurile celor care îi oprimaseră până atunci.

În atitudinea minorităţii evreieşti faţă de ofensiva comunistă, de autorităţile statului şi de populaţia de origine română s-au înregistrat câteva orientări mai importante. Elita intelectuală, educată în spiritul ideilor democrate, a sesizat de la început lipsa de suport legal a multora dintre decretele promulgate după 23 august 1944, a celor mai elementare norme de drept, atrăgând atenţia asupra pericolelor ce le reprezentau asemenea practici pentru viitorul societăţii în care trăiau. Acesta a fost şi motivul pentru care mulţi intelectuali evrei au exprimat fie rezerve, fie critici, uneori destul de severe, faţă de actele comuniştilor, atitudinea lor aducându-i în conflict cu noile autorităţi ale României[3].

Dar sensul acţiunilor întreprinse de intelectualii democraţi de origine evreiască, pe lângă că a fost denaturat prin mijloacele de propagandă ale Partidului Comunist, nu a fost receptat în mod favorabil de majoritatea conaţionalilor lor şi cu atât mai puţin de marea masă a populaţiei ţării de origine română, înclinată să judece acest grup etnic în special prin prisma evreilor aflaţi în topul ierarhiei partidului, a celor ce îi sprijineau ori a afaceriştilor fără scrupule.

Rezervaţi faţă de comunism ori chiar potrivnici lui au fost şi numeroşi evrei cu stare materială cât de cât satisfăcătoare. Din relatarea Serviciului Special de Informaţii din data de 26 iunie 1946 rezultă că evreii din Târgu Neamţ nu se încadraseră „în noua ordine democratică a ţării. Ei manifestă diferite nemulţumiri faţă de regimul actual şi, în semn de protest, s-au înscris în partidele reacţionare". Din cei 500 de evrei cu drept de vot din localitate, 20% erau muncitori înscrişi în Partidul Comunist, 10% erau social-democraţi proveniţi din mici patroni şi meseriaşi, 40% naţional-ţărănişti (manişti) şi 30% liberali (dinişti), ultimele două partide cuprinzând exclusiv pe comercianţi[4]. Mai mult, unii evrei manifestau o pronunţată ostilitate chiar faţă de conaţionalii lor care colaborau cu comuniştii ori se înregimentaseră în partidul lor. Astfel, la 5 iunie 1948, la o adunare „sub forma Blocului Palestinei Muncitoare a vorbit la Bârlad Dl. Michel Leiba, într-un spirit şovin, retrograd şi atacând în mod mârşav pe evreii din Partidul Muncitoresc Român"[5].

O ostilitate vădită faţă de regimul politic din Uniunea Sovietică, de comunism în general, şi faţă de ofensiva comuniştilor din România, în particular, au manifestat-o mulţi dintre evreii reveniţi din Transnistria, precum şi cei refugiaţi

[3] Vezi Ileana Vrancea, *A Forgotten Chapter of Common Legacy: Jewish Personalities in the Fight for Survival of Romanian Civil Society (1944-1948)*, în *Shvut. Jewish Problems in Eastern Europe*, Tel Aviv, 1993, p. 326-338.

[4] Serviciul Român de Informaţii, *Cartea albă a Securităţii*, vol. I, 23 august 1944 – 30 august 1948, f. l., 1994, p. 306.

[5] Arhivele Naţionale Galaţi, fond Comitetul Democrat Evreiesc, dosar 5/1948, f. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din U.R.S.S., care cunoșteau realitățile socio-economice și politice de acolo, spre deosebire de evreii rămași în țară, simpatizanți în mare număr ai rușilor – ale căror informații despre regimul comunist, receptate aproape în exclusivitate prin intermediul mijloacelor de propagandă, le creaseră o imagine distorsionată despre stările de lucruri din U.R.S.S. Serviciul Special de Informații consemna, într-o notă din 6 iunie 1945, că evreii veniți în Capitală din Cernăuți și Chișinău relatau rudelor sau prietenilor diferite întâmplări petrecute în Bucovina și în Basarabia și făceau, totodată, aprecieri nefavorabile la adresa Uniunii Sovietice. Era oferit drept exemplu un oarecare Weidenfeld din București, la locuința căruia se adunau în mod frecvent evrei refugiați din cele două provincii. Aceștia acuzau autoritățile sovietice că operaseră arestări nejustificate și că transportaseră în interiorul Uniunii tot felul de materiale indispensabile localnicilor. Toți acești evrei afirmau că regimul instaurat de autoritățile sovietice era mult mai aspru decât cel ordonat de vechea guvernare[6]. Șeful Inspectoratului Regional de Poliție al Moldovei de Nord, Emil (Manole) Bodnăraș, recunoștea, în sinteza informativă asupra stării de spirit a populației de aici din perioada 15-31 martie 1946, că evreii care se repatriaseră din U.R.S.S. lansau, în majoritatea lor, zvonuri tendențioase la adresa Uniunii Sovietice, timp în care la ceilalți se manifesta dorința imigrării în Palestina[7]. În mai 1947, Inspectoratul General Administrativ București, referindu-se la situația din municipiul Ploiești, relata că în sânul populației evreiești de aici se observau două curente: unul sionist-naționalist și altul antisovietic, cu tendințe de plecare grabnică spre America[8].

Atitudinea anticomunistă a numeroși evrei a ieșit în relief cu deosebită pregnanță pe parcursul campaniei electorale pentru alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946 și mai cu seamă în ziua votării. Darea de seamă din 6 decembrie 1946 a Comitetului regional Moldova de Nord al P.C.R. (județele Baia, Botoșani, Câmpulung, Dorohoi, Rădăuți și Suceava) referitoare la rezultatele alegerilor relata că în regiunile în care erau evrei întorși din deportarea transnistriană sau fugiți din U.R.S.S. – Vatra Dornei și Siret – aceștia votaseră împotriva Blocului Partidelor Democrate[9]. Cauze care ușuraseră succesul „reacțiunii" fuseseră multe, între ele și cea antisemită, întreținută chiar de către evreii reveniți din Transnistria sau fugiți din Uniunea Sovietică. În Bucovina – continua autorul dării de seamă – se găsesc mase compacte de ucraineni, români și evrei refugiați din U.R.S.S., mase care duc o propagandă activă și fățiș antisovietică, fiind „cei mai buni agenți ai reacțiunii"[10].

O poziție de solidaritate cu administrația românească o întâlnim la o bună parte a minorității evreiești din nord-vestul Transilvaniei care avusese de suferit după ocuparea Ungariei, în martie 1944, de către trupele Wehrmacht-ului. Până

[6] Serviciul Român de Informații, *op. cit.*, p. 208-209.

[7] Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Documentar, dosar 4041, f. 97-98.

[8] Arhivele Naționale București, fond Inspectoratul General Administrativ București, dosar 245/1947, f. 271-272.

[9] Arhivele Naționale Iași, fond Comitetul regional P.M.R. Moldova, dosar 2/1946, f. 317.

[10] *Ibidem*, f. 322.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la unirea Transilvaniei cu România, în 1918, marea majoritate a evreilor care trăia în această provincie se integrase în structurile socio-economice ale comunităţilor ungare. În pofida acestui fapt, în perioada de sfârşit a stăpânirii maghiare asupra nord-vestului Transilvaniei, evreii au devenit victime ale măsurilor cu caracter rasist adoptate de guvernul de la Budapesta[11]. Pentru a se sustrage deportărilor iniţiate de autorităţile germane şi maghiare, o parte dintre ei s-a refugiat în România, cu intenţia de a pleca de aici în Palestina[12].

În toamna lui 1944 au reuşit să revină în teritoriu şi alţi locuitori de origine evreiască. Întrucât avuseseră de suferit de pe urma terorii germano-maghiare, ei şi-au manifestat satisfacţia faţă de restabilirea administraţiei româneşti în întreaga provincie. În darea de seamă a Legiunii de jandarmi Satu Mare din 7 noiembrie 1944 se menţiona că populaţia evreiască se arătase foarte mulţumită de revenirea jandarmilor români, pentru ca imediat după retragerea lor, la ordinul Comandamentului militar sovietic, să devină foarte îngrijorată[13].

În cealaltă parte a provinciei evreii au nesocotit însă autorităţile administraţiei de stat, iar uneori au acţionat chiar împotriva lor. Studiul informativ al Legiunii de jandarmi Hunedoara, din 15 noiembrie 1944, evidenţia că evreii din judeţ începuseră să se manifeste făţiş împotriva autorităţilor publice ale statului, punând la cale acte de răzbunare împotriva funcţionarilor[14]. Libertăţile primite în toate domeniile au determinat pe evrei să devină recalcitranţi, şi ei sunt aceia care pun la cale tot felul de acte nepermise contra funcţionarilor de toate categoriile şi contra românilor de pe urma cărora avuseseră ceva de suferit[15].

În plus, în întreaga ţară, mulţi dintre ei vor colabora cu ocupanţii. Evreii – remarcau ziaristul american Reuben H. Markham, de la „Christian Science Monitor", din Boston, şi rabinul şef al cultului mozaic din România, Moses Rosen – s-au simţit îndatoraţi faţă de Stalin şi faţă de Armata roşie pentru că i-au salvat din ghearele lui Hitler[16], însă Stephen Fischer-Galaţi atrage atenţia că s-ar spune un neadevăr dacă s-ar afirma că cei mai mulţi dintre evreii din România aşteptau „eliberarea" ţării de către Uniunea Sovietică. Cei mai mulţi dintre evrei erau îngrijoraţi, ca şi ceilalţi locuitori ai ţării, de perspectiva ajungerii trupelor ruseşti în România[17]. În acelaşi timp, numeroşi evrei tineri credeau însă că cea mai bună soluţie a problemelor şi aspiraţiilor lor era comunismul[18].

---

[11] Vezi Gerlad Reitlinger, *The Final Solution. The Attempt to Exterminate the Jews of Europe, 1939-1945,* New York, 1961, 411.

[12] Arhivele Naţionale Iaşi, fond Inspectoratul Regional de Poliţie Iaşi, dosar 49/1945, f. 1.

[13] Arhivele Naţionale Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 38/1944, f. 90.

[14] Idem, dosar 36/1944, f. 12.

[15] *Ibidem*, f. 13.

[16] Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic,* Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1996, p. 192; Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole,* Bucureşti, 1990, p. 60.

[17] Stephen Fischer-Galaţi, *Fascism, Communism and the Jewish Question in Romania,* în *Jews and Non-Jews in Eastern Europe, 1918-1945,* ed. Bela Vago, George I. Moses, New York, 1974, p. 172.

[18] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ca urmare, cei din urmă s-au concentrat în minusculul până atunci partid comunist, împreună cu unii dintre liber profesioniști și cu câțiva bătrâni care activaseră în partid ori în mișcarea sindicală interbelică. Apoi, pe lângă evreii deveniți „aprigi comuniști din convingere", în rândurile partidului s-au înregimentat și oportuniștii. Puterea reală o aveau însă evreii care activaseră în partidul comunist al Uniunii Sovietice ori obținuseră după 23 august 1944 funcții în conducerea lui, ca Ana Pauker, soții Chișinevschi, Leonte Răutu, Mihail Roller și alții care petrecuseră anii războiului în Rusia și fuseseră aduși în țară curând după „eliberarea" României în furgoanele armatei roșii[19].

Moscova a considerat că era convenabil să folosească în aparatul de stat și în alte instituții importante din România pe cei ce fuseseră oprimați de regimul trecut, întrucât păreau a fi mai demni de încrederea ei. Astfel, sovieticii și conducerea comunistă din țară au acordat o putere și o autoritate disproporționată evreilor, aceștia uzând de noul statut pentru a înlătura unele din nedreptățile trecutului și a-și recâștiga ceea ce pierduseră. Bucurându-se de toleranța autorităților militare sovietice și de bunăvoința conducătorilor Partidului Comunist Român, care găsiseră numeroși susținători în rândurile evreilor, ei au profitat din plin și sistematic de funcțiile deținute în vederea realizării intereselor proprii.

Explicația îngăduinței manifestate de conducerea comunistă din România față de abuzurile și de ingerințele populației evreiești poate fi găsită în înregimentarea ei în mare număr în rândurile acestui partid. Într-o vreme în care era total lipsit de o bază de masă și în care aversiunea majorității locuitorilor țării față de ideologia și de practicile lui nu oferea nici o perspectivă pentru crearea unei asemenea baze, orice persoană care declara că îl sprijină era binevenită, iar mulți dintre evrei au făcut acest lucru cu suficientă ardoare.

După 23 august 1944, mulți dintre ei au considerat că securitatea lor viitoare era legată de diminuarea permanentă a antisemitismului, împotriva căruia credeau că Uniunea Sovietică lupta mai mult decât oricare alt stat din lume[20]. Dar abuzurile comise de ei l-au întreținut și sporit continuu nu numai printre români, ci și printre membrii altor grupuri etnice din țară, așa că relația lor cu rușii și cu comuniștii a produs efecte contrarii, în special din cauză că numeroși evrei au profitat masiv din punct de vedere economic de pe urma ei[21].

---

[19] *Ibidem*, p. 173. Vezi și Moses Rosen, *op. cit.*, p. 60.

[20] Reuben H. Markham, *op. cit.*, p. 192.

[21] S. Schafferman, în *Dr. W. Filderman, 50 de ani din istoria iudaismului român*, Tel Aviv, 1986, p. 230, afirmă că nici înainte de 23 august 1944, nici după ce au ajuns la putere în România comuniștii nu s-au arătat interesați să atragă pe evrei de partea lor. Or, tocmai mesajul internaționalist din propaganda partidului comunist a reprezentat un punct important de atracție pentru admiratori și de respingere pentru români, iar analiza compoziției etnice a partidului evidențiază aceasta. Este adevărat că mai târziu, după ce partidul comunist și-a sporit considerabil rândurile, mulți dintre colaboratorii lui de origine evreiască i-au căzut victime, dar prigoana a fost determinată de alte cauze și ea s-a răsfrânt deopotrivă atât asupra unor minoritari care îl sprijiniseră în lupta pentru acapararea puterii, cât și asupra unor români.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Traficul de influenţă, abuzul de putere, favorurile de care au beneficiat şi ilegalităţile comise de evreii ce acaparaseră funcţii de conducere în administraţia publică au îmbrăcat forme diverse şi ele au generat, în mod natural, reacţii din partea majorităţii populaţiei. În darea de seamă a Inspectoratului Regional de Jandarmi Iaşi pe luna ianuarie 1945 se aprecia că populaţia era nemulţumită pentru faptul că era obligată să presteze muncă de război pe timp de iarnă, când nu avea nici cu ce se îmbrăca şi nici ce mânca. „Se consideră dezonorantă munca calificată de război, prin care ţărancele române din împrejurimile oraşului Bacău sunt duse la agenţii poliţiei – evrei – acasă la aceştia pentru a spăla rufe, a tăia lemne şi alte asemenea corvezi"[22]. La 5 decembrie 1945, Legiunea de jandarmi a judeţului Botoşani informa Direcţia Administraţiei de Stat, din Ministerul Afacerilor Interne, că ţăranii de aici „sunt umiliţi pentru că sunt conduşi de evrei. Aceştia sunt stăpâni pe judeţ. Delegaţii lor controlează, impun amenzi, ridică oameni la corvezi. Sunt asupriţi, nu există decât legile hotărâte de comitetele evreieşti din capitala judeţului. Ţăranul nu are nici un mijloc de apărare"[23].

Într-o notă, din 20 ianuarie 1945, Prefectura Poliţiei Capitalei consemna că amânarea încorporării evreilor, ca urmare a multiplelor demersuri făcute de liderul comunităţii lor, dr. Wilhelm Filderman, în acest scop, a produs comentarii în rândurile bucureştenilor, care îi acuzau că se sustrăgeau astfel de la riscurile războiului. Filderman a afirmat în unele cercuri că evreii suferiseră prea multe pierderi în anii de dictatură şi, ca atare, nu puteau să se jertfească şi de data aceasta pe front. Locuitorii Capitalei îşi manifestau însă indignarea faţă de procedeele evreilor, care căutau să se sustragă de la îndatoririle militare, dar revendicau în schimb drepturi şi posturi unde nu aveau ce căuta. Nemulţumirea era îndreptată şi împotriva autorităţilor de resort, care tergiversau chemarea evreilor sub arme, când, din primele zile de după 23 august 1944, ele ar fi trebuit să îi încorporeze şi să îi trimită pe front[24].

La începutul lunii februarie 1945, Inspectoratul General al Jandarmeriei transmitea subsecretariatului de Stat pentru Poliţie nota Legiunii de jandarmi Sălaj în care se releva că în rândurile populaţiei din judeţ curentul antisemit începuse să ia proporţii din cauza infiltrării evreilor din grupările politice de stânga, în toate ramurile de activitate comercială şi industrială şi mai ales în întreprinderile preluate din patrimoniul cetăţenilor germani şi maghiari de către Casa de Administrare şi Supraveghere a Bunurilor Inamice (C.A.S.B.I.). Or, situaţia era speculată de partidele din opoziţie pentru a discredita guvernul[25].

---

[22] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 96/1944-1945, f. 174-175.

[23] Idem, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 1/1945, f. 3.

[24] Idem, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 66/1945 (Nota Direcţiei Generale a Poliţiei din 20.I.1945). În legătură cu această chestiune vezi Dr. Wilhelm Filderman, *Un avocat al etniei sale. Un avocat al cauzei naţionale a României.* Articole, discursuri, memorii, 1921-1948, vol. 2, Bucureşti, f. a., p. 313-317.

[25] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 50/1945, vol. I, f. 185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Paralel, evreii care au cooperat cu trupele sovietice staționate în România s-au dedat la asemenea afaceri încât l-au determinat pe vicepreşedintele Comisiei Aliate (Sovietice) de control, generalul lt. V.P. Vinogradov, să solicite luarea unor măsuri împotriva lor. În februarie 1946, Comisia Aliată comunica Ministerului de Interne, prin adresa nr. S 176/1946, că în România se găseau circa 300 de evrei cu cetățenie română, care, la eliberarea din lagăre, fuseseră mobilizați pentru un serviciu temporar în Armata roşie, ca interpreți şi pentru alte atribuții. Ei fuseseră echipați cu uniforme ale armatei sovietice, înzestrați cu acte corespunzătoare pentru serviciul lor din această armată şi, ulterior, lăsați la vatră. Evreii respectivi, care vorbeau atât ruseşte, cât şi româneşte, proveniți, în majoritatea lor, din Basarabia, – nemaiavând, deci, potrivit legislației U.R.S.S., supuşenie română – se stabiliseră în România şi foloseau uniformele şi documentele sovietice în scop de câştig. „Ei se deplasează neîmpiedicați de nimeni pe căile ferate, făcând tot felul de afaceri la târg negru, toate acestea făcându-se sub ochii soldaților sovietici. S-au aranjat ca atunci când unul este prins de organele noastre de control, atunci ei se dau drept supuşi români care, vremelnic, au servit în Armata Roşie. Dacă, însă, ei sunt supuşi controlului autorităților române, atunci ei scot la iveală actele ruseşti, dându-se drept ostaşi sovietici, compromițând Armata Roşie“[26].

În condițiile date, sentimentele antievreieşti nu s-au manifestat numai la populația afectată de contactele nemijlocite cu diferiți membri ai acestei minorități, ci şi la funcționari ai administrației de stat şi chiar la unii dintre susținătorii comunismului din România, care găseau nefirească toleranța autorităților centrale şi județene față de abuzurile evreilor sau față de antecedentele unora dintre ei. Astfel, o serie de rapoarte îi acuzau pe dintre evrei de colaborare cu hitleriştii. Legiunea de jandarmi Hunedoara preciza, în studiul informativ din 15 noiembrie 1944, că se stabilise în mod precis că majoritatea evreilor din județ erau maghiarizați şi că o parte dintre ei fuseseră chiar hitleriști. Acesta era şi motivul pentru care comandantul legiunii propunea verificarea şi supunerea lor la un tratament similar cu cel aplicat germanilor şi maghiarilor[27]. Într-un memoriu trimis Legației din Bucureşti a Uniunii Sovietice şi ministrului de justiție român, Lucrețiu Pătrăşcanu, la scurtă vreme după deportarea nemților în U.R.S.S., liderul Organizației Antifasciste Germane din România, Coloman Müller, – care militase, începând din deceniul al treilea al veacului nostru, pentru difuzarea ideologiei formațiunilor politice de extremă stângă în rândurile muncitorilor –relata că între persoanele care făcuseră propagandă prohitleristă până la 23 august 1944 fuseseră şi evrei cu carnete de membri ai Grupului Etnic German şi care, după această dată, profitau de noua situație, jucând în politică şi în economie un rol conducător[28].

[26] Idem, dosar 35/1946, f. 2: Arhivele Naționale Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 39/1946, f. 189. Vinogradov cerea autorităților românești să le ridice actele eliberate de ruşi, astfel că ei deveneau cetățeni români.

[27] Arhivele Naționale Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 36/1944, f. 12.

[28] Arhivele Naționale Timişoara, fond I, Comitetul regional P.C.R. Banat, dosar 1/1944, f. 139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unii dintre evrei obţinuseră chiar foloase materiale din diferite afaceri efectuate pe cont propriu sau în cooperare cu funcţionari ai regimului înlăturat de la putere la 23 august 1944, câteodată în dauna conaţionalilor lor. Pe lista Consiliului de Miniştri din 29 ianuarie 1945, prin care se cerea arestarea, spre a fi judecate pentru crime de război sau pentru învinuirea de a fi contribuit la dezastrul ţării, a 21 de persoane, între acestea se aflau înscrişi şi doi evrei: Ghelfman, din Dorohoi, fost primar al oraşului Râbniţa şi Zilberman, fost primar al ghetoului din Tiraspol, pentru colaborare cu autorităţile româneşti la jefuirea evreilor[29]. La începutul lunii iulie 1946, Inspectoratul Regional de Poliţie Suceava informa Direcţia Generală a Poliţiei că populaţia evreiască din oraş era foarte revoltată la apariţia în localitate a fostului preşedinte al comunităţii evreieşti din Suceava, dr. Meyer Teich, sosit din Bucureşti, care fusese şeful coloniei de deportaţi din Sargorod, din Ucraina, care avusese o comportare abuzivă şi inumană faţă de cei internaţi. Doctorul a fost agresat de către evrei, iar poliţia l-a reţinut din oficiu, până la liniştirea spiritelor[30].

Autorul dării de seamă pe luna ianuarie 1946 a Comitetului regional Moldova al P.C.R. consemna că ostilitatea faţă de evrei, care se manifesta în rândurile locuitorilor din acest teritoriu, îşi făcea loc şi printre membrii partidului comunist. „Se observă în regiunea noastră un spirit dezvoltat antisemit, din cauză că majoritatea comerţului este în mâinile evreilor, care practică o speculă deşănţată. Ce este mai dureros este că acest spirit a început să se manifeste şi la unii membri de partid şi încă la unii din vechii luptători pentru partid şi clasa muncitoare"[31]. Reuben H. Markham, care a înregistrat atât opiniile unor evrei, cât şi pe cele ale unor români din diferite zone ale ţării, a surprins – credem noi – destul de corect cauzele care alimentau atunci conflictul dintre cele două grupuri de populaţie. El avea să ia cunoştinţă nemijlocită de problema evreiască în primăvara anului 1946, la Fălticeni. Românii cu care a stat de vorbă i-au declarat că trei pătrimi din locuitorii oraşului erau evrei, aprecierea lor fiind exagerată, căci, potrivit datelor statistice, ei reprezentau mai puţin de o treime din populaţia lui[32]. Evreii de aici dominau zona, controlând poliţia locală şi afacerile. Mulţi români i s-au plâns că evreii erau susţinători fermi ai guvernului Petru Groza, care acţiona ca agent al Moscovei şi îi ajuta pe ruşi să îi oprime. Partidul de guvernământ era neobişnuit de insistent în combaterea opoziţiei, ceea ce însemna că evreii erau deosebit de activi în scandarea lozincilor „Trăiască Stalin", străinul, şi „Jos Maniu", românul. Exista, astfel, o situaţie în care evreii din Fălticeni păreau să se afle în stare de război cu românii. Ulterior,

[29] Arhivele Naţionale Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 46/1945, f. 224.

[30] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 4/1946 (Buletinul informativ al Direcţiei Generale a Poliţiei nr. 160, din 11.VII.1946).

[31] Arhivele Naţionale Iaşi, fond I, Comitetul regional P.C.R. Moldova, dosar 2/1946, f. 14.

[32] Vezi Reuben H. Markham, *op. cit.*, p. 191-192; *Breviaire statistique de la Roumanie*, Bucarest, 1940, p. 25; *Recensământul general al României din 1941. 6 aprilie. Date sumare provizorii*, Bucureşti, 1944, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ziaristul american avea să descopere că această situație era destul de tipică în România[33].

Mai mult decât atât, organele de ordine publică au consemnat câteva acțiuni ale unor cetățeni români de naționalitate evreiască din Moldova, care, la fel ca și naționaliștii maghiari din Transilvania, ca cei sârbi din Banat, ca lipovenii din Dobrogea, ca extremiștii ruteni din județul Maramureș și Bucovina și chiar ca unii dintre comuniștii de origine română, plănuiau desprinderea unor teritorii din trupul țării și încorporarea lor în Uniunea Sovietică[34].

Strădaniile evreilor de a se afla în grațiile rușilor au avut un caracter pragmatic. Se poate indica – scria Markham – prozaicul fapt potrivit căruia orice negustor sau producător putea realiza mai mulți bani colaborând cu persoane importante decât opunându-se lor, iar persoanele importante aveau să devină în România rușii și agenții lor. Pentru aceste rațiuni, cetățenii români de origine evreiască au colaborat cu rușii și cu oamenii regimului impus de Moscova în România. Ei au dobândit o cotă disproporționată de putere în orice organizație socială, de afaceri sau politică din țară, întrucât acestea depindeau de guvern. Ca urmare, în afaceri, în poliție, în Frontul Național Democrat, în lumea presei, în întreaga administrație, în corpul studențesc, în sindicatele muncitorești, în activitatea de propagandă și în noile „economate" care aprovizionau populația cu bunuri ieftine, în livrarea către Uniunea Sovietică a diferitelor produse în contul reparațiilor de război și în reorganizarea industriei evreii jucaseră și jucau un rol mult prea mare în raport cu numărul lor din țară[35].

Omniprezența evreilor în instituțiile economice, în administrația de stat și în viața politică a României, prin acapararea multor posturi-cheie deținute mai înainte de către români, afacerile dubioase la care s-au pretat unii dintre ei, atitudinea vădit potrivnică față de majoritatea populației și față de statul în care trăiau au dus la consolidarea curentului antisemit din România. După 23 august 1944, el nu se va mai manifesta sub forme violente, ca cele întâlnite în perioada interbelică, datorită fricii de represiune din partea Armatei roșii și a organelor autohtone de ordine publică instituite de comuniștii din România, în care evreii jucau un rol important, dar fenomenul extinderii lui este recunoscut nu numai în rapoartele poliției și jandarmeriei, ci și în cele ale partidului comunist.

Perioada campaniei electorale pentru alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946 și mai cu seamă din ziua în care populația țării a fost chemată la urne a oferit prilejul celor mai numeroase manifestări ale sentimentelor antisemite,

[33] Reuben H. Markham, *op. cit.*, p. 192.

[34] Vezi Arhivele Naționale Iași, fond Inspectoratul de Jandarmi Iași, dosar 128/1945, f. 3.

[35] Reuben H. Markham, *op. cit.*, p. 192. La recensământul general al populației României din 1930, județul Sălaj avea 343.347 locuitori, din care românii reprezentau 56,16%, ungurii 31,35%, iar evreii 3,90% (*Breviaire statistique...*, p. 22-26). În februarie 1946, din cele 18 întreprinderi preluate în județ din patrimoniul cetățenilor germani și maghiari de către Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice, 15 erau date în custodia evreilor, două în custodia ungurilor și numai una era administrată de un român (Arhivele Naționale București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 50/1945, vol. I, f. 185).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iar acest fapt rezultă în special din documentele întocmite de organele Partidului Comunist Român. Aşa, de pildă, în raportul de activitate al Regionalei P.C.R. Moldova, din Iaşi, pe luna iunie 1946, se relata că în rândul populaţiei din judeţele Iaşi, Fălciu, Roman şi Vaslui circula zvonul că în România religia oficială va deveni cea iudaică[36], vehicularea unei asemenea opinii fiind o reflectare a masivei imixtiuni şi influenţe a evreilor în viaţa societăţii româneşti de atunci. Comitetul judeţean P.C.R. Baia, referindu-se la rezultatele alegerilor, găsea că voturile date adversarilor politici fuseseră expresia atitudinii maselor faţă de colhoz şi faţă de evrei şi a faptului că ele trăiau cu sentimentul de subordonare a ţării de către Uniunea Sovietică[37]. Darea de seamă, din 6 decembrie 1946, a Comitetului regional Moldova de Nord a Partidului Comunist Român (judeţele Baia, Botoşani, Câmpulung, Dorohoi, Rădăuţi şi Suceava) în legătură cu alegerile arăta, în partea privitoare la campania electorală, că problema antisemită fusese mult agitată de masele largi, dar că propagandiştii partidului adoptaseră „o atitudine codistă", aproape toţi ocolind-o[38]. Mai mult, darea de seamă pe luna decembrie 1946 a aceleiaşi regionale releva că la Botoşani şi în alte judeţe începuse o intensă campanie printre ţărani împotriva orăşenilor, care declarau că populaţia urbană avea de toate, pe când sătenii mureau de foame. Această propagandă era îndreptată împotriva evreilor şi s-au remarcat chiar instigări la pogromuri[39].

Foametea de la sfârşitul anului 1946 şi din prima jumătate a celui următor a constituit o altă cauză care a favorizat propaganda antievreiască şi întreţinerea sentimentelor antisemite în rândurile populaţiei româneşti. În darea de seamă a Comitetului regional P.C.R. Iaşi pe ianuarie 1947 se relata că în judeţul Fălciu învăţătorul Giurgea îndemna pe locuitori să meargă la autorităţile de la Huşi pentru a le cere alimente, iar, în caz de refuz, să procedeze la devastarea oraşului. Autorul ei recunoştea că în zonă acţiunile iniţiate de către autorităţi împotriva speculei nu se soldaseră cu rezultate mulţumitoare. „Ţinând cont de situaţia specifică a regiunii noastre, majoritatea negustorilor fiind evrei, reacţiunea caută să speculeze această situaţie, provocând creşterea antisemitismului în masele etnice şi a şovinismului la populaţia evreiască (Iaşi – Fălciu)"[40].

Mai mult, antisemitismul, prezent şi exacerbat în perioada secetei de către locuitorii români din Moldova, avea să fie inoculat şi celor din sudul ţării, în

[36] Arhivele Naţionale Iaşi, fond I, Comitetul regional P.C.R. Moldova, dosar 2/1946, f. 131.

[37] Idem, dosar 1/1946, f. 85.

[38] Idem, dosar 2/1946, f. 311. Comuniştii, care au căutat să obţină în timpul campaniei electorale, ca şi partidele istorice, de altfel, sprijinul foştilor membri ai Gărzii de Fier, i-au incitat pe evrei împotriva naţional-ţărăniştilor şi a naţional-liberalilor, pentru a-i acuza de antisemitism. Astfel, după alegeri, când opoziţia s-a plâns de falsificarea rezultatelor scrutinului, Comitetul Democratic Evreiesc, dominat de comunişti, a cules circa 80.000 de semnături pe un memoriu trimis conducătorilor S.U.A., Marii Britanii şi U.R.S.S., informându-i „despre atitudinea antisemită a partidelor naţional-ţărănist şi naţional-liberal opuse Blocului Democratic, care a organizat alegerile" (Cf. Nicolas Sylvain, *Rumania*, in *The Jews in the Soviet Satellites*, Syracuse, 1953, p. 526-527).

[39] Arhivele Naţionale Iaşi, fond Comitetul regional P.M.R. Moldova, dosar 2/1946, f. 344.

[40] Idem, dosar 2/1947, f. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regiuni în care populația de origine evreiască era numericește redusă, prin intermediul țăranilor care se deplasau pentru a-și procura cereale. Legiunea de jandarmi Vlașca preciza, în nota informativă nr. 17, din 19 februarie 1947, că deținea „informațiunea precisă că printre locuitorii comunelor Putineiu, Gogoșari, Vieru și Drăghicescu, unde vin mulți moldoveni de se aprovizionează cu cereale, se comentează mult faptul că deși în Moldova sunt foarte mulți evrei, totuși nu a fost niciodată văzut niciunul cu traista sau sacul în spate după cereale. Lumea se întreabă ce mănâncă toți acești evrei care nu vin după cereale. Se discută, de asemeni, la acuzația ce se aduce moldovenilor că fac speculă și afaceri, că dacă ar fi oare o afacere cum de lasă să le scape evreilor? Atât localnicii, cât și moldovenii nutresc o ură înverșunată împotriva evreilor, fiind un teren prielnic de sădit ușor germenii unor idei nefaste intereselor statului român"[41].

Această populație rurală sărăcită de război, de jafurile practicate de ostașii Armatei roșii, de colectările și de rechizițiile de produse agricole ce se făceau de către stat pentru a fi predate Uniunii Sovietice în contul Convenției de armistițiu, de o secetă cumplită și de specula deșănțată practicată de negustori nu avea cunoștință de faptul că în acea vreme *The American Jewish Joint Distribution Committee*, în colaborare cu alte organizații internaționale ale evreilor, a alocat fonduri și ajutoare materiale relativ importante locuitorilor de origine evreiască din România pentru a-i ajuta să depășească perioada de criză[42]. Or, înfometații țărani, cărora statul le confisca aproape totul și nu le acorda nimic drept compensație, erau înclinați să vadă în minoritatea evreiască o populație lipsită de griji de natură materială, tocmai ca rezultat al înșelării lor de către negustorii evrei.

Actele de răzbunare împotriva românilor la care au recurs după 23 august 1944 unii evrei au avut drept urmare naturală intensificarea urii manifestată de persoanele vătămate față de agresori. Ar putea crede cineva – se întreba Reuben H. Markham – că românii care au fost arestați și bătuți de polițiștii evrei vor uita curând aceasta, ori poate presupune cineva că elevii români care au fost eliminați „pentru totdeauna" din școlile românești din cauza unui comitet dominat de evrei care impusese respectiva măsură vor uita aceasta? La rândul lor, evreii cu care Markham a discutat, i-au declarat în repetate rânduri că etnia lor nu avea nici un viitor într-o Românie „liberă" și că toți vor trebui să plece. O mare parte a lor nu se simțea aici acasă și ezitau să-și unească forțele cu cele ale românilor. Cu excepția evreilor orbiți de comunism, toți ceilalți erau de acord că antisemitismul se afla în creștere în România. Și eu am întâlnit – menționa același Markham – nu puțini evrei care, în desperarea lor, au exprimat speranța că Armata roșie va rămâne pentru o lungă perioadă de timp în țară spre a proteja această minoritate față de români[43].

[41] Arhivele Naționale București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 81/1946-1947, vol. I, f. 202.

[42] Secția română a organizației *The American Jewish Joint Distribution Committee*, deși și-a stabilit un amplu program de sprijinire a celor aflați în suferință, nu a reușit, până în noiembrie 1945, să ajute decât jumătate din această populație (cf. Gerlad Reitlinger, *op. cit.*, p. 411).

[43] Reuben H. Markham, *op. cit.*, p. 194.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Evreii apreciau că după 1944 numărul membrilor acestui grup etnic din România era mai mic de o jumătate de milion[44]. Or, dacă o jumătate de milion de oameni conving o armată străină să continue ocuparea unui teritoriu pentru a exercita controlul asupra a 14 milioane de locuitori care reprezentau etnia majoritară, desigur că cei mai mulţi din aceste 14 milioane vor urî cu furie minoritatea care dorea din suflet să umilească majoritatea. Duşmănia pe care ruşii şi comuniştii au provocat-o între români şi evrei, în numele fraternităţii, şi furtunoasele discursuri despre democraţie depăşesc pe cele realizate de Hitler şi ele vor slăbi naţiunea română pentru mulţi ani, din cauză că nici un popor nu poate fi puternic atunci când o parte a lui nutreşte sentimente criminale împotriva altei părţi. Iar această situaţie periculoasă va oferi Uniunii Sovietice pretexte pentru intervenţie. Comuniştii – conchidea corespondentul ziarului din Boston – consideră avantajoasă situaţia[45].

După ce România a ieşit din tabăra Axei, numărul evreilor din ţările ocupate de Germania care au căutat adăpost pe teritoriul ei a sporit simţitor, aceştia refugiindu-se nu numai din Ungaria, ci şi din Polonia şi din Iugoslavia. Concomitent, aici s-au stabilit şi emigranţi evrei cu supuşenie sovietică proveniţi, în marea lor majoritate, din Basarabia şi din nordul Bucovinei[46]. Este cazul să arătăm aici că plecarea evreilor din aceste ţinuturi a avut deplinul acord al autorităţilor sovietice. Afirmaţia noastră nu se fondează pe un anume document, ci pe faptul că după 23 august 1944, în vreme ce organele militare ruseşti au organizat o adevărată vânătoare pentru a descoperi şi a trimite în U.R.S.S. pe românii din Basarabia şi din nordul Bucovinei refugiaţi pe teritoriul din dreapta Prutului, au lăsat necontrolat, ba chiar au impulsionat, pe de altă parte, exodul evreilor din aceleaşi provincii spre România[47]. Această politică a constituit un alt motiv al intensificării ostilităţii faţă de sovietici, locuitorii ţării comentând că ruşii au înapoiat României pe evreii basarabeni, fără Basarabia[48].

Populaţia de origine evreiască refugiată din ţările ocupate de Germania şi din ţinuturile româneşti cucerite de Uniunea Sovietică a venit în România, în marea ei majoritate, cu intenţia de a imigra de aici în Palestina[49]. Până la

[44] Pentru detalii vezi Nicolas Sylvain, *op. cit.*, p. 516-517; Institute of Jewish Affairs of the World. Jewish Congress, *European Jewry Ten Years After*, New York, 1956, p. 44.

[45] Reuben H. Markham, *op. cit.*, 193-194.

[46] Pentru detalii vezi Nicolas Sylvain, *op. cit.*, p. 516-517; Institute of Jewish Affairs of the World. Jewish Congress, *op. cit.*, p. 44.

[47] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 77/1945, f. 51.

[48] Cf. Stephen Fischer-Galaţi, *op. cit.*, p. 173.

[49] La începutul anului 1945, organele poliţiei şi jandarmeriei din judeţul Sălaj au plasat în diferite localităţi mai mulţi evrei veniţi din Basarabia şi din nordul Bucovinei. Până la 26 august 1946, numărul celor sosiţi în judeţ a fost de 76, din care 19 au fost cazaţi în plasa Zalău, 27 în Cehu Silvaniei, 25 la Carei şi 5 în plasa Jibou, acestora punându-li-se condiţia să plece ulterior, prin Ungaria şi Italia, în Palestina. Legiunea Sălaj a fost informată că, până la sfârşitul aceleiaşi luni, mai urmau să sosească 200 de persoane, care trebuiau plasate în judeţ, pentru a imigra de aici în Palestina (Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei. Centrala, dosar 50/1945, vol. III, f. 87).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

instaurarea guvernului Petru Groza, curentul emigrării s-a bucurat de sprijinul oficialităților românești, care au sesizat impactul cooperării dintre comuniști și evrei asupra societății românești. Astfel, la începutul lunii octombrie 1944, Președinția Consiliului de Miniștri comunica Ministerului Afacerilor Interne, prin adresa nr. 304.793, că autorizase Societatea Națională de Cruce Roșie să organizeze și să execute emigrarea evreilor din România, în care scop solicita să li se facă toate înlesnirile și să se reducă la minimum formalitățile necesare acestei operații[50]. Apoi, la 23 noiembrie 1944, Direcțiunea Generală a Poliției a înștiințat Inspectoratele Regionale de Poliție, prin ordinul nr. 17.545, că Ministerul Afacerilor Interne dispusese ca toți evreii refugiați din Ungaria în România care doreau să plece în Palestina să fie plasați în orașele Mangalia și Medgidia, din județul Constanța, unde trebuiau să rămână până la definitivarea formalităților de emigrare[51].

Întrucât pătrunderea și rămânerea cetățenilor străini în România devenise o problemă pentru siguranța statului, regimul lor a fost stabilit prin *Ordinul general instructiv nr. 9000 S*, din 4 iunie 1945, al Direcției Generale a Poliției, care obliga organele sale din teritoriu să pună în vedere persoanelor cu supușenie străină și celor care o pierduseră pe cea română să părăsească țara până la 15 iunie. Cei găsiți după această dată trebuiau reținuți și expediați, sub pază, la graniță, pentru a fi trecuți peste frontiera de stat. Evreii veniți din lagărele din Ungaria și Iugoslavia înainte de 10 martie 1945, – dată la care nord-vestul Transilvaniei reintra *de jure*, nu însă și *de facto*, în componența statului român – pentru a-și aranja situația în vederea plecării în Palestina, trebuiau identificați și să li se pună în vedere că erau obligați să părăsească România sau să prezinte documente valabile de imigrare în Palestina. În cazul în care nu posedau asemenea documente, organele de ordine publică aveau datoria să îi urmărească și să îi oblige să părăsească țara în termenul înscris în ordinul de mai sus. Celor veniți după această dată, dacă nu aveau acte valabile de călătorie, trebuia să li se pună în vedere ca în termen de zece zile să părăsească România. Evreii veniți din Uniunea Sovietică, prin faptul că nu avuseseră domiciliul pe teritoriul statului român, erau considerați că se aflau, temporar, într-o situație specială. Birourile pentru Controlul Străinilor erau obligate a ține o evidență aparte a acestora, completându-le *interogatoriul-model*, după care eliberau persoanelor respective adeverințe provizorii, care le dădeau dreptul la ședere în țară până la 1 august 1945. Evreii imigrați din U.R.S.S. trebuiau menținuți sub permanentă observație, pentru ca, în caz de manifestații reacționare, să fie internați în lagăre[52], organele Siguranței bănuind că unii dintre aceștia fuseseră trimiși în România pentru a face spionaj.

La 13 august 1945 a fost publicat Regulamentul legii pentru reglementarea cetățeniei locuitorilor din Ardealul de Nord, care detalia modalitățile de aplicare

[50] Arhivele Naționale Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 38/1944, f. 31.

[51] Arhivele Naționale Iași, fond Inspectoratul Regional de Poliție Iași, dosar 49/1945, f. 1.

[52] Idem, dosar 50/1945, f. 88; Arhivele Naționale București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 77/1945, f. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a legii cu acelaşi titlu, din 4 aprilie 1945[53], şi aducea unele completări la legea privitoare la dobândirea şi pierderea naţionalităţii române – în sens de cetăţenie –, din 20 ianuarie 1939[54]. El oferea, de fapt, un suport legal ordinelor Direcţiei Generale a Poliţiei din lunile anterioare, aflate atunci în faza execuţiei. Pe de altă parte, legea nr. 629, din 6 august 1945, pentru unele modificări de termeni la legile nr. 7 şi 86 din 1945 şi completarea unor dispoziţii la legea nr. 86 din 1945 a adus câteva schimbări în statutul minorităţilor naţionale din 7 februarie 1945[55]. Potrivit art. 5 din legea nr. 86, din 7 februarie 1945, şi art. II din legea nr. 629, din 6 august 1945, persoanele interesate aveau libertatea să îşi declare singure naţionalitatea pe care o doreau. Dispoziţia privea numai pe cetăţenii români, însă unele primării au eliberat certificate de cetăţenie română şi supuşilor altor state, în aceste ilegalităţi fiind implicaţi o serie de funcţionari evrei din administraţia locală. Direcţia Generală a Administraţiei, din Ministerul Afacerilor Interne, relata, în ordinul circular nr. 42.212 A, din 6 noiembrie 1946, trimis prefecturilor şi primăriilor din oraşe, că unele primării eliberaseră asemenea acte şi străinilor. Erau menţionate cazurile unui german apatrid din Ploieşti şi a unui număr de cinci evrei stabiliţi în Oradea, aceştia din urmă obţinând certificate de naţionalitate – cetăţenie – română de la notarul Simion Leibovici, din comuna Călineşti, judeţul Maramureş, prin mijlocirea unui funcţionar din Oradea, Alexandru Rosenberg, şi a doctorului Paul Schoenfeld[56].

Întrucât aplicarea ordinelor de mai sus şi a legilor din august 1945 a fost lipsită de eficienţă, la începutul lunii mai 1946 guvernul a dispus ca, în perioada 15 iulie-15 august 1946, să se efectueze în întreaga ţară, prin organele Ministerului Afacerilor Interne, un recensământ al supuşilor străini din România[57]. În urma rapoartelor primite de la unele Inspectorate Regionale, Direcţia Generală a Poliţiei aducea la cunoştinţa organelor de resort, prin ordinul nr. 23.977, din 10 septembrie 1946, că majoritatea evreilor repatriaţi prin comisiile de repatriere Tereblecea, judeţul Rădăuţi – acum în componenţa Uniunii Sovietice –, Ungheni, judeţul Iaşi, şi Pomârla, judeţul Dorohoi, refuzaseră să se prezinte la recensământ. Direcţia Generală a Poliţiei cerea Inspectoratelor să ia contact cu reprezentanţii comunităţilor evreieşti şi să le pună în vedere că toţi cei ce intraseră în ţară prin punctele de frontieră menţionate, care nu aveau atunci şi nu puteau dovedi în mod neîndoios cetăţenia română, erau obligaţi să se prezinte la recensământ, în caz contrar urmând să suporte rigorile legii[58]. Probabil că multe

[53] MOf, nr. 76 din 4.IV.1945.

[54] Idem, nr. 182 din 13.VIII.1945. Vezi şi decretul-lege nr. 88/1939, în idem, nr. 17 din 20.I.1939.

[55] Idem, nr. 176 din 6.VIII.1945.

[56] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Inspectoratul General Administrativ Bucureşti, dosar 216/1946, f. 29, 34 şi 38.

[57] MOf, nr. 128 din 5.V.1946. Pentru detaliile de aplicare vezi Arhivele Naţionale Iaşi, fond Inspectoratul Regional de Poliţie Iaşi, dosar 26/1945, f. 33-34 şi 60; idem, fond Inspectoratul de Jandarmi Iaşi, dosar 9/1946, f. 85.

[58] Arhivele Naţionale Iaşi, fond Inspectoratul Regional de Poliţie Iaşi, dosar 26/1946, f. 111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintre persoanele în cauză au continuat să eludeze prevederile privitoare la declarațiile ce erau obligați a le face, dacă avem în vedere că, la 15 octombrie 1946, Direcția Generală a Poliției cerea Inspectoratelor Regionale dependente de ea, prin ordinul nr. 27.967, să identifice pe supușii străini care se sustrăseseră de la obligația de a se prezenta la acel recensământ și să ia măsuri pentru efectuarea unei serii de razii periodice, în care scop organele poliției trebuiau să facă apel la concursul garnizoanelor militare, pentru a le pune la dispoziție forțele necesare. Trebuiau cercetate amănunțit toate hotelurile, casele de toleranță, hanurile, localurile publice de consum. Se cerea să se efectueze descinderi domiciliare acolo unde existau informații că s-ar fi aflat supuși străini, însă cu avizul Parchetului local. Se ordona cercetarea întreprinderilor de toate categoriile. Nu trebuiau vizate locuințele personalului diplomatic și consular[59].

Din conținutul ordinelor de mai sus rezultă că o parte dintre evreii intrați ilegal în țară le-au eludat, cu scop vădit de a evita expulzarea, astfel că unii au reușit să se stabilească de fapt în România, așa cum recunosc câțiva autori ai unor studii consacrate minorității evreiești[60]. Într-o perioadă în care nu existau posibilități de imigrare legală decât pentru un număr redus din masa solicitanților, refuzul lor de a se înregistra la recensământ apărea firesc. Pe de altă parte, în zonele în care evreii controlau comerțul și alte ramuri de activitate economică sporirea lor numerică, prin venirea unor grupuri de supuși străini care aparțineau acestei etnii, a produs în rândurile populației românești o stare explicabilă de neliniște[61].

Oricum, intensificarea antisemitismului în România a fost și un efect al politicii Partidului Comunist față de membrii acestui grup etnic. Comuniștii autohtoni, la îndemnul Moscovei, s-au străduit să detașeze pe evreii din România de legăturile lor cu lumea occidentală, prin crearea unor organizații dizidente care aveau să submineze autoritatea celui mai reprezentativ lider al lor, dr. Wilhelm Filderman, astfel că minoritatea evreiască a cedat necondiționat în fața cererilor comuniste, iar Filderman a fost forțat să se retragă de la conducerea comunității[62]. Acestea, în special Comitetul Democratic Evreiesc, au susținut în toate împrejurările inițiativele comuniștilor, astfel că angajarea lor în comunizarea României a fost substanțială. În același timp, însă, evreii anticomuniști, sesizând direcția către care se îndrepta societatea românească, au apreciat că singura lor șansă de salvare era imigrarea în Palestina[63].

---

[59] *Ibidem*, f. 131.

[60] Vezi Nicolas Sylvain, *op. cit.*, p. 516-517; Institute of Jewish Affairs of the World. Jewish Congress, *op. cit.*, p. 44.

[61] Așa, de pildă, în buletinul informativ al Legiunii de jandarmi Sălaj asupra perioadei 26 august–10 septembrie 1945 se preciza că locuitorii erau îngrijorați de zvonul potrivit căruia în România urmau să vină foarte mulți evrei din Polonia, pentru a scăpa de persecuțiile de acolo (Arhivele Naționale Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 47/1945, f. 630).

[62] Nicolae Baciu, *Agonia României. 1944-1948. Dosarele secrete acuză*, Cluj-Napoca, 1990, p. 243.

[63] Great Britain, Foreign Office, Public Record Office, 371/67233, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În perioada campaniei electorale pentru alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946 însuşi Filderman a ajuns la o înţelegere cu comuniştii oferindu-le sprijin din partea evreilor, în schimbul promisiunii acestora că vor restaura regimul democrat[64]. Ca urmare, în unele regiuni evreii s-au implicat activ în acţiunile patronate de comunişti. Pe raza regionalei „Dunărea de Jos" a Partidului Comunist Român – judeţele Putna, Covurlui, Brăila, Tecuci, Râmnicu Sărat şi Tutova – locuiau aproximativ 40.000 de evrei, care se aflau, în marea lor majoritate, „alături de forţele democrate". În judeţul Covurlui, membrii acestui grup etnic aveau cele mai multe organizaţii, peste care se suprapunea Comitetul Democrat Evreiesc, organism aflat sub totala tutelă comunistă, dar şi cele mai divergente tendinţe. În afară de evreii înscrişi în P.C.R. şi P.S.D., la Comitetul Democrat Evreiesc mai aderaseră, până în primăvara anului 1946, Blocul Palestinei Muncitoare, N.O.S., Asociaţia pentru răspândirea culturii idiş, Icuf, Femeia Icufistă, U.F.A.R., Gruparea Populară Evreiască şi Mişcarea de tineret. Toate acestea s-au raliat la programul forţelor politice de stânga. Membrii lor apreciau că „evreimea din România a fost salvată graţie eroismului armatei roşii", motiv pentru care considerau că „Datoria fiecărui cetăţean evreu este de a veghea şi a lupta ca la cârma ţării să fie numai un guvern democrat, care este guvernul de azi: dr. Petru Groza"[65].

De altfel, Comitetul Democrat Evreiesc a acţionat în permanenţă ca purtător de cuvânt şi ca instrument docil al comuniştilor, cele mai multe dintre actele lui fiind de fapt efectul iniţiativelor conducerii P.C.R. Aşa, de exemplu, în toamna anului 1945, când ziaristul american Mark Ethridge trimis în România de secretarul de stat al Statelor Unite ale Americii, James Y. Byrnes, pentru a constata la faţa locului stările de lucruri de aici, Comitetul Democratic Evreiesc a patronat şi a dirijat o campanie de strângere de semnături pe o scrisoare deschisă care trebuia să îi fie înmânată, totalul semnatarilor evrei de pe raza regionalei „Dunărea de Jos" ridicându-se la 6.000[66]; la 4 mai 1946, cu puţin timp înainte de a fi început procesul intentat echipei guvernamentale de până la 23 august 1944, secretarul general al Comitetului Democrat Evreiesc, avocatul M. Rosenzweig, cerea telegrafic organizaţiilor din teritoriu să organizeze manifestaţii publice pentru condamnarea criminalilor de război, „în frunte cu călăul Antonescu" şi de comemorare a şase luni „de la mişcările huliganice de la 8 noiembrie din Piaţa Palatului, când a fost omorât şi Halpern"[67]; apoi, în urma alegerilor parlamentare din 19 noiembrie 1946, Comitetul Democrat Evreiesc din România a luat iniţiativa de a trimite un memoriu conducătorilor Uniunii Sovietice, Statelor Unite ale Americii şi Marii Britanii, „prin care să înfiereze acţiunea antidemocratică dirijată de dnii Iuliu Maniu şi Dinu Brătianu"[68].

[64] Nicolae Baciu, *op. cit.*, p. 243. Vezi şi Dr. Wilhelm Filderman, *op. cit.*, p. 429-430.

[65] Arhivele Naţionale Galaţi, fond Comitetul regional P.C.R. Dunărea de Jos, dosar 7/1946, f. 45-46; idem, fond Comitetul Democrat Evreiesc, dosar 1/1946-1948, f. 3.

[66] Idem, fond Comitetul Democrat Evreiesc, dosar 9/1945, f. 111.

[67] Idem, dosar 1/1946-1948, f. 26. Or, la această manifestaţie nu fusese ucis numai Halpern.

[68] Arhiva Serviciului Român de Informaţii, fond Documentar, dosar 4044, f. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946, evreii au înțeles însă că promisiunile care le fuseseră făcute erau total lipsite de valoare și că guvernul încuraja antisemitismul, cu scop de a abate spre ei nemulțumirile populației. De altfel, liderul lor, dr. Wilhelm Filderman, avea să recunoască, într-o discuție avută cu reprezentantul politic al Statelor Unite ale Americii în România, Burton Y. Berry, că fusese înșelat de către comuniști[69]. Mai rău decât atât, sfârșitul anului 1946 a găsit comunitatea evreiască dezbinată. Organizațiile sioniste se aflau acum sub controlul complet al comuniștilor, iar rabinul șef, Alexandru Șafran, o personalitate cu convingeri democrate, care nu se implicase în proiectele comuniștilor, era tot mai des catalogat de către aceștia drept reacționar[70]. Cu trecerea timpului și cu adoptarea de către Partidul Comunist Român a tot mai numeroase măsuri de politică economică anticapitaliste, evreii care îl sprijiniseră, dar care au fost păgubiți prin aplicarea lor, vor căuta salvarea în emigrația în Palestina sau peste ocean.

THE JEW POPULATION'S ATTITUDE TOWARDS COMMUNISM (1944-1948) (Summary)

The author demonstrates that there was not only one compact attitude towards the Romanian Communist Party in the 40s, but the Jew minority developed different pattern of approach, according to different life experiences, social status, education and personal information.

The reestablishing of the legal rights lost in the late 30s and in the first years of the war was of course a good reason to sympathize the Red Army's "eliberation" of Romania. Some of the former oppressed even looked for revenge and were eager to cooperate with the new authorities. But the intellectual Jew elite was aware of the antidemocratic and violent practices of the new rulers.

Some of them even criticized the communist politics and were getting into the conflict with the new regime. But their actions were mystified by the communist propaganda and had no impact on the Jew community, less on the larger society. Generally speaking, the Romanian society in these years saw only the top of the new hierarchy and judged it hurshly, that encouraging an unfair perception about the Jew attitude that had a long life, being still familiar to the Romanian public.

[69] Nicolae Baciu, *op. cit.*, p. 243; Dr. Wilhelm Filderman, *op. cit.*, p. 429-430.
[70] Great Britain Foreign Office, Public Record Office, 371/67233, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL NISTOR

REACȚII ROMÂNEȘTI LA FORMAREA PACTULUI NORD ATLANTIC (1949)

Dezvoltarea structurii bipolare în sistemul internațional de state, după 1945, a fost însoțită de tensiunile diplomatice dintre superputeri, tensiuni transferate asupra aliaților (sateliților) și generalizate cu prilejul oricărei inițiative majore în plan mondial. Dispută bipolară, indiferent dacă este privită drept o luptă pentru putere sau drept una pentru acumulare de securitate, capătă dimensiuni noi din momentul în care ideologia introducea miza impunerii globale a unuia dintre cele două modele concurente: capitalist-liberal sau comunist.

Intrată în sistemul relațiilor internaționale promovate de Uniunea Sovietică, România postbelică și-a dezvoltat o politică externă obedientă față de hegemonul lagărului socialist, excesiv de ideologizată, care apăra interesele nomenclaturii noului partid dominant. Sensibilă în primul rând la atacurile internaționale îndreptate împotriva Uniunii Sovietice, puterea de la București acționa în detrimentul interesului național, implicându-se în dispute unilaterale cu liderul lumii libere – Statele Unite. Protejarea monopolului atomic de către americani, lansarea Doctrinei Truman și a Planului Marshall (1947) erau resimțite de România ca trepte evolutive ale unei agresivități mondiale. Reacțiile oficiale ale Bucureștiului la structurarea comunității occidentale de securitate erau dintre cele mai diletante, reflectând atât statutul de instrument internațional al hegemonului regional, cât și tendința regimului de a folosi problemele externe drept oportunități pentru întărirea prestigiului intern.

Apogeul propagandei antioccidentale promovate de România comunistă în anii '40 ai secolului trecut a fost atins în 1949, atunci când lumea atlantică și-a alcătuit o organizație militară pe timp de pace. Prezentarea de către Departamentul de Stat al SUA a proiectului Tratatului Atlanticului de Nord și dezbaterea internațională care a avut loc în lunile ianuarie-aprilie 1949 au oferit presei române posibilitatea de a se dezlănțui cu furie asupra promotorilor mondiali ai capitalismului și „imperialismului".

Tonul presei române era unul excesiv de dur, justițiar, care sugera un război iminent, cauzat de simpla înființare a unei alianțe defensive inamice. Textele din „Scânteia", „România liberă" și „Lupta de clasă" par rupte din scenele romanului „1984", scopul lor imediat fiind, probabil, inducerea urii prin

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 517–530

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

manipulare mediatică zilnică şi construirea unei solidarităţi de moment în jurul partidului. Alianţa nord-atlantică era prezentată drept „instrument de război şi teroare", „contract războinic", „pactul morţii", „războinicul concert atlantic", „instrument de represiune internă". Epitetele utilizate aveau o încărcătură negativă considerabilă şi transmiteau cititorului o stare de alertă generală, care s-ar fi regăsit doar în cadrul unor iminente pregătiri de război.

Tema războiului era centrală în analizele şi în comentariile presei româneşti. Ea apărea obsedant, în condiţiile în care, după aproape patru ani de conflict armat, societatea românească, bulversată şi epuizată, avea tendinţa de a respinge colaborarea cu orice stat care ar fi gândit o nouă strategie războinică. Transpusă într-un cadru maniheist, bipolaritatea lumii echivala, după comuniştii români, cu o lume a păcii şi fraternităţii claselor exploatate – spaţiul comunist – şi o tabără războinică, cu veleităţi imperialiste de dominaţie globală – lumea capitalistă.

Din această perspectivă, Pactul nord-atlantic nu contribuia decât la „intensificarea îngrijorării şi stării de alarmă şi la aţâţarea isteriei războinice, în care sunt interesate toate categoriile de aţâţători la un nou război"[1]. Opoziţia pace-război, identificată cu cea dintre bine şi rău sau capitalism-comunism, folosea false analogii istorice şi rememora temerile catastrofice din timpul ultimului război mondial. Occidentul era acum, în „impulsurile sale agresive", echivalentul Germaniei naziste, iar solidaritatea naţiunilor ameninţate trebuia realizată în jurul „campionilor" păcii. „Călcând pe urmele Germaniei fasciste... care aspira şi ea la dominaţia lumii, imperialiştii anglo-americani au uitat se pare soarta pe care a avut-o Hitler şi care-i aşteaptă în epoca noastră pe toţi cei care îi urmează pilda"[2].

Nici chiar autodeclararea pactului ca fiind defensiv nu a schimbat tonul reacţiei estice, formularea din text fiind considerată machiavelică şi necorespunzând realităţii, atât timp cât se considera că nici o ameninţare directă la adresa Vestului nu era vizibilă. Pretenţiile non-ofensive erau cel mult o mască a pacifismului, menită să ascundă adevăratele intenţii agresive. Opiniile ziariştilor români, copiind nuanţele răspunsului moscovit, se plasau într-un registru de explicaţii puerile, care nega dreptul unui stat de a lua măsuri pentru întărirea securităţii proprii. Articolele argumentau că alianţele militare şi programele de înarmare se pot desfăşura doar în condiţiile unor provocări militare externe, iar consolidarea preventivă a securităţii actorilor statali era blamată în cel mai pur – şi depăşit – stil idealist interbelic.

Veridicitatea comentariului românesc era „confirmată" de personalităţi ale lumii occidentale socialiste, care, sub o baghetă comună, alcătuiau un cor suficient de puternic în anul 1949. Intelectuali din Vest, sosiţi la „Congresul intelectualilor din RPR pentru pace şi cultură", încurajau reacţia românească,

[1] *Comentariul Rador la Memorandumul guvernului sovietic cu privire la Tratatul Atlanticului de Nord*, în „Scânteia", 2 aprilie 1949, p. 1.

[2] *Un nou sprijin puternic al luptei pentru pace*, în „Scânteia", 2 aprilie 1949, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oferindu-i iluzia că era parte a unei mișcări protestatare mondiale. Alfonso Gatto, redactor la organul central al Partidului Comunist Italian, „Unita", declara: „Comuniștii au arătat poporului că Pactul Atlanticului înseamnă război și poporul nostru nu dorește războiul... Nu există în lume o forță care să ne oblige să luptăm pentru americani... Rezistența aceasta a Italiei populare împotriva Pactului Atlanticului este o luptă continuă, o luptă care se desfășoară zi de zi și oră de oră..."[3]. Un scriitor american de stânga, Michael Gold, argumenta în aceleași împrejurări: „Numai o mică minoritate din America dorește războiul... Cauza războiului e slujită numai de reacționari: naziștii camuflați și colaboratorii lor, marile trusturi imperialiste, elementele obscurantiste în filosofie și religie, magnații bursei negre..."[4].

Presa română prelua pe spații largi declarații asemănătoare ale liderilor comuniști occidentali, construindu-se o adevărată isterie antirăzboinică, de fapt fără obiect și pur imaginară. Maurice Thorez vorbea de „îngrijorarea maselor populare, care văd profilându-se spectrul unui nou război"[5], iar Palme Dutt, liderul comunist englez, hotăra și el că „poporul englez se va opune acestui război prin toate mijloacele și forțele sale"[6]. Satisfacția ziariștilor români de a face parte din tabăra păcii și supradimensionarea acesteia trădau elementele de manipulare ideologică și indicau temerile colective existente la români, după supraviețuirea în urma unui conflict care atinsese, devastator, și teritoriul național. După cum aprecia Hans I. Morgenthau, războiul era văzut ca o catastrofă naturală, o intervenție a răului și nu era acceptat, în mod realist, ca un punct culminant al politicii actorilor statali. Pentru evitarea lui se foloseau aprecieri și norme morale internaționale, care aveau totuși o oarecare influență asupra relațiilor globale. Hans I. Morgenthau considera că prezența moralității în politica mondială produsese schimbări internaționale și „atitudinea față de război a reflectat o creștere a conștiinței oamenilor de stat, conform căreia barierele morale au limitat utilizarea războiului ca instrument de politică externă"[7].

Situată pe o poziție antagonică față de Vest, politica externă a blocului comunist s-ar fi constituit într-un efort major de pace, cu propuneri concrete asupra dezarmării, cu tendințe de îngrădire a strategiilor agresive occidentale. Impresia generală din presa română era următoarea: „Realizările Uniunii Sovietice și ale țărilor cu democrație populară constituie lovituri din ce în ce mai puternice date ațâțătorilor la război din lagărul imperialist. Politica de pace a Uniunii Sovietice dusă în cadrul Organizației Națiunilor Unite, propunerile sale constructive de dezarmare și de stăvilire a agresiunilor, de respect pentru

[3] *Interviu cu poetul și ziaristul Alfonso Gatto...*, în „Scânteia", 3 aprilie 1949, p. 4.

[4] *Numai o mică minoritate din America dorește războiul*, în „România liberă", 30 martie 1949, p. 5.

[5] *Un enorm val de indignare întâmpină Pactul Atlantic*, în „România liberă", 22 martie 1949, p. 7.

[6] *Declarațiile liderului comunist englez – Palme Dutt*, în „Scânteia", 3 aprilie 1949, p. 6.

[7] Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations*, Alfred A. Knopf, New York, 1967, p. 231.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

independenţa şi suveranitatea ţărilor mici şi mari sunt profund populare în întreaga lume"[8].

În timp ce blocul vestic funda alianţe militare, la Paris se organiza, cu generosul sprijin al Uniunii Sovietice, „Congresul mondial al partizanilor păcii". Din prezidiul congresului făceau parte: Fr. Joliot Curie, Louis Aragon, Pablo Picasso, Mihail Sadoveanu. Şi la New York exista o reacţie pacifistă, Albert Einstein şi Thomas Mann organizând „Conferinţa culturală şi ştiinţifică pentru pace mondială". Prezenţa, în tabăra stângii, a unor personalităţi de calibru din lumea cultural-ştiinţifică avea menirea de a atrage atenţia că problema păcii şi a războiului era o chestiune de supravieţuire a umanităţii. Nu doar guvernele estice reacţionau la formarea Pactului, ci şi cetăţenii simpli, îngrijoraţi sincer de viitorul omenirii. Evitând în acest mod un răspuns politic unilateral la tentativele Occidentului de a-şi consolida propria securitate, Estul transfera o chestiune pur politică în plan general uman, oferindu-i o dimensiune existenţială.

Cititorilor români, asupra cărora se exercitau presiuni constante prin promovarea imaginii războinice a Apusului, li se oferea o minimă satisfacţie, prin înglobarea lor în marea mişcare pentru pace şi prin participarea la salvarea omenirii. Impresia unui uriaş val pacifist care se revărsa peste lume era generalizată în ziarele bucureştene: „Formidabila ofensivă a păcii, care a cuprins până acum peste jumătate de miliard de oameni, este dovada zdrobitoare că popoarele de pretutindeni nu sunt cât de puţin dispuse să facă jocul planurilor e agresiune şi de dominaţie mondială a imperialiştilor americani"[9]. Românii ar fi trebuit să se simt solidari cu muncitorii italieni care demonstrau contra NATO la Roma, Milano şi Torino, cu olandezii care nu doreau să lupte într-un nou război mondial şi cu francezii care nu acceptau să cedeze către Statele Unite bazele militare. Titlurile articolelor reflectau într-un tempo crescător opoziţia faţă de „pactul morţii": „Lupta popoarelor împotriva pactului agresiv al Atlanticului se înteţeşte", „Prin meetinguuri şi manifestări de mase popoarele îşi arată împotrivirea faţă de Pact", „Imperialiştii nu pot înfrânge voinţa de pace a popoarelor", „Mari manifestaţii de protest în toate ţările în urma semnării Pactului Atlantic", „Un enorm val de indignare întâmpină Pactul Atlantic" etc.

O discuţie asupra moralităţii internaţionale, văzute din perspectiva presei române, se poate încadra în cele două tipuri studiate de Morgenthau: supraevaluarea idealistă a eticii în politica mondială şi ignorarea moralităţii, prin promovarea de către diplomaţi şi şefi de state a unei politici de putere structurate doar pe considerente materiale şi ideologice. Cele două tipuri erau însă inversate şi golite de conţinut, în condiţiile în care ziariştii români aveau pretenţia că statele estice se ghidau după înalte repere etice în plan internaţional, iar politicienii occidentali ignorau propria opinie publică din ţările atlantice.

[8] *În spatele Pactului Atlanticului de Nord*, în „Lupta de clasă", nr. 3, ianuarie-martie 1949, seria V, p. 136.

[9] *Un pact respins de popoarele lumii*, în „Scânteia", 6 aprilie 1949, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mai mult, problema era pusă de așa natură încât comentariile aminteau de lipsa de realism a analizelor interbelice, făcute de pe pozițiile utopicului curent idealist, născut în relațiile internaționale după primul război mondial. Deși acest curent fusese pe deplin infirmat de ineficiența Ligii Națiunilor și de lansarea celui de-al doilea război mondial, se păstra interpretarea greșită conform căreia politicile de putere sau ghidate de obiectivul obținerii de mai multă securitate puteau fi condamnate moral și echivalate cu intenții demonice în relațiile interstatale.

Criticele aduse tratatului, din această perspectivă, indicau temerile transformării disputelor ideologice în dispute armate, din momentul constituirii blocurilor politico-militare. Principiile de funcționare ale NATO, expuse în textul documentului, erau din start etichetate drept paravan pacific pentru intenții războinice, deși statele occidentale optaseră, cu grijă, pentru formulări lipsite de echivoc: „părțile reafirmă credința în obiectivele și principiile Chartei Națiunilor Unite", „părțile vor rezolva disputele internaționale în care vor fi implicate prin mijloace pașnice... și se vor abține în relațiile lor de la utilizarea forței sau amenințarea cu forța...", „... toate măsurile care vor fi luate vor fi raportate Consiliului de Securitate... și se vor încheia când Consiliul va lua măsurile necesare pentru reinstaurarea păcii și securității internaționale"[10].

Explicațiile presei române pentru înființarea NATO se mulau pe punctele forte ale teoriilor sovietice în domeniul relațiilor internaționale. Adevăratele cauze ale coagulării comunității Nord-Atlantice ar fi fost: „dorința de stopare a mișcării muncitorești, de stopare a eliberării coloniilor, de agresiune contra Estului și de extindere a influenței economice la nivel mondial"[11]. Astfel, pactul avea valențele unui instrument al represiunii interne, care trebuia să înăbușe cerințele legitime ale comuniștilor și muncitorimii, grupa toate metropolele într-o conspirație mondială războinică, în momentul în care coloniile alegeau calea independenței, era cu certitudine îndreptat contra Estului, deoarece modelul socialist, model al păcii și prosperității, tindea să elimine capitalismul în multe regiuni ale globului. Cea mai gravă acuzație era însă aceea de subminare a Organizației Națiunilor Unite. Încrederea în capacitățile ONU de gestionare a situației internaționale se afla într-un punct culminant la sfârșitul anilor '40 ai secolului trecut, iar constituirea unei alianțe în afara Națiunilor Unite era un semn de frondă politică și lăsa impresia formării unui nou Consiliu de Securitate, ale cărui obiective se abăteau de la cele general acceptate de umanitate. Făcându-se vinovată de atâtea interese ascunse, pentru NATO se găseau analogii nu numai în recenta Germanie nazistă, care intenționase să domine lumea, ci și în construcțiile moderne, Pactul Atlanticului fiind rebotezat de către

[10] *The North Atlantic Treaty*, în Henry Steele Commager (ed.), *Documents of American History*, vol. II, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, Inc. 1973, p. 549.

[11] *În spatele Pactului Atlanticului de Nord*, în „Lupta de clasă", nr. 3, ianuarie-martie 1949, seria V, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ziariştii de la „Scânteia" drept „Sfântă Alianţă a celor mai întunecate forţe ale reacţiunii"[12].

Dezlănţuirea de furie a presei române avea însă o ţintă precisă: Statele Unite ale Americii. Arareori, şi numai atunci când se vorbea de capitalul internaţional, Anglia era făcută şi ea responsabilă de noua situaţie mondială încordată. În rest, toţi membrii NATO fuseseră plasaţi în postură de captivi ai Americii. Articolele subliniau rolul de „dirijor al războinicului concert atlantic"[13] pe care îl deţinea SUA, şi „poziţia de suzeran a Statelor Unite faţă de partenerii lor"[14]. Statele europene, dintre care Franţa şi Italia erau cele mai menajate de presa bucureşteană, apăreau doar ca victime ale superputerii americane, vasali trimişi să se războiască pentru interese străine lor, sateliţi transformaţi în piaţă de desfacere pentru armamentul american. Iar „Pactul Atlanticului de Nord (...) reprezintă numai instrumentul principal, alături de tratatul dintre ţările Americii de Nord şi de Sud, precum şi alături de alte pacte şi înţelegeri, fie în Marea Mediterană, fie în Oceanul Indian, prin care Statele Unite, secondate de Anglia, caută să-şi impună stăpânirea asupra lumii"[15].

Pentru creşterea repulsiei cititorului român faţă de America, superputerea atlantică era permanent aşezată în tandem cu o Germanie militarizată şi dominatoare. Românului de rând, obişnuit să se raporteze la un inamic impozant, i se prezenta un nou pol al urii, printr-un transfer de ostilitate dinspre vechiul inamic către noul rival ideologic. Statele Unite preluau aşadar imaginea hegemonului despotic, imagine consolidată prin sublinierea complicităţii ascunse dintre conducerea de la Washington şi foştii guvernanţi nazişti. Astfel, americanii erau protectori ai criminalilor de război, menţineau elemente prohitleriste şi militariste în sectoarele administrativ şi economic ale Germaniei de Vest şi duceau o „politică generală de sprijinire şi încurajare a elementelor fasciste, de reînviere a unui stat reacţionar şi agresiv al Germaniei de Vest, pion principal în planurile războinice ale imperialismului american"[16]. Argumentul pueril adus în sprijinul acestei teze şi uzitat obositor în primăvara anului 1949 era ignorarea repetării unei agresiuni germane în Apus. În timp ce toate tratatele URSS cu statele estice aveau faţada unei alianţe care să preîntâmpine un posibil atac german, într-un viitor apropiat, textul NATO nu ridica această problemă, semn că occidentalii ar fi fost preocupaţi mai mult de o acţiune ofensivă decât de una defensivă. Aşa cum Germania păstrase, între 1940-1944, doar prin teroare ordinea în domeniul ei european, şi Statele Unite, înainte de cucerirea lumii, iniţiau represalii în perimetrul intern al vasalilor, deoarece „Pactul Atlantic reglementează intervenţia

[12] *Un nou sprijin puternic al luptei pentru pace*, în „Scânteia", 2 aprilie 1949, p. 1.

[13] *Săptămâna internaţională*, în „România liberă", 20 martie 1949, p. 3.

[14] „România liberă", 2 aprilie 1949, p. 3.

[15] *În spatele Pactului Atlanticului de Nord*, în „Lupta de clasă", nr. 3, ianuarie-martie 1949, seria V, p. 124.

[16] *Imperialiştii americani calcă tratatul de pace cu România*, în „Scânteia", 6 aprilie 1949, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

imperialistă americană pentru înăbușirea mișcărilor de eliberare națională și socială în țările marshalizate"[17].

Aceste atacuri furibunde împotriva imaginii Statelor Unite ne apar ridicole în condițiile în care un stat mic și epuizat, precum România, încerca să aducă prejudicii intereselor unei superputeri, de pe pozițiile apărării echității internaționale și în numele suportului oferit statelor slabe și claselor defavorizate. Servind în primul rând intereselor Uniunii Sovietice, aceste articole din presa română conturau însă și o strategie a comuniștilor români, care doreau să cultive amenințări externe inexistente, ca posibilitate de a demonstra eficiența regimului în protejarea cetățenilor față de un eventual atac inamic.

Comentariile agenției române de știri RADOR se plasau pe poziții absolut diletante, apelând mai mult la explicații emoționale decât la analize profesioniste, și se înscriau, în general, în spiritul curentului idealist, proaspăt sucombat. Mult timp, presa română nu a avut o poziție proprie, fapt ce reflecta o anume confuzie existentă la nivelul conducerii politice. Reacția la prezentarea proiectului de tratat NATO se limita, la început, la preluarea argumentelor din presa sovietică și la comentarea „Memorandumului guvernului sovietic cu privire la Tratatul Atlanticului de Nord". Chiar și analizele ulterioare s-au dovedit lipsite de originalitate, deoarece repetau la infinit poziția sovietică din Memorandum. Multiplele reacții „populare" au suplinit lipsa unei reacții politice oficiale a guvernului Românei. Diverse organizații și asociații înfierau cu mânie proletară agresivitatea imperialismului american. Deturnat prin *vox populi*, răspunsul conducerii comuniste încerca să dobândească legitimitatea care provenea de la națiune și să obțină credibilitatea pe care guvernul nu o avea.

Exemplul cel mai elocvent îl aflăm în numeroasele comentarii de politică externă care se făceau la „Congresul intelectualilor din RPR pentru pace și cultură". Secretarul Comitetului central al PMR, Iosif Chișinevschi, încrezător în viitorul comunist al omenirii, atenționa că „... imperialiștii nord americani, englezi și lacheii lor, cuprinși de spaimă și spumegând de furie, încearcă, dacă nu să oprească cursul dezvoltării istorice, dar cel puțin să o întârzie"[18]. Zaharia Stancu, președintele Uniunii Scriitorilor din RPR, considera că „Pactul Atlanticului este un program de acțiune politică, militară, strategică, al cărui obiectiv este statornicirea dominației în lume a imperialismului anglo-american"[19]. Lucrările Congresului intelectualilor ocupau spații largi în publicațiile românești și încercau să ofere un semn de respectabilitate luptei contra înființării NATO. Rezoluția votată în plenul congresului concluziona: „Ajutat de tot ce este mai reacționar în lume, imperialismul american pune la cale încheierea Pactului

[17] *Un pact respins de popoarele lumii*, în „Scânteia", 6 aprilie 1949, p. 4.

[18] *Raportul tov. I. Chișinevschi la Congresul Intelectualilor din RPR pentru Pace și Cultură*, în „România liberă", 2 aprilie 1949, p. 3.

[19] *Lucrările Congresului intelectualilor din RPR pentru Pace și Cultură*, în „România liberă", 31 martie 1949, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Atlanticului de Nord, cu scopul vădit de a dezlănțui împotriva omenirii însetate de pace urgia unui al treilea război mondial"[20].

Momentul 1949 reactualiza, în viziunea de politică externă românească, o dublă frustrare: plasarea în poziția de învins (nerecunoașterea cobeligeranței) și interzicerea accesului în ONU. Această dublă frustrare, combinată cu sentimentul permanentei insecurități pe care îl avea nomenclatura comunistă, a transferat angoasele unei minorități la nivelul manifestărilor oficiale de politică externă. În condițiile date, Statele Unite fiind vinovate de umilințele internaționale la care fusesem supuși, România și conducerea țării nu au ezitat să inițieze o strategie absurdă, de tensionare a relațiilor cu superputerea occidentală. Articolele presei bucureștene lasă impresia unei dispute pe picior de egalitate cu Washingtonul, în care românii inițiau o rivalitate ideologică mondială, vorbind în numele Estului și a valorilor umane, în general. Ridicolul situației transpare din asimetria actorilor, deoarece Bucureștiul părea a nu sesiza că reprezintă un stat mic și ignorat în plan internațional, iar obiectivele afișate erau prea mari pentru o țară epuizată de război. Guvernul Petru Groza lupta contra Statelor Unite, a Pactului Nord-Atlantic, contra imperialiștilor și monopoliștilor din întreaga lume. Lipsa de realism a discursului de politică externă arunca o nuanță cel puțin hilară asupra liderilor români.

Este foarte probabil că Bucureștiul își permitea asemenea barbarisme diplomatice și datorită proaspetei semnări, la 4 februarie 1949, a „Tratatului de prietenie, colaborare și asistență mutuală între URSS și RPR". Acest tratat rezolva chestiunile de insecuritate resimțite de comuniștii români și, în schimbul garantării sprijinului militar sovietic, Bucureștiul se transforma doar în ecoul vocilor autoritate de la Moscova, participând la susținerea mondială a cauzei sovietice și la iritarea oficialităților americane.

Pentru a replica într-un mod oficial formării Pactului Atlantic, guvernul Groza trimitea guvernului SUA, la 31 martie 1949, o Notă de protest referitoare la împiedicarea restituirii bunurilor românești jefuite de naziști și aflate în zona americană a Germaniei. În acest context, americanii erau acuzați de încălcarea tratatului de pace și de accederea la un statut de jefuitori internaționali. Iritate de răspunsul legației americane, care reproșa României lipsa de respect arătată drepturilor omului și libertăților fundamentale, oficialitățile române înaintau o a doua notă, care nu reflecta în nici un fel eleganța și înțelepciunea conceptului de diplomație. Statele Unite erau acuzate de sprijin pentru inamicii regimului, legionari și țărăniști, de spionaj contra intereselor României, de „atâtarea la război și politică de pacte agresive, întreținerea focarelor de război și susținerea bandelor fasciste care ucid în masă femei și copii, care ele constituie cu adevărat o violare brutală a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului"[21]. Descoperind activitățile de spionaj desfășurate la legațiile americană și britanică,

[20] *Rezoluția Congresului Intelectualilor din RPR pentru Pace și Cultură*, în „România liberă", 1 aprilie 1949, p. 1.

[21] *Nota de protest a guvernului României*, în „Scânteia", 20 aprilie 1949, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autoritățile române concluzionau că centrul de greutate al luptei împotriva intereselor naționale se mutase acum în exterior, americanii sabotând primirea României în ONU, inspirând abuzuri ale guvernelor francez și elvețian contra cetățenilor români și intenționând să impună o blocadă economică.

Mai mult decât atât, solidaritatea socialistă conducea deja la un corespondent estic al celebrului articol 5 din Tratatul NATO, România simțindu-se datoare să intervină în apărarea Moscovei. Interesele noastre se identificau, dintr-o dată, cu interesele generale ale Estului și Bucureștiul avea tendința să acționeze ca o mare putere: „Pregătirile războinice ale organizatorilor Pactului Atlanticului de Nord, îndreptate împotriva Uniunii Sovietice și a țărilor de democrație populară, sunt îndreptate deci în mod direct și împotriva țării noastre. Acestea nu numai pentru că imperialiștii americano-britanici ar dori să restaureze dominația lor în România, să jefuiască cu și mai multă lăcomie bogățiile țării..."[22]. Pentru susținerea teoriilor marxiste asupra relațiilor internaționale (ideea dominației în scopul transmiterii profitului de la periferie către centrul lumii capitaliste) erau rememorate vremurile în care firmele „Standard Oil", „Royal Dutch-Shell", „Westminster Bank", „Hambros Bank" sau „Wickers Ltd." aveau poziții solide în România. Lupta contra unei ipotetice exploatări economice devenise motor al politicii de ură pe care regimul comunist român o ducea contra Vestului și posibilitate de justificare a strângerii relațiilor cu Estul.

Analizând comportamentul extern al statului român, reflectat în presă, se poate considera că acesta era un mixaj bizar structurat pe curentul idealist – predominant în Europa interbelică – și pe teoriile clasice marxiste de relații internaționale, care vizau politicile imperialiste ale țărilor capitaliste. Fără a se ajunge la explicațiile mai rafinate ale teoriei sovietice de relații internaționale din era Brejnev, ideile care ghidau reacțiile mondiale ale României luau în considerare în primul rând teoria contradicțiilor inerente capitalismului, care ar împinge statele capitaliste spre expansiune teritorială și economică. Conform legii scăderii ratei profitului, marxismul sugera expansiunea drept o caracteristică de bază a forțelor capitaliste, care foloseau statul pe post de vehicul, din tendința de a obține plusvaloarea care nu mai putea fi generată în țara de origine. Această explicație simplă trebuia să pună în gardă România, să o determine să reziste politicilor imperialiste care, în mod inevitabil, urmăreau dominația politică și economică și care, puse în practică, conduceau permanent la război.

Din această perspectivă se explică, așadar, obsesia estică pentru întâmpinarea unui conflict armat (contradicțiile din interiorul societăților capitaliste erau exportate și rezolvate sub forma războaielor internaționale). De asemenea, orice manifestare de politică externă, văzută prin prismă marxistă, avea un substrat economic. Având drept bază acestei teorii, americanii nu erau decât „cavalerii dolarului, al căror principiu moral suprem este profitul"[23], iar inițiatorii

[22] „Lupta de clasă", nr. 3, ianuarie-martie 1949, p. 140.

[23] „Scânteia", 2 aprilie 1949, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pactului Atlantic – „un grup de proprietari... ai unor monopoluri capitaliste care, pentru a-şi menţine şi lărgi privilegiile... sunt gata să dea foc lumii întregi"[24]. Însuşindu-şi teoria marxistă a relaţiilor internaţionale, românii căpătau obsesia confruntării cu imperialismul occidental şi totalitatea relaţiilor internaţionale devenea subordonată economicului. Monopolurile americane, concurând pentru obţinerea supremaţiei pe piaţa mondială, creau teorii şi structuri politico-militare, care să joace rol de paravan şi exercitau presiuni asupra propriilor state, în direcţia expansiunii şi a războiului.

Aşa cum îl regăsim în paginile publicaţiilor româneşti ale anului 1949, discursul de politică externă era excesiv de ideologizat. El avea rol justificativ, pentru absurdele strategii interne şi externe puse în aplicare de guvernul român. Fraternitatea socialistă, solidaritatea înaintea imperialismului agresiv, măsurile interne dure luate de Partidul Muncitoresc Român împotriva elementelor burgheze, opţiunea de alianţă cu Estul, toate acestea se justificau atunci când situaţia internaţională era analizată printr-o prismă exclusiv ideologică, fără referiri la politici de putere sau de securitate. În plus, conjunctura internaţională permitea proaspetei, dar contestatei puteri comuniste din România să construiască, pe baze ideologice, pretenţii de revendicare a legitimităţii. Se poate observa, în România anului 1949, o situaţie de genul celor luate în discuţie de Paul Ricoeur: „Orice dominaţie vrea să se justifice şi face acest lucru recurgând la noţiuni capabile să treacă drept universale... Forţa brutală nu reuşeşte fără un exerciţiu de convingere încredinţat unor sofişti publici... Nici o societate nu funcţionează fără norme, reguli şi un întreg simbolism social care cere, la rândul său, o retorică a discursului public"[25]. Discursul de politică externă era axat, aşadar, pe obsesia ameninţărilor din partea Vestului, ameninţări care tindeau nu doar spre o dominaţie politică, spre jefuirea bogăţiilor ţării şi exploatarea economică a cetăţenilor, ci prezentau, ca inevitabil, şi spectrul unui nou război mondial. Supradimensionând aceste primejdii externe, regimul comunist utiliza arme ideologice prin care clama legitimitatea şi justifica orice decizie naţională.

În plan extern, ideologia permitea guvernului român să promoveze un set de idei universale, în concurenţă cu cele vestice, care să mascheze interesele limitate, de consolidare a puterii comuniste. După cum aprecia Raymond Aron, „actorii caută întotdeauna să se justifice. Dar ar trebui ca ei să se simtă obligaţi să respecte principiile juridice sau etice pe care le invocă sau ar trebui să acţioneze în acord cu o anume oportunitate sau un calcul al forţelor? Ce rol ar trebui să acorde naţiunile şi oamenii de stat principiilor, ideilor, moralităţii şi necesităţii?"[26]. Fără îndoială că guvernul Groza acorda un rol important principiilor ideologiei marxiste şi chestiunilor de moralitate internaţională, în condiţiile

[24] „Scânteia", 6 aprilie 1949, p. 4.

[25] Paul Ricoeur, *De la text la acţiune. Eseuri de hermeneutică*, Cluj, Editura „Echinox", 1999, p. 361.

[26] Raymond Aron, *Peace and War. An International Theory*, Doubleday&Company, Inc., 1966, p. 579.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în care acest lucru servea obiectivelor integrate interesului național, așa cum era el definit de comuniști. Atât timp cât aceste idei făceau o propagandă facilă regimului, ele erau promovate cu tărie. Consecvența guvernului în aplicarea principiilor afirmate nu era un merit deosebit, deoarece politica externă a României subzista în 1949 doar la nivel de discurs, activitățile diplomatice de anvergură fiind de domeniul trecutului, iar semiizolarea internațională – o realitate certă.

Reflectarea în presa română a situației internaționale a anului 1949 relevă tipul de gândire generat de sistemul bipolar compact la începutul Războiului rece. Orice modificare a conceputului putere indica o gândire în termeni de sumă zero, unde orice mic avantaj obținut de un actor echivala automat cu înfrângerea rivalului. Astfel, crearea unei alianțe vestice căpăta dimensiunea unei victorii militare, datorită avantajelor strategice deținute în momentul 1949, față de adversarii cu structuri de securitate imperfecte. În acest context regăsim ceea ce în anii '50 John Hertz definea drept „dilema securității". Într-un mediu internațional anarhic, faptul că Statele Unite doreau să-și asigure securitatea prin acumularea de putere și prin fundarea de alianțe nu putea decât să exacerbeze sentimentul de insecuritate al rivalilor. În acest fel era parțial confirmată teoria conform căreia sistemul bipolar înclina foarte mult spre război, iar temerile de conflict armat creșteau atunci când derularea relațiilor internaționale era privită în schemele unui joc de sumă zero.

Dilema securității se manifesta și în cazul statului român, deoarece noua conducere comunistă identifica sursa amenințărilor interne ca fiind în exterior, o vulnerabilitate generată și întreținută prin intervenții occidentale în treburile interne. Deși nu exista o problemă de securitate militară, iar securitatea economică a României era pusă în pericol mai degrabă de jaful la care se deda Uniunea Sovietică, amenințările la adresa securității politice venite dinspre Vest erau resimțite drept primordiale. Atacurile mediatice directe ale occidentalilor împotriva stabilității instituționale și împotriva ideologiei organizatoare (marxiste) a statului român și încurajarea grupurilor interne care optau pentru conservarea unor tradiții sociale și cultural-religioase produceau mari temeri autorităților române. Din acest motiv, guvernul se identifica, în mod fals, cu statul și confunda securitatea statului cu securitatea elitei politice aflate la putere. Acest lucru îi permitea să utilizeze amenințările externe drept justificare pentru folosirea forței în interior și pentru sporirea puterii împotriva opozanților. Securitatea națională era distorsionată și exacerbarea pericolelor externe ascundea dimensiunea internă a securității, prin identificarea opoziției politice drept coloană a V-a a unui stat străin.

Nu se putea vorbi, așadar, de o armonie între securitatea individuală și securitatea națională, deoarece consolidarea pozițiilor nomenclaturii comuniste permitea întărirea regimului represiv și amenința securitatea cetățeanului în România. Deși, în mod oficial, guvernul Groza indica Pactul Nord-Atlantic drept sursă de amenințări pentru siguranța națională, insecuritatea statului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

român provenea mai degrabă din procesele transformaționale interne și din rezistența opusă de structurile sociale. Având o mare problemă în interiorul granițelor naționale, statul comunist cultiva pericolele externe ca mijloc de a construi o coeziune internă și de a transcende probleme reale întâmpinate în destructurarea vechii societăți capitaliste din România. Un teoretician al ideii de securitate, Barry Buzan, considera că „În statele slabe, amenințările la adresa guvernului nu pot fi aproape niciodată separate de influența puterilor externe și în acest sens problemele de securitate internă ale statelor slabe sunt adesea amestecate inevitabil cu relațiile lor externe. Aproape prin definiție, statele slabe suferă de o insecuritate cronică"[27].

Comportamentul extern al României, în primii ani ai Războiului Rece, se încadrează în ceea ce Barry Buzan definea drept „revizionism revoluționar". Guvernul adera la principiile internaționale promovate de Uniunea Sovietică și se opunea ideii de *statu quo*. Acest lucru nu viza însă doar modificări în ierarhia mondială de putere, ci însemna și o implicare constantă în lupta purtată împotriva ideologiei organizatoare, de tip liberal, a sistemului internațional de state. Distribuția puterii era doar o sursă minoră a nemulțumirii, dar esența frustrării generale se afla în neacceptarea supraviețuirii unor valori interne ale lumii liberal-capitaliste, valori care amenințau principiile fondatoare ale noului regim din România. Barry Buzan definea drept state revizionist-revoluționare „statele care își consideră structurile lor interne semnificativ de disonante față de modelul dominant al relațiilor și care de aceea se simt amenințate, sau cel puțin constrânse, de *statu quo*-ul existent. Din această cauză statele revizioniste tind să vadă securitatea în termeni de schimbare a sistemului și de îmbunătățire a pozițiilor lor în interiorul lui"[28].

Revizionismul-revoluționar al României se poate recunoaște în abordarea unei strategii de securitate de tip estic, echivalentă cu speranța convertirii tuturor actorilor mondiali la noua doctrină organizatoare. Adăugarea unei dimensiuni ideologice luptei pentru putere și securitate făcea ca modelul politic al vestului să fie o amenințare pentru supraviețuirea regimului comunist român, astfel încât era de dorit transformarea unui sistem eterogen de state într-unul omogen, cu ideologie politică comunistă. Totuși, România se încadra între revizioniștii slabi, ignorați de marile puteri, dar care se dovedeau a fi instrumente utile pentru revizioniștii majori (URSS și China). Strategia internațională a revizioniștilor slabi era urmată și de guvernul român, care căuta obținerea rapidă a unor elemente importante, prin exploatarea unor forțe sectoriale, în chestiuni particulare. Astfel, am văzut că intelectuali de stânga erau invitați în România, iar interesele regimului erau servite de oameni de știință români, care participau la acțiuni pacifiste în Occident. Discursul oficial de politică externă era unul bazat pe principii de moralitate internațională, criticând imperialismul capitalist și dominația industriașilor vestici. Diverse organizații internaționale și, mai târziu,

[27] Barry Buzan, *Popoarele, statele și teama*, Chișinău, Editura „Cartier", 2000, p. 114.
[28] *Ibidem*, p. 306.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Organizația Națiunilor Unite, vor fi folosite de către România drept mijloace de amplificare a principiilor curentului revizionist-revoluționar. Ideea de schimbare generală a sistemului era lozinca principală a statului român, care credea în convertirea tuturor actorilor statali la comunism. *Statu quo*-ul aducea frustrare politică, economică, militară și ideologică, astfel încât ideea extinderii globale a modelului marxist era frecvent amintită în presa românească.

H. Morgenthau numea acest comportament revizionist al statelor comuniste drept imperialism, argumentând că „cea mai practicată deghizare și justificare a imperialismului este o ideologie anti-imperialistă... în care viguroșii, dar săracii *have-nots* sunt îndepărtați de bogățiile Pământului de avuții, dar decadenții *haves*"[29].

Reacțiile românești la evenimentele de politică externă demonstrau că autoritățile române erau mai mult interesate în ordinea mondială decât în ordinea internațională, cu diferențierea pe care o făcea Headley Bull între cele două, comentariile presei române insistând nu doar pe relațiile dintre state, ci și pe ordinea socială internă a diverșilor actori statali[30]. Românii empatizau cu progresiștii americani ai lui Wallace, cu comuniștii francezi și cu muncitorii italieni, și ofereau soluții globale la situațiile internaționale încordate, soluții care vorbeau despre o schimbare generală ale cărei efecte benefice trebuiau să se repercuteze asupra destinului claselor defavorizate din întreaga lume.

În termenii utilizați de Robert Gilpin, „schimbările din sistem implică schimbări în distribuirea beneficiilor oferite și a costurilor impuse membrilor individuali ai sistemului... Aceasta determină schimbări în distribuirea internațională a puterii, în ierarhia prestigiului și în regulile și drepturile reprezentate în sistem... Un stat va încerca să schimbe sistemul, dacă beneficiile depășesc costurile probabile"[31]. Luând drept repere aceste fundamente teoretice, ne întrebăm dacă ierarhia comunistă a României din 1949 acționa doar ca un simplu actor obedient față de Moscova sau spera la modificări spectaculoase în statutul extern al țării, în cazul în care Uniunea Sovietică ar fi repurtat o victorie globală și ar fi extins modelul marxist la dimensiuni planetare? Jocul revizionist-revoluționar al României și retorica schimbării sistemice globale păreau a fi iluzii care să minimalizeze efectele negative ale izolării diplomatice din 1949, atunci când o Românie frustrată de menținerea în afara comunității internaționale instituționalizate (ONU) și obsedată de insecuritatea noului regim alegea calea respingerii totale a sistemului liberal global.

Interpretarea dată de autoritățile române evenimentelor internaționale, din 1949, poate fi, așadar, ușor decodificată, dacă aplicăm o paradigmă de securitate. Aceasta ne dezvăluie un stat român slab, aflat în plină criză internă, cu obsesii de permanentă insecuritate, frustrat datorită statutului internațional

[29] Hans Morgenthau, *op. cit.*, p. 89-90.

[30] Headley Bull, *Societatea anarhică*, Chișinău, Editura „Știința", 1998.

[31] Robert Gilpin, *Război și schimbare în politica mondială*, Craiova, Editura „Scrisul românesc", 2000, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

modest şi care folosea false ameninţări externe pentru introducerea unei ordini interne despotice. Şi, ceea ce era mai grav, interesul nomenclaturii comuniste era propulsat la rang de interes naţional, în detrimentul cetăţenilor de rând. În aceste condiţii, politica externă era utilizată ca instrument de consolidare a regimului comunist şi de discreditare a unei posibile opoziţii interne.

ROMANIAN REACTIONS TO N.A.T.O. FORMATION (1949)
(Summary)

After 1945, the development of the bipolar structure in the state international system was followed by diplomatic tensions among powers, tensions which were transferred to the allies (satellites) and were generalized during every major initiative on the world plane. The bipolar dispute, whether it is regarded as a fight for power or a fight for security, gained new dimensions the moment ideology offered the stake of world imposition of one of the two competing models: the capitalist one or the communist one.

Being a part of the international relations promoted by the Soviet Union, postwar Romania developed an atypical external policy, obedient to the hegemony of the socialist camp and excessively ideologised, protecting the interests of the top leaders of the new dominant party. Being touchy, primarily to the international attacks aimed at the Soviet Union, the power in Bucharest acted against the national interest, involving in ridiculous unilateral disputes with the leader of the free world – The United States of America. The protection of the atomic monopoly by the Americans and the launching of Truman Doctrine and Marshall Plan (1947) were felt by Romania as some evolutionary steps towards a world aggresivity. The official reactions of the power in Bucharest towards the security structure of the Western Community were one of the most unprofessional ones, reflecting not only the status of international instrument of the regional hegemony, but also the tendency of the regime to use the external problems as opportunities to consolidate the internal prestige.

The peak of the antiwestern attitudes promoted by Communist Romania in the 40's of the last century was reached in 1949, when the Atlantic world formed a military organization during a peaceful period. The Romanian press was offered has offered the opportunity to furiously outburst against the world promoters of Capitalism and "Imperialism" when the USA State Department presented the North Atlantic Treaty which was followed by the international debate that took place in January-April 1959.

Therefore, the interpretation given to the 1949 international events by the Romanian authorities can be easily deciphered if we apply a security paradigm. This paradigm reveals a weak Romanian state, caught in a severe interval crises, obsessed with insecurity, frustrated because of the modest international status and which used false external threats in order to introduce a despotic internal order. And what is even more serious is the fact that the interest of the communist Nomenclature was propelled to a state of national interest in the detriment of the average citizen. Under these circumstances, the external policy was used as an instrument to strengthen the Communist regime and to compromise a possible internal opposition.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR

CONGRESUL AL XX-LEA AL PARTIDULUI COMUNIST AL UNIUNII SOVIETICE. CERCETĂRI ASUPRA CONȚINUTULUI MEDIATIZĂRILOR ROMÂNEȘTI IMEDIATE

Între 14 și 25 februarie 1956 a avut loc la Moscova cel de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, la care au fost invitate și delegații ale partidelor comuniste străine. Momentul era important și avea să marcheze evoluția ulterioară a comunismului, atât la nivel ideologic, cât și politic. Era primul Congres de după moartea lui Stalin, în 1953, și a reprezentat apogeul luptei pentru succesiune și legitimitate din vârful piramidei sovietice a puterii. Toate acestea și-au găsit un răspuns prin discursul pe care primul secretar al P.C.U.S., Nikita Sergheevici Hruşciov, l-a rostit, cu uşile închise, în ultima zi a Congresului, la 25 februarie 1956, condamnând cultul lui Stalin și crimele comise în timpul regimului acestuia.

Cuvântarea era departe de a fi un „rechizitoriu" profund sau complet[1]. În fapt, discursul lui Hruşciov conținea puține lucruri noi[2]. Ceea ce a spus atunci primul secretar al P.C.U.S. erau lucruri în general cunoscute, denunțate de către cei care plecaseră în exil sau părăsiseră blocul comunist sub eticheta de „trădători". Ineditul, dar și adevărata forță a discursului, consta în faptul că însuși conducătorul partidului afirma că ceea ce se spusese până atunci în afara „lagărului socialist" era adevărat[3]. Regimul lui Stalin reprezentase într-adevăr o monstruoasă tiranie, bazată și susținută prin teroare, tortură, crime.

Hruşciov a dat și un nume răului pe care l-a denunțat: „cultul personalității"[4]. Sintagma însă nu conținea și o explicație credibilă a modului în care fost posibilă atât apariția, cât și menținerea acestuia. În fond, voința politică a reprezentat „leagănul" acestui cult al personalității, în contradicție cu rolul atribuit oficial legilor dezvoltării sociale[5]. Tocmai acestei contradicții i s-a

[1] François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, Traducere din franceză de Emanoil Marcu și Vlad Russo, București, Humanitas, 1996, p. 471.

[2] Brian Crozier, *Since Stalin. An Assessment of Communist Power*, New York, Coward McCann, Inc., 1970, p. 18.

[3] *Ibidem*, p. 19.

[4] François Furet, *op. cit.*, p. 476.

[5] *Ibidem.*

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX-XL, 2002-2003, p. 531-541

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conferit răsunetul unei negări iremediabile, definitive, prin discursul secret al lui Hruşciov.

Însă Hruşciov a atacat pe acela care, înainte de 1953, exercitase o uluitoare putere şi o miraculoasă atracţie. Stalin, perceput ca moştenitor al lui Lenin, reprezenta însăşi vocea comunismului, o legendă. A încerca să o destrami implica riscul unor rupturi în cadrul Uniunii Sovietice şi a sistemului „patronat" de Moscova. Putea fi distrus întreg comunismul internaţional. Pentru Hruşciov a fost însă un risc calculat. Nici unul dintre ceilalţi lideri din P.C.U.S. nu era „curat". Fiecare îşi câştigase poziţiile ocupate în ierarhia partidului în timpul lui Stalin[6], iar acesta a fost probabil unul dintre motivele pentru care ei au renunţat la ripostă.

Discursul lui Hruşciov a fost confirmarea luptei pentru succesiune de la Moscova în cadrul a ceea ce, potrivit formulei epocii, s-a numit „destalinizare". Atacând „cultul personalităţii" manifestat de Stalin, Hruşciov concentra răspunderea pentru toate greşelile săvârşite în trecut asupra unui singur om pentru a salva reputaţia şi autoritatea partidului[7]. Iar atunci când a luat cuvântul spre a-şi începe celebrul discurs, se consuma adevărata preluare a puterii[8].

Ceea ce a rostit atunci Hruşciov nu a avut însă doar efectul unei legitimări. Liderul sovietic a încercat să confere şi viabilitate puterii sale, oferind un nou set de valori şi concepte. „Cultului personalităţii" el i-a opus „conducerea colectivă". Era însă prea puţin. Hruşciov nu se putea limita doar la modificarea principiilor vieţii interne de partid. „Destalinizarea" însemna şi un „nou curs" economic, în care efortul principal trebuia canalizat spre bunurile de consum. Mai mult decât atât, trebuia restructurat comunismul internaţional[9].

Dacă sintagme precum „conducere colectivă" sau „nou curs" erau menite a defini viaţa politică internă a P.C.U.S. şi, prin extensie, a partidelor comuniste din celelalte ţări ale „lagărului socialist", în ceea ce priveşte politica externă sovietică şi relaţiile Kremlinului cu statele de „democraţie populară", Hruşciov a pus în discuţie unele dintre cele mai sacre dogme marxist-leniniste. În primul rând, războiul împotriva „imperialismului" şi „capitalismului", adică a statelor occidentale puternice, nu mai era considerat inevitabil. Perspectiva era înlocuită de posibilitatea unei coexistenţe paşnice. În plus, revoluţia violentă nu mai era considerată necesară ca mijloc de introducere a socialismului. Mai mult chiar, tranziţia putea fi efectuată şi prin mijloace parlamentare. Esenţial era însă că modelul sovietic de construcţie socialistă nu mai era considerat a fi unicul şi singurul care trebuie urmat, Hruşciov lăudând şi rezultatele obţinute în acest sens de către Republica Populară Chineză sau Iugoslavia[10].

---

[6] Michael Lynch, *Stalin şi Hruşciov. U.R.S.S., 1924-1964*, Traducere: Roxana-Aura Duma, Bucureşti, Editura All, 1998, p. 126.

[7] *Ibidem*, p. 127.

[8] François Furet, *op. cit.*, p. 471.

[9] *Ibidem*, p. 477.

[10] Brian Crozier, *op. cit.*, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşa cum am subliniat, acest discurs al lui Hruşciov s-a ţinut cu uşile închise şi a avut un caracter secret. Însuşi primul secretar al P.C.U.S. a accentuat acest aspect în cuvântarea sa: „Noi trebuie să privim cu toată seriozitatea problema cultului personalităţii. Această chestiune nu trebuie discutată în afara partidului şi cu atât mai mult în presă. Tocmai de aceea noi o prezentăm într-o şedinţă închisă. Nu trebuie să depăşim măsura, să nu dăm apă la moară duşmanilor, să nu ne dezvăluim racile în faţa lor"[11]. La şedinţa închisă nici măcar nu au fost invitaţi conducătorii partidelor comuniste din afara U.R.S.S., care erau prezenţi la Congres. Textul discursului le-a fost înmânat acestora ulterior, într-o formă retuşată[12]. Reacţia imediată, după toate mărturiile, a fost una vehementă. Ceea ce spusese Hruşciov putea avea efectul unei adevărate bombe, a cărei explozie putea zgudui temeliile imperiului comunist[13]. În interiorul partidelor comuniste din ţările „lagărului socialist" se purta, ca şi la Moscova, o luptă înverşunată pentru putere. Ori, ca urmare a celor spuse de Hruşciov, vechile conduceri comuniste puteau fi considerate copărtaşe la crimele staliniste sau cultivarea cultului personalităţii[14]. „Destalinizarea", „liberalizarea" şi „destinderea" putea dărâma bazele puterii lor, stârnind în opinia publică aşteptări ce depăşeau limitele reale ale noului discurs politic.

Nicăieri aceste probleme nu s-au pus mai acut decât în ţările socialiste din estul Europei. Popoarele lor nu trăiseră sub regimuri comuniste decât cinci sau şase ani până la moartea lui Stalin. Aşadar cunoscuseră la o scară mult redusă faţă de U.R.S.S. teroarea şi cultul personalităţii. Sovietizarea nu se realizase încă deplin. Vechile clase nu fuseseră complet exterminate, iar majoritatea oamenilor îşi aminteau lumea veche de dinainte de război. De aceea „destalinizarea" a căpătat aici accente dramatice. Mizele interne ale partidelor comuniste au fost rapid depăşite, sub semnul întrebării punându-se acum problema naţiunii şi a regimului politic[15].

Efectul direct a însemnat declanşarea unei adevărate crize a sistemului administrativ de comandă, de sorginte stalinistă, impulsionând activitatea forţelor reformatoare din ţările est-europene şi stimulând conflictele politice[16]. După moartea lui Stalin şi până în 1956 a fost însă păstrată o aparentă obedienţă faţă de Moscova. Deciziile politice importante, numirile în funcţii de conducere la vârf, totul părea neschimbat. Era urmată politica „noului curs" aplicată la Moscova, iar lupta pentru putere şi succesiune se făcea în numele principiului

[11] Apud Tatiana Pokivailova, *1956. Congresul al XX-lea al P.C.U.S. şi conflictele politice din ţările socialiste din Europa de est (Noi documente şi probleme ale istoriografiei ruse contemporane)*, în *Analele Sighet 8, Anii 1954-1960. Fluxurile şi refluxurile stalinismului*, Bucureşti, Fundaţia Academică Civică, 2000, p. 62.

[12] *Ibidem.*

[13] Léon Poliakov, *Les totalitarismes du XXe siècle. Un phénomène historique dépasée?*, Paris, Fayard, 1987, p. 144.

[14] Tatiana Pokivailova, *op. cit.*, p. 63.

[15] François Furet, *op. cit.*, p. 477 şi următoarele.

[16] Tatiana Pokivailova, *op .cit.*, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„conducerii colective"[17]. Această politică s-a aplicat însă diferit în țările „lagărului socialist"[18], deși teoretic era urmată aceeași linie. Însă Congresul al XX-lea al P.C.U.S. și discursul rostit de Hruşciov au marcat o cotitură radicală. În a doua parte a anului 1956, experiența poloneză și revoluția din Ungaria aveau să pună punct „marii epoci mitologice a sovietismului"[19].

Vor rămâne definitorii, pentru anul 1956, Revoluția din Ungaria și evenimentele din Polonia. Vor mai fi amintite și acelea din Cehoslovacia și Germania de Est, Italia sau China[20]. În ceea ce privește România – cazul care ne interesează –, comentariile, atunci când există, sunt de obicei laconice. Impactul real al Congresului al XX-lea și al discursului lui Hruşciov este considerat a fi unul superficial. Schimbările, atâtea câte au fost, au avut caracterul unor simple artificii politice, iar dintre toate guvernele est-europene, cel al Republicii Populare Române părea cel mai puțin afectat de problemele destalinizării inițiate la Moscova[21]. Reacția oficială a liderilor români a reprezentat o încercare de a demonstra că în Partidul Muncitoresc Român nu a existat cultul personalității lui Gheorghiu-Dej. Mai mult chiar, se afirma că destalinizarea se produsese deja, argumentul principal fiind „demascarea" grupului Ana Pauker, Vasile Luca și Teoharie Georgescu din 1952[22].

Formula politică adoptată de Gheorghiu-Dej imediat după moartea lui Stalin era simplă și eficace. El lăuda „noul curs" al politicii moscovite, fără însă a-i urma exemplul. Aparenta obediență și fidelitate ascundeau rezistența lui față de noile concepte sovietice, eforturile lui de a se menține ca lider necontestat al P.M.R.[23]

Se poate spune însă că, în afara voinței politice, au fost prea puține elemente care să împiedice reacții vii după Congresul al XX-lea al P.C.U.S în Republica Populară Română. Afirmația capătă mai multă valabilitate dacă studiem modul în care presa a mediatizat dezbaterile și cuvântările rostite. Se impune însă o precizare: discursul secret al lui Hruşciov nu a fost singurul care a condamnat cultul personalității lui Stalin, crimele înfăptuite sau a promovat noi principii de politică internă și externă. Hruşciov a şocat prin vehemența

[17] François Furet, *op. cit.*, p. 480; Vezi și Octavian Dascăl, *Situația politică internă a R.P.R. în anul 1957, văzută de Ambasada U.R.S.S. la București*, în *Analele Sighet 8, Anii 1954-1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului*, București, Fundația Academică Civică, 2000, p. 70.

[18] Octavian Dascăl, *op .cit.*, p. 70.

[19] François Furet, *op. cit.*, p. 481.

[20] Urmările sunt descrise în multe lucrări, dar sunt consemnate, în general, reacțiile care au avut loc în interiorul partidelor comuniste din țările pe care le-am numit. Un exemplu: Branko Lazitch, *Le Rapport Khrouchtchev et son histoire*, Paris, Édition de Seuil, 1976, p. 25 și urm.

[21] Comentarii, în general, apar foarte rar sau deloc în lucrări de sinteză consacrate. Aprecierile amintite pot fi regăsite în Octavian Dascăl, *op. cit.*, p. 70.

[22] Tatiana Pokivailova, *op. cit.*, p. 63.

[23] *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chişinevschi (1956-1961)*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Alina Tudor și Dan Cătănuş, Postfață de Dr. Florin Constantiniu, Membru corespondent al Academiei Române, București, Editura Elion, 2001, p. 12-13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atacului, prin numirea lui Stalin ca vinovat şi prin asprimea criticilor, însă acesta a reprezentat doar apogeul. Cei care anterior luaseră cuvântul la tribuna Congresului au făcut şi ei destule comentarii critice, au promovat şi ei în discursuri principiile noi ale comunismului internaţional. Nu trebuie ignorat faptul că lucrările Congresului au fost deschise tot prin prezentarea unui raport de către Hruşciov. S-au spus şi atunci suficiente lucruri, iar cei care au luat ulterior cuvântul au făcut frecvent referiri la raportul iniţial al primului secretar al partidului. Se poate deci afirma că a fost urmată, cu destulă fidelitate, o anumită „linie" declarativă, convenită dinainte.

Toate aceste chestiuni pot fi observate în urma unei analize a cuvântărilor rostite la Congres. Demersul nostru îşi propune tocmai acest lucru. Un studiu al modului în care au fost făcute publice în Republica Populară Română a anului 1956 luările de cuvânt ale vorbitorilor de la tribuna Congresului P.C.U.S., *imediat*, în timpul desfăşurării acestuia, sau puţine zile după aceea.

În plus, trebuie să avem în vedere faptul că textele publicate au trecut, cel puţin o dată, prin „filtrul" cenzurii[24]. Un indiciu în acest sens: fostul corespondent al ziarului comunist italian „Unità", Giuseppe Boffa, afirma că Mikoian a pronunţat, în cuvântarea sa, numele lui Stalin. Mai mult decât atât, precizează că „remarcile critice la adresa conducătorului dispărut frizau ferocitatea prin tonul lor categoric"[25]. Nimic din toate acestea nu se regăseşte în textul publicat la Bucureşti. Numele lui Stalin nu apare, iar criticile nu diferă cu mult de ale altora. Vom face precizări în acest sens.

Analiza noastră se concentrează tocmai asupra criticilor pe care personalităţi politice de calibru – fie în timpul lui Stalin, fie după moartea acestuia – le-au adus cultului personalităţii, a elogiilor făcute conducerii colective sau condamnării războiului. Vom putea aduce astfel clarificări în legătură cu unele afirmaţii, apărute chiar în lucrări importante, ce fac referire la A.I. Mikoian ca fiind *singurul* care a criticat absenţa conducerii colective în timpul lui Stalin, condamnând, totodată, concepţiile istorice şi economice ale fostului lider sovietic[26], dar vom putea oferi şi o imagine mai precisă despre cât de „secrete" au fost, de fapt, cele spuse de Hruşciov la 25 februarie. Folosim, în acest scop, versiunile apărute în limba română ale cuvântărilor. Se impune şi aici o precizare. Am intenţionat iniţial să ne concentrăm asupra presei româneşti a timpului ca sursă principală a documentării. Ziarele „România Liberă", „Scânteia" şi „Munca", căci pe acestea le-am avut în vedere, oferă însă doar texte prescurtate şi relatări la persoana a III-a. Ca alternativă, am preferat ediţiile Editurii de Stat Pentru Literatură Politică, care a publicat, la sfârşitul lunii februarie şi în martie

[24] Cel puţin o dată, deoarece au fost preluate din „Pravda" sau din alte surse în mod sigur supuse cenzurii oficiale.

[25] Apud Roy Medvedev, *Oamenii lui Stalin*, Traducere, note şi glosar de George G. Potra şi Delia Răzdolescu, Bucureşti, Editura Meridiane, 1993, p. 57.

[26] O asemenea afirmaţie apare, de exemplu, în lucrarea istoricilor René Girault şi Marc Ferro, *De la Russie à l'U.R.S.S. L'Histoire de la Russie de 1850 à nos jour*, Nouvelle édition mise à jour et augmentée, s.l., Édition Nathan, 1989, p. 197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1956, versiuni integrale ale cuvântărilor, în tiraje cuprinse între 30.200 şi 100.200 de exemplare[27]. Diferenţele faţă de textele din presă, dacă avem în vedere doar conţinutul, nu sunt semnificative, dar le-am preferat pentru că sunt complete.

Urmărim două direcţii: una priveşte politica internă de partid, care condamnă cultul personalităţii, iar cea de a doua, legată de politica externă, semnalând apariţia unor concepte precum „coexistenţa" sau acceptare altor modele de dezvoltare socialistă, cu precădere pe acela al Iugoslaviei. Credem că acesta este mai interesant, judecând atât după vecinătatea cu România, cât şi după îndelungata „disidenţă" pe care Moscova dorea să o facă uitată.

Aşadar, lucrările Congresului au fost deschise de prezentarea pe care a făcut-o Hruşciov, în calitatea sa de prim-secretar al Comitetului Central a *Raportului de activitate a Comitetului Central al P.C.U.S.*. Discursul nu avea să aibă forţa aceluia susţinut ulterior, pe 25 februarie. Cu toate acestea, N.S. Hruşciov şi-a început cuvântarea cu o expunere a noilor principii de politică externă. Principala trăsătură a epocii era considerată „ieşirea socialismului din cadrele unei singure ţări şi transformarea lui într-un sistem mondial". Existenţa concomitentă a două sisteme economice mondiale, care se dezvoltau după legi diferite, devenea astfel un fapt incontestabil[28]. „Principiul leninist al coexistenţei paşnice a statelor cu orânduiri sociale diferite a fost şi rămâne linia generală a politicii externe a ţării noastre" afirma Hruşciov, considerând că nu există o altă soluţie în contextul internaţional al vremii[29]. În ceea ce priveşte posibilitatea izbucnirii unui război se afirma clar: „Nu există (...) o inevitabilitate a războaielor"[30], iar în legătură cu existenţa unor căi diferite de a se construi socialismul, Hruşciov sublinia de exemplu că „în Republica Populară Federativă Iugoslavia, unde puterea aparţine oamenilor muncii, iar societatea se bazează pe proprietatea socială (...), în procesul construcţiei socialiste apar forme concrete specifice de conducere a economiei, de construcţie a aparatului de stat"[31].

Referitor la viaţa internă a partidului comunist sovietic, se afirma că înfăptuirea principiilor leniniste ale vieţii de partid a dus la dezvoltarea, sub toate aspectele, a activităţii interne de partid şi a organizaţiilor acestuia[32].

Hruşciov a consacrat o întreagă secţiune a acestui prim raport al său „Partidului". Chiar şi unul dintre subtitlurile secţiunii poate fi edificator: *Întărirea rândurilor Partidului Comunist, întărirea rolului lui conducător în*

[27] Textele au fost preluate din „Pravda" şi din publicaţia „Pentru pace trainică, pentru democraţie populară!".

[28] *Raportul de activitate al Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice prezentat de tovarăşul N.S. Hruşciov, prim secretar al C.C. al P.C.U.S.* (text prescurtat), în „România liberă", Organul sfaturilor populare din Republica Populară Română, anul XIV, nr. 3533, miercuri, 15 februarie 1956, p. 1.

[29] *Ibidem*, p. 3.

[30] *Ibidem*.

[31] Continuarea Raportului în „România liberă", nr. 3534, joi, 16 februarie 1956, p. 4.

[32] *Raportul de activitate...*, în „România liberă", nr. 3533, miercuri, 15 februarie 1956, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

statul sovietic"[33]. Accentul era pus pe necesitatea dezvoltării criticii şi autocriticii în mod principial, deschis. Întărirea partidului necesita, din acest punct de vedere, „restabilirea normelor vieţii de partid elaborate de Lenin, norme care în trecut erau adesea încălcate"[34]. O însemnătate „primordială" deţinea însă „întărirea pe toate căile a principiului leninist al conducerii colective". Comitetul Central al P.C.U.S. se străduia să fie un exemplu în această privinţă, iar Prezidiul C.C. devenise un organ colectiv ce acţiona astfel cu regularitate. În plus, Comitetul Central luase măsuri pentru explicarea largă a modului marxist-leninist de a înţelege rolul personalităţii în istorie. „Comitetul Central – se spunea – a luat o atitudine hotărâtă împotriva cultului personalităţii, străin spiritului marxism-leninismului, cult care transformă pe un fruntaş sau altul într-un erou făcător de minuni şi în acelaşi timp micşorează rolul partidului şi al maselor populare (...). Răspândirea cultului personalităţii a diminuat rolul conducerii colective şi a dus uneori la deficienţe serioase în munca noastră"[35].

În a doua zi a lucrărilor, pe 15 februarie 1956, au rostit cuvântări, printre alţii, D. T. Şepilov şi A. I. Kiricenko. Primul dintre aceştia a menţionat în textul său doar câteva rânduri elogioase la adresa *Raportului de activitate* prezentat de Hruşciov: „Raportul de activitate al C.C. oglindeşte sentimentul noului, intransigenţa faţă de lipsuri, spiritul căutării de căi noi şi al iniţiativei creatoare, care sunt proprii stilului leninist al conducerii de partid"[36]. La rândul său, şi Kiricenko a subliniat înfăptuirea fermă a principiului conducerii colective în activitatea Comitetului Central, dar a menţionat şi triumful principiilor leniniste în politica externă, triumf care a făcut posibilă „lichidarea relaţiilor anormale, nesănătoase dintre Uniunea Sovietică şi Iugoslavia"[37].

Mult mai consistent a tratat asemenea chestiuni M. A. Suslov în discursul pe care l-a susţinut pe 16 februarie 1956. El a vorbit despre restabilirea normelor vieţii de partid şi a principiilor vieţii de partid elaborate de Lenin, care au fost deseori încălcate până la Congresul al XIX-lea al P.C.U.S. Teoria şi practica cultului personalităţii, existente înainte de Congresul al XIX-lea, sunt considerate, de asemenea, străine spiritului marxist-leninist. Aceste practici slăbiseră conducerea colectivă, subminaseră democraţia internă de partid, ducând la „lipsă de control, lipsă de răspundere şi chiar la bunul plac în munca anumitor persoane". Totodată, „fusese împiedicată desfăşurarea criticii şi autocriticii, ajungându-se la rezolvarea unilaterală sau greşită a unor probleme"[38]. Restabilirea principiului leninist al conducerii colective însemna „restabilirea temeliei

[33] Continuarea Raportului în „România liberă", nr. 3535, vineri, 17 februarie 1956, p. 3.

[34] *Ibidem.*

[35] *Ibidem.*

[36] D.T. Şepilov, *Cuvântare rostită la Congresul al XX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice – 16 februarie 1956* –, Bucureşti, Editura de Stat Pentru Literatură Politică (de aici înainte E.S.P.L.P.), 1956, p. 5.

[37] A.I. Kiricenko, *Cuvântare rostită la Congresul al XX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice – 16 februarie 1956* –, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 8.

[38] M.A. Suslov, *Cuvântare rostită la Congresul al XX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice – 16 februarie 1956* –, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 18-19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

temeliilor construcției de partid"[39]. Critica și autocritica, discutarea și rezolvarea colectivă a problemelor trebuiau instituite pe toate treptele ierarhiei de partid, de la Comitetul Central până la organizațiile de bază. Oricum, „fără nici o urmă de îndoială", în Comitetul Central principiul conducerii colective fusese „pe deplin restabilit"[40], fiind necesar însă a fi „lichidată definitiv, complet teoria și practica dăunătoare a cultului personalității"[41]. Cultul personalității implicase ignorarea rolului gândirii colective prin atribuirea dezvoltării teoriei marxiste numai anumitor personalități, ceilalți fiind nevoiți să-și însușească și să popularizeze tot ceea ce creează aceste anumite personalități[42].

Discursul lui A.I. Mikoian, amintit deja, a avut loc tot pe 16 februarie. Acesta a apreciat, în primul rând, faptul că „în partidul nostru a fost creată, după o lungă întrerupere, o conducere colectivă"[43]. Meritul principal al acestei conduceri era acela că „a reușit să obțină într-un timp scurt restabilirea normelor leniniste ale vieții de partid de sus până jos", cu atât mai mult cu cât „în decurs de aproximativ douăzeci de ani n-a existat de fapt la noi o conducere colectivă, a înflorit cultul personalității (...) și acesta nu putea, bineînțeles, să nu exercite o influență (...) negativă asupra situației din partid și asupra activității lui"[44]. Restabilirea „în ultimii trei ani" a conducerii colective reprezenta noua forță a partidului și premisa succesele despre care vorbise Hruşciov în raportul său[45]. În ceea ce privește politica externă, A. I. Mikoian admitea că s-au făcut greșeli și s-au înrăutățit situații „din vina noastră". Guvernul sovietic era însă hotărât să îndrepte și să elimine lipsurile, exemplul oferit fiind acela al rezolvării problemelor privind relațiile Uniunii Sovietice cu Iugoslavia[46]. Mai mult, „victoria revoluției iugoslave" era considerată „izvorul prieteniei (...) și al alianței frățești"[47].

Aceeași esență a discursului o regăsim și la G. M. Malenkov. Și el a vorbit despre măsurile importante vizând înlăturarea hotărâtă a serioaselor anomalii din viața de partid. Ele fuseseră instituite în urma restabilirii și respectării stricte a principiului suprem al conducerii de partid – conducerea colectivă[48]. Linia fermă a Comitetului Central, îndreptată împotriva cultului personalității și denaturării învățăturilor marxist-leniniste, era considerată vitală. O asemenea anomalie ducea invariabil la diminuarea rolului partidului, la hotărâri luate de unul singur, la arbitrar și „într-o anumită perioadă au prejudiciat serios acțiunea

[39] *Ibidem*, p. 19.
[40] *Ibidem*.
[41] *Ibidem*.
[42] *Ibidem*, p. 28-29.
[43] A.I. Mikoian, *Cuvântare rostită la Congresul al XX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice – 16 februarie 1956* –, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 6.
[44] *Ibidem*.
[45] *Ibidem*, p. 6-7.
[46] *Ibidem*, p. 14.
[47] *Ibidem*, p. 27.
[48] G.M. Malenkov, *Cuvântare rostită la Congresul al XX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice – 16 februarie 1956* –, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de conducere a partidului şi a ţării"[49]. În domeniul politicii externe, discursul lui Malenkov se concentrează asupra coexistenţei şi a principiului că războiul nu este inevitabil. Coexistenţa paşnică şi întrecerea economică sunt văzute ca fiind „temelia de neclintit a tezelor fundamentale ale socialismului ştiinţific"[50]. Totodată, coexistenţa paşnică face ca războiul să poată fi evitat, Malenkov evocând, în acest sens şi tezele formulate de Hruşciov în raportul său[51].

L.M. Kaganovici şi-a rostit cuvântarea la 18 februarie 1956, elogiind curajul ideologic, principial, necesar abordării luptei hotărâte împotriva cultului personalităţii. Acestei probleme, Comitetul Central îi oferise un răspuns „just", „marxist-leninist", „partinic". Demascarea cultului personalităţii, înţelegerea rolului maselor, a rolului partidului şi a cadrelor de partid, a rolului conducătorilor căpătau o deosebită importanţă[52]. Conducerea colectivă a partidului şi restabilirea normelor leniniste ale vieţii de partid erau considerate a fi „baza întregii activităţi a partidului"[53]. În privinţa relaţiilor externe, Kaganovici menţionează întărirea poziţiilor internaţionale ale ţărilor „lagărului socialist" şi consemnează restabilirea relaţiilor „prieteneşti şi frăţeşti" cu Iugoslavia[54].

Tot la 18 februarie şi-a susţinut discursul şi V. M. Molotov. A vorbit despre succesele importante obţinute în viaţa internă a ţării, despre realizările din politica externă, totul fiind posibil o dată cu înfăptuirea principiului leninist al conducerii colective. Astfel Comitetul Central se ridica ferm împotriva cultului personalităţii, „străin marxism-leninismului şi care într-o anumită perioadă a avut un rol atât de negativ"[55]. În plan extern, restabilirea relaţiilor de prietenie cu „poporul frate al Iugoslaviei" este considerată o lovitură dată duşmanilor păcii, interesaţi în „dăinuirea relaţiilor anormale". Prilejul a fost socotit nimerit de către vorbitor pentru a face referiri şi la „analiza amănunţită a situaţiei internaţionale cuprinsă în raportul tovarăşului Hruşciov"[56].

Cuvântarea lui K.E. Voroşilov din 20 februarie are un ton puţin diferit, deşi, în esenţă, referirile sunt aceleaşi. „Mareşalul roşu", după cum l-a numit Roy Medvedev, lansa chemări şi îndemnuri. În orice caz, este subliniată mereu aplicarea fermă, consecventă, de către Comitetul Central a principiului leninist al conducerii colective. Acesta trebuia întărit însă şi pe viitor, pentru a putea fi preîntâmpinate astfel „eventualele greşeli"[57]. Şi Voroşilov menţionează, referitor

[49] *Ibidem.*

[50] *Ibidem*, p. 31.

[51] *Ibidem*, p. 33.

[52] L.M. Kaganovici, *Cuvântare rostită la Congresul al XX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice – 16 februarie 1956* –, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 37-38.

[53] *Ibidem*, p. 38.

[54] *Ibidem*, p. 7.

[55] V.M. Molotov, *Cuvântare rostită la Congresul al XX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice – 16 februarie 1956* –, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 27.

[56] *Ibidem*, p. 22.

[57] K.E. Voroşilov, *Cuvântare rostită la Congresul al XX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice – 16 februarie 1956* –, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la relaţiile externe ale Moscovei, iniţiativa sovietică de restabilire a relaţiilor de prietenie cu Iugoslavia, care „vreme îndelungată au fost anormale"[58].

Am putea aminti, în continuare, discursul ţinut de N.A. Bulganin pe 21 februarie sau pe acelea ale lui N. M. Şvernik, M. G. Pervuhin şi M. Z. Saburov din 22 februarie. Toate însă păstrează aceeaşi linie, aceleaşi sintagme, exprimate în mod sensibil diferit. O situaţie asemănătoare putem semnala şi în cazul *Rezoluţiei Congresului al XX-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice* cu privire la *Raportul de activitate al Comitetului Central al P.C.U.S.*[59] Esenţiale rămân, şi în acest caz, principiile pe care le-a enunţat Hruşciov în raportul său: critica vehementă a cultului personalităţii, restabilirea normelor conducerii colective şi a democratizării vieţii de partid, iar în politica externă, coexistenţa paşnică, acceptarea existenţei unor forme diverse de construire a socialismului şi comunismului, reconsiderarea probabilităţii unui război cu puterile „imperialiste". Acesta nu mai era socotit inevitabil.

Ideile şi conceptele vehiculate în timpul Congresului al XX-lea al P.C.U.S. au fost imediat făcute publice în Republica Populară Română. Este adevărat, numele lui Stalin nu a apărut în textele publicate ale cuvântărilor. Referirile la fostul lider de la Kremlin, greşelile acestuia, condamnarea acţiunilor sale sunt totuşi evidente, chiar dacă s-au făcut mai voalat, indirect. Aşadar ne putem pune întrebarea ce a rămas ca discursul lui Hruşciov să se mai poată numi „secret". Poate modul în care s-a desfăşurat, violenţa oratorică ori interzicerea publicării. Cert rămâne însă faptul că această condamnare a lui Stalin şi invocare lui Lenin, a principiilor leniniste a reprezentat alternativa legitimării şi s-a vrut a fi o credibilă revenire la normalitate. În realitate era însă lipsită de sens. Conducerea sovietică şi partidele comuniste satelite Moscovei reprezentau moştenirea lui Stalin, nu a lui Lenin[60].

În ceea ce îl priveşte pe Gheorghiu-Dej, am subliniat deja tactica pe care a urmat-o. Ea a fost dublată de o retorică menită a face din liderul P.M.R. un adevărat fiu al clasei muncitoare, un simbol al tradiţiei revoluţionare româneşti care s-a opus internaţionalismului steril al grupului moscovit din partid[61]. În plus, dacă analizăm modul în care presa a făcut publice lucrările Congresului, observăm că lucrările acestuia ocupă prima pagină a ziarelor din Republica Populară Română doar pe timpul desfăşurării sale. O dată cu încheierea sa, referirile lipsesc aproape cu desăvârşire, locul acestora fiind luat de probleme interne ale Partidului Muncitoresc Român şi ale Republicii Populare Române. Nu a fost decât o imagine publică a „tăcerii" pe care comuniştii români au menţinut-o în aşteptarea clarificării unei poziţii oficiale a conducerii partidului[62].

---

[58] *Ibidem*, p. 10.

[59] Este publicată integral tot într-o ediţie E.S.P.L.P., la fel ca şi cuvântările Congresului.

[60] François Furet, *op. cit.*, p. 486.

[61] Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Prefaţă de Mircea Mihăieş, Traduceri de Mircea Mihăieş, Alina Ghimpu, Ioana Ploeşteanu, Diana Roţcu, Laura Sion, Bucureşti, Editura Univers, 1995, p. 145.

[62] *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chişinevschi (1956-1961)*, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A încerca însă o expunere a urmărilor pe care „destalinizarea", „liberalizarea" şi „destinderea" au avut-o ulterior în luptele politice de la Bucureşti ar însemna o depăşire a limitelor pe care ni le-am propus în analiza noastră. Credem că este suficient să menţionăm punctul de vedere personal al lui Dej faţă de iniţiativele noii conduceri de la Kremlin: „Hruşciov vrea să perpetueze între partidele noastre (...) stări de lucruri anacronice, relaţii neechitabile, depăşite de vreme, ca pe timpul lui Stalin, cu singura deosebire că acestea ne erau impuse atunci prin forţă şi dictat, iar acum, în condiţii istorice, când aceste procedee nu mai au sorţi de izbândă, el vrea pur şi simplu să mă convingă că aşa e bine. Ce vrea el să mă facă pe mine să cred este de neconceput din punct de vedere politic şi etic. După Congresul al XX-lea al P.C.U.S. cum crede el că mai poate menţine statele de democraţie populară în postura de sateliţi ai U.R.S.S., iar partidele comuniste şi muncitoreşti în subordonaţi fideli ai internaţionalismului socialist bazat pe recunoaşterea P.C.U.S şi a U.R.S.S. ca un centru conducător al comunismului mondial?"[63] Răspunsul acestor întrebări avea să-l constituie probabil modul în care sovieticii au înţeles să rezolve criza din Ungaria în acelaşi an, 1956.

THE 20th CONGRESS OF THE SOVIET UNION'S COMMUNIST PARTY. RESEARCHES ON THE CONTENT OF THE ROMANIAN IMMEDIATE MEDIATIZATION

(Summary)

The article focuses on the way in which speeches of important Soviet political personalities at the 20th Congress of the Soviet Union's Communist Party – held on February 1956 – were made public in the Romanian Popular Republic, and also on their contents. Thus it has been ascertained that what N. S. Khruschev said in his so called "secret speech" of February 25, 1956 doesn't necessarily represent something "new" or even unexpected. In fact, most of the proeminent Soviet political personalities that took the floor at the Congress' tribune before February 25, had already criticized and condamned the errors and abuses of the last two decades, appreciating at the same time the "new trend" of the political life after 1953 – Stalin's death – both in internal and foreign affairs.

All these things were made public in the Romanian Popular Republic during or immediately after the Congress. However, there still remains some historiographical lack of concordance, such as the question of extreme anti-Stalinist speech made by A. I. Mikoian, something that cannot be found in the text published in Bucharest.

Finally, the article emphasizes the disappearance of the references to the Congress in Romanian journals shortly after its end. This faithfully reflected the "silence" kept by the Romanian politicians in waiting for a public official position of the Romanian Workers' Party leaders.

[63] Apud Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Gheorghiu-Dej*, Selecţie, Introducere şi Note Lavinia Betea, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale române, 2000, p. 300.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI DORIN

O TEMĂ POLITICO-JURIDICĂ ÎN DEZBATERE PUBLICĂ: TRATATELE DE CAPITULAȚIE

Având asupra altor forme ale conștiinței naționale avantajul de a încorpora valori și a propune termeni de comparație cu efect stimulativ, sensibilizator, istoria a devenit în pragul epocii moderne unul dintre argumentele exemplar angajate în mișcarea națională. În numeroase acțiuni politice prin care s-a definit idealul național, trecutul a devenit, începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea, fundamentul teoriei filosofico-istorice a dreptului istoric. Trecutul este invocat ca izvor al drepturilor naționale. Rațiunea istoriei este investită cu valoare perenă, fiind sintetizată, cu deosebire după 1821, într-o amplă și bine concertată teorie, cea a istorismului[1].

Unul dintre argumentele cele mai insistent invocate în acțiunile politice românești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor, îl constituie vechile tratate de închinare sau capitulație, presupuse a se fi încheiat de Țările Române cu Imperiul Otoman. Scopul lor, precis determinat în acțiunea națională, a condus treptat la definirea „teoriei capitulațiilor". S-a remarcat deja[2] că teoria nu apare pentru prima dată acum, cronicarii din secolul al XVII-lea, precum și Dimitrie Cantemir, având prioritate în această materie. După 1750 însă[3], intervine o mutație semnificativă în abordarea subiectului: natura strict istorică este completată de o încărcătură politică manifestă. Afirmând când necesitatea independenței, când a autonomiei, în funcție de contextul politic european, numeroase memorii și proiecte de reformă[4], concepute în a doua jumătate al secolului al XVIII-lea, își fundamentează argumentația pe dreptul istoric. Toate scrierile politice afirmă că românii „dintr-un început au fost un norod slobod și nesupus"[5], așadar idealul independenței nu este decât o

[1] P. Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, Ed. Minerva, 1972, p. 483-498.

[2] Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române*, București, Ed. Academiei R.S.R, 1972, p. 144.

[3] *Ibidem*.

[4] Idem, *Mémoires et projets de reforme dans les Principautés Roumaines, 1768-1830*, București, Ed. Academiei R.S.R, 1970, p. XVII.

[5] I. Bianu, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, p. 27.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX-XL, 2002-2003, p. 543-552

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

restaurație a vechilor drepturi. Invocate pentru prima dată la 1772[6], în timpul Congresului de pace de la Focșani, capitulațiile devin treptat un argument extrem de popular în acțiunea pentru afirmarea drepturilor naționale. Însă una dintre direcțiile de acțiune în care este investit acest argument, îl reprezintă mișcarea unionistă. În paginile ce urmează ne propunem spre analiză acest aspect al luptei naționale, așa cum s-a definit în preocupările periodicelor românești. Pe lângă cartea de istorie și acțiunile politice (memorii, proiecte de reformă, programe revoluționare), periodicele românești au contribuit într-o măsură substanțială la cunoașterea trecutului, la difuzarea ideilor istorice și configurarea armăturii politice a idealului național[7]. Un aspect puțin abordat, ce face obiectul anchetei noastre, îl constituie contribuția periodicelor în acțiunea de popularizare a idealului unirii. Recursul la argumentul istoric a fost o preocupare predilectă a periodicelor românești. Procesul istoric al unirii a antrenat părțile vii ale națiunii, ce au reușit să articuleze argumentele interne în contextul internațional, într-o mare izbândă istorică[8]. Instrument important în formarea opiniei publice și în acțiunea de educare civică și patriotică, presa s-a integrat activ în mișcarea națională. Argumentul cel mai constant invocat în lupta națională a fost statutul politico-juridic internațional al Principatelor Române în epoca medievală, statut ce are la origine vechile tratate de capitulație. Pentru prima dată în presa românească, problema capitulațiilor a fost abordată de N. Bălcescu, în 1845, într-un articol în care evoca personalitatea logofătului Ion Tăutu[9]. Pornind de la unele informații preluate de Miron Costin, Ion Neculce și Dimitrie Cantemir, Nicolae Bălcescu emite ipoteza că primul tratat de capitulație a fost încheiat de logofătul moldovean cu ocazia vizitei sale la Constantinopol. Bălcescu transcrie prevederile documentului, arătând că originalul a fost ars demonstrativ de către regele Sobieski, la Iași, în 1686, ca semn al dezrobirii Moldovei de sub stăpânirea otomană.

Revoluția pașoptistă avea să propulseze argumentul istoric al capitulațiilor în prim-planul acțiunii politice. Pentru a explica articolul I al Constituției Țării Românești, „ca să lipsească orice uluire", gazeta „Poporul suveran" a publicat Hati-humaiumul sultanului Baiazid I din anul 1392[10]. După ce transcrie cele cinci articole ale tratatului încheiat de Mircea cel Bătrân și Baiazid la Nicopole, precum și tratatul din 1460 dintre Vlad al IV-lea și Mahomed al II-lea, ziarul comentează documentele citate, subliniind ideea conservării individualității

[6] C. Giurescu le-a considerat „fabricate" la 1772, în timp ce N. Iorga, recunoscând conținutul lor istoric adevărat, considera că atunci s-a invocat numai ideea de tratat.

[7] Vezi V. Cristian, *Contribuția primelor periodice la cunoașterea trecutului național: exemplul „Albinei românești"*, Memoria antiquitatis, I (1969), p. 241-252; idem, *Contribuția primelor noastre periodice la cunoașterea istoriei naționale*, Universitatea „Al. I. Cuza", 1971, p. 138-168.

[8] Vezi L. Boicu, *Geneza chestiunii române ca problemă internațională*, Iași, Ed. Junimea, 1978.

[9] *Ioan Tăutu Mare Logofăt a Moldovei*, în „Magazin istoric pentru Dacia", I (1845), p. 135-137.

[10] „Poporul suveran", I (1848), p. 41-42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politico-juridice a Țării Românești. Statutul dobândit de aceasta îi conferea libertatea de „a se guverna după legile ce'i vor conveni mai bine, fără ca Înalta Poartă să aibă dreptul de a i le impune"[11]. Revoluția este justă și legitimă, având rolul de a reașeza raporturile juridice în matca lor originară, așadar „curagiu fraților, dreptatea este pentru noi!"[12], își îndeamnă Bălcescu conaționalii.

Claritate deplină dobândește argumentul capitulațiilor în studiul lui Bălcescu „Drepturile românilor către Înalta Poartă"[13]. Istoricul deschide argumentația arătând că „Țara noastră Românească nu a fost niciodată supusă cu sabia și cu bună voea sa se recunoscu subt protecția Turcilor", la 1392, când, „văzându-se slabi și amenințați tot de o dată de Unguri și Turci", s-a învoit Mircea să închine țara turcilor, „cu făgăduința să-i ajute în răsboiul ce aveau cu Ungurii"[14]. În continuare, Bălcescu definește acest act ca fiind unul de protecție și, semnificativ, drept rezultat al consensului dintre popor și domnitor. Nefiind respectat de turci, dar nici de români, care doreau libertate deplină, tratatul este anulat prin acțiunile lui Vlad Dracul și Vlad Țepeș. Viitorul tratat este încheiat, după opinia autorului, în 1460, la Adrianopole, de către Vlad al V-lea, care, „sfătuindu-se cu poporul" și sub impresia recentei cuceriri a Constantinopolului, s-a pus din nou sub protecție turcească. Tratatul, „în drept și astăzi", nu atinge „întru nimic suveranitatea Nației Române"[15]. Tratatul este invocat într-un sens și mai aplicat politic, spre a nega protectoratul țarist. Rusia, crede Bălcescu, „nu va putea trata pentru noi și în numele nostru"[16]. Recunoscând că „timpul n-a venit ca să dobândim o independență absolută", Bălcescu invocă istoria luptei românilor ca imperativ al datoriei de a „păstra cu aceeași putere drepturile pentru fiii noștri". Câteva concluzii merită să fie reținute din acest important studiu: 1 – capitulațiile oferă Turciei numai dreptul de „supremație", care prin natura sa nu permite unui terț, adică Rusia, să intervină în problemele românești; 2 – capitulațiile nu restrâng sfera independenței Țărilor Române; 3 – românii au datoria să reia acțiunea pentru independență absolută, dată fiind coruperea sensului originar al tratatelor, ca urmare a abuzurilor turcești și a protectoratului țarist.

În perioada dintre revoluția pașoptistă și războiul Crimeii, argumentul capitulațiilor nu se mai regăsește în articolele de istorie găzduite de periodice. Intuind importanța izbucnirii crizei orientale, forțele naționale s-au mobilizat în acțiunea pentru unire. Presa orchestrează imediat o amplă paletă de argumente istorice, învestite cu atributul de mărturii legitimative ale cauzei unirii. Cu o remarcabilă maturitate, ce probează înțelegerea exactă a priorităților politice ale momentului, istoricii și publiciștii orientează chestiunea capitulațiilor împotriva dreptului de protectorat al Rusiei. Tema a devenit, treptat, principala acuzație la

[11] *Ibidem*, p. 42.
[12] *Ibidem*.
[13] *Ibidem*, p. 57, 63-64; „Foaie pentru minte, inimă și literatură", XI (1848), p. 341-344.
[14] „Poporul suveran" , I (1848), p. 57.
[15] *Ibidem*, p. 63.
[16] *Ibidem*, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adresa protectoratului țarist. Simultan, Imperiul Otoman trece discret în planul secund al acestei campanii de presă.

Într-un amplu studiu cu privire la istoria Țării Românești[17], un anonim ardelean evocă tratatele încheiate de Mircea și Vlad Țepeș, spre a conchide că ele consacră statutul de autonomie. Într-o detaliată și extrem de critică analiză a regimului regulamentar din Țara Românească, într-un alt studiu găzduit de „Gazeta de Transilvania"[18], autorul acuză Rusia de a fi la originea declinului politic al Țărilor Române și al deteriorării statutului dobândit de acestea prin tratatele de capitulație. Concluzia este că puterea protectoare a lucrat „totuldeauna spre rĕul țării"[19]. De altfel, „Gazeta de Transilvania" a devenit avocatul românilor în campania antirusească. O nouă dovadă ce întărește afirmația de mai sus este critica, din perspectivă pașoptistă, făcută Regulamentelor Organice, acuzate de a fi devenit principalul instrument al dominației țariste în Țările Române. Într-un articol cu accente de veritabilă filipică, politica uzurpatoare a Rusiei este nemilos atacată[20]. Prin contrast, Imperiul Otoman, cu deosebire după 1821, a respectat drepturile Principatelor, așa cum decurg acestea din capitulații. Rusia a dobândit controversat protectorat prin „înșelăciune de la Turcia", și aceasta în vreme ce nici Moldova, nici Valahia „vr'odată n'au cerutu, n'au solicitatu astă protecție ce li s'a impusu fără voie și fără a fi întrebați"[21]. Relevarea dimensiunii acestei uzurpări în fața întregii Europe, precum și cointeresarea acesteia în susținerea desființării protectoratului țarist, urmau să fie prioritatea acțiunii politice a românilor.

În anii crizei orientale, preocuparea periodicelor ardelenești pentru cauza unirii și restaurarea vechiului statut politico-juridic al Țărilor Române a fost constantă. Astfel, în anul Conferinței de la Viena, „Foaie pentru minte, inimă și literatură" a publicat, deloc întâmplător, tratatul de capitulație încheiat de Mircea cel Bătrân, în 1392[22], și cel al lui Bogdan, din 1513[23]. Ambele fundamentează dreptul Principatelor „de a se represinta pe sine însăși la conferințele din Viena"[24].

Unul dintre argumentele cel mai insistent vehiculate, ca parte a armăturii istorice în lupta pentru unire, este privilegiul comercial moldo-englez din 1588,

[17] *Scurtă deducere istoricu a tratateloru încheiate în privința Principatului Țărei românești*, în „Gazeta de Transilvania", XVI (1853), p. 396-397, 400-401, 404-405, 408-409.

[18] *Reprivire peste cei 20 de ani din urmă*, în „Gazeta de Transilvania", XVII, (1854), p. 190, 194, 198, 202.

[19] *Ibidem*, p. 202.

[20] *Protecția rusă în Principatele danubiane*, în „Gazeta de Transilvania", XVII (1854), p. 341-342, 346, 348 (neterminat).

[21] *Ibidem*, p. 342.

[22] *Întâiulu tractatu alu Țerei Românești încheietu între Domnulu Valahiei Mircea I și între sultanulu Baiazet I în anulu 1392*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", XVIII (1855), p. 120-121.

[23] *Tractatulu Moldovei încheietu între prințulu Moldovei Bogdan și Sultanulu Selim în anulu 1513*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", XVIII, (1855), p. 121.

[24] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

descoperit la Oxford, în anul 1855, de către harnicul cercetător și editor al documentelor medievale C. Hurmuzachi. Privilegiul este considerat, dintru început, se pare de către Ion Maiorescu[25], ca fiind „celu mai tare argumentu că principatele și după închinarea loru au negoțiatu ca suverane cu state străine europene". Descoperirea este, în opinia autorului, de cea mai mare importanță, „chiar astăzi, cându e vorba de suveranitatea principateloru"[26].

O analiză succintă a condițiilor în care s-au încheiat tratatele de capitulație ale Moldovei și a semnificației acestora realizează un autor anonim în „Gazeta de Moldavia". Tratatul lui Bogdan este considerat ca fiind unul de garanție. Domnul a ajuns la această soluție când „nu mai putea răzăma în ajutorul creștinilor"[27]. Viitorul tratat a fost încheiat „înaintea cetății Buda" de către Petru Rareș și Soliman al II-lea, în 1529. Documentul a fost păstrat de Vasile Lupu, însă a fost ars de Sobieski, „ca o demonstrație publică... de eliberare a Moldovenilor de jugul Turcesc"[28]. Chiar dacă originalul a dispărut, sau i s-a inventat o dispariție plauzibilă, el va fi confirmat în secolele următoare de fermanurile turcești. Vechile tratate sunt cert confirmate de privilegiul comercial moldo-englez din 1558, act încheiat între state suverane[29]. Acest important document fundamentează imperativul reconfirmării drepturilor românești „ce prin protecțiunea Nordului au perdutu"[30].

Și cunoscutul editor moldovean T. Codrescu[31] a intrat în această campanie de popularizare. Invocându-l pe Hammer, editorul emite o idee interesantă, anume că Țările Române au solicitat protecția otomană drept consecință a instabilității politice ce a urmat stingerii familiilor domnitoare a lui Dragoș și Negru Vodă. Certificarea independenței Moldovei este întărită de încheierea, în 1588, a mult invocatului privilegiu comercial. Același neobosit T. Codrescu deschide paginile „Foiletonului Zimbrului", în 1588, cu texte din tratate mai vechi sau mai noi, ce atestă, negreșit, drepturile vechi ale Țărilor Române, precum și uzurparea lor, de dată recentă, prin politica Rusiei. Lista documentelor cuprinde, după cum urmează: tratatul de la Adrianopole[32], tratatul de la Akerman[33], tratatul de închinare a Moldovei[34], tratatul de alianță între Rusia și Moldova, făcut de Dumitrașcu Cantemir prin solul său Luca Visternicul cu împăratul Moscului Petru I[35]. În această atmosferă de entuziasm provocată de revelația

[25] M.(aiorescu), *Manuscriptulu părintelui Făvrilă la Oxford și unu altu documentu mai importantu*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", XVIII (1855), p. 254-258.

[26] *Ibidem*, p. 255.

[27] *Calendar istoric*, în „Gazeta de Moldavia", 1855, p. 122.

[28] *Ibidem*, p. 157.

[29] *Unu tataru în literatură*, în „Steaoa Dunării", I (1855), p. 48.

[30] *Ibidem*.

[31] *Notiție istorică*, în „Foiletonul Zimbrului", 1855, p. 83-84.

[32] „Foiletonul Zimbrului", 1855, p. 33-34.

[33] *Ibidem*, p. 34-35, 35-37.

[34] *Ibidem*, p. 6-7.

[35] *Ibidem*, p. 14-15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tratatelor de capitulație, ce păreau că ne pot deschide toate porțile, astfel că în scurt timp vom convinge lumea că trecutul susține integral efortul de emancipare națională, trebuia, mai devreme sau mai târziu, să apară și carteziana îndoială. Îi datorăm acest exercițiu de limpezire lui M. Kogălniceanu[36]. Procedând la critica textului, Kogălniceanu ajunge la concluzia că textul tratatului publicat de *Zimbrul*, folosind ca izvor istoric pe N. Costin, este „unu textu artificialu" al cronicarului moldovean, originalul putând fi însă adăpostit de arhivele turcești ori cele poloneze. Mai autentic este, crede autorul, textul publicat de el în *Steaua Dunării*, întrucât este „în mare acordu cu toți analiștii Unguri, Poloni și însuși Turci"[37]. În ambele texte însă, esențial este faptul că ele confirmă vechea autonomie a Principatelor[38].

Comentând informațiile apărute în presa occidentală, cu privire la desfășurarea Conferinței de la Viena, un anonim moldovean[39] face o scurtă istorie a protecției ruseşti, ajungând la concluzia că Țările Române au avut autonomie până în secolul al XVIII-lea, când aceasta a fost încălcată de către Rusia, ce avea să introducă „protectoratul celu mai abusivu". Privilegiile Țărilor Române, așa cum pot fi ele deduse din statutul lor politico-juridic, nu sunt un cadou al Rusiei ori al Turciei, ci „o moștenire legitimă și necălcată a nației Române, consfințite prin îndoita sancționare a timpului și a tratateloru"[40].

Periodicul moldovean *Buciumul* a desfășurat cea mai activă campanie pe tema capitulațiilor, încă din primul său număr. Având drept ideal „Autonomia, Unirea și Principele străin", redactorii *Buciumului* declară răspicat ținta politică în chiar articolul-program: „fără suveranitatea externă sau internă o națiune poate vegeta, nu însă vieții politic, românii s-au bucurat totu-de-una de această viață: astăzi vor ști a o întări și mai mult. Tratatele lui Mircea, Vlad, Bogdan și Rareș au modificat în parte suveranitatea română și au determinat relațiile noastre cu Înalta Poartă. Unirea este în folosul Românilor și a Europei"[41]. Cel mai important personaj afirmat de *Buciumul* în campania sa unionistă este scriitorul Cezar Bolliac. Acesta a semnat un adevărat serial de articole cu mesaj unionist, având drept premisă textele vechilor tratate de capitulație. Sub titlul „Ce cerem nu e nou", Bolliac evocă lupta marilor voievozi medievali ce au înțeles, la vremea lor, importanța ideii unirii[42]. Dreptul la acțiune al generației pașoptiste are, așadar, un dublu temei legal: pe de o parte acțiunea voievozilor, pe de altă parte statutul politico-juridico special, consfințit de tratatele de capitulație. Dar nici un subiect nu e lipsit de semnificație spre a servi cauzei, iar Bolliac[43] probează o inventivitate demnă de militantismul romanic al generației

[36] *Răspunsul Zimbrului*, în „Steaoa Dunării", II (1856), p. 57-58.
[37] *Ibidem*, p. 57.
[38] *Ibidem*, p. 58.
[39] „Zimbrul", IV (1856), nr. 78, p. 1-3.
[40] *Ibidem*, p. 3.
[41] „Buciumul", 1857, nr. 1, p. 1.
[42] *Ibidem*, p. 13; „Secolul", I (1857), nr. 29, p. 2-3.
[43] *Titlul suveranilor români*, în „Buciumul", I (1857), p. 17-18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sale. Vajnicul unionist își exersează cultura istorică pe tema particulei „Io" din titulatura domnească medievală, care ar reprezenta traducerea latinescului „ego". Concluzia: Țările Române au fost dintotdeauna autonome, iar formula oficială otomană de consacrare a instituției înlătură orice dubiu: „cu toată libertatea și autonomia lor să fie aceste țări și numai cu stăpânirea lor, deosebite și despărțite de toată stăpânirea noastră"[44]. Autonomia „sau mai bine zisu suveranitatea noastră" are la origine tratatele încheiate cu Turcia și Polonia, în 1390 și 1396 de Mircea cel Bătrân[45]. Tratate de alianță, acestea se bazează pe voința românilor de a se alia cu cel mai puternic stat european. Aceste acte „n-au avut alt scop decât alianța. Ele n-au fost făcute în urma unor învingeri, ci în vederea unei conchiste"[46]. Nimic mai logic, în consecință, decât dreptul la unire al Principatelor.

Cunoscutul militant unionist, francezul J.A. Vaillant a fost una dintre prezențele cele mai constante în campania de presă unionistă. Într-un amplu studiu publicat în *Secolul*, Vaillant[47] își face cunoscută intenția de a publica în limba franceză documente românești dintre anii 1387-1711, care probează autonomia Țărilor Române. Transcriind tratatul de alianță dintre Mircea cel Bătrân și regele Vladislav al Poloniei, tratat la care a subscris și Petru Mușat, precum și „Crisovul de întărire al ducelui Mircea" ori „Crisovul ambasadorilor lui Mircea", Vaillant le proclamă probe incontestabile că „România este un statu suveranu bucurându-se de toate drepturile autonomiei selle politice"[48]. Moldova, la 1411, și Țara Românească, la 1414, încheie tratate de capitulație cu Turcia, care nu le restrâng suveranitatea, întrucât conservă dreptul de a încheia pacea și de a declara războiu[49]. Tratatul de capitulație din 1456 este cauzat de incapacitatea regelui Sigismund de a proteja Moldova, pe când cel semnat de Ștefan cel Mare cu Ungaria și Polonia întărește suveranitatea țării. Publicistul francez crede că un vasal care poate trimite ambasador este un „vasal-suveran"[50]. Invocând tratatele de capitulație din secolele XIV-XVI și acuzând încălcarea lor în secolul al XVIII-lea, Vaillant conchide că Țările Române au depline temeiuri legale să se unească și să aleagă fără nici o constrângere, fie un domn pământean, fie un principe străin[51].

Într-o amplă retrospectivă cu privire la istoria românilor, un autor anonim[52] ajunge inevitabil la chestiunea capitulațiilor, avansând o ipoteză ce avea să facă

---

[44] *Ibidem*, p. 18.

[45] N. P., *Autonomia, Unirea, Prince strein*, în „Buciumul", I (1857), p. 18.

[46] *Ibidem*.

[47] *Documente constituindu autonomia politică a României*, în „Secolul", I (1857), nr. 30, p. 4; nr. 31, p. 3; nr. 33, p. 2-3; nr. 34, p. 2-3; nr. 38, p. 3-4; nr. 41, p. 4; nr. 43, p. 3-4; nr. 44, p. 4; nr. 46, p. 4; nr. 48, p. 4; nr. 49, p. 4; nr. 50, p. 4; nr. 51, p. 4; nr. 52, p. 4.

[48] „Secolul", I (1857), nr. 30, p. 4.

[49] „Secolul", I (1857), nr. 38, p. 3.

[50] *Ibidem*, p. 4.

[51] „Secolul", I (1857), nr. 51, p. 5.

[52] *Țerile moldo-române*, în „Concordia", I (1857), p. 22-23, 28, 36, 43-44, 59-60, 64, 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

carieră, şi anume că acestea sunt tratate de alianţă, prin intermediul cărora românii şi-au reglementat, între secolele XIV-XVII, relaţiile lor cu Turcia, după modelul celor încheiate cu Ungaria şi Polonia. În secolul al XIX-lea, profitând de declinul Imperiului Otoman, Rusia a încheiat tratate care i-au consfinţit dreptul de a interveni abuziv în Principate, mărturie fiind Regulamentul Organic, etichetat ca fiind „o lege a naţiunei, făcută nu de naţiune, aplicată nu de naţiune"[53].

Alegerile pentru adunările Ad-hoc au declanşat, în anul 1857, aşa cum era de aşteptat, o adevărată emulaţie pentru cauza unirii. Argumentele istorice sunt investite cu atributul de sursă majoră a legitimităţii cauzei naţionale. Argumentul istoric dobândeşte acum recunoaştere oficială în „Buletinul şedinţelor Adunării Ad-hoc a Moldovei" şi în „Monitorul adunării Ad-hoc". În cunoscutul „Proiect de memoriu justificativ şi dezvoltător al propunerilor românilor representaţi în Adunarea ad-hoc"[54], aflăm încă din primele rânduri că „România niciodată nu căzu, niciodată nu fi luată cu armele". „Spre a evita o conchistă", românii au încheiat tratate de capitulaţie prin care „îşi procura un agiutor în contra celorlalţi inamici". Tratatele din 1393, 1460, 1511 şi 1529 dovedesc că românii şi-au păstrat suveranitatea, încheind alianţe politice şi convenţii economice. În secolul al XVIII-lea, statutul politico-juridic s-a deteriorat, în consecinţă „noi nu pretindem nimic a crea, nimic a inventa. Suntem simpli conservatori ai drepturilor noastre ab antiquo"[55]. Unirea Principatele vine pe cale de consecinţă, istoria probând că ea a fost fie gândită, fie realizată provizoriu de mari personalităţi precum Mircea cel Bătrân, Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul.

În „Act dezvoltător votului Adunării ad-hoc a României din 9/21 octombrie 1857"[56], încă din primul punct este înscrisă garanţia autonomiei şi a drepturilor române „stipulate în capitulaţiile acestor ţări cu Înalta Poartă" şi completată de neutralitatea teritoriului moldo-român, unirea într-un singur stat, cu domn străin ereditar şi guvern constituţional. Unirea este „expresiunea dorinţelor noastre", legitimată de „mai mulţi seculi de lupte şi suferinţe", dar şi de vechile tratate de capitulaţie, ce garantau românilor „toate drepturile de suveranitate"[57]. Nici un dubiu cu privire la autenticitatea textelor, întărite de „mai multe acte diplomatice şi o mie de fapte posterioare"[58]. *Primum vivere, deinde filosofare*, am putea caracteriza acest demers plin de intenţii bune, încât amănuntele de ordin critic pot să pară nepotrivite cu priorităţile momentului. Nimic nou sub soare. Istoriografia romantică de la noi şi de oriunde a arătat că nu-i lipseşte imaginaţia. Şi nici nu putem pretinde mai mult, într-o vreme în care aceasta era prioritar o disciplină literară.

[53] *Ibidem*, p. 64.
[54] „Monitorul Adunării Ad-hoc" (Buc.), I (1857), p. 46-48.
[55] *Ibidem*, p. 46.
[56] *Ibidem*, p. 51-54.
[57] *Ibidem*, p. 52.
[58] *Ibidem*, p. 54-56, 65-72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chiar din primul număr al „Buletinului Ședințelor Adunării ad-hoc a Moldovei" sunt publicate, sub semnătura lui C. Hurmuzachi, tratatele încheiate de Principatele Române cu Imperiul Otoman[59]. Văd astfel lumina tiparului, în ordine cronologică: tratatul din 1393, preluat din istoria lui Dionisie Fotino; tratatul din 1460, transcris după același autor; tratatul moldo-turc din 1511, transcris după Nicolae Costin; tratatul moldo-turc din 1634, preluat „după o copie scoasă din arhivele Rigatului Poloniei de răps. Șambelanu Balșu pe cându acesta se afla la Varșovia pe lângă regele Poniatovschi". Simpla înșiruire a acestor documente probează că istoria trecea din zona interesului public în cea a deciziei politice. Se consuma astfel încă o etapă din lungul drum al fascinantei sale cariere din epoca renașterii naționale.

Semnarea, la 7/19 august 1858, a Convenției de la Paris, care consacra acordul puterilor garante în problema unirii Principatelor, chiar dacă printr-o soluție de compromis, hibridă și inaplicabilă, a încheiat o etapă politico-diplomatică și a deschis calea unor noi rezolvări. În noile condiții, valoarea probatorie a tratatelor de capitulație nu mai avea relevanță. Istoricii, publiciștii și politicienii au sesizat cu exactitate acest fapt trecând sub tăcere chestiunea capitulațiilor, care alimentase timp de un deceniu imaginația și speranțele publicului. Se încheia astfel cariera politică a uneia dintre cele mai interesante subiecte ale istoriei noastre. Firește, vârsta fragedă a istoriografiei noastre, dar nu mai puțin miza politică pusă în joc a condus spre rezolvări demne mai mult de alchimie decât de știință. Dar să nu disperăm. Aura romantică în care este învăluit subiectul va persista vreme îndelungată. Istoriografia critică a fost îndreptățită să așeze chestiunea aceasta în *patul lui Procust* al metodologiei pozitiviste. Însă rezultatul nu a fost chiar cel așteptat. Va fi, acesta, un motiv temeinic ca subiectul să păstreze încă o aură misterioasă. Dar niciodată nu va fi mai viu în conștiința unei generații ca în deceniul 1848-1858, atunci când a fundamentat istoric idealul generației unirii. În plus, istoriografia romantică și-a exersat cunoștințele, mijloacele de investigație și imaginația, cu talent și dăruire.

Intrate în conștiința elitei politice românești, dar și în cancelariile europene, încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, capitulațiile au ajuns în deceniul premergător unirii subiect de dezbatere publică și de acțiune politică. Aspectele științifice și cele politice au devenit atât de interpătrunse încât nimeni nu a reușit să le separe definitiv și irevocabil. Dar acesta este un alt palier al reflecției istoriografice.

[59] „Buletinul Ședințelor Adunarei ad-hoc a Moldovei", p. 1-2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN THÈME POLITICO-JURIDIQUE DE DÉBAT PUBLIC: LES TRAITÉS DE CAPITULATION
(Résumé)

L'un des arguments les plus instamment invoqués dans les actions politiques roumaines de la deuxième moitié du XVIII-ème siècle et de la première moitié du siècle suivant le constitue les anciens traités de soumission ou de capitulation, supposés à être signés par les Pays Roumains et l'Empire Ottomane. Leur but, précisément déterminé dans l'action nationale, a conduit successivement à la définition de la „théorie des capitulations".

Mais l'une des directions d'action où cet argument est investi le représente le mouvement de l'Union. On se propose pour analyse cet aspect de la lutte nationale, telle qu'elle s'est définie dans les préoccupations des publications périodiques. Outre le livre d'histoire et les actions politiques (mémoires, projets de réforme, programmes révolutionnaires) les périodiques roumains ont contribué substanciellement à la connaissance du passé, à la diffusion des idées historiques et à la configuration de l'armature politique de l'idéal national. L'argument le plus constamment invoqué dans la lutte nationale a été le statut politico-juridique international des Principautés Roumaines à l'époque du moyen-âge, statut qui a son origine dans les anciens traités de capitulation. La Révolution des années '48 avait propulsé l'argument historique des capitulations dans le premier-plan de l'action politique. Pendant les années de la crise orientale, la préoccupation des périodiques roumains pour la cause de l'union et la restauration de l'ancien statut politico-juridique des Pays Roumains a été constante. La signature, au 7/19 août 1858 de la Convention de Paris qui consacrait l'accord des pouvoirs garants dans le problème de l'union des Principautés même si par une solution de compromis, hibride et innaplicable a fermé une étape politico-diplomatique, a ouvert la voie des nouvelles solutions.

Dans les nouvelles conditions, la valeur probatoire des traités de capitulation n'était plus évidente. Historiens, publicistes, politiciens ont exactement saisi ce fait et ont passé sous silence le thème des capitulations, qui avait nourri pendant une décennie l'imagination et les espérances du public. On fermait ainsi la carrière politique d'un des plus intéressants sujets de notre histoire.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STELA MĂRIEŞ

DUNĂREA ÎN ISTORIA RAPORTURILOR POLITICE INTERNAŢIONALE ALE ROMÂNIEI MODERNE

Repere istoriografice

Problemă de drept internaţional prin excelenţă, „chestiunea danubiană" şi cea a strâmtorilor Bosfor şi Dardanele a stat de timpuriu în atenţia unor prestigioşi jurişti români şi străini şi a făcut obiectul unei largi anchete istoriografice începând din a doua jumătate a secolului trecut şi până în zilele noastre. Se poate afirma, potrivit reuşitei expresii a unui pertinent analist, Nicolae Daşcovici, profesor de drept internaţional public, că „după chestia agrară, nici o altă problemă politică românească n-a făcut să curgă atâta cerneală"[1].

Au scris despre Dunăre în literatura de specialitate nume ilustre: Mihail Kogălniceanu, Dimitrie A. Sturdza, Vasile Boerescu, Vasile Pârvan, Nicolae Iorga, Grigore Antipa, Constantin I. Băicoianu, Eugeniu P. Botez (Jean Bart), George Meitani, Nicolae Daşcovici, George Sofronie şi mulţi alţii.

O bibliografie românească recentă[2] consacrată Dunării inferioare (de la Baziaş la Sulina), editată în 1969, în franceză, de comisia R.S. România pentru U.N.E.S.C.O., consemnează 2100 de titluri, dintre care 142 de arheologie şi 60 de istorie, fără a mai pune la socoteală numeroasele titluri de studii de geografie, geologie, de drept, de economie etc.

Fără îndoială, Dunărea ocupă unul din primele locuri între problemele fundamentale ale politicii României moderne şi contemporane; ca urmare, au apărut şi o mulţime de studii juridice, istorice, politice, culegeri de documente şi publicaţii pe această temă.

Una din primele lucrări, în care este abordată chestiunea Dunării din unghiul luptei politico-diplomatice a României, din anii de după cucerirea independenţei de stat, în vederea apărării drepturilor ei suverane la Dunăre în faţa

[1] N. Daşcovici, *Dunărea noastră. O scurtă expunere până la zi a problemei dunărene*, însoţită de textul statutului de la Paris din 1921, Colecţia enciclopedică editată de Fundaţia culturală Principele Carol, 1927, p. 3.

[2] Ludovic Rudescu, A.C. Banu ş.a., *Bibliographie roumaine du Danube inférieur*, Commission Nationale de la R.S. Roumanie pour U.N.E.S.C.O., Bucureşti, 1969. Monografia conţine 2100 titluri, dintre care 142 de arheologie, 60 titluri de istorie, 178 de geografie, 348 de biologie, 343 de climatologie, hidrografie şi hidrologie, 68 tehnice, 79 de geologie.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 553–559

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pretenţiilor acaparatoare ale marilor puteri europene, în frunte cu Austro-Ungaria, aparţine marelui istoric şi om de stat Mihail Kogălniceanu.

În lucrarea sa *Chestiunea Dunării*, Bucureşti, 1882, bazată pe date şi observaţii din activitatea sa politică şi diplomatică ca ministru al României la Paris, el pledează pentru o politică fermă şi deschisă în problema Dunării, menită să apere suveranitatea României. Memoriul său, adresat guvernului român la 10 august 1880, trasează liniile directoare ale politicii externe româneşti în materie[3].

O operă fundamentală, cu caracter ştiinţific şi politic asupra Dunării, a scris savantul naturalist român Grigore Antipa: *Dunărea şi problemele ei ştiinţifice, economice şi politice*, Bucureşti, 1921[4], care împreună cu studiile sale: *Regiunea inundabilă a Dunării. Starea ei actuală şi mijloacele de a o pune în valoare*, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucureşti, 1910, şi *Chestiunea Dunării*, Bucureşti, 1924[5], reprezintă pentru perioada interbelică cele mai serioase şi de ţinută ştiinţifică lucrări în materie. Prevalează aspectele geografice, biologice, economice, dar nu lipsesc nici consideraţii de ordin politico-diplomatic asupra regimului Dunării. Autorul se declară hotărât împotriva ingerinţei marilor Puteri ne-riverane în probleme care sunt de resortul României (executarea de lucrări, regulamente de navigaţie etc).

De asemenea, Grigore Antipa cere modificarea regimului fluvial impus României la gurile Dunării, pronunţându-se pentru un regim de totală libertate de navigaţie pentru vasele comerciale.

La rândul său, Nicolae Iorga a abordat „chestiunea danubiană" într-o serie de lucrări şi conferinţe[6], în care a punctat momentele cele mai importante din istoria bătrânului fluviu. El critica cu virulenţă abuzurile marilor Puteri europene faţă de drepturile micilor state riverane, respectiv România. Nicolae Iorga s-a ocupat îndeaproape de Comisia Europeană a Dunării şi a cerut printre primii, încă dinaintea primului război mondial, desfiinţarea acestui organism internaţional şi intrarea României în drepturile sale legitime.

Dintr-o bibliografie consacrată Dunării nu pot fi trecute cu vederea substanţialele lucrări ale lui Constantin I. Băicoianu pline de documente şi de informaţii de ordin istoric, economic, statistic şi politic: *Dunărea, privire istorică, economică şi politică*, Bucureşti, 1918; *Dunărea văzută prin prisma Tratatului de la Bucureşti. O lămurire a concepţiei germane despre pace şi dreptate*, Viaţa Românească, S.A. Imprimeria „Universală", Bucureşti, 1921, cele ale lui

[3] M. Kogălniceanu, *Chestiunea Dunării*, Bucureşti, prima parte, Tipografia Academiei Române, 1882, p. 62-64.

[4] Grigore Antipa, *Dunărea şi problemele ei ştiinţifice, economice şi politice*, Bucureşti, 1921.

[5] Idem, *Chestiunea Dunării*, în volumul „Politica externă a României", cinci conferinţe susţinute la Institutul Social Român, Bucureşti, 1924.

[6] Nicolae Iorga, *A cui e Dunărea?*, Conferinţă ţinută la Giurgiu, la 9 noiembrie 1908, Vălenii de Munte, Tipografia „Neamul românesc", 1908; idem, *Chestiunea Dunării. Istoria Europei răsăritene în legătură cu această chestie*, Lecţii ţinute la Şcoala Militară, „Neamul românesc", Vălenii de Munte, 1913; idem, *Poporul român şi Marea*, Conferinţă susţinută la Uniunea Navală publicată în RI, XXIX, nr. 4-6, Vălenii de Munte, 1938.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eugeniu P. Botez (Jean Bart): *Cum se dezleagă chestiunea Dunării*, Chişinău, 1919; *La question du Danube et sa solution*, Galaţi, 1920; *Dunărea şi comisiile ei*, Bucureşti, 1924[7]; *Cartea Dunării*, Bucureşti, 1933, precum şi cele ale lui D.A. Sturdza: *La question des Portes de Fer et des cataractes du Danube*, Berlin, 1899, şi *Récuil de documents relatif à la liberté de navigation du Danube*, Berlin, 1904.

Cartea lui Jean Bart, care reuneşte o mare bogăţie informaţională, constituie în acelaşi timp şi o critică ascuţită a politicii de monopol a marilor Puteri la gurile fluviului. Autorul cere cu tărie ca navigaţia comercială pe marele fluviu european să se bucure de un adevărat regim de libertate. El a analizat îndeaproape rolul şi activitatea Comisiei Europene a Dunării, demonstrând că aceasta îşi justifica din ce în ce mai puţin scopul pentru care a fost creată. Ca urmare, îndată după primul război mondial, el se pronunţă pentru dizolvarea acestui organism şi intrarea României în drepturile ei suverane.

Fiind prevalent o chestiune de drept internaţional, „chestiunea danubiană" a făcut, după cum era şi firesc, obiect de studiu aprofundat din partea unor reputaţi jurişti români contemporani. Astfel, profesorul de drept internaţional Nicolae Daşcovici în lucrarea sa: *Dunărea noastră. O scurtă expunere până la zi a problemei dunărene însoţită de textul statutului de la Paris*, editată de Fundaţia Culturală „Principele Carol", 1927, a analizat în mod temeinic regimul juridic al fluviului în raport cu principiile dreptului internaţional public şi a apărat necesitatea modificări jurisdicţiei Comisiei Europene a Dunării pentru a pune de acord prerogativele organismului internaţional cu drepturile de suveranitate ale statului român.

În anul 1936, luând în considerare numai aspectele pozitive ale rolului Comisiei Europene a Dunării, el s-a ridicat împotriva desfiinţării acesteia, cerută de Nicolae Titulescu după conferinţa de la Montreux (1936). Autorul a mai scris şi alte studii pertinente consacrate regimului internaţional al Dunării şi al strâmtorilor Bosfor şi Dardanele[8].

Temeinice analize a regimului Dunării din punct de vedere al dreptului internaţional a făcut şi profesorul de drept internaţional public de la Universitatea din Cluj, distinsul jurist George Sofronie, în lucrările sale: *Contribuţiuni la cunoaşterea relaţiilor dintre România şi Comisia Europeană a Dunării*, Imprimeria „Cartea Românească", Cluj, 1939, şi *Lupta diplomatică a României pentru suveranitate la Dunărea maritimă*, Braşov, 1944[9].

---

[7] E.P. Botez (Jean Bart), *Dunărea şi Comisiile ei*, în volumul „Politica externă a României", 19 prelegeri susţinute la Institutul Social Român, Bucureşti, 1924.

[8] N. Daşcovici, *Regimul Dunării şi al strâmtorilor în ultimele două decenii*, Iaşi, Tipografia A. Terek, 1943, lucrare care a denaturat politica dunăreană a celui de-al treilea Reich; idem, *La question du Bosphore et des Dardanelle*, Geneve, 1913; idem, *Politica comercială a Dunării*, Bucureşti, 1926; idem, *Politica rusească la gurile Dunării şi în Marea Neagră*, Bucureşti, 1942.

[9] George Sofronie, *Lupta diplomatică a României pentru suveranitate la Dunărea maritimă*, în „Economia teoretică, organizarea politică şi socială", Comunicări, vol. I, sesiunea 1943/1944, Braşov, 1944.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Regimul juridic al Dunării în lumina documentelor internaţionale care au reglementat navigaţia pe fluviu de-a lungul secolelor face obiectul unei amănunţite şi pertinente analize şi din partea juristului Paul Gogeanu[10].

De aceeaşi chestiune s-a mai ocupat şi un colectiv de autori: L. Bădescu, G. Canja şi E. Glasser[11].

Alte lucrări cu caracter tehnic care pun în evidenţă realizările României în vederea îmbunătăţirii tehnice a navigaţiei pe sectorul românesc al fluviului aparţin şi inginerului Gh. Popescu[12], însărcinat cu problemele tehnice ale comunicaţiilor maritime pe lângă delegaţia română la Conferinţa de pace (1919) şi la Conferinţa internaţională pentru problemele Dunării de la sfârşitul primului război mondial. Ele au apărut îndată după primul război mondial având menirea să facă cunoscut străinătăţii punctul de vedere românesc în chestiunea Dunării.

În istoriografia românească mai noua anchetă istoriografică asupra Dunării a înregistrat rezultate notabile.

Contribuţii însemnate a adus Iulian Cârţână cu o teză asupra *României şi problemei Dunării (1919-1939)*, Bucureşti, 1969[13], şi cu alte studii şi articole. În colaborare cu Ilie Seftiuc autorul a mai publicat monografia: *Dunărea în istoria poporului român*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, 404 p.

Unor aspecte privind poziţia diplomaţiei române faţă de regimul de navigaţie pe Marea Neagră i-a consacrat un studiu bine documentat Şerban Rădulescu Zoner[14], care este şi autorul volumului *Dunărea, Marea Neagră şi Puterile Centrale*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1982.

Aspecte privind impactul chestiunii danubiene asupra Principatelor Române (şi apoi asupra României) în contextul relaţiilor internaţionale româno-habsburgice în secolul XIX au abordat: Leonid Boicu în capitolul VII intitulat *Austria şi chestiunea Dunării* din documentata sa monografie *Austria şi Principatele Române în vremea războiului Crimeei (1853-1856)*, Bucureşti, 1972, p. 411-416; N. Gh. Cazan, în lucrarea *La question du Danube et les relations roumano-austro-hongroise dans les années 1878-1883*, publicată în „Revue roumaine d'histoire", 1979, nr. 1, p. 43-61.

---

[10] Paul Gogeanu, *Dunărea în relaţiile internaţionale*, Bucureşti, 1970.

[11] L. Rădulescu, G. Canja, E. Glaser, *Contribuţii la studiul istoriei regimului internaţional al Dunării*, Bucureşti, 1957.

[12] Gh. Popescu, *La liberté de navigation sur les fleuves internationaux*, Paris, Imprimérie Flinikowski, 1920; idem, *L'internationalisation des fleuves navigables. Le Danube et la Roumanie*, Imprimérie Flinikowski, Paris, 1920.

[13] Iulian Cârţână, *Din activitatea diplomatică a României pentru desfiinţarea comisiei interaliate a Dunării (1919-1920)*, în RA, an 12, nr. 1, 1969; idem, *România şi problema strâmtorilor*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1974; idem, *Activitatea politico-diplomatică a României pentru respectarea drepturilor sale suverane la gurile Dunării*, în „Muzeul Naţional", Bucureşti, 5, 1981, p. 397-400; idem, *Le Danube dans le historiographie roumaine*, în AUB, Secţia Istorie, an XXXII, 1983, p. 91-140.

[14] Şerban Rădulescu-Zoner, *Die Stellung der rumänischen Diplomatie gegenüber dem internationalen Schiffahrtsstatut auf dem Schwarzen Meer zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, în DR, 3, 1975-1976, p. 39-44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O analiză detaliată a relațiilor comerciale româno-engleze în perioada 1803-1878 ocazionează reputatului istoric Paul Cernovodeanu o incursiune în istoricul proiectelor de construire a canalului Dunăre-Marea Neagră[15], subiect tratat de autor și într-un articol separat[16].

O contribuție inedită care îmbogățește dosarul problemei cu documente noi, nepublicate, din Arhivele germane de la Merseburg, aduce studiul *Unveröffentlichte Dokumente in deutschen Archiven über das Projekt des Donau – Meers – Kanalbau (1855-1856)* aparținând cercetătoarei Stela Mărieș, consacrat unui proiect necunoscut din anii 1855-1856[17] (proiectul Thomas Wilson).

Dunărea fiind unul din cele mai mari și importante fluvii ale Europei care scaldă teritoriile statelor germane și ale Austriei îndeosebi era firesc ca de ea să se ocupe scriitori, publiciști și oameni politici din spațiul germanic.

În adevăr, încă de la jumătatea secolului XIX, economiști, jurnaliști și oameni de stat austrieci și germani au fundamentat prin scrierile lor teoria „Dunării germane". Dar statele germane și Austria, care vedeau în Dunăre principala cale de comunicație cu Sud-Estul Europei, s-au lovit la gurile fluviului de Rusia, aflată atunci în plină expansiune.

Amenințarea intereselor germane și austriece pe Dunăre de către Rusia țaristă a fost tema predilectă a publiciștilor germani de la mijlocul secolului trecut[18] și a făcut să curgă multă cerneală, fiind abordată și de oameni de stat, precum fostul cancelar austriac generalul conte de Ficquelmont[19]. Ideea că Dunărea este calea trasată de natură Austriei și Germaniei pentru schimburile ei comerciale cu Orientul și Sud-Estul continentului a fost masiv răspândită în public, tinzând să devină o dogmă.

În aceste condiții nu este de mirare că despre Dunăre s-a scris enorm în spațiul germanic, atât în trecut cât și în timpuri mai apropiate.

În anii din preajma sau din timpul celui de-al doilea război mondial s-au scris în acest sens numeroase lucrări, au apărut și teze de doctorat consacrate Dunării și rolului ei de purtător al relațiilor de schimb cu Europa Orientală[20].

---

[15] Paul Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803-1878)*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 110-111.

[16] Idem, *Românii și primele proiecte de construire a canalului Dunăre-Marea Neagră (1838-1856)*, în RdI, tom 29, nr. 2, 1976, p. 189-205.

[17] Stela Mărieș, *Unveröffentlichte Dokumente in deutschen Archiven über das Projekt des Donau – Meers – Kanalbau (1855-1856)*, în RRH, tom XXVI, 3, 1987, p. 229-243.

[18] I.G. Kohl, *Die Interessen Österreichs, Deutschlands und Russlands an der Donaumündung und Schwarzen Meere*, în „Allgemeine Zeitung", Augsburg, nr. 43, 12 februarie 1849, republicat în „Anul 1848 în Principatele Române", vol. VI, București, 1910, p. 111 și urm.; G. Würm, *Vier Briefe über die Freie Donau-Schiffahrt*, Leipzig, 1855, p. 43.

[19] General Comte de Ficquelmont, *La politique de la Russie et les Principautes Danubiennes*, Paris, 1854, p. 141.

[20] Viktor Pietschmann, *Die Donau, Deutschlands anderer Schicksalsstrom*, Jena, 1938; Margarete Ottolinger, *Die Donau, Wassertrasee Großdeutschlands und Verkehrsweg Nach dem Nahen Osten, Diss*, Wien, 1941, p. 230.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În istoriografia străină, chestiunea Dunării este abordată în excelentul studiu al lui H. Geffcken, *La question du Danube*, Berlin, 1883, sau în lucrările lui G. Demogny, *La question du Danube*, Paris, 1991, M. Gamst şi G. Teich, *Die Donau*, München, 1960, F. Babinger, *Die Donau als Schicksalstrom des Osmanenreiches*, în „Südosteuropajahrbuch", München, 1961, p. 15-22, ş.a.

Juriştii cei mai reputaţi din Apus s-au aplecat şi asupra „chestiunii danubiene". Un studiu capital, o analiză aprofundată din punct de vedere al dreptului internaţional public al regimului juridic internaţional al fluviului ne-a dat-o distinsul jurist Henry Hagnal în monografia sa: *Le droit du Danube international*, publicată la Haga în 1929. Studiul bazat pe cercetări laborioase în arhivele Ballhausplatz-ului relevă resorturile ascunse ale politicii europene, habsburgice şi britanice îndeosebi, în privinţa problemei Dunării.

Cercetările sale luminează astfel aspecte încă puţin cunoscute ale celor două mari politici care au exercitat o influenţă hotărâtoare asupra dreptului fluvial danubian:

1. politica britanică, care a urmărit invariabil îndepărtarea Rusiei de la gurile Dunării şi menţinerea şi întărirea Comisiei Europene a Dunării, şi

2. politica Monarhiei austro-ungare, care a urmărit chiar în afara graniţelor Monarhiei dualiste împlinirea visului unei imposibile hegemonii pe Dunăre.

Acelaşi autor a mai publicat în limba engleză lucrarea *The Danube. Its historical, political and economic importance*, 1920, 168 p.

Dintre lucrările străine cu caracter juridic apărute în Franţa se cuvine a cita teza de doctorat a lui André de Saint Clair, *Le Danube. Étude de droit international*, Paris, 1889, care consacră un întreg capitol „chestiunii române" la conferinţa de la Londra (1883)[21].

Dintre lucrările străine de drept internaţional care tratează mai obiectiv problema regimului internaţional al fluviului consemnăm cartea lui G. Demogny, *Danube et Adriatique*, Paris, 1934, în care autorul surprinde şi aspecte negative ale regimului fluviului la gurile de vărsare, unde C.E.D. se substituie României, încălcându-i astfel drepturile legitime.

În ceea ce priveşte cealaltă mare problemă, aceea a strâmtorilor Bosfor şi Dardanele şi a poziţiei diplomatice a marilor puteri vis-à-vis de aceasta, în istoriografia străină, ea a făcut obiectul unui documentat studiu istoric, bazat pe corespondenţa diplomatică păstrată în Arhivele centrale ruseşti de la Sankt-Petersburg, publicat de directorul acestor arhive, Serge Goriainov: *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, 392 p.

O contribuţie originală în ancheta istoriografică de peste hotare asupra supremaţiei în bazinul pontic aduce studiul Barbarei Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Straits Question. 1870-1887*, Bloomingtonn, Indiana, 1973, care introduce în circuitul ştiinţific informaţii noi furnizate de arhivele otomane, britanice şi habsburgice.

[21] André de Saint Clair, *Le Danube. Étude de droit international*, Thésè pour le doctorat, Paris, 1899, p. 220, Section II: „La question Roumaine et le traité de Londres", p. 152.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cel mai amplu, mai solid și recent studiu consacrat problemei danubiene, privite din punct de vedere juridic, bazat pe o documentație exhaustivă din surse diferite, care oferă cititorului un tablou amănunțit și evolutiv asupra temei în discuție (din antichitate până la zi), aparține unui autor grec de origine, Spiridon Focas, născut în România, și este intitulat *The Lower Danube River in the Southeastern European Political and Economic Complex from Antiquity to the Conference of Belgrade of 1948*, Boulder – New York, Columbia University Press, 1987, 697 p.

În 1931, la Paris, cu ocazia aniversării a 74 de ani de la constituirea Comisiei Europene a Dunării a apărut lucrarea *La Commission Européenne du Danube et son oeuvre de 1856 à 1931*, care se impune printr-o bogată bază documentară, operă a unui colectiv de funcționari ai Comisiei Europene a Dunării, condus de Carlo Rosetti, delegatul Italiei în C.E.D., și Francis Rey, secretar general al aceluiași organism.

Se înțelege că sub atari auspicii lucrarea – dealtminteri remarcabilă prin bogăția documentară și mai ales a materialelor extrase din arhiva acestei Comisii aflate la Galați – oferă o imagine pozitivă a activității C.E.D. și a lucrărilor efectuate de aceasta pe brațul Sulina și trece sub tăcere aspectele negative, acelea care priveau unele practici ale C.E.D. care lezau drepturile legitime ale României la gurile fluviului.

Din sumara trecere în revistă a bibliografiei se poate lesne observa vastitatea și complexitatea temei abordate.

DIE DONAU IN DER GESCHICHTE DER INTERNATIONALEN POLITISCHEN BEZIEHUNGEN DES MODERNEN RUMÄNIENS
Historiographische Anhaltspunkte
(Zusammenfassung)

Der Artikel *Die Donau in der Geschichte der internationalen politischen Bezichungen des modernen Rumäniens. Historiographische Anhaltspunkte* befasst sich mit den wichtigsten einschlägigen neuren und älteren rumänischen und ausländischen Schriften. Diese Literatur zeichnet sich durch Reichtum, Vielfalt und Interdisziplinarität aus. Es handelt sich um die *Einführung* zu einer umfassenderen Arbeit über die Donau als ein äußerst bedeütendes Problem für die internationalen politischen Beziehungen Rumäniens im 19. und 20. Jahrhundert.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DAN PRODAN

PRÉOCCUPATIONS ROUMAINES DE TURCOLOGIE - OSMANISTIQUE (XVe - MILIEU DU XXe S.)

CONSIDÉRATIONS GÉNÉRALES

Le peuple roumain appartenant à la romanité européenne de l'Est, formé à partir du II-e siècle et continuant jusqu'au VII-e siècle, l'ère chrétienne, dans l'espace géographique délimité par Dniestr – Tisza – Danube – Mer Noire, au long des Carpates, est venu en contact et a cohabité avec les peuples migrateurs ou semi sédentaires turciques: les Petchenègues (X-e–XI-e siècles), les Ouses et les Coumans (XI-e–XII-e siècles), les Tatars (à partir du 1241) les Turcs ottomans (après 1369). Entre les Roumains et les Turciques, on a remarqué des influences réciproques apparues dans différents domaines de la vie politique, sociale, économique, culturelle, de la langue, de la toponymie, de l'hydronymie, de l'anthropologie, etc. On fait mention que dans cet ouvrage on n'a pas insisté sur les influences et les présences roumaines dans l'histoire, la culture et la civilisation turciques, avec leurs différents aspects ethno-temporels.

Nous avons l'intention de suivre dans ce chapitre l'évolution des préoccupations roumaines de turcologie-osmanistique manifestées par: la réflexion de l'image "de l'autre" (du Tatar, du Turc – osmanli) dans le mental individuel/collectif roumain, dans les sources historiques roumaines (documentaires, chronistiques, épigraphiques, etc.), par les initiatives de quelques érudits et chercheurs roumains d'étudier l'histoire, la langue, la culture et la civilisation turco-ottomane ou tatare, par les projets officiels initiés et patronnés par les autorités politiques roumaines dirigeantes, qui visaient l'étude de la langue et de l'histoire des populations et des peuples "orientaux" qui ont eu des relations historiques avec les Roumains, d'une part et d'autre part, l'initiation universitaire et/ou post-universitaire dans l'orientalisme-turcologie-osmanistique de quelques jeunes gens appliqués roumains, en Roumanie et/ou à l'étranger.

Nous avons donné au mot "préoccupations" le sens d'investigations et de recherches à caractère historique, linguistique, ethnographique, folklorique, anthroponymique, toponymique, hydronymique, etc. Ces préoccupations se sont concrétisées dans des articles, études, livres, analyses critiques, conférences

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 561–593
https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

publiques (publiées plus tard), qui sont les résultats évidents de l'intérêt ou de la curiosité, constante ou occasionnelle, manifestée par les gens de culture, les historiens, les philologues, les ethnographes, les folkloristes, les anthropologues, etc., spécialistes ou non dans le domaine de l'orientalisme, la turcologie, l'osmanistique. On ajoute à ces catégories de "préoccupations" les initiatives officielles ou privées, sur le plan institutionnel, organisationnel, de direction, de fonder dans les institutions d'enseignement supérieur roumain, les "chaires" ou les "conférences de langues orientales" et/ou d'"histoire turque, liée à l'histoire des Roumains", de quelques bourses d'étude en turcologie historique et/ou philologique, ou de quelques instituts de recherches dans le domaine de l'orientalisme, de la turcologie et de l'osmanistique.

La première catégorie de "présences" et d'"empreintes" turciques, résultats de la cohabitation entre les Roumains et les Petchenègues, les Ouses, les Coumans, les Tatars, les Ottomans, aux siècles X–XIX, s'est matérialisée à la suite des influences et des éléments "orientaux" dans le mental individuel et collectif, dans la langue, l'anthroponymie, la toponymie, l'hydronymie, la culture et la civilisation médiévale et moderne roumaine.[1]

Une autre catégorie d'"échos" de la cohabitation entre les Roumains et les Tatars/Ottomans est représentée par les références et les informations incluses dans les documents officiels de chancellerie, dans les documents écrits par des nobles, des boyards, des commerçants, des chefs de l'église chrétienne catholique ou orthodoxe, lettres envoyées dans le pays ou à l'étranger, émises dans les Pays Roumains à partir de la deuxième moitié du XIV-e siècle.[2]

---

[1] B.P. Hașdeu, *Sur les éléments turcs dans la langue roumaine*, Bucarest, 1886, p. 21; Lazăr Şăineanu, *Elemente turceşti în limba română (Éléments turcs dans la langue roumaine)*, Bucureşti, 1885, p. 146; idem, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române (Influence orientale sur la langue et la culture roumaines)*, tome I-II/1-2, Bucureşti, 1900; docteur Theophil Löbel, *Elemente turceşti, arăbeşti şi persane în limba română (Éléments turcs, arabes et persans dans la langue roumaine)*, Constantinople-Lipsca, 1894, XXIV+p. 104; idem, *Contribuţii la stabilirea originii orientale a unor cuvinte româneşti. Observaţiuni relative la opera "Influenţa orientală asupra limbei şi culturii române" de Lazăr Şăineanu (Contributions à la détermination des origines orientales de quelques mots roumains. Observations relatives à l'œuvre "Influences orientales sur la langue et la culture roumaines" écrite par Lazăr Şăineanu*, dans l'AARM SF. S. II. tome XXX, n. 3, 1908, Bucarest, extrait, p. 40; Vasile Bogrea, *Contribuţii la studiul elementelor orientale în limba română (Contributions à l'étude des éléments orientaux dans la langue roumaine*, dans DR, tome I/1920-1921, Cluj, pages 272-290; Vladimir Drimba, *Paralele sintactice şi frazeologice turco-române (Parallèles syntaxiques et phraséologiques entre les langues turque et roumaine)*, dans DR, tome XI/1944-1948, Cluj, 1948, p. 202-212; idem, *Note de lexicologie română. Elemente turceşti (Notes de lexicologie roumaine. Éléments turcs)*, dans S.C.L., I-ère année, fascicule II/1950, Bucarest, p. 290-296; Victor Spinei, *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X–XIII. Români şi turanici (Réalités ethniques et politiques en Moldavie méridionale aux X-e et XIII-e siècles. Roumains et Touraniens)*, Iaşi, Maison d'édition Junimea, 1985, p. 238; Cornelia Călin-Badea, *Românii şi otomanii în folclorul românesc (Roumains et Ottomans dans le folklore roumain)*, Bucarest, Maison d'édition Kriterion, 1998, p. 249+6 photographies.

[2] DRH, A, Moldavie; B, Valachie; C, Transylvanie; D, Relations entre les Pays Roumains, Bucarest, Ed. Academiei, 1951-1995, 55 volumes.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'impact dur de l'invasion des Tatars dans l'espace roumain en 1241 et les conséquences néfastes de ce véritable "choc nomade asiatique" ont été décrites avec réalisme et avec un profond sentiment humain par le père Rogerius d'Oradea, dans son œuvre *Carmen Miserabile*[3] (*Cântec de jale*, en français, *Complainte*). C'est la première information connue dans l'espace roumain du fait historique qu'on vient de mentionner.

Au milieu du XV-ème siècle, le prêtre Gheorghe le Transylvain de Ramoş (Rumeş) a eu une "expérience personnelle turcologique" dans l'Empire ottoman. Cet "islamiste transylvain du XV-e siècle" connu encore sous le nom de Frater Georgius de Hungaria ou de "Captivus Septemcastrensis", prisonnier des Ottomans entre 1438-1458, a exposé ses considérations sur les *Turcs ottomans* dans son célèbre *Tractatus de Moribus, Condicionibus et Nequicia Turcorum*, I-ère édition, Rome, 1480-1481.[4] *La Contribution turcologique et osmanistique* du prêtre Gheorghe le Transylvain, le contemporain de Jörg von Nüremberg[5] ou de Constantin Mihailovici d'Ostroviţa[6] (noms fameux appartenant à une série de "prisonniers chrétiens incarcérés par les Ottomans" au XV-e siècle, parmi lesquels je mentionne aussi Johann Schiltberger ou Giovanni Maria Angiolello) est très précieuse. C'est une source historique transylvaine pour l'histoire des Ottomans et en même temps une œuvre littéraire représentative de la culture transylvaine précoce, en latin. *Tractatus* est une source historique exceptionnelle au sujet des relations inter religieuses entre *le christianisme* et *l'islamisme*, dans une période de confrontation permanente entre l'Empire byzantin et l'Empire ottoman vers le milieu du XV-e siècle.

Les Roumains et les Ottomans ont été voisins sur le cours inférieur du Danube pendant environ cinq siècles (jusqu'à la fin du XIV-e siècle – 1878). Ce

---

[3] Rogerius, *Carmen Miserabile (Complainte)*, édition G. Popa-Loisseanu, Bucarest, 1935 (*Izvoarele istoriei românilor*, en français, *Les sources de l'histoire des Roumains*, tome IV).

[4] Alexandru I. Stan, *Preotul Gheorghe, islamist transilvănean din secolul al XV-lea (Le prêtre Gheorghe, l'islamiste transylvain du XV-ème siècle)*, dans S.T., année XXII, no 3-4/1970, Bucarest, p. 291-298; I.A.B. Palmer, *Frater Georgius de Hungaria, O.P., and The Tractatus de Moribus, Condicionibus et Nequicia Turcorum*, in "Bulletin of the John Rylands Library", tome 34, no. 1/September 1951, Manchester University Press, p. 44-68.

[5] Jörg von Nüremberg, *Geschichte von der Turkey*, Memmingen, 1482, p. 14. Le maître Jorg, qui était fondeur de canons, a été prisonnier chez les Turcs pendant deux décennies: d'abord en Bosnie (1460-1463), ensuite à Istanbul (1463-1480) ayant ainsi la possibilité de venir en contact et de bien connaître "le monde ottoman" [voir C.I. Karadja, *Cronica lui Jörg von Nürnberg (Chronique de Jörg von Nüremberg)*, dans le volume *Omagiu lui Ioan Lupaş la împlinirea vârstei de 60 de ani. August 1940 (Hommage en l'honneur de Ioan Lupaş à l'anniversaire de ses 60 ans. Août 1940)*, Bucarest, 1943, p. 338-409+page 14 en fac-similé].

[6] *Pamiętniki Janczara czyli kronika turecka Konstantego z Ostrovicy (Les souvenirs du janissaire ou la chronique turque de Constantin d'Ostroviţa)*, édition critique écrite par J. Lós, dans «Rozprawy Akademii Umiejętnosći – Wydziae Filologiczny», III-e série, tome VI, Cracovia, 1913, p. 1-72. En 1455, Constantin Mihailovici d'Ostriţa est devenu prisonnier des Ottomans et ensuite janissaire dans l'armée de Mehmed II Fātih. Mis en captivité par les Hongrois, en 1463, il a réussi à s'échapper dans le Royaume polonais, vers 1470-1471 [voir *Călători străini despre Ţările Române (Voyageurs étrangers parlant des Pays roumains)*, tome I-er, soigné par Maria Holban, Bucarest, Éditions Scientifiques, 1968, p. 123-128].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

voisinage a conféré un caractère à part, particulier, *sui-generis* aux relations complexes, sur plusieurs plans, roumains-ottomans, dans la période mentionnée. Les rapports de *protection tributaire (himāyet-harāçgüzār)* entre l'Empire ottoman, véritable *centre et facteur de pouvoir*, bi- et tricontinental et les Pays roumains, "payeurs de tribut" (*harāçgüzār*)[7] ont été saisis par les Roumains, au long des siècles, dans leurs formes concrètes de manifestation politique et juridique, militaire, stratégique et tactique, économique et commerciale, culturelle et religieuse, etc. Le voisinage danubien, les relations bilatérales, l'évolution de la situation politique, militaire, économique et commerciale internationale en Europe Centrale et de l'Est, le désir de garder l'entité et l'identité roumaines ainsi que la curiosité native, se trouvent à l'origine des essais de quelques représentants des classes dirigeantes et des couches moyennes roumaines en vue de connaître mieux les Ottomans, "les Turcs", ces partenaires séculaires, de "voisinage immédiat" et de cohabitation. Leurs observations, leurs témoignages et leurs notes écrites, parvenus jusqu'à nous, prouvent la variété des degrés et des niveaux de perception de "l'autre", du "Turc païen et oppresseur", à cause des différences de religion, de langue, d'éducation et de culture, de la situation matérielle, des conjonctures politiques, militaires, des différentes périodes de conscientisation, etc.

Les premières mentions sur les Tatars et les Turcs ottomans ont été incluses dans les chroniques slavo-roumaines, élaborées au XVI-e siècle. Ces références lapidaires ont visé uniquement des aspects et des épisodes des relations entre les Roumains et les Ottomans de l'époque d'Étienne le Grand et le Saint (1457-1504), sans faire des mentions spéciales à l'histoire de l'Empire ottoman.[8] Des informations plus précises et plus complètes au sujet des relations entre les Roumains et les Turcs et de l'histoire des Ottomans des trois premiers quarts du XV-e siècle se trouvent dans les chroniques élaborées par Macarie, Eftimie et Azarie à la demande des grands princes roumains Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanu et Petru Şchiopul. L'évolution des relations entre les Moldaves, les Roumains et les Ottomans entre 1504-1574 a été présentée en tenant compte des propres intérêts moldaves et roumains, de l'augmentation du pouvoir militaire et de l'influence politique ottomane en Europe Centrale danubienne. Dans ces chroniques il y a aussi des références distinctes à

[7] Mihai Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în evul mediu (Les Pays roumains et la Sublime Porte. Le cadre juridique des relations roumaines et ottomanes au Moyen Âge)*, préfacé par le professeur Halil Inalcik, Bucarest, Éditions Encyclopédiques, 1993, p. 299; Viorel Panaite, *Pace, război şi comerţ în Islam. Ţările Române şi dreptul otoman al popoarelor (secolele XV–XVIII) [Paix, guerre et commerce en Islam. Les Pays Roumains et le droit ottoman des peuples (aux XV–XVIII-ème siècles)]*, Bucarest, Éditions All, 1998, p. 576.

[8] *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ion Bogdan (Les Chroniques slavo-roumaines aux XV–XVI-ème siècles, publiées par Ion Bogdan)*, édition revue et complétée par P.P. Panaitescu, Bucarest, Éditions de l'Académie roumaine, 1959, p. 1-73; Mihai Berza, *Les Turcs, l'Empire ottoman et les relations entre les Roumains et les Turcs dans l'historiographie moldave du XV-e au XVII-ème siècles*, dans RÉSEE, X, no 3/1972, Bucarest, p. 595-602.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'histoire ottomane: les guerres et les étapes des conquêtes ottomanes en Europe Balkanique et Centrale, en Afrique du Nord-est, dans la région iranienne-caucasienne. Ces chroniqueurs ont présenté les faits historiques d'une manière partisane et ils les ont analysés conformément aux impératifs de l'époque respective et aux intérêts complexes de leurs maîtres. Par conséquent, dans ces chroniques on peut distinguer les attitudes qu'ont adoptés leurs auteurs à l'égard des Turcs ottomans. De la sorte, on observe une connotation politique et une connotation religieuse de ces attitudes. Du point de vue religieux, la position des chroniqueurs (des membres du clergé chrétien orthodoxe!) a été catégorique et irrévocable: d'une part le rejet, d'autre part le combat véhément contre l'islamisme! En ce qui concerne les événements et les évolutions politiques dans la région danubienne, l'attitude des chroniqueurs s'est manifestée d'une manière complexe, multidirectionnelle: la continuation de la lutte chrétienne antiottomane, vu l'évidente disproportion de forces entre la Moldavie et l'Empire ottoman. L'image du sultan ottoman a évolué de l'"empereur barbare" à l'"empereur – instrument de Dieu" ou à l'"empereur protecteur", dans la vision de Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanu ou Petru Şchiopul. C'était l'expression de la partielle résignation devant le pouvoir, l'agressivité et la cupidité de l'armée et des dirigeants ottomans.[9] Au XVI-e siècle, l'image des Ottomans et de l'Empire ottoman dans la chronistique officielle moldave (Macarie, Eftimie, Azarie) dénote une perception évolutive, déterminée par la pénétration militaire-politique ottomane en Europe Centrale danubienne et par l'évolution des rapports entre les Roumains et les Ottomans. Si jusqu'en 1538, l'année de l'expédition militaire du sultan Süleymān I-er en Moldavie, la vision "officielle" à l'égard des Ottomans n'a pas dépassé l'ensemble des interprétations des chroniqueurs anonymes qui ont vécu à l'époque d'Étienne le Grand et le Saint, après cette année, la perception et la réflexion du phénomène ottoman par les chroniqueurs mentionnés ci-dessus, se sont nuancées et diversifiées, ont évolué graduellement, en démontrant un plus fort ancrage dans la réalité quotidienne complexe de ces temps-là.[10]

Quant aux préoccupations de turcologie-osmanistique, un significatif pas en avant, a été fait par les historiographes humanistes roumains du XVII-e siècle. L'augmentation de l'intérêt pour les Ottomans et les Tatars, a eu lieu dans les conditions de la maturation de l'historiographie roumaine, de la détermination de ses thématiques fondamentales, de la définition de quelques attitudes et mentalités collectives, généralisées, relatives aux relations des Roumains avec les voisins.

---

[9] *Cronicile slavo-române (Les Chroniques slaves et roumaines)*, p. 106-151; Mihai Berza, *œuvre citée*, p. 602-609; Ion Matei, *Contributions aux débuts des études de turcologie en Roumanie, XVI–XVIII-e siècles*, dans RÉSEE, XXVI, no 2/1988, Bucarest, p. 101.

[10] Călin Felezeu, *Imaginea Imperiului Otoman în cronistica moldoveană a secolului al XVI-lea (Image de l'Empire ottoman dans la chronistique moldave du XVI-e siècle)*, dans "Tribuna", série nouvelle, année IV, no 23 (2032) 11-17, juin 1992, Cluj-Napoca, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Grigore Ureche, dans son œuvre, *Letopiseţul Ţării Moldovei... (1359-1594)*[11] rédigée en forme finale en 1645-1646[12] a analysé dans des paragraphes séparés l'évolution et le caractère des relations complexes entre les Roumains, les Tatars et les Ottomans (sur le plan militaire, politique, culturel, religieux) et a consacré des sous-chapitres spéciaux à l'histoire et à la géographie des Tatars dans *"De Împărăţia tătărească şi de obiceiul lor şi cât loc cuprinde Ţara Tătărască" ("Sur l'Empire tatar, sur les coutumes des Tatars et sur l'espace occupé par le Pays des Tatars")* et à celles des Ottomans dans *"De Împărăţia Turcilor şi de la începutul lor şi de adausul lor..." ("Sur l'Empire des Turcs, sur leur origine et leur augmentation...")*. Pour la rédaction de ces sous-chapitres, les premières unités distinctes introductives dans le passé des Tatars Ottomans de l'historiographie roumaine, l'auteur a utilisé des sources historiques et géographiques occasionnelles, en spécial les œuvres de Martin Kromer, Sebastian Münster ou de Gerard Kremer-Mercator.[13] Les principales directions de la conduite de Grigore Ureche à l'égard des Tatars/Ottomans ont été les suivantes: les Turcs étaient des "païens, les ennemis de toute la chrétienté", ce qui déterminait l'opposition irréductible entre l'islamisme et le christianisme; la lutte antiottomane des Roumains ; l'opposition religieuse mentionnée, doublée d'une opposition politique, ayant des connotations nationales; la création d'un front européen antiottoman; la collaboration fortuite entre les Moldaves et les Ottomans, imposée par le rapport de force, défavorable aux Roumains, était uniquement temporaire et on désirait son abandon lorsque les circonstances devenaient plus avantageuses pour les chrétiens; le comportement agressif, brutal, corrompu, fluctuant, des armées ottomanes et surtout des dirigeants locaux ou centraux ottomans; l'histoire, l'organisation, les mentalités, la religion, les traditions, les coutumes ottomanes ou tatares devaient être présentées et connues pour pouvoir être combattues avantageusement.[14]

Comme une suite aux *Annales* de Grigore Ureche, l'historiographe humaniste moldave Miron Costin a élaboré *Letopiseţul Ţării Moldovei, de la Aaron Vodă încoace...(1595-1661) – (les Annales du Pays de la Moldavie, depuis le règne d'Aaron Vodă et jusqu'à nos jours...)*[15]. En nous rapportant toujours à Grigore Ureche, nous précisons que les préoccupations de turcologie-osmanistique et tataristique de Miron Costin ont été meilleures que celles de son

[11] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei (Les Annales du Pays de la Moldavie)*, édition soignée avant-propos, index et glossaire écrites par P.P. Panaitescu, II-e édition, revue, Bucarest, E.S.P.L.A., 1958, p. 258.

[12] Dumitru Velciu, *Grigore Ureche*, Bucarest, Éditions Minerva, 1979 (422 p.), p. 196.

[13] *Ibidem*, p. 299-303; Dan Horia Mazilu, *Noi despre Ceilalţi. Fals tratat de imamologie (En parlant des Autres. Faux traité d'imamologie)*, Iaşi, Éditions Polirom, 1999, p. 71-73.

[14] Mihai Berza, *œuvre citée*, p. 610-618; Ion Matei, *œuvre citée*, p. 101-102; D.H. Mazilu, *œuvre citée*, p. 71-73.

[15] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei, de la Aaron Vodă încoace... 1595-1661 (Les Annales du Pays de la Moldavie, depuis le règne d'Aaron Vodă et jusqu'à nos jours...1595-1661)*, dans idem, *Opere (Œuvres)*, édition critique, ayant un avant-propos, des notes, des commentaires, des variantes, un index et un glossaire signés P.P. Panaitescu, Bucarest, E.S.P.L.A., 1958, p. 41-201.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prédécesseur, par la conception historique des approches, par la qualité et la quantité des informations et des connexions historiques. De telle manière, Miron Costin a présenté l'histoire de la Moldavie dans le cadre général des évolutions politiques de l'Europe Centrale et du Sud-Est. Il a présenté les événements historiques des pays situés aux alentours de la Moldavie, parmi lesquels se trouvait l'Empire ottoman, ensemble et en étroite liaison avec ceux de son pays, ce qui dénote une conception historique moderne, intégrante[16].

De ce point de vue, toutes les actions politiques des grands voïvodes et princes régnants de la Moldavie, à cette époque-là, étaient soit en concordance avec les intérêts des Ottomans, soit contre ceux-ci. Aucun fait politique ne pouvait être accompli sans l'implication des Ottomans, partisane ou hostile. En ce qui concerne l'attitude de Miron Costin envers la domination ottomane sur la Moldavie, l'historiographe humaniste moldave ne croyait plus en la mobilisation et le revirement des énergies populaires, comme Grigore Ureche, mais il a dirigé son attention vers un aide chrétien, venu de l'extérieur, en spécial de la part des Polonais, surtout après la victoire d'Ian Sobieski contre les Ottomans, sous les murailles de Vienne, en 1683[17]. Philo polonais convaincu et réaliste, Miron Costin a souligné d'une manière tranchante, la différence irréconciliable qui existe entre le monde chrétien et celui musulman. Malgré le fait que l'Empire ottoman se trouvait en déclin et le monde chrétien commençait une nouvelle étape de la croisade séculaire anti-ottomane, après 1683, Miron Costin se montrait pessimiste à l'égard de l'évolution et de l'avenir des relations entre les Moldaves et les Ottomans, influencés, à son avis, par le facteur divin et par la causalité humaine.[18]

Le dernier représentant de la "série d'or" de l'historiographie humaniste moldave a été Ion Neculce, l'auteur de *Letopiseţul Ţării Modovei (1661-1743) (Les Annales du Pays de la Moldavie)*[19]. L'œuvre d'Ion Neculce offre un vaste bagage informationnel de politique internationale, centrale et de l'Europe de l'Est. En parlant des évolutions politiques dans les zones voisines de l'espace roumain, l'auteur a assimilé et a continué la méthode développée par son prédécesseur, Miron Costin, d'intégration organique de l'histoire de la Moldavie dans le cadre des déroulements mentionnés, politico-militaires, diplomatiques, sociales, culturels, religieux, dans un vaste espace qui s'étend de la Suède jusqu'à la Mer Méditerranée, de Vienne/Berlin jusqu'à la Mer Caspienne. Ion Neculce a individualisé du point de vue ethnique et morale, comportemental, militaire, religieux, etc., le "Turc", dans le cadre des communautés humaines

[16] Miron Costin, *Letopiseţul (Les Annales)*, p. 130; P.P. Panaitescu, *Miron Costin*, dans M. Costin, *Opere (Œuvres)*, p. 23; Mihai Berza, *œuvre citée*, p. 618.

[17] P.P. Panaitescu, *œuvre citée*, p. 14; Mihai Berza, *œuvre citée*, p. 618-619; Dumitru Velciu, *Miron Costin, interprétations et commentaires*, Bucarest, Éditions Minerva, 1973, p. 135-138.

[18] P.P. Panaitescu, *œuvre citée*, p. 15; Mihai Berza, *œuvre citée*, p. 619-625.

[19] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Modovei de la Dabija-Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (Les Annales du Pays de la Moldavie depuis le règne de Dabija-Vodă jusqu'au deuxième règne de Constantin Mavrocordat)*, dans idem, *Opere (Œuvres)*, édition critique et avant-propos écrits par Gabriel Ştrempel, Bucarest, Éditions Minerva, 1982, p. 195-861.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

voisines, avec le peuple roumain. Bien que chrétien "ayant la peur de Dieu", Ion Neculce n'a pas manifesté à l'égard de l'islamisme une opposition irréconciliable mais une attitude plus nuancée, plus permissive, parce qu'il a vu dans la religion d'Allāh la croyance religieuse de "l'autre", d'un "partenaire" de dialogue et de collaboration. Comme une résultante de son horizon gnoséologique, l'historiographe humaniste moldave n'a pas saisi la réalité ottomane d'une manière uniforme, schématique, linéaire[20] mais d'une manière différenciée, suivant les circonstances.

A la suite de l'antagonisme interne ethnique, les Turcs ont été caractérisés comme tolérants du point de vue de la religion et fanatiques en même temps, braves, honnêtes ou bien lâches et corrompus, fins diplomates ou esprits insignifiants et obtus, gens de culture ou ignorants célèbres. Les insuccès et la décadence ont conduit à l'accentuation des prétentions non justifiées et de la domination multidirectionnelle de la Moldavie[21]. La guerre des Moldaves et des Russes contre les Ottomans de 1711 circonscrit à la lutte pour regagner l'indépendance de la Moldavie par rapport à l'Empire Ottoman, a été présenté par Ion Neculce, qui était un patriote sincère et constant, sous son aspect politique, diplomatique, militaire et national. L'auteur, très attentif aux évolutions complexes dans l'espace carpato danubien, a conscientisé et a fixé pour la postérité le statut international de la Moldavie: pays trouvé sous la protection tributaire ottomane, qu'on ne désirait pas transformer en *paşalīk* (*pachalīk*) ottoman[22]. Le cours des relations entre les Moldaves et les Ottomans était établi par le facteur divin d'une part et par des causes et des déterminations humaines, de l'autre part[23].

Ion Neculce n'a pas compris et il n'a pas clairement expliqué l'introduction des règnes des Phanariotes en Moldavie à partir du 1711[24]. Cette incompréhension de l'implantation d'un autre régime politique, au début du XVIII-e siècle, représentait au fond, l'attitude générale de la société moldave envers l'implant politique des Phanariotes dans l'organisme de l'État moldave.

---

[20] Ion Neculce, *Letopiseţul*, passim; Mihai Berza, *Ion Neculce şi societatea moldovenească a veacului al XVIII-lea (Ion Neculce et la société moldave du XVIII-e siècle)*, dans idem, *Pentru o istorie a vechii culturi româneşti (Pour une histoire de l'ancienne culture roumaine)*, Bucarest, Éditions Eminescu, 1985 (265 pages), p. 136-137; Dumitru Velciu, *Ion Neculce*, Bucarest, Éditions de la Jeunesse, 1968, p. 163-166.

[21] Ion Neculce, *Letopiseţul*, passim; Mihai Berza, *œuvre citée*, p. 137; Gabriel Ştrempel, *Introducere (Introduction)* à Ion Neculce, *Opere (Œuvres)*, p. 25-26.

[22] En parlant des négociations de paix de Karlofça (Carlowitz) de 1698, Ion Neculce a affirmé d'une manière catégorique que "le Pays de la Moldavie (...) est indépendant; on lui a imposé le protectorat turc, on ne l'a pas soumis à l'aide de l'épée" (I. Neculce, *Letopiseţul*, p. 398). En parlant de l'occupation de Kamensk par les Ottomans en 1672, Ion Neculce a exprimé la nécessité vitale de conserver l'existence de l'État de la Moldavie. "Nous, les Moldaves, nous sommes contents de voir l'Empire ottoman s'étendre partout, mais nous ne sommes pas contents de le voir nous inclure" (I. Neculce, *Letopiseţul*, p. 221).

[23] Mihai Berza, *œuvre citée*, p. 130-131.

[24] Voir l'énumération et l'analyse des causes de cette omission d'Ion Neculce, chez l'écrivain Mihai Berza, *œuvre citée*, p. 138-139; ou chez D.H. Mazilu, *œuvre citée*, p. 193-195.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Les chroniques mineures de la Moldavie, écrites pendant et sur les époques pré phanariotes et phanariotes de l'histoires de ce pays (la seconde moitié du XVII-e siècle – début du XIX-e siècle), rédigées sur commande, contiennent des références à l'Empire ottoman et à la société ottomanes et orientale, dans la mesure où ces entités et réalités complexes ont interféré et ont influencé l'organisme de l'État et la société de l'espace carpato-dnieprien[25].

Les caractéristiques des étapes et de l'évolution des rapports complexes entre la Valachie et l'Empire ottoman du XVI-e siècle jusqu'au XVIII-e siècle ont beaucoup influencé l'historiographie chronistique valaque de cette époque-là. Dans la plupart des chroniques, élaborées soit à la demande du prince régnant, soit à la demande de quelques groupes de boyards, l'attitude envers l'Empire ottoman, la société ottomane, les relations entre les Roumains et les Ottomans, a été déterminée par plusieurs facteurs: le cours et le niveau objectif des interférences entre les Roumains et les Ottomans; le centre ou le facteur de pouvoir qui a commandé les écrits; les intérêts politiques, militaires, économiques, etc., internes et européens; la diminution du pouvoir de l'institution princière et l'augmentation de l'influence des partis des boyards; les combats internes entre ces groupements de boyards et leurs échos à Istanbul; l'introduction du régime phanariote en Valachie (1716).

Dans ces chroniques internes, on a présenté les événements politiques de l'Empire ottoman et l'évolution de la société ottomane, orientale, soit dans des paragraphes ou dans des sous-chapitres spéciaux, soit intégrés dans l'histoire générale de l'Europe Centrale et de sud, dans laquelle la Valachie était inséparablement incluse. À l'époque de Constantin Brâncoveanu (1688-1714), on a élaboré les plus importantes et les plus précieuses chroniques. Ces créations présentent graduellement la politique au Sud-Est de l'Europe du grand voïvode et prince valaque et les étapes de l'introduction du régime phanariote dans la Valachie[26].

Dans l'historiographie transylvaine des XVI–XVII-e siècles, lorsque la principauté de la Transylvanie avait des relations complexes, sur plusieurs plans, de protection tributaire, avec l'Empire ottoman[27], les préoccupations de turcologie-osmanistique se sont manifestées sous différentes formes. Les mentions spéciales concernant les Ottomans et la société ottomane, les relations des Transylvains avec les Ottomans, ont acquis une place de premier ordre dans les chroniques transylvaines. Ces informations ont été complétées avec les

[25] Dumitru Velciu, *Cronica anonimă a Moldovei, 1661-1709. Pseudo – Nicolae Costin. Studiu critic (Chronique anonyme de la Moldavie, 1661-1709. Pseudo – Nicolae Costin. Étude critique)*, Bucarest, Éditions Minerva, 1989, 290 pages; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi (Histoire de l'ancienne littérature roumaine)*, Bucarest, Éditions Minerva, 1980, p. 322-346.

[26] Dumitru Velciu, *Cronicarul Radu Popescu (Le chroniqueur Radu Popescu)*, Bucarest, Éditions Minerva, 1987, p. 95-225; N. Cartojan, *œuvre citée*, p. 419-498 ; D.H. Mazilu, *œuvre citée*, p. 189-193.

[27] Călin Felezeu, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688) [Le Statut de la Principauté transylvaine dans ses rapports avec la Sublime Porte (1541-1688)]*, Cluj-Napoca, 1996, 383 pages.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

impressions et les échos des voyageurs officiels dans l'Empire ottoman de quelques diplomates transylvains, rédigés plus tard[28].

Aux XVII-e et XVIII-e siècles l'historiographie roumaine, officielle, princière ou de groupe (des boyards ou des nobles), a reflété aussi les réalités complexes qui existaient dans *la société ottomane*, par l'élargissement des horizons des observations et des analyses sur quelques "segments" de la civilisation ottomane, ignorés jusqu'alors: activité économique, les conflits sociales, les manifestations culturelles, religieuses, la vie quotidienne, les aspects financiers, etc.[29]

"L'image de l'autre, du Turc, représenté symboliquement par la réalité de la société ottomane, a traversé les siècles XV–XVIII, et s'est constituée au fur et à mesure de l'amplification de l'information historique modelée par toute une série de facteurs, reflétant fidèlement le mental collectif et les options culturelles, religieuses et politiques des générations"[30].

Une autre forme de manifestation des préoccupations roumaines de turcologie-osmanistique du XVII-e siècle et jusqu'au XVIII-e siècle a été le grand intérêt témoigné par la société roumaine pour l'Asie, concrétisé d'une part par les voyages de quelques Roumains sur l'immense continent (*connaissance directe, sans intermédiaire*) et de l'autre part par la traduction, la reproduction/l'édition, la diffusion et la perception de quelques ouvrages géographiques et historiques sur l'Orient (*connaissance indirecte, par un intermédiaire*). Le voyage et les récits de voyage de Nicolae Spătarul-"Milescu"[31] en Russie, en Asie Centrale (Sibérie) et dans l'Empire Chinois et retour (1675-1677)[32] font partie de la première catégorie.

---

[28] Ion Matei, *œuvre citée*, p. 103.

[29] Călin Felezeu, *Societatea otomană în istoriografia românească a secolelor XVII–XVIII (La société ottomane dans l'historiographie du XVII-e et du XVIII-e siècles)*, dans C.L.S.O. I, 1989, Bucarest, p. 165-179.

[30] Idem, *Imaginea societății otomane în istoriografia românească în secolele XV–XIX (Image de la société ottomane dans l'historiographie du XV-e et du XIX-e siècles)*, dans le volume *Cultură și societate în epoca modernă (Culture et société à l'époque moderne)*, Cluj-Napoca, Éditions Dacia, 1990, p. 159-167.

[31] P.P. Panaitescu, *Nicolae Milescu Spătarul*, édition soignée, avant-propos et notes écrites par Ștefan S. Gorovei, Iași, Éditions Junimea, 1987, 108 pages; Ștefan S. Gorovei, *Nicolae (Milescu) Spătarul – Contribuții biografice (Nicolae Milescu Spătarul – Contributions biographiques)*, dans AIIAI, XXI, 1984, Iași, p. 179-192.

[32] Nicolae Spătarul-Milescu, *Jurnal de călătorie în China (Journal de voyage en Chine)*, traduction, avant-propos, indications biographiques écrits par Corneliu Bărbulescu, Bucarest, Éditions Eminescu, 1974, 337 pages; II-ème édition, 1987, 400 pages; idem, *Descrierea Chinei (Description de la Chine)*, traduction, préface, tableau chronologique et notes écrits par Corneliu Bărbulescu, Bucarest, Éditions Minerva, 1975, 264 pages; idem, *Stateinîi Spisok (1675-1677) – Documentul de stat al lui Nicolae Spătarul în China (1675-1677) – [Stateinîi Spisok (1675-1677) – Le Document qui atteste le séjour de Nicolae Spătarul en China (1675-1677)]*, publié par J. Arseniev, Sankt-Petersburg, 1906. Pour la diffusion en Europe des écrits "orientaux" de Nicolae Spătarul, voir Zamfira Mihail, *La diffusion des écrits "orientaux" de Nicolae Le Spathaire Milescu*, en RESEE, XXIII, n. 2/1985, Bucarest, p. 117-129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Le *globe-trotter* moldave, qui se trouvait au service du tsar russe, a traversé la Sibérie (l'Asie Centrale), où des peuples ou bien des populations d'origine *turcique* ont vécu ou vivaient encore. Ainsi, en juillet 1675, Nicolae Spătarul, a-t-il traversé le cours supérieur du fleuve Ienisseï et la région limitrophe. En s'intéressant au relief et aux cours d'eaux du cours supérieur du fleuve Ienisseï, le voyageur moldave a été informé par les autorités locales russes et par les guides autochtones que sur les rives du fleuve, en amont du bourg Krasnoïarsk, dans le massif montagneux le Saïan d'Ouest, il y avait un rocher imposant sur lequel on avait ciselé un texte dans le vieux alphabet "runique" *turcique*.

Ces inscriptions étaient accompagnées par des sculptures murales, représentant des scènes de l'histoire précoce des Turcs de l'Asie Centrale. Nicolae Spătarul *n'a pas vu personnellement* les inscriptions turciques de la zone du cours supérieur du fleuve Ienisseï mais il en a appris des récits et des descriptions *des gens du pays*, et il a inclus ces informations importantes, inédites dans ses notes *orientales*[33]. Ses notes constituent la première mention d'un voyageur européen (un Roumain!) en Asie Centrale sur les inscriptions turciques[34] qui se trouvaient dans la zone du cours supérieur du fleuve Ienisseï.

Au cours du XVII-e siècle, les humanistes roumains ont manifesté un intérêt de plus en plus grand pour les ouvrages historiques et géographiques (*les cosmographies)* ouest ou central européennes où, la description de l'Asie, de l'Orient, occupait une place de premier ordre. Cette forme des préoccupations roumaines pour l'orientalisme – la turcologie s'est manifestée par la réception et la diffusion, dans les milieux cultes transylvains, des éditions en langue latine de ces *cosmographies*. D'autre part, à la fin du XVIII-e siècle, on a traduit en langue roumaine et on a diffusé, par des copies manuscrites, les géographies descriptives *de l'Asie, de l'Orient*. Il est utile de rappeler dans ce contexte les copies réalisées entre 1693-1703 par Costea Dascălul de l'Église "Sf. Nicolae" de Şcheii Braşovului[35], ou par Ion Cojocarul sîn Dobre (Ioan Dobrescu, en 1813), bedeau à l'Église Batişte de Bucarest.

Les raisons de cet intérêt *orientalistique, géographique et historique* sont diverses: l'éternelle curiosité humaine; les Roumains ont considéré l'Asie (l'Orient) comme l'endroit d'origine des Tatars et des Turcs ottomans, avec lesquels les habitants de l'espace situé entre les Carpates, le Danube et la mer Noire ont eu des rapports complexes, multiples, dès le XVIII-e siècle, et par conséquent, "l'espace asiatique oriental" a été étudié comme tel; *l'Asie (l'Orient)*, même si c'était un "vieux monde", un berceau de civilisations, par l'existence historique proprement dite, apparaît aux yeux des Roumains comme "un monde

[33] Idem, *Jurnal (Journal)*, p. 57-58; D.H. Mazilu, *œuvre citée*, p. 51-60.

[34] Muharem Ergin, *Orhun Abideleri (Monumentele de pe Orhon)*, Istanbul, 1973, 189 pages.

[35] *Povestea Ţărilor Asiei. Cosmografie veche românească (L'histoire des Pays de l'Asie. Vieille cosmographie roumaine*, édition soignée par Cătălina Velculescu e V. Guruianu, illustrations faites par Mihaela Dumitriu, après les dessins de l'époque, Bucarest, Éditions Vestala, 1997, 143 pages.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nouveau" par rapport à l'Europe, en ce qui concerne l'exploration et la connaissance géographique et historique, *directe, sans intermédiaire.*

Une nouvelle forme de manifestation des préoccupations roumaines de turcologie-osmanistique a été représentée par l'élaboration, la reproduction/la publication, la diffusion, la perception et l'emploi dans différents buts des contributions relatives à l'histoire des Turcs ottomans, de l'Empire et de la société ottomane. Ces *histoires,* ayant des valeurs scientifiques différentes, inégales, ont représenté, *de facto*, des finalités de perception dans le milieu intellectuel roumain de l'image de "l'autre", "du Turc qui se trouvait à proximité" d'un partenaire de dialogue et de collaboration au long du Danube, qui devait être connu, "radiographié" le mieux possible, si bien pour la détermination des cadres d'une cohabitation zonale, ainsi que pour l'affirmation de la propre identité, de la conscience latine, orthodoxe, nationale, européenne.

La première d'entre ces histoires a été une compilation, ayant le titre *Istorie aliasă pre scurt, din multe letopiseţe, izbrănită, întru care se arată toţi împăraţii turceşti, câţi au fost din începutul împărăţiei lor până astăzi (Histoire choisie parmi beaucoup de chroniques, en résumé, où l'on voit tous les empereurs turcs, qui ont été depuis le début de leur empire et jusqu'à présent),*[36] écrite immédiatement après l'année 1655 et attribuée par Nicolae Iorga à Nicolae Spătarul-"Milescu". L'ouvrage, gardée en copie, réalisée par le copiste Andronic, du Monastère Caşin, en 1673, comprend les biographies de 27 sultans, depuis Osman Ier et jusqu'à Mehmed IV, avec les tableaux, réels ou imaginaires, afférents.

En 1704, dans la Valachie, le grand prince et voïvode Constantin Brîncoveanu a ordonné la traduction de la langue turque, osmanli en langue grecque, d'une histoire des exploits des sultans ottomans, probablement faite d'après la chronique d'un historiographe ottoman de cette époque-là[37].

Après une décennie, en 1715, Constantin Diichiti a écrit un journal de campagne *sui-generis*, sur la participation d'un corps d'armée expéditionnaire valaque à l'attaque ottoman sur la Péninsule Morée[38].

De la première moitié du XVIII-e siècle on a une autre contribution relative au passé des Ottomans, intitulée *Chipurile împăraţilor turceşti, dimpreună cu istoriile lor scrise pe scurt, în ce fel au urmat unul după altul, de la cel dintâi până la cel de acum, la împărăţie (Les portraits des empereurs turcs avec leurs histoires, écrites en résumé et comment se sont-ils succédés, depuis le premier, jusqu'à celui qui règne à présent),* c'est-à-dire depuis Osman I-er à Ahmed III, avec leur portraits en couleurs, imaginaires ou réels, conservée à la

[36] Publiée par Nicolae Iorga dans *Studii şi documente cu privire la istoria românilor (Études et documents concernant l'histoire des Roumains),* tome IX, Bucarest, 1905, p. 186-213.

[37] Ion Matei, *ouvre citée,* p. 104-105.

[38] *Cronica expediţiei turcilor în Moreea – 1715 atribuită lui Constantin Diichiti (Chronique de l'expédition des Turcs en Morée – 1715 attribuée à Constantin Dioiketes)*, publiée par Nicolae Iorga, Bucarest, 1913, tome XIV, 228 pages (pages 1-107, texte en roumain; pages 109-212, traduction en français).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bibliothèque Ossolineum de Lvov[39]. Le manuscrit roumain était la traduction, réalisée peut-être par Popa Flor de l'Église Sf. Gheorghe Vechi de Bucarest, d'une compilation en langue grecque, faite par un homme de lettres grec, d'Istanbul[40]. La diffusion de la variante roumaine dans le milieu intellectuel roumain prouve le désir de ce dernier d'information en ce qui concerne l'histoire et la psychologie des souverains ottomans, protecteurs et voisins, au long du Danube et des Principautés Roumaines.

Au XVIII-ème siècle, dans la société roumaine, la présentation de l'histoire ottomane par l'intermédiaire des mini biographies des sultans ottomans était devenue une méthode de perception, conscientisation et réflexion du voisinage immédiat et de la cohabitation avec "les Turcs", avec le centre de pouvoir d'Istanbul. Le boyard valaque Ienăchiță Văcărescu a élaboré entre 1788-1791 *Istoria otomănicească a prea puternicilor și marilor împărați (Histoire ottomane des très puissants et grands empereurs)*,[41] centrée d'une part sur les biographies des sultans et d'autre partie, sur l'individualisation des relations roumaines et ottomanes, lui-même étant contemporain et témoin des différents événements historiques qu'il avait décrits[42].

Parmi ces conceptions gnoséologiques, on mentionne encore la contribution de l'homme de lettres Dionisie Fotino, élaborée en langue grecque, en deux étapes: entre 1800-1807 et ultérieurement, entre 1819-1821, intitulée *Prescurtarea generală a istoriei otomane, de la Othman cel dintâi până la sultanul Mehmed, cel ce stăpânește acum, cu multe anecdote și cu toate chipurile împăraților, naturale... (Résumé général de l'histoire ottomane, depuis Osman Ier et jusqu'au sultan Mehmed, celui qui règne à présent, beaucoup d'anecdotes et tous les portraits des empereurs, naturels...)*[43]. La vie et l'activité de tous les sultans ont été présentées d'une manière satirique et anecdotique, les références à leurs sujets étant discontinues. L'histoire ottomane apparaît dans l'ouvrage de D. Fotino comme la somme des biographies des sultans (33 médaillons, avec les portraits des premiers 26 souverains) en échange, les collaborateurs et surtout, les *re'āyā*-ua (les contribuables anonymes) n'apparaient que rarement ou ils n'étaient pas du tout mentionnés dans cet ouvrage.

---

[39] Gh. Duzinchevici, *O necunoscută istorie a Imperiului turcesc în manuscris românesc (Une histoire inconnue de l'Empire turc, en manuscrit roumain)*, dans RIR, IV, Bucarest, p. 289- 291.

[40] Victor Papacostea, *O istorie a turcilor în românește. Notă asupra manuscrisului găsit la Biblioteca Ossolineum (Une histoire des Turcs en roumain. Note sur le manuscrit trouvé à la Bibliothèque Ossolineum)*, dans RIR, V-VI, 1935-1936, Bucarest, p. 393-399.

[41] Publiée par Al. Papiu-Ilarian dans TMIR, II, 1863, Bucarest, p. 237-302, et par Cornel Cârstoiu dans *Poeții Văcărești. Opere (Les poètes Văcărești. Œuvres)*, Bucarest, Éditions Minerva, 1982.

[42] Pour une image d'ensemble, voir l'étude de Teodor Mateescu, *Ienăchiță Văcărescu - turcolog (I. V. – turcologue)*, dans "Manuscriptum", XX, n. 3/1989, Bucarest, p. 145-155.

[43] Victor Papacostea, *Viețile sultanilor. Scriere inedită a lui Dionisie Fotino (Vies des sultans. Écrits inédits de Dionisie Fotino)*, dans RIR, IV, 1934, Bucarest, p. 175-214; Ion Matei, *œuvre citée*, p. 104-105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

En plus des contributions qu'on vient de citer, il y a été encore 10 essais de faire le résumé de l'histoire de l'État ottoman, ou de faire la traduction en langue roumaine des ouvrages existantes, mais leur rôle et leur place dans le paysage historiographique, turcologique, roumain, de la période 1725-1825, sont insignifiants [44].

Après le passage en revue de ces contributions mineures concernant l'histoire de l'Empire ottoman, présentées par l'intermédiaire des biographies des sultans ottomans, il convient de formuler quelques conclusions.

Ces compilations de la période 1655-1825, qui sont des ouvrages originaux ou des traductions roumaines de quelques œuvres élaborées en une langue étrangère, représentent des finalités concrètes des préoccupations de turcologie-osmanistique manifestées dans l'espace géographique et historique roumain. Les opuscules mentionnés, par leur structure interne, compositionnelle, reflètent d'une part une manière de perception des réalités politiques, diplomatiques, militaires du Sud du Danube et d'autre part, un procédé de présentation et de diffusion dans le milieu roumain des informations sur "le Turc", sur "le sultan".

En nous rapportant au phénomène de la perception et de l'individualisation du "Turc" sur le plan européen, on observe la contemporanéité des préoccupations roumaines de turcologie-osmanistique avec celles européennes, mais, les premières ont été plus modestes du point de vue de la quantité et de la diffusion, unilatérale et linéaire, du point de vue de la conception, la présentation, l'esprit scientifique et les sources historiques, par rapport aux dernières. Dans le cadre des compilations qu'on vient d'analyser, on observe, de la part des auteurs, une tendance timide d'analyse et de présentation évolutive de l'histoire des Ottomans par les actions de leurs sultans.

Ainsi, les germes d'une telle conception sont-ils apparus même chez Grigore Ureche, qui, en écrivant dans sa forme finale *Letopiseţul Ţării Moldovei (Les Annales du Pays de la Moldavie)* en 1645-1646 a exposé l'idée d'un "début" et puis d'une "extension, agrandissement et expansion" dans l'évolution historique, politique, militaire, territoriale, etc., de l'État ottoman[45].

Nicolae Spătarul a exposé dans sa compilation, lui aussi, une conception binomiale à deux étapes dans l'histoire ottomane: majesté et grandeur-stagnation et crise. Écrite en 1656-1657, dans *Istorie aleasă pe scurt (Histoire choisie en peu de paroles)*, on ne voit pas apparaître l'expression de la phase du déclin – décadence de l'Empire Ottoman. L'actualisation de la conception antérieurement exprimée a été réalisée par les auteurs des compilations d'histoire ottomane écrites au XVIII-e siècle et au début du XIX-e siècle, sous la forme binomiale: agrandissement/expansion – décadence/déclin. Cette conception perceptive a été exposée si bien dans la présentation des biographies des sultans que dans la description de leurs portraits: la physionomie des sultans

[44] Ion Matei, *œuvre citée*, p. 107-111.

[45] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei (Les Annales du Pays de la Moldavie)*, p. 100-106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la période d'expansion de l'empire est vigoureuse, arrogante, imposante. Les visages des sultans de la période de déclin sont pâles, fatigués viciés. Les auteurs des compilations d'histoire ottomane pouvaient assimiler la conception de l'expansion et du déclin du pouvoir ottoman si bien de l'historiographie turcologique européenne de l'époque que de la synthèse ottomane élaborée par Dimitrie Cantemir, qui a exposé cette conception dès le titre de son *Histoire...*

Les auteurs des recueils de biographies des sultans dont on vient de parler ont présenté les sujets de leurs ouvrages "du dehors" de l'organisme de l'État ottoman, "de loin", vu qu'ils se trouvaient sur la ligne du Danube, relativement indifférents du point de vue émotionnel au voisinage immédiat et à la réalité ottomane concrète de l'époque. Cette attitude a contribué à l'accroissement de l'esprit et des appréciations critiques à l'adresse du sujet traité et en même temps elle a diminué la connaissance "de l'intérieur", plus profonde, de l'expérience historique, unique, ottomane.

Le vrai fondateur de la turcologie-osmanistique roumaine a été le prince savant humaniste Dimitrie Cantemir (1673-1723). Les accumulations quantitatives et qualitatives osmanistiques roumaines des deux siècles et demi d'historiographie autochtone se sont cristallisées dans son œuvre turcologique et il en a résulté des contributions de référence sur le plan européen pendant le XVIII-e siècle. Aujourd'hui les œuvres turcologiques de Dimitrie Cantemir sont inclues dans la bibliographie obligatoire de l'histoire, de la culture, de la civilisation et de la religion ottomanes. Les contributions turcologico-osmanistiques de Dimitrie Cantemir forment un *opus tripartitum/une trilogie islamologique* ou un *trinôme relationnel* (les expressions appartiennent à Virgil Cândea), composé de: 1. *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae*[46], 2. *Sistemul religiei muhammedane (Le système de la religion mahométane)*[47], 3. *De statu politico Aulae Othomanicae.*

Les premières deux synthèses se sont conservées, parce qu'elles ont été publiées en différentes langues et éditions mais la troisième s'est perdue dans la Mer Caspienne et on ne garde plus que certaines références indirectes. Le trinôme turcologique de Dimitrie Cantemir prouve d'une part l'immensité des connaissances scientifiques de l'auteur, son esprit d'observation et son effort de s'informer et d'une autre part, l'intention du prince érudit de réaliser la radiographie complète d'un État, d'une religion, d'une culture et d'une civilisation avec lesquels les Roumains cohabitaient déjà depuis trois siècles.

La synthèse historique, essentiellement politico-militaire et la synthèse religieuse-idéologique, indiscutablement anti-islamique, ont été structurées à

[46] Dimitrie Cantemir, *Creşterile şi descreşterile Imperiului Otoman (Histoire de l'Empire Othoman où se voyent les causes de son aggrandissement et de sa decadence)*, Paris, 1743, édition soignée et introduction écrite par Virgil Cândea, membre de l'Académie Roumaine, Bucarest, Éditions Roza Vânturilor, 1999, CIV+1064 pages.

[47] Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane (Le système et l'élaboration de la religion mahométane)*, traduction, étude introductive, notes et commentaires écrits par Virgil Cândea, Bucarest, Éditions de l'Académie Roumaine, 1987, 710 pages.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'époque conformément aux modèles classiques, les éléments d'originalité s'imposant par les notes explicatives au bas de la page de ces contributions, notes qui sont intéressantes et savoureuses de nos jours encore. Dans son *Histoire...*, centrée sur le règne des sultans et remplie de leurs portraits, Dimitrie Cantemir a exposé la conception de la trajectoire historique duale de l'Empire Ottoman: une période d'*Agrandissement*, avec l'apogée en 1672 (la conquête de Kamenitza par les Ottomans) est suivie par une période marquée de continues et irréversibles pertes territoriales, ultérieures à la défaite paradigmatique sous les murs de Vienne (1683). Même si l'idée du *déclin* de l'Empire Ottoman n'était pas originale, il est digne de souligner la nouvelle datation chronologique de son début, la fatidique année 1683.

Le triptyque turcologique de l'européen Dimitrie Cantemir s'est voulu être une radiographie interne de l'État, de la société et de la religion ottomane, supérieure aux contributions de Paul Rycaut (1666)[48] ou de Pétis de la Croix (1695)[49]. L'auteur moldave a réussi à atteindre cette finalité scientifique. Mais chaque époque écrit sa propre histoire de l'Empire Ottoman. Cantemir a anticipé Mouradja d'Ohsson ou Joseph von Hammer-Purgstall, même si ce dernier a calomnié systématiquement le savant moldave[50].

Il y a une certaine filiation entre les œuvres turcologiques, osmanistiques *majeures* de Dimitrie Cantemir et les contributions synonymes *mineures* élaborées ou traduites en roumain dans les Principautés Roumaines, approximativement entre 1656-1822. Dans la période qu'on vient de mentionner, sur le plan européen, la présentation de l'histoire de l'Empire Ottoman a été centrée sur la succession des sultans ottomans, complétée avec leurs portraits, noir et blanc ou en couleurs, réels ou imaginaires. En outre, on a exposé, dans une première forme, la conception binomiale du déroulement de l'histoire de l'État ottoman: ascension/agrandissement – déclin/décadence. Il est possible que le jeune Dimitrie Cantemir eût connu, en Moldavie, vers 1690-1693, la contribution turcologique attribuée à Nicolae Spătarul. À Istanbul, le savant humaniste moldave aurait pu connaître la compilation d'histoire ottomane en langue grecque, traduite ultérieurement en roumain. En ce qui concerne Enăchiță

[48] Sir Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, London, 1666.

[49] F. Pétis de la Croix, *État général de l'Empire Othoman par un solitaire turc*, Paris, 1695.

[50] Sur l'activité scientifique, orientalistique et turcologique de Dimitrie Cantemir, voir: P.P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera (Dimitrie Cantemir, la vie et l'œuvre)*, Bucarest, 1958; Mihail Guboglu, *Démètre Cantemir, orientaliste*, dans S.A.O., III, 1961-1962, Bucarest, p. 129-160; Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir și Umanismul (Dimitrie Cantemir et l'Humanisme)*, Bucarest, Éditions Minerva, 1972, 310 pages; Mihai Berza, *Activitatea istoriografică a lui Dimitrie Cantemir (L'Activité historiographique de Dimitrie Cantemir)*, dans le volume *300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir (300 ans depuis la naissance de Dimitrie Cantemir)*, Bucarest, Éditions de l'Académie, 1973, p. 17-40; M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Dimitrie Cantemir, istoric al Imperiului Otoman (Dimitrie Cantemir, historien de l'Empire Ottoman)*, dans Srdl, tome XXVI, no 5/1973, Bucarest, p. 971-989; Ecaterina Țarălungă, *Dimitrie Cantemir. Contribuții documentare la un portret (Contributions documentaires à un portrait)*, Bucarest, Editions Minerva, 1989, 425 pages; Ion Matei, *œuvre citée*, p. 105-107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Văcărescu ou Dionisie Fotino, ils auraient pu utiliser aussi, en plus des opuscules qu'on vient de mentionner, les traductions en anglais, en allemand, ou en français de l'œuvre majeure de Dimitrie Cantemir, *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae.*

À la fin du XVIII-e siècle et au début du siècle suivant (les premières deux décennies), certains représentants de l'École historiographique transylvaine ont manifesté des préoccupations pour la diffusion de l'histoire des Ottomans dans le milieu intellectuel roumain. On mentionne dans ce contexte Samuil Micu[51] et Ioan Piuaru Molnar[52].

D'autres catégories de préoccupations roumaines de turcologie-osmanistique se sont manifestées dans le domaine de l'étude des langues orientales (le turco-osmanli, l'arabe, le persan), par l'initiation des cours pratiques pour l'apprentissage de ces langues et, complémentairement, par l'élaboration, la traduction et/ou l'acquisition du matériel didactique adéquat, pour le déroulement de ces cours et pour l'accomplissement des buts proposés, pour l'organisation et la dotation technique appropriée de quelques imprimeries à caractères graphiques arabes ou grecques et pour la publication des livres dans les langues turco-osmanli ou arabe, à lettres arabes ou grecques, pour l'emploi dans l'intérêt de la science et pour la constitution de quelques fonds spéciaux de manuscrits et de livres dans les langues turco-osmanli et arabe, dans des bibliothèques privées et publiques des Pays Roumains.

Les raisons de ces catégories de préoccupations turcologiques et osmanistiques ont été différentes: la nécessité objective de préparer des agents diplomatiques roumains à Istanbul, très instruits sur le plan politique, diplomatique, linguistique, philologique, culturel, etc., le désir de quelques princes régnants et/ou de quelques boyards, de leurs fils, d'étudier la langue, l'histoire, la culture et la civilisation ottomano-orientale, à finalités politiques, diplomatiques, scientifiques, etc., la politique de certains voïvodes et princes régnants roumains de soutenir du point de vue matériel, moral, culturel, religieux, etc., les communautés chrétiennes de l'Empire ottoman, les relations commerciales roumaines-ottomanes déroulées depuis la zone des Carpates jusqu'à Istanbul/Anatolie et même Levant, le désir de mieux connaître et de communiquer du point de vue linguistique et philologique avec l' "autre", avec le "Turc sud danubien".

Dans la deuxième moitié du XVII-e siècle et au début du suivant, quelques jeunes intellectuels roumains (Nicolae Spătarul-"Milescu", Constantin Duca, Dimitrie Cantemir) ont suivi les cours de l'Académie du Phanar d'Istanbul, où ils ont acquis les langues turco-osmanli et arabe[53].

---

[51] Cornel Câmpeanu, *O lucrare necunoscută a lui Samuil Micu: Hronologia împăraţilor turceşti (Une œuvre inconnue de Samuil Micu: Chronologie des empereurs turcs)*, dans "Studii şi cercetări de istorie" ("Études et recherches d'histoire"), Académie de la R.P.R., Filiale de Cluj, VIII, no 1-4, 1957, Cluj, p. 213-231.

[52] Ion Matei, *œuvre citée*, p. 103.

[53] Ion Matei, *Notes concernant l'enseignement des langues orientales dans les Pays Roumains*, dans S.A.O., V-VI, 1967, Bucarest, 1967 (p. 93-116), p. 95-96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Au XVIII-e siècle la nécessité d'étudier les langues orientales est devenue évidente pour les dirigeants des Principautés Roumains et elle s'est concrétisée dans l'organisation de quelques cours de langue turco-osmanli dans les écoles d'État de cette époque-là. Ainsi, le prince Phanariote Constantin Mavrocordat, a-t-il initié, entre 1735-1741, un cours de langues turco-osmanli et arabe à l'Académie princière de Bucarest et, entre 1741-1743 un autre, similaire, à l'Académie princière de Iaşi[54]. Ce cours avait pour but l'initiation et la spécialisation en philologie ottomano-orientale des représentants diplomatiques à Istanbul *(Kapūkehāyālar)*, des interprètes officiels de langues orientales, de quelques fils de princes régnants et/ou de boyards. Cette finalité linguistique formative a été suivie par le prince Phanariote Nicolae Mavrogheni aussi, qui a réintroduit la langue turco-osmanli dans le programme didactique de l'Académie princière de Bucarest (1788) et qui a eu l'intention d'organiser une "école de langue turque" à *Vlāh Sarāy* (le Palais de la Valachie) à Istanbul. Mais, cette initiative a subi un échec à cause des évolutions politiques défavorables au prince régnant N. Mavrogheni[55].

La précarité et la discontinuité de ces cours des langues turco-osmanli et arabe ont obligé ceux qui voulaient apprendre ces langues (boyards, agents diplomatiques, marchands, copistes de solliciter les services didactiques-formatives de quelques Turcs Osmanli ou de quelques Balkaniques sud danubiens, très bons connaisseurs de ces idiomes et de l'écriture à caractères arabes[56].

En 1849, à Bucarest, on a discuté en projet, la loi de l'organisation de l'enseignement en Valachie. Dans ce projet, on a prévu l'introduction du caractère obligatoire de l'étude de la langue turco-osmanli ("langue étrangère vivante", voisine de l'espace linguistique roumain), pour les jeunes qui choisiraient une carrière politique, diplomatique, administrative, juridique, commerciale, etc., en étroite liaison avec la Péninsule balkanique/l'Empire ottoman. L'initiation en philologie turco-orientale, réalisée en Valachie devrait être continuée avec des études approfondis, réalisés dans l'Empire Ottoman. Mais, on a décidé d'éliminer les articles concernant l'étude de la langue turco osmanli du projet de loi mentionné[57].

L'activité turcologique didactique-formative, par l'intermédiaire des cours d'apprentissage des langues turco-osmanli et arabe dans les Principautés Roumaines, au XVIII-e siècle est prouvée aussi par les nombreux textes-manuscrits à caractère didactique (manuels et grammaires des langues turco-osmanli et arabe, lexiques et dictionnaires bilingues, publications ottomanes ou

[54] Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Les études islamiques en Roumanie,* dans R.E.I., XXXVII, no 2/1969, Paris (p. 351-361), p. 351-352; Ion Matei, *Contributions...*, p. 108-109; idem, *Notes...*, p. 98.

[55] M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Les études...*, p. 352; Ion Matei, *Notes...*, p. 104-105; idem, *Contributions...*, p. 109-110.

[56] Ion Matei, *Contributions...*, p. 110; idem, *Notes...*, p. 103, 105.

[57] Ion Matei, *Notes...*, p. 108; M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Les études...*, p. 352-353.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arabes), conservés à la Bibliothèque de l'Académie Roumaine de Bucarest ou dans d'autres bibliothèques de la Roumanie. Tous ces auxiliaires didactiques peuvent être classifiés en trois catégories: 1) textes roumains-ottomans; 2) textes gréco-ottomans; 3) textes ottomans ou arabes[58].

Au début du XVIII-e siècle, en Valachie (à Bucarest), au milieu du même siècle, en Moldavie (à Iaşi), on a fondé des imprimeries à caractères arabes, où l'on a fait paraître des livres religieux en arabe, pour les Arabes chrétiens orthodoxes du Proche Orient ottoman. Pour les mêmes destinataires on a fait paraître aussi, des livres religieux en grecque, turco-osmanli ou arabe, mais à caractères grecs[59].

Les préoccupations turcologiques de quelques savants humanistes, des historiographes et des gens de culture (prince régnants et/ou boyards) roumains et/ou grecs Phanariotes, qui ont vécu et ont déployé des activités soutenues dans les Principautés Roumaines du XVII-e siècle jusqu'au XIX-e siècle se sont manifestées aussi par la dotation de leurs bibliothèques de manuscrits et livres en arabe ou turco-osmanli, à caractères arabes ou d'ouvrages écrits en une langue européenne, concernant l'histoire, la langue, la civilisation turco-ottomane ou arabe. Ces manuscrits et ces livres ont été lus, annotés et utilisés par quelques-uns des gens de culture qu'on a mentionnés lorsqu'on a parlé de leurs contributions scientifiques[60].

Les expériences et les accumulations (quantitatives et qualitatives) turcologiques de la période 1450-1870 ont impulsé le développement et la diversification thématique des préoccupations roumaines de turcologie dans le dernier quart du XIX-e siècle et dans la première moitié du siècle suivant. Dans l'intervalle temporel qu'on vient de préciser, les suivants directions thématiques ont pris contour: la découverte, la traduction et la publication des sources historiques ottomano-orientales; les recherches historiques proprement-dites; les préoccupations à finalités universitaires didactiques-formatives et de recherche scientifique; les recherches ethnographiques-folkloriques; les préoccupations lexicales-linguistiques; l'étude de la toponymie/hydronymie/anthroponymie roumaines d'origine ottomano-orientale; l'élaboration des manuels, des guides de conversation et des dictionnaires nécessaires à l'apprentissage de la langue

[58] Ion Matei, *Contributions...*, p. 110-111; idem, *Notes...*, p. 100-104.

[59] Dan Simionescu, Emil Muracade, *Tipar românesc pentru arabi în secolul al XVIII-lea (Imprimerie roumaine pour les Arabes, au XVIII-e siècle)*, dans "Cercetări Literare" ("Recherches Littéraires"), III, 1939, Bucarest, extrais, 32 pages; C.C. Giurescu, *Livres turcs imprimés à Bucarest (1701 et 1768)*, dans RIR, XV, no III/1945, Bucarest, p. 275-286; Aurel Decei, *Din tipăriturile orientale la Bucureşti, în secolul al XVIII-lea (Des publications orientales à Bucarest, au XVIII-e siècle)*, dans RIR, XV, no III/1945, Bucarest, p. 365-371; Selim Nuzhet Gerçek, *Türk Matbaaciliği*, Istanbul, 1939; Dan Simionescu, *L'impression des livres arabes et karamanlis en Valachie et en Moldavie au XVIII-e siècle*, dans S.A.O., V-VI, 1967, Bucarest, 1967, p. 49-78; Ion Matei, *Notes...*, p. 99.

[60] Ion Matei, *Notes...*, p. 96, 99-102; idem, *Contributions...*, p. 108-109; M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Les études...*, p. 335-358.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turco-osmane par les Roumains; l'étude de la langue populaire et du folklore turco-ottomano-tatare de Dobroudja, Bessarabie ou de la Péninsule Balkanique.

À partir de la deuxième moitié du XIX-e siècle, l'intérêt des historiens et des gens de culture roumains est devenu plus grand pour la découverte, la traduction et la publication des sources historiques ottomano-orientales (documents, chroniques, descriptions et journaux de voyage) comme sources historiques, indispensables pour l'étude, la compréhension juste et pour la rédaction objective de l'histoire des Roumains et des relations complexes entre les Roumains et les Ottomans du Moyen-Âge et à l'époque moderne. De la sorte, un grand nombre de documents ottomans-orientaux et tatars ont été inclus et publiés dans les grands collections de documents éditées par Theodor Codrescu[61], D.A. Sturza/Gheorghe Petrescu/C. Colescu-Vartic[62], Eudoxiu de Hurmuzaki (et ses collaborateurs)[63] ou Andrei Veress[64]. D'autres documents, ottomano-tataro-orientaux ont été utilisés et publiés dans les contributions turcologiques écrits par quelques historiens roumains: Nicolae Iorga[65], Nicolae Bănescu[66], Dumitru Z. Furnică[67], Mihai Regleanu[68], dr. Andrei Antalffy[69], H.Dj. Siruni ou Aurel Decei[70].

---

[61] *Uricariul... secolele XIV - XIX (Le Cartulaire... XIV–XIX siècles)*, tomes I–XXV, Iaşi, 1852-1895, passim.

[62] *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României (Actes et documents concernant l'histoire de la renaissance de la Roumanie)*, 10 volumes, Bucarest, 1889-1909, passim.

[63] *Documente privitoare la istoria românilor (Documents concernant à l'histoire des Roumains)*, tomes III-XXI, Bucarest, 1882-1942, passim.

[64] *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti (Documents concernant l'histoire de la Transylvanie, de la Moldavie et de la Valachie)*, tomes I-XI, *Acte şi scrisori (1527-1690) – (Actes et lettres (1527-1690)*, Bucarest, 1929-1939, passim.

[65] Voir Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871-1940*, I-er volume, *Chronologie et bibliographie*, Bucarest, 1976, p. 125-520, passim.

[66] *Opt scrisori turceşti ale lui Mihnea II "Turcitul" (Huit lettres turques de Mihnea II qui s'est fait Turc)* dans AARMSI, III-e lettre, tome VI, no 8, 1926, Bucarest, pages 177-191+8 planches.

[67] *Documente privitoare la comerţul românesc, 1472-1868 (Documents concernant le commerce roumain), 1472-1868*, Bucarest, 1931, p. 3-14.

[68] *Zece documente turceşti din vremea lui Alexandru Ghica Vodă (Dix documents turcs qui datent de l'époque d'Alexandre Ghica Vodă)*, dans "B.", II-III, 1939-1940, Bucarest, p. 319-330.

[69] *Două documente din Biblioteca Egipteană de la Cairo despre cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe în 1484 (Deux documents provenant de la Bibliothèque Egyptienne du Caire sur la conquête de Chilia et de Cetatea Albă, en 1484)*, dans RI, XX, no 1-3/1934, Bucarest, p. 33-42; idem, *Munşa'at al-Salatin al lui Rukhsanzade Ahmed Feridun, et-tevkii (pomenit şi supt numele de Ahmed Feridun Bei nişangi), ca izvor pentru istoria românilor [Munşa'at al-Salatin de Rukhsanzade Ahmed Feridun, et-tevkii (connu aussi sous le nom d'Ahmed Feridun Bei nişangi), comme source pour l'histoire des Roumains]*, dans B.C.I.R., XIII, 1934, Bucarest, p. 5-23.

[70] *O corespondenţă necunoscută în limba turcească a lui Scarlat Calimachi, Domnul Moldovei (Une correspondance inconnue, en langue turque de Scarlat Calimachi, le prince régnant de la Moldavie)*, dans RI, XVII, no 7-9/1931, Bucarest, p. 177-185; idem, *Documente turceşti referitoare la evenimentele din 1821-1822 (Des documents turcs concernant les événements de 1821-1822)*, dans AR, IV, 1940, Bucarest, p. 259-263; idem, *O năvălire necunoscută a bandelor turceşti în Ţările Române la 1769 (după documente turceşti din Arhivele Statului)*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Des chroniques, des journaux et des descriptions de leurs voyages ottomano-orientales ont été publiés, intégralement ou partiellement, mis en valeur du point de vue scientifique par Nicolae Iorga[71], Emilia Cioran[72], Gheorghe Popescu-Ciocănel[73], Ion Ursu[74], dr. Andrei Antalffy[75], Vasile Radu[76], Gheorghe Zerva[77] ou Aurel Decei[78].

Les sources historiques ottomano-tataro-orientales n'ont pas été publiés directement d'après les textes originaux ou, éventuellement, d'après les copies en langue turco-ottomane, tatare, persane ou arabe mais d'après des traductions intermédiaires en une langue européenne. Cette conduite scientifique-déonto-

---

[Une invasion inconnue des bandes turques dans les Pays Roumains en 1769 (d'après des documents turcs provenant des Archives de l'État)], dans RA, IV, no 1/1940, Bucarest, p. 6-68+4 planches; idem, *Două beizadele la Çenghel-Chioi, în lumina documentelor turceşti din Arhivele Statului (Deux princes turcs à Çenghel-Chioi, à la lumière des documents turcs provenant des Archives de l'État)*, dans AR, V, 1940, Bucarest, p. 275-314; idem, *Domnii români la Poarta Otomană (Les princes régnants roumains devant la Sublime Porte)*, Bucarest, 1941, 124 p.+XXI planches; idem, *Acte turceşti privitoare la hotarele dunărene ale Ţării Româneşti (Documents turcs concernant les frontières danubiennes de la Valachie)*, dans RA, no 1/1942, Bucarest, p. 129-165; idem, *Haşmetlü. Pe marginea titulaturii domnilor români în cancelaria otomană (Haşmetlü. Autour des titres des princes régnants roumains dans la chancellerie ottomane)* dans "H.", II, 1942, Bucarest, p. 139-202; idem, *Culegere de facsimile pentru Şcoala de Arhivistică, seria turcă (Recueil de fac-similés pour l'École d'Archivistique, série turque)*, Bucarest, 1943, 8 p.+ 28 planches.

Versiunea turcească a confesiunii patriarhului Ghenadie II Scholarios, scrisă la cererea sultanului Mehmed II (La version turque de la confession du patriarche Ghenadie II Scholarios, écrite à la demande du sultan Mehmed II), Sibiu, 1940, extrais, 39 p.; idem, *Tratatul de pace - sulhnāme – încheiat între sultanul Mehmed al II-lea şi Ştefan cel Mare la 1479 (Le traité de paix – sulhnāme - conclu entre le sultan Mehmed II et Étienne le Grand, en 1479)*, dans RIR, XV, no IV/1945, Bucarest, p. 465-494.

[71] Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga, 1871-1940*, p. 125-520, passim.

[72] *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia în Ţările Române, 1653-1658 (Les voyages du Patriarche Macarie d'Antioche dans les Pays Roumains, 1653-1658*, Bucarest, 1900, VI+261 planches.

[73] *Les voyages du Patriarche Macarie dans la Moldavie, la Valachie, le Pays des Cosaques et à Moscou, pendant les années 1652-1659*, Paris, 1906.

[74] Donado da Lezze, *Historia Turchesca (1300-1514)*, édition soignée par Ion Ursu, Bucarest, 1909, L+304 p.; Ion Ursu, *Uno sconosciuto storico veneziano del secolo XVI (Donado da Lezze)*, dans "Nuovo Archivo Veneto", Nuova Serie, tome XIX, partie 1/1909, Venezia, extrait, 21 p.

[75] *Călătoria lui Evlyā Çelebi prin Moldova în anul 1659 (traducere din textul turcesc) – Le voyage d'Evlyā Çelebi en Moldavie, en 1659 (traduction du texte turc)*, dans B.C.I.R., XII, 1933, Bucarest, p. 3-56; idem, *Vechea cronică otomană, editată de Friedrich Giese, ca izvor pentru istoria Românilor (traducere din limba turcească) – La vieille chronique ottomane, publiée par Friedrich Giese, en tant que source pour l'histoire des Roumains (traduction de la langue turque)*, dans RI, XXIII, no 1-3/1937, Bucarest, p. 217-235.

[76] *Voyage du patriarche Macarie d'Antioche. I. Étude préliminaire. Valeur des manuscrits et des traductions*, Paris, 1927; II-III-IV, *Texte arabe et traduction française par Vasile Radu*, Paris, 1930-1933-1949.

[77] *Călătoria lui Evlyā Çelebi-Efendi (Le voyage d'Evlyā Çelebi-Efendi)*, dans B.C.I.R., XVI, 1937-1938, Bucarest, p. 247-281.

[78] *Un "Fetihnāme-yi Karabogdān (1538) par Nasuh Matrakçi*, dans le volume *Fuad Köprülü Armağani (Mélanges Fuad Köprülü)*, Istanbul, 1953, p. 113-124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

logique a été imposée, d'une manière objective par le fait que très peu d'historiens ou de philologues roumains, préoccupés par la turcologie-osmanistique, connaissaient et utilisaient les langues turco-osmanli, arabe ou persane dans leurs recherches scientifiques (Gh. Popescu-Ciocănel, S.O. Isopescu[79], A. Antalffy, V. Radu, H. Dj. Siruni, Aurel Decei). On ajoute à cet inconvénient, l'accès difficile aux archives ottomanes, qui se trouvaient au début du processus d'organisation selon des critères scientifiques.

Dans le cadre des préoccupations de turcologie-osmanistique à contenu historique, il y a trois directions thématiques spatio-temporelles:

1. L'histoire des populations turciques, des Tatars, des Gagaouzes (populations chrétiennes de langue turque habitant la Dobroudja), des Ottomans, de l'Empire ottoman ou de la République Turquie, dans les contributions élaborées par Nicolae Iorga[80], Aurel Decei[81], Ioan Ferenţ[82], Aurelian Sacerdoţeanu[83], Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru[84], C.I. Karadja[85], N.P. Smochină[86], Mihail Guboglu[87], Nicolae Mănescu[88], Andrei Antalffy[89], D.Dj. Siruni[90].

---

[79] *Coranul (Le Coran),* traduction d'après le texte original arabe, par S.O. Isopescu, Tchernovtsy, 1912, 538 p.

[80] *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt,* Gotha, I-V, 1908-1913; pour les autres contributions de N. Iorga, voir B. Theodorescu, *œuvre citée,* p. 125-450; passim.

[81] *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizî (anul 1050) – Sur un fragment écrit par le géographe persan Gardizî (en 1050)* , extrait du volume *Omagiu fraţilor Alexandru şi Ion I. Lapedatu, la împlinirea vârstei de 60 de ani. XIV.IX.MCMXXXVI. (Hommages aux frères Alexandru et Ion I. Lapedatu, à l'anniversaire de leurs 60 ans. XIV.IX.MCMXXXVI.),* Bucarest, 1936, 28 p., voir ci-dessus la note no 71.

[82] *Cumanii şi episcopia lor (Les Coumans et leur évêché),* Blaj, 1931, 152 p.

[83] *Marea invazie tătară şi sud-estul Europei (La grande invasion tatare et le sud-est de l'Europe),* Bucarest, 1933, 91 p.+1 carte; idem, *Liste de Suverani. Imperiul Otoman (Liste des souverains: L'Empire ottoman),* dans "H.", I, 1941, Bucarest, p. 156-157.

[84] *La campagne de Timūr en Anatolie (1402),* Bucarest, 180 p.+5 cartes; II-e édition, London, Variorum Reprints, 1977.

[85] *Detalii asupra ambasadelor turceşti la Stockholm din 1729 şi 1732 (Détails sur les ambassades turques à Stockholm en 1729 et 1732)* , dans RI, XIII, no 7-9/1927, Bucarest, p. 272-278; idem, *Calcularea datelor Hegirei (Le calcul des dates d'Hégire),* dans RI, XVII, no 4-6/1931, Bucarest, p. 144-147.

[86] *Revoluţia turcă din 1730. Contribuţii la studiul politicei turceşti după o nouă sursă (La révolution turque du 1730. Contributions à l'étude de la politique turque d'après une nouvelle source),* dans "Moldova Nouă", I, 1936, Iaşi, p. 408-424.

[87] *Tarih Karşisinda Gagauzlar (Găgăuzii în lumina istoriei* en français: *Les Gagaouzes à la lumière de l'histoire),* dans le journal "Türk Birliği" ("La communauté turque"), no 19/6 Eylül 1939, Bazarcik, Romanya, p. 3; une variante plus ample de cet article a été publiée dans le journal turc "Ikdam" (Persévérance), Istanbul, en septembre-octobre 1939; idem, *Sultani şi mari dregători otomani (Sultans et hauts dignitaires ottomans),* dans "H.", VII, 1947, Bucarest, p. 49-136; idem, *Orientalistica în U.R.S.S. (L'orientalistique en U.R.S.S.),* dans "Comunicări şi conferinţe. Istorie-Filologie" ("Communications et conférences. Histoire-Philologie", I, 1947-1948, Bucarest, p. 11-44.

[88] *Turcia de astăzi (La Turquie d'aujourd'hui),* Bucarest, 1939, 407 p.

[89] *Sistemul religios al Islamului (Le système religieux de l'Islam),* I-IV, dans la revue "Scânteieri" ("Étincellements"), I-III, 1938-1940, Târgu Mureş (Roumanie).

[90] Voir *ci-dessus,* note no 69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. L'histoire des relations complexes roumaines-ottomanes-orientales au Moyen Âge et à l'époque moderne (les études et les articles écrits par Nicolae Iorga[91], C. Necşulescu[92], Aurel Decei[93], Virgil Şotropa[94], P.P. Panaitescu[95], Andrei Antalffy[96], Nicoară Beldiceanu[97], Valeriu Popovici[98], M.-M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru[99], H.Dj. Siruni [100], Ioan D. Condurachi[101], Aurel H. Golimas[102],

[91] Voir *ci-dessus,* note no 65.

[92] *Năvălirea uzilor prin Ţările Române în Imperiul Bizantin (L'invasion des Ouses dans l'Empire Byzantin à travers les Pays Roumains),* dans RIR, IX, 1939, Bucarest, p. 185-204.

[93] *"Canesii" călugărului Rogerius ("Les Princes" du moine Rogerius)* dans le volume *Omagiu lui Ioan Lupaş la împlinirea vârstei de 60 de ani. August 1940 (Hommage à Ioan Lupaş à l'anniversaire de ses 60 ans. Août 1940),* Bucarest, 1943, p. 210-220; idem, *A participat Mircea cel Bătrân la lupta de la Ankara? (Mircea le Grand, a-t-il participé à la bataille d'Ankara?),* dans RIR, VII, no III-IV/1937, Bucarest, p. 339-357; idem, *Oastea lui Iancu Huniade înainte de bătălia de la Kosovo (1448). Scrisoarea lui Pasquale de Sorgo (L'armée de Jean Hunyadi avant la bataille de Kosovo (1448). La lettre de Pasquale de Sorgo),* dans RIR, XVI, no 1/1946, Bucarest, p. 40-50; idem, *Boğdān,* dans I.A., II, Istanbul, 1949, p. 697-705; idem, *Eflāk,* dans I.A., IV, 1945, p. 178-189; idem, *Erdel,* dans I.A., IV, 1945, p. 293-306; idem, *Demir Kapī,* dans I.A., III, 1945, p. 523-526; idem, *Fenerler,* dans I.A., IV, 1945, p. 547-550; voir encore *ci-dessus,* note no 71 ; idem, *Établissement de Aktav de la Horde d'Or dans l'Empire ottoman au temps de Yilderim Bāyezîd,* dans le volume *Zeki Velidi Toğan Armağanī (Mélanges Z.V.T.),* Istanbul, 1955, p. 77-92.

[94] *Tătarii în Valea Rodnei (Les Tatars dans la Vallée de Rodna),* dans AIINC, III, 1924-1925, Cluj, p. 255-274.

[95] *Mircea cel Bătrân (Mircea l'Ancien),* Bucarest, 1944, p. 215-223, 240-248, 261-291, 308-344; idem *Mircea l'Ancien et les Tatares,* dans RHSEE, XIX, no 2/1942, Bucarest, p. 438-448; idem, *Mihai Viteazul (Michel le Brave),* Bucarest, 1936, p. 109-127, 147-150, 233-234.

[96] *Câteva însemnări scurte (Quelques brèves notes),* dans RI, XX, no 1-3/1934, Bucarest, p. 204-207; voir aussi *ci-dessus,* les notes 69 et 76.

[97] *Les Roumains ont-ils participé à la bataille d'Ankara ?,* dans "B.", VIII, 1945, Bucarest, p. 145-153; idem, *Problema tratatelor Moldovei cu Poarta în lumina cronicei lui Peçevî (Le problème des traités de la Moldavie avec la Sublime Porte à la lumière de la chronique de Peçevî),* dans "B.", V, no 1/1942, Bucarest, p. 393-407.

[98] *Mihai vodă Viteazul şi Turcii, în anii 1600-1601. Contribuţie la istoria lui Mihai Viteazul (Michel voïvode le Brave et les Turcs, pendant les années 1600-1601. Contribution à l'histoire de Michel le Brave),* dans CI, X-XII, 1934-1936, no 1, p. 156-176; no 2, p. 3-25.

[99] *À propos d'un firman du sultan Mustafa III,* dans "B.", VII, no 2/1944, Bucarest, p. 363-391.

[100] *Baïraktar Moustafa Pacha et Manouk Bey, "Prince de Moldavie",* dans "B.", VI, 1943, Bucarest, p. 53-100; voir aussi *ci-dessus,* la note no 70.

[101] *Soli şi agenţi ai domnilor Moldovei la Poartă în secolul al XVII-lea (Messagers et agents des princes de la Moldavie à la Sublime Porte, au XVII-e siècle),* Bucarest, 1920, 71 pages.

[102] *Despre capuchehăile Moldovei şi poruncile Porţii către Moldova până la 1829. Contribuţii la cunoaşterea rapoartelor de drept dintre Moldova şi turci (Sur les kapikâhaya de la Moldavie et les ordres de la Sublime Porte pour la Moldavie jusqu'en 1829. Contributions à la connaissance des rapports de droit qui existaient entre la Moldavie et les Turcs),* Iaşi, 1943, II+152 pages; idem, *Sensul închinării de la Vaslui a lui Petru vodă Aron. Din legăturile de drept ale Moldovei cu Poarta Otomană (Le sens de la soumission de Petru Aron voïvode qui a eu lieu à Vaslui. Sur les liaisons de droit de la Moldavie avec la Sublime Porte),* dans "Cuget Moldovenesc" ("Esprit moldave"), no 9-12/1940, Iaşi, extrait, 18 pages; idem, *Diarhii sau caimacamii,* dans "Arhiva" ("Archive"), V, tome XI, 1938, Iaşi, p. 75-83; idem, *Les Caïmacams*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

C. Giurescu[103], I.C. Filitti[104], N.A. Constantinescu[105], Gh. Zagoritz[106], Georg Müller[107], Marcel Romanescu[108], Minodora Ignat[109].

3. Dérivée des premières deux directions thématiques, la troisième a été centrée sur *l'histoire des territoires roumains trouvés sous l'occupation temporaire ottomane (reā'yā ou kazā) jusqu'en 1829/1878* (les contributions réalisées par N. A. Constantinescu[110], Radu I. Perianu[111], Aurel Decei[112], Apostol Culea[113], Alexandru Arbore[114], I.N.

---

inconnus du prince Jean Mavrocordat et la date de son arrivée à Jassy, dans "B.", VI, 1943, Bucarest, p. 518-519; idem, *Din politica Moldovei față de turci (Aspects de la politique de la Moldavie envers les Turcs)*, dans "Cetatea Moldovei" ("Le château-fort de la Moldavie"), IV, tome XI, no 12/1943, Iași, p. 289-295.

[103] *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană. Studiu istoric (Les capitulations de la Moldavie avec la Sublime Porte. Étude historique)*, Bucarest, 1908, 65 pages.

[104] *România față de capitulațiile Turciei (La Roumanie devant les capitulations de la Turquie)*, dans AARMSI, s. II, tome XXXVIII, 1915, m. 7, Bucarest, extrait, 63 pages.

[105] *Începuturile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova (Les débuts et la détermination de la suzeraineté turque en Moldavie)*, Bucarest, 1914, 114 pages.

[106] *Stabilirea suzeranității turcești în Moldova, cu argumente că prima capitulație atribuită lui Bogdan III-a fost făcută de Ștefan cel Mare în 1497 (La détermination de la suzeraineté turque, avec des arguments pour soutenir l'idée que la première capitulation, attribuée à Bogdan III, a été faite par Étienne le Grand, en 1497)*, dans CL, XLVIII, no 7-8/1914, Bucarest, extrait, 21 pages.

[107] *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte, 1541-1688*, Sibiu, 1923, 148 pages.

[108] *Monumente românești la Stanbul (Monuments roumains à Istanbul)*, dans "Boabe de grâu" ("Grains de blé"), no 6/1932, Bucarest, extrait, 15 pages.

[109] *Influențe orientale în arhitectura moldovenească (Influences orientales dans l'architecture moldave)*, dans "Arta și Arhitectura" ("L'Art et l'Architecture"), fascicules IX-X, 1936, Bucarest, p. 25-32. Pour les interférences culturelles, historiographiques, typographiques, roumaines-ottomanes/orientales, du XVI-e siècle jusqu'au XVIII-e siècle, voir les contributions citées *ci-dessus*, les notes 39, 40, 43 et 59.

[110] *Întinderea raialelor. Cu deosebită privire la raiaua Giurgiului (L'extension des raïa. Un regard spécial au raïa de Giurgiu)*, dans A.G.A., II, 1910-1911, Bucarest, 1911, p. 23-86+une carte.

[111] *Raiaua Brăilei (Le raïa de Brăila)*, dans A.G.A., II, 1910-1911, Bucarest, p. 125-143+4 cartes; idem, *Raiaua Turnu. Un plan topografic al raialei (Le raïa de Turnu. Un plan topographique du raïa)*, dans RIR, XIII, no 1/1943, Bucarest, p. 52-60+une planche; idem, *Raiaua Brăilei. Noi contribuții (Le raïa de Brăila. Nouvelles contributions)*, dans RIR, XV, no 3/1945, Bucarest, p. 287-333+4 planches.

[112] *Dobruca (Dobrogea) (Dobroudja)*, dans I.A., III, 1945, Istanbul, p. 628-643.

[113] *Cât trebuie să știe oricine despre Dobrogea. Trecutul – Prezentul – Viitorul (Combien doit-on savoir sur la Dobroudja. Le passé – Le présent – L'avenir)*, Bucarest, 1928, 260 pages.

[114] *Contribuțiuni la stadiul așezărilor tătarilor și turcilor în Dobrogea (Contributions au stade des agglomérations tatares et turques en Dobroudja)*, dans A.D., II, no 2/1919, Bucarest, p. 213-260; idem, *Caracterul etnografic al Dobrogei sudice în epoca turcească până la 1913 (Le caractère ethnographique du sud de Dobroudja à l'époque turque jusqu'en 1913)*, dans An.D., XIX, no 2/1938, Tcernovtsy, p. 77-120; idem, *Contribuții la studiul tătarilor în Dobrogea (Contributions à l'étude des Tatars en Dobroudja)*, dans An.D., X, no 2/1929, p. 222-238; idem, *Noi informații etnografice, istorice și statistice asupra Dobrogei (Nouvelles informations ethnographiques, historiques et statistiques sur la Dobroudja)*, dans An.D. XI, no 1/1930, p. 65-94; idem, *Cotul Bugeacului. O încercare de reconstituire istorică a unui ținut de hotar dobrogean (Le tournant de Bugeac. Un essai de reconstitution historique d'une région de frontière de Dobroudja)*, dans An. D., II, no 3/1921, p. 332-359.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Roman[115], C. Brătescu[116], Mihail Popescu[117], Nicolae Iorga[118], Gheorghe T. Marinescu[119], Ion-Radu Mircea[120], Gh. Postelnicu[121], Traian Bîrăescu[122], Ion Stoia-Udrea[123], T. Bulat[124], Simeon Reli[125]).

---

[115] *Proprietatea rurală în Dobrogea (La propriété rurale en Dobroudja)*, Constanţa, 1907, 359 pages; idem, *Proprietatea imobiliară rurală în Dobrogea. Condiţiile ei juridice şi chipul cum se stăpâneşte (La propriété immobilière et la modalité de la posséder)*, dans A.D., II, no 1/1919, Bucarest, p. 47-59; idem, *Pagini din istoria culturii româneşti în Dobrogea înainte de 1877 (Pages de l'histoire de la culture roumaine dans la Dobroudja d'avant 1877)*, dans An.D., III, no 3/1922, Constanţa, p. 355-398.

[116] *Dobrogea în 1444. Lupta de la Varna (La Dobroudja en 1444. La bataille de Varna)*, dans A.D., II, no 2/1919, Bucarest, p. 96-115; idem, *Populaţia Dobrogei la începutul secolului al XX-lea (La population de la Dobroudja au début du XX-e siècle)*, dans An.D., II, no 1/1921, Constanţa, p. 3-28; idem, *Două statistici etnografice germane în Dobrogea (Deux statistiques ethnographiques allemandes en Dobroudja)*, dans A.D., II, no 1/1919, Constanţa, p. 60-71.

[117] *Raiaua Turnul. Venituri şi catagrafie (Le raïa de Turnu. Revenus et catagraphie)*, dans RA, tome III, no 1- 2 (6-7)/1936-1937, Bucarest, p. 254-282; idem, *Raiaua şi cetatea Brăilei (Le raïa et le château-fort de Brăila)*, dans AB, I, no 2-3/1929, Brăila; idem, *Noi contribuţiuni la cunoaşterea oraşului şi raialei Brăila la 1829 (Nouvelles contributions pour connaître la ville et le raïa de Brăila en 1829)*, dans AB, X, no 1/1938; idem, *Dărâmarea cetăţii Brăila (La démolition du château-fort de Brăila)*, dans AB, VI, no 1/1934 ; idem, *Veniturile Raialei Hotinului în timpul stăpânirii turceşti (Les revenus du Raïa de Hotin pendant la domination turque)*, dans RA, II, no 4-5/1927-1929, Bucarest, p. 394-402+1 carte; idem, *Cetăţile turceşti din prejurul Principatelor Române (Les châteaux-forts qui se trouvaient aux alentours des Principautés Roumaines)*, dans BCMI, XX, fascicule 52/Avril-Juin 1927, Bucarest, p. 76-87.

[118] *Din trecutul istoric al oraşului Brăila. Conferinţa... (Sur le passé historique de la ville de Brăila. Conférence...)*, Brăila, 1926, 32 pages; idem, *Când şi de ce s-a luat Brăila de turci? (Quand et pourquoi la ville de Brăila a-t-elle été prise par les Turcs ?)*, dans AB, V, no 1/1933, Brăila, p. 3-4; idem, *Din viaţa socială a Brăilei supt turci (La vie sociale de Brăila sous la domination des Turcs)*, dans AARMSI, s. III, tome XIV, 1933, m. 3, Bucarest, extrait, 13 p.+2 planches; idem, *Însemnări cu privire la încheierea păcii de la Bucureşti, ca urmare a războiului ruso-turc din 1806-1812, în urma căruia Brăila reintră în stăpânire turcească (Notes relatives à la conclusion du traité de paix de Bucarest, après la guerre russo-turque, à la suite duquel Brăila revient sous la domination turque)*, dans AB, II, no 1/1930, Brăila; idem, *Despre mitropolia raialei turceşti (Sur l'institution supérieure de l'église orthodoxe du raïa turc)*, dans BOR, LVII, no 5-6/1939, Bucarest, p. 275-276; idem, *Moschei pe pământ românesc (Des mosquées sur le territoire roumain)*, dans BCMI, XXII, no 62/1929, Vălenii de Munte, p. 184-187.

[119] *Brăila veche (La vieille Brăila)*, dans AB, I, no 4-6/1929, Brăila, p. 3-36; idem *Hotarul raialei Brăila în anul 1808 (La frontière du raïa Brăila en 1808)*, dans AB, II, no 1/1930; idem, *Contribuţiuni pentru monografia oraşului şi judeţului Brăila (Contributions pour la monographie de la ville et du département de Brăila)*, 1929, Brăila, 47 pages.

[120] *Ţara Românească şi închinarea raialei Brăilei (La Valachie et la soumission du raïa de Brăila)*, dans "B.", IV, 1941, Bucarest, p. 451-488.

[121] *Asediul Timişoarei în 1551-1552 şi cucerirea ei de turci (Le siège de Timişoara en 1551-1552 et sa conquête par les Turcs)*, dans "Banatul", II, no 12/1927, Timişoara, p. 26-31.

[122] *Banatul sub turci (Le pays de Banat sous les Turcs)*, Timişoara, 1934, 52 pages+ XI notes.

[123] *Epoca turcească în Banat (L'époque turque dans le pays de Banat)*, Timişoara, 1943, 13 p.

[124] *Teritoriile raialelor Hotinului şi Brăilei (Territoires des raïas Hotin et Brăila)*, dans "Les Annales de Bessarabie", IV, no 4/1927 et V, no 1/1928, Kichinev; idem, *Hotarul Raialei Brăilei (La frontière du Raïa de Brăila)*, dans "Les Archives de Bessarabie", I, no 3/1929, Kichinev.

[125] *Raiaua Hotinului în timpul ocupaţiei austriece şi legăturile ei bisericeşti cu Episcopia Bucovinei, 1788-1792 (Contribuţie la istoria Episcopiei Hotinului) [Le raïa de Hotin pendant l'occupation autrichienne et ses relations religieuses avec l'Évêché de la Bucovine, 1788-1792*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Les préoccupations turcologiques-osmanistiques à caractère historique se sont concrétisées, pendant les années 1875-1950, dans les plus importantes contributions scientifiques de toute la sphère turcologique roumaine.

Les préoccupations de turcologie-osmanistique à finalités didactiques-formatives universitaires et scientifiques de recherche ont eu pour but: l'initiation et la spécialisation de quelques jeunes gens appliqués roumains dans le domaine orientalistique dont on a parlé, par des cours à l'étranger ou en Roumanie; la fondation et le déploiement de l'activité de quelques instituts interdisciplinaires, ayant pour zone principale d'investigation, l'Europe de Sud-Est et le Proche-Orient. Dans l'intervalle de temps 1885-1935, de jeunes universitaires roumains se sont initiés et spécialisés en orientalistique (turcologie, arabologie, iranologie, etc.) à Paris et à Leipzig [Lazăr Şăineanu (1887-1889), Constantin Şăineanu (1888-1891)], à Paris [Gh. Popescu-Ciocănel (1902-1906), Vasile Radu (1921-1927), Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru (1937-1938)], à Vienne [(S.O. Isopescu (1900-1908)], à Caire et à Istanbul [Andrei Antalffy (1903-1905)].

En Roumanie, les premiers cours universitaires de turcologie ont eu lieu à l'Institut pour l'étude de l'Europe de Sud-est, dans la période 1935-1937, donnés par le turcologue allemand Franz Babinger que Nicolae Iorga a invité et embauché à l'institut déjà mentionné. Ces cours ont été donnés par Franz Babinger à la Faculté de Lettres et de Philosophie de Iaşi (1937-1943) aussi.

Les bourses ont constitué une autre modalité de spécialisation en turcologie-osmanistique des universitaires roumains (historiens et/ou philologues). Parmi les boursiers roumains, on peut passer en revue: Ioan Năstase, Felician Brânzeu et Aurel Decei à Istanbul, entre 1932-1933, Nicoară Beldiceanu et Ion Matei, entre 1946-1948; Aurel Decei à Paris et Berlin, entre 1933-1935; Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru à Paris, entre 1937-1938.

Pour l'étude interdisciplinaire et comparatiste de l'Europe centrale et de Sud on a initié et on a déployé une activité complexe scientifique de recherche dans le cadre de l'Institut pour l'étude de l'Europe Est-orientale, de Sud et de l'Est (1913-1948), dans le cadre de l'Institut d'études et de recherches balkanistiques (1943-1948), les deux se trouvant à Bucarest et dans le cadre de l'Institut de Turcologie (1940-1945) de Iaşi. On y a donné des cours de langue turque aussi, mais de manière discontinue.

Les préoccupations de turcologie-tatarologie, à caractère ethnographique, folklorique et historique ont eu au centre de leur attention l'étude inter- et pluridisciplinaire de la population gagaouze (les Turcs chrétiens) du centre et du Sud de la Bessarabie et de Dobroudja, et de la population turco-tatare de Dobroudja. Ainsi, a-t-on précisé et analysé les caractéristiques générales ethnographiques, folkloriques, culturelles, religieuses, anthropologiques, etc., de ces populations, dans les contributions scientifiques élaborées par: Gh. Popescu-

(Contribution à l'histoire de l'Évêché de Hotin)], dans "Candela" ("Chandelle"), XLI, no 1-3/ 1930, Tchernovtsy, extrait, 32 pages.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ciocănel[126], Ştefan Georgescu[127], Mihail Ciachir[128], Ioan I. Nistor[129], Mihail Guboglu[130], Olga C. Necrasov[131], Ion Dumitrescu-Frasin[132], Felician Brânzeu[133], Lazăr Şăineanu[134], Ion Peretz[135].

Les préoccupations de turcologie-osmanistique à caractère linguistique, lexical et didactique ont eu pour objectifs généraux: l'étude des emprunts et des influences lexicales ottomanes orientales dans la langue et la culture roumaine (George Barițiu[136], P. Ispirescu – G. Polyzu[137], Bogdan Petriceicu Haşdeu[138],

[126] *Populations musulmanes de la Roumanie,* dans "Revue du Monde Musulman", I, tome I, no 2/1906, Paris, p. 183-197; idem, *Găgăuzii (Les Gagaouzes),* Bucarest, 1912.

[127] *Găgăuzii şi originea lor (Les Gagaouzes et leur origine),* dans V.R., VIII, tome XXIX, no 6/1913, Iaşi, p. 366-377.

[128] *Originea Găgăuzilor (L'Origine des Gagaouzes),* I+II, dans V.B., II, no 9/1933, p. 495-504 et III, no 5/1934, p. 259-264, Kichinev; idem, *Religiozitatea Găgăuzilor (La religiosité des Gagaouzes),* dans V.B., no 3/1934, p. 149-156; idem, *Obiceiurile religioase ale Găgăuzilor.* I. *Curbanele sau sacrificiile (Les coutumes religieuses des Gagaouzes.* I. *Les offrandes ou les sacrifices),* dans V.B., III, no 6/1934, p. 324-328; II. *Obiceiurile la naştere şi botez (Les coutumes à l'occasion d'une naissance ou d'un baptême),* dans V.B., III, no 7-8/1934, p. 421-424; idem, *Obiceiurile Găgăuzilor la nunți (Les coutumes des Gagaouzes à l'occasion d'un mariage),* dans V.B., V, no 3-4/1936, p. 169-172; idem, *Moralitatea Găgăuzilor din Basarabia (La moralité des Gagaouzes de Bessarabie),* dans V.B., IV, no 2/1935, p. 100-106; idem, *Dreptatea la Găgăuzii din Basarabia (La justice chez les Gagaouzes de Bessarabie),* dans V.B., IV, no 10/1935, p. 643-646; idem, *Basarabiealî Gagauzlarîn Istorieasî (Istoria Găgăuzilor din Basarabia,* en français, *L'histoire des Gagaouzes de Bessarabie),* Kichinev, 1934, 40 pages.

[129] *Aşezările bulgare şi găgăuze din Basarabia (Les agglomérations bulgares et gagaouzes de Bessarabie),* dans AARMSI, s. III, tome XXVI, 1943-1944, no 13, Bucarest, extrait, 39 pages.

[130] Voir *ci-dessus,* note no 88.

[131] *Le problème de l'origine des Gagaouzes et la structure anthropologique de ce groupement ethnique,* Iaşi, 1940, 32 pages+3 planches.

[132] *Însemnări despre tătarii din satul Pervelia, comuna Tatlîgeac, Constanța (Notes sur les Tatars du village Pervelia, la commune de Tatlîgeac, Constanța),* I+II, dans An.D., I, no 1/1920, Constanța, p. 154-177; II, no 1/1921, p. 115-128; idem, *Note asupra tătarilor din Pervelia (Notes sur les Tatars de Pervelia),* dans An.D., I, no 3/1920, p. 491-494; idem, *Folclor tătărăsc din Pervelia (Folklore tatar de Pervelia),* I+II+III+IV, dans An.D., I, no 4/1920, p. 633-648; III, no 2/1922, p. 309-320; no 3/1922, p. 370-382; IX, no 1/1928, Tchernovtsy, p. 171-184; idem, *Folclor dobrogean (Folklore de Dobroudja),* dans An.D., II, no 2/1921, p. 261-272; idem, *Sărbătorile la tătari (Les fêtes chez les Tatars),* dans An.D., II, no 3/1921, p. 372-378; idem, *După şapte ani. Tătarii din Moşneni (Pervelia) – [Sept ans après. Les Tatars de Moşneni (Pervelia)],* dans An.D., X, no 1/1929, Tchernovtsy, p. 156-159.

[133] *Vlad l'Empaleur dans la littérature turque,* dans RIR, XVI, fascicule 1/1946, Bucarest, p. 68-71.

[134] *Nastratin Hogea,* dans N.R.R., I, no 11/1900, Bucarest, p. 503-504; idem, *Jocul păpuşilor şi raporturile sale cu farsa Karagöz (Le jeu des marionnettes et ses rapports avec la farce Karagöz),* dans le volume *Lui Titu Maiorescu. Omagiu. 25 februarie 1900 (À Titu Maiorescu. Hommage. Le 25 février 1900),* Bucarest, 1900, p. 281-287.

[135] *Poporul turcesc şi folclorul românesc (Le peuple turc et le folklore roumain),* dans V.R., IX, no 6/juin 1914, Iaşi, p. 277-283.

[136] *Cuvinte turceşti în limba daco-românească (Des mots turcs dans la langue daco-roumaine),* dans "Transilvania", VI, no 3/1 février 1873, Braşov, p. 21-24.

[137] *Elemente turceşti în limba română (Éléments turcs dans la langue roumaine),* Bucarest, 1885.

[138] *Sur les éléments turcs dans la langue roumaine,* Bucarest, 1886, 21 pages.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Théophile Löbel[139], Lazăr Şăineanu[140], Gh. Popescu-Ciocănel[141], Vasile Bogrea[142], Gheorghe Iogu[143], T. Nicolau[144], Vladimir Drimba[145]; l'élaboration et la publication de lexiques, dictionnaires ou guides de conversation roumain-turc et turco-roumain, destinés à un groupe élargi d'utilisateurs, ayant différentes finalités: politiques, didactiques, culturelles, militaires, commerciales, etc. (les contributions, à valeur inégale, réalisées par: Ienăchiţă Văcărescu[146], I.H. Rădulescu[147], Anton Pann[148], Ianache Pashal[149], Al. Cihac[150], Ali Cadir

---

[139] *Elemente turceşti, arăbeşti şi persane în limba română (Éléments turcs, arabes et persans dans la langue roumaine)*, Constantinople – Lipsca, 1894, XXIV+104 pages; idem, *Contribuţii la stabilirea originii orientale a unor cuvinte româneşti. Observaţii relative la opera "Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române" de Lazăr Şăineanu (Contributions à l'établissement de l'origine orientale de certains mots roumains. Observations relatives à l'œuvre "L'influence orientale sur la langue et la culture roumaine" écrite par Lazăr Şăineanu)*, dans AARMSF, s. II, tome XXX, 1907-1908, no 3, Bucarest, 1908, extrait, 40 pages.

[140] *Elemente turceşti în limba română (Éléments turcs dans la langue roumaine)*, Bucarest, 1885, extrait, 146 pages; idem, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române (L'influence orientale sur la langue et la culture roumaine)*, tome I-II/1-2, Bucarest, 1900; idem, *L'influence orientale sur la langue et la civilisation roumaines*, I. *La Langue. Les éléments orientaux en Roumanie*, dans "Romania", tomes XXX-XXXI, 1902, Paris, extrait, 78 pages; II. *La civilisation. Le régime de la société en Roumanie pendant le règne des Phanariotes (1711-1821)*, dans "Revue Internationale de Sociologie", Paris, 1902, extrait, 32 pages.

[141] *Quelques mots roumains d'origine arabe, turque, persane et hébraïque*, Paris, 1907, IV+49 pages.

[142] *Contribuţie la studiul elementelor orientale în limba română (Contribution à l'étude des éléments orientaux dans la langue roumaine)*, dans DR, I, 1920-1921, Cluj, p. 272-290.

[143] *Remarques sur l'étymologie et la signification de quelques mots turcs*, dans "Grai şi Suflet" ("Langue et Âme"), IV, 1929, Bucarest, extrait, 7 pages.

[144] *Cuvinte turceşti în limbajul armatei române (Mots turcs dans le langage de l'armée roumaine)*, dans "România Militară" ("La Roumanie Militaire"), 1932, Bucarest, extrait, 17 pages.

[145] *Elemente româneşti în limba turcă (Éléments roumains dans la langue turque)*, dans DR, XI, 1944-1948, Cluj, 1948, p. 196-202; idem, *Paralele sintactice şi frazeologice turco-române (Parallèles syntactiques et phraséologiques turco-roumains)*, dans DR, XI, 1944-1948, Cluj, 1948, p. 202-212; idem, *Note de lexicologie română. Elemente turceşti (Notes de lexicologie roumaine. Éléments turcs)*, dans "Studii şi Cercetări Lingvistice" ("Études et Recherches Linguistiques"), I, fascicule II/1950, Bucarest, p. 290-296.

[146] *Dicţionar român-turc (Dictionnaire roumain-turc)*, (feuilles 9-183) *Dicţionar turc-român (Dictionnaire turc-roumain)*, (feuilles 183v-285), Bucarest, Bibliothèque de l'Académie Roumaine, manuscrit roumain no 1897, 285 feuilles.

[147] *Vocabular de vorbe străine în limba română, adică slavone, ungureşti, turceşti... (Lexique de mots étrangers, c'est-à-dire: slavons, hongrois, turcs...)*, Bucarest, 1847, XLII+ 50 pages.

[148] *Dialog în trei limbi: ruseşce, româneşce şi turceşce. Fie care întocmită în vorbire după idiotismul ei. Acum întâiu cules din deosebite dialoguri ruseşci, tipărite în Moscva (Dialogue en trois langues: russe, roumaine et turque. Chacun a été élaboré en tenant compte de l'idiotisme de la langue. Choisis pour la première fois parmi de remarquables dialogues russes, publiés à Moscou)*, Bucarest, 1848, 100 pages.

[149] *Dialoguri şi vocabular în trei limbi. Româneşce, Ruseşce şi Turceşce, pentru trebuinţele omului privat şi omului ostaş (Dialogues et lexique en trois langues. Le Roumain, le Russe et le Turc, pour les besoins des personnes privées et des soldats.)*, 3 parties, Bucarest, 1849, 164 pages – 52 pages – 112 pages.

[150] *Dictionnaire d'étymologie Daco-Roumaine*, II-e volume, *Éléments slaves, magyars, turcsö-greco-moderne et albanais*, Frankfurt am Main, 1879, p. 541-631.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Izzet[151], Gh. Popescu-Ciocănel[152], Ştefan Luscov[153], Mustafa H. Abdurrahman[154], C.S. Constante[155], Mihail Ciachir[156], N. Papahagi[157], Adam V. Cotula[158], Constantin Petrescu[159]).

Les toponymes, les hydronymes et les anthroponymes turciques, tatares et ottomanes de la Roumanie ont constitué, eux aussi, l'objet des préoccupations roumaines de turcologie-tatarologie. Des historiens et/ou des philologues roumains, spécialisés ou non en turcologie-tatarologie ont expliqué les origines turciques, tatares et ottomanes des catégories lexicales qu'on vient de mentionner (Gh. Popescu-Ciocănel[160], Vasile Bogrea[161], Mihail Ciachir[162], Titus Hotnog[163], C.I. Karadja[164], George-Mihail Dragoş[165],

---

[151] *Dialog româno-turc (Dialogue roumain-turc)*, Bucarest, 1897.

[152] *Dicţionar turc, în caractere turceşti şi latineşti, cu pronunţare figurată, la îndemâna tuturor... (Dictionnaire turc, à caractère turc et latin, à prononciation figurée, à la portée de tous...)*, Ploieşti, 1908, 16 pages; idem (+dr. Ibrahim Themo), *Conducătorul conversaţiunei în româneşte şi turceşte (Le dirigeant de la conversation en roumain et en turc)*, Medgidia, 1915, 128 pages.

[153] *Vocabular în limbile română, franceză, germană, turcă, greacă şi bulgară (Lexique en langue roumaine, française, allemande, turque, grecque, et bulgare)*, Bucarest, 1913, 32 pages, II-e édition, 1915.

[154] *Dicţionar român-turc (Dictionnaire roumain-turc)*, Bucarest, 1913, 11 pages.

[155] *Vocabular româno-bulgaro- turc (Lexique roumain- bulgare-turc)*, Bucarest, 1916.

[156] *Dicţionar găgăuzo (tiurco)-român (Dictionnaire gagaouze (turc)-roumain)*, Kichinev, 1938, 132 pages.

[157] *Gramatica limbei turceşti (Grammaire de la langue turque)*, Thessalonie, 1911, II-e édition, Bucarest, 1934.

[158] *Gramatica limbei otomane (Grammaire de la langue ottomane)*, Constantinople, 1905, 238 pages.

[159] *Abecedaru Turco-Românu (Abécédaire Turco-Roumain)*, Rusciuk, 1874, 79 pages.

[160] *Influenţa orientală în toponimia românească (L'influence orientale dans la toponymie roumaine)*, dans B.S.G.R., XXXI, no 2/1910, Bucarest, p. 21-41.

[161] *Câteva consideraţii asupra toponimiei româneşti (Quelques considérations sur la toponymie roumaine)*, dans DR, I, 1920-1921, Cluj, p. 212-213; idem, *Din toponimia românească (De la toponymie roumaine)*, dans DR, II, 1921-1922, p. 666; idem, *Note de toponimie dobrogeană (Notes sur la toponymie de Dobroudja)*, dans An.D., II, no 1/1921, Constanţa, p. 33-38, 307; idem, *Note de prosopografie dobrogeană (Notes sur la prosopographie de Dobroudja)*, dans An.D., II, no 1/1921, p. 41-43; idem, *Contribuţii onomastice (Contributions onomastiques)*, dans D.R., IV/2, 1924-1926, p. 857-861.

[162] *Denumiri turco-tătăreşti în toponimia Moldovei de Sud (Dénominations turco-tatares dans la toponymie de la Moldavie méridionale)*, Kichinev, 1934.

[163] *Câteva nume topice româneşti de origine cumană (Quelques noms topiques d'origine coumane)*, Iaşi, 1933, 10 pages; idem, *Numele toponimic Bender în Basarabia (Le nom toponymique Bender en Bessarabie)*, dans RIR, VIII, 1938, Bucarest, p. 241-242; idem, *Numele tătărăsc al Chiliei la sfârşitul secolului al XVI-lea (Le nom tatare de Chilia, à la fin du XVI-e siècle)*, dans RIR, VIII; 1938, Bucarest, p. 242.

[164] *Sur l'origine des Karadja*, dans RHSEE, XV, numéros 7-9/1938, Bucarest, p. 222-226+1 photo; idem, *Karadja – nume peceneg în toponimia românească (Karadja – nom petchenègue dans la toponymie roumaine)*, dans RI, XXIX, numéros 1-6/1943, Bucarest, p. 87-92.

[165] *Fauna şi flora în toponimia Basarabiei. Elemente turceşti (La faune et la flore dans la toponymie de Bessarabie. Éléments turcs)*, dans "Buletinul Institutului de Filologie Română « Alex. Philippide » - Iaşi" ("Le Bulletin de l'Institut Roumain de Philologie « Alex. Philippide » - Iaşi"), VII-VIII, 1940-1941, Iaşi, p. 198-223.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nicolae Iorga[166], Iorgu Iordan[167]).

Évidemment, la sphère des préoccupations roumaines de turcologie-osmanistique a inclus aussi les recherches concernant la sigillographie – la numismatique ottomano-orientale de la Roumanie. Ces recherches se sont concrétisées dans les contributions scientifiques élaborées par Emil Vârtosu[168], Constantin Moisil[169], H.Dj. Siruni[170], C. Benaru[171], C.I. Karadja[172], Gr. Avakhian[173], Matei G. Nicolau[174].

Une page à part dans l'évolution des préoccupations roumaines d'orientalistique-turcologie a été représentée par l'activité scientifique de recherche et par l'activité didactique et organisationnelle universitaire de *l'orientaliste **sui-generis**, Nicolae Iorga.* Le savant roumain a élaboré environ 200 contributions à thématique orientalistique-turcologique, depuis l'article publié dans le journal jusqu'à la monumentale synthèse historique *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt,* I-V, Gotha, 1908-1913, 2650 pages.

L'éventail thématique des préoccupations orientalistiques-turcologiques de N. Iorga est divers: la découverte, la traduction, la publication et la valorisation scientifique des sources historiques ottomanes-orientales; des recherches à contenu historique; des études à caractère ethnographique et folklorique, linguistique, toponymiques, hydronymique et anthroponymique; des initiatives organisationnelles/didactiques/de recherche universitaire sud-est européenne/turcologique (à Bucarest, l'Institut pour l'étude de l'Europe Est Orientale/de Sud et de l'Est – 1913-1948, l'Institut de Byzantinologie – 1926/1934-1948, l'Institut d'Histoire Universelle – 1937-1948; directeur honoraire de l'Institut de Turcologie de Iaşi, en avril-novembre 1940).

---

[166] *Revelaţii toponimice pentru istoria neştiută a românilor. I. Teleormanul (Révélations toponymiques pour l'histoire inconnue des Roumains. I. La province de Teleorman),* dans AARMSI, s. III, tome XXIII, 1941, no 14, Bucarest, p. 333-350, et en extrait, 18 pages.

[167] *Rumänische Toponomastik,* Bonn-Leipzig, 1924, 1926; idem, *Numiri de localităţi româneşti în R.P. Română (Dénominations de localités roumaines dans la R.P. Roumaine),* Bucarest, 1952.

[168] *Sigilii româneşti cu legendă în limba turcească (Sceaux roumains qui se retrouvent dans les légendes turques),* dans "H.", II, 1942, Bucureşti, p. 203-216+1 planche, et en extrait, 14 p.+1 planche.

[169] *Licitaţie de sigilii domneşti (Vente de sceaux princiers aux enchères),* dans RA, V, no 1/ 1942, Bucarest, p. 209-212.

[170] *Monedele turceşti în Ţările Române (Monnaies turques dans les Pays Roumains),* dans "B.", II-III, 1939-1940, Bucarest, p. 11-82+VII planches.

[171] *Cu privire la numismatica levantină (Au sujet de la numismatique levantine),* dans B.S.N.R., XVIII, 1923, Bucarest, p. 21-25.

[172] *Un episod din istoria numismaticii levantine (Un épisode de l'histoire de la numismatique levantine),* dans B.S.N.R., XVIII, 1923, p. 48-50.

[173] *Trei monede ale regilor armeni găsite la Cetatea Albă (Trois monnaies des rois arméniens, trouvées à Cetatea Albă),* dans B.S.N.R., XIX, 1924, p. 10-14.

[174] *Monede de aramă a Califului Ennassir Liddin (1193) – [Monnaies de cuivre du Calife Ennassir Liddin (1193)],* dans B.S.N.R., XX, 1925, p. 30-35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Les préoccupations et les finalités orientalistiques et turcologiques de N. Iorga se sont indissolublement intégrés si bien dans toute son activité didactique, formative, universitaire, organisationnelle postuniversitaire, scientifique et de recherche, que dans l'évolution générale de l'orientalistique et de la turcologie roumaines et mondiales. Il est évident qu'une histoire de l'orientalistique et de la turcologie roumaines et universelles serait incomplète et tronquée si on n'analysait pas et si on ne mettait pas à l'endroit mérité l'activité didactique, organisationnelle et les contributions scientifiques de Nicolae Iorga[175].

À la fin de ce sommaire périple historiographique au long des cinq siècles, il s'impose d'en formuler les conclusions. Premièrement, dans l'historiographie roumaine de la période 1450-1950 on a vu se manifester des *préoccupations d'orientalistique, de turcologie et de tatarologie* constantes et solides, ayant des raisons et des motivations diverses et complexes, que nous avons précisées au début de ce périple. En résultant naturellement de cette première constatation, la turcologie-tatarologie roumaine fait *partie intégrante* de l'orientalistique mondiale et représente un segment important de l'historiographie roumaine et évidemment de celle universelle.

La *diversité thématique* des préoccupations roumaines de turcologie-osmanistique ou de tatarologie, manifestée par les *différentes directions d'activité didactique et formative* universitaires ou postuniversitaires et *scientifique, de recherche*, a été imposée par l'origine, les modalités de manifestation et par les finalités des liaisons et des influences multiples et complexes roumaines, turciques (tatares) et ottomanes à partir du X-e siècle et jusqu'au XX-e siècle. De toute évidence, ce divers éventail thématique a déterminé aussi *la complémentarité* thématique de ces directions d'activité turcologique et de tatarologie.

Progressivement, à la suite des accumulations qualitatives et quantitatives dans le domaine de la turcologie roumaine, on constate *une accroissance continuelle de l'exigence scientifique* envers l'acte de la traduction, de la publication et de l'utilisation scientifique des sources historiques ottomano-orientales d'une part et dans la conception et l'élaboration des contributions scientifiques de recherche turcologiques, tatarologiques roumaines, d'une autre

[175] Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Bucarest, Éditions de la Jeunesse, 1968, 382 pages+63 photographies; idem, *Nicolae Iorga, 1871-1940*, tome I-er, *Cronologie şi bibliografie (Chronologie et bibliographie)*, Bucarest, 1976, 576 pages+photos; M.-M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, historien de l'Empire Ottoman*, dans "B.", VI, 1943, Bucarest, p. 101-122; idem, *Nicolae Iorga – A Romanian Historian of the Ottoman Empire*, Bucarest, 1972, 192 pages+1 map; idem, *N. Iorga et l'histoire de l'Empire Ottoman*, dans le volume publié en son honneur, *Nicolas Iorga, l'homme et l'œuvre*, Bucarest, 1972, p. 175-186; Mihail Guboglu, *Nicolae Iorga – istoric al Imperiului otoman şi al relaţiilor româno-turce (Nicolae Iorga – historien de l'Empire Ottoman et des relations roumaines et turques)*, dans AUB, XXII, no 2/1973, Bucarest, p. 25-48; Tayyib Gökbilgin, *La conception de Nicolas Iorga sur l'Empire Ottoman*, dans "A.I.E.S.E.E. Bulletin", IX, numéros 1-2/1971, p. 29-33; Damian Hurezeanu, *Viziune organică la Nicolae Iorga (Vision organique chez Nicolae Iorga)*, Bucarest, 1997, 64 pages; Nicolas M. Nagy-Talavera, *Nicolae Iorga, A Biography*, Iaşi – Oxford – Portland, I-ère édition, 1996, II-e édition, 1998, 543 pages.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

part. Évidemment, le niveau de l'exigence scientifique turcologique des préoccupations de turcologie a été directement proportionnel avec la formation de spécialité, avec la méthode scientifique d'investigation historique utilisée, avec la quantité et la qualité des sources historiques ottomanes et orientales analysées et interprétées par ces chercheurs turcologiques roumains (historiens, philologues, ethnographes, folkloristes, etc).

Ces derniers aspects concrets soulignés ont déterminé du point de vue relationnel *la diversité qualitative* (l'instrumentation historique utilisée, la consistance de l'analyse scientifique entreprise, les hypothèses avancées, les conclusions formulées, etc.) et *quantitative* (depuis l'article de petites dimensions à la monumentale synthèse historique ou philologique).

On ne peut pas écrire une histoire de l'historiographie roumaine des cinq derniers siècles sans devoir analyser, du point de vue quantitatif et qualitatif, les préoccupations d'orientalistique, de turcologie, de tatarologie, d'arabologie et sans devoir déterminer du point de vue réaliste et objectif, leur place et leur rôle dans l'évolution de l'écriture historique et de l'organisation institutionnelle universitaire et formative roumaines. De même, on ne peut pas élaborer une histoire vaste, objective, intégrative, géo-temporelle et thématique, de l'historiographie, de l'orientalistique et de la turcologie européenne/mondiale, aux époques moderne et contemporaine, sans devoir analyser aussi les préoccupations roumaines dans ce domaine et sans les intégrer organiquement dans la sphère de l'orientalistique[176].

[176] Sur l'évolution des préoccupations roumaines d'orientalistique (turcologie, tatarologie, arabologie, etc.) pendant les cinq derniers siècles, voir: Dimitrie Imbrescu, *Studii de turcologie în România (Études de turcologie en Roumanie)*, dans "Ramuri. Revistă literară" ("Branches. Revue littéraire"), XL, numéros 3-6/1944, Craiova, p. 159-162; Mihail Guboglu, *Orientalistica română (L'Orientalistique roumaine)*, dans SAI, I, 1956, Bucarest, p. 314-350; idem, *Contributions roumaines aux études orientales*, dans A.O., XXIV, no 3/1956, Prague, p. 454-475; Emilian Vasilescu, *Orientalistica română (L'Orientalistique roumaine)*, dans O.R.P.R., VIII, no 4/1956, Bucarest, p. 621-628; Jan Reychman, *Parę stow o Rumunskiej Orientalistyce (Quelques considérations sur l'orientalistique roumaine)*, dans P.O., no 4 (20)/1956, Warszawa (Varsovie), p. 523-529; Mayer A. Halevy, *Notes bio-bibliographiques concernant l'histoire des études orientales en Roumanie*, dans S.A.O., II, 1959, Bucarest, 1960, p. 113-125; Ion Matei, *Notes concernant l'enseignement des langues orientales dans les Pays Roumains*, dans S.A.O., V-VI, 1967, Bucarest, 1968, p. 93-116; idem, *Contributions aux débuts des études de turcologie en Roumanie, XVI-e–XVIII-e siècles*, dans RESEE, XXVI, no 2/1988, Bucarest, p. 99-111; M.-M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Les études islamiques en Roumanie*, dans R.E.I., XXXVII, no 2/1969, Paris, p. 351-361; Dan Prodan, *Preocupări de orientalistică-turcologie în România în perioada 1875-1950. Consideraţii introductive (Préoccupations d'orientalistique-turcologie en Roumanie, dans la période 1875-1950. Considérations introductives)*, dans "Acta Moldavie Septentrionalis" (A.M.S.), I, 1999, Botoşani, p. 7-82; idem, *Preocupări de orientalistică-turcologie în România între Independenţă şi Marea Unire (1878-1918) – [Préoccupations d'orientalistique et de turcologie en Roumanie, entre la guerre d'indépendance et la Grande Union (1878-1918)]*, dans A.M.S., I, 1999, Botoşani, p. 83-178; idem, *Din tradiţiile orientalisticii româneşti. Franz Babinger şi Institutul de Turcologie de la Iaşi (1940-1945) – [Sur les traditions de l'orientalistique roumaine. Franz Babinger et l'Institut de Turcologie de Iaşi (1940-1945)]*, dans C.L.S.O., II, 1993,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Voilà le niveau de l'évolution des préoccupations roumaines d'orientalistique-turcologie (universitaire – formative et scientifique – de recherche) de la période 1935-1945, lorsque le turcologue allemand Franz Babinger a été invité à travailler avec contrat (1935) en Roumanie par *l'orientaliste sui-generis Nicolae Iorga.* Il a déployé son activité didactique et scientifique dans le domaine de la turcologie à Bucarest et à Iaşi.

Bucarest, p. 164-201; idem, *Studiile lui Franz Babinger, referitoare la istoria românilor şi a relaţiilor româno-otomane în evul mediu (secolele XIV–XVII) – [Les études de Franz Babinger concernant l'histoire des Roumains et des relations roumaines et ottomanes pendant le Moyen Âge (XIV-e–XVII-e siècles)]*, dans "Hierasus", X, 1996, Botoşani, p. 119-170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI CHIOVEANU

ISTORICII ŞI POLITICA ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

Motto: *„Ca de obicei, istoricul trebuie să reacţioneze împotriva a tot ceea ce capătă, în epoca în care scrie, un aer de fatalitate... Mai puţin ca oricând, nu trebuie să facem pe profeţii. A înţelege şi a explica trecutul nu mai este un lucru atât de simplu".*
Francois Furet

Alegerea acestui motto nu este deloc întâmplătoare. Sfatul dat de Furet istoricului de azi şi de mâine îmi sugerează câteva din greşelile fundamentale făcute de colegii săi de breaslă în trecut: fatalismul abordărilor, rolul asumat de profeţi, graba în a explica trecutul şi prezentul. Aş adăuga aici implicarea lor în efortul de a creiona viitorul. „Greşeli" pe care istoricul de azi continuă să le facă.

Poate că şi eu greşesc, o fac însă în mod voit, atunci când forţez citirea în palimpsest a unei întrebări pe care Furet nu şi-o pune în acest pasaj, dar care mie îmi uşurează introducerea în subiect: *Totuşi, cum să rămână istoricul în afara Istoriei, să se mulţumească cu a scrie istorie fără a face Istorie?*

Am să încerc, în textul de faţă, să mă feresc de orice fatalism. Am să refuz mai ales acea perspectivă asupra interbelicului românesc care aduce în prim plan eşecul dintr-u început al democraţiei de la noi. Acea *teleological fallacy* care nu diferenţiază anii 1920 de anii 1930, anii 1930 de anii 1940, ne scufundă apoi în comunism de unde ne scoate în anii 1990 doar pentru a aduce în prim plan inevitabila, fatala cădere în afara democraţiei, eşecul acesteia în 2000. Evit astfel nu doar fatalismul în abordarea trecutului ci şi rolul de profet sumbru pe care mulţi şi-l asumă astăzi la noi în ce priveşte viitorul.

Ce ar trebui să surprindă în primul rând cel ce se avântă în marginea unei teme atât de delicate precum cea de faţă? Istoricul, omul politic, sau pe individ în dubla sa calitate? Concepţia lui despre (politica din) epoca sa, trăită, sau evenimentul în care acesta se lasă, cu sau fără voia lui, angrenat, evenimente nu doar narate ci şi văzute, interpretate din perspectivă actuală? Cât de obiectiv poţi însă fi în acest ultim caz ca istoric al anului 2000 şi cât de „pragmatic" reuşeşti să tratezi subiectul, astfel încât să eviţi judecata trecutului prin prisma valorilor actuale? Pentru a evita capcanele metodologice de mai sus Sorin Alexandrescu practică în *Paradoxul Român* heteroglosia. Mai mult, se abţine a

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 595–612
https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

judeca pe „actorii" săi interbelici şi, conştient că nu poate fi imparţial, îşi propune doar a nu face rabat de la onestitate[1].

„Caută responsabilitatea morală şi abţine-te de la a căuta responsabilitatea politică a actorilor unei epoci". Urmat cu stricteţe, un astfel de îndemn mi-ar putea face sarcina mai puţin ingrată. Aparent lucrurile stau aşa. Spun aparent pentru că, odată ieşit din „turnul său de fildeş" cum îl numea Iorga, istoric politician „*par excellence*" al României interbelice[2], intrat în istoria reală, asumându-şi răspunderi şi nu doar oferind sfaturi, excelentul profesionist riscă să rămână în memorie ca neinspirat, sau mai rău, detestabil, politician. Paradoxal, abţinerea sa de la orice implicare în viaţa cetăţii poate fi însă la fel de facil interpretată, atât de către contemporani cât şi de către urmaşi, drept laşitate.

Economia textului îmi sugerează să trec sub tăcere pe cei care, deşi rămaşi în spaţiul din afara demnităţilor, partidului, luptelor de culise, administraţiei etc. nu fac totuşi rabat de la calitatea lor de *zoon politikon*, chiar dacă nu apasă niciodată „pedala politică". Pârvan nu face politică deşi evenimentele epocii nu îi sunt indiferente[3]. Fără de „*Gigantomahul*" Iorga însă, sfera politicului românesc interbelic nu se poate concepe, el rămânând o „*delphic authority*" în epocă, plătind cu viaţa chiar această prezenţă[4]. Să-i tratez în mod egal mi se pare cumva incorect. „Povara" lui Iorga, atribuită de istoriografia actuală, este infinit mai mare. Şi asta de multe ori tocmai datorită politicului.

La „porunca vremii" răspunde întreg corpul istoricilor. O fac, fiecare în parte, sincer, chiar dacă eronat, condamnabil în unele cazuri din perspectiva noastră. Mă gândesc aici în primul rând la un P.P. Panaitescu, care nu confundă planurile, cel profesional cu cel al politicii şi la Lucreţiu Pătrăşcanu, care o face întru totul. Mai ales ei poartă stigmatul politicii pe care au dus-o. Alţii, ca Ioan Ursu sau Ioan Lupaş joacă rolul de „*conştiinţe istoriografice luptătoare*" şi doar un mărunt rol politic. Ultimul riscă însă să rămână în istorie drept „*politician fripturist*" – aşa îl cataloghează chiar colegul său Iorga în 1926 pentru faptul de a fi acceptat intrarea în guvernul „marionetă" impus regelui de I.I.C. Brătianu, deşi Lupaş acceptase acest lucru din convingere şi nu pentru a-şi satisface orgoliul personal. Sau, mai rău, asociat ideologiei radicale de dreapta pentru că în 1932 se raliază Partidului Naţional Agrar al lui Octavian Goga[5].

Unde pot fi inseraţi şi cum pot fi judecaţi pro-germanii D.D. Pătrăşcanu şi Radu D. Rosetti, un Aurel Onciu, pro-imperial, în anii de după război, ai unirii provinciilor cu România mică, sau controversatul şi contestatul demnitar antonescian Radu R. Rosetti? Cum procedăm cu cei care abia ating fizic graniţa

[1] Sorin Alexandrescu, *Paradoxul Român*, Bucureşti, Ed. Univers, 1997, p. 19.

[2] Nicholas Nagy Talavera, *Nicolae Iorga. A Biography*, Iaşi, Oxford, Portland, The Center for Romanian Studies, 1998, p. 26.

[3] Lucian Boia, *History and Myth in Romanian Consciousness*, Budapest, CEU Press, 2001, p. 65.

[4] Alexandru Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Iaşi, Ed. Junimea, 1989, p. 58-60.

[5] Ioan Scurtu şi Gheorghe Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX (1918-1948)*, Bucureşti, Ed. Paideia, 1999, p. 168, 240.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interbelică, precum A.D. Xenopol[6], sau joacă doar un rol de moment şi neangajat politic (în accepţiunea restrânsă a termenului) dar care au influenţat gândirea politică românească?

Dacă ar fi să-i iau în calcul pe toţi aş risca un text evident prolix şi astenic. De vină ar fi nu în ultimul rând perioada din care trebuie să decupez existenţa, faptele istoricului-politician, o perioadă plină de frământări, suişuri şi coborâşuri, îmbibată uneori în iraţional şi care, deşi preia o parte din avatarurile secolului XIX, nu oferă istoricului de atunci şi de azi aceea relaxare şi naturaleţe a propensiunii pe care cel din urmă i-o oferă.

Prin urmare, voi alege drept limite în timp anii 1918 şi 1944. Voi creiona apoi în linii mari evoluţia istorico-politică a acestei perioade, pentru a urmări în final, în interiorul acesteia, pe istoricul implicat politic în mod direct. Pentru a da şi mai multă coerenţă demersului nostru mă voi raporta, nici nu se putea altfel, în primul rând la Nicolae Iorga. Vor urma ceilalţi, un Gheorghe Brătianu, Constantin C. Giurescu şi P.P. Panaitescu, dar şi un Ion Nistor, Alexandru Lapedatu şi chiar istorici cu rol episodic în politica românească dar care ne pot spune la fel de multe despre atmosfera epocii.

Lucian Boia se întreba cât de mult a influenţat implicarea în politică scrisul istoric al celor atraşi de, angajaţi politic? Personal cred că mai curând istoricul conduce politicianul în cadrul acestei relaţii, încă intimă, puternică în interbelicul românesc. Aceasta va fi de altfel ipoteza mea de lucru.

*

Primul şi mai apoi al doilea război mondial, graniţe prin excelenţă ale interbelicului, au reprezentat adevărate teste de comportament pentru istoric şi totodată, în funcţie de răspunsul acestuia la provocări, momente de cotitură în existenţa sa.

Pentru români, primul „aduce visul cu ochii", Marea Unire, al doilea prăbuşirea acestui vis. Ceea ce a urmat se ştie şi nu este cazul să insist eu aici asupra destinului tragic al României între 1939 şi 1944 şi mai apoi între 1946 şi 1989. Voi spune doar că acest marasm a făcut ca, în memoria colectivă şi selectivă a multor români, interbelicul să reprezinte o *Vârstă de Aur*, ceea ce parţial este adevărat. Între cele două cataclisme se scriu destine, se construiesc cariere, se înregistrează împliniri şi eşecuri.

Perioada Marelui Război şi cea de imediat de după 1918 este pentru istoricul român una a asumării îndatoririlor directe. Epoca nu-şi permite gratuităţi, „civismul" are conotaţii restrânse – patriotic şi naţionalist (pro-antantism în

[6] Pe Xenopol îl vor cita abuziv mulţi intelectuali români interbelici şi mai apoi istorici occidentali, în special pentru afirmaţia sa din 1879, pentru acuza adusă Occidentului de a fi rezervat românilor rolul de hiloţi ai civilizaţiei, munca în agricultură, animalică şi energofagă. Îndemn către ai săi, deloc antieuropeană, această judecată de valoare a marelui istoric nu poate fi văzută nicicum drept sursă a ideologiei autohtoniste şi antieuropene a anilor 1930. Vezi pentru istoricii occidentali care fac această greşeală Henry Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, Archon Books, 1969, p. 335.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plan extern), spirit unionist etc. De aici conflictul dintre istoricii filogermani şi cei antantişti, vehemenţa lui Iorga în lupta contra colaboraţioniştilor, luptă în care vede o necesară primenire morală a României la început de drum nou. România anilor 1920, beneficiară a unei „tranziţii negociate" pe care anii 1990 nu se mai bucură, nu-i oferă însă satisfacţie „apostolului". De unde, printre altele, amărăciunea ce răzbate din memoriile „naivului şi neexperimentalului politician".

Lucrurile nu stau la fel în cazul unirii provinciilor cu statul român. Aurel Onciul va fi ostracizat pentru pro-imperialismul său, în timp ce Ion Nistor, Alexandru Lapedatu sau Ioan Lupaş sunt răsplătiţi pentru rolul jucat, de *„soldaţi ai cauzei naţionale"* şi ai Unirii – şi, indirect, de sprijinitori ai politicii P.N.L. Tot „lipsa gratuităţilor" face însă ca, în 1948, cei trei să fie eliminaţi din Academie, tocmai datorită implicării lor politice. Acuza adusă: susţinători ai fascismului şi reacţiunii. Stupid şi nedrept. În spiritul noii epoci însă.

Nistor, preşedinte al Partidului Democrat al Unirii din Bucovina, trăieşte intens evenimentele epocii, „revoluţia" cum singur o spune şi se pronunţă pentru reformă agrară, vot universal şi descentralizare. Poate că ceea ce nu i s-a putut ierta lui Nistor după războiul al doilea a fost lupta sa contra regionalismului, contra lui *„homo bucovinensis"* pe care înţelege al înlocui cu *„civis romaniae"*, naţionalismul său integral şi rolul jucat, ca rector al universităţii din Chişinău, în românizarea corpului profesoral şi în formarea elitei româneşti[7]. Greu de înţeles, pentru mine, în aceste condiţii, rămâne faptul că Nistor, membru al Consiliului Regal, a semnat în 1939 în favoarea cedării de teritorii. Lucru pe care Iorga îl refuză, la fel Gheorghe Brătianu şi Silviu Dragomir[8].

Lapedatu, ajuns în anii 1930 ministru al cultelor, se opune propagandei legionare şi apropierii dintre Gardă şi Biserică[9], pentru ca în anii 1940 să acuze pe Antonescu de laşitate atunci când acesta, pentru a nu deranja pe nazişti, susţinători ai Gărzii furibunde, se opunea comemorării lui Iorga[10]. Are, ca şi alţii înaintea sa, curajul şi clarviziunea istoricului, convins de faptul că restriştea ţine de clipă şi nu eternitate.

Atingerea cu politicul, sub orice formă ar fi avut ea loc aduce mai curând necazuri şi umilinţe istoricului de la noi. Pârvan este pălmuit pentru criticile aduse Politicului înainte de prima conflagraţie. Iorga prin *Neamul Românesc*, Brătianu pe front ca soldat şi mai apoi în pagini memorabile ca istoric, aduc nemăsurate servicii ţării lor. Vor plăti în faţa mai marilor zilei de după război luxul de a fi afirmat faptul că în 1916 nu duşmanul a înfrânt pe români ci păcatele conducătorilor lor. Primul plăteşte Iorga, căruia I.I.C. Brătianu îi refuză locul binemeritat în cadrul delegaţiei române trimisă la Paris.

---

[7] Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania Regionalism, Nation Building and Ethnic Strife*, Ithaca, Cornell University Press, 1995, p. 49, 54, 59-60, 92, 211, 231.

[8] În faţa Dictatului de la Viena, istoricul Brătianu se pronunţă, între zdrobire şi umilinţă, pentru zdrobire, singura ce poate asigura românilor *„dreptul în faţa viitorului"*.

[9] Armin Heinen, *Legiunea Arhanghelului Mihail. O contribuţie la istoria fascismului internaţional*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1999, p. 296-303.

[10] N. Nagy Talavera, *op. cit.*, p. 503.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constantin Kiriţescu reuşea o istorie a românilor în primul război – prea tehnică şi puţin evocatoare după Iorga – pentru a rămâne în marginea spaţiului politic interbelic, total neangajat şi, sub comunişti, să scrie şi istoria participării românilor la cel de al doilea război. Asta în timp ce confraţii implicaţi politic plătesc, dacă nu cumva plătiseră deja, cu viaţa, închisoarea, ostracizarea profesională, această implicare. O excepţie, legionarul Panaitescu, slavistul de orientare quasi-marxistă, salvat de nevoia comuniştilor locali de a demonstra apropierea istorică de Marele Vecin şi rolul maselor în făurirea istoriei.

La 1918 evenimentele lui 1940-1944 şi mai apoi 1948 nu erau de gândit. Sub auspiciile proaspetei uniri, istoricul rămâne pentru Iorga, pe mai departe, „bătrân prin experienţă al naţiei sale, ... un amintitor neobosit al tradiţiei naţionale, un mărturisitor al unităţii neamului peste hotare politice şi de clase, un predicator al solidarităţii de rasă şi un descoperitor de ideale spre care cel dintâi trebuie să meargă, dând tineretului ce vine după noi exemplu".

Istoricul interbelic va oferi continuu argumente decisive în apărarea drepturilor politice şi în realizarea aspiraţiilor naţionale. Ideologia naţională, naţionalistă, se regăseşte nu doar în demersul istoriografic ci şi în convingerile şi acţiunea sa politică – mulţi se angajează în viaţa politică şi îşi dedică acesteia, onest şi fără cruţare, energiile. Profeţi sau nu, istoricii epocii nu se pot sustrage disputelor politice şi ideologice. Chestiunea politicului şi naţionalismului în istoriografie, dezbătută cu vigoare de „Şcoala nouă" de istorie împotriva „Şcolii vechi", nu reuşeşte decât parţial forjarea acelei reîntoarceri la metodologia „detaşată" de politică şi de pasiuni a marilor junimişti. Conflictul între generaţii, „Iorga contra Maiorescu", nu viza însă doar câmpul ştiinţei. O spune Giurescu în 1930 atunci când întreaga generaţie tânără (Brătianu, Giurescu, Panaitescu, Lambrino, Papacostea) intră în politică. Era o luptă între două concepţii şi morale politice diferite şi, nu în ultimul rând, expresia ambiţiilor politice ale tinerilor ce văd în sfera politicului şi sursa unui prestigiu social imediat[11]. Că acest din urmă element nu poate fi scos din ecuaţie o dovedeşte faptul că, în timp, Giurescu, Panaitescu şi nu doar ei părăsesc inclusiv partidul lui Gh. Brătianu, în care se afirmaseră politic. Giurescu ajunge demnitar regal şi este propus chiar ministru. Panaitescu intră în legiune şi, cu sprijinul politic al acesteia, ajunge rector al Universităţii Bucureşti. O doză de oportunism există şi nu poate fi trecută cu vederea. De exemplu, între Iorga şi elevul său Giurescu nu există nici o divergenţă majoră de ordin politic. Giurescu îl va ataca însă violent pe profesorul şi mentorul său. Mai cumplit, pentru a răsplăti sprijinul politic acordat de Gardă, Panaitescu – rectorul, alături de Traian Brăileanu, face nenumărate şicane administrative lui Iorga, pentru ca apoi, după asasinarea acestuia, să ordone coborârea steagului funerar pus pe universitate în memoria profesorului[12]. Din întreaga generaţie tânără doar Brătianu va arăta măsură şi va exprima recunoştinţă, onorând memoria profesorului său.

[11] Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 171-172.

[12] N. Nagy Talavera, *op. cit.*, p. 490, 500.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Angajamentul politic al „*crainicilor de ideal*" rămâne însă, în linii generale şi dincolo de cele câteva excese şi rătăciri de moment ale unora dintre ei, mai curând unul civic. Asta şi pentru că mediul politic pare ostil şi imoral conform valorilor secolului XIX în spiritul căruia majoritatea istoricilor sunt crescuţi. Tandemul Iorga-Argetoianu, cel mai cunoscut şi ilustrativ, spune tot în ce priveşte inadaptabilitatea istoricului-politician la „*Suprafanarul*" politicii interbelice româneşti.

După un război prost pregătit şi pierdut, România câştigă pacea, introduce unele din cele mai radicale reforme din regiune, aducând în graniţele noului stat nesperate teritorii. Graba cu care este iniţiată construcţia naţiunii, de care se leagă astăzi multe din reproşurile făcute politicienilor României Mari, reprezintă, în primul rând, o exploatare rapidă a şanselor şi dovedeşte, mai curând, marea mobilitate politică a elitelor Vechiului Regat[13].

Deşi favorizaţi la tratatele de pace prin acceptarea deopotrivă a argumentelor istorice şi a celor etno-demografice, românii sunt mai curând tentaţi să se considere trădaţi şi oarecum abandonaţi. Înfierează amestecul Marilor Puteri, nemulţumiţi atât de reparaţiile de război cât şi de clauzele tratatului minorităţilor[14]. Trecerea bruscă de la disperarea lui 1917 la euforia lui 1918 va duce, în cazul unora, la o primă orbire politică şi de aici la apelul masiv la metafore în discursul politic. Ideea de noroc şi iraţionalul iau locul conceptelor, la fel cum în locul activismului politic cei mai mulţi dintre cei abia intraţi în politică vor prefera să se rezume la apelul la o puternică conştiinţă naţională.

Noul stat, marcat de dezechilibre masive, cu o majoritatea urbană neromânească în provincii, cu o „economie controlată de minorităţi"[15], de o „dublă-burghezie", este văzut de către mulţi drept o anormalitate. „Semnalul de alarmă" tras de naţionalişti nu va fi ignorat de liberali ca „arhitecţi ai unirii"[16].

---

[13] Pentru o discuţie neutră şi civilizată privind logica, valorile şi priorităţile liberalilor în anii 1920, diferite de cele ale anilor 1990, vezi Sorin Alexandrescu, *Paradoxul Român*, şi Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania*.

[14] Carol Iancu, *Evreii din România. De la emancipare la marginalizare, 1919-1938*, trad. Ţicu Goldstein, Bucureşti, Ed. Hasefer, 2000, p. 23-38. Pentru unii istorici români de azi, precum Ioan Scurtu, reacţia românilor, consideraţi în epocă o putere de mâna a doua de către foştii aliaţi, este îndreptăţită. Ioan Scurtu şi Gheorghe Buzatu, *Istoria Românilor în secolul XX. 1918-1948*, Bucureşti, Ed. Paideia, 1999, p. 9-11.

[15] Este adevărat că în linii generale politica faţă de minorităţi nu a urmat ideile cuprinse în discursul lui Maniu din 1918, acea toleranţă absolută văzută ca cerinţă a statului modern şi a regimului democratic, ci mai curând pe cele impuse de presantul *nation-building*. De multe ori însă politicile culturale, descrise în culori sumbre de Irina Livezeanu, sunt încurajate şi de atitudinea minorităţilor ce nu pot trece dincolo de amintirea trecutului şi a orgoliilor acestuia – precum maghiarii care preferă în locul integrării marginalizarea. Cât priveşte promovarea elementului românesc în mediile urbane, faptul că Manoilescu, în *Rostul şi Destinul burgheziei româneşti* (1942), reproşează naţionalismului economic al burgheziei române liberale prea puţinele reuşite, indică faptul că dincolo de discurs, evoluţia părea a fi fost una mai curând normală. *Enciclopedia României* apărută în anii războiului indică de altfel faptul că la nivelul economiei aproape nimic din obiectivele lui 1920, de românizare a economiei, nu fusese pus în practică.

[16] Brătianu îşi dă demisia atunci când trebuie să semneze, ca şef al guvernului, tratatul minorităţilor. Dar nu din motive naţionaliste ci pentru a nu compromite partidul sau achiziţiile

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Efortul acestora în vederea naţionalizării economiei şi oraşelor nu trebuie însă confundat cu o abandonare a idealurilor democratice şi a principiilor liberalismului. El pare a fi mai curând efortul depus de o ţară legală – pe care PNL o reprezintă – de a cuceri o societate reală, pe fondul masificării vieţii politice şi al unei noi identităţi naţionale ca reacţie colectiv forjată. Orice rabat de la această linie ar fi apărut în ochii celorlalţi drept o abandonare a crezului cu care România intrase în noua epocă.

Motivat atât politic cât şi economic de reuşita Unirii din 1918, P.N.L. se vede confruntat cu o revoluţie naţională iniţiată de mai noile forţe politice, chiar dacă doar la nivelul discursului. Fără a sesiza cât de agitat avea să devină procesul de „nation-building", liberalii pot fi „acuzaţi" doar pentru faptul de a nu fi abandonat – ceea ce ar fi părut ridicol în anii 1920 – un joc politic ce avea să ducă în anii 1930 la triumful unui naţionalism populist dominant, subprodus anti-urban, anti-modern, xenofob şi antisemit, cu rol de catalizator al nemulţumirilor şi frustrărilor unora, dar nu şi de agent al construcţiei naţionale. Cel puţin nu înainte de 1938.

Cel mai ostil le va fi liberalilor mediul politic pe care tocmai reformele liberale îl creaseră. Radicalizate de „pedagogia războiului" aşa cum o văzuse Octavian Goga, masele abia intrate în politică îşi încep propriul război cu revendicări uriaşe şi speranţe exagerate, fără a renunţa la ura declanşată de mizeria şi amintirea trecutului. Odată înfăptuite, reformele nu mai reprezintă un element suficient pentru primenirea, schimbarea vieţii politice, cu atât mai puţin pentru prezervarea „solidarităţii naţionale", a „Concordiei Unirii"[17]. Pragmatismul la vârf al unui Brătianu nemulţumeşte pe puriştii tip Averescu şi inteligenţia radicală – Crainic deplânge exploatarea victoriei în defavoarea organizării acesteia –, chiar pe cea de factură liberală, care se văd izolate de „Marea politică" şi al căror mesaj transmis în mase este acela al trădării politicienilor, îmbogăţiţi de pe urma războiului, deci culpabili pentru toate erorile acestuia, materialişti şi stăpâni ai unei „justiţii oarbe": un inaugural ratat, mascat de imaginea unei *România Felix* după cum se exprimă în epocă Ştefan Zeletin[18].

Aceasta ar putea fi, în mare, imaginea imperfectă a României democratice, beneficiară după 1918 a votului universal şi a unui sistem pluripartit, în care problema o reprezintă nu inexistenţa principiilor ci proasta funcţionare a instituţiilor, absenţa culturii politice democratice şi a tradiţiei parlamentare. Se poate adăuga dispariţia sistemului bipartid, echilibrat prin predictibilitate, ce funcţiona în fostul Regat – Iorga comenta faptul că Partidul Conservator fusese îngropat prea repede, când încă respira –, apariţia unui nou tip de naţionalism care preia ideile conservatorismului antebelic şi mai apoi şi pe cele ale populismului, al

acestuia şi pentru a nu da satisfacţie direcţiei antiliberale imprimate în politica românească de către naţionalişti. Din păcate, astfel de calcule politice de moment vor ajunge, mai târziu, să legitimizeze poziţiile intransigente ale acestora din urmă.

[17] Ioan Scurtu şi Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 21-24.

[18] Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1999, p. 261-300.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acelui ferment al opoziției interbelice din care se vor naște rezistența profundă la democrație, modernizare și industrializare. Rezulta un context de extremă mobilitate în care P.N.L.-ul ajungea să se transforme din „bazin" de colectare a diferitelor grupări democratice în partid de clasă, văzut drept burghez conservator, incapabil de o nouă politică[19].

Ar urma, cronologic, sfârșitul anilor '30, dispariția liberalismului din deceniul trecut sub aproape toate aspectele odată cu divizarea P.N.L. în două mari grupări ce se alătură acum fie regelui, fie opozanților acestuia, cochetând inclusiv cu extrema dreaptă. De aici bulversarea sistemului politic românesc, reconfigurarea în blocuri de interese și estomparea schemei clasice, liniar-doctrinare: extremă-centru-extremă. Același lucru și în cazul P.N.Ț., cealaltă forță politică democratică menită a asigura stabilitatea și continuitatea democrației parlamentare, plasat acum în afara ei odată cu acceptarea luptei pentru putere în afara sistemului constituțional. În final, ar rămâne conflictul dintre doi actori neconstituționali: Garda cu revoluția ei de dreapta, legionară, și Carol al II-lea cu dictatura regală, conflict din care învingător iese Antonescu, groparul ultim al democrației românești[20].

Un astfel de tablou schematic invită la o singură concluzie: caracteristica de bază a vieții politice interbelice de la noi o reprezintă opoziția manifestă, împinsă până la ură față de democrație, de cea românească în primul rând, de răul capitalist, de liberalism, de exponenții acestora etc. Un *Ur*-fascism care va ajuta doar Gărzii de Fier după 1933. Realitatea este însă mult mai nuanțată iar tabloul deconcertant al dezvoltării discontinue, polarizatoare și dificile pe care îl oferă România interbelică istoricului anului 2000 nu ar fi putut fi nici măcar imaginat în anii Unirii.

Într-un oarecare sens darul primit de România în 1918 a fost unul ambiguu și problematic, un „cal troian" în măsura în care a ascuns probleme sociale, demografice, politice și culturale precum caracterul covârșitor rural al românilor, caracterul „străin" al orașelor din noile provincii – personal prefer termenul de multi-etnic și multi-cultural pentru a le descrie[21] –, necesitatea de a spori elitele românești la dimensiunea noilor teritorii, prioritatea stabilirii prezenței românești în sferele cruciale etc. A forța și singulariza legătura între această moștenire și naționalismul populist, antiurban, xenofob și antisemit din care își trage seva extremismul de dreapta, a-l transforma pe acesta din urmă în emblemă a consensului național ar fi însă o mare eroare.

*

Dispariția obsesiei politice a Unirii și apariția unora noi dă naștere unui militantism, nou prin nuanțe, accente, prin esență. Istoriografia nu se mai bucură

[19] Armin Heinen, *op. cit*, p. 62-69 și 95-100.

[20] Sorin Alexandrescu, *op. cit.*, p. 112-127.

[21] Sorin Antohi se pronunță recent pentru readucerea în memoria colectivă a românilor a acestui univers fascinant, plural. Vezi *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România*. Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi. Iași, Ed. Polirom, 2002, p. 116-117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în acest nou context, cel puţin aparent, de aceiaşi importanţă. Alte discipline par să-i ocupe pe rând locul: sociologia, etno-psihologia, fenomenologia etc. Istoricii nu lipsesc însă de la marea dezbatere a epocii şi nici din politica acesteia şi asta atât în primul deceniu, cel al reformelor şi iniţiativelor cât şi în cel de al doilea, dominat de „voievodul culturii" şi terminat în marasmul dictaturilor.

După ce în secolul XIX, al istoriei, istoricii jucaseră, direct sau indirect, un rol esenţial în ceea ce se numea regenerarea naţională şi în construcţia statului modern, începând cu anii de imediat de după primul război mondial aceştia încep să piardă mai mult sau mai puţin vizibil din prestigiul lor simbolic anterior. Raportul Istorie (înţeleasă aici ca discurs) – naţionalism – fenomenul modernizării se prelungeşte însă dincolo de graniţa conflagraţiei mondiale[22]. Dacă în Europa Occidentală această pierdere de prestigiu vine pe fondul unei dezamăgiri masive, în România ca şi în alte state din regiune ea se datorează mai curând noilor priorităţi. Unirea şi noile reforme odată înfăptuite nu lasă însă aşa cum s-ar putea crede „răgaz" istoricului. Consolidarea „tinerei creaţii politice" îl „solicită" şi „obligă" să ia parte la „treburile cetăţii". Criza şi pesimismul din Occident găsesc prea puţin sau deloc spaţiu de manevră la noi şi asta nu doar printre istorici. Poate că astfel se explică inexistenţa, sau poate numai dificilă identificarea, a unei „Generaţii a lui 1914" în România de după război[23].

Interstiţiu agitat şi convulsiv, interbelicul începe la noi prin enunţarea dilemei: scientism, organizare, modernizare, sau cultură şi sănătate spirituală[24]? Dezbaterea aceasta, fie că este privită prin prisma civilizaţie-cultură, europenism-autohtonism, modernizare-tradiţionalism sau prin toate la un loc, va marca viaţa intelectuală şi pe cea politică de la noi. Accentele extremiste apar însă în timp şi chiar şi atunci doar în unele cazuri „cunoaşterea de sine" şi „specificul naţional" ajung să excludă ideea de integrare. Perioada de început pune însă în prim plan nota preeminentă şi nu pe cea unică, repune în ecuaţie „tinereţea poporului", a naţiunii şi pe cea a organizării moderne a statului, afirmă mai curând decât neagă. „Luminarea naţiunii" şi „glorificarea României prin opere de înaltă cultură", aşa cum le vedea Vasile Pârvan, vizau afirmarea unui „popor odată ieşit de sub vitregia istoriei şi a personalităţii sale".

După un război petrecut în exil, sub arme, în spatele frontului ca „apostoli ai neamului" sau în administraţia Bucureştiului ocupat, în ciuda tuturor experienţelor traumatice – pe care le evocă subtil, critic, fără a lăsa prea mult spaţiu frustrărilor şi resentimentelor –, istoricii şi nu doar ei se arată mai puţin critici şi mai curând încrezători în viitorul naţiunii. Efortul masiv vizează astfel nu contestarea ci implicarea în problemele imediate legate de reforme, graniţe, tratatele de pace, problema minorităţilor, mai apoi de revizionism, criza

[22] Idem, *Istorism şi naţionalism în România modernă*, în *Doctrine Politice*, vol. coord. de Alina Mungiu Pippidi, Iaşi, Ed. Polirom, 1998, p. 130.

[23] Pentru Europa occidentală vezi Robert Wohl, *The Generation of 1914*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1979.

[24] *Ibidem*, p. 34. Decalajul inerent duce la un triumf al scientismului la noi abia în anii 1920 şi de aici frica că latura umană ar putea fi oarecum neglijată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

economică mondială, mutațiile politice traumatice ale deceniului cinci. Cu alte cuvinte și din perspectivă imediată sprijinirea cauzei românești direct sau prin combaterea propagandei antiromânești. De aici va rezulta însă o anume încrâncenare a protagoniștilor și chiar căderea lor, involuntară, într-un naționalism contraproductiv, dezvoltat pe fondul atrofierii spiritului democratic.

Istoricilor le „revine sarcina" de a face cunoscută, o dată în plus, istoria românilor și de a atrage astfel prieteni și susținători din exterior. Rolul lui Iorga aici este inegalabil și nici nu este de mirare faptul că francezii văd în el un potențial prim prim-ministru al noii Românii[25]. În interior era vizată mai ales structurarea acelei „pedagogii naționale" bazate pe istorie cât și „înnobilarea ființei umane, solidarizarea maselor cu elitele" prin cultivarea primelor și socializarea celor din urmă[26]. Grație meseriei lor, istoricii se vor dovedi mai echilibrați decât mulți dintre ideologii, doctrinarii, politicienii epocii. Dintre membrii breslei puțini se vor alătura extremismului de dreapta[27] și se vor pronunța, strident, pentru decuplarea de Europa, preeminență agrară, democrație balcanică. Critici dar nu negaționiști și nici izolaționiști, istoricii vor fi însă (pe nedrept) la fel de blamați pentru eșecul din final, acuzați de demagogie naționalistă și xenofobie, fascism etc.

*

„Am stat atâta vreme supt puterea vrăjilor electorale. Am răbdat viața parlamentară ieșită din sila ciomegelor. Am văzut înaintea noastră primejdia unui viitor impus cu revolverul la tâmplă", spunea Nicolae Iorga. Să fie aceasta judecata finală a lui Iorga asupra politicului românesc interbelic? Să fi adăugat istoricul, în 1938, când o pronunță, doar „argumentul trăit" concepției sale despre politică?

În ciuda deschiderii spre politica de masă din anii 1920, Nicolae Iorga nu renunță la rolul său de promotor al conștiinței morale a păturii conducătoare și la cel de paznic al conștiinței naționale. Partidul său nu cunoaște un salt extraordinar pentru că Iorga se „complace" în izolare și elitism, așteptând mai curând recunoștința maselor pentru faptele sale din trecut. Renunță în schimb, cel puțin până în 1937, la antisemitismul său, recunoaște faptul că drepturile comunităților neromânești trebuie apărate, se dovedește flexibil, sau din contră îndărătnic, în funcție de context. Mulțumește întrucâtva istoriei pentru împlinirile

[25] Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 256.

[26] Vasile Pârvan, *Scrieri*, București, 1981, p. 353-375.

[27] Zigu Ornea, *The Romanian Extreme Right. The Nineteen Thirties*, New York, Columbia University Press, 1999, p. 210, 362. Panaitescu este singurul istoric marcant ce se lasă furat de mistica legionară. Fără a fi fost vreodată antisemit el este în același timp, prin intermediul articolelor sale din *Cuvântul*, elogiator al lui Nae Ionescu, predicator al profețiilor Căpitanului, al resurecției prin moarte a Neamului etc. Ajută la fundamentarea mitului lui Zamolxe și nu ezită în a introduce aserțiuni de tip rasă, sânge în discursul său (chiar dacă înțelesul acestora diferă de cel al ideologiei naziste). Vezi Lucian Boia, *op. cit.*, p. 100. Ceilalți, un Radu Vulpe, Vladimir Dumitrescu, Vasile Cristescu, toți prea tineri, nu joacă nici un rol semnificativ ca istorici și pot rămâne în istorie doar ca victime, legionare, ale unei represiuni politice (cazul lui Cristescu) coordonate de un stat aflat deja în agonie. N. Talavera, *op. cit.*, p. 375.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nesperate de după 1918[28] chiar dacă nu ştie, politic, să se folosească de oportunităţile momentului[29].

A vedea în Iorga „paradigma" intelectualului intrat în politică doar pentru a eşua datorită instabilităţii, vanităţii şi individualismului său, şef al unei coterii semifasciste şi antisemite, o marionetă a regelui etc. şi a-i cataloga eforturile drept neimpresionante pare puţin simplist[30].

Intrat în politică în 1907, după ce în 1906 i se refuză primirea în rândurile junimiştilor de către Maiorescu, Iorga, ca şef al P.N.D., partid naţionalist de firavă angajare socială, cu priză în mediile inteligheţiei citadine de la noi, mai ales pentru critica adusă clasei politice şi a sistemului importat din Occident[31], rămâne într-adevăr mai puţin realist, consistent şi mult mai romantic decât Roman Dmowski, politicianul polonez ce-l inspiră la începutul carierei politice[32]. Mânat de dorinţa de *„a opri răul"*, vulcanic, naiv şi mai curând apolitic, rămas în memoria tuturor drept *„o forţă a naturii"* (Mircea Eliade), Iorga nu este neapărat omul contextului istoric. În afara acestuia nu poate fi însă înţeles. Conservator moderat, tradiţionalist, marcat de ideea rolului jucat în istorie de personalitatea individului şi nu de partid, preocupat de refacerea solidarităţii[33] unui spaţiu fragmentat şi de „salvarea de la dispariţie a neamului prin cultură" – toate acestea îi vor dicta atitudinea şi îi vor ordona cariera politică timp de decenii[34] – Iorga rămâne omul cauzei sale, pentru care plăteşte cu viaţa, în vremuri tulburi, naţionalistul de factură civică şi abia mai apoi istoricul, politicianul, jurnalistul[35]. Un „nation-maker" preocupat a-l transforma pe ţăran în român, în cetăţean[36].

Conştient de noua configuraţie politico-culturală a României de după Unire, Iorga cerea colegilor de breaslă să asculte de „porunca (cea nouă) hotărâtoare a vremilor"[37]. Politic, el rămâne acelaşi naţionalist de secol XIX,

---

[28] *Ibidem*, p. 98-100. Nici nu are nevoie de partid. Prestigiul său în acei ani este uriaş. În 1921 întreaga opoziţie parlamentară îl urmează şi părăseşte lucrările camerei. În 1927 liberalii îi asigură un loc în parlamentul numit de Neamul Românesc al ruşinii după ce PND pierde alegerile. Act omagial de căinţă târzie notează N. Crainic, adus celui ce simboliza spiritul Unirii.

[29] N. Nagy Talavera, *op. cit.*, p. 214. Restul carierei sale politice ţine de ratarea acestei oportunităţi a anilor 1920 de început, de faptul că nu a putut niciodată separa pe istoric de politician.

[30] H. Roberts, *op. cit.*, p. 172-173, 176.

[31] Armin Heinen, *op. cit.*, p. 88-89.

[32] N. Nagy Talavera, *op. cit.*

[33] Între 1914 şi 1918 îşi suspendă partidul şi se alătură PNL tocmai pentru a da un exemplu de solidaritate naţională. Această atitudine creează de altfel imaginea unui PND slab şi lipsit de personalităţi, slab organizat în teritoriu etc. Imagine parţial falsă şi care ilustrează situaţia din teren din anii 1930. Vezi recent apăruta carte a lui Mihail Opriţescu, *PND (1910-1938) condus de Nicolae Iorga*, Bucureşti, 2000.

[34] Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 69.

[35] N. Nagy Talavera, *op. cit.*, p. 506-509. Un naţionalism cultural, agnostic şi anti-şovin, defensiv şi total lipsit de trăsătura suicidală a noului naţionalism al Gărzii de Fier pe care Iorga îl critică, îl atacă permanent.

[36] Alina Mungiu Pippidi, *Naţionalismul, politica etnică şi naţional-comunismul*, în *Doctrine politice. Concepte universale şi realităţi româneşti*, Iaşi, Ed. Polirom, 1998, p. 117.

[37] Alexandru Zub, *Cultură istorică şi modernizare în România secolului XX*, în „Xenopoliana", VI, 1998, 1-2, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

considerând democraţia drept neorganică în cazul românilor – deceniul patru cu dezamăgirile produse de evoluţia României şi mai ales de neîmplinirea uriaşelor aşteptări îi confirmă, în viziune proprie, teoriile – deşi se arată, cel puţin în anii 1920, un admirator sincer al democraţiilor occidentale. Comentator neobosit al politicii de la noi el surprinde „sinistra comedie" a experimentului democratic românesc, experiment pe care îl susţine însă, uneori involuntar. Se opune instinctelor despotice ale regelui, monopolului politic instaurat de Brătianu, *Salvatorului* Averescu, brutalei arestării a comuniştilor în 1921. Susţine pe Maniu şi îl propune regelui în locul său în 1926, nu îi iartă însă gafa de a absenta de la încoronarea din Alba Iulia. Va fi însă toată viaţa mai curând demofil şi mai puţin democrat, temându-se permanent de masele anonime şi atomizate ale oraşului modern. Se opune, protestează împotriva reprimării brutale a manifestaţiilor din decembrie 1918, dar o face în primul rând pentru a scoate în evidenţă, indirect, nepăsarea guvernelor faţă de cei mulţi. Din această perspectivă, judecata lui Veiga, care vede în Iorga omul politic ce nu a încetat niciodată a face politica la modă, trecând de la antisemitismul antebelic la ţărănism şi apoi la dictatura corporatistă pare puţin forţată[38]. Poate că legea conversiuni datoriilor agricole adoptată în 1931, chiar dacă nerealistă, având în vedere contextul economic nefavorabil, spune mai multe despre Iorga-politicianul şi despre ţelurile sale.

Deşi văzut de mulţi drept părinte spiritual al Gărzii de Fier, considerat o bună pregătire, o bună prefaţă (intelectuală nu politică) pentru întreaga generaţie radicală, Iorga, mai exact descendenţa iorghistă, nu explică şi nici nu justifică radicalismul disocierii de Occident, acel „noi şi ceilalţi" (friends and foe) cu care operează noul ultra-naţionalism[39]. De fenomenul legionar se lasă impresionat o singură dată, în 1937 şi atunci are în vedere doar sacrificiul unor idealişti în apărarea, departe de casă, a latinităţii şi a civilizaţiei creştine[40]. Nu va înceta însă niciodată a-i considera „bastarzii" şi nu „copiii" săi, refuzându-le descendenţa din naţionalismul său cultural, organic, constructiv, pozitiv. De sprijin politic nici nu va fi vorba[41]. Va polemiza permanent în acest sens cu Crainic şi mai apoi cu Nae Ionescu, va respinge spiritul eshatologic şi psihologia crepusculară a celor pe care îi va considera mereu impostori şi devianţi[42]. Un Vulcănescu în *Cele două Românii* şi chiar Codreanu în *Pentru Legionari*[43] se

[38] Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919-1941. Mistica ultranaţionalismului*, Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 130.

[39] „Anii '20. Deceniul liberal", supliment al Revistei „22", nr. 129/15 mai 2001, p. VI.

[40] Armin Heinen, *op. cit.*, p. 293.

[41] În anii 1920 se va opune ideii de *numerus clausus* în mod public, o declară în *Hiena* şi va merge apoi până la a-şi da demisia de la Universitate. Asta în timp ce D. Onciul merge alături de mişcarea studenţească fără a realiza însă finalitatea politică a acesteia de după 1927.

[42] Leon Volovici, *op. cit.*, p. 76.

[43] Codreanu aduce în discuţie trei din ideile lui Iorga, din care îşi inspirase mişcarea: unitatea tuturor românilor, ridicarea ţăranului prin acordarea de pământ şi drepturi politice, rezolvarea problemei evreieşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vor revendica de la misionarismul şi apostolatul de tinereţe al istoricului, vor recupera şi se vor legitima mereu prin ideile din *Semănătorul* şi *Neamul românesc* de dinainte de război. La fel vor proceda însă aceştia şi în cazul lui Pârvan şi Eminescu, pentru legionari o astfel de descendenţă fiind importantă mai ales în măsura în care le permitea să demonstreze că nu sunt o simplă, banală copie a fascismului european[44].

Ca şi Eminescu şi Cuza, dar spre deosebire de Popovici, Iorga criticase prea grăbita adoptare a modelelor occidentale dar se „împăcase" cu lumea modernă. Raţionalist şi străin de orice mistică, agnostic, reprezentându-şi naţiunea în baza unui spirit secular şi nu a mântuirii divine invocată mai târziu de legionari, Iorga nu respinge niciodată ideea de dezbatere publică şi practica parlamentarismul. Autoritar prin natura sa profundă – toată viaţa a fost un „one Man show" –, urând dictatura însă, inclusiv pe cea de la noi, a lui Carol al II-lea, Iorga va respinge orice formă de revoluţionarism, de „anarhie" cum singur o spune, orice schimbare socială intempestivă şi chiar reformismul exagerat şi neorganic[45]. Asta îl şi face poate să fie printre primii şi puţinii politicieni de la noi care sesizează pericolul ambelor totalitarisme şi mai ales se opun acestora. Om de veche moralitate burgheză pentru care libertatea de gândire rămâne esenţială, Iorga nu vede, precum Nae Ionescu, în fascism o revoluţie şi nici întâlnirea fericită între mase şi lider ci dictatura încarnată[46]. Va combate pe această temă în parlament şi cu Goga şi Cuza, cărora le reproşează prohitlerismul – aş adăuga aici, pentru o mai bună înţelegere a orientării celor doi din perspectivă actuală, proto-nazismul. Faptul că intră în 1932 în comitetul CAUR, că se lasă captivat, cochetează, ca şi Gheorghe Brătianu de altfel, cu fascismul italian şi european, ţine mai curând de o atitudine trecătoare şi nicidecum de fenomenul european al fascizării[47].

Chiar şi de dictatura lui Carol al II-lea se dezice Iorga, în 1939. Cuvintele sale („*Monarhiile de silă s-au prăbuşit până acum şi au reuşit numai nobilele organizaţii de drept*") şi demisia sa din funcţia de preşedinte a Senatului, puse faţă în faţă cu cele rostite de Argetoianu („parlamentul are *o singură datorie: să ajute puterea executivă în confecţionarea legilor şi prin urmare în organizarea statului*"), spun aproape totul despre istoricul-politician Iorga. El renunţă a face jocurile regelui, refuză compromisul ultim şi se retrage atunci când constată că Monarhul său devine „absolutist", se rupe de mase, se lasă înconjurat de o camarilă profitoare şi nu de acea „elită care stăpâneşte arta deciziei politice".

[44] Armin Heinen, *op. cit.*, p. 70-79. În replică Iorga va obiecta că extremismul de dreapta de la noi nu-şi are originile în naţionalism ci în practica defectuoasă a democraţiei parlamentare. Nu judecata „la cald" şi parţial corectă îmi atrage aici atenţia ci imposibilitatea, îndărătnicia naţionalistului de a lega în vreun fel numele crezului său de o viaţă de o politică violentă, aberantă şi falimentară.

[45] N. Nagy Talavera, *op. cit.*, p. 511-512.

[46] Leon Volovici, *op. cit.*, p. 130.

[47] Fr. Veiga, *op. cit.*, p. 133-134, 253. În fond toţi cochetează, într-un moment de orbire, cu un regim mai curând conservator decât revoluţionar şi nu cu mişcările fasciste, un regim ce crease impresia că reprezintă o posibilă alternativă la criza politică europeană.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Departe de a fi un banal oportunist, visătorul Iorga vede în guvernul său din 1931 împlinirea acelei solidarități naționale în formula guvernului de largă concentrare națională, format din personalități, guvernând țara pe deasupra partidelor și în interesul ei direct. Nu încearcă, precum Goga sau Averescu, să câștige influență și vizibilitate pentru propriul partid și nici nu împărtășește, precum Mihail Manoilescu și Nae Ionescu simpatia regelui pentru fascismul italian[48]. Nu neapărat pro-Carol cât monarhist convins, Iorga, ca și Gheorghe Brătianu dealtfel, vede în anii 1930 și în revenirea lui Carol reintrarea în normal, victoria formei de guvernare naturale și legitime, a alternativei la parlamentarismul occidental, neorganic și decadent[49]. Din același motiv se opune și în 1926 dezmoștenirii principelui.

Oarecum la fel stau lucrurile și în privința ideologiei xenofobe practicate de Iorga și P.N.D. – o *adenda* neinspirată (dar și un ingredient politic nelipsit în epocă) a naționalismului său risorgimental, conservator și utopic tradiționalist. De un antisemitism explicit înainte de 1914, Iorga nu numai că nu ajunge, precum Cuza, să facă carieră postbelică în marginea acestor convingeri. Mai mult, se rupe de fostul său colaborator și se ferește a fi asociat politic cu acesta. După 1922 tonul lui devine conciliator, european. Istoricul se delimitează public de violența și absurdul epocii, caută soluții pentru eliminarea conflictului și a „pericolului evreiesc" de care vorbise înainte de război. Își redefinește inclusiv doctrina care are acum drept înainte stătător pe Kogălniceanu[50]. Se arată îngrijorat de violența manifestărilor antisemite din 1925-1926, de rasismul, de aberanta ură a studențimii și mirat de pasivitatea și confuzia autorităților. Ajunge să fie văzut drept vândut evreilor, lui Aristide Blank în primul rând – relația cu acesta este o altă gafă politică și semn al credulității lui Iorga –, acuzat de lipsă de caracter de către Cuza și de către reprezentanții studenților. Dintre aceștia unii ajung să propună, *avant la lettre,* chiar „lichidarea fizică a trădătorului".

Ce le refuză Iorga evreilor sunt acele drepturi organice pe care „le acordă" după 1918 celorlalte minorități. Continuă să le facă loc în utopia sa semănătoristă – de unde opoziția sa față de cealaltă utopie, sionismul, ce împiedica asimilarea lor – și nu înțelege lipsa lor de loialitate față de statul român pe care o compară, eronat, după 1918, cu cea a evreilor transilvăneni față de Ungaria. Această „rezistență la asimilare", „ghetoizarea" și „refugiul bătrânilor în religie", „sionismul și comunismul tinerilor" îl fac să revină în 1937 la antisemitismul practicat în *Judaica* și nu doar contextul politic, personalitatea sa fluctuantă sau

[48] Gh. Savu, *Dictatura regală*, p. 38-40. Autorul încearcă acreditarea acestei idei, mai curând prin omisiune și limitarea strictă la prezentarea faptelor. Uită de exemplu faptul că Iorga se retrage de la guvernare și recunoaște implicit rolul necesar al partidelor și forța acestora în rezolvarea problemelor financiare ale momentului, probleme față de care Iorga manifesta o totală indiferență și nepricepere. Paradoxal aș spune, această trăsătură îl apropie însă și nicidecum distanțează de marea majoritate a politicienilor României Mari.

[49] Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 24.

[50] Nicolae Iorga, *Doctrina naționalistă*, în *Doctrinele Partidelor Politice*, ediție îngrijită de Dan Petre, Garamond, 1993, p. 42 și urm. Vezi pentru o analiză a schimbării Leon Volovici, *op. cit.*, p. 31-34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

caracterul profund xenofob al *Românismului* său[51]. Cam la fel se explică şi antisemitismul lui Brătianu dealtfel[52]. Comit, amândoi, totodată, impardonabil, eroarea de a nu sesiza capcana „Marilor Simplificatori" ai epocii.

Faţă de celelalte minorităţi ale României Mari mai ales faţă de cea maghiară şi de cea germană – pe celelalte le consideră de la început loiale şi integrate sau, cazul „populaţiei" Roma, le ignoră –, Iorga are, nu numai ca prim-ministru[53], o atitudine „binevoitoare" şi corectă. Se pronunţă încă din anii 1920 pentru respectarea drepturilor acestora, pentru învăţământ în limba maternă etc[54]. Crede sincer în integrarea lor cu timpul şi în câştigarea loialităţii acestora faţă de noul stat odată ce acesta îşi va fi rezolvat problemele economice şi le va oferi prosperitatea. Merge până la a respinge provocările zilei, căci cataloghează procesul optanţilor drept „calul de lemn" al elitelor maghiare şi al statului vecin. La Budapesta nu mai merge după război, îşi păstrează însă admiraţia pentru oraş şi relaţiile cu politicieni maghiari ca Oskar Jaszi. La formula „ori ei, ori noi" ajunge abia în anii 1930, când nu mai vede nici o speranţă şi când revizionismul maghiar ia amploare, sau după 1933 în cazul germanilor, când începe să se teamă de rolul de coloană a V-a pe care această minoritate l-ar putea juca pentru Hitler[55].

Acest revizionism al anilor 1930 mai joacă şi alt rol. Îl ajută pe Iorga să dea formă definitivă concepţiilor sale despre geopolitica zonei şi a Europei. Dacă în 1920 o deschidere spre colaborare cu Ungaria şi Germania mai erau posibile, în 1930 planurile danubiene ale europenilor găsesc în Iorga un real opozant. Dincolo de naturala alianţă cu Franţa, României îi mai rămânea, în concepţia sa, doar apartenenţa la Balcani şi eventual la geografia simbolică reprezentată de blocul micilor învingători de la Versailles. Cu Germania, ca şi cu URSS, orice legătură îi pare periculoasă, sinucigaşă[56]. Dincolo de toate

[51] Leon Volovici, *op. cit.*, p. 35.

[52] Dinu C. Giurescu, *România în al doilea război mondial, 1939-1945*, Bucureşti, Ed. ALL, 1999, p. 145. După 1940, Gh. Brătianu se află printre personalităţile publice (Lupu, Mihalache, Maniu etc.) care se opun politicii antisemite a guvernului antonescian. Chestiunea evreiască rămâne pentru el una românească ce nu trebuie nicidecum rezolvată prin amestec extern, necivilizat, abuziv şi prin metode bolşevice. Iorga nu apucă să ia atitudine în această problemă. Este sigur că ar fi făcut-o aşa cum este sigur că Holocaust-ul ar fi fost dincolo de puterea lui de înţelegere.

[53] Joseph S. Roucek, *Contemporary Romania and her Problems*, New York, Arno Press, 1971, p. 214. Guvernul Iorga este singurul care recunoaşte dreptul minorităţilor la învăţământ în limba maternă şi creează în acest sens catedre la universităţile din Bucureşti, Iaşi, Cluj, Cernăuţi.

[54] Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 222-223. *Neamul românesc* se opune românizării operate de Onisifor Ghibu la universitatea din Cluj. Argumentul lui Iorga este pe cât de naţionalist în esenţă pe atât de realist şi denotă grija profesorului faţă de calitatea educaţiei şi pe cea a politicianului faţă de promovarea elitelor româneşti în sferele cu adevărat importante. Mai exact, Iorga sugera ca românii să înfiinţeze în Transilvania universităţi tehnice şi şcoli de comerţ pentru a evita astfel dublarea universităţilor din Iaşi şi Bucureşti în ce privea învăţământul umanist, mai ales că, spunea profesorul, nici nu dispun de cadre suficiente şi bine pregătite.

[55] N. Nagy Talavera, *op. cit.*, p. 514, 517.

[56] Pentru o mai exactă imagine a rolului, mai exact influenţei lui Iorga în politica externă românească din perioadă vezi cartea lui George Ciorănescu, *Românii şi ideea federală*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1996.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceste raportări Iorga rămâne ambasadorul de o viaţă al României, un ambasador respectat în afară, contestat în ţară[57].

Fără a avea în epocă statura impozantă a lui Iorga, Gheorghe Brătianu, celălalt reprezentativ istoric-politician, atrage atenţia în primul rând prin faptul că se numără printre puţinii liderii politici tineri ai interbelicului românesc.

Văzut în 1927, după moartea tatălui său, ca posibil lider al P.N.L., Gheorghe Brătianu preferă mai curând rolul de disident şi catalizator al nemulţumirii tinerilor liberali şi totodată al aripii de dreapta a partidului. Deşi nemulţumiţi de prestanţa lui Vintilă Brătianu, bătrânii se îndoiesc totuşi de capacităţile politice ale tânărului istoric. Ruptura se produce în momentul întoarcerii lui Carol. Indisciplinatul membru de partid se alătură acestuia şi, atras de posibilitatea intrării în guvern, ajunge să fie considerat de liberali drept „cal troian" şi înlăturat din partid ca „periculos revoluţionar". Îşi formează propriul partid care, ca şi partidul lui Iorga, se bazează mai curând pe prestigiul personal al liderului[58].

Opus, mai curând prin ziarul *Mişcarea* decât prin ponderea parlamentară, „sclerozei bancare" a lui Vintilă Brătianu, P.N.L. Georgist îşi propune în primă fază renegocierea raporturilor între P.N.L. şi rege. Mai apoi, dezamăgit de prezenţa camarilei şi mai ales de ponderea acesteia în politica palatului, deloc acel „scaun domnesc", tradiţional şi autoritar la care visa liderul său, aripa georgistă, monarhică şi anti-camarilă, ajunge să atace pe Duca şi guvernul său, văzut ca *„al camarilei... al robirii economice şi ameninţării străine... (al) înstrăinării regelui de naţiune"*. Cumplite cuvinte dacă ne gândim la sfârşitul lui Duca, la faptul că astfel de poziţii au incitat, chiar şi indirect, la crimă. Urmarea acestei rapide reorientări în discurs: Codreanu sugerează alor săi să dea voturile lui Brătianu – Garda de Fier fusese în 1933 scoasă în afara legii. Nae Ionescu ajunge să vadă în el şeful unui guvern de dreapta, naţionalist, sprijinit de legionari şi dominat de rege. Mai rău, odată Duca asasinat, Brătianu ajunge să depună mărturie în proces în favoarea acestora ca mişcare[59]. Faptul că şi un Maniu, Mihalache şi Argetoianu fac acelaşi lucru nu reduce deloc responsabilitatea morală a politicianului Brătianu. Spune însă şi mai multe despre confuzia făcută de elitele de la noi, ca şi de cele din Italia, Germania, Ungaria, în ce priveşte ţelurile politice ale extremismului de dreapta.

Autoritar de dreapta, în nici un caz fascist sau pro-fascist, nici măcar partizan al dictaturii, ţinut departe de partid de către Gheorghe Tătărescu, care îşi vede ameninţată poziţia, Brătianu alege calea opoziţiei legale. Partidul pierde pe Giurescu şi partizanii acestuia trecuţi definitiv de partea regelui – mai târziu un Mihai Antonescu, membru al aceluiaşi partid, ajungând ministru în cabinetul

[57] Alexandru Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, p. 269.

[58] Armin Heinen, *op. cit.*, p. 339. În 1937 după ce obţine în alegeri doar 3,9% din voturi, Gh. Brătianu revine în P.N.L. În opinia lui Heinen acest moment era cel mai propice venirii la putere a georgiştilor. Ar fi însemnat însă ca partidul să fi reprezentat o alternativă serioasă, o contrapondere la gardism. Ceea ce partizanii lui Brătianu nu reuşesc.

[59] *Ibidem*, p. 244.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Antonescu. Brătianu renunţă la radicalismul primelor opinii şi nu mai este atât de uşor dispus să-şi asume răspunderea puterii. În 1940, în plină criză o refuză chiar. Mai face, la fel ca şi Maniu şi împreună cu acesta, o mare eroare. Semnează în 1937 un pact electoral cu Codreanu. Nu rezultatul electoral al acestui pact contează ci faptul că acesta legitimează indirect pe gardişti în ochii unor alegători bulversaţi. Îşi dau amândoi seama de această greşeală şi refuză semnarea unui nou acord în acelaşi an. Prea târziu însă. Faptul că Brătianu şi Codreanu nu împărtăşesc în acel moment decât poziţia anti-camarilă, că mai târziu Brătianu ajunge să fie ameninţat de legionari şi păzit de soldaţi în propriul birou de lucru pentru a nu deveni victima acestora sunt adesea date uitării.

Cam tot aşa riscă să rămână în istorie apropierea în plan extern dintre Brătianu şi diplomaţia germană din anii 1930. Deşi în epocă, printre români, georgiştii nu ajung să fie suspectaţi măcar a juca rolul de „agentură a N.S.D.A.P." Nu i se poate reproşa lui Brătianu nici măcar venalitatea unui Goga sau Cuza care ajung să accepte sprijin financiar de la nazişti[60]. Apropierea ideologică este şi mai greu de pus în ecuaţie. Apreciat de germani drept un serios partener de discuţie, conştient că implicarea în politica externă poate aduce partidului un plus de imagine şi pondere în politica internă, Brătianu va condiţiona permanent această relaţie de recunoaşterea frontierelor şi abandonarea revizionismului[61]. Va pune în balanţă petrolul românesc doar pentru a limita influenţa revizionismului maghiar şi doar atunci când altă abordare a acestei probleme nu mai părea posibilă[62]. Va adăuga în discuţie balanţa geo-politică creată de prezenţa germană în faţa U.R.S.S. văzută ca permanent pericol politic şi ideologic. Se dovedeşte din această perspectivă, ca istoric şi politician, mai puţin clarvăzător decât Iorga.

*

În final, câteva reproşuri şi justificări. Am lăsat intenţionat în afara tabloului pe omul „strict" politic ca şi pe istoric dealtfel. Am ales doar pe individ în dubla sa calitate. Am insistat poate prea mult pe Iorga şi Brătianu şi am acordat prea puţin spaţiu celorlalţi, sau deloc. Am păstrat însă în mod cert proporţiile pentru a nu crea dezechilibre. Am ignorat oarecum gafele puerile şi deciziile politicianului ca şi replicile sale cinice datorate contextului. Mă gândesc aici la cuvintele atribuite lui Iorga, aruncate profesorilor veniţi în delegaţie la Marele istoric şi nu la primul ministru, la rolul nefast din perspectivă actuală jucat de Pătrăşcanu după 1944, la faptul că un Giurescu, în 1936, acceptă să joace, la congresul U.N.S.C.R., rolul de mediator între Gardă şi rege, pentru a sprijini mai apoi dictatura acestuia din urmă. Şi exemplele ar putea

[60] *Ibidem*, p. 311.

[61] N. Nagy Talavera, *op. cit.*, p. 366.

[62] Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu. Relaţiile germano-române, 1938-1944*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1994, p. 118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

continua[63]. M-am abţinut să judec nu doar politic ci şi moral pe vreunul dintre actori pentru că această judecată s-a făcut în trecut de nenumărate ori. Nu încerc însă astfel nici să scuz pe cineva.

Neputând doar să intru perfect în atmosfera acelor ani, captivantă, pentru a o înţelege mai bine, m-am limitat la evocare. În fond acesta era rolul meu, unicul. Am surprins mai curând eşecul istoricului în politică, anacronismul acestui personaj de secol XIX într-o epocă în care politicul, deşi încă puternic intelectualizat, îşi proclamă independenţa absolută. Chiar dacă această independenţă, dincolo de respectul pentru personalitatea puternică a istoricului sau tocmai de aceea, înseamnă şi teamă şi deci încercarea politicianului de a-l îndepărta pe istoric de această sferă[64].

HISTORIANS AND POLITICS IN ROMANIA IN INTERWAR PERIOAD
(Summary)

The article tries to answer a question once asked by François Furet: how could the historian remain outside history, how can he content himself with writing history without making history? The author stops on the risks that the historian takes with the implication in agora, exemplifying with those Romanian historians involved in the agitated political life between the two World Wars. Not rarely, the historians had to chose, tragically, between the burden of civic responsibility and the risk of professional compromising exposure. The article makes an inventory of conducts, illusions and failures, insisting, not accidentally, on two exemplary cases, Nicolae Iorga and Gheorghe Bratianu, without forgetting P.P. Panaitescu, Radu R. Rosetti, Ion Nistor, Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaş and so on. The conclusions of the study are pessimistic, seizing the political failure of the historian, his anachronism in an epoch where politics has grown more and more autonomous, more unpredictable and more indifferent to any form of intellectual prestige.

[63] Ar fi însemnat să insist asupra unei epoci de dincolo de graniţa impusă şi să intru în hăţişul evenimentelor încă tulburi şi extrem de politizate ale războiului, ale lui 23 august în primul rând. Am să amintesc aici, ca mic gest de dreptate făcut comunistului, marxistului antifascist Pătrăşcanu, faptul că în 1928, la congresul al IV-lea al PCR respinge teza poporului moldovenesc, acuzat fiind pentru aceasta de Komintern de oportunism de dreapta şi infidelitate faţă de URSS.

[64] O face I.I.C. Brătianu cu Iorga şi mai apoi Tătărescu cu Gh. Brătianu şi C.C. Giurescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU-FLORIN PLATON

DOUĂ CONCEPȚII ISTORICE ȘI ISTORIOGRAFICE ÎNRUDITE: FERNAND BRAUDEL ȘI GHEORGHE I. BRĂTIANU

Examinarea a ceea ce-i apropie pe Fernand Braudel și Gheorghe I. Brătianu nu poate începe, pentru a fi într-adevăr convingătoare, decât prin enumerarea a ceea ce-i desparte și, uneori, chiar îi opune sub raport tematic, din unghi biografic și ca destin postum. Or, în toate cele trei privințe, deosebirile dintre cei doi istorici nu sunt deloc puține.

Medievist prin excelență, Brătianu și-a concentrat din punct de vedere cronologic preocupările mai cu seamă asupra secolelor XI-XIV, fie că s-a ocupat de expansiunea comercială a Genovei în Marea Neagră și la Dunărea de Jos, de istoria economică, socială și politică a Imperiului Bizantin sau de geneza statelor medievale românești, în contextul influențelor care au marcat-o[1]. Acest lucru nu l-a împiedicat, desigur, pe istoricul român să facă ample incursiuni dincolo de limitele menționate, atât spre Antichitatea târzie, cât și spre modernitate, după specificul temelor pe care le-a explorat (comerțul, formarea unității românești etc.), dar inspirat și de o vocație a universalului, stimulată să se afirme nu numai de maestrul său și al generației sale, N. Iorga, ci, în egală măsură, și de tradiția însăși a istoriografiei române.

Istoric al modernității timpurii, Fernand Braudel a scris, în schimb, tot timpul despre secolul al XVI-lea[2], dar s-a interesat și el, ocazional, de partea dinaintea și de după a acestui interval, în spiritul „duratei lungi" a fenomenelor analizate. E drept, că, la un moment dat (Braudel spre sfârșitul carierei, Brătianu la finele anilor '30), atât autorul *Mediteranei...*, cât și confratele său român au

[1] Cea mai recentă și, totodată, completă, bibliografie a operei științifice a lui Gheorghe I. Brătianu este de aflat în *Addenda* la ediția a II-a revăzută a celei mai importante opere a istoricului: *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*. Traducere de Michaela Spinei. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de Victor Spinei, Iași, Polirom, 1999, p. 443-459. Compilată și organizată tematic, ea însumează 284 de titluri (în continuare se va cita *Marea Neagră*, ed. a II-a). Pentru exegezele din ultimii ani ale operei și biografiei savantului, v. *Ibidem*, p. 11, n. 5 („Notificări privind ediția a doua a «Mării Negre»").

[2] Pentru bibliografia generală a operelor lui Fernand Braudel („Bibliographie générale des œuvres de Fernand Braudel"), v. *Les Écrits de Fernand Braudel*, T. III, *L'histoire au quotidien*. Édition établie et présentée par Roselyne de Ayala et Paule Braudel. Préface de Maurice Aymard. Paris, Éditions de Fallois, 2001, p. 555-582 (în continuare se va cita *L'histoire au quotidien*).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 613–629
https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

revenit la un tip mai convențional de istorie, aceea a propriilor lor țări. Numai că, în timp ce *L'identité de la France* braudeliană constituia un fel de experiment care urmărea să verifice o anumită viziune asupra trecutului (a „pluralității duratei") prin aplicarea ei la un caz particular, scrierile lui Brătianu din „decada sa națională" (1937-1947)[3] sunt, cel puțin în spirit, departe de preocupările anterioare ale autorului: polemice, „angajate" (deși nu mai puțin erudite și documentate), ele aveau rostul de a apăra drepturile teritoriale românești împotriva tendințelor revizioniste din epocă, reactualizând astfel, latura militantă a istoriografiei naționale, predominantă în secolul al XIX-lea, dar temporar abandonată în primele decenii interbelice.

Această deosebire în modul de a concepe și trata istoria propriei țări este, în sine, extrem de grăitoare. Ea indică nu doar două atitudini contrare față de finalitatea demersului istoriografic (pur teoretică la Braudel, pragmatică, în caz de necesitate, la Brătianu), ci, în aceeași măsură, și o înțelegere oarecum diferită a rolului social al istoricului. Departe de a fi fost indiferent la problemele timpului său, Fernand Braudel le-a privit, întotdeauna, prin prisma „duratei lungi", ceea ce le-a conferit un sens nou, mai complex, scăzându-le simțitor din acuitate. Deși preferințele sale ideologice par a fi înclinat mereu spre stânga[4], Braudel nu a fost niciodată angajat din punct de vedere politic, singurele expresii practice ale concepției sale istorice materializându-se în două propuneri de reformă – rămase, de altfel, fără rezultat – care vizau, consensual, modernizarea programelor de învățământ și instituționalizarea „noii istorii", în modul cum o înțelegeau și o practicau el și colaboratorii săi[5]. După cum bine a observat Maurice Aymard, originalitatea lui Braudel a constat mai puțin în multiplicitatea și diversitatea intereselor sale intelectuale și științifice, cât în

---

[3] Apud Ion Toderașcu, *Gheorghe I. Brătianu. Un savant și un soldat*, în Gheorghe I. Brătianu, *Cuvinte către români. Zece conferințe și prelegeri*. Ediție, studiu introductiv, note și indice de Ion Toderașcu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 1996, p. X.

[4] Acest lucru se deduce nu numai din admirația – în repetate rânduri exprimată – a istoricului pentru Jean-Paul Sartre, din aprecierile pozitive ale teoriei marxiste sau – prin ricoșeu – din ignorarea lui Raymond Aron (al cărui nume nu este pomenit decât o sigură dată în cadrul recentelor trei volume ale scrierilor lui Fernand Braudel, dar și atunci, doar în contextul unei judecăți – evident favorabilă – asociată autorului *Ușilor închise*), ci, ocazional, și din declarațiile istoricului însuși, ca bunăoară următoarea: *„Ca reformator, sunt un om de stânga, în profunzime"*, rostită cu prilejul „Zilelor" de la Châteauvallon, care i-au fost dedicate lui Braudel în octombrie 1985 (*cf. Une leçon d'histoire de Fernand Braudel*. Châteauvallon, Journées Fernand Braudel, 18, 19 et 20 octobre 1985, Paris, Arthaud-Flammarion, 1986, p. 218-219). Afirmația a fost făcută în legătură cu nararea de către Braudel a încercării sale de a reforma, la solicitarea unuia dintre miniștrii socialiști, examenul de agregație, al cărei eșec l-a făcut să constate, în continuarea fragmentului citat, că *„am fost scuturat atât de dreapta, cât și de stânga, în măsura în care bunăvoința m-a făcut să nu fiu nici de dreapta, nici de stânga"* (*Ibidem*, p. 219). Pentru referințele la Karl Marx ale istoricului, v. *L'histoire au quotidien*, p. 532-536 și *passim*, iar pentru cele la Sartre, v. Fernand Braudel, *Les ambitions de l'histoire*. Édition établie et présentée par Roselyne Ayala et Paule Braudel. Préface de Maurice Aymard, Paris, Éditions de Fallois, 1997, p. 196, 227, 294 și 624 (în continuare se va cita *Les ambitions de l'histoire*).

[5] Cf. *Une leçon d'histoire...*, p. 217.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„continuitatea unei gândiri... care a tins, de foarte timpuriu, la formularea și afirmarea unei anumite idei despre istorie"[6]; o idee prin lentila căreia istoricul francez a privit și interpretat totul.

Spre deosebire de el, Gheorghe I. Brătianu a fost nu numai un „scriitor" al istoriei, ci și un creator al ei. Participant activ la viața politică a epocii sale, istoricul român a înțeles să ducă mai departe tradiția familială a angajamentului liberal, văzând în istorie nu numai o disciplină de interes academic, ci și o sursă de inspirație pentru acțiunea nemijlocită. Între o parte importantă a operei lui Brătianu – aceea de până la 1937 – și activitatea sa politică, distanța a fost considerabilă, inflexiunile și ecourile celei dintâi nefiind, din câte ne putem da seama, decât foarte rare, dacă nu chiar de tot absente, în cea de-a doua.

Opțiunea angajării avea să-i fie fatală istoricului român, care – se cuvine adăugat – nu ar fi scăpat de persecuțiile regimului comunist nici într-o situație contrară: destituit din postul de profesor al Universității din București (1947), constrâns la recluziune în locuința personală (1947-1948), arestat în 1948, Brătianu și-a găsit sfârșitul cinci ani mai târziu (1953) în închisoarea pentru deținuți politici de la Sighetul Marmației, fără să știm nici astăzi în ce împrejurări s-a stins și unde îi este mormântul[7]. Moartea sa tragică și obscură punea capăt unei excepționale cariere științifice și profesionale, începută în 1924 la Iași, prin ocuparea la o vârstă neverosimil de tânără a Catedrei de istorie universală a Universității Mihăilene și încununată în 1943 prin preluarea succesiunii lui N. Iorga la Academia Română. Din acest punct de vedere, destinul a fost mai darnic cu istoricul român decât cu congenerul său francez pe care *establishment*-ul academic nu l-a acceptat niciodată la Sorbona, ci numai la Collège de France, neîngăduindu-i, pe de altă parte, să dezvolte un centru experimental de cercetare (faimoasa VIème section de l'École Pratique des Hautes Études en Sciences Sociales, creată în 1947 Lucien Febvre și Charles Morazé) decât pentru că această instituție nu avea dreptul să acorde titluri și grade universitare[8]. *„Mi-am petrecut existența fiind respins de viața universitară franceză și chiar de viața franceză însăși"* a spus odată, cu amară ironie, Fernand Braudel, ceea ce – cum tot el o mărturisește – nu l-a făcut să-și piardă plăcerea de a trăi[9] și – putem adăuga noi – nici nu a afectat în vreun fel receptarea și recunoașterea unanimă a operei sale. Dimpotrivă: tipărite în mai multe ediții și în tiraje de masă, traduse în nenumărate limbi, cărțile sale s-au impus în ultimele trei decenii ca referințe absolute în istoriografia europeană și nord-americană, conferindu-i autorului nu numai o binemeritată faimă internațională, ci și statutul de figură eponimă a „noii istorii".

---

[6] Fernand Braudel, *Autour de la Méditerranée*. Édition établie et présentée par Roselyne Ayala et Paule Braudel. Préface de Maurice Aymard, Paris, Éditions de Fallois, 1996, p. 13 (în continuare se va cita *Autour de la Méditerranée*).

[7] Acesta se află, probabil, într-o groapă comună din așa-zisul Cimitir al Săracilor, improvizat de administrația carcerală pe un teren viran din apropierea închisorii.

[8] *L'histoire au quotidien*, p. 232 și urm.; *Une leçon d'histoire...*, p. 217.

[9] *Une leçon d'histoire...*, p. 216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cât de enormă a fost, şi în această privinţă, deosebirea dintre Braudel şi Brătianu ne-o arată faptul că, în timp ce opera istoricului francez avea parte de primirea glorioasă (nu însă – faptul se cuvine precizat – şi necritică[10]) pe care am menţionat-o, scrierile confratelui său român intrau, exact în anul când apărea prima ediţie a *Mediteranei...*, într-un persistent con de umbră, din care nu au început să iasă decât târziu, după aproape patru decenii, când a fost publicată prima ediţie în limba română a *Mării Negre...*[11] şi când autorului ei i-a fost dedicat cel dintâi volum special de studii, menit să marcheze 90 de ani de la naşterea sa[12]. Nici astăzi, la peste un deceniu de la prăbuşirea comunismului, nu putem spune că recuperarea operei lui Brătianu a progresat foarte mult, ca, de altfel, nici examinarea ei critică (necesară în raport cu orice text istoric). Deşi efigia cărturarului a făcut obiectul mai multor analize[13], iar sinteza sa despre

[10] Constatarea priveşte îndeosebi *Mediterana...* Dacă istoricii europeni au primit, în ansamblu, favorabil prima ediţie a cărţii (apărută în 1949), cei nord-americani, în schimb, au comentat-o uneori foarte critic, unii negându-i chiar orice originalitate în afară de una strict taxonomică (în raport cu fenomenele analizate) şi considerând-o, destul de nepoliticos, la fel de epuizantă ca o „piatră de moară" (*an exhausting treadmill*) (cf. Bernard Baylin, *Braudel's Geohistory – A Reconsideration*, „The Journal of Economic History", Volume 11, Issue 3, Part 1 (Summer 1951), p. 279. Iată cum îşi încheie acelaşi autor recenzia: *„cercetătorii istoriei secolului al XVI-lea vor afla în cartea lui Braudel nu o revoluţie în metoda istorică, ci, mai curând, un rezumat în trei părţi al unui mare corp de cunoştinţe". Ibidem*, p. 282). În general, ceea ce au criticat recenzenţii primei ediţii a fost nu numai imprecizia unor concepte fondatoare (precum cel de *structură*, ale cărui ocurenţe au fost sensibil diminuate în ediţia a doua, din 1965, a sintezei), ci însăşi modul de imbricare al celor trei paliere ale duratei (considerate de comentatori ca fiind doar *juxtapuse*, nu şi *întrepătrunse*) şi, pe de altă parte, absenţa unei veritabile reflecţii asupra cauzalităţii schimbării (apreciată de aceeaşi comentatori ca fiind numai *afirmată*, nu însă şi *explicată*). Pentru trecerea în revistă a câtorva dintre aceste note critice, cf. Hans Kellner, *Disorderly Conduct: Braudel's Mediterranean Satire*, „History an Theory", Volume 18, Issue 2 (May, 1979), p. 200-203. V. şi J. H. Hexter, *Fernand Braudel and the Monde Braudellien...*, „The Journal of Modern History", Volume 14, Issue 4 (December, 1972), p. 480-539, un autor care are însă, faţă de *Mediterana...* şi paradigma ei o atitudine mai binevoitoare, asemănătoare celei a britanicului H.R. Trevor-Roper, al cărui comentariu – *Fernand Braudel, the Annals, and the Mediterranean*, tipărit în acelaşi număr al revistei tocmai citate – a coincis, în momentul publicării, cu seria binecunoscutelor conferinţe pe care Braudel le-a ţinut la Universitatea John Hopkins din Baltimore, pentru a-şi explicita concepţia aflată la originea celei de-a doua sinteze (*Civilisation matérielle, Économie et Capitalisme, XIVe–XVIIIe siècles*) din care apăruse atunci doar primul volum. Aceste conferinţe au fost ulterior publicate sub titlul *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism*, Baltimore, 1977 (ediţia franceză: *La dinamique du capitalisme*, Paris, 1985; ediţia română: *Dinamica capitalismului*. Traducere: Adriana Gheorghe. Prefaţă: Bogdan Murgescu, Bucureşti, Ed. Corint, 2002).

[11] Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, vol. I-II. Traducere de Michaela Spinei. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi bibliografie de Victor Spinei, Bucureşti, Editura Meridiane, 1988.

[12] *Confluenţe istoriografice româneşti şi europene. 90 de ani de la naşterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*. Coordonator Victor Spinei, Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza", 1988.

[13] Pentru bibliografia acestor referinţe – astăzi foarte numeroase – v. n. 1 şi Ion Toderaşcu, *Gheorghe I. Brătianu. Unitatea românească – discurs istoric*, în Gheorghe I. Brătianu, *Originile şi formarea unităţii româneşti*. Traducere de Maria Pavel. Ediţie, studiu introductiv şi note de Ion Toderaşcu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1998, p. XXX, n. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spațiul pontic, împreună cu alte două sau trei cărți, a fost, de curând reeditată[14], recuperarea integrală a textelor lui Brătianu reprezintă încă o mare lacună a culturii române, iar restituirea lor un mare deziderat.

Această *restitutio in integrum*, a cărei urgență a fost nu o dată subliniată[15], este cu atât mai necesară și utilă din punct de vedere istoriografic, cu cât ar pune mai limpede în lumină multiplele paralelisme, analogii și convergențe care leagă opera lui Brătianu de aceea a lui Braudel, sugerând totodată și similitudinea frapantă dintre școlile de gândire cărora le-au aparținut cei doi istorici într-o epocă în care cultura europeană era încă liberă să se dezvolte unitar, fără cloazonările impuse după război de fracturarea continentului în două regimuri politice distincte. Tocmai aceste analogii și convergențe, deopotrivă ***tematice***, de ***concepție*** sau de ***viziune*** asupra istoriei și ***metodologice***, își propun să le semnaleze rândurile care urmează, examinându-le în interdependența lor.

Din punct de vedere ***tematic***, ceea ce-i înrudește pe cei doi istorici este preferința lor comună pentru istoria *economică* și *socială*. În cazul lui Braudel, această opțiune – care transpare atât din fragmentele din *Mediterana...*, cât, mai ales, din studiile despre capitalism – pare a-i fost inspirată istoricului de cursurile lui Henri Hauser, audiate la Sorbona[16], dar și de experiența sa de viață, care l-a condus, după terminarea studiilor, dincolo de Mediterana, în Africa de Nord, unde, după propria-i mărturisire, viziunea sa despre istorie a început să se schimbe. Și mai sigur, însă, acest interes i-a fost întărit tânărului Braudel de o familiaritate foarte timpurie cu programul „Analelor" și de apropierea de cei doi fondatori – Marc Bloch și Lucien Febvre – care, precum se știe, făcuseră din economic și social cheia de boltă a noii lor perspective asupra trecutului. *„Un istoric* – a scris mai târziu autorul *Mediteranei... – vede mereu trecutul prin prisma unei concepții generale despre lume, complicată sau nu, coerentă sa nu, originală sau nu. În ceea ce mă privește, am fost întotdeauna preocupat de istoria economică și socială, de destinele colective"*[17]. Istoricul a rămas fidel acestei alegeri toată viața, completând-o, pe parcurs, cu alte elemente, în cadrul unei viziuni istorice cuprinzătoare.

Gheorghe I. Brătianu a fost, și el, intens preocupat de aceleași fenomene. Vizibilă încă de la primele studii dedicate comerțului genovez și dominației bizantine în Marea Neagră și la Dunărea de Jos[18], predilecția sa pentru

[14] V. n. 1.

[15] Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Editura Junimea, 1989, passim; idem, *Biruit-au gândul*, Iași, Editura Junimea, 1983, p. 345.

[16] Personaj descris de Braudel ca *„minunat de inteligent, care știe totul și o arată fără ostentație... El are un alt limbaj decât al nostru, al celorlalți profesori, [limbajul] istoriei economice și sociale"* (*L'histoire au quotidien*, p. 13).

[17] *Les ambitions de l'histoire*, p. 492-493.

[18] Cf. *Le commerce génois sur le Danube à la fin du XIIIe siècle*, „Bulletin de l'Institut pour l'étude de L'Europe Sud-Orientale", IX, 1922; *Vicina*, I, *Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce gênois en Dobrogea*, „Académie Roumaine. Bulletin de la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

economic şi social este exemplar ilustrată de cărţile de maturitate ale istoricului, din anii '30[19], care, stăruind să urmărească etapele expansiunii maritime a Genovei în regiunile amintite, au lărgit perspectiva şi în direcţia unor aspecte de istorie românească, pregătind astfel marile sinteze de mai târziu[20]. De bună seamă, curiozitatea celor doi istorici pentru istoria economică şi socială a fost nutrită, pe lângă experienţa intelectuală a fiecăruia, şi de ambianţa specifică deceniilor interbelice, care stimula asemenea preocupări, şi, deopotrivă, de ideea de a căuta în trecut analogii şi similitudini cu situaţia prezentului, pentru a afla soluţiile necesare rezolvării unor probleme actuale. Dar, dacă la Braudel această latură utilitară a explorării din unghi economic şi social a trecutului este mai curând secundară (deşi nu de tot absentă[21]), autorul *Mediteranei...* preferându-i o abordare precumpănitor teoretică a fenomenelor, la Brătianu, în schimb, ea este covârşitoare, fiind evidentă în majoritatea textelor pe care ni le-a lăsat. Cum altfel ne-am putea explica necontenitele pendulări ale istoricului român între prezent şi trecut sau consemnarea sistematică a asemănărilor dintre diversele evoluţii şi situaţii, fie că este vorba de politicile alimentare şi comerciale ale Paleologilor şi otomanilor (comparate de Brătianu cu protecţionismul propriei sale epoci)[22], de reglementarea datoriilor private în Antichitate (confruntate cu legile româneşti de conversiune a datoriilor agricole, din 1932, 1933 şi 1934)[23] sau de problema aurului şi a factorilor economici ai divizării Imperiului Roman (sesizată printre manifestările marii crize dintre 1929-1933)[24]? În fiecare din aceste cazuri, paralelismele şi convergenţele constatate au reprezentat pentru Brătianu mai mult decât expresia unor coincidenţe întâmplătoare. În opinia sa, ele arătau că în istorie acţionează legi sau constante, ale căror efecte identice

---

Section historique", X, 1923; *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire au XIIIe siècle*, Paris, 1929. V. şi Victor Spinei, *Opera ştiinţifică a lui Gheorghe I. Brătianu. Bibliografie*, în *Marea Neagră*, ediţia a II-a, p. 446 şi urm.

[19] V. mai ales *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1938, şi *Bibliografia* mai sus citată.

[20] *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945 (retipărită în 1980, la Bucureşti – Editura Eminescu, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Valeriu Râpeanu – şi Chişinău, în 1991); *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, Societas Academica Dacoromana, IX, Monachii [München], 1969 (pentru ediţiile în limba română, v. *supra*, n. 1 şi 10); *Adunările de stări în Europa şi în ţările române în Evul Mediu*. Cuvânt înainte de Şerban Papacostea, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996.

[21] *„Istoria* – a notat odată Braudel – *nu înseamnă doar studierea trecutului, ci şi studierea prezentului"*. Sau: *„Nu există vreun istoric care să nu caute în prezent elementele esenţiale şi vii ale problematicii sale"* (*Les ambitions de l'histoire*, p. 167). Şi încă: *„... Această dialectică, neîncetat pusă sub semnul întrebării, la infinit – trecut, prezent; prezent, trecut – riscă să fie, pur şi simplu, inima, raţiunea de a fi a istoriei însăşi"* (*Dinamica capitalismului...*, p. 45).

[22] Cf. *Études sur l'approvisionnement du Constantinople et le monopole du blé à l'époque byzantine et ottomane*, în *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, p. 127-182.

[23] *Le règlement des dettes privées dans l'Antiquité et la Novelle de Justinien de 555*, în idem, p. 43-56.

[24] *La distribution de l'or et les raisons économiques de la division de l'Empire romain*, în idem, p. 57-92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

învederau, dincolo de împrejurările concrete în care s-au manifestat, o cauzalitate superioară. Observarea aceloraşi sinonimii l-a condus pe istoricul român să creadă că poate surprinde, sub fluxul rapid şi dezordonat al evenimentelor, acțiunea unor *permanențe* sau *forțe profunde* ale duratei, diferite, în concepția sa, de legile evidențiate de caracterul repetitiv al fenomenelor. Fără s-o fi ştiut, Brătianu era, şi în această privință, foarte aproape de Braudel care, în ceea ce-l priveşte, şi-a manifestat şi el, în repetate rânduri, preferința absolută pentru acelaşi tip, „meta-evenimențial"[25], de istorie, apt să depăşească nivelul de suprafață al faptelor pentru a coborî spre „structurile de adâncime"[26].

Dintre aceste permanențe, *spațiul geografic* a fost considerat de Brătianu, neîndoielnic, cel mai important, cum ne-o arată nu numai unele luări de poziție din perioada de început a carierei sale (între care şi disputa cu Ştefan Zeletin pe marginea conceptului de „istorie socială"[27]) sau scrierile sale de maturitate[28], ci, în primul rând, cartea fundamentală pe care a dedicat-o istoriei Mării Negre, a cărei consensualitate de viziune şi metodă cu *Mediterana...* braudeliană reprezintă cea mai convingătoare dovadă a înrudirii spirituale dintre cei doi autori. Câteva exemple, extrase din ambele sinteze, ne vor ajuta să vedem acest lucru mai bine.

Bunăoară, în preambulul sintezei menționate, propunându-şi să definească „factorii permanenți" ai istoriei pontice şi să le determine cadrul, Brătianu observa imediat că *„este cu adevărat imposibil să nu se țină seama [în această privință] de cele două elemente ale geografiei fizice a acestei regiuni, care atârnă cu toată greutatea lor în balanța intereselor economiei şi ale politicii: muntele şi marea"*[29].

Exemplificând cu elemente din propria noastră istorie, el arăta în continuare că existența *„primelor embrioane"* ale statelor feudale Țara Românească şi Moldova, apărute în ultimele secole ale Evului Mediu, a fost indisolubil legată, încă de la început, de inima Carpaților, dar că nu a atins o dezvoltare deplină, decât atunci când acestea au reuşit să-şi întindă stăpânirea până la

[25] *Les ambitions de l'histoire*, p. 188.

[26] *Ibidem*, p. 170.

[27] Iată ce a scris, cu acest prilej, tânărul – pe atunci – istoric: *„În căutarea «cauzalității istorice», factorul social nu poate fi despărțit de cel geografic. Tocmai cadrul acesta geografic, cu înrâurirea sa permanentă asupra vieții materiale şi* [a] *condițiunilor sale de existență lipseşte cu desăvârşire istoriei sociale* [a lui Şt. Zeletin – n. ns.], *când ni se înfățişează ca o întoarcere periodică a unor fenomene identice, aproape indiferent de spațiu şi timp... Oamenii care au fost, fie că-i închipuim în gloate strânse, fie că aşezăm în lumina istoriei o figură reprezentativă trebuie să calce pe baza solidă a realității geografice, să fie înconjurați de întregul decor al mediului în care au trăit. Numai astfel se poate căpăta o icoană a trecutului care să ni-l înfățişeze, după cum spunea Ranke «cum a fost într-adevăr – wie es eigentlich gewesen» – ceea ce rămâne şi astăzi scopul cel mai de seamă al cercetărilor noastre"* (G. I. Brătianu, *Teorii nouă în învățământul istoriei. Cu prilejul unui studiu al Domnului Şt. Zeletin*, Iaşi, 1926, p. 15).

[28] V., de exemplu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucarest, 1943 (pentru ediția în limba română, v. n. 13).

[29] *Marea Neagră*, ediția a II-a, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dunăre şi la *„Marea cea Mare"*. Asociată strâns cu libertatea de navigaţie, independenţa voievodatelor româneşti a încetat să mai fie o realitate în momentul în care expansiunea otomană, întinzându-se cu repeziciune de jur împrejurul Pontului, a sfârşit prin a-l închide definitiv, transformându-l într-un lac turcesc. Întoarcerea la libertatea de mai târziu a urmat, în mod firesc, o cale inversă, schiţându-se odată cu diminuarea exclusiv al Porţii asupra Mării şi a gurilor Dunării[30].

Într-o manieră asemănătoare a întrevăzut şi Fernand Braudel raportul dintre geografie şi istorie, subtilă dialectică a spaţiului şi timpului în maxima lor extensie. Ca şi Marea Neagră a lui Brătianu, Mediterana lui, asociată strâns cu viaţa uscatului, *„care o învăluie precum argila... mâinile olarului"*[31], este *„o Mediterană mai mare"*, care înglobează, prin legături în acelaşi timp fragile şi necesare, şi vastele spaţii înconjurătoare, euro-asiatice, recent cucerite ori colonizate: mai întâi Sahara – *„al doilea chip"* al universului mediteranean –, cu lipsurile şi sărăciile sale, cu caravanele şi nomazii săi, istmurile lungi apoi (cel rusesc, polonez, german etc.), prin care viaţa mării pulsează adânc în interiorul uscatului, în sfârşit Oceanul Atlantic, care, în secolul al XVI-lea, este încă o anexă a Mediteranei, la *„şcoala"* căreia se aşează. Această lume originală, făcută din munţi, podişuri, câmpii, insule, peninsule etc., care şi-a pus în repetate şi variate chipuri amprenta asupra genezei şi dezvoltării structurilor politice din jur[32], nu a fost însă cercetată de istoricul francez numai prin prisma componentelor sale geografice şi istorice sau a permanenţelor ce i-au caracterizat lenta evoluţie. Ceea ce l-a interesat cu precădere au fost mulţimile nesfârşite de oameni care s-au inserat în aceste cadre naturale, cu viaţa lor de fiecare zi, cu întâmplările şi tehnicile lor repetitive, cu marile şi micile lor evenimente. Ideea pe care Braudel s-a bucurat s-o repete a fost că *„nu supraţetele geografice fac istoria, ci oamenii, stăpâni sau descoperitori ai acestora"*[33]. Precizarea este importantă şi demnă de reţinut. Nu puţini dintre cei care au recenzat *Mediterana...*, fie la prima, fie la a doua ei ediţie, au văzut în această afirmaţie, foarte netă, expresia uneia dintre cele mai importante inovaţii conceptuale ale cărţii. Pentru istoricul francez, spaţiul nu constituie un simplu decor al vieţii sociale, un apendice lipsit de relevanţă al cotidianului. El este, dimpotrivă, considerat un factor esenţial, care nu numai că *influenţează* existenţa oamenilor, dar şi *interacţionează* cu ea, dând naştere unui mediu deosebit de complex, care nu se reduce – faptul transpare foarte clar din *Mediterana...* – numai la aspectul său ecologic. Tocmai prin aceasta devine spaţiul mediteranean o *structură* (termen privilegiat de Braudel, intens folosit, cum am spus,

[30] *Ibidem*, p. 76-77.

[31] Fernand Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*. Traducere de Mircea Gheorghe. Prefaţă de Alexandru Duţu, vol. I, Bucureşti, Editura Meridiane, 1985, p. 36.

[32] *Ibidem*, passim şi, mai ales, p. 288 şi urm.

[33] *Ibidem*, p. 404.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în prima ediție a sintezei[34]), iar perspectiva sa de analiză o *geoistorie*, în sensul literal al cuvântului: geografie *și* istorie: răsturnând – și în această privință – un punct de vedere tradițional și, pe de altă parte, înaintând pe linia interpretativă a unor înaintași iluștri (Paul Vidal de la Blache, Gaston Roupnel etc.), autorul *Mediteranei...* nu numai că a învestit universul fizic cu valențele unui *personaj* capabil de acțiune, dar, procedând astfel, i-a asociat și capacitatea de a produce transformări importante în viața colectivităților umane, alături de ceilalți factori, mai de suprafață ai schimbării, cu care a interacționat[35]. Fără s-o știe, el intra, prin aceasta, încă o dată, în consens cu Brătianu, atent și el să nu sacrifice considerațiilor abstracte, prea generale, tabloul viu și întregitor al vieții marilor personalități care se perindaseră în jurul bazinului pontic din cele mai vechi timpuri.

Oricât de important a fost considerat și oricâtă atenție i s-a acordat din partea celor doi istorici, spațiul geografic nu a fost însă unica „permanență" sesizată de ei în mod independent. Alternanța raportului de hegemonie dintre Orient și Occident a fost, de asemenea, evidențiată de ambii autori ca o constantă a istoriei pontice și mediteraneene[36], după cum ei nu au ignorat nici stabilitatea mecanismelor de transfer a bunurilor culturale dintre diferitele civilizații, sesizată în ipostaza particulară a importului unor mode orientale din Orient în Occident, despre care amândoi istoricii au scris rânduri atât de asemănătoare, încât se prea poate ca Braudel să-l fi citit, cumva, pe Brătianu[37]. Nu lipsesc nici

---

[34] Cf. Ulysses Santamaria, Ann M. Bailey, *A Note on Braudel's Structure as Duration*, „History and Theory", Volume 23, Issue 1 (February, 1984), p. 78-83.

[35] Samuel Kinser, *Annalist Paradigm? The Geohistorical Structuralism of Fernand Braudel*, „The American Historical Review", Volume 86, Issue 1, Supplement (February, 1981), p. 77-78.

[36] Cf. *inter alia* studiile lui Gheorghe I. Brătianu, din *Études byzantines d'histoire économique et sociale*. *„În lumea mediteraneană* – a notat și Braudel – *marea partidă s-a jucat între Orient și Occident, într-o eternă «problemă orientală», în esență un conflict între civilizații, reluat după capriciul avantajelor pe care, alternativ, jocul le oferă unuia sau altuia dintre parteneri. Cărțile bune trec din mână în mână și, după cum câștigă când unul, când celălalt, se stabilesc curentele culturale majore, de la cel mai bogat la cel mai sărac, din Occident în Orient sau din Orient în Occident"* (*Ibidem*, passim și, mai ales, p. 288 și urm.). Pentru această regularitate a alternanței la Braudel, v. și *Autour de la Méditerranée*, passim.

[37] Iată fragmentele respective, pe care le redăm, pentru o mai corectă edificare, doar în franceză: *„C'est vers 1340 que le costume civil de l'Europe occidentale se modifie brusquement, à la stupéfaction des chroniqueurs et au grand scandale des gens de l'Église. La longue robe flottante des croisades, venue d'ailleurs elle-même de l'Orient, qui était encore sous le règne de Saint Louis le vêtement des deux sexes, fait place soudain au pourpoint court et serré des hommes, aux chausses collantes terminées par les pointes allongées des poulaines. La ceinture, placé au dessous de la taille, support l'aumônière et la dague et rappelle ainsi dans la vie civile le caractère guerrier de la société féodale. En France cette mode nouvelle pénètre par la Catalogne, sans doute avec celle de la barbiche et de la moustache, «à l'espagnole» du Trecento. Mais la Catalogne, à son tour, l'a reçue de l'Orient, avec lequel ses marchands et ses navigateurs entretiennent depuis quelque temps des rapports toujours plus étroits"* (G. I. Bratianu, *Anciennes modes orientales à la fin du Moyen Âge*, in *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1938, p. 269-270).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alte exemple, dar enumerarea lor ar fi, de acum, inutilă, câtă vreme cele deja menționate arată limpede că preferința celor doi istorici pentru fenomenele economice și sociale i-a condus spre o viziune largă și comprehensivă a trecutului, lesne de constatat la fiecare pas în opera lor. Definită de Braudel prin *globalitate*, iar de Brătianu prin *universalitate*, această viziune constituie încă un argument, poate cel mai important, al afinității dintre cei doi istorici, meritând, de aceea, o examinare mai amănunțită.

Pentru Braudel, istoria *globală* – numită de el, cu un termen împrumutat de la Gaston Roupnel[38], și *structurală*[39] – este istoria societății în integralitatea ei – *„ansamblul ansamblurilor"* – explorată din binecunoscuta perspectivă, acreditată tot de istoricul francez, a temporalităților suprapuse și simultane: durata lungă, a componentelor cvasi-imobile ale vieții materiale, durata medie, a fenomenelor economice și sociale, durata scurtă, a evenimentului, *„care umple cu fumul său abuziv conștiința contemporanilor, dar ține atât de puțin, încât abia i se vede flacăra"*[40]. Altfel și mai pe scurt spus, ea este dialectica perpetuă dintre structură și non-structură, dintre permanență și schimbare[41], care ritmează întreaga evoluție a lumii. Înțeleasă astfel, ne previne Braudel, *„globalitatea nu înseamnă pretenția de a scrie o istorie totală a lumii"*. Ea nu are nimic din *„această pretenție puerilă, simpatică și nebunească"*. Mult mai simplu, ea

---

„...Les transformations du costume, vers 1340, en France, voient ainsi la substitution, à la robe flottante des croisés, du pourpoint court et serré des hommes, complété par les chausses collantes et les pointes allongés des poulaines, toutes nouveautés venues de la Catalogne, avec la barbiche et la moustache à l'espagnole du XIVe siècle, mais issues, en réalité, de bien plus loin encore, de l'Orient que fréquentaient les Catalans..." (Fernand Braudel, *Écrits sur l'histoire*, II, Paris, Arthaud, 1990, p. 271). O versiune prescurtată a studiului lui Brătianu apăruse în 1935 în „Seminarium Kondakovianum" (VII), p. 165-168. Textul din *Études byzantines*... era, după propria-i mărturisire, o variantă *„revăzută și augmentată"* (*Avant-propos*, p. 11). Fragmentul braudelian – care aduce foarte mult cu un rezumat al pasajului scris de Brătianu – face parte dintr-un text apărut în ziarul italian *Corriere della Sera*, aparținând unei serii de zece articole, pe care istoricul francez le-a publicat aici în 1983. Nu este exclus ca Braudel să fi citit fie versiunea inițială a studiului lui Brătianu sau pe aceea, mai elaborată din *Études byzantines*..., deși, în scrierile sale, numele istoricului român și al celor două publicații nu sunt pomenite niciodată. De bună seamă, ele nu au făcut parte dintre referințele autorului *Mediteranei*... Nu poate fi vorba nici de o eventuală sursă comună de inspirație pentru cei doi istorici, întrucât nici textul lui Brătianu, și cu atât mai puțin cel al lui Braudel (publicat într-un ziar) nu fac, pentru considerațiile menționate, vreo trimitere la subsol.

[38] Gaston Roupnel (1871-1946) este autorul unei cărți (*Histoire et destin*, Paris, 1943) recenzată elogios de Braudel (cf. „Mélanges d'histoire sociale: Annales d'histoire sociale", 6, 1944). Ea pare a fi exercitat asupra istoricului francez o înrîurire considerabilă (apud Samuel Kinser, *op. cit., loc. cit.*, p. 70-72).

[39] Cf. *Écrits sur l'histoire*, II, p. 277.

[40] Fernand Braudel, *Histoire et sciences sociales. La longue durée*, in idem, *Écrits sur l'histoire*, [I], Paris, Flammarion, 1969, p. 45 (text publicat mai întîi în „Annales, Économies, Sociétés, Civilisations", 4, octobre-décembre 1958, reluat și în *Les ambitions de l'histoire*, p. 191-230; citatul se află la p. 195).

[41] Cf. *Écrits sur l'histoire*, II, p. 277.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezintă expresia unei perspective cu totul noi, infinit mai complexă, asupra trecutului și, totodată, a efortului de a elabora o altă explicație a faptelor, capabilă – cum scrie istoricul – *„să meargă până la capătul problemelor analizate, depășindu-le sistematic limitele"*[42].

O viziune istorică foarte asemănătoare, de tip structuralist, cum s-a observat[43], a fost împărtășită și de Gheorghe I. Brătianu în cea mai importantă dintre scrierile sale, *Marea Neagră...*, cu toate că, spre deosebire de colegul său francez, istoricul român nu a ajuns să discearnă temporalitățile diferite ale fenomenelor pe care le-a studiat. Constatând, mai întâi, că, în epoca sa, universalismul – adică, scrie istoricul, *„tendința de a considera istoria omenirii ca un singur corp, ca un organism unic, cu multiple aspecte"* – domina cu autoritate spiritul științei istorice și că această perspectivă devenise indispensabilă și în domeniul politic, Brătianu își justifica în felul următor opțiunea pentru spațiul a cărui evoluție intenționa s-o studieze: *„Marea, prin toate problemele pe care le pune spiritului și prin toate posibilitățile oferite dezvoltării materiale a popoarelor și civilizațiilor, reprezintă un cadru foarte indicat pentru a trata despre marile curente ale istoriei universale"*[44]. *„Este imposibil* – continua istoricul – *să-i abordăm studiul fără să trebuiască mai întâi să ne referim la expansiunea comerțului Mediteranei spre Extremul Nord și Extremul Orient, la mișcarea periodică a invaziilor care îi aruncă asupra Europei pe nomazii din stepele Asiei Centrale, la rivalitatea puterilor maritime care își dispută controlul Strâmtorilor, la legea ce pare să regleze marșul cuceritor al imperiilor din Sud în spațiul pe care li-l oferă stăpânirea Bosforului, la hotarele Traciei și ale Asiei Mici, sau [la] tendințele opuse și constante ale unui alt imperiu, cel din Nord, de a-și croi o cale prin Strâmtori către marea liberă"*[45]. Prin toate aceste implicații, istoria Mării Negre i se dezvăluia savantului român ca domeniul de convergență al unei multitudini de evenimente și fenomene ce trebuiau examinate în interdependența lor.

Evident că, din acest unghi, *Marea Neagră...* a lui Brătianu este departe de specificul „integrat" al *Mediteranei...* braudeliene și de armatura ei teoretică. Dacă opera lui Brătianu este sintetică, aceea a lui Braudel este – cum s-a afirmat[46] – pronunțat organică. Dacă cea dintâi este, în chip lămurit, o reconstrucție de-a lungul unei temporalități liniare, a doua operează, cum am văzut, cu trei durate diferite, dar imbricate. Nu este însă mai puțin adevărat că, în ciuda acestor deosebiri, deloc minore, ambele scrieri împărtășesc aceeași perspectivă asupra trecutului, dublată de exigența unei tratări unitare. Până la

[42] *L'histoire au quotidien*, p. 237, 239.

[43] Cf. Maria Teodor Crăciun, *Structuralism și comparatism la Gh. I. Brătianu*, în *Incursiuni în opera istorică a lui Gheorghe I. Brătianu. Studii și interpretări istorice*. Coordonatori: Pompiliu Teodor, Radu Mârza, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 1999, p. 45-58.

[44] *Marea Neagră*, ediția a II-a, p. 59, 67.

[45] *Ibidem*, p. 60.

[46] Samuel Kinser, *op. cit., loc. cit.*, p. 72-73 (observația autorului are în vedere mai ales *Mediterana...*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmă, ceea ce le diferențiază este mai puțin important decât ceea ce le apropie. Dar, chiar și ceea ce, la prima vedere, le desparte cel mai mult – articularea lor teoretică – devine, de la un anumit punct înainte, oricât ar părea de ciudat, un element de convergență. Cu aceasta, ajungem la chestiunile de ***metodă***.

Într-adevăr, nimic nu pare a diferenția mai mult cele două scrieri decât felul în care se raportează fiecare la teorie. Dacă *Mediterana...* braudeliană oglindește (cel puțin la nivel declarativ) o concepție metodologică relativ bine închegată, interdisciplinară, care asociază cercetării surselor noțiuni, procedee și tehnici împrumutate mai ales din economie, demografie și sociologie, *Marea Neagră...* a lui Brătianu – infinit mai puțin informată teoretic decât omoloaga sa – nu pare să depășească nivelul perfect respectabil, dar elementar al erudiției. În general, tendințele, fenomenele sau ciclurile pe care le sesizează istoricul român pe parcursul reconstituirilor sale analitice provin – aici și în alte scrieri – nu dintr-o cultură interdisciplinară, cât dintr-un comparatism mai curând intuitiv, dintr-o raportare spontană, nepremeditată, a prezentului la trecut și a trecutului la prezent, care îi dezvăluie autorului anumite similitudini, paralelisme și convergențe, dar nimic mai mult. Din acest unghi, critica pe care o face Brătianu concepției zeletiniene despre istoria socială[47] este absolut revelatoare: autorul nu-i opune lui Zeletin o concepție alternativă despre istorie și funcția ei socială, ci o sumă de observații punctuale foarte precise, inspirate nu de o teorie oarecare, ci, în chip evident, de o optică empirică, preponderent documentară, asupra fenomenelor în discuție, care se combină într-o imagine retrospectivă foarte complexă. Or, tocmai în *acest* plan și la *acest* nivel surprindem, atât la Brătianu, cât și la Braudel, o neașteptată similitudine: potrivit unei exigențe fundamentale a cercetării istorice, nici unul, nici celălalt nu au teoretizat – atunci când s-au încumetat s-o facă – *înainte* de a avea o idee de ansamblu asupra referințelor de bază. Teoria lor – atât cât este –, mai „compactă" la Braudel, foarte vagă la Brătianu, apare întotdeauna încastrată în „povestea" subiectului, necăpătând sens decât *în* și *prin* aceasta. Potrivit unui principiu al cercetării pe care l-a respectat riguros, Braudel a privit întotdeauna istoria – căreia nu-i nega, totuși, statutul de știință: *„o știință foarte imperfectă, dar totuși o știință"* – în primul rând, ca pe o *descriere*, o observație și o clasificare, neorientată de un exces de idei călăuzitoare. *„A vedea și a arăta [ceea ce vede] reprezintă jumătate din misiunea istoricului"* a afirmat, în repetate rânduri, autorul *Mediteranei...*[48], iar această profesiune de credință ne face, acum, să înțelegem mai bine predispoziția marcată a lui Braudel de a-și „literaturiza" subiectele, adică de a le *povesti*, în sensul cel mai autentic al cuvântului. Nu este, poate, o întâmplare că, deși a fost un critic la fel de înverșunat al „istoriei-povestire" (*histoire-récit*) ca și mentorul său, Lucien Febvre, Fernand Braudel a sfârșit, în mod

[47] G. I. Brătianu, *Teorii nouă în învățământul istoriei...* (și n. 26).

[48] Apud William H. McNeill, *Fernand Braudel, Historian*, „The Journal of Modern History", 73 (March, 2001), p. 140.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

paradoxal (aidoma lui Febvre însuși!) prin a fi un maestru al ei[49]. Constatarea nu a rămas fără urmări. Ea i-a făcut pe unii dintre cei care au comentat opera braudeliană să se întrebe dacă nu ar fi, până la urmă, legitim ca *Mediterana...* să nu mai fie interpretată, din unghi, scientist, ca o încercare de istorie globală, ci, mai curând, ca o tentativă de a povesti aceeași istorie, pornind de la trei convenții narative diferite, în locul obișnuitei, de acum, perspective a celor trei temporalități[50]. De altfel, *Mediterana...* a și fost, uneori, analizată din unghiul procedeelor naratologice care îi sunt proprii[51], iar interpreții ei și ai operei braudeliene nu au omis să remarce *„arta literară"* a autorului, care i-a adus, în 1984, alegerea la Academia Franceză[52]. Este totuși drept să notăm că, spre deosebire de Gheorghe I. Brătianu, Braudel a subliniat de mai multe ori utilitatea pregătirii teoretice pentru orientarea cercetării. *„Teoriile* – a remarcat el – *sunt indispensabile în domeniul științelor sociale, al cercetării istorice, ca și în oricare știință"*[53]. Nu este însă mai puțin adevărat că, atât pentru el, cât și pentru colegul său român (dăruit – faptul este evident – cu un talent literar asemănător), nici o teoretizare nu a condus vreodată la o carte importantă de istorie. Invers, însă, da[54].

Ceea ce-i apropie totuși, în mod hotărât, pe cei doi istorici în acest plan, al teoriei, este o preferință comună pentru *comparatism*. *„Nimeni* – nota istoricul român în replica la dresa lui Zeletin – *nu [mai] înțelege astăzi istoria ca [pe] o înșiruire fără rost de fapte, fără legătură între ele: metoda comparativă a dat rezultatele cele mai bune, ajutându-ne să înțelegem anumite fenomene cu ajutorul altora, asemănătoare, deși altfel așezate în spațiu și timp"*[55]. *„Pretind că nu este posibilă o istorie științifică dacă nu este folosită metoda comparativă"*[56] a scris în același sens și Braudel, ambele aserțiuni exprimând o concepție a cercetării verificată cu succes în opera amândurora. Confruntând fenomene și procese situate la mari distanțe în timp unele de altele, atât Brătianu, cât și Braudel au fost însă mereu atenți să nu „comprime" realitățile comparate și nici să-i scoată din context pe oamenii le-au ilustrat. *„...Totdeauna* – a observat Brătianu în aceeași replică împotriva lui Zeletin – *va trebui să ținem seama de faptul că asemănător nu înseamnă identic. Sunt atâtea elemente imponderabile în desfășurarea întâmplărilor omenești, atâtea înrâuriri ale mediului, ale unor împrejurări ce au scăpat și celui mai atent cercetător, că fapte ce par la prima vedere identice pot fi adânc deosebite prin rezultate și urmări... Analogie* – încheia el – *nu înseamnă identitate"*[57].

---

[49] Cf. Jacques Revel, *Ressources narratives et connaissance historique*, „Enquête. Anthropologie, histoire, sociologie", 1, 1995, p. 66.

[50] *Ibidem*.

[51] Așa cum a procedat, bunăoară, Hans Kellner, *op. cit., loc. cit.*, passim.

[52] William H. McNeill, *op. cit., loc. cit.*, p. 145.

[53] *Une leçon d'histoire...*, p. 67.

[54] *Autour de la Méditerranée*, p. 12 (*Préface* de Maurice Aymard).

[55] *Teorii nouă în învățământul istoriei...*, p. 7-8.

[56] *Une leçon d'histoire...*, p. 70.

[57] *Teorii nouă în învățământul istoriei...*, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aidoma colegului său român, Braudel a fost, şi el, conştient de aceeaşi exigenţă. *„Încercaţi să înţelegeţi mentalitatea unui contemporan"*, scria el, continuând cu următorul sfat pedagogic: *„În călătoria de-a lungul istoriei pe care o faceţi cu elevii voştri, nu uitaţi că aceştia trebuie să ia cu ei şi câteva bagaje. Trebuie să le tăiaţi rădăcinile care îi leagă de viaţa cotidiană, de patria, de pământurile..., de miile amănunte ale vieţii lor. Căci, este necesar să-i îndepărtaţi de această realitate ambiantă de fiecare dată când aceasta se opune celei a trecutului pe care îl descrieţi. Dimpotrivă, vă veţi servi de ea, de fiecare dată când ea îi seamănă"*[58]. Dacă, prin opţiunea lor pentru comparatism, Braudel şi Brătianu se situau în descendenţa directă a lui Marc Bloch (cu toate că se cuvine să vedem aici şi expresia înrâuririi uneia din cerinţele elementare ale oricărei cercetări), prin empatia faţă de trecut, ei respectau, cu bună ştiinţă, principiul afirmat de Lucien Febvre, care, în explorările sale, fusese sensibil nu atât la marile tendinţe şi regularităţi ale evoluţiei istorice, cât la specificul ireductibil al psihologiei personajelor de care se apropiase. Această identitate a atitudinilor se reflectă limpede în cerinţa enunţată de Brătianu ca *„istoricul să se iniţieze în atmosfera trecutului, să înţeleagă şi să explice, nu să osândească pe oamenii de atunci în lumina împrejurărilor de astăzi"*[59], după cum ea se ghiceşte şi în simpatia cu care evaluează istoricul român politica lui Nikephoros I, împărat al Bizanţului, în care Brătianu a văzut *„exemplul singular al dificultăţii de a juca, într-o epocă de criză, rolul ingrat al unui reformator financiar şi al curajului de a înfrunta opinia publică şi coaliţia intereselor private, pentru a le salvgarda, într-un ceas de primejdie, pe cele ale statului"*[60]. Braudel nu a fost, nici el, mai puţin simpatetic faţă de „eroii" secolului al XVI-lea (Carol Quintul, Filip al II-lea, amiralul Coligny etc.), numai că, în contrast cu atitudinea omologului său român, el i-a situat, întotdeauna, mai *prejos* de structurile pe care le-a cercetat, neîncrezător în capacitatea lor de a le determina schimbarea. Această optică „antiindividualistă" se întrevede, la autorul *Mediteranei...*, nu numai în arier-planul acestei scrieri majore[61] sau al celorlalte sinteze, pe care le-a

[58] *L'histoire au quotidien*, p. 128, 133.

[59] *Teorii nouă în învăţământul istoriei...*, p. 7.

[60] Cf. *La politique fiscale de Nicéphore Ier ou Ubu Roi à Bizance*, in *Études byzantines d'histoire économique et sociale...*, p. 216.

[61] Pe alocuri, ca este afirmată şi în chip explicit, ca, bunăoară, în *Concluzia* ultimului volum, unde autorul se referă la limitele care guvernează libertatea de acţiune a personalităţilor istorice. Iată cel mai semnificativ pasaj: *„Ar trebui să se înţeleagă cuvântul libertate încărcat de sensuri multiple, niciodată întru totul acelaşi în cursul secolelor – şi să deosebim, cel puţin libertatea grupurilor de libertatea indivizilor... Fiecare dintre aceste libertăţi îmi pare o insulă străbătută, aproape o închisoare. A constata îngustimea acestor limite înseamnă a nega rolul individului în istorie? Nicidecum. Tocmai pentru că aveţi posibilitatea să alegeţi între doar între două sau trei lovituri continuă să se pună problema: veţi fi sau nu capabil să le daţi?... Voi încheia, paradoxal, că marele om de acţiune este cel care evaluează cu precizie aria străbătută a posibilităţilor sale, cel care alege să se limiteze la ea şi să profite chiar şi de greutatea inevitabilului pentru a o adăuga înaintării sale. Orice efort împotriva curentului profund al istoriei – care nu este totdeauna cel mai vizibil – este condamnat cu anticipaţie"* (*Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. VI, Bucureşti, Editura Meridiane, 1986, p. 166-167).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

elaborat, ci și în unele expresii întâmplătoare, cum ar fi: *„înlănțuirea inexorabilă a evenimentelor"*, *„cauzele care motivat și condus [evenimentele] cu o logică adesea implacabilă"*, *„lenta acțiune a oamenilor asupra lucrurilor"* ș.a.m.d.[62] Aceasta nu înseamnă că Braudel a negat *„realitatea evenimentelor"* sau *„rolul indivizilor"*. Potrivit istoricului francez, *„problema nu constă în negarea individualului sub pretextul că este afectat de contingențe, ci în **depășirea** lui* [subl. ns.]", pentru *„a sesiza forțele care sunt diferite de el [și] a reacționa împotriva unei istorii reduse arbitrar la rolul unor eroi considerați drept chintesențe"*[63]. Împotriva aserțiunii *„orgolioase"* și *„unilaterale"* a lui Treitschke: *„oamenii fac istoria"*, Braudel conchidea în mod categoric: *„Nu, istoria îi face și ea pe oameni și le modelează destinul"*[64]. Aici, el se deosebește simțitor de confratele său român, a cărui experiență de viață și filosofie liberală l-au făcut mult mai sensibil la rolul creator al individualităților, chiar dacă nu ignora, nici el, forța implacabilă de constrângere a „structurilor de adâncime" ale civilizațiilor. În această privință, și asupra unuia și a celuilalt, „aerul epocii" și-a făcut simțit, încă o dată, influența, în măsura în care ceea ce principalele școli de gândire ale acelei epoci păreau să privilegieze atunci era nu contribuția istorică a individualităților, ci descoperirea și interpretarea „legilor" evoluției. Distanțându-se, așadar, din nou, unul de altul, la nivelul elementar al unei interpretări particulare, Fernand Braudel și Gheorghe I. Brătianu se reapropie, încă o dată, în planul superior al unui climat intelectual care i-a influențat deopotrivă.

Or, pentru a încheia prezentele rânduri, aceasta ni se pare a fi, de fapt, principala explicație a înrudirii dintre viziunile lor istorice, de care am vorbit mai sus. Amândoi savanții au trăit în aceeași ambianță culturală, au avut parte de o formație profesională asemănătoare și – cu un anumit decalaj și până la un anumit punct – de cariere identice. În același timp – faptul merită semnalat – ei au trăit într-o Europă unitară din punct de vedere spiritual, în care libera circulație a oamenilor, intensitatea schimburilor și a transferurilor culturale reprezentau regula, nu – ca astăzi – excepția. Ar fi putut ei, în aceste împrejurări să gândească și să scrie diferit?

[62] *L'histoire au quotidien*, p. 54, 56.

[63] *Les ambitions de l'histoire*, p. 135.

[64] Acest punct de vedere a fost enunțat de Braudel cu diferite prilejuri, cum a fost, bunăoară, Colocviul de la Châteauvallon (18-20 octombrie 1985), care i-a fost dedicat de colegii și elevii săi cu puține zile înainte de stingerea marelui istoric (2 noiembrie). *„Poziția mea* – afirma el atunci – *este o poziție împotriva libertății largi a oamenilor și – aceasta este una dintre amărăciunile mele cele mai mari – în concepțiile și teoriile pe care le avansez, de fiecare dată când mă gândesc, libertatea oamenilor se restrânge din ce în ce mai mult. Din nefericire, tare mi-e teamă că nu mă înșel"* (*Une leçon d'histoire* ..., p. 158).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SUR DEUX IDEES APPARENTEES DE L'HISTOIRE: FERNAND BRAUDEL ET G. I. BRATIANU
(Résumé)

Bien que, à première vue, les différences entre les préoccupations historiographiques, la «philosophie» politique et le destin humain de G. I. Bratianu et Fernand Braudel soient assez considérables, une regard plus attentifs porté sur leurs œuvres et les conceptions qui les sous tendent nous livre des analogies et des convergences surprenantes, à la fois ***thématiques***, de ***vision*** de l'histoire et ***méthodologiques***.

1. Du point de vue ***thématique***, ce qui rapproche les deux historiens c'est leur préférence commune pour l'histoire économique et sociale. Dans le cas de Braudel, ce choix – qui se laisse facilement deviner dans nombreux fragments de *La Méditerranée* et, non moins, dans ses études sur le capitalisme – semble avoir été inspiré à l'historien par les cours de Henri Hauser, suivis à la Sorbonne, mais aussi par son expérience de vie qui l'a conduit, à la fin de ses études, en Afrique du Nord, où, selon son propre aveu, sa vision de l'histoire a commencé à changer. Ce qui est encore plus sûr, c'est que cet intérêt a été renforcé dans l'esprit du jeune Braudel par sa familiarité avec le programme des *Annales* et par son rapprochement des deux « pères » fondateurs de la revue, Marc Bloch et Lucien Febvre, qui – nous le savons très bien – avaient fait de l'économique et du social la clé de voûte de leur nouvelle perspective sur le passé.

G. I. Bratianu a été, à son tour, intensément préoccupé par les mêmes phénomènes. Visible dès ses premières études consacrées au commerce génois et à la domination byzantine dans la Mer Noire et au Bas Danube, sa prédilection pour l'économique et le social est illustrée de façon exemplaire par les livres de maturité des années '30 de l'historien, qui, insistant sur les étapes de l'expansion maritime génoise dans les régions mentionnées, ont élargi la perspective dans la direction de certains aspects de l'histoire roumaine, ouvrant ainsi la voie des grandes synthèses ultérieures.

2. Du point de vue de la conception de l'histoire, l'analogie entre les deux historiens consiste dans leur vision commune d'une histoire intégrale, nommée *globale* par Braudel et *universelle* par Bratianu.

Pour Braudel, l'histoire *globale* – ou *structurale* – c'est l'histoire de la société dans son intégralité, *«l'ensemble des ensembles»*, explorée de la perspective bien connue – accréditée toujours par l'historien français – des durées superposées et simultanées: *la longue durée*, celle des composantes quasi-immobiles de la vie matérielle, *la durée moyenne*, celle des phénomènes économiques et sociaux, *la durée courte*, de l'événement. Autrement dit, et plus bref, elle est la dialectique perpétuelle de la structure et de la non structure, de la permanence et du changement, qui rythme toute l'évolution du monde.

Dans son brillant ouvrage dédié à *La mer Noire*, G. I. Bratianu partage une vision historique presque identique à une seule exception près: les durées plurielles. Mais, malgré cette différence, l'œuvre de Bratianu et la synthèse que Braudel a dédié à la Méditerranée témoignent, toutes les deux, d'une même perspective sur le passé, doublée par l'exigence d'une approche unitaire. Ce qui les sépare est visiblement moins important que ce qui les rapproche.

3. Les questions de méthode semblent, pourtant, à être les seules à marquer une nette différence entre les deux historiens. Si *La Méditerranée* braudelienne nous met en présence d'une conception méthodologique sûre d'elle-même, interdisciplinaire, qui lie la recherche par les sources aux notions et procédés empruntés surtout à l'économie, à la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

démographie et à la sociologie, *La mer Noire* de Bratianu – nettement moins informée du point de vue théorique par rapport à son pendant français – ne semble pas dépasser le niveau parfaitement respectable mai élémentaire de l'érudition. De façon générale, les tendances, les phénomènes ou les cycles que saisit l'historien roumain lors de ses enquêtes dérivent – dans *La mer Noire* comme partout ailleurs – non pas tant d'une culture interdisciplinaire, que d'un comparatisme à caractère plutôt intuitif et à double sens (présent-passé, passé-présent), qui laisse voir à l'auteur certaines similitudes, parallélismes et convergences, mais rien de plus.

Toutefois, c'est justement ce comparatisme – doublé par une commune empathie envers le passé – qui est le point de rapprochement les plus important entre les deux historiens.

Si, par la première option (le comparatisme), Braudel et Bratianu se situaient, tous les deux, dans la descendance directe de Marc Bloch, par la deuxième (l'empathie envers le passé), ils respectaient, à bon escient, le principe affirmé par Lucien Febvre qui, dans ses recherches, avait été sensible non pas tant aux grandes tendances et régularités de l'évolution historique, qu'à la particularité irréductible de la psychologie des personnages qu'il avait approchés. Cette identité des attitudes se reflète clairement dans l'exigence énoncée par Bratianu, selon laquelle *«l'historien doit s'initier à l'atmosphère du passé, doit comprendre et expliquer, non pas accuser les gens d'antan à la lumière des circonstances actuelles»*. On la retrouve également, dans la sympathie avec laquelle l'historien roumain juge la politique de Nicéphore Ier, un empereur byzantin dans lequel il avait vu *«un singulier exemple de la difficulté de jouer le rôle ingrat d'un réformateur financier à une époque de crise, et du courage d'affronter l'opinion publique et la coalition des intérêts privés pour sauvegarder ceux de l'État à l'heure du danger»*. Braudel n'a pas été, lui non plus, moins sympathétique envers les héros du XVIe siècle (Philippe II, l'Amiral Coligny etc.), mais, à la différence de Braudel, il les a toujours situés *en dessous* des structures qu'il a étudiées, se méfiant de leur capacité à enclencher le changement de celles-ci. Cette vision « anti-individualiste » est perceptible chez l'auteur de *La Méditerranée* non seulement à l'arrière-plan de son ouvrage fondamental, mais aussi dans tous les écrits qu'il nous a laissé. À cet égard, il se distingue beaucoup de son confrère roumain, nettement plus sensible, de par son expérience de vie et par sa philosophie politique libérale, au rôle créateur des individus, même s'il n'ignorait pas, lui non plus, la force coercitive des «structures de profondeur» propres à toutes les civilisations. À ce sujet, tant sur l'un, que sur l'autre, l'«air du temps» a pesé de toute sa force, dans la mesure où, ce que les principales écoles de pensée de leur époque semblent avoir privilégié n'était pas la contribution historique des individus, mais la découverte et l'interprétation des «lois» de l'évolution. Éloignés, donc, l'un de l'autre au niveau élémentaire d'une interprétation particulière, Fernand Braudel et G. I. Bratianu se rapprochent, encore une fois, dans le plan supérieur d'un contexte culturel qui les a influencés tous les deux.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANDREI EŞANU

ISTORIOGRAFIA DIN REPUBLICA MOLDOVA (1989 – 2002)

Studiul de faţă reprezintă o încercare de a caracteriza istoriografia basarabeană în evoluţia ei din ultimele decenii, punând accent mai cu seamă pe schimbările produse în ultima vreme. Marile transformări care au avut loc în Europa, în spaţiul exsovietic mai cu seamă, precum şi trecerea într-un alt secol, oferă un prilej potrivit pentru asemenea tentativă de evaluare a stărilor de lucruri din ştiinţa istorică din spaţiul pruto-nistrean. Ne propunem, să realizăm nu atât o analiză minuţioasă a acestei literaturi istorice apărute la Chişinău după 1990, cât să arătăm schimbările radicale care s-au produs în istoriografia din această provincie istorică românească, în tematica şi problematica de cercetare, în rezolvările şi concluziile care diferă cu mult de cele din perioada regimului sovietic.

Centrul istoriografic de la Chişinău s-a format treptat, pe parcursul anilor 50-60, pornind de la sarcinile preponderent propagandistice impuse Institutului de Istorie al Academiei de Ştiinţe a R.S.S. Moldoveneşti. Către anii 70-80 aici activa un colectiv destul de numeros de cercetători, circa 70-80 la număr. Dintre aceştia circa 3/4 se ocupau de cercetarea problemelor de istorie sovietică cu începere de la 1917. Pregătirea cadrelor se efectua atât în Institutul de Istorie de la Chişinău, cât şi în alte centre ştiinţifice din Uniunea Sovietică (Moscova, Leningrad, Kiev ş.a.). „Istoria Moldovei", istorie care era concepută în exclusivitate ca parte componentă a istoriei URSS, ca obiect de studiu la Facultatea de istorie a Universităţii de Stat din Chişinău, se reducea la doar la unele probleme de istorie modernă şi contemporană: problema basarabeană, biruinţa revoluţiei socialiste în Moldova, construcţia socialismului în Republica Autonomă şi apoi în R.S.S. Moldovenească, toate văzute de pe poziţiile politicii anexioniste ţariste şi sovietice. La Universitatea din Chişinău nivelul pregătirii cadrelor în domeniul istoriei Moldovei, era extrem de redus. De aceea, pregătirea istoricilor profesionişti în cadrul stagiului de doctorat, în centrele sus menţionate, începea aproape de la zero. Aici selectarea şi promovarea cadrelor erau efectuate sub supravegherea vigilentă a organelor de partid şi de securitate. Orice abatere cât de mică de la cerinţele oficiale putea să atragă eliminarea din Institutul de Istorie. Multă vreme, până spre 1980, tezele de „candidat în ştiinţe" şi „doctor în ştiinţe istorice" (este vorba de sistemul sovietic de doctorat cu două

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 631–650

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trepte) erau susţinute la Moscova, Leningrad, Kiev şi erau pătrunse de metodologia marxist-leninistă care nu permitea cercetătorilor să efectueze investigaţii decât în acord cu preceptele acestei ideologii. În afară de aceasta, tezele de doctorat trebuiau să fie aduse la zi, adică să se ţină cont de postulatele vehiculate de maşina propagandistică a Partidului Comunist din Uniunea Sovietică, în special de hotărârile „magistrale" ale Congreselor şi Plenarelor PCUS. Pe baza lor, după un an-doi de muncă asiduă, se elaborau studii monografice care, la rândul lor, se publicau abia după alţi doi-trei ani de recenzări (citeşte cenzurări) oficiale şi neoficiale. Astfel, până în anii 90 un colectiv de circa 80 de cercetători publica anual nu mai mult de două, trei „monografii", dintre care peste 80% erau dedicate perioadei de construire a socialismului şi comunismului în URSS, proces în care istoricii moldoveni trebuiau să depisteze şi să sublinieze unele particularităţi ale construcţiei respective în R.S.S. Moldovenească, să demonstreze „ajutorul frăţesc" acordat de Moscova, să exalte prietenia popoarelor URSS, apropierea şi înflorirea culturii sovietice până la formarea unei comunităţi noi, poporul sovietic.

De problemele istoriei Moldovei de până la 1917 (în concepţia şcolii istoriografice sovietice istoria URSS era împărţită în două „epoci" mari: perioada de până la 1917 şi cea de după această dată, iar istoricii de la Chişinău au acceptat fără rezerve această periodizare) se ocupa doar o singură secţie, care aborda probleme de istorie social-economică prin prisma teoriei luptei de clasă sau de istorie politică şi relaţii internaţionale prin prisma „ajutorului frăţesc" acordat de „marele popor" rus, începând cu eliberarea Moldovei de sub jugul otoman în 1812 şi terminând cu instaurarea puterii sovietice în Moldova.

Dacă istoricii care se ocupau de „perioada sovietică" nu s-au abătut de la cerinţele partidului, alţi cercetători preocupaţi de investigarea unor aspecte de istorie a Moldovei de până la 1917 au reuşit, în pofida condiţiilor extrem de aspre ale regimului totalitar, să elaboreze o serie de lucrări destul de temeinice cu concluzii interesante şi durabile din punct de vedere ştiinţific.

O dată cu „dezgheţul" hruşciovist, în cadrul secţiei de ştiinţe socio-umane a Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti (până în 1961 filială a Academiei de Ştiinţe a URSS, iar după această dată Academie de Ştiinţe de sine stătătoare, dar de fapt aflată sub controlul total al Academiei de Ştiinţe a URSS şi al unor secţii de propagandă ale Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei) şi al unor Uniuni de Creaţie, mai cu seamă cea a scriitorilor, s-a declanşat, aproape incredibil în acele condiţii, o amplă discuţie cu privire la moştenirea istorico-culturală şi literară a „poporului moldovenesc". Deşi discuţia era dirijată din umbră de ideologii partidului, intelectualii basarabeni au reuşit o amplă reformă a normelor ortografice ale „limbii moldoveneşti", norme foarte apropiate de cele ale limbii literare române. Din nefericire, scrierea a continuat să rămână în grafie rusească introdusă peste noapte în Basarabia după 28 iunie 1940 şi reluată în 1945. Totodată, în afară de creaţia populară orală, care trebuia să fie pusă la temelia oricărei culturi a popoarelor Uniunii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sovietice, a fost recunoscută (nu fără sprijinul unor importanți oameni de știință din Moscova, Leningrad) moștenirea literaturii clasice a scriitorilor moldoveni, Ion Creangă, Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi, care, prin operele lor, au pus temeliile „limbii moldovenești" literare contemporane. Aceste discuții s-au desfășurat în condiții grele, în limitele concepției staliniste de formare și existență a două popoare și respectiv a două culturi est-romanice, poporul român și poporul moldovenesc. În afară de aceasta, întreaga moștenire culturală și literară trebuia să fie filtrată conform principiilor proletcultiste pentru a se delimita în mod clar cultura și literatura burgheză de cea proletară.

Aceste schimbări au întredeschis unele posibilități pentru publicarea unui șir de lucrări mai importante ale culturii noastre din epoca medievală și cea modernă, cum ar fi cronicile lui Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, precum și a unor scrieri ale lui Nicolae Milescu Spătaru, Dimitrie Cantemir, Mihail Kogălniceanu ș.a. (cu omisiuni). Este interesant că toate aceste ediții au fost efectuate după ediții din România, textele fiind tipărite cu litere ruseşti şi fiind însoțite de mici studii introductive sau comentarii. În linii mari, aceste opere erau caracterizate drept monumente ale istoriei, literaturii și „limbii moldovenești".

La hotarul anilor 50-60 în Institutul de Istorie începea munca de depistare și editare a corpului de documente medievale intitulat *Moldova în epoca feudalismului*. De asemenea, în anii 60 s-au încercat colaborări și cu istoricii de la București și Moscova, proiect soldat cu apariția unui corp de documente medievale privitoare la legăturile istorice dintre români și ruși[1]. În paralel, au fost elaborate și publicate o serie de lucrări dedicate, de către Eugen Russev și Vasile Coroban, cronicilor medievale moldovenești. Pe la mijlocul anilor 60 s-a elaborat și o sinteză de Istorie a R.S.S. Moldovenești (două volume, în limba rusă, ulterior tradusă). Deși pătrunsă de postulatele staliniste (teoria existenței poporului moldovenesc, lupta de clasă și biruința revoluției proletare ș.a.), volumul I, dedicat istoriei de până la 1917, cuprindea și capitole mai interesante. Se arăta că întreg spațiul est-carpatic până la Nistru făcuse parte din zona expusă romanizării și că populația autohtonă romanizată s-a constituit într-un singur popor, perpetuându-se aici până în plin ev mediu, fapt negat mai apoi în repetate rânduri.

Istoricii din Chișinău au participat în anii 60-70, cu rapoarte și comunicări, la Simpozionul Unional anual de istorie agrară (cu participarea istoricilor din toate republicile sovietice) prezentând cercetări concrete cu privire la evoluția agrară, sistemul fiscal, influența stăpânirii otomane asupra Țării Moldovei pe parcursul secolelor XV-XVIII. Mai mult, au fost elaborate și publicate în limba rusă studii monografice dedicate istoriei rurale și urbane, care nu sunt lipsite de interes din punct de vedere al abordărilor și rezolvărilor propuse.

[1] *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV – începutul celui de al XVIII*, documente și materiale în trei volume, vol. I (1408-1632), 362 p.; vol. II (1633-1673), 446 p.; vol. III (1673-1711), Moscova, 1966-1970, 415 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un alt simpozion „Raporturile slavo-volohe şi originea poporului moldovenesc", ţinut periodic la Academia de Ştiinţe a Moldovei (anii 70-80), sub „tutela" Academiei de Ştiinţe a URSS, la care erau invitaţi cercetători importanţi de la institutele academice din Moscova, Leningrad, Kiev, Odesa, a luat în dezbatere anumite probleme legate de procesul de romanizare în spaţiile intra- şi extracarpatice, perpetuarea populaţiei romanizate din antichitate până în evul mediu în spaţiul balcano-carpato-dunărean. Deşi simpozionul avea scopul de a scoate în evidenţă (vădit exagerat – A.E.) rolul slavilor (mai ales a slavilor de est) în destinele populaţiei est romanice, preponderent a celei din spaţiul carpato-nistrean (conform concepţiei şcolii sovietice aceştia au determinat în mare măsură formarea „poporului moldovenesc"), la unele şedinţe erau prezentate rapoarte veridice privind problema vlahilor balcanici, cea a continuităţii „volohilor" din bazinul carpato-danubiano-nordpontic sau a spaţiului carpato-danubian ca zonă de contact, de interferenţă culturală romano-slavă în evul mediu timpuriu. Erau analizate numeroase informaţii din cronografia bizantină, sud şi est slavă, din alte izvoare medievale, care provocau nenumărate polemici în cadrul simpozionului. Rezultatele acestor investigaţii s-au soldat cu publicarea unor studii utile şi până astăzi[2]. Pe lângă acestea menţionăm studiile publicate de Eugen Russev[3] şi Vasile Coroban[4], dedicate cronicilor moldoveneşti din secolele XVII-XVIII, precum şi activităţii cărturăreşti desfăşurate de către Dimitrie Cantemir[5], în care este arătată importanţa acestor scrieri ca monumente de istorie, cultură umanistă şi limbă naţională. În mod deosebit trebuie de apreciat efortul lui Pavel Dimitriu (Dmitriev), un cercetător onest, care, pe lângă faptul că a contribuit la publicarea unor volume din seria *Moldova în epoca feudalismului*, a elaborat un valoros studiu monografic, privind evoluţia demografică a Ţării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a depistat în arhivele ruseşti şi a publicat un deosebit de preţios document istoric: recensămintele populaţiei Ţării Moldovei efectuate de administraţia ţaristă în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774[6].

---

[2] *Юго-восточная Европа в средние века*, Кишинев, 1972, 374 с.; *Карпато-дунайские земли в средние века*, Кишинев, 1975, 340 с.

[3] Eugen Russev, *Slova cronicărească – ecoul bătrânei Moldove*, Chişinău, Editura Cartea Moldovenească, 1974, 275 p.; Idem, *Cronografia moldovenească din veacurile XV-XVIII*, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1977, 510 p. (ambele în grafie rusă).

[4] Vasile Coroban, *Dimitrie Cantemir – scriitor umanist*, Chişinău, Editura Cartea Moldovenească, 1973, 284 p.; Vasile Coroban şi Eugen Russev, *Cronicarul Ion Neculce. Viaţa şi opera*, Chişinău, 1956, 183 p. (ambele în grafie rusă).

[5] *Dimitrie Cantemir. Creaţii muzicale*, ediţie de E. Tcaci, Chişinău, Editura Literatura artistică, 1980, 120 p. (în grafie rusă).; С.В. Фомин, *Кантемиры в изобразительных материалах*, Кишинев, Штиинца, 1988, 96 с. (Cantemireştii în materiale ilustrative); *Наследие Дмитрия Кантемира и современность*, Culegere de studii, Кишинев, 1976, 230 с. (Moştenirea lui Dimitrie Cantemir şi contemporaneitatea); Andrei Eşanu, *Dimitrie Cantemir. „Descrierea Moldovei". Manuscrise şi ediţii*, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1987, 106 p. (cu grafie rusă).

[6] *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I-II, editat de Pavel Dmitriev, Chişinău, 1975, partea I – 606 p., partea II – 527 p.; П.Г. Дмитриев, *Народонаселение Молдавии (По материалам переписи 1772-1773, 1774 и 1803 гг.)*, Кишинев, 1973, 155 с.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşa numita perioadă a capitalismului era încadrată între anii 1812-1917. Istoricii care cercetau această epocă analizau cu patos războiul ruso-turc din 1806-1812, soldat cu „alipirea" Basarabiei la Rusia. Altfel spus, un eveniment „progresist" care ar fi deschis calea spre dezvoltare şi înflorire în cadrul Imperiului Ţarist, iar după 1917 în familia frăţească a popoarelor sovietice. Dacă în perioada dezgheţului hruşciovist regimul ţarist instaurat în Basarabia în 1812 mai putea fi supus unor critici, prin prisma întăririi luptei de clasă în condiţiile capitalismului şi imperialismului, ulterior, aceste analize au fost excluse aproape în întregime din publicaţiile istorice de la Chişinău, timp de decenii ele fiind dominate de elogierea ţarismului.

Un grup aparte de istorici s-a ocupat de evenimentele şi procesele care au avut loc în Basarabia, în anii 1917-1940, precum şi de relaţiile sovieto-române din această perioadă. Nu numai scrierile lor, dar şi culegerile de documente publicate poartă un caracter vădit antiromânesc. Dintre publicaţiile istoricilor care s-au ocupat de problemele construcţiei socialismului şi comunismului în Moldova pot fi reţinute doar unele culegeri de documente, care, de asemenea, erau selectate cu prudenţă şi tendenţiozitate.

La hotarul anilor 80-90, sub presiunea mişcărilor pentru revenirea la valorile culturii şi istoriei naţionale româneşti s-a prăbuşit întreg sistemul de pseudovalori sovietice. Deşi părea o citadelă de necucerit, s-a prăbuşit şi vechiul Institut de Istorie al Academiei. A căzut şi un „grandios proiect" de elaborare a unei „Istorii a R.S.S. Moldoveneşti" în şase volume, care urma să fie conceput în limitele aceleiaşi ideologii[7].

În condiţiile marilor răsturnări de situaţie din anii 89-91, ideologii PCUS şi învăţăceii lor, inclusiv diriguitorii Academiei moldoveneşti, considerau că, făcând anumite concesii, situaţia poate fi ţinută sub control. Drept urmare, s-au iniţiat discuţii cu privire la aşa numitele „pete albe" ale istoriei, care, în mod tradiţional, erau trecute sub tăcere de istoriografia sovietică. În scurtă vreme, prin efortul oamenilor de ştiinţă şi cultură, a scriitorilor şi jurnaliştilor, a cadrelor universitare şi a altor intelectuali au fost iniţiate numeroase publicaţii în care a fost dezvăluit adevărul cu privire la evenimentele din 1812, 1917-1918, 1940, la persecuţii, deportări în masă, foamete, colectivizare forţată, la moştenirea culturală şi unitatea etnolingvistică a românilor şi moldovenilor ş.a., fenomen calificat drept o adevărată revoltă istoriografică[8]. Deosebit de energic s-au manifestat în această privinţă revistele şi ziarele „Basarabia" (redactor Dumitru Matcovschi), „Literatura şi Arta" (redactor Nicolae Dabija), „Învăţământul public" (A. Grăjdieru) ş.a.

[7] Deşi către 1990 fuseseră elaborate câteva volume, s-a editat doar varianta în limba rusă a primului volum. În 1998 puţinii istorici care au rămas în albia concepţiei istoriografice sovietice publicau o „Istorie a Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre", Chişinău, 1998, similară unei ediţii din 1982, cu unele reformulări de pe poziţiile moldovenismului primitiv.

[8] Ion Ţurcanu, *Revolta istoriografică din Moldova Sovietică de la sfârşitul anilor 80*, în RI, Bucureşti, 1995, nr. 5-6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu permisiunea unor înalte foruri de partid, de stat şi academice de la Moscova a fost acceptată, pentru prima dată în condiţiile regimului sovietic, fondarea unei reviste naţionale de istorie, care au început să apară la Chişinău din 1990 (în limba rusă), iar din 1992 în limba română. Sub presiunea istoricilor din generaţia medie şi a celor tineri, a opiniei publice în general, sistemul de pseudovalori culturale şi istorice de sorginte stalinistă-comunistă s-a prăbuşit complet în anii 1991-1992. Destinul Institutului de Istorie a fost preluat de noua generaţie de istorici care, după proclamarea Independenţei de Stat a Republicii Moldova, a reuşit, după opinia noastră, să efectueze un şir de cercetări prin care căutau să spună adevărul în problemele cheie ale istoriei românilor, ale Ţării Moldovei şi ale Basarabiei în special.

Schimbări radicale au suportat structura institutului, cadrele şi problematica de cercetare. În special, s-a revenit la sincronizarea istoriei Basarabiei cu întreaga istorie a românilor, fiind acceptată periodizarea clasică, pe epoci, a istoriei universale şi naţionale: epoca antică, medievală, modernă şi cea contemporană.

Totodată au fost stabilite ample contacte cu centrele ştiinţifice din România, în special cu Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" din Iaşi şi Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" din Bucureşti, cu reprezentanţi ai şcolilor istoriografice europene, care în anii următori s-au dovedit a fi deosebit de utile sub aspect informativ şi metodologic. S-au amplificat legăturile internaţionale ale Institutului de Istorie şi ale facultăţilor de istorie, fiind convocate, în ultimii zece ani, mai multe întâlniri şi sesiuni ştiinţifice cu participarea istoricilor din România şi alte ţări. Deosebit de importantă s-a dovedit a fi prezenţa cu rapoarte, conferinţe şi comunicări la aceste sesiuni şi simpozioane a unor asemenea distinşi istorici români cum ar fi Alexandru Zub, Virgil Cândea, Ioan Caproşu, Şerban Papacostea, Gheorghe Platon, Constantin Rezachevici, Ştefan Ştefănescu, Mihai Maxim, Ioan Scurtu ş.a. Mulţi dintre istoricii de la Chişinău au prezentat rapoarte şi comunicări nu numai în centrele ştiinţifice şi universitare din România, dar şi din Polonia, Turcia, Lituania, Franţa, Austria, Germania ş.a. La Chişinău au mai fost convocate sesiuni comune cu istoricii turci, polonezi şi greci. Mulţi istorici din România, Franţa, Israel, SUA au prezentat comunicări, conferinţe şi cursuri universitare la facultăţile de istorie din Chişinău. În aceste condiţii, istoricilor din Republica Moldova le-a devenit mult mai accesibilă întreaga moştenire istoriografică românească, fiindu-le totodată deschis mult mai larg accesul la arhivele din Republica Moldova, Rusia, Ucraina, România, Germania, Polonia, Austria şi alte ţări.

După 1991 au văzut lumina tiparului primele lucrări de sinteză şi culegeri de documente, provenite din fonduri ţinute până atunci sub lacăt, în arhivele de stat şi cele KGB-iste. În special, au fost publicate documente cu privire la evenimentele tragice din Basarabia anilor 40-50 ai secolului al XX-lea[9]. Este

[9] *Голод (в Молдове 1946-1947)*, Сборник документов, Кишинев, 1993, 767 p. (Foametea în Moldova); Валериу Пасат, *Трудные страницы истории Молдовы, 1940-1950*, Сборник документов, Москва, Терра, 1994, 800 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reluată şi continuată publicarea documentelor medievale din seria *Moldova în epoca feudalismului*[10]. În prezent sunt pregătite pentru tipar volumele IX şi X ale acestei serii. De asemenea, este publicat un important set de documente cu privire la istoria oraşului Chişinău[11]. Unii cercetători au avut posibilitatea să lucreze în arhive vest europene, fiind deja publicate unele rezultate[12]. Importante ediţii documentare au realizat istoricii modernişti[13].

S-a editat şi o serie de memorii ale participanţilor la evenimentele din Basarabia anilor 1917-1918, cu privire la Unirea Basarabiei cu România, la deportările şi persecuţiile comuniste, precum şi la alte procese şi evenimente istorice[14].

Deja în 1991 sunt reeditate într-un volum aparte, pentru prima dată la Chişinău, în grafie latină şi fără omisiuni, cronicile lui Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin[15] şi Ion Neculce[16] (după ediţii din România). Mai târziu, tot pentru prima dată la Chişinău, sunt editate unele cronici după originale manuscrise, fiind vorba de Letopiseţele lui Axinte Uricariul[17] şi Ioan Canta[18] însoţite de ample studii introductive.

Treptat, cercetările capătă un caracter mai sistematic, mai bine orientat. Deşi, în continuare, marea majoritate a proiectelor ţin de problematica istoriei Moldovei şi a spaţiului istoric moldovenesc cu includerea întregii Basarabii, a Bucovinei de Nord şi a teritoriului de peste Nistru populat de români, cercetările

---

[10] *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VI (1671-1710), Chişinău, 1992, 290 p.; vol. VIII (1711-1750), Chişinău, 1998, 255 p.

[11] Andrei Eşanu, *Chişinău. File de istorie*, Chişinău, Editura Museum, 1998, p. 71-209.

[12] N. Răileanu, *Documente medievale moldoveneşti din Arhiva de Război a Suediei*, Chişinău, Editura Tyragetia, 2001, 308 p.

[13] Ion Varta, *Revoluţia de la 1848 în Ţările Române. Documente inedite din arhivele ruseşti*, Chişinău, Editura Arc, 1998, 560 p.; *Ecouri dintr-un secol. Pagini din presa periodică moldovenească a secolului XIX*, ed. Dumitru Coval, Chişinău, 1991, 407 p.

[14] Pantelimon Halipa, Anatolie Moraru, *Testament pentru urmaşi*, Chişinău, Editura Hiperion, 1991, 176 p.; Elena Alistar, *Amintiri din 1917-1918*, în „Patrimoniu", 1991, nr. 3, p. 97-117; Ion Inculeţ, *O revoluţie trăită*, Chişinău, 1991; Onisifor Ghibu, Vadim Pirogan, *Cu gândul la tine Basarabia mea*, Chişinău, Editura Museum, 1995, 260 p.; Serafim Saka, *Basarabia în Gulag*, Chişinău, Editura Uniunii Scriitorilor, 1995, 344 p.; Dimitrie Bogos, *La răspântie: Moldova de la Nistru, 1917-1918*, Chişinău, 1998, 222 p.; Onisifor Ghibu, *Pe drumurile pribegiei*, Chişinău, Editura Museum, 1999, 307 p.; Alexei Marinat, *Eu şi lumea: Proză documentară*, Chişinău, Editura Uniunii Scriitorilor, 1999, 216 p.; Valentin Mândâcanu, *Între acasă şi acasă*, Chişinău, Editura Civitas, 2000, 208 p.; Valentin Ghibu, *Timpuri şi oameni*, Chişinău, Editura Museum, 2001, 462 p.; Vladimir Beşleagă, *Jurnal, 1986-1988*, Chişinău, Editura Prut Internaţional, 2002, 404 p.

[15] Costin Nicolae, *Scrieri*, ed. Svetlana Korolevschi, vol. I-II, Chişinău, Editura Hyperion, 1990.

[16] *Letopiseţul Ţării Moldovei* (Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce), Chişinău, Editura Hyperion, 1990, 637 p.

[17] Axinte Uricariul, *Letopiseţul Ţării Moldovei (1711-1715)*, studiu introductiv, notă asupra ediţiei, îngrijirea textului, glosar, indice de nume de Andrei Eşanu şi Valentina Eşanu, Chişinău, 1999, 150 p.

[18] Ioan Canta, *Letopiseţul Ţării Moldovei (1741-1769)*, studiu introductiv, notă asupra ediţiei, îngrijirea textului, glosar, indice, tabel cronologic de Andrei Eşanu şi Valentina Eşanu, Chişinău, 1999, 48 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sunt efectuate în context general românesc şi european. Se renunţă la vechile postulate, se schimbă radical aspectul şi tematica publicaţiilor, devin mai convingătoare şi mai obiective investigaţiile şi concluziile. Tot mai mult istoricii de la Chişinău se apropie de metodologia şi periodizările acceptate de şcolile româneşti şi europene.

Prin efortul Institutului de Istorie, al institutelor de istorie ale Academiei Române precum şi cel al universităţilor din Republica Moldova şi din România au fost pregătiţi cercetători care au susţinut teze de doctorat şi au publicat primele lor monografii. A fost revizuită total problematica şi tematica de cercetare, fiind investigate şi propuse ca teme de doctorat (unele autoreferate vezi nota 6-21) aspectele şi problemele cele mai ancorate în actualitate, cum ar fi cea a unităţii de origine, de limbă şi cultură a românilor, cea a apartenenţei moldovenilor din Republica Moldova, din întreg spaţiul vechii Basarabii şi a Bucovinei de Nord la neamul românesc, raporturile Ţării Moldovei cu alte popoare, în special cu Rusia ţaristă, din perspectiva intereselor naţionale[19], evoluţia politică şi relaţiile internaţionale ale Ţării Moldovei de la mijlocul secolului XIV – până la mijlocul secolului XIX[20], probleme de istorie regională (Bucovina[21] şi Bucovina de Nord, Basarabia de Sud[22], Transnistria[23]), probleme de istoria civilizaţiei (rurale şi urbane)[24], aspecte ale culturii şi mentalităţilor din epoca medievală până în prezent[25], problema anexării

[19] Vladimir Tcaci, *Moldova în relaţiile politice internaţionale (1763-1774)*, Chişinău, 1998; Ion Eremia, *Politica externă a Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea (1634-1658)*, Chişinău, 2000.

[20] Gheorghe Gonţa, *Ţara Moldovei în contextul politicii otomane: relaţiile internaţionale şi mişcarea de eliberare*, Chişinău, 1993; Eduard Baidaus, *Ţara Moldovei în sistemul relaţiilor internaţionale din Europa de Est în timpul domniei lui Vasile Lupu (1634-1653). Raporturi politice cu Rzeczpospolita şi Rusia*, Chişinău, 1995; Pavel Parasca, *Evoluţia politică internă şi poziţia internaţională a Moldovei. Jumătatea secolului XIV – începutul secolului XV*, Chişinău, 1997; Dan Haidarlî, *Relaţiile politice dintre Moldova şi Hanatul din Crimeea în secolul al XVIII-lea (1718-1774)*, Chişinău, 1998; Silvia Chicu, *Viaţa politică a Ţării Moldovei în a doua jumătate a secolului XVI*, Chişinău, 1998.

[21] Constantin Ungureanu, *Evoluţia etno-demografică a Bucovinei în anii 1774-1850*, Chişinău, 1997.

[22] Ion Chirtoagă, *Sud-Estul Ţării Moldovei şi stânga Nistrului în anii 1484-1699 (expansiunea şi stăpânirea turco-tătară)*, Chişinău, 1999.

[23] Elena Moraru, *Activitatea social-economică, politică şi culturală a femeilor din RASSM (1924-1940)*, Chişinău, 1997; Elena Negru, *Politica etnolingvistică în RASSM (1924-1940)*, Chişinău, 2000.

[24] Pavel Cocârlă, *Domnia şi târgurile în Moldova (a doua jumătate a secolului al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Chişinău, 1994; Lilia Zabolotnaia, *Formarea şi stabilirea pieţei orăşeneşti în Moldova la sfârşitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVIII-lea (prin prisma factorului agrar)*, Chişinău, 1997; Rodica Ţigulschi-Neaga, *Civilizaţia urbană în Moldova secolului al XVIII-lea*, Chişinău, 2001.

[25] Aurelia Felea, *Unitatea românească în publicistica lui Mihail Eminescu*, Chişinău, 1997; Alina Felea, *Viaţa cotidiană şi mentalităţi din mediul urban al Ţării Moldovei (mijlocul secolului al XVII-lea – mijlocul secolului al XVIII-lea)*, Chişinău, 2001; Virgiliu Bârlădeanu, *Criză de conştiinţă medievală în Ţara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea (Studiu de mentalităţi colective)*, Chişinău, 2001.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Basarabiei în 1812[26], a mişcării naţionale a românilor din Basarabia şi a unirii acestei provincii cu România în 1917-1918[27], precum şi o serie de aspecte ce ţin de Unirea Principatelor române în 1859[28], de istoria relaţiilor internaţionale ale statului român modern[29]. O atenţie sporită a început să se acorde perioadei aflării Basarabiei în componenţa României întregite[30], problemei destinului tragic al românilor de peste Nistru sub stăpânirea ţaristă, sovietică[31] şi calvarului prin care au trecut românii din Basarabia şi de peste Nistru în timpul celui de-al II-lea război mondial, precum şi evenimentelor tragice care au urmat după 1945 (deportări şi foamete, deznaţionalizare[32], rusificare, colectivizare forţată, revoluţie şi politică culturală stalinistă[33], răfuieli politice, nimicirea intelectualităţii în teritoriile recent ocupate, ş.a.). După cum au arătat cercetările, politica stalinistă de ocupaţie a provocat o amplă mişcare de rezistenţă antisovietică[34].

Un capitol aparte în cercetările istoricilor chişinăuieni l-au format evenimentele legate de mişcarea de eliberare naţională a românilor moldoveni din anii 1989-1991, de proclamarea independenţei de stat şi de constituirea principalelor structuri politice ale Republicii Moldova[35], de războiul de la Nistru provocat de Federaţia Rusă ş.a.

---

[26] Vladimir Mischevca, *Moldova în raporturile internaţionale la începutul secolului al XIX-lea (1806-1812)*, Chişinău, 1997.

[27] Valeriu Popovschi, *Republica Democratică Moldovenească (formarea şi evoluţia. 1917-1918)*, Chişinău, 2001.

[28] Nina Petrovschi, *Unirea Principatelor în istoriografia din România*, Chişinău, 1993.

[29] Ion Şişcanu, *Basarabia în contextul relaţiilor sovieto-române, 1940*, Chişinău, 1996; Anatol Petrencu, *Politica României privind Basarabia. 1940-1944*, Chişinău, 1997; Lidia Pădureac, *Relaţiile româno-sovietice în perioada 1917-1934*, Chişinău, 2001.

[30] Viorica Nicolenco, *Extrema dreaptă în Basarabia (1923-1940)*, Chişinău, 1999; Nicolae Atanasov, *Industria, comerţul, băncile şi sistemele de comunicaţie ale Basarabiei în anii 1918-1940*, Chişinău, 2000; Nicolae Enciu, *Populaţia rurală a Basarabiei în anii 1918-1940*, Chişinău, Editura Epigraf, 2002, 272 p.

[31] Nicolae Movileanu, *Din istoria Transnistriei (1924-1940). Politica stalinistă în domeniul culturii şi represaliile din anii 1937-1938*, în „Revista de Istorie a Moldovei", Chişinău, 1993, nr. 2, p. 69-77; N. Movileanu, A. Moraru, *Condamnat la moarte*, în revista „Nistru", Chişinău, 1989, nr. 2, p. 156-158.

[32] V. Burlacu, *Deznaţionalizarea şi rusificarea românilor basarabeni (1944-1950)*, în revista „Cugetul", Chişinău, 1993, nr. 3-4; Igor Caşu, *„Politica naţională" în Moldova Sovietică (1944-1989)*, Chişinău, 2000.

[33] Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească*, Chişinău, 1998; Zinaida Alexandreanu-Sîtnic, *Constituirea şi funcţionarea sistemului instituţional de cultură în R.S.S. Moldovenească (1944-1950)*, Chişinău, 1998; Valeriu Cozma, *Învăţământul universitar în sistemul ştiinţific şi educaţional din Republica Moldova, 1944-1996*, Chişinău, 1998; Valentina Ursu, *Politica culturală în R.S.S. Moldovenească (1944-1956)*, Chişinău, 2001.

[34] Elena Şişcanu, *Instaurarea şi consolidarea regimului totalitar bolşevic în R.S.S. Moldovenească (1940-1952)*, Chişinău, 1997; Elena Postică, *Rezistenţa antisovietică în R.S.S. Moldovenească (1944-1950)*, Chişinău, 1998.

[35] Irina Cereş, *Aderarea Republicii Moldova la organizaţiile politice şi economice internaţionale. Relaţiile economice-comerciale externe (1991-1995)*, Chişinău, 1998; Victor Gaiciuc, *Constituirea armatei naţionale a Republicii Moldova*, Chişinău, 2000.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un alt vast domeniu de cercetare a devenit istoria bisericii ortodoxe în limitele istorice ale Ţării Moldovei[36]. În special au fost elaborate şi publicate lucrări privind istoria unor mănăstiri şi biserici, mai cu seamă din spaţiul basarabean, precum şi viaţa şi activitatea cărturărească a unor ierarhi moldoveni.

Prin aceste cercetări şi publicaţii, cadrele formate în ultimii zece ani încep să aibă o pondere tot mai însemnată nu numai ca număr, dar şi ca arie tematică de cercetare şi nivel ştiinţific. Mulţi dintre tinerii cercetători au fost angajaţi în instituţiile arhivistice şi în predarea multor cursuri la facultăţile de istorie unde au impus un evident curent de înnoire conceptuală şi metodologică.

Revista de Istorie a Moldovei (redactor şef Demir Dragnev), editată de Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe, a devenit în scurtă vreme o adevărată revistă ştiinţifică de istorie românească: până prin 1994-1995 a avut un tiraj de 4000-5000 de exemplare, indice a popularităţii sale în rândurile cititorilor. Până în prezent au văzut lumina tiparului 50 de numere ale revistei, în care au fost publicate numeroase studii şi comunicări, documente şi materiale, recenzii şi prezentări de carte în cea mai mare parte dedicate unor probleme de istorie a Ţării Moldovei, a Basarabiei şi Bucovinei în context general românesc. În aceeaşi perioadă sunt fondate noi reviste de istorie – *Cugetul. Revistă de istorie şi cultură* (redactor şef Ion Negrei), care din 1991 până în 1994 apare paralel în limba română şi în limba rusă, într-o primă perioadă cu sprijinul Ministerului Învăţământului, iar din 1999 cu cel al editurii „Prut Internaţional". Ediţia fiind deosebit de populară în rândurile profesorilor, studenţilor, elevilor. După această dată revista din lipsă de mijloace a apărut cu anumite întreruperi doar în limba română. Cu toate acestea „Cugetul" şi-a păstrat individualitatea şi priza la public prin faptul că în paginile sale sunt plasate numeroase articole, materiale şi documente în sprijinul celor care predau şi studiază istoria românilor în universităţi, colegii, licee, şcoli de cultură generală ş.a.

Cu începere din 1994 apare, cu sprijinul Fundaţiei Culturale Române, cea de a treia revista de istorie din Republica Moldova – *Destin românesc* (redactor şef Alexandru Moşanu), revistă care continuă să apară până în prezent. Crezul pe care l-a exprimat de la bun început conducătorul ediţiei, de a publica studii, articole şi alte materiale originale, prin care să fie exprimat adevărul despre istoria românilor moldoveni, este respectat cu fidelitate[37]. La fel ca şi în *Revista de Istorie a Moldovei*, în *Cugetul*, în paginile revistei *Destin Românesc* sunt abordate cele mai diverse probleme de istorie, cultură şi civilizaţie românească, sunt puse în circuitul ştiinţific documente şi materiale necunoscute, care lărgesc cu mult orizontul cunoaşterii, precum şi baza documentară a investigaţiilor. Aceleaşi reviste printr-un şir de articole pun la dispoziţia cititorilor, profesorilor

[36] Igor Cereteu, *Construcţiile cu caracter bisericesc din Moldova în sec. al XIV-lea şi prima jumătate a secolului al XV-lea*, Iaşi, 1999.

[37] Alexandru Moşanu, *Argument*, în „Destin Românesc", Chişinău-Bucureşti, 1994, nr. 1, p. III-IV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de istorie informaţii şi date obiective privind istoria neamului românesc. Cu începere din anul 2001 la Chişinău cu sprijinul Fundaţiei Forumului European pentru istorie şi cultură a început să apară revista *Caiete de istorie* (redactor şef Gheorghe Cojocaru), publicaţie ancorată mai cu seamă în probleme de istorie contemporană şi recentă.

Merită în acelaşi sens, menţionată activitatea Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei din Chişinău (director Nicolae Răileanu), care a publicat deja 11 volume ale Anuarului *Tyragetia*, unde sunt date publicităţii rezultatele investigaţiilor arheologice, muzeologice, precum şi studii, documente şi materiale cu privire la diverse probleme de istorie medievală, modernă şi contemporană a românilor basarabeni. De asemenea, se publică Anuarul Institutului de istorie şi teorie a artei a Academiei de Ştiinţe a Moldovei, *Arta* (redactor şef Tudor Stăvilă), precum şi revistele chişinăuiene *Limba Română* (redactor şef Alexandru Bantoş), *Sud-Est. Artă, cultură, civilizaţie* (redactor şef Valentina Tăzlăuanu) ş.a.

S-au înviorat mult investigaţiile în domeniul istoriei ţinuturilor, cetăţilor[38], oraşelor[39] şi satelor[40], instituţiilor de învăţământ[41] şi cultură[42] ale Moldovei, fiind publicate, în ultimii 10-12 ani, câteva zeci de studii monografice, atât de istoricii profesionişti, cât şi de cei amatori.

---

[38] Ion Hâncu, *Cetăţi antice şi medievale timpurii din Republica Moldova*, Chişinău, 1993, 150 p.; Idem, *Orheiul Vechi*, Chişinău, 1995, 100 p.; Al. Husar, Gheorghe Gonţa, Silvia Dimitriu-Chicu, *Cetăţi de pe Nistru*, Chişinău, 1998, 212 p.; Mariana Şlapac, *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură medievală militară*, Chişinău, Editura Arc, 1998, 210 p.; Nicolae Bulat, *Judeţul Soroca: file de istorie*, Chişinău, Editura Arc, 2000, 350 p.; Vezi capitolul: *Structuri administrative, executive şi militare (sec. XV-XIX)*, în Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *Moldova medievală. Structuri executive, militare şi ecleziatice*, Chişinău, Editura Arc, 2001, p. 13-183; Ion Gumenâi, *Hotarele ţinutului Hotin până la 1715*, în „Revista de Istorie a Moldovei", Chişinău, 1996, nr. 4, p. 75-92 (în continuare RIM); Idem, *Istoricul apariţiei ţinutului Hotin*, în RIM, 1997, nr. 1-2, 132-138; Idem, *Raiaua Hotinului între anii 1718-1806*, în RIM, 1998, nr. 1-2, p. 53-69, 1998, nr. 3-4, p. 51-62; Idem, *Oraşul Hotin*, în RIM, 1999, nr. 3-4, p. 80-87; Idem, *Istoria ţinutului Hotin. De la origini până la 1806*, Chişinău, Editura Civitas, 2002, 304 p.

[39] Pavel Cocârlă, *Târguri sau oraşele Moldovei în epoca feudală secolele XV-XVIII*, Chişinău, 1991, 187 p.; *Chişinău. Enciclopedie*, Chişinău, Editura Muzeum, 1997, 676 p.; Andrei Eşanu, *Chişinău. File de istorie*, Chişinău, Editura Museum, 1998, 215 p.; Ion Dron, *Chişinău. Schiţe etnotoponimice*, Chişinău, Editura Museum, 2001, 111 p.

[40] Sergiu Tabunşcic, *Şoldăneşti – localitate străveche din Valea Ciornei*. Chişinău, Editura Sarmis, 1994, 176 p.; Veaceslav Stăvilă şi Vera Stăvilă, *Suruceni: Retrospectivă istorică*, Chişinău, 1998, 103 p.; Dinu Poştarencu, *Istoria satului Sadîc*, Chişinău, 2001, 224 p.; Idem, *Pănăşeşti. File de istorie*, Chişinău, 2002, 288 p.; Vasile Şoimaru, Ion Dron, Alexandru Furtună ş.a., *Cornova*, Editura Museum, 2000, 708 p.; Al. Furtună, *Noi mărturii despre Hiliuţi*, Chişinău, Editura Civitas, 2000, 232 p.; Tudor Iaşcenco, Tudor Ţopa, *Coşerniţa trecut şi prezent, oameni şi destine*, Rezina, 2001, 145 p.; Ion Mereuţă, Ion Leaşco, Gheorghe Scutelnic, *Dângeni*, Chişinău, Editura Pontos, 2001, 155 p.

[41] Valeriu Cozma, *Istoria Universităţii de Stat din Moldova 1946-1996*, Chişinău, 1996, 560 p.; *Istoria Universităţii Pedagogice de Stat „Ion Creangă" (1940-2000)*. Col. de aut. V. Burlacu, Gh. Bârcă, B. Vizer ş.a., Chişinău, 2000, 386 p.

[42] Leonid Cemortan, *Teatrul Naţional din Chişinău (1920-1935)*, schiţă istorică, Chişinău, 2000, 316 p.; Petru Ganenco, *Istoria Bibliotecii Naţionale a Republicii Moldovei de la 1832 până la 1918*, în două volume, Chişinău, 2001.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De asemenea, în aceşti ani s-a reluat activitatea de întocmire a unor bibliografii istorice aparte, privind activitatea istoriografică a unor personalităţi care activează acum în ştiinţa istorică din Basarabia[43], precum şi bibliografii istorice generale[44]. Pentru prima dată, bibliograful chişinăuian Valentina Eşanu a participat la întocmirea unuia dintre volumele *Bibliografiei Istorice a României*, volumul IX, cuprinzând publicaţiile ştiinţifice din anii 1995-1999. Acest din urmă volum include 842 de titluri de lucrări şi diverse alte publicaţii ale istoricilor din Basarabia, toate apărute în anii 1990-1999. Colaborarea cu Centrul de Bibliografie istorică al Academiei Române de la Cluj continuă, fiind în curs de pregătire materialele pentru volumul al X-lea (2000-2004).

Faptul că în istoriografia de până la 1990 perioada evului mediu timpuriu era cercetată deosebit de tendenţios, în perioada imediat următoare a fost necesar de a întreprinde noi investigaţii în care au fost abordate asemenea probleme controversate şi îndelung discutate cum ar fi romanizarea, continuitatea populaţiei romanizate, formarea poporului român şi a statelor medievale româneşti, cultura şi civilizaţia medievală din cele trei ţări româneşti ş.a.[45]

Investigaţiile medieviştilor de la Chişinău din ultimii 10-12 ani s-au soldat cu un şir de interesante monografii, studii, articole în diverse reviste şi culegeri din Republica Moldova, România şi alte ţări. Dintre acestea ţinem să menţionăm studiile cunoscutului arheolog şi istoric Ion Hâncu, cel care a publicat o serie de articole dedicate romanizării, continuităţii şi formării poporului român având drept suport bogate materiale arheologice descoperite în a doua jumătate a secolului XX-lea. Un loc aparte în aceste studii îl ocupă Basarabia ca parte componentă a spaţiului istoric şi cultural românesc[46]. În ultimul deceniu s-au

---

[43] Vladimir Nicu, *Localităţile Moldovei în documente şi cărţi vechi. Îndrumar bibliografic*, vol. I-II, Chişinău, 1991; Onisifor Ghibu, *Pe baricadele Basarabiei şi Transnistriei. Repere bibliografice şi istorice*, Chişinău, Editura Abc, 2000, 96 p.; Ion Dron, *Biobibliografie*, Chişinău, 1998, 87 p.; Valentina Eşanu, *Andrei Eşanu la 50 de ani*, Chişinău, Editura Civitas, 1998, 32 p.; Pavel Parasca, *Biobibliografie*, 1999, 52 p.; Mihai Cernencu, *Bibliografie*, Chişinău, 2001, 35 p.; Tamara Grati, *Alexandru Boldur 1886-1982: Bibliografie (cu ocazia împlinirii a 115 ani de la naştere)*, Chişinău, 2001, 41 p.

[44] *Revista de Istorie a Moldovei, nr. 1-24, 1990-1995*, în RIM, 1995, nr. 3-4, p. 133-141; *Cercetări în domeniul ştiinţelor umaniste la Universitatea de stat din Moldova (1975-1995). Contribuţii bibliografice*, Chişinău, 1996, 463 p.; Ion Madan, *Istorie, arheologie, etnografie, 1981-2001. Contribuţii bibliografice*, Chişinău, 2001, 480 p.; *Institutul de Istorie al A.Ş.M. în anii 1991-2002. Bibliografie*, alcăt. Gh. Nicolaev, Zinaida Alexandreanu-Sâtnic, Chişinău, Editura Civitas, 2002, 47 p.

[45] *Evul mediu timpuriu în Moldova*, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1994, 170 p.; Gheorghe Postică, *Românii din codrii Moldovei în evul mediu timpuriu*, Chişinău, Editura Universitas, 1994, 240 p.; Igor Corman, *Contribuţii la istoria spaţiului Pruto-Nistrean în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII d.Cr.)*, Chişinău, Editura Cartdidact, 1998, 290 p.; Ion Tentiuc, *Populaţia din Moldova centrală în secolele XI-XIII*, Iaşi, 1996, 280 p.; Ion Hâncu, *Străvechi monumente din Republica Moldova*, Chişinău, Editura Arc, 1996, 143 p.

[46] Ion Hâncu, *Semnificaţia etnoculturală a vaselor de lut folosite în evul mediu timpuriu de către populaţia din spaţiul pruto-nistrean*, în RIM, 1999, nr. 1-2, p. 27-37; Idem, *Soarta băştinaşilor din spaţiul pruto-nistrean în antichitate şi în evul mediu timpuriu*, în RIM, 2001, nr. 1-4, p. 36-46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

impus prin studiile lor Ion Chirtoagă (laureat al Premiului Academiei Române în anul 2001) dedicate sud-estului Moldovei şi Transnistriei sub dominaţia otomană şi cea ţaristă[47], Ion Eremia[48] şi Eduard Baidaus dedicate relaţiilor internaţionale ale Ţării Moldovei în perioada de domnie a lui Vasile Lupu. Ele au la temelie o documentare consistentă şi mai ales izvoare inedite din arhivele ruseşti şi poloneze prin care sunt lărgite orizonturile cunoaşterii epocii lui Vasile Lupu şi Gheorghe Ştefan[49]. Un studiu monografic interesant a fost elaborat de Vladimir Tcaci[50], care pe baza unor izvoare inedite din arhivele ruseşti a reuşit să dezvăluie politica expansionistă a ţărilor în anii 60-80 ai secolului al XVIII-lea.

De asemenea, au fost publicate interesante studii dedicate unor personalităţi marcante ale culturii medievale româneşti, inclusiv lucrări privitoare la activitatea şi opera cărturărească a mitropoliţilor Varlaam[51], Petru Movilă[52], Dosoftei[53], Nicolae Milescu-Spătaru[54], Dimitrie Cantemir[55], Amfilohie Hotiniul[56], Paisie Velicikovski[57] ş.a. Epoca domniilor fanariote şi cea a Luminilor au căpătat o anumită reflectare în studiile monografice ale lui Demir Dragnev[58], Vladimir Mischevca[59] ş.a.

---

[47] Ion Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de sud-est până în anii 30 ai secolului al XIX-lea*, Chişinău, Editura Museum, 1999, 225 p.; Idem, *Sud-Estul Moldovei şi stânga Nistrului (1484-1699)*, Bucureşti, 1999.

[48] Ion Eremia, *Relaţiile externe ale lui Vasile Lupu (1634-1653). Contribuţii la istoria diplomaţiei moldoveneşti în secolul al XVII-lea*, Chişinău, Editura Cartdidact, 1999, 295 p.

[49] Eduard Baidaus, *Politica şi diplomaţia Moldovei în timpul domniei lui Vasile Lupu (1634-1653)*, Chişinău, Editura Civitas, 1998, 129 p.

[50] Vladimir Tcaci, *Moldova în relaţiile politice internaţionale (1763-1774)*, Chişinău, Editura Civitas, 1999, 130 p.

[51] Varlaam, *Opere*, ed. Manole Neagu, Chişinău, Editura Hyperion, 1991, 620 p.

[52] Petru Movilă, *Despre taina cununiei*, ed. Vasile Malanetchi, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1996, 84 p.; Idem, *Mărturisirea de credinţă a Bisericii Ortodoxe*, traducere de Alexandru Elian, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1996, 183 p.; Idem, *Împăcarea Bisericii Ortodoxe*, traducere de Ştefan Lupan, ed. îngrijită de Vlad Chiriac, Iaşi, Polirom, 2002, 184 p; Gheorghe Bobână, *Petru Movilă. Profilul unui destin*, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1996, 110 p.

[53] Nicolae Fuştei, *Mitropolitul Dosoftei: viaţa şi activitatea*, Chişinău, Editura Civitas, 1999, 100 p.

[54] *Nicolae Milescu-Spătaru şi problemele culturii Moldovei* (materialele „Lecturilor II Milesciene"), culegere de studii, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1991, 130 p.; *Nicolae Milescu-Spătaru şi istoria culturii*, culegere de studii, Chişinău, Editura Civitas. 1998, 96 p.

[55] *Dimitrie Cantemir (1673-1723)*, materialele simpozionului ştiinţific, Chişinău, 1998, 95 p.

[56] Amfilohie Hotiniul, *Gramatica de la învăţătura fizicii*, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1990, 215 p.; A. Babii, *Amfilohie Hotiniul*, Chişinău, Editura Cartea Moldovenească, 1990, 70 p.

[57] *Sfântul Paisie de la Neamţ. Cuvinte şi scrisori duhovniceşti*, selectate şi traduse în limba română de Valentina Pelin, prefaţă de Virgil Cândea, vol. I, Chişinău, 1998, 215 p., vol. II, Chişinău, 1999, 279 p.

[58] Demir Dragnev, *Ţara Moldovei în epoca luminilor*, Chişinău, Editura Civitas, 1999, 188 p.

[59] Vladimir Mischevca, *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*, Chişinău, Editura Civitas, 1999, 144 p.; Vladimir Mischevca şi Periklis Zavitsanos, *Principele Constantin Ipsilanti, 1760-1816*, Chişinău, Editura Civitas, 1999, 175 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă până în 1990 istoria Bucovinei era trecută sub tăcere, în perioada imediat următoare au fost publicate mai multe studii dedicate istoriei acestui ţinut românesc intrat sub stăpânire austriacă. În baza unor documente inedite, inclusiv din arhivele vieneze, au fost elaborate cercetări referitoare la mişcarea naţională a românilor, precum şi la evoluţia etnodemografică din acest ţinut[60].

Un şir de studii sunt dedicate culturii şi civilizaţiei medievale româneşti[61], cărţii şi tiparului[62], cronicilor şi cronicarilor[63], învăţământului[64], raporturilor culturale cu alte popoare, monumentelor de istorie, de cultură şi arhitectură[65], lucrări care au lărgit considerabil orizonturile cunoaşterii în aceste probleme de istorie românească prin faptul că au fost valorificate şi publicate documente, materiale, fonduri de cărţi vechi, de manuscrise şi tipărituri din arhivele şi bibliotecile Republicii Moldova, Federaţiei Ruse, Ucraine ş.a. Prin aceste valorificări istoricii chişinăuieni au adus o contribuţie importantă la cunoaşterea patrimoniului cultural şi spiritual românesc.

Dacă în anii 50-80 istoria ecleziastică a lipsit cu desăvârşire din tematica investigaţiilor, după această dată, problema respectivă se află permanent în atenţia cercetătorilor din Republica Moldova. Prin urmare, au fost efectuate săpături arheologice la cele mai vechi centre monastice din Basarabia – Căpriana, Vărzăreşti, Bosie, Hâncu, Dobruja şi Condriţa –, au fost elaborate şi revăzute substanţial istoriile unor mănăstiri ori biserici mai importante[66]. În ediţii

[60] Ştefan Purici, *Mişcarea naţională românească în Bucovina între anii 1775-1861*, Suceava, Editura Hurmuzachi, 1998, 272 p. (lucrarea are la bază teza de doctor în ştiinţe istorice elaborată şi susţinută la Chişinău).

[61] *Valori şi tradiţii culturale în Moldova*, culegere de studii, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1993, 230 p.; Andrei Eşanu, *Cultură şi civilizaţie medievală românească*, Chişinău, 1996, 270 p.; Idem, *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1997, 380 p.

[62] *Catalogul general al manuscriselor moldoveneşti păstrate în U.R.S.S. Colecţia bibliotecii mănăstirii Noul-Neamţ (secolele XIV-XIX)*, ed. Valentina Ovcinicova-Pelin, Chişinău, 1989, 437 p. (în grafie rusă); *Cartea Moldovei. Secolul XVII – începutul secolului XX*, vol. I-II, ed. N. Matei, C. Slutu, V. Farmagiu, ed. şt. şi autor st. introductiv Andrei Eşanu, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1990-1992.

[63] Gheorghe Bobână, *Grigore Ureche*, Chişinău, Editura Basarabia, 1991, 120 p.; Andrei Eşanu, *Caracterul pluristratificat al „Letopiseţului Ţării Moldovei" de Grigore Ureche*, în *Valori şi tradiţii culturale în Moldova*, Chişinău, 1993, p. 96-106; Idem, *Istoriografia Ţării Moldovei de la Grigore Ureche la Ion Neculce. Unele aprecieri valorice*, în RIM, Chişinău, 1993, nr. 1, p. 3-15; Idem, *Întemeierea statului medieval moldovenesc. Interpretări şi comentarii pe marginea „Letopiseţului Ţării Moldovei" de Grigore Ureche*, în *Evul mediu timpuriu în Moldova*, Chişinău, 1994, p. 11-43; *Un veac de aur în Moldova (1643-1743). Contribuţii la studiul culturii şi literaturii române vechi*, culegere de studii, Chişinău-Bucureşti, 1996, 255 p.

[64] Andrei Eşanu, *Din vremuri copleşite de greutăţi*, schiţe din istoria culturii medievale din Moldova, Chişinău, Editura Lumina, 1991, 237 p.; *Istoria învăţământului şi a gândirii pedagogice în Moldova*, coord. T. Cibotaru, Chişinău, Editura Lumina, 1991, 333 p.; Valeriu Cozma, *Istoria Universităţii de stat din Moldova. 1946-1996*, Chişinău, 1996, 550 p.

[65] *Patrimoniul cultural al Republicii Moldova*, alcătuită de T. Stăvilă, C. Ciobanu, T. Diaconescu, Chişinău, Editurile Arc şi Museum, 1999, 275 p.

[66] Gheorghe Postică şi Nicolae Constantinescu, *Căpriana. Repere istorico-arheologice*, Chişinău, Ştiinţa, 1996, 111 p.; Constantin Ciobanu, *Biserica Adormirii Maicii Domnului din Căuşeni*, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1997, 163 p.; Luminiţa Ilviţchi, *Mănăstirile şi schiturile din*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aparte[67], precum şi în paginile revistelor istorice şi de cultură ecleziastică (*Luminătorul*, *Curierul Ortodox*, *Alfa şi Omega*) au apărut numeroase studii în care este dezvăluită drama prin care a trecut biserica ortodoxă din Basarabia sub dominaţia ţaristă şi a regimului totalitar comunist[68].

În ultimii ani la Chişinău s-a reanimat interesul pentru cercetările de genealogie şi heraldică. În prim-planul acestor interese s-au aflat genealogia unor familii şi dinastii de boieri şi răzeşi originari din spaţiul basarabean al Ţării Moldovei, mari demnitari şi pârcălabi care au activat la Cetatea Albă, Hotin, Chilia, Orhei, Soroca, precum şi în târgurile Chişinău, Lăpuşna etc. în secolele XV-XVIII, precum şi heraldica mai multor oraşe şi localităţi din acelaşi spaţiu cu începere din evul mediu până în prezent[69].

Epoca modernă se află în atenţia mai multor cercetători de la Chişinău, care în diversele lor studii au acordat o atenţie sporită situaţiei Ţărilor Române sub stăpânirea rusească în anii războiului ruso-turc din 1806-1812, problemelor de istorie a României moderne, precum şi situaţiei politice, economice, culturale a Basarabiei sub dominaţia ţaristă în anii 1812-1917[70]. Un loc aparte în tematica de cercetare a istoricilor modernişti îl ocupă problemele legate de mişcarea naţională şi culturală din Basarabia, de lupta pentru unirea cu Patria mamă, România[71], în timpul revoluţiilor ruse din 1905-1907 şi celor două revoluţii din 1917. În baza unui vast material documentar şi memorialistic, istoricii din Chişinău au întreprins vaste investigaţii în care au încercat să aprecieze nepărtinitor nu numai evenimentele din 1917-1918, legate de activitatea Sfatului

---

Basarabia, Chişinău, Museum, 1999, 147 p.; Vlad Ghimpu, *Biserici şi mănăstiri medievale în Basarabia*, Chişinău, Tyragetia, 2000, 220 p.; Angela Zubco, *Biserica în Ţara Românească şi Moldova în secolele XIV-XVII. Relaţiile cu Muntele Athos*, Chişinău, Pontos, 2000, 225 p.; Constantin Ciobanu, Tudor Stăvilă, *Icoane vechi din colecţii basarabene*, Chişinău, Editura Arc, 2000, 210 p.; Gheorghe Postică, *Mănăstirea Căpriana (de la întemeiere până în zilele noastre)*, Chişinău, Editura ULIM, 2000, 76 p.; *Locaşuri sfinte din Basarabia*, Chişinău, Editurile Alfa şi Omega, 2001, 288 p.; Vezi capitolul: *Centre şi structuri ecleziastice de la Est de Prut*, în Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *Moldova medievală. Structuri executive, militare şi ecleziastice*, Chişinău, Editura Arc, 2001, p. 185-280.

[67] Pavel Parasca, *La obârşia Mitropoliei Ţării Moldovei*, Chişinău, Editura Prut Internaţional, 2002, 104 p.

[68] Boris Buzilă, *Din istoria vieţii bisericeşti din Basarabia (1812-1918; 1918-1944)*, Bucureşti-Chişinău, 1996; Nicolae Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi. Din negura trecutului crâmpeie de amintiri*, reeditare, Chişinău, Editura Museum, 2000, 503 p.

[69] Silviu Andrieş-Ţabac, *Heraldica teritorială a Basarabiei şi Transnistriei*, Chişinău, Editura Museum, 1998, 172 p.; Ion şi Tatiana Varta, *Neamuri de nobili, mazili şi preoţi din Cornova*, în *Cornova*, Chişinău, Editura Muzeum, 2002, p. 567-633; Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *O dinastie de pârcălabi orheieni (secolele XVI-XVIII)*, în Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *Moldova medievală. Structuri executive, militare şi ecleziastice*, Chişinău, Editura Arc, 2001, p. 62-75; Andrei Eşanu, *Vlaicul pârcălab – unchiul lui Ştefan cel Mare*, Chişinău, Editura Prut Internaţional, 2001, 110 p.

[70] Dinu Poştarencu, *O istorie a Basarabiei în date şi documente, 1812-1940*, Chişinău, 1998, 220 p.; Gheorghe Negru, *Ţarismul şi mişcarea naţională a românilor din Basarabia*, Chişinău, Editura Prut Internaţional, 2000, 200 p.

[71] Ion Ţurcanu, *Unirea Basarabiei cu România 1918*, Chişinău, 1998, 560 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ţării în vederea Marii Uniri, dar şi cele ce ţin de unirea tuturor provinciilor româneşti, aflate sub stăpânire străină, cu Regatul României[72].

Schimbări radicale s-au produs în cercetarea perioadei interbelice când Basarabia s-a aflat în componenţa României Mari. De studii monografice aparte s-au învrednicit probleme cum ar fi: integrarea Basarabiei în statul unitar român, reforma agrară, viaţa politică, evoluţia demografică etc.[73]

Au fost publicate, de asemenea, o serie de investigaţii despre trecutul Transnistriei şi procesele care au avut loc în R.A.S.S. Moldovenească (1924-1940) sub dictatura comunistă[74].

O deosebită atenţie s-a acordat evenimentelor tragice din anii 1939-1941, precum şi celor din timpul celui de al doilea război mondial[75]. S-au efectuat cercetări ample privind problemele sovietizării Basarabiei şi consecinţele ei. Deportările, foametea, colectivizarea forţată[76], precum şi evoluţia ulterioară a satului moldovenesc în condiţiile economiei colective şi ale regimului stalinist[77] – probleme care anterior erau trecute sub tăcere – au devenit deosebit de discutate în istoriografia basarabeană din ultima vreme. Un loc aparte în aceste investigaţii îl ocupă, nu în ultimul rând, rezistenţa antisovietică şi politica de deznaţionalizare a autorităţilor sovietice[78].

---

[72] Anton Moraru, Ion Negrei, *Anul 1918. Ora astrală a neamului românesc*, Chişinău, Editura Civitas, 1998, 223 p.

[73] Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, *Basarabia în cadrul României întregite 1918-1940*, Chişinău, Editura Universitas, 1993, 255 p.; Gheorghe Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, Bucureşti, 1997, 147 p.; Nicolae Atanasov, *Industria, comerţul, băncile şi sistemele de comunicaţie ale Basarabiei în anii 1918-1940*, Chişinău, Editura Civitas, 2000, 156 p.; Viorica Nicolenco, *Extrema dreaptă în Basarabia, 1923-1940*, Chişinău, 1999, 112 p.

[74] D. Dragnev, I. Jarcuţchi, I. Chirtoagă, Elena Negru, *Din istoria Transnistriei*, Chişinău, Editura Civitas, 2001, 192 p.; O. Galuşcenco, *Populaţia R.A.S.S.M. (1924-1940)*, Chişinău, 2001, 48 p.; К.В. Стратиевский, *Голод в 1932-1933 гг. в Молдавской АССР*, Chişinău, Editura Civitas, 2001, 94 p. (Foametea din 1932-1933 în RASS Moldovenească); Ludmila Bulat, *Românii moldoveni de dincolo de Bug*, Chişinău, Editura Civitas, 2002, 84 p.

[75] Ion Şişcanu, *Uniunea Sovietică – România. 1940 (Tratative în cadrul comisiilor mixte)*, Chişinău, 1995, 270 p.; Veaceslav Stavilă, *De la Basarabia românească la Basarabia sovietică. 1939-1945*, Chişinău, 2000, 151 p.; Anatol Petrencu, *România şi Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial*, Chişinău, Editura Epigraf, 1999, 178 p.; *Anexarea Basarabiei în anul 1940 de către Uniunea Sovietică – o consecinţă directă a pactului Molotov-Ribbentrop*, coord. Al. Moşanu şi Ion Buga, Chişinău, 2002, 127 p.

[76] *Голод в Молдове. 1946-1947* (Foametea în Moldova, 1946-1947), Кишинев, Сборник документов, 1993, 757 с.; Ion Ţurcanu, *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947*, Chişinău, 1993, 142 p.; Валериу Пасат, *Трудные страницы истории Молдовы, 1940-1950*, Москва, Terra, 1994, 800 с.; Валериу Пасат, *Суровая правда истории. Депортации с территории Молдавии 40-50 гг*, Chişinău, Editura Momentul, 1998, 415 p.; *Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, vol. I, cuvânt înainte de N. Răileanu; introducere de Elena Postică, editori Elena Postică, Maria Praporşcic şi Vera Stăvilă, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1999, XIV+466 p., vol. II, Chişinău, Editura Ştiinţa, 2001, 464 p.

[77] Leonid Bulmaga, *Agricultura Moldovei (1950-1990). Aspecte social-economice*, Chişinău, Editura Civitas, 1999, 168 p.

[78] Elena Postică, *Rezistenţa antisovietică în Basarabia, 1944-1950*, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1997, 230 p.; Negru Gheorghe, *Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească*, Chişinău, Editura

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Valul mişcării de eliberare naţională din anii 1989-1991 a devenit, de asemenea, obiect de studiu pentru mai mulţi cercetători, preocupaţi să investigheze cât mai profund evenimentele care au dus la dezintegrarea URSS şi obţinerea independenţei de stat a Republicii Moldova la 27 august 1991[79].

Un indice al creşterii valorii ştiinţifice este faptul că multe din cărţile menţionate aici au văzut lumina tiparului la edituri prestigioase din România[80], iar unele lucrări au primit premii ale Academiei Române[81]. În paralel, unii istorici de peste Prut au editat şi au reeditat lucrări importante la Chişinău[82], iar alţii au pregătit şi au publicat în comun cu istoricii basarabeni lucrări speciale şi de sinteză atât în România, cât şi în Republica Moldova[83].

Prut Internaţional, 2000, 132 p.; Ion Ţurcanu, *Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupaţiei sovietice, 1944-1953*, Chişinău, Editura Prut Internaţional, 2000, 330 p.; Gheorghe Ghimpu, *Conştiinţa naţională a românilor moldoveni*, Chişinău, 1999, 480 p.

[79] Mihai Gribincea, *Trupele ruse în Republica Moldova? Factor stabilizator sau sursă de pericol*, Chişinău, Editura Civitas, 1998, 144 p.; Victor Gaiciuc, Vitalie Ciobanu, *Constituirea Armatei Naţionale (cronica evenimentelor 1989-1992)*, Chişinău, Editura Civitas, 1999, 108 p.; Gheorghe Cojocaru, *Separatismul în slujba Imperiului*, Chişinău, Editura Civitas, 2000, 192 p.; Idem, *1989 la Est de Prut*, Chişinău, Editura Prut Internaţional, 2001, 215 p.; Ion Ţurcanu, *Republica Moldova independentă, 1991-2001*, Chişinău, Editura Ştiinţa, 2001, 207 p.; Gheorghe Cojocaru, *Politica externă a Republicii Moldova*, ed. II-a, Chişinău, Editura Civitas, 2001, 205 p.

[80] Andrei Eşanu, *Contribuţii la istoria culturii româneşti (Moldova medievală)*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1997, 380 p.; Gheorghe Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, Bucureşti, 1997; Ion Chirtoagă, *Sud-Estul Moldovei şi stânga Nistrului (1484-1699)*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1999, 208 p.; Ion Tentiuc, *Populaţia din Moldova centrală în secolele XI-XIII*, Iaşi, Editura Helios, 1996, 280 p.; Petru Movilă, *Împăcarea Bisericii Ortodoxe*, traducere de Ştefan Lupan, ed. îngrijită de Vlad Chiriac, Iaşi, Polirom, 2002, 184 p.; Ştefan Purici, *Mişcarea naţională românească în Bucovina între anii 1775-1861*, Suceava, Editura Hurmuzachi, 1998, 272 p.

[81] Andrei Eşanu pentru lucrarea *Cultură şi civilizaţie medievală românească*, Chişinău, Editura Arc, 1996; Ion Tentiuc, *Populaţia din Moldova centrală în secolele XI-XIII*, Iaşi, Editura Helios, 1996; Ion Varta, *Revoluţia de la 1848 în Ţările Române. Documente inedite din arhivele ruseşti*, Chişinău, Editura Arc, 1998; Ion Chirtoagă, *Sud-Estul Moldovei şi stânga Nistrului (1484-1699)*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1999.

[82] C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399–1 aprilie 1432)*, Chişinău, Editura Cartea Moldovenească, 1990, 280 p.; Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, Chişinău, Editura Basarabia, 1991, 166 p.; Petru Demetru Popescu, *Basarabii*, Chişinău, Editura Universitas, 1992, 252 p.; Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, Chişinău, Editura Universitas, 1992, 154 p.; Constantin A. Stoide, Ioan Caproşu, *Relaţiile economice ale Braşovului cu Moldova. De la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*, Chişinău, Editura Universitas, 1992, 352 p.; Gh. Platon, *Moldova şi începuturile revoluţiei de la 1848*, Chişinău, Editura Universitas, 1993, 480 p.; Ion Neculce, *Cronica copiată de Ioasaf Luca*, ed. de Zamfira şi Paul Mihail, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1993, 317 p.; Paul Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia. Aşezăminte, scrieri, personalităţi*, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1993, 406 p.; Ion Agrigoroaei, Gheorghe Palade, *Basarabia în cadrul României întregite, 1918-1940*, Chişinău, Editura Universitas, 1993, 255 p.

[83] *Probleme actuale ale istoriei naţionale şi universale*, culegere de studii şi materiale, Chişinău, Editura Universitas, 1992, 373 p.; *Tezaure din muzeele oraşului Chişinău secolele XVI-XVIII*, coordonator Viorel M. Butnariu, Chişinău, Editura Universitas, 1994, 170 p.; *Un veac de aur în Moldova (1643-1743). Contribuţii la studiul culturii şi literaturii române vechi*, culegere de studii, Chişinău-Bucureşti, 1996, 255 p.; *Scrisori din Basarabia*, vol. I, 1880-1883, ed. de Aristiţa şi Tiberiu Avrămescu, Chişinău-Bucureşti, 1996, 315 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ultimul deceniu a crescut mult interesul istoricilor din România[84] şi din alte ţări[85] faţă de problemele de istorie şi cultură basarabeană şi bucovineană. Prin volumele şi studiile publicate ei au contribuit la cercetarea mai multor probleme, mai cu seamă de istorie modernă şi contemporană a românilor din aceste spaţii, fiind atinse mai multe aspecte de stringentă actualitate, legate de spiritualitate şi identitate românească în Basarabia sub ocupaţia străină, de diverse probleme de istorie politică, etnolingvistică ş.a. Multe dintre aceste lucrări, indiferent că au fost publicate la Chişinău, Bucureşti sau în altă parte, au ajuns în bibliotecile publice, universitare şi cele personale ale multor intelectuali din Basarabia.

Mai mulţi istorici şi editori de la Chişinău s-au lansat în valorificarea şi publicarea moştenirii istoriografice, fiind efectuate ediţii ale istoricilor români preponderent originari din Basarabia, fapt care a întregit panorama istoriografică din Republica Moldova[86].

---

[84] Paul Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii româneşti*, Bucureşti, 1999; Ion Constantin, *Basarabia sub ocupaţie sovietică: de la Stalin la Gorbaciov*, Bucureşti, 1994; Adrian Pop, *Componente ale politicii de deznaţionalizare în Moldova Sovietică*, în *Sub povara graniţei imperiale*, Bucureşti, 1993; Iftene Pop, *Basarabia din nou la răscruce (Replica la falsul grosolan „moldovenii în istorie")*, Bucureşti, 1993; Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Drama românilor între Prut şi Nistru*, Bucureşti, 1992; Ioan Scurtu s.a., *Istoria Basarabiei de la origini până la 1998*, Bucureşti, 1998; Alexandru Zub, *Impasul reîntregirii*, Iaşi, 1999, 150 p.; *Basarabia. Dilemele identităţii*, ed. de Flavius Solomon şi Alexandru Zub, Iaşi, 2001, 324 p.; Flavius Solomon, *Identitate etnică şi minorităţi în Republica Moldova. O bibliografie*, Iaşi, 2001, 200 p.; Mihai-Ştefan Ceauşu, *Bucovina Habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena*, Iaşi, 1998, 249 p.

[85] Mihail Bruhis, *Rusia, România şi Basarabia. 1812, 1918, 1924, 1940*, traducere Alexandru Chiriac, Chişinău, Editura Universitas, 1992, 361 p.; Wilhelmus Petrus van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, traducere Ion Stanciu, Chişinău, 1996, 525 p.; K. Heitman, *Limbă şi politică în Republica Moldova*, Chişinău, 1998; Charles King, *Moldovenii. România, Rusia şi politica culturală*, Chişinău, Editura Arc, 2002, 273 p.

[86] Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chişinău, Editura Cartea Moldovenească, 1991, 295 p.; Gheorghe Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, ed. de Valeriu Râpeanu, Chişinău, Editura Cartea Moldovenească, 1991, XIII, 237 p.; Pârvan Vasile, *Getica. O protoistorie a Daciei*, ediţie îngrijită, note, comentarii şi postfaţă de Radu Florescu, Chişinău, Editura Universitas, 1992, 603 p.+XLIII; C.C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, ediţia a 2-a, Chişinău, Editura Universitas, 1992, 508 p.; N. Iorga, *Istoria românilor pentru poporul...?*, după ediţia *Istoria românilor* de N. Iorga, Vălenii-de-Munte, 1908, Chişinău, Uniunea Scriitorilor, 1992, 23 p.; Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut şi Nistru 1812-1918*, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1992, 445 p; Ştefan Ciobanu, *Basarabia. Populaţia, istoria, cultura*, ed. îngrijită de Cornel Scafeş, traducere din limba franceză de Alexandrina Grigorescu, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1992, 155 p.; Alexandru Gonţa, *Relaţiile românilor cu slavii de răsărit până la 1812*, prefaţă de P. Parasca şi Gh. Postică, note bibliografice de I. Caproşu, Chişinău, Editura Universitas, 1993, 156 p.; Ştefan Ciobanu, *Basarabia*, cuvânt înainte de Valeriu Popovschi, Chişinău, Editura Universitas, 1993, 447 p.; Ştefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu şi documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917-1918*, schiţă biografică de Iurie Colesnic, Chişinău, Editura Universitas, 1993, 332 p.; Gheorghe Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, ed. de Stelian Brezeanu, trad. de Marina Rădulescu, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1993, 212 p.; Gheorghe Bezviconi, *Semimileniul Chişinăului*, Chişinău, Editura Museum, 1996, 96 p.; Ştefan Ciobanu, *Chişinăul*, Chişinău, Editura Museum, 1996, 80 p.; Zamfir Arbure, *Basarabia în secolul al XIX-lea*, text îngrijit, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Ion şi Tatiana Varta,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În urma reformei învățământului în școlile de cultură generală, în licee și gimnazii, la facultățile de istorie, în scurtă vreme după 1991, a fost introdus cursul obligatoriu de Istorie a Românilor. Mulți istorici participă la elaborarea manualelor, fiind publicat, în zeci de mii de exemplare, un spectru larg de asemenea întreprinderi.

Literatura istorică din Republica Moldova s-a îmbogățit prin traduceri și ediții ale unor autori vest europeni și americani, care lărgesc nu numai orizontul de cunoaștere, dar și temeliile teoretice și metodologice ale investigațiilor[87].

S-au activizat în această perioadă istoricii amatori care, prin publicațiile lor, au scos la lumină multe pagini din trecutul românesc al Basarabiei și al întregii romanități orientale[88].

După cum am arătat mai sus, în urma evenimentelor din anii 1989-1991, în istoriografia basarabeană s-au produs schimbări dintre cele mai importante. Marea majoritate a istoricilor a susținut prin publicațiile lor mișcarea de eliberare națională a românilor de la est de Prut. Numeroasele studii și documente publicate în ultimii 10-12 ani au produs o adevărată răsturnare de situație, reușindu-se pe această cale o evidentă „schimbare la față" a istoriografiei din Republica Moldova. În multe din lucrările istoricilor basarabeni, a căror problematică a fost prezentată și caracterizată mai sus, au fost abordate și propuse rezolvări noi, investigate teme și aspecte aflate la index sub regimul totalitar. În viziunea noastră, datorită acestor transformări, școala istoriografică basarabeană a revenit în albia firească a istoriografiei românești, promovând ideea unității de neam, de limbă și cultură a poporului român în vatra vechii Dacii[89]. La temelia cercetării și predării istoriei naționale a fost pusă concepția

---

Chișinău, Editura Novitas, 2001, 740 p.+5 pl.; Gheorghe Ghibănescu, *Impresii și note din Basarabia*, Chișinău, Editura Civitas, 2001, 392 p.; Eustafie Negovschi, *Românii și urmașii lor în Rusia și Ucraina*, Chișinău, Editura Museum, 2002, 60 p.+26.

[87] Philippe Paraire, *Mari lideri ai istoriei mondiale*, traducere Dorina Bodea, Chișinău, 1999, 256 p.; Eric Hobsbawn, *O istorie a secolului XX. Era extremelor. 1914-1991*, traducere Liliana Ionescu, Chișinău, Editura Cartier, 1999, 624 p.; William H. McNeill, *Ascensiunea Occidentului: o istorie a comunității umane și un eseu retrospectiv*, traducere Dorina Bodea, Chișinău, 2000, Editura Arc, 800 p.; Eric Wolf, *Europa și populația fără istorie*, traducere Radu Săndulescu, Chișinău, Editura Arc, 2000, 500 p.; Jean-Mochhel Gaillard, Anthony Rowley, *Istoria continentului european. De la 1850 până la sfârșitul secolului al XX-lea*, traducere Em. Galaicu-Păun, Chișinău, Editura Cartier, 2001, 672 p.; Michel Beaud, *Istoria capitalismului. De la 1500 până la 2000*, traducere Claudiu Constantinescu, Chișinău, Editura Cartier, 2001, 360 p.

[88] Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*, vol. I, Chișinău, Editura Museum, 1993, 316 p, vol. II, 1997, 286 p., vol. III, 2000, 320 p., vol. IV, 2002, 304 p.; Valentin Golub, *Furceni. Mărturii din trecutul satului*, Orhei, 1999, 79 p.; Alexandru Bobeică, *Sfatul Țării. Stindard al renașterii naționale*, Chișinău, Editura Universitas, 1993, 176 p.; Eugen Șt. Holban, *Contribuția Basarabiei la cultura românească. Toponimie și identitate națională*, Chișinău, 1997, 235 p.

[89] O totalizare a acestei activități a fost făcută la Congresul istoricilor din Republica Moldova (1 iulie 2001) fiind expuse într-o serie de rapoarte, publicate în revistele: „Cugetul", 2001, nr. 2, și „Limba Română" (Chișinău), 2001, nr. 4-8 (Ion Niculiță, Ion Hâncu, Ion Tentiuc, Gheorghe Postică, Tudor Arnaut, Aurel Zanoci, Ilie Borziac, Sergiu Levițchi, Sergiu Musteață, Octavian Munteanu, Vladimir Potlog, *Unitatea etnică a spațiului carpato-danubiano-pontic în antichitate și ev mediu timpuriu*; Emir Dragnev, Andrei Eșanu, Pavel Parascea, Gheorghe Gonța,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cristalizată în operele clasicilor istoriografiei româneşti, fiind reînnodat, pe această cale, firul tradiţiei istoriografiei recente cu cel de până la 1940.

Aflându-se în plin proces de transformare şi maturizare de racordare prin problematica abordată la istoriografia românească şi cea europeană, în general, în istoriografia basarabeană din ultimul deceniu s-a produs o adevărată explozie informaţională şi editorială. Aceste schimbări atât cantitative cât şi calitative, datorită faptului că au fost eliminate multe bariere şi restricţii din calea liberei circulaţii a informaţiilor, creează un suport real pentru investigaţii interesante în viitor.

THE HISTORIOGRAPHY FROM MOLDAVIAN REPUBLIC AT THE END OF XXth CENTURY
(Summary)

The present study is an attempt to present the Romanian public a panorama of Bessarabian historiography in its evolution after the Second World War, mainly focusing on the changes occurred in the '90s. The author presents the dramatic history of the space beyond Prut after war, starting with the brutal indoctrination in the years of Stalinism, continuing with the relative professionalization in the '70s-'80s and ending with the efforts to relate this to the issues of historical research in Romania and Europe. The author insists on the successes obtained by the historians in Kishinev after 1991, since the rewriting of national history and the first researches on communist past have occupied, without any doubt, the foreground. The article doesn't forget either the work of translating and reediting some foreign or Romanian papers that enlarge the knowledge horizon, the theoretical and methodological bases of investigation.

Ion Eremia, Pavel Cocârlă, Ion Chirtoagă, Ion Negrei, *Istoria naţională din Republica Moldova – parte componentă a istoriei românilor (epoca medievală)*; Ion Varta, Alexei Agachi, Nicolae Chicuş, Mitru Ghiţiu, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi, Gheorghe Negru, Nicolae Cibotaru, Lidia Moldoveanu, *Istoria Modernă a românilor basarabeni – parte integrantă a istoriei moderne a neamului românesc*; Gheorghe Paladi, Anton Moraru, Anatol Petrencu, Elena Postică, Ion Şişcanu, Rodica Solovei, *Românii în vâltoarea evenimentelor din epoca contemporană*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. A. URSU

RELATAREA PROTOPOPULUI LAZĂR ASACHI DESPRE RĂSCOALA DE LA IAȘI DIN ANUL 1819.
O INTERESANTĂ PAGINĂ DIN ISTORIA REPORTAJULUI ROMÂNESC

Omagiu
Î.P.S. Antonie Plămădeală, mitropolitul Ardealului,
cercetător și editor al unor scrieri necunoscute
ale lui Lazăr-Leon Asachi

1. În volumul VII al „Uricariului", Iași, 1886, p. 73-86, Theodor Codrescu a publicat, sub titlul *Răscoala de la 1819*, textul intitulat *Înștiințarea lui Leon Lazul Bucovineanul către sfinție sa părintele arhimandritul Sofronie din sfânta mănăstire Slatina, din ținutul Sucevei, pentru întâmplarea din Iaș, când s-au rădicat norodul cu strigări către Curte pentru strâmbătățile sale, luând și pi mitropolitul țării cu dânșii*. La sfârșit editorul menționează că manuscrisul acestei „înștiințări" se află în păstrarea sa. Între timp a ajuns în Biblioteca Academiei Române, unde se află și în prezent, sub cota ms. rom. *4902*. Comparând textul publicat cu cel din manuscris, am constatat că el a fost reprodus în „Uricariul" cu unele lecțiuni greșite și cu numeroase modificări de ordin lingvistic. Din acest motiv a trebuit să luăm drept text de referință pe cel din manuscris, pe care îl și reeditățm în anexa prezentului articol. Fiind o copie, conține și el, după cum vom vedea, unele greșeli de copist.

2. Textul de care ne ocupăm este o lungă scrisoare semnată *Laz Leon Bucovineanul*, pe care acesta a trimis-o din Iași, la 23 iunie 1819, *prietenului* său, arhimandritul Sofronie de la Slatina. Prezentăm acest text în citate mai largi, pentru a-i releva importanța ca pagină de cronică și deosebita lui valoare literară.

După ce arată că împrejurările au făcut să treacă ani de când cei doi prieteni nu s-au mai văzut, Sofronie fiind rânduit „la locul cel de plăceri, spre a să liniști sufletul, după nu mici sau puține ispite prin care au trecut", în timp ce Laz Leon a rămas „tot întru aceste furtunatece învăluiri, spre a mânca pânea durerii", autorul scrisorii își motivează prezența întâmplătoare la Iași, în cursul unei călătorii pedestre prin lume, apoi începe relatarea dramaticelor evenimente la care a asistat.

În dimineața zilei de duminică, 8 iunie 1819, călătorul a mers să se roage la biserica Sfinților Teodori, iar de aici s-a întors la gazdă, unde să pregătea să

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plece după cumpărături de-ale mâncării. La puțin timp însă el aude pe stradă un zgomot neobișnuit și, uitându-se pe fereastră, vede o mulțime de oameni agitându-se. Înspăimântat, iese în stradă, în mijlocul gloatei, și cu durere privește în fețele lor „ce era zugrăvite cu văpsăle negre năcazurile, ca acelor cetățăni pe cari-i bombardirisăște vrăjmașul" (f.2[r]). Întrebând de motivul agitației, nu primește vreun răspuns, pentru că „fieștecarele striga: «Până când vom suferi acestea? Să mergem, să mergem!». Și așa, în chipul pohoiului, s-au dus spre mitropolie". Rămas uimit, el întâmpină pe un bătrân „pe carile l-au nevoit picioarile" să abandoneze alergarea spre mitropolie, întorcându-se suspinând. Din fizionomia bătrânului, pe care îl ajută să se așeze „pi un tomorug ce să întâmplasă", călătorul deduce că „are mai multă știință de cum pedeasupra primea stării îl arăta pre el". Rugându-l să-l informeze despre cauza îngrozitoarei privelişti, bătrânul, pe nume Antohie, începe astfel: „Văd de pi croiala hainilor tali și de pi graiul limbei că ești străin, și după cum pricep, multe ai văzut pi unde ai îmblat, dar totuși socotesc că n-ai nimernicit la mai nenorocită țară și oraș precum al nostru" (f.2[r]). El relatează apoi împrejurările în care a ajuns domnitor, în anul 1812, blajinul Scarlat Calimah, în a cărui domnie țara ar fi putut prospera, dar „nu să știe din ce pricină au aflat ciuma plăcere plimbării sale pe la această țară. Și totdeuna cu hotărâre pe la vremi când norodul are mai multă nedejde de câștig, pentru plata birurilor și a chivernisălii sale" (f.2[v]).

Cu fine ironii, bătrânul povestitor insinuează că ciuma n-ar fi fost atunci o cumplită realitate la Iași, ci doar un pretext al administrației corupte, pentru a putea comite tot felul de abuzuri: „O, Dumnezeule, ce nu s-au făcut spre depărtarea aceștii curioaze ciume! Preoții cu arhiereii fac neîncetate rugi, norodul cu o samă de boieri și neguțători întind rătundele daruri, însă toate în zădar. Cumplita de rugăciuni nu bagă samă, de daruri nu să satură. Și așa, numai cât de obște năcăjăște pe toți, afară de cei ce cu dipărtarea să arată cătră dânsa. Patru ani și mai bini de când își bate joc această vicleană ciumă și de Domn, și de mitropolitul, și de toți boierii. Câte împiedecări au pricinuit neguțătorilor la alișverișurile lor, câte lacrimi s-au scurs din ochii săracilor, câți bani s-au deșărtat din lăzile bogaților spre îmblânzirea aceștii neauzite ciume! Dar neîmpăcata, ca o oarbă și surdă, tiranisăște fără milostiviri pe toți. Și ce este mai de mirare, că nici omoară, după a ei cruzime, nici lasă ca să petreacă oamenii fără de grijă. Și întru aceasta viețuim toți" (f.2[v]-3[r]).

Uimit peste măsură de cele povestite de bătrân, călătorul îl întrerupe exclamând: „Pentru sfinții Macavei, cum să poată fi aceasta? Au doară nu sânt aicea ocârmuitori, boierii din luminatul Divan, patrioți cu durerea inimii? Și au doară nu privighează cu toți ca să afle vreun chip spre a tâmpi pre această neomenită ciumă, ca să rămâneți de la o vreme pacinici? Că întru adevăr neauzită este până acum ciumă de acel feli că ea nerăzlețit să petreacă în țară, și numărul norodului să să înmulțască. Eu nu poci răzbate pe ulițile Iașului (i-am zis) de norod tot sănătos, și nu văd împuținarea de oameni". „Așa este, răspunsă lăcrămând Antohie. Pentru aceasta ciumă încă nu s-au aflat om să priceapă meșteșugul eii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ocârmuirea au pus toată a ei silinţă de a eii dezrădăcinari, şi nu s-au putut. N-au rămas aicea nici casă, nici ale casăi lucruri nescuturate, nespălate, nedişărtate, ba şi arsă, ca doară ar afla-o, însă fără de folos. Şi minunează-te, că ciuma aceasta s-au pus numai pe capul celor de starea de gios, iară la cei mari nu cutează" (f.3^{r}-3^{v}). În continuare bătrânul relatează două cazuri de abuz şi corupţie petrecute „despre podul Albineţului", care au dus la izbucnirea răscoalei în acest cartier.

Convorbirea călătorului cu bătrânul Antohie este întreruptă de sunetul clopotelor şi strigările ce veneau dinspre mitropolie. Pornesc deci amândoi într-acolo, dar călătorul, fiind mai în putere, ajunge mai repede. Aici vede că o parte din răsculaţi s-au dus la mitropolitul Veniamin, silindu-l „să meargă cu dânşii la Domnul Calimahul, cerând punere în bună rânduială oraşului şi ţara. Şi fiindcă era slobod oricui, m-am dus şi eu" (f.4^{r}-4^{v}).

După ce descrie pe scurt starea jalnică a mitropolitului, care era profund emoţionat şi copleşit de întristare, călătorul relatează cele întâmplate în momentul sosirii mulţimii răsculate la poarta Curţii domneşti: „Am văzut pe îmbunătăţitul Domn păşind spre întâmpinarea norodului. Eram dorit să văd ceva lucru de plăcere, dar însă nu ştiu care înrăutăţit au dat proiectul său Măriii Sale, că s-au întors cu spatile spre norod, şi porţile întru acelaşi menunt s-au închis. Iară pe mitropolitul, [ca] cu acea căruţă de foc, l-au răpit din mijlocul obştiei şi l-au suit la înălţimea casălor unui prea de treabă boier ce-i zic Gligorie Ghica, carele, după cum am auzit, este dintre toţi boierii cei mari simţitori patriot. Din casa dar aceea să uita preosfinţitul la nesfinţite fapte a arnăuţilor. Că ticălosul norod, ca un golit de arme şi de scoposul zurbalei, s-au grămădit la poarta Curţii strigând: «Pentru ce s-au închis porţile, de vreme ce noi cerem milă?». Iară arnăuţii, suindu-să pi zid, arunca în norod cu pietri, şi norodul fără de minte arunca aceleaşi pietre de le zvârlé piste zid. Şi aşa hărăţindu-să, numai am auzit din puşti vâjiind glonţurile. Şi căzând morţi şi răniţi din norod, m-am dat în laturi, mirându-mă de unile ca aceste" (f.4^{v}-5^{r}).

În desfăşurarea evenimentelor apare, din acest moment, o persoană căreia călătorul îi acordă o deosebită atenţie în relatarea sa, subliniindu-i, în mod suspect de amănunţit şi de măgulitor, atât aportul, cu primejdia vieţii, la potolirea răscoalei cât şi importanţa funcţiei pe care o deţinea la mitropolie, relaţiile lui cu consulatele din Iaşi ale Austriei şi Rusiei, popularitatea de care se bucura şi altele. Este vorba de *protopopul Lazăr Asachi*: „Şi când acum eram gata să merg la gazdă, iată văd că vine un preot bătrân, cu crucea la piept, întrebând pentru mitropolitul. Să îndeasă pin norod, toţi îi fac cinste şi loc, să apropie către pominitul boieri, şi nu ştiu ce au grăit prin pantomiceşti sămne. Şi n-au zăbăvit acoló, că glonţul au trecut pe lângă dânsul şi au omorât pe un neguţătoraş ce închidé uşa dughenii, lângă poarta ce-i zic a hanului turcesc. S-au întors dar bietul preot spre mitropolie, învăţând şi sfătuind pe norod să nu-şi versă sângele în zadar. M-am dus şi eu la gazdă, pi lângă huietul clopotilor [...] A doua zi m-am sculat de dimineaţă şi m-am dus spre mitropolie, unde am văzut

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe cel de ieri preot bătrân vorovind cu preosfinție sa. După aceea au mers la prefectul latinilor, cu carile au mers la Curte, între norod. Ce a fi grăit cu oamenii nu ştiu, dar l-am văzut că pi altă poartă au întrat la Măria Sa vodă, iară de acoló au ieşit cu un muscal mare. Atuncea am întrebat pe unul din glotaşi cini este moscalul şi acel bătrân preot. Mi-au spus că unul este consulul moschinesc Pizani, şi celălalt protopopul Lazăr. Acesti spuindu-mi, s-au dus de la mine, şi mie îmi păre rău că nu ştiu pi omul. Şi iată văd pi vorbitoriul meu de ieri Antohie, carile să tot codé pi la laturi din primejduincioasăle locuri. Pi acela dar l-am poftit să-mi spuie de preutul acela, iară el au început a-mi zice că preotul Lazăr este cu oarecare deosăbite vrednicii între duhovnicească tagmă şi cum că legiuit i s-au dat de cătră mitropolitul ţării a purta crucea la piept, ca unul ce este cu titlul întâi a Moldaviei protopop, adăogând a-mi spune că acest protopop, pentru slujbele cele cu vredneca laudă, au câşligat văzute daruri de la două mari împărăţii, adecă de la Austria şi Rosia. Când gândul meu să tindé cu socotinţă de acest al Moldaviei duhovnicesc arhimandrit, iată şi el păşă cătră norodul ce sta lângă poarta Curţii. Din periérghie m-am dus şi eu după el, şi cu adevărat l-am văzut, ca pi Dimosthenis, cu puternece cuvinte îmblânzând pi norod, care s-au şi înduplecat a merge după el la mitropolie. Venit-au şi săcritariul aghenţiii austriaceşti din Iaşi, dumnealui Cantimir, carile iarăşi pi ai săi au sfătuit să să liniştească. Aceasta era luni, la 9 tot a lui iunie, pe la 3 ceasuri din zi. Deodată am văzut pi zid doi boieri, carele unul, după cum am auzit, era ginerile Înălţimii Sale lui vodă, dumnealui hatmanul Costandin Bogdan Palade. Pre acesta dar l-am auzit strigând: «Părinte protopope Lazare, sârguieşte a depărta gloata de aicea!». Nu ştiu ce răspundé protopopul, că l-am văzut înălţând crucea în sus. Dar n-au ţinut-o mult, căci arnăuţii slobozind focurile armelor, au căzut doi morţi lângă slăvitul Lazăr. El, săracul, gândind că singur este rănit, au început a face reteradă, şi oamenii după dânsul, spre mitropolie. M-am dus şi eu" (f.5^{r}-6^{v}).

La mitropolie călătorul vede pe mitropolit, pe aga şi pe hatman îndemnând mulţimea să se întoarcă la casele lor. „Iară bătrânul protopop era lângă stăpânul său şi din amvon arăta norodului cu temelnece dovezi, făcându-i să cunoască datoriele sale. Cu un cuvânt, norodul s-au omelit şi s-au rugat că de acum măcar să nu fie osândit. Acoló să fi auzit jurământurile din partea mitropolitului şi a celor doi magnaţi! Şi fiindcă nu auziia tot norodul, deci preaosfinţie sa au trimis cu boierii pe protopopul Lazăr, ca în loc de crainici, să vestească din partea mitropolitului şi a boierilor că toate pricinuitele jafuri să vor întoarce, şi de acum înainte nici unul nu va pătimi nicicacum rău. Ba, spre încredinţare li s-au dat tocma în scris făgăduinţile, pre cartea gospod cu peceti, ce li s-au aruncat din năuntru Curţii, cu sfinte legături spre împăcarea lor. Pre aceea, zic, o au iscălit mitropolitul cu boierii. Mie mi să păre că prin aceasta au luat pricina tulburării sfârşit" (f.6^{v}-7^{r}).

Agitaţia a reînceput însă când unii dintre răsculaţi au adus în faţa mitropoliei „cu căruţăle morţii şi răniţii, a cărora sângele roşiia podelile. Iară ierarhul Veniamin, acoperindu-şi faţa, cu întristat suflet au întrat în mitropolie cu boierii, şi cu norodul după dânşii, trăgând clopotile în toate părţile. Atuncea au început

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a veni la mitropolie consolii rusăsc, nemțăsc și prusienesc, cu mulți boieri din starea dintăi și alți arhierei. Eu, văzând de iznoavă fierbere mare [...], pi lângă mulțimi m-am văzut aproape de cei mari. Acultam pi consul[ul] rusăsc cum lua grija norodului, cătră cari au zis să deie în scris adecă jăluirile sale cătră consul. Așadar, gloata căuta logofăt, și au găsit pe un preotul Ioan de la Vulpe. S-au dus cu el la scris, când despre altă parte am văzut că vro câțva din norod viind au apucat de spate pe bătrânul preotul Lazăr, carile sta lângă mitropolitul, și l-au cărăbănit cu sine, precum să zice, cu nepusă în masă, ca el să scrie jaloba. Și așa, n-au zăbăvit zece menunte și jaloba era gata, pe scurt, însă mult cuprinzătoare [...] Și când în ființa celor mari era acum să să facă linește, iată unul alergând striga: «Mergeți de trageți clopotile, căci de iznoavă aduc pe morții omorâți de arnăuți!» Atuncea așa tulburare mare s-au făcut, încât mitropolitul, arhiereii, boierii, consulii și neguțătorii în clipeală de ochi s-au făcut nevăzuți de frică, adecă toți pe supt cumpăt au fugit. Și fiindcă pi poarta ce mari nu puté nimeni să iasă de norod, deci pre acea despre Bahlui au trecut, prin care mai târzior am ieșit și eu, că mă cuprinsăsă frică. Și dosind ulițile, m-am văzut la colțul unii curți unde era marca unii pajure spintecate. Am priceput că este locul unde șade consulul cel rusăsc. Acolo dar m-am răzămat de m-am odihnit, unde au sosit și mergătoriul înainte protopopul Lazăr cu norodul. Să părea că bătrânul să vădé ca feredeu, așa curgea după el norodul. Toți din consulat au ieșit la poartă, unde să afla și procurorul de la Chișinău, dumnealui Ioniță Bașătă. Ce s-au grăit, ce s-au lucrat acoló nu știu, dar văzând potolirea din toate părțile, m-am dus și eu" (f.7^{r}-8^{v}).

În relatarea deznodământului acelor dramatice întâmplări, călătorul aduce în prim plan pe mitropolitul Veniamin, care, în numele adevărului și al dreptății, înfruntă cu demnitate domnia și pe boierii țării: „Apoi, la 10 și 11 tot a aceștii luni, s-au făcut în Curte sfat de obște. Și boierii au făcut anafora cătră vodă, arătând că ciumă au fost și este, și scularea norodului n-au fost de altă ceva decât numai din bețiile și nesupunirea, și cum că sânt vredneci de pedeapsă. Ah, iubitul meu prietin, de față m-am întâmplat când au venit un boier la mitropolitul să iscălească pi acea anafora. Atuncea cu adevărat am văzut pre acel preasfințit ierarh ca pi Chichéron în Capitolia Romii fără siială grăind mie de adevăruri și ca un al doilea Hrisóstom împotriva Evdóxiei pentru strâmbătatea ce făcuse văduvei să punea pentru norod, dovedind cu temelnece voroave că scularea aceea a norodului nu să poate numi revoluție sau zurba, ce mai vârtos cu plecată jalobă cerându-și pronómiile sale, spre scăparea de asupririle ce i-au cuprins despre jăfuitorii dregători. Apoi, întorcându-să cătră Maria Sa vodă, cu bărbăție i-au grăit că din pricina blândeților Înălțimei Sale au venit norodul din pătimirile acestea la diznădăjduire, și nu numai să aibă iertare, dar și milostivire să afle; «iară eu a iscăli anaforaoa nu poci, împotriva științii mele». Atuncea am văzut că un boier, viind la mitropolitul, cu lacrimi să ruga ca să iscălească, spre carile omilit uitându-să preaosfinție sa i-au zis: «În ceasul acesta nu te privesc de alt fel decât ca pre unul din dumneavoastră», arătând cu mâna la boieri [...]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi, în sfârşit, au zis: «Luaţi de la mine cârja, de nu vă plac a fi mitropolit, că mai bine voi protimisi depărtarea de la scaun, decât să mă lipsăsc de Hristos, pentru depărtarea nedreptăţii!». Atuncea am sfârşit şi eu periérghia me şi m-am dus la gazdă, rugând pi Dumnezeu ca pi acel feli de păstori să-l înmulţască între pravoslavnicul norod" (f.8^{v}-9^{v}).

În finalul scrisorii, dezamăgit, călătorul îşi mai informează prietenul că „în loc de a să împlini după jurământul făgăduinţile, bieţii oameni să pedepsesc cu bătăi, cu temneţă, cu ocne, cu surguniri şi cu alte osândiri. Eram dorit să fac cunoştinţă cu acel minunat protopop Lazăr, dar am înţăles că să află supt politicesc arest la mitropolie. Cu atâta dar fug de această nouă Athina, unde cu asăminea preţ să dă plata îmbunătăţiţilor bărbaţi pentru slujbele patroniceşti. O, de ar păzi numai Hristos pe oraşul Iaşii de pustiirea Athinii! Până aicea, vestindu-ţi de peristasurile Iaşului, ca unul ce numai atâta ştiu, şi Domnul Dumnezeu să nu trimită, întru mânia sa, adevărata ciumă, după cum o cer cei ce nu să tem de Dumnezeu. Iară poate de la alţii mai mult te vei înştiinţa, numai de ar fi drepti" (f.9^{v}-10^{r}).

3. Informaţia istorică din această relatare a fost folosită de mai mulţi cercetători care s-au referit, tangenţial sau mai pe larg, la evenimentele petrecute la Iaşi în iunie 1819. O sinteză critică a tuturor informaţiilor cunoscute privitoare la răscoala de atunci, la amploarea şi la multiplele ei cauze a făcut Al. Zub, în studiul *Cu privire la unele frământări sociale din Moldova, în anul 1819. Un episod din viaţa mitropolitului Veniamin Costachi*[1]. În prezentul articol noi ne-am propus să elucidăm problema paternităţii acestui text, oferind astfel posibilitatea lecturii lui şi ca document literar, un excelent reportaj şi un necruţător pamflet la adresa administraţiei fanariote corupte şi a boierimii oportuniste sau complice la corupţia administraţiei. În acest scop îl şi reeditâm integral, în anexa articolului.

4. Toţi cercetătorii care au folosit în diverse studii informaţii din relatarea prezentată mai sus au considerat drept autor al ei pe acel necunoscut călător *Leon Lazul Bucovineanul* sau *Laz Leon Bucovineanul*, care o semnează. Al. Zub presupune că acesta a fost un călugăr[2]. Într-adevăr, desele referinţe la texte biblice şi unele particularităţi ale stilului cărţilor religioase aflate în scrisoare pot constitui indicii că autorul relatării este un cleric, care însă voia să se ascundă sub numele şi portul unui mirean, cum rezultă din următoarea observaţie a bătrânului Antohie, interlocutorul său: „văd de pi *croiala hainelor tale* şi de pi graiul limbei că eşti străin" (s.n.).

Convingerea noastră, formată cu mai mult timp în urmă prin lectura textului publicat în „Uricariul" şi întărită în ultima vreme prin cercetarea aceluiaşi text aflat în ms. *4902* de la BAR, este că această relatare a fost scrisă de *protopopul Lazăr Asachi*, care, după cum vom vedea, se ascunde destul de transparent sub numele *Laz Leon Bucovineanul*. În mod evident, scrisoarea are

[1] Vezi MMS, XLV, 1979, nr. 3-4, p. 195-216.

[2] *Ibidem*, p. 204, 208, 210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o construcţie literară, în care informaţia istorică reală se împleteşte cu elemente imaginare. Călătorul şi bătrânul Antohie, care relatează desfăşurarea evenimentelor şi arată cauzele lor, sunt personaje fictive, create de adevăratul autor atât pentru a putea astfel să spună adevărul (crezut de el) despre evenimentele respective, cât şi (poate mai ales) pentru a-şi scoate în evidenţă, cu amănunte şi cu aprecieri laudative, contribuţia în derularea lor. Căci lui Lazăr Asachi îi plăcea să se laude şi să fie lăudat, ca şi fiului său Gheorghe Asachi. Contribuţia importantă a protopopului Lazăr la potolirea acelei răscoale, prin harul elocinţei sale, este evocată astfel de Gh. Asachi în elegia *La moartea părintelui meu. 1825*:

Al bisericei podoabă, el fi amvonei mândrie;
Câte ori prin blânde zise, prin cuvânt învingător
Storcea de la inimi crude lacrimi de înduioşie
Şi-nfrâna pornirea oarbă a-nvitatului popor![3]

Numele *Laz* din semnătura scrisorii poate fi numele de familie *Laz* (sau *Lazul*), atestat atunci în nordul Moldovei şi provenit de la s.n. *laz* „teren despădurit, transformat în loc arabil sau de păşunat; pădurice cu arbori mici; loc deschis; ogradă" sau, eventual, de la s.m. *laz* „negustor străin din Moldova, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, aparţinând unei populaţii originare din Asia Mică", dar el poate fi, în cazul de faţă, printr-un joc de cuvinte, şi prescurtarea numelui *Lazăr*. Numele *Leon*, din aceeaşi semnătură a scrisorii, este şi numele de călugărie pe care avea să şi-l ia Lazăr Asachi peste câteva luni, în anul 1820, pentru care este de presupus că se hotărâse mai de mult. Porecla *Bucovineanul* poate fi o aluzie la originea lui Lazăr Asachi din partea de nord a Moldovei (de la Herţa) şi la faptul că el a venit la Iaşi din *Bucovina*. Aceste coincidenţe între semnătura autorului scrisorii şi numele lui Lazăr Asachi nu ni se par a fi întâmplătoare.

Semnificativ este şi faptul că, după cum am văzut, în duminica respectivă acest Laz Leon Bucovineanul a mers să se roage la biserica Sfinţii Teodori din Iaşi. În *Addenda* studiului monografic *Lazăr–Leon Asachi în cultura română*, Sibiu, 1985, Î.P.S. Antonie Plămădeală a publicat, alături de câteva traduceri necunoscute ale lui Lazăr Asachi (*Logica* lui Condillac, *Manualul* lui Epictet şi altele), regestele unor predici ţinute de el la diferite biserici din Iaşi. Una dintre aceste predici are la sfârşit însemnarea: *Prot[opopul] Lazăr. [1]818, în Iaşi, la Biserica Sfinţilor Teodori, Tiron şi Stratilat* (p. 484). Este posibil deci ca prin anul 1818, poate şi în 1819, protopopul Lazăr, care nu avea parohie în Iaşi, să fi slujit şi predicat mai ales la această biserică, aşa cum prin anii 1809-1811 frecventa biserica Sfântul Nicolae Gospod (*ibidem*, p. 487, 488, 493, 494, 495).

În scrisoare este motivată cu grijă prezenţa pretinsului călător în fiecare loc şi moment al răscoalei. Este totuşi puţin plauzibil că un călător străin a putut fi de faţă la sfatul domnitorului cu boierii şi mitropolitul, care a avut loc la curtea domnească, în zilele de 10 şi 11 iunie, şi în care s-au analizat cauzele

[3] Gh. Asachi, *Opere*, vol. I, *Versuri şi teatru*, Bucureşti, 1973, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răscoalei, când mitropolitul a înfruntat pe domnitor şi pe boieri (vezi pasajul reprodus mai sus). La acel sfat *putea fi* însă *prezent protopopul Lazăr Asachi*, care a contribuit la potolirea răscoalei şi care l-a însoţit în cursul evenimentelor pe mitropolit. *El* a putut deci să-i scrie arhimandritului Sofronie: „Ah, iubitul meu prieten, *de faţă m-am întâmplat* când au venit un boier la mitropolitul..." (s.n.).

În favoarea paternităţii protopopului Lazăr Asachi asupra acestei scrisori trimise arhimandritului Sofronie de la Slatina pot fi invocate, de asemenea, legăturile vechi şi, probabil, prieteneşti dintre ei. Căci destinatarul scrisorii este Sofronie Clipa-Barbovschi, colaborator apropiat al lui Veniamin Costache încă de pe când el era episcop la Roman, unde Sofronie a fost hirotonit ierodiacon, în anul 1796, apoi ieromonah, încredinţându-i-se funcţia de ecleziarh al catedralei episcopale. În 1803, când Veniamin este ales mitropolit al Moldovei, el îl aduce pe Sofronie la Iaşi, numindu-l în 1804 arhimandrit al mitropoliei. Protopopul Lazăr şi arhimandritul Sofronie, ambii oameni culţi, cu ranguri înalte la mitropolie şi buni predicatori, au devenit, probabil, prieteni, fiind amândoi colaboratori de nădejde ai mitropolitului Veniamin. Între timp Sofronie a fost rânduit egumen la diferite mănăstiri, iar Lazăr a rămas în continuare la mitropolie, fapt la care *Laz Leon Bucovineanul* se referă în mod aluziv la începutul scrisorii. În anul 1821, când arhimandritul Leon Asachi se afla la Grozniţa, în nordul Basarabiei, aproape de Hotin, unde îl însoţea în refugiu pe mitropolitul Veniamin, stabilit în vecinătate, la Colincăuţi (o parte din moşia satului Colincăuţi era proprietatea mănăstirii Slatina), arhimandritul Sofronie îi trimite scrisoarea primită în anul 1819, cu următorul mesaj, pe pagina de la sfârşit: „Cu cea în Hristos frăţasca dragoste mă închin Sf[inţiei] Tale, Cinst[ite] Păr[inte] Arhimand[rite] Leóne. Fiindcă te afle în părţile aceste, îşi trimit pentru zăbavă această novitá, deşi veche este, însă vrednică în cuprinderea eii, şi sânt al Sf[inţiei] Tale în Hristos iubit frate şi rugători, † Sofronie arhimandrit. 821, iuni 5, mănăstirea Slatina" (vezi fotocopia alăturată). Să nu fi ştiut arhimandritul Sofronie că scrisoarea respectivă îi fusese trimisă, într-o copie, de însuşi Lazăr (acum Leon) Asachi şi că era redactată de el? Este greu de crezut. De altfel şi mesajul lui Sofronie către Leon Asachi, citat mai sus, este cam misterios. Se poate ca protopopul Lazăr (apoi arhimandritul Leon) Asachi şi arhimandritul Sofronie Clipa-Barbovschi să fi fost, ca şi mitropolitul Veniamin, membri ai lojei francmasonice care activa atunci în Moldova, iar protopopul să fi relatat în scrisoarea trimisă prietenului său, într-o manieră criptică, desfăşurarea unui protest al populaţiei împotriva abuzurilor şi corupţiei administraţiei, instigat probabil de cercurile francmasone locale, cu concursul substanţial al consulatului rusesc.

În colţul din stânga jos al aceleiaşi pagini (vezi fotocopia) se află însemnarea autografă a lui Leon Asachi: „821, iuni 22. Eteriştii au tăiet la Herţa pe rând, miercurea înainte mesii".

5. Dovezile peremptorii că această *Înştiinţare* este opera lui Lazăr Asachi ni le oferă însă particularităţile lingvistice ale textului, care sunt identice cu cele ale scrierilor sale autografe publicate de Î.P.S. Antonie Plămădeală în *Addenda*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

studiului *Lazăr–Leon Asachi în cultura română*, menţionat mai sus. Comunitatea acestor particularităţi lingvistice este uşor de observat la lectura paralelă a textelor respective. Citãm doar câteva exemple mai semnificative.

1. În traducerea *Logicii* lui Condillac, Lazăr Asachi foloseşte des creaţia lexicală neobişnuită *pedesuprime* s.f. „suprafaţă": „triunghiul este *pedesuprime* închietă cu trei linii" (p. 267; cf. şi 268, 269, 283, 292, 293), „vedem *pedesuprimea* trupurilor, ne atingem de ele" (p. 303; cf. şi 234). Acelaşi cuvânt, folosit într-o accepţie mai largă, se întâlneşte şi în *Înştiinţarea* pe care i-o atribuim: „cunoşteam din fisiognomia lui că are mai multă ştiinţă de cum *pedeasuprimea* stării îl arăta pre el" (f.2^{r}). Neînţelegând cuvântul, Th. Codrescu l-a transcris în „Uricariul": *pe de asupra'mi* (p. 75). Această creaţie lexicală nu mai apare la alt autor sau traducător român de atunci. Doar Gh. Asachi, în cursul său de geometrie predat la clasa de inginerie hotarnică din Iaşi, în anii 1814-1818, a folosit termenul *deasuprime* „suprafaţă"[4]. În aceeaşi traducere a *Logicii* lui Condillac se găsesc şi alte creaţii lexicale similare, care îl singularizează pe Lazăr Asachi între intelectualii români ai vremii: *aceime* „identitate" (p. 278, 283, 286, 313), *pedenafarime* „exterioritate" (p. 304), *poatefiime* „probabilitate" (p. 301) şi altele.

2. Folosirea formelor articulate ale unor substantive, în locul celor nearticulate. În scrierile lui Lazăr Asachi: „cu bună samă n-au gândit nici pentru *definiţiile*, nici pentru axiomata, nici pentru *prinţipiile*" (p. 204), „pentru că sâmţirea cadrele aceloraş puselor înainte prăviri zugrăveşte în *sufletul*" (p. 214), „adecă alte chipuri a căuta, şi între *închipuirile* a face altă oarecare rânduială" (p. 215), „ţiu minte că în *şcoalele* mă învăţa cum că..." (p. 231). În *Înştiinţare*: „apuc pungulita, o pui în sân şi uit de *mâncarea*" (f.1^{v}), „s-au arătat ca oarecând Hersilia la Râm şi Herminia la *amazoancele*" (f.2^{v}), „scularea norodului n-au fost de altă ceva decât numai din *beţiile* şi *nesupunirea*" (f.8^{v}), „în loc de a să împlini după *jurământul* făgăduinţile, bieţii oameni să pedepsesc" (f.9^{v}).

3. Sintagmele neobişnuite *de acest fel* „astfel" şi *de alt fel* „altfel, altminteri". În scrierile lui Lazăr Asachi: „*de acest feli* însuşită însămnare este graiului voia" (p. 233), „în boala ta să aibi *de acest feli* prieteni ca..." (p. 348), „mărirea unui *de acest feli* împărat" (p. 365), cf. şi p. 291, 296, „năravul acesta [...] nu să dobândeşte *de alt feli*, numai prin îndelungată deprindere" (p. 208), „nu putem *de alt feli* a cunoaşte ceie ce să lucrează într-însul" (p. 228), „s-ar ruşina a gândi *de alt feli* precum gândesc toţi" (p. 250), cf. şi p. 207, 260, 262, 269, 273, 287, 348, 411. În *Înştiinţare*: „nu te privesc *de alt fel* decât ca pre unul din dumneavoastră" (f.9^{r}).

4. S.f. *novitate* „noutate". În traducerea *Bordeiului indienesc* de către Lazăr Asachi: „dar s-aflăm vreo *novetate*/ Toţi dorim..." (ap. A. Plămădeală, *op. cit.*, p. 148). În *Înştiinţare*: „altă *novitate* n-am cu care să te mai ostinesc" (f.9^{v}). Adj. *noavă* „nouă" este des folosit în scrierile lui Lazăr Asachi: „*noavă* ştiinţă" (p. 217), „*noave* puse înainte prăviri" (p. 223), „*noave* închipuiri" (p. 264) şi altele.

[4] Vezi N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962, p. 285.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. Adj. *furtunatic* „furtunos". Într-o traducere a lui Lazăr Asachi: „merge pe o vreme de tot *furtunatecă*" (p. 445), „vremelnicia cea *furtunatică* de aici" (p. 448). În *Înştiinţare*: „am rămas tot întru aceste *furtunatece* învăluiri" (f.1[r]).

6. Adj. *îmbunătăţit* „bun; cu calităţi" şi *înrăutăţit* „rău; cu defecte". În scrierile lui Lazăr Asachi: „a să cinsti prin *îmbunătăţite* fapte" (p. 319; cf. şi 449), „omul cel *îmbunătăţit*" (p. 326), „cea mai sfântă faptă a *îmbunătăţitului* om" (p. 468), „să se teamă de moarte tot *înrăutăţitul* om" (p. 470). În *Înştiinţare*: „*îmbunătăţitul* Domn" (f.4[v]), „acei doi *îmbunătăţiţi* boieri" (f.6[v]), „*îmbunătăţiţilor* bărbaţi" (f.9[v]), „nu ştiu care *înrăutăţit* au dat..." (f.4[v]).

7. Adj. *neomenit* „inuman". În traducerile lui Lazăr Asachi: „a pune pe acest *neomenit* împărat în urâciunea tuturor" (p. 324), „s-au supărat de aşa *neomenit* oaspe" (p. 434). În *Înştiinţare*: „să afle vreun chip spre a tâmpi pre această *neomenită* ciumă" (f.3[r]).

8. Adj. *primejduincios* „primejdios". În traducerile lui Lazăr Asachi: „[apa] este turburată, *primejduincioasă* dar curând trecătoare" (p. 323), „petrecere cu nebunii este *primejduincioasă*". În *Înştiinţare*: „să tot code pe la laturi din *primejduincioasăle* locuri" (f.5[v]).

9. Adj. *temelnic* „temeinic". În traducerile lui Lazăr Asachi: „*temelnice* închipuiri" (p. 223, 225, 228), „nu are *temelnic* cuvânt" (p. 329), „vei tălmăci cu *temelnice* voroave că..." (p. 355), „vei afla adevărul [...] cu acel feli de *temelnice* dovezi" (p. 368), cf. şi p. 215. În *Înştiinţare*: „din amvon arăta norodului cu *temelnece* dovezi..." (f.6[v]), „dovedind cu *temelnece* voroave că..." (f.8[v]).

10. Adj. *văzut* „evident". În traducerile lui Lazăr Asachi: „după măsura ceii mai *văzute* între ele potriviri" (p. 255), „deopotrivă vederare adevărului atârnă pe *văzută* aceime unei socotinţe cu alta" (p. 278), cf. şi p. 313, 369. În *Înştiinţare*: „au câşligat *văzute* daruri de la două mari împărăţii" (f.6[r]).

6. Identificarea lui Lazăr Asachi ca autor al relatării asupra răscoalei de la Iaşi din anul 1819 sporeşte moştenirea literară a cunoscutului cărturar cu o scriere originală, în care autorul dovedeşte reale calităţi de reporter şi pamfletar. În aceeaşi perioadă, corupţia administraţiei şi oportunismul marii boierimi din Moldova constituiau obiectul unor virulente pamflete ale comisului Ionică Tăutu. Un rechizitoriu similar la adresa administraţiei fanariote corupte, realizat prin acelaşi procedeu literar utilizat şi de Lazăr Asachi, făcuse cu câteva decenii în urmă ierodiaconul Gherasim Putneanul de la episcopia Romanului († 1797), în pamfletul intitulat *Corespondenţie între doi streini asupra obiceiurilor Moldovii şi Ţării Munteneşti*[5].

[5] Vezi *Un scriitor român necunoscut din secolul al XVIII-lea*, în AIIAI, XXIII, 1986, partea 1, p. 239-254, reprodus în volumul nostru *Contribuţii la istoria literaturii române. Studii şi note filologice*, Iaşi, 1997, p. 285-319, sub titlul *Ierodiaconul Gherasim Putneanul de la episcopia Romanului, un scriitor căutat timp de un secol şi jumătate*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

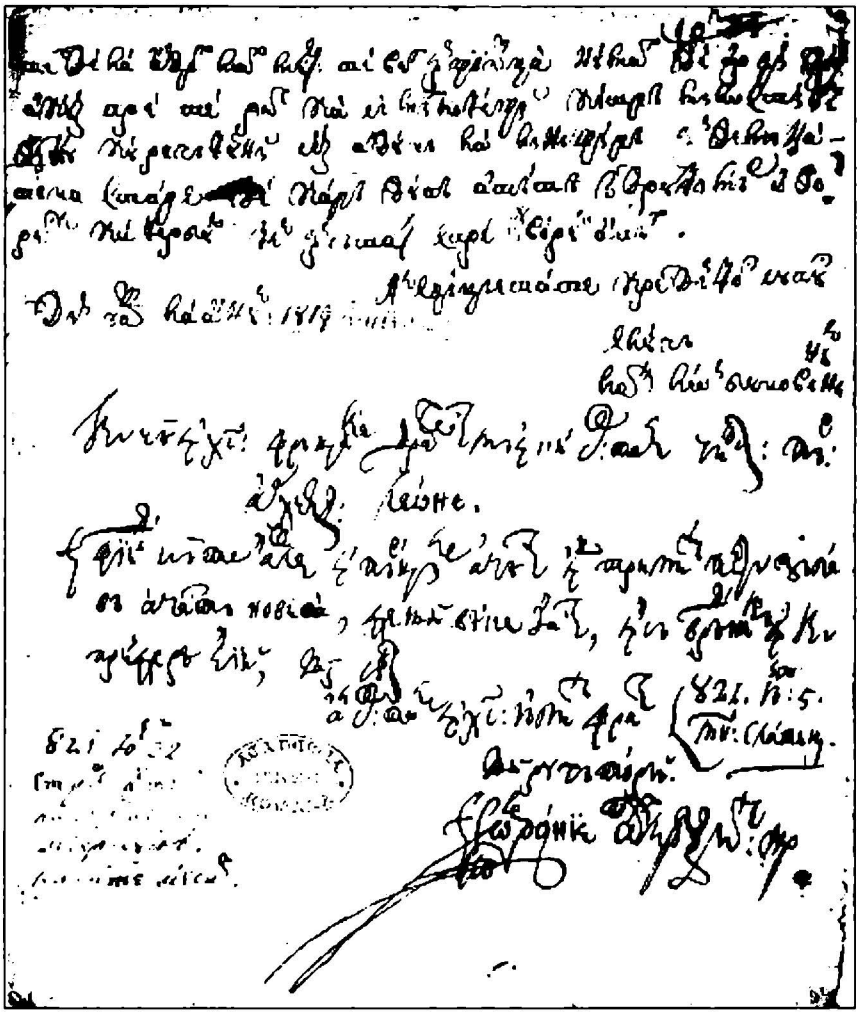

Ms. *4902*, f. 10[r]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXĂ*

Înştiinţarea lui Leon Lazul Bucovineanul către sfinţie sa părintele arhimandritul Sofronie din sfânta mănăstire Slatina, din ţinutul Sucevei, pentru întâmplarea din Iaşi, când s-au rădicat norodul cu strigări către Curti pentru strâmbătăţile sale, luând şi pi mitropolitul ţării cu dânşii.

Prea Cinstite Părinte Arhimandrite Sofronie,

Vremea, care în sini mistuieşte pre toate, au făcut şi între noi dispărţiri ca aceea, încât ani au trecut fără să ne videm, măcar că pe sf[inţia] ta au rânduit la locul cel de plăceri, spre a se linişti sufletul, după nu mici sau puţini ispite prin cari au trecut, iară eu am rămas tot întru aceste furtunatece învăluiri, spre a mânca pânea durerii, dar totuşi până acoló nu mă lipsăsc, slăbit la inimă, ca să dau uitării pe cei ce până acum îi iubesc (măcar că din partea lor către mini în ce chip este nu ştiu). Cu toate acestea, fără a te îngreuia, priimeşte prin această smerită a me epistolie ştiinţă de a me stare şi, jălindu-o din iubirea de oameni, socoteşte peste câte stânci nimereşte omul în viaţa sa. Eu, Cinstite [f.1r] | Părinte, dat-am mie nu puţine ostinele (de când ne-am răzleţit), căţărându-mă de la feliuri de stânci, dar tot de-a răstăgolul m-am întors. Şi aşa, rătăcind în lumea aceasta ca pin codrii Chidariului**, am nimernicit în trecutile zile la oraşul Iaşii, unde nădăjduiam a mă odihni puţin după atâtea neticniri ce le-am suferit în călătoria pezodromíei[1] mele.

Deci, la opt zile ale lunei aceştiia a lui iunie, anului curgător 1819, fiind ziua soarelui, precum o numeşte învăţătoriul bisăricii sfântul Iustin filósoful şi mucenicul, adecă duminecă, m-am dus la bisărică, după creştineasca datorie, a Sfinţilor mucenici Teódori, de unde, luând blagoslovenie, m-am dus la gazdă (căci iaşii[2] nu sânt grabneci a frângi pâni la cel străin). Şi şăzând de hrana zilii gândind, apoi deşchizând visteria me, cuprinzătoare[3] capitalul[4] de vreo câteva părale, cu aşa mare chibzuială li-am împărţit, încât să nu fiu flămând, şi să mai rămâie, când fără de veste aud neobicinuit zgomot. Mă uit pi fereastă şi văd alergări de oameni pi uliţă. Eu, înspăimântat, apuc pungulita, o pui în sân şi uit de mâncarea. În mijlocul gloatei alerg şi, cu durerea [f.1v] | inimii, privesc în feţile lor ce era zugrăvite cu văpsăle negre năcazurile, ca acelor cetăţăni pe cari-i bombardirisăşte vrăjmaşul. Întreb de pricină, dar în loc să-mi spuie cineva, fieştecarile striga: „Până când vom suferi acestea? Să mergem, să mergem!". Şi aşa, în chipul pohoiului, s-au dus spre mitropolie. Eu, rămâind uimit, iată văz pe un bătrân, pe carile l-au

---

* Reproducem aici textul din ms. *4902* de la Biblioteca Academiei Române, f. 1-10. Marcăm sfârşitul fiecărei pagini din manuscris cu câte o bară, precedată de indicaţia numărului de ordine al paginii respective, în croşete. Glosele marginale ale autorului sunt coborâte în subsolul paginilor, fiind însemnate cu asteriscuri şi tipărite cursiv. Tot în subsol am glosat, între ghilimele, unele slavonisme sau grecisme mai puţin cunoscute şi alte cuvinte care necesită o explicaţie. De asemenea, am reprodus cu caractere cursive cuvintele şi frazele transcrise greşit de către copist, care au fost corectate în textul editat. Acestea, ca şi glosările între ghilimele, sunt însemnate cu cifre arabe.

** Glosă marginală: *La Cântarea Cântărilor.*

[1] „deplasare pedestră, pe jos".

[2] „ieşenii".

[3] Ms.: *cumprezitoare.*

[4] Ms.: *căpitatul.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nevoit picioarile a să întoarce îndărăpt, că vini spre mini suspinând. L-am întâmpinat şi, sprijinindu-l, l-am pus să şază pi un tomorug[5] ce să întâmplasă. Şi luând sama, cunoşteam din fisiognomia lui că are mai multă ştiinţă de cum pedeasuprimea[6] stării îl arăta pre el. Pentru aceea l-am rugat să-mi povistească de această îngrozitoare privelişti, iară el, întorcându-să spre mini şi cu amăruntul luându-mi sama, au zis: „Văd de pi croiala hainilor tali şi de pi graiul limbei că eşti străin, şi după cum pricep, multe ai văzut pi unde ai îmbļat, dar totuşi[7] socotesc că n-ai nimernicit la mai nenorocită ţară şi oraş precum al nostru". Şi iarăşi poftorind[8] suspinul, au început să-mi istorisască: „La anul 1812, după ce s-au făcut legătura păcii între două mari împărăţii, zic [f.2^r] | otomaniceşti şi a Rósiei, strălucitoarea Poartă, pentru vetejiele cele nu [cu] neobosite ostinele a Prea Înălţatului Domn Scarlat Calimah voievod pe vremea războiului, cu cari s-au arătat ca oarecând Hersilia la Râm şi Herminia la amazoancele*, l-au rânduit aicea Domn. Blândeţile, bunătatea, priinţa, râvna, iubirea de oameni a acestui oblăduitor prorocea norodului desfătată petrecere supt aşa înţăleaptă ocârmuire. Toţi băte în palme de bucurie că, după întâmplarea vremii a trecuţilor ani**, vor vidé sănătoasă zile. Însă nu să ştie din ci pricină au aflat ciuma plăcere plimbării sale pe la această ţară, şi totdeuna cu hotărâre pe la vremi când norodul are mai multă nedejde de câşlig, pentru plata birurilor şi a chivernisălii sale. O, Dumnezeule, ce nu s-au făcut spre depărtarea aceştii curioaze ciume[9]! Preoţii cu arhiereii fac neîncetate rugi, norodul cu o samă de boieri şi neguţători întind rătundele daruri, însă toate în zădar. Cumplita de rugăciuni nu bagă samă, de daruri nu să satură. Şi aşa, numai cât de obşte năcăjăşte pe toţi, afară de cei ce cu dipărtarea să arată cătră dânsa. Patru ani [f.2^v] | şi mai bini de când îşi bate joc această vicleană ciumă şi de Domn, şi de mitropolitul, şi de toţi boierii. Câte împiedecări au pricinuit neguţătorilor la alişverişurile lor, câte lacrimi s-au scurs din ochii săracilor, câţi bani s-au deşărtat din lăzile bogaţilor spre îmblânzirea aceştii neauzite ciume! Dar neîmpăcata, ca o oarbă şi surdă, tiranisăşte fără milostiviri pe toţi. Şi ce este mai de mirare, că nici omoară, după a ei cruzime, nici lasă ca să petreacă oamenii fără de grijă. Şi întru aceasta vieţuim toţi. O, de ai fi fost aicea (zisă bătrânul Antohie; aşa să numea acel povestitori), ai fi avut ce spune pe la patrioţii tăi, văzând chinuirea obştească a norodului de aicea prin feliurite chipuri, şi tot din pricina ciumii!". Eu, omilindu-mă de jalneca spunerea istorisitoriului meu, i-am zis: Pentru sfinţii Macavei, cum să poată fi aceasta? Au doară nu sânt aicea ocârmuitori, boierii din luminatul Divan, patrioţi cu durerea inimii? Şi au doară nu privighează cu toţi ca să afle vreun chip spre a tâmpi[10] pre această neomenită ciumă, ca să rămâneţi de la o vremi pacinici? Că întru adevăr neauzită este până acum ciumă de acel feli că ea nerăzleţit să petreacă în ţară, şi numărul norodului să să înmulţască. Eu nu poci răzbate pe uliţile Iaşului (i-am zis) de norod tot sănătos, [f.3^r] | şi nu văd împuţinarea de oameni. „Aşa este, răspunsă lăcrămând Antohie. Pentru aceasta ciumă încă nu s-au aflat om să priceapă meşteşugul eii. Ocârmuirea au pus toată a ei silinţă de a eii dezrădăcinari, şi nu s-au putut. N-au rămas aicea nici casă, nici ale casăi

[5] „bucată de lemn gros, dintr-o tulpină de copac".
[6] „suprafaţa, aparenţa".
[7] Ms.: *totoşi*.
[8] „repetând".
* Glosă marginală: *Vitejia impărătesălor acelora*.
** Glosă marginală: *A războiului*.
[9] Ms.: *lume*.
[10] „a toci, a atenua, a face inofensivă".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lucruri nescuturate, nespălate, nedișărtate, ba și arsă, ca doară ar afla-o, însă fără de folos. Și minunează-te, că ciuma aceasta s-au pus numai pe capul celor de starea de gios, iară la cei mari nu cutează. Acum nu demult, despre podul Albineţului au murit vro câțiva oameni. Și măcar că de altă boală, dar pentru că n-au fost în stare a o întări cu bani (fiind săraci), s-au hotărât că-s de ciumă. Deci au închis din pricina aceea piste 800 de casă, fără să le poarte de grijă pentru hrană și ce ar fi mai de nevoie. Și măcar că din mila lui Dumnezeu toți sânt sănătoși, însă fără plată nu-i lasă să treacă cordonul cel însămnat cu funii și să meargă la oraș să-și cumperi bucate. Precum astăzi dimineață, un sărac au trimis la oțăt de două păr[ale] pe o copilă mică, cari viind un bulucbașa[11] ce s-au întâmplat acoló, n-au lăsat copila să meargă înainte, ci, luând păralile, le-au băut, iară oțătul pe datorie l-au luat. Ta [f.3^{v}] | tăl copilii înțălegând, au făcut strigare, iară megieșii dosluşind[12] pricina și făcând de știre la toată mahalaoa, s-au adunat mulțime. Și fiindcă era cu toții necăjiți, au stricat funiile strigând: «Au doară și pi noi vor să ne năcăjască, ca în trecuta toamnă pe jidovi?». Și așa, grămădindu-să diznădăjduirea la un loc, s-au pornit cu toții la mitropolitul țării, că la noi preosfinție sa este obștesc apărători, după vechiul obicei".

Când încă era să mai spuie ceva isteţul Antohie, iată am auzit despre mitropolie o spăriitoari strigari și trageri de clopote. Am purces amândoi, dar eu, simțindu-mă[13] în mai multă vârtuti[14], am alergat înainte, și neștiind drumul, am nimerit pi ulița aceea unde era agia și hătmănia. Am stătut de departe, ca pentru să văz sfârșitul, însă n-au fost nimică, că toți pricinuitorii au fugit, iară oamenii ce era pi acoló s-au dus după ceialalți la mitropolitul Veniamin, căruia jăluindu-să, deodată s-au rugat și l-au silit, ca Machidoneanul pi Pithea*, să meargă cu dânșii la Domnul Calimahul, cerând punere în bună rânduială orașului și țara. Și fiindcă era slo [f.4^{r}] | bod oricui, m-am dus și eu. Socoteşte în ce stare să afla sufletul acestui mare om, zic a mitropolitului! Sudorurile pica din el ca picăturile de sânge, fața schimbată, inima mâhnită, puterea slăbită, și viderea chipului întru asămănari cu cel ce-și dă sufletul. Cu totul străină și pre jalnecă privire! Din întristarea aceasta începusă și pi mini a-mi părăsi vârtutea[15], dar stropindu-mă cu apă de Colonia m-am trezit. Și așa, cum au[16] fost nepotrivit, această litanie au sosit la porțile Curții. Am văzut pe îmbunătățitul Domn păşind spre întâmpinarea norodului. Eram dorit să văd ceva lucru de plăceri, dar însă nu știu cari înrăutățit au dat proiectul[17] său Măriii Sali, că s-au întors cu spatile spre norod, și porțile întru acelaşi menunt s-au închis. Iară pi mitropolitul, [ca] cu acea de foc căruță, l-au răpit din mijlocul obștiei și l-au suit la înălțimea casălor unuia prea de treabă boier ce-i zic Gligorie Ghica, carele, după cum am auzit, este dintre toți boierii cei mari simțitori patriot. Din casa dar aceea să uita preosfințitul la nesfințite fapte a arnăuților domnești, [f.4^{v}] | că ticălosul[18] norod, ca un[19] golit de arme și de scoposul zurbalei, s-au grămădit la poarta Curții strigând: „Pentru ce s-au închis porțile, de vremi ce noi cerem milă?". Iară arnăuții, suindu-să pi zid, arunca

[11] „comandant al unui grup mai mic de militari".
[12] „pricepând, desluşind". Ms.: *doşloşind.*
[13] Ms.: *simsindu-mă.*
[14] Ms.: *vurtuti.*
* Glosă marginală: *La gâcitoarea.*
[15] Ms.: *vurtutea.*
[16] Ms.: *am.*
[17] Ms.: *proiectosul.*
[18] „nenorocitul, disperatul, jalnicul".
[19] Ms.: *on.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în norod cu pietri, şi norodul fără de minte arunca aceleaşi pietre de le zvârlé piste[20] zid. Şi aşa hărăţindu-să[21], numai am auzit din puşti vâjiind glonţurile. Şi căzând morţi şi răniţi din norod, m-am dat în laturi, mirându-mă de unile ca aceste. Şi când acum eram gata să merg la gazdă, iată văz că vine un preot bătrân, cu crucea la piept[22], întrebând pentru mitropolitul. Să îndeasă pin norod, toţi îi fac cinste şi loc, să apropie către pominitul boieri, şi nu ştiu ce au grăit prin pantomiceşti sămne*. Şi n-au zăbăvit acoló, că glonţul au trecut pe lângă dânsul şi au omorât pe un neguţătoraş ce închidé uşa dughenii, lângă poarta ci-i zic a hanului turcesc. S-au întors dar bietul preot spre mitropolie, învăţând şi sfătuind pe norod[23] să nu-şi versă sângele în zadar. M-am dus şi eu la gazdă, pi lângă huietul clopotilor[24] ce [f.5r] | în toate părţile trăge nebunii norodului. Mult am căutat pe al meu Antohie, dar nu l-am[25] găsit. Deci m-am culcat supărat[26], fiind sătul de greţoasăle priviri, şi am petrecut noaptea aceea fără mâncari şi somn.

A doua zi m-am sculat de dimineaţă şi m-am dus spre mitropolie, unde am văzut pe cel de ieri preot bătrân vorovind cu preaosfinţie sa. După aceea au mers la prefectul[27] latinilor, cu carile au mers spre Curti, între norod. Ce a fi grăit cu oamenii nu ştiu, dar l-am văzut că pi altă poartă au întrat la Măria Sa vodă, iară de acoló au ieşit cu un muscal[28] mare. Atuncea am întrebat pe unul din glotaşi cine este moscalul şi acel bătrân preot. Mi-au spus că unul este consulul[29] moschicesc Pizáni, şi celalalt protopopul Lazăr. Acesti spuinsu-mi, s-au dus de la mini, şi mie îmi păré rău că nu ştiu pi omul. Şi iată văz pi vorbitoriul meu de ieri Antohie, carile să tot codé pi la laturi din primejduincioasăle locuri. Pi acela dar l-am poftit să-mi spuie de preutul acela, iară [f.5v] | el au început a-mi zice că preotul Lazăr este cu oarecare deosăbite vrednecii între duhovniceasca tagmă şi cum că legiuit i s-au dat de către mitropolitul ţării a purta crucea la piept, ca unul ce este cu titlul întâi a Moldaviei protopop, adăogând a-mi spune că acest protopop, pentru slujbele cele cu vredneca laudă, au câşligat văzute daruri de la două mari împărăţii, adecă de la Austria şi Rósia. Când gândul meu să tindé cu socotinţă de acest al Moldaviei duhovnicesc arhimandrit, iată şi el păşă către norodul ce sta lângă poarta Curţii. Din periérghie[30] m-am dus şi eu după el, şi cu adivărat l-am văzut, ca pi Dimosthenis, cu puternece cuvinte îmblânzind pi norod, care s-au şi înduplecat[31] a merge după el la mitropolie. Venit-au şi săcritariul aghenţiii austriaceşti[32] din Iaşi, dumnealui Cantimir, carile iarăşi pi ai săi au sfătuit să să liniştească. Aceasta era luni, la 9 tot a lui iunie, pe la 3 ceasuri din zi. Deodată am văzut pi zid doi boieri, carele unul, după cum am auzit, era ginerile Înălţimii Sale [f.6r] | lui vodă, dumnealui hat[manul] Costandin Bogdan Palade. Pre acela dar l-am auzit strigând: „Părinte protopope[33]

[20] Ms.: *pişte*.
[21] Ms.: *hărăsindu-să*.
[22] Ms.: *chept*.
* Glosă marginală: *Semnele cele mai mult prin amelețarea mânilor*.
[23] Ms.: *novod*.
[24] Ms.: *pi lângă huietul clopotilor la gazdă*.
[25] Ms.: *m-au*.
[26] Ms.: *Deci supărat m-am culcat supărat*.
[27] Ms.: *profectul*.
[28] Ms.: *mushal*.
[29] Ms.: *conţul*.
[30] „curiozitate".
[31] Ms.: *îndumplecat*.
[32] Ms.: *austraiceşti*.
[33] Ms.: *potropope*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lazare, sârguieşte a depărta gloata de aicea!". Nu ştiu ce răspundé protopopul, că l-am văzut înălţând crucea în sus. Dar n-au ţinut-o mult, că arnăuţii slobozind focurile armelor, au căzut doi morţi lângă slăvitul Lazăr. El, săracul, gândind că singur este rănit, au început a face reteradă[34], şi oamenii după dânsul, spre mitropolie. M-am dus şi eu. Ca şi spre norocul meu, iată văd şi pi mitropolitul unde şădé pe laiţa unei dugheni, cu doi boieri ce le zic aga şi hatmanul. Prea Cinstite Arhimandrite, am încreminit dacă am văzut pe prelatul[35] cel mari, adecă pi mitrop[olit], cu capul descoperit, şi cu glas amorţit grăiia cătră norod. Şi plângând ca[36] fetile Ierusalimului, îndemna pe norod să meargă pi la casăle sale. Aceeaşi făce şi acei doi îmbunătăţiţi boieri. Iară bătrânul protopop era lângă stăpânul său şi din amvon arăta norodului cu temelnece dovezi, făcându-i să cunoască dato [f.6^{v}] | riele sale. Cu un cuvânt, norodul s-au omelit şi s-au rugat că de acum măcar să nu fie osândit. Acoló să fi auzit jurământurile din partea mitropolitului şi a celor doi magnaţi! Şi fiindcă nu auziia tot norodul, deci preaosfinţie sa au trimis cu boierii pe protopopul Lazăr, ca în loc de crainici, să vestească din partea mitropolitului şi a boierilor că toate pricinuitele jafuri[37] să vor întoarce, şi de acum înainte nici unul nu va pătimi nicicacum rău. Ba, spre încredinţari, li s-au dat tocma în scris făgăduinţile, pre cartea gospod cu peceti, ce li s-au aruncat din năuntru Curţii, cu sfinte legături spre împăcarea lor. Pe aceea, zic, o au iscălit mitropolitul cu boierii.

Mie mi să păre că prin aceasta au luat pricina turburării sfârşit. Şi fiindcă eram răzbătut de foame, mă gătem spre gazdă, când iarăşi de isnoavă auzăm plânsuri şi tânguiri, aducând cu căruţăle morţii şi răniţii, a cărora sângele roşiia podelile. Iară ierarhul Veniamin, acoperindu-şi faţa, cu întristat [f.7^{r}] | suflet au întrat în mitropolie cu boierii, şi cu norodul după dânşii, trăgând clopotile în toate părţile. Atuncea au început a veni la mitropolie consolii rusăsc, nemţăsc şi prusienesc, cu mulţi boieri din starea dintâi şi alţi arhierei. Eu, văzând de iznoavă fierbere mare, m-am lăsat de mâncari şi, pi lângă mulţimi, m-am văzut aproape de cei mari. Ascultam pi consul[ul] rusăsc cum lua grija norodului, cătră cari au zis să deie în scris adecă jăluirile sale cătră consul. Aşadar, gloata căuta logofăt, şi au găsit pe un preotul Ioan de la Vulpe[38]. S-au dus cu el la scris, când despre altă parte am văzut că vro câţva din norod viind au apucat de[39] spate pe bătrânul preotul Lazăr, carile sta lângă mitropolitul, şi l-au cărăbănit cu sini, precum să zice, cu nepusă în masă[40], ca el să le scrie jaloba. Şi aşa, n-au zăbăvit zece menunte şi jaloba era gata, pe scurt, însă mult cuprinzătoare[41]. Eu am scurtă ţinéri de minti şi [f.7^{v}] | am uitat cuprinderea eii, însă sfinţie sa va puté a o avea, că multe copii am auzit că s-au scos de pi dânsa. Şi când în fiinţa celor mari era acum să să facă lineşte, iată unul alergând striga: „Mergeţi de trageţi clopotile, căci de isnoavă aduc pe morţii omorâţi de arnăuţi!". Atuncea aşa tulburare mare s-au făcut, încât mitropolitul, arhiereii, boierii, consulii[42] şi neguţătorii în clipeală[43] de ochi s-au făcut nevăzuţi de frică, adecă toţi pe supt cumpăt au fugit. Şi fiindcă pi poarta ce mari nu puté nimeni să iasă de norod, deci pre acea despre Bahlui au trecut, prin cari mai târzior am ieşit şi eu, că mă

[34] Ms.: *retesradă*.
[35] Ms.: *pralatul*.
[36] Ms.: *la*.
[37] Ms.: *zafuri*.
[38] „biserica Vulpe din Iaşi".
[39] Ms.: *pe*.
[40] Ms.: *cu neîmpusă în samă*.
[41] Ms.: *cumprezătoare*.
[42] Ms.: *consii*.
[43] Ms.: *clinteală*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuprinsăsă[44] frică. Şi dosind ulițile, m-am văzut la colțul[45] unii curți unde era marca unii pajure spintecate. Am priceput că este locul unde şade consulul cel rusăsc. Acoló dar m-am răzămat de m-am odihnit, unde au sosit şi mergătoriul înainte protopopul Lazăr cu norodul. Să părea că bătrânul să vădé ca feredeu, aşa curgea după el norodul. Toți din consulat au ieşit la poartă, unde să afla şi procurorul* de la Chişinău, dumnealui spătariul Ioniță Başătă. Ce s-au grăit, ce s-au lucrat [f.8r] | acoló nu ştiu, dar văzând potolirea din toate părțile, m-am dus şi eu.

Apoi, la 10 şi 11 tot a aceştii luni, s-au făcut în Curte sfat de obşte. Şi boierii au făcut anafora către vodă, arătând că ciuma au fost şi este, şi scularea norodului n-au fost de altă ceva decât numai din beţiile şi nesupunirea, şi cum că sânt vredneci de pedeapsă. Ah, iubitul meu prietin, de faţă m-am întâmplat când au venit un boier la mitropolitul să iscălească pi acea anafora. Atuncea cu adevărat am văzut pre acel preasfinţit ierarh ca pi Chichéron în Capitolia Romii fără siială grăind mie de adevăruri şi ca un al doilea Hrisóstom împotriva Evdóxiei pentru strâmbătatea ce făcusă văduvei să punea pentru norod, dovedind cu temelnece voroave că scularea aceea a norodului nu să poate numi revoluție[46] sau zurba, ce mai vârtos cu plecată jalobă cerându-şi pronómiile[47] sale, spre scăparea de asupririle ce i-au cuprins[48] despre jăfuitorii dregători. Apoi, întorcându-să către [f.8r] | Măria Sa vodă, cu bărbăție i-au grăit că din pricina blândeților Înălțimei Sale au venit norodul din pătimirile acestea la diznădăjduire, şi nu numai să aibă iertare, dar şi milostivire să afle; „iară eu a iscăli anaforaoa nu poci, împotriva ştiinții mele". Atuncea am văzut că un boier, viind la mitropolitul, cu lacrimi să ruga ca să iscălească, spre carile omilit uitându-să preaosfinție sa, i-au zis: „În ceasul acesta nu te privesc de alt fel decât ca pre unul din dumneavoastră", arătând cu mâna la boieri, dintre carile am luat sama că unul şădé ca vulpele, cu tăinuit scopos, iară altul cu posomorâtă faţă, închipuind mânia leului când pândeşte din culcuşul său. Cine sânt acele persoane, numirea a lui Tarcvinie romanul? Dar i-am luat răspuns, căci lacrimile acestui mare ierarh au pricinuit amestecătură între tot a Curții acel săbor. Şi, în sfârşit, au zis: „Luați de la mine cârja, de nu vă plac a fi mitropolit, că mai bine voi protimisi[49] depărtarea de la scaun, decât să mă lipsăsc de Hristos, pentru depărtarea nedreptății!". Atuncea am sfârşit şi eu periérghia me şi m-am dus la gazdă, rugând pi Dumnezeu ca pi acel feli de păstori să-l înmul [f.9r] | țască între pravoslavnecul norod. Şi măcar că n-am avut nici o împărtăşire cu tulburarea ce au fost, dar aşa m-am ostenit, încât vro câteva zile n-am putut îmbla pi picioare. Acum, slava lui Dumnezeu, sânt sănătos şi mă gătesc de marş.

Altă novitate n-am cu care să te mai ostinesc, numai în loc de a să împlini după jurământul făgăduințile, bieții oameni să pedepsesc cu bătăi, cu temneță, cu ocne, cu surguniri şi cu alte osândiri. Eram dorit să fac cunoştință cu acel minunat protopop Lazăr, dar am înțăles că să află supt politicesc arest la mitropolie. Cu atâta dar fug de această nouă Athina, unde cu asăminea preț să dă îmbunătățiților bărbați pentru slujbele patroniceşti. O, de ar păzi numai Hristos pe oraşul Iaşii de pustiirea Athinii! Până aicea vestindu-ți de peristasurile[50] Iaşului, ca unul ce numai atâta ştiu, şi Domnul Dumnezeu

[44] Ms.: *cumprinsăsă.*
[45] Ms.: *conțul.*
* Glosă marginală: *Arătătoriul tainec de trebile Țării Rusăşti.*
[46] Ms.: *revăluție.*
[47] „privilegiile; drepturile".
[48] Ms.: *cumpris.*
[49] „prefera".
[50] „împrejurările, circumstanțele".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să nu trimită, întru mânia sa, adevărata ciumă, după cum o cer cei ce nu să tem de Dumnezeu! Iară poa [f.9^{v}] | te de la alţii mai mult te vei înştiinţa, numai de ar fi drepti. Acum pre te rog ca să mijloceşti cătră milostivul Dumnezeu cu rugăciuni să-mi aducă la liniştiri îndemânatica stare de cari, după atâtea zdruncinări, o doresc ca cerbul cel însătat spre izvorul apii.

Al Sfinţie Tale[51] credincioasă supusă slugă,
Laz Leon Bucovineanul

Din Iaşi, la anul 1819, iunie 23

Cu cea în Hristos frăţasca dragoste mă închin Sf[inţiei] Tale,
Cinst[ite] Păr[inte] Arhimand[rite] Leóne.

Fiindcă te afle în părţile aceste, îţi trimit pentru zăbavă această novitá, deşi veche este, însă vrednică în cuprinderea eii, şi sânt al Sf[inţiei] Tale în Hristos iubit frate şi rugători,

† Sofronie arhimandrit

821, iuni 5,
mănăstirea Slatina

821, iuni 22.

Eteriştii au tăiet la Herţa pe rând,
miercurea înainte mesii.

AN ACCOUNT OF ARCHPRIEST LAZĂR ASACHI ABOUT THE 1819 UPRISING IN IAŞI

(Summary)

The author propose a new paternity for an interesting text describing a popular revolt in 1819, in Iaşi. The letter of Laz Leon Bucovineanul to Sofronie from Slatina relates the protest of the inhabitants against the robberies made by soldiers and public servants with the excuse of preventing a plague epidemic extension. N.A. Ursu states that the author of the narration is not Laz Bucovineanul which seems to be an imaginary character, but the main personage of the story himself, the archpriest Lazăr Asachi. His intention was probably to stress his own courageous and wise contribution to pacify the violences and also to make some unpunished critique of the regime.

[51] Ms.: *sfinţietate*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VENIAMIN CIOBANU

NOI INFORMAŢII DOCUMENTARE PRIVIND EVOLUŢIA PROBLEMEI ORIENTALE (SFÂRŞITUL SEC. XVIII)

Cele trei anexe, redactate în limba franceză, şi incluse în rapoartele diplomatice ale lui Ulrik Celsing, trimisul extraordinar al Suediei pe lângă Poarta Otomană, continuă seria informaţiilor[1] privind starea de spirit a cercurilor conducătoare otomane, creată de tratatul de pace otomano-rus de la Küciük-Kainargi, din 21 iulie 1774.

Declanşarea crizei crimeene în anul 1775 – dar ale cărei simptome se manifestaseră încă în anii precedenţi – a pus Porţii Otomane noi şi complicate probleme, de a căror rezolvare depindea, în mare măsură, securitatea internă a conglomeratului otoman, ca şi poziţia sa internaţională. Iată pentru ce diriguitorii acestuia căutau, cu înfrigurare, aliaţi externi, capabili să le sprijine eforturile de revizuire a tratatului de la Küciük-Kainargi, ca un prim şi decisiv pas în direcţia repunerii raporturilor otomano-ruse pe alte coordonate, conforme cu interesele zonale dar şi euro-asiatice ale Porţii Otomane. În această categorie se afla şi Suedia. Poarta Otomană se credea îndreptăţită să o considere ca un aliat firesc, nu numai în virtutea alianţei defensive, încheiată la 24 decembrie 1739[2] cât, mai ales, din perspectiva pericolului, reprezentat pentru securitatea ambelor state, de consolidarea poziţiei Rusiei, în Orientul European.

Situată, deci, pe aceeaşi parte a „baricadei" antiruse, alături de Imperiul otoman, Suedia trebuia, în viziunea cercurilor conducătoare de la Istanbul, să se implice în *problema orientală*. Bineînţeles, alături de Franţa, pe care conducătorii otomani o considerau, de altfel, ca fiind *obligată şi moral*, nu numai din perspectiva propriilor sale *interese orientale*, să asiste, fără rezerve, Poarta în acest domeniu, ca una ce se făcea vinovată pentru decizia sa de a declara, în anul 1768, război Rusiei, încheiat cu „pacea dezastruoasă", de la Küciük-Kainargi.

Suedia nu se afla, însă, în situaţia de a-şi permite să secondeze *efectiv* eforturile otomane, deşi revizuirea raporturilor otomanilor cu ruşii, în favoarea celor

[1] Alte patru documente, din aceeaşi categorie, le-am publicat sub titlul *Tratatul de la Küciük-Kainargi (1774), în viziunea diplomaţiei suedeze*, în CI (Seria Nouă), XVII/2, Istorie Medie, Modernă şi Contemporană, Iaşi, 1998, p. 177-194.

[2] Cf. pentru acest tratat, B. Boëthius, *Sverges trakfater med främmende magter*. Jemte andra dit hörande handlingar. Åltonde delen *1723-1771*, Stockholm, 1922, p. 278-283.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintâi, ar fi contribuit şi la diminuarea intercesiunilor Rusiei în treburile interne al Suediei. Prioritatea principală a noului monarh suedez, Gustav al III-lea, o reprezenta, totuşi, consolidarea noului regim instaurat în urma loviturii sale de stat din 19 august 1772. În acest scop, deci, avea nevoie de relaţii cât mai normale cu vecinii săi nemijlociţi, adică Prusia, Danemarca şi, mai ales, cu Rusia. De aceea, în primii zece ani ai domniei sale, Gustav al III-lea a preferat să menţină *statu-quo*-ul existent în spaţiul baltic, şi să întreţină relaţii personale cu ţarina Rusiei, Ecaterina a II-a[3].

Piesele pe care le pun la dispoziţia cercetătorilor sunt, cum am menţionat, fragmente ale unor documente mult mai ample, redactate în cancelaria Misiunii diplomatice a Suediei de la Istanbul, unde au fost cifrate în limba suedeză şi, parţial, în limba franceză şi, apoi, descifrate, în aceleaşi limbi, în cadrul serviciilor de specialitate, din Stockholm. Ele sunt păstrate în fondurile de la **Sveriges Riksarkiv**, din Stockholm, fondul *Turcica*, vol. 54 şi 55.

Deşi doar fragmente, informaţiile pe care le conţin sunt *unitare, din punct de vedere tematic*, şi reliefează calitatea Suediei de *factor politic* al *problemei orientale*, ca şi interdependenţa dintre aceasta şi *problema baltică*, ambele fenomene fiind *părţi integrante ale sistemului politic european*.

Documentele din acest fond nu sunt numerotate şi nici paginate, elementele de identificare fiind cele menţionate de subsemnatul. Cum era şi firesc, am respectat ortografia şi punctuaţia originale. În scopul înlesnirii utilizării, cu maximum de profit, a informaţiilor inserate în aceste piese, am optat pentru regeste şi note explicative atât de ample, pe cât am considerat că este necesar.

Înainte de a încheia această scurtă prezentare, îmi fac o datorie de onoare din a mulţumi călduros şi pe această cale prietenului meu, distinsul istoric, **Prof. Dr. Edward Opalinski**, de la Institutul de Istorie din Varşovia, al Academiei de Ştiinţe a Poloniei, care mi-a înlesnit procurarea copiilor documentelor nr. 2 şi 3.

Datarea documentelor s-a făcut potrivit *calendarului gregorian*, adoptat şi de Suedia.

1

[Constantinopol, 1774, septembrie 3]

Anexă la raportul lui Ulrik Celsing, din 3 septembrie 1774, adresat Preşedintelui Cancelariei de Stat, Ulrik Scheffer

Ambasadorul Franţei acuza incapacitatea militară a fostului mare vizir, Ahmed paşa Musinzade, drept cauză principală a înfrângerii otomanilor, în ultima fază a războiului cu ruşii, ce a avut drept consecinţă impunerea, de către Rusia, Porţii Otomane, a păcii „dezastruoase", de la Küciük Kainargi; enumera consecinţele grave, pentru

[3] Cf. Stewart P. Oakley, *War and Peace in the Baltic 1560-1790*, London and New York [1992], p. 157-159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Imperiul otoman, ale acesteia, pe termen lung, de factură politică şi militar-strategică, în primul rând.

.....

L'Ambassadeur de France[1], qui dans aucune occasion n'a negligé les devoirs de l'amitié de Sa Cour[2] envers la Sublime Porte, ne sauroit garder dans la conjoncture presente un inestimable silence. Il ose croire, que si le defunt Grand Visir[3] avoit les idées de conduite militaire contenues dans l'office presenté le 3 de Mai à la Sublime Porte, qui eu auroit ordonné l'execution, le fil des operations n'auroit pas conduit à une paix desastrueuse[4], faite sur l'epée de l'Ennemi[5] et consequement ignominieuse; mais la Hont à part, quelle n'est pas le danger de ces conditions. Les clefs de la mair noire, Kinburn, Chertsch[6], Zenikale[7] restent entre les mains de la Russie. Sous pretext de Garnisons dans ces 3 places, Elle y entretiendra des armés. Des navires Marchands en nombre illimité, ainsi que le traité l'authorise, y seront rassamblés en un clin d'oeil pour le transport de ses troupes. Le port de Taganroc, retabli dans la Mer de Zaba[8] contiendra une marine militaire pour le proteger. Les Tartares asservis sous le joug, sous une fausse ombre d'independance, formés aux evolutions Militaire, assuront une Cavalerie nombreuse et enfin, au moment ou on s'y attendra le moins, toutes ces forces reunies seront transportées en deux fois vingt quatre heures à l'entrée du Canal de la mer noire[9], ainsi que l'ont executé les mêmes Russes l'an 362 de l'Hegyre (?) du tems des Empereurs Grecs. Le pis est que le droit de proteger la Religion greque[10], aquis par le dernier traité[4] à la Russie, facilitera dans cette nation des intrigues deja trop repandues comme cette guerre l'a prouvé. La Sublime Porte est à porté d'etre informée combien des Grecs ont porté les armes dans l'armée Russe. Ils peuvent servir dans une nouvelle guerre à former au centre de la Roumelie des Armées de rayas (sujets Chrétiens) auxquels il suffira à la Russie d'apporter des armes. Que pouroit-on opposer à une invasion soudain? La Sublime Porte doit en faire la matiere de ses reflections. Ne doit Elle aussi prendre en consideration l'inconvenient de livrer à la Russie les Tartares, Nation Musulmane, qui vient de se montrer si fidelle et si courageuse; car on le repete, l'independance supposée, n'es qu'un projet de les rendre esclaves ainsi que leurs freres de Casan.

La ratification d'un traité est exigée parmis les nations Chretiennes comme une partie essentielle à la validité de l'acte, et cela relativement au danger de la Seduction, de la faiblesse ou de l'incapacité des plenipotentieres qui peuvent abuser de leurs pleinpouvoires. C'est ce qu'a fait evidement le feu Grand Visir[3] dans la paix qu'il vient de signer[4]. Le public et les particuliers l'attestent et nul n'oserait le nier. Par quelle etrange trahison les droits les plus Sacrés de la souveraineté, le droit de proteger les rayas (sujet Chretiens de la porte) (sic!) sous pretexte de religion a-t-il pu être attribué à la Russie? Mais sans s'arreter à cet article si important, il est bien connu que la Russie a exposé à la Sublime Porte le consentement des Tartares à la cession de Chertsch[6] et Zenikale[7]. C'est sur cela qu'Elle a pu y souscrire, mais aujourd'hui les Tartares en reclament, et comment la Porte pourrait Elle s'accorder à les depouiller malgré eux de leurs places. Il est consequemment tres juste de ne pas ratifier la perte de l'Empire Ottoman.

Quant à ce qu'une nouvelle rupture offre des dangers; que la Sublime Porte observe l'armée Russe deja retirée, Silistrie, Varna et Russquick[11], dans Leurs entier et des Paschas en reputation en etat d'être nommé Seraskier, La facilité de porter quelques Troupes dans les deflilés des Balkans pour en defendre le passage et on verra qu'a peine il restera au Marechal Romanzow[12] le tems et les moyens d'une vaine excursion que le

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

brave Gianisschy Aly Pascha et les Tartares aujourd'hui reunis aux Armées de la Porte pourroient lui faire payer par une course en Moldavie ou sont les Magasins de Russes aisses à detruire. D'ailleurs tout espoir de paix n'est pas rompu. La Russie puet encore temperer ses conditions sur le pied qu'elle offroit au commencement de l'année. Ne mit Elle pas à l'execution du Traité de Pruth[13] un delai de 3 ans entiers sans s'y etre invité par un evenement tel que la reprise de la Crimée? l'Ambassadeur[1] estime donc que la Porte doit pour sa Sureté, pour Sa Gloire, pour la justice dire aux Tartares: suspendre la ratification[4] et en proposer à la Russie des modifications pour eviter une nouvelle rupture.

.....

Sveriges Riksarkiv, *Turcica*, vol. 54, Ulrik Celsings depescher, 1774; originalul fragmentului de text cifrat şi descifrat, în limba franceză.

---

1 François Emmanuel Guignard, conte de Saint-Priest; ambasador (29.XI.1768 – 18.XI.1784).

2 Franţa.

3 Mehmed paşa Musinzade (28.XI.1771 – 11.VIII.1774).

4 Pacea de la Küciük Kainargi, din 21 iulie 1774, încheiată între Rusia şi Imperiul otoman.

5 Ruşii.

6 Kerci.

7 Jenikale.

8 Marea de Azov.

9 Strâmtoarea Bosfor.

10 Religia creştină, de rit ortodox.

11 Rusciuk.

12 Piotr Alexandrovici Rumianţev; mareşal rus; a fost plenipotenţiarul Rusiei, la tratativele de pace ruso-turce, de la Bucureşti, din anul 1773.

13 Tratatul de pace ruso-turc, încheiat la vadul Huşilor, pe Prut, în Moldova, în luna iulie 1711, în urma bătăliei de la Stănileşti (18-21 iulie 1711), pierdută de Petru I, ţarul Rusiei.

2

[Constantinopol, 1775, iunie 17]

Anexă la raportul lui Ulrik Celsing N° 12, din 17 iunie 1775

Consideraţiile marelui dragoman al Porţii Otomane, privind situaţia internă şi poziţia internaţională ale Imperiului otoman, după încheierea păcii de la Küciük Kainargi; stadiul în care se afla, la acea dată, criza crimeeană; opiniile demnitarului otoman, despre rolul lui de Vergennes, în declararea, de către Poarta Otomană, a războiului împotriva Rusiei; viziunea aceluiaşi, despre situaţia politică din Europa şi rolul pe care trebuia să şi-l asume Suedia, în colaborare cu Franţa, în problema orientală.

.....

Le Drogueman[1] de la Porte m'a parlé le premier de l'arrivée des deputés Tartares, prenant delà (sic!) occasion de causer sur les affaires du tems. Il[1] me dit d'abord que cette affaire de Crimée[2] est aussi singuliere qu'epineuse que les tartares (sic!) avoient d'autant moins raison de se lever de la sorte contre les stipulations de la paix[3], qu'ils avoient été les premiers à demander aux Russes leur independance et à porter des

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

facilités sur la cession des trois places[4] qu'ils reclament aujourd'hui; Que ni eux, ni la Porte Ottomanne ne paroissoient avoir pour le moment, aucun moyen d'apporter du changement dans les affaires presentes; et que sur le moindre mouvement les Russes pouvoient d'abord faire avancer un Corps de 25 à 30000 hommes, qui brideroit aussitôt la nation Tartare. Comme il[1] me demandoit ce que j'en pensois, je[5] lui dis, que mes lumieres etoient bornées, que mes notions sur l'etat des choses n'etoient pas des plus precieuses; mais que je croyois qu'il n'etoit guéres de la convenance de la Porte de voir les affaires encore embrouillées avant que de retablir ses finances et son etat militaire; Que S'il y avoit d'autre moyens de tirer parti de la conjoncture, il ne pouvoit probablement echapper à la sagacité du ministére Ottoman[6]: La prudence, la habileté, une adroite politique faisant souvent plus que les forces militaires, et les evemenens tournant ordinairement à l'avantage ou au desavantage d'un état, suivant le plus ou le moins d'adresse avec laquelle on manioit les affaires. Il me dit alors qu'il pensoit la dessus comme moi, et qu'il croyoit que de nouvelles negociations entre des mains amies et habiles pouvoient donner une nouvelle face aux affaires presentes. Il me nom[m]a la France et la Suede comme les meilleurs amis de la Porte. En parlant de la France il me dit qu'elle lui paroissoit aujourd'hui épuisée, sur tout en ses finances. Je lui repondis que tout etat avoit ses maladies internes; que cependant la France faisoit une grande puissance, dont credit et influance seuls pouvoient être d'un grand poids à ses amis.

Ah! me dit-il, c'est cette cour qui a precipité l'Empire ottoman en l'engagent à une guerre des plus mahleureuses[7]. Il rejetta tout principalement sur Monsieur de Vergennes[8]. Je lui observoit alors que c'etoit à tort qu'il accusoit ce Ministre[8], que suivant le peu de notion que j'avois[5] des affaires du tems, il me sembloit que dans toutes ses demarches, il[8] n'avoit en vüe que d'eviter la guerre, en conseillant à la Porte Ottomane (sic!) de tenir un langage de dignité et de fermeté propre à aretter les premieres antreprises des Russes en Pologne, mais que la Porte se laissant leurer par d'autres n'avoit temoigné que des complaisences et de la pusillanimité, ce qui avoit encouragé les Russes à aller en avant jusqu'à ce que les choses furent au point que la rupture en devint inévitable[9].

Il en convint. La conduite de la Porte me dit il, fu à la verité des plus foibles et des plus imbecilles; Mais c'etoit à un Ministre éclairé, tel que Monsieur de Vergennes[8], à étudier pendant un si long sejour à Constantinople[10], le genie du Ministère[6], et decouvrir le fort et foible, à leur dessiller les yeux et les conduire à leur procurer enfin des amis et des bons alliés.

Il me demada ensuite en quel état se trouvoit actuellement la Suede. Je lui dis que, d'après l'heuereuse revolution de 1772[11], le Roi[12] travailloit constament avec la plus grande application à regler les affaires de l'interieur, à retablir le militaire, à se remettre en defense de toute côté, à mettre enfin l'etat sur un pied respectable.

Il vint puis à la Russie, relevant sa foiblesse et son épuisement actuel, le peu d'envie qu'elle avoit de voir allumer une nouvelle guerre, le bruit de l'existence de Pugatschef[13], la crainte d'un embrassement general en Europe en cas de nouveaux mouvemens, enfin l'interet que cette cour même avoit d'assoupir les choses à l'amiable. Parlant ensuite de la Pologne il me fit entendre que la Cour de Vienne et de Pettersbourg se sont laissées entrainer à ce projet de partage par le Roi de Prusse[14], que ce prince, profitant des circonstances, iroit suivant toute aparence encore loin, mais qu'il falloit voir si cette secrete jalousie, qui regne entre ces trois puissances co-partagentes[15], les tiendroit encore longtems unies. En parlant de la Cour de Vienne il laissa entrevoir le peu de confiance de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Porte en elle, et en même tems son etonnement de voir l'affaire de Moldavie terminée d'une maniere si raisonable[16]; et, entrant dans le detail de ces accommodements, il me confia qu'à la faveur de la cession de ces langues de terre[16] qui procure le passage de la Transilvanie à leurs nouvelles acquisitions[17], les Allemends se sont desistés de toutes les autres pretentions et même de leurs droits sur une partie de la Bosnie et de Krisova avec la condition expresse de ne jamais elever des forteresses sur cette nouvelle frontiere de Moldavie[16].

Comme il me pressoit de m'expliquer sur l'etat et le Systeme de l'Angleterre vis à vis de la Russie, je lui disois que la gloire de la Russie et les avantages acquis par la derniere paix[18], jointes aux affaires d'Amerique[19] ne pouvoient que ralentir l'esprit de parti de cette nation et le zèle qu'elle a jusqu'içi temoigné pour les intérés de la Cour de Petersbourg.

Il revient ensuite à la France et à la Suede, appuïant sur les apparences que la Porte avoit conçues pendant les dernieres années de tout ce que la conduite et l'activité du Roi[12] promettoient, ajoutant qu'il sçavoit pour sur, que de lui[12] (sic!) donner alors sur les premieres ouvertures un subside d'abord de 6000 bours.

Cette confidence m'embarassa. Je lui repondis néanmoins que la Porte ne devoit jamais douter des dispositions de la Suede, mais qu'on n'etoit pas toujours le maitre de suivre ses inclinations dependant à la fois des circonstances interieures et exterieures, n'ignorant pas lui même l'état de la Suede et combien la ligue de Ses voisins etoit redoutable[20].

Il tomba puis sur les vices et les desordres de cet Empire[21], sur le defaut de zèle et de lumieres des Ministres, citant entre autre choses leur mauvaise politique de ne pas rendre la navigation de la Mer Noire libre à toutes les nations commerçantes. Il finit enfin par me dire qu'il croyoit que la detresse du tresor etoit feinte, conduite, dit il, aussi maladroite sur ce point que sur tous les autres, me priant de repondre à cette confiance qu'il me temoignoit, et d'être attentif à tout ce qui pouvoit interesser cet Empire[21] et meriter son attention.

.....

Sveriges Riksarkiv, *Turcica*, vol. 55, Ulrik Celsings depescher 1775; originalul fragmentului de text cifrat şi descifrat, în limba franceză.

---

1 Constantin Moruzi (1774-1777).

2 Este vorba de *criza crimeeană* care a redeschis problema orientală; în anul 1775, hanul Şahib Ghirai, partizan al Rusiei, a fost înlăturat de tătari şi înlocuit cu Devlet Ghirai; nemulţumită, Rusia a acordat sprijin unui alt competitor, Şahin Ghirai; s-a declanşat un război civil, în Crimeea, care a fost pe punctul de a degenera într-un nou război ruso-turc, deoarece atât Rusia, cât şi Turcia urmăreau să-şi asigure controlul asupra demnităţii de han, în fapt, asupra Crimeei, punct strategic de importanţă capitală, pentru asigurarea dominaţiei, în Marea Neagră.

3 De la Küciük Kainargi (21 iulie 1774).

4 Kinburn, Kerci şi Yenikale.

5 Ignatius Mouradgea d'Ohsson, dragomanul Misiunii diplomatice a Suediei, la Istanbul.

6 Bab-i âli – Înalta (Sublima) Poartă; reşedinţa marilor viziri; până în perioada lui Abdul Hamid I (1774-1789) s-a numit de obicei Paşa Kapisi (*„Poarta paşei"*) (cf. Valeriu Veliman, *Relaţiile româno-otomane, 1711-1821. Documente turceşti*, Bucureşti, 1984, *Glosar*, p. 762).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

7 Războiul pe care l-a declarat Rusiei, în anul 1768, și care s-a încheiat, în anul 1774, cu pacea de la Küciük Kainargi.

8 Charles Gravier, conte de Vegennes; atunci, ministru al Afacerilor Străine, al Franței.

9 Intervențiile flagrante ale Rusiei, în problemele interne ale Poloniei, a alertat Poarta Otomană; conștientă că dispariția Poloniei, în imensitatea colosului rus ar fi echivalat cu începutul prăbușirii sistemului politic otoman, din Europa, a încercat să preîntâmpine pericolul; astfel că, sub influența diplomației franceze și a celei austriece, la 6 octombrie 1768, Poarta Otomană a declarat război Rusiei.

10 A reprezentat Franța, la Istanbul, mai întâi cu rangul de trimis extraordinar (23.V.1755), apoi, cu cel de ambasador, începând din 9.II.1756, până la 17.XII.1768; a plecat, din Istanbul, la 7.I.1769.

11 Se referea la lovitura de stat, pașnică, dată de regele Gustav al III-lea, la 19 august, a acelui an, care a scos, *de fapt și de drept*, Suedia, de sub controlul Rusiei, pe care aceasta începuse să-l exercite, în forme deosebit de aspre, îndeosebi, după încheierea, în favoarea Rusiei, a războiului pa care i-l declarase Suedia, în anul 1741, cu pacea de la Abo, din 7 august 1743.

12 Gustav al III-lea (1771-1792).

13 Emilian Pugaciov; conducătorul războiului țărănesc, din Rusia, izbucnit în anul 1773, care a cuprins regiunea Volgăi; după unele succese, răscoala a fost înfrântă, iar conducătorul ei, executat (10 ianuarie 1775).

14 Friedrich al II-lea (1740-1786); interesat, direct, în evitarea unui război, între Monarhia de Habsburg și Rusia, în care ar fi urmat să fie implicată și Prusia, în virtutea tratatului pe care îl încheiase cu cea din urmă, în anul 1764, el a propus, în toamna anului 1771, împărțirea Poloniei, între Austria, Prusia și Rusia; prin apelul la principiul „compensațiilor echivalente", el urmărea să asigure echilibrul de forțe, între cele trei puteri, pe seama statutului polonez; prima împărțire a Poloniei s-a efectuat, deci, printr-o serie de convenții, încheiate de cele trei puteri copartajante, între 15 ianuarie și 25 august 1772.

15 Austria, Prusia și Rusia.

16 Se referea la ratificarea, la 6 iunie 1775, a convenției austro-turce, de cedare a nord-vestului Moldovei, către austrieci, denumit de aceștia, Bucovina, încheiată, la 7 mai 1775, la Istanbul; „uimirea" marelui dragoman a fost, însă, de scurtă durată, deoarece problemele generate de delimitarea noii anexiuni austriece au recidivat, cu o mare virulență, fiind rezolvate, abia un mai târziu, adică la 12 mai 1776, când a fost semnată *convenția explicativă*, austro-turcă, care fixa noile granițe ale Bucovinei.

17 Dobândite în Polonia, în urma participării la prima împărțire a acestui stat.

18 Pacea încheiată, cu Imperiul otoman, la Küciük Kainargi, la 21 iulie 1774.

19 Se referea la conflictul dintre Marea Britanie și coloniile sale nord-americane care îi submina poziția internațională și îi distrăgea atenția de la problema orientală.

20 Se referea la alianța secretă, încheiată de Rusia, cu Danemarca, în anul 1773, menită să restabilească ordinea internă, din Suedia, înlăturată de lovitura de stat a regelui Gustav al III-lea, din 19 august 1772.

21 Imperiul otoman.

3

[Constantinopol, 1775, noiembrie 24]

Anexă la raportul lui Ulrik Celsing, N° 24, din 17 Noiembrie 1775

Poarta Otomană căuta, cu înfrigurare, să obțină sprijinul Franței și al Suediei, pentru a putea determina Rusia să consimtă la rezolvarea crizei crimeene, din perspectiva intereselor otomane, și să le implice, *în mod activ,* în problema orientală; argumentele invocate de marele dragoman al Porții Otomane, în acest scop; contraargumentele lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ignatius Mouradgea d'Ohsson care ilustrau politica de neutralitate, adoptată de Suedia, față de criza crimeeană.

.....

Du 7. Novembre

La Porte desesperant toujours plus de pouvoir par une negotiation amener la Russie à un accommodement sur l'affaire des Tartares[1], paroit aujourd'hui tenter et chercher les moyens de s'appuÿer sur ses amis. C'est là ou tendent toutes les insinuations du Drogueman[2] de la Porte dans nos conversations particulieres; Cet Officier[2] me fit encore aujourd'hui de nouvelles confidences, disant: que les Russes etoient inflexibles sur cette affaire[1] et qu'ils etudioient à dissiper les inquietudes des Turcs et des Tartares à la fois sur tout ce que cet Article de Crimée[1] avoit de menaçant; Qu'ils mettoient aussi tout en avant pour rassurer les esprit, protestant de leurs vuës pacifiques, de leurs bonnes intentions, du desir, de l'intérét même qu'ils avoient de maintenir et de perpetuer la tranquillité publique; Qu'ils foisoient entendre que la Crimée au fond étoit dans la dependance de la Porte, puisque, en vertu de la transaction particuliere faite après la paix[3], le Chan devoit recevoir du Sultan l'investiture de Sa dignité par la Dilplome imperial : / Nischancherif/ : le Sabre, la Pellise et les Aigrettes; que les prieres publiques dans toutes la Crimée devoient se faire au nom du Grand Sultan[4] tout comme les monoyes au Coin du Sultan[4]; et que la justice distributive seroit au pouvoir des Cadis[5], nommés et constitué par les Cadileskiers[6] de Constantinopole; Qu'ils donnoient les assurances les plus positives de ne se meler jamais des affaires domestiques de cette nation et que de toute façon la Porte seroit toujours la Maitresse, en droit et en etat de soutenir et de defendre la Crimée contre la moindre entreprise de leur part.

Mais ce qui plus est, ajoute le Drogueman[2], Les Russes pren[n]ent encore l'exécution entiere de la paix[3] sur eux, surtout l'évacuation de Taman:/ que la Porte traine à dessein, pour les tenir, me dit-il, par quelque endroit:/ faisant même entendre que si l'on eleve à cet egard des difficultés, ils seroient de leur côté aussi en droit de faire marcher un corps de troupes en Crimée, et d'occuper ce païs jusqu'à ce que la Porte remplisse ses engagemens. A la suite de cette confidence le Drogueman[2] m'a donné à connoitre le peu d'esperance qu'il y avoit d'amener les choses à un accommodement; Que ne pouvant en aucune façon se flater de voir la Crimée retabile dans son état primitif, il desiroit qu'on put au moins regagner l'une des trois places cedées comme par exemple me dit-il, Killburun, laisser Taman dans son état actuel, et obtenir quelques nouveaux temperements sur l'article de l'independance du Chan; Que moyenant ces adoucissements, on pouvoit esperer de calmer les esprits, de tranquiliser les Tartares, et d'assoupir, au moins pour le présent, cette affaire Malheuereuse; Qu'autrement on ne savoit comment sortir d'embaras, comment appaiser les Tartares, et Comment porter leurs Deputés à quitter Constantinople; Que ce-çi inquietoit à la fois et le Sultan[4] et le Ministère[7] ainsi que les gens de loi; que des motifs de religion ainsi reveillés tenoient aujourd'hui en grande agitation.

Il partit de là pour me demander si les Puissances de l'Europe et particulierement la France et la Suede pouvoient voir d'un oëil indifferent cette position des affaires. Ces avantages des Russes, dit-il, dans la mer noire et la Mediteranée ainsi que l'acroissement de leur force et puissance peuvent-ils s'accorder avec l'intérét de la France et de la Suede? Il lacha un mot sur le sort de la Pologne, me faisant entendre que

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

par les embaras de ses voisins, la France etoit aujourd'hui moins genée que par le passé, et qu'en Suede l'etat actuel des affaires et sur tout le genie du Roi[8] ne laissoient pas de donner de l'ombrage à la Russie, il vouloit m'insinuer que dans ces circonstances, les bons offices de ces deux cours ne pouvoient qu'être efficaces et très utiles à la Porte, dans une affaire[1] d'ailleurs qui étoit de l'avantage et de l'intérét commun.

Comme il me demandoit ce que j'en pensoit et ce qu'en croyoit Monsieur l'Envoyé[9], je[10] lui fis entendre, que j'ignorois en cet egard la façon de penser de mon Ministre[9]: ajoutant comme de mon chef, qu'il etoit d'abord inutile de parler des intéréts ou des dispositions de la France et de la Suede pour cet Empire[11]; que dans les affaires majeures c'etoient toujours les circonstances qui decidoient les resolutions; Que selon mes foibles lumieres, il me paroissoit que dans leur[12] position actuelle, il leur[12] étoit plus avantageux de s'en tenir à une negotiation directe[13]; Que l'entremise de leurs[12] amis[14] devoit être leur[12] derniere ressource; et dans ce cas même il falloit chercehr, non pas les cours qui sont plus ou moins suspectes aux Russes, mais celles qui ont leur confiance, dont la mediation peut leur être agreable, et qui n'ont en même tems aucun intérét de fomenter et d'embrouiller les affaires plutôt que de les apaiser.

Vous nou offrés donc la Hollande, me dit-il? La Hollande, l'Angleterre rêpondis-je.

L'Angleterre est trop partiale pour la Russie repartit-il. Elle n'en a deja donné que trop de marques. Elle est liée à la Russie par des traités et par des intéréts de Commerce: Non, non ajouta-t-il, il n'y a que la France et plus encore la Suede qui ayent un veritable intérét de nous soutenir.

Je me retranchois encore contre les circonstances du temps et contre les inconvenients de cette intervention, et revenant sur l'esperance ou sur le plus d'apparence qu'il y avoit de réussir plûtot par une negotiation, je me suis etendû sur la necessité de tenir toujours un langage de paix, mais de dignité, temoignant à la fin beaucoupn de fermeté et de Resolution, et en soutenant ses demarches par des mesures serieuses de defense, comme etant l'unique moyen de se relever, d'empêcher la ruine de leur consideration et de donner de la Confiance à leurs amis.

A cet egard, dit-il, on ne s'endort pas tout à fait. Nous avons deja douze vaisseaux de guerre et l'on travaille constamment dans les Chantiers. On va maintenant relever les forteresses de Choczim et de Bender et même augmenter leurs anciennes fortifications. On pense aussi au militaire et à l'Artilerie qui est sous la direction du Baron de Tott[15].

Ouï, lui dis-je, cet Officier[15] ne neglige rien de son côté, mais son zéle n'est gueres secondé, puisqu'on le fait toujours languire des semaines entieres après l'argent et les choses necessaires à sa besoigne.

Le Drogueman[2] hausa alors les epaules, changea de conversation, et tombant sur la Prusse, je voyois qu'il avoit l'idée la plus desavantageuse du Prince Hereditiare[16], qu'il regardoit comme un genie frivole peu propre à conserver l'ouvrage du Roi de Pruse[17].

Parlant enfin de la Cour de Vienne il paroit redouter l'epoque de la mort de S.M. L'Imperatrice reine[18], dans la crainte que l'ambition, me dit-il en propres termes, du jeune Empereur[19] ne se joignit à celle des autres voisins.

Du 10 Novembre

Le Drogueman[2] de la Porte m'a demandé si j'avois communiqué à Monsieur l'Envoyé[9] notre derniere conversation et ce qu'il pensoit lui-même[9] sur l'affaire de Crimée[1]. Je lui rêpondis que j'avoit beaucoup causé là dessus avec ce Ministre[9], qu'il

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avoit envisagé l'affaire dans toutes ses faces et trouvé que ce que j'avois eu l'honneur de lui dire repondoit assés à ses[9] idées et à sa[9] façon de penser; et retouchant la matiere, je lui disois que Monsieur l'Envoyé[9] ne pouvoit que partager les inquietudes de la Porte et cela d'autant plus vivement que l'affaire[1] étoit en effet des plus embarassantes; que s'il y avoit quelque moyen, vû les circonstances interieures et exterieures de l'Empire[11], d'obtenir les modifications desirées; Ce ne pouvoit être que par une negociation directe entre les cours[20]; Qu'il étoit ainsi à esperer que des demarches confidentes de la porte (sic!) portassent les Russes plus aisement à avoir quelques égard pour sa situation forcée; que l'intervention d'une Puissance tiers quelconque ne sçauroit que les heurter et qu'il étoit naturel de croire qu'ils repliqueroient d'abord, que personne n'est en droit de se mêler de leurs affaires particulieres avec la Porte; Affaires d'ailleurs definitivement reglées par un traité solennel[3], et au surplus terminé par sa ratification; Qu'etant ainsi peu probable que la Russie veut sur ses affaires admettre ou agréer aucune interposition etrangere, dont l'offre seul pourroit blesser son ambition et sa gloire, il étoit naturel à croire qu'elle seroit moins inflexible en discutant l'affaire directement avec la Porte, puisque alors toute complaisance de sa part seroit censée être de son plein gré et que le Ministère Turc[21] n'en auroit l'obligation qu'à elle seule; Que si nonobstant toutes ces considerations la Porte, après avoir epuisé inutilement toutes les voyes d'une negotiation directe, crût enfin indispensable de s'adresser à quelque Puissance neutre, elle devoit au moins choisir parmi celles qui par leur liaisons avec les Russes, seroient plus à même de la servir, et qui n'auroient aucun intérét secret d'entretenir ces differents ou d'embrouiller les affaires au lieu de les applanir; que la Porte sans doute pouvoit à cet egard faire son choix; mais que selon Monsieur l'Envoyé[9], la Cour de Londres paroit la plus propres à remplir cet objet, par sa position et par ses liaisons intimes avec la Russie, qui ne sauroit former aucun soupçon sur les vuës de son interposition, encore moin la regarder comme faite à dessein de l'embarasser ou de lui en imposer; Qu'enfin M[r] L'Envoyé[9] laissoit à la Porte à juger: si dans le moment present l'intervention de la France ou de la Suede pouvoit faire naitre à la Russie de pareils soupçons, et si par consequent il n'étoit pas à craindre qu'elle ne produisit un effet diametralement opposé aux intentions, aux intérets réels et à la position actuelle de la Porte.

Je lui prouvois alors la complaisance du Ministère[21] d'avoir fait part à Monsieur Celsing[9] de l'empressement des officiers à repandre des nuages sur les vuës de la Suede com[m]e contraire au retablissement de la paix[3]. J'ajoutois que la Porte elle même avoit reconnû la fausseté de ces imputations, mais que l'on ignoroit l'impression que des insinuationms pareilles ou correspondantes pouvoient avoir faite sur l'esprit du Ministère Russe; que les bons offices desirés de la Suede ne pouvoient que confirmer les soupçons de la Russie et l'engager à se roidir encore plus contre tout temperament ou derogation aux stipulations du Traité[3]: peutêtre même la determiner à prendre d'abord des mesures pour en operer l'exécution et ulterieurement assurer sa sureté future.

Ces raisons fraperent le Drogueman[2]. Après un moment de reflexion, il me dit qu'il en sentoit toute la justice et par consequent toutes les inconvenients de cette mediation. Il ajouta que d'après ce developpement de la position général et paticuliere, il croyoit en effet que l'intervention et de la France et de la Suede pouvoit aigrir et precipiter les choses; Qu'en tout cas elle seroit toujours infructueuse, puisque ces deux cours, quand même elles iroient jusqu'à armer en faveur de la Porte; la Russie par le moyen de ses amis ne manqueroit pas de lui donner de l'occupation de tout côté.

J'appuyois l'argument de mon mieux. Il me dit en suite que l'entremise de la Cour de Londres ne promettoit gueres non plus, tant par la distance des lieux que par le

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

manquement d'un Ambassadeur[22] içi, par les lenteurs attachés à la forme du gouvernement, par sa situation actuelle, par sa partialité pour les Russes, enfin par le peu de motifs d'interét et de consideration qui pourroit engager la Cour de Petersbourg à user à son egard de complaisance dans cette affaire[1]. Il me fit aussi entendre qu'on ne pouvoit gueres se tourner du côté de la Cour de Vienne, encore moins esperer quelque chose de celle de Berlin. Il conclut ainsi lui même d'après ce tableau general que le parti le moins desavantageux étoit en effet de s'en tenir à une negotiation directe[13]: mais il me renouvella ses inquietudes, me priant de lui dire sincerement si j'avoit moi même la moindre esperance de voir les Russes mollir sur les affaires tartares[1].

Je lui dit alors qu à la verité la chose étoit épineuse: Qu'il n'est pas naturel de croire que la Russie se relacha facilement sur un article qui fait presque tout le fruit de tant de Campagnes, qui lui ont couté cher en hommes et argent[23]; Qu'il falloit beaucoup de prudence, d'adresse et de Courage dans le maniement de cette affaire[1]; que si en effet la chose étoit praticable ce ne pouvoit toujours être qu'en traitant directement[13], puisque entre autre points cela sauvoit la gloire de la Russie, qui ne pouvoit qu'être commise par toute Puissance neutre.

Il y a une chose, me dit-il, qui devroit au moins rendre les Russes plus traitables. C'est qu'ils en ont imposé à la Porte sur les dispositions des Tartares, et qu'encore en dernier lieu ils assuroient qu'une grande partie de la Nation etoit contre cette reclamation, mais qu'ils ne prouvoient jamais la chose, tandis que les Deputés tartares avoient en main des Arzmahzars / : Requets ou petitions au nom et au seing de la Nation en corps:/ et autres pieces autentiques aux nom de toutes les Hordes en general. S'ils ont d'ailleurs intérét, ajouta-t-il, de maintenir la paix[3] il faut qu'ils se prêtent de leur Côté à cette situation forcée des choses; Autrement il n'est plus au pouvoir de la Porte de s'endormir sur cette paix[3] et toutes ses precautions, tout ses efforts ne sauroient empêcher l'eclat de la fermentation des esprit tant içi[11] qu'en Crimée. Quel malheur pour moi, poursuivit-il en soupirant, de me voir dans les affaires dans des circonstances aussi critiques! et attribuant presque tout, non pas au sort fatal des armes, mais à la stupidité et à l'aveuglement de Ceux, qui en tems de guerre participoient aux affaires et surtout des ministres qui avoient traité la paix[3], il me confia un trait digne d'attention. Il me dit qu'à Cainardgie l'on etoit deja d'accord sur tous les points, lorsque le Plenipotentiaire de la Porte Resmi Ahmed Effendi, ignorant l'article de l'indemnisation tant contesté au congrès de Fokchani[24] avoit été entierement supprimé à celui de Boucharest[24], se tourna du Côté du Marechal Romanzow[25] et lui demanda ce qu'on feroit pour l'article de l'argent. Qu'offrés vous Effendi, lui repondit aussitôt Mr Roumanzow[25] en deguisant sa surprise? Ce Ministre prit sa barbe, revait un moment et dit 15 mille bourses. Ecrivés, dit le Marechal[25] au Secretaire des Conferences. Alors Resmi Effendi ordonna à l'interprête des Conferences au Congrés Mano de baiser la veste du Comte de Romanzow[25] en signe de remerciement.

Le Drogueman gemit en même tems sur la fatalité des circonstances, qui avoit mis la Porte, aussitôt après la Conclusion de la paix[3], lors d'état d'obtenir au moins quelques adoucissements, puisque après Cinq mois d'attent l'entremise du Roi de Prusse[17] n'avoit rien effectué, et que l'occupation de la haute Moldavie par les troupes d'Autriche, faisant craindre un nouvel orage, on s'étoit vû forcé de plier sous la necessité et de faire l'echange des ratifications[26].

Revenant un moment après sur l'état actuel de la Suede et parlant avec admiration de l'activité et des soins infatigables du Roi[8] pour mettre l'état sur un pied respectable, il en fi en soupirant le paralelle avec le Souverain Otoman[4], qui dans les conjonctures

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

les plus critiques ne donnoit que des soins mediocres aux reformes necessaires, et qui, loin de travailler à retablir les finances et se restraindre aux depences utiles pour la defence de l'Empire[11], achevoit d'epuiser son tresor, en insultant pour ainsi dire à la misere publique par les preparatives fastueux des rejouissance à l'occasion de l'accouchement prochain de deux Sultanes. Il m'assura, qu'outre les sommes considerables qu'il en coute aux Ministres et aux Officiers de la Porte, le grand Seigneur[4] avoit deja depensé au Serail pour les solennités, plus de deux millions d'ecus, ayant seulement pour de bijoux, des Meubles et autres presents, prodigué plus de 800/m Ecus, dans les apartemens de la Sultane qui est la plus avancée dans sa grosesse.

.....

Sveriges Riksakiv, *Turcica*, vol. 55, Ulrik Celsings depescher 1775; originalul fragmentului de text cifrat şi descifrat, în limba franceză.

---

1 Vezi **doc. n. 2, n. 2.**

2 Constantin Moruzi; mare dragoman al Porţii Otomane (1774-1777).

3 Pacea ruso-turcă, de la Küciük Kainargi, din 21 iulie 1774.

4 Atunci, Abdul Hamid I (21.I.1774-7.IV.1789).

5 Cadiu (*kadi*): „judecător musulman; conducător al unei unităţi administrative numită *caza* (*kaza* sau *kadilik*)" (cf. Tahsin Gemil, *Relaţiile ţărilor române cu Poarta Otomană în documente turceşti 1601-1712*. Bucureşti, 1984, *Glosar*, p. 503).

6 Cadiascher (*kadiaske, kazasker*): „judecător militar" (cf., *ibidem*).

7 Înalta (Sublima) Poartă.

8 Gustav al III-lea; regele Suediei.

9 Ulrik Celsing; trimis extraordinar al Suediei, la Istanbul.

10 Ignatius Mouradgea d'Ohsson; dragoman al Misiunii diplomatice a Suediei, la Istanbul.

11 Imperiul otoman.

12 A turcilor.

13 Cu ruşii.

14 Franţa şi Suedia.

15 François, baron de Tott; ofiţer şi diplomat francez, de origine maghiară; a intrat în serviciul lui de Vergennes pe vremea când acesta îndeplinea misiunea de ambasador al Franţei, la Istanbul, pe lângă care a rămas, timp de şapte ani (1756-1763); în anul 1767, a fost numit consul al Franţei, pe lîngă hanul Crimeii; s-a reîntors, însă, la Istanbul, la numai doi ani, de la numire, unde a făcut mari servicii Porţii Otomane, în timpul războiului acesteia, cu Rusia, dintre anii 1768-1774, contribuind la organizarea armatei otomane, îndeosebi a artileriei.

16 Viitorul rege Friedrich Wilhelm al II-lea (1786-1797); era fiul principelui August Wilhelm, fratele regelui Prusiei, Friedrich al II-lea, care nu avea urmaşi; într-adevăr, spre deosebire de înaintaşul său, Friedrich Wilhelm al II-lea, care a preluat domnia la 17 august 1786, s-a remarcat, încă din tinereţe, mai curînd ca un curtezan şi bigot, decât ca om de stat; în timpul primei părţi a domniei sale, politica externă a Prusiei a fost condusă de Ewald Friedrich von Herzberg (1786-1790) care, la început, a continuat politica antihabsburgică a lui Friedrich cel Mare.

17 Friedrich al II-lea (cel Mare).

18 Maria Teresa; regină a Ungariei (încoronată, la 25.VI.1741, în Bratislava) şi a Cehiei (încoronată, la 12.V.1743, în Praga, arhiducesă a Austriei, împărătească romano-germană, din anul 1745, dar neîncoronată; fiica cea mai mare a împăratului Carol al VI-lea, a preluat, în urma decesului acestuia, succesiunea la tron, în anul 1740, în virtutea Pragmaticei Sancţiuni; în anul 1745, soţul său, ducele de Lotharingia, Francisk Stefan, a fost proclamat, la Frankfurt am Main, împărat romano-german; deşi nu s-a încoronat, ea şi-a însuşit titlul imperial, acceptat de Curţile Europene, pe care l-a utilizat în corespondenţa diplomatică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

19 Iosif al II-lea; rege romano-german (1764-1790); împărat romano-german (1765-1790); fiul Mariei Teresa și al împăratului Francisc I, a fost primul monarh, din dinastia de Habsburg-Lotharingia; după decesul tatălui său (18.VIII.1765), Maria Teresa l-a numit coregent, ea păstrându-și, totuși, rolul decisiv, în guvernarea Imperiului; din anul 1766, a devenit comandantul suprem al armatei; străduindu-se să colaboreze cu Wenzel Anton von Kaunitz, cancelarul Imperiului, din anul 1753, a preluat, treptat, inițiativa, în politica externă; după decesul Mariei Teresa (29.XI.1780), a preluat, în totalitate, puterea.

20 Rusia și Imperiul otoman.

21 Înalta (Sublima) Poartă.

22 La acea dată, Marea Britanie era reprezentată, la Istanbul, de Anthony Hayes, consul în Smirna, cu rangul de însărcinat de afaceri (15.V.1775-26.X.1776).

23 În timpul războiului cu Imperiul otoman.

24 Între 24 iulie 1772 și 22 martie 1773, s-au desfășurat, mai întîi, la Focșani, apoi, la București, lucrările Congresului de pace ruso-turc; delegațiile Moldovei și a Țării Românești, care au participat la lucrările acelui Congres, au solicitat acordarea independenței, de fapt, sub garanția Austriei, Rusiei și a Prusiei, precum și unirea celor două Principate.

25 Piotr Alexandrovici Rumiantev; mareșal rus; a fost plenipotențiarul rus, la Congresul de pace de la Iași și București (1772-1773).

26 Vezi **doc. nr. 2, n. 16.**

NOUVELLES INFORMATIONS DOCUMENTAIRES CONCERNANT L'EVOLUTION DU PROBLEME ORIENTALE (À LA FIN DU XVIIIe SIÈCLE)

(Résumé)

L'auteur continue la publication des extraits des documents diplomatiques tirés de **Sveriges Riksarkiv de Stockholm**, concernant le problème orientale au XVIIIe siècle.

Les trois pièces qu'il publie maintenant sont de fragments des rapports diplomatiques rédigés par l'envoyé extraordinaire de Suède près la Porte Ottomane, Ulrik Celsing. Ces fragments, rédigés en français, par le drogman de la Mission diplomatique suedoise à Constantinople, Ignatius Mouradgea d'Ohsson, ont été attachés comme annexes au rapports du diplomats mentionné.

Quoique sont de fragments, les pièces offrent quelques *informations unitaires du point de vue thématique*, et mettent en relief le rôle de la Suède en tant que *facteur politique* du *problème orientale*, ainsi que l'etroite liaison du *problème orientale* avec le *problème baltique*, les deux phénomènes appartenant au *système politique européen.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STELIAN MÂNDRUŢ

ILIE MINEA INEDIT (1906 – 1907)

Menţiunile istoriografice recente despre viaţa şi activitatea istoricului Ilie Minea[1], conţin multe „pete albe" cu privire la partea terminală a periplului de învăţătură superioară în cadrul Facultăţii de Litere şi Filosofie a Universităţii budapestane din debutul deceniului prim al veacului trecut (1900-1904).

Alte cercetări efectuate în bogata şi ordonata arhivă a instituţiei susmenţionate, în legătură cu studenţii români aflaţi la studii în perioada dualismului austro-ungar, au îngăduit depistarea unui set de mărturii necunoscute despre perfecţionarea ulterioară a licenţiatului în istorie, latină şi română, respectiv, absolvirea, cu succes a examenelor preliminare susţinerii tezei de doctorat şi dobândirea titlului ştiinţific în vara anului 1907.

Registrele de procese verbale ale probelor orale în cauză, pentru anul universitar 1906-1907, evidenţiază, sub numărul curent 71, într-o rubricatură desfăşurată pe nouă poziţii, componente esenţiale vizând înţelegerea şi tratarea ca atare, a unui însemnat aspect din devenirea profesională a studiosului român. Datele, în general ştiute, aparţinând strict de latura biografică, se pot corobora, firesc, cu cele privind evoluţia gimnazială şi din învăţământul superior a personajului, minim descris în continuare. Conform procedurii în vigoare, examenul de doctorat, consemnat sub titulatura de „riguros", susţinut de către Ilie Minea la data de 24 iunie 1907, apreciat cu calificativul final de „bine", cuprindea cele două referate despre teza scrisă, survenind din partea unor autorităţi în domeniu; ca şi materiile propriu-zise, desemnate de comisie şi candidat, cea principală, de istoria Ungariei, şi cele secundare, de istorie medie (universală), de limba şi literatura română, parcurse cu menţiuni deosebite. Promovarea, în cadru festiv, la 28 iunie 1907, constituia, pentru momentul dat, un punct culminant al pregătirii specialistului istoric[2].

Prezenta restituire documentară nu-şi propune decât să ateste necesitatea unor atari depistări şi publicări de mărturii revelatoare despre figuri proeminente ale scrisului istoric autohton.

---

[1] Vezi în *Bibliografia Istorică a României*, vol. VIII (1989-1994), Bucureşti, 1996, p. 37; *Ilie Minea (1881-1943)*. Volum îngrijit de Al. Zub, Iaşi, 1996.

[2] Copia diplomei de doctor, în Budapest, ELTE Levéltára. *Doktorok származási lapjai*, 1906-1907, fără filă (Bölcsész); I. Minea, *op. cit.*, p. 92.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX-XL, 2002–2003, p. 683–687

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXĂ

I. Budapest, ELTE Levéltára. *A bölcsésztudori szigorlatok jegyzökönyve. 1904/5-1912/13*, fila 34: *Az 1906-1907 tanévben*[3].

1. Folyó szám: 71.
2. Név, kor, vallás: Minea Illés, született 1881, júl. 27-én[4], 26 éveggörög keleti.
3. Születés hely: Türkös, Brassómegye.
4. Mély tanintézetben végezte tanulmányait: A középiskola I-o. a brassói gör.keleti román, II-VIII-o a brassói gör.keleti roman fögymn.-ban.Itt nyert érettségi bizonytványt.1900 jun. 23[5]. Másodlat kelt 1907 jan. 20. Az 1900/1 tanév I.felétöl 1904/5 tanév II.szakának végeig a budapesti kir.magyar egyetemen[6]. Végbizonyitványt nyert 1907 máj. 10[7].
5. A szigorlat letételének napja: 1907, jún. 24.
6. A szigorlat tárgyai és annak részletes eredménye: Doktori értékezés: „Magyar-bolgár-oláh érintkezés Nagy Lajos alatt"[8].
   Birálók: Dr. Marczali Henrik és Dr. Lánczy Gyula[9].
   Fötárgy: hazai történelem. Rite. Marczali.
   Melléktárgyak: 1. Középkori történelem. Rite. Lánczy[10]: 2. Román nyelv és irodalom. Cum laude. Asbóth.
7. A szigorlat általános eredménye: Rite. Dr. Hegedüs[11].
8. A tudorrá avatás napja: 1907, jún. 28[12].
9. Jegyzet: -------

---

[3] Ne exprimăm gratitudinea faţă de colectivul de specialişti ai Arhivei Universităţii din capitala Ungariei.

[4] De fapt, 15-27 iulie 1881.

[5] Vezi în *Anuarul XXXVI al gimnasiului superior românesc din Braşov pe anul 1899-1900*, Braşov, 1900, p. 226, 229, 250.

[6] Vezi în *A budapesti kir. magyar Tudományegyetem Almanachja az...tan évre*, Budapest, 1900-1905: 1900/1901, p. 196; 1901/1902, p. 202; 1902/3, p. 207; 1903/1904, nu figurează!; 1904/1905, p. 223; Budapesta, Arhiva Parohiei Ortodoxe Române, *fond E. Gojdu*, an 1904: Braşov, 3 iulie 1904, solicitare în scris, prin care I. Minea reclamă bursă şi îşi motivează întreruperea studiilor datorită anului efectuat voluntar la armată (Compania a VIII-a terestră, Regimentul 50 de Infanterie din Budapesta).

[7] A.H. Golimas, *Personalitatea şi opera istoricului Ilie Minea*, în *Memoriile Secţiei Istorice*, VI, 1981, p. 121-122: datează inexact obţinerea licenţei, respectiv 30 ianuarie 1903!

[8] (1365-1382), studiu republicat, ulterior, în 1910, sub titlul „Relaţiile politice dintre Ţara Românească şi Ungaria pe timpul lui Ludovic I".

[9] Marczali Henrik, profesor de istoria Ungariei; Lánczy Gyula, profesor de istorie medie universală.

[10] Asbóth Oszkár, profesor de limbi şi literaturi slave.

[11] Hegedüs István, decan şi profesor de filologie clasică.

[12] Vezi nota nr. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Traducere:

1. Număr curent: 71.
2. Nume, vârstă, religia: Minea Ilie, născut în 1881, 27 iulie[4], 26 ani, greco-ortodox.
3. Locul naşterii: Turcheş, comitatul Braşov.
4. În care institut de învăţământ şi-a terminat studiile: Prima clasă gimnazială la şcoala ortodoxă din Braşov, clasele II-VIII la gimnaziul superior ortodox român din Braşov. Aici obţine diploma de bacalaureat la 23 iunie 1900[5]. Copie întocmită la 20 ianuarie 1907. Din semestrul prim al anului de studiu 1900/1 până în cel de-al doilea şi final, al anului de studiu 1904/5, la Universitatea regală maghiară[6]. Certificat de absolvire obţinut la 10 mai 1907[7].
5. Data susţinerii examenului de doctorat (riguros): 24 iunie 1907.
6. Materiile examenului de doctorat şi rezultatele sale amănunţite: Disertaţia de doctorat: „Raporturi maghiaro-bulgare-române în timpul lui Ladislau cel Mare"[8]. Referenţi: Dr. Marczali Henrik şi Dr. Lánczy Gyula[9]. Materia principală: istoria Ungariei. Bine. Marczali. Materii secundare: 1. Istorie medie. Bine. Lánczy. 2. Limba şi literatura română. Cum laude. Asbóth[10].
7. Rezultatul definitiv al examenului: Bine. Dr. Hegedüs[11].
8. Promovarea ca doctor (Ziua): 28 iunie 1907[12].
9. Observaţii: -------

II. Karánsebes, 1906 márc. 15-e[13]

Igen tisztelt barátom[14],

Bocsánatot kérek, hogy ily későn sietek válaszolni. A gondviselés kegyelméből, – ahogy látja –, ebbe a piszkos[15] fészekbe kerültem képezdei tanárnak. Szomorú nyomorúságos, egyforma s egyhangu itt az élet és ha költö volnék, tán ideálomra véltem volna akadna, hisz "beatus ille, qui procul negotiis". De negotia nagyon is vannak, az otium pedig roppant kevés. 24 heti éráért kapok évente 800 frtot, a mi alig futja ki az itteni maga-magát magasnak és nagynak tekintö társadalom és élet igényeit.

[13] Pentru intervalul de cadru didactic la Caransebeş, vezi în *Ilie Minea (1881-1943)*. Volum îngrijit de Al. Zub, Iaşi, 1996, p. 93-98.

[14] Dénes Iván Zoltán, *Szekfü Gyula magántanári képesitésének ügye (1914-1916)*/Problema atestării calificării de profesor universitar a lui Szekfü Gyula (1914-1916)/, Budapesta, 1976, p. 34-35; „curriculum vitae" din care desprindem următoarele: născut în 23 mai 1883 la Székesfehérvár, studii liceale în localitate, bacalaureat în iunie 1900, opt semestre de istorie, latină şi maghiară urmate la Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii din Budapesta, doctorat susţinut în 6 mai 1905, profesor suplinitor în învăţământul mediu din capitala Ungariei (1904-1906), iar la 9 ianuarie 1906 este numit subbibliotecar (arhivist) la Muzeul Naţional Maghiar.

[15] Vezi I. Minea, *op. cit.*, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Milyen Karánsebes? A szó storos értelmében piszkos[16], sáros mezö-város inkább hegyi város, ahol az emberek folyton veszekednek vagy a legjobb esetbe egészen és minden tekintetben visszavonult életet folytatnak. Könyvtárak nincsenek, történelmi emlékek hiján vagyunk kivéve a római utat, amely a város közelében háborgatlanul diszeleg. Tanitunk egész nap: az a foglalkozás; a tanuló pedig söpredéke a rossz polgári iskoláknak.

Ilyen viszonyok közt vigasztaló volt levele, melyet küldött. Legalább tudom, hogy barátom tud tanulni[17] s ha én itt benyélkedtem, legaláb az ön tanulása nem veszett kárba...

Azon jegyzetekre hö szükségem volna, mert majusban feljövök doctorátusra[18]. Ertekezésem, mely a püspöki nyomdában lát napvilágot: *magyarbolgár-oláh érintkezés Nagy Lajos korában*[19].

Ha esetleg az ujabb idöben uj felfedezések vannak e téren, legyen szives azokat velem közölni.

... És kölönben, irjon: hogy él, mit csinál, mivel foglalkozik, hogy tetzik az állás, hol van Borecky úr[20] stb., mind érdekel, ami régi és szeretett kollégáimra vonatkozik.

... Igen... aradi levelét nem kaptam[21]. Mikor irta? Tán nem voltam többé Aradon.

Még egyszer kérem, irjón, de sokat

üdvözli, szeretö barátja[22]

Minea

/Budapest, *Egyetemi Könyvtár*, Szekfü levelezése, Mss.G.628, f. 1-2./

Traducere:

Caransebeş, 15 mart. 1906[13]

Mult stimate prietene[14],

Îmi cer scuze, că mă grăbesc să-ţi răspund atât de târziu. După cum vezi, prin graţia proniei, am ajuns profesor preparandial în acest cuib murdar[15]. Aici, viaţa este tristă, mizerabilă, uniformă şi monotonă, iar de aş fi poet, poate s-ar fi potrivit idealului meu, căci „fericit este acela ce se află departe de afaceri". Dar, există multe „afaceri", pe când, de „tihnă", cam ducem lipsă. Pentru 24 de ore predate săptămânal, primesc 800 de forinţi anual, [sumă] care abia satisface exigenţele de viaţă şi ale societăţii, considerate aici ca fiind înalte şi mari.

Cum este Caransebeşul? Murdar, în adevăratul sens al cuvântului, un noroios[16] oraş de câmpie, mai degrabă, oraş montan, unde oamenii se ceartă continuu sau, în cel

[16] Vezi nota anterioară.

[17] Se referă la obţinerea titlului ştiinţific de doctor şi la cercetările fructuoase efectuate şi materializate deja prin studii, publicate în revistele de specialitate.

[18] Vezi în I. Minea, *op. cit.*, p. 12, 90, 92, 123, pentru data ulterioară a chestiunii doctoratului.

[19] *Bölcsészdoktori értekezés*/ Disertaţie de doctorat/, Budapest, Patria, 1907, 27 p.; studiu republicat, ulterior, în 1910, sub titlul de „Relaţiile politice dintre Ţara Românească şi Ungaria pe timpul lui Ludovic I".

[20] Un alt fost coleg de an şi facultate, Elemér Borecky, vezi în *A budapesti királyi magyar Tudományegyetem Almanachja az 1903/1904 tanévre*, Budapest, 1904, p. 203.

[21] Probabil în legătură cu colaborările anterioare la „Tribuna" (1905); vezi şi în I. Minea, *op. cit.*, p. 16.

[22] *Ibidem*, p. 58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai fericit caz, au un trai retras, în întregime ori în parte. Nu există biblioteci şi suntem constrânşi, ca în lipsa mărturiilor istorice, [să vedem] doar drumul roman, ce defilează netulburat la marginea oraşului. Predăm toată ziua: aceasta ne este ocupaţia; elevii sunt însă pleava şcolilor civile slabe.

În asemenea condiţii, epistola trimisă a fost consolatoare. Cel puţin ştiu că prietenul meu poate studia[17] şi că dacă eu m-am înglodat aici, ştiinţa Dvs. de carte nu s-a irosit...

Aş avea mare trebuinţă de acele cursuri, fiindcă în mai vin [la Budapesta] pentru doctorat[18]. Teza, care vede lumina zilei în tipografia episcopală, este: *Raporturi maghiaro-bulgaro-române în epoca lui Ladislau cel Mare*[19].

Dacă cumva, mai recent, au apărut contribuţii noi în domeniu, vă rog din inimă să mi le comunicaţi.

... Şi, mai ales, să-mi scrieţi: cum sunteţi, ce faceţi, cu ce vă ocupaţi, cum vă place slujba, unde se află domnul Borecky[20], ş.a.m.d; totul mă interesează, ceea ce se referă la vechii şi iubiţii mei colegi.

... Da... nu am primit scrisoarea de la Arad[21]. Când aţi scris-o? Poate nu ai mai fost pe la Arad.

Vă rog, deci, încă odată, să-mi scrieţi, dar mult, vă salută, prietenul[22] iubitor, Minea.

Menţiunile biografice despre „perioada bănăţeană" (1904-1908) a istoricului Ilie Minea, respectiv cu privire la stagiul provizoriu (ori definitiv?) îndeplinit în calitate de profesor de istorie, maghiară şi română la Institutul pedagogic diecezan din Caransebeş, suportă acum minime corective din punct de vedere cronologic şi interpretativ, prin publicarea unei inedite epistole, datată în 15 martie 1906, adresată unui fost coleg de an şi facultate, Szekfü Gyula (1883-1955), devenit în timp un strălucit reprezentant al şcolii istorice ungare interbelice.

Rândurile aşternute în primăvara anului menţionat, denotă, la o primă şi atentă lectură, un fel de permanentizare a relaţiei de amiciţie, păstrată, probabil, nealterată în vreme, şi, sporită dintr-un interes comun şi reciproc amândurora, anume, cel al îmbogăţirii necontenite a cunoştinţelor de specialitate în domeniul profesional stabilit. Sentimentul de temporară amărăciune şi de fatidică izolare, ce răzbate din partea emitentului, „eşuat" din motive, încă neclare până astăzi, în localitatea amintită, după anii universitari la Budapesta şi probabila specializare în capitala Imperiului, cauzat, pe de-o parte, de condiţiile impropriu considerate, de existenţă cotidiană, dar şi de limitele impuse dezvoltării în plan spiritual, se încearcă a fi depăşit prin truda dezvăluită în direcţia redactării tezei de doctorat şi, implicit, în speranţa dobândirii curânde a titlului ştiinţific râvnit, înţeles, în subconştient, ca un mobil de rapidă salvare din letargia aflată în modestul oraş de câmpie a Banatului. Raportul de colaborare, dezvăluit astfel, are în vedere, deci, precumpănitor, un atare aspect semnalat, I. Minea solicitând noi informaţii profesionale, necesare muncii depuse la elaborarea lucrării în cauză. Străduania de a ieşi din vremelnica atmosferă de mediocritate locală transpare şi prin intermediul unor asemenea mesaje scrise, mai ales atunci când se interesează de soarta unor colegi de odinioară. Cu siguranţă că alte piese epistolare, de o încărcătură psihică apropiată, vor contribui la mai justa zugrăvire a mediului în care s-a format şi dezvoltat omul şi specialistul Ilie Minea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU AGACHE

DOCUMENTE (I)

Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi, vol. I. *Acte interne (1408-1660)*, editate de Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, Iaşi, Editura „Dosoftei", 1999, 734 p.

Prezentăm aici doar regestele actelor, urmând ca textele să fie redate integral în colecţia *Documenta Romaniae Historica*, seria A. Moldova, vol. XXV (1639-1640), întocmit de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat şi Marius Cheicu, predat la Editura Academiei pentru publicare; vol. XXVII (1643-1644), XXVIII (1645-1646), XXIX (1647-1648), XXX (1649-1650), alcătuite de Leon Şimanschi, Nistor Ciocan, Dumitru Agache şi Georgeta Ignat, pe baza lucrării *Repertoriul documentelor interne din domnia lui Vasile Lupu (1635-1653)*[1], elaborată de Nistor Ciocan, Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, toate aflate în manuscris la colectivul de istorie medie din cadrul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" Iaşi.

Documente noi

1

1639 (7148) octombrie 8, Iaşi

Ionaşco Ghizdăvăţ, Ionaşco a Savei şi Condre din satul Luceni vând lui Ursu Ciocârlan partea lor de ocină, pentru opt zloţi, două vaci cu viţei şi un bou bun.

Martori: Necula vătavul hatmanului, Ştefan Cârcos „de târgu de Iaşi" ş.a.

Arh. St. Iaşi, Spiridonie, LXI/6. Orig.

EDIŢII: Ghibănescu, *Ispisoace*, II$_1$, p. 184-185, nr. 140 (orig.).

2

1640 (7148) mai 18, Iaşi

Gheorghe, fiul lui Miron, nepotul lui Ciolpan din Săpoteni, dăruieşte lui Ionaşco vătavul o parte de ocină şi-i vinde partea surorii sale, Anastasia, din acelaşi sat, cu 12 galbeni.

---

[1] Menţionăm că acest instrument de lucru intern, realizat în cadrul planului de cercetare ştiinţifică al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" din Iaşi, între anii 1974 şi 1976, folosit până acum de toţi cei interesaţi, cu acordul autorilor, apare în unele publicaţii citat incorect, uneori în forme bizare (vezi, spre exemplu, Corneliu Stoica, *Dicţionarul istoric al localităţilor trotuşene*, Oneşti, 1998, p. XXXVII, unde lucrarea este citată în felul următor: *Catalog – repertoriu arhivistic şi bibliografic al documentelor moldoveneşti (1635-1653)*, întocmit de L. Şimanschi, D. Agache, N. Ciocan, G. Ignat, I. Caproşu şi I. Toderaşcu).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Martori: Pătraşcu Ciogolea fost logofăt, Ghiurma „neguţătoriul de Iaşi" ş.a.

Arh. St. Bucureşti, M-rea Doljeşti, XXIX/39. Orig.
Inst. de Ist. „A.D. Xenopol" – Iaşi, Xerogr. de doc. (xero.).
EDIŢII: *Catalog*, II_1, p. 295, nr. 1428 (rez. după orig).

3

1643 (7151) mai 15, Iaşi

Vasile Lupu vv. întăreşte diaconului Ştefan de la biserica domnească o parte din satul Horileşti, cumpărată de la Nican, nepotul Fratei, şi de la alţii cu treizeci de taleri de argint.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CLVI/52. Orig. slav.
Arh. St. Iaşi, *Documente, DCCCI*, f. 168 v. – 169 (copie slavă).

4

1643 (7151) august 3, <Iaşi>

Boroh ia în arendă de la M-rea Barnovschi din Iaşi un loc în Târgul de Jos ca să facă şapte dugheni, cu bezmăn de 40 de lei, bani vechi, pe an.

Arh. St. Bucureşti, M-rea Barnovschi, V/6. Copie de pe altă copie.

5

<În. de 1643 octombrie 12>

Mărica Ignătoaie vinde lui Gheorghe Dimuţă <staroste de negustori din Iaşi> partea ei din satul Şendreni, <pe Prut, ţin. Iaşi>.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CXXV/164. Rez. într-un perilipsis „de pe scrisorile ce-au arătat vechil(ul) egumen(ului) <M-rii> Cetăţuii pe moşie Şendreni, de pe Prut, ţin. Iaşi".

6

1644 (7153) noiembrie 28, Iaşi

Miron din Iurghiceni dăruieşte lui Crâstea vătav din Iaşi un loc de casă, fânaţ, vie, prisacă şi heleşteu în satul Iurghiceni.

Bibl. Naţională Bucureşti, Col. doc. mold., I/98. Orig.
Arh. St. Iaşi, Anaforale, nr. 40, f. 23 v. şi 28 v. (rez.)

7

1645 (7153) martie 6

Petre, fiul lui Gligorie, vinde lui Pană staroste de negustori o parte din satul Cândeşti.

Arh. St. Iaşi, Documente, CDXXXVIII, f. 173. Copie încredinţată în 1828 octombrie 23; *ibidem*, CDLVI/3, f. 3 v., nr. 101 (rez.).
Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), XXXIII/178, nr. 3. (rez. într-un izvod de zapise, din 1768 octombrie 29; alt rez., cu data de zi greşită: 4, *ibidem*, XXXIV/46, şi două menţ. şi un rez., cu datele de lună şi de zi greşite: mai 7, *ibidem*, XXXIII/167 şi 179 şi XXXIII/175 (j.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

8

1645 (7153) martie 25, <Iaşi>

Crăstina şi fiul ei, Costantin, vând lui Mihăilă croitorul un loc de casă <din Iaşi> „din talpa casăi lui Mihăilă un pas bun în sus... până în uliţă, den gios <de mă>năstire lui Vodă", cu zece lei bătuţi.

Martori: Oprea cizmarul, Harita săbiarul, Ghiorghie uşerul, Ghiorghie băcalul ş.a.

Arh. St. Bucureşti M-rea Galata. XIV/3. Orig.
EDIŢII: *Catalog*, II, p. 352, nr. 1765 (rez. după orig.).

9

1645 (7153) iunie 8

Grecul din Băşeni dă mărturie hotarnică pentru părţile lui Pană negustor <din Iaşi> şi a lui Toader din satul Cândeşti.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.) XXXIV/199. Orig.

10

1645 (7153) august 24, Iaşi

Dumitru Roşca, vornic de Botoşani, se învoieşte cu Roman egumenul şi cu tot soborul M-rii Golia din Iaşi pentru hotarele satelor Pipereşti, Tomeşti şi Cristeşti din ţin. Iaşi, iar cine va strica tocmeala să dea 50 de boi la Poarta Domnească.

Bibl. Centr. Univ. Cluj, Fond Gh. Sion, nr. 31. Orig. slav.
Inst. de Ist. „A. D. Xenopol" – Iaşi, Fotografii, III/174 (foto., după orig.).
Arh. St. Iaşi, Spiridonie, IV/1 (copie adeverită în 1842 iulie 17).
Arh. St. Bucureşti, M-rea Cetăţuia, VIII/1 (trad. din 1781 mai 30) şi o menţ., *ibidem*, Doc. istorice, CXIX/133 (19).
EDIŢII: Th. Codrescu, *Uricariul*, XXIII, p.196-198 (orig.); Ghibănescu, *Ispisoace*, II/2, p. 85, nr. 51 (copie după trad.); *Catalog*, II, p. 357-358, nr. 1804 (rez. după trad.).

11

1645 (7154) noiembrie 15

Vasile Lupu vv. întăreşte lui Gavrilaş Mateiaş logofăt stăpânirea pe douăsprezece fălci de vie de la Cotnari, din dealul Piscopului, în urma judecăţii cu călugării de la biserica Sf. Ioan cel Nou din Tătăraşi.

Arh. St. Iaşi, Documente, CCCXX/113, f. 1. r. (nr. 5). Rez.

12

1646 (7154) aprilie 3, Iaşi

Vasile Lupu vv. întăreşte lui Dima negustor din Iaşi stăpânirea pe un loc de prisacă din satul Lăzoreni, cumpărat de la Miera ş.a., cu 27 de lei bătuţi, pe baza mărturiei lui Pascal negustor, Iani, nepotul lui Liondar fost vameş, Onciul blănar, Iordache săbier şi „de la mulţi oameni buni, şi negustori şi oşteni de frunte".

Arh. St. Iaşi, Documente, CCCXXII/4. Orig; *ibidem*, Fotografii, II/32 (foto. după orig.); *ibidem*, CCCXXIV/17, f. 6 r., nr. 3 (menţ.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

13

1646 (7154) aprilie 23, Iaşi

Vasile Lupu vv. întăreşte lui Dima negustor din Iaşi stăpânirea pe o parte din satul Lăzoreni cumpărată de la Miera şi ai săi cu 33 de lei bătuţi.

Arh. St. Iaşi, Documente, CCCXXII/5. Orig. slav; *ibidem*, Fotografii, II/33 (foto după orig.).

14

<1646-1648> mai 1, Iaşi

Gligorie bărariul şi soţia lui, Ileana, îşi zălogesc casa la Hristodor jitnicer pentru 22 de galbeni, obligându-se să-i restituie banii în trei luni.

Martori: Gheorghie mare uşer, Gligorie ceprăgear ş.a.

Arh. St. Iaşi, Documente, CDXII/69. Orig.
Datat după Hristodor jitnicer.

15

<În. de 1646 (7154) mai 18>

Mardarie croitorul din Iaşi vinde lui Tănase din Cursăci o parte din satul Borăşti cu 18 galbeni.

Arh. St. Iaşi, Spiridonie, VI/200. Orig.
EDIŢII: Ghibănescu, *Ispisoace*, III/1, p. 231, nr. 170 (orig.).
Datat după actul următor, deşi zapisul nu este imediat anterior doc. de întărire.

16

1646 (7154) mai 18, Iaşi

Vasile Lupu vv. întăreşte lui Iordache mare vistiernic stăpânirea pe o parte din satul Borăşti, ţin. Vaslui, cumpărată de la Tănase din Cursăci, pe care acesta o avea cumpărătură de la Mardarie croitorul din Iaşi.

Arh. St. Iaşi, Spiridonie, VI/201. Orig. slav. Cu o trad., din 1839 iunie 26, de Hrisant ieromonah.
EDIŢII: Ghibănescu, *Ispisoace*, II/2, p. 116-118, nr. 69 (orig. slav şi trad. edit.).

17

1646 (7154) iulie 15, <Iaşi>

Petre ceasornicar cumpără de la Nastasia, soţia lui Sâma, un loc din Iaşi.

Arh. St. Iaşi, Documente, CCCLXXXI/2. Rez. din 1750.
EDIŢII: I. Tanoviceanu, *Începuturile ceasornicăriei în Moldova*, în *RIAF*, X/1, 1909, p. 27 (menţ. după acelaşi rez.).

18

1646 (7155) octombrie 2, Iaşi

Marii boieri dau mărturie că Toma <Cantacuzino> mare vornic de Ţara de Sus răscumpără de la negustorul Iane odoarele doamnei lui Ion Vodă – care fuseseră zălogite cu camătă – şi le restituie socrului lui Ion Vodă, Ene, cu banii lăsaţi de Petru Movilă mitropolitul de Kiev.

Arh. St. Iaşi, Documente, CDLVI/9, f. 94 r. Copie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

19

1647 (7155) mai 31 <Iaşi>

Titiana, fiica lui Toader a lui Biliaş, dăruieşte nepoţilor săi, Gligoraşco şi Zoiţa, fiii lui Pătraşco din Iaşi, partea sa de ocină din satul Păşcani.

Martori: Vasilie diacon de la Sf. Neculai, Ştefan Ciuciulea meşterul, Dumitraşco Cara diacul domnesc ş.a.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CXI/183. Orig.; *ibidem* DXIII/49 (copie).

20

1647 (7155) iunie 5, Iaşi

Ştefan, fiul lui Giurgea, şi soţia sa, Irina, vând lui Stavăr neguţător partea lor de ocină din satul Hăneşti, cu 50 de galbeni buni.

Martori: Isar mare medelnicer, Costantin Ciogolea mare clucer, Andrei al doilea postelnic, Frangule fost pitar, Neaniul vornic de gloată „şi alţi boiar(i) şi oamen(i) dennainte den Curtea Măriei Sal(e) domnul nostru".

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CDXXXVII/47. Orig.

21

1648 (7156) aprilie 25

Grigorie, cu soţia sa şi cu alţii, vinde lui Ponici un loc de case <din Iaşi> cu grădină şi cu pomi.

Bibl. Acad., Ms. Nr. 13 (Condica M-rii Bărboi), f. 7 r., nr.1. Copie.

EDIŢII: Ghibănescu, *Documente*, în *Buletinul I. Neculce*, fasc. V (1925), p. 170-171, nr. LXXVII (rez. într-un perilipsis dintr-o condică din 1796 octombrie 14, la Bibl. Acad., Ms. XIII).

22

1648 (7156) iulie 10, <Iaşi>

Ştefan Bătog, ginerele lui Masal, cu soţia lui, Axâniia, dau lui Eni, ginerele lui Miron vătav, un loc <din Iaşi>.

Arh. St. Iaşi, Documente, DLXXXIV/43, f. 1 r. Rez. într-un zapis din 1838 martie 5, în care se menţionează că acest loc se afla în Iaşi, „în faţa uliţii ci să pogoară de la Uliţa Sărării la vali, în Târg(ul) Făinii Vechi".

23

1648 (7156) iulie 29, Iaşi

Miron din Iurghiceni dăruieşte lui Cârstea vornic din Iaşi o parte din satul Iurghiceni, ţin. Hârlău.

Martori: Neaniul vornic de „Poarta Măriei Sale, lui Vodă", Pavăl, Pătraşcu, Pilipovsche, Popăscul, şi Ursul, vornici; Dumitraşco şi Corlat, uricari; Dumitraşco, diacul marelui logofăt; Arghirie staroste de negustori, Toader fost staroste, Paraschiva starostea şi Hriza starostea.

Bibl. Naţională Bucureşti, Col. doc. mold., I/100. Orig.

Arh. St. Iaşi, Anaforale 40, f. 22. v. (rez. din 1841, numai cu veleatul).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

24

1648 (7156) august 14, Iaşi

Gligoraşco Jora şi fratele său Toderaşco, fiii lui Gheorghe Jora fost pârcălab de Hotin, şi cumnatul lor, Pătraşco Ciogolea fost logofăt, dăruiesc M-rii Aron Vodă partea lor de ocină din satul Coţimăneşti, sub Stâncă, ţin. Iaşi.

Arh. St. Bucureşti, A. N., CXCIV/1. Orig. *Ibidem*, Ms. nr. 628, f. 33 (copie presc.) şi Ms. nr. 644, f. 14 v. (rez.).
EDIŢII: *Catalog*, II, p. 398, nr. 2039 (rez. după orig.).

25

1648 (7156) august 30, Iaşi

Vasile Lupu vv. întăreşte M-rii Galata ocinile şi daniile sale din satele Galata şi Hlincea.

Bibl. Acad., Fotografii, XXXII/79. Foto. după orig. slav.

26

1648 (7157) octombrie 31

Andoca <zlătariul> vinde lui Eustratie al treilea vistier partea sa din satul Dăeni, ţin. Iaşi, cu 90 de taleri argint.

Arh. St. Bucureşti, Ms. Nr. 548, f. 62. Rez.
EDIŢII: *Catalog*, II, p. 400, nr. 2053 (rez.).

27

1648–1649 (7157) <nov.–ian.> 28

Marii boieri dau mărturie că State vistier al doilea a cumpărat de la Andoca zlătariul satul Dăeni, ţin. Iaşi.

Arh. St. Bucureşti, Ms. Nr. 548, f. 62. Rez. dezvoltat.
EDIŢII: *Catalog*, II, p. 400, nr. 2054 (rez.).
Datat după doc. anterior.

28

1648 (7157) noiembrie 3, Iaşi

Costantin şi sora sa, Dumitra, fiii lui Vicol din Borăşti, şi Ion, soţul Dumitrei, vând lui Iordachie mare vistiernic partea lor de ocină din satul Borăşti, ţin. Vaslui, cu 24 de zloţi.
Martori: Gheorghie Roşca al doilea vistiernic, Ştefan Şoldan postelnic, Dima Mardagiul negustător, Vasilie braşovan ş.a.

Arh. St. Iaşi, Spiridonie, VI/206. Orig.
EDIŢII: Ghibănescu, *Ispisoace*, II/2, p. 184-185, nr. 117 (orig.).

29

1648 (7157) decembrie 24, Iaşi

Răzmeriţă, fiul lui Văscan, vinde lui Iordachie mare vistiernic 15 pământuri în Cliceşti, cu 12 galbeni.
Martori: Ţica fost postelnic, Irimia Murguleţ, Gheorghie cămăraş de visterie şi Dima Mardagiul negustător.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Arh. St. Iaşi, Spiridonie, VI/184. Orig.
EDIŢII: Ghibănescu, *Ispisoace*, II/2, p. 187-188, nr. 120 (orig.).

30

1649 (7157) iunie 8, Iaşi

Vasile Lupu vv. întăreşte lui Pană negustor seliştea Păşcani, ţin. Iaşi.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost. Bibl. Acad.), CXCIV/7. Orig. slav.
EDIŢII: Velichi, *Doc. moldoveneşti*, p. 223/XV, nr. LXXIII (rez., probabil după orig., cu data de lună greşită: iulie)

31

<cca. 1650>

Prodan vătav ş.a. comunică marelui logofăt că au cercetat pricina dintre Tuduri neguţătorul din Iaşi şi Dumitru Munteanu pentru o bucată de loc din Lungani.

Arh. St. Iaşi, Documente, CDII/251. Orig.

32

1650 (7158) ianuarie 21, Iaşi

Nastasia, fiica lui Pântea din Băşeni, sora popii Gligorie din Iaşi, şi soţul ei, Condrea, vând lui Iordachie mare vistiernic partea lor de ocină din satul Băşeni ţin. Iaşi, cu 12 lei bătuţi.

Arh. St. Iaşi, Spiridonie, III/25. Orig.
EDIŢII: Ghibănescu, *Ispisoace*, II/2, p. 226-227, nr. 142 (orig.).

33

1650 (7158) aprilie 30, Iaşi

Carp ţârcovnic la Biserica Doamnei, fiul lui Gligorie, vinde lui Simion armaş partea sa de ocină din Horileşti, ţin. Cârligăturii, cu 7 ughi.
Martori: Sirghie pivnicer, Dumitraşco uricar, Farcaş medelnicer, Pătraşco meserciul, Roşca vătăşel de dărăbani, Lupul diac ş.a.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), C/78. Orig.
Arh. St. Iaşi, Anaforale, nr. 2, f. 169 v. (rez.); trei rez. şi o menţ., *ibidem*, MLXXVIII/126, 130, 131 şi 499.

34

<cca. 1650> mai 25

Vânzare către „Mihai neguţătoriul din trăg, din Iaş". La urmă: „Şi această tocmală s-au făcut dennaintea Porţii Măriei Sale, lui Vodă, şi noi toţ(i) Vornicii de Poartă fost-am dă faţă, cându i-au dat bani deplin".

După Iorga, *St. şi doc*, V, 1. Reg(est) Sf. Spiridon, p. 30, nr. 140.

35

1650 (7158) iulie 18

Irina, fiica lui Vârlan vornic, cu fiica ei Antimia şi cu ginerele, Petre ceasornicarul <din Iaşi>, vând lui Iordachie mare vistiernic partea lor din satul Corni, ţin. Suceava, cu 30 de lei bătuţi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), MCXCVII/106. Orig.
EDIŢII: Iorga, *St. şi doc*, XXI, p. 294, nr. 21 (menţ.).

36

1650 (7159) decembrie 16

Nichifor diaconul din Iaşi vinde lui Neculai Buhuş jitnicer părţi din satul Iurghiceni.

Bibl. Naţională Bucureşti, I/110. Orig.

37

1651 aprilie 25

Dosothei ieromonah, egumenul M-rii Sf. Gheorghe, dăruieşte M-rii Aron Vodă un loc de casă.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), LXXIX/6. Orig. grecesc.

38

1651 (7159) iunie 16, Iaşi

Ionaşcul Grecu din Secueni, cu ai săi, vinde lui Gavril negustor din Iaşi a patra parte din satul Fauri, ţin. Iaşi, cu 80 de taleri.

Arh. St. Iaşi, Documente, CCCLVIII/2. Orig.

39

1651 (7159) iulie 30, Iaşi

Vasile Lupu vv. întăreşte lui Iane negustor, nepotul lui Fote negustor, stăpânirea pe a patra parte din satul Crasnaleuca, ţin. Dorohoi, cumpărată de la Vasile Turcul şi fraţii săi, cu 160 de taleri de argint.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), VIII/16. Orig. slav. *Ibidem* VIII/57 (trad.).

40

<1651 septembrie 1–1652 august 31> (7160)

Chesare egumenul M-rii Galata vinde lui Pătraşco rotar un loc de hrană din ţin. Vaslui, mai sus de M-rea Trestiana.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), LIV/247. Rez.

Alte forme documentare

1

1639 (7147) martie 12

Ionaşco Cujbă fost vornic, fiul lui Dumitraşco şi al Agafiei, dăruieşte M-rii Golia o falce de vie în Dealul cel Bătrân de la Şorogari.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost. Bibl. Acad.), LXXVII/116. Orig.
EDIŢII: *Catalog*, II, p. 279, nr. 1346 (rez.); Caproşu-Zahariuc, *ed. cit.*, p. 361, nr. 280 (acelaşi rez.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2

1640 (7148) aprilie 24

Vasile, fratele lui Ilie, vinde M-rii Aron Vodă o vie la Vacota, cu 5 taleri.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CXVI/113. Orig.
EDIŢII: *Catalog*, II, p. 294, nr. 1422 (rez.); Caproşu-Zahariuc, *ed. cit.*, p. 370, nr. 288 (acelaşi rez.).

3

1640 (7148) iulie 4, Iaşi

Mărturia lui Gavrilaş Mătiaş mare logofăt şi a altor boieri privitoare la cumpărarea, cu 400 de lei bătuţi, a trei părţi din satul Bereşti, pe Prut, ţin. Iaşi, de către Iorga cămăraşul, Dumitru Roşca vornic de Botoşani şi Vişan vornic de târgul Iaşi.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), DCCVIII/1. Orig.
EDIŢII: *Catalog*, *Supliment 1*, p. 198-199, nr. 592 (rez. dezv.); Caproşu-Zahariuc, *ed. cit.*, p. 371-372, nr. 290 (copie modernă).

4

1640 (7148) iulie 4, Iaşi

Vasile Lupu vv. întăreşte lui Iorga cămăraş, Dumitru Roşca ureadnic de Botoşani şi Vişan ureadnic de Iaşi jumătate din satul Bereşti, pe Prut, ţinutul Iaşi, cumpărată de la Condrea şi alţii cu 400 de lei şi cealaltă jumătate a satului cumpărată de la preotul Ionaşco din Iaşi.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), DCCVIII/2. Orig.
EDIŢII: *Catalog*, II, p. 371, nr. 1890 (rez. după Ms. nr. 628); Caproşu-Zahariuc, *ed. cit.*, p. 372-374, nr. 291 (copie modernă).

5

<1640 decembrie 15-24>

Mitropolitul Varlaam adevereşte că Dumitraşco Buhuş fost vistiernic i-a dăruit un loc de moară pe Jijia, în gura Covasnei.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), LXXX1/145. Orig. Cu o copie din prima jumătate a sec. al XIX-lea.
EDIŢII: Iorga, *St. şi doc.*, XVI, p. 129-130, nr. 2 (orig.); Meteş, *Familia Buhuş*, p. 310, nota 1 (rez., cu data: „probabil după 23 martie 1642"); Caproşu-Zahariuc, *ed. cit.*, p. 362-363, nr. 282 (copie, deşi în descrierea arheografică piesa este menţionată ca fiind orig., cu data: <1639 (7147) iulie–1641 (7149) după februarie 25>).

6

1646 iunie 28

Mălanca şi Maria bărbierita vând M-rii Hlincea o casă cu locul ei, cu preţul de 30 de lei.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), LXIX/5. Orig. *Ibidem*, Ms. nr. 628, f. 47 v. (rez.) şi nr. 644, f. 15 (rez).
EDIŢII: *Catalog*, *Supliment 1*, p. 199, nr. 593 (rez. dezv.); Caproşu-Zahariuc, *ed. cit.*, p. 405, nr. 330 (rez. după acelaşi manuscris).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Documente cu data greşită

1

1647 (7155) august 5

Hotarnica locului din jurul M-rii Galata.

EDIŢII: Caproşu-Zahariuc, *ed. cit.*, p. 421, nr. 350 (rez. cu data: 1647 (7155) iunie 28).

2

<1650–1653> aprilie 12, Iaşi

Mihul croitor vinde lui Gheorghe croitor domnesc o casă pe Uliţa Mare, cu 20 de lei bătuţi.

Arh. St. Bucureşti, M-rea Sf. Sava Iaşi, XIV/1. Orig.

Datat după Andoca pitar.

EDIŢII: *Catalog*, II, p. 293, nr. 1417 (rez. dezv., cu datarea: <1640-1650>); Caproşu-Zahariuc, *ed. cit.*, p. 308-309, nr. 230 (orig., cu datarea: <după 1633 (7141)>).

Zusammenfassung

Der Autor präsentiert die Regesten von 40 neuen Dokumenten und ergänzt somit die Information bezüglich der Stadt Jassy. Diese könnten berücksichtigt werden bei der Herausgebung einer neuen Edition des zitierten Bandes. Gleichzeitig werden 6 neue Originalakten dargestellt, die den in dem Band publizierten, überlegen sind. Es werden auch 2 Korrigierungen der Datumsangaben vorgeschlagen.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIOREL M. BUTNARIU

NOTE NUMISMATICE (VI)

Investigarea fondului numismatic păstrat în colecţiile Complexului Muzeal Suceava ne-a prilejuit, în ultimii ani, pregătirea primului volum[1] din seria *CORPUS NUMMORUM MOLDAVIAE* care cuprinde 14 tezaure cu 2897 monede, un repertoriu cu 902 descoperiri izolate din 29 localităţi, o salbă şi 7 emisiuni de argint apreciate a fi raritäţi de colecţie în muzeele din România. Întrucât manuscrisul aşteaptă de mai bine de doi ani să fie încredinţat tiparului, din motive mai mult sau mai puţin lesne de înţeles, considerăm că utilitatea unor informaţii impune republicarea lor grabnică.

Cu acest prilej, avem în vedere trei tezaure provenite din actualul judeţ Suceava: Podeni, com. Buneşti (1983), Udeşti, com. Udeşti (1976) şi Suceava – Curtea Domnească (1999). Ordinea prezentării a fost stabilită după emisiunile *terminus post quem*, datele din paranteze precizând anii de descoperire.

Pentru monedele provenite din staţiunea arheologică de la **Podeni**, informaţiile păstrate în literatura de specialitate sunt destul de precise, întrucât toate au fost publicate ca descoperiri izolate[2]. În ce priveşte datele arheologice, insistăm doar asupra unor amănunte care permit o mai bună înţelegere a importanţei istorice a descoperirii din locuinţa nr. 1. Primele trei piese se găseau la -0,85 m, ultima, la -1,50 m, adică aproape de podea, ceea ce îndreptăţeşte observaţia noastră că cele patru monede reprezintă o mică parte dintr-o acumulare. Trebuie de subliniat că pe teritoriul aşezării au mai fost descoperite şi alte monede romane emise în sec. II.

Cele trei piese de aur bizantine provenite de la **Udeşti** sunt şi ele deja cunoscute, mai puţin unele detalii heraldice şi datele tehnice. Totuşi, o singură problemă mai rămânea în discuţie, anume atribuirea şi datarea ultimei emisiuni

[1] Între timp, a apărut *Monnaies et parures du Musée d'Histoire de la Moldavie* (editat de Viorel M. Butnariu), în seria *CORPUS NUMMORUM MOLDAVIAE*, I, Iaşi, Ed. Vasiliana, 2001, 174 p.

[2] Mugur Andronic, *Sondajul arheologic din aşezarea de secol IV e.n. de la Podeni (jud. Suceava)*, în „Suceava", XI-XII (1984-1985), p. 397-410; idem, *Cercetări arheologice în aşezarea de secol IV D. C. de la Podeni (com. Buneşti, jud. Suceava – raport final)*, în „Suceava", XX (1993), p. 45-69.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XXXIX–XL, 2002–2003, p. 699–708

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care aparţine celor doi împăraţi asociaţi[3]. Din aceste motive, am republicat cele trei monede de aur care, prin valoarea lor intrinsecă, se poate accepta că alcătuiesc o mică acumulare.

Descoperirea de la **Suceava – Curtea Domnească** este relativ recentă şi are o dublă valoare de unicat: este primul depozit monetar descoperit în incintă, respectiv, prezintă o compoziţie fără corespondent în comparaţie cu alte tezaure din epocă provenite din Moldova. Am apreciat utilă republicarea lui din două motive. Mai întâi, pentru atribuirea fără nici un temei a celor şase jumătăţi de groşi lui „Alexandru I (1400-1432) sau succesorilor până la 1437", întrucât nu avem date suficiente pentru atribuirea certă a emisiunilor anepigrafe din prima jumătate a secolului al XV-lea. Apoi, în prezentarea emisiunilor ungureşti (quarting = ¼ denár) trebuia să se ţină seama atât de ordinea descrescătoare a greutăţilor şi dimensiunilor, cât şi de cea din catalogul de referinţă după care au fost determinate piesele.

Din raţiuni de spaţiu tipografic, am utilizat următoarele abrevieri:

Determinatoare

MIB = Wolfgang Hahn, *Moneta Imperii Byzantini. Band 2. Von Justinus II bis Phocas (565-610). Band 3. Von Heraclis bis Leon III. alleinregierung (610-720)*, Wien, 1975, 1981.

PA = Pohl Artur, *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters. 1300-1540*, Graz-Budapest, 1982.

RIC = *The Roman Imperial Coinage. III. Antoninus Pius to Commodus*; IV/2. *Macrinus to Pupienus*; by Percy H. Webb, London, 1968.

Ateliere monetare

A-A = (*Alba Regia*) Székesfehérvár, Stuhlweißenburg (Székesfehérvár, Ungaria).
B-A = Buda (Budapest, Ungaria).
C- = (Cassovia) Kassa, Kaschau (Košice, Slovacia).
C-H = (*Camera Hungarica*, Istropolis) Pozsony, Preßburg (Bratislava, Slovacia).
CON = Constantinopolis (Istanbul, Turcia).
K-B = (Cremnica) Körmöcbánya, Kremnitz (Kremnica, Slovacia).
L-I = Lippa (Lipova, România).
n = (*Rivulus Dominarum*) Nagybánya, Neustadt (Baia Mare, România).
R = Roma (Italia).
S-I = Segesvár (Sighişoara, România).

Descrierea monedelor

❷ = tocită; ❺ = fragment, ❽ = incusă;
❹ = spartă; ❼ = surfrapată; ❾ = greşeli în legendă.

[3] Vezi B. Mitrea, *Découvertes récentes ou plus anciennes de monnaies antiques şi byzantines en Roumanie*, în „Dacia" N.S., XXIII, 1979, p. 374, n° 97 (Constans II şi Constantinus IV); Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, *Contribuţii la studiul pătrunderii monedelor bizantine în Dobrogea în secolele VII-X*, în BSNR, LXXV-LXXVI (1981-1982), 129-130, 1983, p. 243 note 40 (Constans II şi Constantinus IV); Viorel M. Butnariu, *Răspândirea monedelor bizantine din secolele VI-VII în teritoriile carpato-dunărene*, în BSNR, LXXVII-LXXIX (1983-1985), 131-133, 1986, p. 231 (Heraclius şi Heraclius Constantinus: 613-629); Monica Gogu, *Monede bizantine aflate în colecţia numismatică a Muzeului Naţional al Bucovinei din Suceava*, în „Suceava", XXVI-XXVIII (1999-2000-2001), 2001, p. 297, n° 25 (Heraclius: 613-616).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PODENI, com. Buneşti, jud. Suceava; 1983
4 AR recuperate (159/160-194)

Cercetările arheologice efectuate în anii 1983-1985 pe teritoriul localităţii au permis cercetarea parţială a unei aşezări de sec. IV. Cele şase locuinţe şi anexele conţineau un inventar arheologic bogat şi variat, ce dovedeşte o intensă activitate, dar şi urmele evidente ale unui incendiu. Locuinţa nr. 1 este un atelier în formă rectangulară, cu podeaua la 1,90 m faţă de nivelul actual de călcare, respectiv, la 1,25 m în raport cu nivelul de călcare antic. Din pământul de umplutură provin şi patru monede romane din argint datate în sec. II, care au fost publicate ca descoperiri izolate4.

Complexul Muzeal Bucovina, Suceava, inv. Tz/XII/1-4 (MC/1163-1166).

Imperiul Roman

Antoninus Pius: Marcus Aurelius (139-161)

Denarius: R

1. 159-160. 3,01 g; 18x17 mm. RIC, III, 483.

Marcus Aurelius: Faustina II (154-161)

Denarius: R

2. 146-175. 3,08 g; 17x16 mm. RIC, III, 507 (a).

Commodus: Crispina (177-192)

Denarius: R

3. 177-183. 2,92 g; 17x16 mm. RIC, III, 281 (Av. A).

Septimius Severus (193-211).

Denarius: R

4. 194. 2,16 g; 18 mm. RIC, IV/1, 34.

UDEŞTI, com. Udeşti, dép de Suceava; 1976
3 AV (602/610-613/616)

Cercetările arheologice desfăşurate aici au condus la descoperirea unei locuiri din sec. VI-VII pe o terasă a râului Suceava. Printre locuinţele descoperite, „casă cnezială" se particularizează prin dimensiuni apreciabile (11x4,5 m), compartimentarea în două camere şi inventar: fragmente ceramice, ace din os, creuzete, fusaiole şi trei monede bizantine din aur[5].

Complexul Muzeal Bucovina, Suceava, inv. Tz/X/1-3 (13A).

4 Mugur Andronic, *op. cit.*, în „Suceava", XI-XII (1984-1985), p. 397-410; idem, *op. cit.*, în „Suceava", XX (1993), p. 45-69.

5 Al. Rădulescu, *Casa cnezială de la Udeşti*, în MI, 11, 1977, 11, p. 49; B. Mitrea, *op. cit.*, în „Dacia" N.S., XXIII, 1979, p. 374, n° 97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Imperiul Bizantin

Phocas (602-610)

Solidus: CON

Av. **O.N.FOCAS PERP.AVC**. Bustul împăratului Phocas, din față, cu barbă scurtă, purtând stemma, cuirasă și paludamentum. În mâna dreaptă ține globul cruciger.

Rv. **VICTORIA AVGЧ**. Înger în picioare, din față, ține în mâna dreaptă o cruce cu monogramă, iar în mâna stângă globul cruciger. În exergă **CONOB**.

1. 602-610; CON. 4,345 g; 22 mm. MIB, II, 19, officina I.

Heraclius (610-641)

Solidus: CON

Av. **d.N.hЄRACLI-ЧS PP.AVC**. Bustul împăratului Heracliu, din față, cu barbă scurtă, poartă cască ornată cu o cruce, cuirasă și paludamentum. În mâna dreaptă ține globul cruciger.

Rv. **VICTORIA AVGЧ**. "Cruce spânzurătoare" cu trei trepte. În exergă **CONOBЄ.**

2. 610-613; CON. 4,384 g; 22x21 mm. MIB, III, 6, officina Є (Heraclius singur).

Heraclius și Heraclius Constantinus (613-629)

Solidus: CON

Av. **dd.NN.hЄRACLIЧS.ЄT hЄRA.CONST.PP.AVC**. Bustul împăratului Heraclius, din față, cu barbă scurtă (la stâga), și a lui Heraclius Constantinus copil (dreapta), purtând coroană cu cruce, înveșmântați în hlamidă. Între capete, o cruce.

Rv. **VICTORIA AVGЧЄ**. „Cruce spânzurătoare" cu trei trepte. În exergă **CONOB.**

3. 613-616; CON. 4,410 g; 20x19 mm. MIB, III, 8a, officina Є (22.I.613-către 616).

SUCEAVA – Curtea Domnească, jud. Suceava; 1999
351 AE (prima jumătate a sec. XV)

Săpăturile arheologice efectuate în perimetrul Curții Domnești din Suceava au permis descoperirea unui tezaur alcătuit din monede anepigrafe din bronz[6]. Piesele provin din secțiunea I, carou 1, între patul de nisip amenajat și argilă, într-o groapă, la o adâncime de 0,79 m.

Complexul Muzeal Bucovina, Suceava, inv. Tz/XIV/1-351 (3512-3810).

[6] Monica Gogu, *Un tezaur monetar, reper cronologic în datarea unei faze a Curții Domnești de la Suceava*, în *Simpozionul național Monumentul – tradiție și viitor, Iași 8-11 septembrie 1999*, Iași, 2000, p. 145-146; *eadem, Un tezaur de monedă măruntă descoperit la Curtea Domnească din Suceava*, în CN, VIII, 2001, p. 213-221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldova

Emitent neprecizat (prima jumătate a sec. XV)

Jumătate de groş AE

Av. Capul de bour cu globulă în frunte şi stea între coarnele convergente; la dreapta rozetă; la stânga crai nou.

Rv. Scut despicat: 1-fasciat, 2-flori de crin (2/2/2/1).

1. 0,44 g; 15 mm.

Av. Capul de bour cu stea cu cinci raze între coarnele convergente; la dreapta rozetă; la stânga crai nou.

Rv. Scut despicat: 1-fasciat, 2-flori de crin (2/2/2/1); globulă în centru; la dreapta. **A**.

2. 0,42 g; 14 mm.

Rv. Scut despicat: 1-fasciat, 2-flori de crin (2/2/2/1); la dreapta **A**.

3. 0,64 g; 15 mm.

Rv. Scut despicat: 1-fasciat, 2-flori de crin (2/2/2/1).

4. 0,24 g; 13 mm.

Av. Capul de bour cu stea cu cinci raze între coarnele convergente; ❷

Rv. Scut despicat: 1-fasciat, 2-flori de crin (2/2/2/1).

5. 0,51 g; 14x12 mm; ❹
6. 0,47 g; 13 mm.

Regatul Ungariei

I. *Luxemburgi Zsigmond (1387-1437)*

Quarting: 1430-1437; A-A

7. 0,28 g; 10x9 mm. PA, 124-2.
8. 0,24 g; 12 mm. PA, 124-2.
9. 0,24 g; 10 mm. PA, 124-2.
10. 0,23 g; 11x9 mm. PA, 124-2.
11. 0,19 g; 10x8 mm. PA, 124-2.
12. 0,14 g; 9x8 mm. PA, 124-2.
13. 0,14 g; 11x8 mm. PA, 124-2.
14. 0,19 g; 9x8 mm. PA, 124-3.
15. 0,34 g; 14 mm. PA, 124-4.
16. 0,19 g; 10x9 mm. PA, 124-4.
17. 0,19 g; 10 mm. PA, 124-4.
18. 0,42 g; 11 mm. PA, 124-5.
19. 0,34 g; 12x9 mm. PA, 124-5.
20. 0,31 g; 11 mm. PA, 124-5.
21. 0,23 g; 14 mm. PA, 124-5.
22. 0,15 g; 11x10 mm. PA, 124-5.
23. 0,30 g; 11 mm. PA, 124-6.
24. 0,23 g; 13 mm. PA, 124-6.
25. 0,19 g; 12x11 mm. PA, 124-6.
26. 0,40 g; 13x10 mm. PA, 124-7.
27. 0,31 g; 12x11 mm. PA, 124-7.
28. 0,18 g; 10 mm. PA, 124-7.
29. 0,16 g; 10x8 mm. PA, 124-7.
30. 0,22 g; 11x9 mm. PA, 124-9.

Quarting: 1430-1437; B-A

31. 0,51 g; 12x11 mm. PA, 124-14.
32. 0,39 g; 11 mm. PA, 124-14.
33. 0,32 g; 12x11 mm. PA, 124-14.
34. 0,24 g; 13x10 mm. PA, 124-14.
35. 0,21 g; 12x11 mm. PA, 124-14.
36. 0,21 g; 11 mm. PA, 124-14.
37. 0,19 g; 11x9 mm. PA, 124-14.
38. 0,37 g; 11x9 mm. PA, 124-16.
39. 0,26 g; 12 mm. PA, 124-64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Quarting: 1430-1437; **C** -

40. 0,47 g; 14 mm. PA, 124-20.
41. 0,32 g; 15x13 mm. PA, 124-20.
42. 0,23 g; 13x9 mm. PA, 124-20.
43. 0,26 g; 14x10 mm. PA, 124-22.
44. 0,22 g; 12x11 mm. PA, 124-22.
45. 0,34 g; 13 mm. PA, 124-23.
46. 0,24 g; 14x8 mm. PA, 124-23.
47. 0,24 g; 11 mm. PA, 124-23.
48. 0,23 g; 11 mm. PA, 124-23.
49. 0,15 g; 11x8 mm. PA, 124-23.

Quarting: 1430-1437; C-H

50. 0,33 g; 13x11 mm. PA, 124-30.
51. 0,28 g; 12x10 mm. PA, 124-32.
52. 0,63 g; 13x11 mm. PA, 124-33.
53. 0,56 g; 12x9 mm. PA, 124-33.
54. 0,49 g; 13 mm. PA, 124-33.
55. 0,44 g; 13x10 mm. PA, 124-33.
56. 0,42 g; 13 mm. PA, 124-33.
57. 0,42 g; 12x11 mm. PA, 124-33.
58. 0,39 g; 13x11 mm. PA, 124-33.
59. 0,39 g; 12 mm. PA, 124-33.
60. 0,38 g; 13 mm. PA, 124-33.
61. 0,36 g; 13 mm. PA, 124-33.
62. 0,36 g; 13 mm. PA, 124-33.
63. 0,36 g; 12 mm. PA, 124-33.
64. 0,36 g; 11 mm. PA, 124-33.
65. 0,35 g; 13 mm. PA, 124-33.
66. 0,34 g; 11 mm. PA, 124-33.
67. 0,31 g; 11 mm. PA, 124-33.
68. 0,30 g; 12 mm. PA, 124-33.
69. 0,30 g; 12 mm. PA, 124-33.
70. 0,30 g; 11 mm. PA, 124-33.
71. 0,29 g; 13x11 mm. PA, 124-33.
72. 0,29 g; 13 mm. PA, 124-33.
73. 0,29 g; 12x11 mm. PA, 124-33.
74. 0,28 g; 13x11 mm. PA, 124-33.
75. 0,28 g; 12x9 mm. PA, 124-33.
76. 0,27 g; 15x10 mm. PA, 124-33.
77. 0,27 g; 11x10 mm. PA, 124-33.
78. 0,26 g; 13x11 mm. PA, 124-33.
79. 0,26 g; 11x10 mm. PA, 124-33.
80. 0,25 g; 11x9 mm. PA, 124-33.
81. 0,24 g; 13x11 mm. PA, 124-33.
82. 0,21 g; 13x10 mm. PA, 124-33.
83. 0,21 g; 12x10 mm. PA, 124-33.
84. 0,21 g; 12x10 mm. PA, 124-33.
85. 0,21 g; 10 mm. PA, 124-33.
86. 0,20 g; 11x8 mm. PA, 124-33.
87. 0,20 g; 11x8 mm. PA, 124-33.
88. 0,19 g; 12x10 mm. PA, 124-33.
89. 0,18 g; 12 mm. PA, 124-33.
90. 0,18 g; 11 mm. PA, 124-33.
91. 0,17 g; 12x10 mm. PA, 124-33.
92. 0,17 g; 11x7 mm. PA, 124-33.
93. 0,16 g; 12x9 mm. PA, 124-33.
94. 0,16 g; 11x9 mm. PA, 124-33.
95. 0,16 g; 11x10 mm. PA, 124-33.
96. 0,15 g; 12x10 mm. PA, 124-33.
97. 0,15 g; 10x9 mm. PA, 124-33.
98. 0,14 g; 13x8 mm. PA, 124-33.
99. 0,12 g; 13x8 mm. PA, 124-33.
100. 0,22 g; 10 mm. PA, 124-73.

Quarting: 1430-1437; K-B

101. 0,31 g; 14x11 mm. PA, 124-37.
102. 0,24 g; 12x10 mm. PA, 124-37.

Quarting: 1430-1437; L-I

103. 0,21 g; 13x10 mm. PA, 124-40.

Quarting: 1430-1437; Q

104. 0,21 g; 8 mm. PA, 124-49.

Quarting: 1430-1437; n

105. 0,20 g; 12 mm. PA, 124-44.
106. 0,19 g; 12 mm. PA, 124-44.

Quarting: 1430-1437; S-I

107. 0,31 g; 14x11 mm. PA, 124-56.
108. 0,17 g; 11 mm. PA, 124-54.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Quarting: 1430-1437; atelier nedeterminat. (❷)

109. 0,36 g; 13 mm. PA, 124-1.
110. 0,22 g; 14x10 mm. PA, 124-1.
111. 0,22 g; 13x8 mm. PA, 124-1.
112. 0,22 g; 12x8 mm. PA, 124-1.
113. 0,14 g; 9 mm. PA, 124-1.
114. 0,12 g; 11x8 mm. PA, 124-1.
115. 0,34 g; 13x11 mm. PA, 124-27.
116. 0,25 g; 11 mm. PA, 124-27.
117. 0,27 g; 11 mm. PA, 124-41.
118. 0,44 g; 13x11 mm. PA, 124-59.
119. 0,41 g; 13x11 mm. PA, 124-59.
120. 0,37 g; 13x11 mm. PA, 124-59.
121. 0,34 g; 13x11 mm. PA, 124-59.
122. 0,12 g; 13x11 mm. PA, 124-59.
123. 0,42 g; 11 mm. PA, 124-60.
124. 0,42 g; 11x9 mm. PA, 124-60.
125. 0,39 g; 12x10 mm. PA, 124-60.
126. 0,37 g; 13 mm. PA, 124-60.
127. 0,36 g; 12 mm. PA, 124-60.
128. 0,36 g; 12x10 mm. PA, 124-60.
129. 0,32 g; 14 mm. PA, 124-60.
130. 0,31 g; 12x10 mm. PA, 124-60.
131. 0,30 g; 12 mm. PA, 124-60.
132. 0,30 g; 11 mm. PA, 124-60.
133. 0,30 g; 12x10 mm. PA, 124-60.
134. 0,29 g; 12 mm. PA, 124-60.
135. 0,29 g; 12x10 mm. PA, 124-60.
136. 0,28 g; 15x13 mm. PA, 124-60.
137. 0,27 g; 13x11 mm. PA, 124-60.
138. 0,26 g; 12 mm. PA, 124-60.
139. 0,26 g; 12x10 mm. PA, 124-60.
140. 0,25 g; 14 mm. PA, 124-60.
141. 0,25 g; 13x9 mm. PA, 124-60.
142. 0,25 g; 13x11 mm. PA, 124-60.
143. 0,24 g; 14x11 mm. PA, 124-60.
144. 0,22 g; 11x9 mm. PA, 124-60, var **C–C**.
145. 0,21 g; 11 mm. PA, 124-60, var **C–C**.
146. 0,21 g; 12x10 mm. PA, 124-60, var **C–C**.
147. 0,20 g; 12x10 mm. PA, 124-60.
148. 0,20 g; 12x9 mm. PA, 124-60.
149. 0,20 g; 12x8 mm. PA, 124-60.
150. 0,18 g; 13x8 mm. PA, 124-60.
151. 0,17 g; 12x9 mm. PA, 124-60, var **C–C**.
152. 0,15 g; 12x9 mm. PA, 124-60.
153. 0,15 g; 11x9 mm. PA, 124-60.
154. 0,14 g; 11x9 mm. PA, 124-60.
155. 0,12 g; 11x8 mm. PA, 124-60.
156. 0,11 g; 9x7 mm. PA, 124-60.
157. 0,08 g; 9 mm. PA, 124-60.
158. 0,36 g; 13x10 mm. PA, 124-61.
159. 0,33 g; 11 mm. PA, 124-61.
160. 0,18 g; 11x10 mm. PA, 124-61.
161. 0,18 g; 12 mm. PA, 124-62.
162. 0,18 g; 14x8 mm. PA, 124-62.
163. 0,17 g; 13x7 mm. PA, 124-62.
164. 0,15 g; 10x9 mm. PA, 124-62.
165. 0,12 g; 10x7 mm. PA, 124-62.
166. 0,45 g; 11x9 mm. PA, 124-63.
167. 0,42 g; 13x11 mm. PA, 124-63.
168. 0,41 g; 13 mm. PA, 124-63.
169. 0,16 g; 12x10 mm. PA, 124-63.
170. 0,14 g; 11x9 mm. PA, 124-63.
171. 0,12 g; 14x9 mm. PA, 124-63.
172. 0,65 g; 13 mm. PA, 124-65.
173. 0,28 g; 13x11 mm. PA, 124-65.
174. 0,22 g; 19 mm. PA, 124-65.
175. 0,21 g; 12x10 mm. PA, 124-65.
176. 0,18 g; 13x9 mm. PA, 124-65.
177. 0,17 g; 12 mm. PA, 124-65.
178. 0,13 g; 11x9 mm. PA, 124-66.
179. 0,26 g; 13x10 mm. PA, 124-74.
180. 0,10 g; 12x9 mm. PA, 124-74.

Quarting: 1430-1437; atelier nedeterminat. (foarte uzate)

181. 0,43 g; 11x15 mm.
182. 0,37 g; 13x10 mm.
183. 0,37 g; 12 mm.
184. 0,36 g; 12 mm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

185. 0,35 g; 12x10 mm.
186. 0,35 g; 12x10 mm.
187. 0,35 g; 10 mm.
188. 0,33 g; 13x11 mm.
189. 0,33 g; 10x11 mm.
190. 0,32 g; 14x11 mm.
191. 0,32 g; 12 mm.
192. 0,30 g; 15x13 mm.
193. 0,30 g; 11x9 mm.
194. 0,29 g; 15x13 mm; ❽
195. 0,28 g; 15x12 mm.
196. 0,28 g; 13 mm.
197. 0,28 g; 10 mm.
198. 0,27 g; 13 mm.
199. 0,27 g; 12x10 mm.
200. 0,27 g; 10x9 mm.
201. 0,26 g; 14 mm.
202. 0,26 g; 13x10 mm.
203. 0,26 g; 12 mm; ❽
204. 0,26 g; 10x11 mm.
205. 0,25 g; 13x11 mm.
206. 0,25 g; 12x11 mm.
207. 0,24 g; 15x13 mm.
208-209. 0,24 g; 13x12 mm.
210. 0,24 g; 13x11 mm; Av. ❼
211. 0,24 g; 13x11 mm.
212-214. 0,24 g; 12x10 mm.
215. 0,24 g; 12 mm.
216. 0,24 g; 11x10 mm.
217. 0,24 g; 10x15 mm.
218. 0,24 g: 10x9 mm.
219. 0,23 g; 13x10 mm.
220. 0,23 g; 12x11 mm.
221. 0,23 g; 11x9 mm.
222. 0,23 g; 11x9 mm.
223. 0,23 g; 10x11 mm.
224. 0,22 g; 14x10 mm.
225. 0,22 g; 13x11 mm.
226. 0,22 g; 13x11 mm.
227. 0,22 g; 12x10 mm.
228. 0,22 g; 12x10 mm.
229. 0,22 g; 12x10 mm.
230. 0,21 g; 13x10 mm; ❹
231. 0,21 g; 13x10 mm.
232. 0,21 g; 13 mm.
233. 0,21 g; 12x10 mm; ❽
234. 0,21 g; 10x8 mm.
235. 0,21 g; 9x8 mm.
236. 0,20 g; 15 mm.
237. 0,20 g;13x11 mm.
238. 0,19 g; 13x9 mm.
239. 0,19 g; 10x8 mm
240. 0,18 g; 14 mm.
241. 0,18 g; 15x10 mm.
242. 0,18 g; 12x10 mm.
243. 0,18 g; 10 mm.
244. 0,17 g; 12x8 mm; ❹
245. 0,17 g; 12 mm.
246-247. 0,17 g; 11x9 mm.
248-249. 0,17 g; 11x8 mm.
250. 0,17 g; 10x9 mm.
251. 0,17 g; 10x8 mm.
252. 0,16 g; 12x10 mm.
253-254. 0,16 g; 11x9 mm.
255. 0,16 g; 10x9 mm; ❽
256. 0,16 g; 10x9 mm.
257. 0,16 g; 9x7 mm.
258. 0,15 g; 13x10 mm.
259. 0,15 g; 13x9 mm.
260. 0,15 g; 12x11 mm.
261. 0,15 g; 12x10 mm.
262. 0,15 g; 12x9 mm.
263. 0,15 g; 11x8 mm.
264. 0,14 g; 14x12 mm.
265-266. 0,14 g; 12x9 mm.
267. 0,14 g; 12x7 mm; ❹
268. 0,14 g; 10x8 mm.
269. 0,14 g; 10x6 mm.
270. 0,13 g; 15x8 mm.
271. 0,13 g; 12x8mm.
272. 0,13 g; 11x9 mm; ❽
273. 0,13 g; 11x8 mm.
274. 0,13 g; 10x9 mm.
275. 0,13 g; 10x8 mm.
276. 0,13 g; 7 mm.
277. 0,12 g; 13x8 mm; ❽

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

278. 0,12 g; 12x8 mm.
279. 0,12 g; 12x8 mm; ❹ ❽
280. 0,12 g; 12x7 mm; ❹
281. 0,12 g; 12x6 mm; ❹
282. 0,12 g; 12x5 mm; ❹
283. 0,12 g; 10x8 mm.
284. 0,12 g; 10x7 mm, ❹
285. 0,11 g; 13x8 mm; ❹
286. 0,11 g, 11x9 mm; ❽
287. 0,11 g; 11x8 mm.
288. 0,11 g; 10x8 mm.
289. 0,11 g; 10x7 mm; ❹
290. 0,11 g; 9 mm.
291. 0,10 g; 12x9 mm.
292-293. 0,10 g; 11x8 mm.
294. 0,10 g; 11x6 mm; ❹
295. 0,10 g; 10x8 mm.
296. 0,10 g; 9x7 mm; ❹
297. 0,10 g; 7x6 mm; ❹
298. 0,09 g; 13x5 mm; ❹
299. 0,09 g; 10x5 mm; ❹
300. 0,09 g; 10x4 mm; ❹
301-302. 0,09 g; 9x8 mm.
303. 0,09 g; 8x7 mm.
304. 0,08 g; 12x7 mm; ❹
305. 0,08 g; 11x8 mm; ❹
306. 0,08 g; 10x8 mm; ❹
307. 0,08 g; 9x7 mm; ❹
308. 0,08 g; 7x8 mm; ❹
309. 0,07 g; 11x6 mm; ❹
310. 0,07 g; 10x6 mm; ❺
311. 0,06 g; 10x5 mm; ❹
312. 0,06 g; 8x7 mm; ❹
313. 0,05 g; 10x5 mm; ❹
314. 0,05 g; 9x4 mm; ❹
315. 0,05 g; 5x4 mm; ❹

Quarting: 1430-1437; ❺

316-317. 0,41 g.
318. 0,39 g.
319. 0,26 g.
320. 0,24 g.
321-322. 0,22 g.
323-327. 0,21 g.
328-332. 0,20 g.
333-335. 0,20 g.
336. 0,18 g.
337-340. 0,16 g.
341. 0,15 g.
342. 0,14 g.
343. 0,13 g.
344-346. 0,12 g.
347-349. 0,11 g.
350-351. 0,10 g.

NOTES NUMISMATIQUES (VI)
(Résumé)

Cette nouvelle contribution est consacré à la correction en ce qui concerne les informations publiés sur les découvertes monétaires à Podeni, comm. de Buneşti (1983), Udeşti, comm. de Udeşti (1976) et Suceava – Résidence voïévodale, dép. de Suceava (1999).

Podeni. Les fouilles archéologiques effectuées de 1983 à 1985 sur le territoire du village ont permis de faire les recherches partielles d'un habitat datant du IVe siècle. Les six demeures et les annexes découvertes contenaient un inventaire archéologique varié et riche qui prouve une intense activité, mais elles présentent les traces évidentes d'un incendie. La demeure no 1 est un atelier de forme rectangulaire ayant un plancher situé à 1,90 m en profondeur par rapport à la surface du niveau actuel, respectivement à 1,25 m par rapport au sol antique. C'est de la terre de remplissage que proviennent aussi 4 pièces romaines en argent datant du IIe siècle, publiées comme découvertes isolées. En ce qui concerne les détails archéologiques, on doit insister sur certains points qui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

permettent une meilleure compréhension de l'importance historique de cette découverte. Les premières trois pièces, collées l'une à l'autre, se trouvaient à une profondeur de 0,85 m, la dernière à 1,50 m, c'est-à-dire entre la base du niveau actuel et celle du IVe siècle. On a découvert aussi, sur le territoire de l'habitat, d'autres monnaies romaines datant du IIe siècle.

Udeşti. Les recherches archéologiques, effectuées aux environs du village, ont mené à la découverte d'un habitat datant des VIe-VIIe siècles, situé sur une terrasse de la rivière Suceava. Parmi les demeures découvertes, la soi-disant maison du prince se distingue particulièrement par ses dimensions remarquables (11x4,5 m), sa compartimentation en deux pièces et son inventaire très divers, des fragments céramiques, des aiguilles en os, des creusets et trois monnaies byzantines en or, prouvent qu e ce fut un atelier qui y a fonctionné. Sur la datation de la dernière pièce, elle a été frappé par Heraclius et Heraclius Constantinus; voir, *MIB*, III, 8a, off. E (22.I.613 – vers 616).

Suceava. Les fouilles archéologiques effectués dans la résidence voïévodale ont permis la découvert d'un trésor des monnaies anépigraphiques en bronze: jumătate de groş (Moldavie – mais, première moitié du XVe siècle, au lieu de "Alexandru I ou ses successeurs avant 1437") et quarting (Royaume de Hongrie – I. Luxemburgi Zsigmond). Les pièces provient dans la section I, carreau 1, entre la couche de sable amenagé et la terre glaise, dans une fosse à la profondeur de 0,79 m.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

JOSEPHUS FLAVIUS, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor*, Bucureşti, Editura Hasefer, 1997, 577 p.

Apariţia unei noi ediţii, în traducere românească, a scrierii lui Josephus Flavius, „Bellum iudaicum", constituie un important eveniment editorial.

Dintre toate aspectele care ar suscita interes în prezentarea acestei ediţii, ne vom referi doar la unele probleme privind structura aparatului critic al ediţiei şi la măsura în care scrierea lui Josephus Flavius poate constitui un izvor de informaţii pentru istoria dreptului roman în provincii şi la interpretarea acestor informaţii, ţinând seamă de faptul că există un curent de acordare a unei importanţe deosebite influenţei dreptului oriental asupra celui roman şi situaţiilor juridice diferite din provinciile orientale ale imperiului roman faţă de cele de la Roma şi din peninsula italică.

Ediţia are următoarea structură: prefaţa semnată de academicianul Răzvan Theodorescu (din prefaţă: „A fost un om al păcii într-o vreme a războiului, el însuşi fiind chemat de coreligionari să organizeze trupele evreieşti din Galileea, ce s-au opus zadarnic lui Flavius Vespasianus, generalul lui Nero devenit la rându-i împărat în iulie 69. Era acelaşi Vespasianus care l-a luat prizonier pe autorul nostru după asediul cetăţii Iotapata, care l-a eliberat apoi dându-i şi numele genetic al Flaviilor, care l-a ţinut în preajma sa şi a fiului său Titus, în Orient ca şi la Roma. Aici şi-a scris Josephus, între 75 şi 79, ceea ce romanii au numit *Bellum iudaicum* şi tot aici a încheiat către 93-94, tot în greceşte, *Antichităţile iudaice* – în spiritul celor romane scrise de Dionisie din Halicarnas –, operă în care gustul pentru precizie şi detaliu al istoricului evreu s-a aflat în largu-i"), cuvânt asupra ediţiei (semnat de Ion Acsan; printre alte consideraţii se află şi cele referitoare la traducerile în româneşte ale scrierii lui Josephus Flavius, ca şi cele privind ediţia de faţă), textul operei împărţit în şapte cărţi la rândul lor divizate în capitole, indicele alfabetic de nume; coperta conţine câteva ilustraţii, printre care una celebră, de pe arcul de la Roma reprezentând pe evreii învinşi purtând o menoră, o monedă cu chipul împăratului Vespasianus şi moneda cu inscripţia „Judaea capta" (singura reprezentare a unui chip evreiesc – cea a unui rege evreu – se află pe o monedă din muzeul Haaretz din Tel Aviv).

Ediţia conţine scurte note de subsol.

Se susţine în cuvântul asupra ediţiei: „Caracterul explicativ al indicelui alfabetic de nume face superfluă trimiterea la pagina unde apare personajul vizat". Nu putem împărtăşi această opinie, deoarece scurtele referiri din indicele alfabetic de nume, fără trimiteri la paginile respective, nu pot înlocui detaliile din texte şi considerăm că trimiterea la paginile în care sunt conţinute textele respective se cerea a fi făcută (aşa cum ediţii critice ale operei lui Josephus conţin trimiterea la paginile respective).

În al doilea rând, scurtele note de subsol nu pot înlocui un index alfabetic de materii, care din păcate lipseşte, index care ar fi putut conţine mai largi trimiteri bibliografice[1].

[1] Excelenta ediţie în traducere engleză „Josephus. The Jewish War. Translated by G.A. Williamson, revised with a new introduction, notes and appendixes, by E. Mary Smallwood, Penguin Books, Made and printed in Great Britain", aflată în 1981 la a 10-a ediţie începând cu prima din 1959, conţine un aparat critic remarcabil şi anume: o descriere a Ierusalimului în anul 70 A.D. însoţită de o hartă, sumarul cu intitularea fiecărui capitol al lucrării, un cuvânt înainte asupra ediţiei, o introducere cu tematică referitoare la viaţa lui Josephus, la operele sale şi la calitatea sa de istoric, textul propriu-zis al scrierii lui Josephus, notele pe capitole, şase indici dintre care am menţiona cele intitulate „Administraţia provincială romană şi apărarea" şi „Qumran", tabelul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este, pe de altă parte, evident că nu se poate cere unei ediții critice a operei lui Josephus Flavius ca toate informațiile menționate de un contemporan al evenimentelor cum a fost Josephus să fie verificate ca veracitate prin comparare cu alte surse istorice, cum s-a procedat, ca să dăm doar un exemplu, în ediția cu amplu aparat critic a scrierii lui Voltaire *Siècle de Louis XIX*. Informațiile din scrierea istorică a lui Voltaire pot fi ușor verificate prin alte izvoare, ceea ce nu este posibil pentru izvoarele cunoscute de pe timpul lui Josephus Flavius. Operația ar fi fost însă benefică, dacă ar fi fost posibil să fie făcută, deoarece unele exagerări mai ales privind cifrele și propria sa activitate sunt evidente în scrierea lui Josephus, trebuind totuși să menționăm că, de exemplu, informațiile lui Josephus privind sinuciderea în masă a asediaților din cetatea Masada – puse de unii la îndoială – au fost confirmate de cercetările arheologice ale lui Yadin[2].

În legătură cu problematica legată de scrierea lui Josephus ca sursă de informație asupra instituțiilor aparținând dreptului roman, amintim că în doctrina dreptului roman a existat un întreg curent reprezentat îndeosebi de Mitteis care a pus accentul pe influențele orientale asupra dezvoltării dreptului roman (s-au format la școlile de drept oriental Paulus, Ulpianus, Modestinus, Gaius, Papinianus). Pe aceleași coordonate, în 1998 a fost publicată lucrarea lui Onorato Bucci, *Le provincie orientali dell'Impero romano. Una introduzione storico-giuridica*[3].

Ceea ce vrem să subliniem este faptul că *Bellum iudaicum* – dacă este însoțit, bineînțeles, de un bun aparat critic al ediției, poate fi o sursă prețioasă pentru informații juridice privind, de exemplu[4]: relațiile dintre provincie și Roma, statutul juridic al locuitorilor provinciei, organizarea orașelor, relațiile între provincii – de exemplu cu Egiptul care avea în cadrul imperiului o situație juridică privilegiată față de situația celorlalte provincii în raporturile cu Roma –, drepturile membrilor armatei romane în raport cu locuitorii provinciei și autoritățile locale, relațiile împăratului și ale membrilor familiei imperiale cu dinaștii evrei și caracterul acestor relații, libertatea religioasă a locuitorilor provinciei în privința exercitării propriului cult și obligațiile față de cultul persoanei împăratului și consecințele nerespectării cultului împăratului, procedurile judiciare în provincie, pedepsele colective sau individuale aplicate locuitorilor provinciei, instituții aparținând „dreptului războiului" (prizonieri, ostateci, armistiții, declarare a ostilităților, consecințele juridice ale victoriei romanilor și ale pacificării și soarta ulterioară a provinciei ocupate și învinse, situația juridică a templului din Ierusalim de la începutul războiului și până la înfrângerea revoltei).

Betinio Diamant

ALEXANDRU V. BOLDUR, *Adunările de stări sociale în istoria Moldovei și a Țării Românești. Sfatul mare de obște*, București, Editura Albatros, 2001, 269 p.

Studiul căruia îi dedicăm rândurile de mai jos însumează cercetările de o viață ale lui Alexandru Boldur în domeniul istoriei sociale, pe nedrept condamnate la uitare de vitregia vremurilor și de ingratitudinea unor colegi de breaslă. Întocmit în perioada anilor 1940-1947, iar mai apoi completat și revizuit în 1968, acest volum are ca punct de plecare un mai vechi studiu al istoricului moldovean, inserat în opusul *Contribuții la studiul istoriei românilor*, I, apărut la

cronologic al evenimentelor, hărți și planuri – printre care Palestina și templul lui Herodes, glosarul termenilor tehnici, bibliografia, indexul comun pentru nume și materii; o altă ediție critică – în condiții grafice deosebite – a întregii opere a lui Josephus, în engleză, aflată la a 17-a ediție în 1982: *Josephus, Complete Works*, Kregel Publications, Printed in the United States of America.

[2] „Yigael Yadin. Masada, Herod's Fortress and the Zealot's Last Stand", Steimatzky Ltd., Jerusalem-Tel Aviv-Haifa, 256 p., reprinted 1984, a treia ediție, prima fiind din 1966; Yadin a condus lucrările de redescoperire a Masadei, care a fost ulterior reconstruită.

[3] Prezentată în cadrul unui articol – nu a unei recenzii – în prestigioasa revistă Index 28/2000, de Francesco Lucrezi, titlul articolului fiind „Ritorno in Oriente".

[4] O încercare în acest sens: „Juridical Aspects in Josephus Flavius' Bellum Iudaicum", articol de Betinio Diamant în *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 1988, p. 720-725.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chişinău în 1937. Din păcate, studiul în cauză a cunoscut o circulaţie restrânsă şi nu s-a bucurat de recunoaştere din partea lumii academice, fapt ce-l determina pe autor să remarce cu amărăciune: „Mă aştept acum să fie făcute şi alte descoperiri din lucrarea mea [...] fără să fie pomenit numele meu"[5]. Deşi a revendicat consecvent paternitatea celor mai vechi cercetări în domeniul adunărilor de stări[6], Al. Boldur a avut neşansa unei audienţe scăzute din partea confraţilor săi, agravată de obtuzitatea noii puteri comuniste, ce a mers până la a-i interzice publicarea cărţii, aflată deja sub tipar. Astăzi, recuperarea acestei lucrări prin editarea ei tardivă reprezintă, poate, mai mult decât un act de justiţie, semnifică o reintrare în normalitate.

Volumul, structurat tematic în trei părţi, este prefaţat de autor şi întregit cu un glosar.

În prefaţă autorul deconspiră liniile directoare ale studiului său, insistând mai cu seamă asupra limitelor şi dificultăţilor inerente unui asemenea demers. Laconismul şi caracterul univoc al izvoarelor narative, necesitatea de a discerne cu claritate între sfatul domnesc lărgit şi adunările obşteşti propriu-zise, în sfârşit, decelarea elementelor ce justifică diagnosticarea adunărilor mari de obşte drept „expresie a regimului de stări sociale şi a unei societăţi bazate pe împărţirea în stări sociale" (p. 7) au reprezentat doar câteva din problemele cu care s-a confruntat cercetătorul. În dorinţa de a „reconstitui urmele acestei instituţii" (p. 7) în spaţiul extracarpatic, Al. Boldur a supus unei veritabile anchete hermeneutice sărăcăcioasele menţiuni din cronici ce i-au stat la dispoziţie, citind printre rânduri şi apelând consecvent la metoda comparativă pentru a pune în lumină specificitatea adunărilor de stări din cele două principate.

Partea întâi (*Forţele sociale, mişcările slujitoreşti şi societatea românească în perioada premergătoare capitalismului*, p. 9-65), structurată în cinci capitole inegale ca întindere, este consacrată explicitării acelui sumuum de factori socio-politici ce au condus la emergenţa adunărilor de stări în ţările române. Aşa după cum precizează autorul încă din primul capitol (*Lămuriri preliminare*, p. 11-13), convocarea acestor adunări trădează „schimbările radicale petrecute în societatea acestor ţări" (p. 11) în răstimpul cuprins între secolul al XVII-lea şi prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Racordarea timidă a edificiului statal la ritmurile modernităţii, diversificarea şi redimensionarea funcţiilor asumate de puterea centrală, atrag după sine apariţia „aşa zişilor slujitori, slujbaşi mici ai statului, cu îndatoriri militare şi civile, care de la începutul secolului al XVII-lea pretindeau un rol însemnat în viaţa publică a ambelor ţări" (p. 11). *Homini novi*, păturâ interpusă între elita boierească tradiţională şi „prostime", slujitorii „au contribuit la democratizarea societăţii româneşti" (p. 13), suplinind rolul jucat de burghezie în apusul Europei.

Enunţate sintetic în capitolul introductiv, aceste idei sunt reluate şi discutate pe larg în capitolul secund (*Schimbări structurale în societatea românească din secolul al XVII-lea*, p. 14-32). Pentru autor, secolul al XVII-lea este „secolul cel mai important în viaţa populaţiei româneşti şi care nu poate fi comparat cu nici o altă perioadă" (p. 14) întrucât a adus cu sine înflorire economică, inovaţii în tărâm social şi, consecinţă directă a primelor două, apariţia germenilor conştiinţei naţionale. La începutul acestui veac „feudalismul românesc intră în faza lui finală, transformându-se în regimul de stări sociale" (p. 32). Statul reclamă monopolul funcţiilor fiscală şi judecătorească, iar agenţii săi, „slujitorii" retribuiţi, se impun pe eşicherul politic ca factor decizional. Boierimea, decimată de domnii autoritari şi angrenată într-un proces de continuă primenire, îşi conservă statutul social şi puterea economică dar „în viaţa politică [...] se adaptează noilor condiţiuni şi caută concilierea cu slujitorii" (p. 32).

Capitolul al III-lea (*Slujitorii şi noua societate românească din secolul al XVII-lea*, p. 33-40) contabilizează deopotrivă atributele ce individualizează slujitorimea şi consecinţele ce derivă din ascensiunea acestui nou segment social. Categoria slujitorilor ne apare a fi deosebit de eterogenă prin prisma originii sociale (mici boieri, negustori, răzeşi, rumâni etc.), a procedurii de remunerare (leafă, scutelă, pământ în folosinţă) ori a funcţiei exercitate (militari sau civili, cu atribuţii strict delimitate). Nota comună a acestor slujbaşi o constituie condiţia lor de „lefegii ai statului" (p. 33),

[5] Al. Boldur, *Ştiinţa istorică română în ultimii 15 ani*, în „Studii şi cercetări istorice", XX, Iaşi, 1947.

[6] Vezi şi Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc şi Adunarea stărilor în Principatele române*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

subordonaţi puterii centrale de la care reclamă şi obţin un rol tot mai important pe scena politică. În opinia autorului, afirmarea clasei slujitoreşti „a contribuit mult la nivelarea societăţii" (p. 36), grăbind înlocuirea vechii ordini feudale cu ceea ce Al. Boldur numeşte o „democraţie de stări sociale" (p. 38). În practica politică medievală îşi face loc „concepţia socială a obştii care nu este încă o societate bazată pe individ ca atom social al timpurilor moderne burgheze, ci o obşte de grupuri sociale" (p. 38). Fiece individ se regăseşte în rândurile unei „stări" („grup social" sau „obşte"), iar reprezentanţii acestor stări sunt chemaţi să gestioneze puterea politică, odinioară apanaj exclusiv al marii boierimi.

Realizând o succintă radiografie a societăţii româneşti, autorul distinge stările libere (boieri, slujbaşi, răzeşi, clerici, negustori, meseriaşi, ruptaşi), stările pe jumătate libere (rumânii şi vecini) şi stările nelibere (robi ţigani şi tătari) (p. 37-38). Delegaţi ai stărilor libere se reunesc în Adunarea de stări sociale, convocată frecvent începând cu secolul al XVII-lea, când „încetează a mai fi un organ ocazional" pentru a deveni „o necesitate politică, resimţită de toată lumea" (p. 39).

Capitolul următor (*Mişcările slujitoreşti din Ţara Românească*, p. 41-54) este consacrat unei treceri în revistă a acţiunilor politice de anvergură iniţiate de slujitorime în principatul muntean. În răstimpul secolului al XVII-lea autorul enumeră nouă cazuri în care slujitorii s-au răzvrătit, pretinzând lefuri mai mari, privilegii sau domni pe placul lor. În fapt, „de la începutul secolului al XVII-lea slujitorii devin al II-lea instrument de guvernare, alături de marea boierime" (p. 54), fiind nelipsiţi de la adunările Sfatului mare de obşte şi mizând în lupta politică pe „avantajul unei organizări militare care le înlesnea răscularea" (p. 55). Pe ansamblu, slujitorimea îşi menţine influenţa până către începutul secolului al XVIII-lea, când „reformele privind organizarea militară a ţării [...] reduc considerabil numărul ostaşilor şi, totodată, reduc posibilitatea răscoalelor slujitoreşti" (p. 53-54).

Capitolul ce încheie prima parte a acestei lucrări (*Mişcările slujitoreşti din Moldova,* p. 55-65) consemnează pentru principatul est-carpatic o stare de fapt similară celei din Ţara Muntenească: „În ceea ce priveşte situaţia slujitorilor, nu există nici o deosebire: în Moldova, ca şi în Ţara Românească, slujitorii constituie al doilea element de guvernare, alături de boieri" (p. 55). Specific Moldovei e caracterul mai puţin virulent al acţiunilor revendicative şi frecvenţa relativ redusă a acestora: în secolul al XVII-lea autorul identifică doar şase revolte la care au participat slujitorii, de fiecare dată însă în asociaţie cu alte elemente sociale – boierime mică, seimeni munteni, orheieni (p. 64). Al. Boldur consideră că această atitudine mai moderată a slujitorimii se datorează „stării economice relativ mai bune a Moldovei, ce a încetinit procesul de ruinare a feudalismului" (p. 65), în vreme ce în Ţara Românească „descompunerea feudalismului are loc într-un ritm accelerat" datorită puternicei crize economice (p. 55).

La finalul acestui capitol autorul pune în relaţie mişcările slujitoreşti din ţările române cu transformările structurale ce-au afectat Imperiul Otoman în secolul al XVII-lea (p. 64). În conflict cu aristocraţia feudală, sultanii au completat rândurile armatei şi ale corpului funcţionăresc cu „oameni angajaţi în serviciul statului, oricare ar fi originea lor socială" (p. 65). Evident, similitudinile cu situaţia din principate şi raporturile „foarte vii" (p. 65) dintre statele române şi Constantinopol nu exclud posibilitatea unei influenţe turceşti asupra societăţii româneşti.

Cea de a II-a parte a acestei lucrări (*Adunările Sfatului mare de obşte din ţările române în secolul al XVII-lea şi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, p. 67-182) reuneşte capitolele VI-XIII, circumscrise problematicii adunărilor de stări sociale din ţările române în secolul al XVII-lea şi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Capitolul al VI-lea (*Originea adunărilor de stări sociale în ţările europene*, p. 69-80) tratează, într-o perspectivă comparativă, problema începuturilor adunărilor de stări în statele din apusul, răsăritul, centrul şi sud-estul continentului. Concluziile autorului converg spre ideea că, pretutindeni, adunările de stări sociale îşi află temeiul existenţei în datoria elitelor de a acorda *consilium et auxilium* suveranului. În practică, drumul ce separă *curia regis* de adunările lărgite formate din delegaţi ai stărilor este unul sinuos, îmbrăcând forme particulare pentru fiecare ţară în parte. Definitorie pentru ţările din apusul Europei este prezenţa activă a burgheziei în sânul adunărilor, în vreme ce în răsăritul şi sud-estul continentului acest element dinamic este suplinit de mica nobilime şi funcţionărime.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Capitolul următor (*Originea şi noţiunea dietei în Transilvania*, p. 81-82) este rezervat explicitării caracterului original adunărilor de stări sociale din Ardeal. Autorul consideră că dietele transilvănene „nu se pretează la comparaţie nici cu Sfatul mare de obşte al Moldovei şi Ţării Româneşti, nici cu organele reprezentative ale stărilor sociale din alte ţări", întrucât aceste adunări nu reuneau delegaţi ai stărilor sociale ci mandatari ai naţiunilor regnicolore, vizând cu prioritate „izolarea naţiunii române" (p. 82).

Capitolul al VIII-lea (*Sfatul domnesc şi originea adunărilor de stări sociale în Ţara Românească şi Moldova*, p. 83-92) plasează convocarea adunărilor de stări din ţările române în descendenţa directă a sfatului domnesc lărgit şi analizează resorturile ce au permis acest proces de translaţie: „De la Sfatul domnesc la şedinţele lui lărgite şi de la acestea din urmă la adunarea de stări sociale – iată calea evoluţiei instituţiilor superioare în istoria Moldovei şi Ţării Româneşti" (p. 90). Autorul remarcă cu îndreptăţire că „originea organului românesc de stări sociale este asemănătoare cu originea adunărilor de stări sociale din alte ţări europene" (p. 90), în vreme ce preponderenţa slujitorimii în cadrul adunărilor de stări române este îndeaproape asociată modelului moscovit, ce privilegiază funcţionărimea în detrimentul boierimii mici şi al burgheziei. Deşi titulatura adunării de stări nu coincide întotdeauna în cronistica celor două ţări româneşti – în Moldova „precumpăneşte" termenul de „sobor", iar în Ţara Românească sintagma „Sfat mare" – în esenţă realităţile sociale sunt aceleaşi, fiinţând ca expresie a unei deveniri istorice comune (p. 90). În cuprinsul studiului său autorul preferă să instrumenteze denumirea de „Sfat mare de obşte", motivându-şi opţiunea prin bogăţia semantică a acestei titulaturi care „prezintă avantajul de-a uni în cuprinsul său atât deosebirea dintre adunările de stări sociale şi Sfatul domnesc, cât şi ideea însăşi a obştei româneşti, care stă la baza adunărilor de stări sociale" (p. 92).

Nota de originalitate a studiului lui Al. Boldur o constituie aserţiunea că instituţia adunărilor de stări nu poate fi certificată în ţarile române mai devreme de secolul al XVII-lea: Sfatul mare de obşte va fi convocat „sub dominaţia ideii că obştea stărilor sociale hotărăşte destinele statului" (p. 93), într-o epocă de profunde înnoiri sociale. În dezacord cu alţi exegeţi ai temei[7], Al. Boldur apreciază că nu dispunem de o documentaţie concludentă în sprijinul ideii că reuniuni precum cele de la Vaslui – 1456, Direptate – 1457, Colomeea – 1485 şi altele din răstimpul secolelor XV-XVI pot fi considerate adunări de stări sociale. Autorul tinde mai degrabă să vadă în aceste adunări ipostaze ale Sfatului domnesc lărgit – contaminat, uneori, cu „reminiscenţe din epocile vechi ale democraţiei primitive directe" (p. 86). Totodată, Al. Boldur apreciază ca excesiv de permisive interpretările ce văd în mica boierime un factor decizional asociat marii boierimi: *„toţi boierii ţării*, aceasta nu înseamnă neapărat şi boierimea mică. S-ar putea să fie şi ea. Dar în cazul de faţă n-ar putea fi vorba de o reprezentanţă a acestei boierimi, ci de o participare numai a acelor boieri mici care se aflau la locul unde s-a ţinut şedinţa. Acelaşi sens obscur îl are expresia *strânse ţara* pe care o întâlnim în cronică cu privire la şedinţa convocată de Ion Vodă cel Cumplit" (p. 89).

Capitolele al IX-lea (*Adunările Sfatului mare de obşte în Ţara Românească*, p. 93-117) şi al X-lea (*Adunările Sfatului mare de obşte în Moldova*, p. 118-155) contabilizează momentele în care a fost convocat Sfatul mare de obşte în ţările române. Într-o manieră metodică, autorul analizează fiecare caz în parte şi operează o clasificare a reuniunilor, distingând adunări complete (la care „luau parte, în principiu, toate stările sociale") şi adunări incomplete, cu participarea exclusivă a boierimii şi a înaltului cler (p. 93). Deşi asemănătoare, prin componenţă, sfaturilor domneşti lărgite din secolul precedent, adunările incomplete au ca domeniu de jurisdicţie doar „obştea" boierimii şi pe cea a clerului, în antiteză cu situaţia din veacul al XVI-lea „când lipsea încă conştiinţa obştei tuturor stărilor şi statul se confunda cel mult cu boierimea întreagă" (p. 93). Sintetizând aceste idei, Al. Boldur conchide că „deosebirea dintre adunările incomplete şi adunările lărgite ale Sfatului domnesc din epoca precedentă se plasează mai mult în domeniul psihologiei sociale şi al ideologiei timpului, reflex al realităţii social-politice" (p. 93-94).

[7] P.P. Panaitescu, *Marea Adunare a Ţării, instituţie a orânduirii feudale în ţările române*, în „Studii", anul X, 1957, nr. 3; Gh. Brătianu, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După cum sugerează şi titulatura *(Componenţa, atribuţiile şi funcţionarea Sfatului mare de obşte în Moldova)*, capitolul al XI-lea (p. 156-165) este rezervat tratării unor elemente de practică politică în Principate şi formulării unor „concluzii generale cu privire la Sfatul mare de obşte" (p. 157). Autorul consemnează cu minuţiozitate stările ce se regăsesc în Sfatul mare de obşte, împrejurările în care se obişnuia convocarea acestuia şi sfera de competenţă a adunării obşteşti, ale cărei atribuţii „pot concura cu cele ale altor adunări de stări sociale, atât din Răsăritul, cât şi din Centrul şi Occidentul Europei" (p. 160).

Decăderea adunărilor de stări este asociată instaurării regimului fanariot „indisolubil legat de preponderenţa vădită a nobilimii mari în viaţa publică a principatelor şi de decăderea forţei lor armate" (p. 164). Pe aceeaşi linie cu P.P. Panaitescu consemnează „neajunsurile" Sfatului mare de obşte ce rezidă în „lipsa de precizie în privinţa atribuţiilor şi puterii lui, lipsa de periodicitate a adunărilor, atitudinea deseori defavorabilă a unor domnitori, interesele discordante ale diferitelor stări, care făceau imposibilă acţiunea lor comună" (p. 165). Corelate cu „decăderea forţei armatei române" (p. 165) şi accentuarea stăpânirii otomane aceste „neajunsuri" au inhibat dezvoltarea firească a instituţiei adunărilor de stări, condamnată să funcţioneze într-o formă primitivă şi apoi să „sucombe brusc" (p. 164) la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Capitolul al XII-lea (*Soarta sfatului mare de obşte*, p. 168-171) tratează avatarurile adunărilor de stări posterior celei dintâi jumătăţi a secolului al XVIII-lea. După cum remarcă autorul, această instituţie nu-şi mai află rostul într-un regim cu tentă absolutistă, ce a ştiut să anihileze elementele sociale susceptibile de revoltă în speţă slujitorimea, împuţinată de Constantin Mavrocordat (p. 169). Domnul înţelege să se consulte doar cu boierimea mare, „relativ restrânsă la număr şi influentă datorită stării ei materiale" (p. 170), astfel încât atributele Sfatului mare de obşte sunt transferate *in corpore* divanului, ce primeşte titulatura „înşelătoare" de „Sfat de obşte" (p. 166). Evoluţia ulterioară a societăţii româneşti a făcut posibilă eliminarea fanariotismului şi tranziţia către un regim democratic cetăţenesc însă, remarcă autorul cu titlu concluziv, „înainte de a avea această democraţie aşa-zisă burgheză, ţările române Moldova şi Muntenia au trebuit să treacă printr-o fază premergătoare a *democraţiei de stări sociale*" (p. 170).

Capitolul următor (*Opiniile istoricilor români privind adunările de stări sociale din Ţara Românească şi Moldova*, p. 172-182) prilejuieşte autorului inventarierea critică a studiilor consacrate temei în discuţie şi, totodată, clarificarea şi argumentarea propriilor sale opinii. Autorul remarcă apetenţa scăzută pentru acest subiect în istoriografia noastră, trece în revistă punctele de vedere perimate ale lui N. Bălcescu, N. Iorga, I.C. Filitti şi consacră spaţii largi combaterii tezelor susţinute de Gh. Brătianu şi P.P. Panaitescu. Lui Brătianu, ale cărui cercetări, firesc, nu îi sunt cunoscute în întregime[8], Al. Boldur îi reproşează acreditarea ideii că în Moldova „există o tradiţie veche de a se consulta ţara întreagă" (p. 174), concepţie care „nu-şi află nici un temei în realitatea istorică" (p. 176). De cealaltă parte, lui P.P. Panaitescu i se impută accepţiunea pe care o dă noţiunii de „adunare de stări" , pe care tinde să o asimileze cu sfaturile lărgite unde sunt copărtaşi boierimea mare şi mica boierime. În opinia lui Al. Boldur, eroarea lui Panaitescu constă în faptul că nu ia în consideraţie acele „trăsături care disting adunările de stări sociale de orice alte adunări" (p. 176), altfel spus, omite să instrumentalizeze „criteriul reprezentativ al adunărilor de stări sociale, ideea că la şedinţele acestor adunări trebuie să ia parte şi un al treilea element, în afară de boierime şi înaltul cler" (p. 181).

A III-a şi ultima parte a acestui volum (*Informaţii cu privire la adunările de stări sociale din diferite ţări europene*, p. 185-261) este structurată în patru capitole ce prezintă „unele aspecte ale adunărilor de stări sociale din alte ţări, pentru a demonstra cât de variată a fost istoria lor, cu toate că o seamă de trăsături comune ne obligă să le socotim un fenomen de acelaşi gen" (p. 7). Rostul acestei expuneri este exclusiv acela de a oferi un termen de comparaţie pentru realităţile româneşti, autorul rezistând tentaţiei unui studiu de anvergură asupra instituţiilor similare din Europa medievală.

[8] Al. Boldur citează doar memoriul prezentat Academiei Române în 1947 şi articolul *Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat (1746-1946)*, apărut în acelaşi an (p. 174).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fără a insista asupra capitolelor XIV, XV şi XVI – ce valorifică, cu predilecţie, literatura în limba rusă –, atragem atenţia asupra ultimului capitol (*Câteva consideraţii privind regimul de stări sociale. Comparaţii între Sfatul mare de obşte şi alte adunări europene*, p. 254-261). Conceput în maniera unui bilanţ ideatic, acest capitol reafirmă concepţia originală a autorului despre adunările de stări sociale din ţările române. Dincolo de concluziile anticipate în cuprinsul lucrării, menţionăm rezerva manifestată de autor vizavi de sintagma „corporatism medieval" şi dezacordul ce-l separă de Gh. Brătianu, adept al existenţei unui regim corporatist românesc în secolele XIV-XVI (p. 259-260).

Redactat într-o limbă plăcut arhaică, erudit, polemic şi incitant, studiul lui Al. Boldur se recomandă ca o lectură de referinţă în istoriografia adunărilor de stări, în pofida subiectivismului manifest al autorului ce impietează asupra argumentaţiei, coerentă, dar nu întotdeauna convingătoare.

Marius Magdeş

FRÉDÉRIC HITZEL, *L'empire ottoman, XVe–XVIIIe siècles*, Paris, édition Les Belles Lettres, 2001, 320 p. in 8°

Les *Editions des Belles Lettres* publient depuis 2001 une collection intitulée *Les Guides Belles Lettres des Civilisations*, qui en proposant un voyage à travers les grands moments de l'histoire de l'humanité (Egypte, Grèce, Rome, Inde, Chine, Japon etc.,) s'adressent surtout aux étudiants, aux voyageurs et, en somme, à tout passionné d'histoire. Leur conception pratique permet à chacun d'utiliser ces guides de trois façons: soit les lire en suivant, comme un livre traditionnel pour découvrir les divers aspects de la civilisation présentée, soit recourir directement à l'une de rubriques qui composent chaque chapitre grâce à une table des matières très détaillée, soit encore se servir directement de l'index très fourni afin de trouver rapidement une information précise.

A l'heure où la Turquie s'apprête, elle aussi à ouvrir des négociations en vue de l'intégration dans la *Communauté Européenne*, un nouvel ouvrage ne peut que contribuer à éradiquer certains préjugés toujours ancrés dans le mental du citoyen français ou occidental. Même aujourd'hui, des historiens ayant reçu une éducation religieuse poussée, catholique ou protestante pensent que les Ottomans étaient des *barbares* cruels et fanatiques qui n'ont rien apporté de positif aux peuples conquis ou soumis à leur contrôle militaire et politique [9].

Des synthèses assez récentes concernant l'histoire de l'Empire ottoman existent déjà dans le paysage historiographique français. En 1983, les éditions Ambierle traduirent l'ouvrage de Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 2 vol. Cambridge Univ. Press, 1976-1977. En 1988, Robert Mantran, professeur au *Collège de France* publia aux *Presses Universitaires de France*, une *Histoire de la Turquie* qui longtemps, demeura la référence en matière d'ouvrage destiné au grand public. L'année suivante, le même auteur dirigea aux éditions *Fayard*, une imposante *Histoire de l'Empire Ottoman*, réunissant les contributions de plusieurs ottomanistes français. Mais en somme, il s'agissait des travaux savants réservés surtout aux spécialistes familiarisés avec la recherche historique qui nécessite non seulement un bagage solide de connaissances dans l'histoire universelle, mais du monde ottoman en soi même.

Le mérite de Frédéric Hitzel, chercheur au *Centre National de la Recherche Scientifique* est de nous offrir pour la première fois, un ouvrage complet sur l'histoire des Ottomans destiné à toutes les catégories de lecteurs. Le style est clair, sobre, équilibré, axé sur la transmission directe du fait évoqué avec simplicité et maîtrise du sujet. Nous connaissons l'auteur pour d'autres travaux: *Istanbul et les langues orientales*, Paris, IFEA-L'Harmattan-INALCO, 1997. On lui doit aussi la traduction de l'ottoman et l'annotation des mémoires d'*Osmân Agha de Temechvar, Prisonnier des infidèles. Un soldat ottoman dans l'Empire des Habsbourg*, Arles, Sindbad / Actes Sud, 1999. Il dirigea, entre autre, un recueil d'articles, «Livres et lecture dans le monde ottoman», publié dans la *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, n° 87-88, Aix-en-Provence, Edisud, 1999.

[9] Mihai Maxim, *Decanul osmanisticii mondiale: profesorul Halil Inalcik*, introduction à l'ouvrage *Imperiul otoman. Epoca clasică (1300-1600)*, Bucarest, Éd. Enciclopedică, 1996, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Frédéric Hitzel part de quelques faits culturels et historiques essentiels que tout lecteur français doit normalement connaître pour développer graduellement la multitude de thèmes et de sujets dans le but de nous livrer une sorte de manuel complet de l'Empire ottoman qui, d'un bout à l'autre, nous fait comprendre que l'ottomanistique, c'est un domaine à part des sciences historiques aussi important et complexe que la byzantinologie et que tout historien qui aborde marginalement des questions relatives à l'Empire ottoman doit avoir certaines connaissances dans la matière à force de passer pour être ridicule.

L'ouvrage est divisé dans trois grands ensembles: l'Empire ottoman, l'homme ottoman et les annexes. Quelques idées générales concernant la naissance, l'apogée et le déclin de l'Etat nous font comprendre sa place et son rôle dans l'histoire universelle (p. 21-32). Une chronologie très poussée que l'auteur dénomme chronologie fondamentale suit à la présentation générale (p. 33-46). A cela s'ajoute une liste des sultans donnée en langue turque avec une traduction française. Un deuxième chapitre est consacré à la capitale de l'empire à partir de 1453, Byzance, Constantinople ou Istanbul (Stamboul, Konstantinyye): position géographique, géopolitique, la topographie et l'évolution de la ville ainsi les principaux monuments et objectifs administratifs (le palais de Topkapï), les jardins et le problème de l'eau (les fontaines) y sont largement évoqués. Une chronologie des principaux événements et des monuments édifiés à Istanbul accompagne ce panorama extrêmement riche en détails. D'Istanbul, on part en voyage à travers un Etat d'environ 2.000.000 km^2. Les villes du Caire à Sofia sont présentées avec leurs particularités démographiques et leur spécificité urbanistique. Un tableau nous apprend même le nombre d'habitants à certaines périodes historiques (Alep: 56. 881 hab. entre 1520-1530 et 45.331 entre 1571-1580; Athènes: 12.633 et 17.616 aux mêmes périodes, etc.). Avec un sous-chapitre sur les provinces impériales, on pénètre déjà dans les rouages de l'administration ottomane extrêmement compliquée. On y apprend, grâce à une présentation très claire qu'est-ce que c'est un *beylerbeyilik* (ou *eyâlet*), un *sandjak* (ou livâ) ou une *kazâ* (ou *kâdîlïk*) ainsi que les fonctionnaires et leurs attributions qui gouvernaient les diverses entités territoriales. Tableaux et cartes nous donnent la liste de trente-deux *beylerbeyilik*, parmi lesquels *Rumeli* (chef-lieu Edirne puis Sofia et Monastir, date de conquête 1361-1385, date de formation 1362) et *Anadolu* (Ankara et Kütahya, date de conquête 1354-1391, date de formation 1393). A la place du terme *pacha-lîk*, mieux serait d'employer *beylerbeyilik*, même si un *beylerbey* porte le titre de *pacha*. C'est le cas pour les *beylerbeyilik* de Timişoara (Tamïchvar) conquise en 1552 et de Buda (Budin) en 1541.

Le statut juridique de nos principautés à l'égard de l'Empire ottoman est correctement mentionné et encadré : «*les États "protégés" chrétiens (kharâdj-güzâr) situés au nord du Danube: Moldavie (Boghdan), Valachie (Eflak), Transylvanie (Erdel, la partie orientale de la Hongrie)*»[10]. Elles figurent à côté de Raguse (Dubrovnik), la principauté épiscopale de Monténégro (Crna Gora), la Géorgie, la Circassie, le khanat de Crimée et le chérifat de La Mecque.

L'organisation politique et sociale nécessite une lecture attentive, telle est sa complexité. Le mérite de Frédéric Hitzel est de la rendre compréhensible pour toutes les catégories de lecteurs par le style ainsi que par la méthode abordée. Ce chapitre est divisé dans cinq directions d'étude: le statut des personnes dans l'Empire ottoman; les institutions et l'exercice du pouvoir; la justice; les finances; l'organisation militaire.

Les sujets du sultan, chef unique de l'Empire sont les *asker* (les serviteurs de l'État: soldats, fonctionnaires, serviteurs de la cour, exemptes d'impôts en contrepartie de leurs services) et les *re'âyâ* (tous les producteurs, sujets du sultan qui soutiennent l'État par un prélèvement fiscal sur leur travail). Un statut à part est réservé aux sujets non-musulmans (chrétiens orthodoxes – *Rum*, Arméniens – *Ermeni*, Juifs – *Yahudi*) ainsi qu'aux esclaves, dont le sort était nettement meilleur que celui des esclaves des principautés italiennes ou des colonies espagnoles et anglaises à la même époque, comme nous l'atteste d'ailleurs, le témoignage du moine Georges de Hongrie (Jean de Ramos)[11].

[10] Hitzel, *Histoire de l'Empire ottoman*, p. 78.

[11] Georgius de Hungaria, *Tractatus de moribus, condicionibus et nequicia Turcorum. Traktat über die Sitten, die Lebensverhältnisse und die Arglist der Türken. Nach der Erstausgabe von 1481 herausgegeben übersetzt und eingeleitet von* Reinhard Klockow, Böhlau Verlag, Cologne-Weimar-Vienne, 1994.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

En ce qui concerne les institutions et l'exercice du pouvoir, Hitzel s'attarde sur la personne sacrée du *sultan* et du *grand-vizir*, ainsi que sur le rôle du conseil impérial (le *Divan*) et l'institution du *devchirme*. Parmi les quarante-sept *grands-vizirs* qui succédèrent au pouvoir entre 1473 et 1623, cinq seulement étaient de souche turque à côté de onze Albanais, six Grecs, un Circassien, un Armenien, un Georgien et un Italien, une dizaine d'autres demeurant d'origine inconnue (p. 93).

Comme le système juridique (p. 93-96) ou fiscal (p. 96-99) de l'Empire, le pouvoir militaire, qui nous interesse particulièrement, est soumis à une analyse rigoureuse (p. 100-109) dans laquelle on peut distinguer trois périodes distinctes: du XIVe au XVIe siècles, lorsque l'armée est puissante et assure la supériorité des Ottomans sur leurs adversaires autant en Europe qu'en Asie; le XVIIe siècle, lorsque cette armée est en crise; le XVIIIe siècle, quand la question de la réforme militaire devient cruciale pour la sécurité de l'Empire. On y étudie l'organisation de *Kapï kullari* et des forces provinciales, la stratégie terrestre et navale mais aussi la vie quotidienne des soldats, leurs soldes et leurs loisirs ainsi que le problème des effectifs, toujours éxagèrés dans l'historiographie des pays ayant affronté dans leur passé, la puissance militaire des Ottomans. Ainsi, grâce aux régistres des troupes soigneusement conservés dans les archives, on apprend que les soldats *kapïkulu* (janissaires, artilleurs, armuriers, les six divisions de *sipâhîs*) étaient entre 1451et 1481: 10-20.000 hommes; entre 1481 et 1520: 12-16.000 hommes! Il faut donc, faire la distinction entre l'ensemble des forces militaires de l'Empire et l'armée de campagne et comprendre enfin, que ce n'était pas la *nette* supériorité numérique qui dominait l'adversaire, mais l'armement, la qualité et la discipline des troupes ainsi que la stratégie employée qui, forçaient souvent la décision sur le champ de bataille. Il est tout à fait évident que l'histoire des confrontations militaires dans l'Europe Centrale et Orientale necessite de nombreuses mises au point et doit être réecrite sur des bases plus objectives!

Le IVe chapitre de la partie concernant l'Empire ottoman est consacrée à la vie économique (p. 111-128). Il s'agit avant tout d'un immense marché intérieur, défini par Fernand Braudel comme une sorte d'*économie monde* à part entière, s'étendant de Pologne au Yemen et de Pérse au nord de la Hongrie. Cette vie économique, soigneusement contrôlée et dominée par l'agriculture et l'élévage, gravite autour de l'institution du *timâr*, un des fondements socio-économiques de l'Empire. L'industrie est-elle aussi diversifiée, certaines catégories de travailleurs en jouissant d'un statut privilégié. On sait que sous les règnes de Mehmed II et de Bâyezîd II Velî (1481-1512), les employés des mines serbes et bosniaques bénéficiaient d'un régime de travail de sept heures par jour, seulement cinq jours par semaine, (samedi et dimanche, jours de répos) *bien* avant la loi instituée en France par Martine Aubry, l'ex-ministre socialiste du Travail et de la Solidarité. Ils disposaient aussi de congés annuels, quinze jours à Pâques et autant à Noël. Cette synthèse de la vie économique est accompagnée de tableaux et graphiques montrant les principales unités de mesure utilisées à Istanbul, la valeur d'une pièce d'or (*florin*) aux XVe-XVIIIe siècles, le cours de principales monnaies étrangères d'argent au XVIIIe siècle (p. 126), des revenus annuels de détenteurs de *timâr* à la fin du XVe siècle et d'exemples de prix courants sous le régne de Soliman Kanunî.

La deuxième partie de l'ouvrage de Frédéric Hitzel est consacrée à *l'homme ottoman*, aspect que l'auteur traite dans toute son ampleur. L'homme est l'esclave du temps et du calendrier musulman jusqu'en 1917 quand la Turquie adopte le calendrier européen. Les Ottomans dévéllopèrent l'art du chronograme (*ebd jed*). Les rites de passage: la naissance, la circoncision (*sünnet*), le mariage et les funérailles marquent les étapes existentielles de tout habitant musulman de l'Empire (p. 131-145). Hitzel étudie la vie religieuse (p.147-170) et ses nombreuses fêtes, les pélérinages aux *Villes Saintes* de l'Islam, le soufisme, la conversion à la réligion islamique, les lieux de prière (les mosquées dans l'Empire ottoman et les fondations pieuses).

La littérature ottomane demeure le sujet de prédilection de Hitzel (p. 171-194). Après quelques considérations sur la langue ottomane, il décrit les genres littéraires au sein desquelles l'historiographie occupe une place importante. Ce chapitre est accompagné d'un fichier biographique concernant les écrivains qui ont marqué par leur œuvre, la vie culturelle de l'Empire (p. 179-190). Les arts (p. 195-216) trouvent aussi leur place, notamment l'architecture qui atteigne sa perfection au XVIe siècle avec le grand architecte Sinân (1489-1588), présentation

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

accompagnée d'une chronologie de principaux monuments de l'Empire. Les arts du livre (la calligraphie, l'enluminure, la reliure, la miniature) ainsi que les arts décoratifs (tapis, textiles, la céramique, la métalurgie et la menuiserie, le verre), la musique et la danse sont aussi largement traités.

Un chapitre tout à fait inédit est dédié aux loisirs. On apprend avec beaucoup de curiosité comment vivait l'habitant de l'Empire ottoman. Des spéctacles et cérémonies populaires à ceux à caractère religieux ou officiels aux jeux rituelles (tir à l'arc, *le djerid*, *le matrak*, *le gürech*) et aux jeux de société, la chasse et la péche, l'homme ottoman passait beaucoup de temps aux *hammams* ou il voyageait à travers l'Empire. Il aimait aussi siroter son café ou fumer le narguilé dans les *yalï* et les *kahvekhâne*, un des héritages léguées par la civilisation ottomane à l'Europe et qu'on retrouve aujourd'hui à Vienne ou à Paris. Certaines spécialités gastronomiques locales deviennent célèbres à travers l'Empire et au-délà de ses frontières comme le riz *pilav*, le *kebâb*, le *chich kebâb* ou le *pastïrma* dont la fabrication était la spécialité des Arméniens, le *yoghurt* ou la crème de lait (le *kaymak*), les *baklava*, le helvâ et les fameux *loukoums*, etc. N'en parlons plus du café turc (ils existaient six cents locaux à Istanbul au milieu du XVIe siècle) ou de la consommation du tabac (*narguilé*, *tchubuk*).

La vie priveé est traitée par l'auteur, séparemment des loisirs. Ce qui fait force et l'originalité de l'Empire ottoman par rapport aux autres Etats européens et asiatiques, c'est qu'en théorie, il n'existe pas des familles aristocratiques et que l'ascension d'un individu repose uniquement sur le mérite et le dévouement. Les familles puissantes surtout de longue lignée sont peu nombreuses et ne sont pas à l'abri d'une disparition soudaine selon le bon vouloir du sultan. Ceci avait obligé Montesquieu d'écrire: «Point de noblesse, point de monarque, et on a un despot». Ce qu'éxistait d'ailleurs dans l'Empire ottoman depuis sa fondation au XIVe siècle, se généralisa en Europe au XVIIIe, lorsque la noblesse fut obligée inconditionnellemment de se soumettre au pouvoir central et de servir le monarque. Mais si en Europe, il n'y avait que la noblesse qui recevait de privilèges et recompenses, chez les Ottomans, le plus humble de *janissaires* ou *sipâhîs* pouvait monter jusqu'aux plus hautes charges de l'Etat. La vie privée qui concerne les habitations, la famille, le *harem*, la séxualité, la santé et la médicine, l'éducation et l'école, le costume et la parure sont analysée avec le même soin du détail que les autres compartiments du livre.

Des repères biographiques concernant les grandes personnalités de l'Empire parmi lesquelles Claude Alexandre comte de Bonneval (1675-1747), Albert Bobowski (1610-1675), Dimitrie Cantemir (1673-1723), la sultane Roxelane (m. en 1558), Sinân (1489-1588) ou le baron François de Tott (1730-1793) se trouvent mentionnées dans les annexes. Une large bibliographie thématique de langue anglaise, française, allemande peut ouvrir de directions de recherche pour les étudiants qui désirent de s'initier dans les études ottomanes. Une liste des sources traduites du turc ottoman sont aussi présentes ainsi qu'une liste des catalogues de dernières expositions internationales en commençant par celle de Londres (1982) : *Tulips, Arabesques, Turbans Decorative Arts from the Ottoman Empire*.

Tout médiéviste ou moderniste doit posséder cet ouvrage dans sa bibliothèque de travail. Facile d'accès englobant une qualité impréssionante d'informations diverses concernant l'Empire ottoman, il peut être consulté par sa structure même à tout moment et en totale confiace tant les faits historiques sont décrites avec exactitude et clarté. En somme, le livre de Frédéric Hitzel représente un rendez-vous incontournable pour l'historien qui aime faire connaissance ou approffondir le monde ottoman. Elle est vivement recomandable aux étudiants de Roumanie en tant que manuel d'introduction en facilitant d'ailleurs leur possible vocation de chercheur ottomanist. Une traduction en roumain sera bienvenue dans le cadre de l'historiographie ou du public passioné d'histoire.

Emanuel C. Antoche

BOGDAN FLORIN POPOVICI, EMIL STOIAN, *Carantina Branului. Consideraţii istorice*, Muzeul Bran, Editura Sigma, 2002, 144 p. + anexe

Recent a apărut o altă carte dedicată Branului, adăugându-se bogatei bibliografii despre această localitate, cu o notă aparte însă, pe care ţinem să o subliniem de la început. Branul a beneficiat şi beneficiază în continuare de o literatură de specialitate şi nu numai, ataşată şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

inspirată în unele cazuri de patriotismul local, de preţuit întotdeauna, dar uneori dăunător reconstituirii istorice cât mai apropiate de adevăr. Prin expunerea echilibrată, minuţioasă şi documentată, noua publicaţie face excepţie de la această regulă.

Cartea a reunit doi autori, cu o pregătire de specialitate (epidemiologică, demografică, istorică, geografică) aptă pentru abordarea subiectului. Tema aleasă se deschide spre varii domenii: istoria medicinei, geografie şi demografie istorică, evoluţia administraţiei şi a instituţiilor, în spiritul unei istorii preocupate de structurile de bază ale vieţii din trecut, de nonevenimenţial, ghidată de principiile cercetării interdisciplinare.

Volumul se integrează unei serii de lucrări din istoriografia românească care s-au aplecat asupra rolului hazardelor naturale. Dintre acestea pot fi amintite cele semnate de reputaţi medici şi istorici, receptivi faţă de asemenea subiecte neconvenţionale, precum Valeriu Lucian Bologa, Arnold Huttmann, Pavel Binder, Paul Cernovodeanu, Gh. Brătescu, Nicolae Vătămanu, Lucian Boia, Ştefan Lemny, Toader Nicoară. În general, aceste contribuţii au apărut în periodice sau volume colective, mai rar în monografii. Cartea pe care o prezentăm este consacrată instituţiei de combatere a epidemiilor din zona Branului, parte integrantă din cel mai lung zid carantinal european, cel austriac, ale cărei urme se mai păstrează şi azi.

Autorii şi-au propus să realizeze o istorie din perspectiva carantinei Branului, fără pretenţia de a oferi o monografie exhaustivă, atrăgând atenţia dintru început asupra limitelor stabilite. Primul capitol reprezintă în fapt o introducere, subliniind rolul jucat de maladii şi îndeosebi de ciumă în societăţile din trecut, pe baza bibliografiei medicale şi istorice disponibile. În cursul celui de al doilea capitol este analizată politica de stat antiepidemiologică. De fapt, acesta se constituie într-o succintă trecere în revistă a epidemiilor din Transilvania de-a lungul timpului pentru a ajunge în secolul XVIII, odată cu integrarea ei în Imperiul Habsburgic şi cu debutul politicii de stat de combatere a maladiilor. În absenţa studiilor despre politica sanitară austriacă, pentru reconstituirea contextului general se apelează la vechile sinteze despre mercantilismul austriac în centrul căruia a stat cunoscuta teorie a lui Joachim Becher (*Populosität*). Acesta socotea creşterea populaţiei o condiţie a progresului economic şi măririi impozitelor. Întemeiaţi pe această concepţie, autorii susţin logic că statul era interesat nu numai în creşterea numărului contribuabililor, dar şi în protecţia sănătăţii populaţiei, de unde s-a născut necesitatea aplicării unei politici antiepidemice de stat ca o acţiune bine coordonată şi permanent avută în atenţie de autorităţi. Ideea în sine este valoroasă şi constituie o noutate pentru literatura de specialitate, deşi necesită argumentări ulterioare pe baza consultării bibliografiei despre populaţia imperiului, precum şi actualizarea referinţelor despre cameralismul promovat de Imperiul Habsburgic, mult mai bogată.

În cel de al treilea capitol este reluată demonstraţia politicii antiepidemice aplicate de stat în cazul particular al Branului, fundamentată solid nu numai pe diverse fonduri documentare din ţară şi străinătate şi surse narative, ci şi pe izvoare cartografice, memorialistice, publicaţii periodice, stampe şi mărturii orale. Astfel, pe baza lor este conturată istoria *contumaciei* brănene prin evenimentele premergătoare măsurilor de organizare din anii '20-'30 ai secolului XVIII, cu importantul moment din anul 1728, urmată de perfecţionarea instituţiei în anii '40-'60, instituirea cordonului sanitar şi normativul din 1770. Se continuă cu evoluţiile antiepidemice de la începutul secolului XIX, încheiate cu stabilirea noului aliniament de pază sanitară din 1840 şi declinul carantinei. Prezentarea conţinutului dispoziţiilor este completată de descrierea ansamblului de clădiri aparţinând contumaciei şi de referiri la cuantumul zilelor obligatorii de carantinare, date importante pentru un studiu al vămii şi comerţului desfăşurat prin trecătoarea şi pe drumul comercial ale Branului. Faptele ilustrează un episod însemnat din istoria administraţiei austriece care s-a extins, organizat şi a luat în stăpânire şi gestiune responsabilă nu numai teritoriul, ci şi asigurarea vieţii locuitorilor. Acest capitol este nucleul valoros al cărţii, reuşind să contribuie la istoria instituţională şi a carantinei, pe baza unui material inedit.

Un spaţiu amplu este consacrat analizei atente a implicaţiilor carantinei asupra vieţii generale a Branului. Din punct de vedere demografic şi antiepidemic, carantina a reprezentat o protecţie sanitară a populaţiei, care şi-a dovedit viabilitatea în perioada 1770-1771, când măsurile coerente de izolare au dus la stăvilirea de durată a efectelor bolii. Pentru istoriografia secolului al XVIII-lea, când s-a înregistrat victoria vieţii asupra morţii în cadrul aşa-numitei *revoluţii demografice*, volumul se dovedeşte de substanţă, oferind temei documentar aserţiunilor teoretice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Carantina a avut consecinţe locale şi regionale pe plan administrativ şi social, creând noi raporturi între populaţie şi autorităţi, atrăgând noi obligaţii, separând satele de jos de cele de sus, ai căror locuitori au fost trataţi asemenea străinilor. În sfârşit, numeroasele întreruperi ale cursului normal al vieţii din motive epidemice au afectat activitatea economică a brănenilor, păstorilor, meşteşugarilor şi negustorilor braşoveni, determinând decăderea unor ocupaţii, desigur între anumite limite. Personal, considerăm subiectivă afirmaţia Magistratului braşovean, potrivit căreia nevandabilitatea produselor meşteşugăreşti locale se datora carantinei şi, din acest motiv, recomandăm prudenţă în luarea ei în considerare. În ciuda eforturilor Vienei de modernizare şi eficientizare a activităţii breslelor transilvănene, produsele lor erau slabe calitativ şi nu rezistau concurenţei comerciale a bunurilor de import, iar Magistratul braşovean apăra de cele mai multe ori interesele meşterilor locali.

Analiza urmărilor carantinei este interesantă prin elementele de noutate aduse şi prin infirmarea unei opinii mai vechi, dar durabile, din istoriografia românească. Este vorba de punctul de vedere conform căruia carantina a slujit prioritar interesele de politică economică a statului. Studiul din perspectivă carantinală infirmă această poziţie, observându-se că autorităţile au avut în atenţie protecţia populaţiei şi au luat uneori măsuri nefavorabile comerţului, inclusiv exportului. În concluzie, se apreciază just că practicile economice cameraliste nu au constituit principalul impuls pentru ridicarea barajului antiepidemic, deşi au beneficiat incidental de pe urma lui. De un real câştig ştiinţific este şi afirmaţia declinului activităţii comercianţilor saşi începând din 1731, datorită regulilor dure impuse de carantină, ceea ce atrage ocuparea terenului de către români şi de către grecii asociaţi în compania locală. Remarcăm însă că ea trebuie coroborată cu politica Vienei de rupere a legăturilor cu Leipzigul ceea ce a determinat retragerea saşilor din comerţ exterior şi orientarea spre desfacerea produselor austriece pe piaţa internă. Totuşi, ea se dovedeşte fertilă pentru studiile altor specialişti ce vor trebui să o preia, să opereze cu ea în propriile argumentări şi să o nuanţeze.

Cartea mai cuprinde concluziile, postfaţa semnată de Raul Mihai, directorul Muzeului din Bran, instituţia editoare, un rezumat în limba engleză, bibliografia folosită, anexele incluzând tabele şi numeroase ilustraţii (hărţi, schiţe, desene, documente, cărţi poştale ilustrate, fotografii), dintre care multe inedite. În final, trebuie să remarcăm efortul autorilor de a asigura condiţii grafice decente – corp de literă, ilustraţii şi planşe de calitate, coperte elegante – nu întotdeauna onorate de tipograf, scăpând suficiente greşeli în text şi incoerenţe mai ales în cadrul postfeţei, care fac expunerea neinteligibilă pe alocuri.

Volumul completează nu numai istoria localităţii, dar contribuie şi la luminarea multor aspecte din istoria Transilvaniei. Cercetarea întreprinsă acoperă zone puţin cunoscute din trecutul comunităţii printr-o relatare onestă. Ea oferă o serie de date absolut necesare pentru reconstituirea istoriei zidului austriac de combatere antiepidemică, instalat la graniţa cu Imperiul Otoman (în concepţia epocii) de unde provenea mai cu seamă ameninţarea maladiilor de ciumă. Documentaţia solidă, interpretarea echilibrată şi prudentă, spiritul critic, elementele de originalitate conţinute recomandă cartea ca pe o lectură obligatorie şi un parcurs necesar de acum în orice tentativă de abordare viitoare a acestui subiect.

Stilistic, cartea este scrisă elegant şi alert, dar personal trebuie să recunoaştem că nu este o lectură facilă. După primele pagini introductive care excelează printr-o exprimare curgătoare, graţie şi bibliografiei avute la dispoziţie, capitolul trei este o adevărată provocare prin informaţia densă ce solicită o atenţie susţinută.

Desigur, multe aspecte merită să fie aprofundate prin cercetări viitoare, fapt recunoscut de autori, care subliniază frecvent că nu şi-au propus să epuizeze tema. La observaţiile critice făcute până acum, alăturăm aici sugestiile noastre izvorâte din dorinţa de a contribui la îmbunătăţirea de ansamblu a volumului. Credem că se cuvin o prezentare generală a surselor şi izvoarelor folosite, precum şi un scurt bilanţ asupra bibliografiei temei. Suntem convinşi, de pildă, de necesitatea de a aloca un subcapitol aparte relaţiilor între administraţia centrală, gubernială şi urbană, privite sub aspectul organizării carantinei pentru a înţelege mai bine raporturile dintre ele. În schimb, nu vedem rostul subcapitolului 3.2.1 intitulat *Instituţia contumaciei şi satele brănene*, paginile 66-67, întrucât nu se referă direct la titlu, ci expune date generale despre aşezarea geografică şi istoricul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

locului. Legătura cu ce urmează nu este suficient subliniată. După părerea noastră, o comprimare ar elimina informaţia de prisos şi ar contribui la concentrarea textului. Se impune consultarea bibliografiei despre alte centre de graniţă şi puncte de contact între cele două imperii, austriac şi otoman, şi cooperarea cu specialiştii din alte domenii. Ne referim la cartea lui Ioannis A. Papadrianos despre comunitatea elenă din Zemun (fosta Iugoslavie), disponibilă chiar şi în Braşov în variantă greacă. Acolo se pot găsi analize şi concluzii cu privire la carantină şi cuantumul zilelor impuse pentru dezinfectare în acest prim oraş austriac, situat pe drumul principal de circulaţie spre Viena şi nu pe calea secundară de comunicare, cea prin Transilvania.

Dincolo de aceste propuneri, retuşuri şi reproşuri, am avut bucuria să descoperim o lucrare temeinică, scrisă cu profesionalism, rod al unei interesante colaborări între pasionaţii, profesioniştii şi editorii din domeniul istoriei.

Ruxandra Moaşa Nazare

JEAN-JACQUES LANGENDORF, *Faire la guerre: Antoine-Henri Jomini*, t. I: *Chronique, situation, caractère*. Genève, Georg Editeur, 2001, 392 p. in 8°

Avec le Prussien Karl von Clausewitz (1780-1831) et l'archiduc Charles d'Autriche (1771-1847), le Suisse Antoine-Henri Jomini (1779-1869) a été le stratégiste et l'écrivain militaire le plus marquant du XIXe siècle, laissant une œuvre théorique et historique vaste et importante. Tour à tour au service de la France napoléonienne, de la Russie d'Alexandre Ier (1801-1825) et de Nicolas Ier (1825-1855), il a assisté personnellement de 1805 à 1814 aux campagnes que le Premier Empire avait livré aux monarchies coalisées de l'Europe, ce qui lui a permis d'asseoir sa réflexion sur la donnée brute des faits. Jusqu'à la Première Guerre Mondiale, son influence s'est avérée déterminante pour toute une école de la pensée stratégique, même aux Etats-Unis, où il est toujours considéré comme un maître. D'ailleurs, Bruno Colson, professeur aux *Facultés Universitaires Notre-Dame de la Paix* à Namur consacra à ce phénomène d'outre Atlantique, sa thèse de doctorat: *La culture stratégique américaine. L'influence de Jomini*, Paris, Economica, Fondation pour les Etudes de Défense Nationale, 1993.

Nul ne puisse mieux connaître à l'heure actuelle, la vie et l'activité de Jomini que le professeur suisse Jean-Jacques Langendorf, maître de recherche à l'*Institut de Stratégie Comparée* de Paris, président de l'*Institut de Tactique Comparée* de Vienne, auteur d'un œuvre comprenant non moins de vingt-cinq parutions éditoriales, parmi lesquelles: *Rühle von Lilienstern oder die «romantische Einheit» des Krieges*, Karolinger, Vienne, 1984; *Ahnengalerie der K. (u.) K. Armée, (1618-1918)*, Karolinger, Vienne, 1994; *Le Bouclier et la Tempête. Aspects militaires de Guerre du Golfe: une évaluation critique*, Georg Editeur, Genève, 1995; *Les voyageurs de l'Empire. L'Autriche-Hongrie à la découverte du monde, 1318-1918*, Georg Editeur, Genève, 1996; *Schiffe der Monarchie, 1750-1918 / Ships of the Monarchy, 1750-1918* (illustrations de C. Rodler), Karolinger, Vienne, 1999; *La Suisse dans les tempêtes du XXe siècle*, Georg Editeur, Genève, 2001, etc.

La bibliographie des écrits appartenant à Jomini est-elle sans doute impressionnante. Mentionnons surtout le titre de référence: *Traité des grandes opérations contenant l'histoire des campagnes de Frédéric II, comparées à celles de l'empereur Napoléon...*, 2e édition, Paris, Magimel, 1811-1816, sept tomes en 4 vol., qui à partir du cinquième tome devient *Histoire critique et militaire des campagnes de la Révolution*[12]; *Tableau analytique des principales combinaisons de la guerre et de leurs rapports avec la politique des Etats, pour servir d'introduction au Traité des grandes opérations militaires*, 3e éd., Paris, Anselin, 1830, 299 p.; *Atlas pour servir à l'intelligence de l'histoire critique et militaire des guerres de la Révolution*, Bruxelles, J.B. Petit, 1839, 58 p., XXXVI, (III) pl.: cartes, 48 cm[13].

[12] Pour ses nombreuses éditions en France et à l'étranger, voir Hervé Coutau-Bégarie, *Traité de stratégie*, 3e éd. revue et augmentée, Paris, Economica, 2002, p. 209-211.

[13] Une présentation critique de quelques éditions de l'œuvre de Jomini chez Bruno Colson, *L'art de la guerre de Machiavel à Clausewitz dans les collections de la Bibliothèque Universitaire «Moretus Platin»*, Presses Universitaires de Namur, 1999, p. 232-239.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Le baron Antoine-Henri Jomini naquit le 6 mars 1779 à Payerne dans le pays de Vaud (Suisse). Sa passion et ses véritables dons pour la stratégie le dirigea dès l'adolescence vers la carrière militaire puisque déjà le 17 juin 1799 à l'âge de vingt ans il fut promu capitaine dans les troupes actives de la Confédération helvétique (lieutenant depuis 1798), chargé d'organiser 21 bataillons, levés pour la défense de la Suisse menacée d'invasion par les troupes de l'archiduc Charles d'Autriche, vainqueur des Français à Stokach (25 mars 1799). Mais ses faits d'armes débutèrent au service de la *Grande Armée* de Napoléon. Pendant la campagne de 1805, il fut employé comme adjutant-commandant puis aide de camp dans l'Etat-major du 6e Corps du maréchal Ney (1769-1815), l'un des amis les plus proches de Jomini. Il prit part à la manœuvre d'Ulm (12-17 octobre 1805) et dans la soirée du 2 décembre, porteur de dépêches, il fut reçu par Napoléon lui-même, au château d'Austerlitz. A cette occasion il remit à celui-ci, les deux premiers volumes du *Traité de la grande tactique* en lui conseillant de lire le chapitre XIV concernant les lignes d'opérations et le parallèle entre le système napoléonien et le système du roi Frédéric II de Prusse (1712-1786). Ayant analysé ces passages au palais de Schönbrunn et voyant combien Jomini l'avait compris, l'Empereur aurait envisagé dans un accès de colère de faire saisir l'ouvrage, mais préféra finalement conférer à son auteur le grade de colonel[14]. Selon Xavier de Courville, Napoléon aurait affirmé calmement: «Au fait j'y mets trop d'importance. Les vieux généraux qui commandent contre moi ne lisent plus et les jeunes officiers qui lisent ne commandent pas encore»[15].

Premier aide de camp du maréchal Ney (nommé le 31 août 1806), Jomini se distingue aux batailles de Jena (14 octobre 1806) et d'Eylau (8 février 1807). Il participe avec le 6e Corps à la campagne de Napoléon en Espagne (septembre-décembre 1808) et rencontre à nouveau l'Empereur à Vienne, le 7 juillet 1809, le lendemain de la bataille de Wagram pour l'informer de la situation inquiétante dans la Péninsule ibérique où le duc de Wellington (1769-1852) venait de débarquer. En tant que directeur de la *Section historique de l'Etat-major Général* de la *Grande Armée*, il prend part à la campagne de Russie où le 27 novembre 1812, il échappe de justesse à la noyade en essayant de franchir comme beaucoup d'autres, le pont de la Bérézina sous le bombardement de l'artillerie ennemie. Pendant les opérations militaires de 1813 en Allemagne, il joue un rôle déterminant dans la victoire de Bautzen (le 21 mai) lorsqu'il signale à ses supérieurs l'importance stratégique de la bourgade de Hochkirch en utilisant un ancien croquis de la bataille que Frédéric II avait perdu dans les mêmes parages contre les Autrichiens du feld-maréchal Joseph Daun (1705-1766), le 14 octobre 1758.

Ecœuré par le comportement à son égard de la haute hiérarchie militaire française, qui lui refuse après Bautzen l'avancement au grade de général de division, sapé par son ennemi de toujours, le maréchal Louis-Alexandre Berthier (1753-1815), qui depuis des années entrave l'évolution de sa carrière, Jomini passe dans la journée du 14 août la ligne du front pour se mettre au service des Russes. Dans une lettre adressée à son ami le baron de Monnier, à la veille de la fougue, il avait écrit: «Demain, hélas! j'aurais abandonné ces drapeaux ingrats, où j'ai trouvé de pareilles humiliations et qui ne sont pas ceux de ma patrie!»[16] (n'oublions pas qu'il était Suisse).

Dès 1807, la Russie par l'intermède de Nesselrode, son ambassadeur à Paris, le veut dans son camp. Quant à Napoléon il était d'ailleurs conscient que les généraux russes avaient lu les traites de Jomini. Selon le général comte de Ségur, il l'avait avoué le 1er juillet 1812 à Vilna au général Balachev, ministre russe de la police envoyé en parlementaire par le tsar[17]. Alexandre Ier accueillait Jomini à l'Etat-major impérial, lui offrait le grade de général de division et un revenu de 20.000 roubles annuels. Dans une lettre adressée de Prague le 21 août 1813, Friedrich von Gentz, agent secret et bras droit de Metternich (1809-1848) écrivait à Ioan Gheorghe Caragea, prince de Valachie (1812-1818): «Les armées alliées ont encore fait une autre acquisition, qui est

[14] Idem, «Lire Jomini», *Stratégique*, t. 49, n° 1, Paris, 1991, p. 62-63.

[15] Xavier de Courville, *Jomini ou le devin de Napoléon*, Paris, 1935, p. 54, ainsi que Augustin Saint-Beuve, *Le général Jomini. Etude*, Paris, 1869, p. 23-25.

[16] Langendorf, *op. cit.*, p. 92.

[17] Général comte de Ségur, *La campagne de Russie*, Paris, Beauval, p. 33-34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

presque aussi intéressante, et selon l'avis de personnes compétentes qui serait même encore plus intéressante que celles de Moreau. Il s'agit du général Jomini, Suisse de naissance, soldat hautement cultivé et écrivain de première grandeur, un des officiers les plus distingués de l'état-major de l'armée française»[18].

Le restant de sa carrière, Jomini la consacra au service de la Russie. Présent dans la suite de trois empereurs à la bataille de Leipzig (16-19 octobre 1813), il fut promu le 1er avril 1826, général en chef (général de corps d'armée). Cependant il ne put être avancé au grade de feld-maréchal car pour l'être en Russie, il fallait remporter au moins une victoire. Il participa au sein de l'Etat-major impérial à la guerre de 1828-1829 contre les Ottomans et voyagea à travers nos principautés en franchissant le Danube à Braila entre le 8 et le 11 juin 1828. N'insistons pas sur le fait que ses conseils stratégiques lors de cette campagne furent précieux. En octobre 1829 il publia son analyse dans une brochure intitulée *Observations sur la dernière campagne de Turquie* qu'il signa «Un officier d'état-major russe». Elu le 11 janvier 1832, membre honoraire de l'Académie militaire de Saint-Pétersbourg dont il fut l'un des fondateurs, Nicolas Ier fit encore appel à ses services en mai-juin 1854, en pleine guerre de Crimée afin d'évaluer les possibilités d'un éventuel débarquement franco-anglais dans la baie de la Neva. De passage à Paris où Jomini vivait depuis des années, le tsar Alexandre II (1855-1881) lui décerna le 25 mai 1867, le Grand Cordon de l'ordre Saint-André. Le 16 mai 1868, le général George B. McClellan, ancien commandant de l'armée de Potomac pendant la Guerre de Sécession (1861-1865), venu lui rendre visite dans la capitale française, considéra Jomini devant le feld-maréchal Helmuth von Moltke (1800-1891) comme «the greatest of military writers»[19].

Le général suisse s'éteignit paisiblement le 22 mars 1869 à l'age de 90 ans dans sa maison de Passy. Le voyageur de passage dans le cimetière de Montmartre peut tomber par hasard sur sa sépulture où est gravée l'inscription suivante: «Ici gît la dépouille mortelle du Baron Antoine-Henry de Jomini, général en chef, aide camp de S. M. l'Empereur de toutes les Russies, né à Payerne en Suisse le 6 mars 1799, décédé à Paris-Passy le 22 mars 1869»[20].

Telle fut la destinée de ce militaire d'exception que Napoléon et ses maréchaux déconsidérèrent d'une certaine manière et qui dut chercher fortune et gloire dans le camp ennemi comme le fit auparavant un Robert Fulton après l'entrevue échouée du camp de Boulogne. Mégalomane, rancunier, orgueilleux sans le moindre sens de la diplomatie, le Vaudois n'était pas fait pour intégrer l'élite de la *Grande Armée* où les intrigues et les jeux de coulisses étaient à la mode comme dans les ministères post-jacobines dirigés par un Fouché ou un Talleyrand.

Le premier mérite de Langendorf est de nous plonger avec passion dans l'atmosphère de l'épopée napoléonienne. La tache lui est d'ailleurs facilité par l'élégance du style dont il fait preuve à chaque instant, l'intensité et le souci du détail, grâce auxquels il décrit les événements qui jalonnèrent la vie de Jomini. L'auteur se détache irrémédiablement des biographies écrites par ses précurseurs, qu'il s'agit de Saint-Beuve, Xavier de Courville ou de Ferdinand Lecomte[21], non seulement en bénéficiant d'une bibliographie qui s'enrichit continuellement. La rigueur de ses propos, l'esprit critique qui se reflète dans l'abondance des notes où sont cités des travaux inédites l'aide à détruire certaines légendes créées autour du personnage en question comme la prétendue trahison du 14 août 1813.

L'un des principaux soucis de Langendorf à été de systématiser, de répertorier, d'assembler toute cette vaste information qu'il avait accumulé sur Jomini. L'idée d'une chronique qui va de 1779 à 1916 fut intelligemment choisie. Pourquoi finir en 1916? Car en effet il ne s'agit pas simplement d'un ouvrage qui traite seulement de la vie, les actions et les œuvres du général suisse mais aussi sur tout ce qu'on avait dit de lui, écrit sur lui pro ou contre. Nous voilà donc au sein d'une chronologie commentée de la pensée militaire européenne au XIXe siècle car la plupart des

[18] Apud Langendorf, *op. cit.*, p. 101-102.

[19] *Ibidem*, p. 296.

[20] *Ibidem*, p. 299.

[21] F. Lecomte, *Le général Jomini, sa vie et ses écrits. Esquisse biographique et stratégique*, Lausanne, 1888.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

auteurs français, américains, allemands, anglais, suédois, italiens et russes furent sans doute influencés par l'œuvre de Jomini et avaient leurs propos à dire.

Seuls, les écrits de Clausewitz pourront rivaliser avec ceux de Jomini. Langendorf suit les destinées parallèles de ces deux personnages à la fin de son livre: chapitre *Situation et caractère*, p. 329-366. D'ailleurs, l'analyse approfondie de l'œuvre de Jomini fera l'objet d'un prochain volume. Quant au choix du titre concernant ces deux tomes dédiées au général suisse, laissons la parole à l'auteur: «ce *Faire la guerre* prend en quelque sorte le contre-pied du *Penser la guerre* que Raymond Aron à choisi pour son ouvrage (également en deux volumes) consacré à Clausewitz. Je m'efforcerai de montrer en effet que si la réflexion de Clausewitz se rattache pour une bonne part à l'élucidation de *l'être* de la guerre, celle de Jomini, en revanche, tend à nous démontrer comment la *faire*»[22].

Emanuel C. Antoche

CRISTIAN GRAF von KROCKOW, *Die preussischen Bruder: Prinz Heinrich und Frederich der Grosse. Ein Doppelportrait*, Stuttgart, Deutsche Verlags Anstalt, 1996/2000, 224 p.

Anul jubiliar 2001 marchează un eveniment de rezonanţă istorică în spaţiul german: 300 de veacuri de la încoronarea la 18 ianuarie 1701 a principelui elector de Brandenburg, Frederic al III-lea, ca prim rege al Prusiei sub titlul de Frederic I. Reconsiderarea moştenirii contradictorii lăsate de Prusia clasică şi de regii ei pentru Germania de astăzi este o temă ce interesează istoriografia, jurnalistica şi mass-media germană la acest început de mileniu trei. Reeditarea unor lucrări cu caracter istoric se înscrie aşadar în larga acţiune jubiliară demarată încă din anul 2000.

Lucrarea de faţă, ca formă şi conţinut, se adresează marelui public. Nu este, deci, încărcată cu note savante la subsol şi nu prezintă un caracter strict ştiinţific, ci mai mult unul de popularizare. Este însă o bună carte de istorie, în care autorul prezintă pe înţelesul şi gustul publicului larg o pagină de glorie din trecutul Prusiei fredericiene. Cu dublul portret consacrat unor personalităţi istorice de seamă ale secolului XVIII – vestitul rege Frederic al II-lea şi fratelui său, prinţul Heinrich, general, om politic şi diplomat renumit, pe nedrept uitat de contemporani şi de posteritate – autorul ne poartă în vremea războiului de şapte ani, în vremea Prusiei lui Frederic al II-lea, dar şi în atmosfera de la Curte din romanticul Rheinsberg, reşedinţa de tinereţe a prinţului moştenitor sau în cea estivală a prinţului de Prusia. Metoda este antiteza.

Ideea de a prezenta relaţia dintre cei doi fraţi în manieră comparativă nu este nouă în istoriografia consacrată perioadei fredericiene. O mai găsim înaintea lui Chr. Von Krockow la istoricul şi bibliograful american al prinţului Heinrich de Prusia, Chester V. Easum şi la istoricul englez Andrew Hamilton, ca şi istoricul german Gerhard Böthling într-o teză de doctorat din 1929. De asemenea, preocuparea autorului acestui volum pentru ceea ce scriitorul Th. Fondane numea „foarte urâta şi în egală măsură foarte iubita Prusie" nu este nouă. Îndărătul istoriei el s-a străduit să descopere îndeosebi marii oameni politici care au creat şi modelat statul prusian. Iar aceştia au fost celebrii regi ai Prusiei din secolul al XVIII-lea: Frederich Wilhelm I, „le roi citoyen" supranumit şi „regele soldat" şi urmaşul său, vestitul Frederic al II-lea. În prima parte a cărţii autorul creionează mai mult portretul marelui Frederic, pentru ca în partea a doua a volumului atenţia lui să se îndrepte spre fratele mezin, pe nedrept uitatul prinţ Heinrich, pe care-l înfăţişează în sfera vieţii politice, diplomatice, militare, în viaţa cotidiană, familială şi intimă. Funcţionează permanent antiteza, comparaţia cu fratele mai mare, în raport de care prinţul Heinrich se defineşte continuu, spre folosul *imaginii* lui.

Volumul de faţă este structurat în unsprezece capitole prefaţate de o *Introducere* şi urmate de o *Bibliografie selectivă* comentată de autor şi de un *Indice de persoane şi locuri*. Bibliografia conţine peste 54 de titluri: fie titluri savante din literatura de specialitate, fie titluri de lucrări de pură vulgarizare.

[22] Apud Langendorf, *op. cit.*, p. XXI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Încă din *Introducere* autorul defineşte noţiunea de *specific prusac*. Aceasta înseamnă: împlinirea datoriei în serviciu, spirit de economie şi ordine, bună administrare a treburilor obşteşti, calităţi întruchipate exemplar de regele soldat Frederic Wilhelm I. Ele au stat la baza formării statului clasic prusian, care, în opinia sa, cuprinde perioada dintre anii 1713 şi 1786, adică tocmai vremea domniei marilor ei regi: Frederic Wilhelm I şi Frederic al II-lea. Tatăl a creat, de fapt, Prusia ca stat, iar fiul a ridicat-o la rang de mare *Putere europeană*. Prusia, arată autorul, spre deosebire de alte state europene, a fost creaţia acestor două uriaşe personalităţi. Ea nu s-a comparat cu state de tradiţie ca Imperiul Habsburgic sau cu statele naţionale ca: Bavaria, Wurtemberg, Saxa sau Hannovra.

Cu distanţare critică Ch. von Krockow observă că Prusia clasică drept model vrednic de urmat menit să dureze nu s-a validat istoric. Modelul clasic prusian din perioada fredericiană a rămas doar *un episod* după cum prea bine l-a denumit Napoleon. Şi aceasta pentru că el reclama de la conducătorii săi geniu, extraordinare calităţi în diverse domenii şi eforturi excepţionale; ceea ce putea fi numai o excepţie şi nu regula generală la oamenii care i-au condus destinele. *Modelul prusian* a fost întruchipat de o monarhie compusă din eroi. Corespunzător, ea a uzat şi de un ritual al puterii tradus în cultul uniformei purtate permanent, pe timp de pace sau de război. Când personalităţile de o asemenea talie au lipsit, Prusia, ca *mare putere*, a dispărut douăzeci de ani de pe scena politică internaţională. Despre toate acestea, despre Prusia clasică, specificul prusac, despre regii ei şi „educaţia în stil prusac" autorul se ocupă pe larg în primele două capitole: *Die preussische Erziehung – Educaţia prusiană* (două părţi) (p. 12-34).

În capitolul următor – *Prinz Heinrich Jugend (Tinereţea prinţului Heinrich)* (p. 53-76) – autorul tratează despre pe nedrept uitatul prinţ de Prusia mai tânăr cu 14 ani decât regele Frederic al II-lea. În ciuda calităţilor sale militare şi diplomatice evidente, el a fost mereu eclipsat de gloria fratelui mai mare. Îndată după urcarea acestuia din urmă pe tron, Frederic al II-lea l-a numit pe Heinrich comandant al unui regiment de infanterie staţionat în garnizoana Spandau, pentru a-l introduce în rutina serviciului militar. Serviciu faţă de care el nu manifesta înclinaţii deosebite, fiind mai mult o fire romantică, sensibilă, un înfocat filo-francez şi iubitor de călătorii.

Într-un stat absolutist, de caracter militar, cum a fost Prusia în vremea marelui Frederic, calităţile de oştean erau la mare cinste. Portretul prinţului Heinrich în calitate de militar – şi încă unul foarte bun, fapt mai puţin cunoscut, – se defineşte raportat la cel al regelui Frederich în capitolul următor, sugestiv intitulat: *Zwei Feldherren von Rang (Doi comandanţi de rang)* (p. 77-98).

Viaţa de Curte şi privată a prinţului Heinrich face obiectul capitolelor următoare. Capitolul *Prinz Heinrich in Rheinsberg (Prinţul Heinrich în Rheinsberg)* (p. 138-155) este mai puţin original. Naraţiunea se bazează predominant pe descrierile scriitorului german din secolul al XIX-lea: Theodor Fontane *(Wanderungen durch die Mark Brandenburg, 1862-1863)*, reeditată la München în 1977, pe cele ale scriitorului englez Andrew Hamilton, *Rheinsberg – der Park, Kronprinz Fritz und Bruder Heinrich* (nouă ediţie; Berlin şi Weimar, 1992), şi pe memoriile unui martor ocular: contele Henckel von Donnersmarck, un apropiat al prinţului de Prusia. Din aceste surse autorul citează copios şi împânează relatarea sa cu descrierile lor, nu lipsite, de altminteri, de culoare. La reşedinţa din Rheinsberg, prinţul de Prusia a căutat un loc de refugiu, care trebuia să fie opusul Curţii de la Postdam. Aici muzele erau la ele acasă. Potrivit relatărilor unui martor ocular, marchiza de Sobran, refugiată la Rheinsberg, în 1791, după Revoluţia franceză, la Curtea lui Heinrich se puteau vedea de două ori pe săptămână teatru şi spectacole de operă, cu o muzică la fel de bună ca aceea din Paris. Un mare merit a avut prinţul de Prusia şi în restaurarea castelului princiar, construit în stil baroc, în ridicarea teatrului şi în înfrumuseţarea parcului englezesc din jurul castelului în care el îşi doarme somnul de veci. A fost preocuparea lui de o viaţă de a împodobi parcul, după gustul acelei epoci, cu piramide, statui, grote, ruine artificiale, pavilioane şi temple antice. A făcut-o cu pricepere şi cu gust timp de o viaţă până la moartea sa survenită după o scurtă boală la 3 august 1802.

Într-un capitol special *Partnerschaft und Exil (Parteneriat şi exil)* (p. 156-177), autorul înfăţişează cariera diplomatică a prinţului de Prusia, carieră care a debutat cu candidatura sa la tronul Poloniei, rămas vacant în 1764. Regele Prusiei a refuzat însă delegaţia poloneză care oferea tronul ţării prinţului Heinrich pentru a nu strica bunele sale relaţii politice cu Curtea de la Sankt Petersburg. Este interesant de menţionat că prinţului Heinrich i s-a mai făcut o ofertă asemănătoare,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

declinată, de altminteri, de el în anul 1787. Era vorba de a prelua, în calitate de guvernator după modelul olandez, conducerea S.U.A. Emitentul ofertei a fost generalul Friedrich Wilhelm von Steuben, maistrul militar al armatei americane în războiul de independență. Izbucnirea Revoluției franceze în 1789 a însemnat indirect și eșecul acestui plan.

Calitățile de iscusit diplomat ale prințului Heinrich s-au vădit cu prilejul misiunilor sale în Suedia (în iulie 1770 el face o călătorie la Stockholm unde sora lui Luise Ulrike era din anul 1751 regina Suediei) și mai ales în Rusia, la Curtea Țarinei Ecaterina a II-a. Această ultimă misiune ne interesează pe noi românii în particular pentru că de ea se leagă proiectul primei împărțiri a Poloniei (1772) și tratativele diplomatice pentru crearea așa numitului „Regat dacic", episod relatat succint în volumul de față. Este vorba de discuțiile secrete dintre prințul Heinrich și Ecaterina a II-a, din cursul vizitei sale din iarna anului 1770 la Sankt Petersburg (octombrie 1770 – ianuarie 1771), care vizau constituirea unui regat independent („Regatul dacic") format din provinciile Moldova și Țara Românească, reunite sub sceptrul și înaltul patronaj al Țarinei Ecaterina a II-a.

Autorul prezintă „episodul dacic" ca pe un plan al Țarinei în favoarea prințului Heinrich căruia îi era rezervat tronul viitorului regat, localizat vag și confuz „undeva departe în Sud, între Moldova și Valahia" (p. 162). În realitate era vorba chiar de teritoriul Principatelor Române și nu de unul „dintre ele", cum eronat scrie Christian von Krockow. Acestea urmau să fie reunite sub înaltul patronaj al Țarinei. Proiectul „dacic" a căzut ca multe altele din epocă. Ceea ce a rămas din el este însă planul unei împărțiri a Poloniei, care a fost discutat de prințul Heinrich cu Ecaterina a II-a, în secret, și apoi tradus în faptă în august 1772. După autor, în urma acestei vizite diplomatice, Heinrich l-ar fi cucerit și pe Regele Prusiei pentru planurile de împărțire a Poloniei. Autorul consideră misiunea diplomatică secretă a prințului Heinrich pe lângă Țarina Rusiei ca un mare succes diplomatic. Prin ea, Prusia ar fi câștigat în timp de pace o nouă și bogată provincie din cuprinsul Poloniei învecinate. Or, se cunoaște faptul că acest act istoric a fost un târg fără scrupule între Marile puteri europene vecine: Rusia, Austria și Prusia. Precizările ulterioare ale autorului precum că prințul Heinrich a făcut din inițiativă proprie aceste propuneri Țarinei Ecaterina a II-a (legate de prima împărțire a Poloniei) fiind determinat de interese de stat specific prusiene (crearea unui pod care să lege provincia Pommern de Prusia Orientală), dar că el a condamnat sever împărțirile ulterioare care au distrus complet statul polonez nu diminuează rolul negativ jucat de prinț în acea împrejurare. Un penultim capitol: *„Vom preussisshen Unglück und der Sehnsucht nach Liebe" (Despre nenorocul prusian și despre dorul de dragoste)* (p. 178-192) autorul înfățișează critic relațiile interfamiliale tensionate din Casa de Hohenzollern. El prezintă realist profilul psiho-moral al marelui Frederic al II-lea, cu lumini și umbre, reliefând relația sa deficitară cu mezinul Heinrich și ceilalți frați, părțile negative ale celor două personalități princiare.

În ultimul capitol – *Das klassische Preussen: Ein Rückblick (Prusia clasică. O privire retrospectivă)* (p. 194-213) – Cristian von Krockow face o cronică a devenirii istorice a statului prusian, cu accentul pe caracterul său specific, aspect abordat și în prima parte a lucrării sale.

Stela Mărieș

GHEORGHE ZBUCHEA, *România și războaiele balcanice, 1912-1913. Pagini de istorie europeană*, București, Editura Albatros, 1999, 458 p.

Apariția acestei lucrări reprezintă un adevărat eveniment istoriografic.

Este, după știința noastră, cea mai amplă monografie consacrată acestui subiect publicată în România.

Structura ei se compune dintr-un „Cuvânt înainte", patru capitole și concluzii.

În „Cuvânt înainte" autorul încadrează războaiele balcanice în contextul „problemei orientale". Sunt expuși sumar factorii care au determinat participarea României la criza din 1912-1913 – chestiunea Cadrilaterului și aceea a românismului balcanic – precum și semnificația acestei implicări, care a fost, în viziunea autorului, ruptura de Tripla Alianță (p. 5-12).

Primul capitol se intitulează „Relațiile României cu Sud-Estul european în anii 1908-1912". Aceste raporturi nu fuseseră lipsite de tensiuni, uneori destul de importante – vezi cazul relațiilor româno-grecești, rupte între 1906-1911, din cauza chestiunii aromânilor. Totuși, în 1912 România reușise să ajungă să aibă legături de prietenie cu Grecia, Serbia, Imperiul otoman și cu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mişcarea naţională albaneză. Relaţiile româno-bulgare erau afectate de câteva probleme: aspiraţiile unor cercuri naţionaliste bulgare de cucerire a Dobrogei, dorinţele unor militari şi politicieni români de extindere spre sud a frontierei dobrogene pentru obţinerea unei graniţe strategice şi de asigurare a echilibrului balcanic prin prevenirea apariţiei unei Mari Bulgarii expansioniste, chestiunea conservării românismului balcanic din Macedonia şi din zona Vidin-Timoc (p. 13-38).

Capitolul al II-lea poartă numele „Războaiele balcanice şi implicaţiile româneşti" şi este împărţit, ca şi cel precedent, în cinci subcapitole. În primul dintre ele Gheorghe Zbuchea analizează cauzele şi desfăşurarea primului război balcanic şi tratativele diplomatice purtate până la încheierea păcii de la Londra din 17/30 mai 1913. Tot aici sunt evidenţiate şi motivele izbucnirii celui de al doilea război balcanic (p. 39-65).

Următorul subcapitol tratează acţiunea diplomaţiei româneşti în timpul primului conflict balcanic. Autorul constată „o lipsă de reacţie a cercurilor politice româneşti" în lunile dinaintea războiului, cauzată de convingerea că Marile Puteri vor putea împiedica un conflict armat în Balcani şi de credinţa că într-un eventual război al statelor balcanice cu Imperiul otoman ultimul va fi învingător, nepermiţând practic tulburarea *statu-quo*-ului (p. 68). Drept urmare, în prima fază a războiului România a rămas neutră, dar după victoriile aliaţilor balcanici s-a decis emiterea unor cereri cu privire la asigurarea de drepturi românilor macedoneni ce urmau a fi încorporaţi Bulgariei şi la rectificarea graniţei din Dobrogea prin mutarea ei mai la sud (p. 73). Gheorghe Zbuchea consideră că modul de acţiune al României în această privinţă, prin intermediul Marilor Puteri, a fost greşit. „O acţiune directă şi mai energică a României ar fi putut avea, după toate probabilităţile, unele şanse de succes" (p. 74). E posibil, dar la fel de posibil era şi să nu fi avut succes. De aceea credem că ar fi fost mai productiv ca autorul să încerce să explice de ce au adoptat guvernanţii români acea atitudine prudentă, în loc de a o critica. Ei cunoşteau existenţa alianţei ruso-bulgare (menţionată de Gheorghe Zbuchea la p.70) şi a tratatului de alianţă sârbo-bulgar, adus la cunoştinţă regelui Carol I atât de secretarul de stat la externe al Germaniei, Kiderlen-Wächter, cât şi de ataşatul militar al României la Sofia, maiorul Dabija (fapt nemenţionat de Gheorghe Zbuchea). Trebuie luate în consideraţie şi răspunsurile reticente ale Germaniei şi Austro-Ungariei la solicitările mai vechi ale României de sprijin pentru obţinerea de compensaţii teritoriale de la Bulgaria, în cazul cuceririi de către aceasta a Macedoniei (v. Ernst Ebel, *Rumänien und die Mittelmächte von der russisch-türkischen Krise 1877/78 bis zum Bukarester Frieden vom 10. August 1913*, Berlin, 1939, p. 89-91, 108-110). Nu e deci de mirare că într-o convorbire avută cu maiorul Dabija pe 28 aprilie 1912, după încheierea tratatului sârbo-bulgar, Carol I a spus: „Acum România trebuie să stea liniştită" (General G.A. Dabija, *Amintirile unui ataşat militar român în Bulgaria. 1910-1913*, Bucureşti, 1936, p. 156-157).

În continuare sunt scoase în evidenţă eforturile diplomatice ale României pentru a-i fi acceptate revendicările de către Bulgaria. Autorul analizează tratativele româno-bulgare desfăşurate la Bucureşti, Londra şi Sofia, încercările Marilor Puteri – în special Rusia şi Austro-Ungaria de influenţare a României, acceptarea de către guvernul român a medierii diferendului cu Bulgaria de către Marile Puteri şi votarea protocolului de la Petersburg în Parlament (p. 74-94). Din noianul de fapte şi declaraţii incluse în acest subcapitol câteva ne-au atras atenţia. Prima este o declaraţie făcută de Ion I.C. Brătianu marelui duce Nicolae Mihailovici în decembrie 1912, cu prilejul vizitei acestuia la Bucureşti: „eu nu pot, chiar ca înflăcărat patriot român, să doresc imposibilul, dar dacă aş fi la putere aş pune chestiunea Transilvaniei în primul rând şi aş face totul ca să mă apropii de Rusia. Dar vă repet, cu actualul rege asta ar fi foarte greu, cu urmaşul său s-ar putea aranja" (p. 80). Foarte interesantă este şi telegrama adresată de ministrul României la Paris, Alexandru Em. Lahovary, primului-ministru Titu Maiorescu, la 2 februarie 1913. Aici e arătat unul din motivele pentru care o ocupare cu forţa a Silistrei de la Bulgaria ar fi fost rău văzută de opinia publică europeană în acel moment, dacă România n-ar fi aşteptat încheierea păcii între aliaţi şi otomani: „Astfel vom fi bănuiţi că căutăm să creăm o diversiune în favoarea Turciei" (p. 87). Alt motiv, evidenţiat de presa franceză, era teama de o conflagraţie europeană, date fiind raporturile româno-austriece şi, respectiv, bulgaro-ruse (p. 88).

Un alt subcapitol din capitolul secund analizează reacţia societăţii româneşti faţă de criza balcanică. Folosind presa şi alte publicaţii ale vremii autorul prezintă luări de poziţie relevante ale factorilor politici şi culturali.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Majoritatea vocilor cereau o acțiune energică a guvernului, în vederea extinderii graniței românești către sud. Se pronunțau în acest sens Ion Grădișteanu, B.G. Assan, Virgil Arion, Vasile Pârvan și alții (p. 102-109).

Existau însă și opinii contrare. Nicolae Iorga era împotriva rectificării de graniță, pe care o considera o „nadă" a Austro-Ungariei. Marele istoric era de părere că interesul național nu se găsea la sud, ci în Transilvania, Bucovina și Basarabia, fapt ce ne impunea despărțirea de „apăsătorii, persecutorii altora" (p. 102).

Socialiștii români, în frunte cu viitorul lider sovietic Cristian Racovski, doreau organizarea popoarelor balcanice într-o „republică federativă", care să cuprindă și România. Ei au inițiat acțiuni împotriva războiului, susținând o politică de pace cu Bulgaria (p. 109-112).

Trenarea tratativelor cu Bulgaria și masacrele la care erau supuși românii macedoneni de trupele aliaților balcanici au determinat ținerea unor mari adunări de protest, în special sub egida Ligii Culturale, la începutul anului 1913. Guvernul era îndemnat să intre în acțiune pentru ocuparea Cadrilaterului și respectarea drepturilor aromânilor (p. 118-130).

Atitudinea Austro-Ungariei în cadrul Conferinței de la Petersburg, percepută drept probulgară, a dus la înmulțirea luărilor de poziție care condamnau alianța cu Dubla Monarhie. Totodată se manifesta în favoarea românilor din Austro-Ungaria (p. 131-133). În acest context, intervenția armatei române la sud de Dunăre a fost privită de către opinia publică românească și ca o lovitură dată politicii Austro-Ungariei, iar Nicolae Iorga putea afirma că această campanie era un război prin care „ostașii noștri începeau eliberarea Ardealului" (p. 146).

Acțiunile aliaților balcanici, considerâ autorul, au fost privite inițial cu simpatie de către opinia publică din România, dar au început să fie condamnate după ce s-a observat că ele încalcă principiul naționalităților, invocat de ei, pentru a se transforma într-o cursă pentru cuceriri. De altfel, încălcarea de către Bulgaria a acestui principiu a servit drept argument celor care militau pentru extinderea României în sudul Dobrogei (p. 144-145).

Un alt subcapitol din capitolul al doilea se referă la problema Cadrilaterului. Gheorghe Zbuchea e de părere că această chestiune a apărut în 1878, când din cauza atitudinii României față de cedarea sudului Basarabiei diplomația rusă a insistat pentru fixarea unei granițe dezavantajoase țării noastre în sudul Dobrogei (p. 146-149). Se reconstituie apoi împrejurările care au făcut ca guvernul român să ceară în 1912 rectificarea granței cu Bulgaria, tratativele cu aceasta și considerentele ce au dus la intrarea României în război și la anexarea respectivei provincii (p. 150-180). Foarte interesante sunt informațiile și aprecierile autorului privind evoluția structurii etnice a Cadrilaterului între 1884 și 1938. Aceasta s-a caracterizat prin scăderea constantă a ponderii elementului musulman, creșterea ponderii elementului bulgar până în 1913 și a celui românesc în perioada interbelică. Bulgarii, dintre care majoritatea au fost colonizați între 1878-1913, au rămas însă constant mai numeroși decât românii (p. 155-158).

Semnalăm aici o mică greșeală. La pagina 150 se afirmă că în timpul lucrărilor Comisiei Internaționale pentru fixarea frontierelor de după pacea de la Berlin, „din cauza presiunilor și a șantajului, dată fiind și masiva prezență a trupelor ruse [...] România a fost nevoită să cedeze fortul Arab Tabia și să accepte mutarea frontierei mai înspre răsărit". Or, e drept că pentru o vreme trupele române au trebuit să se retragă din Arab Tabia (v. *Memoriile regelui Carol I*, vol. IV, București, 1994, p. 212), dar în cele din urmă Comisia Internațională pentru fixarea frontierelor a atribuit respectivul fort României (*Ibidem*, p. 335).

Ultimul subcapitol din acest capitol se numește „Acțiunea militară a României peste Dunăre în cadrul celui de al II-lea război balcanic". Aici Gheorghe Zbuchea relatează pe scurt cauzele conflictului, luptele de pe fronturile balcanice din iunie-iulie 1913 și analizează participarea armatei române la război Aceasta practic nu a luat parte la lupte, majoritatea pierderilor fiind suferite din cauza epidemiei de holeră (p. 189-222).

Interesante sunt și însemnările unor participanți și martori oculari la evenimente, ei arătând că majoritatea românilor au întâmpinat intrarea în război cu entuziasm. Se scandau lozinci împotriva Austro-Ungariei, percepută atât ca instigatoarea atacului Bulgariei împotriva foștilor ei aliați, cât și ca asupritoarea românilor ardeleni (p. 223-230).

Cel de-al treilea capitol se intitulează „Conferința și tratatul de pace de la București". Autorul expune și analizează tratativele diplomatice menite să păstreze sau să restabilească pacea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din lunile iunie-august 1913. Sunt consemnate atât meritele, cât şi greşelile plenipotenţiarilor români, în frunte cu Titu Maiorescu şi Take Ionescu. Aceştia au reuşit să evite implicarea directă a Marilor Puteri în tratativele de pace şi să contribuie la buna înţelegere între statele balcanice. În acelaşi timp, problema românilor din Macedonia a fost rezolvată într-un mod inadecvat, iar aceea a altor minoritari români din spaţiul balcanic – dinValea Timocului ori Albania – nici măcar nu a fost abordată (p. 258-300).

Şi aici sunt consemnate numeroase opinii relative la pacea de la Bucureşti, ale unor oameni politici, diplomaţi şi ziarişti ai vremii, multe din ele elogioase, precum acelea ale lui Nicolae Titulescu, discipol al lui Take Ionescu, iar unele negative, precum acelea ale lui Constantin Stere, adept consecvent al alianţei cu Austro-Ungaria contra Rusiei (p. 300-330). E pusă în evidenţă şi evoluţia judecăţii istoricilor asupra acestor evenimente, din perioada interbelică şi până azi (p. 330-346).

Ultimul capitol al lucrării poartă numele „România în context sud-est european în ajunul primului război mondial (august 1913-iulie 1914). Pentru început sunt analizate luările de poziţie ale parlamentarilor faţă de acţiunea guvernului, cu prilejul discutării în noiembrie-decembrie 1913 a răspunsurilor Camerelor la Mesajul Tronului. Au existat argumente pro şi contra guvernului, pe care Gheorghe Zbuchea le expune (p. 369-390).

Autorul face o confuzie când afirmă că la dezbateri a participat şi un „conservator de marcă, fost prim-ministru în mai multe rânduri, bătrânul G.G. Cantacuzino" (p. 376). Or, Gheorghe Grigore Cantacuzino murise pe 23 martie/5 aprilie 1913 (v. Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice şi Cadrilaterul*, Bucureşti, 1995, p. 93). Cel ce a luat parte la discuţiile amintite a fost fiul său, Grigore Gheorghe Cantacuzino.

Se analizează apoi raporturile României cu statele vecine până la izbucnirea primului război mondial.

Bulgaria a urmărit constant revizuirea tratatului de pace de la Bucureşti, chiar dacă în cercurile oficiale de la Sofia s-a exprimat dorinţa de normalizare a relaţiilor cu România. S-au produs şi o serie de incidente de-a lungul frontierei (p. 390-394).

Relaţiile cu Turcia şi Grecia s-au menţinut bune, mai ales că Take Ionescu a mediat în toamna lui 1913 diferendul dintre cele două ţări legat de posesiunea insulelor din Marea Egee (p. 394-408).

Şi relaţiile româno-sârbe au cunoscut un curs pozitiv, fapt dezaprobat de Austro-Ungaria, care a încercat să pună capăt solidarităţii celor două state. În iulie 1914 regele Carol I a încercat să împiedice izbucnirea războiului dintre Austro-Ungaria şi Serbia, dar n-a reuşit (p. 408-416).

Relaţiile României cu Rusia s-au îmbunătăţit în 1913-1914, datorită acţiunilor ministrului de externe rus, Sazonov, şi ale noului prim-ministru român, Ionel Brătianu. Această apropiere şi-a găsit expresia în vizita ţarului Nicolae al II-lea la Constanţa din iunie 1914, prilej cu care s-au purtat convorbiri între guvernanţii români şi ruşi, care au relevat interesele comune ale celor doi vecini (p. 416-423).

Austro-Ungaria a acţionat în această perioadă în sensul salvării alianţei sale cu România, primejduită de ostilitatea opiniei publice româneşti faţă de Dubla Monarhie şi de relaţiile strânse româno-sârbe. Misiunea contelui Czernin la Bucureşti, ce urmărea acest ţel, nu a avut însă succes. Planurile Dublei Monarhii de creare a unei alianţe balcanice supuse Centralilor, care să cuprindă Bulgaria, România, Turcia şi Grecia, s-au dovedit doar o iluzie (p. 424-433).

Concluziile care încheie lucrarea sunt, în cea mai mare parte, potrivite şi arată clar semnificaţia evenimentelor din sud-estul Europei din anii premergători primului război mondial, pentru istoria românilor şi a celorlaltor popoare şi state de aici. Totuşi nu putem fi de acord cu formularea că „România a fost îndreptăţită a se implica, nu numai politic ci şi militar, în cel de-al doilea război balcanic" (p. 451). Aceasta nu pentru că am împărtăşi o părere opusă, ci fiindcă socotim că istoria nu trebuie să justifice ori să condamne decizii politice din trecut, ci să le reconstituie, analizeze şi explice, în contextul epocii.

Nici ideea că prin tratatul de la Bucureşti din 1913 „statul român îşi reorienta politica externă şi trecea spre alte legături de alianţă" (p. 452) nu o credem întru totul justificată. E drept că prin participarea la al doilea război balcanic România se opusese politicii Austro-Ungariei, dar pe aceasta n-o susţinuseră atunci nici Italia şi nici măcar Germania. Iar până în ianuarie 1914

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România a avut un prim-ministru care încă mai ţinea la alianţa cu Monarhia Dunăreană, nemaivorbind de convingerile regelui. Credem că reacţia opiniei publice româneşti la acţiunile din iunie-august 1913 dovedea existenţa premiselor unei schimbări a alianţelor. Aceasta s-a produs însă mai târziu, prin acţiunea lui Ionel Brătianu.

Deplângem lipsa, fără îndoială din raţiuni editoriale, a unei bibliografii şi a unui indice de nume.

Cele câteva divergenţe de opinii cu autorul şi micile greşeli semnalate nu ne împiedică să considerăm că lucrarea lui Gheorghe Zbuchea este una valoroasă, indispensabilă cercetătorului interesat în istoria relaţiilor internaţionale ale României şi ale statelor din sud-estul Europei la începutul secolului trecut şi utilă şi unui public mai larg.

Sebastian-Dragoş Bunghez

LUCIAN LEUŞTEAN, *România, Ungaria şi Tratatul de la Trianon, 1918-1920*. Iaşi, Polirom, 2002, 240 p.

Nu trebuie să ne sfiim a recunoaşte că în istoria oricărui popor, a unei naţii sau unei ţări există momente care stârnesc pasiuni aprinse şi orgolii, cu atât mai mult atunci când este vorba de „celălalt" şi de relaţiile cu acesta. Ar fi suficient să privim în urmă, la secolul XX, un secol ce a debutat sub auspiciile naţionalităţilor, a cunoscut două războaie mondiale şi s-a încheiat purtând semnul globalismului. A fost, printre altele, un secol al naţionalismelor, al orgoliilor rănite şi revanşei, al aspiraţiilor naţionale. Sunt elemente care au hrănit ideologii şi au alimentat propaganda, un mecanism ce a ajuns să făurească adevărate mituri. Toate acestea au influenţat conştiinţe, percepţii şi mentalităţi nu numai la nivel individual. În secolul XX vorbim de *mase*.

România, ca stat european modern, nu a făcut – şi nu face – excepţie. Fiecare dintre noi posedă, mai mult sau mai puţin conştient, un mecanism, un resort care funcţionează la apariţia unor stimuli – de exemplu noţiuni precum *istorie* sau *naţional*, cu tot ceea ce ele pot cuprinde. Şi dacă am pomenit de istorie, să spunem că românul este [şi el] un tip pasional. Există subiecte – şi nu puţine –, care trezesc în el reacţii deosebite, vii, indiferent de formaţia profesională, cultură sau grad de instruire. Vom da, în cazul de faţă, un singur exemplu: relaţiile româno-maghiare.

Nu am scris întâmplător rândurile de mai sus. Ele se pot constitui într-o avanpremieră pentru ceea ce dorim a semnala. Este vorba despre volumul apărut în colecţia *Historia* a editurii Polirom, *România, Ungaria şi Tratatul de la Trianon*.

Autorul, Lucian Leuştean, este lector la Facultatea de Istorie a Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi, specialitatea istorie universală contemporană. Preocupările sale ştiinţifice se concentrează, cu precădere, asupra relaţiilor internaţionale din perioada interbelică, începutului „războiului rece", istoriografiei din ţările fostului bloc socialist. O direcţie aparte a cercetărilor sale o constituie însă metamorfozele înregistrate în spaţiul Europei Centrale şi de Est după încheierea primului război mondial. Volumul semnalat de noi nu este, deci, o apariţie întâmplătoare. Preocupări în domeniu s-au concretizat anterior în diverse studii găzduite de paginile unor reviste precum „Xenopoliana", „Anuarul Institutului «A. D. Xenopol»" sau „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza»".

A scrie însă despre relaţiile româno-maghiare a însemnat, cu certitudine, un act de curaj, dincolo de truda strict ştiinţifică, intelectuală, a cercetării. Un asemenea demers nu putea fi o operaţiune facilă „decât dacă eşti în posesia unor certitudini şi nu doreşti să-ţi pui convingerile sub semnul întrebării", mărturiseşte autorul. Dificultăţile evidente ale abordării ştiinţifice, atunci când subiectul este tratat de obicei în registrul pasional, nu pot fi depăşite decât prin adoptarea unei atitudini echilibrate. Chiar şi aşa, există riscuri deloc neglijabile. Nici măcar metoda cercetării istorice nu poate elimina spectrul izolării sau chiar al stigmatizării. „Trădător", sau măcar „slab", „şovăitor", „mult prea flexibil" sunt doar câteva exemple. Iar pentru „duşmani" vei rămâne *celălalt*, în ciuda echilibrului şi nuanţelor pe care încerci a le impune.

Cu toate acestea, există şi compensaţii. Subiectul poate fi, în acelaşi timp, o provocare. Un cercetător serios în domeniul istoriei va accepta o astfel de temă ca pe un adevărat test al propriilor capacităţi, iar reuşita înseamnă o reală şi deplină satisfacţie. Înseamnă biruinţa

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cercetării asupra *compilației*, a *lucrării monografice* asupra *panoramei*, a *științificului* asupra *politicului*. Autorul încearcă, în cazul de față, această satisfacție. „Uneltele" sale? „Preferința pentru cercetare", analiza, echilibrul, „apelul critic la opiniile predecesorilor și contemporanilor", fără a exclude „concluziile cu un grad mai ridicat de generalitate" sau „emiterea unor judecăți de valoare cu implicații politice". Rezultatul final poate fi astfel de incontestabilă valoare științifică în condițiile în care nu se renunță la sentimentul național.

În acest sens, a scrie istorie conform unor formule celebre – „fără ură și fără părtinire" [Tacitus] sau „așa cum s-au întâmplat ele" [Leopold von Ranke] – reprezintă „mai mult un deziderat decât o posibilitate reală" afirmă autorul. În lucrarea sa, Lucian Leuștean își propune a da sens faptelor, „să înțeleagă ce s-a întâmplat", cu alte cuvinte „să dea dovadă de curiozitate istorică". Din această perspectivă, sentințelor moralizatoare ale atâtor istorici, politologi, eseiști și ziariști – fie ei români, maghiari, occidentali –, autorul le opune un exercițiu, realizat cu moderație și precauție, al căutării și consemnării câtorva dintre resorturile eșecului, de atunci, a proiectului Confederației Danubiene sau al rațiunilor unei reușite – constituirea României Mari.

Atragem atenția, în același timp, asupra rațiunilor ce au stat la baza alegerii titlului lucrării. Sintagma „România și Ungaria..." face o trimitere exactă spre istoria diplomatică, o subliniere în plus a ceea ce autorul dorește să realizeze. Raporturile dintre două grupuri etnice – în speță dintre români și maghiari – ar fi impus titlul de „Relații româno-maghiare..." și ar fi îndreptat cercetarea spre alte direcții decât cele avute în vedere. Din acest motiv ele nu sunt considerate ca semnificative decât în măsura în care au avut o influență reală, directă, asupra relațiilor dintre România și Ungaria. Totodată, raporturile dintre cele două state sunt analizate în cadrul unui sistem mult mai complex, acela european. O limitare strictă la relațiile bilaterale s-ar fi dovedit sterilă, denaturând rezultatele cercetării. Complexitatea raporturilor dintre București și Budapesta nu poate fi înțeleasă fără a „introduce în ecuație Conferința de Pace de la Paris, marile puteri, statele vecine, conjunctura internațională, situația regională din diferite momente". Conștient sau nu, România și Ungaria evoluau atunci în cadrul a ceea ce unii au numit „Noua Europă". Poate nu chiar „nouă", subliniază autorul, însă, cu certitudine „alta" decât înainte de 1914. O „Lume Veche" ce experimenta modificări pe toate planurile: politic, economic, mental. A încerca un răspuns în privința măsurii în care cele două state s-au adaptat noilor realități este unul dintre scopurile pe care Lucian Leuștean și le propune.

Am amintit, anterior, de instrumentele, „uneltele" care au făcut posibilă realizarea acestui volum. Este însă necesar, pentru a evidenția complexitatea cercetării, să spunem că ele nu se limitează la câteva concepte. În cazul de față, echilibrul, metoda, spiritul critic, moderația, precauția se află la baza unor complexe „căutări". Apelul la documente, chiar inedite, este considerat necesar, nu însă și suficient. Iar dacă Arhivele Ministerului Afacerilor Externe sau Arhivele Naționale Istorice Centrale de la București au oferit, în acest sens, un suport solid, nu au fost ignorate volumele de documente publicate, fără de care „demersul (...) științific ar fi fost mai greu de realizat și, inevitabil, mai sărac". Se adaugă, la toate acestea, sursele considerate „secundare": memorii, jurnale, amintiri, mărturii contemporane sau presă.

De asemenea, o bibliografie deosebit de amplă a oferit autorului atât satisfacții, cât și, inevitabil, dezamăgiri. Dacă unele au însemnat veritabile modele, călăuzind cercetarea, metoda, oferind informații și concluzii, inevitabila cantitate de „maculatură", lucrările inferioare calitativ au oferit exemple concludente asupra modului cum *nu* trebuie scrisă istoria. Chiar și acestea au fost utile autorului, permițându-i să evite „erorile lor, cărările înfundate pe care s-au aventurat". Nu putem decât sublinia spiritul critic al istoricului. Căutările sale, răspunsurile găsite au permis dezacordul cu opiniile mai puțin documentate sau izvorâte din cine știe ce spirit național alimentat de pasiuni, sentimente, ideologii sau regimuri politice.

Vorbind despre instrumentele autorului, despre metoda și conceptele sale, despre felul în care își ordonează truda nu putem ignora rezultatul, finalitatea. Și când aceasta reprezintă o reușită cu totul deosebită – precum în cazul de față –, încercăm un oarecare regret de a nu putea detalia, atât cât am dori, prezentarea, chiar minimală, a conținutului propriu-zis. Încercarea noastră nu are altă șansă decât subordonarea față de un spațiu întotdeauna limitat, iar în cazul de față cu totul insuficient.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ne propunem totuşi, succint, să trecem în revistă reperele lucrării, sperând că vom putea astfel oferi fie doar şi câteva indicii, întotdeauna necesare.

Începem cu obişnuita *Introducere*, p. 5-9, ce prilejuieşte autorului o expunere a motivaţiilor sale, metodei folosite, a instrumentelor de lucru. Izvoare, bibliografie, modele, critică, stil, toate acestea se îmbină pentru a dezvălui „culisele" unei munci de ani de zile, pentru a arăta ceea ce se ascunde dincolo de textul unei realizări istoriografice de excepţie.

Textul despre care vorbim este structurat în cinci capitole, la care se adaugă o *Încheiere*, *Anexe*, *Izvoare şi bibliografie*, şi un *Index*. Ne vom limita, în fiecare caz, la indicarea subcapitolelor. Intrarea în detalii ar însemna, cum am şi subliniat, să ne lovim de limite obiective. Ne exprimăm însă certitudinea că celor interesaţi le vor fi suficiente şi acestea.

Capitolul I, *România şi Ungaria între război şi pace (noiembrie 1918-ianuarie 1919)*, p. 11-39, reprezintă o expunere clară despre ceea ce a însemnat *Primul război mondial şi soarta Austro-Ungariei*, *Armistiţiul de la Padova şi Convenţia de la Belgrad*, *Adunarea Naţională de la Alba Iulia*, *Înaintarea armatei române în Transilvania (noiembrie 1918-ianuarie 1919)*, *Recunoaşterea României ca ţară „Aliată" şi nerecunoaşterea internaţională a regimului de la Budapesta*.

Trebuie aici să atragem atenţia cititorului spre a nu cădea în eroarea aprecierii conţinutului drept „fragmentar". Discursul autorului, departe de a lăsa această impresie, este continuu, curge, „trădând" dincolo de istoric [şi] un om de litere.

Capitolul al II-lea, *România, Ungaria şi Conferinţa de pace de la Paris (ianuarie-martie 1919)*, p. 41-68, face referiri la *Soarta istoriografică a Conferinţei de pace de la Paris*, *Revendicările româneşti la forumul păcii de la Paris (1919-1920)*, *Debutul Conferinţei de pace de la Paris*, *Revendicările româneşti la forumul păcii de la Paris*, *Instituirea unei zone neutre între România şi Ungaria; schimbarea de regim de la Budapesta*.

Capitolul al III-lea, *România, Republica Sfaturilor din Ungaria şi Conferinţa de Pace de la Paris (21 martie-1 august 1919)*, p. 69-110, tratează chestiuni precum *Debutul politicii externe a Republicii Sfaturilor din Ungaria*, *Conferinţa de pace de la Paris şi Republica Sfaturilor din Ungaria*, *Cine a atacat în aprilie 1919?*, *Decizia românească de a nu depăşi linia Tisei*, *Tensiuni între România şi marile puteri la Conferinţa de pace de la Paris (mai-iunie 1919)*, *Atacul maghiar din Slovacia şi reacţia Conferinţei de pace*, *România, Conferinţa de pace şi sfârşitul Republicii Sfaturilor din Ungaria*.

Următorul capitol, al IV-lea, *Românii la Budapesta (august-noiembrie 1919)*, p. 111-151, studiază problematica legată de ocupaţia românească a Ungariei: *Conferinţa de pace de la Paris şi ocupaţia românească din Ungaria*, *Românii şi lovitura de stat de la Budapesta*, *Raporturile dintre autorităţile civile şi militare româneşti şi reprezentanţii Aliaţi la Budapesta*, *Tensiuni între România şi puterile anglo-saxone*, *Demisia guvernului I.I.C. Brătianu şi relaţiile României cu marile puteri*, *Ultimatumul adresat României şi instalarea cabinetului Vaida-Voevod*, *Destinul istoriografic al ocupaţiei româneşti din Ungaria*.

În fine, ultimul capitol, al V-lea, *Relaţii româno-maghiare în 1920 – semnarea şi ratificarea Tratatului de la Trianon*, p. 153-177, prezintă evoluţia relaţiilor dintre Bucureşti şi Budapesta până la încheierea celebrului act: *Conjunctura politică europeană (decembrie 1919-ianuarie 1920)*, *Dezbaterea Tratatului de la Trianon la Conferinţa de pace*, *Ungaria şi tentativa franceză de constituire a unei „confederaţii economice danubiene" în 1920*, *Tratatul de la Trianon*.

În *Încheiere*, p. 179-184, autorul expune concluziile demersului său, iar în *Anexe*, p. 185-199, *Izvoare şi bibliografie*, p. 201-226, şi *Index*, p. 227-235, nu putem vedea decât repere ce dau măsura trudei, a căutărilor istoricului, a rigurozităţii şi metodei sale ştiinţifice.

Se cuvine a fi subliniată, în mod deosebit, importanţa corpului de note – extrem de amplu şi complex – ce însoţeşte textul. Folosirea trimiterilor la subsolul paginii constituie, în acest caz, o fericită alegere. Se evită astfel o lectură dual, paralelă, care ar fi ştirbit din continuitatea lucrării, lipsind pe cititor de explicaţii sau detalieri imediate.

La final putem spune că această carte îşi atinge pe deplin obiectivul. Autorul poate încerca satisfacţia redactării unui excepţionale monografii de istorie diplomatică, urmărind atât maniera în care oamenii politici şi diplomaţii români, maghiari, occidentali „şi-au pus în valoare inteligenţa

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi tactul în desfăşurarea relaţiilor oficiale şi semioficiale dintre guvernele statelor lor independente, în primii ani interbelici", cât şi perspectiva naţiunilor mici, ai căror diplomaţi nu-şi pot permite greşeli. Aceste direcţii conferă lucrării esenţa. Iar dacă noi ar trebui să o caracterizăm, am putea să o facem laconic: *un model*. Un exemplu ce ar trebui urmat de mulţi. Un reper ce indică faptul că istoria se [mai] poate scrie şi aşa.

Bogdan-Alexandru Schipor

SILVIU MARIAN MILOIU, *România şi Ţările Baltice în perioada interbelică*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2003, 242 p.

Lucrarea pe care o prezentăm este, practic, teza de doctorat a autorului, coordonată de Valeriu Florin Dobrinescu şi urmează a fi susţinută la Universitatea din Craiova. Silviu Miloiu încearcă astfel să realizeze, în mod ştiinţific, o paralelă între politica externă a României şi aceea a Ţărilor Baltice pe parcursul celor două decenii interbelice. Abordarea se concentrează, din acest punct de vedere, nu doar asupra obiectivelor comune diplomaţiei româneşti şi a celor trei state baltice, dar şi asupra iniţiativelor politice distincte promovate în domeniul politicii externe.

Problematica raporturilor României cu statele baltice în perioada interbelică reprezintă o „noutate absolută" pentru istoriografia noastră, după cum subliniază Valeriu Florin Dobrinescu în *Prefaţa* lucrării. Într-adevăr, referirile la relaţiile româno-baltice din perioada specificată sunt extrem de puţine. Însă la fel de rare au fost şi situaţiile în care românii şi naţiunile baltice au fost asociaţi într-o întreprindere comună. Desigur, pot fi menţionate aici legăturile dintre români şi lituanieni în Evul Mediu ori punţile spirituale stabilite în Imperiul Ţarilor între românii din Basarabia şi intelectualitatea baltică. Însă cea mai semnificativă consistenţă, din acest punct de vedere, a avut-o proiectul de creare a Europei securităţii colective din perioada interbelică. Europa de după Versailles a asociat într-un mod coerent România şi Ţările Baltice în vederea conservării *statu-quo*-ului continental. Complementară acestui fapt, necesitatea colaborării în direcţia menţinerii Rusiei bolşevice în afara Europei şi imperativul îngrădirii comunismului au constituit noi motivaţii ale solidarizării României cu Ţările Baltice. Franţa şi Marea Britanie sprijineau aceste state, cu scopul concret de a coagula, fie şi treptat, o *barieră* anti-germană şi un *cordon sanitar* anti-sovietic. Polonia ar fi constituit puntea de legătură, liantul atât de necesar în crearea acestei entităţi politico-militare ce ar fi unit Baltica de Marea Neagră.

Lăsând însă deoparte atitudinile politice britanice şi franceze, *cordonul sanitar* est-european, despre care s-a vorbit atât de mult la vremea sa, era şubred în multe puncte. Lituania, de exemplu, lipsită de către Polonia de capitala sa istorică – este vorba de Vilna –, ca şi de zona arondată acesteia, a jucat, în perioada interbelică, atât cartea revizionismului – îndreptat împotriva Poloniei – cât şi pe aceea a antirevizionismului, a menţinerii ordinii europene şi a securităţii colective, sub auspiciile Societăţii Naţiunilor.

Polonia, pe de altă parte, deşi a înfrânt trupele Armatei Roşii în 1920-1921, salvând întreaga regiune de bolşevism, nu a abandonat ideea refacerii unui soi de *Commonwealth* polono-lituanian. S-a ales, în schimb, doar cu oraşul Vilna împreună cu zona ce îl înconjura şi, mult mai important, cu un inamic ce a servit, uneori, chiar tabăra celor mai înverşunaţi adversari. În plus, Polonia a trăit, de-a lungul perioadei interbelice, o iluzie aproape constantă a forţei sale militare şi politice. Această supraestimare poate explica, desigur nu în totalitate, unele iniţiative ale diplomaţiei poloneze. În acest sens, putem aminti faptul că Polonia a propus Finlandei împărţirea sferelor de influenţă la Marea Baltică, că a intrat în conflict cu Cehoslovacia, participând ulterior chiar la împărţirea ei, a încheiat în 1934 un tratat de neagresiune cu Germania, subminând echilibrul de putere european, iar în relaţia şi alianţa cu România a avut, în general, comportamentul unui „frate mai mare".

În acest context, ce soluţii au putut oferi Europei România şi Ţările Baltice? Cum s-au manifestat ele în relaţiile diplomatice şi care au fost proiecte şi acţiunile lor politice comune? Ce domenii au făcut posibilă o colaborare? Cum s-au raportat ele la principiile securităţii colective şi regionale? Cum au reacţionat în faţa destrămării ordinii stabilite la Versailles? A existat o culpă a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

celor patru state în nereuşita conservării echilibrului european? Cum a privit diplomaţia românească dispariţia Ţărilor Baltice ca entităţi politice distincte?

Lucrarea lui Silviu Miloiu încearcă să ofere acestor întrebări un răspuns sau, mai precis, „cheia aflării unui răspuns". Perspectiva unei analize a tuturor acestor probleme din punctul de vedere al statelor mici şi mijlocii implicate indică realizarea unei istorii a relaţiilor româno-baltice ca pe o necesitate.

Aşadar, principalul obiectiv al lucrării de faţă este acela de a analiza acţiunile şi reacţiile unor puteri mici – Estonia, Letonia, Lituania – şi mijlocii – România – în contextul internaţional interbelic şi al luptei dintre ideologiile extremiste care au divizat Europa acelei vremi. Totodată, autorul încearcă şi o „introspecţie" în miezul raporturilor politico-diplomatice dintre puterile interesate în organizarea păcii Europei Orientale. Este propusă, astfel, o „cântărire" a reuşitelor şi nereuşitelor din relaţiile României cu Ţările Baltice, o evidenţiere a punctelor de convergenţă ori divergenţă, o comparaţie între scopuri, mijloace şi rezultate. Din acest punct de vedere, autorul consideră obiectivele diplomaţiei româneşti interbelice ca fiind, în general, mai bine cunoscute, aşa încât se concentrează asupra definirii direcţiilor politicii externe estoniene, letone şi lituaniene, oferind o comparaţie a motivaţiilor şi organismelor de securitate regională create şi dezvoltate la cele două extremităţi ale *cordonului sanitar*. În plus, nu este ignorată nici problema factorului ce ar fi trebuit să asigure legătura dintre cele două „extremităţi", anume Polonia. Mai precis alianţa româno-poloneză, o alianţă vitală pentru menţinerea ordinii la frontiera orientală a Germaniei şi apuseană a Sovietelor.

Nu sunt luate însă în considerare comparaţiile între fenomenele politice interne din cele patru state, ideologiile şi partidele politice existente sau regimurile politice. De asemenea, nici raporturile economice româno-baltice – de altfel reduse ca importanţă ori pondere – nu sunt avute în vedere, autorul abordând asemenea aspecte doar tangenţial şi „acolo unde a considerat că este cazul".

Atingerea tuturor acestor obiective nu a fost posibilă fără o bază documentară solidă. Din acest punct de vedere, trebuie spus că nucleul întregii lucrări îl constituie materialele de arhivă, majoritatea inedite. Autorul a folosit, în acest sens, stagiile de bursă efectuate în Estonia şi Finlanda, unde a beneficiat şi de sprijinul unor reputaţi istorici, precum Eero Medijainen sau Kalervo Hovi. Astfel, autorul a putut scoate la lumină un număr important de documente din Arhivele Naţionale ale Estoniei şi din Arhivele Naţionale, Arhivele Ministerului de Externe şi Arhivele Militare ale Finlandei. În paralel, Silviu Miloiu a cercetat şi arhivele româneşti: Arhivele Diplomatice, Arhivele Naţionale sau Arhivele Naţionale, filiala Dâmboviţa.

Chiar dacă documentele cercetate în aceste arhive constituie „coloana vertebrală" a lucrării, nu sunt neglijate nici celelalte categorii de surse şi izvoare. Un rol important îl deţin şi volumele de documente cercetate, documente diplomatice britanice, de exemplu, dar şi acelea editate de istoricii baltici, ca şi cele referitoare la istoria României, Poloniei sau Uniunii Sovietice. Nu a fost omisă nici presa, românească – „Universul", „Timpul", „România", „Adevărul", „Neamul Românesc pentru Popor" – sau străină, considerată ca fiind o modalitate a perceperii „pulsului" opiniei publice din epocă. O vastă bibliografie, cercetată cu spirit critic, întregeşte baza documentară a lucrării.

Cercetarea temeinică a tuturor acestor surse a permis autorului identificarea unor anumite etape în evoluţia raporturilor politico-diplomatice dintre România şi cele trei naţiuni baltice. Legăturile nu au fost instituţionalizate imediat, la 1918, ci treptat, după 1923, moment în care sunt constituite misiunile diplomatice oficiale. Chiar şi materialele de arhivă, aşa cum subliniază şi autorul, se referă mai cu seamă la perioada ulterioară anului 1923 şi sunt mai numeroase după 1928-1929. Totuşi, o primă perioadă de colaborare debutează în 1919 şi se concretizează prin elaborarea mai multor proiecte de constituire a unei zone de securitate în estul Europei, de la Marea Neagră la Baltica. Apariţia acestor proiecte a coincis cu o fază maximă a colaborării internaţionale în direcţia stăvilirii bolşevismului sovietic, care s-a prelungit până spre anii 1921-1922.

Cu toate acestea, abia după 1928 consideră autorul că se poate vorbi de o colaborare mai intensă între România şi Ţările Baltice, interesele comune fiind axate asupra amenajării spaţiului de securitate dintre Germania şi Uniunea Sovietică. Cele patru state iau acum parte împreună la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

inițiativele de întărire a securității colective și regionale. Această politică se stinge spre sfârșitul anului 1936, ulterior România și Țările Baltice devenind actori de rang inferior în politica externă a marilor puteri europene.

Etapele evoluției raporturilor dintre România și Țările Baltice sunt reflectate în chiar structura lucrării. Aceasta corespunde, în general, principiilor de organizare a unei lucrări științifice. Pe lângă un *Cuvânt înainte* al autorului – p. 3 – și o *Prefață* – p. 7-8 –, lucrarea cuprinde o *Introducere* – p. 9-18 –, cinci capitole, concluzii și bibliografia finală. Lipsește însă un Indice, instrument de lucru ce ar fi putut ușura accesul celor interesați la conținutul propriu-zis.

În *Introducere* autorul prezintă motivația alegerii temei, ca și definirea aspectelor generale și a celor care țin de periodizare. Sunt precizate, de asemenea, scopurile, obiectivele și limitele analizei. Studiul introductiv prilejuiește autorului și expunerea valorilor, a conceptelor considerate pozitive: securitatea colectivă și generală, democrația înțeleasă în sens național și internațional, extinderea colaborării dintre statele aflate între frontierele Germaniei și ale Uniunii Sovietice, menținerea independenței și a suveranității celor patru state. De asemenea, în *Introducere* este integrată partea care analizează baza documentară și literatura științifică folosită, datorită faptului că literatura specială consacrată temei se mărginește doar la câteva articole publicate după 1989.

Criteriile utilizate în structurarea celor cinci capitole au fost de natură cronologică, dar și tematică. În primul capitol – *O istorie a contactelor româno-baltice dinainte de 1922*, p. 19-63 – este realizată o analiză a momentelor semnificative care au marcat relațiile româno-baltice înainte de anul 1923. Capitolul al doilea al lucrării – *Istoria relațiilor diplomatice și consulare ale României cu Țările Baltice*, p. 64-118 – continuă analiza evoluției acestor relații de-a lungul perioadei interbelice. Raporturile politice și diplomatice ulterioare anului 1923 se desfășurau într-un cadru juridic instituționalizat, cu oficii diplomatice funcționale, dar și cu unele contacte umane ceva mai intense. Capitolul al treilea – *România, Țările Baltice și securitatea colectivă în Europa*, p. 119-164 – abordează atitudinile României și ale Țărilor Baltice față de conceptul de securitate colectivă privit ca un principiu organizator al relațiilor internaționale din Europa interbelică. Cele patru state au considerat securitatea colectivă și funcționalitatea Societății Națiunilor drept temelie a propriei securități. Datorită faptului că istoriografia românească a conturat destul de bine poziția adoptată la București față de aceste chestiuni, autorul își concentrează demersul științific asupra atitudinii balticilor față de problema securității colective, analizând și modul în care poziția oamenilor politici baltici era percepută de către diplomația românească. La rândul ei, securitatea regională a încercat să ofere Europei interbelice o soluție pentru depășirea conflictelor care făcuseră posibil *Marele Război*. De aceea, în capitolul al patrulea – *Poziția României față de constituirea și consolidarea Înțelegerii Baltice*, p. 165-199 – autorul pune accentul asupra modului în care Țările Baltice s-au raportat acestui principiu. La fel ca în capitolul precedent, principalele obiective urmărite au în vedere proiectele baltice de securitate regională, legăturile dintre acestea și planurile românești, ori viziunea diplomației românești față de acțiunile balticilor. Ultimul capitol al lucrării – *Anexarea Țărilor Baltice în viziune românească (1939-1940)*, p. 200-226 – abordează chestiunea anexării celor trei state baltice de către Uniunea Sovietică și atitudinea diplomației și presei românești față de acest eveniment.

Avem așadar în față o contribuție notabilă, inedită, la istoria relațiilor internaționale ale României din perioada interbelică. Legăturile româno-baltice, dincolo de reușitele sau nereușitele lor, nu au depășit cadrul general al diplomației europene a timpului. Au constituit, însă, un fel de relații oarecum „exotice", dat fiind gradul redus de cunoaștere reciprocă. Și se poate afirma că nici astăzi această caracteristică nu a dispărut. Lucrarea de față este însă un pas important către o negație a aceste stări de fapt.

Bogdan-Alexandru Schipor

ION ȚURCANU, *Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupației sovietice. 1944-1953*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2000, 331 p.

Tuturor celor ce au urmărit în ultimul deceniu derularea tumultuoasă a evenimentelor din arealul românesc de la răsărit de Prut le-a devenit familiar numele lui Ion Țurcanu, unul din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neobosiții militanți în lupta de resurecție națională din Basarabia și de revenire la Patria Mamă. Prezent în mai multe rânduri în publicistica românească în perioada posterioară revoluției din decembrie '89, Ion Țurcanu a polarizat atenția prin intervențiile sale pline de miez și luciditate, în care mesajul patriotic, ca și eleganța și sobrietatea expunerii, se împleteau armonios cu armătura documentației. Aceste demersuri îi reflectă formația de istoric și profesionalismul riguros, ilustrat prin realizări științifice de certă valoare și o paletă largă de preocupări, care îl situează între specialiștii basarabeni cei mai înzestrați ai generației sale.

După ce a absolvit în anul 1969 cursurile Facultății de Istorie a Universității din Chișinău, în perioada 1969-1972 și-a făcut specializarea științifică – aspirantura – în cadrul Institutului de Istorie a Academiei de Științe al RSS Moldovenești, a cărui conducere i-a fixat în planul tematic probleme legate de viața rurală din Moldova anilor de după război. În afara obligațiilor de serviciu, s-a preocupat intens de investigarea istoriei Basarabiei interbelice și a acumulat mai mult pe ascuns, înșelând vigilența cerberilor arhivelor, un imens material, utilizat în parte în monografia *Satul basarabean în anii 1918-1940*, editată în limba rusă în 1980. Asemenea inițiative au displăcut diriguitorilor de atunci ai științei istorice de la Chișinău, care vreme de aproape un deceniu l-au împiedicat să mai publice lucrări referitoare la același spațiu și la aceeași perioadă. Cu ambiția și obstinația caracteristică, Ion Țurcanu nu a renunțat la preocupările sale, întocmind în 1984 teza de doctorat cu subiectul *Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940*, dar grupul de istorici de la Institutul de Istorie, Institutul Pedagogic și Arhiva Centrală de Stat din Chișinău, solicitat să se pronunțe asupra calității lucrării, nu a avut onestitatea profesională și nici curajul de a recunoaște veridicitatea dezvăluirilor făcute de autor, dat fiind lipsa lor de congruență cu dogmele oficiale. Între altele, acesta a refuzat să denumească Basarabia „teritoriu ocupat de România" și a considerat că împroprietărirea țăranilor basarabeni s-a datorat nu decretului din 1917 de la Petrograd, ci reformelor agrare promulgate la București în 1918-1921. Colportând astfel de idei încă înainte de lansarea „perestroikăi", nu este de mirare că oferta de tipărire adresată Editurii „Știința" în 1985 a fost respinsă, iar lucrarea, asemenea altor manuscrise ale autorului, a rămas în sertar până curând, când a văzut lumina tiparului la Chișinău. În perioada prohibitivă, Ion Țurcanu a activat la Facultatea de Istorie a Institutului Pedagogic „Ion Creangă", unde nu i s-a încredințat predarea domeniului în care se ilustrase ca specialist, ci istoria antică. Cât timp a lucrat la institutul amintit, s-a preocupat între altele de studierea concepțiilor pedagogice ale lui Ion Creangă, în legătură cu care a redactat o întinsă lucrare.

Când suflul revigorator al „perestroikăi" a adiat și spre plaiurile moldave, Ion Țurcanu a urcat cu curaj în prima linie a frontului reînvierii spiritului național și de redobândire a identității alături de elita intelectualității românești de la răsărit de Prut. Într-o vreme când în istoriografia de la Chișinău nu se întrevedeau încă tendințe tranșante de debarasare de elucubrațiile dogmatice, s-a încumetat să sfâșie vălul minciunii și mistificării, lansându-se cu curaj, tenacitate și profesionalism într-o viguroasă campanie de prezentare veridică a momentelor fierbinți ale istoriei naționale. A fost unul dintre cei ce a făcut lumină în chestiuni legate de unitatea etnico-culturală a tuturor teritoriilor românești, tradiția tricolorului, constituirea și activitatea Sfatului Țării și a Republicii Democrate Moldovenești în 1917, unirea Basarabiei cu România în 1918, așa-zisa revoluție socialistă din Moldova, răzmerițele instigate și finanțate de comuniști la Hotin, Tighina și Tatarbunar, pactul sovieto-nazist de la 23 august 1939 și urmările sale, cotropirea Basarabiei în 1940, genocidul pus la cale în 1940-1941, deportările și foametea patronate de ocupanți în 1945-1946, prezentate profund deformat în istoriografia sovietică oficială (Cf. articolele inedite sau diseminate în diferite periodice, reunite ulterior în volumele I. Țurcanu, *Basarabia din nou în fața opțiunii istorice. Impresii și mărturii privind mișcarea națională a românilor basarabeni la sfârșitul anilor 80–începutul anilor 90*, Chișinău, 1994; idem, *Republica Moldova independentă. 1991-2001. Studii. Reflecții. Mărturii*, Chișinău, 2001). Câteva din pledoariile inserate în publicistică au stat la baza unor importante decizii pe plan politic. Ne referim în primul rând la adoptarea de către Parlamentul de la Chișinău a drapelului tricolor și a vechii steme cu vulturul și capul de bour. Pe lângă orientarea cititorilor de bună credință spre valorile reale ale istoriei românilor și polemicile virulente cu falsificatorii istoriei, Ion Țurcanu a ținut să popularizeze biografiile unora din personalitățile marcante ale trecutului Basarabiei, precum Murafa, Halippa și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Inculeț, a căror experiență o reiterează cu abnegație după șapte decenii, în condiții istorice în nici un caz mai facile.

Împreună cu alți intelectuali basarabeni – scriitori, istorici, literați, artiști –, Ion Țurcanu a înțeles că marile năzuințe naționale nu vor putea atinge țărmul împlinirilor fără angajarea în vâltoarea vieții politice, ceea ce pretinde eforturi încrâncenate, renunțări și chiar sacrificii. El nu și-a dezvăluit vocația de luptător, precum diverși profitori și carieriști, când soarta bătăliilor era deja decisă, ci chiar din momentul declanșării lor. Din primăvara lui 1988 s-a implicat stăruitor în sfera activităților social-politice, ilustrându-se ca un element dinamic, penetrant și combativ, ceea ce i-a adus la începutul lui 1990 alegerea ca deputat în Parlament, unde în luna mai a aceluiași an este desemnat în prestigioasa funcție de secretar. În această calitate a avut un aport de seamă la elaborarea unor legi democratice în diverse domenii, conlucrând la înfăptuirea actului istoric de desprindere din imperiul sovietic și de obținere a independenței Republicii Moldova la 27 august 1991. Când i s-a ivit ocazia, a contactat personalități și formațiuni politice și culturale din România, pentru a prospecta disponibilități de sprijin efectiv a înfăptuirilor înnoitoare și a aspirațiilor patriotice din Moldova de la est de Prut, nu de convenință sau pentru acumulare de capital politic, ci din convingeri sincere.

Înaltele responsabilități parlamentare nu l-au sustras cu totul îndeletnicirilor conexe profesiei care îl evidențiaseră ca pe unul din cei mai autorizați specialiști în istoria contemporană a României. Pe lângă întocmirea unor documentate studii, s-a dovedit un întreprinzător și emulant editor, coordonând din 1990 apariția periodicelor *Patrimoniu* și *Revista de istorie a Moldovei*, grație experienței căpătate ca redactor-șef la Editura „Cartea Moldovenească", căreia i-a impus un program în consonanță cu transformările ce au convulsionat în ultimii ani întreaga Europă Răsăriteană. Ion Țurcanu nu a renunțat nici la atribuțiile sale de dascăl, de călăuzitor al tinerei generații, predând un curs de metodologie a istoriei la Facultatea de Istorie a Universității din Chișinău.

Ascensiunea spre sfere politice înalte și posesia unui fotoliu confortabil, ce adesea deconcertează și depersonalizează pe cei ce l-au dobândit, n-au fost de natură să-l abată pe Ion Țurcanu de la înfruntările pentru idealurile în slujba cărora s-a angajat. Sesizând inerție, indecizie sau debusolare la unii din cei alături de care și-a dus lupta nu lipsită de mari realizări, n-a pregetat să dezavueze în chipul cel mai tranșant asemenea atitudini ce periclitau împlinirile viitoare, neținând cont că intră în dezacord riscant cu vârfurile puterii și asumându-și curajos cortegiul de consecințe. Înfierarea temerară a stărilor de lucruri negative, făcută public mai întâi în paginile cotidianului *Sfatul Țării* din 28 noiembrie 1991, a avut un larg ecou, ce a depășit fruntariile Moldovei, deranjând multe din somitățile locale. Repercusiunile nu s-au lăsat așteptate, astfel că a fost curând îndepărtat din prim-planul vieții politice, unde n-a mai reușit să revină cu toate încercările repetate, atât din cauza opoziției guvernanților, cât și a propriilor inabilități.

Pe linia unor vechi și statornice preocupări, marcate de numeroase reușite notabile, se înscrie și noul volum al lui Ion Țurcanu dedicat opoziției față de regimul sovietic în primul deceniu de după reocuparea Basarabiei la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. În legătură cu această temă, în Republica Moldova au apărut îndeosebi în ultimele decenii un mare număr de materiale – cu totul meritorie în acest sens fiind remarcabila sinteză elaborată de Elena Postică (*Rezistența antisovietică în Basarabia, 1944-1950*, Chișinău, 1997) – care, pe baza documentelor de arhivă sau a depozițiilor protoganiștilor și martorilor evenimentelor, dezvăluie proporțiile terorii instituite de organele represive ale autorităților comuniste, dar și rezistența dârză a populației față de opresiunea economică, politică, culturală și religioasă.

Fără a desconsidera informațiile vii, marcate firesc de factorul emoțional, Ion Țurcanu – ca și Elena Postică, de altfel –, și-a bazat prioritar demersul istoriografic pe materiale inedite culese în arhive. Din păcate în aceste instituții continuă să se obstrucționeze accesul liber la documente, făcându-se jocul intereselor oculte ale unor reprezentanți ai puterii politice, refractari ai dezvăluirilor de fapte tulburi, în care, într-un fel sau altul, fuseseră implicați, situație în mare parte similară cu cea de la vest de Prut.

Volumul lui Ion Țurcanu se compune din două părți distincte, cea dintâi fiind textul propriu-zis al autorului (p. 4-160), în vreme ce în cea de-a doua – *Addenda* (p. 161-327) – se reproduc documente inedite păstrate în Arhiva fostului Minister al Securității de Stat al RSS Moldovenești, redate atât în originalul rusesc, cât și în traducere românească, efectuată de Larisa Iluță.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În debutul primei părți se întreprinde un foarte util excurs bibliografic (*O temă nouă despre un fenomen foarte vechi*) (p. 6-34), dedicat problemei rezistenței antisovietice din Basarabia anilor postbelici, găzduite nu numai în volume sau periodice cu profil strict științific, ci și în reviste de cultură, precum *Literatura și arta*, unde disponibilitatea redactorului ei șef, Nicolae Dabija, a avut un rol crucial în acest sens. Autorul nu s-a mulțumit numai cu o cuantificare a respectivei producții istoriografice, ci a făcut și pertinente evaluări critice asupra sa, sugerând imperativele care se ridică pentru cercetările viitoare ale problemei în discuție.

Un capitol extrem de consistent și binevenit al monografiei se referă la „premisele revoltei" împotriva regimului bolșevic instaurat în Basarabia (p. 35-74), în care sunt evocate măsurile antiumane și antinaționale adoptate de cotropitori după redobândirea provinciei în vara anului 1944. Aceste măsuri au vizat dezagregarea gospodăriilor individuale de la sate, impunerea unor prestații împovărătoare, abuzuri administrative, constrângeri prin înfometarea populației, deportarea țărănimii înstărite și ale elementelor antagonice sau doar prezumtiv ostile față de regimul sovietic etc. Cu totul catastrofale s-au dovedit efectele foametei din anii 1946-1947, care a secerat zeci de mii de vieți și a produs daune grave sănătății populației, problemă pe care autorul a tratat-o pe larg într-o lucrare publicată anterior (Cf. *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947. Mecanismul organizării ei*, Chișinău, 1993). Suferințele inimaginabile și spectrul morții au generat cazuri de canibalism și de consum de cadavre, nemaiîntâlnite până atunci în regiune, dar care, în epoca stalinistă, fuseseră semnalate la scară chiar mai extinsă în alte ținuturi ale URSS-ului.

Pe acest fond de acute privațiuni, de proliferare a abuzurilor și a inechităților, de recurgere curentă la metode teroriste, de umilire a demnității naționale, de degradare a tuturor valorilor umane, s-au produs răbufniri de revoltă – individuale sau colective – în diferite straturi ale populației. Volumul prospectează doar câteva secvențe din lupta antisovietică și anticomunistă din Basarabia, urmărind destinul câtorva personalități în lupta inegală plină de curaj și dârzenie împotriva Sovietelor. Date extrem de revelatoare – în parte oferite autorului de colaboratoarele sale Veronica Boldișor și Elena Postică – sunt dezvăluite în legătură cu grupul lui Filimon Bodiu, a cărui exteriorizare ar fi fost de neconceput fără solidaritatea și sprijinul locuitorilor satelor (p. 75-102). O organizație și mai activă s-a dovedit a fi așa-numita Armată Neagră, care nu a pregetat să se opună uneori cu armele trupelor KGB-ului (p. 103-115). În cadrul procesului intentat acestei formațiuni ostile regimului, o prestație plină de curaj și demnitate au avut uneori și femeile, precum Maria Buruiană, căreia i se creionează un sugestiv portret. La fel ca numeroși compatrioți, ea a avut de îndurat nu numai maltratări și persecuții, ci și ani grei de temniță și muncă silnică. Dacă respingerea solicitării sale și a altor urgisiți de a fi reabilitați în anii dezghețului schițat de Hrușciov nu surprinde prea mult, în schimb este cu adevărat stupefiant faptul că organele judiciare ale Republicii Moldova tergiversează nejustificat reglementarea problemei reabilitării celor ce au avut de pătimit în postura de rezistenți activi în raport cu prigoana bolșevică (p. 114-115).

O opoziție tenace față de orânduirea sovietică s-a manifestat și în cadrul Partidului Democrat Agrar, al cărui nucleu s-a constituit în anul 1950 în satul Trifești, principalii săi animatori fiind Vasile Odobescu, Simion Zlatan și Alexandru Duca. Organizația și-a focalizat prioritar activitatea în direcția sabotării colectivizării coercitive a agriculturii, dezagreată în întreaga lume rurală (p. 116-142). Cum nu se întrevedea nici o speranță că regimul comunist va renunța la una din principalele sale pârghii de aservire a țărănimii, Partidul Democrat Agrar și-a propus să se implice în dinamizarea propagandei antisovietice și să pregătească o amplă mișcare insurecțională în perspectiva unui conflict militar între Occident și Uniunea Sovietică, pentru a determina eliberarea regiunii de sub stăpânirea străină. Nici în cazul solicitării reabilitării lui Vasile Odobescu – executat de autoritățile sovietice în anul 1953 –, făcută de fiul său mezin, Judecătoria Supremă a Republicii Moldova nu a găsit de cuviință să dea un răspuns favorabil (p. 140-142), ceea ce este grăitor pentru persistența anacronică a tiparelor gândirii de factură stalinistă.

Autorul ne înfățișează și situații în care opoziția față de regimul de ocupație nu a fost determinată de lipsuri materiale, ci de solidaritatea cu conaționalii năpăstuiți și de aversiunea profundă față de practicile samavolnice și arbitrare ale guvernanților. Este cazul medicului Simion Baranovschi, arestat și executat în anul 1951, în vreme ce familia i-a fost încarcerată și ulterior deportată în Asia Centrală (p. 149-160). În volum este inserat și un scurt capitol privitor la prigoana preoțimii și la închiderea lăcașelor de cult (p. 143-148).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cea de-a doua parte a monografiei lui Ion Țurcanu cuprinde, precum am arătat, un lot compact de documente de mare forță sugestivă, constând din procese verbale ale interogatoriilor opozanților regimului sovietic și din diferite acte oficiale ce stipulează condamnarea celor acuzați de atitudini ostile. Cu toate că depozițiile luptătorilor din rezistența antibolșevică au fost smulse de regulă sub amenințări sau prin tortură și cu toate mistificările celor ce le-au întocmit, mărturiile redau, pe de o parte, silniciile și atrocitățile guvernanților, iar, pe de altă parte, amploarea și tenacitatea mișcării de rezistență din Basarabia înrobită. Ca și textul propriu-zis redactat de autor, aceste documente reprezintă o lectură captivantă și emoționantă despre una din cele mai tenebroase și dramatice momente ale istoriei poporului român.

Demersul distinsului istoric Ion Țurcanu constituie nu numai împlinirea unei îndatoriri profesionale, ci și un act de omagiu memoriei victimelor unui regim atroce, martirilor din lumea tăcută a satelor, care cu mijloace modeste, înfruntând injustiția și teroarea, au cutezat să se ridice cu curaj și spirit de sacrificiu pentru curmarea răului abătut asupra ținuturilor strămoșești.

În altă ordine de idei, dezvăluirile din paginile volumului lasă un gust amar: nu numai cele despre procedurile inumane ale comunismului sovietic – astăzi cvasipretutindeni dezavuate –, dar și acelea aferente ipostazelor opace ale unor cercuri cu poziții înalte în societatea contemporană, care se opun cu înverșunare prezentării integrale și nealterate a adevărului și escamotează vinovății grave față de conaționali, ceea ce reflectă în esență o solidarizare nu cu victimele, ci cu călăii. Cu asemenea atitudini de eludare conștientă a unor realități tragice sau de nepăsare față de practicile de împilare și genocid, șansele într-o reală purificare morală a societății românești de pe ambele maluri ale Prutului rămân iluzorii. Cu bună dreptate s-a notificat mereu și mereu că la popoarele la care se ignoră cu iresponsabilitate erorile din trecut pericolul în repetarea lor rămâne iminent.

Victor Spinei

ALEXANDRU ZUB, SORIN ANTOHI, *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România*, Iași, Polirom, 2002, 213 p.

Volumul de față este a treia etapă a unui proiect ambițios, demarat de profesorul Sorin Antohi și aparține unui gen puțin cultivat în cultura română contemporană – de conversații – (traducere parțial mulțumitoare a franțuzescului „entretiens"). Primele două volume de conversații au fost realizate cu teoreticianul literar Adrian Marino și cu filozoful Mihai Șora, care împreună cu Al. Zub fac parte dintr-un cerc al afinilor intelectuali, cu rol semnificativ în biografia inițiatorului discuțiilor. În „cuvântul înainte" al volumului, Sorin Antohi amintește și alte întâlniri de grație (Paul Cornea, Alexandru Duțu, Andrei Pippidi, Ștefan S. Gorovei, Elena Siupiur), semn al unei experiențe faste, în momente în care discuțiile libere erau pur și simplu acte de reprobabile politic.

Inițial, în viziunea lui Antohi, acest ciclu își propusese să definească un „al treilea discurs", „termenul mijlociu, terțul mereu exclus al dialogului Est-Vest (sau, mai general, Centru-Periferie)", „nici negarea autohtonistă a Occidentului, nici asumarea imitativă a normelor și discursurilor de referință". Pentru Adrian Marino, principalul susținător al demersului, este vorba despre identificarea unei soluții de colaborare și de sinteză între cele două orientări ideologice fundamentale ale culturii române: „autohtonism" (primul discurs) și „europenism" (al doilea discurs). Militant și detaliat în convorbirea avută cu Adrian Marino, profesorul de la Central European University lasă, în cazul întâlnirii cu Alexandru Zub, în plan secund elementele deja teoretizate ale celui de-al treilea discurs, insistând asupra posibilităților de apariție și depășire a caracterului său insular, cvasi-clandestin. În mod explicit, Sorin Antohi propune astfel o refondare a normalității intelectuale, după sfârșitul deja îndepărtat al regimului ceaușist, normalitate bazată pe dialog, comunicare, de transmitere liberă a experiențelor intelectuale. Am putea spune că volumele sunt o transpunere publică a unui dialog altfel informal, greu dezvăluibil publicului, dar care face parte obligatoriu din biografiile nescrise ale multor intelectuali. Transpunerea sau mimarea într-un cadru public a unor discuții, altfel destinate sferei private, împrumută slăbiciunile, cât și deopotrivă calitățile preopenienților d-lui Antohi. Chiar dacă între cei trei interlocutori există asemănări evidente de conduită etică și intelectuală, este evidentă diferența între retorica nestăpânită a d-lui Marino și rezerva autoimpusă a d-lui Zub.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rodul discuţiilor este salutar pentru că abordează subiecte ale dezbaterilor contemporane, în care trecutul apropiat se întrepătrunde cu prezentul abia consumat, fapt cu atât mai demn de remarcat cu cât istoricii români se menţin, dintr-o psedo-deontologie împământenită, departe de zonele controversate ale dezbaterilor publice.

Din aceste considerente, conversaţiile reuşesc să sugereze câteva posibile norme de conduită, furnizând propria viziune, am spune în premieră prin dimensiunea ei liberală, asupra condiţiei istoricului în viaţa publică după 1989.

Editarea *Oglinzilor retrovizoare* este inedită pentru că analizează serios, din perspectiva formării istoricului, câteva aspecte care se pot extinde asupra întregii clase: cum se formează în România actuală un intelectual (istoric), care sunt riscurile şi eşecurile sale, care au fost efectele regimului politic comunist asupra pieţei intelectuale şi cum s-au comportat, ulterior, într-un regim de libertate, cei formaţi în timpul fostului regim. Există şanse de recuperare? În ce măsură?

Volumul are trei părţi şi o adenda. Spre deosebire de precedentele întâlniri, biografiei îi este rezervat un întreg capitol. Prima parte insistă pe biografia d-lui Zub, cu valenţe de exemplaritate, valorizată în cercul norocos al primei sale formări intelectuale în şcoala primară, apoi tinereţea, parcimonios dezvăluită, marcată definitiv de experienţa carcerală. Revenirea în societate va însemna punerea în aplicare a unui traseu aproape monahal gândit în închisoare. „Voi fi un profesionist al domeniului meu, dacă voi putea, doar atât, şi acest profesionalism va fi şi pavăza pe care trebuie să o construiesc pentru a supravieţui şi a fi cât de cât util lumii din jur".

Cazul Zub este interesant pentru că face figură oarecum aparte în rândul intelectualităţii postcomuniste. Există o întreagă pleiadă de personalităţi remarcabile – pentru a-i aminti aici doar pe fondatorii celui de-al treilea discurs, Şora, Marino, dar şi Antohi (lista ar fi prea lungă), – care se revendică public sau în particular de la anumite forme meritocratice antecomuniste, fie de statut social – burghezia, fie de la o tradiţie intelectuală a familiei. Ghid avizat al unor informaţii, mai degrabă smulse decât mărturisite, Antohi îşi aduce interlocutorul cu tact spre insulele de normalitate clandestină construite în laşul anilor '80, împreună cu un grup de tineri studenţi.

Capitolul al doilea, *Etică şi Istorie*, analizează posibilitatea istoriografiei de a participa la reinstalarea normalităţii sociale şi şansele ca „o minima moralia" să prezideze articularea solidarităţilor din societatea românească. Alexandru Zub înţelege să îmbunătăţească sistemul plecând de la revigorarea discursului autocritic, „lăsând la o parte orice retorică vizând ameliorări spectaculoase ale unui întreg sistem" (p. 89). În acest sens, extrem de provocatoare sunt remarcile referitoare la conduita istoricilor după 1989. Ignoratul „Apel către istorici români", amintit ca posibil act de refondare dezinhibată a istoriografiei române în 1990, pare astăzi încă actual. Relansarea pe baze etice a profesiunii de istoric nu a avut ecou într-un domeniu în care „vulgata istoriografică etno-naţională" a fost reîncetăţenită politic, apreciază Antohi. Practică ideologică şi reziduu al unui anumit tip de valori larg acceptate de regimul comunist, vulgata „etno" a fost promovată prin „preluarea unor elemente ale istoriografiei clasice din secolul XIX", la care s-a „adăugat mitologia naţională romantică adaptată nevoilor partidului stat" (p. 90). Alternativa nu este absenţa unei vulgate (fără de care orice societate nu poate funcţiona), ci reconfigurarea ei într-o „vulgată pozitivă, luminoasă, afirmativă, organizată în jurul interesului naţional, dar fără laturile negative care au ajuns să prevaleze sub naţional-comunism".

Vizibil reticent, Al. Zub consideră că „soluţiile miraculoase" nu puteau veni de la istorici şi, chiar dacă un asemenea discurs ar fi reuşit să se articuleze în anii care au trecut de la căderea regimului comunist, el nu ar fi avut receptori, pentru că şi-ar fi devansat epoca. Însă, o anumită nerăbdare s-a făcut remarcată, o presiune asupra istoriografiei acuzată de neimplicare, şi-a făcut simţită nevoia. Pe un asemenea trend au apărut criticile acerbe, radicale, promovate de aşa numita „şcoală Boia", care, potrivit lui Antohi, a întărit o dimensiune endemică în cultura română, cea a deriziunii de sine, a autostigmatizării. În mod curios, linia lui Boia a reuşit să consoneze cu atmosfera generală a societăţii, un tip de „iconoclastie joasă", „nedemnă intelectual şi etic". Antohi respinge acest demers pentru că „nici individul, nici colectivitatea nu se pot edifica pe băşcălie". Mai mult, este foarte uşor pentru „naţional-comunişti, pentru neo-protocronişti să desfiinţeze o asemenea formă de critică" (p. 99).

Apare o întrebare chinuitoare: ce anume se poate invoca în tradiţia studiilor istorice româneşti? Al. Zub invocă impactul salutar pe care Kogălniceanu şi Xenopol l-au realizat cu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întemeierea unei „linii critice, a unei istorii genetice", „un profesionalism al breslei care a relativizat evident discursul autohton, fără a exagera nuanțele specifice". Antohi apreciază, însă, că profesionalismul în sine nu are cum să fie și o garanție. Problema, așa cum o identifică Antohi, ar fi că „marea majoritate a istoricilor sunt incapabili să se desprindă de imaginarul metodologic și teoretic tradițional, conceput în secolul al XIX-lea", care respinge neîntemeiat narațiunile plurale despre un același eveniment istoric. Soluția ar fi, așadar, o nouă cultură teoretică, branșată la schimbul de idei propus de studiile metodologice, context în care s-ar depăși riscurile unei istoriografii insuficient consolidate, respectiv apariția unor forme de contestare radicală, dar și polarizarea pripită a două direcții în mod obișnuit complementare – istorie evenimențială / teorie și metodă (p. 101).

Ultimul capitol al conversațiilor, *Memorie, istorie, viitor*, are ca subiect relația dintre memorie și istorie, o temă care în dezbaterile academice din România se află la început și ale cărei mize par încă timid întrevăzute de istorici. Una dintre constatările „tari" ale lui Sorin Antohi este că „ne găsim în fața unei situații publice în care canonul memoriei naționale este definit de supraviețuitorii și continuatorii național-comunismului", pentru că istoricii occidentalizați nu au reușit să producă un fel de „mică filosofie a destinului național", ci o filosofie suicidară, o istoriosofie negativă suicidară" (p. 118). Mai mult, ar exista chiar o demisie a intelectualității din România, care nu a reușit să impună un spirit critic la adresa trecutului, lăsând trecutul utilizabil la discreția național-comuniștilor (p. 119). Din acest motiv, în România reprezentările despre trecut sunt disonante „între viziunea individuală și populară despre prezent, despre viitor, despre trecut și ceea ce științele istorice reușiseră să producă, să colporteze înainte". În plus, România, arată Antohi, s-a confruntat după 1990 cu înscrierea nenegociată în canonul occidental al discuțiilor despre istorie și memorie, marcat de ceea ce Alain Besançon numea „hipermnezia Holocaustului și hipomenzia Gulagului". Observația este că în spațiul istoriografic occidental se regăsește încă prea puțin interes pentru trecutul traumatizant al comunismului românesc, iar când aceasta se manifestă firesc printre supraviețuitorii gulagului intern, activiști civici ai memoriei, așa numiții „memorians" (după expresia promovată de Carol Gluck), ei cultivă în continuare adversitatea pentru că au un interes existențial. Situația este generată și de faptul că mărturiile arhivelor rămân încă un cvasi monopol de stat, cu acces preferențial, departe de orice posibilă construcție instituțională alternativă care să le gestioneze.

În aceste condiții, despărțirea de trecut după modelul german, *vergangenheitbäweltigung*, – apreciază Alexandru Zub – rămâne o discuție prematură. „Igienizarea memoriei", ca proces care să pregătească o nouă construcție civică, un alt scenariu de viitor, este condamnată la bruiaj endemic.

Dar cum întrevede Antohi o posibilă cale de reușită și cum ar trebui să se implice istoricul în definirea și transmiterea unui proiect? Există elemente în trecutul istoric care, în ciuda discontinuităților sau rupturilor, pot oferi destule motive pentru ca românii să se poată imagina cu adevărat alături de Occident, părtași la un proces de civilizație; o pedagogie onestă și pozitivă a participării la proiectul Uniunii Europene pe care unii dintre istorici o pot realiza în cunoștință de cauză. Implicarea civică ar fi posibilă într-o măsură mai eficientă, dacă în România ar apărea „o piață în sensul comercial (o piață de publicații, de instituții care să se autofinanțeze și să nu fie la nesfârșit dependente de donatori sau finanțatori, fie ei de stat, fie particulari)", alături de o instituționalizare mai bună a pieților profesionale – a traducerilor, a pătrunderii lor în mediul universitar (p. 134).

Vorbind despre trecut și despre rolul pe care istoricii ar trebui să-l aibă într-o societate, Antohi apelează la metafora oglinzilor retrovizoare. „Societatea trebuie să țină minte că te uiți în oglinda retrovizoare tocmai pentru a merge înainte. Nu rămâi în contemplație deplină în fața ei. Te uiți în ea din când în când, cu coada ochiului, pentru a te asigura că drumul tău este cel corect și că nu este periclitat" (p. 135). Cu alte cuvinte, funcția unui istoric ar fi orientarea societății, prin prezent spre viitor și nu transformarea lui în „anticar", după expresia lui Nietzsche.

Mihai Chiper

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VICTOR SPINEI, *Marile migraţii din estul şi sud-estul Europei în secolele IX-XII*, Iaşi, Institutul European, 1999, 516 p.

Complexitatea fenomenului migraţionist – ce a afectat estul şi sud-estul Europei în intervalul cronologic delimitat de secolele IX-XIII şi rezidă prioritar în mari mutaţii etnico-politice, ce au marcat evoluţia unei întinse părţi a continentului – a atras de multă vreme atenţia istoricilor şi arheologilor români şi străini.

Prezentul volum, ce se înscrie în rândul acestor demersuri, este rodul a aproape trei decenii de cercetări minuţioase, timp în care profesorul Victor Spinei a adunat informaţiile disponibile atât în ţară cât – mai ales – în fondurile documentare din străinătate. Tratând un subiect controversat de istorie medievală universală, autorul face dovada unei abile şi temeinice stăpâniri a materialului documentar istoric şi arheologic legat de migraţiile târzii.

Cu toate că titlul fixează un cadru temporal şi spaţial circumscris numai secolelor IX-XIII, respectiv arealul estului şi sud-estului european, cititorul va putea constata că informaţiile cuprinse în această lucrare monografică depăşesc cu mult respectivele limite cronologice şi teritoriale. Acest fapt se datorează conceptelor metodologice ce au guvernat raţiunea de a scrie a cercetătorului. Ar fi fost imposibil de tratat evoluţia populaţiilor nomade doar în perioada celor cinci secole în care s-au manifestat pe scena Europei Răsăritene. Pentru înţelegerea profundelor resorturi interne care au marcat modul de exteriorizare a neamurilor studiate a fost nevoie, de aceea, de o extensie cronologică şi spaţială a studiului. Abordând problematici legate de etnogeneza populaţiilor de stepă şi evoluţia lor politică anterioară contactului cu etniile şi structurile statale specifice răsăritului şi sud-estului european, autorul s-a văzut nevoit să se deplaseze din punct de vedere temporal cu câteva secole în urmă, iar în ceea ce priveşte spaţiul spre inima Asiei. Vorbind despre supravieţuirile comunităţilor nomade în formaţiunile statale de pe valea Dunării, autorul s-a aflat din nou în postura de a părăsi cadrul prefigurat de titlul lucrării.

În alcătuirea lucrării, cercetătorul a rezervat o secvenţă fiecărui neam nomad ce a afectat în migrarea lui structura etnico-demografică şi culturală din estul şi centrul Europei. Astfel, ungurii, pecenegii, uzii, cumanii şi mongolii beneficiază de micromonografii separate. În radiografierea acestor populaţii, autorul a subliniat aspectele esenţiale legate de numele şi structura etnică, modul de trai şi viaţa economică, organizarea social-politică, credinţele şi practicile religioase şi de evoluţia politică. În cazul mongolilor – creatorii unuia dintre cele mai întinse imperii – autorul a simţit nevoia introducerii unui capitol referitor la sistemul legislativ şi organizarea armatei, anume pentru a înţelege mai bine bazele pe care li s-a sprijinit expansiunea. Bogata ilustraţie, referitoare la cultura materială şi evoluţia în spaţiu a populaţiilor implicate în migraţiile târzii, vine să completeze şi să nuanţeze informaţiile prezentate în text.

Bibliografia selectivă prezentată la finele fiecărui capitol, cât şi la finalul cărţii, face mărturia interesului arătat de autori din numeroase ţări ale lumii temei în discuţie. Din conţinutul notelor din subsol transpare preferinţa autorului de a opera cu informaţii istorice de primă mână – izvoare narative (bizantine, orientale, ruseşti, occidentale), diplomatice şi arheologice – pe care le interpretează şi le coroborează cu rezultatele obţinute de alţi specialişti.

Cu toate că lucrarea impresionează prin conţinut şi dimensiune, din motive independente de voinţa autorului nu şi-au găsit locul în text o serie de probleme legate de tematica subiectului cercetat, spaţiul tipografic disponibil fiind limitat. Cu toate acestea, istoricul interesat în aprofundarea studierii vastului fenomen migraţionist din secolele IX-XIII găseşte în lucrarea de faţă un valoros instrument de lucru în încercarea de a decripta o problematică diversă, care nu odată a antrenat aprinse controverse istoriografice.

Bobi Apăvăloaiei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Omul Renaşterii, volum coordonat de EUGENIO GARIN, Iaşi, Editura Polirom, 2000, 312 p.

Perioadă istorică care acoperă două secole şi jumătate, curentul cultural al Renaşterii stârneşte, încă, vii dispute privitoare la modificările intervenite la nivelul structurilor materiale şi mentale începând cu a doua jumătate a secolului XIV şi până la sfârşitul veacului XVI. Fenomenul îşi are originile în oraşele-stat italiene, găsindu-şi apoi ecouri în întreaga Europă. Majoritatea exegeţilor epocii admit ca însuşire principală *noutatea*, reieşită din redescoperirea valorilor antice, clasice, greceşti şi romane. Urmarea directă şi firească a acestora o constituie „afirmarea omului, a valorilor umane, din toate domeniile, de la artă până la viaţa civilă; figura omului, în toată complexitatea ei, a fost descoperită şi pusă în lumină" (p. 8).

Omul Renaşterii este, aşadar, un om nou, modern în comparaţie cu cel de dinaintea sa, medieval. Drept urmare, apar tipuri umane ce poartă „pecetea noutăţii": prinţul, curteanul, condotierul, ca să îi enumerăm pe cei mai reprezentativi. Alături de aceştia, oameni ai Renaşterii au fost şi savanţii umanişti, arhitecţii, tipografii, „doamnele", călugăriţele, prostituatele. Despre toate aceste tipuri umane putem afla din volumul de faţă, compus din nouă studii semnate de renumiţi specialişti în domeniul Renaşterii, îndrumaţi de Eugenio Garin, profesor emerit la Şcoala Normală din Pisa. Prezentul volum a apărut pentru prima oară în 1988, în ediţie italiană, fiind tradus în limba română de către Dragoş Cojocaru, şi prefaţat de Maria Carpov. Remarcăm, de la bun început, prezentarea activităţii istoriografice a autorilor, seriozitatea cercetărilor întreprinse de ei şi certa valoare ştiinţifică a acestei lucrări.

Astfel, după o introducere în tema cărţii, întocmită de coordonatorul acesteia, istoricul John Law, se aduce în prim plan figura principelui Renaşterii, cel care desfăşoară, în afara îndatoririlor sale de până atunci, o amplă acţiune de mecenat cultural. Îi urmează condotierul lui Michael Mallett, ale cărui atribuţii militare sunt dublate de cele culturale, recunoscându-i-se contribuţia în ridicarea unui număr impresionant de capele. Profilul cardinalului îl datorăm lui Massimo Firpo, în timp ce curtea perioadei renascentiste a stat în atenţia profesorului de istorie la Cambridge University, Peter Burke. Celelalte studii sunt: Eugenio Garin, *Filosoful şi magul*, Alberto Tenenti, *Negustorul şi bancherul*, André Chastel, *Artistul*, Margaret L. King, *Femeia Renaşterii*, Tzvetan Todorov, *Călători şi indigeni*, fiecare studiu fiind însoţit de succinte referinţe bibliografice.

Drept urmare, considerăm volumul prezentat un aport important al istoriografiei occidentale la cunoaşterea fenomenului renascentist în general, pe care îl recomandăm atât cercetătorilor, specialiştilor, cât şi celor pasionaţi, pur şi simplu, de istorie.

Cătălina Chelcu

Omul Luminilor, volum coordonat de MICHEL VOVELLE, Iaşi, Editura Polirom, 2000, 336 p.

Volumul coordonat de istoricul Michel Vovelle aduce în atenţia cititorului o perioadă istorică şi, odată cu ea, un alt model uman, *Omul Luminilor*. Lucrarea, apărută în ediţiile italiană şi franceză în 1992 şi 1996, a fost tradusă în româneşte de Ingrid Ilinca şi postfaţă de Radu Toma.

Secolul XVIII, „cel al cosmopolitismului, al schimburilor şi al unei circulaţii intense de oameni şi idei", a adus cu sine, inevitabil, un nou discurs despre om, perceput ca adevărat stăpân al universului, în urma respingerii viziunii teocentrice care dominase până atunci lumea; el este un om liber, cuceritor, „stăpân pe propriul destin, fără prejudecăţi religioase sau cele condiţionate de propriile sale firi; el este fiinţă raţională: a creat artele, ştiinţele, activitatea producătoare de bogăţii, într-un cuvânt, civilizaţia" (p. 9). Lucrarea de faţă îşi propune, în măsura în care este posibil, să recompună o frescă a veacului XVIII european, scopul său ultim constituindu-l de fapt omul Luminilor; inevitabil însă, tabloul prezentat capătă un aspect punctual, în paginile cărţii făcându-şi loc doar cei implicaţi direct în procesul de transformare a societăţii europene: nobili, preoţi, întreprinzători, oameni de litere, de ştiinţă, artişti, exploratori. Această realitate va duce – aşa cum ne atenţionează şi coordonatorul volumului în *Introducerea* sa – la apariţia unor dificultăţi în înţelegerea secolului XVIII: clivajul dintre poporul şi elitele epocii, problema culturii Luminilor, a răspândirii şi limitelor ei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu toate acestea, cartea de față constituie o contribuție istoriografică marcantă, ea conținând esențialul informației disponibile în acest moment și cele mai autorizate interpretări asupra respectivului secol: Pierre Serna, *Nobilul*, Jean-Paul Bertaud, *Războinicul*, Louis Bergeron, *Omul de afaceri*, Roger Chartier, *Omul de litere*, Vincenzo Ferrone, *Omul de știință*, Daniel Arasse, *Artistul*, Marie-Noëlle Bourguet, *Exploratorul*, Carlo Capra, *Funcționarul*, Dominique Godineanu, *Femeia*. Importanța volumului, apărut într-o ținută grafică excelentă, aspect caracteristic întregii colecții, este probată și de trimiterile bibliografice care însoțesc studiile prezentate, precum și de indicele de nume și locuri care întregesc lucrarea.

Cătălina Chelcu

VLADIMIR MISCHEVCA, PERKLIS ZAVITSANOS, *Principele Constantin Ipsilanti, 1760-1816,* Chișinău, Editura Civitas, 1999, 176 p.

Suntem tentați adeseori să considerăm perioada fanariotă ca fiind una de regres general, instrumentată de actori ingrați al cărui unic scop era acela de a exploata populația țării pentru a-și spori veniturile. Nu este mai puțin adevărat că mărturiile nu au înfruntat în totalitatea lor timpul și, ca atare, efortul de reconstituire nu poate atinge uneori decât un rezultat parțial.

În acest context, cu atât mai apreciabilă este inițiativa autorilor acestei lucrări care și-au propus să reliefeze contururile unor domnii controversate, plasată în epoca de tranziție de la „secolul luminilor" la cel al „naționalităților".

Valorificând un bogat material documentar ce include acte românești, turco-osmane și mai ales rusești, autorul analizează caracterul și problematica raporturilor politice ruso-otomane la răscrucea veacurilor XVIII-XIX și o dată cu aceasta schițează portretul politico-biografic al lui Constantin Ipsilanti, evidențiind astfel locul și rolul Țărilor Române în relațiile marilor puteri cu Poarta Otomană și în special evoluția spinoasei chestiuni orientale în perioada respectivă.

În încercarea de a-l descoperi, de a-l înțelege pe Constantin Ipsilanti și motivațiile acțiunilor sale, autorul pornește de la mediul în care s-a format, insistând asupra activității extraordinare a tatălui său. Călcându-i pe urme, Constantin Ipsilanti a avansat treptat în ierarhia politică, grație prestigiului de care se bucura familia sa dar și calităților personale. Postul de mare dragoman i-a permis o inițiere în relațiile internaționale și în raporturile de forțe de pe eșichierul politic european, oferindu-i posibilitatea stabilirii unor contact personale atât cu marii demnitari ai Porții cât și cu reprezentanții marilor puteri. Astfel, în momentul când a ajuns domn, Constantin și-a permis să-și urmărească propriile ambiții de independență față de Poarta otomană. Vedem astfel că, în ciuda amenințărilor și măsurilor radicale luate de sultanul Selim III, Ipsilanti a manifestat un atașament deosebit față de Imperiul Rus, locuința sa devenind locul întâlnirii agenților acestuia.

Cariera politică a lui Constantin Ipsilanti poate fi înțeleasă printr-o analiză a situației politice din Sud-Estul Europei și în special a celeia din Imperiul Otoman. Aceasta din urmă trecea în acea perioadă printr-o profundă criză economică și politică, rezultat al războaielor și neajunsurilor feudale. Încercând s-o depășească, Poarta a lansat o politică economică agresivă care a produs mari tulburări în rândul populației supuse. Erijându-se în protectoare a creștinătății, Rusia a intervenit în aceste teritorii pentru restabilirea situației, scopul său real fiind pregătirea pentru înfruntarea pericolului napoleonian.

Rezultatul acestei intervenții a fost Hatișeriful din 1802 care reglementa statutul politico-juridic al Țărilor Române, reprezentând un succes diplomatic pentru Rusia, Poarta recunoscându-și, practic, decăderea. Între timp, în vestul Europei creștea influența lui Napoleon care nu a precupețit nici un efort pentru a rupe unirea ruso-turcă și submina influența Rusiei în Balcani.

Candidatura lui Ipsilanti la tronul Țării Românești sprijinită de Rusia și Prusia a fost, în mod firesc respinsă de Franța și diplomații săi susținători ai prințului Callimachi. De la început, Ipsilanti a guvernat potrivit propriilor interese, dovedindu-se un factor important al relațiilor internaționale din această zonă. Îl vedem astfel că susține și se implică în mișcarea de eliberare a sârbilor (1804-1813), îndemnându-i să ceară protecție rușilor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Relaţiile secrete ale domnului cu Rusia şi cu insurgenţii sârbi ca şi pregătirile militare pe care le coordona nu puteau fi ascunse pentru mult timp Porţii, luând în consideraţie posibilitatea detronării lui Ipsilanti, guvernul rusesc iniţia măsuri pentru a-i asigura protecţia şi o posibilă emigraţie în Rusia.

În ajunul conflictului ruso-turc (1806-1812), C. Ipsilanti a dus o politică activă, culegând informaţii de la turci, ruşi, moldoveni, sârbi şi alte popoare europene, informa Rusia regulat despre preparativele otomane, situaţia din Balcani, acţiunile lui Varagmorghe şi ale paşilor de Rumelia şi Bosnia dar în acelaşi timp căuta să satisfacă şi nevoia de informaţie a turcilor, evitând suspiciunile. Uneori ştirile erau deformate, un exemplu constituindu-l scrisoarea lui Talleyrand din 10 martie 1806 din care reiese clar că Ipsilanti a transmis la Istanbul informaţii despre „evenimente spectaculoase" cum ar fi: o pseudo-înfrângere a Franţei în vest, noi articole ale tratatului de la Pressburg (Bratislava) privitoare la pretenţiile Austriei asupra teritoriului otoman sau o propunere a lui Napoleon adresată ţarului Alexandru pentru împărţirea „moştenirii omului bolnav" al Europei – scopul său fiind atragerea turcilor de partea Rusiei. Rezultatele au fost însă negative, acţiunile diplomaţiei franceze au avut succes iar Ipsilanti şi-a pierdut tronul pentru o scurtă perioadă de timp.

După 1806, interesul Rusiei pentru Balcani creşte, planul maximal al ţarului Alexandru fiind crearea unor state semi-independente în această zonă iar cel minimal urmărind înlocuirea suveranităţii otomane cu un protectorat rusesc. În acest context, rolul domnitorilor din Ţările Române urma să fie foarte important, prilej pentru Ipsilante de a-şi consolida puterea. El încuraja proiectele ţarului, insistând pe lipsa banilor şi a incapacităţii de ripostă a turcilor. În mod evident, domnul încerca în felul acesta să-şi împlinească cariera politică exploatând rezolvarea problemei orientale.

Visul lui cel mare era crearea unui „regat dacic" care l-ar fi transformat într-un factor de decizie în Europa Răsăriteană, lucru ce poate fi demonstrat prin cuvintele adresate de Napoleon ţarului Alexandru la Tilsit: „Cunosc planurile lui Ipsilanti. Ne-a dezamăgit pe amândoi. Singurul său scop era să-şi îndeplinească visul (himera)". Însuşi Ipsilanti a lansat în vara anului 1807 zvonul că Rusia îl făcuse „rege al Basarabiei, Moldovei, Valahiei şi Serbiei", fiul său, Alecu, urmând să se căsătorească cu sora ţarului.

Proiectul său a eşuat, Ipsilanti fiind nevoit să părăsească mai întâi Bucureştii mai apoi şi Iaşii pentru totdeauna, deplasându-se împreună cu întreaga sa familie spre Kiev.

Acesta a fost începutul unei noi etape din cariera lui Ipsilanti, „perioada rusă" s-a desfăşurat în strânsă legătură cu evoluţia relaţiilor ruso-franco-turce şi rezolvarea problemei orientale.

Armistiţiul de la Slobozia a reprezentat o catastrofă politică şi financiară pentru Ipsilanti, în vreme ce noul raport de forţe din Europa după Tilsit şi Erfurt l-a transformat într-o victimă a împrejurărilor. Spre sfârşitul vieţii Ipsilanti a înţeles că, pentru a-şi îndeplini visul, ar fi trebuit să se bazeze pe forţele proprii. Pe 27 iunie 1816, imediat după sosirea sa la St. Petersburg, Ipsilanti a murit subit.

În concluzie, se poate spune că Constantin Ipsilanti a fost o personalitate ce a pus amprenta asupra vieţii politice a mai multor state. Legitatea înălţării şi căderii, gloriei şi uitării poate fi urmărită analizând domnia sub toate aspectele ei, nu doar în plan politic.

Loredana Talpan

ROGER DUFRAISSE, *Napoleon. Revolutionär und Monarch. Eine Biographie,* München, Verlag C.H. Beck, 2. Auflage, 2000, 181.S

Cartea de succes (*Napoleon. Revolutionär und Monarch. Eine Biographie / Napoleon. Revoluţionar şi Monarh. O biografie*, ediţia a II-a, München, Editura C.H. Beck, 2000), a istoricului francez Roger Dufraisse se adresează în egală măsură atât specialiştilor cât şi unui cerc larg de cititori interesaţi de istorie. Apărută în prima ediţie în anul 1987 la Paris, opera lui Roger Dufraisse a fost îndată tradusă în limbile engleză, japoneză şi portugheză. Ea a reapărut în 2000,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în a II-a ediție, la München, în traducerea Suzannei Gangloff, însoțită de o postfață semnată de Eberhard Weis. Cartea își propune să prezinte rezultatele cercetărilor istorice din ultimii cu privire la personalitatea și epoca lui Napoleon.

Autorul, Roger Dufraisse, născut la Paris în 1922, director de studii și profesor de istorie la Universitatea din Paris „École Pratique des Hautes Études", IVe Section, cu începere din anul 1979, este un specialist în epoca napoleoniană. El s-a preocupat, în afară de istoria Imperiului Napoleonian și de cea a Vechiului regim, de Revoluția franceză, de istoriografia germană a secolelor 19 și 20 și de Germania Republicii de la Weimar. Istoricul francez s-a mai făcut cunoscut ca istoric-economist dar și prin participarea sa ca expert la colocvii și manifestări științifice internaționale. În calitate de „visiting profesor" a conferențiat la numeroase universități germane, unde prelegerile sale s-au bucurat de mult succes printre studenții germani. Astăzi, atât în ceea ce privește *Revoluția franceză* cât și personalitatea și epoca lui Napoleon, după cum bine arată în *Postfață*, istoricul Eberhard Weis, nu mai este vorba „de a proslăvi sau de a înfiera, ci de a proceda la o cercetare diferențiată, nuanțată și la o analiză pertinentă". Istoriografia franceză, arată el, a judecat pe Napoleon, încă din secolul al 19-lea, mai negativ decât cea germană.

Cartea lui Roger Dufraisse se remarcă prin obiectivitate, bună documentare și stil concis.

Lucrarea este structurată în cinci capitole: *Napoleon Bonaparte înainte de 18 Brumaire VIII* (9 Noiembrie 1799) – (capitolul I); *De la general la Împărat* (capitolul al II-lea); *Războaiele împăratului (1804-1809)* (capitolul al III-lea); *Napoleon I și Revoluția* (capitolul al IV-lea); *Înfrângeri și căderea* (capitolul al V-lea). Accentul în carte cade pe relația lui Napoleon cu Revoluția franceză. În penultimul capitol (p. 119-131) autorul aduce o contribuție originală în analiza plusurilor și minusurilor lui Napoleon în relația lui cu Revoluția franceză pe care, arată el, o trădează prin instaurarea Imperiului. Regimul lui autoritar, despotic, a înăbușit libertatea presei și a cuvântului, printre victimele sale numărându-se nume celebre ca Madame de Stäel și Chateaubriand. Cu excepția libertății religioase și a celei a profesiunii, sub Imperiu, nu a mai rămas nimic din libertățile de bază proclamate de Revoluția franceză. Napoleon a subordonat toate mijloacele de informație, educație și chiar instituțiile eclaziastice slujirii cultului personalității sale.

Un alt punct de greutate al lucrării îl constituie prezentarea noilor instituții create de Napoleon în domeniul social, administrativ, economic, juridic, educațional, bancar. El introduce, în contradicție cu Codul civil creat tot de el, Legiunea de onoare, care pune bazele unei aristocrații personale de merit. Codul Napoleon rămâne însă baza Codului civil pentru 300 milioane de oameni atât în Lumea Veche cât și în Lumea Nouă. Consulatul și Imperiul au dotat Franța cu o organizare administrativă care a rămas aproape neschimbată până în zilele noastre. Instituțiile introduse de Napoleon – Magistratura, Consiliul de stat, Banca Franței, Casa de Conturi – au asigurat Franței continuitatea. De asemenea, Bacalaureatul ca încheiere a studiilor liceale își are originea tot în vremea lui Napoleon. De o deosebită importanță sunt măsurile care au creat o infrastructură economică în Franța și nu numai. Este deajuns să amintim portul din Antwerp, docurile din Veneția, mărețele șosele care brăzdau Europa de la Veneția la Amsterdam, de la Mainz la Metz, de la Bordeaux la Bayonne, cele din Provinciile Ilirice ș.a. Cu aceste rezultate remarcabile – un fel de bilanț al epocii napoleoniene – se ocupă autorul într-un capitol special, în *Încheiere*. Tot aici el prezintă originea *mitului* napoleonian intrat în istorie în dimensiuni de legendă mai întâi prin faptele sale militare strălucite și, în al doilea rând, prin *Memorialul* din Insula Sfânta Elena. Acolo, Napoleon a creat *imaginea* pe care posteritatea trebuia s-o păstreze despre el: apărător al popoarelor asuprite, al păcii, al libertății. Numai fiindcă a fost constrâns de puterile Vechiului Regim feudal, arăta el, a purtat războaie și a devenit despot.

Dar adevărații autori ai *Legendei lui Napoleon* – arată tot R. Dufraisse sunt vechii lui soldați, care uitând de rănile și suferințele îndurate și-au povestit amintirile de război, proslăvind astfel un erou care i-a purtat victorios în întreaga Europă. În anul 1840, tocmai pentru a înăbuși năzuințele bonapartiste, Regele de atunci al Franței, Louis Philippe, în înțelegere cu Anglia, după eșecul „puciului" lui Louis Napoleon, au asigurat repatrierea rămășițelor lui Napoleon.

Cu timpul *Legenda* a devenit un *Mit* care a captivat și fascinat imaginația oamenilor de pretutindeni prin eroismul și soarta nefericită a eroului învins. Persoana și destinul său au constituit pentru literatură, teatru, arte o sursă de creație. În felul acesta Napoleon a intrat în *memoria colectivă* a oamenilor din întreaga lume. Cu prilejul bicentenarului nașterii sale, Emiratele Unite au

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

emis mărci poştale cu efigia Împăratului. Napoleon şi-a cucerit astfel un loc de neşters nu numai în istorie şi în cercul interesului istorico-ştiinţific, ci şi în afara lui, în conştiinţa marelui public. Ecoul şi urmările „aventurii napoleoniene" au fost nebănuit de mari şi au fost rezumate în carte prin cuvintele formulate de istoricul francez, Jean Tulard: „Aventura napoleoniană a fost punctul din care îşi trage originea dezvoltarea Egiptului modern precum şi independenţa Americii Latine. Ea a accelerat ocuparea Australiei de către Anglia şi a procurat Javei planul pentru construirea unei reţele de drumuri care n-au mai fost schimbate de atunci încolo. Urmările războaielor purtate de Napoleon s-au făcut resimţite până la ţărmurile Lacurilor Superioare din America de Nord şi până la Oceanul Indian. Printre primii istoriografi ai lui Napoleon se numără un chinez şi un brazilian. Pe scurt, un ecou mondial!"

Scrisă într-un stil concis, clar, accesibil şi bazată pe un bogat material documentar, cartea istoricului şi economistului francez Roger Dufraisse oferă o nouă lectură, extrem de interesantă, a unei teme majore din istoriografia franceză.

Stela Măriej

Omul romantic, volum coordonat de FRANÇOIS FURET, Iaşi, Editura Polirom, 2000, 304 p.

Apărută în 1995 cu titlul *L'Uomo romantico*, lucrarea coordonată de Giuliano Sfichi, a văzut şi la noi lumina tiparului în traducerea Dianei Botea, Nadiei Farcaş şi a lui Dragoş Cojocaru. De la bun început trebuie precizat că volumul cuprinde studii propuse de cercetători de la prestigioase instituţii europene, cu preocupări nu numai în domeniul istoriei. De exemplu, Heinz-Gerhard Haupt şi Sidney Pollard şi-au concentrat atenţia asupra celor două cofondatoare ale unei noi civilizaţii, burghezia şi muncitorimea, ambele convieţuind într-un amestec de medieval şi modern. De altfel, în *Introducerea* volumului coordonatorul vorbeşte despre caracterul mixt al epocii, caracterizând-o ca fiind nici romantică, nici burgheză: pe de o parte, burghezul francez este încă legat de tradiţiile aristocratice, în vreme ce omologul său englez apare deja emancipat prin intermediul capitalului; pe de altă parte, activitatea muncitorilor aminteşte încă de breslele meşteşugarilor medievali. Femeia lumii romantice a trezit interesul profesorului francez Stéphane Michaud, fiind văzută de acesta în roluri sociale de neconceput până nu demult: iese din cotidianul la care fusese condamnată, implicându-se în domenii inaccesibile până atunci, în sfera politicului, a moralei, religiei, literaturii. Imaginea intelectualului – melancolic, romantic prin excelenţă – o datorăm lui Sergio Givone. Îi urmează revoluţionarul, cel care „imaginează, gândeşte şi îşi organizează acţiunea politică în funcţie de un proiect de revoluţie sau (...) în funcţie de alegerea unei revoluţii ca mijloc de realizare a proiectului politic" (p. 261), definiţie enunţată de Bronislaw Baczko. Apostol al învăţăturii – dascălul – este prezentat de Fabienne Reboul-Scherrer. Cele două ipostaze ale mediculuj, cea de mare specialist care impune autoritate şi respect din partea cercurilor înalte ale societăţii şi cea rurală de practician modest, ne sunt înfăţişate de către un medic de formaţie, Giorgio Cosmacini. În luptă cu modernitatea ne apare figura preotului adus în atenţia cititorului de profesorul de istorie contemporană de la Universitatea Paris XII – Val-de Marne, Philippe Boutry.

Completată cu o prezentare a autorilor şi a referinţelor bibliografice care însoţesc fiecare studiu, volumul de faţă vine să întregească tabloul unei realităţi istorice permanent prezentă în istoriografie, putând satisface atât interesul istoricului, dar mai cu seamă al cititorului dornic de a cunoaşte realităţile romantice europene.

Cătălina Chelcu

MIHAELA ORJANU, *Din începuturile instituţionalizării activităţii informative româneşti*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2000, 74 p.

Valoarea informaţiilor aduse de agenţii infiltraţi în adâncimea teritoriului inamic a fost întotdeauna apreciată de marii comandanţi. Strategul Sun Tzu considera o armată fără spioni ca lipsită de ochi şi de urechi. Dacă în istoriografie s-a pus accent pe factorul material şi se considera

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că doar concentrarea unor enorme cantităţi de tehnică de luptă pe fronturi înguste poate decide soarta unui război, după evenimentele din 1989 s-au consacrat lucrări valoroase despre serviciile secrete în epoca contemporană (Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete româneşti*, Bucureşti, Ed. Roza Vânturilor, 1994 etc).

Serviciile secrete s-au remarcat mai ales în perioada modernă (1864-1914). Lucrarea tinerei cercetătoare de la Arhivele Ministerului Apărării Naţionale cuprinde 34 de documente inedite din perioada 1896-1909. Militarii români erau interesaţi de compunerea şi efectivele trupelor din statele învecinate, calitatea instrucţiei ofiţerilor, locurile de depozitare a muniţiilor, fără a se neglija starea de spirit a armatei şi a locuitorilor. Nu rareori, ofiţerii se plângeau însă de vidul de legislaţie în ceea ce privea spionajul în timp de pace.

Documentele prezentate indică un interes deosebit pentru situaţia militară a Bulgariei, stat preocupat de o extindere teritorială spre toate cele patru mări apropiate (M. Neagră, M. Egee, M. Marmara şi M. Adriatică). Poziţia României era vulnerabilă deoarece Bucureştiul se afla la 60 de km de graniţă, iar Dobrogea era relativ izolată prin insuficienta dezvoltare a reţelei feroviare şi considerată de guvernanţii de la Sofia drept provincie bulgară. Orice mişcare a armatelor de la sud de Dunăre era atent monitorizată şi se urmărea înzestrarea cu armament. Agenţii români erau infiltraţi în toate oraşele de pe malul fluviului unde existau puternice comunităţi româneşti. Din păcate, ştirile privind intensificarea acumulării de tehnică militară de către Bulgaria au fost tratate cu superficialitate de conducătorii de la Bucureşti şi în 1916 trupele române au suferit mari insuccese pe frontul sudic.

Lucrarea se încheie cu o anexă unde s-a republicat legea contra spionajului în timp de pace din 31 ianuarie 1913. Parlamentul vota cu o mare întârziere o lege extrem de necesară. Regimurile democratice se prăbuşesc din cauza tergiversării luării unor decizii importante în favoarea unor spectacole ridicole, iar masele se plictisesc şi trec de partea celor care promit măsuri energice.

Prezentul volum trebuie urmat de alte cercetări pentru a completa toate aspectele istoriei României moderne.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

DUMITRU IVĂNESCU, *Al. I. Cuza în conştiinţa posterităţii*, Iaşi, Junimea, 2002, 305 p.

Atenţia de care s-a bucurat din partea istoriografiei române domnitorul Al. I .Cuza ne poate determina să fim reticenţi faţă de apariţia unei noi lucrări consacrate activităţii sale. Un număr impresionant de studii şi monografii au analizat din perspective diferite evoluţia „domnului unirii".

În ciuda observaţiei de mai sus, profesorul Dumitru Ivănescu încearcă să ne convingă în lucrarea intitulată *Al. I. Cuza în conştiinţa posterităţii* de utilitatea demersului său pe tema amintită, prin o nouă abordare, anume aceea a modului în care s-a raportat posteritatea la domnia lui Cuza.

Structurată pe trei mari capitole, „Tinereţea", „Domnia" şi „Posteritatea", cartea pe care o supunem atenţiei în rândurile următoare este o adevărată incursiune în viaţa celui ales la 5 şi 24 ianuarie ca domn al Principatelor Române.

Provenind dintr-o familie atestată documentar pe la 1630, fiu al unui boier ce ocupă în prima jumătate a secolului XIX diferite funcţii în administraţia statului, Al. I. Cuza are posibilitatea, începând cu sfârşitul anului 1834, să plece în mai multe rânduri la Paris pentru definitivarea studiilor. Aici el are posibilitatea ca în afara formării sale intelectuale să stabilească contacte cu unii din tinerii români alături de care va duce cele mai importante lupte politice în perioada ulterioară anului 1859: Vasile şi Iancu Alecsandri, Costache Negri, Mihail Kogălniceanu ş.a. Apropierea de „Asociaţia patriotică", participarea la mişcarea ce avea să izbucnească în martie 1848 şi în Moldova sunt prezentate ca fiind expresii ale viziunii pe care viitorul domn o avea asupra modului de rezolvare a problemelor din societatea românească şi a relaţiilor stabilite cu cei mai importanţi revoluţionari. Insistând pe contribuţia lui Cuza la desfăşurarea evenimentelor de la 1848 şi la cele ulterioare momentului revoluţionar, istoricul Dumitru Ivănescu îl prezintă pe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acesta drept un lider al generației sale, iar reformele pe care le va impune ca domn drept o punere în practică a programului pașoptist.

Menționând activitățile administrative pe care Al. I. Cuza le desfășoară la întoarcerea în țară, Dumitru Ivănescu punctează încă din acest moment câteva elemente caracteristice comportamentului viitorului șef al statului român. Funcțiile pe care le ocupă în anii 40 ai secolului XIX, dar și cele deținute la întoarcerea din exil sunt amintite pentru a contura profilul unui om politic preocupat de dificultățile celor săraci și de instituirea unui sistem judiciar corect. Întoarcerea în timp este realizată în egală măsură și din dorința de a demonta aserțiunea unor contemporani, dar și a unor istorici potrivit cărora alegerea lui Cuza ca domn a fost rezultatul unei simple întâmplări. Obiectivul propus este atins prin schițarea traseului urmat de viitorul domnitor ce va deveni, în perioada 1857-1859, un membru activ al Comitetului Unionist și unul dintre numele vehiculate pentru preluarea tronului Principatelor, inclusiv în corespondențele diplomatice străine.

Al doilea capitol și cel mai dens în informații, intitulat „Domnia", este un adevărat tablou al vieții politice românești în perioada 1859-1866. El debutează cu o prezentare a contextului internațional de la jumătatea secolului XIX și a modului în care problema românească s-a impus pe agenda diplomației europene. Precizarea pozițiilor adoptate de statele participante la Congresul și Conferința de la Paris îi oferă autorului posibilitatea de a evidenția sprijinul pe care Franța l-a acordat revendicărilor românești. Se stabilește acum o puternică legătură între viitorul stat de la nordul Dunării și statul francez. Influența pe care o va avea modelul de organizare administrativă, economică și politică al Franței asupra Principatelor Române este subliniată din plin, ea fiind evidentă încă din primele programe întocmite de Al. I. Cuza. Deși nu a făcut obiectul cercetării, ne permitem să ne întrebăm în acest stadiu al discuției dacă amintitul model a fost cel puțin în privința organizării administrative cel mai inspirat. Evenimentele din 1866 dar mai ales mișcarea separatistă din același an, în timpul căreia s-a reclamat de către diferite voci centralizarea excesivă, ne îndreptățesc să spunem că nu.

Au fost dificultățile întâmpinate de noul domnitor în încercarea sa de modernizare a societății românești, numai de natură internă sau și internațională? Acestea sunt întrebări neformulate, dar Dumitru Ivănescu ne răspunde făcând apel la bogatele informații obținute în urma a numeroase cercetări arhivistice. Corespondența străină și rapoartele diplomatice, prezentate într-un mod riguros ne ajută să înțelegem exact contribuția lui Cuza în convingerea puterilor garante de a accepta hotărârea luată de români în ianuarie 1859. Eforturilor pe care le întreprinde pe plan extern dar și încercărilor de a depăși o anumită inerție internă (politică și economică) le sunt consacrate o secțiune separată numită „Desăvârșirea Unirii Principatelor Române". Recunoașterea dublei alegeri la sfârșitul anului 1861 era încununarea unui șir întreg de acțiuni diplomatice prin care Cuza se manifestase ca șef al unui stat independent. Dacă în privința politicii externe se poate spune că domnitorul obținuse un succes important, probleme deosebite urmau să apară pe plan intern unde trebuiau depășite adversitățile politice și început un proces alert de modernizare.

Încă din această perioadă se prefigura, ca o modalitate de rezolvare a situațiilor dificile cărora trebuia să le facă față România în continuare, aducerea unui prinț străin. Dacă „ea" apare inițial ca fiind poziția unor lideri politici izolați, treptat, numărul celor care o îmbrățișează crește ajungând să devină obiectivul politic primordial al unei alianțe politice („monstruoasa coaliție").

Fără a diminua importanța opoziției conservatorilor față de reformele preconizate de Cuza nu credem că responsabilitatea sa pentru modul de administrare al țării poate fi diminuată. Utilizarea loviturii de stat de la 2 mai 1864 a apărut ca o posibilitate de îndepărtare a blocajului politic. Acesta se datora însă și încercării domnitorului de a guverna peste grupările politice existente și dorinței nemărturisite de a forma un „partid al căii de mijloc". În sprijinul afirmației noastre aducem încercările de colaborare ale liberalilor cu domnitorul pe care îl propulsaseră, fapt subliniat și de istoricul Dumitru Ivănescu, și permanenta oscilare a șefului statului între dreapta și stânga spectrului politic. Judecată din perspectiva rezultatelor obținute, acțiunea săvârșită de Cuza la începutul lunii mai 1864 este considerată pe bună dreptate un succes, dar în egală măsură trebuie să recunoaștem că ea a contribuit la accelerarea rupturii dintre partidele politice și domnitor.

Dumitru Ivănescu abordează apoi o altă problemă spinoasă a societății românești din secolul XIX ce devenise un aprig subiect de discuție în dezbaterile politice – problema evreiască.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Preocupat să adauge noi elemente la personalitatea lui Cuza, autorul face o scurtă expunere a modului în care evreii au devenit o problemă pentru societatea românească, după care accentuează încercarea întreprinsă de „personajul" central al cărții de reglementare a situației credincioșilor de rit mozaic prin acordarea de drepturi civile la 1864. Din nefericire, măsurile prevăzute în „Codul Civil" nu au mai fost puse în practică de cei ce i-au urmat la conducerea statului român.

Capitolul al treilea consacrat perceperii lui Cuza de către români după 11 februarie 1866 debutează cu un subcapitol intitulat „Abdicarea și exilul". Deși redus ca dimensiune, el este remarcabil prin poziția istoricului Dumitru Ivănescu față de actul abdicării. Domnia sa se distanțează față de un curent, am putea spune dominant în istoriografia românească, ce prezintă actul de la 11 februarie ca rezultatul exclusiv al unui complot politic săvârșit de niște aventurieri politici. Dumitru Ivănescu afirmă tranșant că îndepărtarea lui Cuza și aducerea unui prinț străin era o necesitate, statul român făcând în felul acesta un pas important spre independență și consolidarea autonomiei. Autorul ne reamintește tot acum că unul din obiectivele formulate de divanurile ad-hoc la 1857 devenea în felul acesta o realitate. Nedorind să lase loc nici unei interpretări, Dumitru Ivănescu subliniază și faptul că detronarea lui Cuza fusese în primul rând un act împotriva regimului juridic sub care se mai afla încă statul român. O precizare remarcabilă este și aceea potrivit căreia proclamarea lui Filip de Flandra nu a fost o gafă ci o soluție politică abilă, chiar dacă una de moment.

Obiectiv dar și admirativ față de domnia lui Cuza, Dumitru Ivănescu ilustrează prin câteva exemple (alegerea ca deputat în 1870, reacția țăranilor la moartea lui) impactul pe care l-a avut domnia acestuia în rândul populației. Primele reacții însă, chiar în rândurile beneficiarilor reformelor, au fost mai degrabă de indiferență la vestea abdicării. Într-o corespondență a lui Vasile Alecsandri către Alexandru Hurmuzachi se arăta că până și cei mai apropiați prieteni ai domnitorului dădeau semne doar după o lună de la detronare că l-ar fi uitat. La aceasta mai putem adăuga lipsa de reacție a unui Parlament care fusese ales în marea lui majoritate datorită sprijinului de care beneficiase din partea lui Cuza.

Cu toate acestea, guvernele ce au urmat celui format în noaptea de 10 februarie au fost preocupate să șteargă cât mai repede imaginea lui Cuza din memoria colectivă. Din „arsenalul" folosit merită amintite: telegramele de incriminare la adresa fostului domn ce erau transmise din țară și publicate în presă, conferințele publice și afișele ce aveau conținut calomniator ș.a. O atitudine oscilantă avea să manifeste și o parte a presei din Transilvania ce apreciase elogios faptele domnitorului Cuza doar până în momentul abdicării sale.

Îndepărtat din țară, Cuza avea să reprezinte în continuare pentru oamenii politici români un subiect fierbinte. După ce în 1867 guvernul de la București refuzase din motive lesne de înțeles să sărbătorească ziua de 24 ianuarie, solicitarea fostului domnitor din aprilie același an de a reveni în țară avea să ridice o nouă problemă. Față de această situație profesorul Dumitru Ivănescu, departe de a judeca sau a pune sentințe, își convinge cititorii că, în condițiile existenței unei dinastii ce avea ca problemă principală consolidarea poziției sale, neacceptarea cererii formulate de Cuza era un fapt pe deplin justificat. Autorul ține să remarce pozitiv și atitudinea lui Carol din 1870 care, deși se afla în plin conflict cu liberalii, îl invită pe cel detronat la 11 februarie în țară, pentru a-și prelua mandatul de deputat.

Dacă liderii politici aveau probleme în a se raporta la domnia lui Cuza, receptarea lui în afara mediului politic a fost una pozitivă. Reflectarea acestei situații e de fapt ultimul dintre obiectivele pe care și le propune pentru lucrarea de față istoricul Dumitru Ivănescu. Amintind lucrările cele mai importante din istoriografie, arte plastice, literatură dar și exemple din folclor, în care este reflectată viața și activitatea fostului domn, el reușește să surprindă traseul pe care l-a urmat Cuza de la poziția de om politic la aceea a unui element marcant al panteonului național.

Dumitru Ivănescu reușește prin această lucrare, ce vine la capătul a unui număr impresionant de ani de cercetări în arhive și biblioteci, să realizeze un adevărat portret al domnitorului Al. I. Cuza.

Liviu Brătescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IANCU BRAUŞTEIN, *Evreii în prima universitate din România. Catalogul documentelor aflate în Fondul Rectorat de la Arhivele Naţionale*, Direcţia Judeţeană Iaşi. 1860-1948, Iaşi, Editura Dan, 2001, 419 p.

Rezultat al unei iniţiative personale – fapt în sine excepţional, fiindcă asemenea lucrări de informare şi documentare se includ, de regulă, în temele de plan ale unor instituţii şi institute de cercetări şi se elaborează în cadrul unor colective de arhivişti sau de cercetători – un catalog de documente de asemenea dimensiuni dezvăluie, fără ostentaţie şi fără perspectiva unei recompense academice, o strădanie cu adânci resorturi interioare, un efort îndelungat şi o gândire sistematică, toate aparţinând unui devotat al biblioteconomiei, d-l Iancu Brauştein.

Impresionează, la un prim contact cu această carte, cantitatea de informaţie pusă în circulaţie ştiinţifică acum, pentru întâia dată: 88 de ani din istoria prestigioasei Universităţi ieşene, 10664 de poziţii şi circa 7100 de nume de persoane în indicele de nume (de 50 de pagini), sute de dosare şi zeci de mii de file parcurse cu infinită răbdare, pentru a identifica, uneori doar sub un nume, prezenţa evreilor, directă sau ocazională, în viaţa unei mari instituţii de învăţământ.

Tema, profund marcată de vechi şi bine cunoscute susceptibilităţi, de „interpretări" supuse „vremurilor", de exacerbări sau, dimpotrivă, de discrete eludări, în toate studiile mai vechi consacrate Universităţii, se dezvăluie acum în dimensiunile ei reale şi în lumina neutră a faptului consemnat cu obiectivitate de statistici, cereri, avize, diplome de studii, rapoarte, decizii administrative, declaraţii, procese-verbale, cataloage de examen etc. Evoluţia „problemei evreieşti", cu toate meandrele ei politice, rasiale, ideologice, sociale şi culturale se evidenţiază cu pregnanţă în simpla relatare, rezumată, a unei împrejurări, a unui incident, a unei decizii sau a unei petiţii, în statisticile privind numărul studenţilor sau absolvenţilor alogeni în diverse perioade, în poziţia profesorilor evrei de la Universitate etc. Desigur, pentru clarificarea deplină a unor situaţii doar consemnate în acest catalog, cercetătorul unei probleme va trebui să acceadă la toate dosarele, în integralitatea lor, şi la alte surse complementare.

Autorul catalogului a abordat tema într-o manieră extrem de permisivă, consemnând nu numai numele studenţilor, bibliotecarilor şi profesorilor, dar şi pe acelea ale meseriaşilor solicitaţi pentru repararea şi întreţinerea clădirilor Universităţii, ale comercianţilor şi furnizorilor evrei de materiale sau alimente pentru cantinele şi căminele studenţeşti, ale altor persoane aflate într-o anume relaţie cu facultăţile şi Rectoratul. În aceeaşi arhivă sunt semnalate şi documente (cataloage, listele premianţilor, dosarele de bacalaureat) ale mai multor şcoli din Iaşi, unde învăţau numeroşi elevi evrei.

De un interes particular sunt, desigur, documentele cele mai vechi, datând din primele decenii ale Universităţii, referitoare la pensioanele şi şcolile evreieşti din Iaşi, care solicitau avize pentru manuale sau autorizaţii pentru încadrarea unor profesori, la activitatea Societăţii Misionare Engleze pentru convertirea evreilor la religia anglicană (nr. 67) etc. Astfel, aflăm că un abecedar editat de Teodor Codrescu şi D. Gusti era recomandat şcolilor evreieşti (nr. 9), că un Tertulian Tobias din Galaţi adresa în anul 1860 Rectoratului o „suplică" în limba latină, pentru numirea în învăţământ (nr. 6, 10), că Naftali Crassenson Popper din Huşi s-a înscris, în 1863, la concursul pentru ocuparea catedrei de arheologie ebraică şi limbă ebraică, având recomandări de la profesori şi Universităţi din Germania (nr. 45), dar nu a putut fi admis, neavând grad academic şi fiind evreu (nr. 49). Ultima obiecţie nu era atunci atât rasială, cât confesională, facultatea de teologie fiind greco-orientală (nr. 48), solicitantului i se recomanda să se boteze.

Desigur, antisemitismul în Iaşi se evidenţiază în acest catalog ca o atitudine importantă şi veche. Conduita ostilă, atât a unor elevi din oraş, cât şi a unor profesori, care în 1866 constituiseră un comitet naţional pentru combaterea „evreismului", nu era însă susţinută de autorităţi. Miniştrii C. A. Rosetti şi Lascăr Catargi transmiteau recomandări ferme rectorului Titu Maiorescu, pentru oprirea unor acte de violenţă (nr. 59) sau de instigare la ură naţională (nr. 58).

Până la excesele rasiale din anii 1940-1944, problema poate fi observată în momentele ei de tensiuni sau acalmie. Cu deplină obiectivitate autorul înregistrează atât manifestările studenţilor sau profesorilor cuzişti sau gardişti, cât şi rapoartele poliţiei despre activitatea de orientare

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comunistă a studenților evrei în 1930 (nr. 4264, 4265, 4267), în 1934 (nr. 5744, 5745, 5748, 5960) sau în 1937 (nr. 6523, 6524).

În pofida discriminărilor și vexațiunilor, prezența evreilor (studenți și profesori) se impune ca o componentă numerică și calitativă semnificativă în istoria Universității din Iași, îndeosebi la Facultatea de Medicină: 63 de studenți evrei din totalul de 148, în anul universitar 1896-1897 (nr. 1601), 150 studenți evrei și 226 români, între anii 1889-1900 (nr. 1794), 831 evrei și 546 români, la medicină, și 299 evrei și 97 români, la farmacie, în anul 1922-1923 (nr. 4184). La Facultățile de Științe și de Drept concurența și competiția erau similare.

Statisticile (nr.1926, 2224, 2238, 4487, 4582, 4593, 4728, 4889, 4901, 6169-6178, 6188-6195, etc.) dau o imagine de ansamblu asupra unei realități care explică (dar nu justifică) tensiunile și tulburările din anii 1920-1940, exacerbarea manifestărilor naționaliste și comuniste.

Încă un instrument de lucru de mare utilitate pentru studiul vieții academice ieșene se află acum la îndemâna celor interesați. O viitoare istorie a Universității „Al. I. Cuza" nu se va putea scrie fără contribuția arhivistică a d-lui Iancu Brauștein.

Mircea Ciubotaru

EM. BOLD, I. CIUPERCĂ, *Europa în derivă (1918-1940). Din istoria relațiilor internaționale*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2001, 290 p.

A scrie o lucrare de sinteză dedicată relațiilor internaționale din perioada interbelică – fie și limitată doar la spațiul european – a reprezentat întotdeauna o încercare destul de dificilă chiar și pentru istorici de calibru. A fost însă și o tentație, care, sperăm, va persista. Iar dacă multe asemenea lucrări au avut drept titlu sintagma „Originile celui de al doilea război mondial", iată că suntem în măsură a semnala o abordare – în același timp o provocare – originală. Este vorba despre volumul *Europa în derivă (1918-1940). Din istoria relațiilor internaționale*, apărut în 2001, la Iași, prin bunăvoința Casei Editoriale „Demiurg".

Autorii, Emilian Bold și Ioan Ciupercă, reputați profesori de istorie contemporană la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza" din Iași, nu se află la prima colaborare finalizată prin apariții editoriale de certă valoare. În acest sens, un bun exemplu poate fi lucrarea *Ascensiunea nazismului(1919-1936). Cum a fost posibil?*, apărută la Iași în 1995. *Europa în derivă* constituie, de asemenea, o deosebită realizare. Ineditul ideii, problematica abordată și, nu în ultimul rând, metoda folosită, îndreptățesc afirmația.

După cum însiși autorii subliniază, lucrarea este rezultatul unor lecturi variate și îndelungi meditații asupra evoluției relațiilor europene în perioada de referință; a unor analize proprii – ce reflectă vechi preocupări –, dar și a colaborărilor deschise, cu studenții, de-a lungul orelor de seminar; a studierii documentelor relevante din arhive românești și străine, precum și din colecții naționale de documente publicate.

Intenția a fost realizarea unei cărți „organizate într-o idee". Practic, această *idee* dă și titlul volumului: *Europa în derivă*. Este istoria unui eșec, evoluția unui continent copleșit de urmările a două războaie mondiale. Europa nu va avea alt sfârșit decât eșuarea spre realitatea unei entități sfâșiate, fărâmițate, ale cărei singure repere nu pot fi decât puteri de mâna a doua. O Europă ale cărei priviri se îndreptau fie peste Atlantic, fie spre răsărit, spre Urali. Din acest punct de vedere, subtitlul lucrării, *Din istoria relațiilor internaționale*, este, de asemenea, relevant. Efortul cercetării se concentrează asupra planului politic, asupra problematicii păcii și a războiului. Atenția cititorului se vrea a fi îndreptată către deriva „Noii Europe" rezultate în urma păcii de la Paris din 1919-1920, acea Europă a naționalităților care a determinat transformarea „Lumii Vechi" într-un spațiu dominat de iluzii și bântuit de obsesii.

Putem consemna, între *obsesiile* europene avute în vedere de cei doi autori prezervarea păcii și evitarea cu orice preț a războiului, teama de comunism sau mereu prezenta „obsesie a frontierelor" ca fiind, de departe, dominante. Iar dacă acestea au fost obsesii, între *iluzii* pot fi înscrise conceptele securității colective, căutările unei arhitecturi continentale funcționale și încercările micilor state de a se sustrage tutelei marilor puteri, de a căuta refugiul neutralității pe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

măsura amplificării pericolului unui război ce se prefigura tot mai mult ca o confruntare ideologică. Putem privi, astăzi, tot ca *iluzii*, ideile lui Nicolae Titulescu în privința „spiritualizării frontierelor" sau acelea ale lui Vespasian V. Pella, și el reprezentant al României la Societatea Națiunilor referitoare la „dezarmarea morală/psihologică" a foștilor beligeranți din „Marele Război".

Nu am amintit întâmplător numele celor doi diplomați români. În fapt, întreaga lucrare își propune deplasarea – în limite, evident, rezonabile – a accentului spre realitățile internaționale văzute din perspectiva unor mici puteri. Acest lucru este posibil pentru o secvență istorică dominată de ideile „democratizării relațiilor internaționale", într-o „epocă de aur a țărilor mici", cum denumea André Tibal perioada dintre 1920 și 1935/36. Așa ceva a existat cu adevărat, însă, în contextul *întregii* perioade interbelice, această perspectivă oferă și măsura fragilității păcii, a derivei și eșecului Europei.

Nu lipsită de importanță este și atenționarea cititorului asupra surselor utilizate de autori, în special a particularităților acestora. Sunt menținute, ca bază fundamentală a cercetării, documentele. Prezența, într-o pondere oarecum neobișnuită pentru cineva neavizat, a celor americane și sovietice/rusești, indică Washingtonul și Moscova drept „excelente puncte de observare" a evoluțiilor europene. Nu lipsesc însă cele românești sau cele din colecțiile naționale publicate. Nu este ignorată *presa*, atât pentru redarea unei culori locale și a lumii acelei vremi, cât și pentru a oferi, ca termen de comparație a ceea ce au scris istoricii de mai târziu, pe *ziariști*, acei „istorici ai cotidianului". Pe lângă toate acestea, năzuința spre sinteză a celor doi autori explică ampla bibliografie, folosită *diacronic* în scopul sesizării eventualelor presiuni ale mediului și vremii asupra minții și condeiului celor care au scris.

Este evident că un asemenea demers a ridicat suficiente probleme de organizare. Elemente precum perspectiva grupării argumentelor, stabilirea unor „puncte de observație" care să ofere unghiuri de vedere optime, găsirea unei proporții potrivite între analiză și sinteză sau eternul „ce/cum alegem?" sunt tot atâtea indicii ce pot măsura seriozitatea abordării și temeinicia științifică a cercetării.

În acest context, o importanță deosebită capătă însăși structura lucrării. Din păcate, spațiul limitat al propriului nostru demers nu îngăduie decât o prezentare sumară a problematicii complexe pe care lucrarea de față o abordează. Chiar și așa, o succintă trecere în revistă – necesară, credem noi – poate oferi măcar niște repere, dacă nu chiar puncte de atracție pentru lectură.

Volumul pe care ni-l oferă cei doi autori este prefațat de o *Introducere*, p. 3-9, în care găsim elemente necesare înțelegerii subiectului propus. Motivații, argumente, concepte avute în vedere, modele de organizare, surse, instrumente de lucru, ipostaze ale abordării sunt prezentate într-un fel de „avanpremieră" a conținutului propriu-zis. Cititorul este astfel avertizat asupra a ceea ce îi pot dezvălui capitolele ce urmează. Un cititor pe care autorii și-l doresc, îl numesc și îl caută: „oricine ar fi și oriunde s-ar afla", în primul rând „amatorul de lucrări de istorie de calitate", dar și privilegiați sau inițiați – studenții de specialitate și doctoranzii.

Capitolul întâi al lucrării, *Conferința de pace de la Paris. Repere*, p. 10-50, tratează chestiuni precum cele 14 puncte wilsoniene, „personajele" principale ale Conferinței, mecanismele ce s-au constituit în vederea stabilirii condițiilor păcii și elaborării tratatelor. Nu sunt „uitate" nici prezentări ale discuțiilor ce au marcat tratativele sau – nu mai puțin importante – diversele critici enunțate la adresa structurilor, hotărârilor, personalităților participante, a atitudinilor afișate și, în final, a tratatelor. Un segment aparte a acestui capitol, *România la Conferința păcii*, prilejuiește o expunere a situației țării noastre în acea perioadă, aspirațiile sale și ceea ce însemna pacea din punctul de vedere al Bucureștilor. Totodată sunt analizate implicațiile ce le-au avut, pentru România, problema minorităților, chestiunea petrolului, ca să nu mai vorbim de tratatele propriu-zise, încheiate de Puterile Aliate și Asociate cu cei învinși. Proiectul Confederației Danubiene și chestiunea internaționalizării Dunării și a Strâmtorilor sunt de asemenea prezente în analiza celor doi istorici.

Al doilea capitol, intitulat *Eforturi pentru menținerea păcii în primul deceniu interbelic*, p. 51-83, analizează elemente precum constituirea Societății Națiunilor și evoluția – simbolică, dar și funcțională – pe care acest organism a înregistrat-o în perioada interbelică. În ceea ce

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

priveşte preocupările canalizate în direcţia interzicerii războiului şi menţinerii păcii, *Protocolul de la Geneva*, din 1924, ce prevedea reglementarea pe cale paşnică a conflictelor internaţionale, politica Franţei faţă de Germania şi, evident, atitudinile divergente ce au marcat această politică, Acordurile de la Locarno, cu spiritul nou, pacifist, ce s-a crezut că a cucerit acolo Europei, *Tratatul general pentru renunţarea la război*, cunoscut mai ales drept *Pactul Briand-Kellogg*, după numele miniştrilor de externe francez şi american, ca şi *Protocolul Litvinov*, încheiat la 9 februarie 1929 la Moscova, în acelaşi context, pot fi tot atâtea repere ale eforturilor de a elimina războiul şi de a impune pacea în Europa interbelică. Autorii au în vedere şi preocupările similare româneşti, atât puncte de vedere oficiale cât şi reacţii ale opiniei publice.

Capitolul al treilea, *Diplomaţia Micii Înţelegeri şi a Înţelegerii Balcanice*, p. 84-103, reprezintă un studiu asupra cauzelor ce au impus crearea acestor organisme de securitate regională în centrul şi estul Europei şi funcţionarea acestora. O atenţie deosebită este acordată momentului reorganizării Micii Înţelegeri, determinată de proiectele italiene ale *Directoratului în patru*. Sunt prezentate însă şi iniţiative în direcţia realizării unui „Locarno oriental", o altă constantă a relaţiilor europene după 1925.

Capitolul al patrulea, *Relaţiile României cu marile puteri europene*, p. 104-153, oferă, pe lângă analiza relaţiilor Bucureştilor cu Marea Britanie, Franţa, Italia, Germania şi Uniunea Sovietică – cel mai amplu tratate – şi o problematică ce depăşeşte perspectiva lor strictă. Avem în vedere studiul comparativ al intereselor *României* faţă de marile puteri cu acelea ale *marilor puteri* faţă de România. Sunt prezentate însă şi diverse planuri de federalizare europeană, precum acela al lui Aristide Briand, susţinut la 5 septembrie 1929, sau al lui A. Tardieu din 2 martie 1932, care relua ideea unei Uniuni Economice Danubiene.

Capitolul al cincilea, *Evenimentele prevestitoare ale unui nou război mondial*, p. 154-189, tratează chestiunea ocupării zonei demilitarizate a Rhennaniei de către Germania şi războiul civil spaniol. Protagonişti, reacţii sau, după caz, lipsa acestora, reproşuri, explicaţii sunt toate elemente avute în vedere de autori. Este subliniată poziţia pe care a adoptat-o România faţă de cele două evenimente, dar atenţia este îndreptată şi asupra modului în care a fost percepută slăbiciunea puterilor occidentale, în general, şi a Franţei în special.

Capitolul al şaselea este intitulat *Anularea Tratatului de la Versailles. Ocuparea Austriei şi a Cehoslovaciei*, p. 190-220. Dincolo de prezentarea celor două evenimente care aveau să modifice ireversibil echilibrul de putere în Europa, autorii analizează obiectivele politicii externe germane, conciliatorismul occidental, mecanisme de acţiune, percepţii şi atitudini ale protagoniştilor. Nu sunt omise reacţiile şi opiniile româneşti sau poloneze, criticile adresate Franţei şi Marii Britanii. Un element interesant îl constituie prezentarea unui document inedit – raportul lui Pavel Kukoliev, fost însărcinat cu afaceri la Misiunea sovietică de la Bucureşti – referitor la intenţiile Poloniei de a antrena România în raptul asupra Slovaciei.

Ultimul capitol al lucrării, *Pactul Ribbentrop-Molotov sau „Actul de brigandaj al secolului"*, p. 221-254, aproape nu are nevoie de nici o prezentare. Tema provoacă şi în ziua de astăzi vii controverse, ca să nu amintim de implicaţiile sale încă actuale – cel puţin în cazul concret al României. În analiza lor, cei doi istorici urmăresc reperele ce au marcat apropierea politică dintre Germania şi Uniunea Sovietică în perioada interbelică, elementele care au făcut-o posibilă, dar şi consecinţele pe care, în final, le-au avut de suportat Polonia, Ţările Baltice, Finlanda şi România.

O interogaţie încă actuală apare ca *Epilog* al lucrării: *Europa încotro?*, p. 258-260. Ea face trimitere către persistenţa căutărilor unei arhitecturi funcţionale pe vechiul continent. Eşecul democratizării relaţiilor internaţionale pare a îndrepta Europa actuală spre un proces de *deconstrucţie*, devalorizare a frontierelor, diminuare a ideii de suveranitate sub presiunea dezvoltării tehnologiilor, a organizaţiilor transnaţionale sau terorismului. Pare a fi şi o tendinţă către regăsirea fiinţei umane, a dimensiunii individului. Toate acestea nu pot face însă decât să ridice noi întrebări, să genereze noi căutări.

Un *Rezumat*, p. 261-262, şi versiunile acestuia în limbile engleză, p. 263-264, şi franceză, p. 265-266, întregesc demersul celor doi autori, iar o amplă *Bibliografie*, p. 267-279, şi un *Index*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de nume proprii, p. 280-288, nu fac decât să evidenţieze, dacă mai era nevoie, seriozitatea cercetării ştiinţifice.

La final, ne este dificil a mai oferi alte concluzii în urma parcurgerii lucrării. Spaţiul restrâns pe care îl avem la dispoziţie nu ne mai lasă această libertate. Este însă suficient, credem noi, a spune că această carte îşi atinge pe deplin şi meritat scopul declarat. În urma lecturii şi, de ce nu, a relecturii, se poate face, armonios, pe nesimţite, dar în acelaşi timp cu rigurozitate ştiinţifică, trecerea de la *a şti* la *a înţelege*.

Bogdan-Alexandru Schipor

NARCIS IONUŢ GHERGHINA, *Istoria bombardamentelor americane asupra fostelor judeţe Argeş şi Muscel, 1943-1944*, Piteşti, Editura Carminis, 2002, 116 p.+9 p. (Anexe)

Despre al doilea război mondial s-a scris mult în ambele blocuri apărute după 1945, dar multe aspecte au fost trecute cu vederea din motive ideologice sau dintr-o apăsătoare vină. Demersul tânărului istoric argeşean vine tocmai pe fondul unei necesităţi fundamentale de a îndepărta colbul aşternut pe filele vechi ale documentelor. Aspectele dramatice ale raidurilor aeriene au fost uitate până în 1989, iar în prezent sunt trecute cu vederea în favoarea altor direcţii de cercetare.

Cartea începe, aşa cum era şi firesc, cu prezentarea problemei petrolului pentru Axă şi dorinţa aliaţilor de a distruge instalaţiile româneşti de prelucrare din zona Prahova. Se prezintă apoi înzestrarea aeronautică a beligeranţilor şi se continuă cu mitul avionului IAR-80, chiar dacă amplasarea rezervoarelor de carburant le transformase în „coşciuge zburătoare" (p. 103). Se poate remarca din această prezentare că Germania fusese pregătită doar pentru operaţiuni militare limitate şi a fost total depăşită de necesităţile războiului mondial. Doar organizarea specific germană şi greşelile adversarilor au prelungit ostilităţile timp de şase ani.

Un capitol întreg este dedicat raidului din 1 august 1943 şi sunt surprinse erorile comandanţilor americani. Efectele asupra celor două judeţe sunt înfăţişate pe baza unui bogat material descoperit în arhivele argeşene. Trebuie subliniat faptul că practic Argeşul era lipsit de apărare antiaeriană, singura baterie din Piteşti fiind ineficientă împotriva bombardierelor aflate la mare altitudine.

Drama anului 1944 este surprinsă în cinci capitole. Se remarcă din nou lipsa apărării antiaeriene, o baterie fiind nimicită în zona podului de peste râul Argeş de la Goleşti. Nici avioanele de vânătoare nu interveneau prea mult în regiune deoarece nu erau suficiente nici pentru zona Prahova-Bucureşti. Bombardamentele asupra oraşului Piteşti (6 mai, 6 iunie, 4 iulie) au făcut mai mult victime civile. Printre „pierderile colaterale" s-au numărat numeroşi copii şi călătorii unui tren surprins la Pătroaia (77 de morţi şi sute de răniţi). Lipsa de precizie a aviatorilor aliaţi este exprimată de procentul de doar 2,8% reuşit asupra ţintelor militare în 6 mai. Ce obiective militare găseai în satele bombardate sau mitraliate? Americanii doreau să distrugă industria românească şi astfel ruşii să găsească o ţară devastată.

Autorul prezintă pe baza documentelor tratamentul aplicat prizonierilor de război. Au beneficiat de cele mai bune condiţii în timp de conflict, situaţia recunoscută şi de cei capturaţi. Era o mare deosebire între locurile de detenţie româneşti şi cele germane, sovietice sau japoneze.

Anexa, care cuprinde bilanţul raidurilor aeriene, trebuie studiată cu atenţie din cauza erorilor (vezi cazul Sămara din 7 mai 1944).

Cartea este utilă tuturor pasionaţilor de istorie, iar munca de cercetare în arhive va aduce la lumină noi aspecte ale conflagraţiei care a marcat viaţa a miliarde de oameni.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

VASILE NOVAC, *Generali piteşteni*, vol. I, Piteşti, Editura Nova Internaţional, 2001, 287 p.

Lucrarea reprezintă încununarea unei activităţi intense de documentare în arhive şi biblioteci şi, în acelaşi timp, o continuare la volumul „Generali câmpulegeni I", Piteşti, 1996.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sunt prezentate biografiile a 22 de generali, toți afirmați în mod deosebit și răsplătiți pentru faptele de arme și pentru activitatea depusă cu înalte distincții (inclusiv ordinul „Mihai Viteazul"). Au fost primite decorații și din țări vecine sau îndepărtate (Rusia, Turcia, Grecia, Japonia etc). Se poate trage concluzia că Argeșul a reprezentat o importantă pepinieră pentru corpul ofițeresc al Armatei Române. Documentele păstrate în fondurile Arhivei Militarului Apărării Naționale au permis prezentarea carierei, dar, mai ales, surprinderea concepțiilor militare și a mentalităților din epocă.

Personalitățile unor comandanți militari se remarcă însă în mod deosebit. Astfel, Ioan Al. Sion a participat la primul război mondial în calitate de comandant al Bateriei a 2-a din Regimentul 2 artilerie și a fost considerat „eminent ofițer de artilerie". Afirmându-se în fruntea unor unități militare sau în funcțiile din cadrul Ministerului Apărării Naționale, generalul Sion a primit responsabilitatea de a comanda Divizia 1 Blindată, misiune extrem de dificilă dacă se ține cont de lipsă de experiență a ofițerilor români în folosirea blindatelor. În plus, unica unitate de tancuri trebuia folosită cu multă măiestrie pentru economisirea puținelor resurse mecanizate. Divizia s-a comportat bine sub conducerea generalului Sion și după lupte neîntrerupte a reușit să elibereze orașul Chișinău și apoi să ajungă la Nistru. S-a dovedit însă că tancurile din înzestrarea unității nu sunt capabile să străbată noroaiele din Basarabia și din Ucraina. Ofensiva spre Odesa a demonstrat insuficiența înzestrare a diviziei, dar și concepția total greșită de utilizare a diviziei în luptele pentru principala bază sovietică din Ucraina. Protestele împotriva folosirii pe părți a marii unități mecanizate i-au atras dizgrația regimului și a fost trecut la comanda unei brigăzi din Divizia 15 infanterie. A ajuns apoi în prizonierat.

Cristache Zamfirescu a urcat treptele carierei militare de la gradul de elev plutonier la cel de general de brigadă. S-a remarcat în mod deosebit în al doilea război mondial în luptele pentru Budapesta. A primit calificative „foarte bun ofițer", foarte bine pregătit și chiar ministrul comunist Bodnăraș l-a apreciat. Totuși, a fost îndepărtat din funcție în urma raportului a doi ofițeri de la Direcția Cadre din M.F.A. Ingratitudinea este o trăsătură a societății umane și se accentuează într-o societate totalitară în care contează doar o obedientă împinsă la absurd.

Colonelul Chirchiu Ioan s-a remarcat prin modul abil de utilizare a artileriei din înzestrarea Diviziei a 2-a în timpul luptelor din anii 1942-1944. A reușit cu puține piese să sprijine ofensiva spre Donet. Concentrarea a 11 divizionare (88 de piese) pe 2 km de front părea importantă generalilor români, dar nu însemna prea mult după standardele sovietice. Armata română a fost angrenată în război numai prin voința celor doi dictatori totalitari. Chiar dacă a dat dovadă de mare pricepere militară, colonelul Chirchiu și-a văzut unitățile distruse de copleșitoarea acțiune din 19 noiembrie 1942. A reușit să scape de represiunile comuniste de după 1945.

Ofițerii argeșeni s-au afirmat în toate cele trei războaie importante din epoca modernă (1877-1878, 1916-1918 și 1941-1945), dar mulți au avut o contribuție importantă în dezvoltarea învățământului militar. Astfel, maiorul Oprescu Nicolae a predat un curs intitulat „Tactica Cavaleriei. Automitraliere și Călărie" și a publicat o broșură intitulată „Sistemul de marcare al inamicului". Din păcate, multe materiale s-au pierdut cu trecerea timpului și nici Biblioteca Academiei Române nu le-a salvat.

Demersul istoriografic al reputatului istoric argeșean trebuie aprofundat prin viitoare cercetări, astfel încât să se completeze petele albe din biografiile unor generali de valoare.

Oricum, lucrarea sa va fi un reper important pentru toți cei care doresc să studieze istoria militară și îndeosebi al doilea război mondial.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

ANCU DAMIAN, FLORENTIN BREAZU, EMIL PĂUNESCU, *Vlașca sub bombe (1941-1944). Documente*, Giurgiu, Editura Tentant, 2000, p. 250+7 (anexe)

Al doilea război mondial a reprezentat evenimentul crucial al secolului XX și întreaga istorie ulterioară a fost influențată de faptele și deciziile luate în cei șase ani de operațiuni militare și negocieri diplomatice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cercetătorii din Giurgiu propun un volum de documente inedite descoperite în arhiva locală. Au fost selectate pentru început 218 şi se referă îndeosebi la raidurile anglo-americane şi la consecinţele asupra militarilor şi civililor. S-a completat astfel numărul piloţilor aliaţi doborâţi în zona Vlaşca, bilanţul aproape dublându-se faţă de cifrele publicate în lucrările anterioare. Sunt bine surprinse efectele bombardamentelor strategice asupra unei reţele feroviare şi portuare insuficient dezvoltate. Întârzierile provocate erau cuprinse între câteva ore şi peste 40 de zile (doc. 175), ceea ce afecta grav aprovizionarea frontului. Dacă anglo-americanii au pus accent pe aviaţia strategică, oare de ce sovieticii n-au întreprins decât raiduri sporadice (doc. 1)? Tehnică avem suficientă şi chiar aparate foarte bune (TB-3 şi TB-7). De ce s-a neglijat acest domeniu? Conducerea sovietică a plănuit, evident, un război fulger împotriva României şi Germaniei. Se urmărea ocuparea regiunii Ploieşti, rafinăriile putând să asigure benzina necesară vânătorilor din noua generaţie (Lagg-3, Mig-3, Yak-1).

Alte documente se referă la războiul psihologic dus de sovietici şi de anglo-americani. Manifestele au avut un impact redus deoarece locuitorii le predau rapid autorităţilor. Bombardamentele n-au afectat direct moralul muncitorilor, dar creşterea preţurilor şi perspectiva pierderii locurilor de muncă erau fenomenele care terorizau gândurilor celor treziţi în mijlocul unui război din al doilea val. Aspectele brutale ale conflictului sunt bine surprinse şi orice cititor se poate întreba de ce a fost necesar. Există o singură soluţie: guvernanţii n-au ştiut să rezolve problemele economice şi sociale ridicate de marea criză şi prelungirea conflagraţiei a fost considerată drept o metodă bună pentru dezvoltarea industriei şi anihilarea concurenţei.

Volumul „Vlaşca sub bombe (1941-1944)" constituie o sursă importantă pentru scrierea istoriei naţionale şi prezintă avantajul că este lipsită de orice denaturare. Elevii, studenţii şi profesorii au acum o carte în care nu se surprind numai aspecte locale, ci se încearcă o frescă a României din acei ani. Trebuie remarcat interesul sponsorilor pentru publicarea istoriei adevărate, dar volumul ar trebui să fie difuzat pe o arie mai largă.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

DENNIS DELETANT, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc, 1948-1965*, traducere de Lucian Leuştean, Iaşi, Polirom, 2001, 272 p.

Lucrarea a fost publicată pentru prima dată în Marea Britanie la editura C. Hurst&Co Ltd în 1999. În România, cartea a apărut doi ani mai târziu, la cunoscuta editură ieşeană Polirom în colecţia Historia, serie coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu. Traducerea în limba română a fost realizată de Lucian Leuştean, cu o prefaţă a autorului pentru ediţia prezentă. Cartea cuprinde 13 capitole, o bibliografie şi un indice de nume însumând 272 de pagini. La secţiunea Anexe autorul a introdus opt documente, unele dintre ele inedite (arestarea lui Belu Zilber, raportul lui V. Leaskov despre situaţia din PCR sau relatarea lui Emil Bodnăraş privind evenimentele politice din România de după 1940).

Dennis Deletant s-a născut în 1946 în Norfolk, Anglia. Este profesor de studii româneşti la School of Slavonic and East European Studies, University, Londra. După o primă şedere de nouă luni în România, în 1969, a vizitat în repetate rânduri ţara, până în 1988, când a fost declarat persoană non grata datorită comentariilor defavorabile la adresa regimului Ceauşescu pe care le-a făcut în mediile de informare britanice. După decembrie 1989 a revenit de multe ori în România, pentru activităţi ştiinţifice, publicistice, politice şi umanitare. Dintre lucrările sale amintim: *Historians as Nation Builders: Central and South-East Europe*, Macmillan, Londra, 1988 (în colaborare cu H. Hanak); *Studies in Romanian History*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1991; *Ceauşescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, Hurst&Co, Londra, M.E. Sharpe, New York, 1995; *Romania under Communist Rule*, Center of Romanian Studies, Iaşi, 1999; (în colaborare cu Kieran Williams) *Security Intelligence Services in New Democracies: The Czech Republic, Slovakia and Romania (Studies in Russian and East European History and Society)*, Palgrove, Londra, New York, 2001.

Deletant reconstituie nu o simplă istorie a Securităţii sau ansamblul metodelor de teroare utilizate de torţionari ci, mai curând, o analiză a rolului pe care l-a jucat impunerea terorii, a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

represiunii, în menținerea lui Dej la putere, în suprimarea opoziției și a disidenței de orice fel. Prin cercetările sale, atât a imensei literaturi memorialistice despre închisori și lagăre de detenție, a unor interviuri și discuții particulare realizate cu martori oculari ai evenimentelor, cât și a unor documente inedite din arhiva SRI și a Ministerului de Interne, autorul abordând istoria comunismului dintr-o altă perspectivă, axându-se pe ascensiunea lui Dej în cadrul PCR.

Studiul de față se deschide printr-o prezentare de ansamblu a PCR (și apoi sub diferite denumiri și fracțiuni) ca unealtă a Cominternului, motiv pentru care a și fost interzis la 11 aprilie 1924 pentru mai bine de douăzeci de ani. Prin desființarea partidului s-a urmărit contracararea acțiunilor Internaționalei Comuniste care nu recunoștea alipirea Basarabiei și cerea dreptul la autodeterminare pentru minorități. După dizolvare, partidul a continuat să existe atât prin simpatizanții activi, membri în ilegalitate, cât și prin alte grupări politice (Blocul Muncitoresc Țărănesc), desfășurându-și congresele în afara granițelor României. PCR a continuat să se impună cu precădere după crizele economice. În această conjunctură (după 1930) încep să se contureze figurile unor lideri comuniști: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker. Pierderile teritoriale din vara anului 1940 au adus Partidul Comunist într-o situație disperată, formațiunea fiind aproape inexistentă. Politica dusă de partid, înainte de război, în privința Basarabiei a influențat negativ opinia publică. În aceste condiții sunt atestate primele lupte pentru putere la nivelul conducerii partidului: Ștefan Foriș vs. Dej.

Istoricul englez abordează în mod veridic rolul M.S. Regele Mihai I al României în lovitura de stat de la 23 august 1944. Când trupele ruseți au intrat în București au găsit un guvern român fără vreo participare comunistă semnificativă gata să semneze armistițiul și să organizeze alegeri. Istoriografia comunistă, remarcă autorul, a falsificat relatarea momentului de la 23 august 1944, exagerând la culme rolul avut de Dej sau Pătrășcanu. M.S. Regele Mihai era privit ca simplu spectator, fapt total eronat în economia evenimentelor. Rolul lui Emil Bodnăraș rămâne însă neclar. Aceste incertitudini au alimentat destule speculații, inclusiv aceea că ar fi fost folosit de mareșalul Antonescu ca mijloc de comunicare clandestin cu autoritățile sovietice. Această idee a fost preluată de Deletant de la Dinu C. Giurescu. Concluzia autorului englez cu privire la evenimentele de la 23 august este că doar unul dintre comuniști (Pătrășcanu) a participat la acele evenimente, concluzie întărită și de descoperirea unor mărturii ce confirmă acest fapt.

Negocierile purtate pentru încheierea armistițiului cu Moscova nu sunt considerate importante doar pentru istoria războiului mondial, ci și pentru istoria PCR. În timpul negocierilor, Pătrășcanu devine „persoană ce nu este de încredere" pentru Moscova. Intervențiile sale și discuția în contradictoriu cu Molotov au dus, inevitabil, la „condamnarea" sa de către Stalin. De aici, consideră Deletant, i s-a tras și înlăturarea din biroul de conducere al partidului. Sovietizarea deplină a României a depins și de introducerea, în acele momente, a unor membri NKGB în poliție, Siguranță, armată. Pe acest fond începe și epurarea politică pe scară largă: se utilizează subterfugii, orice pentru compromiterea partidelor istorice, înscenări penibile etc. Preocupările serioase pentru anihilarea PNȚ-ului făceau parte din campania de discreditare, campanie comandată de Stalin la nivelul tuturor statelor-satelit. Teroarea comunistă se declanșează încă din 1945, când se procedează la arestări masive. Implicarea evidentă a Uniunii Sovietice în treburile interne se dovedește a fi la cel mai înalt nivel atunci când Vîșinski i-a dat Regelui un ultimatum pentru demiterea lui Rădescu. Presiunii politice i s-a adăugat curând cea militară. Astfel, Majestatea Sa este nevoit să accepte guvernul Groza de teama loviturii de stat. Structura noului cabinet era majoritar comunistă. Era clar că în România începuse impunerea modelului totalitar. În acest sens este semnificativă declarația lui Groza, care îi spunea jurnalistului britanic Archie Gibson, la 23 martie 1945, că fuseseră arestate peste nouăzeci de mii de persoane de când conducea guvernul. După declanșarea grevei regale, pentru sovietici era clar că unicul obstacol îl reprezenta instituția monarhică. Falsificarea alegerilor și acțiunile de compromitere a liderilor țărăniști au declanșat începutul unui val de arestări masive, mai ales membri PNȚ și PNL, dar și țărani, persoane care se opuneau colectivizării. Astfel, la 30 decembrie 1947, M.S. Regele Mihai este silit să abdice sub amenințarea uciderii a peste o mie de tineri din închisori. România a fost decapitată la 30 decembrie 1947. Din acel moment procesul sovietizării a intrat în linie dreaptă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În studiul său, Deletant observă câteva măsuri inițiate de comuniști pentru sovietizarea deplină a României: fixarea țării în blocul sovietic din punct de vedere militar (tratatul cu Uniunea Sovietică semnat la 4 februarie 1948); impunerea partidului de masă; persecuția religioasă – în principal clerul catolic, acesta fiind văzut ca mijloc de propagandă „contrarevoluționară"; amendarea Codului Penal (27 februarie 1948) și impunerea legislației de natură sovietică; arestări masive și nejustificate, epurări politice – teroarea este folosită ca unealtă a represiunii și adoptarea Constituției Republicii Populare Române, care urma modelul Constituției sovietice din 1936.

Un subiect destul de consistent tratat în carte este persecuția religioasă, pe care autorul o vede ca o importantă unealtă a represiunii. El condamnă atitudinea pasivă și, poate, chiar cooperantă a unor lideri ai Bisericii Ortodoxe Române precum mitropolitul Iustinian, care a reprezentat un instrument eficient în mâna conducerii comuniste. Epurarea ierarhiei bisericești, arestările și deportările masive, preluarea abuzivă a bunurilor de către statul comunist, interzicerea sărbătorilor importante, suprimarea Bisericii Greco-Catolice și Unite și alipirea lor la sânul Bisericii Ortodoxe Române sunt elemente constitutive ale represiunii. Dar, tema cu care insistă Deletant și care reprezintă, de fapt, nucleul cărții este Securitatea – un instrument sigur și eficient în mâna lui Dej atât pentru înlăturarea liderilor comuniști incomozi, cât și pentru teroarea generalizată la nivelul țării. Direcția Generală a Securității Poporului a fost organizată după modelul sovietic și sub coordonarea NKVD-ului. În fruntea serviciului românesc de securitate, Moscova numise agenți NKVD/NKGB prin care se poate urmări subordonarea clară a DGSP-ului. Posturile de conducere din Securitate erau ocupate de persoane aparținând a două categorii principale: minoritățile etnice și muncitorii necalificați.

Ceea ce frapează în relatarea istoricului este amănuntul. Ascultarea telefoanelor liderilor comuniști (Dej, Ceaușescu, Pauker, Maurer, Bârlădeanu) de către agenții ruși marchează profund viziunea asupra relațiilor cu Stalin, informațiile recoltate fiind trimise la Moscova.

Lupta lui Dej pentru dominație în partid trebuie urmărită în strânsă corelație cu o sumă întreagă de factori. Uciderea lui Foriș, procesul și execuția lui Pătrășcanu, transformarea Anei Pauker în cadavru politic sunt numai câteva date din „scenariul" alcătuit de Dej și avizat de Stalin. Există câteva chestiuni reale prezentate de autor, care lămuresc cititorul că ordinul de demitere și suprimare a lui Pătrășcanu s-a dat de la Moscova. Contestarea lui de către întreaga conducere comunistă, sprijinirea lui Tito de către liderul român, întâlnirile dintre Dej și Stalin privitoare la această problemă sau acuzarea lui Pătrășcanu de a fi furnizat informații britanicilor dovedesc faptul că el devenise indezirabil.

Gulagul românesc a existat cu adevărat. „Experimentul Pitești" sau „procesul de reeducare" a fost cel mai crud exemplu de teroare din istoria comunistă. Acesta era menit să inducă teroare și să distrugă personalitatea individului. Într-o încercare de reconstituire a istoriei, Deletant prezintă școala de torționari de la Pitești și o face într-un mod terifiant. Ca o răzbunare a „victimelor Piteștiului", cartea urmărește și destinele torționarilor, uciși tot de comuniști, prin aceleași metode, dar nu ca o pedeapsă pentru crimele oribile săvârșite, ci ca un semn al ipocriziei fără margini. Fără îndoială că mișcarea de rezistență a existat în România, însă ea nu a avut amploarea acțiunilor din alte state ale blocului sovietic.

Perioada 1952-1956 coincide cu impunerea definitivă a supremației lui Dej. După moartea lui Stalin (5 martie 1953) începe procesul de desprindere de Rusia, deși România fusese aliatul ei cel mai dârz. Cât timp a trăit Stalin, Dej s-a comportat în conformitate cu interesele sovietice, privindu-le ca pe ale sale; după ce succesorii lui Stalin s-au îndepărtat de stalinism, el nu a mai gândit la fel. Politica de autonomie se acutizează și devine tot mai evidentă, fiind întărită și de crizele internaționale. Dar, ruptura definitivă de Moscova se produce în anii 1963-1964, când Dej cere retragerea tuturor consilierilor KGB din România.

După părerea noastră, cartea este un excelent instrument de studiu vizând fenomenul comunist din Europa Răsăriteană, o perspectivă nouă asupra relațiilor din cadrul PCR cât și a celor din cadrul Cominternului.

Andrei Muraru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞERBAN RĂDULESCU ZONER, GHEORGHE CLIVETI, GHEORGHE ONIŞORU, DUMITRU ŞANDRU, APOSTOL STAN, *Istoria Partidului Naţional Liberal*, Bucureşti, Editura All, 2000, 308 p.

Pentru o societate, la a cărei dezvoltare liberalismul a contribuit din plin, pare paradoxal faptul că „principalul curent politic modern" nu a ocupat un loc deosebit în cadrul istoriografiei româneşti.

Azi, când societatea românească traversează din nou o perioadă de tranziţie de la o guvernare autoritară la una constituţională, când spiritul comunitar la fel ca la începutul epocii moderne este destul de prezent iar modernizarea economică, socială şi instituţională implică numeroase eforturi, o lucrare cum este *Istoria Partidului Naţional Liberal*, consacrată modului în care a acţionat Partidul Naţional Liberal în secolul al XIX-lea şi prima jumătate a secolului XX, este binevenită.

În primul capitol, intitulat „Începutul liberalismului şi constituirea PNL", Apostol Stan surprinde cu multă atenţie apariţia şi evoluţia ideilor liberale în societatea românească la începutul secolului XIX. Deşi se dovedeşte a fi adeptul teoriei (viziunii) lovinesciene asupra modernizării, istoricul bucureştean se mărgineşte doar la a face o anumită similitudine între liberalismul european şi cel românesc fără a evidenţia amplitudinea transformărilor de pe plan mental ce au favorizat geneza şi dezvoltarea liberalismului românesc. Apostol Stan nu insistă prea mult nici asupra programelor politice din prima jumătate a secolului XIX în care apar idei liberale. O asemenea menţiune ar fi contribuit, credem, la o clarificare a faptului că nu numai burghezia reprezintă în această perioadă suportul liberalismului.

Perioada cuprinsă între 1859-1866 este una în care liberalii încep să se manifeste tot mai activ, implicându-se atât în problemele curente ce ţineau de administrarea ţării, dar şi în dezvoltarea unor nuclee ce vor contribui la apariţia viitorului partid liberal. Ideea acreditată de Stan potrivit căruia asistăm deja la un partid liberal nu poate fi susţinută cu argumente credibile mai ales dacă ne gândim la existenţa unor curente bine determinate în cadrul P.N.L. chiar spre sfârşitul secolului XIX. Cu multă uşurinţă se trece şi peste faptul că reprezentanţii unui curent politic, ce promova liberul arbitru în economie, justificau intervenţia statului în industrie şi comerţ. Explicaţii cum ar fi realităţile economice, sociale din România pot fi găsite, dar poziţia „uşor" incomodă a liberalilor în cadrul familiei politice de la care se revendicau merita a fi subliniată. Aceeaşi tăcere poate fi observată şi în cazul discutării problemei evreieşti în privinţa căreia generaţia paşoptistă a „uitat", cu rapiditate la 1866, promisiunile de la 1848.

În ciuda acestor nuanţe nu putem să nu remarcăm reuşita istoricului Apostol Stan în a ne oferi o analiză credibilă referitoare la suprapunerea dintre idealurile generaţiei de la 1848 şi maturizarea treptată a scenei politice concretizată în apariţia unor grupări politice ce şi-au asumat sarcina reducerii decalajelor faţă de societatea occidentală.

Interesat de dezvoltarea instituţională a P.N.L, profesorul Gh. Cliveti prezintă în cuprinsul celui de-al doilea capitol, intitulat „Independenţa naţională şi modernizarea instituţiilor româneşti", condiţiile în care liberalismul a devenit în România principalul curent politic. După ce evidenţiază strategia urmată de liderii liberali, Gh. Cliveti remarcă supleţea organizării şi conducerii partidului alcătuit din numeroase personalităţi ce reprezentau tendinţe politice diferite. Meritul coagulării tuturor energiilor liberale revine fără discuţii lui I.C. Brătianu. El este cel care a intuit necesitatea dezvoltării unui liberalism atipic şi a avut puterea să renunţe la unele din convingerile sale politice dându-şi seama de utopismul lor (ne referim bineînţeles la ideile sale republicane). Independenţa, proclamarea regatului, aderarea României la o alianţă politică ce i-a consolidat autonomia sunt momente din istoria românilor asupra cărora liberalii şi-au pus o puternică amprentă. Prin amintirea acestora dar şi a transformărilor de pe plan economic săvârşite în perioada în care s-au aflat la guvernare, Gh. Cliveti schiţează imaginea unui partid guvernamental cu vocaţie modernizatoare.

Coordonatorul volumului, Şerban Rădulescu Zoner, îşi asumă sarcina grea de a surprinde dificultăţile cărora trebuia să le facă faţă P.N.L. la sfârşitul secolului al XIX-lea. Ele erau determinate de schimbările de generaţie care se petreceau la nivelul conducerii liberalilor, dar şi exercitării unor presiuni sociale şi politice tot mai mari ce au avut drept rezultat includerea în programele din 1913-1914 a reformei electorale şi a celei agrare. Un moment de cumpănă pe care

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoricul Zoner îl descrie exact este cel de la 1907, când preluarea puterii de către liberali le-a permis acestora să adopte măsurile necesare pentru eliminarea pericolului extinderii unei crize ce se putea încheia, aşa cum ne arată şi unele informaţii externe, cu pătrunderea pe teritoriul României a armatei Imperiului habsburgic.

Fără a neglija importanţa unor referi la politica externă a României şi contribuţia liberalilor la înfăptuirea Marii Uniri, credem că dimensiunea ce îi este acordată e puţin exagerată, mai ales că ea e făcută în detrimentul unei analize ce ar fi putut evidenţia dinamica internă a partidului liberal şi mai ales cum s-a justificat în discursul acestuia abandonarea vechilor poziţii. (Se ştie că liberalii insistaseră în mai multe rânduri pe vânzarea moşiilor statului ca modalitate de rezolvare a problemelor agrare şi pe o lărgire a drepturilor electorale în sensul scăderii valorii censului.)

Dumitru Şandru, în capitolul al IV-lea, reuşeşte prin numeroase referiri la viaţa politică din România interbelică să realizeze o adevărată cronică a epocii. El insistă în mod deosebit pe probleme de natură economică şi asupra modificărilor de natură doctrinară. Dacă o bună perioadă de timp partidul s-a menţinut la nivelul unor declaraţii de principii, istoricul Dumitru Şandru ne convinge că, după primul război mondial şi datorită implicării unor personalităţi ca Vintilă Brătianu, P.N.L. are adevărate programe de guvernare structurate pe diferite domenii de interes. Dincolo de preocupările teoretice, liberalii reuşesc în perioada de care se ocupă Dumitru Şandru să treacă peste divergenţele interne şi să impună României un proces accelerat de industrializare şi de modernizare.

Preocupat de aspectele economice, autorul studiului „P.N.L. în perioada interbelică şi a celui de-al doilea război mondial" neglijează câteva aspecte. Unul dintre ele este lipsa unei referiri la politicile economice, sociale ale celorlalte partide liberale din Europa Apuseană şi Răsăriteană care ne-ar fi ajutat să vedem cum s-au adaptat ele acuzaţiilor aduse de la stânga şi dreapta spectrului politic dar şi modificărilor sociale din prima jumătate a secolului XX. Fără o asemenea raportare e greu de înţeles raţiunea pentru care un partid liberal a optat pentru măsuri de etatizare, fie şi a subsolului. Neclarităţi apar şi atunci când ni se vorbeşte despre existenţa în partid a două curente în perioada dispariţiei lui I.Gh. Duca fără a ni se spune dacă divergenţele se datorau şi viziunii diferite asupra vieţii economice, sociale şi politice dincolo de interesele grupărilor pe care le reprezentau. În condiţiile existenţei unor aprecieri (nu ale istoricului Dumitru Şandru) potrivit cărora extrema dreaptă s-ar fi dezvoltat în România şi datorită incapacităţii de rezolvare a unor probleme de către liberali, ar fi fost interesant să vedem cum reacţionau aceştia din urmă la nivelul intervenţiilor publice faţă de acţiunile legionarilor (sunt amintite însă măsurile luate de I.Gh. Duca). În locul unor asemenea informaţii, găsim o apreciere despre care ni se spune că aparţine lui Nicolae Iorga potrivit căruia Ionel Brătianu nu ar fi fost împotriva organizaţiilor antisemite de extremă dreaptă. Mai multe argumente ar fi putut face puţină lumină în această direcţie.

Ultimul capitol, „Lupta pentru păstrarea instituţiilor democratice şi împotriva totalitarismului comunist" redactat de Gh. Onişoru este cu siguranţă cel mai dramatic din istoria P.N.L., dar şi a României. Asistăm cu acest prilej nu numai la distrugerea unui partid, a vieţilor celor care îl conduceau, ci şi la ruinarea unui edificiu pe care generaţii întregi l-au construit: edificiul unei Românii moderne.

Fără a relua observaţiile anterioare ne permitem la finalul acestei prezentări să mai facem câteva sublinieri. Preocupaţi să evidenţieze contribuţia pe care P.N.L. a avut-o la procesul de modernizare al României, autorii lucrării *Istoria Partidului Naţional Liberal* au trecut uneori peste anumite eşecuri sau rezolvări parţiale de către liberali ale unor probleme cum au fost cele de natură administrativă (existând după părerea noastră în toată această perioadă o centralizare excesivă), acordarea de drepturi politice pentru evrei sau intervenţia statului în economie. În acelaşi timp ne gândim dacă nu ar fi fost utile mai multe precizări despre modul în care se comporta partidul în ansamblul său în momentele următoare dispariţiei unora dintre liderii săi, în condiţiile în care el era destul de puternic structurat în jurul acestora. Dincolo de aceste aprecieri, volumul coordonat de Şerban Rădulescu Zoner este unul remarcabil prin numărul mare de informaţii, armonizarea foarte bună a celor cinci părţi şi, nu în ultimul rând, prin oferirea unei ample imagini asupra evoluţiei până la instituirea regimului comunist a celui mai important partid din istoria politică a României.

Liviu Brătescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FLORIN PINTESCU, DANIEL HRENCIUC, *Din istoria polonezilor în Bucovina*, Suceava, 2002, 248 p.

Istoria Bucovinei, ca şi a celorlalte provincii istorice, a prezentat întotdeauna interes pentru istoriografia română, iar o lucrare dedicată relaţiilor dintre români şi minorităţi este cu atât mai atractivă dacă ţinem cont de faptul că multiculturalismul a fost una din caracteristicile zonei amintite.

Cartea pe care ne propunem să o analizăm în rândurile următoare este binevenită şi pentru că ea ne înfăţişează o perspectivă poloneză asupra relaţiilor dintre reprezentanţii acestei etnii şi românii din Bucovina.

Obiectivul lui Florin Pintescu şi Daniel Hrenciuc este unul ambiţios mai ales pentru că ei îşi propun să parcurgă o mare perioadă de timp cuprinsă între mijlocul secolului al XV-lea până în anul 2002.

Primul capitol, intitulat „Evoluţia relaţiilor moldo-polone până la anexarea Bucovinei de către Imperiul Austriac (1774-1775)", schiţează contextul internaţional în care partea de Nord a Moldovei a fost anexată de Imperiul habsburgic în 1775. El are în acelaşi timp şi rolul de a ne introduce în istoria problemei poloneze în Bucovina realizând o retrospectivă asupra primelor contacte dintre polonezi şi români. Remarcabilă încă de la început este obiectivitatea pe care autorii o manifestă faţă de relaţiile moldo-polone neezitând să prezinte, de pildă, şi diferitele strategii pe care le elaborează şi le pune în practică Polonia în încercarea ei de a instaura un control total asupra Moldovei. În acelaşi timp, autorii evidenţiază contribuţia pe care Polonia a exercitat-o în această perioadă la nivel instituţional dar şi cultural asupra Moldovei. Invocarea unui număr important de personalităţi ale culturii medievale româneşti are tocmai rolul de a releva influenţa mediului intelectual polonez din secolele al XVI-lea – al XVII-lea.

Partea cea mai consistentă a lucrării este cea consacrată stăpânirii Austriei asupra Bucovinei. Ea cuprinde nu numai o descriere a „infiltrării" polonezilor în Bucovina dar şi o incursiune în istoria Europei Centrale şi de Est, a relaţiilor dintre Polonia şi cele două mari puteri vecine: Rusia şi Austria, respectiv a influenţelor pe care aceste două state le-au avut asupra crizelor prin care a trecut statul polon. Pe lângă problema demografică, respectiv afluxul înregistrat în perioada amintită, atenţia autorilor este concentrată apoi asupra contribuţiilor pe care polonezii le-au avut asupra dezvoltării economice şi spirituale a provinciei amintite. Deşi acesta este obiectivul principal al lucrării în ansamblul ei, nu este ignorat nici procesul de deznaţionalizare al românilor din partea de Nord a Moldovei, desfăşurat mai ales după 1848. Momentele tensionate dintre cercurile politice româneşti şi cele poloneze din anii 80 ai secolului al XIX-lea nu sunt ignorate nici ele.

Capitolul al treilea intitulat: „Minoritatea poloneză în Bucovina (1918-1944)" începe cu prezentarea rezoluţiei adoptate de Consiliul Naţional Polonez din Bucureşti prin care se exprima adeziunea necondiţionată la unirea Bucovinei cu România. Chiar dacă, în general, politica guvernului român faţă de minorităţi, în acea perioadă, este evaluată în mod pozitiv, tendinţele unor funcţionari de a încălca anumite drepturi ale polonezilor nu sunt ignorate. Autorii insistă apoi asupra loialităţii polonezilor faţă de statul român, acţiuni cum au fost cele ale unor militari polonezi din anii '20 care afirmau că stăpânirea României asupra Bucovinei este provizorie fiind izolate. Referirile la istoria Europei nu lipsesc nici din acest capitol. Anul 1939 este prezentat în tot tragismul său atât pentru statul român cât şi pentru cel polonez. Atitudinea României faţă de refugiaţii polonezi din septembrie 1939, colaborarea dintre armatele celor două state împotriva Germaniei sunt noi ocazii pentru a se ilustra existenţa unor relaţii bune româno-polone chiar şi în situaţii de criză.

Cu ajutorul unor statistici care demonstrează o bună documentare, în capitol IV ne este prezentat fenomenul masiv al repatrierilor, produs după 1947. Destinul tragic al Mariei Lesiecko este invocat pentru a exemplifica dramatismul situaţiei unor polonezi din România, în timpul regimului comunist. Ar fi fost, poate, utilă şi o analiză în care să se evidenţieze atitudinea polonezilor din România în timpul regimului comunist dar şi pătrunderea unor reprezentanţi ai acestei etnicii în structurile partidului comunist (dacă a fost cazul).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După o adevărată incursiune în istoria Bucovinei, Florin Pintescu şi Daniel Hrenciuc se opresc în ultimul capitol asupra situaţiei economice, politice şi culturale a polonezilor din România după 1989 şi la obiectivele acestei comunităţi dintre care unul deosebit de ambiţios este acela de a realiza o punte de legătură între Polonia şi România. Se poate observa aici şi o admiraţie pentru modul în care statul român a rezolvat problema minorităţilor.

Rod al unei cercetări ample, cu numeroase incursiuni în arhive, trimiteri la un număr important de ziare, reviste şi publicaţii poloneze mai puţin accesibile publicului românesc, lucrarea de faţă este un demers istoriografic util şi interesant.

Liviu Brătescu

I. KARA, *Obştea evreiască din Bacău* (*La collectivité juive de Bacău*), Bucureşti, Editura Hasefer, 1995, 220 p.

Dans le cadre de la collection dédiée à l'histoire des communautés juives de la Roumanie (collection dans laquelle a été publié le premier volume concernant la ville Podul Iloaiei), nous signalons ce deuxième volume, édité par la maison Hasefer et sous l'égide de la Fédération des Communautés Juives de la Roumanie; le livre a comme auteur l'historien et écrivain I. Svarţ Kara (en tant qu'historien, outre le volume dédié aux inscriptions en hébreu publié en 1994 par l'Académie roumaine filiale de Yassy, il faut mentionner sa contribution aux volumes de la collection de documents concernant l'histoire des Juifs de la Roumanie) et la structure suivante: sommaire, avant-propos signé par l'académicien N. Cajal („Nous espérons que cette collection comprendra aussi d'autres monographies, facilitant ainsi la présentation objective de l'authenticité juive et contribuant ainsi au rapprochement entre les hommes"), les sections A-H (intitulées: *L'évolution démographique des Juifs de Bacău. La participation à la vie économique. Les relations avec la population roumaine; La communauté israélite de Bacău dans son évolution; Les associations d'assistance mutuelle et d'autres sociétés fondées par les Juifs; Le mouvement sioniste; Les Juifs de Bacău dans les années dures de la guerre et des lois raciales. Les Juifs de Bacău après la guerre; Aspects de la vie spirituelle*; Annexes; Épilogue).

Le livre contient des analyses détaillées concernant la vie des Juifs de Bacău, analyses fondées sur des documents et des pierres tombales, des oeuvres littéraires et scientifiques, des mémoires, des périodiques; les analyses sont rigoureuses et les dates statistiques sont largement utilisées et cela concernant toute la période ayant comme point de départ le commencement du XVIII-ième siècle; dans une longue période la proportion de la population juive de Bacău a été de 40% du total de la population; sont pris en considération tous les aspects de la vie sociale et économique (il y avait un grand nombre d'artisans juifs, spécialisés en diverses branches et très bien organisés); ne sont pas négligés les aspects de la vie religieuse, littéraire, celles concernant les écoles, les rapports avec la population majoritaire; sont mentionnées les personnalités juives provenant de Bacău, ceux qui ont participé à la guerre d'indépendance et aux campagnes de la première guerre mondiale, les mesures contenues dans les lois raciales, la massive émigration après 1944.

Les annexes (I-VII) contiennent des documents, par exemple: des statuts des sociétés philanthropiques, une liste des livres en hébreu publiés jusque 1900.

Ayant des reliures suggestives, imprimé en conditions graphiques excellentes, avec des dizaines d'illustrations (pierres tombales, pages de divers livres sur les Juifs de Bacău, photos des participants à la guerre de 1877, des communiqués de la Communauté des Juifs de Bacău, pages des gazettes juives, textes des dispositions raciales – par exemple le communiqué de la Police de Bacău – page 165 – sur l'obligation de porter un signe distinctif pour la population juive, des photos des acteurs juifs ou d'autres personnalités juives, des calendriers, des affiches), avec la bibliographie indiquée dans les 325 notes en bas des pages, rédigé avec la préoccupation pour le détail qui caractérise tous les écrits historiques de l'auteur, le volume nous offre l'image de tous les aspects de la vie juive de Bacău, vie sur laquelle l'auteur écrit: „Dans la ville situé sur Bistritza, <le monde juif> este un notion en voie de disparition..." (p. 195).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Il n'y a pas d'erreurs d'imprimerie, exceptant celle de la page 17, dans laquelle la date du traité d'Adrianople nous est indiquée 1828 (au lieu de correctement 1829).

Le livre n'a pas d'index et ni une liste des illustrations et ce sont les seules critiques qu'on peut formuler à l'adresse de l'auteur.

Le livre sera certainement un instrument utile pour les spécialistes et présentera aussi un vif intérêt pour ceux qui voudront se remémorer leur propre passé ou qui voudront mieux connaître la complexité de la vie juive pendant plusieurs siècles dans un ville moldave.

Betinio Diamant

Römisch-Germanisches Museum Köln, Westerman, 9 Auflage, 1999, 128 p.

Aşa cum la Trier se găseşte cel mai important monument roman de pe teritoriul Germaniei (Porta Nigra), la Köln, chiar lângă Dom, se află cel mai important muzeu romano-germanic de pe teritoriul Germaniei, redeschis în data de 4 martie 1974 şi dedicat perioadelor romane şi merovingiene ale oraşului Köln.

Lucrarea se deschide cu un plan al muzeului şi cu identificarea diferitelor săli şi a colecţiilor pe care le deţin. Este însoţită de bogate ilustraţii alb-negru şi în culori: clădirea muzeului, obiecte din perioada preistorică, capul lui Augustus din sticlă, inscripţie în onoarea lui Nero din anul 67 d.H., piatra de mormânt a lui Marcus Valerius Celerinus şi a soţiei sale Marcea Procula, din perioada 100-110 d.H., piatra de mormânt a lui Titus Flavius Bassus din perioada 90-100 d.H., podoaba de bronz reprezentând zeităţi, măşti, vase, cupe, statui, camee cu imaginea lui Augustus, brăţări, obiecte din perioada creştină, celebrele mozaicuri din acest muzeu – unul dintre ele denumit mozaicul lui Dionisos –, picturi murale, obiectele din fildeş, monede cu chipul împăratului Postumus.

În capitolul intitulat „Împăraţi, războinici, consuli" se face un istoric al oraşului Köln în perioada care începe cu ocupaţia romană, fiind citat ca sursă în special Tacitus. Vechea aşezare a fost ridicată la gradul de colonie în anul 50 d.H. de împăratul Claudiu, Colonia Agrippinensia şi este legată de multe evenimente din vieţile împăraţilor romani cât şi de raporturile dintre militarii romani şi populaţiile germanice supuse.

Într-o excelentă condiţie grafică, cartea este alcătuită din articolele mai multor autori având ca obiect: o prezentare propriu-zisă a muzeului şi a istoriei alcătuirii sale (se arată cum s-a pornit de la diferite colecţii şi cum s-a ajuns la actuala clădire monumentală, una din cele mai importante fiind cea din 1941 când a fost descoperit mozaicul denumit Dionisus), descoperirile preistorice, întemeierea coloniei şi evenimentele istorice care au urmat, viaţa economică a coloniei (comerţul, meseriaşii), obiectele de ceramică ca oglindă a vieţii economice „Keramik – Spiegel der Wirtschaft", industria sticlei, zeii şi cultul, începuturile creştinismului, obiectele de podoabă, mozaicurile şi picturile pe perete (constituie de fapt punctul de atracţie al muzeului; am aminti că, în privinţa mozaicurilor romane, probabil cele mai importante există în Muzeul din Tunis), lumea morţilor (obiectele găsite în morminte), monedele, istoria, descoperirile arheologice de-a lungul săpăturilor care au fost făcute în oraşul Köln.

Atât Porta Nigra, cât şi celelalte monumente romane din Trier (precum băile romane refăcute), cât şi Muzeul romano-germanic din Köln sunt mărturii care dau ocazia contemporanilor de azi să-şi facă o imagine a ceea ce a fost procesul de confruntare violentă, dar şi de asimilare şi amalgamare între două lumi: cea romanică şi cea germanică, piloni ai civilizaţiei şi culturii europene.

Betinio Diamant

Muzeul evreiesc din Frankfurt, Jewish Museum, Frankfurt am Main, Prestel Museum Guide, 2002, 112 p.

Recent publicatul ghid de prezentare a Muzeului evreiesc din Frankfurt, într-o excelentă condiţie grafică şi cu multe ilustraţii în culori (dintre acestea: câteva imagini parţiale ale Palatului Rothschild, în care se află sediul acestui muzeu; o imagine a sălii cu obiecte referitoare la istoria

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evreilor din Frankfurt în perioada 100-1800, un plan din 1628 al oraşului Frankfurt în care se vede şi vechiul cartier evreiesc, o imagine din expoziţia cu titlul „Viaţa în ghettoul din Frankfurt", imaginea unui candelabru pentru Hanuca, diferite obiecte de îmbrăcăminte, obiecte de cult, pagini din Talmud, imagini din perioada nazistă; mai există un al doilea muzeu evreiesc în Frankfurt, de mai mică importanţă, prezentat în lucrarea la care ne referim), se referă la muzeul situat în fostul Palat Rothschild şi are următoarea structură: sumarul, o introducere care se referă atât la istoria acestui muzeu cât şi la istoria evreilor din Frankfurt, capitolele lucrării intitulate *Evreii în Frankfurt în perioada 1100-1800* (temele tratate: evoluţia spre formarea unui ghettou din Frankfurt, autoadministrarea, animozitatea faţă de evrei), *Viaţa evreiască – ritualurile evreieşti* (temele tratate: fundamentul spiritual al iudaismului, sinagoga, Tora, viaţa evreiască, sabatul şi sărbătorile), *Evreii în Frankfurt în perioada 1800-1950* (teme tratate: iluminismul şi educaţia, emanciparea şi excludere, probleme de integrare, probleme de identitate, antisemitism, asimilare şi identitate, persecuţie, viaţa după 1943), *Muzeul uliţei evreieşti* (temele tratate privesc viaţa din ghettoul care s-a numit „Uliţa evreiască" şi se referă la muzeul care a fost distrus în 1938 în locul căruia a fost înfiinţat cel de-al doilea muzeu la care ne-am referit mai sus şi care este denumit Memorialul Börneplatz).

După comunitatea evreiască din Berlin, cea din Frankfurt a fost a doua ca importanţă, atât prin numărul membrilor ei, cât şi prin activităţile economice şi culturale, cât şi prin personalităţile care au reprezentat-o.

Astăzi, după al doilea război mondial, Frankfurtul reprezintă unul din centrele importante ale vieţii evreieşti din Germania.

Câteva date conţinute în Ghid (versiunea engleză): muzeul a fost deschis în 1888, având ca predecesor Muzeul Antichităţilor Evreieşti care a existat între 1922-1938; în 1922 a fost deschis Muzeul din Börneplatz; Muzeul Rothschild a fost construit între 1820-1821 de arhitectul Johann Friederich Christian Hess; în 1846 Muzeul a fost cumpărat de baronul Mayer Carl von Rothschild, apoi clădirea devine bibliotecă publică, după 1945, bibliotecă municipală şi universitară, iar în 1980 Consiliul municipal votează ca în această clădire să fie înfiinţat un muzeu evreiesc; în raport cu comunităţile evreieşti din Köln, Mainz, Worms, Speyer, cea din Frankfurt a apărut relativ târziu, iar în anul 1241 a avut loc un pogrom şi au urmat persecuţiile şi masacrele legate de Cruciade; în secolul XIV a apărut ghettoul cu uliţa evreiască, iar în secolul XVI Frankfurtul a devenit oraşul cu cea mai mare populaţie evreiască din Germania; în secolul XVII-XVIII au loc încercările de convertire forţată a evreilor la creştinism; în 1800 erau 3.000 de evrei în Frankfurt, 4.500 în 1823, 5.000 în 1847 şi 7620 în 1864 când formau 10% din populaţia oraşului; mişcarea din 1848 (adunarea naţională care a avut loc în Paulskirche din Frankfurt a avut ca rezultat proclamarea drepturilor cetăţeneşti pentru evrei, proclamare pusă în practică în 1864 pentru evreii din Frankfurt şi pentru restul evreilor din Imperiul German 1869/71). În timpul primului război mondial evreii au participat la lupte în armata Germaniei având dreptul de a fi deserviţi de proprii slujitori de cult (rabinii), după primul război mondial şi până la venirea la putere a lui Hitler în 1933, viaţa evreilor din Frankfurt ca şi din întreaga Germanie a cunoscut o puternică dezvoltare pe toate planurile, nelipsind însă nici în perioada Republicii de la Weimar manifestările de antisemitism cu obişnuitele sloganuri despre „Conspiraţia evreiască internaţională" şi „hegemonia evreiască", în 1925 trăiau 30.000 de evrei în Frankfurt; printre personalităţile evreieşti din acea perioadă provenind din Frankfurt se numără şi atleta Helena Meyer, care a câştigat o medalie de aur la Olimpiada din Berlin din 1936; La Frankfurt, la Colegiul evreiesc denumit Freies Jüdisches Lehrhaus, a predat şi Martin Euber; în 1941 a fost impusă obligaţia purtării stelei galbene, în octombrie 1941 au început deportările şi, între 1941-1944, 11.000 de evrei au fost deportaţi din Frankfurt (mulţi emigraseră înainte de această dată), în 1945 a început procesul de refacere a comunităţii evreieşti din Frankfurt odată cu întoarcerea primilor supravieţuitori. Ghidul are şi un index de materii.

Betinio Diamant

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Globalism şi dileme identitare. Perspective româneşti. Culegere de studii editată de ALEXANDRU ZUB şi ADRIAN CIOFLÂNCĂ, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2002, 320 p.

Volumul de faţă are parte de o nemeritată şi inexplicabilă lipsă de ecou, ce poate fi pusă pe seama unei interdisciplinarităţi greu accesibile, dar poate şi pe cea a unui public infim, invers proporţional cu grupajul divers de discipline, metode sau tipuri de discurs ce analizează problematica globalizării. Observaţia macro, că această carte a venit puţin prea devreme pentru maturitatea pieţei intelectuale româneşti, poate fi completată cu o menţiune: circulaţia studiilor ar fi fost o reuşită aproape certă dacă în spatele ediţiei ar fi existat o editură cu o reprezentare mai performantă la nivel naţional.

Studiile, grupate în trei părţi, *Discursul identitar sub impactul globalismului*, *Identităţi în (de)construcţie* şi *Secvenţe istoriografice*, au fost redactate cu ocazia Congresului Internaţional de Ştiinţe Istorice, desfăşurat la Oslo, în 2000, în cadrul căruia s-a manifestat un interes special pentru discursul identitar în relaţia sa cu mainstream-ul contemporan.

În dezbaterea publică, „globalizarea" şi „identitatea" sunt noţiuni care comportă numeroase precauţii de abordare. Este cazul unei moşteniri tensionate legate strâns de naţionalismele generative ale secolului XIX, eşuate în veacul următor în forme extremiste şi în xenofobii. Una dintre întrebările importante la care grupajul de studii avansează câteva răspunsuri este dacă cele două noţiuni, „globalizare" şi „identitate", sunt antogoniste sau complementare. Perspectiva strict istorică este oferită în studiul *Nation et identité ethnoculturelle à l'epoque de la globalisation*, în care Alexandru Zub surprinde destinul contradictoriu al conceptului de „naţiune" pe parcursul ultimelor două secole, încadrat analizelor modernităţii. Autorul observă că problema esenţială a Europei zilelor noastre este maniera de articulare a voinţei de integrare, din punct de vedere economic şi politic, în diversitatea sa culturală. „Naţiunea, cultura şi identitatea" formează o triadă pusă astăzi în discuţie şi care generează interogaţii provocatoare: cum se explică brusca revenire a naţiunii? Este această întoarcere la tribalismul premodern un indicator de post-modernitate? Febra identităţii semnifică un eşec al proiectelor ecumenice sau o revoltă a diversităţii în faţa uniformizării, a particularului în faţa tiraniei promovate de general? Sau avem cumva parte de o reactualizare accidentală a trecutului în prezent, o „ediţie revăzută şi adnotată" a ideii naţionale? Acestea ar fi chestionările de la care se pleacă în formularea unor posibile explicaţii pentru resuscitarea naţionalismelor est-europene în anii '90, sau în formele dezvoltate în Occident sub impactul fluxului de emigranţi.

O succintă punere în temă aflăm în articolul co-semnat de Nicoleta şi Cătălin Turliuc, *Provocările şi efectele mondializării*, în care se aduc câteva salutare lămuriri semantice ai termenilor de „globalizare", de sorginte anglo-saxonă şi cea a francofonului „mondializare". Mai reţin atenţia informaţiile furnizate despre precedentele procesului de globalizare şi observaţiile cu titlu de inventar despre gradul actual al mondializării sau despre beneficiarii şi perdanţii procesului.

Seria studiilor de referinţă este deschisă de Sorin Antohi cu *Romania and the Balkans. From geocultural bovarism to ethnic ontology*. Parte a unui proiect mai amplu, început în *Exerciţiul distanţei. Discursuri, societăţi, metode* (1998), amintit insistent în cele trei cărţi de convorbiri cu Adrian Marino, Mihai Şora şi Alexandru Zub, apărute la editura Polirom, studiul este, în fapt, prima circumscriere teoretică sistematică a ceea ce autorul numeşte „al treilea discurs" – identificarea unei soluţii de colaborare şi de sinteză între cele două orientări ideologice fundamentale ale culturii române: „autohtonism" (primul discurs) şi „europenism" (al doilea discurs). Lucrarea, prezentată drept schiţă preliminară a unei cărţi care la rândul ei va stârni cu siguranţă un mare interes, *Romania: A Symbolic Geography*, se înscrie într-un *trend* al ultimilor douăzeci de ani, în special caracteristic spaţiului anglo-saxon, deschis de celebra „Orientalism. Western Conception of the Orient" (1978) a lui Edward Said, dar până acum fără aplicaţii notabile în România. Intenţia lui Antohi este să arate în ce mod intelectualii români, academicieni, scriitori, artişti şi politicieni şi-au imaginat spaţiul balcanic şi cum şi-au reprezentat legăturile ambivalente cu această parte a lumii de-a lungul a două secole, analizând ciclurile succesive de balcanizare, debalcanizare şi rebalcanizare, cât şi strategiile complementare, includere, afinitate şi sublimare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În aceeași perspectivă al cărei mentor este Antohi se situează Mihai Chioveanu cu studiul *Clashing responses toward a peaceful conquest. Center and periphery in the European modernization*. Autorul prinde într-o analiză comparativă politicile și ideologiile „anti" vest, negațiile estice ale vestului, transgresând granițele naționale, privind spre răsăritul Europei ca un întreg, care nu este divizat în regiuni distincte. Deși consideră că există răspunsuri mai mult sau mai puțin sincrone, ilustrative pentru politicile și ideologiile estice, autorul subliniază că nu emulația, contagiunea sau imitarea vestului de către est este modelul ideologic cel mai indicat ca explicație în acest proces. Perfect antitetice, răspunsurile negative sau pozitive reprezintă de fapt cel mai cuprinzător fenomen în viața politică modernă a Europei răsăritene.

O analiză bazată pe date comparative a naționalismelor est europene în contextul politicilor de extindere a Uniunii Europene întâlnim în studiul semnat de Alina Mungiu-Pippidi și Denisa Mândruță, *Ready for Europe? Deconstructing national identity, nationalism and ethnic conflict in post-communist Europe*.

Statele candidate la UE au o moștenire și experiențe istorice diferite. Potrivit clasificării lui Peter Sugar (1978), numai Cehia a experimentat naționalismul tipic burgheziei vestice, în timp ce Polonia și Ungaria au avut parte de un naționalism „aristocratic", România, Grecia și Turcia de unul „birocratic", iar Serbia și Turcia de unul „popular". După procesul omogenizării sociale întreprins de comunism și depersonalizarea societăților est europene, apare întrebarea ce determină identitatea națională în prezent și cum influențează identitatea orientările față de minorități, față de țările vecine și proiectul instituțional al integrării europene. Cu instrumentarul psihologiei sociale excelent articulat și pus în aplicare descoperim date surprinzătoare despre „identitățile multiple" ale românilor ori despre percepția conflictului etnic dintre majoritatea românească și minoritatea maghiară sau euro-optimismul.

Asemănător în ceea ce privește abordarea, rezumându-se strict doar la perspectiva psihologiei sociale, fără orizontul științelor politice al Alinei Mungiu-Pippidi, este studiul *Stereotype „weight" in the spotlight of ethnic labeling*, semnat de Luminița Iacob și Ovidiu Lungu. Globalizarea provoacă o serie de întrebări la care autorii răspund recurgând la instrumentarul de analiză a cogniției sociale: există soluții aplicabile dincolo de contextul economic? De ce apar tendințele separatiste etnic mai ales când eforturile de globalizare și integrarea cresc? Cât de mult suntem conduși de stereotipurile noastre când evaluăm identitatea noastră sau a celorlalți?

Un studiu binevenit pentru actualitatea sa românească este semnat de Adrian Cioflâncă, *Tentații neopopuliste în Europa de Est*, probabil cea mai cuprinzătoare și sistematică analiză comparativă a fenomenului din seria preocupărilor românești. Dacă noțiunea de populism este mai larg cunoscută, cine sunt și ce vor actorii neo-populismului? Varianta „neo" este una mai rafinată, își disimulează aproape perfect radicalismul, și este practic o adaptare la mutațiile politice și mai ales cele socio-culturale, apărute la partidele din sistem sub presiunea extinderii europene. Pentru a supraviețui, acestea sunt puse în situația de a căuta noi formule de supraviețuire politică, bazându-se pe o retorică neconvențională, imediat adaptată la context. Rezultatul, deși mai „soft", nu este mai puțin periculos, concluzionează Adrian Cioflâncă.

Provocator este articolul propus de Dragoș Petrescu, *National vs European identity. The 1999 Romanian controversy over alternative history textbooks*. Dezvoltarea unei culturi politice democratice nu se poate realiza fără participarea procesului de învățământ. Numai că aici s-a dezvoltat un cerc vicios. Cultura istorică deplin fortificată în culorile național-comunismului, utilizată cu nonșalanță de vulgarizatori, are prea puține șanse să fie destructurată în absența sprijinului instituțional în care domină aceiași colportori. Așa se face că prima încercare reformatoare în domeniu, de a aduce pe piața manualelor discursuri alternative, a fost considerată „anti-națională" și ulterior o acțiune destinată semi-eșecului. Or, respingerea narațiunilor plurale despre trecut echivalează cu o respingere a culturii dezbaterii, generatoare, de regulă, a unei societăți democratice. Dragoș Petrescu susține că discuția instituțională a rostului manualelor alternative reflectă o alta, mai tensionată, din câmpul academic, în care probleme precum antisemitismul românesc, naționalismul, fascismul, național-comunismul și postcomunismul sunt departe de a fi clarificate în mod responsabil.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Subiecte interesante de lectură, complementare studiilor enumerate mai sus, oferă şi Albert P. van Goudoever (*International moral globalization: the case of human rights*), Daniel Şandru (*Global politics. Beyond the nation-stat?*), Gheorghe Theodorescu (*La Roumanie et le défi de la globalisation*). La acestea se adaugă un remarcabil excurs istoriografic – Gh. Platon (*L'Historiograhie roumaine dans le contexte de la mondialization*), Gh. Cliveti (*Congresul de la Viena şi ordinea europeană. Preliminarii la o nouă abordare istoriografică*), Andrei Corbea (*Identität – Akkulturation – Assimilation. Karl Emil Franzos auf der Suche der jüdischen Identität*), Lucian Leuştean (*România, Conferinţa de pace de la Paris, 1919-1920, şi globalismul american*), Simona Corlan-Ioan (*Imaginarul în construcţia identitară colectivă africană*), dar şi ineditul studiu propus de Augustin Ioan (*Naţional versus local şi regional: arhitectura interbelică şi chestiunea identităţii*).

Mihai Chiper

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Hrisovul". Buletin al Facultății de Arhivistică – București, serie nouă, tom III, 1998, 195 p.

Cel de-al treilea tom din noua serie a revistei Facultății de Arhivistică din cadrul Academiei de Poliție „Alexandru Ioan Cuza" București debutează cu un medalion închinat de Ștefan Ștefănescu memoriei lui Constantin Velichi, *Un mare slavist român*, ce s-a stins din viață în anul 1997 cu puțin înainte de cea de-a 85-a aniversare. Excursul biografic ne dă imaginea unei cariere științifice de excepție care poate fi văzută ca o punte între două istoriografii, românească și bulgară. Maria Dogaru anunță în acest număr inițierea rubricii intitulate *Dascăli și absolvenți ai Școlii (Institutului) de Arhivistică*. Paul Cernovodeanu, licențiat în 1950 al acestei instituții de învățământ – prin formația sa de arhivist dovedindu-se în permanență atașat de valorificarea surselor documentare –, este prima personalitate evocată în această nouă secțiune.

Constantin Burac prin studiul *Ținutul Neamț. Apariția și evoluția lui până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, deschide consistenta rubrică de *Studii și articole*. Din păcate titlul nu reflectă conținutul, autorul insistând asupra evoluției acestui ținut doar până la sfârșitul veacului XV. Organizarea contribuțiilor în interiorul acestei secțiuni nu urmează un criteriu cronologic. Continuările studiilor: *Instituții ale României moderne. Legea instrucțiunii publice din 1864 și începutul aplicării ei (II)* semnat de Nicolae Isar și *Istoria României în arhivele rusești: aspecte ale politicii interne și externe românești în toamna anului 1938 (II)* (Ilie Seftiuc) sunt urmate de cel al Ecaterinei Anton, *Organizarea breslelor din Baia Mare și Cluj în secolul al XVII-lea*. Având la bază izvoarele documentare și narative ale vremii, Pavel Mircea Florea ne conduce în istoria *Vehicolelor cu roți folosite în Țara Românească în secolele XIV-XIX*. Cum era și firesc pentru revista unei școli de arhivistică, semnalarea și valorificare surselor documentare ocupă un spațiu amplu în economia publicației. Olga Cicanci aduce la lumină câteva *Izvoare grecești privind istoria României: Gheorghe Palamed*, iar Maria Dogaru împreună cu Maria Dragomir *Diploma de înnobilare a lui Nicolaus Olahus din 1548*.

Secțiunea *Note, comentarii și instrumente de lucru* este circumscrisă temei largi a punerii în valoare a izvoarelor scrise. În acest context, Lidia Prisecaru menționează *O carte rară străină în biblioteca documentară a Arhivelor Naționale* și o lucrare de mare valoare bibliofilă, istorică și literară, cea a italianului Stefano Guazzo, intitulată *Dialoghi piacevoli*, tipărită la Veneția în 1587. Mai este semnalată Olimpia Guțu cu *Manuscrise slavone de redacție românească păstrate în biblioteca Mănăstirii Zograf*.

Recenziile și prezentările alcătuiesc ultimul segment al publicației propunând dezbaterii noi apariții editoriale pe teme diverse de istorie românească.

Marius Chelcu

„Codrul Cosminului", Universitatea „Ștefan cel Mare" – Suceava, serie nouă, 3-4 (13-14), 1997-1998, 472 p; 5 (15), 1999, 535 p.

Publicația Facultății de Istorie de la Universitatea „Ștefan cel Mare" din Suceava, continuatoare a unei reviste istorice de tradiție, se distinge printr-un sumar generos, asigurat de un amplu spațiu editorial. Primul fascicol supus examinării se deschide cu editorialul *Scrisoare de la Ștefan cel Mare și Sfânt* semnat de Mihai Iacobescu. Autorul într-o formă inedită, cu o evidentă încărcătură patetică, reia o mai veche temă, cea a restituirii simbolice a vremurilor de glorie politică a Moldovei din timpul domniei sfântului voievod. Rubrica *Studii* este cea mai consistentă a tomului, temele cercetate limitându-se la arealul est carpatic și îndeosebi la cel bucovinean,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acoperă toate perioadele istorice, de la arheologie preistorică şi antică: *Evoluţia habitatului uman în zona oraşului Suceava până la constituirea oraşului medieval* (Dumitru Boghian) şi rapoartele de săpătură întrunite în *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din aşezarea precucuteniană de la Târgu Frumos (jud. Iaşi)* (Nicolae Ursulescu şi Dumitru Boghian), până la rememorarea unor momente din istoria recentă, cum ar fi *Drama refugiaţilor bucovineni (1940-1941)* (Mihai Aurelian Căruntu). În cadrul aceleiaşi secţiuni au mai fost atinse şi subiecte de istorie medievală românească: *Aspecte istoriografice privind regimul fiscal al crescătorilor de vite din Moldova* (Mihai Lazăr). Analiza mecanismelor care au determinat-o şi formele de manifestare ale fiscalităţii reprezentând, aşa cum precizează autorul, un domeniu atins în repetate rânduri, atât în istoriografia străină cât şi în cea românească. Elementele ce au influenţat evoluţia fiscalităţii merită a fi cercetate acestea fiind, în general, modalităţi de manifestare ale puterii centrale pe plan intern, o transpunere în domeniul economic a unei autorităţi politice devenită efectivă după jumătatea veacului al XVI dar având, pentru Ţările Române, încă de la început, particularităţile generate de accentuarea dominaţiei Porţii. Olimpia Mitric continuă în acest număr studiul *Scriptorii, cărturari şi manuscrise în limba română din nordul Moldovei (sec. XVI-XIX)*, provenienţa manuscriselor şi tipăriturilor precum şi circulaţia acestora în Moldova medievală şi modernă reprezentând un domeniu investigat de autoare în numeroase articole şi volume. Contribuţiile *Limba română în Bucovina în perioada guvernământului militar* (Gheorghe Moldoveanu), *Evoluţii etno-demografice în Bucovina la sfârşitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea* (Mihai-Ştefan Ceauşu), *Evreii în Bucovina* (Constantin Ungureanu) şi *Daco-românism şi regionalism la românii din Bucovina, 1948-1949* (Ştefan Purici) sunt tot atâtea crâmpeie ale destinului nordului Moldovei intrat în componenţa monarhiei austriece.

Note şi comunicări, scurte intervenţii pe teme tot atât de variate ca şi cele cuprinse în registrul dedicat studiilor, compun cea de-a doua rubrică a fascicolei. Amintim dintre acestea *Drama refugiului Arhivelor Bucovinei*, în care Ioan Scripcariuc descrie destinul tragic al arhivelor de la Cernăuţi supuse de două ori, în 1940 şi 1944, refugiului în pripă, situaţii care i-au afectat starea de conservare. Tragedia s-a prelungit după 1945, în timpul ocupaţiei sovietice, prin cererea adresată României de a restitui toate fondurile de arhivă aparţinând teritoriilor intrate după război în componenţa Uniunii. Mircea Pahomi în *Biserici şi mănăstiri catolice din Siret, secolele XIV-XVI. Învăţământ catolic la Episcopia din Siret* surprinde ipostaza culturală a misionarismului catolic în Moldova cu urmări mai durabile decât acţiunile politice sau prozelitice. *Serbarea de la mănăstirea Putna din 1871 şi ecoul ei în presa bucureşteană* (Constantin Şerban) şi *Comemorarea lui Ştefan cel Mare la Putna şi Suceava în anul 1904* (George Ostafi) ne plasează în ambianţa ceremoniilor prilejuite de cinstirea memoriei marelui voievod, momente solemne stimulatoare ale sentimentului naţional.

Contribuţiile, unele cu un grad sporit de generalitate, reunite sub titlul *Viaţa culturală în Bucovina*, reuşesc să dea o imagine asupra faptelor de cultură ce au marcat trecutul Moldovei şi în special cel al Bucovinei. Două dintre acestea pun în lumină o personalitate marcantă a veacului XVII: *Mitropolitul Petru Movilă – 400 de ani de la naştere. Fiu al credinţei, ctitor de cultură* (Vasile Demciuc), *Petru Movilă – fiu credincios al neamului românesc* (Nicolae Cârlan), *Şcoala de la mănăstirea Putna din secolele XV-XVI* (Mircea Pahomi). Din aceeaşi rubrică mai menţionăm şi alte evocări *Ciprian Porumbescu – educator* (Vasile Vasile), *Aron Pumnul, ctitor al Bibliotecii învăţăceilor români gimnazişti din Cernăuţi* (Ilie Rad) sau *Nicolai Grămadă – toponomast* (Gheorghe Moldoveanu).

Rubrica *Documente* cuprinde semnalarea a *Două scrisori de la Eudoxiu Hurmuzaki păstrate în Arhivele sucevene* (Gavril Irimescu) şi documentele prezentate de Harieta Mareci sub titlul *1940 – Generaţia trădată (Teodor Balan: drama unui intelectual. Scrisori de la Radu Rosetti)*. Ultima secţiune a revistei este cea consacrată evidenţierii celor mai însemnate momente din *Viaţa ştiinţifică a Catedrei de Istorie de la Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava în perioada 1993-1997*.

Cel de-al cincilea număr al revistei, reunind în acelaşi registru tematic numeroase contribuţii ale cadrelor didactice de la universitatea suceveană, dar nu numai ale acestora, este deschis de editorialul *„Codrul Cosminului" o revistă de care este nevoie*, o pledoarie semnată de Dumitru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cucu, ce vine să marcheze importanța unei reviste care de-a lungul timpului s-a dovedit a fi un mijloc de recuperare perpetuă a trecutului Moldovei. Rubrica *Studii* acoperă o arie largă a preocupărilor începând cu cele de arheologie preistorică: *Așezările civilizației Cucuteni din bazinul Bahluiului* (Dumitru Boghian), *Unele aspecte ale ritualurilor funerare din aspectul Poienești rezultate prin cercetările de la Podoleni și Zvorâștea* (Mircea Ignat), *Recunoașteri arheologice în Podișul Sucevei* (Bogdan Niculică, Sorin Ignătescu, Dumitru Boghian). Mihai Lazăr continuă și în acest număr să prezinte unele aspecte din trecutul sistemului fiscal *Relații fiscale din Moldova medievală. Unele considerații privind sistemul de impunere*. Din același registru mai semnalăm contribuțiile: *Începutul colonizării Bucovinei în perioada administrației militare (1774–1786)* (Constantin Ungureanu) și *De la relații consulare la raporturi diplomatice între România și SUA – Eugen Schuyler* (Dumitru Vitcu).

În registrul notelor și comunicărilor regăsim intervenții de o mai mică amploare, izvorâte din dorința semnatarilor de a introduce în circuitul științific unele rezultate parțiale. *Decapajul mecanic în arheologie: utilizări și limite* (Nicolae Ursulescu) și *O seceră de bronz descoperită la Mihoveni (comuna Șcheia), județul Suceava* (Bogdan Niculică) sunt cele de preistorie. Olimpia Mitric ne semnalează valorile adăpostite în două așezăminte de cultură: *Fondul de carte veche de pe lângă Episcopia Hușilor (prezentare generală)* și *Fondul de carte veche de la centrul Episcopiei Romanului (prezentare generală)*. De asemenea, nici din acest număr nu lipsesc rubricile deja consacrate: *Viața culturală în Bucovina*, *Documente*, *Lucrări ale studenților*.

La sfârșitul fascicolei sunt reunite numeroase recenzii și note bibliografice oferindu-ne informații sumare despre noile apariții editoriale, multe dintre acestea datorate membrilor și colaboratorilor Universității „Ștefan cel Mare" din Suceava.

Marius Chelcu

„Studia Asiatica. Revue internationale d'études asiatiques/International Journal for Asian Studies", I, 2000, 1-2, 288 p.

O nouă revistă vine în întâmpinarea unor proiecte mai vechi, o revistă care își propune, după cum anunță și titlul, *Studia Asiatica*, să relanseze cercetarea academică românească în multiplele aspecte ale civilizațiilor orientale.

Deși au mai existat preocupări în acest domeniu, și exemplul concludent este dat de *Studia et Acta Orientalia* (apărută între 1957-1981), *Studia Asiatica* este, după cum declara și inițiatorii ei, Eugen Ciurtin și Mihaela Timuș, un spațiu deschis tuturor celor care se interesează de Asia: istorie în toate formele și pentru întreaga cronologie, literatură, știință, folclor și chiar politică, dintr-un spațiu cuprins între Egipt și Extremul Orient.

Studia Asiatica ne apare deci încă de la început (nr. 1-2/2000) sub cele mai bune auspicii, mai ales că din cadrul comitetului științific de patronaj fac parte nume sonore din marile universități, cu tradiție în domeniu, de la Paris, Bonn, Berlin, Göttingen, New Jersey, Tokyo etc., ca și, cum era și firesc, reprezentanți ai universităților românești de la Iași și București.

Articolele publicate în acest prim număr cuprind preocupări dintre cele mai diverse, de la omagii aduse unor orientaliști de prim rang de origine română, Anton și Liza Zigmund-Crebu, Arion Roșu, și el român expatriat, sau Ion Matei, personalitate creionată de Viorel Panaite (p. 22-47), la dificile incursiuni în texte sacre iraniene: *Le mihr yast est-il le mihr yast?*, de Eric Pirart, de la Universitatea din Liège, cu siguranță accesibile doar specialiștilor în domeniu (p. 77-115).

Un pionier al studiilor indiene la cumpăna secolelor XIX-XX, francezul Sylvain Lévi, și concepția sa asupra umanismului, văzut ca o alăturare a diversităților societăților umane, este subiectul de analiză al Annei Vergati, care tratează și diferențele sesizate de S. Lévi între umanismul de tip occidental și cel de factură orientală (p. 25-37).

Spațiul românesc și posibilele sale legături cu Orientul fac subiectul a trei articole deopotrivă de interesante. Primul dintre acestea pune în discuție participarea migratorilor alani la fondarea statelor românești, accentul fiind pus asupra Moldovei. Virgil Ciocâltan, semnatarul acestui studiu, bazându-se pe elemente de ordin lingvistic, onomastic, toponimic și pe o analiză atentă a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

izvoarelor, conchide că alanii au reprezentat un factor important al afirmării independenței noului stat față de puterile vecine sau față de foștii lor stăpâni, tătarii.

Descrierea drumului unui tânăr prelat secui, Alexandru Csoma de Korös, ne permite, grație lui Bernard le Calloc'h, să facem cunoștință cu realitățile românești din jurul anului 1820, ca și cu aspecte interesante din lumea sud-dunăreană, bulgară și greacă, în drumul spre căutarea obârșiilor neamului maghiar, în care se angajase, mânat de propria sa curiozitate, tânărul secui (p. 148-177).

Numele celui care a fost Nicolae Milescu Spătarul este fascinant și astăzi dacă cel care s-a aplecat de această dată asupra sa, Eugen Ciurtin, a crezut necesar să urmărească aici istoria și înțelesurile imaginii despre Asia, așa cum le-au păstrat și transmis memoria scrierilor despre lumea orientală. În acest context, teritoriul de la nordul Dunării de Jos apare ca un filtru ce interceptează civilizațiile asiatice deși, cel mai adesea, sub aspect militar. Prezența spătarului Milescu în mediul asiatic al secolului al XVII-lea este, după Leibnitz, „la plus grande affaire de nos temps". Reținatenția numeroasele și interesantele note de subsol care pot constitui un al doilea studiu subsecvent primului (p. 177-209).

O personalitate a studiilor asiatice, suedezul Stig Wikander și bibliografia sa, alcătuită de Mihaela Timuș, după toate regulile academice, se constituie într-un valoros material de informare pus la dispoziția cercetătorilor (p. 209-235).

Ignazio Dondolo este autorul unui articol (p. 133-148) care privește geneza, evoluția și viitorul legii civile în China, din cele mai vechi timpuri (400 i.Hr) – Fa ching – până în Evul Mediu – Ta ching lu – și epoca contemporană, când, din 1914 și până în 1986, s-au perindat numeroase coduri civile, din cauze ce țin de viața politică zbuciumată a statului chinez, probleme încă prezente prin existența a două state chinezești.

În apropiere de China, Turchestanul de Est și drumul mătăsii prind viață sub pana lui Vladimir Liščák (p. 115-131) care creionează tabloul unui activ comerț între China și Europa, ca și între China și India. Generic denumit „drumul mătăsii" (sintagma aparține lui Ferdinand von Richthoffen), această rută comercială a fost calea prin care se schimbau în același timp mătase, lână, aur, argint, lapilaszuli, obiecte din sticlă sau se intersectau diferite religii: creștinismul, budismul, islamismul sau religia mozaică.

În paginile revistei și-a găsit loc și o scurtă prezentare a *Asociației pentru studii tibetane*, cu obiectivele propuse. Henk Blezer remarca cu această ocazie și creșterea interesului pentru lumea asiatică, tradus în numărul de participanți la cel de-al doilea seminar internațional privind Tibetul.

O prezentare de carte (*Thirty-five years in the East*) a lui Johann Martin Honigberger și o impresionantă listă a donațiilor primite de *Studia Asiatica* întregesc imaginea unui prim volum de o înaltă ținută științifică, nu întâmplător în limbi de circulație internațională, cu un aparat critic bine întocmit și exhaustiv, cu câteva reproduceri de stampe și fotografii de epocă, activitate coordonată de Eugen Ciurtin și Mihaela Timuș din cadrul Centrului de istorie a religiilor a Facultății de Istorie de la Universitatea din București.

Marius Popa

„Analele Universității București", istorie, XLIX – 2000, 122 p.

Ultimul număr al revistei de istorie a universității bucureștene întrunește cinci studii acoperind o tematică variată. Gheorghe Zbuchea ne oferă prin studiul *The Istro-Romanians. Notes regarding their historical past* o schiță a destinului unei comunități etnice a cărei existență o aflăm astăzi la crepuscul, numărul membrilor acesteia fiind în ultimele decenii în continuă descreștere. Sub titlul *Tradiție și rațiune de stat. Considerații asupra politicii agrare a lui Frederic cel Mare*, Bogdan Popa inventariază principalele linii economice promovate de „regele sergent". Reconstituirea căilor prin care s-a reușit situarea Prusiei în vârful puterilor europene are la bază textele testamentelor politice redactate în 1752 și 1768. Se remarcă totuși că acel traseu nu a fost marcat de adoptarea unor măsuri novatoare, ci de atitudinea autoritară a regelui, dublată de supremația rațiunii de stat în argumentarea deciziilor politice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alin Ciupală ne plasează în câmpul unui perpetuu conflict, manifest sau de cele mai multe ori mascat, cel dintre *Masculin şi feminin în mediul social urban din Vechiul Regat, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea*. O istorie a feminismului în România se cere încă a fi scrisă şi chiar dacă titlul studiului nu reflectă întrutotul conţinutul, intervenţia se dovedeşte utilă şi integrată curentului din ultimii ani de a repune în discuţie această temă.

Formularea doctrinei „securităţii naţionale" în Statele Unite ale Americii în perioada postbelică reprezintă tentativa lui Bogdan Antoniu de a surprinde mecanismele adaptării politicii nord-americane la realităţile interne. Procesul a fost punctat de dorinţa reunirii printr-o viziune comună a unor entităţi cărora le lipsea conştiinţa naţională, dar şi de permanenta reevaluare a obiectivelor politicii externe menită să răspundă provocărilor antrenate de poziţia mereu ascendentă a Statelor Unite în plan internaţional. Pentru coerenţa discursului, acesta este organizat în jurul a trei teme: începând cu schiţarea evoluţiei gândirii politicii americane de la *interes naţional* la *securitatea naţională*, context ce a determinat o neîncetată acomodare a instituţiilor şi instrumentelor politicii externe americane la o doctrină a securităţii ca reflex al exigenţelor din perioada postbelică. Studiul ne oferă în final o perspectivă istoriografică a conceptului de securitate naţională.

Prin *Entre culpabilité et mythe. George Călinescu, un historien litteraire roumain pendant le régime communiste*, Gabriel Marin redescoperă ambianţa culturală a României totalitarismului comunist din unghiul relaţiilor politice, socio-profesionale şi simbolice care i-au punctat evoluţia în intervalul temporal 1944-1953. Autorul, urmărind atitudinea scriitorilor în relaţiile cu factorii comunişti de putere, distinge trei categorii de literaţi: cei care au aderat deplin la ideologia comunistă, cea a scriitorilor care au fost „seduşi" de Partidul Comunist prin imagine, în acest registru integrându-se şi George Călinescu, şi în cele din urmă cea a scriitorilor excluşi din viaţa culturală, opera lor fiind inadecvată noii ordini politici.

Revista îşi încheie sumarul cu observaţiile Evantiei Bozgan şi Ovidiu Bozgan asupra traseului restabilirii relaţiilor diplomatice româno-elene oscilând între interesul naţional şi politica de bloc.

Marius Chelcu

„Carpica", XXX, Muzeul Judeţean Bacău, 2001, 254 p.

Muzeul Judeţean Bacău şi-a fixat printre obiectivele sale unul deosebit de ambiţios: editarea unei publicaţii anuale care a ajuns în anul 2001 la a XXX-a apariţie. Iniţiată de primul director al muzeului Iulian Antonescu, primul număr al revistei *Carpica* a apărut în 1968. Chiar de la apariţie, ea s-a remarcat atât prin colaboratorii pe care i-a adunat în jurul său dar şi prin studiile publicate, ce nu au fost consacrate doar personalităţilor sau istoriei zonei Bacăului aşa cum se poate aştepta de la o revistă locală.

Numărul XXX se remarcă mai întâi prin faptul că articolele prezente abordează teme de la istoria antică până la cea contemporană, editorii preferând o concentrare a lor în două „grupaje": istoria românilor şi istoria universală.

Istoria antică este prezentă prin studiile lui Vasile Ursachi, Cristian Ioan Popa şi cel al lui Dan Gh. Teodor. Continuând mai vechile sale preocupări, profesorul Teodor reuşeşte în articolul „Romanitatea spaţiului carpato-nistrean" să convingă asupra importanţei cercetărilor asupra evoluţiei din regiunea vechii Dacii rămase în afara posesiunilor romane de la începutul secolului al II-lea dHr. După ce prezintă contribuţiile mai multor istorici pe marginea acestui subiect, autorul realizează o pledoarie convingătoare pentru caracterul romanic al culturilor succedate în zona amintită timp de un mileniu, ce nu ar fi putut fi menţinute doar ca o consecinţă a unor simple fenomene de aculturaţie.

Contribuţii interesante la cunoaşterea unor aspecte privind Evul Mediu românesc aduc în prezentul volum: Sergiu Ştefănescu, Anton Coşa şi Constantin Tofan. În timp ce Sergiu Ştefănescu face o analiză bine documentată în privinţa relaţiilor de proprietate asupra pământului în lumea satelor iar Anton Coşa pornind de la un document aflat în arhivele Vaticanului demonstrează importanţa desfăşurării Sinodului diecezan de la Bacău (1663) pentru comunitatea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

catolică locală, Constantin Tofan evidenţiază condiţiile interne şi externe ce au contribuit la declanşarea, în spaţiul românesc, în anii 1718-1719, a unui flagel (foametea) cu repercusiuni evidente.

Revoluţia de la 1848 a fost cercetată de un număr important de istorici români care au analizat cauzele, desfăşurarea şi consecinţele ei. Marius Rotar, pornind de la faptul că aspectele amintite sunt bine cunoscute, analizează în studiul său tipurile şi caracteristicile discursurilor ţinute în timpul revoluţiei. Atenţia autorului este concentrată în special asupra lui Simion Bărnuţiu şi a modului în care sunt construite intervenţiile acestuia din 2 mai 1848, în Catedrala de la Blaj, dar şi în zilele următoare. Printre explicaţiile pe care le găseşte Marius Rotar în privinţa audienţei lui Bărnuţiu sunt apelul la istorie şi repetata invocare a unui termen-cheie: moartea eroică. Atât latura practică a discursului politic cât şi caracterul moralizator-mobilizator sunt surprinse şi ele foarte bine.

La fel de interesant considerăm şi studiul Lăcrămioarei Marin consacrat unui episod din istoria mentalităţilor. După ce face o incursiune în literatura de specialitate, autoarea surprinde atitudinea bisericii şi a oficialităţilor statului de-a lungul timpului faţă de vrăjitorie precum şi legăturile ce au existat între intensificarea acestui fenomen şi momentele de criză ale creştinismului.

Cornel Vivi Cioaric se ocupă în studiul său intitulat „De la pacea de la Vasvár la asediul Vienei (1683). Ţările Române în contextul politicii otomane" de relaţia existentă în secolul al XVII-lea dintre Ţările noastre şi două imperii vecine: otoman şi habsburgic. Problema locului şi rolului românilor în cadrul problemei orientale este cercetată şi de Laurenţiu Stroe în „Principatele Române şi Problema Orientală (1797-1807)".

Rubrica „Varia" este alcătuită din articolele realizate de Anca Coroliuc, Sergiu Haimovici şi Daniel David.

Volumul de faţă cuprinde şi câteva recenzii aparţinând Lăcrămioarei Istina, Ioan Mitrea, Anton Coşa şi Elena Artimon consacrate unor lucrări de istorie antică (dar nu numai).

Dacă la subiectele deja amintite adăugăm pe cele tratate de Ioan Murariu, Ioan Ciută, Didi Alistar, Ioan Ungureanu, Andrei Lucaci, Gheorghe Cliveti, Marius Istina şi Gabriel Leahu putem spune că prin numărul XXX pe 2001 revista *Carpica* rămâne una din publicaţiile muzeale importante din zona Moldovei.

Liviu Brătescu

„Revue historique de droit français et étranger", Directeur Joseph Mélèze Modrzejewski, publiée avec le concours du Centre national de la recherche scientifique, Ed. Dalloz, no. 1, janvier-mars 2002, trimestrielle, 146 p.

Cunoscuta revistă de istorie a dreptului francez şi străin, fondată în 1855 şi având ca director pe profesorul Joseph Mélèze Modrzejewski, nr. 1, pe trimestrul I al anului 2002, are următoarea structură: sumar, articole, diverse, recenzii, cronică, informaţii diverse, lista lucrărilor trimise redacţiei revistei.

În rubrica articolelor sunt publicate două articole şi anume: 1. Articolul intitulat „Căsătoriile endogame în Egiptul elenistic şi roman" (căsătoriile endogame – între frate şi soră – existau din epoca ptolemaică şi au luat o mare dezvoltare în epoca romană; articolul este semnat de Silvia Bussi de la Universitatea de stat din Milano şi printre tematicile articolului se află cel referitor la documentaţia existentă în acest sens, la endogamia matrimonială şi transmisiune ereditară a bunurilor); 2. Al doilea articol se referă la o istorie a legilor privind represiunea abaterilor disciplinare în marina comercială a Franţei; este analizată perioada dintre Ordonanţa din 1681 şi Decretul din 7 noiembrie 1960 (momente intermediare: Codul disciplinar din 1852, Codul disciplinar din 17 decembrie 1926); procesul a fost, evident, cel de îmblânzire treptată a sancţiunilor disciplinare (dar a existat şi o perioadă în care, în zbuciumata perioadă a anilor 1940-1941, au survenit printr-un decret-lege şi printr-o lege modificări ale Legii din 17 decembrie 1926 în sensul lărgirii puterii căpitanului de vas şi înăspririi pedepselor).

În evoluţia legislativă importantă a fost renunţarea la pedepsele infamante (articolul este semnat de Marie-Hélène Renaut, profesor la Facultatea de Drept din Brest).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Titlurile articolului: *Un drept disciplinar original şi specific* (subtitluri: Vasul, un spaţiu de viaţă şi de muncă închis şi izolat; Oamenii sub constrângere – este citată afirmaţia atribuită lui Socrate în sensul că „există trei feluri de oameni, cei vii, cei morţi şi cei care pleacă pe mare"; Un sistem disciplinar particular, apropiat de sistemul penal); *Disciplina zilnică la bord* (subtitluri: Arta de a pedepsi în secolele XVII şi XVIII: pedepsele corporale pentru a da exemplu; Arta de a pedepsi în secolul XIX: pedepsele corporale aplicate în numele ordinii; Noul regim disciplinar al marinei comerciale în secolele XX şi XXI sau un alt fel de a pedepsi).

În finalul articolului autoarea se întreabă dacă trebuie păstrat specificul disciplinei maritime şi scrie: „Considerat mult timp ca o anexă a dreptului penal, regimul disciplinar al marinarului dispune de o certă autonomie după Decretul din 7 noiembrie 1966 care s-a străduit să realizeze, cum de altfel făcuseră şi înainte legile din 17 decembrie 1926 şi 3 septembrie 1941, un compromis între imperativele disciplinei şi voinţa de a umaniza sancţiunile în vederea creşterii valorii reformatoare a pedepselor"; tot în concluzii se constată o adevărată „eclipsă" a sistemului disciplinar în această materie; articolul prezintă importanţă, deoarece este vorba de o materie specială, în care se poate spune că, deşi necesităţile navigaţiei impun un anumit regim sancţionator, s-a trecut, totuşi, de-a lungul secolelor, de la „barbarie" la „civilizaţie".

Rubrica „Diverse" cuprinde două articole: primul se referă la Edictele de toleranţă din Franţa din secolul XVI, articol semnat de Monique Cuillieron şi al doilea articol se referă la instituţia Intendenţei aşa cum aceasta apare în lucrările de istorie a dreptului din Franţa, articol semnat de François-Xavier Emmanuelli.

Primul articol conţine în încheiere concluzia următoare: „În 1589, geniul politic, energia unui om, a lui Henric al IV-lea, a salvat monarhia şi regatul de haos" (în cuprinsul articolului se arată cum treptat protestanţii au fost admişi în funcţii publice, universităţi, şcoli, spitale, iar Henric al IV-lea a fost acela care a încununat acest proces, din raţiuni de stat; teza articolului a fost aceea că treptat şi prin diferite acte de stat, dar şi în practică, s-a ajuns la realizarea de drepturi şi pentru protestanţi ca cetăţeni ai Franţei, alături de majoritatea catolică).

Rubrica de recenzii se referă la prezentarea a 11 lucrări dedicate istoriei dreptului din Olanda, Franţa, Italia, Belgia şi cuprinde ca ramuri şi istoria dreptului bisericesc (menţionăm câteva dintre aceste lucrări: Edward Peters, *Limits of Thought and Power in Medieval Europe*, Ashgate-Variorum, 2001, XVII&344 p.; Xavier Martin, *L'homme des droits de l'homme et sa compagne, 1750-1850. Sur le quotient intellectuel et affectif du „bon sauvage"*. Bouère, Dominique Martin Morin, 2001, 280 p.; Éric Cusas, *Le statut de la noblesse en France et en Belgique*, précis de législation nobiliaire et héraldique, Préface par le comte Baudouin d'Ursel, 2e éd., Bruxelles, Bruylant, 2002, XII&288 p.).

Rubrica de cronică se referă la prezentarea unor lucrări referitoare la dreptul antic sub titulatura „drepturile cuneiforme" (unul din subtitluri se referă la lucrări privind pe Hittiţi. Hittiţii sunt menţionaţi se pare pentru prima dată în Vechiul Testament, în legătură cu regele David, Batseba şi Urie Hittitul, într-una din versiunile româneşti ale Bibliei denumit Heteul).

Ultima rubrică conţine diverse noutăţi, referitoare la al cincilea Concurs internaţional pentru atribuirea premiului Gérard Boulvert şi la Tezele de istorie a dreptului şi instituţiilor susţinute în Facultăţile de drept în anul 2001 (menţionăm unele din aceste teze: Bellagamba Ugo, *L'avocat à Marseille: praticien du droit et acteur politique, XVIIIe-XIXe siècles*, Aix-Marseille; Dionnet Jean-Pierre, *Le droit de pétition durant la Restauration, 1817-1830*, Poitiers; Servelo Jean-Jacques, Jean Boucher, *1550-1646, ou la théocratie révolutionnaire*, Aix-Marseille).

Betinio Diamant

„Revue historique de droit français et étranger", Directeur Joseph Mélèze Modrzejewski, publiée avec le concours du Centre national de la recherche scientifique, Ed. Dalloz, no. 2, avril-juin 2002, trimestrielle, pp. 147-260

Revista istorică de drept francez şi străin, nr. 2/2002, are următoarea structură: „Articole", „Diverse", „Recenzii", „Cronică", „Prezentări de reviste", „Informaţii diverse", „In memoriam", lucrări trimise la redacţia revistei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rubrica de articole cuprinde un singur articol semnat de Jacqueline Dumoulin având ca obiect reglementarea contravenţiilor comise în pădurile comunale supuse regimului forestier în secolul XIX.

Rubrica „Diverse" conţine două articole: unul referitor la sancţiunea care se aplica în sudul Franţei, în secolul XV, hoţilor şi femeilor adulterine şi care pedepse se aplicau „în ascuns" (obligaţia de a alerga în jurul castelului şi bătaia cu vergi, „ad currendum castrum et verberata cum virgis"); al doilea articol se referă la regulile care se aplicau în legătură cu anumite interogatorii (chestionarea de către preot cu ocazia confesiunii, de către judecător cu ocazia mărturisirii şi de către medic cu ocazia consultării).

Rubrica de recenzii conţine un număr de nouă recenzii şi acestea privesc lucrări referitoare la tortura judiciară, modul de a vota şi de a alege în timpul Revoluţiei franceze, biserica şi papalitatea în istoria dreptului, istoria justiţiei franceze de la Revoluţie până în zilele noastre, istoria instanţelor militare din SUA dintre anii 1775-1980.

„Cronica" se referă la sistemele de drept ale antichităţii şi conţine o listă de lucrări de specialitate publicate, colocvii şi congrese ţinute, de surse literare şi istorice, toate privind dreptul grec al antichităţii.

Rubrica privind revistele conţine prezentarea unora din materialele publicate în prestigioasele reviste de istorie a dreptului, printre care cunoscuta „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung", CXVI, 1999 (de altfel, este cunoscută ca fiind cea mai bună revistă de drept roman).

Rubrica de informaţii diverse se referă la diferite manifestări ştiinţifice ale Institutului de drept roman, Societăţii de istorie a dreptului.

Rubrica „In memoriam" se referă la Roger Vigneron (1937-2002) şi Wladyslaw Bojarski (1931-2000); sunt conţinute informaţii privind viaţa şi opera lor.

Betinio Diamant

„Zargidava", Revistă de Istorie II, editată de Societatea de Ştiinţe Istorice din Bacău, 2, 2003

Sumarul celui de-al doilea număr al publicaţiei „Zargidava" corespunde interesului manifestat de redacţie şi de colaboratorii săi pentru abordarea unor subiecte variate din istoria românilor şi din cea universală.

Intenţionând să aniverseze 120 de ani de la naşterea lui Vasile Pârvan, editorul a inclus în primele pagini ale revistei două articole semnate de Alexandru Zub şi Ioan Mitrea, dedicate vieţii şi activităţii marelui istoric. Profesorul Alexandru Zub insistă pe câteva aspecte ale formării intelectuale a lui Pârvan, pe contribuţia adusă de Nicolae Iorga la îndrumarea socioculturală a acestuia, dar şi pe militantismul de care a dat dovadă în scurta sa viaţă. La rândul său, profesorul Ioan Mitrea analizează, din perspectiva noilor descoperiri arheologice, valabilitatea unora dintre teoriile formulate de Vasile Pârvan privitoare la istoria geto-dacilor şi etnogeneza românilor, cuprinse în cunoscuta lucrare *Getica*.

Rubrica „Istoria Românilor" debutează cu un articol consacrat atestării documentare a unor ţinuturi cum ar fi: Iaşi, Cârligătura, Suceava şi Câmpulung dar şi evoluţiei din punct de vedere administrativ a acestora, în secolele XVIII-XIX.

O surpriză plăcută o reprezintă atenţia acordată vieţii politice româneşti din secolele XIX-XX şi activităţii unor personalităţi ce s-au remarcat prin transpunerea în practică a unor proiecte ce aveau ca obiectiv modernizarea societăţii româneşti (Mihai Vasiliu, *Liberalismul politic în România până la Marea Unire;* Liviu Brătescu, *Politica militară a guvernelor liberale 1867-1868, 1876-1888*; Jean Ciută, *Gh.I. Brătianu. Fişă biografico-politică*; Eduard Pavel, *Problema naţională în viziunea partidelor istorice: P.N.L şi P.N.Ţ.*).

Andrei Lucaci, continuând preocupările sale mai vechi axate pe iniţiativele diplomatice întreprinse de Grigore Gafencu, oferă noi amănunte despre activitatea pe care acesta a desfăşurat-o începând cu data de 21 decembrie 1938 la conducerea Ministerului de Externe. Autorul evidenţiază în studiul său eforturile depuse de Gafencu în perioada în care a fost şeful diplomaţiei româneşti pentru ieşirea României din izolarea politico-diplomatică în care se afla

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istoria contemporană este reprezentată în „Zargidava" şi de articolele lui Ion Agrigoroaiei, *Măsurile referitoare la modernizarea structurilor şi organizării economice din România, 1933-1940,* şi Gheorghe Buzatu, *Comuniştii de la Bucureşti la „judecata" Moscovei (1953).*

Secţiunea „Istorie Universală" cuprinde, pe lângă interesantul text subscris de Livia Liliana Silişteanu, *Simboluri sacre ale corpului uman,* însemnările Adrianei Leahu, ale lui Gabriel Leahu şi Viorel Cruceanu pe marginea unui subiect puţin abordat de istoriografia românească – problema colonială văzută ca sursă a conflictelor politice internaţionale de la sfârşitul secolului XIX (*Preliminariile conferinţei coloniale de la Berlin 15 noiembrie 1884 – 26 februarie 1885. Efemera antantă franco-germană; Un moment al confruntărilor coloniale pentru Sudanul Nilotic: tratatul anglo-congolez din 12 mai 1894. Ecouri diplomatice româneşti; Politici coloniale în Africa Neagră*).

Volumul se încheie cu o rubrică utilă activităţii didactice intitulat „Didactica şi istorica învăţământului" şi cu un grupaj consacrat notelor şi recenziilor.

Liviu Brătescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" ÎN ANUL 2002

Ca şi în anii precedenţi, activitatea ştiinţifică a Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" a avut, în 2002, un conţinut bogat şi forme variate de manifestare. Cercetătorii ieşeni au finalizat unele programe şi proiecte, au elaborat, editat sau coordonat un număr important de cărţi, au organizat şi participat la manifestări ştiinţifice şi au îngrijit apariţia unor periodice bine primite de specialişti. De asemenea, în 2002 cercetătorii Institutului nostru au acordat o atenţie specială investigaţiilor în arhivele din ţară şi străinătate, au publicat un număr sugestiv de studii sau articole şi au definitivat mai multe granturi naţionale şi internaţionale. La cele amintite mai înainte trebuie să adăugăm participarea istoricilor ieşeni la schimburile interacademice şi activitatea de îndrumare în cadrul doctoranturii efectuată de către şase membri ai colectivului nostru.

După cum se ştie, maniera de organizare a cercetării, adoptată de mai mult timp în Institutul „Xenopol", este aceea a programelor şi proiectelor. Fiecare program are o durată de execuţie variabilă, în raport cu tema abordată şi numărul de participanţi. Cititorii noştri au fost familiarizaţi de-a lungul timpului cu preocupările cercetătorilor ieşeni, motiv pentru care mai jos vom preciza doar programele încheiate şi cele aflate în lucru, insistând mai puţin asupra producţiei ştiinţifice generate de ele, care, în parte, se regăseşte în precedentele dări de seamă sau în celelalte componente ale prezentării de faţă.

Programe încheiate:

Programul 1, *Forme şi manifestări ale puterii în istoria românilor,* coordonat de prof. dr. Ştefan-Sorin Gorovei, c.p.I, cuprinde un singur proiect:

1.1. *Manifestări ale puterii suverane în Moldova medievală* (elaborat de prof. dr. Ştefan-Sorin Gorovei, c.p.I, şi Maria-Magdalena Székely (Gorovei), c.p.III.

Programul 2, *Construcţie naţională şi comunicare interetnică: alogeni în spaţiul românesc*, coordonat de prof. dr. Dumitru Vitcu, c.p.I, cuprinde şase proiecte:

2.1. *Emigraţia evreilor din România la începutul sec. XX. Motivaţii, direcţii, consecinţe* (prof. dr. Dumitru Vitcu, c.p.I);

2.2. *Problema evreiască (1832-1866): origini, evoluţie, implicaţii interne* (dr. Dumitru Ivănescu, c.p.I);

2.3. *Bibliografia Basarabiei, 1812-1918* (dr. Flavius Solomon, c.p.III);

2.4. *Partide politice şi parlamentarism în Bucovina habsburgică, 1861-1914* (dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, c.p.I);

2.5. *Evrei în viaţa politică a României, 1918-1925* (dr. Gheorghe I. Florescu, c.p.I);

2.6. *Minorităţile etnice în România "democraţiei populare", 1945-1954* (dr. Cătălin Turliuc, c.p.II).

Programe aflate în lucru:

Programul 3, *Modernizare şi minorităţi în spaţiul central şi est european de la mijlocul secolului XIX la jumătatea secolului XX*, coord. de dr. Dumitru Ivănescu, c.p.I., cuprinde şase proiecte:

3.1. *Mutaţii demografice şi minorităţi etnice în procesul construcţiei naţionale*, dr. Dumitru Ivănescu, c.p.I.

3.2. *Problema minorităţilor în raporturile internaţionale ale României moderne*, prof. dr. Dumitru Vitcu, c.p.I.

3.3. *Minorităţile în Europa Est-Centrală. Statutul juridic*, dr. Cătălin Turliuc, c.p.II.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3.4. *Modernizare şi minorităţi în spaţiul central european. Cazul Bucovinei habsburgice*, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, c.p.I.

3.5. *Urbanizare şi identitate etnică în Europa Est-Centrală. Studiu comparativ*, dr. Flavius Solomon, c.p.III.

3.6. *Minorităţile etnice în raporturile internaţionale la începutul celui de-al doilea război mondial*, drd. Bogdan Alexandru Schipor, ac.

Programul 4, *Direcţii şi modele în cultura română (sec. XIX-XX)*, coord. prof. dr. Al. Zub, m.c., cuprinde patru proiecte:

4.1. *Teorie şi metodă în istoriografia română interbelică* (prof. dr. Al. Zub, m.c.);

4.2. *Peregrinatio Academica. Tineri români la studii în străinătate, secolul XIX* (dr. Florea Ioncioaia, c.p.II);

4.3. *Discurs politic şi spaţiu public în Moldova regulamentară, 1834-1849*, (drd. Adrian Cioflâncă, a.c.);

4.4. *Studioşi din Ţările Române la Universitatea din Atena în sec. XIX* (drd. Leonidas Rados, c.s.).

Programul 5, *România sub regimul comunist. Anii stalinismului*, coord. dr. Gheorghe Onişoru, c.p.I, însumează patru proiecte:

5.1. *Stalinismul politic: 1948-1956* (dr. Gheorghe Onişoru, c.p.I);

5.2. *Concepţii şi metode în istoriografia românească postbelică*, 1948-1965 (dr. Andi Mihalache, c.p.III);

5.3. *Rezistenţa armată anticomunistă din România* (drd. Dorin Dobrincu, c.s.);

5.4. *Sistemul represiv din România în anii stalinismului* (drd. Sorin D. Ivănescu, c.s.)

Programul 6, *Problema orientală. Factori şi implicaţii în Europa Est-Centrală*, cuprinde proiectul *Puterile nordice, Principatele Române şi Problema Orientală*, 1699-1815, la care lucrează dr. Veniamin Ciobanu, c.p.I.

Programul 7, *Instrumente de lucru: Evul Mediu*, coordonat de dr. Silviu Văcaru, c.p.III, cuprinde două proiecte.

7.1. *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova, *vol. XXVII/1643-1644* (dr. Silviu Văcaru, c.p.III, drd. Dumitru Agache, c.p.III, drd. Marius Chelcu, c.s., drd. Cătălina Chelcu, a.c.)

7.2. *Repertoriul numismatic medieval românesc. Partea a III-a, 1651-1711* (dr. Viorel Butnariu, c.p.II)

În anul 2002, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" a avut o bogată activitate editorială. Vom evidenţia, în primul rând, volumele de autor, cu menţiunea că cele poartă ca dată de editare anul 2001 au apărut, de fapt, la începutul anului 2002.

- Viorel Butnariu, *Monnais et parures du Musée d'Histoire de Iaşi*, Ed. Vasiliana, 2002, 189 p.
- Veniamin Ciobanu, *Istoria românilor*, sub egida Academiei Române, vol. VI, trei subcapitole
- Maria Magdalena Szekely, *Sfetnicii lui Petru Rareş. Studiu prosopografic*, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2002, 675 p.
- Gh. I. Florescu, *Interferenţe româno-americane în sec. XIX-XX. Orizonturi diplomatice şi culturale*, Oradea, 2002, 252 p.
- Gheorghe Onişoru, *Instaurarea regimului comunist în România*, Ed. CNSAS, Bucureşti, 2002, 375 p.
- Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, *Modernizare şi construcţie naţională. Rolul factorului alogen (1831-1918)*, Ed. Junimea, Iaşi, 2002, 330 p.
- Alexandru Zub, *Vasile Pârvan. Dilemele unui istoric*, Iaşi, Institutul European, 2002, 180 p.

La acestea se adaugă mai multe lucrări colective şi ediţii:

- *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, ed. Ioan Caproşu, Marius Chelcu ş.a., vol. IV, *Acte interne (1725-1740)*, Iaşi, Ed. Dosoftei, 2001, 530 p.
- *Idées politiques et mentalités, en Pologne et en Roumanie entre l'Orient et l'Occident (XVIIIe-XXe siècles)*. Colloque de la Comission d'Historiens Roumains et Polonais, ed. Veniamin

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ciobanu, Gh. Platon, Bucarest 25-26 septembre 2001, Presses Universitaires de Cluj, Cluj-Napoca, 2002, 184 p.

• *Istorie și conștiință* (*History and Counsciousness*), ed. Cătălin Turliuc și Gh. Iacob, Ed. Universității „Al. I. Cuza" Iași, 2001, 512 p.

• *Documenta Catholicorum Moldaviae*, A. *Documente moldovenești I. Fondul Episcopiei Romano-Catolice Iași (1627-1750)*, vol. I, ed. Silviu Văcaru și Anton Despinescu, Ed. Presa Bună, Iași, 2002, 229 p.

• *Monumentul. Istorie. Arheologie. Restaurare. Conservare*, ed. Silviu Văcaru, Aurica Ichim, Cătălin Hriban, Ed. Junimea, Iași, 2002, 225 p.

• *Săbăoani, file de istorie*, ed. Silviu Văcaru și Fabian Doboș, Ed. Presa Bună, Iași, 2002, 271 p.

• *V. Pârvan. Scrieri de istorie romană*, ed. Nelu Zugravu, coord. și cuvânt înainte de Alexandru Zub, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza", 2002, 288 p.

• *A. D. Xenopol, Istoria românilor din Dacia Traiană*, V, ed. St. Lemny, București, 2002 (în seria coordonată de Alexandru Zub)

• *V. Pârvan. Idei și forme istorice*, ed. Alexandru Zub, Cartea Românească, 2002 (sub tipar).

Sub egida Institutului de Istorie au apărut, în acest interval, volumul XXXVII al *Anuarului* (red. Șef. Florea Ioncioaia, 2000, 424 p.), vol. IX din *Xenopoliana* (coord. Alexandru Zub, ed. Andi Mihalache, 2001, 1, IV, 138 p.) și vol. VII din *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* (ed. Silviu Sanie și Dumitru Vitcu, Ed. Hasefer, București, 2002, 350 p.).

La lucrările prezentate mai sus trebuie adăugate 210 studii și articole tipărite în revistele din țară și străinătate ce poartă semnătura cercetătorilor noștri.

În anul 2002, colectivul Institutului, în afara obligațiilor contractuale, a obținut și definitivat șapte granturi, dintre care trei internaționale:

a. naționale

• dr. Viorel Butnariu, c.p.II, (responsabil), drd. Dumitru Agache, c.p.III, drd. Marius Chelcu, c.s., *Ratiuni de stat și strategii de integrare a Moldovei în economia de schimb europeană, secolele XIV-XVIII*, grant MEC.

• prof. dr. Dumitru Vitcu, c.p.I, dr. Dumitru Ivănescu, c.p.I, dr. Cătălin Turliuc, c.p.II, *Modernizarea și comunicare socială în România. Minoritarii de la regulamentele organice la Marea Unire*, grant MEC.

• prof. dr. Alexandru Zub, m.c., dr. Andi Mihalache, c.p.III, drd. Adrian Cioflâncă, c.s., *Istoriografia română postbelică. Școli, discursuri, metode*, grant al Academiei Române.

• dr. Cătălin Turliuc, c.p.II, prof. Ion Agrigoroaiei ș.a., *Modernizare și europenism și România interbelică. Instituții politice și sociale*, grant CNCSIS.

b. internaționale

• dr. Dumitru Șandru, drd. Dorin Dobrincu, *Colectivizarea în România (1849-1962)*, grant coordonat de Katherine Verdery și Gail Kligman (SUA).

• dr. Gheorghe Onișoru, *Comunismul și minoritățile în România*, grant Volkswagen, 2001-2003, coord. dr. Hildrun Glass, de la Univ. din München.

• dr. Flavius Solomon, *Bibliografia minorităților etnice din Europa de Sud-Est*, proiect coord. de Südost-Institut München.

Pe parcursul anului 2002, Institutul a organizat, singur sau în colaborare, următoarele simpozioane, congrese și mese rotunde:

a. naționale

• **23 ianuarie**, simpozionul *Unirea Principatelor în perspectivă istorică*, organizatori: Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" și Muzeul de Istorie al Moldovei. Au participat: prof. univ. dr. Alexandru Zub, m.c., dr. Dumitru Vitcu, prof. univ. dr. Gh. Cliveti, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Cătălin Turliuc, conf. univ. dr. Mihai Cojocariu, drd. Adrian Cioflâncă. Cu acest prilej, a fost lansat volumul *Vârstele Unirii. De la conștiința etnică la unitatea națională*, Ed. Fundația Academică „A. D. Xenopol", coord. Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc și Florin Cântec.

• **26 ianuarie**, *Statul național modern român*, simpozion organizat în colaborare cu Institutul de Studii Liberale. Au participat: prof. univ. dr. Dumitru Oprea, rectorul Univ. „Al.I. Cuza",

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prof. dr. Alexandru Zub, m.c., prof. univ. dr. Gheorghe Iacob, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Cătălin Turliuc, prof. univ. Alexandru Călinescu, conf. univ. dr. Liviu Antonesei. Cu acest prilej au fost lansate câteva dintre ultimele publicații ale Institutului: Alexandru Zub și Flavius Solomon (ed.), *Basarabia. Dilemele identității*; Alexandru Zub și Cătălin Turliuc (ed.), *Populism, demagogie, realism politic*; Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, Florin Cântec (ed.), *Vârstele Unirii. De la conștiința etnică la unitatea națională*; Flavius Solomon, *Identitate etnică și minorități în Republica Moldova. O bibliografie.*

• **21 martie**, *David Prodan. 100 de ani de la naștere*: simpozion organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", la care au participat acad. Gh. Platon, prof. univ. dr. Alexandru Zub, m.c., prof. univ. dr. Victor Spinei, m.c., dr. Andi Mihalache.

• **18 aprilie**, *Vasile Conta – 120*, simpozion organizat la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", cu participarea următorilor comunicanți: prof. univ. dr. Alexandru Zub, m.c., prof. univ. dr. Ștefan Afloroaiei, conf. univ. dr. Valerius Ciucă, dr. Cătălin Turliuc, dr. Maricica Ifrim, drd. Florin Cântec.

• **17 septembrie**, *Figuri ale generației pașoptiste*, simpozion organizat cu ocazia *Zilelor Academice Ieșene*. Au prezentat comunicări: acad. Gh. Platon, prof. univ. dr. Alexandru Zub, m.c., prof. dr. Dumitru Vitcu, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Mihai-Ștefan Ceaușu, drd. Leonidas Rados, drd. Adrian Cioflâncă, drd. Liviu Brătescu, drd. Mihai Chiper.

• **19 septembrie**, *Condiția femeii în societatea românească modernă*, simpozion organizat în cadrul manifestărilor dedicate *Zilelor Academice Ieșene*. Au luat parte specialiști din domenii conexe, din partea Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" au prezentat comunicări: dr. Cătălin Turliuc, dr. Mihai-Ștefan Ceaușu, prof. dr. Alexandru Zub, m.c., drd. Cătălina Mihalache, drd. Sorin Ivănescu, drd. Cătălina Chelcu și Bogdan Moșneagu.

• **17 octombrie**, *Independența României – 125*, a fost tema unui simpozion ținut la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", cu participarea mai multor specialiști, dintre care amintim pe acad. Gh. Platon, prof. univ. dr. Alexandru Zub, m.c., dr. Dumitru Ivănescu, prof. univ. dr. Dumitru Vitcu, dr. Cătălin Turliuc, prof. univ. dr. Gh. Cliveti, prof. univ. dr. Ion Agrigoroaiei.

b. internaționale

• **24-26 mai**, *Conférence internationale (8e) sur le droit et la langue*, organizat de Universitatea „Mihail Kogălniceanu" din Iași, împreună cu Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", sub egida Academiei Internaționale de Drept Lingvistic și în cooperare cu Uniunea Juriștilor din România, Centrul Cultural Francez. De la Institutul nostru au prezentat comunicări: prof. dr. Alexandru Zub, m.c., dr. Cătălin Turliuc, dr. Flavius Solomon.

• **24-25 iunie**, *Twenteth Century Romania: a retrospective. Eighth International Conference of the Center for Romanian Studies*. Organizat în colaborare cu Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", s-a desfășurat în 15 sesiuni, dintre cercetătorii ieșeni luând parte: prof. dr. Alexandru Zub, m.c., dr. Dumitru Ivănescu, dr. Gh.I. Florescu, drd. Cătălina Mihalache, drd. Bogdan Schipor, drd. Dorin Dobrincu, dr. Cătălin Turliuc, dr. Mihai-Ștefan Ceaușu, drd. Sorin Ivănescu, dr. Dumitru Șandru, dr. Gh. Onișoru.

• **5-7 iulie,** *Anii 1973-1989: Cronica unui sfârșit de sistem*, simpozion organizat în colaborare cu Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței de la Sighet, s-a bucurat de o largă participare internațională. De la Institutul nostru au susținut comunicări: prof. dr. Alexandru Zub, m.c., dr. Andi Mihalache, drd. Cătălina Mihalache, drd. Dorin Dobrincu și drd. Adrian Cioflâncă.

• **15-17 noiembrie**, *Totalitarism, ideologie și realitate socială în România și RDG*, simpozion organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", împreună cu Goethe Zentrum și Konrad Adenauer-Stiftung. De la Institutul nostru au avut intervenții: prof. dr. Alexandru Zub, m.c., dr. Mihai-Ștefan Ceaușu, dr. Andi Mihalache, dr. Cătălin Turliuc, drd. Sorin Ivănescu și drd. Adrian Cioflâncă.

La fiecare dintre aceste manifestări, intervențiile făcute de membrii Institutului nostru au fost bine apreciate. Numeroase comunicări constituie materia unor volume aflate în curs de tipărire sau programate pentru publicațiile noastre periodice: *Anuarul, Xenopoliana, SAHIR*.

Menționăm, în afară de aceasta, că ședințe bilunare de comunicări la Institut au continuat cu regularitate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De asemenea, la Institutul nostru, au prezentat comunicări și câțiva istorici străini: Harald Rosenbach (10 apr.), Roger Chartier (27 iun.), Wolfgang Schuller (4 oct.).

În afara manifestărilor precizate mai sus, cercetătorii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" au prezentat comunicări cu prilejul unor simpozioane și conferințe, multe dintre ele având un caracter internațional. Astfel, Liviu Brătescu a fost prezent la Roman și Iași; Viorel Butnariu la Reșița și Iași; Mihai-Ștefan Ceaușu la Iași și Suceava; Cătălina Chelcu la Iași; Mihai Chiper la Iași; Veniamin Ciobanu la Iași și Suceava (colocviul internațional *Zilele culturii poloneze*, 20-22 sept.); Adrian Cioflâncă la Iași și Sibiu (simpozion internațional organizat de Academia de toamnă româno-germană, 6-11 oct., cu tema *Drepturile omului în conflict cultural*); Dorin Dobrincu la Iași și Sighet (simpozionul internațional *Anii 1973-1989. Cronica unui sfârșit de sistem*, 5-7 iulie); Ștefan-Sorin Gorovei la Iași, Suceava și București (Institutul „Nicolae Iorga", programul *Europa Centrală și Spațiul Pontic*); Maria-Magdalena Székely-Gorovei la Iași; Dumitru Ivănescu la Bârlad, Vaslui și Iași; Sorin D. Ivănescu la Iași; Andi Mihalache la Iași și Sighet (simpozionul internațional *Anii 1973-1989. Cronica unui sfârșit de sistem*, 5-7 iulie); Cătălina Mihalache la Iași, Sibiu (simpozion internațional organizat de Academia de toamnă româno-germană, 6-11 oct., cu tema *Drepturile omului în conflict cultural*) și Sighet (simpozionul internațional *Anii 1973-1989. Cronica unui sfârșit de sistem*, 5-7 iulie); Bogdan Moșneagu la Iași; Gheorghe Onișoru la Iași și București (simpozioanele internaționale *STASI și Securitatea*, 27 mai; *Acțiuni anticomuniste ale exilului românesc*, Institutul „Goethe", 11 oct.; *NATO și Tratatul de la Varșovia în oglinzi paralele*, 3 oct.); Leonidas Rados la Iași; Bogdan Schipor la Iași și Sibiu (simpozion internațional organizat de Academia de toamnă româno-germană, 6-11 oct., cu tema *Drepturile omului în conflict cultural*); Flavius Viaceslav Solomon la Iași; Cătălin Turliuc la Iași; Silviu Văcaru la Iași (simpozionul național *Monumentul. Tradiție și viitor*, 26-28 sept.); Dumitru Vitcu la Iași și Suceava; Alexandru Zub la Botoșani, Bacău (simpozionul național *Vasile Pârvan*, 3 oct.), București (simpozion național organizat de Alexander von Humboldt Stiftung din Bonn la Südosteuropa-Tangung in Bukarest, 12 apr.), Vârful Câmpului, Iași (simpozioanele internaționale *90 de ani de învățământ agronomic universitar la Iași*, 24 oct.; *Teritorii: scrieri și (de)scrieri*, 30 mai), Pitești (simpozion internațional *Memorialul ororii*, 6-8 dec. 2001), Roman (colocviu internațional *Convogno In memoriam Petri Tocanel*, 1 oct.) și Sighet (simpozionul internațional *Anii 1973-1989. Cronica unui sfârșit de sistem*, 5-7 iulie).

Pe parcursul anului 2002, o parte din cercetătorii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" a plecat peste granițe, fie în cadrul schimburilor interacademice, fie datorită unor burse sau proiecte oferite de centre academice din străinătate. Dl. dr. Mihai-Ștefan Ceaușu s-a aflat la Augsburg (Germania), în intervalul 4-23 mar., la un stagiu de documentare, cu o bursă acordată de Fundația „Friedrich Ebert", prilej folosit și pentru a participa la dezbaterea științifică organizată de Bukowina Institut cu tema *Deportarea germanilor în Bărăgan la începutul regimului comunist din România*. În zilele de 27-29 sept. a fost invitat la Bansco (Bulgaria), la un seminar internațional, unde a conferențiat despre *Rolul istoriei în constituirea identității naționale în România*.

La mijlocul anului 2002, în perioada 1 mai-1 iul., dr. Veniamin Ciobanu a beneficiat de o bursă în Italia, pe care a folosit-o pentru a face investigații în arhive și biblioteci în vederea continuării colecției de documente *Europe and the Porte*.

În zilele de 14-17 mar., drd. Adrian Cioflâncă s-a aflat în Cehia, la Brno, pentru a participa la întâlnirea științifică organizată de Osterreichischen Akademie der Wissenschaften și Austrian Science and Research Liason Office Brno. În Ungaria s-a aflat, timp de trei luni de zile (apr.-iun.), dr. Florea Ioncioaia. Bursa obținută i-a oferit posibilitatea de a face cercetări în arhive și biblioteci la tema *Călătoriile de studii ale tinerilor români în străinătate (secolul XIX)*.

De un stagiu la Open Society Archives a beneficiat drd. Sorin D. Ivănescu, în intervalul 1-15 decembrie. În afara documentării la tema *Sistemul represiv din România, 1948-1953* a prezentat și conferința *Securitatea ca poliție politică în primii ani ai regimului comunist*.

O prezență activă în exterior a avut, în anul 2002, dr. Gheorghe Onișoru. În luna februarie s-a aflat în SUA, în martie și septembrie în Ungaria, în aprilie în Bulgaria, în iulie în Franța și în august în Olanda, pentru a participa la întâlniri pe probleme referitoare la arhivele serviciilor secrete. La Sofia a prezentat comunicarea *Pe marginea eliberării deținuților politici din 1964*, iar

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Budapesta a vorbit despre *Accesul la dosarele de urmărire politică în ţările din centrul şi estul Europei. O privire comparativă.*

La invitaţia Departamentului de Studii Balcanice a Universităţii „Aristotel" din Thessalonic, drd. Leonidas Rados s-a aflat în Grecia, pentru documentare, iar la Universitatea din Florina a susţinut comunicarea *N.G. Dossios şi studiile bizantine şi neogreceşti.*

La Kaposvar (Ungaria) s-a aflat, în zilele de 31 aug-1 sept., drd. Bogdan Schipor, pentru a participa la dezbaterea publică cu tema *Formarea naţiunii române. Poziţii istoriografice româneşti şi maghiare în perioada interbelică.*

Deosebit de fructuoasă s-a dovedit în 2002 activitatea întreprinsă în străinătate de dr. Flavius Viaceslav Solomon. În intervalul 1 ian-31 dec. a beneficiat de un stagiu de cercetare la Universitatea „Ludwig Maximilian" din München. Cu acest prilej a prezentat, la întâlnirea cu tema *Bibliographie der Ethnischen Gruppen Sudosteuropas*, comunicarea *Ethnische Minderheiten in der Republik Moldau*. De asemenea, colegul Solomon s-a aflat, câte şapte zile, la Chişinău, în Republica Moldova (15-21 aug.), pentru documentare, şi la Praga (Republica Cehă) în vederea definitivării programului de activitate a Comisiei mixte de istorie româno-cehe.

La Chişinău, cu prilejul unui simpozion internaţional (28-29 aug.), unde a conferenţiat despre *Basarabia în secolul XX*, s-a aflat dr. Cătălin Turliuc. Acelaşi, la Veneţia (Italia), 28 nov.-6 dec., a vorbit despre *Anul 1918 şi Marea Unire.*

La finele acestei succinte dări de seamă, considerăm oportun să spunem că producţia ştiinţifică a colectivului de cercetători de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" trebuie apreciată şi în funcţie de periodicele scoase sub egida sa (*Anuarul, Xenopoliana* şi *SAHIR*), dar şi cu activitatea celor şase conducători de doctorat (Alexandru Zub, Dumitru Şandru, Veniamin Ciobanu, Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu şi Gheorghe Onişoru).

Dumitru Ivănescu

RETROSPECTIVE, COOPERARE ZONALĂ, DESCHIDERI

Semnalez, în ordine cronologică şi sub un titlu aproape convenţional, unele manifestări la care am putut lua parte în anul 2002. Eventualul cititor al acestor rânduri este rugat să le raporteze, pe cât posibil, la darea de seamă a Institutului „A. D. Xenopol", subscrisă de secretarul ştiinţific, pentru acelaşi interval.

1. D. Prodan – un secol de la naştere, simpozion organizat la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" (21 martie 2002), a reunit texte privitoare la *Supplex Libellus Valachorum, destinul unei cărţi* (Gheorghe Platon), *David Prodan: istoria ţărănimii, istoria muncii* (Alexandru Zub), *Politică şi istorie în anii comunismului – cazul D. Prodan* (Andi Mihalache), *David Prodan – evocare* (Victor Spinei). Contribuţia personală decurgea dintr-o preocupare mai veche, legată de implicaţiile teoretice ale operei în cauză, una din cele mai solide din istoriografia română.

2. Cultura şi arta greacă în lume, spiritul elen în universalitate, simpozion dedicat *Zilei naţionale a Greciei* (25 martie). În acest cadru, la invitaţia făcută de Comunitatea Elenă din Iaşi, am avut ocazia să fac, la 23 martie 2002, o expunere sintetică despre legăturile greco-române de-a lungul timpului, cu accent pe epoca regenerării naţionale şi unele sublinieri privind situaţia actuală, în perspectiva integrării europene şi a mondialismului. Au mai avut intervenţii criticul Valentin Ciucă (despre *arta greacă*) şi profesorul Victor Strat (despre *medicina „homerică"*). Manifestarea a avut loc în „Casa Beldiman", care găzduieşte acum Universitatea Apollonia. A luat parte şi consulul general al Greciei, care a rostit o scurtă alocuţie în numele ambasadorului ţării sale la Bucureşti.

3. Sesiunea comemorativă consacrată împlinirii unui veac de la naşterea lui David Prodan, desfăşurată la 26 martie 2002, în Aula Academiei Române. Alocuţia introductivă a fost rostită de preşedintele Academiei, Eugen Simion, care s-a referit îndeosebi la exemplara monografie *Răscoala lui Horea* şi la volumul postum de *Memorii*, făcând un elogiu al istoricului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

devenit oarecum și scriitor fără voie. Cornelia Bodea a căutat să definească *ansamblul creației lui D. Prodan.* Opera de *istoric al Transilvaniei* a fost circumscrisă de Nicolae Edroiu, iar aceea de *bibliotecar și arhivist* de Ioan Drăgan. Personal, am socotit util să mă ocup de *istoricul muncii și al devenirii naționale*, dimensiuni complementare a căror semnificație va spori, cu timpul, se poate presupune, în analiza operei prodaniene.

4. Basarabia în cultura românească, simpozion la *Fundația Culturală Română* (27 martie), a reunit o seamă de personalități, cu expuneri despre unele aspecte sau probleme specifice. Președintele Academiei Române, Eugen Simion, a evocat prezența activă a cărturarilor dintre Prut și Nistru în venerabila instituție și programele la care ei participă în zilele noastre. Mihai Cimpoi și-a prezentat colegii basarabeni, analizând apoi unele chestiuni de literatură română în zona respectivă. Ștefan Ștefănescu a schițat efigia unui cărturar venit de peste Prut, pr. Paul Mihail, iar N. Manolescu a făcut unele aprecieri critice la adresa acelei literaturi, subliniind exigența unei abordări sincronizante. În ce mă privește, am crezut util un *excurs istoriografic pe tema identității*, ajunsă din nou – și încă în forme acute – la ordinea zilei.

5. Institutul de Cercetări Interdisciplinare Româno-Germane, reuniune la sediul din capitală (27 martie), a dat loc unei analize a activității depuse până acum și a greutăților pe care le înfruntă. Dionisie Ghermani, creatorul Institutului, a făcut unele aprecieri de ordin general, problematica în sine fiind examinată de Bogdan Murgescu, asistat de colaboratori. Am avut ocazia, ca membru fondator, să fac unele considerații cu privire la *nevoia de studii interdisciplinare și comparatiste*, evocând proiectele de acest fel realizate la Iași sau în curs de a se împlini. Colaborarea cu noul institut mi s-a părut benefică, pentru viitor, mai cu seamă în chestiuni relative la didactica istorică și la metodologie. Un reprezentant de la *World University Service*, Hans-Joachim Hug, prezent la dezbatere, a propus soluții practice menite să stimuleze activitățile de acest fel.

6. Cercetarea istoriografică în anii comunismului, dezbatere organizată de Academia Civică (28 martie), a reunit câțiva istorici, între care Petre Diaconu, Andrei Pippidi, Șerban Papacostea, Șerban Rădulescu-Zoner, care s-au referit la diverse aspecte ale domeniului în perioada 1945-1989. Am avut misiunea să moderez această dezbatere, în economia căreia n-au putut fi puse în discuție decât prea puține chestiuni, legate de cronologia etapei, instituții, „frontul istoric", strategiile de realizare profesională etc. S-au pus întrebări și au fost făcute sugestii privind „orizontul de așteptare" al istoriografiei contemporane. Ana Blandiana și Romulus Rusan, gazdele reuniunii, au evocat la rândul lor activitățile desfășurate la *Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului*, centru cu care Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" colaborează de mai mulți ani, la *Memorial Sighet*, la *Departamentul de istorie orală* și la publicațiile respective.

7. Fundația „Alexander von Humboldt" (Bonn), prezentată de dr. Harald Rosenbach, la *Goethe-Zentrum* și la *Institutul „A. D. Xenopol"* (10 apr. 2002), unde oaspetele s-a întreținut, pe teme de interes comun, cu cercetători, studenți, cadre didactice etc.

În aceeași zi, la *Centrul Cultural German*, condus de dr. Alexander Rubel, am făcut o expunere despre *Istoriografia ieșeană – tradiție și modernitate*, cu accent pe conexiunile ei germane, temă ce a suscitat o legitimă atenție, dat fiind că faza ei modernă a fost puternic marcată de sursele respective.

8. Dialogul științific în Europa de Sud-Est: cercetări în științele socio-umane, simpozion internațional, organizat la Universitatea din București (12-14 apr. 2002) sub egida *Fundației „Alexander von Humboldt"* și cu participarea cluburilor respective din zonă. La această manifestare au luat parte 85 de humboldtieni și un mic număr de invitați, între care teologul Friedrich Wilhelm Graf (München), diplomatul Mircea Malița (București), istoricul Holm Sundhausen (Berlin). Inegală, reprezentarea pe țări și domenii de specialitate a permis totuși să se facă un bilanț *sui generis* cu privire la științele socioumane din zonă, într-un moment când Comunitatea Europeană caută să arunce noi punți între oameni și popoare, valorificând experiența comună a foștilor bursieri „Humboldt". Discursurile protocolare rostite în *Aula Magna* de organizatori (Wolfgang Frühwald de la Fundația Humboldt; Jürgen C. Regge de la Fundația Fritz Thyssen;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Armin Hiller, ambasadorul Germaniei; Marcel Lupu de la Clubul Humboldt) au pus în lumină exigențele cooperării academice în această zonă a continentului, resursele existente, perspectivele.

Un *workshop* pe această temă (**Regionale Zusammenarbeit in Südosteuropa**) a permis să se prezinte unele inițiative în plen (Andrei Pleșu despre *New Europe College*; Laszlo Imre Komlosi despre *Quadriga Europaea;* Csaba László despre *Central European University*) și să se facă apoi analize pe domenii. În secțiunea rezervată istoriei, am putut face eu însumi o *scurtă prezentare a activității istoriografice*, înscrisă în cadrul mai amplu al problematicii românești. Moderatorul acestei secțiuni, Holm Sundhausen (Berlin), a rostit apoi o conferință privind *Reconstrucția științelor umaniste în Europa de Sud-Est: o exigență europeană*, pe seama căreia s-au făcut intense dezbateri, unele continuând apoi în secțiuni, cu argumente specifice fiecăreia. Se cuvine amintită apoi conferința profesorului Friedrich Wilhelm Graf (München) despre *Sinteza europeană a culturii*, pornind anume de la filosofia lui Ernst Troeltsch și relevanța ei actuală. Expuneri demne de interes au făcut, consensual, M. Feher (*Verstehen und Verständigung*) și M. Flonta (*Moralität und Religion*), M. Babeș (*Archäologie und Gesellschaft am Aufang des 21. Jahrhunderts*), M. Maliță (*The multidisciplinary study of international relations*) ș.a.

Dialogul științific în Europa de Sud-Est a fost tema unui colocviu desfășurat apoi, în același cadru, cu o conferință în plen (Holm Sundhausen) și lucrări pe secțiuni, cea de istorie având în program analize privitoare la istoriografia tranziției (Bogdan Murgescu, *Historiker im Transformationsprozess, zwischen Rückzug und Engagement*), cooperarea regională în studiul antichității (Miroslav Mirkovic), legăturile universitare dintre Debrecen și Cluj (György Nemeth). A fost, în ansamblu, o bună ocazie de a defini problemele dialogului științific regional și de a sugera soluții pentru viitor. În ce privește istoria, s-au și formulat unele sugestii de continuare a cooperării.

9. Institutul Român de Istorie Recentă (12-13 apr. 2002), reuniune de lucru dedicată programului asumat de noul așezământ, o creație gândită ca factor de stimulare a studiilor despre trecutul apropiat (*Zeitgeschichte, histoire du temps présent, histoire immédiate, recent history* etc.). Condus de profesorul Andrei Pippidi, institutul s-a distins repede prin inițiative specifice, mai ales de caracter internațional, organizând dezbateri ca aceea despre izvoarele și temele istoriei recente (iulie 2001), inițiind o serie proprie de publicații și dezvoltând programe conforme cu rostul său. Consiliul Științific, prezidat de Jürgen Kocka (Berlin), a pus în discuție activitatea din ultimul an, noile programe și bugetul instituției, făcând aprecierile și sugestiile cuvenite. Sorin Antohi, Dennis Deletant, M. Trebitsch (ținând locul lui Henry Rousso) și un tânăr olandez (în locul lui Hans Blom) au putut face astfel unele recomandări de natură a spori coerența programului și cooperarea cu alte instituții. S-a putut sesiza că studiile deja tipărite și proiectele în curs de realizare constituie un bun început și o promisiune de viitor. Personal, ca membru al Consiliului, am insistat asupra nevoii de a se urmări și sistematiza electronic preocupările existente în domeniu, pentru a determina astfel un spor de eficiență și evitarea paralelismelor în studiul istoriei imediate.

10. Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România, o dezbatere publică, la *Institutul Român de Istorie Recentă* (13 apr. 2002), pe marginea volumului cu acest titlu, scos la Editura Polirom de Sorin Antohi în dialog cu Alexandru Zub, volum comentat de Andrei Pippidi și Ovidiu Șimonca.

11. Drumul Damascului, spovedania unui fost torționar, de Doina Jela, și **1956, un an de ruptură: România între internaționalismul proletar și stalinismul antisovietic**, de Ioana Boca, prezentări la Târgul de Carte „Librex 2002" (Iași, 18-19 apr. 2002), ca secvențe ale programului de restituire documentară a ultimei jumătăți de secol din istoria noastră.

12. Istorie și politică, dialog în direct cu acad. Dan Berindei, dr. Al. Suceveanu și dr. M. Retegan (26 apr. 2002), în cadrul emisiunii *Dilemele istoriei* inițiată de TVR Cultural. Prilej de a face unele observații pe seama istoriografiei noastre recente și de a constata, bucuros, că Academia Română se implică legitim în asemenea dezbateri, sporindu-și astfel vizibilitatea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

13. Michel Foucault/ Gilles Deleuze: un dialogue, colocviu internațional desfășurat la Iași (Biblioteca Centrală Universitară, 16-18 mai 2002), grație *Centrului Cultural Francez* și altor instituții academice. După cea dedicată lui Foucault (2001), noua reuniune asocia – sub semnul dialogului – alte două figuri ilustre, prezentate de unii specialiști din România și din Franța.

A deschis lucrările (16 mai), moderând și prima sesiune, Paul-Elie Lévy, directorul Centrului inițiator, după care a urmat expunerea lui Philippe Artières (Paris): *Foucault/ Deleuze: une amitié*, cu secvențe de film și discuții dintre cele mai vii. Bogdan Ghiu (București) s-a referit apoi la *Le dehors de l'être: les mots, les choses, le Pli*, iar Ciprian Mihali (Cluj) la *Immanence d'une vie: Deleuze-Foucault aller-retour*. A doua sesiune, moderată de Sorin Alexandrescu (București), a cuprins (în lipsa unui conferențiar clujean, Aurel Codoban) o analiză propusă de Ștefan Afloroaei (Iași) despre *Deleuze: différence et simulacre* și una a subsemnatului despre *Foucault/ Deleuze: réflexions sur le temps*, text situabil oarecum pe linia celui propus la colocviul despre Foucault din aprilie 2001 și prelungind o reflecție mai veche asupra temporalității în discursul istoric.

A treia sesiune (17 mai) a cuprins comunicări făcute de Petru Bejan despre „metafora nomadului" la cei doi filozofi, Corneliu Bilba despre „arheologia și logica sensului", Sorin Alexandrescu despre „multiplicarea" sensului la ambii gânditori, Philippe Artière încheind ziua cu o nouă comunicare (însoțită de proiecții): *Penser les écritures mineures*.

A treia zi a fost închinată unor filme despre sănătatea mentală, inspirate îndeosebi din opera lui Foucault.

Pentru 22 mai 2002 a fost programată decernarea titlului de *doctor honoris causa* ambasadorului Franței în România.

14. Interculturalitate și democrație: tema noului simpozion (ediția XXX), desfășurat sub genericul „Comuna Vârful Câmpului: trecut, prezent și viitor", Școala nr. 1 din comună cooperând pentru acesta cu Societatea Culturală „Ecoul Siretului" și cu Universitatea Populară. Preocuparea de bază a acesteia din urmă fiind educația permanentă, s-a ales tema enunțată mai sus spre a-i familiariza pe localnici cu o dezbatere de cel mai viu interes la ora actuală în lume. Profesorii din localitate (Dănuț Huțu, Aristide Zub, Paul Rusu ș.a.) au antamat consensual subiecte cu aplicație pedagogică. Dintre invitați, profesorul Liviu Antonesei (Iași) a căutat să definească „o perspectivă interculturală asupra educației integrate", iar subsemnatul a propus câteva reflecții despre *democrație și societate civilă*. Mi s-a părut că dimensiunea diacronică a temei poate aduce încă limpeziri utile.

15. Conférence internationale (8e) sur le droit et la langue (Universitatea „M. Kogălniceanu", Iași, 24-26 mai 2002). Pregătită îndelung și minuțios, sub egida Academiei Internaționale de Drept Lingvistic, în cooperare cu Uniunea Juriștilor din România, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" și Centrul Cultural Francez, noua reuniune a avut o temă extrem de actuală: *Drept și limbă – teoria și practica politicilor lingvistice în lume*.

Cuvântul inaugural l-a rostit rectorul Universității-gazdă, prof. dr. Genoveva Vrabie, subliniind interesul teoretic și practic al noii teme, în împrejurările de azi, iar din partea Academiei de resort a făcut unele sublinieri Joseph Turi (Canada), în calitate de secretar general. Eu însumi a trebuit să adaug unele considerații introductive din partea Institutului coorganizator.

Lucrările propriu-zise au început în sesiune plenară (24 mai), pentru a continua pe secțiuni („ateliere"): drept și lingvistică. Am avut cinstea să prezint în plen comunicarea *Nation et identité ethnoculturelle à l'époque de la globalisation*, să moderez în aceeași zi una din secțiunile dedicate dreptului și să fac câteva aprecieri de ansamblu în sesiunea finală (25 mai). De la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" au mai prezentat comunicări: Cătălin Turliuc (*Language and ethnic identity – a Central Eastern European aproach*) și Flavius Solomon (*La situation des langues minoritaires dans l'espace ex-soviétique européen*), ambii la un „atelier" lingvistic.

Dintre comunicările având un grad mai înalt de conceptualizare, se cuvin amintite cele propuse de Roland Breton (Paris), Constance Grewe (Strasbourg), Adam Lopatka (Varșovia), Kjell Herberts (Kuni), G. Andrassy (Pécs), Joseph Turi (Montréal), D.A. Kibbee (Urbana/Il.), Q. Zhou (Beijing), Pierre Foucher (Moucton/Ca), André Braen (Ottava/Ca), M. Richevaux

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Dunkerque), Valeria Piergigli (Parma) etc. Temele aduse în discuție au fost diverse, în drept ca și în lingvistică, punctul lor de convergență fiind acela impus de fenomenul integrativ/globalizant și reacția defensivă localistă/națională. Finlandezul Kjell Herberts s-a întrebat chiar dacă putem vorbi azi de un „caracter european" în materie de limbi minoritare. G. Andrassy a voit să distingă între drepturi explicite și drepturi implicite pe plan lingvistic. Relația dintre limbă și descentralizare l-a interesat pe D.A. Kibbee, în timp ce B. Melkewik se ocupa de politica identitară în dreptul internațional. Cazul Elveției și al cantoanelor sale l-a examinat, sub unghi constituțional, Claudine Brohy. Despre incertitudinea limbajului constituțional a vorbit, cu vădit folos, Genoveva Vrabie, organizatoarea acestei reuniuni, care a și ținut să pună la îndemâna oaspeților *Buletinul științific* al Universității „M. Kogălniceanu" (11/2002), cu unele studii legate chiar de tema conferinței.

16. Teritorii: scrieri și de/scrieri (simpozion interdisciplinar, Iași, 30 mai-1 iunie 2002). Sub egida Universității „Al. I. Cuza" (Iași), a Colegiului „Noua Europă" (București) și a altor instituții academice, a avut loc, la amintita universitate, un simpozion despre *teritorii* sub multiple aspecte. Decanul Facultății de geografie și geologie, gazda reuniunii, a rostit un cuvânt inaugural, subliniind interdisciplinaritatea demersului. Organizat (de Octavian Groza) în patru sesiuni tematice, simpozionul a permis, la urmă, și lansarea unor lucrări semnificative pentru tema pusă în discuție.

Personal, am avut cinstea să mă ocup, la deschiderea simpozionului, de *Teritoriu și teritorii în discursul istoric*, propunând o lectură a temei sub unghiul istoriografiei, pe când alții au tratat-o geografic (Ionel Muntele, Octavian Groza), geopolitic (G. Țurcănașu), antropologic (Ioana Teodorescu, Vintilă Mihăilescu), filozofic (Bogdan Ghiu, Corneliu Bilba), arhitectural (Ana-Maria Zahariade), academic (Claude Karnoouh), familial (Ioana Tudora).

Nu e întâia manifestare de acest gen. Dinspre arhitectură, geografie, etnologie etc., s-au făcut în ultimii ani și alte demersuri semnificative pentru miza interdisciplinară și transdisciplinară a epocii noastre.

17. Nicolae Iorga: 131 ani de la naștere (Botoșani, 5-6 iunie 2002). Noul simpozion, înscris în seria de manifestări *Zilele Nicolae Iorga*, a reunit în urbea natală a istoricului câțiva specialiști în domeniu și a dat loc la diverse activități specifice.

Organizat în spațiul generos al Muzeului Județean, simpozionul a fost premers de uvertura unui salon național de carte, destul de sărac însă, cum e și momentul în care ne aflăm, după care s-a putut desfășura programul însuși, moderat inițial, în Sala polivalentă, de Gheorghe Median. Am avut misiunea să prezint, în acest cadru, personalitatea lui *N. Iorga în perspectivă istoriografică*, temă prea amplă desigur pentru timpul de care dispuneam și prea complexă pentru a putea fi examinată serios. Andrei Pippidi, directorul Institutului Român de Istorie Recentă, a descris, în același cadru solemn, posibilitățile actuale de a face să progreseze studiile despre N. Iorga, ținând cont de bibliografia existentă, deja foarte amplă, dar și de resursele arhivalice. Au mai făcut intervenții: Gh. Median, Angela Olaru, Ionel Bejenaru, ultimii căutând a-l lega, prin noi date, cât mai strâns de urbea nașterii și a copilăriei sale.

O seară muzeală *Acasă la Nicolae Iorga* a încheiat prima zi a manifestărilor, cu evocări, film documentar, lecturi din operă, lansarea unui disc *Nicolae Iorga – discursuri* etc., a doua urmând să fie dedicată unui pelerinaj *Pe urmele lui Nicolae Iorga în Botoșanii de ieri și de azi*.

Știință și gust, măsură și patos, dincolo de orice orgolii localiste, au putut fi sesizate la orice pas în aceste manifestări.

18. Seară germană la „Goethe Zentrum" (Iași, 5 iunie 2002). În cadrul unor manifestări ciclice deosebit de intense, orchestrate de noul director al Centrului German, dr. Alexander Rubel, a avut loc o dezbatere în jurul volumului *Memorii* de Constantin Sporea, apărut la Editura „Timpul", cu un studiu introductiv subscris de prof. dr. Dan Mănucă, directorul Institutului de Filologie Română „Al. Philippide", care a și definit problemele susceptibile de discuție. În ce mă privește, a trebuit să mă refer la *interferențele româno-germane de la începutul secolului XX*, când autorul cărții de *Memorii* a studiat la Jena și Berlin, interesându-se însă de spații mai largi ale lumii germane. Corespondența, presa, evocările contemporane sau mai târzii sunt pline de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

informații capabile să sprijine reconstituirea cu alte mijloace a lumii descrise de Constantin Sporea. V. Pârvan, M. Simionescu-Râmniceanu, C. Sandu-Aldea, Traian Bratu, între alții, au lăsat mărturii prețioase sub acest unghi.

Ultimul a și fost evocat apoi de dr. Astrid Agache în conferința *Traian Bratu aus der Sicht seiner Zeitgenossen*. Planurile se intersectează și se complinesc, sporind șansele cercetătorului de azi de a înțelege și descrie lumea din care s-au hrănit și *Memoriile* lui Constantin Sporea.

19. Twentieth Century Romania: a retrospective. Eighth International Conference of the Center for Romanian Studies (Iași, 24-25 iunie 2002). Noua reuniune a româniștilor americani, deja tradițională la Iași, a avut de astă dată ca temă *România secolului XX*, intenția organizatorilor (*Society for Romanian Studies*/SUA și *Center for Romanian Studies*/Iași) fiind aceea de a propune, secvențial desigur, un bilanț la început de nou secol și mileniu.

După recepția oferită de Centrul condus de dr. Kurt Treptow (23 iunie, seara) și după înregistrările de rigoare din 24 iunie, dimineața, a avut loc deschiderea noului simpozion de către directorul *Centrului de Studii Românești*, a cărui alocuție a fost urmată de altele, rostite de reprezentanții unor așezăminte coorganizatoare. A trebuit să spun eu însumi un cuvânt despre rostul noii reuniuni științifice, mai ales că tema propusă era dintre cele mai incitante: un secol sfâșiat de revoluții și totalitarisme, „secol al extremelor", cu urmări dintre cele mai grave pentru cei care au intrat abia în noul secol. Cuvinte de salut au fost rostite și de reprezentanți ai Ambasadei SUA, British Council etc.

S-a lansat, cu ocazia deschiderii, volumul *Treasures of Jewish Art: the 1673 illuminated scroll of Easther offered to a Romanian Hierarch*, publicat de Cornelia Bodea (Iași, 2002).

Împărțit în 15 sesiuni, programul a cuprins teme variate, începând cu acelea menite să dea un contur cât mai verosimil secolului XX: *Optimism, pesimism, and realism about the Romanian 20th Century* (Paul E. Michelson), *Representing a way of life: the American Library Bucharest* (Kiki Munshi), *British opinion makers on Romania and the Romanians* (Cornelia Bodea), *Istoriografia română a secolului XX între rigoare profesională și aservire politică* (Alexandru Zub).

Celelalte sesiuni au fost moderate de D. Ivănescu, Wally Bacon, Ernest H. Latham, Ileana Orlich, Alexandru Zub, Cornelia Bodea, Gheorghe Florescu, Paul E. Michelson, Ladis K.D. Kristof, Mona Momescu, D. Șandru, Adriana Ionuc, Gerald Ramey, temele antamate de comunicanți acoperind mai toate sectoarele vieții românești din epocă și chiar legăturile acesteia cu lumea din afară.

Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", coorganizator al reuniunii, a găzduit la 24 iunie simpozionul **România în secolul XX: secvențe istorice**. Au luat parte la el, făcând comunicări, Catherine Sorrels (SUA), Sorin Ivănescu, Liviu Țăranu, Alexandru Zub.

Colaborarea cu *Centrul de Studii Românești*, condus de dr. Kurt Treptow, s-a dovedit avantajoasă activității din Institut, căci a permis contacte cu istorici străini, îndeosebi americani, extinderea sensibilă a spațiului editorial și mai cu seamă o difuziune incomparabil mai vastă.

20. Fernand Braudel, la „Nouvelle Histoire" et les „Annales" en Roumanie: interférances historiographiques franco-roumaines (colocviu internațional, Iași, 25-28 iunie 2002). Centenarul nașterii lui Braudel a dat loc și în România la manifestări semnificative pentru prestigiul de care se bucură marele istoric. Cea mai substanțială, la Iași, s-a petrecut din inițiativa *Centrului Cultural Francez*, în colaborare cu *Centrul de Studii Europene* și cu *Biblioteca Centrală Universitară*, ultima instituție fiind și locul unde s-au derulat lucrările propriu-zise.

Aceste lucrări au avut un preambul interesant, legat de tema colocviului, dar și de specialitatea invitatului de onoare, istoricul francez Roger Chartier. Au fost „lansate" astfel, la *Centrul Cultural Francez*, volumele *Dinamica capitalismului* de F. Braudel, în versiune românească, și *„Iubite cetitoriule"..., Lectură, public și comunicare în literatura română veche*, de Mircea Vasilescu. Prima introducea publicul cum nu se poate mai bine în opera braudeliană, a doua îl acomoda oarecum cu tematica lecturii, a cărții, a textelor, a educației, de care s-a ocupat îndelung și cu rezultate excelente Roger Chartier.

Prima zi a colocviului (26 iunie), cu două sesiuni, una moderată de Toader Nicoară (Cluj), alta chiar de Chartier, care a și făcut un tur de orizont, vorbind anume despre *Istoria și științele*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sociale după 50 de ani: ocazie de a insista asupra paradigmei „Analelor" şi a „noii istorii", cu trimiteri legitime la Braudel şi la discipolii săi, unii nu tocmai fideli. Chartier însuşi s-a îndepărtat de acea paradigmă, de istoria cantitativă şi de cea serială, pentru a-şi căuta o cale proprie în istoria culturii.

În ce mă priveşte, am propus o paralelă între *Fernand Braudel şi David Prodan: afinităţi, analogii*, preocupat să observ ce se întâmplă cu nişte istorici la fel de înzestraţi, dar lucrând în zone cu tradiţii, aşezăminte şi determinări diferite. Unul a mers spre macroistorie şi globalism, altul a trebuit să se limiteze la microistorie şi la provincia natală, obţinând în profunzime, pe „verticală", ceea ce confratele său francez reuşea pe „orizontală", prin extensie continuă în timp şi spaţiu.

Au mai prezentat comunicări, în aceeaşi sesiune, Maria Carpov (*La longue durée, aspect de méthode*), Alexandru-Florin Platon (*Sur deux idées apparentées de l'histoire: Fernard Braudel et G.I. Brătianu*), Barbu Ştefănescu (*Braudel et le monde paysan: thèmes et méthodes empruntés par l'historiographie roumaine*).

În sesiunea postmeridiană, sub „bagheta" lui R. Chartier, au făcut comunicări T. Nicoară, M. Vasilescu, T. Brăilean, ocupându-se de mentalităţi, lectură şi „lungă durată", economie şi istorie.

În ziua următoare (27 iunie), Roger Chartier a vizitat *Institutul de Istorie „A. D. Xenopol"*, cu care ocazie am făcut o prezentare a activităţii acestuia, iar oaspetele a vorbit despre *noile tendinţe în istoriografie*. Sală plină, întrebări, discuţii destul de vii: sunt elemente ce indică o bună întâlnire cu unul din cei mai de seamă istorici ai Franţei post-braudeliene.

După-amiază, Roger Chartier a făcut o expunere despre *Noua istorie culturală: definiţie şi practică*, reluând şi adâncind astfel teme la care se referise şi anterior, în sala „Hasdeu" a Bibliotecii, ca şi la Institutul de Istorie.

Se poate spera că relaţia cu profesorul Chartier, director la *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*, va fi productivă şi în viitor.

21. Anii 1973-1989: cronica unui sfârşit de sistem (simpozion internaţional, Sighet, 5-7 iulie). Organizat de *Fundaţia Academia Civică*, cu sprijinul *Fundaţiei Hanns Seidel* şi al altor instituţii, noul simpozion de la *Memorialul Victimelor Comunismului şi al Rezistenţei* (*MVCR*) a avut ca temă ultima perioadă a dictaturii, încheind astfel seria de analize secvenţiale întreprinse anterior. Coordonat de Romulus Rusan şi Ioana Boca, programul din acest an a avut astfel şi un caracter bilanţier, mai ales că el a adus şi muzeistic noutăţi însemnate, de natură a completa golurile, a restructura unele teme şi a propune o imagine de ansamblu mai coerentă.

Gândit în mai multe sesiuni, simpozionul a avut ca subteme: I. *Rezistenţa la comunism în deceniile VIII şi IX (oponenţi şi disidenţi);* II. *Securitatea în viaţa cotidiană;* III. *A existat o rezistenţă prin cultură?*; IV. *Implozia comunismului în ţările din Est (Solidarnosc, Charta '77, Disidenţii, Mişcările civice din RDG)*, fiecare subtemă desfăşurându-se în două serii simultane de comunicări. În ordinea deja indicată, ele au avut ca moderatori pe V. Bukovski şi Dennis Deletant, I. Boca şi P.E. Michelson, T. Wolton şi M. Oprea, Alexandru Zub şi A. Petrencu, Ana Blandiana şi M. Martin, V. Frunză şi B. Nedelcovici, Stéphane Courtois şi R. Rusan, M. Zamfir şi M. Carp.

Fiind vorba de un mare număr de contribuţii (mult peste o sută), ne vom mărgini să indicăm aici doar câteva linii tematice: greva din Valea Jiului (1977), primul sindicat liber, „mişcarea Paul Goma", sistematizarea satelor şi demolările din marile oraşe, mai ales din capitală, noile forme de rezistenţă, azilele psihiatrice, alte victime ale Securităţii, exilul şi diaspora, „numărătoarea inversă" a regimului ceauşist, implozia din Decembrie '89.

Pentru prima oară s-au aflat împreună, la *Memorialul Sighet*, vechi luptători anticomunişti şi dizidenţi din faza ultimă a regimului, între care Gabriel Andreescu, P.M. Băcanu, Doina Cornea, Radu Filipescu, L. Iuhas, M. Oprea, V. Paraschiv, Stelian Tănase etc. Mărturiile depuse şi analizele făcute s-au bucurat de cel mai viu interes.

Participanţi din fosta Cehoslovacie (P. Sustrova, L. Valentova, H. Bunčakova), Polonia (B. Lis, H. Wujek), RDG (D. Stein, P. Weiss), RFG (H. Bergel, K. Kilzer), Rusia (V. Bukovski, acum la Cambridge, T. Pokivailova, A. Stîlkalin) au făcut posibile analogii între ţările din fostul bloc sovietic.

Experţi din Anglia (D. Deletant, Mark Percival), Franţa (St. Courtois, P. Vallino, N. Werth, T. Wolton), SUA (P.E. Michelson) şi-au adus contribuţiile lor la o mai bună comprehensiune a fenomenului coercitiv din Europa de Est.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Discuțiile aferente, atunci când a rămas timp pentru ele, s-au vădit nu mai puțin demne de interes, contribuind la definirea ansamblului de probleme ale epocii în cauză. „Epocă de aur"? Sintagma a fost evocată adesea, în sens ironic, cu atât mai mult sub cupola unui *Memorial* ca acesta, ajuns să dea seama, prin cifre, imagini, restituții muzeistice, texte etc., tocmai de contrariul acelei sintagme.

Faptul că la noul simpozion au luat parte și dizidenții mai de seamă ai perioadei a înlesnit un dialog între „actorii" săi și analiștii de mai târziu (istorici, sociologi etc.), dialog benefic sub multiple unghiuri.

Oarecum jubiliar și încheind un ciclu de activități, al X-lea simpozion de la *Memorialul Sighet* a reunit, în plus, o serie de personalități legate de lupta anticomunistă din fostul „lagăr sovietic", între care Vladimir Bukovski, Henryk Wujec, Petruska Sustrova, ca și cercetători ai fenomenului respectiv, precum Stephane Courtois, D. Deletant, P.E. Michelson, A. Stîlkalin, N. Werth, Thierry Wolton ș.a.

S-au primit mesaje cu înaltă valoare simbolică de la Papa Ioan Paul II (transmis de nunțiul apostolic Jean Claude Perisset), de la Lech Walesa, fostul lider al *Solidarității* și președinte al Poloniei postcomuniste (transmis de Bogdan Lis), de la Ion Iliescu, președintele României (transmis de primarul local), apoi de la Asociația Foștilor Deținuți Politici (C. Ticu Dumitrescu), de la PNȚCD (Victor Ciorbea) și, *last but not least*, de la Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Mai toate mesajele au sesizat nevoia ca *Memorialul Sighet* să constituie o bună lecție de istorie pentru noile generații.

Au fost inaugurate, la închiderea simpozionului, zece săli noi ilustrând următoarele teme: *Anul 1948 – sovietizarea României; Anul 1956 – mișcări studențești în România; „Epoca de aur" sau comunismul kitsch; Opozanți și disidenți în deceniile VIII și IX; Basarabia în Gulag; Represiuni etnice și religioase; Securitatea între 1948-1949 (completare); D.O. – domiciliu obligatoriu (completare).*

Patru expoziții temporare au fost deschise apoi: *Solidarnosc, o istorie în imagini* (prin Institutul Polon), cu „42 de desene asupra fantasmei socialismului real" (litografii de Camil Demetrescu, 1980-1982); *Și pereții aveau urechi* (prin Centrul Cultural Ceh); „Condiția română" (de Ion Barbu); „Ce mai faci tu, Harry?" (I.D. Sârbu) de Mihaela Șchiopu.

Participanții au putut viziona și două filme strâns legate de epocă: *După-amiaza unui torționar* (de Lucian Pintilie, după *Drumul Damascului* de Doina Jela); *Omul de fier* (de Andrzej Wajda).

O slujbă ecumenică de pomenire a avut loc apoi, cu participarea nunțiului apostolic, la Cimitirul Săracilor.

Al X-lea simpozion de la *Memorialul Sighet*, încheind „faza exploratorie", cu deplin succes, anunța totodată noi forme de expresie, menite să asigure aprofundarea științifică a sistemului comunist.

Alături de *Memorialul de la Auschwitz* și de *Memorialul păcii din Normandia, Memorialul de la Sighet* constituie deja un bun de patrimoniu european, funcționând sub egida Consiliului Europei și având cele mai bune șanse de a se impune încă mai mult în viitor.

Personal, am făcut acolo o comunicare despre *Discursul istoric în anii 70-80: considerații deontologice* și am moderat o sesiune având ca temă *Comunismul cu două fețe: între propagandă și realitate.*

22. Școala de Vară (Sighet, 8-15 iulie 2002), organizată la Sighet de *Fundația Academia Civică*, în colaborare cu *Fundația Konrad Adenauer*, constituie încă un moment în seria de manifestări menite să contribuie la formarea noilor generații în spiritul toleranței interetnice și interconfesionale. Ajunsă la a patra ediție, ea a reușit să adune peste 100 de elevi din toată țara (inclusiv Basarabia) și să-i pună în contact cu specialiști europeni în istoria contemporană, astfel ca din dialogul cu aceștia să poată dobândi o mai bună comprehensiune a timpului prezent. Unul din volumele scoase în acest spirit, *Exerciții de memorii*, apărut în seria „Biblioteca Sighet", a și fost distins cu un important premiu pentru debut eseistic.

Noua ediție a *Școlii de Vară*, deschisă (8 iulie) de istoricul Stéphane Courtois, în calitate de rector, împreună cu Ana Blandiana, ca președintă a Fundației coorganizatoare, a reunit câțiva

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorici pentru a discuta *Cartea neagră a comunismului*, dezbatere la care au luat parte: Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Vladimir Bulcovski, Alexandru Zub, Marius Oprea, Anatol Petrencu, Romulus Rusan, ultimul fiind și cel care a coordonat *addenda* la versiunea românească, acum în curs de revizuire.

Pentru a ilustra unele *Acte de protest în perioada regimului Ceaușescu*, au fost invitați să discute cu elevii câțiva muncitori: Vasile Paraschiv cu privire la sindicatul liber pe care l-a organizat în 1977; Iulius Filip, Marius Boeriu și Dănuț Iacob în legătură cu revolta de la Brașov din același an; Gheorghe Năstăsescu pentru difuzarea de manifeste contra regimului ceaușist.

A doua zi (9 iulie), Nicolas Werth de la *Institutul de Istoria Timpului Prezent* (Paris) a făcut o expunere despre formele de teroare și violență în anii stalinismului, iar subsemnatul a expus tema *Comunism și fascism – o dezbatere istoriografică*. Ambele au stârnit interes și au produs discuții ce vădeau o bună inițiere a auditoriului în problematica respectivă.

Programul a mai inclus expuneri despre *Relațiile româno-americane și clauza națiunii celei mai favorizate* (Mircea Carp), *Literatura de detenție* (Maria Someșan), *Momente din istoria comunismului românesc* (Victor Frunză), *Charta '77 din Cehoslovacia* (Petruska Sustrova), *Securitatea în perioada comunistă* (Marius Oprea), *Argumente pentru o judecată la Moscova* (Vladimir Bukovski), *Memorie și istorie în țările din Estul Europei* (Stéphane Courtois), *Zoon politikon* (Ș. Rădulescu-Zoner), *Amintirea celor care au trecut* (Anca Berlogea).

A fost prezentat, în premieră, filmul *Binecuvântată fii, închisoare*, de Nicolae Mărgineanu, după cartea cu același titlu subscrisă de Nicole Valéry Grossu.

Conferința **La ce folosește memoria?**, rostită de Ana Blandiana, a încheiat programul propriu-zis, urmat de un nou concurs: *Ce știu eu despre „epoca de aur"?*

Vizita la *Memorial Sighet*, la *Muzeul Satului* din aceeași localitate și o excursie în Maramureș (ghidată de Gheorghe Mihai Bîrlea, directorul *Memorialului*) au încheiat noua ediție a *Școlii de Vară*.

Un succes, desigur, încă unul.

23. Figuri ale generației pașoptiste este simpozionul organizat (17 sep. 2002) de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", cu ocazia noii ediții a *Zilelor academice ieșene*, ca un omagiu adus de comunitatea istoriografică acelor militanți care au știut să se devoteze, la mijlocul secolului XIX, unei mari cauze, deopotrivă națională și socială.

În cadrul acestei manifestări, consumate în Biblioteca Institutului, au fost expuse opt comunicări, având ca obiect personalități de prim-plan, precum *M. Kogălniceanu* (acad. Gh. Platon), *I.C. Brătianu* (L. Brătescu), *I. Heliade-Rădulescu* (M. Chiper), ideea de opoziție politică (A. Cioflâncă), activitatea grupului revoluționar de la Cernăuți (D. Ivănescu), emigrația pașoptistă (D. Vitcu/M.-Șt. Ceaușu), statul național și ideea confederativă (Cr. Ploscaru). S-au pus astfel în lumină fapte, împrejurări și semnificații ce meritau asemenea eforturi, motivate nu numai de unele coincidențe calendaristice, dar și de problematica însăși a momentului.

Personal, am socotit util să dezvolt câteva reflecții marginale despre *Istorie și politică în pașoptismul românesc*, un raport de termeni ce a fost pus adesea în discuție, dar care suscită mereu alte lecturi.

24. Condiția femeii în societatea modernă: problema abordată, în același spațiu și cu același prilej, la 19 sep. 2002, într-un moment când tema feminismului e larg dezbătută sub multiple unghiuri. Au fost invitați, prin urmare, specialiști din domenii conexe, pentru ca analizele propuse să poată fructifica un instrumentar cât mai amplu.

Problemele generale puse de mișcarea feministă au fost completate cu abordări de tip istoric, înlesnindu-se astfel o bună întâlnire între investigația pe „orizontală" a fenomenului și cea diacronică, susceptibilă să dea seama de aspectul său „vertical". Comunicările prezentate au fost în măsură să releve diferite aspecte, de la condiția femeii în pragul epocii moderne (C. Chelcu) la implicarea ei în lupta de emancipare națională (M.-Șt. Ceaușu), rezistența anticomunistă (S. Ivănescu), dezvoltarea învățământului (C. Mihalache) etc. Statutul juridic al femeii (C. Turliuc) și rolul jucat în perioada interbelică (Gh. Iacob), poziția ei în cadrul familiei (G. Lupșan), statutul social (N. Turliuc), raportarea la politica actuală (D. Șandru) și ambiguitățile feminismului (A. Hurubean) conturează un tablou tematic destul de complex.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Personal, am făcut unele observații pe marginea feminismului în raport cu „gândirea corectă", spre a conchide că o „corectitudine profesională" în studiul acestui fenomen ar fi întotdeauna de preferat.

25. In memoriam Petru Tocănel, la un secol de la naștere și zece ani de la moarte, s-au adunat la *Institutum Theologicum Franciscanum* din Roman (1-4 oct. 2002) specialiști din țară, din Roma, Münster și alte centre universitare, spre a evoca amintirea unui mare teolog, specialist de prim rang în drept canonic și greco-roman sau bizantin, metodologie istorico-juridică, istoria bisericii, inclusiv a catolicismului din spațiul românesc.

Lăsând la o parte mulțimea de comunicări făcute de oaspeți, spre a pune în lumină aportul lui Petru Tocănel într-un domeniu sau altul, voi menționa aici doar textul prezentat în plen de subsemnatul, *Propensiuni catolice și spirit franciscan în România la începutul secolului XX*, text bazat îndeosebi pe jurnalul arhiepiscopului Raymund Netzhammer, pe memorii, presă și mărturii epistolare din epocă, nu fără un anume raport cu opera personalității omagiate. Tema ar merita să fie dezvoltată și pe temeiul documentelor de arhivă, încă prea puțin puse până acum în lumină. Deviza *Plenitudo Legis, Amor Veritatis*, sub care s-au derulat lucrările, definește nu numai mesajul unei opere, dar și spiritul celor adunați să-l pună în valoare.

26. Vasile Pârvan, simpozion național desfășurat la Muzeul Județean din Bacău (3-4 oct. 2002), a inclus o multitudine de teme, în patru secțiuni (1. *Istorie și arheologie;* 2. *Vasile Pârvan, ctitorul arheologiei moderne;* 3. *Istorie medie, modernă și contemporană;* 4. *Arhivistică*), care s-au bucurat de o participare destul de amplă (peste 70 de comunicări), sub egida mai multor instituții cointeresate.

Mi-a revenit misiunea să-l prezint, la deschidere, pe *Vasile Pârvan în cultura română*, temă ce obliga la un periplu atent în diverse registre ale istoriei noastre din primul sfert al secolului XX și la situarea perspectivică a unei figuri de prim plan. Mă ajuta să fac acest lucru recenta apariție a eseului *Vasile Pârvan, dilemele unui istoric.*

27. Independența României – 125 de ani a fost tema unui simpozion ținut la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" (17 oct. 2002), cu participarea mai multor modernişti, moderator fiind acad. Gh. Platon. Evenimentul a putut fi pus în legătură cu defecțiunea „concertului european" (Gh. Cliveti), cu situația juridică a naționalităților (C. Turliuc), cu momentul însuși (9 sau 10 mai?) al proclamării sale (D. Ivănescu), cu disputa privind hotarele țării (D. Vitcu), cu sensul independenței după desăvârșirea unității de stat (I. Agrigoroaiei).

Misiunea subsemnatului a fost să schițeze „o perspectivă istoriografică" a temei, pornind anume de la actorii și martorii marelui eveniment, pentru a fixa repere în posteritatea lui atât de bogată în restituții, analize, interpretări.

28. Ion Mincu – 150 de ani, colocviu internațional organizat de Universitatea omonimă de arhitectură și urbanism din București (1-2 nov. 2002), a reunit specialiști din mai multe metropole, interesați de figura aniversată, dar și de o tematică mai vastă, vizând trecerea de la un secol la altul în spațiul artistic.

În sala de teatru a Palatului Cotroceni a avut loc prima parte a lucrărilor, cu saluturi și mesaje de rigoare, cu unele comunicări de caracter mai general. În acest cadru, de o solemnitate gravă, Jeremy Howard (Anglia) a vorbit despre *artele europene la 1900*, făcând un lung periplu comparatist, cu diapozitive și comentariile de rigoare.

Personal, am căutat să definesc, mai departe, unele *Politici naționale la 1900*, preocupat îndeosebi de Europa sud-estică și de situația României până la războiul de întregire. Opera lui Ion Mincu, pe linia elaborării unui stil național în artă, rămâne semnificativă pentru căutările acelui timp. Expoziția vernisată cu acea ocazie, prima de o asemenea anvergură, aducea în atenție consensual argumente „plastice" mereu valabile.

29. Totalitarism, ideologie și realitate socială în România și RDG a fost tema unui simpozion organizat de *Institutul de Istorie „A. D. Xenopol"*, împreună cu *Goethe Zentrum* și *Konrad Adenauer-Stiftung*, la Iași (15-17 nov. 2002), în ideea de a stimula un dialog cu finalitate cognitivă și civică totodată. Conceptele din titlu indică o relație ce preocupă intens societățile

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

postcomuniste din Europa, mobilizându-i şi pe istorici pentru explicarea fenomenului totalitar. Şi-au asociat eforturile, la acest proiect, sociologi, jurişti, psihologi, asigurând reuniunii un caracter multidisciplinar. Au fost puse în lumină ideile de „dominaţie totală" (W. Schuller), „instituţii bastarde" (M.D. Gheorghiu), discurs unic în istoriografie (A. Mihalache), „asumare a trecutului comunist" (L. Bejenaru), mituri istorice (M.-Şt. Ceauşu), „canon" impus de sistem în cercetarea trecutului (S. Lambru), mecanisme ale represiunii (S. Ivănescu), persecuţia anticatolică (L. Geier), represiunea simbolică şi cea fantasmatică (L. Antonesei), relaţii româno-germane (C. Turliuc), misiunea CAER-ului (U. Burger), paradigma antifascistă (M. Chioveanu), propaganda regimului comunist (A. Cioflâncă), schimbare şi prefacere (G. Poede), tranziţie (G. Iacob).

Contribuţia subsemnatului, în afară de elementele protocolare, s-a referit la *Istoriografia română între comanda totalitară şi imperativul ştiinţific*, cu trimiteri la contextul sud-est european, dar şi la problemele de ansamblu spre finele regimului comunist, inclusiv cele privitoare la discursul istoric din Germania de Est.

A fost lansată cu această ocazie şi o culegere de studii, *Rumänien in Europa*, sub redacţia dr. Alexander Rubel, volum ce reuneşte lucrările altui simpozion pe această temă.

Alexandru Zub

„FORMAREA NAŢIUNII ROMÂNE ŞI GÂNDIREA PUBLICĂ ROMÂNĂ ŞI MAGHIARĂ ACTUALĂ"
(Dezbatere publică, Kaposvár, Ungaria, 31 august-1 septembrie 2002)

Formarea naţiunii române şi gândirea publică română şi maghiară actuală a constituit tema unei dezbateri publice organizate de către *Asociaţia de Prietenie Ungaro-Română* din Kaposvár, în perioada 31 august-1 septembrie 2002. Demersul a fost sprijinit de autorităţile guvernamentale maghiare şi a reunit oameni de cultură din România şi Ungaria. La Iaşi, invitaţiile au fost trimise Asociaţiei „Astra" – Despărţământul Kogălniceanu. Cele două asociaţii nu se află la prima colaborare, între ele existând relaţii mult mai vechi.

La dezbaterea organizată anul acesta la Kaposvár au fost prezenţi, din partea *Despărţământului Kogălniceanu*, domnul Victor Durnea, cercetător principal III la Institutul de Filologie Română „Al. Philippide", în calitate de redactor-şef al publicaţiei „Revista Română" şi Bogdan-Alexandru Schipor, asistent-cercetare la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol". Oficialităţile române au fost reprezentate la Kaposvár de consilierul ataşatului cultural al ambasadei României la Budapesta, domnul Alexandru Ghişa.

Evoluţie istorică, limbă, cultură, conştiinţă naţională, patriotism, toate acestea puse sub semnul unei viitoare integrări şi al unei coexistenţe europene au constituit temele generale ale discuţiilor. Chiar dacă reuniunea a fost lipsită de aportul unor istorici precum Alexandru Porţeanu sau Bona Gábor, care, din păcate, nu au putut fi prezenţi, studiile prezentate şi discuţiile au suscitat un real interes. Între acestea, putem menţiona pe acela ale lui Peter Biertálán, profesor de istorie la Colegiul „Kaffka-Margit" din Kaposvár, care a vorbit despre asemănările existente în dezvoltarea istorică paralelă a României şi Ungariei. Au fost amintite personalităţile lui Iancu de Hunedoara şi Matei Corvin, legăturile dintre spaţiul carpatic şi Europa occidentală în evul mediu, influenţa exercitată de Imperiul Habsburgic, ce a reprezentat un exemplu pentru dezvoltarea economică şi socială a ţărilor vecine, contextul Revoluţiei Franceze, care a determinat schimbări fundamentale ale societăţilor europene, momentul Revoluţiei de la 1848, apropierea – din păcate târzie – dintre Nicolae Bălcescu şi Lajos Kossuth, care au conştientizat interesele comune ale celor două naţii. Aceste interese comune s-ar fi putut concretiza ulterior, la începutul secolului XX, prin crearea unei Confederaţii Danubiene, însă cele două războaie mondiale şi urmările acestora – nu numai în plan politic, dar şi în ceea ce priveşte mentalul colectiv, conştiinţa publică – au făcut imposibilă găsirea unor punţi de legătură. Însă, dacă perioada comunistă s-a caracterizat prin eforturi în direcţia înăbuşirii sentimentelor naţionale, atât în România, cât şi în Ungaria, cerinţele noii Europe vor putea face posibilă coexistenţa lor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă analiză interesantă, de data aceasta, asupra formării națiunilor medievale în spațiul intra-carpatic a fost prezentată de către Dimitrie Stoi și Gavril Berecz, ambii din Arad. Termenii de *națiune* și *națiune medievală* au suscitat vii discuții. Semnificațiile celor două noțiuni au constituit tema discursului domnului Alexandru Ghișa, care a subliniat originea termenilor și evoluția lor semantică. Formarea națiunilor, a miturilor fondatoare, locul acestora în evoluția istorică a fiecărui popor, în dezvoltarea conștiinței naționale și a patriotismului au fost ideile principale pe care domnul Ghișa a ținut să le clarifice.

În aceeași notă poate fi încadrat studiul lui Janos Nagy consacrat formării națiunii române și axat pe contribuția reprezentanților Școlii Ardelene, a elitei intelectuale din Moldova, Muntenia și Transilvania la formarea conștiinței și spiritului național românesc.

Nu în ultimul rând trebuie menționată prezentarea, de către domnul Victor Durnea, a rezultatelor unei anchete literare interbelice a publicației „Familia" din Oradea, cu titlul *Ne putem înțelege noi și ungurii?*

La această întrebare ar fi putut răspunde chiar reuniunea organizată la Kaposvár. Asociația maghiară, condusă de László Bejczi, precum și invitații acesteia, și-au propus tocmai acest lucru. Iar sinceritatea discuțiilor, bunăvoința, toleranța, respectul pentru celălalt sunt elementele principale care au guvernat dezbaterile. Rezultatele acesteia ne fac să credem că răspunsul nu poate fi decât afirmativ.

Bogdan-Alexandru Schipor

STAGIU DE DOCUMENTARE ÎN UNGARIA (1-15 decembrie 2002)

În intervalul 1-15 decembrie 2002, ca urmare a unei invitații primite din partea *Open Society Archives*, în cadrul unui proiect de cercetare intitulat **The files of Romanian Communist Secret Service in Comparative Context. A case of pseudo-amnesia**, m-am aflat la Budapesta. Am folosit puținul timp aflat la dispoziție pentru a studia dosarele referitoare la România ce se aflau la sediul OSA, mai ales cele ce făceau referiri la Serviciile Secrete, Armată, Administrație, Partid și Academie în timpul regimului comunist. De asemenea, am avut acces la biblioteca CEU (*Central European University*), unde am consultat diferite lucrări pe care nu le-am găsit în țară. Țin să remarc, pentru a le mulțumi și pe această cale, prestația plină de solicitudine a personalului de la cele două instituții menționate. Materialul documentar obținut în urma acestui program, precum și contactul cu profesorii și cercetătorii de la OSA/CEU mi-au fost de un real folos pentru tema de cercetare la care lucrez în cadrul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" din Iași.

Spre finalul perioadei am ținut o conferință, intitulată *Serviciile Secrete românești în perioada stalinismului*, la care au participat profesori și arhiviști de la OSA și CEU.

Sorin D. Ivănescu

UN PROIECT DE CERCETARE AMERICANO-ROMÂN: „COLECTIVIZAREA ÎN ROMÂNIA, 1949-1962"

Semnificația subiectului

Acest text discută un proiect americano-român interdisciplinar privind *Colectivizarea în România, 1949-1962*. Importanța acestei investigații în România este evidentă pentru cei care se ocupă de istoria recentă. Deși s-a discutat/scris mai mult despre industrializare, în fapt, colectivizarea a afectat, incomparabil, cel mai mare număr de oameni (Gail Kligman, Katherine Verdery). Însăși industrializarea nu poate fi înțeleasă fără elucidarea colectivizării.

În continuare voi avea în vedere: ideea/inițiatorii proiectului, susținerea cercetării, membrii echipei, întâlnirile de grup, derularea investigațiilor, rapoartele finale, temele majore, studiile de caz, concluzii personale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Inițiatorii/coordonatorii proiectului

Ideea realizării unei cercetări extensive a fenomenului *Colectivizării în România* aparține doamnelor Gail Kligman și Katherine Verdery. Au fost necesare eforturi suplimentare din partea lor, având în vedere obligațiile didactice și alte angajamente științifice personale. Proiectul a demarat printr-o întâlnire preliminară la **Los Angeles, Statele Unite ale Americii, în aprilie 2000**, la care au participat pe lângă inițiatoarele proiectului, Michael Stewart, Sorin Antohi (care se afla atunci la Stanford University, cu o bursă de cercetare pentru un an academic), Robert Levy, Smaranda Vultur, Octavian Roske, Călin Goina și Liviu Chelcea. Atunci, la Los Angeles, s-au căutat oamenii, ținându-se cont de diverse elemente, care mergeau de la competență profesională și până la diversitatea științifică și teritorială. S-a propus un workshop de inițiere în proiect pentru septembrie 2000, organizat la Timișoara de către Smaranda Vultur.

Cred că ar fi util să creionez profilul profesional al inițiatoarelor/coordonatoarelor proiectului:

1. Gail KLIGMAN

Este profesoară în cadrul Departamentului de Sociologie la UCLA (University of California, Los Angeles), cu stagii anterioare de predare la University of Chicago și University of Texas, Austin. Domeniile științifice de interes: etnografie, sociologie politică, antropologie culturală, studii de gen (*gender studies*), iar spațiul predilect centrul și estul Europei. Gail Kligman a făcut stagii îndelungate în România începând din anii '70. A făcut cercetări dincolo de munți, mai exact în Maramureș, în satul Ieud. Localitatea fusese vestită prin opoziția la desființarea Bisericii Române Unite cu Roma (greco-catolică) și prin rezistența armată anticomunistă la sfârșitul anilor '40 – începutul anilor '50, iar în anii lui Nicolae Ceaușescu prin natalitatea extrem de ridicată. Ca o curiozitate, în 1998 cercetătoarea americană a devenit cetățean de onoare al comunei Ieud. Gail Kligman face parte din câteva board-uri editoriale ale unor reviste renumite: *East European Politics and Societies*, *Ethnography*, *Slavic Review*, *Theory and Society*. Dintre numeroasele lucrări publicate amintesc: *Călușul: Symbolic Transformation in Romanian Ritual*, 1981 (traducere românească la Editura Univers, 2000); *The Wedding of the Dead: Ritual, Poetics, and Popular Culture in Transylvania* (traducere românească la Editura Polirom, 1998); *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*, 1998 (traducere românească la Editura Humanitas, 2000) etc.

2. Katherine VERDERY

După studii de antropologie la Reed College, Portland, Oregon, și la Stanford University, California, Katherine Verdery a făcut stagii îndelungate în România, începând din anii '70, consacrându-se studierii societății românești cu instrumentele specifice antropologiei, o disciplină care practic nu exista în acel moment la noi (sociologia însăși avea să fie desființată în 1978, doar după puțin peste un deceniu de la reînființarea ei de către regimul comunist). Centrul cercetărilor domniei sale l-a reprezentat o comunitate rurală: satul Aurel Vlaicu din comuna Geoagiu, județul Hunedoara. Temele principale au fost transformarea satului, relațiile interetnice și ideea națională. Atât Katherine Verdery, cât și Gail Kligman au lucrat la începutul stagiului lor românesc cu profesorul Mihai Pop, atunci directorul Institutului de Etnografie și Folclor, care le-a plasat unde credea că era mai potrivit pentru temele pe care voiau să le studieze. Katherine Verdery era interesată de interferența zonelor etnografice, care sunt numeroase în spațiul județului Hunedoara. În 1993 domnia sa a demarat o cercetare privind decolectivizarea în România, acel studiu formând baza proiectului nostru. După terminarea doctoratului în 1977, Katherine Verdery a început să predea antropologie la John Hopkins University, Baltimore. În acest moment, Katherine Verdery este Eric R. Wolf Professor of Anthropology, Director al Center for Russian and East European Studies, University of Michigan, Ann Arbor, Michigan. Este membră a Academiei Americane de Arte și Științe. De asemenea, este membră a câtorva prestigioase colegii de redacție: *Anthropology Today*, *Eastern European Politics and Societies*, *Slavic Review*, *Archives Europeenes de Sociologie*. Din bogata activitate editorială amintesc: *Transylvanian Villager: Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*; *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, 1991 (publicată în românește de Editura Humanitas, în 1994, sub titlul nu tocmai fericit *Compromis și rezistență. Cultura*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

română sub Ceaușescu); *What Was Socialism, and What Comes Next?*, 1996 (tradusă în românește de Editura Institutul European, 2003) etc. Katherine Verdery are bune legături și cu Iașii, inclusiv/îndeosebi cu Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" – pe care l-a și vizitat în mai multe rânduri – a cărei membră de onoare este.

Deci, iată din partea coordonatoarelor un interes insistent, constant, față de realitățile românești. Trebuie precizat că cercetătoarele americane fac parte, alături de alții, dintr-un grup de studioși occidentali format în anii '60-'70 și care nu avea, cu unele excepții, decât un scop științific în România: nu legături de familie, nu interese ideologice ș.a.m.d.

Susținerea cercetării

Cercetarea noastră a fost susținută financiar de National Council for Eurasian and East European Research (NCEEER) și de U.S. National Science Foundation (NSF), Grant # F004781, administrarea fondurilor făcându-se prin intermediul University of Michigan. De asemenea, o parte din resurse au fost furnizate de the British Academy. De aceea, în studiile noastre de caz va fi obligatorie precizarea: „The research on which this paper is based was supported in part by grants from the National Council for Eurasian and East European Research (NCEEER) and by the U.S. National Science Foundation NSF), Grant # F004781; both of these were awarded to Professors Gail Kligman and Katherine Verdery for a collaborative project entitled *Transforming Property, Persons, and State: Collectivization in Romania, 1948-1962*. These organizations are not responsible for the views expressed here."

Membrii echipei

În continuare, spre a nu face ierarhii valorice (care fără doar și poate ar fi subiective), îi voi aminti alfabetic, cu scurte precizări despre încadrarea instituțională și preocupările științifice, pe cercetătorii din echipă, 15 la număr, alăturați celor două inițiatoare/coordonatoare de proiect:

1. **Julianna BODÓ**. Cercetătoare de la Centrul de Cercetări Regionale și Antropologice – instituție privată – din Miercurea Ciuc, care anterior colaborase la proiecte care atinseseră problematica „transformării socialiste a agriculturii" în zona Secuimii, utilizând metoda *oral history*, în forma „povestea vieții". De asemenea, a participat la cercetări legate de elita maghiară din România după 1989. Centrul, a cărei membră este, avea și până atunci un interes major pentru procesele sociale din timpul comunismului, îndeosebi anii '50. Spre exemplu, parte din cercetări fuseseră publicate în volumul J. Bodó (red.), *Trecutul luminos. Studii din perioada socialistă*, în limba maghiară.

2. **Liviu CHELCEA**. Unul dintre tinerii merituoși, care a absolvit Sociologia la Universitatea București, la jumătatea anilor '90. Coautor, împreună cu Puiu Lățea, al lucrării *România profundă în comunism. Dileme identitare, istorie locală și economie secundară la Sântana*, elogios prefațată de Sorin Antohi, 2000. În prezent își face un doctorat în Antropologie la University of Michigan, Ann Arbor, Michigan.

3. **Dorin DOBRINCU**, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", Iași. Nu voi comenta abilitățile personale, ci voi încerca pe parcursul prezentării să sintetizez activitatea mea în cadrul colectivului.

4. **Călin GOINA**. Absolvent de Sociologie la Universitatea București, în prezent PhD student la UCLA (University of California, Los Angeles).

5. **Constantin IORDACHI**. Absolvent de Istorie la Universitatea din București, recent PhD la Central European University, Budapesta, preocupat de situația Dobrogei după 1878, naționalism, mișcările de extremă dreapta în România interbelică, antisemitism etc.

6. **Puiu LĂȚEA**. Valabil ce am notat la Liviu Chelcea, inclusiv asumarea unei lucrări de doctorat în Antropologie la University of Michigan, Ann Arbor, Michigan.

7. **Robert LEVY**. Unul dintre româniștii afirmați după căderea comunismului. E suficient să amintesc că este autorul lucrării *Ana Pauker: the Rise and Fall of a Jewish Communist* (tradusă și în românește de Editura Polirom, 2002), rod al unor cercetări insistente de aproximativ un deceniu, desfășurate în diverse spații geografice, cu surse extrem de variate, cum ar fi declarații

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oficiale ale liderilor comuniști și documente din fondurile greu accesibile ale CC al PCR și ASRI, până la interviuri (sunt zeci) cu persoane care în parte nu mai sunt în viață.

8. **Linda MILLER**. Juristă americană interesată îndeosebi de realitățile din lumea postcomunistă, care a produs un studiu competent cu privire la aspectele juridice ale colectivizării în România.

9. **Eugen NEGRICI**. Carieră universitară la Universitatea din Craiova și Universitatea din București. Inițial cercetător al literaturii românești medievale și moderne, după prăbușirea totalitarismului a publicat mai multe lucrări privind literatura română sub comunism: *Poezia unei religii politice. Patru decenii de agitație și propagandă* (1995); *Literature and propaganda in communist Romania* (1999), *Literatura română sub comunism* (2002) etc. În cadrul proiectului a asumat investigarea rolului literaturii în campania de colectivizare.

10. **Sándor OLÁH**. Sociolog din Miercurea Ciuc, preocupat de zona secuiască; participă în aceeași echipă cu Julianna Bodó.

11. **Octavian ROSKE**. Anglist, interesat de fenomenul colectivizării, publicând îndeosebi documente (în *Arhivele Totalitarismului* sau în volum, cooeditor împreună cu Dan Cătănuș al *Colectivizării în România. Dimensiunea politică*, vol. I, *1949-1953*, 2000).

12. **Michael STEWART**. Antropolog britanic, cu cercetări anterioare în Ungaria și România (zona Sibiului), îndeosebi pe chestiuni legate de minorităților etnice.

13. **Dumitru ȘANDRU**. A fost aproape patru decenii cercetător la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", consacrându-se îndeosebi investigării problematicii agrare, apoi profesor la Universitatea „Dunărea de Jos", Galați. Amintesc doar câteva din lucrările de referință: *Reforma agrară din 1921 în România* (1975), *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale* (1980), *Creditul agricol în România între anii 1918 și 1944* (1985), *Satul românesc între anii 1918 și 1944* (1996), *Reforma agrară din 1945 în România*, 2000 etc. De asemenea, are mai multe lucrări depuse la diferite edituri sau în sertarele proprii.

14. **Virgiliu ȚÂRĂU**. Lector la Facultatea de Istorie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj. Interesul său ca istoric cuprinde instalarea regimurilor comuniste în Europa de est la sfârșitul celui de-al doilea război mondial (printre altele, într-un studiu fundamentat pe cercetări de arhivă a demonstrat falsificarea alegerilor din 1946 în câteva județe din centrul Transilvaniei) și până la problematica colectivizării dincolo de munți. Este coeditor, alături de Gheorghe Iancu și Ottmar Trașcă, al volumului de documente *Colectivizarea agriculturii în România. Aspecte legislative. 1945-1962*, 2000.

15. **Smaranda VULTUR**. Este profesoară la Universitatea de Vest și coordonatoarea Grupului de istorie orală și antropologie de la Fundația A Treia Europă, Timișoara. S-a evidențiat ca unul dintre cercetătorii care au contribuit în mod semnificativ la lansarea cercetărilor de istorie orală în România după 1989, făcând investigații îndeosebi asupra identității culturale și a memoriei, utilizând forma *life story* („povestirea vieții", altfel spus povestirea autobiografică). Amintesc câteva din lucrările importante care îi poartă semnătura: *Istorie trăită – istorie povestită. Deportarea în Bărăgan (1951-1956)*, 1997; *Lumi în destine. Memoria generațiilor de început de secol din Banat*, 2000; coord. a volumelor *Germanii din Banat în povestirile lor*, 2000; *Memoria salvată. Evreii din Banat, ieri și azi*, 2002 etc.

Au mai avut legătură cu proiectul, deși doar tangențial: Zsuzsanna TÖRÖK, atunci PhD student la Central European University, care a participat doar la întâlnirea de la Timișoara, din septembrie 2000, retrăgându-se ulterior; AUGUSTIN CĂTĂLIN STOICA, PhD student la Stanford University, California, care a fost cooptat în 2001 și a început o cercetare în zona Focșani, dar din motive personale nu s-a putut implica prea mult; Marius OPREA, preocupat de istoria regimului comunist în România, îndeosebi de crearea, evoluția și transformarea Securității. Deși nu a participat la primele faze ale proiectului (a fost cooptat în 2003), va contribui la volumul proiectat a fi publicat în românește cu un studiu de sinteză despre colectivizare și represiune între 1953-1962, în baza documentelor din arhivele centrale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prima întâlnire a echipei

S-a desfăşurat la **Timişoara, pe 14-15 septembrie 2000**, şi s-a dovedit fructuoasă, punându-se la punct elementele necesare derulării unui proiect de amploare atât prin durată, cât şi prin resursele umane şi materiale angrenate. În privinţa manierei de abordare a subiectului, s-a optat pentru multidisciplinaritate, instrumentele istoriei, etnografiei/antropologiei şi sociologiei fiind indispensabile. S-a convenit să facem o cercetare pe mai multe regiuni (nu în sensul de provincii istorice) ale României, evident că nu toate. Era de preferat să existe comunităţi complexe: multe etnii, religii, stratificări sociale, regiuni de graniţă (statale, provincii ş.a.m.d.). Fără îndoială că în cercetarea noastră trebuia să ţinem cont de chestiunile generale legate de colectivizare, precum şi de cele specifice, locale. Cercetarea nu trebuia să se facă în localităţile „reprezentative" (cine ar putea spune care sunt acestea?), ci exemplare (cu putere de exemplu).

S-a adăugat relaţia stat-proprietate din perspectivă antropologică. Intrasem deja în miezul problemelor. În cele din urmă am convenit pentru o cercetare de tip socio-istoric, adică o îmbinare între cercetarea „tipică" istoricului, care în accepţiunea tradiţională se bazează pe arhive, şi cea „tipică" antropologului-sociologului. Metodologia istoriei orale urma să fie combinată cu cercetările în arhive. Fiecare a avut de învăţat de la componenţii echipei: antropologii şi sociologii de la istorici, cei din urmă de la primii. Spre exemplu, istoricii au făcut „instructajul" cu privire la munca în arhive: locaţie, fonduri, mod de creare, capcane ş.a.m.d., dar au avut de învăţat foarte multe chestiuni: de la metodele interviurilor şi necesitatea pregătirii cu minuţiozitate a cercetării şi până la importanţa faptului „minor" sau a conceptualizării.

Nu s-a ştiut foarte exact cât avea să dureze proiectul: s-a estimat iniţial că va dura un an şi jumătate sau doi ani. De asemenea, se aproxima finalizarea printr-un raport de 50 sau 100 de pagini. Fiecare a avut libertatea de a conduce cercetarea proprie, însă cu angajamentul de a nu publica nimic din această problemă până la apariţia lucrării principale. De la bun început s-au avut în vedere două „produse" ştiinţifice: o carte sintetică publicată în Statele Unite ale Americii şi un volum de studii editat în România.

Distribuţia membrilor echipei şi realizarea primelor cercetări

În cele din urmă, distribuţia membrilor colectivului de cercetare a fost următoarea:

1. Julianna BODÓ: două sate din zona locuită de secui, studiu socio-istoric de caz.
2. Liviu CHELCEA: în comuna Reviga, judeţul (actual) Ialomiţa, studiu socio-istoric de caz.
3. Dorin DOBRINCU: în localitatea Darabani, judeţul Botoşani, studiu socio-istoric de caz.
4. Călin GOINA: în comuna Sântana, judeţul Arad, studiu socio-istoric de caz.
5. Constantin IORDACHI: în comuna Jurilovca, judeţul Tulcea, studiu socio-istoric de caz combinat cu perspectiva sintetică asupra Dobrogei.
6. Gail KLIGMAN: în comuna Ieud, judeţul Maramureş, studiu socio-istoric de caz.
7. Puiu LĂŢEA: în comuna Dobrosloveni, judeţul Olt, studiu socio-istoric de caz.
8. Robert LEVY: studiu de sinteză, fundamentat preponderent pe documentele din arhivele centrale româneşti, privind colectivizarea, chiaburii şi cotele în timpul primului val de „transformare socialistă a agriculturii", 1949-1952.
9. Linda MILLER: aspectele juridice ale procesului de colectivizare, studiu de sinteză uzând de instrumentele dreptului.
10. Eugen NEGRICI: rolul literaturii în campania de colectivizare, studiu de sinteză încadrabil în istoria literară.
11. Sándor OLÁH: zona fostului raion Odorhei, studiu socio-istoric de caz.
12. Octavian ROSKE: studiu de sinteză privind mecanismele colectărilor între 1949-1957/1958, utilizând îndeosebi legislaţia epocii, documentele din arhivele centrale.
13. Michael STEWART: zona Sibiu, studiu socio-istoric de caz.
14. Dumitru ŞANDRU: în comuna Pechea, judeţul Galaţi, studiu socio-istoric de caz.
15. Virgiliu ŢÂRĂU: zona fostului raion Aiud, studiu socio-istoric de caz.
16. Katherine VERDERY: în satul Aurel Vlaicu, comuna Geoagiu, judeţul Hunedoara, studiu socio-istoric de caz.
17. Smaranda VULTUR: în comuna Tomnatic, judeţul Timiş, şi în comuna Domaşnea, judeţul Caraş-Severin, studiu socio-istoric de caz.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se observă cu ușurință că a fost acoperit întregul spațiu geografic al României.

Fiecare dintre cei care asumaseră studii de caz urma să facă cercetări în biblioteci publice și private (lucrări de interes general sau local, manuscrise cu monografii de localități, cum a fost cazul în cercetarea mea), în arhive centrale și locale (județene, comunale, de CAP), dar și în „arhive" private (a fost propria mea experiență). De asemenea, trebuia realizat un număr de interviuri (minimum 20-25; eu am făcut peste 30), cu persoane cât mai diverse din punct de vedere al distribuției spațiale (spre exemplu, să nu fi fost localizate doar într-un colț al satului etc.): vârstei (cu predilecție cei care erau oameni maturi în anii '40-'60, dar și adolescenți sau copii, povestea fiind susceptibilă de a face mai comprehensivă situația din anii colectivizării); clasei (reale sau create în comunism: săracii (zilierii, chiar străinii de sat etc.), bogații (chiaburii, în general deposedați), activiștii (primarii, președinții de GAC, brigadierii, milițienii, securiștii), atât țăranii care s-au colectivizat, cât și cei care au refuzat să intre în structurile colectiviste); naționalității; religiei; genului.

S-a acordat o mare importanță deontologiei profesionale. Întregul proiect trebuia să fie aprobat anual de Human Subjects Institutional Review Board, University of Michigan, care are menirea de a proteja persoanele cercetate, în măsura posibilului – asemănător cu instituția nou-înființatului Avocat al Poporului din România. Interviurile începeau, obligatoriu, cu întrebarea persoanei dacă vrea să fie înregistrată pe bandă sau doar să se scrie povestea ei, fiind interzisă imprimarea fără acceptul expres al intervievatului. Știam că în general țăranii încearcă să evite autoritatea științifică a cercetătorului, acesta trebuind să preîntâmpine „șiretenia" sătenilor. Apoi, cercetătorul trebuie numai să-l asculte pe cel intervievat; întrebările să nu fie prea abstracte, nici să ducă la un anumit răspuns. În fond, intenția noastră nu era să etalăm propriile însușiri oratorice sau să facem paradă de neologisme în fața țăranilor. O problemă avea să se dovedească tendința intervievaților de a se eschiva de la răspunsuri exacte, cu privire la anumite acțiuni, astăzi considerate reprobabile (în unele cazuri chiar de ei), anumite persoane.

Era foarte important modul de abordare a persoanelor de intervievat, ordinea întrebărilor ș.a.m.d. În general, încrederea oamenilor nu se câștigă ușor. La noi încă are putere de circulație legenda că românii sunt foarte deschiși, primitori. În realitate, oamenii sunt destul de neîncrezători, chiar și atunci când te cunosc. În plus, teama este încă foarte răspândită și fac această afirmație în urma unor investigații în diverse locuri. Tocmai din acest motiv echipa s-a format cu precădere din persoane care efectuaseră deja stagii mai îndelungate în zonele unde urmau să își desfășoare cercetarea, spre a ușura relațiile cu sătenii.

Cercetarea pe teren s-a derulat în intervalul septembrie 2000–februarie 2003, în funcție de programul fiecărui membru al grupului. În ceea ce mă privește, am făcut investigațiile în arhive și interviurile compact între decembrie 2000–martie 2001, ulterior adăugându-se perioade mai scurte. Am putut utiliza și interviuri făcute în vara anului 1997 în zona „mea" (Darabani), când am urmărit în mod deosebit represiunea în colectivizarea agriculturii. Alături de cercetările pe care în aceeași vară le-am efectuat în Vrancea cu partizanii anticomuniști și cu țăranii răsculați în timpul colectivizării, și în continuarea unor preocupări teoretice mai vechi, aceasta a reprezentat „ucenicia" mea într-un domeniu (atunci) încă puțin frecventat în România. Cercetarea pe teren nu este ușoară: necesită mult timp, adaptabilitate, disponibilitatea de a accepta ca localnicii să te refuze, evitarea diverselor capcane legate de memoria oamenilor, combinată cu tendința generală a acestora de a ascunde deliberat anumite chestiuni.

A doua întâlnire

A doua întâlnire a grupului de cercetare a avut loc la **București, pe 15-16 septembrie 2001**, adică exact la un an după cea de la Timișoara. În prealabil, fiecare dintre noi realizase o scurtă informare (trei-patru pagini) cu privire la ce făcuse până atunci pe linia proiectului. Dintre coordonatoare nu a fost prezentă decât Gail Kligman, Katherine Verdery fiind în imposibilitate de a ieși din Statele Unite datorită restricțiilor de zbor impuse de administrația americană, în urma atacurilor teroriste din 11 septembrie 2001 (New York, Washington-Pentagon, Pennsylvania). Katherine Verdery a „participat" totuși parțial la discuții prin telefon.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rapoartele finale

Fiecare dintre noi a avut obligația să facă un raport cu rezultatele cercetării sale, dimensiunile fiind de 25.000 de cuvinte sau 75 de pagini dublu spațiate, expediat coordonatoarelor. De asemenea, un rezumat de 3.000 de cuvinte trebuia trimis tuturor celor din echipă, pe baza acestora urmând să aibă loc discuțiile de la întâlnirea finală, în februarie 2003. Munca la raportul final a fost extensivă și intensivă, fiind necesară prelucrarea unui volum substanțial de informații: documente de arhivă, presă, literatură istorică și sociologică, interviuri. Acestea din urmă trebuiau transcrise, ceea ce a presupus un ridicat consum de timp (între cinci și șapte ore pentru fiecare oră de înregistrare) și de energie (această muncă este extrem de solicitantă având în vedere atât dicția diferită a „informatorilor", cât și discursul în „dialect"). Sursele (lucrări, documente de arhivă, interviuri etc.) urmau a fi citate cu exactitate, cu precizarea că nu trebuiau date numele intervievaților, ci fiecăruia avea să i se găsească un indicativ. Această măsură viza asigurarea confidențialității declarațiilor și protejarea identității martorilor. La fiecare era însă indicat sexul, vârsta, ocupația etc.

În cercetarea noastră **am urmărit patru teme majore**: transformarea proprietății, transformarea oamenilor, crearea Partidului/Statului și relația dintre istoriile arhivistice și cele orale. De altfel, în engleză titlul proiectului este: *Transforming Property, Persons, and State: Collectivization in Romania, 1949-1962*. Evident că în cazul fiecărui component al echipei au contat informațiile obținute pe teren (arhive, interviuri etc.), plus experiența personală. În abordarea temelor principale am încercat să răspundem la anumite întrebări. Spre exemplu:

1. **Transformarea proprietății**: Care au fost noile forme de proprietate și cum au făcut relațiile de proprietate? Cum s-a petrecut procesul de colectivizare? Cine cred intervievații că a fost responsabil pentru colectivizare? Care au fost tehnicile principale care în satele „noastre" au rupt proprietățile de la unele persoane și le-au anexat la altele? Ce efecte, dacă au fost, au avut principalele mijloace de trai (diferite pământuri, animale etc.), ecologice (diferite terenuri etc.) și etnice (sate multietnice, sate maghiare sau române) asupra strategiilor de colectivizare? Aceste chestiuni erau necesare deoarece în lucrarea de analiză vor fi comparate satele din acest punct de vedere.

2. **Transformarea noilor persoane**: Cum s-a făcut transformarea formelor de proprietate și efectele relațiilor în concepția oamenilor – aici, cum au văzut ei înșiși relațiile cu alți oameni (rudele lor, alte sate, oameni din afară)? Care au fost sentimentele lor față de un membru sau o familie înrudită, comunitate, o organizație (GAC – Gospodăria Agricolă Colectivă)? Colectivizarea a întărit sau a distrus relațiile dintre oameni? Care au fost cele distruse și care au fost cele strânse? Ce valori a afectat colectivizarea – spre exemplu, valori privind munca, statutul social, responsabilitățile personale și sociale, sau relațiile cu trecutul (proprietatea moștenită presupunea o linie în trecut) – moștenirea de la strămoși și o tradiție de familie sau reputație; colectivizarea a căutat să șteargă trecutul? Cum s-au schimbat relațiile de autoritate, (re)crearea ierarhiei sociale în relațiile publice sau private? Cum au înțeles oamenii relațiile cu autoritățile locale, regionale și naționale ale statului? Cum a afectat colectivizarea ideile despre persoană? De exemplu, „persoanele" în regimurile de proprietate privată sunt adesea gândite ca fiind încrezătoare în ele sau autonome, mai degrabă decât în relații de adâncime cu alții. Ele văd proprietatea (mai mult decât relațiile sociale) ca bază pentru muncă, răsplată, autorespect și responsabilitate. Ce evidențe au sugerat materialele deținute despre aceste genuri de lucruri înainte și după?

3. **Alcătuirea Partidului/Statului**: Cum aminteam și mai sus, în pofida faptului că mai mult s-a scris despre industrializare, în fapt colectivizarea a afectat mai mulți oameni, mai direct și în mai scurt timp decât orice altă politică a PMR. Printre acești afectați au fost înșeși cadrele de partid – care au fost create, și deci, prin acțiunile lor, au ajutat la crearea Partidului/Statului. Ce dovezi, dacă sunt, pot fi depistate cu privire la categoria cadrelor care apar și natura Partidului/Statului pe care îl construiesc? Există dovezi de proceduri regulate birocratice (sau încercări de constituire a lor) sau numai practici arbitrare? Prin rapoartele de muncă ale cadrelor, ei văd că știu ce au de făcut sau dau dovadă de improvizație în raport cu situația lor specifică? În legătură cu diferența de clasă (prin *cote* și *chiaburi*), cadrele au manipulat explicit diferențele etnice sau

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

religioase unde acestea existau? Ce categorii sau gânduri au reieșit la constrângerea pe care cadrele locale au reușit să o facă: e.g., conștientizarea divizărilor sau dezorganizărilor la nivel înalt? Comunicare slabă între autoritățile locale, regionale și centrale? Frica de pedeapsă de sus sau răsplata locală?

În interesul creării organizației birocratice formale, cadrele de partid au fost adesea trimise în zone unde ele nu aveau legături personale. Deci, această politică a împiedicat îndeplinirea obiectivelor? Comunitățile locale au încercat să încorporeze astfel de persoane în relațiile sociale locale, și viceversa? Cum? Ce evidențe sunt cu privire la relațiile sociale dezvoltate între cadre și diferitele nivele, cum ar fi administratorii locali și activiștii de partid? Astfel de relații au putut sta mai târziu la baza legăturilor personale și beneficiilor în aparatul de partid, de asemenea, birocrați care au fost descurajați să aibă legături locale se vor întoarce logic în organizația lor.

Oamenii aveau explicit ideea „statului" ca entitate?

4. **Alcătuirea și realcătuirea istoriei**: Proiectul nostru a urmărit și modul cum este făcută și refăcută istoria – un subiect care ridică mai multe probleme metodologice. Spre exemplu, este în general acceptat că sursele scrise constituie documente demne de încredere pentru scrierea istoriei, în special sursele arhivistice. În contrast, sursele istoriilor orale sunt în general privite cu neîncredere, din cauză că istoriile orale sunt subiecte cu neajuns de memorie. Istoria perioadei comuniste schimbă această presupoziție generală: sursele scrise au fost mai puțin demne de încredere decât sursele orale, produse explicit pentru interese ideologice particulare. Istoria colectivizării consemnată în documentele oficiale (tipurile documentelor arhivistice le-am discutat în întâlnirile noastre) coincide sau diferă de istoria colectivizării trăită și amintită de intervievați? Ce relație există între aceste două potențial diferite dar legate istorii?

(Indicațiile privind chestiunile din cele patru teme mari amintite aparțin doamnelor Katherine Verdery și Gail Kligman.)

A treia întâlnire

Cea de-a treia și ultima întâlnire s-a crezut inițial că se va desfășura la Halle, în Germania, în decembrie 2002. Apoi au fost luate în discuție Budapesta și București, optându-se pentru ultima capitală. Pe **27-28 februarie 2003**, la New Europe College, **București**, a avut loc o masă rotundă, cu discuții focalizate pe munca/rezultatele noastre în cadrul proiectului. Deoarece volumul analitic *Colectivizarea în România*, care va fi publicat în SUA, este programat a fi scris doar în 2004-2005, această ultimă întâlnire a fost dedicată discuției volumului cu studii de caz, programat să apară în românește. Fiecare participant a trimis înaintea întâlnirii un text de circa 10 pagini, rezumând argumentele ce vor apărea în articole. Pentru discuția noastră, textele au fost grupate oarecum tipologic și s-au făcut observații, sugestii pentru completarea informației, luarea în calcul a unor elemente sau renunțarea la altele.

Câteva idei despre concluziile (parțiale ale) grupului de studiu. Studiile de caz

Diversitatea internă a jucat un rol important în succesul colectivizării. Știm că în anii '40-'50 a existat o preocupare permanentă a Centrului/puterii de a distruge structurile sociale sătești bazate pe rudenie și de a le înlocui cu construirea claselor. Ceea ce a fost oarecum surprinzător – a reieșit în urma studiilor noastre – este că oamenii au ajuns să accepte această noțiune, având doar preocuparea de a nu fi ei integrați în clasele considerate „impure". Este cazul mai ales cu „chiaburii". Termenul de „chiabur" a fost nu numai o denumire socială, ci și un *instrument de transformare*, care a dat posibilitatea unei mari marje de manevră pentru funcționarii locali. Foarte interesantă s-a dovedit constatarea că în timpul colectivizării avem de-a face cu un stat în formare, care nu reușește să-și controleze structurile inferioare. Multe din directive veneau „de sus" (de la Centru), dar erau destule și „de jos" (regiune, raion, comună), iar cei activând pe plan local puteau ignora directivele de sus în scopuri personale. După căutările primilor ani, agenții colectivizării au ajuns să-și dea seama de potențialul enorm pe care îl oferea specularea specificităților existente pe plan local. Se poate întreba dacă incapacitatea inițială a noului stat-partid de a controla adecvat cadrele locale nu a avut drept rezultat „eșecul" agriculturii românești, alienându-i

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe țărani și îndreptându-i mai repede către o industrializare insuficient performantă/funcțională ca să-i absoarbă în mod organic.

Volumul în românește va fi compus din studii de caz sau din texte mai „largi" (18 la număr, fiecare dintre ele de 8.000-10.000 de cuvinte). Sarcina editării volumului în românește revine istoricilor Dorin Dobrincu și Constantin Iordachi. Aceasta a fost o decizie luată încă în 2001 (am aflat la întâlnirea din septembrie același an). Obligatoriu vom avea o hartă – sau poate două – a întregii țări, cu evidențierea formelor majore de relief, a schimbărilor administrative din anii colectivizării (în 1950, 1952, 1960), bineînțeles cu localitățile avute în vedere în mod special. Se speră că volumul va fi finalizat și publicat în 2004. S-a convenit că este necesară raportarea la celelalte studii din volum; compararea între diferitele nivele (local, raional, regional, central chiar), pentru a vedea cum circulă ideile, ordinele; problema fenomenului claselor (în ce măsură distruge, creează sau recreează clase; distrugerea, construirea/reconstruirea comunităților); tipic și atipic (intervievații vorbesc inițial tipic, dar apoi ajung să aibă un discurs atipic). Pe baza cercetărilor întregii echipe, s-a făcut observația că preponderent este atipicul. Tipicul este o abstracție, scopul nostru pentru volumul în românește fiind concretul. Este un mod de a înțelege derularea unui proces care a afectat cea mai mare parte a populației țării pe termen scurt, mediu și lung.

Concluzii (strict) personale

Pentru mine participarea la acest proiect a fost un exemplu practic de cum se lucrează în echipă, nevoia de responsabilitate, de respectare a termenilor, evitarea infantilizării și neîncrederii. Trebuie precizat că în cadrul grupului de cercetare a existat în permanență o bună comunicare. S-a dorit să fim cu adevărat o echipă și nu o „adunătură", după cum se exprima una dintre coordonatoare la un moment dat. În timp, mi-am format convingerea că s-a intenționat inducerea unui sentiment extrem de productiv: „grupul de egali".

Dorin Dobrincu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

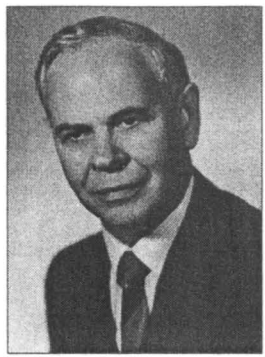

UN MODEL DE CIVILITATE: PROFESORUL VASILE NEAMȚU LA 80 DE ANI

Sunt oameni care, întâlniți în viață, mai ales în perioada de formare profesională, îți marchează decisiv evoluția. Pentru cel ce subscrie aceste pagini de reverență este cazul Profesorului VASILE NEAMȚU, titularul disciplinei de *Istoria medievală a românilor* de la Universitatea din Iași până în 1987, când s-a retras din învățământul superior. Profesorul Vasile Neamțu a fost și a rămas, pentru cei ce l-au cunoscut ca magistru, coleg, ori în alte ipostaze, un model de comportament, un om cu alese însușiri, un universitar autentic. Și-a asigurat, astfel, respectul tuturor. Anii s-au adunat, a cunoscut și bucurii și necazuri, a fost lovit de pierderi dureroase și ireparabile, dar pe care le-a purtat cu demnitate. Aceeași siluetă frumoasă, cu o ținută întotdeauna îngrijită, același om cu privire plăcută și tandră, gata să lege o discuție, să te asculte și să-ți ofere un sfat, poate fi întâlnit și acum când a devenit octogenar.

Profesorul Vasile Neamțu coboară dintr-un mediu de viață care trimite la originile noastre statale. Origini învăluite în legendă, de aceea au un plus de frumusețe. Satul Tișăuți din preajma Sucevei, unde s-a născut la 19 decembrie 1922, a fost „descălecat" de maramureșeni veniți din Teceu, sat așezat pe valea râului omonim. A fost elev al Liceului „Ștefan cel Mare" din Suceava, oraș cosmopolit încă din Evul Mediu, unde alături de români trăiau nemți, polonezi, ruteni, evrei, armeni, ruși. O structură etnică compozită, care le-a prilejuit elevilor și, în general, concitadinilor, o educație în spirit tolerant. De aceea, cred, și profesorul nostru ne-a vorbit întotdeauna, la modul cel mai firesc, despre colegii săi de alte neamuri, care i-au fost și prieteni.

După bacalaureatul trecut, în 1943, la Liceul „Eudoxiu Hurmuzaki" din Rădăuți s-a înscris la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Iași. Începea, astfel, o altă etapă a vieții, marcată de multe privațiuni și, mai ales, de consecințele războiului. A fost încorporat și trimis pe front, pe care l-a urmat până în Cehoslovacia. A prins sfârșitul marii conflagrații în haină militară.

După susținerea licenței a făcut un scurt popas profesoral la Școala elementară din Bosanci – Suceava, sat cu o rezonanță aparte în viața rurală din Moldova. Erau acolo oameni vrednici, gospodari respectați, dar îndărătnici, justițiari, care reacționau la nedreptate după reguli nescrise, adesea cu violență. Tânărul profesor s-a bucurat acolo de tot respectul, pentru că bosâncenii aveau o considerație specială pentru școală și slujitorii ei. Mai mult, profesorul Neamțu pășea la Bosanci

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe urmele părintelui său, notarul Ambrozie Neamțu, om deosebit de stimat pentru corectitudinea lui, socotit un adevărat „părinte al bosâncenilor".

În aprilie 1949, a fost chemat de Profesorul Dumitru Tudor, decanul de atunci, ca asistent la secția de istorie a Facultății de Litere și Filosofie a Universității ieșene. Erau anii de după război, rănile nu se vindecaseră, a trebuit să depășească multe lipsuri și să înfrunte urmările anilor de secetă. I-a fost dat să cunoască direct procesul de „democratizare" a învățământului superior, cu înlăturarea valorilor pentru simplul motiv că aparțineau trecutului, cu izolarea de Occident și orientarea spre „răsăritul eliberator". România pierduse Basarabia, Bucovina de Nord și ținutul Herța, pierdere simțită direct și afectiv mai ales de locuitorii acestei părți de țară. Patriotismului sănătos i se substituia internaționalismul proletar.

Acestea au fost condițiile materiale și morale în care și-a început activitatea universitară profesorul nostru. Nu s-a lăsat, însă, biruit. A avut-o alături pe Doamna Eugenia (Didi) Neamțu, admirabilă prietenă și soție, care l-a sprijinit în toate. A putut urca, încet dar temeinic, treptele ierarhiei și ale afirmării universitare.

Activitatea didactică, pe care a profesat-o cu multă plăcere și dăruire, i-a fost împovărată cu multe discipline. Pe lângă Istoria medievală a românilor, pentru care era hărăzit, a făcut seminarii și cursuri de istorie medievală generală, istoria popoarelor vecine, etnografie, demografie istorică, paleografie chirilică. A răspuns la toate pentru că avea conștiința datoriei. A acumulat mult, ceea ce i-a dezvoltat orizontul profesional, dar efortul prelungit i-a șubrezit sănătatea. Apoi, prin forța situației a fost nevoit să sacrifice din timpul pe care un universitar trebuie să-l rezerve activității de cercetare.

Vasile Neamțu – profesorul a fost, pe întregul traseu universitar, un om al disciplinei și al lucrului temeinic făcut. Seminarul pe care îl modera era un laborator unde se putea învăța mult, pentru că minuția profesorului nu ocolea și nu ierta nimic. Îl văd și acum în orele de seminar când ne vorbea despre drumurile de comerț care legau Occidentul de Orient, segmentele românești ale acestora, relația drum și stat, mărfuri și prețuri, stofe și mirodenii, vămi și vameși, monezi și alte valori. Era un demers didactic, reluat parțial și în cercetare, pe care mult mai târziu aveam să-l apropii aceluia al lui Jacques Le Goff despre negustorii și bancherii Evului Mediu. „Un săcușor de piper adus din Orient valora în Occident cât un săcușor de aur", îl auzeam spunând odată, motivându-și afirmația prin importanța ospețelor în viața caselor nobiliare și rostul condimentelor, al aromelor în bucătăria (și farmacia) Europei. Realiza, astfel, și o formă de istorie a alimentației, direcție nouă chiar și în istoriografia occidentală.

Cursurile erau clare, întotdeauna scrise integral și reproduse întocmai. Punea accent pe faptul mărunt (în care nu se pierdea deloc), ceea ce îi asigura o savoare, făcea multe digresiuni pentru conexiuni, ne vorbea curent despre viața cotidiană, fără a o numi astfel, pentru că acest concept nu se impusese atunci la noi. Din expunere se simțea privilegierea factorului economic și sensibilitatea pentru creațiile artistice.

Activitatea științifică a profesorului Vasile Neamțu se individualizează la prima foiletare a listei bibliografice. Ne-a mărturisit că s-a orientat spre istoria socio-economică urmând un vechi îndemn al lui Ioan Bogdan. În discursul de recepție la Academia Română, rostit la 8 aprilie 1905, marele slavist constatase că, mai mult decât războaiele, intrigile, rivalitățile dintre partide, intervențiile străine „de care sunt prea pline expunerile de până acum ale istoriei române", prezintă interes studiul populației, al întemeierii și organizării statelor, al orașelor, studiul proprietății și al nobilimii noastre, condițiile economice și clasele sociale, dreptul, artele și literatura. Totodată, profesorul Vasile Neamțu a urmat, fără să o afirme explicit, direcția „Școlii Analelor", aceea a *istoriei totale*. Treptat s-au definit câteva orientări prioritare în activitatea sa de cercetător al trecutului: *istoria comerțului, a tehnicilor* și *a orașului medieval*. Prin interferența preocupărilor a scris și despre fenomenul social, după cum a marcat în scris, pentru marele public, și unele momente aniversare din trecutul nostru.

Pentru pregătirea și trecerea doctoratului s-a apropiat de o temă fundamentală, *tehnica producției cerealiere*. A fost o cercetare îndelungă, cu caracter interdisciplinar (apelul la arheologie, iconografie, etnografie, lingvistică), a călătorit pentru documentare la biblioteci, arhive și muzee din țară, dar și din țări vecine (Polonia, Bulgaria, Ungaria), a discutat cu mulți specialiști, a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reflectat continuu pentru că implicaţiile subiectului erau majore. Concluziile vizau forme fundamentale din viaţa românilor, începuturile, evoluţia şi civilizaţia lor. Pe această cale se urca până la etnogeneza şi continuitatea românilor. Ceea ce a rezultat a fost şi va rămâne o carte fundamentală: *La technique de la production céréaliere en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle* (Bucureşti, 1975), foarte bine primită de specialişti, distinsă cu Premiul „N. Iorga" al Academiei Române (1977) şi solicitată pentru multe biblioteci europene.

Istoria oraşului medieval a avut în profesorul Vasile Neamţu un cercetător pasionat şi avizat. Demersul final s-a restrâns la o aşezare cu mari rezonanţe istorice româneşti, oraşul Baia, târg de vale, centrul unui cnezat şi prima reşedinţă a statului românesc de la est de Carpaţi. I-a fost aproape la cercetările arheologice întreprinse acolo mai mult de un deceniu şi jumătate Doamna Eugenia Neamţu, soţie şi colaboratoare devotată. A rezultat în final o carte în două volume: *Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII,* apărute la Editura Junimea din Iaşi în 1980 şi 1984. Cel de al doilea tom a fost distins cu Premiul „N. Iorga" al Academiei Române. Este un model de cercetare interdisciplinară, o sumă de ştiinţă şi de pasiune. Nu toate întrebările ridicate de temă şi-au găsit atunci răspuns. A urmat lucrarea monografică *Istoria oraşului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)* (Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 1997), care, dincolo de valoarea ştiinţifică a fost investită şi cu una moral-afectivă. Era împlinirea unei promisiuni faţă de Doamna Eugenia (Didi) Neamţu, a cărei memorie o cinsteşte permanent şi sub toate formele.

Domnul Profesor Vasile Neamţu a fost şi a rămas un model de civilitate. A cultivat întreaga-i viaţă concordia, nu a abdicat de la principiile vieţii morale, a fost generos cu lauda şi elegant când a trebuit să dojenească pe cineva. A fost omul ordinii şi al disciplinei în şi prin tot ceea ce a făcut, de la locuinţă la vestimentaţie, de la felul în care a folosit cartea până la acela în care şi-a redactat cursul şi lucrările ştiinţifice. A fost un om chibzuit pentru că a avut întotdeauna parte de venituri modeste, a iubit frumosul, cartea şi opera de artă, a iubit sportul şi cozeria, şi-a iubit colegii şi studenţii.

Pentru munca şi onestitatea sa, Profesorul Vasile Neamţu a fost cooptat în conducerea Comisiei Monumentelor Istorice pentru Moldova, în aceea a Academiei Române pentru istoria oraşelor din România, ori a Societăţii de Istorie şi Retrologie Agrară din ţara noastră. Ca semn de gratitudine pentru întreaga-i activitate şi pentru colaborare, a fost făcut membru de onoare al Institutului de Arheologie din Iaşi. A primit medalii, în repetate rânduri, de Ziua Naţională a României pentru participarea pe frontul celui de-al doilea război mondial.

Acum, la împlinirea vârstei de 80 de ani, din care cei mai mulţi în slujba învăţământului universitar şi a cercetării academice, îi dorim Profesorului nostru **LA MULŢI ANI** cu linişte şi sănătate. Îi dorim să se bucure de ceea ce a înălţat cu ştiinţă şi hărnicie.

Ion Toderaşcu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

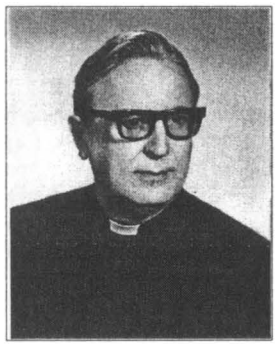

Dr. ANTON DESPINESCU – 75

La o vârstă ce se atribuia altădată „patriarhilor", înconjurat de simpatie, gratitudine, iubire, preotul profesor Anton Despinescu manifestă o energie de invidiat, una pusă în slujba Bisericii, chiar şi atunci când ia formă istoriografică. Recenta aniversare a unui demisecol de preoţie (29 iunie 2003) i-a pus în lumină din nou marile calităţi ce i-au fost hărăzite şi pe care a ştiut, ca în parabola talanţilor, să le cultive.

Născut la Iaşi, pe 19 iulie 1927, a absolvit Seminarul Catolic (1947), apoi Academia Teologică Romano Catolică (1948), Institutul Teologic din Alba Iulia (1952), unde a funcţionat un timp şi ca asistent. La Institutul Catolic din Iaşi a venit în 1956, dar nu a putut funcţiona decât până în 1960, din motive politice, reluându-şi activitatea didactică abia din 1969, pentru a nu o mai părăsi până azi. A predat *Istoria Bisericii*, *Patrologia*, *Sectologia* ş.a. Un stagiu doctoral la Roma i-a permis să susţină, în 1980, disertaţia despre activitatea pastorală a primului episcop de Iaşi, Nicola Giuseppe Camilli. Din 1995, predă cursuri şi la Institutul Franciscan din Roman. Doi ani mai târziu, avea să primească titlul de *monsenior*, în semn de recunoaştere a multiplelor sale merite.

Din 1999, coordonează *Departamentul de Cercetare* a istoriei catolicilor din Moldova. În acest cadru, a făcut să apară *Buletinul istoric* şi o serie de studii monografice, publicând el însuşi (împreună cu Dănuţ Doboş) un volum despre *Episcopul Anton Durcovici: o viaţă închinată lui Dumnezeu şi Bisericii* (2002). Alte studii se află în pregătire, atestând o activitate deosebit de rodnică, de care profită şi istoricii de meserie.

Membru în *Comisia Naţională de Istorie Ecleziastică Comparată*, a făcut diverse comunicări la reuniuni ştiinţifice, luând parte chiar la unele congrese mondiale (Bucureşti, 1980; Stuttgart, 1985; Madrid, 1990), ca specialist în istoria Bisericii. Simpozioanele internaţionale din Istanbul (1987) şi Dubrovnik (1998) i-au permis să-şi prezinte opiniile privitoare la istoria conciliilor ecumenice, iar altele, în ţară, i-au dat ocazia să clarifice unele aspecte din istoria ceangăilor.

Profesor emerit şi consilier, monseniorul Anton Despinescu denotă o tinereţe a spiritului şi o energie creativă ce impun respectul oricui. Istoriografia îi datorează câteva achiziţii notabile.

Alexandru Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dr. ECATERINA NEGRUŢI LA 75 DE ANI. POVARA MODESTIEI

Ecaterina Negruţi-Munteanu, ca să-i folosesc identitatea sub care am aflat-o la intrarea mea în Institutul de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" în urmă cu patru decenii, ilustrează o specie de oameni – *rara avis*, azi – pentru care munca neostoită, temeinică şi responsabilă, poate constitui suprema voluptate chiar şi atunci când finalitatea ei nu este însoţită nici de recunoaşteri zgomotoase, nici de cuvenitele satisfacţii sau recompense materiale.

Născută în Bârlad, la 13 decembrie 1927, Ecaterina Negruţi şi-a făcut studiile superioare la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi, unde l-a avut ca dascăl şi, ulterior, îndrumător în activitatea de cercetare pe distinsul istoric Dimitrie Berlescu, în jurul şi sub privegherea căruia s-au format şi afirmat – într-o vreme nu tocmai prielnică domeniului – o adevărată pleiadă de profesionişti ce şi-au direcţionat preocupările în orizontul larg şi generos al modernităţii româneşti. Reţinută la catedră după încheierea studiilor, ca asistentă în cadrul Facultăţii de Istorie, a fost transferată, din raţiuni administrative, la Institutul de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", acolo unde avea să parcurgă, meritat, toate treptele ierarhiei profesionale şi să conducă, timp de mai mulţi ani, sectorul de istorie modernă, îndeplinind temporar şi funcţia de secretar ştiinţific al Institutului.

Preocupată în egală măsură de îndeplinirea obligaţiilor asumate ori atribuite, înscrise ca atare în planurile anuale de activitate ştiinţifică ale Institutului, ca şi de perfecţionarea continuă a mijloacelor şi metodelor de lucru, Ecaterina Negruţi şi-a valorizat de timpuriu disponibilităţile intelectuale printr-un strălucit doctorat susţinut la Cluj sub îndrumarea academicianului Ştefan Pascu.

Contactul cu şcoala istorică clujeană şi, mai ales, stagiul de specializare petrecut în Franţa, alături de profesorul Louis Henry de la Institut national d'études demographiques din Paris, i-au direcţionat, decisiv, preocupările ştiinţifice dinspre zona istoriei economico-sociale şi instituţionale a Moldovei în secolul ce a premers constituirii statului naţional român modern, spre cea a demografiei istorice, domeniu pe cât de nou (la Iaşi) şi de pretenţios sub raportul instrumentarului specific, chiar al rigorilor metodologice, pe atât de generos finalmente în planul realizărilor personale. De altfel, satisfacţiile profesionale – compensând într-o măsură necazurile familiale de care prea adesea a avut parte – i-au marcat cariera de la prima abordare monografică a unei teme în cadrul sectorului de istorie modernă, moment şi eveniment apoi cu multiple semnificaţii în viaţa Institutului. Este vorba de finalizarea volumului *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1848-1864. Contribuții, apărut în Editura Academiei în anul 1963 și distins în anul următor cu premiul „N. Bălcescu" al aceleiași Academii, premiu de care nu au beneficiat însă toți colaboratorii volumului, ci a fost atribuit, selectiv, Ecaterinei Negruți-Munteanu, lui Leonid Boicu și lui Constantin C. Angelescu. Era cea dintâi mare realizare științifică, nu doar a sectorului, ci a Institutului, care realizare – dincolo de bucuriile provocate celor distinși cu prestigiosul premiu, ori de deziluziile încercate de colaboratorii lor „omiși" de la festin (între ei și coordonatorul lucrării) – atrăgea atenția breslei asupra potențialului creator și al valorii colectivului ieșean de istorici. De precizat că lucrarea se întemeia în proporție covârșitoare pe informația de arhivă și că, aproape în totalitate, pe parcursul documentării și elaborării, autorii își făcuseră din sala de lectură a Arhivelor Statului de la Golia o autentică reședință cotidiană.

Pasiunea pentru cercetarea fondurilor de arhivă a fost multă vreme molipsitoare, iar predilecția pentru temele de istorie economico-socială și instituțională, evidentă și în cazul de față, era generată într-o măsură și de preocuparea de a evita distorsiunile ideologizante pe care temele de istorie politică, bunăoară, le-ar fi presupus. De aceea, în totalitate, lucrările semnate de Ecaterina Negruți, având o mare capacitate de rezistență în competiția cu timpul, se bucură constant de prețuirea colegilor de breaslă.

Opera sa științifică, însumând câteva volume de autor (în afara masivului capitol consacrat *Agriculturii* din amintita lucrare) precum: *Breslele de slujitori din Moldova între anii 1749 și 1832* (1969); *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX. Contribuții demografice* (1984); *Migrații sezoniere la lucru în România, 1859-1918* (1991); *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova, 1800-1859* (1997) și peste 70 de studii analitice publicate în diverse reviste de specialitate, din țară și străinătate, plus numeroase recenzii sau note bibliografice, se impune așadar prin rigoarea informației și prin temeinicia argumentației, care însușiri, cumulate, dimensionează valoarea autentică.

Când vârsta biologică, cu limite administrative ingrate în cazul istoricului, i-a impus retragerea din Institut, Ecaterina Negruți a făcut-o discret, parcă spre a nu-și tulbura mai tinerii colegi, care, în proporții diferențiate, au avut și – prin apel la conduita-i profesională și morală – poate că încă mai au ce învăța de la ea. S-a retras din Institut, dar nu și din activitate, pentru că, grație acumulărilor în timp și a exercițiului istoriografic greu de stopat artificial în cazul unui profesionist, a continuat să fie prezentă în frontul istoriografic, elaborând și publicând în ultimii ani o excelentă lucrare monografică, câteva studii analitice, precum și o consistentă parte de contribuție în recentul tratat de *Istoria românilor*, vol. VI, editat de Academia Română.

La cei 75 de ani împliniți, vârstă frumoasă și perfect compatibilă cu statutul istoricului activ, urăm distinsei Doamne Ecaterina Negruți sănătate, viață lungă și putere de muncă, spre a-și vedea înfăptuite și alte proiecte științifice, pe care suntem convinși că le are, asigurând-o de prețuirea și respectul ce i se cuvin din partea foștilor colegi. *La mulți ani!*

Dumitru Vitcu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

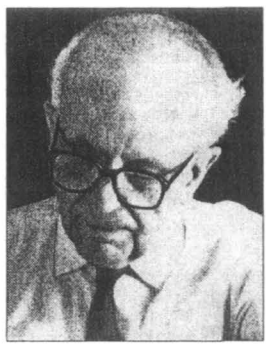

UN MARE CĂRTURAR: ŞERBAN PAPACOSTEA LA 75 DE ANI

În constelaţia istoriografică românească a anilor postbelici numele lui Şerban Papacostea se plasează indubitabil la altitudine maximă. Opera sa, impunându-se nu atât prin volum, cât prin consistenţă, diversitate şi originalitate, reprezintă un etalon al acribiei cărturăreşti, manifestată prin documentaţie riguroasă, larg orizont cultural, penetrabilitate a analizelor, logică impecabilă a demonstraţiilor şi formă elevată.

Provenind dintr-o familie cu rosturi înalte în viaţa politică şi ştiinţifică a ţării, Şerban Papacostea s-a format intelectual într-un mediu cultivat, ce şi-a pus comprehensibil amprenta asupra personalităţii sale. În casa tatălui său, Petre Papacostea, secretar al Partidului Poporului, condus de mareşalul Alexandru Averescu, se perindau numeroşi reprezentanţi de seamă ai clasei politice româneşti, de natură să-i insufle o receptivitate sporită faţă de pulsaţiile evenimentelor cotidiene majore. Prin unchiul său, Victor Papacostea, reputat specialist în trecutul spaţiului balcanic, s-a apropiat de multe din somităţile ştiinţifice ale momentului, ceea ce a contat poate decisiv în opţiunea de a îmbrăţişa cariera de istoric.

A avut şansa să facă parte din ultima generaţie de tineri care au urmat studiile universitare înainte ca elita corpului profesoral formată în perioada interbelică să devină victima epurărilor patronate de regimul „democrat-popular". În anii petrecuţi pe băncile Facultăţii de Litere şi Filozofie de la Alma Mater din Bucureşti s-a ataşat în mod deosebit de Gheorghe I. Brătianu, nu numai datorită relaţiilor interfamiliale amiabile, ci şi a convergenţei codurilor profesionale şi etice.

Semnificativ în acest sens este faptul că, dintre toţi discipolii şi colaboratorii magistrului, nici unul nu l-a urmat atât de îndeaproape precum Şerban Papacostea în privinţa direcţiilor prioritare ale investigaţiilor, circumscrise problemei implicaţiilor prezenţei coloniştilor italieni în bazinul pontic în evul mediu şi a genezei statalităţii româneşti, domenii în care i-a reiterat preocupările şi uneori le-a şi extins spaţial şi temporal, elaborând o suită de studii fundamentale, receptate cu deplin interes şi de cercurile savante cele mai autorizate de peste hotare.

Similitudinile cu ilustrul istoric martir nu s-au rezumat doar la opera ştiinţifică, ci privesc şi comportamentul din viaţa socială: verticalitate în faţa ingerinţelor factorilor politici în sfera demersurilor cărturăreşti, distincţie, demnitate, delicateţe în raporturilor cu colegii de breaslă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Până la un anumit punct, paralelismele s-ar putea extinde şi în împrejurarea că, la fel ca şi mentorul său profesional, a suportat represaliile autorităţilor comuniste instaurate după abolirea monarhiei, având de îndurat un aspru regim de detenţie şi deportare în sinistrul lagăr de muncă forţată de la Canal, din fericire însă, nu pentru multă vreme.

Datorită apartenenţei la un segment social neagreat de potentaţii vremii şi a refuzului de a se preta la concesii de ordin ideologic, a avut de suportat şi alte privaţiuni, fiind îndepărtat de la Institutul de Istorie şi Filozofie din Bucureşti, la scurt timp de la angajare. Timp de circa patru ani a fost nevoit să funcţioneze la Biblioteca Centrală Universitară. Pentru un împătimit al lecturilor nu a fost desigur cel mai neadecvat loc de muncă, însă atribuţiile de acolo au fost de natură să-i răpească mult timp din cel ce ar fi putut fi dedicat prospectărilor istorice.

După reîncadrarea sa, în 1957, la prestigiosul Institut de Istorie din subordinea Academiei, cu sprijinul directorului acestuia, Andrei Oţetea, s-a preocupat, pentru început, de teme circumscrise epocii crepusculare a evului mediu şi a începutului perioadei moderne, abordând chestiuni aferente urmărilor Reformei în Moldova şi relaţiilor agrare din Ţara Românească. În legătură cu această din urmă problematică a colectat şi publicat împreună cu alţi colegi un voluminos tom de documente, apărut în cursul anului 1961. În anii următori, investigaţiile sale coboară din punct de vedere cronologic, cantonându-se la viaţa politică a Moldovei şi Ţării Româneşti în secolul al XV-lea, în legătură cu care abordează probleme conexe domniilor lui Alexandru cel Bun, Vlad Ţepeş, Ştefan cel Mare etc., pentru ca apoi să revină temporar la veacul al XVIII-lea. Încununarea acestor preocupări o reprezintă monografia *Oltenia sub stăpânirea austriacă*, apărută în 1971 şi reeditată în 1998, distinsă cu premiul „N. Bălcescu" al Academiei Române.

În deceniile ce au urmat, interesele sale prioritare revin la fascinanta epocă a lui Ştefan cel Mare, explorată mai cu seamă din unghiul politicii externe. Florilegiul de studii consacrat acestui segment major al istoriei românilor a fost completat în chip fericit cu o micromonografie dedicată întregii domnii a ilustrului domn al Moldovei, tradusă în 1971 în patru limbi de circulaţie internaţională şi ulterior retipărită în formă augmentată. Concomitent s-a aplecat spre examinarea aspectelor legate de conştiinţa romanităţii la români şi asupra unui larg evantai de teme conexe evului mediu sud-est european. Între acestea un loc esenţial în demersurile sale epistemologice au ocupat – precum am menţionat deja – problemele care îl preocupaseră pe dascălul său, Gheorghe I. Brătianu, iar, mai înainte, pe Nicolae Iorga: raporturile politice şi economice ale genovezilor şi veneţienilor în Marea Neagră şi începuturile şi consolidarea organismelor statale din teritoriile extracarpatice. Principalele studii consacrate acestei din urmă tematici au fost reunite în volumul *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice* (Cluj-Napoca, 1988). O problematică conexă celei la care ne-am referit îşi găseşte reflectarea într-un plan mai amplu în admirabila monografie *Românii în secolul al XIII-lea între cruciată şi Imperiul mongol* (Bucureşti, 1993), una din cele mai remarcabile realizări ale medievisticii româneşti din deceniile postbelice.

Un alt domeniu asupra căruia Şerban Papacostea s-a aplecat cu competenţă, dar şi pietate, priveşte istoriografia naţională, prin asumarea calităţii de editor al unor reprezentanţi de marcă ai scrisului istoric, precum Nicolae Iorga, Gheorghe I. Brătianu şi Andrei Oţetea. Celor trei mari istorici le-a dedicat cu alte ocazii câteva studii de substanţă, la ele adăugându-se percutantele evocări ale unor savanţi de talia lui David Prodan şi Dionisie M. Pippidi, cărora le-a relevat rigoarea morală şi cotele înalte ale prestaţiei ştiinţifice.

Creaţia sa din domeniul istoriei, de o remarcabilă consistenţă, constituie un model de proiectare echilibrată a realităţilor politice, economice, culturale şi confesionale din spaţiul românesc în turnura plurifaţetată a evenimentelor de pe plan european, realizată cu măiestrie aparte, graţie unei cunoaşteri desăvârşite a istoriei statelor din vecinătatea teritoriilor carpato-dunărene. De aici decurge în mare parte şi indubitabilul său prestigiu internaţional, reliefat de solicitările frecvente de a-şi publica studiile în periodice de ţinută, de a participa la manifestări ştiinţifice de amploare, de a colabora la faimosul *Lexikon des Mittelalters*, publicat la München şi Zürich începând din 1980.

În anii de după revoluţia din '89, Şerban Papacostea a devenit director al Institutului de Istorie „N. Iorga", a cărui activitate a căutat să o dinamizeze şi să o diversifice, mulând-o în consonanţă cu comandamentele cărturăreşti majore. În această calitate s-a preocupat ca perio-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dicele Institutului să răspundă mai articulat la chestiuni de interes stringent pentru istoriografia națională și internațională, iar prin tematica lor să se reia tradiția ilustrată de câteva din publicațiile românești de prestigiu din perioada interbelică sau să reitereze modele notorii, configurate în revistele de profil din Occident, într-o viziune adaptată specificului și posibilităților autohtone. În chip firesc, datorită experienței și autorității sale, și-a asumat importante responsabilități în coordonarea câtorva din cele mai reputate periodice din România, precum *Revista istorică, Studii și materiale de istorie medie, Revue des études sud-est européennes* și *Il Mar Nero*. Totodată, eforturile depuse în calitate de director al Institutului de Istorie „N. Iorga" s-au concentrat în direcția asigurării unei pregătiri corespunzătoare pentru generațiile tinere de cercetători, cu propensiune atât pentru istoria locală, cât și pentru cea universală. Roadele lor deveniseră deja palpabile încă înainte de demisia de la conducerea Institutului, de la începutul anului 2001, pentru care a invocat motive de sănătate.

O altă fațetă a activității sale din ultima vreme s-a concretizat pe tărâm didactic. Dacă înainte de colapsul regimului totalitar o eventuală carieră universitară îi era prohibită de originea socială „nesănătoasă", după evenimentele din decembrie 1989 a fost posibilă invitarea sa de a ține cursuri în cadrul Universității din Constanța, în condițiile în care nu s-au găsit soluții adecvate pentru a profesa – cum ar fi fost poate normal – la Facultatea de Istorie a Universității din Capitală. Cicluri ocazionale de prelegeri a susținut și la Universitatea „Albert-Ludwigs" de la Freiburg i.Br.

Mai vechile realizări de marcă pe tărâm științific i-au fost răsplătite încă în anul 1990, prin cooptarea în rândul membrilor corespondenți ai Academiei Române. Cele mai recente, la fel de substanțiale și poate mai valoroase, care i-au adus aprecieri dintre cele mai elogioase și dincolo de fruntariile țării, își așteaptă și ele justificata recunoaștere.

În numele colegilor ieșeni, admiratori statornici ai marilor valențe cărturărești și morale ale magistrului Șerban Papacostea, îi transmitem cele mai călduroase urări cu prilejul împlinirii frumoasei vârste de 75 de ani!

Victor Spinei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dr. ALEXANDRU MOŞANU – 70

Atentă la calendar, comunitatea istoriografică a consemnat deja, în Basarabia şi dincoace de Prut, septuagenatul profesorului Alexandru Moşanu. Istoric de prestigiu, militant pentru cauza naţională şi om politic după desprinderea din Uniunea Sovietică a Moldovei pruto-nistriene, îndeplinind o vreme chiar funcţia de preşedinte al Parlamentului, el s-a impus ca o conştiinţă vie de care şi neprietenii au fost siliţi să ţină seama.

Născut la 19 iulie 1932, în satul Braniştе, judeţul Bălţi, a urmat acolo cursurile primare şi Şcoala Pedagogică, apoi Universitatea de Stat din Chişinău, în domeniul istoriei (1957), distingându-se prin aptitudini care i-au asigurat o carieră ştiinţifică şi în sfera didactică. Cercetător la Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe, din 1957, apoi cadru didactic la Universitatea amintită, din 1976, el a fost un timp şef de catedră, apoi decan, situându-se în fruntea celor care militau pentru schimbări de profunzime în societatea respectivă.

Ca preşedinte al Parlamentului de la Chişinău, apoi ca fruntaş politic de nuanţă liberală, Alexandru Moşanu a putut contribui chiar la schimbările dorite. Din nefericire, contextul socio-politic şi evoluţia economiei n-au favorizat reformele propuse, nici soluţia aşteptată în problema naţională. Istoricul s-a văzut silit să se retragă în plan secund, cu speranţa că procesul integrării europene va impune şi în Republica Moldova reforme consonante.

Pe tărâm ştiinţific, Alexandru Moşanu s-a ocupat de mişcarea muncitorească din România la finele secolului XIX şi începutul secolului XX, studiile respective servindu-i ca disertaţii pentru titlurile academice de rigoare. A publicat monografii, studii, articole, extinzându-şi cu folos cercetările asupra lumii rurale. Contribuţii demne de interes a adus şi în domeniul istoriografiei, indispensabil în orice studiu sistematic şi cu atât mai mult când e vorba de cauza naţională.

Organizând un colocviu internaţional cu tema *Pactul Ribbentrop-Molotov şi consecinţele sale pentru Basarabia*, profesorul Moşanu a înţeles să asigure un suport cât mai amplu cauzei româneşti, a cărei actualitate căuta să o menţină cu bun temei şi în organismele euro-atlantice. A combătut apoi, cu argumente irefutabile, doctrina „moldovenismului", reactualizată de adversarii unităţii politice româneşti, teză conform căreia ar exista o limbă moldovenească, diferită de cea română. Ultimele evoluţii în acest domeniu arată că istoricul avea dreptate, deşi omul politic n-a găsit mijloacele de soluţionare a problemei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fondator şi preşedinte, în prima fază, al Asociaţiei Istoricilor din Moldova, Alexandru Moşanu a înţeles să asigure astfel o bază instituţională muncii în acest domeniu, militând pentru o deplină libertate de expresie pe tărâm ştiinţific. În acelaşi scop, a întemeiat revista de istorie şi cultură *Destin românesc* al cărei titlu sugerează un *credo* şi un program.

Ca om de ştiinţă şi pedagog, Alexandru Moşanu şi-a dat întreaga osteneală pentru a pregăti noile serii de istorici, conducând teze de doctorat şi activând în diverse comisii de specialitate.

Academia Română l-a ales membru de onoare (1993), în chip de recunoaştere a activităţii sale în istoriografie şi în sfera civică.

„Arhitect al mişcării de renaştere, de eliberare naţională în spaţiul de peste Prut", cum l-a numit un interlocutor în „Literatura şi arta", Alexandru Moşanu şi-a asigurat deja un loc proeminent în seria de istorici militanţi ai poporului român. Optimismul său pare intact şi după evoluţiile dramatice din ultimul timp, optimism întemeiat pe istorie, dar şi pe fenomenul integrativ ce se desfăşoară sub ochii noştri: „Unindu-ne cu România, noi ne vom încadra în fluxul general de unificare a Europei".

Ce să-i dorim, la aniversarea de acum, decât sănătate, bucurie şi răgaz, spre a-şi vedea împlinite idealurile pentru care militează?

Alexandru Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dr. FLORIN CONSTANTINIU – 70

Dintre istoricii care se manifestă azi în toată plenitudinea, Florin Constantiniu este neîndoielnic o figură aparte. Născut la 8 aprilie 1933, şi-a făcut studiile medii şi superioare în capitală, absolvind Facultatea de Istorie în 1956 şi fiind angajat, peste un an, ca cercetător la Institutul de resort, unde a muncit, cu o rară abnegaţie, până la pensionare.

Medievist în prima fază, a avut şansa să lucreze alături de Andrei Oţetea, istoric de înaltă vocaţie şi de aleasă acribie, pe atunci director al Institutului ce avea să poarte numele lui N. Iorga. Ca tânăr cu eminente însuşiri de cercetător, Florin Constantiniu s-a ocupat îndeosebi de secolul XVIII, înţeles ca o epocă de tranziţie spre modernitate. A publicat documente din acel interval, însă şi un amplu studiu monografic despre *Relaţiile agrare din Ţara Românească şi Moldova în secolul XVIII* (1972), studiu distins cu un premiu al Academiei Române.

Reformele din epoca fanariotă, mentalul sătesc la finele veacului de mijloc, politica externă a domnilor români la începutul crizei orientale constituie direcţii de studiu în care Florin Constantiniu a adus importante înnoiri. Ele se bazau totodată pe o sensibilă extensie documentară şi pe ştiinţa inefabilă de a problematiza. Contribuţiile sale, în orice domeniu, se disting prin amplitudinea informaţiei, prin rigoare metodologică, prin subtile conceptualizări, născute din nevoia de a revizui şi clarifica fenomene dintre cele mai complexe. E destul să amintim aici intervenţiile sale în dezbaterile cu privire la fărâmiţarea feudală, epoca fanariotă şi mişcarea de idei ce a însufleţit veacul luminilor, chestiuni de periodizare a istoriei etc. Tocmai de aceea a fost numit secretar de redacţie pentru volumul III din *Istoria României* (1964), sinteză remarcabilă la care i-a fost dat să colaboreze de aproape, între alţii, şi cu David Prodan.

Vaste lecturi şi o mare curiozitate în exerciţiul „meseriei de istoric" i-au permis să se ocupe şi de alte chestiuni, de la relaţiile externe ale domnilor români în evul mediu până la al doilea război mondial, eveniment cu enorme consecinţe pe toate planurile. A început prin a regândi periodizarea însăşi a acelei conflagraţii, pentru a examina apoi momente, conjuncturi, personalităţi, contexte, publicând numeroase studii, înnoitoare nu numai documentar, ci şi sub unghiul viziunii. Ca şi în alte secţiuni sau probleme, a fost interesat mai întâi de istoriografie, pentru a integra corect noile date şi a propune reconstrucţii valabile.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istoric deplin, atent la toate registrele meseriei, s-a ocupat şi de instrumentarul acesteia, publicând anume documente, colaborând la utile istorii în date, ceea ce presupunea o bună cunoaştere a faptelor, alături de discernământ critic şi capacitate de a exprima sintetic materia.

Schimbarea de regim politic l-a găsit pe acest traseu, beneficiar al unor stagii fructuoase în arhive şi biblioteci străine, ceea ce i-a permis să profite numaidecât de noile oportunităţi documentare şi de exegeză istorică. A publicat studii, documente, sinteze parţiale, pentru a se lăsa apoi sedus de ideea unei sinteze pe cont propriu a istoriei noastre.

O istorie sinceră a poporului român (1997) s-a născut deopotrivă din aşteptările epocii şi din evoluţia gândirii autorului. După ce colaborase masiv la tratatul din anii 60, la un compendiu de *Istoria poporului român* (1970), apoi la pregătirea unui nou tratat, era firesc ca istoricul să încerce o sinteză personală. Numind-o „istorie sinceră", autorul făcea aluzie la un demers analog al francezului Charles Seignobos, voind totodată să dea un răspuns pragmatic la contestările ce veneau de peste tot la adresa istoriografiei. Motivaţia e aceeaşi: „înseamnă că am spus sincer cum înţeleg trecutul, fără reticenţe, fără nici un fel de consideraţie pentru ideile primite de-a gata, fără menajamente pentru convenienţele oficiale, fără respect pentru personajele celebre şi autorităţile stabilite". Altfel spus, ca în vechea deviză, *sine ira et studio*, adică sincer, cu bună credinţă profesională, „neavând nici de ce te teme, nici de ce inventa", cum îndemnase un moralist amintit chiar de autor. Care sunt totuşi limitele sincerităţii noastre, în asemenea demersuri, cine ar putea spune că ştie? Importantă rămâne însă tensiunea spre adevăr, iar aceasta se simte din plin în studiile lui Florin Constantiniu.

Era firesc ca interpretările aduse unor evenimente sau figuri din istoria contemporană, unele de strictă actualitate, să antreneze controverse, dacă nu şi polemici, cărora istoricul a ştiut să le menţină însă cuvenita civilitate.

Erudiţie, devotament profesional, spirit constructiv, dorinţă de a contribui la limpezirile cerute de timp, sunt însuşiri ce se degajă din opera istoricului Florin Constantiniu, destul de pregnante pentru a-i asigura un loc eminent în domeniu. Confraţii de breaslă, sensibili şi ei la sinceritatea discursului, îl asistă cu bucurie la acest popas aniversar.

Alexandru Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

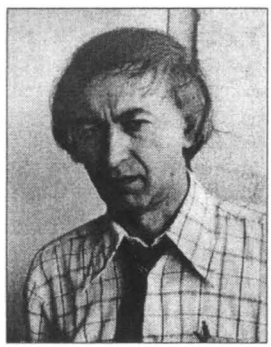

Dr. VICTOR SPINEI – 60

Unul din locurile comune ale discursului pe care istoricii îl ţin adesea despre ei înşişi este că, în profesiunea lor, afirmarea vine, de regulă, târziu, la capătul unor acumulări îndelungate şi temeinice. Biografia profesorului Spinei evocă cel mai bine ambivalenţa unei asemenea judecăţi, altfel spus, gradul ei de adevăr şi, în acelaşi timp, de voită eroare.

La cei 60 de ani pe care îi împlineşte, profesorul Victor Spinei este, de multă vreme, un nume consacrat în medievistica românească. Specialist în istoria şi civilizaţia medievală timpurie a spaţiului est-carpatic, Domnia sa a adus în acest domeniu contribuţii substanţiale, fie că este vorba de impactul, în zona amintită, a elementului etnic străin, de relaţiile dintre autohtoni şi migratori, de continuităţile şi discontinuităţile din regiunea nord-pontică şi a Dunării de Jos cu perioada post-romană sau de prefigurările statale din Moldova secolelor XI-XIV, toate întrupate în studii şi cărţi de referinţă. Ultima dintre aceste cercetări – care a făcut obiectul unui doctorat trecut în 1977 la Institutul de Istorie din Bucureşti – i-a adus autorului, în urma publicării în volum (*Moldova în secolele XI-XIV*, Bucureşti, 1982; ediţia a doua, adăugită, a apărut la Chişinău, în 1994), prestigiosul premiu al Academiei Române.

Profesorul Spinei nu se remarcă, însă, doar prin contribuţii de acest gen, pur istoriografice. Îi datorăm, în egală măsură, şi continuarea, la Iaşi, a tradiţiei explorărilor de arheologie medievală, cărora, alături de câţiva colegi, le-a consacrat, cu râvnă, talent, dar şi cu sacrificii, ample eforturi, desfăşurate mai bine de un sfert de secol. Rezultatele lor se regăsesc în toate studiile pe care le-a tipărit, de-a lungul anilor, în revistele de specialitate româneşti şi străine, precum şi în volumele pe care le-am amintit, ceea ce confirmă, încă o dată, dacă mai era nevoie, însemnătatea pe care o au sursele în orice operă de restituţie creatoare.

Mai există, însă, ceva, care face din numele lui Victor Spinei o importantă referinţă istoriografică: activitatea de editor al operei înaintaşilor. Într-o epocă atât de critică, precum aceea a ultimului deceniu de regim comunist, când constrângerile şi renunţările impuse istoricilor erau numeroase şi dureroase, Victor Spinei are meritul – care nu va fi niciodată îndeajuns subliniat – de a fi contribuit la repunerea în drepturile-i simbolice firești, negate de autorităţi, a numelui lui Gheorghe I. Brătianu, a cărui scriere fundamentală: *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

otomană a editat-o, pentru prima dată, în limba română, în excelenta traducere a Michaelei Spinei. Apărută într-o primă versiune, în 1988, la editura Meridiane (a doua s-a tipărit 11 ani mai târziu, la editura ieşeană Polirom) şi completată, în acelaşi an, printr-un volum omagial, dedicat, de asemenea, lui Brătianu (*Confluenţe istoriografice româneşti şi europene*, Iaşi, 1988), cartea nu numai că recupera, atunci, un monument al istoriografiei naţionale cvasi-necunoscut publicului larg; ea era – şi, neîndoielnic, va continua să rămână – şi un exemplu de restituţie culturală, în care anvergura neobişnuită a documentării şi spiritul erudit se îngemănau cu o remarcabilă claritate stilistică. Fragmentele din opera lui N. Iorga, îngrijite, ulterior, tot de Domnia sa (volumul III, „Ctitorii", din *Istoria românilor*, Bucureşti, 1993, şi *Chestiunea Dunării*, Iaşi, 1998) vădesc o competenţă editorială întrutotul asemănătoare.

Prin meritele sale istoriografice, profesorul Spinei desfide, negreşit, prejudecata – de la care am şi pornit – că, în cercetarea istorică, performanţa vine o dată cu vârsta. De fapt, ea vine – dacă vine! – mult mai devreme, prin talent, meşteşug profesional şi stăruinţă. Biografia pe care o evocăm probează în exces acest lucru. Dar, dacă există, totuşi, în ea, ceva ce ar putea, la rigoare, justifica nemijlocirea legăturii dintre vârstă şi realizări, acest lucru este, probabil, caracterul metodic al modului în care profesorul Spinei a ajuns să dobândească experienţa – şi, o dată cu ea, recunoaşterea – care îl fac astăzi un om de ştiinţă reputat. Cercetător la Institutul de Arheologie din Iaşi, din 1992 şi profesor la Universitatea din aceeaşi localitate, Victor Spinei a acumulat, de-a lungul timpului, prin numeroase specializări şi stagii de documentare în străinătate (mai cu seamă în Germania), nu numai o imensă informaţie profesională, vizibilă în tot ce a scris, dar şi o experienţă culturală şi intelectuală, europeană, apreciată de toţi cei care îl cunosc. Cooptarea sa ca membru în comitetele de redacţie al mai multor reviste şi în diverse asociaţii naţionale, precum şi colaborarea cu câteva prestigioase instituţii internaţionale o probează, în chip natural, ca de altfel, şi recenta sa alegere ca membru corespondent al Academiei Române.

Sunt, toate acestea, doar câteva dintre numeroasele laturi şi merite ale unei activităţi ale cărei rezultate l-au impus pe Victor Spinei printre istoricii importanţi ai comunităţii academice româneşti. Este şi motivul – de fapt, motivul principal – pentru care colegii, discipolii şi prietenii Domniei sale îi urează, la ceas aniversar, mulţi şi cât mai buni ani.

Alexandru-Florin Platon

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EMANUEL TURCZYNSKI

S-a stins din viață, la München, pe 15 martie 2002, în timp ce era la masa de lucru, definitivând un nou proiect ştiinţific, octogenarul profesor universitar doctor Emanuel Turczynski, unul dintre cei mai de seamă istorici, contemporani nouă, pe care i-a dat, cu generozitate, pământul Bucovinei.

Născut la 18 iulie 1919 în oraşul Cernăuţi, a urmat studiile primare şi liceale în oraşul natal. În această perioadă, pe lângă limba germană maternă, şi-a însuşit-o şi pe cea română, precum şi ceva din spiritul acelui „homo bucovinensis" de altă dată, pe care-l va cultiva pe tot parcursul vieţii.

Evenimentele dramatice din vara anului 1940 au condus, în toamna aceluiaşi an, l-a strămutarea sa, ca a atâtor altor mii de etnici germani din Bucovina, în Germania. Aici a făcut studii de filologie romanică, de bizantinistică şi de istorie sud-est europeană la Universităţile din Berlin, Königsberg şi München. La ultima universitate şi-a susţinut doctoratul, în 1955, cu o teză privitoare la relaţiile culturale germano-greceşti în epoca modernă, până la înscăunarea regelui Otto, pe care o va publica în 1959, cu titlul: *Die deutsch-griechischen Kulturbeziehungen bis zur Berufung König Ottos*. În centrul universitar din capitala Bavariei, a beneficiat de îndrumarea pertinentă a reputatului profesor Fritz Valjavec, specialist de marcă în domeniul istoriei iluminismului şi a sud-estului Europei, ce a condus vreme îndelungată destinele celebrului Südost Institut din München, precum şi pe cele ale revistei „Südost-Forschungen".

După terminarea studiilor, începând cu anul 1949, odată cu ocuparea postului de lector de istorie, limbă şi literatura română la Universitatea din München, începe o lungă şi fructuoasă carieră didactică. Din 1968 şi până la pensionarea sa, în 1984, a funcţionat ca profesor la Universitatea din Bochum, unde s-a remarcat ca un dascăl de vocaţie, contribuind la iniţierea câtorva zeci de serii de studenţi în domeniul istoriei sud-est europene, al romanisticii şi slavisticii.

Totodată, dincolo activitatea de catedră, s-a afirmat ca un cercetător temeinic şi profund ce a dat o operă ştiinţifică valoroasă. Temele abordate au reliefat rolul şi locul popoarelor din arealul Europei sud-estice în civilizaţia modernă, contribuind la o reevaluare a istoriei şi culturii lumii ortodoxe. Din această perspectivă, în lucrarea: *Konfession und Nation. Zur Frühgeschiche der*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

serbischen und rumänischen Nationsbildung, apărută la Düsseldorf în 1976, a realizat o amplă şi pertinentă analiză, ce-şi păstrează actualitatea, a relaţiei dintre ortodoxie şi începuturile mişcărilor de emancipare naţională în spaţiul sud-est european, luând ca exemplu cazul românesc şi sârbesc. Pe lângă această direcţie majoră a cercetării sale, permanent a avut în atenţie istoria provinciei natale, Bucovina, pe care a căutat s-o integreze într-un spaţiu mai larg de cultură şi civilizaţie, precum cel central-est european. Mărturie în acest sens stau nenumăratele sale studii, publicate în reviste de specialitate de prestigiu din Germania, privitoare la Universitatea din Cernăuţi, la importanţa Facultăţii de Teologie de aici pentru ortodoxia sud-est europeană, la relaţiile culturale româno-germane etc., precum şi ultima sa lucrare: *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit*, apărută la Wiesbaden în 1993, în care a realizat o reuşită sinteză a istoriei acestei provincii în timpul stăpânirii habsburgice.

În semn de recunoaştere a omului de ştiinţă şi a operei sale, colegii de breaslă din Germania i-au dedicat în anul 1989, la împlinirea vârstei de 70 de ani, volumul festiv: *Von der Pruth-Ebenebis zum Gipfel des Ida. Studien zur Geschicte, Literatur, Volkskunde und Wissenschaftsgeschichte des Donau-Balkan-Raumes*, iar ulterior, în 1992, Universitatea din Bucureşti i-a conferit titlul de *doctor honoris causa*.

Prin dispariţia profesorului Turczynski, Bucovina şi România, provincia şi ţara sa de origine, au pierdut un istoric remarcabil ce a căutat mereu, prin operă, să le asigure un loc distinct în istoriografia europeană. Pentru tagma istoricilor însă, exemplul său de profesionalism, rigoare şi claritate, rămâne un model ce ar fi de dorit să poată fi continuat.

Mihai-Ştefan Ceauşu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGETA IGNAT

Născută la 12 iulie 1937, în oraşul Tecuci, jud. Galaţi, Georgeta Ignat a urmat cursurile secundare, în anii 1944-1951, şi liceale (1951-1954) în oraşul natal. În 1954 s-a înscris la Facultatea de istorie-filologie-filosofie de la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi, obţinând, în anul 1958, licenţa în istorie. După încheierea studiilor universitare a ocupat funcţia de cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", unde a activat până la data pensionării (1994).

A debutat în cercetarea ştiinţifică la sectorul de istorie contemporană, unde a lucrat o perioadă relativ scurtă de timp, după care, în funcţie de priorităţile planului de cercetare al Institutului, a fost repartizată la colectivul de istorie medie a României.

Principala îndatorire profesională a fost legată de participarea, alături de ceilalţi colegi, la elaborarea colecţiei fundamentale a izvoarelor medievale, de interes naţional, *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova.

În această direcţie, sub îndrumarea cunoscutului editor de izvoare medievale, Leon Şimanschi, s-a iniţiat în multiplele aspecte ale activităţii de editare a documentelor medievale moldovene, atât a celor scrise în limba slavă veche, cât şi a celor în limba română.

Rezultatele n-au întârziat să apară, concretizându-se într-o primă realizare care a constatat în colaborarea la vol. I din colecţia sus menţionată, apărut în Editura Academiei în 1975, urmată, la scurt timp, de participarea la elaborarea vol. II, publicat în aceeaşi prestigioasă editură în 1976.

O nouă etapă în activitatea ştiinţifică a colegei Georgeta Ignat a fost marcată de participarea la întocmirea *Catalogului documentelor interne din domnia lui Vasile Lupu (1635-1653)*, care s-a concretizat în adunarea materialului documentar pentru 11 volume de documente, din care au apărut vol. XXIII (1635-1636), opus distins de Academia Română cu premiul *Eudoxiu de Hurmuzaki*, în 1998, şi XXV (1639-1640), vol. XXVII (1643-1644) aflându-se în faza de finalizare pentru editare.

Rezultatul acestui demers a presupus efectuarea unor investigaţii pentru depistarea şi repertorierea în fondurile şi colecţiile instituţiilor ce conservă fie în original, fie sub formă de copii, traduceri, rezumate şi menţiuni piesele avute în vedere pentru cuprinderea lor în colecţie. S-a apelat, de multe ori, la microfilme, fotocopii şi xerocopii pentru întregirea acestei baze

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

documentare. Pe lângă această activitate, Georgeta Ignat a avut responsabilitatea atât a indexării tuturor actelor, cât şi pe cea a fişării bibliografiei.

O altă temă din planul de cercetare la care a participat a fost *Repertoriul documentelor din a doua jumătate a sec. al XVII-lea*, din care s-a lucrat secţiunea localităţi, aflându-se în formă dactilografiată în portofoliul colectivului de istorie medie.

În afara preocupărilor de bază privind editarea izvoarelor medievale, Georgeta Ignat a reconstituit, împreună cu şeful colectivului (Leon Şimanschi), începuturile scrisului moldovenesc din sec. XIV-XV în studiul referitor la activitatea cancelariei domneşti şi a investigat aspecte ale vieţii politice moldoveneşti de după domnia lui Ştefan cel Mare.

A fost o bună colegă, cooperantă, care, deşi cu probleme de sănătate, a depus eforturi susţinute pentru îndeplinirea îndatoririlor profesionale.

Prin dispariţia prematură a colegei Georgeta Ignat (2 august 2002), colectivul de ev mediu de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" a pierdut pe unul din cei mai harnici colaboratori ai săi.

Dumitru Agache

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice
AARMSLit.	= Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Literare
AB	= Arhivele Basarabiei
AHR	= The American Historical Review
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie "A. D. Xenopol", Iaşi
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", Iaşi
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară, Iaşi
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti
AMB	= Arhivele Municipiului Bucureşti
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AnM	= Analele Moldovei
ANI	= Arhivele Naţionale Iaşi
ANIC	= Arhivele Naţionale Istorice Centrale
ANRM	= Arhivele Naţionale ale Republicii Moldova
AOSPRM	= Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
ArhGen	= Arhiva Genealogică
ARMSŞ	= Academia Română. Memoriile Secţiunii Ştiinţifice
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorie
ASB	= Arhivele Statului Bucureşti
ASB, AN	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Achiziţii noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoşani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galaţi
ASI	= Arhivele Statului Iaşi
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinţi
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informaţii, Bucureşti
ASTm	= Arhivele Statului Timişoara
AŞUI	= Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza", Iaşi
AT	= Arhivele Totalitarismului, Bucureşti
AUB	= Analele Universităţii Bucureşti
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BCU = Biblioteca Centrală Universitară
BIFR = Buletinul Institutului de Filologie Română "A. Philippide"
BMI = Buletinul Monumentelor Istorice
BOR = Biserica Ortodoxă Română
BRV = Bibliografia românească veche
BS = Balkan Studies, Thesaloniki
CG = Cuget românesc
CI = Cercetări istorice (ambele serii)
CMRS = Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CvL = Convorbiri literare (ambele serii)
DAD = Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DI = Dosarele istoriei, Bucureşti
DIR = Documente privind istoria României
DR = Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH = Documenta Romaniae Historica
FHDR = Fontes Historiae Dacoromaniae
GB = Glasul Bisericii
IN = Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iaşi.
JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LR = Limba română, Bucureşti
MA = Mitropolia Ardealului
MB = Mitropolia Banatului
MI = Magazin Istoric, Bucureşti
MMS = Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO = Mitropolia Olteniei
MOf = Monitorul Oficial, Bucureşti
MSŞIA = Memoriile secţiei de ştiinţe istorice şi arheologice a Academiei Române, Bucureşti
NedH = Nouvelles Etudes d'Histoire, Bucureşti
NRR = Noua revistă română, Bucureşti
RA = Revista arhivelor
RdI = Revista de istorie, Bucureşti
RER = Revue des Études roumaines
RESEE = Revue des Études Sud-Est Européennes
RFR = Revista Fundaţiilor regale
RHSEE = Revue Historique de Sud-Est Européen, Bucureşti
RI = Revista istorică
RIR = Revista istorică română
RITL = Revista de istorie şi teorie literară, Bucureşti
RMM = Revista Muzeelor şi Monumentelor
Rsl = Romanoslavica
SAI = Studii şi articole de istorie, Bucureşti
SCIA = Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti
SCILF = Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor, Bucureşti
SCIVA = Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCN = Studii şi cercetări numismatice
SCSI = Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie, Iaşi
SEER = The Slavonic and East European Review
SMIM = Studii şi materiale de istorie medie, Bucureşti
SODF = Südostdeutsche Forschungen, München
SOF = Südost-Forschungen, München
SRdI = Studii. Revistă de istorie
SUBB = Studia Universitatis Babeş-Bolyai
TD = Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, Bucureşti

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Editura ***DOSOFTEI*** IAŞI, 2003
Str. Sf. Lazăr nr. 27
Tel./Fax: 0232-235 862; 235 868; 234 194
E-mail: dosoftei@mail.dntis.ro

840 p. – 23,5 cm. (Anuar)

ISSN 0074-039X

Tipar: ***Dosoftei*** S.A. IAŞI

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" – care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, apărută între 1950 şi 1963 – cuprinde studii, comunicări, note, recenzii ş.a., consacrate istoriei românilor, istoriei relaţiilor internaţionale ale României, istoriei universale etc. Publicaţia se adresează cercetătorilor din domeniul istoriei româneşti şi universale, profesorilor, studenţilor şi tuturor celor interesaţi în cunoaşterea şi studierea istoriei.

La sediul redacţiei se mai află şi pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri:

XXI/1984, 728 p.
XXII/1985, 1–2, 1016 p.
XXIII/1986, 1–2, 1160 p.
XXIV/1987, 1–2, 1420 p.
XXV/1988, 1–2, 1338 p.
XXVI/1989, 736 p.
XXVII/1990, 272 p.
XXVIII/1991, 416 p.
Supliment I (C. Istrati, *Condica visteriei Moldovei din anul 1816*), 154 p.
Supliment II (D. Şandru, *Populaţia rurală a României între cele două războaie mondiale*), 214 p.
Supliment III (Gh. Buzatu şi Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial şi România. O bibliografie*), 214 p.
Supliment X (Adrian Macovei, *Moldova şi Ţara Românească, de la unificarea economică la unirea politică din 1859*), 138 p.
Supliment XI (*Temps et changement dans l'espace roumain*, vol. îngrijit de Al. Zub), 262 p.

În atenţia colaboratorilor

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" acceptă pentru publicare *studii* (circa 30 p.), *articole* (până la 20 p.), *recenzii* (circa 5 p.), *note bibliografice* (1-2 p.) şi dări de seamă privind viaţa ştiinţifică internă şi internaţională.

Toate articolele vor fi prezentate redacţiei într-un exemplar, culese la computer, împreună cu discheta respectivă, având notele la subsol. Studiile (preferabil în limba română, redactate potrivit normelor actuale ale Academiei Române) vor fi însoţite de un rezumat într-o limbă de largă circulaţie.

Articolele vor fi trimise redacţiei până cel târziu în luna iunie, pentru a putea fi publicate în tomul pe anul respectiv. Acceptarea lor spre publicare se face pe baza unor referate elaborate de specialişti. Redacţia îşi rezervă dreptul de a planifica apariţia textelor în raport cu propriile exigenţe şi cere colaboratorilor care le-au trimis să anunţe orice modificare a intenţiilor privind publicarea acestora.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REVISTE PUBLICATE
LA EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE:

REVISTA ISTORICĂ
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
THRACO-DACICA
DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
NOUVELLE SERIE
STUDII ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
BULETINUL SOCIETĂŢII NUMISMATICE ROMÂNE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVA GENEALOGICĂ
ARHIVELE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSSILVANIAE
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
- SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- SERIA ARTĂ PLASTICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
-SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
-SÉRIE BEAUX-ARTS

ISSN 0074-039X

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro